(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ.)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:

ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:

ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

ьига II. Свеска 1. **ЦЕТИЊЕ** Јануар, 1928. Год. II.

САДРЖАЈ.

Стр.

„ЗАПИСИ“ излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа“, Цетиње.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига II, Свеска 1. — Јануар, 1928.

ПОКРАЈИНСКИ КЊИЖЕВНИ ЛИСТОВИ.

Појава „Записа“, — који већ ево пола године излазе са занимљивом и одабраном садржином, — буди у мени једну моју стару мисао. Ја, наиме, одавно мислим, — и једанпут сам имао прилике да то и изразим делимично, — да су покрајински часописи врло корисни и да треба да их има већи број, за сваку покрајину по један.

Неки, напротив, налазе да то није добро. Наших књижевних снага, кажу они, нема довољно да би се и покрајински листови могли одржати; према томе, не треба те снаге никако растурати, а то се, међутим, чини кад је већи број малих листова. То је нарочито на штету једног великог, централног књижевног листа који би представљао целу књижевну снагу наше земље, а он је врло и можда једини потребан. Тај би лист скупио најбоље сараднике око себе, имао би врло широк програм, био би велики обимом, био би и одличан садржином, и заменио би на тај начин сваки други. Боље је, дакле, имати један репрезентативни лист, него масу малих и ситних.

Мени то мишљење не изгледа тачно. Нека постоји такав лист, њему не сметају ништа покрајински листови. Није тачно да ми немамо довољно књижевних снага да можемо одржавати и листове по појединим покрајинама. Пре мало година појавила се била мисао да се неколики наши стручни часописи из области националних наука обуставе, и место њих, уз помоћ наших Академија, да се оснује један централни орган за те науке. Упитан шта мислим о томе, ја сам одговорио, колико је год добра идеја о оснивању таквог органа (ипак, не са учешћем Академија), да нема разлога обустављати досадашње посебне часописе. Ако је, додао сам, разлог у бојазни да нема довољно снага да се може одржавати и један велики и они други мали листови, тој бојазни нема места. Код наших научника ове врсте толико се накупило запажања и материала да би они могли, сасвим слободно, пунити и ове посебне часописе и сарађивати на оном централном; овај не би ту ништа патио. То што сам рекао за ове стручне часописе, важи по мом мишљењу и за покрајинске књижевне листове и њихов однос према листу целе земље. Овај последњи неће никад

оскудевати сарадницима, ма колико било оних првих. Неће се зар претпоставити да ће сарадници локалних листова остати само на тим листовима, а не хтети да сарађују и на једном великом органу; напротив, свакоме од њих биће мило да изађе пред што шири форум. Шта више, баш је и добро да се сарадници најпре одабирају по мањим листовима па да тек они одабрани уђу у велики. Честа је појава у нашим најбољим часописима да се својом сарадњом јаве у њима и они који се уопште први пут јављају у књижевности. То је добро каткад, у случајевима где су почетници прави таленти, али у већини случајева то није добро. У рај се улази кроз чистилиште а не одмах, кажу католици. Не ваља ни то да у једном возу сви путници уђу у прву класу; треба неко да остане и за трећу.

Од покрајинских листова, уз то, има позитивне користи.

1) За ширење књижевности и просвете, покрајински књижевни лист може да учини врло много. Може бити да ниједан чинилац — велика издавачка књижара, повереници, просветна друштва и т. д. — не може у томе погледу да учини толико колико овакав лист. Он је ту, на месту, на лицу места, и сасвим непосредно утиче на публику. Он јој даје ствари које њу ближе интересују; он даље објави, препоручи и прикаже сваку добру књигу, истакне њену специалну вредност за тамошње крајеве и тако шири књигу и по крајевима камо би она иначе тешко дошла; он одржава општи интерес за књижевност и диже књижевни ниво и у крајевима где је тај ниво низак; изједначује, дакле, све наше читалачке кругове и чини књижевност општим народним добром. Он у томе мора да успе, јер он просто опседне своју публику, држи чврсто, не испушта никако и сваких месец дана опомене је на њену дужност према књизи, уђе јој у кућу, намеће се, не да јој ока отворити. Лист ту одиста чини огромне услуге, које други чиниоци не могу. Сви знају, – да поменемо само два примера, — колико је услуга у том погледу чинила мостарска „Зора“ и колико то данас чини „Књижевни Север“.

2) Књижевни покрајински лист изазива и ствара таленте. Колико је талената ушло у књижевност и почело свој рад баш у покрајинским листовима! Дучић, Шантић и Ћоровић постали су и ојачали најпре у „Зори“. Љубиша се јавио с приповеткама у „Дубровнику“, па тек доцније прешао у београдску „Отаџбину“. Људевит Вуличевић је често писао у листу свога краја, политичком кад није било књижевнога („Dubrovnik“). Слично је и Матавуљ почео у „Гласу Црногорца“. Ни Његош не би штошта написао да му није било „Грлице“. Ко почиње, почеће најпре с листом свога краја; ту му је *његов* круг, пријатељски, где се неће устручавати. У пријатељском листу најрадије се и почиње; Сремац је дао своје прве приповетке листовима својих личних пријатеља, „Гласнику“ М. Павловића и „Српском Прегледу“ Љ. Недића. У таквом листу највише се ради. Колико би добрих радова остало неисписано да књижевници нису били везани личним пријатељством за уредника и редакцију!

3) Књижевни лист је, уз то, снага, организација, жижа која скупља. Чим се он појави, око њега се сабере круг књижевника.

Чим се барјак пободе, војска се сама јавља. После Кумановске битке један мој друг и ја остали смо по наредби да ноћимо на Младом Нагоричану, у кући у којој је био дотле дивизиски штаб. Како смо имали свећу и запалили је, то се њена светлост у оном густом мраку видела на далеко, и одмах су је видели други војници, заостали, залутали, остављени од својих јединица, и долазили к нама један по један, дуго у ноћ. Свака жижа окупља. Ево, шта су „Записи“ већ окупили сарадника око себе. Ту је младо — и како младо! – домаће коло, ту су и старији црногорски писци, ту одмах пуно других Црногораца који живе ван свога завичаја, ту и други пријатељи. „Окупљање“ у „Записима“ је и од друге врсте, не по сарадницима него по темама, материалу. Један чланак изазива друге. Чланак о интересовању страног света за Црну Гору изазвао је други о посебном интересовању Немаца; чланак о покољу у Подгорици дао је повода допуни о том догађају; тема једног писма уредништву изнова је претресана у једном посебном чланку. Све је то заслуга „Записа“ што те теме, интересантне по себи, буде интерес, код других, што се претресају, допуњују, исцрпљују; без овога листа оне би „спавале“ и нико о њима не би говорио.

„Записи“ су у срећном положају. Они имају на расположењу богати цетињски архив и из њега могу да извлаче многе врло интересантне ствари. Они то и чине, и добро је што чине. (Узгред буди речено, ја бих штампао и комедију Краља Николе „Како се ко роди“). Добро је што у „Записима“ излазе и поједини одељци из мемоара војводе Гавра Вуковића. Ми смо са задовољством читали његове књиге о устанку из 1875—6 и опсади Никшића 1877. Присно познавање предмета, широка информација уопште, озбиљност расуђивања, извесна слобода казивања и оцене, а све у добро одржаном тону — све је то чинило да се при читању опомињемо „Спољашњих односаја“ Јована Ристића. Нека, даље, и млађи Црногорци пишу о догађајима светског рата у којима су сами учествовали. Код чисто књижевног дела, „Записи“, додуше, нису у неком нарочито срећном положају — хоћу да кажем: немају својих властитих песника и приповедача, некадашњих Матавуљâ и рецимо Сундечићâ, — али се критика у њима може развити временом. Извесни прикази, доиста, показују зреле погледе и тачан суд.

Наравно, треба се одржати. За последњих близу шездесет година више је црногорских листова било покренуто који су убрзо престајали; нека се бар овај одржи. И прилике су сад боље; данас бар нема опасности да један такав лист пропадне због чланка о монополу дувана. На уредништву је прва дужност да лист чува од пропасти; оно треба да га држи на доброј висини. С мало труда, оно може да учини лист добрим и кад сарадници нису првокласни. Нешто у чланку изоставити, нешто мало попунити, изменити реч две да би се одржао тон, — то су врло проста средства да се лист учини увек пристојним, углађеним, умивеним. Нама је било мило кад смо видели, у једном приказу, да и редакција „Записа“ има сличне мисли.

Али публика — школовани људи у Црној Гори — има нарочиту дужност да одржи „Записе“. Не сме се бити индиферентан према њима. Ко је просвећен, има и да докаже ту своју просвећеност, а не може је доказати ако не чита. Ко не чита, губи право да се рачуна у културне људе. Нек чита макар мало. „Пре но што легнете, прочитајте нешто што је изврсно или вредно пажње, и мислите о том док вас сан не савлада“ — рекао је стари Еразмо. А у „Записима“ имате пуно ствари, бар вредних пажње и размишљања, и читајте их бар пред легање.

Павле Поповић.

ЈЕДНА НАША ДУЖНОСТ.

Не може се рећи да су се културне прилике у Црној Гори после ослобођења у основи много измениле, али је неоспорно да живот тече сасвим другим темпом и под другим условима. Повучена је једна оштра линија, и тако завршен један период не само политичке него и културне историје Црне Горе. Та скретница ка *новоме* у периоду после ослобођења тако је нагла и осетна, да се констатују сасвим нове тежње и идеје и код широких маса, које су по правилу конзервативне. Кида се нагло са многим врло лепим, и за нас особито карактеристичним традицијама, само из жеље да се што пре стане раме уз раме уз културни темпо данашњице. Отуда у Црној Гори и све настраности, које се рађају у наглом додиру културе са једном доста примитивном и недовољно просвећеном средином која је, још уз то, живела под посебним условима и у своме развитку ишла готово властитим путем. Та тежња за новотарењем толико је и силна и моћна у свима облицима и духовног и материалног живота, да ће се наша културна историја за неколико деценија кретати много брже, него што је то икада било у нашој земљици. Друго је питање колико позитивног има у томе тражењу новога. Факт је да прави напредак не жури, да иде лагано, и да ће Црна Гора изгубити од свога специалнога много што-шта док се линија не утврди и све сведе на праву меру. Наша целокупна култура данашњице, уосталом, и стоји у знаку тражења и подражавања. У Црној Гори се само то осећа више него где друго, јер је конзервативност одувек била одлика Црногораца, видик сужен, затворен, живот испуњен вечитом борбом и већи културни импулс немогућ. Али је исто тако и непобитно да ће се из ове „грдне мјешавине“ — кад се ствари пречисте и оздрави државни организам — издвојити здраве и способне генерације са другим навикама и здравијим схватањима и погледима на живот, друштво и државу.

Али, то су све ствари које су у току, и о којима је још и сувише рано доносити какав закључек. И није реч о томе. Ово је и

речено pro domo sua и с намером да покренемо једно друго, „актуелније“, питање. „Ново“ руши „старо“ и на његовим рушевинама ствара облике новога живота. Тако лагано пада у заборав једно читаво доба, израђено и занимљиво, са свом својом материалном и духовном културом: доба наших великих националних напора, стварање и формирање наше националне индивидуалности. А с тим и принос који би тај наш „прилог“ чинио у опсегу опште заједничке културе југословенске.

Код нас у Црној Гори никада се није озбиљно и са више смисла радило на проучавању народног живота и обичаја, ношње, оружја, накита, материалне културе уопште и што је с тим у вези. По часописима, који су покретани код нас, та рубрика није никада негована нити посао организован солидно и на широкој основи. Тако су за многе занимљиве појединости из живота и обичаја нашега народа у овим крајевима остале само оскудне и непотпуне забелешке, чињене често од људи који су то бележили узгредно и надохват Кад не би имали солидне радове вредног Андрије Јовићевића и опсежно дело о Цр. Гори уваженог професора Ердељановића, Црна Гора би била у етнографском погледу још потпуно непозната. Али све то још није довољно. Испитивања се морају продубити и раширити на сва племена и на све крајеве Црне Горе и суседних области. А колико ли је пак драгоцених појединости већ заборављено и остало не прибележено није потребно ни наглашавати. Чак ни у најновије доба, почетком овога веке, кад је у Црној Гори било доста школованих људи који су могли знати од колике је вредности прикупљање таквог материала, није посао нико почео, и ако је услова за то било, а веза са старим патријархалним добом врло жива и успомена на старину свежа и непомућена.

Али од почетка овога века ствари се, као и људи, мењају много брже, и модерно доба „осваја“ и кућу и начин живота и уређења у њој, сву материалну културу уопште, као и обичаје везане за ову или ону потребу или појаву у животу народном. Стари изумиру, а млади немају разумевања да од њих прибележе оно што с њима иде у неповрат. Да би овај нехат и немар био још и нехатнији и немарнији, ако се тако може рећи, у Црној Гори нема ни једног музеја, нити је ко осетио потребу да га створи. Тако је постигнут један нечувен склад немарности и неразумевања најосновнијега културног задатка у земљи где је прошлост увек највише наглашавана. Отуда долази да се најмање познаје, и да ће најмање бити проучен, живот једне покрајине која је својом архаичношћу до данашњих дана нудила интересантне перспективе за проучавање живота нашега народа уопште. Факт је, међутим, да за тај музеј не би требало велике материалне жртве. По селима у Црној Гори има доста старог, често врло старог покућства, одела, оружја, намештаја, накита и томе слично, што би се смишљеном акцијом могло прикупити јевтино и лако. Аустријанци су у доба окупације однели на хиљаде и хиљаде разноврсних предмета за багателу, јер наш народ мало разуме вредност старине и цени ју само као успомену.

К. 3600/60

Уз то, код нас је и духовни живот готово замро, и ако се последњих дана чине покушаји да се кренемо с мртве тачке. Зло данашњице апсорбовало је све елементе, и боље и горе. Неке је спутала беда, други су отишли у политичку хајку и лов за лаким животом и друштвеним положајима без одговорности. Нездрави политички живот је одувек избацивао на површину и нездрава схватања у јавном животу и друштвеном поретку. А то све утиче на људе, на њихово расположење и вољу за рад, па често клону и они који иначе прилазе к извесном заједничком послу с највећим одушевљењем и најпостојанијом вољом. Што је најгоре, за све зло, које иначе сами стварамо, кривимо рат. Нас међутим, већ деценија растављa од рата и време је да се престанемо њиме правдати. Свака земља, напокон, мора у свима својим добима, па ма како била извитоперена, имати и своје работнике на идалном, хуманом послу изграђивања општег културног живота и појединца и заједнице. Да ли се то осећа у довољној мери и код нас, у нашој покрајини? Мислим да се с правом може одговорити са: не! Неоспорно је, међутим, да ми имамо снага, али да су те снаге разбацане, прикривене или, што је још горе, да се троше на сасвим друге сврхе. Политика је заузела данас свакога, јер она обично доноси и лични успех, бар моментални, и личну корист. Али има једна класа, мислимо, којој је дужност да не занемарује своје најглавније и првобитне дужности: рад на култури и науци свога народа. Лако је погодити да се циља на просветне раднике, учитеље основних и наставнике средњих школа. Одговорност, коју сноси учитељ за просвећивање у ширем смислу, у свима земљама велика је и тешка; код нас, специално у нашој покрајини, тежа и већа него где друго. Кад се узму у обзир тешке прилике нашега села и удаљеност школа од културних центара, учитеља код нас очекује тежак рад и на својој личној еманципацији. Он не сме подлећи својој околини, него се уздићи до њеног духовног вође; постати инициатор свих културних и напредних манифестација свога места и своје околине. То ће постићи, разуме се, само истрајним и свесрдним радом, искреним одушевљењем и присним уверењем у оно што ради. Озбиљан и смишљен рад увек ће имати и озбиљне резултате као последицу, у то се не сме сумњати, па ма какве се препреке јављале. Учитељ је, тако рећи, бар за наше прилике, једина стојница између села и културније вароши, центра. Он мора доводити сељака у контакт са културним импулсом доба, убеђивати га у културне потребе и сам их у своме месту задовољавати и регулисати колико год може. На тај начин ће се стварати општи културни ниво у једном народу од чије висине управо и зависи култура те земље и тога народа.

Али мени није намера, нити то овде спада, да говорим о свима тешким и деликатним задацима који очекују учитеља у нашој области, и чије решење напокон зависи највише и у првом реду од њега, нити о том у колико се наша, поглавито млађа генерација учитеља, одужује тим потребама. Хтео сам само да подвучем да се и код нас, на овом ширем пољу: *раду на подизању културе и науке у нашем народу,* може и мора очекивати и од учитеља много интензивнији рад, него што га је досада било.

Један од врло благодарних послова који би наши учитељи могли, чини ми се, лако и с успехом свршавати, јер наше данашње школе немају библиотека, и о неком озбиљнијем научном раду, за који је потребна литература, тешко може бити и говора, јесте рад на прикупљењу градива за проучавање народног живота, обичаја, веровања, ношње, оружја, накита, посуђа и свега што спада у духовну или материалну културу нашега народа. То поље рада је и плодно и корисно, и врло занимљиво, те се самоме испитивачу нуде и многа лична задовољства. Посао је, уз то, доста лак, што је врло важно с обзиром на положај учитељев. Треба само имати мало више личне инициативе и одушевљења за посао. Техничка страна се лако и брзо савлађује. Учитељи би, сем тога, могли од сељака скупљати и старе предмете намештаја, оружја, хаљина и томе слично. Лично сам се уверио да се не би имало много тешкоћа, и да би се ово могло чинити с малим материалним жртвама, које би касније преузео музеј. За сада, једини је начин да се стварају приватне збирке које ће касније откупити музеј, кад се велики буду смиловали да омогуће његово остварење.

Неоспорно је, међутим, да је наша покрајина у овом, што је горе речено, врло занимљива и да би вредан и савестан рад донео и ванредно лепе резултате. Једна од најмање проучаваних грана материалне културе нашега народа јесте ношња, и ако нам баш та грана често најсигурније показује ступањ до кога смо дошли властитим искуством. Али ствари се и сувише брзо мењају и с описима се мора пожурити. Ово у толико пре, јер је модернизовање села у погледу ношње код нас за последњих петнаестак година учинило тако дубоке измене, да се многи типови хаљина једва налазе или представљају већ нешто друго. Време ипак није још сасвим прохујало и могло би се доста од тога постићи. Имамо ми још забачених и удаљених села која имају мало везе са градом; тамо је и у погледу ношње конзервативност далеко већа него у местима која имају чешћи и трајнији додир са путевима и варошима. Тамо би се, несумњиво, нашло у старим овешчалим ковчезима старица и по који врло стар и драгоцен хаљетак. Могли би се покупити подаци о његовој изради, начину облачења, потреби, свакидашњој или свечаној и т. д. Код нас би се, уз то, дали лепо пратити прелази из једног типа у други, из старијег непрактичнијег у млађи практичнији, јевтинији или укуснији облик; испитивати услови под којима се та промена врши и шта ју изазива; како се промена креће и које слојеве и крајеве најпре заузима, и томе слично. Код нас у Црној Гори, осим тога, постоје, да се тако изразимо, извесне зоне појединих типова хаљетака. Има, наиме, места где се искључиво јавља извесни хаљетак у извесној форми и престаје чим је наишла нека од „граница“ — мислимо на географске препреке које спречавају тешњу везу између појединих крајева. Још једно би се могло лако утврдити пажљивим проматрањем: колико су утицале суседне ношње на нашу или колико

су ове примиле од ње. Неоспоран је факт, н. пр. да су у Васојевићима извесни делови одела дошли од суседних Арбанаса. Сличан појав имамо и у крајевима према Херцеговини. У Санџаку опет ношња представља једну интересантну мешавину и њена еволуција није без интереса.

Уз то би се требала обратити пажња на услове живота у разним крајевима, јер ношња је махом израз економских услова колико и спољних утицаја. Ношња планинштара, где је суровија клима, мора се разликовати од ношње у равници, где је клима блажа. Суседни крајеви вароши лакше потпадају променама у одевању и начину живота и т. д. и т. д.

Веома је важно у вези с описима ношње, куће, намештаја, накита, оружја и томе слично, обратити пажњу на веровања, обичаје, „историју“, и све што чини ма какво објашњење о дотичном предмету. Постоји дана кад се по народном веровању не сме радити овај или онај посао, шишати коса, н. пр. бријати, прести, млети жито и томе слично. За лечење готово свих болести постоје у народу исвесни, често фантастични рецепти. Купање о Ђурђев-дану прије сунца н. пр. или купање у роси, опет пре изласка сунца, да би се излечила свраб, „заварчивање“ на „станцу камену“ и изговорање при том тајанствених формула — све то чини материал потребан културном историчару. И приче везане за постање места и њихових имена грана је на коју би требало обратити нарочиту пажњу. Исто тако и на ток и начин живота, однос у породици, легенде везане за долазак појединих породица или племена, затим на крсно име, начин прославе и веровање с тиме у вези. О обичајима уопште, о сахрањивању, начину весеља, о играма и свима сличним појавама у животу народном мора се водити рачуна, ако се хоће да датаљно и дубоко проникне у народни живот и његову духовну и материалну културу.

За овај посао, о коме је овде речено тек неколико летимичних напомена, нико није позванији и у бољем положају од учитеља. Он је у свакидашњем контакту са народом. Ако хоће да уђе дубље у интиман живот своје околине, учитељ се и иначе мора интересовати свим што чини културу тога краја, у најширем смислу речи, разуме се. Ако се интересује специално историским догађајима срешће опет оружје, ношњу, начин одевања и томе слично. То, дакле, није неки специални посао којега можемо издвајати и посматрати посебно, ван домашаја и без везе са другим културним продуктима. Овај посао је, уз то, и врло интересантан и самоме прикупљачу нуди интересантне перспективе. Треба се само једанпут заинтересовати, па се уверити да је то посао који даје и лична задовољства. Схватајући велики значај оваквих послова Г. Тихомир Ђорђевић, проф. университета, и написао је, имајући у обзир за сада највише рад на описивању ношње, *„Упуства за прикупљање градива о ношњи“*[1]), а „Гласник земаљског музеја“ у Сарајеву изразио готовост да тачне и потпуне описе народне ношње штампа и пристојно награђује. То је већ својом првом свеском учинио и цетињски часопис *Записи*

[1]) Сарајево, 1926. држ. штампарија.

отворивши рубрику: *грађа за историју и фолклор.* Уредништво тога часописа чак се нада да ће потпомогнуто драгоценом сарадњом учитеља из свих крајева, усредсредити систематско прибирање и срећивање тога материала. Сам тај посао за данашњу науку толико је важан, да би часопис самим тим оправдао своје излажење. Не треба само никада сметнути с ума да се ради један наш, заједнички посао, који треба да спасе од заборава читаву једну малу али властиту културу, културу наших предака, дедова и отаца. Скупљачима неће недостајати ни материална награда. Али, поред материалне награде, описивач ће имати, како се у упуствима лепо каже, „још једну много већу награду у томе што су пружили науци на употребу опис ношње једне области своје земље“. Учитељ је у свима културним земљама важан најважнији, чинилац за просвећивање ширих слојева народа, аналогно најпозванији да поможе, и сам да ради, на изучавању његове културне и историске прошлости. Иначе, он престаје бити оно што треба да јесте, и изневерава наде које његова околина и његова отаџбина с правом полажу у њега.

Још један, специално унутрашњи разлог за ово додао бих. Треба једанпут сви сложно да радом и резултатима докажемо да је оно фама кад се тврди, за нас, да не ценимо рад и не радимо ништа. Ни друга интелигенција, ни учитељи.

Рад. Меденица.

НА ДВОРУ ЦРНОГОРСКОМЕ.

Барон Владимир Гисл, бив. посланик Аустро-Угарске у Београду и на Цетињу, објавио је своје успомене. И ако скраћене, ипак, као белешке о његову раду на Блискоме Истоку, су врло добро огледало рада Аустро-Угарске на Балкану. Из тих његових бележака ми дајемо један извод о његовој делатности у Црној Гори од јуна 1909 до новембра 1913. Гисл се труди да буде објективан, да се држи истине историјске, а колико је у свему тачно оно што је изложио, казаће вероватно његови савременици у Црној Гори.

1) Прво виђење.

Барон Гисл се први пут упознао са Књазом Никитом (тако су Књаза Николу звали у званичној преписци готово све дипломате) 1906. Тада је требало да га прати на маневре аустријске у Далмацији, по наредби Цара Фрање Јосифа I, који је био нарочито позвао Књаза на њих. Мјесто књаза дошао је, — а по нарочитом одобрењу цареву, — на маневре принц Данило, наследник престола. Краљ се био извинио болешћу.

На дан 14 септембра дошла је књажева јахта „Румија“ у Груж са принцем Данилом. Са малом пратњом Данило се сместио у

вилу Константиновића. Принц Данило је одмах учинио посету, руковаоцу маневара искрцавања трупа, Наследнику престола Францу Фердинанду, а овај му је посету одмах вратио. У Дубровнику је полиција спречила демонстрације које су се спремале пред вилом Константиновића, које су биле за Црну Гору.

Маневре су свршене, остала је била још парада аустро-угарске ескадре. По нарочитој жељи и одобрењу самога Франца Фердинанда могао је и кнез Данило са „Румије“ гледати парадно маршовање ратних бродова хабзбуршке монархије.

За време маневара Франц Фердинанд је говорио са бароном Гислом о Црној Гори и о њеном владајућем дому. Том приликом је Гисл забележио како је принц Данило више пута, за време маневара, говорио о својим симпатијама за Аустро-Угарску. Изгледа да су те изјаве тада биле примане са доста уздржљивости.

У октобру 1907 јавља се Гисл на Цетињу као војни изасланик, и ступа у додир са Књазом Николом и званичном Црном Гором. Први дани су били дани ручкова, пријема, забава, свечаности, те он као војник није могао да уради ништа од свога задатка. А његов главни задатак је био да упозна војничку спрему и снагу Црне Горе, и њезине односе са Русијом и Србијом.

Тек у јуну 1908 почео је барон Гисл своја испитивања. Прво што је урадио, то је да је са тадањим аустријским послаником, бароном Куном, изашао на Ловћен. То је за Аустро-Угарску била најважнија тачка у целој њеној политици са Црном Гором.

Већ идуће године барон Гисл долази на Цетиње као посланик. Прва аудиенција била је 30 јуна 1909 на Цетињу. Књаз није хтео том приликом да говори о политици ни унутрашњој, ни спољној, ни о односима с Аустро-Угарском. Изгледа да неке приватне жеље и захтеви књажеви нису били испуњени, Беч се правио глух. Књаз је остављао утисак краљића који се жали на Велике Силе. Том приликом је барон нарочито говорио о Турској, у којој је пробавио дуги низ година. Књаз је поређивао Турску са својом земљом; обе земље, и ако су живеле под разним приликама, тек су одскора завеле уставни режим. Књаз је дао устав, задржао себи доста права, одговорност пренео на владу, али је био решен да остане што је и био, самодржавни владалац с нешто ублаженим самодржављем. „Народ није још зрео за неку иницијативу, требаће за то много година“. Опозиција се држала према Књазу у одређеним границама; он је смео једва себи допустити да је умерава. Влада је држала прилично добро већину у својим рукама, и ако су је једва трпели.

Барон Гисл је овога пута једва штогод могао сазнати о црногорској војсци. Једини човек од кога се могло штогод сазнати тај није био у Црној Гори. То је био пуковник Потапов. Овај руски војни опуномоћник се бавио тада у Петрограду где је имао да реши питање о субвенцији, или још боље речено, да у име црногорске владе положи рачун о утрошеној новчаној помоћи за војску. У то време Књаз Никола је био наредио да се свуда званични кругови показују против Аустрије, то се могло осетити. Из обавештења, која је давао министар војске Мартиновић, могло се то и закључити.

Кад је стигао у Беч после првога дужега бављења и испитивања положаја у Црној Гори, барон Гисл је саопштио грофу Еренталу ово: — Односи са Црном Гором могу се уредити само путем трговинског уговора.

2) *Књаз и његови.*

У Бечу су тада били господари ситуације граф Ерентал и Наследник Франц Фердинанд. И један и други су се слагали у балканској политици, и то у главним цртама; неслагања су била у погледу личности. Они су били мишљења да се могу балканске државе везати за Монархију на више начина, али да је најбољи начин везивања Србије и Црне Горе за Аустро-Угарску ако се уреде њихова материална питања, и ако се међу Југословенима у Монархији буде либералније владало.

Франц Фердинанд је, том приликом, новоме аустроугарскоме посланику на Цетињу развио читав свој програм. Аустроугарски престолонаследник се показао одлучнији од самога Ерентала. „Анексија Босне и Херцеговине, казивао је он, само је припрема за аутономију јужних земаља монархије. Да би се спречила њена катастрофа после смрти Фрање Јосифа I, то ћу ја, чим дођем, заменити садањи дуализам са триализмом. Мораће се све југословенске покрајине што боље привезати за Монархију, и уједините у један блок као противутежа Маџарској. Ерентал ради са франмасонима и Јеврејима, те ће на тај начин обрачун с Италијом одложити за времена када буде било доцкан. С Ерненталом се слажем у томе да треба државноправни положај Југословена уредити, јер је то једино оружје да се сузбије привлачна снага српске пропаганде. Државно-правно припадају Хрватска и Славонија, а теориски и Далмација, у земље круне Св. Стевана....“

„....Кад је, најзад, у јануару 1910 године почело да се ради на Цетињу и за закључење трговинскога уговора, барон Гисл је осетио да озледе од анексионе кризе још нису залечене“.

„ — Црна Гора је била, одозго до доле, предстража Русије. Русија је подржавала Црну Гору у свакоме погледу, а нарочито у војничкоме; она је њу као предстражу и дизала. Било је људи који су хтели са хабзбуршком монархијом, али их је било мало. За нас Аустријанце много је значило супарништво између Србије и Црне Горе. Али оно није имало корена у народу; оно је било горе у редовима књажевске породице и најближих њених присталица, тамо је мржња противу династије Карађорђевића била нескривена. Чак ни пепео жене краља Петра и његове деце на Цетињу није остао, него је пренесен у Београд..... И Србија и Црна Гора су желеле да се уједине, на Цетињу су мислили, наравно, да круна југословенска треба да припадне дому Петровића—Његоша“.

Књаз Никола је био међу првима који је желео неко везивање за Аустро-Угарску. Он никада није, међутим, чинио нешто одлучно

што би то и учврстило, нити опет оно што би најјаче противнике двојне монархије, унутра и споља, уништило.

— „Откуд такво држање код Књаза Никите? Једно правило код њега је било да не буде само „поверљив". Књаз је био нека мешавина лукавства, урођене доброћудности, витештва и наредног војника. Ако се у његову карактеру, и у начину поступања у политичким питањима по нешто догађало и опажало, што баца неку сенку на њега, ја не бих рекао да је Књаз за то крив. Околности су биле јаче од Књаза, који је био и човек доброга срца. Он је био од оних који не могу да држе дуго, његова је воља била слаба. Њега је притискивала веза са Русијом; често је покушавао да је раскине, али му то није никад пошло за руком. Чим би он покушао, појавио би се или руски посланик или руски војни изасланик, овај последњи као врховни командант, и припретио би укидањем субвенције. За њима би дошли министри и политичари да га опомену „да може бити уклоњен" са престола и Књаз је попуштао....

Фрању Јосифа је Књаз искрено и високо ценио; често је то Књаз и показивао без икакве задње намере. Аустро-угарску војску је тако исто много ценио; али мимо свега ценио је аустријско судство, поштење његово. — За мене, ваше судије долазе међу прве у свету, говорио је Књаз барону Гислу, са дивљењем. То је оправдано, јер је Црна Гора често имала неприлика са турским судовима.

Наследник Данило, као и његов отац, био је за пријатељевање са Аустро-Угарском, он је и ширио мисао ослобођења од Русије и савеза с Аустријом.

— Са Данилом, говорио је Књаз Никола барону Гислу, бићете задовољни; он је више Аустријанац него Црногорац!

Али, нису ни речи ових „Аустријанаца" биле баш тако искрене. Биће да су ту били по среди разни интереси. Кнез Мирко је био обележен као русофил, али му није сметало да понешто и са двојном монархијом снује.

Књагиња Милена је била непријатељски расположена према Монархији. Ко њу није ближе познавао, он би мислио да је то једна мирна госпођа, која се у државне послове не меша. У ствари она је била политичка сплеткашица; она је на свога мужа имала велики утицај, али је у ствари то вешто умела сакривати. Принцезе, Вера и Ксенија, нису волеле Аустро-Угарску. Није била боља ни трећа кћи Јелена, краљица од Италије; а велике руске књагиње, Милица и Стана, мрзеле су и Аустрију и Немачку. — Књаз Никита је и по памети и по карактеру био међу њима најбољи и најзначајнији.

Околина кнежева је била у погледу расположења променљива; некад је била одлучно пријатељска, чему су много допринела два дворска чиновника, а некада је било друкчије. — „Влада за време моје није никад ни речи проговорила о некоме зближењу између Цетиња и Беча, пише барон Гисл, а Лазо Томановић, и генерали М. Мартиновић и Јанко Вукотић једва су скривали своју мржњу коју су делили многи чиновници, нарочито они који су добегли из Аустрије у Црну Гору. Али и Књаз и влада су често извлачили, држећи се

средње линије, материјалне користи. Они су радо од Аустрије узимали привредне користи, а у замену нису давали никакве политичке повластице".

Књаз је сваку прилику употребљавао да тражи по нешто од посланика.

— Кад би дошао на чај или на забаву, он би окупио моју жену да она пожурује и мене и друге да задовоље његове приватне жеље. А његовим таквим жељама није било краја.

3) Проглас Краљевине.

У марту месецу 1910 дошла је посета аустро-угарске флоте у црногорске воде. Под командом адмирала Хауса, дошла су пред Бар три ратна брода „Ерцхерцог Карл", „Ерцхерцог Фридрих", „Ерцхерцог Макс", и два разорача „Чикош" и „Рјека". То је био повод за сјајан пријем на Цетињу и у Бару. И Књаз и његов наследник су показали претерану љубазност. То је био предзнак да ће се нешто тражити. И тако је било. Почетком априла исте године јави се у посланство наследник Данило, и после уобичајених изјава о своме великоме аустрофилству, запита посланика шта мисли Беч о томе кад би се, приликом књажеве педесетогодишњице, прогласила Црна Гора за краљевину.

После две недеље добивен је из Беча одговор, да се не би противу тога тамо ништа имало.

— Сад дође у посланство, каже посланик, сам Господар, весео и задовољан, да ми захвали и да ми саопшти да је и Италија дала свој пристанак, који је био пропраћен посетом италијанске ескадре у Бару.

Неко време после овога Књаз узе барона Гисла собом на јахту „Ружију" за излет до Улциња. Ту прилику барон искористи да Књазу предложи да се састане са царем аустријским на херцеговачком тлу.

— То је била прилика, говорио је барон, да се и оваквим начином запечате добри суседски односи између две државе, и утврди да је у њима нешто промењено.

Књаз је после кратког ћутања обећао да ће то учинити.

— Али, договорите се најпре са мојим председником владе, рекао је Књаз, бојим се да ће он бити противан.

Кад је барон Гисл отишао Томановићу, и саопштио му шта је са Књазом говорио, Томамовић га је дочекао овако:

— Никад то неће бити; никад ја нећу допустити да се тако издајство према словенској ствари мојим именом покрива....

Гисл је прекратио даљи говор са ражљућеним старцем, а отишао Књазу и саопштио му, да одустаје од свога предлога, и да неће примити сад један усиљени доказ пријатељства.

— Ја сам се преварио кад сам мислио да је Ваше Краљевско Височанство господар у својој кући..... рекао је он Књазу. Књаз је ћутећи прогутао овај горки лек, а ја сам од тада знао да речи Господара Црних Брда у будуће треба ценити као празне речи. Па ипак, Аустрија није променила своју благонаклону политику. Цар

Фрања није приметио на путу кроз Босну и Херцеговину да нема црногорског изасланства, а барон Ерентал је задржао исти став.....

На Цетињу се свуда спремало за Господареву педесетогодишњицу. На Господареву молбу аустријски посланик се погодио са једним техничким предузећем у Трсту, да за свечаности педесетогодишњице осветли електриком Цетиње. И доиста, уз велике тешкоће предузетници су успели да, на дан 22 августа 1910, осветле оба дворца и аустро-угарско посланство морем од светлости.

Прослава педесетогодишњице књаза Николе и златне свадбе са књагињом Миленом, била је повод да се излију на Цетиње разне благодети. Пре свега том приликом је сад краљ Никола добио својеручно писмо цара Фрање Јосифа и на поклон два добра коња. А суверени — гости били су свакојако наклоњени.

Краљ бугарски је причао барону Гислу о развоју Бугарске и о њеним тежњама. Престолонаследника Александра Карађорђевића примили су више званично и по етикети. Краљ италијански се жалио барону Гислу на аустријску маринску службу, која ускраћује осветљачку службу на Јадрану италијанској морнарици. А после тога краљ Виктор је врло оштро нападао свога таста краља Никиту, што приређује скупоцене свечаности, а оставља у беди и у сиротињи свој народ.

— Ја те ствари не могу да гледам, љутио се краљ од Италије, и отићи ћу одавде што могу пре.

Велики књаз Николај Николајевић је предао краљу Николи I маршалску палицу и именовање за маршала руске војске. Овом приликом је на прегледу црногорске војске Краљ Црне Горе изговорио један говор држећи високо маршалску палицу:

„Овом палицом држаћу вас у покорности и повешћу вас у победу“.

Осим овога Краљ је тада нарочито тражио од аустријске владе да се споји железницом Котор и Цетиње, која би се, преко Подгорице и Никшића, везивала са Херцеговином. Наравно цела ова железничка веза требала је да буде о трошку Аустрије.

Крајем новембра ове јубиларне године аустријско посланство је имало тешкоћа са плаћањем инсталације онога електричног осветљења на Цетињу за време свечаности. Тада је Краљ тражио од посланика да се његова јахта „Румија“ у пуљском арсеналу, о трошку аустријском, потпуно преустроји.

Невезане разговоре о железничкој вези водио је са бароном Гислом Лазар Мијушковић, поверљиви човек Краљев. У току разговора незаситиви Краљ је истакао две нове жеље: једна је била да иде у Беч и да као царев гост у двору Лаксенбургу станује; друга да закључи монетарну конвенцију.

У месецу мају 1911 дошло је до затегнутих односа између Цетиња и Беча због арбанаских ствари. И ако су такве прилике биле Краљ је испитивао барона Гисла да ли му не би цар Фрања Јосиф уступио свој дворац у Бадену за време лета. Краљ Никола је желео

да се тога лета лечи у Бадену код Беча од костобоље. Он је, у опште, желео да зна, да ли би се радо гледала његова посета у Бечу.

— Ваше Величанство, требало би најпре да знам, јесте ли добили пристанак Русије да прву посету као краљ учините Аустро-Угарској, рекао је Гисл.

— Ја могу путовати где ми је воља, одсече краљ, а ја бих желео да баш поднесем цару Фрањи Јосифу доказе свога поштовања.

Барон Гисл није узимао, као ни његова влада, озбиљно овај захтев, јер су знали да то Краљу не би Русија никад опростила.

4) *Краљеви предлози.*

Краљ Никола је одавно желео да га Велике Силе овласте да умири Малисоре. Он је зато 1911 инсценирао на граници најпре буну Климената, па онда и њихово бегство у Црну Гору. Племе Клименти удари на турске утврђене стражаре код Тузи и узме чак и Шипчаник. Због тога су морале Велике Силе, на предлог бечкога и римскога кабинета, да учине у јуну 1911 оштар корак на Цетињу, и ову ствар уреде. Тако је и било; али, не за увек.

Краљ Никола, увек готов на нове захтеве, у ово доба је учинио Аустро-Угарској предлог да она пошље неколико добрих судија у Црну Гору. Између њега и посланика су се повели дужи разговори и, најзад, дошло се до сагласности. Граф Ерентал је био вољан да пошље три судије, од најбољих судија Срба из монархије, али под условом да они буду независни од владе, од цетињских сплетака.

— Кад сам му саопштио да је граф Ерентал на то пристао и одредио већ три лица — Краљ је био збуњен, а после примио радосно ту вест, и рекао ми је да ће дати на даље извршење влади.... Али, пише барон Гисл, противу тога устаде шеф владе Томановић, који изјави да би такво именовање судија била увреда за Црну Гору.

Краљ је повукао своју молбу, а посланик му је казао, да од сада његова влада неће бити лопта којом ће се играти црногорски министри.

Готово у исто време, краљ Никола је почео да говори о једном савезу. Он је предлагао Аустро-Угарској одбранбени и нападни савез.

— Ми нисмо сила као Аустрија, али ми смо један мали и јуначки народ. Ми соколи са Црних Брда хоћемо да летимо испред аустријских орлова, говорио ја Гислу Краљ.

Краљ је ту добро рачунао. Он је хтео да тражењем судија из Аустрије направи добро расположење у Бечу. Италија се запетљала у рат са Турском, Арбанаско Питање ће изаћи на видело. И онда, коме би имао да припадне арбанаски престо ако не њему, савезнику двеју највише интересованих сила. То је био у његовим рукама добар адут за игру са Русијом. Ако свој план постигне, онда ће имати стотину прилика да ставља нове услове и Бечу и Петрограду, да се ценка, да тргује. Ако ли ствар пропадне, онда ће он Русима представити ствар као да му је нуђена од стране Аустрије и Италије, а он тобож одбио као верни савезник Русије.

Његов предлог за савез је граф Ерентал одбио, завивши целу ствар у врло леп облик, пун пажње за лукава предлагача.....

У пролеће 1912, баш у доба када је био закључен Балкански Савез, Краљ је саопштио аустријскоме посланику да би радо хтео да учини званичну посету цару у половини маја. Аустријски цар је одговорио да ће га примити после 6 јуна у Бечу, дакле после бугарскога краља. Било је у Бечу утврђено „да ће Никиту дочекати царски", јер је барон Гисл молио да се не гледа том приликом много на шпански церемониал.

На Цетињу су полагали на то да дочек буде што бољи, али су молили да се предузму изузетне мере за безбедност Краљеву на путу. Велика је мука била око тога ко ће све пратити Краља у Беч. Краљ је хтео да води собом и Томановића и још неке друге бивше аустријске поданике, који су били окривљени за политичке кривице противу Аустрије.

— Ја сам се одмах успротивио да Краљев пратилац буде Д-р Л. Томановић, и рекао сам, да ћу, ако се остане при томе да он прати Краља у Беч, прекинути даље разговоре о посети. Може влада мене, — говорио је Краљу Гисл, и осудити; може она и другога послати овамо да преговара, али ја нећу никад себи допустити да своме цару представим једнога човека, који, из мржње према својој некадањој отаџбини Аустрији, ову ни у шта не зарезује па чак и своме владару пркоси....

Томановић није био више у листи пратилаца краљевих, и ако су у Бечу били готови да и њега виде у свити. Краљева свита се састојала из ових лица: министар Греговић, генерал М. Мартиновић, маршал Сл. Рамадановић, лични лекар Перазић, и ађутант Врбица. Из ове свите само су Врбица и Мартиновић били прави Црногорци, остала тројица нису, али су била према Аустрији пријатељски наклоњени.

Јуна 6 Краљ је пошао бродом „Гејом" из Бара, а 7 јуна пре подне стигао у Пуљ. Одавде је, ради боље безбедности, Краљ пошао мањим бродом до у Мирамаре, у место у Трст, и ту је, нарочитим возом, пошао у Беч.

На станици Јужних Железница дочекао је Краља Франц Јосиф и допратио га у двор Хофбург, где су биле одаје за њега спремљене. Ту је Краљу саопштио да је постављен за команданта 55 пешадијскога пука. Краљ се пријатно изненадио овој реткој части, коју је барон Гисл једва испословао раније.

— Краљ ме је загрлио, вели барон, и није могао од узбуђења да дође до речи. У томе тренутку Краљ није био претворан, никаква задња мисао није тада њега обузимала.... Пријем у Бечу је толико дејствовао на Краља да је он по повратку из Беча променио и владу Томановића, а место њега довео владу Мартиновић—Пламенац—Јанко Вукотић.

(Следује наставак)

Јов. М. Јовановић.

ДУШЕНКА.

Душенка се једва сећа Кавказа. Оживела је у босанским планинама; ту се упитомила; сад мисли да је одувек овде.

Отац јој је коренити Рус, ветеринар, мало измучен, чеховски тип. Није вотку, коју сам прави, и једе трапистички сир као мезе, мада не воли трапписте.

— Где би словенска душа могла ћутати? — вели, и чуди се како су болни оци изабрали управо Бању Луку, најбрбљавији крај горштачке крајине, за место својих побожних ћутања.

Мати је жива жена, загасите пути, са зеленим блеском у очима, као Душенка. Мисле да у њој има татарске крви, и, уопште, нешто номадско. Вечито би некуд ишла, тешка су јој дуга седења, мами је сваки воз који projури покрај њених прозора. Има очајања ради непомичности, до лудила. Кад запева, стисне капке; изгледа као да се занела у сан; а мелодије су јој каквих нема осим на Оријенту; запале човека, па му опустоше душу; ту му је крај, и више се неће повратити.

Душенка одрасте у крајишкој равни. Нико је није спутавао да бесни колико хоће. Јашила је коње, по дернецима се витлала у козачкој рубашки и лакованим чизмама, препливавала мутни Врбас. Зивало се да с чобанима дочекује зоре, да се надмеће с њима кад је да се баци камена с рамена или прескочи ватра. Не оста јој ништа што не испуни, кад пожеле. Избесни већ младост на вршцима прстију, кад јој наста шеснаеста. А беше чиста.

У кући су је учили свему, и ништа јој не би било у животу да не пожеле да оде у свет, из очинског дома. Отац, сажаљива природа, савијао се око ње, као верно куче. Живи се тешко, одиста; сиромашна је ова словенска средина; можда он и пије одвише. Али ће за своју Душенку већ наћи стазе и богазе. Тек, мајка плану: нека иде, куд је очи воде; нема мира у овим горама; ни царских снова. Ако јој срце хоће, нека иде; ако јој младост види друге светове и више од вршака бањалучког дрвећа, нека иде.

Не оста јој се, ни по цену пашиних дворова; оде Душенка у прво пролеће. Само, да јој не би било тешко у туђем свету, нађоше јој вереника. Напирлитани неки Далматинац, утегнут као да је сад изишао из мидера официрског мундира аустријског, мало напрашен по лицу да изгледа блед и измучен; главно је да има инжињерску

диплому у џепу, а Душенка ће већ — жена је — умети да загосподари овим дететом које су, још у повојима, љуљале многе руке.

Оде Душенка у Загреб, после много суза, као да иде у гроб. При поласку, мајка јој не трепну очима; а отац, човек питом, напи се те ноћи као клада.

— Ја, господо, приповеда он у Курилићевој крчми, научио сам Душенку да воли животиње. И животиња, знате, има душу. Осећа човека који је воли. А Душенка, ето, просудите: узјаше најбешњег коња, а он мек, повија се, спустио уши; поводи се као младо ждребе, као да се није мало час бацао чифтетима, као да није беснео.

Плаче (— а тешко је видети стара, умна човека кад плаче —). А код куће препоречи се са женом, не зна ни сам зашто; истуче је руски и мужички. После, кад она, сиротица, поче плакати, он се сави уз њена колена, леже на под и ту заспа. Сутра јој, још зором, донесе кафу (сам је кувао), испраши ћилиме, опра собу за примање, измоли јој опроштење, и тек онда оде да прегледа стоку на пијаци.

А Душенка пише:

„Није овде добро, вели она отприлике. Моји снови нису да будем само жена. У балетској школи хтео би да ме има учитељ. Мој вереник бесни, јер сам му то рекла. (Мајка уздише: „Ко би рекао! Таква луткица!"). Он ме воли, то је истина; али каткад боли и сувише велика љубав, и превише доброте. Све ме овде спутава; хтела бих да разманем рукама, слободно; треба ми ваздуха! („Моја крв! Права моја крв!" шапће мајка). Погдекад имам жељу да сама шетам; привлачи ме меланхолија Мирогоја; весели ме Тушканац; у Горњем Граду све је историјска успомена. Међутим, кудгод пођем, за мном је вереник. И да је бар човек; да ме не мучи; шта имам од самих пољубаца?"

— Треба кидати, вели оцу стара.

— Душенка! Душенка! плаче он, руке су му мокре од суза, немоћан је, нема решења. Шта да се ради? Шта да се ради?

Тада мати одлучно телеграфиса: „Удај се!"

И она се удаде. Никад нико није ни у сну сањао да ће Душенка добити за мужа Далматинца. Он, мајстор над мајсторима, мек и женствен, руке му беле као да су од пшенице белице прављене, не боле кад дотакну; човек који има искуства; Латин, и да је само по злу. А она, нека луда циганска крв која се за час упали, прасне, а кад изгори — тешко јој је чак и пепелиште. Мислили су сви у Бањој Луци: „Оде Душенка, и неће се више вратити!" А сви јој знају очи: час су беле, као слепе, као у сивог миша; тек им се ивице румене; час се распламте: онда су крупне, зелене и тешке као мора; а кад су топле, кад им се плаче, голубије су, и човек би за њих душу дао, па да су и у крв гледале. „Оде Душенка!" говорили су. „А није то крв што се смирује. Провариће је онај Латин; провариће је и оставити!"

Провариће је, можда!

Говорили су то исто и ветеринару, у поноћ, кад вино постане мучно.

А сад он части, и каже:

— Нема словенске душе нигде (— а сав је у сузама —); она је часна и благородна!

Али мати осети крв своју, и мисли да се Душенка није предала да би се заробила.

Пише јој Душенка, врло брзо после свадбе:

„Твој крст сам добила, мамице. Љубим га, и носим о врату. Он ме сећа на тебе. Заиста, имала си право. Мој муж је будала. Он мисли да сам његова, откако с њим лежим у истој постељи (извини! љубим ти руке!). А сад сам то најмање. Он има потпуног поверења у мене. Даје ми да идем куд хоћу (јер мора). Никад нисам овде била слободнија, и никад сигурнија. Имала си право, кад си тражила да се удам. Сад те потпуно разумем!"

— Моја крв! Моја права крв! мисли матушка.

Ускоро, затим, читао је стари ветеринар, у Курилићевој крчми, опширну критику „Покрета" о балетском наступу своје кћери. Он се разнежи на баналне редове новинарског надничара: темперамент, линија, пластика покрета, савршенство тела! (А ветеринару душа стала под грло, и новине му се тресу у старачким рукама).

Потом Душенка занеме. Нико о њој ништа не чује; новине немају извештаја; она кући не пише. Ветеринар постао печалан и сив у лицу, мати не свира на клавиру. Обоје сад седну уз вечеру, пију вотку, а не куцају се, нити гледају. Прекоравају једно друго у души, али нико од њих не говори. Знају: једна реч, и биће прасак.

Тада се мати, после ноћи сумње и мучења, диже и отпутова у Загреб.

А Душенка занемогла, једва дише, образи јој чисто пепељави као да се мила у лукшији. Извињава се мајци, криво јој на себе саму, вели:

— Шта нисам радила! Али је било доцкан! Сад ваља рађати! Носити дете! Бити домаћица!

Плаче очајнички, као да је осуђена на вешала, диже руке према пролећњем сунцу које је озеленило дрвеће, хтела би да се утопи у небо, пуно благог блеска, у коме је цео свет добио нови изглед. Крши прсте и печали се, измучи се жива, док малишан не дође на свет.

— Шта ће ми сад? а мржња јој сија из зелене зенице. Да га дојим и носим?

А крв јој узаврела.

Једва је мати стиша. Полаже јој уплакану главу себи у крило, милује је, говори јој неразумљиве речи, пуне су јој руке њене вране косе која се тешко сија:

— Проћи ће то, вели, проћи! Сад још имаш болова, али кад прездравиш, више је све твоје, него да си царица!

— Да, царица! узвикује мукло Душенка, а у прстима јој трзање и нокти модре, као да их је неко, свиреп и злочинац, изуједао.

Тек кад се диже, виде се какво је величанство. Остави дете дадиљама да га доје како хоће; мужа најури:

— Нећу, вели, више ништа од тебе!

А он, као да га није земља носила и као да је тело женино једино тело на свету, притајио се, ни да дане душом, сâм завија дете у пелене, носи га на сунце, смеје се његовом црвеном носићу и ћелавој глави, и не усуђује се, душа јуначка, ни да га поднесе жени на пољубац.

— Како су му ручице punačke! шапће он, кад се Душенка појави после неке пробе.

— Пусти ме на миру, будало! вели она. Није мој позив да дижем децу. Уметност пре свега!

Уметност! Инжињер заћути. Реч која затвара сва врата, осим посвећеним. У ноћи, сад сâм, у другој соби која мирише на млеко, уз дете и дадиљу, он се преврће у постељи: младе кости изгледају му тврде. Чује, често, како из женине собе допиру звуци клавира, смех, куцање чаша. Ишао је већ на врхцима прстију до светишта; вирио је кроз кључаницу; ако је видео неке силуете, оне су му изгледале необичне; ако је чуо неке мукле гласове, он их није појмио. Долазило му је да скапа; гризао је усне; онда се сам себи смејао: „Којешта!" Мислио је. А мислио је само на Душенкино тело. Оно је једном било његово; оно се може волети и грешно.

Онда, једног дана, сва мутна, Душенка рече мужу:

— Ја овде више не могу да издржим! Шта знам да радим? У овој средини немогуће ми је да се развијам за све своје амбиције!

Он се позва на дете.

— Ах, дете! Она га није хтела. То је случај. А она не жели да јој случај омете каријеру.

И отпутова, одиста. На станици, у гомили обожавалаца, муж се стиште у неки угао, покрај перонског стуба, гледа како му жена гњури запаљено лице у букете цвећа и како из њених очију сија нека чудесна срећа којој се он није смео ни примаћи. Тек кад зазвони и последње звоно за улазак у воз, он се охрабри, искочи из свог угла и прогура се, готово сурово, до Душенке. Само што је погледа тренутак, па спусти очи.

— Ах, ти! рече она, као пробуђена.

— Пиши ми, срце! прошапта он.

— Кадгод будем требала новаца! а смеје се, и о детету ни речи.

Гледа он за возом који сече кајкавске њиве у магли, и не виче, нити се жалости, само му у грлу горчина као да је целу ноћ пио, па га сад мамурлук једе.

Из Београда, у вртлогу новог живота, пише Душенка мајци како су је сјајно примили, како учи велике нове партије, како има дивних ноћи. „Сасвим је ово друго", вели, „од онога што сам проживљавала у Загребу. Тамо ми је о врату висио муж као млински жрвањ. Па, дете! Глупе моралне обавезе! Овде могу да се цела дам уметности, и већ имам успеха. За годину само, па ћу у Париз. Балкан је мален за мене."

То писмо мати не чита ветеринару; он, трома руска природа, непокретан као што га је Бог дао, не би ништа разумео. И не види

како је он гледа из тиха, с нејасном тугом у надулим очима, и како из дана у дан све теже удара на вотку.

„Где да јој кажем, мисли, шта ради онај несрећник у Загребу, и како је дете као слаба свећа! Она то не може појмити, Господе! Као ни Душенка. Женске су душе друкче грађене од мушких."

Само се, после једног телеграма, поче нагло спремати. Не вели жени ништа, само што трпа преобуку у неку стару торбу с којом је пошао у избеглиштво, а која личи на искрзане бисаге. Опрашта се с њом пред полазак, као да иде на крај света, или као да се неће више никад вратити (а Загреб му је под носем). Не да жени да ма шта слути да, сиротица, не би оболела; само се, кад јој са железничког степеника таче уснама сухе образе, тајанствено насмеши: иде, изгледа, да јој донесе пријатних изненађења.

Али их не донесе. Дође утучен, увучен у рамена, са сасвим седим чуперцима косе о слепоочницама, и с потамнелом ћелом.

Жена гракну на њега:

— Где си се скитао, матора лудо? Мислила сам да ћеш ми донети парфима; знаш да у овој босанској селендри нема ништа. И какав ми је тај зет! Упропастио ми једину девојку, најдражу моју Душенку, па сад као да није ни било ништа!

А баш је тих дана била добила писмо од кћери. Вели како јој не може бити боље; како има много друштвених успеха; како је сви воле. „Сад осећам колико сам лепа. Кад се гледам у огледалу после неке забаве, видим како сам најлепше у овом телу дала оном идиоту. Не могу то, мамице, преболети. Сама моја лепота је уметност за себе."

Ветеринар гледа своју жену некако неодређено, и не вели ништа. Само у мислима сећа се неких разговора у Курилићевој крчми. Веле Срби: „Вас Русе и ваше царство упропастиле су жене!" Он одмахује широко руком, смеши се с висине сазнања, и одговара (у мислима): „Не појимате ви Срби од какве је нежне паучине саграђена женска душа. Она и кад сагреши, треба јој опростити. Ви сте млад народ, дуго сте били под Турцима, навикли сте да вам је жена ствар и играчка после четовања. А она је фин инструменат, много осетљивији него што је то човек!"

Мисли он тако, а полагано стеже телеграм у џепу, већ га је готово згужвао у мокрим прстима. Одједном се присети, нешто му је синуло у глави:

— Оди, мајчице, вели он жени, не вичи толико! Видиш каква је тишина око нас!

И ужаснуто се окрену према прозору: небо охладнело у јесењем сумраку, лишће пада на читаве прегршти, лагано тоне кроз смрачени ваздух и ишчезава у неком понору за увек.

Можда има у његовом тону нешто необично, док стара седе. Иначе се она обично раздражи, разбија намештај, сасипа у прах тањире, најури га и из куће. Ако је већ удари, онда то и плати, и не зна после како ће да се довољно накаје.

— Да није Душенки зло? пита она, и бледи.

— Душенки? пита он, и чудно се осмехује. Душенки је добро. Паметна јој глава, доброј голубици! Дете јој умире, а она игра ли, игра!

Он извуче из џепа телеграм.

— Читај! вели жени.

Она примаче угужвану хартију лампи.

„Не могу доћи на спровод, јавља Душенка, имам важну пробу!“ Само толико.

— Господе, баћушка, мирно вели жена, па шта да ради, јадница! Неће, ваљда, ради детиње болести напуштати дужност?

— Није малишан само болестан; он више неће ни оболети, вели старац мукло. Он је умро.

Одједном му је опет јасно: у маломˇсандучићу, колико је палац, лежи жуто дете; очи му већ утонуле у дупље; мртвачки задах удара из њега.

— Не, није га никад мати загрлила, вели отац детињи; иначе би ми било лакше. Само га је родила.

Старац се закоцену, али не плаче. Ћути тренутак (опет га мучи ужасна тишина, као у опустошеним душама); онда се диже и оде погрбљено у крчму.

Те ноћи мати написа Душенки опширно писмо, пуно прекора. Она разуме њен положај, зна проклетство обавеза, али ваља једном у животу бити и милостив, па ма то срце и не хтело.

Леже умирена, пошто је намазала лице нарочитом пастом, и узе да чита неки француски роман из највишег друштва. Тако и заспа, с књигом на грудима.

Око поноћи пробуди је јак шум кише и хуктање Врбаса над прозорима. У предсобљу је неко дуго батргао око кључанице и псовао.

— Пијана свиња! помисли она и зевну, с гађењем.

— Проклета Душенка! Проклета Душенка! псовао је старац, улазећи у собу (а језик му се заплиће).

Он се устави изнад њеног кревета, љуља се на отежалим ногама, гледа је некако укосо, као да боде ушиљеним зеницама.

— Што си јој дала такву крв, вели он, кучко над кучкама!

— Господе, баћушка, усправи се она уплашено на постељи, шта је теби? Тешко је, знам; али сам ја испунила своју дужност.

Зна, ако сад не скочи из постеље, да ће је ударити посред лица; тако су му страшне очи, и тако су му тешке песнице.

Кад се он понова заљуља, она само што га дочепа за рамена и привуче себи. Старац посрну, па се сручи на постељу као клада, тако у чизмама. Одмах му се она обисну око врата; милује га, умирује; вели му шта је писала Душенки. Тупо лице ветеринарево постепено постаје блаже, и очи више људске; врте му се у њима сузе. Причају сад измешано, говоре обоје у исти мах, речи су им испретргане и невезане; а онда плач, без краја, и тако заспе.

После, кад дође Душенкино писмо, све се умири. Божја воља; одузео је Он, Господ над владама, царство једно, а где неће један живот људски! Ради тог црвића, зар би имало смисла да она, Душенка, упропасти своју будућност и своју каријеру; поготово кад је без користи. „Боже, мама“, пише она, „Вама се нарочито чудим! Ви сте умна жена, знате наше прилике, па није требало да ме корите ради детета које нисам волела. Реците и сами: Зар овако није боље? Сад ме уз тог човека не веже ништа. Слободна сам као птица у ваздуху. Могу се посветити само уметности; могу се преудати. Мислим да за раставу неће бити тешко. Таква духовна размимоилажења...“

Старац се мало љутну. Не треба журити пре полугодишњег парастоса детету. Отац је и онако убијен; ово ће га посве утући.

Али, Душенки се није чекало; она затражи раставу већ после месец дана од детиње смрти. „Ваздуха! Што пре ваздуха!“ писала је кући.

— Не појимате ви наш морал, вели стари Рус, кад неко покуша да се снађе у овом сплету ствари. Све наше туге уједињују се у Богу; и ништа ми не чинимо без његове воље. А оно, јесте, Душенка је мало брза; нагла, одлучна крв као материна. Али она неће на грешан пут; неће се оклизнути; не схватате ви то!

„Све је ово чудно!“ мисли Душенка, и неће јој се никако да пише кући о свему што је сад мучи. Откако је добила раставу, понуде за удају се гомилају; добре партије; необични, срдачни људи. Зна да је створила око себе узаврелу атмосферу, и кад је у интимном друштву, у неком руском кружоку, она вели:

— Све ја ово вучем за нос; све би хтело да ме има. Замислите ово: професор математике, лудак и особењак; уређује се тек толико колико мора; да не изгледа ђацима страшило. Вели ми, неки дан: „Ви сте ме просто препородили! Довољна је била ваша близина да се изменим; сад, изгледа ми, имам циљ живота!“ Видим: почео да се брије, одело му чисто и испеглано, кравата му више не стоји за вратом. Просто, облачи се човек пред огледалом. А ја му велим: „Лепи сте, одиста; само вам зуби не ваљају!“ И, молим вас, сад вам он редовно иде зубару, уши су му затиснуте ватом, а образи се надули од болова.

Смеје се Душенка, нарочито кад се расположи, после те и те чаше ликера. Онда заигра неки татарски канкан, подрезана коса вије јој се око главе као да је носи ветар, дојке се тресу, а очи стиснуте, баш као у мајке кад пева о Волги и о сибирским степама.

После се замисли. Изненада је обузме меланхолија, надвије се над њу као облак сумње у смисао оваквог живота, у њене уметничке могућности, у крајњи циљ свега овога што се око ње дешава, брзином затераног витла: ласкања њеној таштини, жудње за њеним телом, промишљање и понуде за духовне везе...

„Ах, боли све то, боли!“ пише она мајци.

„Ђаво би знао шта је све то?“ Мисли она покаткад. Многи пролазе покрај ње; дефилују целе чете; видела је свемогуће врсте темперамената, све до оних који се из очајања убијају; могла је да расуђује о толиким степенима интелигенције који су је опанули у пролазу. А не може да воли.

— Не шалите се толико, рече јој једном неки једва познат човек (тек ако га је погледала двапут-трипут, а није она крива што

има онај „страшни дар фамилиарности“, о коме је говорио француски кардинал).

— Не шалите се, понавља он озбиљно. Има нас који се убијамо, али нас има и који убијамо.

Гледао је чудно (од таквог погледа у сну да човек излуди!). Она претрну, и брани се: не стварају се везе од једног топлијег додира руке, случајно испружене; жене треба да шире око себе ту атмосферу заводљивости; то им даје интимну драж; оне су ту да блесну, да дају, можда, подстрек; да опечале, можда; и онда да ишчезну, као утваре, као да нису никад ни постојале; иначе је све тако досадно.

Зажмири кад гледа у човека (рекло би се да је кратковида); али она осећа да јој тај поглед кроз полузатворене трепавице, у коме се меша толико притајене ватре с неком суморношћу, даје посебну драж кокетерије. Изгледа јој каткад да би хтела да све око ње луди; пожели те патње; а не сећа се да је само женка као непријатељица мужјака.

Другим, насртљивијим, вели:

— Човек ми постаје одвратан, кад ми приђе са жељама.

Питају се: „Да ли је умрло у овој жени све женствено?“ Постаје, тако, загонетка.

Пишу јој од куће. Отац је већ забринут. Не чита о њој ништа у новинама. Каже: „Душенка заборавила своје гнездо!“ А мати се смеши, осећа је: „Моја крв! Права моја крв!“

Онда изненада ишчезну из друштва и остави све своје обожаваоце отворених уста; можда им се чак и смеши из прикрајка: гутају ваздух, а не могу да га се нагутају, грла им се стегла.

Ово што сад чини, просто јој се свиђа, као игра, мало весела, мало тужна; тај покус ће је кратко занимати: да од једне чисте младићске душе измеси тесто какво хоће. Он је тек у двадесетим годинама, Крагујевчанин, пуна, тешка телесна снага, врат као у младог бика, жилав и живахан као ждребе, а на уснама још мајчино млеко. Упознала га је једног дана на позорници; за неке балетске тачке; осетила, као што жена фино осећа, да је гута очима. Иначе јој је колега, глумац је; има смисла кратка кокетерија.

— Цале, вели она озбиљно, ја видим да сте ви интелигентан човек; с вама се може много разговарати. Учините ми ту љубав, драги мој, и будите ми друг. Има питања која ме муче, а о којима не могу да расправљам у површном друштву на које наилазим овде.

Он се запали; букнуше му образи.

— Само, вели она, дајте ми реч да никад и ни у коме тренутку нећете искористити наше пријатељство!

О, да, неће! Он даде реч; врло свечано.

Иду, од сад, на шетње у Топчидер, пењу се на Авалу, у сумрак су по калимегданским алејама, посматрају титраве, несташне светлости што путују Савом, према Земуну.

Говоре о стварима о којима се говори кад су душе сродне. Чиста, неоскврњена идила.

После, иду заједно у кафане; ако им је музика досадна, или свеч одвратан, траже тихе, забачене локале у којима се може говорити у пола гласа, а да се не изгледа сумњиво. У два-три маха глумац отпрати Душенку до куће. Једном, у ноћи, она га позва у стан. Он одбија, али се после испршава, прави се храбар, не смеће с ума заклетву о пријатељство. (Она се смеши, док се с њим пење уз степенице, по мраку; осећа како трепти). У соби му нуди да седне на канапе; даје му ликера. Њена постеља је намештена; бело, чисто узглавље; покривач од ружичасте свиле. (Он осећа све то, а настоји да не гледа тамо). Затим се Душенка раскомоћује; узима папуче на босе ноге; зева, протеже се дискретно. Најзад вели:

— Онда, доста! Знате, уморна сам од шетње. Хтела бих да спавам. (У очима јој се смеје зелен одблесак с абажура над стоном лампицом).

Глумац устаје, дрхтећи; љуби јој збуњено руку; онда се као присети, већ на прагу:

— А кад ћемо се видети сутра?

— Рећи ћу вам у позоришту.

Смеје се, по томе; сва се свија од смеха, кад он затвори капију на улицу. И зна: сад он стоји под њеним прозорима; ако отшкрине мало завесу, видеће га, гологлава (можда гледа у звезде). Само, не гледа јој се више ништа. Досадно јој је; трне светлост и гњури се у хладан пернати душек.

„Ах, мамице, како је човек бедно комично створење! И како је његова психологија плитка и кратка!“ пише она кући. Стари Рус се жрштп.

— Полако, Душенка! шапће. Не жури тако, Душенка!

Сутра-дан, Душенка нађе неког Јеврејина. Трговац је из Сарајева, новчаник му је до грла набијен, вози се сопственим аутомобилом. Има дебелу жуту главу с пожудним уснама, крупним и меснатим које, готово, падају на браду; коса му је чекињава, као длака у дивље свиње; из очију му бије упорна дрскост расе и уверење о немогућности неуспеха у животу, ако човек има новаца.

Душенка се с њим свечано провезе, без пардона. После иде у кафане где Цале сврађа. Зна да је он за њом као сенка. Али се не осврће. Ако је негде поздрави, прави се да га не види. Кратковида је, зажмири само; а очи јој се смеше, анђеоски благе; да су у крв гледале, човек би јој веровао.

У поноћ допусти Јеврејину да је прати до куће. Снисходљива је, прави се весела, узима човека испод руке да не би посрнула на изглованој, неосветљеној калдрми. Тамо, пред кућом, допушта му да је прати у капију. Затим му журно стеже и гледа руку, и устрча уз степенице, остављајући за собом дах једног мириса од кога боли глава и прсти се грче. Нахрупи у собу као ветар, подиже журно завесу с прозора на пусту улицу. Види: глумац, из неког угла, прилази Јеврејину који стоји пред њеном капијом, још увек зачуђен. Кратко објашњење, па неколико удараца по дебелом темену Јеврејиновом, једна силуета која

се заљуља, па паде по калдрми, пригушени узвици за помоћ, журно отварање прозора на суседним кућама, писак жандармских звиждаљки.

Душенка се увуче у собу; седе, тако обучена, на постељу, и загледа се у помрчину. Око усана јој се дубу оштре линије. Изгледа као мртва. После се превали на постељу и заспа у оделу, као заклана.

До неколико дана чита њен отац новине.

— Гле, вели он жени, спомињу Душенку у вези с неким скандалом. Бију се ради ње.

Што даље чита, стари ветеринар се све више мршти.

— Одмах да си јој писала, љутито се он обраћа жени, то не може више тако!

— Господе, баћушка, мири га жена, па шта је Душенка, сиротица, крива? Зар она може да забрани неком да је воли? И шта се ње тиче што се свет ради ње бије? Неугодно је, јесте; али, Боже, зар се и ти ниси ради мене тукао с официрима, у Петрограду?

Теме је старцу већ сасвим потамнело; ракију више не испушта из џепа, и цео сад удара на шпирит. По ноћи му се јави Душенка малишан, жут црвић, у кратком ковчегу мртвачком; и увек кад више пије, кад га опечали људска беда.

А Душенка се смеје: кратак авантуристички потез, романтична сензација у друштвима у која она залази, јунакиња дана.

— А ради тога вас нема нигде, добацују јој, где год се појави.

Њен поглед постаје тада хладан, упоран је и тврд, и као да пролази кроз очи у које се устрели.

— Зашто ме мучите? пита је глумац.

Он је убледео, неиспаван је, мирише на сумњиве крчме, а из очију му бије неки подмукао ужас, као да се наднео над понор и сваки час чека да се стрмекне у њега.

— С којим ме ви то правом питате? вели она. Ја према вама немам никаквих обавеза, и мене се нимало не тиче ваш интимни унутарњи живот.

Приповедају јој, после, како се он опија, како гризе чаше, како прети да ће је убити. Душенка се стресе и плану јој, само, очи. Па вели мирно:

— А зашто? Ја му нисам дала никаквог повода.

Замисли се; изгледа да се увукла у себе, или да се плаши. А онда весело затресе својим тамним косама и вели:

— Како сте ви људи одвратни! Довољан је само топлији поглед, интимнији стисак руке, и ви се избезумите. С вама се може чинити шта се хоће.

Али не оста при речи; беше погрешан потез. Те ноћи касно се повратила кући. Имала је бучан балетски успех који је, по утврђеној навици у уметничком свету, требало прославити. Млад дириген[т] човек богате маште, седео је цело вече уз њу, у посебном одељењ[у] једног хотела. Био се сасвим нагао над њу, колена су му се додир-вала њених. Како су много пили шартреза и много певали руск[их]

песама, у њеној су се глави мутили сви догађаји те вечери, и не зна извесно да је диригент, док је, онемоћала од пића, лежала у [illegible], љубио у уста или у уши. Сећа се само како је свако зрно грожђа најпре ставио у њене усне, а онда га узимао својим. То је било лепо, и ново. А ово после било је одвратно, и кукавички, како само људи умеју (мислила је то, идући измучена уз степенице).

Кад уђе у собу, неко је изненада ухвати за рамена и поче дивље љубити. Она не умеде да врисне, или се, онако тешка од пића, није превише уплашила. Тек кад чу Цалетов глас, она узбесне.

— Ноћас ћу те имати, пошто-пото! викну он, и повуче је постељи.

У њој се ускомеша сва крв.

— А, не!

Али је била сувише уморна да се одупре овим снажним, младим рукама које су је носиле као да је сенка, без тежине. Није имала кад да крикне, и није знала како јој растргао блузу и загризао дивљим зубима у вреле дојке. Тек, издишући, умуљана у локве сопствене крви, она као да угледа оца како јој тешко пружа онемоћале руке:

— Душенка, полако! вели. Душенка, не жури тако! шапће (а била му сасвим тамна, као да је од гара).

Боривоје Јевтић.

ПОСЛЕДЊИ ЗАДАТАК.

Да л' си, душо, свесна последњег задатка
који још на земљи извршити ваља?
Сва си претрпана драчем дивљег чкаља —
оплевит' га треба сасвим, без остатка!

Нек леја твојих снова̂ опет буде глатка,
приудешена, чиста за пролећа даља —
без греха, ћуди, страсти, свега што те каља —
да избије цваст нова, скерлетна и слатка!

Све што иоле подсећа на срам плоти,
све што носи печат стварности и света,
безобзирце прво из корена истреби!

Тек тад се надај у преображења света,
што вечитој ће тебе повратити лепоти,
да руже испуњења пропупе и у теби!

Ненад Митров.

ЈЕСЕЊА ПРЕГАРАЊА.

Зашто си данас тако болна, нано?
к'о да твоја душа нешто тешко пати,
а старачка нога једва мили, клеца?

— Јесен ми ова паде тешко, ра̂но,
јер што прође више не поврати...
Старост... па се не може да јеца.

Зашто си данас необично тужна,
без речи, тако суморна изгледа?

— Радост је свака тузи својој дужна,
сагорела љибав — моја коса седа.

Пружи ми твоју суву руку, нано,
да мисао ме ова сетна прође.

— Заспи, ра̂но;
јесен ова к'о да рано дође.

Јован Радуловић.

РЕФРЕН ЈЕСЕНИ.

Чудно л' се капи са стреха сливају,
к'о сузе моје у мутно јесење вече,
кад срце вапи, лелече,
и ноћи тако црне бивају.

Звезде су ноћас с мојих болова,
што 'но се јатима у души згрћу,
помрле тихом смрћу,
к'о свело лишће широм долова.

Јесен је. Тужно цвркућу сенице
и пир хладноће бијем језу ствара,
док срце тужно згара
сећањем на две плаве зенице.

... Ох, драга, болно л' је кад се сузе лицем сливају
и ноћи црне бивају!...

Радован И. Лазаревић.

ГАВРАН.

Реци ми, црни вране,
на далек незнан пут
да ли те носе ране
чезнућа ил' бол љут?!...

Пролећеш неба вале:
хтео би наћи мира
од чежњâ што те пале,
од бола што те дира....

А. Мартиновић.

СВЕТА МАРИЈА МАГДАЛЕНА У ТАЛИЈАНСКОЈ И ДУБРОВАЧКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

У Светом Писму се налазе само распарчани елементи из којих може да се делимично састави фабула која се налази у основи разних спевова о светој Марији Магдалени.

Оно нам прича како „жена у граду која бијеше грјешница дознавши да је Исус за трпезом у кући Фарисејевој, донесе скленицу мира; и ставши састраг код ногу његовијех плакаше, и стаде прати ноге његове сузама, и косом од своје главе отираше, и цјеливаше ноге његове, и мазаше миром“ (Лука VII. 37. 38.), а Исус јој тада опрости грехе. На другом месту, без везе са овим првим прича се како су Исуса на његовим путовањима, поред апостола, пратиле „и неке жене које бијаху исцијељене од злијех духова и болести: Марија која се зваше Магдалина, из које седам ђавола изиђе“ (Лука VIII. 2.) и неке друге.

Даље се прича, када је Исус био распет, да „стајаху код крста Исусова мати његова, и сестра матере његове Марија Клеопова, и Марија Магдалина“ (Јов. XIX. 25.) и најпосле да се Исус, када је ускрснуо, јавио „најприје Марији Магдалини, из које је истјерао седам ђавола“ (Марко XVI. 9.), која „стајаше на пољу код гроба и плакаше“ (Јов. XX. 11.); да га је она „мислећи да је вртар“ (Јов. XX. 15.) запитала где је Исус; да јој је он, кад га је познала, рекао да га се не дохвата, и да је она по заповести Исусовој пошла да јави ученицима што је видела.

Она прва безимена „жена у граду која бијеше грјешница“ и ова друга Марија Магдалена из које је Исус „истјерао седам ђавола“ у почетку су с правом биле сматране за две различите личности, али доцније су се ове две личности помешале, а с њима заједно и трећа: Марија, сестра Лазара и Марте. То су најпосле католички теолози и санкционисали (у Сорбони 1521).

Да ли се је то урадило с правом или без права, то је за ову тему споредно, али, ако се парабола о М. Магдалени посматра као мотив за уметничко дело, онда је она много богатија, лепша и интересантнија, када се све ове три Марије узму као једна. Ако их делимо, онда имамо само непознату грешницу која се покајала; ако узмемо све као једну, онда се овај мотив проширује: грешница нам није непозната, није ма која грешница у граду, него сестра Марте

и Лазара, пријатељица Исусова; прича се не прекида опроштењем Магдаленининих грехова, него се развија даље: она га прати све до смрти његове; он се њој прво јавља после ускрснућа.

Затим овај се мотив проширује црквеним предањем: она иде доцније у самотну шпиљу код Марсиље и живи у покори; анђели силазе да чују њено уздисање и на крилима је носе на небо. Читава степеница, од земаљског блата до раја; од најнижих земаљских страсти до највеће светачке чистоте, узвишености и заноса; од најниже блуднице до највеће светице. Једним делом стоји у земљи, а другим се диже у небо као Јаковљеве лествице: права слика човека, онога што јесте и онога за чим тежи; најпосле права и потпуна слика жене, у којој постоје само два снажна осећаја, који се непрестано боре и употпуњавају: сексуални и религиозни; мотив много лепши и природнији од онога који уметницима пружа Богородица, јер је она далеко од њих, она је само небеска, а Магдалена је и земаљска и небеска, и дух и материја; мотив који је привлачио највеће уметнике, а досегао ваљда највећи степен у Рембрантовој Магдалени.

Већ у X столећу Флодоард у спеву „De triumphis Christi" опева епизодично и Магдалену.

У првој половини XVI века Марко Јероним Вида (1490—1566) написао је религиозни епос „Christias". У том епосу налази се епизодично опевано и покајање безимене грешнице, али одвојено од Марије Магдалене. Он прича онако као што је испричано у Св. Писму, одвојено.

Прво прича о ускрснућу Лазареву, па одмах затим о догађају у кући Фарисејевој, а ни једном речју не казује да је то сестра Лазарева, о којем је непосредно пред тим говорио, него само каже да јој је било име Марија. Али ако је он не изједначује са Мартином сестром, он ипак иде корак даље: изједначује је са оном из које је Исус истерао седам ђавола [furiis subiecit iniquis (Chr. lib. I. fol. 7.)] и описује како су јој изишли кроз уста у облику пламена, који је за собом оставио дим; врло лепа слика сексуалног ђавола који се био у њу уселио. Даље он зна да је она била „forma insignis, cultuque", прича да је врло рано изгубила родитеље, да је од њих наследила велико богаство, да је ишла на гозбе и у позоришта, и да је прекинула везе са својим туторима, јер није хтела да их слуша. Затим он прича како је она пошла да види Исуса, јер је чула да је врло леп и да је Бог (што је друкчије него у Св. Писму) а међутим кад га је видела, преобразила се и почела да баца са себе накит. Свега тога нема у Св. Писму. Даље прича, као у Св. Писму, како је она пала на колена, умила му ноге сузама, помазала мирисом и утрла косом. Тиме се ова епизода у Виде свршава, као и у Еванђељу, а прелази се на друго.

Како се види, иако је није изједначио са св. М. Магдаленом, изједначио је са женом из које је Исус истерао седам ђавола и овај предмет проширио.

То је у већој мери учинио Еразмо од Валвасона (Erasmo da Valvasone), који је написао религиозни спев „Lagrime di santa Maria Maddalena" (1586). Он потпуно изједначава ову грешницу са Мартином сестром, и ако Марту не спомиње; зна да је њен отац био гласовит, да је припадао знаменитој и богатој породици. Затим он прича како Магдалена, када су распињали Исуса, лети „као бесна Менада" кроз наоружане војнике, види га на крсту распета, грли крст, плаче. Затим описује како јој се Исус јавља у облику вртара. Магдалена пада на земљу, пружа руке да му загрли колена; иако га види жива, плаче, хтела би хиљаду ствари да учини и да рече, али од журбе и узбуђења не може ништа, а у то он ишчезне. Затим укратко описује вознесење Исусово, спомиње како она иде на осамљену обалу, тамо плаче за Исусом, дивље звери и тице постају благе када јој се приближе, анђели силазе с неба и слушају је, невино се у њу заљубљују и носе је на небо, да види свога љубавника.

Иако је Валвасон проширио овај предмет, он се ипак угледао на Виду. Вида описује Богородицу како иде кроз војнике; како грли крст и плаче. Слично описује и Валвасон, само то преноси на Магдалену. У Виде има такође јављање Исусу у облику вртара, иако у Св. Писму то не пише, него само да је она помислила да је вртар, што не значи да се он јавио у облику вртара. То исто налази се и у Валвасона, само што код њега није неодређено којој се он Марији јављао, као у Виде; он се јавља грешници у граду.

Угледање Валвасона на Виду види се и у детаљима.

Види се сличност у опису Магдаленине опреме. И у једнога и другога је Магдаленина глава украшена драгуљима, на челу пироп.

Cui caput implicitum gemmis (Vida)
E del piu fin tesor ch' abbia l' aurora
Diverse gemme s'incorona in testa (Valv.)

media micat ardens fronte pyropus (Vida)
Chiaro piropo in fronte le fiammeggia (Valv.).

Код једног и код другог она баца са себе сав накит, када се покаје; код једног и код другог излазе из ње греси у облику седам пламенова.

Ecce autem subito visae spirantis ab ore
Septem adeo circum offusa caligine, et astra
Nube exire faces. (Vida)

Partirsi da la sua bocca fu vista
Con sette corna fiamma atroce e dira
Che molta nube avea seco commista (Valv.)

Укратко: Валвасон је од Виде узео све оно што је он додао Магдалени из Св. Писма, па чак и поједине стихове. Али, он је проширио предмет и употпунио га. Оно што је Вида опевао само епизодично, то је Валвасон опевао као главно и много опширније. Он је опевао Магдалену са највећом љубављу, и он донекле успева да да слику ове „свете грешнице", пуне земаљске и небеске лепоте, какву

је сликари приказују. Он има богат песнички језик, рафиниран стил; поједини стихови су виртуозно израђени, поједине сцене врло лепе, особито сусрет Магдалене са Исусом после ускрснућа, само што је и ова сцена копија Видине. Затим је лепо оно место где Магдалена грли крст на којему је распет Исус, а био би леп и први сусрет Магдалене са Исусом, да га није песник покварио говором Магдалене Исусу, у шест октава, који је врло неприродан, јер не пристаје душевном расположењу Магдалене: осећању потчињености и поштовања једне грешнице према Богу, којега она од понизности и страхопоштовања није смела ни да погледа, а камо ли да му говори, него је, како то много лепше прича Св. Писмо, стајала иза њега, само плакала, сузама умивала ноге и отирала их косом.

Годину дана иза ове Валвасонове Магдалене изашла је друга, коју је написао Јован Рали (Giovani Ralli: „Le lagrime di S. Maria Maddalena“), а коју писац ове теме није могао да нађе.

Она је изашла у Венецији 1587. Издао је Pietro Dusinelli. Њен писац, старином Грк (из породице досељене после пада Ципра из Грчке у Удине, где је Рали свршио школу и постао свештеник) посветио је бискупу Матији Сануту.

По речима Лирутиа[1]), који, говорећи о Валвасоновој Магдалени, моли читаоце да прочитају и ову Ралиеву, да виде „како се добре песници такме и побеђују“, изгледа да ова „Магдалена“ није била гора од Валвасонове.

Годину дана иза ове јављају се наново две Магдалене од Јосифа Поликретиа (Gioseppe Policreti): прво „La conversione di Maddalena“ Del molto Reverendo M. P. F. Giosepe Policreti (da Trivigi, dell' Ordine da' Servi.), а затим „Maddalena convertita“. Први спев је много краћи него Валвасонов (47 октава) и описује Магдалену само до њеног покајања. Он први спомиње по имену њену сестру Марту.

Он нешто мења у овом предмету: говори да се Магдалена покајала пре него је видела Исуса, под утицајем милости божје. Затим он умеће и говор Исусов Симону, који се код других талијанских песника не налази. Овај говор је сувишан за уметничко дело о Магдалени, али није сувишан за дело са религиозном тенденцом, која се код Поликретиа, клерика, опажа више него код Валвасона световњака. Изгледа да он није био задовољан Валвасоновом Магдаленом, која колико је света, толико је замамна и заводљива. У њега се налази доста верског размишљања и морализања. Он као да нарочито хоће да стави Магдалену за пример људима, да се покају. Није писана онако израђеним богатим песничким језиком и није по форми на висини Валвасонове, али ипак има лепих стихова. Поликрети је имао књижевног укуса и поправио је ону малу пре споменуту грубу Валвасонову омашку: код њега Магдалена не говори ништа када се сусретне са Исусом:

[1]) Giuseppe Liruti: Notizie delle vite ed opere dei letterati del Friuli (Venezia 1760—80) T. IV. pag. 483.

[2]) Докле год се не провери ова Ралијева „Магдалена“, коју нико и не спомиње, не може се коначно казати колико су дубровачке оригиналне.

Son gli occhi bassi, con tremante aspetto,
Non le lascia il dolor formar parola.

„Maddalena convertita“ је још краћа од прве (40 октава). У њој се описује само њено блаженство после њеног очишћења од греха

Et hor la gioia e 'l suo piacer io canto

и љубав према Исусу. Распињање Исусово тек се узгред напомиње, а затим се опет описује њена радост и блаженство, пошто је Исус ускрсао. Затим спомиње њено успињање на небо, и накрају спева моли је као светицу за заштиту. И овде се осећа религиозна тенденција јаче него код Валвасона. И он се мучи да достигне лепоту Магдалене, коју је она тада била достигла у сликарству:

Non fer si vago il Ciel l' ardenti Stelle
Giamai qual di costei le gratie il seno.

Али, с друге стране, он се непрестано труди да она не би изгледала сувише земаљска и грешно заводљива:

Dentro, e di fuor tutta lucente, e bella
Non prova de carne ardor cocente

Fugge quel, che piu piace al mondo, e sdegna
E la strada del cielo al mondo insegna

Као што се види, Поликрети је оригиналан према Валвасону. Готово у појединостима није могуће наћи сличности као између Виде и Валвасона.

Иза ових јавља се још једна, коју је написао Гаврило Кјабрера (1552—1637) под истим насловом као и она Поликретиева: „La conversione di Santa Maria Maddalena“. Она је од свих најкраћа (246 стихова). Писана је у слободноме стиху у једанаестерцу.

Кјабрера мења фабулу, односно, оно што је Поликрети променио, он још више проширује. Кјабрера прича како Магдалену саветује сестра Марта (коју Поликрети први по имену спомиње), како Магдалена не спава читаву ноћ и како јој се јавља анђео чувар; како се она онда покаје. Дакле не као у Виде и Валвасона, него као у Поликретиа, само више развијено. Поред тога и Кјабрера усваја оно што је Поликрети поправио код Валвасона: и код њега Магдалена ништа не проговара када се сусретне са Исусом него „tacita l' adora“. И у Кјабрере као и у Поликретиа свршава се песма са опроштајем греха Магдалени, само што је он изоставио онај непотребни говор Симону фарисеју. Иначе и у Кјабрере налази се опис оправе и накита Магдаленина слично као у Виде и Валвасона, само што је то Кјабрера проширио и описује до у најситније детаље. Поред тога има и код њега размишљања о ништавилу света.

Као што се види, Кјабрери су биле познате песме о Магдалени, али он је ствар преиначио, а и у форми се разликује од осталих. Његова Магдалена је писана богатим и рафинираним стилом, али ипак не достиже Валвасонову.

Поред тога Кјабрера је написао и песму „Per S. Maria Maddalena“ у којој, споменувши укратко њено покајање, обраћа јој се за помоћ у име човечанства.

Дакле он је учинио у посебној песми оно што је Поликрети учинио при крају свога спева, само што он не моли само за себе, него за свих. Ова је песма врло лепа, пуна звучних стихова и блештавих поређења.

У дубровачкој књижевности се Магдалена јавља мало доцније.

Мавро Ветрановић је имао прилике да пише о Магдалени у „Муци Исукрстовој“, али је он не спомиње; само опћенито спомиње жене које су биле присутне када су распињали Исуса.

Никола Наљешковић први спомиње име Магдалене и њено покајање у „Размишљању врху муке Исукрстове“, али врло укратко, у пар стихова; само се спомиње сцена у кући фарисејевој, а не зна се ни ко је Магдалена ни зашто се каје.

Први пут јавља се читава фабула о Магдалени код Ивана Бунића. Она је онаква као у талијанској књижевности, само што је он проширује и преиначује.

У Св. Писму не говори се шта је било са грешницом у граду пре него је дошла у кућу фарисејеву. Свакако, кад је она дошла у кућу са скленицом мира, значи да се пре покајала. Вида је, као уметник, нашао други узрок њена доласка: њену радозналост да види тог знаменитог и лепог човека. Тиме је он сцену учинио много интересантнијом, лепшом и јачом: ту се стављају очи у очи грех са невиношћу, земља са небесима, блудница, свесна своје снаге и лепоте, са Богом. Његова Магдалена замишља како ће га засенити:

Passa la bella donna, e gia non pensa
Altro, che vanitadi, e desir stolto.

Сцена је величанствена, и заслужила је да је толико сликара овековечи, али у спеву, у којем се све редом прича, до ње се долази мало неприродним путем. Сасвим је природно да једна жена, грешница у граду, која се покајала, ради неодољиве жеље да нађе Бога и добије од њега опроштење, уђе ма где, непозвана, али је чудновато да једна жена, поготово да једна дама висока рода, па макар била и блудница, дође непозвана у приватну туђу кућу, да види и опсени својом лепотом домаћинова госта. Поред тога, овакво претстављање не слаже се са оним што се прича у Св. Писму. Свећеник Поликрети је то поправио: његова Магдалена долази у кућу фарисејеву као покајница. Тиме је он остао вернији Св. Писму и учинио природнијим долазак Магдаленин, али је сцена постала слабија.

Бунић је као и Кјабрера у овом погледу пошао за Поликретием, само што је Кјабрера просто раширио оно што је Поликрети учинио, и место невидљиве милости божје довео Мартину сестру и анђела чувара да је опомену. Међутим је Бунић то другачије учинио. Пре свега, његова Магдалена прво долази у цркву, налази Исуса где

проповеда, и кад је „погледа својим очима милоснима“, она се покаје, плаче, баци са себе урес, грди лице, и онда се враћа кући, а тек онда иде у кућу Шимуна фарисеја и умива му ноге сузама.

Тиме је он решио ствар. Он је нашао природан пут и створио две сцене, два сусрета са Исусом, само што је овај нови сусрет постао много интересантнији од оног другог. Тиме је он, пошавши правцем Поликретиевим, искористио све што се дало искористити. Сцена у кући фарисејевој постала је слабија него ли она у Виде и Валвасона, али је он зато створио једну нову. Остао је у складу са Св. Писмом, остао је природан, а оно што није могао да унесе у ону сцену, он је унео у једну нову.

Поред овога и у Бунића као и у Поликретиа налази се говор Исусов Шимуну фарисеју.

Затим, што остали пре њега нису чинили, он уноси у свој спев и Богородицу. Оно што Вида приписује Богородици, за време мучења Исусова на крсту, то Валвасон приписује Магдалени. То исто чини и Бунић, али он не изоставља Богородицу; она је ту, прати Исуса, а Магдалена се за обојицу брине и жалости:

Једном руком изчезнута
Мајку диже плачну свему,
Другом сина огрезнута
Свега у крви и криж њему.

Али јој трудној није снаге
Да јој помоћ може обима,
И да уздржи своје драге,
Тијем падају и она с њима.

Поред тога он први исправља тврдњу да се Исус јавио Магдалени у облику вртара. Он описује онако како се то прича у Св. Писму; мање поетски али ортодоксније.

Као што се види, Бунић је настојао да буде што вернији Св. Писму. По томе, као и по чешћем морализању, он сличи Поликретиу; поред тога једино се они двојица, на крају спева (Бунић на два места), обраћају Магдалени за заштиту. Али то је све. У свему осталом они су друкчији и Бунић је ближи Валвасону. Једино је у њих двојице, са пре наведеним разликама, развијена читава фабула; писане су у сличном тону, али у детаљима има мало сличности, а и те се налазе и у Виде, те су могле настати услед директног Бунићевог угледања на Виду, а не преко Валвасона, тим пре што је „Кристијада“ Видина била и знаменитије и познатије дело. Јаков Бунић издао је 1526, пре Виде, религиозни еп „De vita et gestis Christi“. Можда се Вида у епизоди о Магдалени угледао на Бунића. Кад би се и то доказало, онда би се дошло до интересантног закључка да су све „Магдалене“ и талијанске и дубровачке имале свој извор у делу једног Дубровчанина.

Опис одела је сличан у све тројице:

Induta peregrinas tunicasque sinusque crepanti
argento saturos, atque auro intertexto.

Vida

Ma ponsi in dosso pelegrina vesta
Che di vari splendor sazia e colora
D'oro, e d' argento porpora contesta.

Valv.

Свиона одиећа ку навезе
Злато, бисер и драг ками.

Бунић.

Направе је све разврглa
Покајана покајница:
С грла обли бисер вргла,
Дигла с главе сва цвиетица;

С уха смаче ушие реси,
А веригу златну с врата
И драг камен кием се уреси
Ки 'е бисера дражи и злата.

Бунић.

Кад описују распуштеност Магдаленину употребљују сва тројица исто поређење:

Ac veluti ratis Aegeo fine remige in alto
Sublatos simul ac fluctus inflaverit aura

Nunë huc incerto, deinde illuc fluctuat aesto
Quo ventique, undeque urgent spoliata magistro.

Vida.

Cosi talor del suo maestro priva
Incerta del camin, se l'vento spira
Nave abandona la sicura riva
In preda al mar sh' ovunque vuol l' aggira.

Valv.

Плав ко видје без весала
. . . .
Мандалијену гледај сада.

Бунић I.

Затим када Магдалена грли крст:

Et tales amplexa trabem dabat ore querelas.

Vida.

Al crudel legno, forsennata, passa,
. . . .
Abbraccia l' aspra croce e l' pianto fonde
A gli urli suoi da monti eco risponde.

Valv.

Пак се к светом крижу обрати
Драго грлит ки потече,
И још драже целивати.

Сличност је у толико, у колико постоји код свих тројице грљење крста, али је у Бунића и то друкчије; прво, ради тога што његова Магдалена грли крст пошто дигну Исуса с њега; друго, што она слави и обожава крст, што је у духу цркве, док се у Виде жали на њ, што је природније, а у Валвасона грли крст, јер не може Исуса, и само плаче и јауче, што је најлепше и најприродније.

Иако се не може рећи да су ове сличности настале услед угледања Бунићева на Валвасона, ипак се види да су талијански спевови о Магдалени њему били познати, јер се у развоју фабуле опажа природна поступност. Бунићева Магдалена је, ако не према Види, потпуно оригинална према талијанским Магдаленама, али дава утисак као да се њен писац користио у замисли оним што је пре њега учињено, и онда самостално написао спев, онако како се њему чинило да је најбоље. Код њега се опажа настојање, као код Поликретиа, да буде што вернији Св. Писму, а с друге стране као код Валвасона да обухвати читав живот Магдаленин и неке моменте из живота Исусова; код свих њих је слика Магдалене слична. Све су оне писане у истом плачном, покајничком тону. Пошто и Кјабрерина Магдалена, иако се доста разликује, има неких сличних места са Видом, наравно да их има и са Валвасоном и Бунићем. Али те су сличности много даље. Кјабрерина Магдалена такође је раскошно одевена, само што је код њега опис много дужи и детаљнији; и његова Магдалена баца накит. Али то су скоро никакве сличности. Према томе нема сличности ни са Бунићевом. Од свега онога што је проф. Ф. Кулишић навео, једино је то само у њих двојице слично да се и Бунићева и Кјаберина Магдалена гледају у огледала. Али то није никакав разлог да се говори о угледању. Угледање је Бунићево врло малено и на остале, а на Кјабреру никакво. Сличнисти до сада споменуте уопће су ретке и нису веће него угледање на друге, дубровачке песнике. На пр. подела у три „цвиљења" није постојала у талијанских песника; она је узета из Гундулићевих „Суза сина разметнога" с којима иначе има неких сличности у стилу; па онда има стихова узетих из Чубрановићеве „Јеђупке".

Бунићева Магдалена је писана стилом доста простим, сиромашним и доста слабо израђеним; у том погледу заостаје за виртуозношћу Валвасоновом, а особито за осталим Бунићевим песмама.

Поред тога она има и недостатака који су код песника као што је Бунић чудновати.

Бунић је донекле исправио грешку Валвасонову да Магдалена говори када се први пут сусретне са Исусом; она и код њега говори, али не гласно него *„у себи* кликовати поче"; само што је то кликовање и сувише наивно и немогуће, особито резоновање док се плаче и каје.

Рђаво је и оно место при крају другог цвиљења, где Исус говори Магдалени када јој опрости грех:

Теби, теби опрости се
Гриех и гриеха сва покора,
Али мени јаох храни се
Криж, и на њем' смрт најгора;

Милосрдје теби се има
За кривине твоје многе;
А ја чавлим жестоцима
Дат ћу моје руке и ноге.

И т. д. у истом тону. Говор није достојан ни човека а камо ли Бога. Кад се за неког чини жртва, онда се о томе не говори, а поготово се не прекорава, поготово не док му она која тражи опроштење, скрушена и потиштена, клечи пред његовим ногама и од љубави и захвалности умива му их својим сузама. Колико је узвишеније Св. Писмо где Исус говори Магдалени: „Опраштају ти се гријеси. Вјера твоја поможе ти; иди с миром“. Особито оно „јаох“ дава свему говору неки неозбиљан тон. Бунић сигурно није никада написао ништа горе од овога.

Врло је рђаво и оно место у трећем цвиљењу, када Магдалена нариче над мртвим Исусом и говори мајци Исусовој:

Мајко тужна, мајко блага,
Ово л' Језус твој љубљени?
Погледај га свега нага.
Познаш ли га? (ах јаох мени).

У његовој познај крви
Приблажено млијеко твоје
Ка му обилно од свудврви
За кривине тешке моје,

па даље када спомиње сретне часове из његова живота и упоређује их са садашњом његовом смрћу, као да хоће мајку да што више ражалости и измучи, уместо да је утеши. Тај би се говор пристојао каквој садистичкој природи, а не нежној и племенитој светици Магдалени.

Затим има и оваквих немогућности у сликању на пр. у стиховима

Види да је проблиједила
Како оно снијег планине
Али руса како биела
Али цвиетак од чемина.

Иако су слике врло лепе, ипак нису на свом месту, јер Магдалена није могла да види своје лице. Из читавог контекста види се да је глагол *види* употребљен у буквалном значењу, а не у значењу *осетити,* али да је она и осећала да је пробледелa, није могла осетити, да ли је њено бледило слично снегу, белој ружи или чемину.

Али ипак Бунићева Магдалена може да се једанпут прочита са уживањем. Она је прожета искреном религиозношћу, а опет је писана

неком чудном мешавином путености и религиозности, тако да док се у читаоца ствара религиозно расположење, с друге стране има утисак као да слуша причу о некој идеалној љубави, испричаној неким идилским тоном, и то је оно што је најлепше у Бунића. Али има у њега и појединих лепих пасажа. Особито је лепа, и ако мало театрална, она сцена када Магдалена први пут у цркви види Исуса и покаје се.

(Крај у идућем броју)

Васо Томановић.

ЛИЧНОСТ КАПЕТАНА КУЛИНА У ВИШЊИЋЕВОЈ ПЕСМИ „БОЈ НА МИШАРУ“.

Вишњићева песма *Бој на Мишару* (Вук Ст. Караџић, *Српске Народне Пјесме,* књ. IV, Београд, 1896, стр. 186—195) има два основна мотива: један мотив је, победа Карађорђева и пораз босанске војске на Мишару 1. августа 1806 год.; а други, погибија вакуфског капетана Кулина, епизода једна из те битке (Варијанта која је унесена испод главног текста, носи наслов: *О смрти Кулин-Капетана.* Ова у суштини ни мало не одступа од основне песме). Истина, оба мотива, иако се дају лако одвојити, међусобно су уткани и стопљени у један сложенији, што је нашло израза нарочито у дијалошком облику песме, — у дијалогу између жене капетана Кулина, којој је песник доделио, да прва и највише осети сву трагику мишарске катастрофе и за њу лично и за целу Босну, — и гавранова, „птица злогласница“, који прелетивши, песник вели, „сву богату Мачву“, „валовиту Дрину“ и „честиту Босну“, падају у Вакуф, у „проклету паланку“, на кулу капетана Кулина, и причају његовој „кади“ ток мишарског догађаја, набрајајући босанске јунаке, који су као и њен Кулин пали у боју. Нас овде поглавито интересује историска позадина другог мотива, управо личност капетана Кулина и разлог који је песника руководио да се инспирише његовом погибијом. Јер, и песма вели, и то се зна, поред Кулина пало је још неколико истакнутих првака, па ипак њихова имена наведена су тек да се више нагласи величина босанског пораза, али не чине сиже песме као први случај.

Вишњић је, истина, инспирацију мотивисао узимањем капетана Кулина за врховног заповедника подигнуте босанске војске, у неку руку, и њеног предводника на Мишару, што је овде прихватљиво, доследно и у логици песме, али и у очитој супротности са историском чињеницом. Јер врховну команду имаше по самом положају, зна се, тадашњи везир Мехмед Хозрев-паша, један од образованијих и утицајнијих људи оног времена у Турској. У току летњег ратовања 1806 год. и битке на Мишару, он се налазио са својом пратњом и нешто мало резервних трупа, на левој обали Дрине, према Лозници и Ба-

довинцима и одатле управљао операцијама подручне војске. Командовање одредом који је имао да изврши главни задатак продирањем у побуњену Србију, преко Шапца ка Београду, поверио је Сулејман-паши Скопљаку, клишком санџак-бегу, онда, без сумње, у војним пословима најдаровитијем босанском прваку. Скопљак-паша је, са босанске стране, и руководио битком на Мишару и био тучен од Карађорђа. Кулин, у чину капетана, беше у подређеном положају, не само према везиру и Сулејман-паши, но и према осталим пашама учесницима у овом ратном походу: према Синан-паши Сирчићу, који је као и Кулин пао на дан битке, Хасан-паши Бањалучком, Хасан-паши Сребрничком, Ћаил-паши из Травника и Али-паши Видајићу.

Претпоставка да се Вишњић инспирисао личношћу капетана Кулина што је овог збиља сматрао за главну личност по положају у војсци, а то, опет, да је потекло из његове необавештености о правом стању ствари, — била би неоснована, и то у главном из ових разлога. 1) Познато је, да је Вишњић родом из околине Бијељине, која је била у непосредној близини ратног подручја и у чијој се близини прикупљала главнина босанске војске за офанзиву на устанике, те је самим тим био у домашају најсвежијих вести и из босанског логора и са бојишта. Томе треба додати и велики интерес код православног живља у Босни за догађаје и личности са ратишта, поготову код оног око Дрине, који је и сам имао да добро осети нагоне једне разуздане, осветљиве, недисциплиноване и верски фанатизоване војске као што беше босанска. 2) У самој песми има доста верно приказаних појединости које је теже било дознати но личност врховног команданта. Поред тачно наведених имена изгинулих босанских првака (са изузетком Мехмед-паше Видајића, који је пре опеваног догађаја био умро) и верног карактерисања њихових личности, нарочито је за то речит пример оно место у песми које приказује погибију малолетног Остроч-капетана и његових другова, код Босута на аустриској територији. Ови су, после мишарског пораза, избегавајући пут преко Мачве и туда растурене устаничке заседе, са дозволом пограничних аустриских власти, прешли на другу страну Саве, с намером да се, без опасности по живот, дохвате Босне. Једно таперно устаничко одељење, и само прешавши Саву али без дозволе Аустријанаца, стигне бегунце код Босута и стави под нож. Овај случај обухваћен је у песми са тридесет и пет стихова (110—145), у појединостима и верно. (Као противдоказ, не би се могла узети извесна одступања у песми од стварних чињеница. Тим одступањима само се хтео постићи већи песнички ефекат). 3) Тешко да би песник Вишњићева дара, узимајући једну личност за главног јунака, био више инспирисан њеним спољашњим ознакама, у нашем случају положајем у војсци, а не моралним особинама. 4) Име капетана Кулина сретамо још и у ове две Вишњићеве песме: *Кнез Иван Кнежевић* и *Милош Стојићевић и Мехо Оругџић* (В. Караџић, Н. П., књ. IV, стр. 176—186, 210—221). У првој песми, Кулин је опет предмет нарочите пажње песникове, а, по другој, његова погибија је повод мегдану Милоша Поцерца и Меха Оругџића. Према томе, очи-

гледно је, да Кулин није био Вишњићу случајна личност, но врло позната, и коју је Вишњић добро схватио; — напосе, песник локализује, у првој песми, истина индиректно, подручје власти свога јунака, са свим правилно, у Крајини. — Одступање од историје, узимањем капетана Кулина за главног заповедника војске, није учињено, дакле, из необавештености песникове, но свесно и чисто је поетског карактера. Што је код Вишњића Кулин у центру опеваног догађаја, издвојен и стављен изнад осталих познатијих поглавица, па и самог везира, налазимо објашњења на другој страни: не у његовом формалном положају у војсци, но у стварној моћи и личној вредности, а нарочито у његовом видном учешћу у рату на Србију. Да то утврдимо, треба почети мало издаље.

Унутрашње прилике у Босанском Пашалуку упућују, најпре, на постављено питање. Везир је био највећа војничка власт, али више номинално; у ствари, он беше ограничен, скоро до немоћи, у централној управи риџалима, који су водили администрацију свих грана, а, више, у провинцијалној управи санџак-беговима и, нарочито, капетанима. Насупрот осталим органима, управним, војним и судским, које је постављала или влада из Цариграда, као везира, санџак-бегове и риџале, или везир из Травника муселиме, — капетани беху наследни и непокретни. Уз то они држаху тврђаве и беху директни заповедници војске из својих области. Било је тридесет и шест капетана: у правој Босни десет; у турској Хрватској четрнаест; у Херцеговини дванаест. Независност капетана од везира најчешће се претварала у непослушност, из ове прелазило у отворене сукобе. Надмоћнији беше онај ко имаше војску; а њу су имали капетани, у главном; јер везири нису собом доводили никаквих трупа изузевши најпотребнијег броја војника за своју личну безбедност. У ово време, истина, они не иступаху капетани колективно, но више појединачно или понеколико. Дрзовити беху нарочито херцеговачки и крајишки. Али у том погледу одвајао је Али-ага Дадић, мостарски капетан. Док су остали, и самопоузданији, ипак чинили извесне знаке уобичајних обзира према везиру, — заједнички дочекивали новог везира, присуствовали у Травнику званичним свечаностима, и томе слично, — Дадић је и то одбијао, и остао све до смрти на ратној нози с Травником. Везиреве чиновнике терао је из своје области „псујући веру и закон ономе ко је дошао и ономе ко их је послао“. Капетани иступају више као целина против везира одонда кад се покушавају запровести у Босни реформе, покренуте од султана Селима III, а прихваћене од Мехмеда II; то је друге деценије прошлог века, да, већ треће деценије, капетани, под Хусејином Градашчевићем, поведу рат не само против званичног Травника но и против Цариграда. Осим капетана и Сарајево са својом јањичарском аутономијом беше важан чинилац у слабљењу везирске власти. Тако Босански Пашалук даваше изглед, у време капетана Кулина, федерације од капетанства и вароши Сарајева, са врло слабом централном влашћу: беше, дакле, област са заосталим феудалним уређењем. Сведено: стварну снагу и власт имаху капетани и сарајевски јањичари а не везир. Тако је

било у миру; то се оцртавало и у рату. Један добар познавалац босанских прилика оног времена каже, да се везирева власт осећала једино у Травнику, „још и ту његова власт зависи од његова ауторитета“.

Али сви капетани не беху подједнако утицајни и моћни; то је зависило од личне вредности појединца, његова богаства, величине подручне области, нарочито од оружане снаге којом је располагао. У Херцеговини, Дадић је био на првом месту. Како је било међу босанским капетанима, не можемо поуздано знати; по свему судећи, Кулин је био ако не први оно један од тих. Он је из једне корените капетанске куће, у чијој традицији стоји да вуче лозу чак из средњег века од познатога Кулина бана. Породица Куленовића и данас је веома разграната; сем муслимана има и католика, што у неколико потврђује предање о њеном средњевековном пореклу, ако не и присвајање бана Кулина за родоначалника (Владимир Ћоровић, *Босна и Херцеговина,* СКЗ, Београд, 1925, стр. 63). Прота Матија Ненадовић, који је имао један сусрет с Кулином, каже за њега да је био човек тридесетих година, „прикладан“, веселе нарави, лепо и богато обучен (Мемоари, СКЗ, стр. 180). Вишњић га црта у песми *Кнез Ива Кнежевић,* можда под извесном сугестијом, као вероломника и отимача. У својој успелој драмској слици *Кнез Ива од Семберије,* Нушић је нешто идеалисао Кулина. Иначе, немамо других вести за Кулина сем оних које се односе на његову улогу у рату 1806, на Карађорђеве усташе; а то ће бити доста, видеће се, да се у њему види изузетна и истакнута личност.

У изворима су врло лепо запажена три момента из поменутог рата у којима је капетан Кулин био јунак ситуације. Те случајеве износимо хронолошки, не по важности, и то са потребном позадином.

1. Отоманска влада почела је велике војне припреме за рат на Србију одмах после пораза Хафис-паше на Иванковцу, 6 августа 1805. Али док је на другим странама ишло лагано и млитаво са концентрацијом трупа, што је био у главном узрок да главна офанзива буде одложена за лето наредне године; дотле босанска војска већ крајем јануара те године, беше се у приличној јачини слегла дуж границе према Србији, нарочито у доњем Подрињу и Новопазарском Санџаку, и почела крвави обрачун. Три месеца, беспрекидно, трајали су огорчени бојеви, с промењивом срећом, и падале главе с обе стране. Местимично, борбе су прелазиле у бесомучно и варварско клање и уништавање противника. По себи се разуме да ни становништво у ратном подручју није било поштеђено; напротив, оно је имало искусити на најсуровији начин страхоте једног непоштедног рата. Српски живаљ око Шапца и Ваљева, стално у ратној зони, беше највише изложен и угрожен. Све скоро до почетка главне офанзиве, изнад његове главе витлао је мач разјарених јањичара. Један болан и највише запамћен случај јест поара села Добрића, везан за име капетана Кулина. Он је, из срдите немоћи, што се није могао осветити устаницима због погибије неких његових људи, упао, негде у очи Ђурђев-дана, са својим четама у село Добрић, уз саму десну

обалу Дрине: село је поарао и попалио; исекао седамдесет и четири човека; попа и кнеза вргао на колац; а сву нејач, женско и мушко, повео као робље. Кнез Ива, старешина семберске раје, откупио је то робље од Кулина, и тиме дао леп пример племенитости у суровом времену.

2. После тромесечног зимског ратовања на босанско-устаничком фронту, наступило је релативно затишје све до јуна месеца, кад је имала почети велика турска офанзива. Тада, средином јуна, главнина босанске војске стајаше са обе стране Дрине, у Доњем Подрињу, готова да предузме наступање према Београду, истовремено кад и војска од Ниша, под командом Ибрахим-паше Бушатлије, скадарског везира и румеливалиса. Једно одељење требало је осигуравати у наступању њено десно крило, продирањем од Сокола, преко Ваљева, уз Колубару ка путу Шабац—Београд. Западна устаничка војска, командована Јаковом Ненадовићем, чекала је у близини Шапца да се одупре надирању Босанаца. Дуго и крваво зимско ратовање заморило је било и прилично исцрпло обе наспрамне војске и код њих створило расположење за избегавање оружаног обрачунавања и проливање крви. — Код Босанаца је и иначе постојала, још од раније једна помирљивија струја, доста јака, која је све до Иванковца благонаклоно гледала на покрет у Србији, у неколико га помагала и с њим стварала везе. Објавом рата званичне Турске устаницима поремећен је овај однос, а помирљива струја силом прилика гурнута на страну противника устанка. Сад уочи офанзиве, услед промењеног расположења, беше ова струја оживела и постала врло активна, вођена од Синан-паше Сирчића и његове најуже околине. Код устаника на Дрини, опет, у толико беше више воље за избегавањем оружаних сукоба, што стајаху под сугестијом, да неће моћи одолети бројно надмоћнијем противнику, тим пре што је у њиховим редовима, због губитка већег дела шабачке нахије, настала пометња и клонулост. — После краћег преговарања, друге половине јуна, које је текло глатко и са обостраним поверењем, закључен је између противника на Дрини споразум за обуставу непријатељства, — и то под условом, да устаници шабачке и ваљевске нахије, у знак покорности цару и држави, плате харач и приме из реда босанских првака једног харачлију с пратњом од неких тридесет људи, а Босанци да обуставе надирање у устаничку област. За харачлију одређен је Синан-паша Сирчић, по изричној жељи устаничких преговарача. Споразум је био обавезан само за Босанце и устаничку војску на западу, и имао је карактер скривене жеље код обеју страна, да препусте оружану одлуку на другој страни, а они буду нешто активнији посматрачи. Кад је требало применити услове споразума, томе се одупрла ратоборнија и непомирљивија струја у босанској војсци, енергично предвођена капетаном Кулином и Али-агом Видајићем, заклетим непријатељем устаника. Под изговором да не примају Синан-пашу за харачлију, они су само нашли изговор да споразум покваре и до краја се истраје у непомирљивом ставу. Из бојазни да не дигну буну ова два незадовољника, везир је обуставио извођење споразума и наредио про-

дужење непријатељства. Босанска војска, одмах после тога, долази под Шабац и наступа ка Београду; а устаници шабачке и ваљевске нахије бацају оружје и напуштају борбу, Карађорђе, који је с нешто резервних трупа стајао у Тополи да прискочи где буде најкритичније, брзо се нашао пред Босанцима и успоставио фронт. После успелог боја на Братанчићу и нешто нерешеног боја на Месарцима, он је концентрисао подручну војску на Мишар, потпуно оспособљену да бије главну битку. Карађорђе није био обавештен о склапању поменутог споразума, но је читава та ствар утаначена без његова знања, па чак, изгледа, њему иза леђа. — Из наведеног случаја добро се види, колико је капетан Кулин био угледан и моћан, кад он, једну ствар, која је нашла санкцију везира и скоро свих првака, не прихваћа, но са Али-пашом Видајићем намеће своју вољу, и тим чини да читава ситуација на западном фронту добије други обрт.

3. На дан одлучне битке на Мишару, најистакнутији јунак догађаја, са босанске стране, био је главом капетан Кулин. Тога дана, у среду првог авг. устаничка војска беше посела Мишарско брдашце, отприлике на сат хода далеко од Шапца идући Београду. Пешадија је била у шанчевима, који беху подигнути на неколико стотина корака од предње ивице брдашца, а коњица прикривена у једној шумици, лево од пешадије. Рано ујутро, Турци су наступили густим редовима према српским положајима. Карађорђе их је вешто навукао да најашу на простор између шанчева и предње ивице брда, па сретним контранападом пешадије и изненадном појавом и ударом коњице, да их збуни и натера у бегство. Разбијене и застрашене Босанце успију њихове старешине у неколико да приберу и поново поведу у напад. Сад, на чело коњице, стао је капетан Кулин, који се упути у борбу у подножју брда, са једним одредом противничке коњице предвођене од попа Луке Лазаревића, да би заштитио наступање пешадије на главну устаничку војску у шанчевима. Он остане победилац, али усред највећег окршаја и сам пане у боју. Код обезглављене босанске коњице настане онда забуна и пометња, због чега успех остане неискоришћен и без утицаја на резултат битке. За то време је и пешадија једним Карађорђевим налетом растројена и бачена с брда у поље. Сама погибија капетана Кулина одиграла се овако. Увиђајући поп Лука Лазаревић да успех босанске коњице, предвођене капетаном Кулином, може евентуално променити ситуацију на штету устаника, реши се на једну превару. Неколико својих најхрабријих људи, добрих стрелаца, прикрије у оближњи шумарак, а он позове Кулина на мегдан. Поносити и храбри капетан брзо разигра хата да мегдан прихвати, и своју победу крунише главом једног од познатих устаничких старешина. На дати знак попа Луке, његови прикривени људи опале плотун и смртно погоде и Кулина и његова хата. Кулинови људи, раздражени преваром и губитком свога поглавице, нагрну и искасапе неколико устаничких коњаника, — а поп Лука, сав израњаван и обливен крвљу, захваљујући својој хитрини и окретности, једва жив умакне из овог окршаја. — После још једног узалудног и очајног покушаја да поколеба победу противника, босанска

војска, деморалисана, разбијена и немоћна за неку озбиљнију акцију повуче се Шапцу, у нади да ће је шабачка тврђава заштитити од победоносних устаника. Код ње наступа потпуно расуло после неколико дана; за то прво дају пример чете капетана Кулина. Ожалошћене губитком свога старешине, оне напшутају Шабац, негде средином августа, и покушавају преко Мачве прећи у Босну. У Китогу их дочекају српске заседе под попом Николом Смиљанићем, Стојаном Чупићем, Милошем Стојићевићем — Поцерцем, — и потуку до ноге. Том приликом Милош Поцерац уграбио је све одело и оружје погинулог капетана Кулина. Сабља је била нарочито скупоцена: окована сребром и златом, искићена скупоценим камењем, а преко ње исписани сви берати куће Кулинове. Родбина Кулинова, вели Вук Караџић, давала је за њу, доцније, „онолико злата, колико она претегне“, али је није могла добити. Сабља је враћена у Босну тек после пропасти Карађорђеве Србије. Прочула се скоро као Роландов мач; њу је сам Вишњић опевао у другој једној, напред споменутој песми, — и ту јој дао симболично значење босанске катастрофе на Мишару.

Из свега што је напред изложено, може се свести и закључити следеће. Праву муслиманску Босну, њену снагу и моћ, представљали су капетани и сарајевски јањичари, према којима је везир са својим органима био немоћан и скоро без власти. Капетани и јањичарске поглавице, у односу према побуњеној Србији, били су подвојени. Један, изгледа, већи део беше помирљив и увиђаван, и тај део босанских првака налажаше, да је целисходније употребити блажа средства за стишавање и ликвидирање устанка но преке мере. Други део, осион, ратоборан и жедан устаничке крви, — истина бројно слабији од првог, али зато одлучнији и истрајнији, — хтео је да се умирење Србије постигне само мачем, и успешно је сузбијао помирљиву струју. Изразити представник ратоборног дела Босне јест баш капетан Кулин. Он је то и по пореклу и по личним особинама, а нарочито по својој врло приметној улози у рату на устанике и мржњи према њима. Босанска војска, доведена, видели смо, на Мишар највише радом непомирљиве струје и њених представника, на првом месту самог Кулина, доживела је тежак пораз, — а у једном одлучном часу битке гине и капетан Кулин. -- Да је Вишњић могао бити упознат са овим чињеницама, делимично смо доказали, за нешто се само по себи разуме, а за остало можемо с правом претпоставити. Онда ће бити разумљиво, што је он капетана Кулина узео за централну личност своје песме, нарочито с обзиром на факат, да је погибија Кулинова, непријатеља устаника, истакнутог представника капетанске Босне, добрићског крвника и осведоченог мишарског јунака, крунисала победу устаничку. Узимањем Кулина за главног поглавара војске, — одступање од историје, рекосмо, песничког карактера, — песник је хтео своме јунаку дати физичко својство које би и одговарало његовим моралним особинама, или, што је вероватније, он је мислио на Кулина, вођу непомирљиве Босне. С друге стране, у песми се може назрети ова основна мисао, истина нешто скривена и, можда, нехотично изражена: да је на Мишару ратоборна и непомирљива

Босна претрпела тежак пораз, поред осталог, и погибијом капетана Кулина, њеног изразитог представника. У томе је, у тој основној мисли, чини нам се, главна, и не мала вредност ове песме као извора за историју. Цела песма, у осталом, одише босанском средином, њом је обојена и колорисана, што песми даје посебну драж.*)

Јово Тошковић.

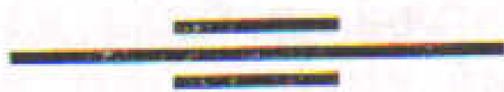

*) Овај чланак је израђен у главноме на основу извесног градива, искоришћеног у мојој већој студији *Однос између Босне и Србије 1805—6 год. и бој на Мишару,* која је пре кратког времена изашла из штампе. Зато овде није навођена употребљена литература, сем оне које тамо нема.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ЈЕДАН МЕМОРАНДУМ „ДРУЖИНЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ СРПСКОГА НАРОДА“ ИЗ ГОД. 1871.

Као што је и иначе познато, год. 1871. приликом крштења црногорског престолонашљедника, организована је „Дружина за ослобођење и уједињење српско“. Том приликом израђен је и Статут, који нећемо овдје наводити, јер је недавно штампан у Споменици Светозара Милетића (Летопис Матице Српске, књ. 308, св. 3, стр. 193—195). У томе чланку у Летопису испричане су успомене о овим догађајима још јединога живога члана г. Косте—Стојана Угринића. Г. Угринића је на Цетиње делегирао Светозар Милетић: „На Цетиње је о нашој Малој Госпођи крштење Кнежевог сина, којом ће приликом састати се Србаља доста из јужни крајева, и где ће и *разговора* бити. Добро ће бити да и од нас ко оде, не параде и овације ради, која би се могла као династична и противу србијанска схватити, што ја не би рад, него ради познанства са оним светом и разговора на прагу догађаја. Из Н. Сада мислим да ће ићи Миша Димитријевић, из Београда Ђока Влајковић, можда и још ко; ја сам писао и у оба дистрикта наша, а из Крајине, мислим да ви идете....“ (Летопис стр. 191).

Угринић је пошао на Цетиње, гдје је стигао негдје пред саму прославу. Првога дана прославе (т. ј. 8. септембра) није ради умора присуствовао свечаности, а за 9. септембра забиљежио је ово: „Други дан смо отишли до попа Јова Сундечића, кнежева секретара, те смо удесили начин нашег поступка погледом на први део наше мисије. Кад смо се одлучили да узмемо у своје руке организацију заверeничке акције за ослобођење и уједињење Српскога Народа, морали смо бити на чисто о томе, да ли ће обе српске кнежевине сложно прихватити народни устанак у своје руке, и сложно га привести успеху. Знали смо да за Намесништва у Србији није постојао савез обе кнежевине за случај рата с Турском, па ни какав срдачни споразум. Дозволом Господара, узели смо увид у сву преписку око тог питања и створили себи суд о томе, на чијој је страни кривица;

после ћемо већ, путем штампе, учинити пресију на кривца, да не смета и даље решавању националнога нашега проблема".

Од других потписника Статута о овоме су говорили још Лазо Костић 1892 у „Јавору" и „Бранику", Миша Димитријевић у „Застави" бр. 126, 129 и д. за 1871. и Јован Сундечић у „Новој Зети" за 1889. Ту је Сундечић штампао пјесму: „Поводом туцинданског братоубиства у Новом Саду 1889 год.", и у биљешци к тој пјесми каже: „У септембру 1871. о крштењу свијетлога престолонашљедника, било се склопило родољубно друштво на Цетињу, под именом „Борци", којем је главна задаћа била будити свијест народну и помицати народ, особито у турскијем земљама, к своме ослобођењу. Било нас је свега дванаест другара из Црне Горе, Босне, Далмације, Војводине и Србије, а међу нама био је и покојни Миша Димитријевић. Моја пјесма „Боримо се" објелодањена у бр. 10 „Црногорке" са даном 18. септембра 1871. у језгри је сам програм онога патриотског друштва, које је свој посао вршило све док није пушка на Невесињу пукла...".

Разлог, зашто је скуп завјереника одржан на Цетињу, није крштење престолонашљедника, оно је послужило само у толико, што се том приликом могло лакше доћи на Цетиње, а да то не пада у очи, како би иначе пало. Разлог је био, у главном, чланак у „Црногорцу" од 28. августа 1871. који полемише са „Заставом" (послије скупштине уједињене омладине у Вршцу), која је донијела извјештај са скупштине о неком „уступању испред силе". У поменутом броју „Црногорца" каже се, да је на скупштини стављено одбору у дужност, „да има да потражи слободно земљиште, гдје ће Омладина моћи да ради без препреке и у правцу, којим се ишло и до сада. Ово преведено значи, да је једино слободно земљиште за рад „Омладине" била Црна Гора.

Интересантно је, да ни један од потписника Статута не говори о једном другом акту, који је тих дана био главни посао Омладине, јер, као што каже г. Угринић: „састављање статута није био главни посао на Цетињу, него увид у дипломатске преговоре међу Србијом и Црном Гором". Омладина је свршила и тај „увид", књаз Никола јој је радо ставио све на расположење и увјерио је „да није до њега кривица што нема споразума с Намесништвом, и да притисак треба чинити у Београду".

Према овоме Омладина би свршила свој посао на Цетињу и разишла се кућама. Али није тако! Она је свршила још један акт, који досад није још нико споменуо, а не спомиње га ни г. Угринић, који је био такође његов потписник!

Тај акт је један меморандум, потписан од четрнаест потписника, који је предат књазу Николи 12. септембра 1871., и који је заведен истога дана под број 509, а данас се чува у Државном Архиву на Цетињу. (Акту је приложен и статут „Дружине за ослобођење и уједињење српско" — без потписа, дакле, концепт).

У Меморандуму наводи Омладина три сметње раду за уједињење и ослобођење, а то су: а) питање будуће владе ослобођеног и уједињеног народа; б) што ни једна страна (т. ј. Србија и Црна Гора) не би могла започети дјела ослобођења без пристајања друге стране; и в) питање око заједничке војничке управе.

У Меморандуму се наводи и ријешење ових сметња. Подносиоци су осјећали, да ће бити најтеже питање династичко у уједињењу нашега народа; они се не одлучују ни једној ни другој династији, они то питање остављају на ријешење уставотворној скупштини ослобођенога и уједињенога народа. Као да су у визији видели 1918!...

Меморандум, поднесен књазу Николи, гласи:

Господару!

Ми потписани чланови „Дружине за ослобођење и уједињење народа српског" обраћамо се, с обзиром на задатак одређен у нашем уставу, Вашој Светлости, не само као владаоцу једне слободне српске земље, већ и као српскоме родољубу, коме је влада над срцем целокупног Српства преча од владе над овим кршевима, те Вам у том оданом поверењу подносимо ово:

Ми смо уверени, а знамо, да је и Ваша Светлост тим уверењем проникнута, да се велико дело ослобођења и уједињења нашег народа не може извршити без удешеног споразума између Црне Горе и Србије. То уверење надамо се да ћемо наћи и у београдске владе, јер само непријатељи Српства могли би бити противу те заједнице. Што та заједница досад ипак није углављена, те што се толике згодне прилике пропуштале, да се заједничка радња отпочне, томе су могле бити само три сметње:

Прва је могла бити око питања будуће владе ослобођеног и уједињеног народа.

Друга је сметња што ни једна страна не би могла започети дела ослобођења без пристајања друге стране.

Трећа би напослетку незгода била у питању око заједничке војничке управе.

Господару!

Питање око династије, управо владе, будуће Велике Србије не може се никако решити договором између једне и друге садање владе: то ће питање моћи решити сам уједињен и ослобођен народ у својој првој уставотворној слупштини. Свако друго удешавање било би у најбољем случају прехитрено и могло би шкодити не само народу самом, већ и једној и другој династији.

Још већа би незгода била у другој споменутој основи заједнице, која би покрет на ослобођење и уједињење везивала за саизвољење и друге стране. Досадање нам искуство даје довољно повода зебњи, да тај услов може бити највећа сметња свакоме раду око заједничког задатка. Та се сметња може само једним начином уклонити: ако се нађе пут, којим ће се свако неосновано одрицање пристанка жигосати пред уједињеним јавним мњењем свега српског народа. Ми се уздамо да ћемо бити кадри у таком случају не само усредсредити јавно мњење у једнодушној осуди таког поступка, већ и припомоћи, да се осуђена странка без одлагања уклони с места на коме је сметала народној заједници.

Што се тиче војничке управе у заједничком покрету на ослобођење и уједињење народа, ми се овде нећемо упуштати у стручно пресуђивање тога спора, ал' у тврдом увјерењу, да то питање нити сме нити може сметати коначном углављењу заједнице, мислимо, да је довољно, ако се војничко поступање сложи у заједничком плану, који би се и у самој радњи могао надгледати и попуњавати заједничким ратним саветом, а уједињење ратнога заповедништва у једној особи не само да није преко нужно, већ по особитим војничким околностима у нашег народа, може бити још и штетно.

Какве ће кад прилике, по распореду великих јевропских сила, бити згодне за почетак заједничког рада, то ће по својим тешњим свезама у том правцу боље знати обе српске владе; ал' у случају ако би се њино мишљење у томе разилазило, молимо ми Вашу Светлост, да нам не ускрати прилике приступити својом изјавом једној или другој страни. Но пошто се успешност покрета условљава осим констелацијом великих сила уједно и расположајем и потребом нашег народа, а пошто смо ми у том погледу по самој природи ствари и ближе и скорије и поузданије извештени него или једна или друга влада: за то мислимо да би Ваша Светлост могла допустити и нама право, поднети свој образложен предлог за почетак покрета.

У поузданом уверењу, да пристајање на ову нашу понуду не само да не би сметало слободном полету великих и племенитих замишљаја Ваше Светлости, већ да би то ново перо у крилима српског орла могло само оснажити му лет, — остајемо

На Цетињу, 12. септембра године 1871.

Вашој Светлости

Одани:

Илија граф Янковић	Јово Ерцегъ Скобла
Машо Врбица	За проф. Зору опуномоћен Янковић
Миша Димитријевић	За Јевта Гойковића опуномоћен Машо Врбица
Д-р Лазо Костић	Ј. Сундечић
Симо Поповић	За Ђорђа Војновића, опуномоћен Ј. Сундечић
Милан Кујунџић	Стојан Угринић.
Арх. Пелагић	
Ђока Влайковић, капетан	

—

Наводећи овај Меморандум у цијелости, ја сам желио да потакнем г. Угринића, још јединога живога потписника, да би нам испричао све, што стоји у вези с овим Меморандумом. Потребно би било знати, да ли је и што ли је потписницима одговорио књаз Никола, да ли је идентичан меморандум предаван и српској влади и т. д. Ако то не учини г. Угринић, онда то већ немамо од кога дознати.

Душан Вуксан.

ПРЕПИСКА ПЕТРОВИЋА—ЊЕГОША С НАШИМ КЊИЖЕВНИЦИМА.

КЊАЗ ДАНИЛО и ЉУБ. НЕНАДОВИЋ.

II.

Љуба Ненадовић Књазу Данилу, 13. III. 1858.

Ваша Свѣтлости

Милостивый Господару.

Писмо Ваше Свѣтлости одь 8. марта примiо самь овде у Београду, но нисамь изь тогь писма могао видити, єсте-ли моя два писма изъ Беча примили, и єсте-ли какавъ корак чинили по ономъ послу сбогь кога самъ я у Бечь отишао. Мило ми є, и свако́м є мило, што являте за побѣду Иве Ракова, у новинама свуда готово неистинито явля се. „Le Nord" у Брисселу и „Zeit" у Берлину врло бране Вашу Свѣтлость и Црну гору, добро би било да се Ваша Свѣтлость на те новине пренумерира, у њима би нашли врло лепы артикла, но вадати се, да ће и све друге новине променути свою пакостну ћудъ. — У новинама стои, незнамь є-ли истина, да є войска турска уставлѣна да неиде на Црну-гору.

Одь како самь овде дошао, непрестано питаю ме свуда за Вашу Свѣтлость и за станѣ Црне-горе, и свы се радую, кадъ имь я причамь да є у Црной-гори триста пута болѣ и лѣпше него што се по новинама пише. Овде свуда самь лепо примлѣнь, и сви су желно изгледали ме, да чую о Црной гори, єрь новинама већъ одавно, скоро нико невѣрує. Я самь моимь проповеданѣмь, како узпутъ тако и овде, оборiо све оне лажи што су неке новине о Вашой Свѣтлости и Црной-гори разпрострле. И „Дневникъ" є већъ почео другчiе писати. Настоява ћу да се и „Србске новине" у нечемь поправе, и да непреводе само изъ нѣмачки новина коєкакве лажи.

Кадь ћу се тамо моћи кренути, врло є неизвѣстно, може бити да ћу текь после 10. дана моћи явити. За садь немамь Вамь ништа важногъ явити. — Етем-паша доћи ће овде у Београдь прекосутра, правителство ће га учтиво и пристойно примити, како ће онь поступити не зна се, по свой прилици неће ништа предузимати што бы добра отношенiя Турске и Србiє покварило, єръ порта є увѣрена да князь и правителство неће ни єдне длаке одь свои и народны права попустити. Писа ћу Вамь какавь ће правацъ та стваръ узети.

Тамо є вальда до сада дошао већъ Кемал-ефендiя, явите ми шта сте свршили.

Заповѣдите да ме ко годь извѣсти є-ли Штампария дошла, и ако буде дошла у Которь, учините наредбу, да се одма носи на Цетинѣ. Сва три ђака што се овде уче изъ Црне-горе, были су два путъ кодь мене, здрави су и добро се уче.

Кньиге за Црну-гору спреми ћу ови дана. Текь юче пошли су вапори Дунавомь.

О свему ономь, што сте ми говорили и наручивали за овамо, моћи ћу Вамь текь после 10 или 12 дана явити.

Препоручуюћи се у милостъ єсамь

У Београду 13. марть 1858.

Ваше Свѣтлости найпокорній слуга Л. П. Ненадовић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Гласник Скопског Научног Друштва (Bulletin de la Société scientifique de Skoplje), књига (tome) II, свеска (fasc.) 1-2. Уредник Др. Радослав М. Грујић. Скопље (Skoplje), 1927, 4º, стр. 360.

1920 године у Скопљу је отворен филозофски факултет, на коме до данас, предано и с много воље и енергије, ради приличан број наших већином млађих научника, који се старају, то се с неописаном радошћу мора подвући, да оживе старо Скопље и од њега створе један несумњиво јаки културни и научни центар наш. Труде се да то постигну, поред живе своје речи са катедре, још и радом на пољу које је до скоро код нас било ако не сасвим заборављено, а оно прилично занемарено, а то је на обрађивању, у првом реду, историје књижевне, културне, уметничке и политичке, а затим и на свестраном проучавању живота и прилика у Јужној Србији и суседним областима.

У ту сврху наставници филозофског факултета основали су Скопско Научно Друштво, а 1925 кренули и друштвени орган *Гласник Скопског Научног Друштва*, који се штампа у сарајевској државној штампарији. Штампање часописа ван Скопља вероватно је и узрок томе да се он не јавља редовно, него повремено.

Ако је такво нередовно излажење уопште замерка, она је обилато надокнађена волуминозношћу часописа, његовом ванредном, управо одличном техничком опремом и, што је најважније, његовом пуном и изврсном садржином. Ту су чланци, расправе и сваковрсни научни прилози из најразличитијих научних области, из пера добрих, често и одличних писаца; ту су, затим, и критички прегледи, понекад врло исцрпни, свих дела, наших и страних, о разним научним питањима која с нама, нарочито с нашим Југом, стоје ма у каквој вези; ту је, напослетку, и библиографски преглед литературе о Јужној Србији. Факат да је највећи број чланака посвећен питањима везаним за пределе Јужне Србије и најближих јој области не само да не умањава њихов интерес и важност, него обратно знатно их повећава, јер се у њима, на један скроз објективан и строго научан начин, расправља не о регионалним значајима, него о питањима општег карактера из наше заједничке класичне земље. Сваки чланак садржи по какав нов научни принос из области историје, књижевности, филологије, линг-

вистике, етнографије, геологије наше земље. Сви су писани једним строго научним стилом и језиком, како им и доликује, а после сваког долази извод, некад краћи, некад дужи, на француском језику (свега су три четири чланка резимирана на немачком). Како нам је у једном летимичном приказу немогуће дотаћи се свих тако важних чланака у овој другој књизи *Гласника*, ми ћемо нарочито поменути оне који читаоца нашег часописа могу интересовати, а то ће свакако бити добар део чланака.

На првом месту је чланак Г. Д-р Н. Радојчића *Како су називали Србе и Хрвате византински историци XI и XII века.* Указујући на факат да византиски историци Скилица, Вриеније и Зонара често употребљавају, без довољне доследности, имена Србин и Хрват у причи о догађајима свога времена, понекад их чак и идентификујући, писац хоће да у свом чланку да „што вероватнији одговор на ванредно занимљиво питање — да ли је замењивање имена последица неупућености или је, напротив, основано на тачном познавању односа који су онда давали за право сваком, што се народности тиче, да замењује имена Србин и Хрват?“ Први византиски историк који је идентификовао Србе и Хрвате је Скилица, за њим је то урадио Вриеније, и напослетку, према Скилици највише, Зонара. Проучавањем њихова излагања и солидном критиком ранијих мишљења наших историка о томе да ли се односна места тичу Срба или Хрвата, без и најмање дозе племенског шовинизма, долази се до сасвим оправданог закључка да се све вести поменутих византиских историка односе на Србе. Зар није на пр. јасно да Скилица говори о Србима у ставу где Котор и Папратну назива хрватским градовима, кад се зна да су та два места била престонице српских владара из Зете? Сличних примера има неколико. Ово се да објаснити тим што су се Срби и Хрвати, још дуго после пресељења у данашње своје крајеве, осећали као једна целина, таквима су их осећали и странци, те и њихова имена употребљавали као синониме. И име Хрват код Скилице и Вриенија употребљено је као синоним за Србе којих се све њихове белешке и тичу.

Г. Д-р Н. Вулић у свом чланку *Бастарни у нашој земљи* даје, на основу најстаријих докумената, неколико нових погледа на историску улогу Бастарна у северном делу Балканског Полуострва у II веку пре Христа.

У осталим историским чланцима третирају се највише питања политичка и културна. Тако на пр. у чланку *Два прилога проучавању Душанове државе* Г. А. В. Соловјев даје неколико занимљивих опажања из области наше сфрагистике. Објављујући и коментаришући три у Хилендару очуване хрисовуље цара Душана и говорећи о печатима на њима, писац утврђује да се на писмима Дубровнику готово увек налазе мали печати од воска, а на свим свечаним повељама су златни печати, по којима се и повеље зову хрисовуље — „златопечатна слова“. У чланку има интересантан опис разних Душанових печата из доба краљевства и царства, јавног и приватног карактера. — Г. Д-р В. Поповић у чланку *Један поглед на финансиске и валутне неприлике Турске* износи тешку финансиску кризу Турске у доба када је Решид-паша, тридесетих година прошлог века, после пораза у борби с египатским Мехмед-Алијом, инаугурисао, на предлог аустриског посланика Штирмера, корените реформе хати-шерифом од Гилхане, од 1 јула 1839. — Г. Д-р М. З. Влајинац у чланку *Бедба и заманица у Срба средњега века* бави се проучавањем значења ових израза у нашем Средњем Веку и посматра и један и други обичај са тачке гледишта аграрне и правничке. Проучавањем старих споменика, нарочито законских одредаба о *бедби* и *заманици*, као и филолошких мишљења о постанку и значењу тих речи, а на основу још очуване народне традиције и обичаја у нашим јужним крајевима, долази се до несумњивог закључка да је средњевековна *бедба* била исто што је данас моба, а рад заманицом да у потпуности одговара данашњем раду на кулуку. *Бедваре* је за време рада издржавао домаћин коме су радили, а *заманичари* су радили о свом трошку; према томе и *заманичка војска* је противност *најамничкој војсци*. — Насупрот Јиречеку, Златарском и др., а нарочито чувеном бугарском историку Дринову који је, на основу једне натрпане и на први поглед нејасне забелешке византиског историка Скилице, створио своју познату хипотезу о оснивању „западне Бугарске“, то јест каснијег Самуилова царства, још год. 963, Г. Д-р Д. Н. Анастасијевић у свом чланку *Хронологија изашиљања Бориса II и Романа у талаштво* непобитно утврђује да је буна Самуила и браће му против синова бугарског цара Петра из 969 г., а не из 963 када је тобож била некаква буна њихова оца, коју је у својим и сувише произвољним претпоставкама скомбиновао сам Дринов, а које стварно није ни било. — За познавање времена и прилика у Јужној Србији у доба око 70-их година прошлог века, када је бугарска егзархиска агитација била у највећем јеку, могу послужити као документ првокласне важности *Аутобиографијске записке попа Јована Трајковића Бурке.* Штампане из заоставштине С. Новаковића, а писане ст.-србијанским говором и мешавином старог и новог правописа, ове „Записке“ су и с те стране прилично интересантне. Читају се лако и са задовољством. — Дум Нико Ђивановић у кратком чланчићу *Dubrovčanin Toma Tomičić* утврђује на основу аутентичних докумената, већим делом из архива дубровачке надбискупије, најглавније датуме из живота овог краткотрајног католичког надбискупа у Скопљу.

Књижевним темама баве се ови занимљиви чланци. Г. Д-р П. Колендић у свом подужем, врло документовано и савесно израђеном чланку *Софијски надбискуп фра Петар Богдан Бакшић* расправља једно интересантно питање из области наше књижевности 17 века: како се у бугарској католичкој књижевности тога доба одомаћио српско-хрватски језик онакав каквим су се служили наши католици из истог доба. Организацију католичке цркве у Бугарској спровео је Босанац фра Петар Злојутрић, кога је папа Климент VIII поставио 1600 г. за првог бискупа обновљене софиске бискупије, али са седиштем у Ћипровцу (сада Чипровецъ), малој прибалканској варошици. Њега је наследио Бугарин Маринић који је, пошто је успео

да се ослободи јурисдикције босанских фрањеваца, основао у Ћипровцу школу са осамдесет ђака и два наставника (1625 године). Држећи се тада утврђеног мишљења да је босанско наречје најприкладније да постане заједничким језиком свих Јужних Словена, Маринић је уредио да се у школи предаје на нашем језику, и то не само онима који су се мислили посветити цркви, него свима ђацима без разлике. Резултат таквог рада ове школе био је тај да су се отада сви католици Бугари, чак и у својим пословним стварима, служили нашим језиком. Кад је после Маринића на бискупску столицу засео његов дотадањи коадјутор Бугарин фра Петар Богдан Бакшић, који је касније постао надбискуп, он је највећу пажњу посветио ћипровачкој школи, добавивши јој за учитеља дон Ивана Лилића који је, предајући хришћанску науку по издањима Бартоломеја Кашића и Матије Дивковића, служио се истина ћипровачким говором, али са јаким примесама дубровачког неречја. Поред тога Бакшић се неуморно трудио да у сваком погледу подигне своју надбискупију, често је ишао у Рим за помоћ и радио с влашким војводом Матијом Басарабом на општем устанку против Турака. Умро је 1674. Поред великог броја извештаја на талијанском и латинском језику, које је упућивао у Рим и који представљају важан историски материјал, Бакшић је, први од бугарских католика, штампао два своја дела на нашем народном језику на ком су тада објављивали своје саставе босански фрањевци Дивковић и други. То су: „Meditationes S. Bonaventurae, to jest bogoljubna razmišljanja od Otajstva Odkupljenja čovičanskoga S. Bonaventure kardinala“ (Рим, 1638) и „Blagoskrovište nebeske Marije Divice Majke Božje“ (Рим, 1643). И једно и друго дело преведено је с талијанског. — После смрти Бакшића нестало је у мутном вртлогу судбоносних историских догађаја на Балкану и Ћипровца и ћипровачке школе, а заједно са њом прекинут је и овај симпатични рад бугарских католика.

У другом свом чланку *Газаровићев „Мурат Гусар“* Г. Д-р П. Колендић, који је нарочито познат са својих врло успешних трагања за талијанским узорима наших писаца с Приморја, бави се проучавањем горње драме мало познатог хварског песника с почетка 17 века Марина Газаровића. Пошто је укратко изложио садржај драме, која је једна „favola pescatoria“, врста пасторалне драме с идеалисаним рибарима као главним личностима, Г. Колендић утврђује да је она буквални превод сличног дела талијанског песника Алеардија.

Г. Владимир Розов у чланку *Четворојеванђеље манастира Слепче из 1548 године* даје свестрани приказ једног старог српског споменика писаног по свој прилици за манастир Слепче у коме се књига налазила крајем 18 века. И ако је споменик написан 1548 и без сумње припада српској школи, ипак, упоређујући га са старијим српским споменицима из познате Гиљфердингове збирке, јасно се види по многим палеографским особинама да је он типа рукописа из почетка 16 века, дакле да је врло архаичан. Језик којим је писан овај споменик у основи има старо-словенски језик са знатном примесом особина средње-бугарске и још више српске рецензије, а последњи преписивач свакако је унео и много особина свог локалног дијалекта. То се јасно опажа кад се добро проучи правопис и фонетика споменика, а морфолошке његове особине у томе ће нас још боље убедити. Најзанимљивија ствар у споменику је његова акцентуација. Јасно се разликују два акценатска система: један који се поклапа с прасловенским, одн. прасрпским акцентом, и други који, због померања акцента ка почетку речи за један или два слога, стоји у блиској вези с новом српском акцентуацијом. Детаљније истраживање овога и других акцентованих споменика у многоме би кренуло напред познавање словенске акцентуације уопште.

Противно мишљењима И. Броза и П. Сирку, који су држали да је манастир Емаус у Прагу био основан с циљем ширења глагољице и црквено-словенског језика међу Чесима преко наших далматинских глагољаша, Г Д-р М. Костић у чланку *Зашто је основан словенско-глагољашки манастир Емаус у Прагу* употпуњује доказима ранију прилично неодређену тврдњу Палацког да је манастир служио унији римске и грчке цркве. Из познатог, али недовољно проученог писма цара Карла IV цару Душану од 13 фебруара 1355 види се да је папска курија хтела да Карла IV и преко њега глагољаше манастира Емауса употреби као средство да Душана и његов народ лакше поунијати. Курију су у том омели политички догађаји који су затим наступили и Душана потпуно одвојили од папе, те је и Емаус изгубио свој значај, док није потпуно пропао.

Лингвисте и филологе интересоваће чланци Г. Г. Д-р Хенрика Барића, Глише Елезовића и Д-р Петра Скока, у којима је истакнуто неколико језичних особености дијалеката Јужне Србије и дато неколико обавештавања о условима за лингвистичке студије у њој.

Г. Г. архит. Ж. Татић и Д-р В. Р. Петковић дају опис развалина цркве у Љуботену: први с архитектонске тачке гледишта, а други приказујући неколико интересантних остатака старог нашег живописа.

Важни су још у часопису чланци Г. Г. Д-р Б. Ж. Милојевића о околини новиградског и каринског мора, Д-р С. Карамана о салмонидима Балкана, Д-р Ф. Туђана о минералошко-петрографским проучавањима масива између Прилепа и Кајмак-Чалана, као и чланак Д-р Д. Недељковића о основним начелима практичне философије Петра Бартуловића, једног од мало познатих наших мислилаца из краја 18 века.

Од *бележака* у *Гласнику* овде ћемо нарочито подвући две. У једној Г. Д-р Р. М. Грујић, на основу неких црквених записа, утврђује да је скопски митрополит Силвестар (17 в.) био постарижник манастира Мораче и да је, по свој прилици, и био родом из тих крајева. — У другој Г. Д-р П. Колендић поткрепљује једно случајно тврђење иначе конфузног Симе Милутиновића да се патриарх Арсеније III родио на Цетињу. То чини на основу једног места у делу примаса Србије и барског надбискупа Андрије Змајевића, који је 1674 између осталог писао: „..... А који осташе у Црно' Гори [раније говори о напуштању Црне Горе од стране Црнојевића и других

породица], и сада како кнезови земље владају, од њих се *у Цетине роди Арсеније,* пећски патријарка, Србске земље, Бугарске, Босне и Арбаније по начину србскому свијех метрополита начелник. . . . ."

На крају часописа је *Преглед литературе* где су дати врло исцрпни критички прикази неколиких научних дела која се, ма у ком смислу, дотичу нашег Југа и његова становништва, или и наше историје уопште. — Затим долази од Г. Д-р С. Карамана преглед зоолошке литературе Балкана, I део, где је побројано 58 дела на разним језицима с врло кратким појашњењима, па онда, саопштени са разних страна, прилошци прегледу литературе о Јужној Србији. — Завршни чланак је упуство Г. Д-р Т. Р. Ђорђевића о прикупљању података о устројству сеоских занатских организација код нас. —

Завршујући овај преглед садржине *Гласника скопског Научног Друштва,* који је, због тешке приступачности часописа, испао мало дужи, још једанпут морамо подвући да је то часопис који унутрашњом садржајношћу и прецизношћу у разматрањима и трагањима у појединим чланцима, као и ванредном спољашњом техничком опремом, потпуно личи на позната солидна и критична предратна издања академија културних европских народа. У том смислу не чине изузетак ни ванредно успеле слике које иду уз појединe чланке.

И. Зорић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Божидар Ковачевић: *Виђења дијака Божидара* (Београд, 1928. Стр. 59, 12°. Цена?)

Од првих година после рата па наовамо, с времена на време, час јаче час слабије, избијају у нашој књижевности и културном животу уопште предзнаци једног неоромантизма. Све се чешће истичу наше сопствене националне вредности; све је јачи и шири интерес за нашу старину, за народни живот и за народну поезију нарочито. Подвлачи се оригинално у српској средњевековној култури, говори се о хиљадугодишњем континуитету хрватске културе. Наш средњи век привлачи пажњу научника, књижевника и уметника. Књижевници се инспиришу народном поезијом или се уживљавају у давно минула времена и дају отуда странице надојене дивљином живота. Уметници у сликарству раде под знаком старе уметности фресака. Данас је та струја и прилично јака. Сваки час се говори о „расном" у књижевности и иметности. Чак и давно заборављене гусле као да доживљују ренесанс.

У том знаку испевана је већина песама најновије збирке г. Ковачевића. И у песмама раније четири његове збирке осећа се

каткад ритам и запажа манир народне лирске песме, те ова збирка не значи нарочито оштар превој у његовом певању. Ова збирка само употпуњује песничку фигуру г. Ковачевића. Она уз то значи и једну нову ноту у савременим неоромантичарским настројењима у нашој књижевности. Филиповић је виртуозно кондезовао мотиве народних епских песама или давао кратке, оштре и изразите портрете јунака те поезије; Г. Растко Петровић у роману *(Бурлеска)* и приповетци и Г. Ранко Младеновић у драми *(Даћа)* наметљиво сугерирају свежину и паганску потку наше расе; Г. М. Настасијевић *(Из тамног вилајета* и др.*)* своја причања прелива неким праисконским дахом; и тако даље. Г. Ковачевић, међутим, остаје увек само субјективни лиричар. Он све посматра кроз себе. И кад зарони у прошлост, он то не чини ради те прошлости него себе ради, он скоро свуда види само себе и своје, своју крв, „Ковачевића кућа да ти каже". То испредање себе из прошлости, то пуштање жила у народ, то хватање корена и грчевито припијање уз „мајку земљу", то је та нова нота о којој говоримо. А врло је карактеристична за Г. Ковачевића.

Г. Ковачевић се развио и васпитао далеко, врло далеко од сељачких димљивих домова. Није његово васпитање ни уско ни плитко, он је можда наш најначитанији и најкултурнији млађи књижевник. Само у том његовом васпитању има мало народскога, мало „раснога". Он се учио животу „наслоњен повијом на прозорске шарке", његови су нерви слаби, укус префињен. Он не воли јако, задојено животом; плотско и „паганско" још мање. Отуда, кад год покуша да захвати сирови живот, изгледа неприродан. Види се да он то само *хоће,* да му то није присно, да то не долази из дубине његовог унутрашњег живота. По мало дисхармонично звуче код њега стихови као: „изнеће сира и погаче вруће". И као да сам опажа велику дистанцу између себе и свога рода, који је „столећима крш орао и поповао или кметовао", између себе и свакидашњег живота ако хоћете, Г. Ковачевић осећа потребу да се приближи и веже с родом и животом:

Нек је проклет овај бели град . . . .
Сваке ноћи зову ме предели,
где дедови нису ми бледели,
где се с кршем једва бори плуг.

Идем тамо у прастари луг,
славујима, брзим орловима,
јеленима, љутим вуковима,
да постанем душманин и друг.

Нама се, пак, чини да је Г. Ковачевић много искренији, много више свој, кад назива себе смиреним дијаком или дијаком девичанска лица, или кад пева:

Јесења магло, поздрављам те!
Ја волим твоје мирне дане
кад ветар не мучи голе гране,
а људи мање, мање пате.

Јер он није саздан да буде „рибар на силној пучини“. Он је потомак оних својих предака који „ораху небо мишљу узбурканом“, а не оних који „ораху земљу ради хлеба“. — Као да се боји стварности, он је увек далеко од ње, он више воли сан него јаву. Искуство које поседује стекао је више преко књига и снагом свога интелекта него у додиру са животом. Он је дан да нам распреда фине, ретке, отмене емоције, а не да заноси снагом страсти или једрином живота.

Иза стихова који су пред нама стоји богат унутрашњи живот песников. Али тај унутрашњи живот колико је год богат није дубок и буран. Песникова душа затрепери при најнежнијим додирима:

— од једне речи њене се разболим
сетив се геста неког ноћ изгубим —

али ту душу не разарају велике страсти. Песника све боли, али великих бура и борби у животу није имао. Све његове песме преливене су једним болом, али смиреним, болом који никада није шикнуо. Осећања су овде као спутана, под јаком контролом интелекта. Све је умерено, укусно, отмено.

Пре ове песник је дао још четири збирке песама *(Алфе мојих душа, Грч Младенства, Орач Тишине* и *Поезија)*. По њима се може пратити поступни и правилни развој песников. Иако се врло млад јавио у књижевности Г. Ковачевић није лутао. Ни дубљих утицаја није претрпео, он се израђивао у себи; његова песничка фигура је изразита и своја. Последња збирка је зрелија од ранијих. У ранијим збиркама дао се наслутити један чудан став песников према животу и поретку ствари. Изгледао је каткада као размажено дете са напрћеним уснама. Живо се сећамо једне његове песме у којој нам се нуди за цара и других у којима се са светињама игра као дете са луткама. Тај свој став је сада сасвим напустио; песма *Поноћ Ума* чак нам звучи покајнички. Основне особине Г. Ковачевића као лиричара, његова склоност за контемплативно, спиритуелно, затим способност изражавања финих прелива у души, и у овој су збирци изразите. Те особине упућују нас на очекивање једне виспрене лирике духа.

В. Латковић.

Ш а р л Д и л : *Византиске слике.* Српска Књижевна Задруга, XXX коло бр. 203, Београд, 1927.

Потстакнута византиолошким конгресом, одржаним у Београду априла месеца прошле године, С. К. Задруга издала је у своме последњем колу и *Византиске слике* Шарла Дила, једнога од најпознатијих данашњих византиолога. Избор је био неоспорно врло срећан. *Византиске слике* су дело несумњиве вредности, и историске и књижевне. То дело најбоље показује како је врло могуће и у једном претежно историском делу ујединити чисто научно са чисто уметничким стварањем. У десет слика, колико их у књизи има, даје Дил занимљиву и ванредно пластично цртану историју византиског двора од 5—11 века. Књига је писана тако да свака *слика* чини за себе целину, а све скупа дају опет један заједнички, хармоничан утисак. Дело се чита са уживањем какаог уметничког романа; оно својом пластиком и лакоћом стила одаје и уметника и научника који уме да нађе „линију“ и да ју изведе потпуно и до краја. У овом погледу слике Шарла Дила личе у многоме на *Слике доба и карактеристике* (Zeitbilder und Charakteristiken) од Ранке-а. Иста критичка метода у одабирању извора, по којој и извештаји савременог хроничара садрже само *утисак* који је он, лично, о томе предмету добио, а који неминовно садрже и дозу субјективних елемената испод којих треба тражити *стварну* слику. Дил не верује, као ни Ранке, много хроничарима. Он показује јак уметнички смисао да оживи и реконструише људе и догађаје; дубок и оштар поглед да уочи и пронађе оно што је битно и карактеристично; способност да излагање зачини занимљивим епизодама и да целини дадне пластичан облик; да уђе у психологију личности, да завири у њихову душу и да их прати у развоју и делању. На овај начин Дил даје праве одразе живота, разуме се онако како га он види, и они, и ако можда каткад и вештачки, чине пуну и убедљиву импресију.

Али ова књига Шарла Дила обухватила је само једну страну византиске медаље: живот двора, дворјана, патриција и поглавара цркве и њихове околине. Слика која се напокон добија готово поражава. То је живот дворских сплетака и завера, нереда, убистава, прогоњења, раскоши и сјаја, саблажњивих царица и недотупавних царева, живот трулежи и разврата, славољубља и ласкања, невероватних обрта и промена. Али то је, наглашава Дил, само *једна* страна. Иза тога криле су се у провинцији и у средњем сталежу „резерве озбиљности, енергије и снаге“ помоћу којих је Византија и „могла постојати кроз толике векове“. „Њима најзад треба окренути очи, ако се хоће заиста да позна то византиско друштво“. Тај, дакле, широки темељ људскога друштва, народне масе, са свим својим особинама, позитивним и негативним, чијим се изучавањем бави с нарочитом љубављу модерна историографија, биће по свој прилици предмет проучавања у идућој свесци слика Ш. Дила коју обећаје С. К. Задруга.

Р. М.

БЕЛЕШКЕ.

В е р а О б р е н о в и ћ — Д е л и б а ш и ћ : *Немири младости,* Сарајево, 1927, 8°, 37; цена 10 динара.

Танка, бела свешчица стихова. Немири чежње и одушевљења младости пре него је живот урезао озбиљне и суморне бразде. То

је цвркутање шеве у плаветнилу азурном, или облетање лептира, шареног и немирног, с цвета на цвет. Нема неке дубоке линије, неке философије живота, неке сигуро изражене физиономије. Све је мало, сићушно, незнатно, али интимно, мило, блиско и сродно женској природи. Са стране на страну све постаје дража та наивна чистота унутрашњег живота речена лепом и пробраном фразом.

Д. М.

Бранимир Ћосић: *Египћанка и друге романтичне приче*. (Модерна Библиотека 32. С. Б. Цвијановић, Београд, 1927. Страна 86, 8°. Цена 15. дин.)

Г. Бранимир Ћосић се јавио у књижевности врло млад, 1924 године са *Причама о Бошковићу*. Одмах је запажен његов приповедачки таленат. Годину дана касније дао је мањи роман *Врзино коло*, а сада, ево, и другу збирку приповедака.

Три приповетке у овој збирци *(Египћанка, Гори... гори..* и *Разбијена чаша)* не значе крупан корак унапред. Таленат г. Ћосића се заокругљује; већ запажени квалитети тога талента, лакоћа приповедања, топлина и извесна интимност, занимљивост, нека фина иронија и местимична духовитост, употпуњују се; али нових квалитета нема. И као да пишчево животно искуство још није богато и дубоко. Психологија прве младости, њених подрхтавања и лаких криза, присна је Г. Ћосићу. То се види из *Египћанке* и нарочито из *Разбијене Чаше*. Ова последња најкраћа је а најбоља приповетка у збирци. Јунакиња приповетке, младо савршено наивно девојче, дата је доста живо и не без познавања. У приповетци *Гори... гори* писац је, међутим, хтео да захвати зрелији и сложенији живот, а ту га искуство очевидно издаје.

Спољашњу, формалну страну приповедања г. Ћосић је већ савладао, и кад искуство продуби његову моћ запажања даће једрије и снажније ствари. Не бисмо овим хтели рећи да су досадашња његова дела без вредности, она су добра, нарочито кад приказују младост, али верујемо да ће он дати и боља. Основа је широка и сигурна.

Вил.

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ.)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:

ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:

ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

Књига II. Свеска 2. **ЦЕТИЊЕ** Фебруар, 1928. Год. II.

САДРЖАЈ.

„ЗАПИСИ" излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа", Цетиње.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига II, Свеска 2. — Фебруар, 1928.

ЛИЧНОСТ ВЛАДИКЕ ПЕТРА I ПО ФРАНЦУСКИМ ИЗВОРИМА.

> De ce qu'une chose est écrite il ne suit pas qu'elle soit vraie.
>
> *(Renan, Vie de Jesus, VIII)*

Оцена личности, не само личности у прошлости, је и врло тешка и врло деликатна. Где је права мера, где је права истина? Да ли може бити речи о неком непоколебљивом критеријуму, о некој апсолутној тачности — математичкој тачности тако да кажем? Увек правилно осетити и тон и јачину, и поузданост писма и документа, одбацити претеривања у једном или другом правцу: субјективност, лични моменат, тенденције, машту, реторику, патетичан тон, лепу компарацију, која често пута стоји зато што је књижевно лепа, лепо звучи, што је пријатна, и свести све на праву линију није лако. Можда је то привилегија само највећих мајстора, па и то не увек: хиљаду ограда, хиљаду најфинијих, најтананијих нианса које треба осетити и увек добро погодити.

Отуда у оцени људи као у оцени дела: противречности, неслагања, полемике, табори. Изгледа, да је то ипак више случај у оцени људи него у оцени дела, чак и онда када су личности толико удаљене да не може бити речи о неким тенденцијама и страстима ове или оне врсте. Ни случај владике Петра I као што ћемо одмах видети, не чини у том погледу изузетак, и ако није типичан.

Околности у којима се налазио, улога, дужности, обавезе које је имао владика Петар I нису му биле много наклоњене с погледом на оцену његове личности. Уз то опште мишљење, ни најмање повољно, о православном свештенству у опште.

У ово време зао глас бије наше духовнике, очевидно због неразумевања њихове улоге и несхваћања њиховог положаја од оних који о њима пишу. „Нема већега спора, каже један анонимни писац, нити се где год у овоме грчком (читај православном) народу проспе крв а да им то није поп заповедио или изазвао.... " Писац, за илустрацију тога, наводи као пример случај Сава Љубише, који је „једнога дана заложио Јеванђеље и сребрн крст да набави 25 дуката,

те да плати да се убије један човек".[1]) — Дакле, већ неколико неповољних услова, пред којима се само владичина личност могла одржати.

Пре 1806, т. ј. пре директног додира с Црногорцима, Французи врло мало познају владику Петра I. Може се слободно рећи да га познају, у главном, по једном јединственом догађају: погибији Махмуд паше скадарског (22 септ. 1796), догађају и врло крупном и врло важном у историји Црне Горе, како за њен опстанак тако и за њену даљу будућност. Смрћу скадарског паше завршен је читав низ бораба између Скадарског Пашалука и Црне Горе, и Црна Гора је, после овог сјајног војничког успеха, остала врло дуго на миру с те стране. У вези с овом победом Црногораца и смрћу познатог скадарског паше, разнео се и глас о владици Петру I, глас који је далеко прешао границе земље, глас о њему као војнику, војсковођи и господару ових неколико независних, слободних брдских племена. „Вест која одјекну у Европи, каже Виала, о победи 22 септембра, у којој Владика показа, као што смо казали, чудо од вредности; слава коју она пронесе о његовом имену, памећу и умешношћу његових диспозиција, учинили су да се сматра као лако извршење његових планова..."[2]) — Оно што је могло чинити још чуднијом и загонетнијом његову личност пред страним светом, то је била вест, да је скадарски паша био убијен лично од владике Петра I.[3]). У истој личности: калуђер, духовни пастир, проповедник слова божјег, хајдук, војсковођа, вођа једне недисциплиноване, необуздане масе која уноси страх и ужас где год се појави, није ни код нас обична појава. У централној и западној Европи то је морало изгледати још далеко чудније, необичније, и многи владичини савременици подвлаче често, кад је реч о владици, ту чињеницу. — Самим тим Петар I могао је бити, не само за Французе, интересантна и загонетна личност.

Природно је, да је један доста велики број Француза, владичиних савременика, који је познао владику Петра I и који је писао о црногорским племенима, и из интереса за његову необичну појаву и из њихових политичких интереса, оставио масу података о његовој личности: његовој спољашности, приватном животу, држању, образовању, духовним одликама и карактерним склоностима и т. д. И благодарећи том богатству података, разбацаних тамо амо по архивама и књигама, ми можемо лепо да конструишемо слику владичине личности. Ми ћемо то и покушати.

Ради тачности и прегледности узећемо, као далеко погоднији, овај начин третирања: по особинама физичким и духовним, почевши од најинтимнијих, мање важних и ако не мање интересантних, простих, идући ка важнијим до најважнијих и најсложенијих. На тај начин, слика његове личности, његов физички и морални портрет биће пунији, рељефнији него што би иначе био. При том ћемо се држати хронолошког реда писања: поћи ћемо од савременика — савременика

[1]) Споменик, XXXI (1898), 136. Анонимна белешка De l' évêque de Monténégro. [2]) Voyage historique et politique au Monténégro. Paris, 1820, II,96/₇. [3]) Гавриловић, Исписи... бр. 148 (Pouqueville)

који познају и савременика који не познају владику — до последњих писаца у француској литератури о Црној Гори. Овим другим делом плана видећемо, на овом и ако не тако крупном питању, како се ствара суд о историјској личности.

Ево два писма, која би хронолошки требала да дођу на прво место: Ф. де ла Прад и Вернинак. Ф. де ла Прад, један од првих Француза који је познао владику Петра I (1803), који је с њим стајао у врло пријатељским односима и који је, као што је познато, оставио више вести о Црној Гори, не говори, у до сада познатим документима, ништа о личности црногорског владике. Вернинак, који је вероватно познавао владику Петра, такође не говори ништа о његовој личности. Први пријатељ владичин, други један од првих посетилаца ових крајева (свакако пре 1807), две личности на које бисмо се могли ослонити, којима бисмо могли много веровати, нису нам оставили ни један податак.

Ипак, ми имамо пристојан број оних који о владичиној личности говоре. Они не дају сви детаљне описе Петра I; врло често и најчешће само по неки детаљ ситан и не много важан и ако не без вредности (годину старости и томе слично.)

По уобичајеном реду и традиционалном правилу почињали су они с описом владичине спољашности, истицањем извесних маркантних црта које су скренуле њихову пажњу, и за које су држали да их је вредио саопштити. И одиста неколико владичиних савременика дају његов физички портрет и ако најчешће непотпуно. Од савременика који су га лично познавали: Мармон (Marmont) у једном писму Наполеону [1]) и својим *Мемоарима* [2]) и Виала (Vialla) у његовом познатом делу [3]); од савременика који га, по свој прилици, нису познавали, бар то не кажу: Дима (Dumas) [4]), Пуквил (Pouqueville) [5]), неки аустријски официр [6]), један анонимни писац; од познијих писаца Робер (Robert) [7]) и Ленорман (Lenormant) [8]).

Владика је човек лепе, отмене спољашности, спољашности која привлачи и изазива интерес. „Он има величанствен стас, леп облик; он носи врло дугу браду и чува достојанствен изглед који изазива дубоко поштовање". [9]) Анонимни писац каже за њега: „И стасом и обликом он је најлепши човек у целој земљи". [10]) „Његов стас беше висок; његове црте величанствене и изразите, импозантније још због дуге браде коју он носаше као и сви прелати источне цркве", каже за владику Ленорман. [11]) Неки се труде, хоће да одреде доба његове старости. По Мармону (у 1807) владика Петар I има 56 година; по Виали 65 (у 1813); по Дими, од прилике 52 (у 1806); по Пуквилу 48 (у 1807); по аустријском официру од 52 до 54 (у 1807); по Роберу 80 (у 1830).

[1]) Archives du ministère de la Guerre — Marmont à Napoléon. Cattaro, le 28 juillet 1807 (?) [2]) Mémoires du Duc de Raguse. Paris, 1857, III, 58 [3]) Voyage... I, 368, [4]) Papiers Marmont — Dumas, Notes historique et politique... en 1806. [5]) Гавриловић, Исписи из париских архива. Београд, 1904, бр. 148. [6]) Annales des Voyages. Paris, 1808, IV, 169. [7]) Les Slaves de Turquie. Paris, 1844, I,1 68. [8]) Turcs et Monténégrins. Paris, 1866, 206. [9]) Vialla, I, 368. [10]) Op. c., 136. [11]) Op. c., 206.

Виала, који је оставио највише података о владици Петру I и који се најдуже и најопширније позабавио њим, дао је његову слику (I, између с. 368 и 369), која је, без сумње, произвољна. Он је дао и опис његовог епископског костима. Неће бити на одмет да га саопштимо. „Владичин костим је готово исти као костим грчко-источних свештеника. Он се састоји од једног црвеног стихара причвршћеног златним копчама на целој дужини. — Он је стегнут једним дугим комадом небески плавог и црног велура, украшена дијамантима или извезена златом. — Стихар, који има широке и дуге рукаве, покривен је мантијом која виси, кратких рукава и која се завршују на средини руке. Она је од љубичастог или црног сатина (свиле), према церемонијама више или мање важним. — Он носи на глави капу од црног велура, у облику чако (schako) [1]) без лица, украшену фронталним крстом у дијамантима. На горњем делу привезан је један велики вео од чипака или ма какав други био штоф (платно), који лепрша на раменима, украшен крупним златним ресама. — Епископски крст, украшен брилијантима, обешен је о врату, са једним златним ланцем који досиже до појаса. — Он носи такође руски крст Св. Ане првог степена, украшен дијамантима. — Штап од абаноса и један скупоцен прстен су одликујући знаци његовог епископског достојанства. На његовој левој руци запажа се један други прстен; то је прстен члана Синода петроградског". [2]) Матон је, у своме делу, једноставно пренео овај опис епископског костима владике Петра I и ако то није назначио. [3]) Виала и Матон га само и имају.

Владичин приватни живот и владичин двор такође су интересовали његове савременике. Ми пак са своје стране желимо да га видимо како изгледа и у интимном животу. Познавање приватног живота је најчешће права добит, али добит увек. У приватном животу личност се најчешће покаже у правој боји, дâ најбољу, најправилнију слику личности, или ако не то, служи као лепа допуна њеног портрета. И о једном и о другом имамо неколико бележака. Анонимни писац говори о владичином стану и његовом приватном животу. „Владика, каже он, живи веома скромно. Стан му је намештен по италијански, врло лепо. Посуђе му је од сребра и порцулана. Коње има добре, а и слуге су му прилично одевене, али по начину црногорском. Међутим владика нити је разметљив ни издашан; чак је тврд". [4]) Дипре (Dupré) такође говори о владичином приватном животу. „За његовим столом, у његовом намештају, и међу особама које га служе, види се да влада највећа пристојност". [5]) — Двор му је и прост и једноставан, врло скроман. „Четири архимандрита ... чине епископски двор, каже Виала, независно од калуђера или главних монаха чак манастира где он станује". [6])

Петар I је, не само својом појавом, обратио особиту пажњу на себе својим држањем, образовањем, духовним квалитетима и склоностима. О његовом држању, опхођењу, манирима оставили су његови савременици више бележака. По њима владика има држање које задивљује, изазива чуђење, у добром смислу. Сви се Французи, у главном, слажу у оцени. Тиар (Thiard), делегат Лористонов, на једној конференцији са Сењавином и Епином [1]) (27 јула 1806), на којој је био и владика Петар I, познао је црногорског митрополита, који му је скренуо пажњу на себе. „Архиепископ или владика, каже он, беше први који ми се обрати, али на италијанском, са изразима ванредно учтивим и пробраним". „Санковски га стално консултује, наставља он; мислио сам да треба да уђе у дискусију и да сондирамо диспозиције, али он одбациваше стално моје предлоге са много учтивости". [2]) А ево што каже Виала о његовом држању. „Он је пријатан и учтив; он је не само милостив већ такође истински гостољубив према свима онима који се јаве код њега, ма које вере били" (vol. I, 368). На другом месту кад је реч о владици Петру I Виала каже: „Његово држање је одмерено, чак фино према онима које он не може да рачуна за своје пријатеље. . ." (II, 8). „Црногорски владика ... је особа најпростија, најмање охола у његовим приватним односима, и најмање везан спољашњим знацима величине, који се могу наћи у његовом положају" (I, 388). — „Он се држи врло пажљиво са целим светом и увек с највећом опрезношћу. Његова спољашност одаје човека оштроумна, умешна и можда чак препредена." (I, 368/9).

Одмах ћемо рећи од куда и како је владика стекао ове лепе особине једног културног човека. Није чудно што то кажемо, јер је тешко веровати у могућност формирања једног истински културног човека у Црној Гори овога доба, кад имамо на уму време, средину и прилике у којима се земља налазила. — Владика је провео прилично дуго време на страни: у Петрограду и Бечу, и пропутовао је леп део Европе. О томе има доказа. Али знамо да је Петар I пре првог напада скадарског паше био у Европи три године; а то није кратко време. Ових је пауза, вероватно, било више и ако не можда увек тако дугих. То време проведено у Европи било је за владику права школа. Његове урођене способности у овом срећном додиру могле су да се развију; и оне су се развиле. И владичини савременици нису пропустили а да не кажу нешто и о његовом образовању, које је, за ове прилике било врло лепо. И у том питању нема разилажења у мишљењима. Тиар (Thiard), у једном кратком изводу својих мемоара, каже, по својој прилици, претерано, „да је он, говори се, студирао у Бечу, одакле се извесно вратио; затим је био у Петрограду и прошао је један део Европе". [3]) „То је човек најпросвећенији међу њима", каже Томић, у једном писму Мармону, [4]) о владици Петру. — Благодарећи тим, да кажемо, срећним околностима и реткој марљивости, владика Петар I је стекао врло лепа општа знања и упознао се лепо са културним тековинама

[1]) Тврда, висока војничка капа са челенком. [2]) Vialla, I, 370/371. [3]) Histoire du Montnégéro. P., 1881, 138. [4]) Споменик, XXXI (1898), 137. [5]) Annales des Voyages, XV (1811), 101. [6]) Op. c. 371/372.

[1]) Епин је аустријски делегат за предају Боке Которске Французима. [2]) Archives du ministère de la guerre. Armée de Dalmatie. [3]) Archives du ministère de la Guerre. Armée de Dalmatie, 9 jullet 1806). [4]) Papiers Marmont. Budva, le 18 mars 1808.

свога доба. Као представнику једне земље због веза и саобраћаја са страним светом њему је било потребно знање модерних светских језика. И он је по саопштењима његових савременика лепо познавао стране језике. „Он зна, каже Виала, врло добро италијански, немачки и руски; он зна мало енглески и врло мало француски“.[1]) Анонимни писац такође говори о владичином познавању језика. „Језик илирски (српски) говори савршено, и много се труди да га у чистоти његовој његује... Говори да не зна италијански, али кад га околности принуде да се тим језиком послужи, говори га с таквом елеганцијом и тако чисто као да је Римљанин или Тосканац. Изгледа да разуме и француски, али неће никада ни реч да устима изговори. Језик му је руски оно што латински образованоме римском духовнику“.[2]) Владика показује не мали интерес за све — ништа за њега није без интереса. Нарочиту пажњу обраћа култури. „Он воли много културу, каже Виала, за коју је учинио највеће напоре; али он се тужи и жали да се *његов народ* показује сувише привезан својим старим обичајима. Он је од увек много волео уметности. У својој младости посветио се механици, чије је законе студирао и у којој је успео; његова наклоност се манифестовала за географију. Његов специјални кабинет одаје отменог аматера. Он је прикупио разне карте од велике вредности, како у световној тако и у свештеној историји“.[3]) Својом марљивошћу и прилежношћу он је учинио велики напредак у наукама и у студирању језика.[4]) — Оно где се нарочито лепо види интелигентно схватање проблема, ширина знања, дубина погледа, права мера генија владике Петра I, то су диалози с Виалом вођени на више одржаних састанака, које је Виала забележио у своме делу — диалози о трговини и политичким питањима.

О карактеру Петра I, у ужем смислу, има извесних неслагања, управо овде су она у колико их има, најосетнија. С тим је у вези и оцена владике Петра I као политичара. Те оцене долазе од личности које су као вршиоци дужности у додиру с Петром I наишли на извесне препреке у извођењу својих планова. Отуда у њиховим судовима се осећа тај лични моменат, нерасположење, тенденција. У једном писму вице краљу Италије Лористон(?) налази да је потребно да ступи у везе с Црногорцима и владиком Петровићем. „Овај православни епископ уверавају ме није неподмитљив, ја ћу видети какву ћу корист моћи извући“.[5]) Мармон, који је имао много разлога да буде нерасположен према митрополиту црногорском због његовог држања — сви су Мармонови планови према Црној Гори пропали — ипак је имао о њему лепо мишљење. За њега је владика Петар I „човек јаког духа и врло чврстог карактера“.[6]) Француски Генерал Клозел (Clauzel) који је био у Боки Которској и који је имао да тамо савлада један покрет становништва, за који је био уверен да га помаже владика с Црногорцима, у једном писму Мармону говорећи о нерасположењу владичином према Французима додаје: „Овај нитков

[1]) Voyage... I, 368 [2]) Споменик, XXXI (1898), 137 [3]) Vialla, II, 67/68 [4]) Op. C. II, 157. [5]) Arhives du ministère de la Guerre. Armée de Dalmatie. Zara, le 20 février 1806. [6]) Mémoires du Duc de Raguse. Paris, 1857, II, 376.

(canaille), епископ тврдоглав не би одбио новац ако бисмо хтели да му га дамо.“[1]) Виала подвлачи више пута владичину амбицију да доминира, и љубав да се меша у све послове свога времена. За ђенерала Готие-а (Gauther) он је „човек од духа“.[2]) Еуген (Eugène), вице краљ Италије, у једном писму из Милана од 4 марта 1806, говори о Молитровим комбинацијама да добије владику Петра I. „Нада се, каже он, да ће купити овог епискoга, који није ни мало глув, како изгледа, на новчане пропозиције“.[3]) Марк—Бриер (Marc—Bruère), француски конзул у Скадру, у једном писму Мармону говори о односима између владике Петра I и паше скадарског. За њега је црногорски владика човек интригант и лукав. Затим даје своје занимљиво мишљење о паши и владици. „Ја могу, каже он, просто да дам као навод и мишљење с моје стране, да су паша и владика два фина лопова, да траже да се варају, а да су неповерљиви један према другом. То су два тигра са велурским шапама“.[4]) И Мармон држи владику за интриганта. У писму Наполеону, извјештавајући га о метежима у Боки Которској, који су изазвани налогом за куповање морнара, додаје: „Очевидно све ове покрете треба приписати сталним интригама владике црногорског“.[5]) Он (владика) је не само самилостив, већ и гостољубив према свима онима који долазе к њему, ма којег положаја они били. Његова спољашњост је намештена, и открива у њему човека умешна и лукава“, каже за владику Дипре.[6])

Уз то можемо још споменути мишљења француских писаца о владици Петру I као политичару и војнику, војсковођи. У његовој политици постоји одређен план, извесни ред, извесна организација. Владика има своју политику, своје агенте, своје посланике. То нису дипломате и политички агенти у европском смислу. Они се од њих знатно разликују. „Црногорски посланици, каже Виала, са парчетом хлеба печеним у пепелу, без луксуза, без слуга, без сувишних расхода, истински велики по њиховој простоти предузимају своје посланства са озбиљношћу Спартијата и иду да преговарају о стварнијим добрима, таквим као о њиховој својини, њиховој територији и њиховој независности. Они то чине са достојанством, племенитошћу, која чуди само оне који су изгубили сећање на херојска времена“.[7])

Као што смо већ споменули Виала је забележио диалоге о политици с владиком Петром I. Ови су диалози доста дуги и врло интеренсантни. Ми их нећемо доносити, ми само на њих указујемо. У овим диалозима владика је показао ретко разумевање сутуације и прилика. Виала је био изненађен његовим опсервацијама и оценама. Владичино мишљење о политици је исто тако интересантно. За њега је политика једном речи „школа софизма и наука лукавства сведених у систему“. На крају диалога о политици, прича Виала, владика стежући ми јако руку, рече ми: „Никада не бисмо завршили о овом

[1]) Archive du ministère de la Guerre — Armèe de Dalmatie. Clausel à Marmont. Raguse, le 19 octobre 1808. [2]) Ibid., Cattaro, le 4 décembre 1813. [3]) Du casse, Memoires du prince Eugène. Paris, 1858, II, 136/137. [4]) Papiers Marmont. Scutary en Albanie, le 28 mars 1808. [5]) Archive du ministère de la Guerre — Zara, le 19 mars 1809. [6]) Annales des Voyages, XV (1811), 99. [7]) Vialla, II, 6/7

предмету. Што се тиче нас Црногораца, који смо, истину рећи, једна изгубљена тачка у простору, ми политизирамо онако исто као фамилије које регулишу међу собом незнатне препирке".[1])

О владици као војсковођи оставили су Французи неколико кратких вести. По општем мишљењу он је човек ретког пожртвовања и храбрости, и многи говорећи о његовој личности подвлаче његову личну кураж. Толико непријатељских напада је одбијено, толико деликатних и тешких опасних ситуација срећно решено. Од победе на Крусама датира његова војничка кариера, глас о њему као хероју. Из Виалине оцене види се јасно како су Французи гледали на њега као војсковођу. „Да је он (владика) био рођен војник био би можда други Скендербег", каже он. Фуше, (Fouché), — последњи гувернер Илирских Провинција, представио га је страшно, начинио га крвожедним. „Владика црногорски, каже он, проповеда устанак против нас, он формира за њега лично револуционарни суд, он изриче смртну казну и заповеда да се пред његовим очима извршују његове пресуде".[2])

Познији француски писци, који више не гледају владику из близа, који не гледају и не задржавају се на детаљима, већ који гледају личност Петра I из даљине, у историјској перспективи тако да кажем, не само на личност већ на целокупан његов рад, у свима правцима, дају судове и праве компарације врло ласкаве за његову личност. „Педесет и три године (од 1777(?) до 1830), каже Марие (Marmier), управља Црном Гором с особитом памећу, и брани је с неустрашивом храброшћу".[3]) А мало даље додаје: „Петар I, који је био за ову малу брдску земљу, што један други Петар I за пространу руску империју".[4]) По Делари-у (Delarie) „он је највећи човек којега је родила Црна Гора".[5]) Он га пореЂује са најкрупнијим личностима у нашој националној историји. Ленорман га пореЂује с папом Јулијем II (Jules II). Фриле — Влаховић (Friley — Wlahovitj), говорећи о смрти Петра I кажу: „Тако је умро овај славни човек кога је један словенски писац могао назвти црногорски Луј XIV, али који, по многим сличностима, је био такође Луј Свети".[6]) Матон, исто тако, има лепо мишљење о владици Петру I. Имајући у виду његов рад на организацији земље и њеном културном подизању, за њега је Петар I „принц одиста достојан свога столећа".[7]) Он га као и неки његови претходници назива црногорским Лујем XIV. Кокел (Coquelle) га назива „велики владика" и „оснивач модерне Црне Горе". По Нолт-у (Nolte) Петар I је „генијалан принц коме није недостајала ни једна од особина једног узвишеног принца".[8]) — Као што се види компарације врло ласкаве, компарације какве се само могу пожељети.

И поред свега тога, из држања званичних француских кругова према Петру I види се да су га држали за варварина; сасвим неоп-

[1]) Vialla, II, 6. [2]) Archives du ministère da la Guerre — Armie de Dalmatie. Venise, le 16 octobre 1813 (у писму мин. војном). [3]) Lettres sur l' Adriatique et le Monténégro. P., 1844, II, 183/184. [4]) Ibid., II, 184. [5]) Le Monténégro. P., 1862, 64. [6]) Le Monténégro. Paris, 1876, 59. [7]) Histoire du Monténégro. Paris, 1881, 124. [8]) Essai sur le Monténégro. Paris, 1907,53

равдано. Покушаји да га добију новцем, поклонима, звањима, звучним титулама методе су које се примењују према онима који немају принципа у политици и које не руководе неки племенити виши осећаји. Исте методе као према толико турских паша и везира: паши руговском, требињском, везиру босанском, чувеном Али-паши јањинском и другима.

На крају да саберемо, да поредимо, да резимирамо. — Имамо две групе мишљења: негативну и позитивну. Прва група је далеко незнатнија од друге и по озбиљности и по тежини. У њу улазе махом мишљења владичиних савременика. Ни један познији писац, без изузетка, који говори о владици Петру I, не улази у ову групу. Од куда то долази. Очевидно, само због тога што они посматрају догађаје објективније, без страсти и тенденција. Владика и по француским писцима има мало негативних особина. Ево што они за владику кажу: лукав, препреден, интригант, подмитљив, крвожедан, нитков. Лукав, препреден, интригант у политици да ли је мана или врлина? Подмитљив и крвожедан владика сигурно није био: о томе имамо непосредних доказа и то баш у вези с његовим односима према Французима. Клозел га је у једном наступу срџбе назвао нитковом. Треба се само сетити оних који дају ове оцене владичине личности и у каквим моментима и ситуацијама, па да одмах изгубе од своје јачине и тачности. Лични моменат је овде и сувише јасан, очевидан.

Друга група је знатно већа, судови и мишљења знатно објективнији и ако каткад потенцирани. Позитивне црте владичине личности и карактера су несразмјерно крупније. Владика је као појава: човек лепе фигуре, величанствена стаса, достојанствена изгледа, пријатне спољашњости, импозантан; у приватном животу: скроман, пристојан, неразметљив, гостољубив; у држању, опхођењу, манирима: одмерен, фин, опрезан, учтив, пријатан, умешан, најмање охол; с погледом на образовање: најпросвећенији човек у Црној Гори, познавалац више страних језика, пријатељ културе и љубитељ науке. Кад је реч о духовним квалитетима: ретка оштроумност, изванредна логика, дубина погледа, узвишеност духа, речитост, хладнокрвност, благонаклоност, марљивост, тачност и т. д.; као карактер: јак дух, чврст карактер, човек од духа. Кад је реч о храбрости: лична кураж, неустрашива храброст, црногорски Гедеон, да је војник био би други Скендербег. У поређењима, која радо чине и много воле француски писци, владика је поређен са врло крупним историјским личностима: он је — за Црну Гору њен Петар Велики, Луј XIV, папа Јулије II, Луј Свети.

Да учинимо још једну констатацију, која је овде јасна и која, држимо, није неинтерсантна и некорисна, у вези с оценом владичине личности, личности уопште.

С погледом на спољашњост, приватан живот, образовање, духовне особине, мање више независне стране његове личности, стране које не погађу интересе других, нема супротности у мишљењима. Ни у питању његових војничких способности тога нема. Тамо гдје је ријеч о карактеру, специјално о њему као политичару и дипломати, рази-

лажења и неслагања има. Неслагања су већа у колико смо ближи добу, времену у коме живи и ради владика Петар I. Лични тон, расположења или нерасположења, симпатије или антипатије налазе најчешће израза код савременика, нарочито заинтересованих као у овом случају. У колико се удаљавамо од доба и јунака ми га видимо у све крупнијим, маркантнијим потезима; не само крупнијим и маркантнијим него често и далеко правилнијим, одређенијим, сигурнијим. Потребно је дакле извесно време да се кристалише суд о историјској личности. Ситни детаљи, који могу бити врло опасни, знају да заслепе, да заведу, да дају погрешну импресију, наведу на погрешан суд и закључак, у колико се удаљивамо све се више губе, а са њима заједно и субјективан тон и мера савремених оцењивача и писаца. Случај Петра I то лепо потврђује.

Да завршимо. По нашем уверењу, када узмете све у обзир, кад одбаците и субјективан тон и тенденцију, и реторику и компарацију, личност Петра I остаје увек симпатична, велика, огромна. Она је то била за Французе, она је то тим пре за зас. Она је крупна, несумњиво, једна од најкрупнијих у низу оних, које су ванредно знале и умеле да помире мантију, крст и блистав јатаган.

Петар И. Поповић.

НА ДВОРУ ЦРНОГОРСКОМЕ.

(Крај)

5) Балканска рат.

Дошло је лето 1912. Краљ је тражио изговор да може почети рат са Турском, баш као и његови савезници. Црној Гори је то било лако; са пограничним племенима увек се могла извести завада, а одатле и сукоб са Турском.

Узалуд је граф Берхтолд, заменик Еренталов, — који је био добар пријатељ барона Гисла, и звао га „наслеђе мога претходника“, — саветовао мир. Краљ Никола је још тада хтео први пре осталих да улази у рат, без обзира на обећања, која му је давао барон Гисл за регулисање црногорске границе према Турској.

— Августа 24 позвао ме Краљ у шетњу на Ловћен, прича барон, изађосмо он, кнегињица Вера и ја. Кад смо дошли горе, Краљ се дивио изгледу свуда унаоколо, али његов поглед је блудео ка југу. Почео ми је отворено говорити да је рат неизбежан, и шта мисли да ће Црна Гора добити...

Три недеље доцније, у половини септембра, пуче прва пушка; и код Тузи и Планинице дође до првога сукоба.

У Бечу граф Берхтолд није то узимао сасвим озбиљно; он је сматрао да су то само чаркања. Зато је он 30 септембра 1912 упућивао свога посланика на Цетињу да се трупе црногорске повуку и

да ће се оно што је било са Портом сматрати као да није било у рђавој, изазивачкој намери. То је било узалуд, 1 октобра је објављена општа мобилизација у Црној Гори; свих 11 бригада су имале бити мобилисане, и војска за 48 сахата је била готова да иде напред.

Сутра-дан је Краљ у шали позивао барона, који је био двадесет година војни изасланик на Балкану, да му изради један операциони план против Турске.

Сад су се и Турци узнемирили и послали на Цетиње једну мисију под водством Ћазим-паше да реше питање о граничним сукобима. Било је сада већ доцкан. Октобра 8 Црна Гора је објавила рат Турској, и ако су руски и аустроугарски посланик правили корак тога дана, тражећи да Црна Гора седи с миром.

Зато што је Краљ Никола отпочео непријатељства са Турском пре осталих савезника на Балкану, Црна Гора је добила много у моралном угледу. Гисл мисли да је Краљ Никола тада добио и велике паре на Бечкој Берзи играјући преко Банке Рајцесове на падање и на скакање хартија.

Црногорска војска је узимала једно место за другим. Барон Гисл је био љут што је она ушла у Санџак, Краљ је раније дао свечано обећање да неће улазити у Ново-Пазарски Санџак.

Октобра 8 Црна Гора огласи рат; октобра 19 Бугарска, Србија и Грчка; а 5 новембра 1912 Турска је тражила мир.

Од тога дана настаје борба за Арбанију. У Београду као и на Цетињу Аустрија изјављује да се арбанаска обала не може задржати, да она има да припадне аутономној Арбанији.

Кад је барон Гисл предао Краљу ноту о томе на Црнојевића Ријеци 12 новембра, Краљ је прво њу чуо, па прочитао сам и онда рекао Гислу смејући се:

— Дакле, јел'те, ви ми нисте ништа рекли; ја сматрам ово саопштење као да га није ни било...

— Не, Величанство, то је ствар озбиљна; она је толико озбиљна да ћу ја, ако ноту не примите, морати тражити одмах моје опозивање из Црне Горе...

— Ја вам не могу дати сад никакав одговор; 'ми у четворо радимо. Али, Сан-Ђовани ди Медуа је плуће скадарско, не могу се та два места одвојити, рекао је Краљ Никола умирујући Гисла.

Поводом тога је долазио Краљу и италијански посланик, али њега Краљ није хтео ни да саслуша. А кад су се Велике Силе јавиле са понудом за посредовање за мир са Турском, Краљ је одговорио да ће се споразумети са савезницима.

— А предуслов је предаја Скадра... Завршио је он свој одговор. Сутра-дан, 18 новембра, заузеше српске и црногорске трупе Медову и Љеш, и поред свега корака аустријскога да се то не чини...

Краљ је после пет дана говорио барону Гислу:

— Ако Ви мени изађете у сусрет у погледу Скадра и арбанске обале, можда ћемо се моћи споразумети за границу према Котору — мислећи на Ловћен.

Сутра-дан је долазио Лазар Мијушковић да каже да се Ловћен не може предати, да би то значило пропаст династије Петровића.

Ових дана је Краљ узео у своје руке Врховну Команду, пошто се принц Данило показао као војник неспособан, и тражио дуже боловање.

Полазећи на фронт Краљ Никола је 28 новембра звао себи аустријског посланика, и питао га да ли би Аустро-Угарска помагала његову кандидацију за арбански престо, ако би дошло до реалне или персоналне уније.

Место другога одговора дошла је порука из Беча барону Гислу да Краљу избије из главе мисао о Скадру. Кад му је 29 новембра барон Гисл о томе говорио на Црнојевића Ријеци, — где је био један део Главног Стана, — Краљ је после дуже дебате одговорио:

— Све Велике Силе скупа неће ме моћи истерати из Скадра. Ја ћу тамо ваше војнике чекати и избацити... до последњега човека и до последње козе...

Тога истога дана, Краљ је опет чинио предлог за закључење савеза противу Србије. Краљ се, за све време рата, бојао да ће га клубашка партија свргнути са престола, и да ће се без њега извршити уједињење Србије и Црне Горе.

б) Око Скадра.

Аустрија је била одлучила да кида са Црном Гором и Србијом због Скадра.

Краљ Никола је чинио све да Скадар узме и задржи. Почетком децембра је проглашено двонедељно примирје, које бранилац Скадра Хасан-Риза беј није хтео да прими. Он је наставио одбрану Скадра.

На Св. Андрију хтео је Краљ да настави разговоре са бароном Гислом о Скадру; али у присуству немачкога посланика Екардта. Барон Гисл то није хтео да прими, јер држање Екардтово чинило му се сувише пријатељско према Црној Гори. Краљ је осећао да ће га Велике Силе наморати да остави Скадар, па је покушавао да се појединачно споразумева с овом или с оном Силом, мислећи да ће тако ићи лакше. Ту је Краљу нарочито био од помоћи немачки посланик Екардт, који је био, каже барон, говорио да је Немачка једини пријатељ Црне Горе, јер нема у Арбанији никаквих нарочитих интереса. На Лондонској Конференцији, која је правила независну државу Арбанију, барон Гисл је чинио све могуће да ова буде што већа. Барон је био то радио у Лондону по нарочитој наредби аустро-угарскога престолонаследника Фрање Фердинанда.

Црна Гора, међутим, није одустајала од свога циља, а тај је био да Скадар буде црногорски. На сва наваљивања, на све претње, Аустро-Угарске нарочито, Скадар је опседан и даље с истом жестином. Ни понуда графа Берхтолда да уступи Ђаковицу није имала утицаја на операције савезничке војске, црногорске и српске. Краљ Никола је био тврд на све представке; откако су се српске трупе искрцале за опсаду Скадра, није се више плашио ни намераване

флотне демонстрације. Граф Берхтолд није још био примио савете, које је неуморно давао шеф Главног Генералштаба Аустро-Угарске барон Конрад, а те су биле да треба војском рашчистити целу ствар са Црном Гором. Такве савете је давао и барон Гисл, тражећи после искрцавања српских трупа код Скадра да се појачају гарнизони у Котору, Дубровнику, Требињу и Билећу, и да се зарати на Црну Гору. — „Краљ Никола, телеграфисао је барон Гисл у Беч, попустиће пред силом“.

На састанку, који су имали Краљ и барон Гисл 25 марта, а поводом питања евакуисања цивилнога становништва из Скадра, Краљ је рекао:

— Ја остајем при томе да узмем Скадар... и противу воље читаве Европе. — А на Крунскоме Савету од 26 марта, коме је присуствовала читава породица Краљева, решено је да се иде до краја и да се да и последњи човек за Скадар, у коме је сад био командант Есад-паша. Дотадашњега команданта Хасан-Риза беја су били опсађени убили. Пад Једрена охрабрио је још више Црногорце да узму Скадар.

У томе духу је сутра-дан предан одговор представницима Великих Сила, а обавештени су били и савезници у Београду, Софији и Атини. — „Али, додаје барон Гисл у своме телеграму графу Ерenталу, мени се чини да је Краљ вољан попустити, и да се рачуна на губитак Скадра.“ Биће доста ларме, али ће се попустити.

Тако је било 27 марта, али већ сутра-дан Краљ је толико грубо предусрео представника Великих Сила, кад му је предавао колективну ноту са захтевом да обустави опсаду Скадра, да је барон Гисл морао да прекине разговор са Краљем.

Тридесетога марта четири Силе, — Аустро-Угарска, Италија, Енглеска и Француска, — приредиле су пред Сан-Ђовани ди Медуа демонстрације са ратним бродовима. Али то није ствар много изменило, напад на Скадар, а нарочито на Тарабош, био је само појачан.

Четири дана доцније барон Гисл шаље у Беч овакав телеграм: „Акција данашње владе, која гура Краља на отпор, има за циљ да династију у даном тренутку уклони и јединство са Србијом прогласи. — Руски посланик је поново оштро опоменуо Краља да њему ни влада ни руски цар, неће дати никакву заштиту за ово што ради Заповедник европске флоте би требао да саопшти Краљу да је блокада црногорских пристаништа отпочела, и да ће, ако не престане опсада Скадра, почети акцију. — На случај да то Краљ не усвоји, онда да се одмах почне акција. Краљ треба да зна да је адмирал пуномоћник Великих Сила“.

Међу Силама није било потпунога споразума, те је онда и цела блокада међународне флоте изгледала као помирљива блокада. То је у Бечу изазивало велико незадовољство. Беч је изгледао осамљен, па чак и напуштен од свога најближега савезника Немачке. Немачки посланик Екардт, чије је дете крстила краљица Милена, био је једна од сметњи за остварење планова Аустро-Угарске овом приликом.

Ствар се тако развлачила до 11 априла. Тада је престолонаследник Данило дошао у аустријско посланство и поставио, сигурно са знањем свога оца, овако питање:

— Да ли Црна Гора може да рачуна на потпору Аустро-Угарске, ако би целу ствар предала у руке Фрање Јосифа.

Краљ се показивао непопустљив, чак и онда када је Србија била принуђена да повуче своје трупе од Скадра даље. Он је тада претио да ће митраљезима побити међународне трупе ако сађу са бродова и пођу у Црну Гору, и у одбрану Скадра.

Међу Црногорцима је било велико огорчење противу Аустро-Угарске, која је целу ову ствар водила. Крајем априла Црна Гора је затворила границу према Аустрији тако да нико није могао општити ни на који начин са Црном Гором или из ње. Кад је аустријски војни изасланик Хупка пошао као курир посланства за Котор, њега су спречили да иде. На путу су ископали широк јарак, те није могао колима прећи, него је морао да иде пешке. Са тешком муком морао је барон Гисл да се пробија кроз нерасположење Црне Горе у ове дане. То њему као војнику и сину Аустрије није годило, те телеграфише у Беч: „Наш углед пада. Самостална и брза акција неопходна. Најмање што треба јесте ултиматум са претњом поновнога силаска у Санџак и прекид дипломатских односа“.

У Бечу га нису тада слушали, а он је био уверен да су га тада послушали и упутили ултиматум Краљу, да би се ствар свршила брзо. Србијанци су се повукли, али су помагали Црногорце и били са њима у вези.

У среду 23 априла Гисл записује у свој дневник:

„Јуче је најзад уједињеним снагама Црногораца и Срба успело пред Скадром. Сутра у 2 сахата изјутра објавиће 21 топ предају Скадра. Свуда велико одушевљење. Црногорци рачунају да задрже град“.

Тога дана су биле демонстрације пред аустријским посланством на Цетињу. Том приликом гомила Црногораца гонила је пред собом једнога магарца о чијем је врату висила једна табла, на којој је писало „Аустријски Министар Спољних Послова“. Магарац је био, изгледа, из Краљевих штала.

Барон Гисл је био очајан кад је Скадар пао. Њега је то болело као к. к. високога официра, и зато је марта 30 упутио овакву депешу своме Министру:

„... једина радикална акција је окупирати Цетиње. Прилазе и улазе у Цетиње чувају једва 100 људи, те би се могло без тешкоћа извршити заузеће Цетиња са мало жртава и са трупама које се налазе у Котору и у Дубровнику. Црна Гора не би имала времена да своје трупе од Скадра доведе. Ако се хоће да учини част Црној Гори објавом рата, онда прекид односа, објава рата и умарширање треба да биде једновремено“.

На овај савет граф Берхтолд одговара да је Амбасадорска Конференција одлучила да предаја Скадра неће изменити ниуколико одлуку њену о границама Арбаније, да се Скадар мора у најкраћем времену предати међународним трупама. „Тек ако од Сила, у најкраћем времену, не добијемо повољан одговор, онда ћемо ми морати узети у руке задатак да извршимо вољу Европе“.

Краљ је, међутим, поставио у Скадру генерала Вукотића за цивилнога гувернера, а Пламенца за његова помоћника.

7) *Ловћен.*

Дворски маршал је тих дана предлагао, — а под утицајем графа Луја Војновића, — да се изврши трампа, тако да се Црној Гори да Скадар, а Аустро-Угарској Ловћен. Овај предлог је барон Гисл кратко одбио. То исто је радио и онда кад је Краљ о Ускрсу те године говорио о истоме предмету. Краљ је том приликом чинио још и нови предлог о одбранбеном савезу аустро-црногорском.

У Бечу, изгледа, нису били истога мишљења као барон Гисл у питању ове трампе. Почетком маја добија он отуда наредбу да саопшти Краљу да може у Скадру остати, ако би уступио Ловћен и учинио извесне трговинско-политичке уступке Аустро-Угарској.

Барон Гисл је налазио да је за монархију овај корак неповољан, да њен углед има да пострада. И зато је решио да га учини, али тако да га представи као да долази од њега лично, а не од његове владе. Као добар чиновник он је за то тражио одобрење из Беча и добио га. Тако је ствар и почео са Краљем Николом. Он му је изјавио да, имајући некога утицаја у Бечу, и у Министарству Иностраних Дела, и у Генералштабу и код наследника Фрање Фердинанда, може да учини да се Црној Гори под извесним условима остави Скадар. Али, да он то изведе, потребно је да Краљ његов лични корак прими као највећу тајну. „Ако би сазнали за тај корак у Бечу, онда бих могао изгубити и свој положај и своју будућност“. Овај увод је имао неописано дејство на Краља: он се, вели барон Гисл, прекрстио и узвикнуо: „Свети Петре и Свети Шимуне!“

— Сутра-дан већ, прича барон Гисл, око 9 сахата пре подне дошао је Лазар Мијушковић и изложио ми да би Краља истерали Црногорци из земље ако би напустио Ловћен. Што се тиче трговинско-политичких уступака, о томе се доцније може разговарати, пошто се Црна Гора споразуме са Савезницима. Мијушковић притврди да ће цела ствар остати у тајности. Али, два сахата доцније, ето барона Сквитија, италијанскога посланика, који ме запита као пријатељ:

— Је ли истина да сте Ви, после наших заједничких корака, нудили трампу Скадар за Ловћен?

— То је било сувише. Да не бих своју владу довео у незгодан положај, ја сам морао да ствар порекнем. Друкчије није могло ни бити.

После овога догађаја Гислу је наређено да спреми све за случај прекида односа са Црном Гором и да ће онда предати заштиту аустријских поданика немачком посланику.

Гисл је одмах извршио ову наредбу. И после једне мучне сцене и објашњавања са немачким послаником Екардом, са којим је све горе стојао, упознао га с оним што треба.

Немачки посланик је извео из тога разговора закључак да су аустријске трупе већ ту, да умаршују у Црну Гору, да ударе на Цетиње. Он је вероватно у томе правцу и обавестио Краља и принца Данила.

Око 9 сахата у вече, 3 маја, дошао је у аустријско посланство и саопштио барону Гислу да је Краљ, с обзиром на брзо предстојећу аустро-угарску акцију, решио да без икаквих услова нареди напуштање Скадра. На захтев Наследника Престола Екард је саопштио барону Гислу још и то да је и влада црногорска одступила и да ће сутра већ бити образована нова влада. Принц Данило због тога моли да се одложи аустријски корак за 48 сахата. Ову изјаву немачкога посланика имао је Гисл примити сутра-дан писмено.

Краљ је лично телеграфисао у Лондон Сер Едуарду Греју да ће Скадар предати само међународној морнарици. А Аустро-Угарска је тражила право да се њеној вољи Црногорци покоре.

„Нити моје, нити достојанство мога народа мени не допуштају да се приклонимо пред једним таквим захтевом. Ја остављам судбину Скадра у руке Великих Сила“, телеграфише Краљ 4 маја, преко енглескога посланства на Цетињу, Сер Едуарду Греју у Лондон.

Десет дана после тога ушле су међународне трупе у Скадар. Тога дана, 14 маја, свршена је била криза црногорска у вези са Балканским ратом, а тога дана је престала и мисија барона Гисла на Цетињу. Он је отишао почетком новембра месеца са Цетиња. Захваљујући наклоњености Франца Фердинанда барон Гисл је отишао у другу српску престоницу, да сврши своју дипломатску каријеру и да помогне војничким круговима у Бечу да зарате на Србију и отпочну Велики Рат.

Јов. М. Јовановић.

ГУБЕРНАТОР.

Дошао је још у двадесет до десет. Пажљиво скинуо црни капут. Капут од сивог шињела, али преврнут и обојен. Испод капута мундир, такође преврнут али небојен. Од младости му још био је црн, те није имао потребу да му мења боју. Посреди ред дугмади, некада металних са сјајем, сад превучених црном материјом. Испод мундира напрсник, али без кравате. Кравата се не сме, а има кравата код куће, има три комада. Лети брије главу, а зими пушта косу; ретку косу, али без ћеле. Дугачак нос, нешто рибљи, усне намештене — усне исто рибље. Наочари.

Семјон Петровић Митин.

Рукова се с послужитељком.

— Здраво, драга, друже Павлова. Отопљује, а? Друг Риљкин није дошао?

— Није!

Приђе столу, извади хартије, разбаца их по столу. У случају да прође управник Риљкин. Седе за сто. Промисли. Одцепи парче хартије и пође у тоалету.

Пролазећи рече послужитељки:

— Ја ћу одмах. Ако друг Риљкин прође у свој кабинет, па стане и упита да ли је ко дошао, реците, драга, да је, ето, Митин овде. Ето, да је друг Митин дошао. И увек, ето, пажљиво и пре одређеног времена долази.

Послужитељка погледа Митина и уздахну:

— Како сте бедни, друже Митине. Свакога се бојите. Ако се посматра са стране, срамота је.

Митин затрепта очима:

— То јест, па то је...

Запе. Брзо мину послужитељку. У тоалети мишљаше о многом. Највише о животу, који се простираше великим, неравним путевима. Не зна се где ће рупе и јаруге пресећи пут, или ће рећи, ето, крај је путу, капут! О свом ситном животарењу, о својој пречици — осмостепеном битију, снабдевеном формуларом са жигом и печатом, мислио је такође.

— Е-хе-хе! Кнез Владимир Кириловић је добро учинио. Умро. Засули га песком. Ставили камен, на камену крст нацртали. Лежи у миру.

— Е-хе-хе...

Дубок уздах, старачко стењање и тихи, покорни поглед старачких мучних очију. И опет мисли.

— Тако је, господо племићи. Па такве мере саветујете да се предузму против...

Митин задрхта, уплашивши се од своје помисли. Бојажљиво се осврте око себе, као да се бојао да би је зидови могли прочитати. Али се одмах умири.

— Нису још дотле смислили да би могли и овде да прислушкују. Али, време је, време, — стићи ће да буде на месту до доласка друга Риљкина.

Прекрсти због нечег трбух, и журно изађе.

II

Митиновом столу приђе грађанин, висок, у зубуну.

— Где могу да видим друга Риљкина?

— Тражите ли Мојсија Борисича због личног посла или званично?

Грађанин одговори:

— Због личног!

Тада ће Митин с поштовањем:

— Он је у својој соби, молим, иза овог ћошка, има натпис на вратима.

Грађанин погледа Митина пажљиво:

— Негде сам вас сретао. Лице ми је познато.

Онај ће зачуђено:

— Мене? Чудновато. Ја се не сећам. Будите љубазни да ме ближе подсетите.

Грађанин заврте главом и пође код Риљкина.

А њега запита:

— Мојсије, ко је тај што ти ту седи за столом?

— А! То је Митин, велика улизица. А зашто питаш?

— Подсетио ме је на некога.

— На кога он може да подсети?!

И тиме се свршило о Митину...

Међутим, Митин је седео за столом и размишљао:

„Одакле ме он зна? Да ли сам га подсетио на некога пре револуције или после? Ако пре револуције — није ли боље да полако пођем у тоалету и причекам док он не оде?“

А да се оде тамо, треба проћи опет поред Павлове. Павлова је видела да је он већ једанпут пролазио поред ње.

„Неће ли јој се учинити сумњиво?“

Реши да седи. Наже се над сто и поче као кртица да рије по хартијама.

Десет минута доцније грађанин изиђе из кабинета. Опет прође поред Митина. Застаде.

— Реците, да нисте случајно из Орјола?

Митин одједном поцрвене, збуни се, затим поче да муца:

— Не, не, Бог с вама! Нисам ни чуо за такав град. Извините, хтедох рећи, — нисам ни једном био у њему.

Грађанин погледа пажљиво Митина, као да се трудио да се сети нечега. Само рече:

— Чудновато...

Оде.

А Митину се учини да се насмеја тај грађанин, насмеја злобно, значајно, кобно.

„Зна“ — суну му кроз главу.

Зна — одјекну негде унутра. И одједном постаде празно. Празно као на небу. Бескрајно празно. Наоколо нису колеге, већ провидни, лаки балони. И сам Митин је празан балон, кога некуд вуче, вуче. Нема воље да се успротиви.

— А можда не зна? Учинило му се.

Али унутра убедљиво:

— Кобно се насмејао. Зна.

Сад већ ни друг Павлова, поред које треба проћи, ни посао, ни све на свету нису могли смести Митина да оде у тоалету.

III

Кад је откуцао час за одмор и кад се чиновници почеше дизати с места, Митин скочи први, журно се обуче и изађе на улицу.

Обично није било тако, он је одлазио међу последњима. Али данас свеједно. Свеједно само да што пре оде одавде, од столова, од звоњења машина, од информација, аката, од којих један може бити судбоносан.

— Извештавам да је тај и тај у стварности...

Митин осети језу у ногама. Од ногу језа му прође по целом телу, допре и удари у срце.

Мисли му се плашљиво мешаху. Није никако могао да одговори на једно питање:

„Шта сад? Како?“

Ето, рецимо, сутра (данас не, не), изићи ће Риљкин, прићи ће му, погледаће га и рећи ће му... Рећи ће, шта ће рећи? Шта? Шта?

— Грађанине, пазите се. Ви се гурате и не извињавате!

Ко гурнуо? Ко! Он, Митин? Најмањи од најмањих. Учтив. Услужан. Да ли се то њему обраћа грађанин, њему приговара?

Хтео је одмах да исправи непажњу, окрете се, обичне речи саме дођоше на језик. И ту стаде. Не треба. Свеједно.

Улице Воскресенска, Иверска. Иде брзим корацима. Пролазећи поред Иверске, по обичају ману неколико пута руком по трбуху. Црвени трг. Поред редова. Доле ка реци Москви. Ето моста.

Колико ли је пута прешао по томе мосту? Колико? Кад би бројао кораке, не би их избројао целога живота. Ситни, старачки кораци, пипави.

„Друже Митине, јесте ли знали град Орјол?“

Ни корака даље. Ту на мосту, мутне и хладне таласе, који су се тек ослободили од леда, прелете брзим погледом.

„Орјол? Како да га није знао. Знао га је. О, како га је знао! Али дозволите, дозволите, шта ће вам то? Зато што се то не сме. Не сме се знати! Не сме!“

Митин разговараше на мосту сам са собом. То је замишљен говор, у машти.

И даље.

„А јесте ли знали тамо Кирочну улицу и кућу, кућу . . . “

„Није истина! Мистификација. Ви сте у заблуди, друже. Нисам познавао Кирочну, ни кућу... А, јест, знао сам, знао! Али тако вам Бога...“

А доле река, којој је свеједнo. Таласи дижући се, кретали су даље, с десна у лево. Прљави таласи, пролећни — како лепо, без мисли, без јада, без страха, иду у даљину.

Митин погледа у воду са намером. Кад би тамо? Тамо. Краће је.

Старачки живот је жилавији, жао је живота; последње године жале се више него кад их је још много у резерви. Окрете се од реке.

„Не! Шта ми је! То је грех. Велики грех. Брзо кући! Кући!“

Не гледајући више у воду, Митин пређе мост, од моста право. Тешко је било мерити кораке. Колико је пређено? Колико једноликих, тромих корачаја? Колико дана за седам година?

Дани су као вода у оној реци — без прекида. А човек — иде, иде и стане. Треба да се издува. Тешко је. Премаша снагу старог изношеног срца.

Ето капије. Колико ли се пута отварала да пусти Митина? Од капије, обишавши ћошак, трећи спрат. Собичак тамо има само један прозор. Пре него што се уђе у собу, треба се поздравити са власником стана, Никитом Филиповићем. Треба овако:

— Добро вече, многопоштовани Никита Филиповићу. Како сте са здрављем?

Онај бубне у одговор:

— Хвала, пливамо.

Ту још неколико речи о кирији, о скупоћи дрва. А затим тек у свој собичак. Собичак као једнооки киклоп — прозор гледа у двориште. И кад је зима са белим простирачем, и кад је сунчано пролеће, и кад су дуги дани, у собичку је мрачно. Таман је собичак, осећа се на устајао ваздух, на прашину, на дим чим уђеш. Пре свега можеш назрети пећ на средини. Сто — на њему је све што је потребно за спремање ручка, а затим у куту дрва, кревет.

Митин уђе и одмах дохвати примус. Од јутрос је зеље и месо спремљено. У лонац све то — кромпир, месо, цвекле, па на примус.

А он, док шишти и вари примус, треба да се одува, да размисли. Све о једном те истом — о посетиоцу који је узнемирио установљену хармонију Митиновог живота. О његовим загонетним речима. Да ли га је познао или не? И шта је познао? И шта ће бити даље?

Риљкин ће изићи из кабинета и упитати га:

— Грађанине Митине, реците, да ли одиста познајете тај Орјол?... Да нисте ви били?

Па? Па, хајде! Брже! Свршавајте! Дотуците! Задрхта. Помућеним погледом огледа собу. Никаквог Риљкина није било. Сам је у соби. Сам са мислима. Уздахну и лакне му.

Лонац поче да кипи. Скочи, притрча журно и поче га скидати са примуса.

IV

Митин је отварао врата од надлештва, а мислио је: да ли још стоји? Није ли боље да окрене, да сиђе по степеницама и не обзирући се, право, право.

Сем Павлове, нико још није био дошао. Скиде се и седе за сто.

Одједном врата се отварају, на прагу стоји Риљкин.

Митин срасте са столицом. Зечјим очима погледа Риљкина, у страну, не зна куд да гледа. Очи се шире, искре лудила су у њима, лудила које прелази у страх. Риљкин не пође одмах право у свој кабинет, већ пријеђе Митиновом столу.

То није страх, није лудило, већ застаде пулс — изумре пулс као последњи звук клавира.

Риљкин стоји код стола. Смешка се. Пружа руку. Говори Митину:

— Здраво, друже Митине. Заслужује пажњу то што сте ви увек тачни на служби. Трудићу се да вам повисим степен.

Окрете се и пође у кабинет.

Да ли да верује? Убоде га, опече. Да ли је добро чуо? Да ли је добро разумео? Није ли што год пропустио? Митин је гледао за Риљкиним, и није резумевао шта се догодило. Али нешто велико, као да су човеку који пада прострли нешто меко, меко.

А затим радост, „Оценише“. Понос. „Истакоше“. Частољубље „Повисише“.

Кад се почеше сакупљати колеге, Митин није се заборављен и бедан склањао за својим столом. Кад се здравио није устајао, као што је то обично чинио. Није понизно загледао у очи, него је просто пружао руку.

„Оценише, истакоше, повисише“.

Хтео је да одмах каже свима, да гласно викне о томе. Чак, можда да нечим обележи тај дан. Да ли да купи закуску, или по литра?.. Да ли да позове кога?

Митин је седео на столици поносито, а столица под њим, није као обично, тихо већ солидно и достојанствено шкрипела.

И данас, противно осталим данима, у јутру Митин не оде по обичају у тоалету. Зашто? Свуда је мирно. Овде у собама је мирно. У свету је мирно.

Весело заби нос у акта.

Тако прође неколико дана, — светлих и без облачка. Старост воли мир и тишину. Тишина жућкасто меком светлошћу замагљује мисли, и мисли постају као дуга, као сјај сунца.

Од пажње и хвале Риљкина, Митин постаде још тачнији на служби. Долазио је још раније. Будио се тек што је свитало, и мисао му туткала: „Да није време, јер чини ми се мој сат почео је да

изостаје. Покварио се, можда, сат". Журно би скочио, на брзу руку пио чај. И одлазио.

А на улици само још извошчики. Рано је. Одиста рано.

V

Тога дана имао је неко нејасно предосећање. Да ли је појео нешто неугодно, или се није испавао? Глава му је била тешка и заморена. Није му била свежа глава.

Дође на службу. Добаци Павловој:

— Здраво!

Узе акта. Мила акта. Сô земље. Веза међу људима. Колико се ето овде иза њих крије живих људи. Моле, извештавају, потребују... Драге хрпе. Карике у ланцу који се зове живот.

Нагнувши се Митин је са љубављу расматрао акта. Није приметио кад је неко пришао његовом столу.

— Друже Митине, зове вас Риљкин у кабинет.

Служитељ.

Митин скочи, у ходу поправи капут, да све буде у реду — и уђе у кабинет.

Одане очи устави на Риљкина.

У њима је питање.

— Друже Митине, молим вас, напишите на име друга Хлебодарова пуномоћије, да је он наш представник у Орјолу.

Инстинктивно од Риљкина Митин окрете главу на другу страну — тамо је стајао диван. Митин — у страну дивана.

Оданде подсмешљив, поуздан поглед.

Све мисли Митина, радост ових дана, одлетеше као прах. Са дивана гледаху Митина испитујуће, свезнајуће очи.

— Валођа, да ли ти је доста наше пуномоћије? Или да ти набавим из Ц. У. Б'. а?

Љигави, жути црви окупише срце Митиново, обложише га са свију страна и почеше га стезати.

Са дивана одговорише Риљкину:

— Не треба из Ц. У. Б. 'а, ваше је довољно.

Риљкин тада климну главом Митину. Митин не осврћући се и оборивши очи изађе из кабинета и оде за свој сто.

Зашушта хартијом, затрча се пером. Хтео би да се сакрије одмах, да ишчезне, да се забије под сто, у акта, да се не види, да не види свезнајуће и упитне очи. Или да одуговлачи пуномоћије, да га саставља полако, полако, на сваки сат по једно слово. ... Али треба брзо, брзо. Риљкин воли тачност.

Дактилографкиња откуца пуномоћије — предаде га секретару. Онај право у кабинет.

И одмах затим изађе оданде Хлебодаров. Поузданим корацима пође вратима. И да ли се чега сетио, или му искрснуше значајне мисли, које се не даду решити у ходу, застаде насред собе, баш преко пута Митиновог стола.

Упре некуд поглед више њега. Митин престаде да дише. Руке му ситно дрхтаху, дрхтавица са хартије пређе на сто. Удараше сто и хартија као пулс затегнут и тежак.

Хлебодаров узвикну некако на свој начин, као да је нешто себи објаснио, решио питање због кога је застао, и пође ка излазу.

Иза стола, иза хартија, полако, готово кријући кораке, пожури за њим Митин. Достиже га на вратима у ходнику. Одузе му се језик, језик се мицао као непотребна, сувишна крпа. Али треба рећи, затражити, замолити. Даље се тако не може. Не може.

Нечујно, дохвати Хлебодарова за рукав. Пипајући дрхћућим прстима по рукаву дође до руке. Изусти нечујно, гутајући речи:

— Тако... вам Бога... поштедите старост... друже...

Хлебодаров погледа Митина строго, не схватајући — није разумео шта хоће овај старац. Погледа га право и просто, а Митин се згрчи под правим погледом, мислећи да тај зна све и намерно га мучи, намерно продужује мучење.

Да је брже, брже крај мучењу. Зашушка сувим листом речи — молбом, мољењем.

— Немојте рећи Риљкину, немојте рећи... отпустиће ме...

Хлебодаров не разуме још. Чудне ствари муца старац. И шта ће ту он, Хлебодаров? Зашто га моли? Можда постоји нека веза, коју је мозак изгубио, између физиономије коју је негде видео (али кад, кад?) и овога старца. Па он му је већ казао да га је видео. Шта је у ствари?

И већ су очи гледале упитно и уста се наместила за питање, да објасне нејасно, када старац, не чекајући, одговори сам:

— Преклињем вас... Отпустиће ме, што сам био губернатор. Отпустиће ме. Преклињем вас...

Меким старачким уснама прикучи се руци Хлебодарова, избалавивши космату грубу руку. Хлебодаров живо је отрже и обриса о кожух.

Затим, загледавши Митина у лице, удари се руком по челу:

— Па, јест, сетих се! Као да сад гледам. Пред одлазак на фронт, ваше одељење постројише на тргу. После команданта ви сте нам из своје кочије рекли неколико речи: „За отаџбину, браћо, за цара..." Важно сте изрекли, сећам се, важно. И сами сте били важни, топло одевени. Ми у трулим шињелима. Одговорисмо вам: „Радо се старамо, ваше превосходство..."

Као да је ошинут бичем, јаукну Митин, и згрчи се. У устима му заклокота, шапат слете с усана, тепање, као да је муцањем хтео да заглуши гласан, врло гласан говор Хлебодарова. Мишјим, плашљивим очима огледа ходник — није ли ко год чуо, да нису чули људи, зидови?

А Хлебодаров као да није примећивао Митина, заборавивши на њега, упро беше плави поглед некуд, даље од ходника и зидова. Као да су друге успомене искрсле, да је о другом нечему мислио. Можда га је успомена на Орјол подсетила на нешто занимљивије, важније, него ли отпраљање на фронт и сусрет са губернатором.

Губернатор Митин, нагнувши се напред, у ставу мирно чекаше и притајено гледаше на Хлебодарова.

Тај се изненада отрже из мисли, искашља се и не гледајући Митина изусти:

— Сила је, брате, на нашој страни, јест!

Широм отвори врата, коракну и одлазећи, окренувши се Митину, упита:

— Ви сте чини ми се пословођа? Као пословође и вратари можете служити. Не протестујемо.

Врата се залупише. И пред залупљеним вратима стајаше Митин, притајивши се, размишљајући о речима које су му добацили, улазећи у њихов смисао. Од напрезања чело се набора, а усне се увукоше дубоко унутра истичући рибљи костур браде.

„Пословође, вратари... Значи да неће да каже. Значи да могу остати у служби. Не бранимо".

Одахну и лакну му. Окрете се и пође по ходнику. Застаде пред вратима, поправи капут, марамицом обриса усне и услужним, чиновничким кораком пође к своме столу.

Када се после службе враћао кући, исте речи: „Пословође, вратари" одјекиваху му у мозгу.

Радости што га неће отпустити, додавало се још и друго. У мозгу негде, као далеки одјек, играху речи: „Ваше превосходство". Као далеки одјек: „Тако је господо, племићи. Па какве мере саветујете да се предузму против..."

Сала Племићског Собрања, сјај еполета и електрике, банкет, „ваше превосходство", цвет далеких дивних речи. Плус уз радост — злоба и незадовољење, радост се купала у губернаторовој злоби, злоби његовог превосходства.

Испод ока погледа унаоколо са надом. Можда је то био сан. Сан тешких привиђења. Господин губернатор се шета пешице по своме парку, а унаоколо... полицајци, стражари?

И одмах се угаси немоћна злоба, немоћно одступи уназад ка прошлости, ка минулом. И оде нада као сунце кад зађе.

У сусрет њему иђаху по тротоарима и средином улице људи, у групама, паровима и гомили са рада из Замоскворечја, такви као и он. Не, нису такви — другачији, сасвим другачији. Самопоуздани, корачајући одважно — а он, тек што је љубио руке. Љубио руке.

Скупљајући се, правећи пут, клизио је Митин, међу пролазницима, осећајући да је он сасвим туђ у овој сретнутој, веселој гомили, сувишан, да је он мањи од свију, ништавнији од свију, као миш.

Код куће га је чекао примус, сирове намирнице у лонцу. Хтео је да једе, и више ништа није хтео.

Сергије Вашченцев.

(Из збирке приповедака под насловом „Двобој". Москва, 1927)

(Превела с руског Људмила Михаиловићева)

ПЕТ ПЕСАМА.

ПРОЛЕЋЕ.

Пролеће топло, младо,
зелено, чисто, бело,
на пашњак води стадо,
осипа смехом врело.

Расцвета сребром зоре,
окити цветом воће,
раскликта дô, врт, горе,
оживи и самоће.

ЈУТРОС.

Јутрос је моја душа
свечана, мирна, чиста,
ведрином неком блиста:
јер љубав, бол и сан
не муте већ је више;
мирна је као дан
пролетни, благ и чист,
што немо, тихо дише
к'о трептав мали лист.

ЧЕЖЊА.

Војислави.

Пучином душе цвета
трептава чежња бела,
врелином гори лета,
у себе сан уплела . . .

Са срца расцветала
одлеће пут свог неба . . .
као са морског вала
блистави рој галеба.

ЉУБАВНА ПЕСМА.

То твоје око чисто, сјајно,
расцвета топлу песму мени:
буде се чежње немо, тајно,
и занос лаки и пламени,

и пупе наде, као руже,
смеје се ведра, бела срећа,
а јата снова срцем круже
и раздрагани дах пролећа . . . .

ЈЕСЕН.

Невидном руком јесен
откида лист по лист,
и разли мрачну сен
на видик бео, чист,

и ветар већ разбуди,
у лету што проспава,
протка га дахом студи,
боре се сан и јава . . . .

Алек. Маршиновић.

БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС[1]).

Да остаде на св. стефанском уговору обистинила би се ријеч Књаза Николе улцињским Турцима: „Ваше је царство погинуло; султану неће остати више, но колико само с прозора може виђети око себе.“ Цариград би опет дошао у оно стање, у којем је био почетком петнаестог вијека и као тада цар Константин, сада би султан још у њему коначну своју пропаст очекивао. Али завист и грамзивост великијех хришћанскијех држава, што је и до сада највише Турску држало и помагало јој — да се шири и сили — помогоше и овога пута Турској, да се одржи.

Инглеска, тек је сазнала за св. стефански уговор, престрашила се да ће остати без дијела и завист њена распламтила се у највећој мјери. Да спријечи успјехе руске, она одмах подигне свуколику војску своју — око 40.000 људи — и сувише многобројне дивљачке ордије из Индије. Од свијех инглескијех министара једини је лорд Дерби противан био овоме рату, којим је Инглеска сада грозила. И он је, дао оставку. Но Бикенсфилд нађе му замјеника у своме једномишљенику, лорду Сализберију. Ови одмах отпочне живе преговоре са руском владом у цијељи, да се уништи св. стефански уговор. Он је тражио, да се тај уговор поднесе јевропском конгресу, па да га ови преиначи по своме нахођењу. У овоме је Аустрија била сагласна са Инглеском и од ње је прво потекла мисао о јевропском конгресу. Св. стефански уговор није више Аустрији давао мирна сна, она се побојала великога утицаја руског међу балканским Словенима, на чије је земље она сама лакомо гледала.

23. фебруара састану се аустро-угарске делегације у Пешти, од којих је гроф Андраши тражио 60 милиона фиорина за ванредне војне потребе. У истим делегацијама изјавио је гроф Андраши, да

---

[1]) Ове године навршава се педесетогодишњица Берлинскога Конгреса. О овом Конгресу писано је доста и опширно. Писали су о њему и наши људи. Један такав рад, и ако давно писан, остао је до данас непознат, а то је рад поч. Краља Николе I, који доносимо у овом броју. Овај рад неће расвијетлити општа питања Берлинскога Конгреса, а то му без сумње није ни био циљ, али ће у њему бити донекле расвијетљено питање Црне Горе тога доба. Ни у томе питању овај мемоар није исцрпан, али је интересантно видјети, што је Краљ Никола сматрао потребним, да напомене, пишући о Берлинском Конгресу. Краљев рукопис чува се данас у Државном Архиву на Цетињу.

Д. В.

Аустрија не тежи за Босном и Херцеговином и да она неће ни кретати да узима ове провинције све дотле, док не би с те стране царевина озбиљно узнемирена била. Кредит, који влада тражи, не значи рат, него само потребу, да држава буде за сваки случај наредна. Гроф Андраши изјавио је наду, да ће се размирице ријешити општим споразумом сила, а интереси Аустрије да ће бити задовољени увлачењем у њену сферу интереса не само Босне и Херцеговине, него и Србије, Црне Горе и Арбаније. А дође ли ипак до рата, Аустрија ће морати да освајањем задовољи своје интересе.

Руска влада није била ни мало у сумњи о непријатељству Инглеске и Аустрије. Инглеска јој није то тајила од часа, кад се цар Александар ријешио, да зарати Турској, а тако је исто и о Аустрији била на чисто, колико год је ова укријевала своје намјере, одржавајући једнако пријатељство с Русијом. Русија је стајала пред избором: или се привољети јевропском суду или ратити изнова, и то сад не више са самом Турском.

Руски народ — нема сумње — одушевљено би се одазвао позиву цара Александра у нови рат, јер је он тешко осјећао увреду, коју му нанијеше силе својом вољом, да оне рјешавају о пошљедицама рата, постигнутијем једино рускијем жртвама. Но цар се ријешио да пристане на јевропски конгрес у нади, да ће ипак бити постигнута цијељ, за коју је ратио, а у бојазни, да би те успјехе ставио на коцку у новом великом рату.

Аустрија — славећи већ тијем успјех — хтјела је да своју важност у питању балканских држава још више покаже тијем, да се конгрес у Бечу одржи, но томе се руска влада одлучно противила баш с тога, што је Аустрија јако заинтересована у источном питању. Књаз Горчаков предлагао је неутралне градове, а најпослије не налазећи одзива о тијем, предложио је Берлин, на што су и све остале силе пристале. Руска влада мишљаше, да год. 1871. није предавно била, да ће се Њемачка сјетити чијом је помоћи царевином уједињенога њемачкога народа постала и надала се од ње пријатељском заузимању у њеној праведној ствари.

Настало је сада друго, много теже питање, шта ће Конгрес радити. Хоће ли он само неке чланке св. стефанскога уговора претресати, или ће цијели уговор узети на решето? Инглеска је отворено, а уз њу Аустрија својим начином тражила, да конгрес претресе цијели уговор и по својој вољи да прими, што нађе за сходно, а да измијени или одбачи, што јој се свиди. Русији је витешка невоља била, да се томе противи. На страну њене побједе, толике жртве и право, да са покореним непријатељем сама чини мир. Сама ова околност морала би искључити и помисао на такву могућност. Русија је почињући од Андрашеве ноте у сваком кораку тражила заједничку радњу свијех сила, и да су силе пристале, да заједнички присиле Порту на нови ред ствари у турској царевини, до рата рускога не би ни дошло. Тек кад су се силе одрекле од заједничког рада, Русија је заратила, јер је морала. Само је Русија жртвовала око 300.000 јунака својих и силне милионе муке народа рускога, само је она разбила цијелу војску турску, од које је преко 150.000 војника, са потпуним бројем паша и официра заробила била и 1200 топова узела; само је она сломила упорност Портину, којом је цијелој Јевропи пркосила од почетка устанка херцеговачкога. И послије таквијех успјеха Русија је најмање за себе тражила користи, она није ни близу накнадила силне жртве рата, а с уговором с Портом хтјела је подићи нове самоуправне — од Порте зависне државице — и тијем уклонити за будућност сталне немире у Турској. Окле на једанпут право силама, да сад свршен чин узимају као своју ствар? Присиљавање Русије, да потчини своје дјело суду и вољи Јевропе било је смишљено тешко и највеће вријеђање права и части рускога народа, које је имало смјер унижења Русије.

Русија, по невољи, пристала је, да конгрес узме у претрес само оне чланке св. стефанскога уговора, који би се тицали опште јевропских интереса. Влада инглеска у својој окружници од 20. марта представила је ствар тако, да се цијели уговор тиче јевропских интереса. Салзбери изложио је у поменутој ноти, да Бугарска, какву Русија хоће, заузима све главне портове на обалама Црнога Мора и Архипелага, а остајући под упливом Русије, значи, да Русија, која и Батум узима, постаје господар у оним морима. Заузимањем градова у Јерменској, цијела Јерменска потчињава се упливу Русије. Ратне трошкове, што Русија тражи, Турска није у стању платити, сувише сви турски приходи већ су заложени другим повјереницима. Начин исплаћивања није одређен. Русија може тражити, да јој Порта плати готовим новцем, а не могући то добити, она ће, по уговору, узети сразмјерно земљишта турскога, или ће јој оставити такве услове, који ће Турску држати вазда у потчињености Русији. Нови начин и појединe тачке и цијели уговор задају бриге Јевропи.

Књаз Горчаков је 26. марта одговорио на ову ноту и побијао све наводе инглеске. Русија неће стајати према Бугарској иначе, него према Румунији. Према ономе, што је рат коштао Русију, ратна је оштета незнатна. Турска — будући поражена — разумије се, да не може добити, него да мора изгубити неколико земљишта. Кад је Инглеској тако жао губитак Турске, писао је Горчаков, Инглеска била заједно с Русијом радити на задовољењу хришћанских народа у Турској, па би се рат избјегао. О неповрједимости Париског Уговора не може се говорити, јер је он одавна нарушен и то најприје од саме Турске, која ни једну своју обвезу према хришћанима својим није испунила, па га је нарушила Француска узевши Сирију, на најпослије иста цариградска конференција, која је одредила мијешање у унутрашње послове турске, и сама Инглеска ушавши бродовљем Дарданелима под Цариград.

Кад су најјаче затегнуте биле жице међу Русијом и Инглеском, те је она већ и ратом грозила, влада руска пошље Игњатијева у Беч, да бар Аустрију умири и задовољи. Каже се, да је Игњатијев том приликом понудио Аустрији Босну и Херцеговину, само да се она не противи Бугарској по св. стефанском уговору. Игњатијев се није вратио из Беча с чистим одговором аустријске владе.

За случај неуспјеха овијех преговора и Русија се нашла принуђена спремати се за продужење рата. Заповједништво над руском војском у Турској предао је цар ђенералу Тотлебелу, а велики књаз Николај врати се у Петроград, гдје га цар чином маршала награди. Тотлебен позва Порту, да одмах напусти градове: Варну, Шумлу и Батум и да допусти руској војсци да заузме Бујукдере. У исто вријеме Тотлебел примакне руску војску Цариграду и на тој новој линији построји артиљерију. Турци се у Цариграду престраве јако. Већ су помишљали, да се спасу тога стања промјеном султана. Завјереници су хтјели силом ослободити Мурата и попети га на престо, на мјесто Абдул Хамида. За времена похватају завјеренике и неке побију, а друге поапсе. Султан промијени цијело министарство и Сафет паша дође за министра иностранијех дјела.

Посредовањем Њемачке ублажи се опасност рата међу Русијом и Инглеском. 18. маја потписаше у Лондону Шувалов и Салзбери међусобни споразум обвезујући се, да ће се обје стране истога држати на берлинском конгресу. Тај споразум био је у главноме овај: Бугарска се дијели у двије провинције, једна, до Балкана биће самоуправна књажевина са својим књазом, друга — с ону страну Балкана — остаће самоуправна провинција турска са једним Хришћанином намјештеником на челу, којега ће са пристанком сила именовати султан на 5—10 година. Турска војска да изиђе из обје провинције, само да конгрес одреди случајеве, када би Порта у Румелији смјела војску послати. Односно ратних трошкова Русија се обвезује, да неће за ови дуг узимати турско земљиште. Долина Алашкерт и град Бајазит — због важности њихова положаја за трговачки саобраћај међу Турском и Перзијом — да се поврати Турској, а Котур Перзији. На уступање Бесарабије Русији, Инглеска пристаје, кад се друге силе томе не противе. Још ће Инглеска на конгресу тражити, да силе учествују у организацији управе за обје бугарске провинције и да се одреди, за колико ће и како ће руска посада стајати у Бугарској, о повратку руске војске Румунијом, о пловидби Дунавом и о мореузима. Инглеска се задовољава с овијем и обвезује се, да се неће на конгресу другим чланцима св. стефанскога уговора противити.

У овом писменом споразуму стоји још и то, да од раширења руске границе постоји у Азији велика опасност за Турску, али да Инглеска узима на себе дужност, да Турску чува од те опасности и да ће Инглеска бити у стању испуњавати ту дужност своју без опасности за Јевропу од новога рата.

Овај чланак односи се на нарочити уговор, који је Инглеска у исто вријеме учинила с Турском. Инглеска влада била је јавила преко Лајарда Порти, да Русија не одступа од Батума и јерменских градова, и ако ће Порта да спасе своју власт у Азији, њој ваља имати једну, јаку државу, која би била у стању оружјем задржати нови напад Русије. Инглеска би се примила те дужности, али у том случају Порта се мора обвезати Инглеској, да ће у оним предјелима потребне реформе увести и да ће дати Инглеској један згодан положај на обали Мале Азије, окле би јој вазда на руку било скочити у заштиту Турске. Инглеска находи, да је за ту цијељ најзгодније острво Ципар, који треба да јој Порта уступи тијем начином, да Ципар остане саставни дио турске царевине, само да га Инглеска војском заузме и управља. Порта пристане на овај предлог и закључи с Инглеском 23. маја нарочити овај уговор: „Ако би Русија хтјела задржати Батум, Карс и друга заузета мјеста и послије тога кад год покушала, да заузме у Азији султанове земље и мимо ове, у уговору мира већ назначене — Инглеска се обвезује, да ће Турској с оружаном силом помоћи у одбрани своје земље. С друге стране султан се обвезује, да ће потребне реформе завести у оним земљама у корист хришћанског и другог становништва тамошњег и да ће дати Инглеској острво Ципар, да га војском заузме и с њим управља, како би Инглеска у стању била спремити се у цијељи своје обвезе. Ако Русија одустане од Батума и других заузетих мјеста, онда овај уговор престаје вриједити.“

По својој прилици дала је Инглеска Турској наде, да ће конгрес присилити Русију, да напусти она мјеста, те је похитала на овај уговор с Инглеском. Русија је знала за овај тајни уговор, а други свијет био је изненађен инглеском окупацијом острва Ципра, која се извршила онај исти дан, кад је конгрес закључен.

Сад више није било никакве сметње конгресу и он се састао у Берлину 1. јуна 1878.

У Берлин послао је и Књаз Никола своје заступнике: Војводу Божа Петровића и Војводу Станка Радоњића. Први је дошао из Беча, а други из Петрограда. Одмах по закључењу св. стефанског мира, тек је Књаз видио, да силе хоће да св. стефански уговор оборе, послао је Војводу Божа Петровића у Беч, да задобије пристанак аустријске владе на оно, што је св. стефански уговор одредио Црној Гори. Гроф Андраши није ни мало оставио у сумњи црногорскога изасланика о непријатељском расположењу његовом према Црној Гори. Он је одузимао сваку наду Црној Гори и на дио Херцеговине и на Приморје. Војвода Радоњић упутио се одмах из Св. Стефана у Петроград заједно с Великим Књазом Николом, по наредби Књажевој, да код цара и руске владе настоји, да Русија на конгресу не попушта ништа од уговореног за Црну Гору, а виши добитци од конгреса нијесу се могли ни очекивати.

Долазак Радоњићев у Петроград био је таман у вријеме, кад је била највиша запетост између Русије и Инглеске. 1. маја јавио је Краљу, да га је примио цар Александар и рекао му: „Дај Боже, да одржимо, што смо задобили с толикијем жртвама, али ако буде потреба наново ратити, ја сам увјерен да ће се Црногорци као вазда показати.“ Препоручујући интересе Црне Горе — јавља Радоњић у истој депеши — изразио сам цару, да је Ваше Височанство готово и пошљедну кап крви жртвовати, а не пустити нове границе, а особито морску обалу. Цар ми је одговорио, да не може нако добро бити за Црну Гору.

Војвода Божо Петровић извијестио је Књаза још из Беча о расположењу аустријске владе и да му је гроф Андраши отворено

изјавио, да Аустрија неће никад пустити Црној Гори море, с тога да је Књазу љепше, да не чека Конгрес, но да одмах повуче војску из барскога приморја и напусти га. Књаз нареди депешом од 13. маја Војводи Радоњићу, да све ово саопшти Горчакову и Гирсу. „Јасно им и одсудно реци, да ћемо ми и онда, када би нам и сами конгрес одузео Приморје, крваво се побити за Бар, па послије што нам Бог да.“

Аустрија у толико као да је озбиљно мислила и надала се, да ће успјети, да Црна Гора не добије излазак на море. Три ратна брода крстарили су испред Бара, а у самоме Бару консул аустријски чинио је свакојаке сплетке и тешкоће влади црногорској, примамљујући у ту цијељ римокатоличко становништво. По извјештајима Војводе Радоњића ни влада руска није исказивала много наде, да ће Бар моћи одржати Црној Гори, али то не, као што се доцније виђело на конгресу, што није одлучна била, да Бар остане Црној Гори, него што су савјетовања код цара одржавана у највећој тајности. Књаз ипак узнемирен том неизвјесношћу овако је брзојавио Војводи Радоњићу 24. маја у Петроград: „Држање владе руске силно ме узбудило и ако нијесам смио помислити, да ће Русија ставити зарад Црне Горе на коцку свој мир и благостање и ако сам у највишој мјери показао, колико сам јој свакад вјеран и у овом рату користан био. Но Русија ће виђети, што је изгубила с Црном Гором на ове стране, кад Црна Гора пропадне, јер ја остајем при одлуци, да погинем за Приморје. То слободно и отворено и опет изјави. Ако Горчаков не пође на Конгрес, остани при њему.“

25. маја примио је Књаз односно Приморја мало повољнију вијест. Војвода Радоњић јавља: „Овдје се почело мислити, да ће Аустрија код све противности склонити се, да остане Црној Гори барско пристаниште, али да ће је везати с некаквијем условима.“

Пуномоћници Књаза Николе дошавши у Берлин, имали су врло тешки положај, тијем тежи, што они нијесу имали приступа у сједницама конгреса, као ни пуномоћници Србије Ј. Ристић, Румуније Коголничеало и Грчке Делијанис, но су се код поједињијех посланика од велесила заузимали за интересе своје земље и давали им нужна обавјештења.

Конгресу је предсједавао Књаз Бисмарк, по домаћинству. У првих пет сједница претресало се само питање о Бугарској. Било је велике несагласности међу посланицима. Инглеска и Аустрија хтјеле су што мању Бугарску, сувише да у источну Румелију истисну или сасвијем ограниче уплив Русије, а Турској да одрже што више права, тако, да дуж Балкана она може градити тврђаве, како би на тај начин савршено раздвојили обје поле Бугарске. Овај прегон прекинуо је сам цар Александар, којега је вољу Горчаков конгресу саопштио: да Русија пристаје на подјелу Бугарске, али да самоуправа Румелије буде потпуно уjемчена, и да у њој не смије ни једнога војника турскога бити, но да се установи народна војска. „Русија попушта — рекао је Горчаков — само за то, да и овом приликом покаже, као и у рату, да она није тјеснogруда и себична.“

Никола I.

(Свршетак у идућем броју.)

СВЕТА МАРИЈА МАГДАЛЕНА У ТАЛИЈАНСКОЈ И ДУБРОВАЧКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

(Крај)

Други песник дубровачки који опева Магдалену јесте Јуније Палмотић. Заправо, то није оригинално него се налази у Палмотићевом преводу Видине „Кристијаде“, али као што је он проширио и препевао сву „Кристијаду“, тако је урадио и са овом епизодом о Магдалени. Али ни ту он није унео ничега својег, него оно што је нашао код других.

У II певању Палмотићеве „Кристијаде“ описује се читав живот Магдаленин до њеног покајања, а иза тога, у истом певању, ускрснуће Лазара, брата Магдаленина, обратним редом него у Виде. Ово је природно. Вида нигде не говори да је Магдалена сестра Лазарева. Према томе може да говори прво о Лазареву васкрсењу, па онда о покајању Магдаленином, али Бунић не може, јер би било немогуће да Магдалена, којој је Исус ускрсао брата из мртвих, и даље живи грешним животом, па тек после да га по први пут види и да се покаје.

Палмотић је познавао Валвасонову Магдалену. У Валвасона се налази овакво поређење:

Qual cagnoletta umil pascer si avvezza
Di man del suo padron sotto la mensa
Che gli sta tra le gambe e l' accarezza,
E pende da lui sol con brama intensa,

La bella donna al fin l' aurea vaghezza
Raccoglie in man de la sua chioma densa
E ne fa quasi velo ond ella terge
I santi pie che del suo pianto asperge.

У Палмотића је исто:

Пере сузам, тре косами,
кијем јој бијели врат се крије,
и свиленијем хаљинами
мјеште мека платна грије.

Од радости тако многе
благ и вјеран кучић тече,
тер госпару своме ноге
љубко веже и обтјече.

Пошто се ово, не много укусно, али тачно и оригинално поређење налази само код њих двојице, значи да га је узео Палмотић од Валвасона. И иначе се види да је Палмотић познавао Валвасона: он је изменио Видину фабулу и употпунио је користећи се оним што је учинио Валвасон. Колико је био неоригиналан, у ово мало уметака у Видине стихове није узео само из Валвасона него и из Гундулића. Гундулићев „Син разметни“ каже:

Мени се је догодило
као дјетецу које хрли
гди плам свијеће цкили мило,
најпослије ки га опрли;
као љепиру који удара
око огња ки га згара.

Ово је исто поређење за исту ствар узео и Бунић:

Тием смамљене лиепирице
млади на плам ње зграраху.

Иза ових Магдалена, много доцније, у првој четвртини XVIII столећа, јављају се „Уздаси Мандалиене покорнице“ од Игњата Ђорђића.

Она се разликује од свих Магдалена које су раније певане и по величини (пет пута већа од Валвасонове, а скоро четири пута већа од Бунићеве) и по замашности и по садржини.

У свим до сада прегледаним Магдаленама главни је живот Магдаленин најдаље до узнесења Исусова; само што Валвасон спомиње у прве две октаве њен боравак у пустињи „tra scure grotte in solitaria piaggia“ и Бунић при крају првог цвиљења, где она, када се покаје, каже да ће поћи у пустињу и предвиђа да ће јој се Бог тамо јавити. Међутим у Ђорђића је главно њено кајање у пустињи, у Марсиљској шпиљи, а остало се прича узгред, ретроспективно, и то само у два певања (II и VI). Истина, и то је доста, и само та два певања захватају колико Валвасонова Магдалена, али релативно, обзиром на читав спев, нарација о Магдаленином животу је споредна, у позадини; особито ради тога што Ђорђић уопште не описује покајање Магдаленино пред ногама Исусовим, које је најглавније и које је код свих песника највише истакнуто.

Али зато он у ову фабулу уноси нове елементе. Прво, он је унео пријатељицу Магдаленину, која је наводи на зло; затим њенога брата који је дошао из Египта и у којега се Магдалена заљубљује; унео је такође с св. Петра, који сусреће у путу Богородицу и Магдалену и јавља им што је било са Исусом, како га се одрекао, ради чега иде на покору, како су га одвели пред суд; затим св. Јована који им даље наставља причање како су Исуса осудили на смрт и како га кињe и ругају му се. Затим, слично ономе у Бунића, Магдалена помаже Исуса да носи крст, а затим доводи до врло лепе сцене које код других нема:

С тијем узпрегну војска и сила
ме познано пазећ лице,
и устави (ах сљепила!)
од прилиепе глас грешнице
киех не може да устави
са свием мукам Бог крвави.

Све остало што се налази у другим певањима, то није нарација него осећај и размишљање. Истина, и код других песника има моралисања, размишљања о ништавилу живота и донекле догматизирања, али у њих је све то узгред, у неколико стихова или строфа, а у Ђорђића је то главно; све до сада споменуте Магдалене су епске, наративне, а Ђорђићева је углавном лирска и рефлексивна; само је „подлога епска, обрада лирска“. Зато Ђорђићева Магдалена највише сличи „Сузама Сина разметнога“ од Гундулића, које су спеване на оригиналан начин и које се издавају од свих до тада спеваних чисто епских побожних песама, па и од Тансилових „Le lagrime di San Pietro“ (1585) с којима нема никакве везе, јер је ово религиозни епос, грађен као сви остали епоси, а „Сузе Сина разметнога“ су спев у којему је „све што је наративно избачено, све што је осећајно развијено. Цео спев окренут је у монолог, цео монолог у лирске изливе“; у вези су само у колико и једно и друго дело спадају у тадашњу, пуну суза, побожну поезију, и ништа више. Ђорђић се користио Гундулићем и осталим песницима, али највише Гундулићем.

Његови „Уздаси“, који су писани у истој строфи, компоновани су исто као Гундулићеве „Сузе“. У њега свако певање, као у Гундулића, почне са кратким описом Магдаленина живота у пећини, а онда се прелази у монолог који је прошаран размишљањем и разним апострофама које се претварају у праве оде, које би се могле извадити из текста а да се ништа не изгуби у јасноћи, као што би се у разним епосима могле извадити неке епизоде. Те се апострофе налазе у „Сузама“, на пример апострофа или инвектива против лепоте (II, 30-90), апострофа души (II, 319-336). У Ђорђићевим „Уздасима“ то се налази такође, само много чешће (греху I, 301-396, сраму II, 391-442, Богу II, 595-612, пролећу V, 103-252).

Затим се види сродност и у стилу. Пренатрпаност фигура и код једнога и код другога, особита љубав за хиперболу, парадокс и асиндет, који се врло често употребљава, а особито регресије:

Глас без риечи, риеч без виере;
хип у вику свиех годишта;
виетар, магла, сјен, дим, ништа.

(Сузе II, 89-91).

Ах, што је од њих сад остало,
нег'ли у земљи земље мало?

(Сузе II 215-6).

гроб позлатјен, штетна мама,
медни чемер, смрт жудјена,
Пјена, магла, вјетар, слама,
плам, хип, сан, глас, прах, дим, сјена
с мало славе и годишта,
земља из земље, ништа из ништа.

(Уздаси III 115-20).

Све оно што је у Гундулићевим „Сузама“ лепо и упадљиво то је Ђорђић уочио, развио и проширио. Има сличности и у појединостима.

Он је сигурно знао и за Валвасона. Он је употребио и једно поређење које је сигурно узео из његове Магдалене:

Cosi depor l' aurea fenice suole
La sua stanca vecchiezza e gli ultimi anni;
Ed indi, ardendo incontra i rai del sole,
Ristora l' onte di sua morte e i danni;
E vestita le membra altere e sole
Di nova giovinezza e i piu bei vanni
Rivola al patrio suo cielo etiopo
N' olezza il nido per gran spazio dopo.
(V a l v. LVI.)

Кроз горјење чисто и ново
поновљена оста у свему,
летећ свога из пепела
помлађена птица биела.
(У з д а с и I, 81—4)

Ово поређење Магдалене са фениксом не налази се у другим Магдаленама; Ђорђић га је сигурно узео из Валвасонове Магдалене.

Види се нека сличност и са Тансилом (Le lagrime di s. P.). Пре свега за само уношење св. Петра у ову историју о Магдалени Ђорђића је потакло сигурно Тансилово дело. И овде се даје слика св. Петра који се каје и плаче:

Узбуњена посред града
уцвиљен нас Петар срета,
пун печали, бриге и јада
зарад свога гриеха клета,
црнием прахом по све стране
праме посут изкидане.

Слиеп од суза једва каде
богородну дјеву позна,
дође и прид њом ница паде
вапећ с риеком плача грозна:
„Скривих, мајко, и драгога
јаох затајах мештра и бога“!

па даље:

а ја одходим на најгору
сличну злоћи мој покору.

Грем, о мајко, грем цвилећи
и разбирућ ме прикоре,
неприставно мриет болећи
у најдубљој хриди од горе
грем тајат се небу и стону
зли затајник богу мому!
На покору он се упути.

Овако се прича и у Тансила да је св. Петар отишао у пећину, да окаје свој грех. И сам опис пећине у којој Магдалена испашта своје грехе подсећа нас на ону пећину у којој је уздисао и кајао се св. Петар Тансилов:

Sotto alta rupe di scabrosa pietra
Giace la grotta affumicata e negra,
Ove mai sol non purga, ne penetra
L' aria ch' e sempre intorno densa ed egra
Non pur passando addentro, ma la tetra
Bocca mirando attrista ogni alma allegra.
(T a n s. VII. 36)

Туј гди пуклом под гребени
придушена ноћ борави.
(У з д а с и I, 67, 8)

И код једнога и код другога оцртана је најтамнијим бојама, окружена дивљим зверовима.

Наравно то су све појединости и нема говора о неком јаком и општем утицају или имитирању. Код њега би се могао наћи у појединим стиховима и далеки утицај разних дубровачких песника: (Бунић I, 76, — *Јеђупка* 41—44, *Уздаси* I, 223—25; *Ремета* I—6 — *Уздаси* II 85—6.)

Али главни је утицај Гундулићев, и он је велик, а остало је само слабо и ограничено. Свакако Ђорђић је као врло учен човек познавао сву литературу и поезију о Магдалени и о другим покајницима. Магдалена је код свих и сликара и песника једнаке спољашњости, са златним косама које су јој као лепотици припадале; без којих није могла да буде лепотица, по укусу који је остао из трубадурског доба. Она је и иначе код свих уметника слична.

Ко тој рече, сузе удрише
из ње очи јак низ рику,
и ста грлит, ка ш њом бише,
туј пропету божју слику,
с таком силом, ко да хити
у дно срца је усадити.
(У з д а с и VI 607—12)

Ови стихови би могли да се потпишу под разне слике које представљају Магдалену. Слика Ј. Питони-а (1687—1767.) која представља Магдалену: погнута, распуштене косе, лева рука на срцу, а у десној држи распело у које се загледала; у левом горњем углу слике три анђела, а у доњем мртвачка глава; рађена у барокном стилу, могла би да се стави на првој страници Ђорђићеве Магдалене, и представљала би идеал за којим је Ђорђић тежио, а који није могао ни издалека да достигне.

Сама замисао је рђава.

Када Магдалена живи блудним, грешним животом, па се одједанпут тргне и види у каквом се блату до тада налазила и колико је далеко од моралног идеала, Христа, природно је да се каје и да преживљује најтеже душевне болове. Њен блудни живот и њено кајање су у вези као узрок и последица, и њено кајање је најнепосредније, најјаче, најинтересантније и најдирљивије непосредно иза греха. Доцније, када она, после опроштења, постаје „ужежена љубавница“ која само мисли о Исусу, њено непрестано мишљење само на њен грех не ваља. Ради тога песници на првоме месту описују њену заносну љубав према Исусу, а тек узгред кајање ради њеног грешног живота. Зато неки од њих свршавају са опроштајем греха (Поликрети, Кјабрера), јер сматрају да је тиме завршена историја о Магдалени покорници, а други иду даље само ради тога што је још жив њен идеал, па његовим одласком са овога света и завршавају спев (Бунић, Валвасон). И код њих Магдалена плаче, али не ради себе, не ради свог грешног живота, него ради њега, Исуса, јер он страда, умире на крсту, и она мора да се дели од њега; она се каје, али главни је осећај њена љубав према Исусу и чежња за њим; њена љубав и чежња тако су велики да и анђели силазе с неба и носе је на крилима да види Исуса. Њено кајање је тек на другом месту, а главни је осећај љубави; узрок њевој тузи је чежња за Исусом; зато се она и налази на сликама са распетим Христом у кога се загледала са очајним, тужним и чежњивим погледом. Тинторето приказује Магдалену у пустињи, тужну, а пред њом једно двограно дрво у које се она загледала, а које на први мах, из далека, чини утисак распета човека. Магдалена, која је непрестано мислила на Исуса, могла је да у свему види њега, и све је могло да буде узрок илузији. — Таква нам се Магдалена свиђа, њене нас сузе дирају. Међутим код Ђорђића, иако је она заволела Христа, иако се њен љубавник од ње оделио, она мисли на првом месту о себи и о свом греху, тако да нам мало-помало постаје досадна, као свак ко нам много о себи говори. Најпосле њен плач ради њеног греха сада је сувишан, јер је грех опроштен, и то је најбоље схватио свеченик Поликрети, који после опроштења пева само о огромној срећи Магдалениној. Он не мисли да би Магдалена морала плакати ни непосредно иза опроштаја, а камо ли после толико времена. Па то њено кајање, и када би се могло само по себи одобрити, неприродно је изведено.

Магдалена долази у пустињу весела, а тек онда када је нашла згодно место и наместила се, мења свој вањски изглед и почиње да се каје, плаче и уздише, тако да нам њен плач после толико времена изгледа као плач глумице која се на то спремала дуго времена; јер он долази са закашњењем, као што је и Ђорђић у XVIII столећу са својом Магдаленом дошао са закашњењем; а иначе, на неким местима као да нам песник њено кајање хоће хотимично да таквим прикаже:

Рече и врже мисли које
доносаше сумња мила,
иштућ чием би срце своје
жесточије ражалила. (Уздаси V, 445-8).

Дакле она није била много жалосна, па јој је требало тражити начин како ће да се ражалости.

Остали песници описују Магдалену као класичну блудницу, а затим као светицу. У томе и јест лепота овог мотива, ту је његова снага, таквом је приказује и Св. Писмо, безобзирније него ико. Међутим Ђорђић је према њој обазрив, па је прави само кокетом, а не кокотом, као што она сама тврди:

Ер ви знате, зна и бог с неби,
зна и душа ма скрушена
да у мени вику не би
негли од блуда сама сјена,
свиет ме судећ за блудницу
не по дјелу нег по лицу.
(Уздаси III, 145-50).

Кад би то сам песник тврдио, била би грешка, али када то она сама тврди, онда је то двострука и стострука погрешка, јер ако се искрено каје, особито светитељка, онда не треба да се брани и да нам доказује да није толико грешна, колико бисмо ми могли мислити, него саму себе окривљује. Тако и чине други песници. Док Бунићева грешница жали своје жртве, (Бунић I, 69-70.) Ђорђићева светица баца кривњу на своје друштво, (Уздаси II, 211-14.) Ђорђић је у овоме имитирао Гундулића, јер се и његов „Син разметни“ сећа жене која га је завела и на њу баца кривицу; само што то Гундулић ради с разлогом; његов син разметни је обичан човек, а Магдалена је светица; блудни син то говори у почетку кајања, прије него му се опросте греси, док се још налази у очајању, а Магдалена Ђорђићева то говори када су јој греси опроштени, после толико милости и наклоности које јој је Исус указао.

Да би што више уздигао Магдалену грешницу, он је приказује краљицом, што она с поносом казује док се каје у пустињи:

„Ово ли су Мандалиена
Урешени тво'и двори?
Ово ли су свиетли стани
Кием се клању зрак сунчани?

Бих госпођа! јасном диком
Злато уреси праме моје;
Под влаштитом мом шибиком
Славни Магдал робово је.“
(Уздаси I, 195-202).

Кад се читају ови стихови, добива се утисак као да Магдалена жали што је то оставила и као да се поноси својом прошлошћу и тиме што је била краљица. Али ни слика њена као краљице није тачна.

Описујући своју прошлост она прича како је стајала на прозору своје палате и гледала како пролазе „младци изабрани“ „с пошетајим

разблудниеме“ и док јој се они одоздо клањају, њена пријатељица јој казује „њих имена, њих разблуде и што могу и што жуде.“

Говори ми друга тада:
„Њихов јаче плам ражежи;
Посмијехни се сад, а сада
Скриј те лице, сад га укажи.“
(У з д а с и II, 253-6).

Ово њено понашање није понашање једне краљице, него једне обичне намигуше, које је Ђорђић сигурно боље познавао.

Највећа психолошка погрешка је код Ђорђића што његова Магдалена, која има визије и пење се на небо, сумња у веру:

С тием умукну, ну химбена
мисо опета ње свиес рани
говорећ јој: „Мандалиена,
плачеш, трудиш, бдиш замани:
ташто 'е дјело, знај, пустити
што јес за оно што има бити;

Земља је теби прид очима;
а тко, е тко зна што је гори?“
(IV, 301-8)

„а у мени свакчас јача
ах јаох расте зима плаха,
вихри од смеће, дажди од плача,
магле од сумње, громи од страха.“
(V, 145-8)

Где почиње сумња ту престаје вера; а о вери која ствара визије нема ни говора.

Као што се види слика Магдалене је код Ђорђића сасвим извештачена и лажна; она није ни грешница ни светица; полу грешница и полу светица; нешто неодређено. Огромна Јаковљева лествица у њега је врло кратка; у првих песника она, ако није наслоњена на небо, а оно је забодена толико у земљу колико стоји изван ње; Ђорђићева је само наслоњена на кров краљевске палате, а други јој крај лебди у зраку, не много високо, и његова Магдалена, чим је покушала да се пење, морала је да се стропошта још ниже.

У неким моментима она нежна Магдалена, какву нам приказују други песници у Ђорђића се претвара у неко одвратно, помахнитало чудовиште:

Тако изрече, тер у руке
стиште нагло бич крвави
и храбрене пуна одлуке
пут мрзећу бит се стави
толи силно, да не удара
тако ухриди муња од згара.

Туче и дере што дохита,
дажде ране сдесна, слиева,
звижде увит гвоздовита
и потопом крв пролиева
докле год јој паде од муке
снага из тила, бич из руке.
(III, 385-96).

Најпосле она као да губи свој спол:

Три су у једном и наредан
један у три склад позна се
сви три уједно бог су један
сви три бог су напонасе:
у три собства бог исти је,
собство с собством исто није.
(VIII, 403-8).

Она надуго и нашироко излаже и разлаже читаву догматику и моралку; ми заборављамо да нам то говори женска и пред собом видимо дубоко замишљена и размахнута средњевековног сколастика, а не класичну лепотицу и грешну светицу.

—

Као што се види Ђорђићева Магдалена својом неискреношћу и извитопереношћу разликује се од свих осталих Магдалена које су писане пре ње. Ни та дела нису никаква висока уметничка дела, али су она сва задахнута искреном побожношћу и љубављу према Магдалени.

Ниједно доба није било погодније да се у њему уздигне до идолатрије слика ове „грешне светице.“ То је доба проту реформације и религиозног заноса који је настао као реакција на погански дух ренесансе. Људи се посипљу пепелом по глави ради пријашњег безверја и греха; све се топи у сузама. Сузе и уздаси постају једина њихова утеха; они се надају да ће њима опрати своје грехе и заслужити царство небеско, када већ нису имали срећу да ради вере буду бачени међу крволочне звери или да као св. Себастијан буду изрешетани стрелама. Кају се људи, роне сузе ради греха; налазе се у оном стању у којем се налазила грешница Магдалена кад се бацила пред ноге Исусу или св. Марија Египћанка[1]) када се покајала, или као блудни син када је прођердао све што је имао. И ништа природније него да се сада почну да обожавају ови класични примери покајника, особито Магдалене, која је у исто доба и савременица и пратилица Исусова, која га је пратила до крста и којој је он исказивао особиту наклоност. Уметници нарочито траже у црквеној историји покајнике да их уресе сузама. Први папа такође мора да

[1]) Раф. Рабиа написао је епски спев „Марија Египћанка“ (Болоња 1618.) Чудновато је да нико није поредио овај спев са спевом Николе Марчи-а „Живот и покора св. Марије Египћанке.“

се њима уреси па се пишу чак и „Сузе св. Петра.“ Чак и из страних књижевности бирају се дела у којима има суза па ма оне биле и друге врсте. У Венецији двојица у исто доба преводе Софоклову „Електру“; један од њих је писац Магдалене, Е. да Валвасоне. Његов превод издава Accademia Uranica (Венеција 1588.) са песмама у славу плачне Електре и Валвасона; овај се превод слави и воли, и то највише ради суза и јаука којима је испуњен; и из самих Валвасонових стихова то се осећа: у једном сонету он каже:

Ben poteva io, o Elettra, esser più lento
A far udir sull' Arno il tuo gran pianto[1]).

Један књижар тада издаје „Збирку Суза“ најславнијих песника (Бергамо 1593.) Магдалена је „јунак дана“, шампијон у покајању. Сви сликари надмећу се који ће боље да је прикаже. Сликају се разни моменти из њена живота: Магдалена пред ногама Исусовим, у кући фарисејевој, Магдалена под крстом, јављање Исуса Магдалени после ускрснућа, Магдалена у пустињи, Магдалена међу анђелима. Неки је сликари сликају и по неколико пута (Веронезе, Тинторето). Једна млада Фјорентинка Caterina de' Pazzi (доцнија Santa Maria Maddalena de' Pazzi) оставља своју кућу, улази у манастир и у осамнаестој години (1583) узима као калуђеричко име Магдалена, и попут Магдалене „запалила се толиком ватром, да је осећала да гори као у каквој пећи“ и долазила у екстазе у којима се разговарала с Богом Оцем, Сином, Духом Светим, Мајком Божјом и другим светитељима, па сигурно и с Магдаленом својом заштитницом.

Песничка дела о Магдалени која су у ово доба настала одишу искреном побожношћу. Време које је било богато осећијима побожности и које је дало толико уметничких дела бацило је на њих своју светлост. Ради тога она дела, и ако немају никакве особите уметничке вредности ипак нам се свиђају и потребна су нам као добри коментари одличних уметничких дела о Магдалени у сликарству.

Међутим Ђорђићева Магдалена је дошла у сасвим друго време. Први талас побожности, који је својим наглим проласком уздигао оријашки дух Лојолин, слегао се је; плакање се отрцало и постало банално. Што се више нагомилавало видљивих доказа побожности, то се више губила права, искрена, унутрашња побожност. Људи су постали намештено, језуитски побожни, као што је Магдалена Ђорђићева неискрено побожна. Ниједна ранија Магдалена не сумња, а она већ почиње; оне су све искрено побожне, али не држе предавања о вери и моралу, док је код Ђорђића и једно и друго обратно.

[1]) Други преводилац „Електре“ јесте Gulio Guastavini. Он је превео Електру (1588.) у чему га је помагао F. Metizio, проф. грч. јез. у Риму, али је није штампао „јер је рачунао да је сувишно, када је већ изашао лепи Валвасонов превод“ (Лирути). Д. Златарић, 9 година иза овога, издао је у Венецији свој превод „Електре“. Нема сумње да га је успех ових превода потакао да и он преведе „Електру“. Само што је то Златарић много солидније урадио. Његов је превод тачан и дослован, док је Валвасонов само препеван, са уметањем и изостављањем појединих стихова. Ако рачунамо тешкоће које је имао Златарић при превођењу овог дела са оригинала, можемо рачунати да је он почео са превођењем, чим се је јавио Валвасонов превод.

Мало по мало „ветрови од уздаха“ одунули су пепео са покајничких глава, а реке суза однеле су праву побожност. Као ште се у гомилама егзерциција, доктрина, промптуарија, интродукција, медитација, катихизиса, исправника и постила изгубила права побожност, тако се у киши речи, тропа и фигура изгубила права поезија.

Васо Томановић.

ЈЕДАН НЕПОЗНАТИ РОДОСЛОВ[1]).

Пре кратког времена дошао нам је до руку један итересантан родослов писан руским језиком 1889 год. Родослов се односи на познату босанску владајућу кућу Котроманића, а нарочито на последнике краља Дабише, о којима се позитивно до данас ништа није знало. Писац родослова је иначе познати руски дипломата Н. А. Иларионов, који га је, како он каже, саставио само на основу историских факата. Он нам чак износи и литературу, по којој је и саставио родослов, али морамо одмах напоменути, да му та наведена литература није ни мало поуздана. Но, по садржини и неким важнијим изворима, докуменат је доста важан и интересантан, јер нас он упућује, којим путем треба ићи у расветљавању питања потомака краља Дабише. Друго, у њему се, на један доста вероватан начин, тврди да су потомци краља Дабише до најскоријег времена били велико-молдавски и доцније руски кнезови, и да су ти потомци Дабишини заузимали у тим покрајинама највидније положаје. Чак шта више има и данас у Јашу споменик велико-молдавског кнеза Евстратија Дабише I, који је владао том покрајином 1662—1666 године, а позитивно се у родослову тврди да је он члан краљевске владајуће породице Котроманића, дакле, потомак Дабишин.

Као и у историји исто тако иде и у овом родослову тачан хронолошки ред босанских владара све до краља Дабише 1391 год. До доласка Дабишина родослов нам износи већ познате ствари и није нарочито интересантан, али кад бележи доцније догађаје, који се тичу директних потомака краља Дабише, онда нам цела ствар изгледа веома интересантна. Нарочито је занимљиво што родослов открива догађаје који у историји нису још довољно или никако обрађени. Особито није ништа рађено о директним потомцима краља Дабише, који чини једну засебну грану породице Котроманића; док се у поменутом родослову лепо и јасно износи како се Дабишина породица развијала све до најскоријих дана.

Многе ће читаоце интересовати на који је начин Н. А. Иларионов дошао до ових историских факата, па да састави поменути родослов. Н. А. Иларинов није био историчар „по занату“ већ дипломата. Као

[1]) Докуменат написан на руском језику од Николаја Александровића — Иларионова 1889 год. консула у Мостару, Скадру, Солуну, Једрену, Смирни и Буковини.

консул Иларионов се најдуже задржао у Мостару (око 8 година) и према томе, будући дуже времена међу Босанцима и Херцеговцима, интересовао се за њихову прошлост и вероватно је ту и упознао добро историју Босне. Доцније је Иларионов био у разним варошима Турске, као Солуну, Скадру, Једрену, Смирни и напослетку је дуже времена остао у Јашу, одакле ће цела ова ствар и да потекне.

Близу Јаша, на неколико десетина километара, налази се Брновски Манастир, где је чешће долазио и Илирионов. У предњем делу тога Манастира (въ притворъ), опазио је једном приликом Иларионов један натпис у стиховима, који му је одмах пао у очи. Натпис је био у петнаестерцима и на грчком језику. Још га је више заинтересовало, кад је у њему наишао на породицу Дабиша, која је њему раније била позната као владајућа породица у Босни.

У преводу Иларинова овај натпис гласи:

„Под овим каменом одмара се Марија, једина
кћи славнога књаза Дабише, војводе Молдавског,
пре времена увенула у цвету младости
петнаестогодишњи цветак . . . .
Мало времена живела са својим храбрим Ђорђем,
који је ратовао против главног литванског града,
оставиши удовцу тело; душом преселила се
к бесмртном браку небесних становника.
Немојте плакати над гробом, но спомињите
блаженство“ . . . . . . (последњи ред избрисан).

За овај натпис Иларионов каже ово: „Грчки натпис изрезан на споменику Марији, кћери *кнеза Евстратија I Дабише*, сахрањеној у предњем делу Брновског Манастира 3 октобра 1667 године. Натпис састављен у петнаестерцу.“

Он, Иларинов је, по свему се види, наставио и даље истраживање које га је навело на још један манастир, т.зв. Св. Молдавско-Њамацку Лавру близу вароши Фокшана, где је Иларионов пронашао старинску читуљу породице Дабиша, која је овом манастиру била даровала пространа имања у карпатским планинама.

Даље се у родослову каже: „Овај манастир за Румунију, који је био обасут даровима породице Дабиша, има исту важност као и Кијевско-печорска и Тројицко-сергијевска Лавра за Русију.“ У том истом манастиру Иларионов је нашао и породичну повељу и документа у којима се расветљује судбина Дабишиних потомака. На основу тих извора, а и на основу још неке литературе састављен је овај родослов. Литература употребљена за овај родослов махом је непоуздана, а нарочито кад нам се чини да се је за догађаје до смрти краља Дабаше, 1395 године, служило делом Марва Орбинија, које је познато као непоуздано. Но за остале догађаје, који се нас овде највише тичу, послужили су највише извори пронађени у поменутим лаврама. У овим изворима тврди се, да се је породица краља Дабише, после њеног свргнућа с босанског престола, оделила прво у Хрватску и Угарску, затим у Русију, где су чланови те породице у више махова заузимали највеће положаје и руководили често судбином покрајине као што су Влашка и Молдавија.

Ми ћемо сада тачно приказати родослов задржавајући се само на оним догађајима после 1483 године, а остале ћемо приказати само где је то потребно.

На челу династије Котроманића, по овоме родослову, стоји: „Котроман, велики бан босански XIII века, оснивач династије Котроманића, која влада до завојевања Осмајлија. Основао древну столицу — Сутјеску — на северо-истоку од данашњег Сарајева“.

Овде одмах наилазимо на једну погрешку, која је очевидно настала утицајем Орбинија, јер Котроман није први родоначелник, него Пријезда I, а Котроман је неки далеки предак чије се време не може тачно утврдити (Јиречек: Ист. Срба, I, стр. 229 — Клајић: Повјест Босне — Загреб, 1882 — М. Прелог: Повјест Босне, без датума, Сарајево). Даље се по овом родослову слажу тачно личности, које се налазе у историји Босне, само с неком разликом у годинама.

Интересантно је напоменути да је у овом родослову исти хронолошки ред владара као и код Јиречека и А. Ивића (Родослов. табл. срп. дин. и власт), где се тврди да су Стефан Дабиша и Твртко I браћа од стричева, а не рођена браћа, како су то мислили Рачки, Клајић, Шишић и Станојевић. Има једна интересантна разлика у погледу деце Стефана I Котроманића. Сва деца Стефана I, која су наведена у историји Босне (Јиречек, Клајић, Прелог, Ивић и. т. д.) налазе се и у овом родослову, али с том разликом што родослов бележи још једну ћерку Стефанову, а које код осталих нема. Та ћерка Стефанова је Даница, о којој је Ил. Руварац штампао једну расправу у Гласн. Земаљ. Музеја. У родослову се за ову Даницу каже: да је она умрла у Риму од маларије и да је погребена у цркви S-ta Maria Sepra Minerva — на њеном гробу стоји натпис: „His jacet Diana Ilyrica“, што у осталом тврди, само у другој форми, Руварац.

У родослову се такође наводе две сестре Стефанове удате — Ана за кнеза Данила Мечиславовића — Кијевског, а Констанца за кнеза Ростислава Михајловића — Черниговског и Новгородског, умрлог 1269 године[1]).

После овога у родослову се наводи позната борба између Дабише и краља Тврткa I, где се нарочито истиче, а што је за нас од интереса, да се је Дабиша дизао на буну с три своја сина. Ово је нарочито интересантно и стога, што се још ни данас није на чисто с Дабишиним синовима и да ли их је он уопште и имао.

Према овоме родослову Дабиша је имао три сина: Владислава, који се 1262 год. дигао с оцем и браћом на свога стрица, краља

[1]) Кнез Ростислав Михајловић — Черниговски, руски бегунац, син је Черниговског Кнеза Михаила Всеволодовића, кога су Татари убили, а који је у Русији поштован као светац мученик. Ростислав је постао баном Славоније 1247 год. и господарем сев. Босне. Његови синови били су Бела и Михаило — „Херцези Мачве“. Његови зетови били су Отокар II Пшемисл и бугарски цар Михаило (Јиречек: Ист. Срба, I —228-9), Исто тако и Данило је бјегунац помиње се у аустриј. хроници као „Краљ од Русије“ Данило, „Краљ од Motschovia“ (Јиречек: I 235 — наводи као литерат.).

Твртка I, и био заробљен и ослепљен; Вука, који је исте судбине које и Владислав. Овде морамо напоменути, да је ово онај Вук Банић — Котроманић, који се помиње 1422—28 год. (Jorga: Notes et extrais II, стр. 207—244; затим код Ивића: Родосл. табл. срп. дин. и власт, стр. 5). Али г. Ивић наглашава да је овај Вук врло нејасна личност и да се у новијим изворима не може наћи о њему помена; да се не зна да ли је он потомак Твртковог брата Вука или можда Твртковог стрица Нинослава, оца Дабишиног. Међутим у родослову јасно стоји да је овај Вук син Дабишин, дакле, потомак Ниносјлавов. Трећи син Дабишин био је Порфирије, звани „Пурћија“, господар на рекама Босни, Усори и Дрини, лишен имања населио се код своје тетке краљице Јелисавете Угарске. Још се у родослову помиње Стана, кћи Дабишина, коју помиње и Ивић у својим Родосл. Табл. и Miklošić, Monumenta Serb. стр. 224. Она се овде помиње као владатељица „Поља Великаго“ у Хумској Земљи, по повељи свога оца од 26 априла 1395 год. Ово „Велико Поље“ у Хумској Земљи вероватно је данашње Попово Поље у Херцеговини.

Унук Дабишин, по Владиславу, Мирослав, такође се помиње, али у родослову нема ништа нарочито прибележено сем што је ожењен Јеленом Јаблановић, босанског царског рода. Мирослав је имао два сина, Стефана и Николу, затим ћерку Марију. Ни о њима није ништа нарочито речено, изузев што се за Николу каже да је био ожењен Јелисаветом Бранковић, „из породице великих деспота српских“.

Дакле, из родослова се види да Дабишина породица никако не изумире, већ да се у мушким потомцима увек наставља. Тако се сада јавља Јован, син Николин. О њему се једино говори да је ожењен Маријом Гребљановић, „из рода кнеза српског Лазара Гребљановића, погинулог на Косову Пољу 1389 г.“. Даље се родослов наставља и помиње опет Стефана, као сина Јована Дабише. Он је, по родослову, ожењен Амалијом, грофицом Франкопан „из породице римских и венецијанских патриција, хрватске властеле и угарских магната“.

После овога долазимо на најинтересантнији део родослова, управо на онај део који се нас највише тиче и који нас највише интересује. Син поменутог Стефана Теодор, каже се у родослову, „населио се је у Молдавији, на својим спахилуцима тунског среза, близу града Фокшана, ожењен кнегињом Катарином Кантемир“. Дакле, овај Дабиша населио се по родослову баш у онај крај, где се налази Св. Молдавско-Њамацка Лавра, којој су према повељи у родослову кнезови Дабиша поклонили велика добра и постали ктитори те Лавре, а у њој је Иларинов и пронашао извор за историју ове породице.

Син кнеза Теодора, кнез Евстратије I Дабиша најзнатнија је личност ове породице и „најомиљенији владар у доба зависности од Турске“, како каже родослов. Кнез Евстратије I је једина личност за коју се тачно зна време владавине као кнеза Молдавије. Он влада у времену од 1662—66 године. Из родослова се види да је он био јако омиљен код свога народа и да га је народ необично ценио и волео. Ево шта се о њему у родослову каже: „Кнез Евстратије I Дабиша 1661—66 год. Господар и Војвода Молдавије, у 4 дан априла, 1662

год. изабран у царском граду — *„кнезом по вољи и жељи земље“*. По сведочанству летописаца најбољи и најомиљенији од народа господар у доба његове зависности од Турака. Ожењен Дафном (Делфином) Росети — Розновано. У родослову се даље вели да су о њему сачувана читава предања у народу. У предању су се истицале најлепше успомене и најбоље особине једног народнога кнеза. У родослову се још наводи да су ова предања обрађена од А. С. Пушкина славног руског песника 1821 г. и да се о овоме може наћи забелешка у Руском Петроградском Архиву, 1863, стр. 1411. Осим тога и данас се у Јашу налази споменик подигнут кнезу Евстратији I Дабиши, што свакојако значи да је поменути кнез играо велику улогу и свакојако био позитивна личност. Кнез Евстратије је имао по родослову још три брата, и то: Стефана, Теодора и Јована. Као што се види имена се често понављају, што је уопште у нашој историји обична ствар. По родослову кнез Евстратије је имао сина Григорија и ћерку Марију која је умрла у петнаестој години, 1667 год. Била је удата за Ђорђем Луком, Господарем и Водјводом Молдавије и Влашке 1667—1682 и великим Хетманом и Господарем Украјинским 1670 године. По смрти сахрањена је у очевој гробници Брновског Манастира под Јашем.

Ово је она Марија која се помиње у оном грчком натпису и који је због ње, „петнаестогодишњег цветка“, написан. Овај натпис је и дао повода Иларионову да истражује грађу за историју ове породице. Унук кнеза Евстратија, по Григорију, био је кнез Димитрије „Спатар“ (војни министар). Димитрије има сина Константина, царског саветника. Затим син Константинов Теодор, „Ворник“ (мин. правде) и члан Дивана (Врх. Савјета) Књажевства Молдавије. По родослову се завршава грана Дабиша, који живе у Влашкој и Молдавији, и настаје нова грана, која се населила у Русију, где су, по родослову, њени чланови и тамо заузимали врло велике положаје.

Син кнеза Теодора, Димитрије Теодоровић, први је прешао у Русију и примио руско поданство 1811 године, те су се доцније и сви чланови његове породице сматрали руским поданицима. За кнеза Димитрија Теодоровића родослов каже: „Ганерал-мајор у руској служби и георгијевски кавањер, учесник наполеоновсног рата 1812 г.: походâ 1813 и 14 године; турског и угарског рата. У 1811 години ступио је, на позив фелдмаршала кнеза Кутозова — Смоленског, у руско поданство; умро 1861 године и сахрањен у породичној гробници Ново-Њамацкакаго Вознесенског Манастира, тираспољског среза, бесарабске губерније — жена му Катарина Андрејевна-Каратајева, ћерка команданта астраханског кирасирског пука, ђенерал-мајора А. И. Каратајева, који је био убијен 1813 год. у битци под Лајпцигом“. Поред његовог имена стоји још једна занимљива забелешка, која гласи: „Представник млађе гране породице Дабиша, која је остала у придунавским кнежевинама, био је министар саобраћаја ђенерал Никола Дабиша, кога су у шесетој години хтели изабрати за владајућег кнеза Румуније, умро 1885 године“.

Кнез Димитрије Теодоровић имао је два сина, Василија Димитријевића, камер-јункера и камерера Високог Двора, затим

Тајног Саветника и каваљера „Белог Орла“ — Михаила Димитријевића, који је умро 1888 године и ћерку Клеопатру Димитријевићку, која је умрла 1864 године. Овде се завршава родослов и то Иларионовим савременицима те није искључено, да је доста података од њих узео.

Према изнесеном види се да у родослову има и таквих чињеница преко којих се не би смело прећи, поред оних које су доста смеле. Метод којим је радио Иларионов није био добар, чак у основи погрешан. Иларионов место да је ишао при испитивању постепено у назад он је поступио обрнуто и тиме постао врло несигуран, нарочито кад се ослонио искључиво на Орбинија, чије дело обилује произвољним констатацијама и измишљеним именима, па се то и у овом родослову нарочито осетило. Родослов ипак има неколико факата у која се не може сумњати, као на пр. да је кнез Евстратије I заиста постојао, и да је потомак босанског краља Дабише. Друго, родослов нам даје материјала за даље и сигурније истраживање којим би се дошло до много сигурнијих података. Родослов би, представљен таблицом, изгледао овако:

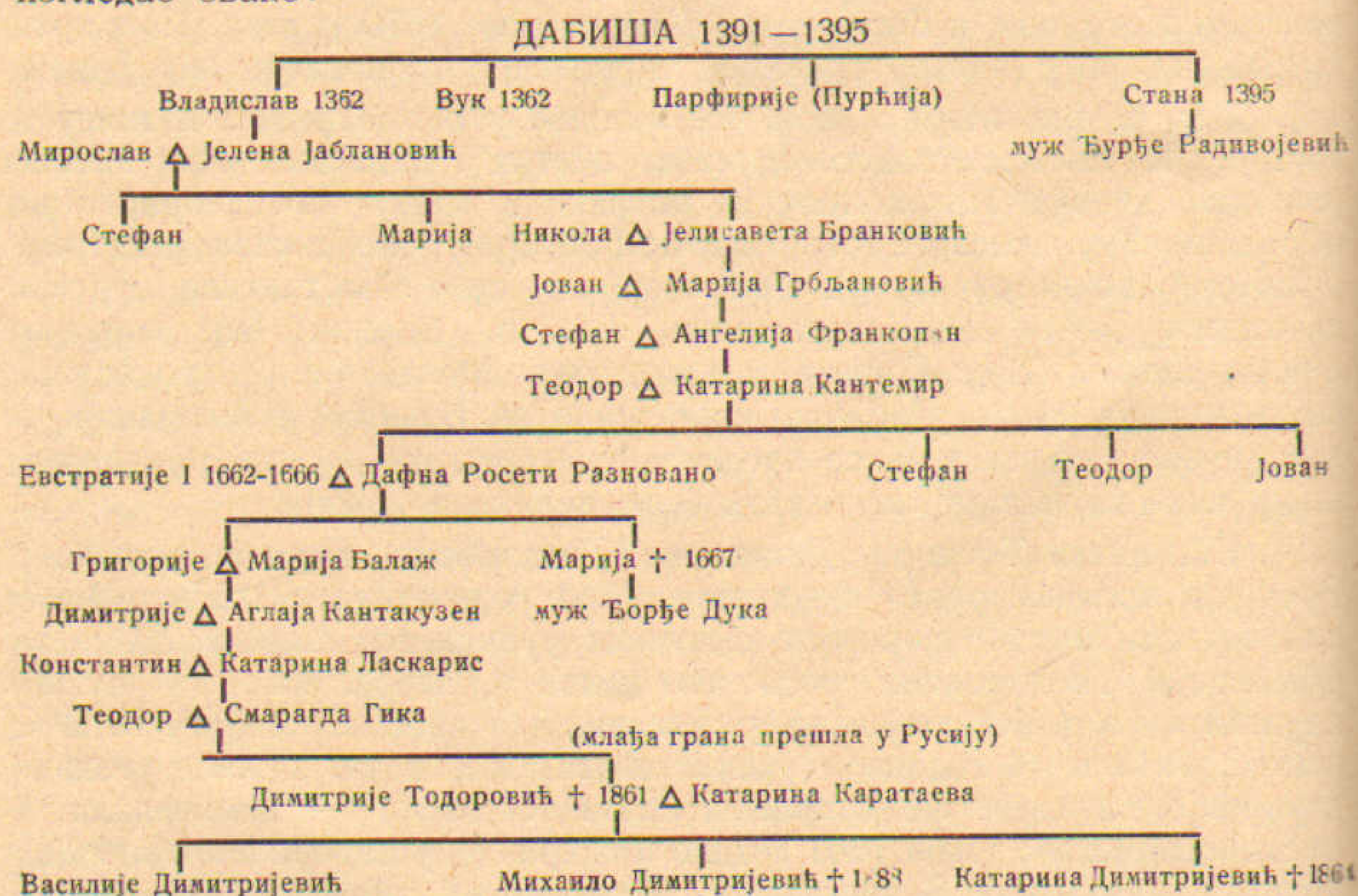

Ђ. Мрваљевић.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ПРЕПИСКА ПЕТРОВИЋА—ЊЕГОША С НАШИМ КЊИЖЕВНИЦИМА.

КЊАЗ ДАНИЛО и ЉУБ. НЕНАДОВИЋ.

III.

Љуба Ненадовић књазу Данилу.
9. IV. 1858.

Ваша Свѣтлостъ

Милостиви Господару.

Писмо Ваше Свѣтлости одь 28. марта приміо самъ ютросъ. Благодаримъ Вамъ што ме се сећате. Како изъ Вашегъ писма тако и изъ новина дознаємъ лепи ствари за Црну гору, коє обричу болю будућностъ. А одовудъ одъ насъ нити сте у новинама лепи ствари читали, нити Вамъ имамъ шта добро писати. Одъ како є Етемпаша дошао, Турци овде своимъ упливомъ владаю. Читали сте у новинама, да є на првой визити князу оставіо 24 сата на промишленѣ да пусти оне што су были затворени, и сутра данъ отишао є єданъ татаринъ у Гургусовацъ са єднимъ турскимъ полковникомъ и предати су томъ турскомъ чиновнику сви заточеници. Фамиліє ньіове ишле су те Етем-паши благодариле. Они дана, княжева кућа била є пуста, сви великаши оставили су га били. Трећи данъ Ускрса князъ се быо рѣшіо да даде оставку, и да иде изъ Србіє, но онда великаши были су у забуни, нису знали кога ће за княза, а видли су да одъ ньи неможе ни єданъ успѣти да буде князь, єрбо Обреновићевой партаи за време овога кризиса, прилюбили су се приятельи Карађорђеве фамиліє, и већь почело се явно говорити: да се други нико ненада быти князъ, осимь княза Михаила, како саданьи князъ даде оставку. — А княза Михаила боє се ови већи великаши, єрбо су га они, опетъ упливомъ турскимъ отерали. Тако великаши онда поравнаю се и помире съ князомъ. Изтерани совѣтници буду примлѣни опеть на своя места. Попечительи даду оставке, Марковићъ и Еремія оду у

Совѣтъ, а Мариновићъ и Николаєвићъ будући да нису били прїє совѣтници остану безъ службе и седе кодъ кућа. Вучићъ и Гарашанинъ приме се да саставе ново министерство, и нъима буде оставлѢно на волъи да заузму места коя годъ оће; и тако Вучићъ постане предсѣдатель Совѣта, Гарашанинъ попечителъ внутренъи Дѣла и проче као што сте у новинама читали. Князь пристаѥ сада на све шта годъ они ураде; и тако ће се сада направити законъ, кои ће одъ княза одузети и оно мало власти што є до садъ имао. Попечителъи пакъ за своя дѣланя у будуће бы ће одговорни Совѣту. Као што видите правителство є са свимъ ново, и то турскимъ упливомъ постало, па нове и намѣре има, и будући да су были противъ оногъ Министерства што є пало, то ће са свимъ сада и противанъ правацъ и дѣланѢ против оног дѣланя предузети. Ово ново министерство млого обриче. А и може бити да ће учинити млоге реформе у унутрашньости, у судовима, у финанціи и проч. а тако исто надамо се да ће дати слободнію печатню. У свему томе сви пређашнъи попечителъи нису ништа предузимали да се поправи. Но и ови што су успѣли, и они што су изгубили, туже и ядикую што се ово морало посредованѢмъ турскимъ учинити. Публикумъ овдашнъи и савъ народъ болуѥ одъ жалости, гледећи како єданъ паша дошао па свима заповеда и сви му се удвараю, безъ икакве нужде. Етем-паша питао є зашто самъ я ишао у Црну-гору, и кажу ми поуздани люди, да онъ има инштрукціє да иште одъ правительства србскогъ изясненіє, што самъ я радіо у Црной гори. Турци су мислили да самъ я тамо долазіо Богъ зна сбог какви планова. Али слободно нека се не боѥ Србіє докле год оваква неслога траѥ. Већъ по овоме видите да ме правительство више несме пустити да тамо дођемъ. Я самъ прїє четири дана говоріо да пођемъ на путъ, будући имамъ дозволѢнъ на годину дана, но после савѣтованя министеровогъ, изађе рѣшеніе юче, и князь заповеда, да започнемъ опетъ мою дужностъ, и тако су ме упрегли опетъ у канцеларію, и слали су ме те самъ већъ неке школе прегледао; после неделю дана одређенъ самъ да држимъ испите у топчидерской землѢдѣлской школи, а одма после Ђурђева-дне кренућу се на путъ да по Србіи школе прегледамъ, а путоваћу два месеца. Међу тимъ я іоштъ нисамъ изгубіо надежду да ме неће пустити. Уздамъ се у Гарашанина и Црнобарца. Само докъ оде Етем-паша, па ћу се опетъ изкати. Што годъ више овде седимъ и ове турске интриге гледамъ, све ми є милія Црна Гора, и заиста, да немамъ єдногъ великогъ процеса о момъ иманю, я бы сада оставіо службу и доселіо се тамо; но за неколико месеци ако ме непусте, я ћу оставити ипакъ све, па ћу доћи тамо, макаръ рибу ватао па се раніо, али само да живимъ међу юнацима.

Мило ми є да є Штампарія дошла у Которъ, наредите да се пренесе на Цетинѣ, да не би когодъ интригирао да се заустави у Котору. Я самъ био овде нашао и словослагателя, вредногъ момка, да са мномъ пође, па сада не знамъ шта ћу радити. Онъ зна и да слаже слова и да штампа, и био є пристао на 100 талира годишнѢ, и да му се даѥ што годъ ране, па самъ мисліо као што самъ Вамъ говоріо, да и онъ добіе дозволенѢ на дуже времена па тамо да дође, али сада су други попечителъи, па имъ є све непознато, али засадъ нису ради ништа ни да говоре, а камо-ли да раде, што би Турцима и издалека противно было, а тако є сада и князъ.

Юче є Етем-паша правіо балъ, где су били князъ, совѣтници и млоги чиновници у униформи и подъ фесовима, по турском обичаю. Здравице су се пиле Султану, Князу, Етем-паши и проч. Мене ніе звао съ тога што самъ био у Црной-гори, и што свуда фалимъ Вашу Свѣтлостъ и Црногорце, како главе турске сіеку, и бране образъ и честъ српском народу, а иначе є могъ брата и све Ненадовиће друге звао, а може бити и да є чуо што самъ явно по друштвима говоріо: ако ме Етем-паша зовне на балъ, я ћу прву чашу наздравити за здравлѢ Князу Данилу и Црной гори, коя Турке мори.

Ни Княгиня ни Полексія нису биле на том балу. Оне обадве прїє неколико дана рекле су ми, кадъ Вамъ узпишемъ, да Васъ и светлу Княгиню одъ ныове стране поздравимъ, и благодаре на поздравима.

Исто тако и моя мати, сестра, сна и стара госпоя Симићка и Алекса Симићъ и млоги други поздравляю Вашу Свѣтлостъ и любе руку НѢной Свѣтлости Княгинъи. Сви су заузети и одушевлѢни за Вашу Свѣтлостъ и за Црну Гору, а томе є млого принео мой долазакъ овамо, те самъ моимъ причанѢмъ оборіо новинарске лажи.

Я свакій часъ очекуємъ да видимъ шта ћете Ви тамо са Кемал-ефендіом свршити. Како Васъ Богъ учи, онако и радите и обзир'те се на совѣте Русіє и Француске. На Србію не гледайте, нити се чему добру одъ нѢ надайте, видите како ствари стоѥ. Мило ми є, да царъ Руски одобрава да г. Архимандритъ оде у Петерсбургъ и читао самъ у новинама да се већъ кренуо. Ништа не знамъ є-ли Русія съ вама она стара отношенія започела. Ніє вайде, гледайте съ нъомъ добро да будете, а и са свима европскимъ силама, могу Вамъ бити одъ ползе. Я ћу Вамъ писати іоштъ кои путъ, пре него пођемъ по визитаціи школа. Кнъиге за тамо што су опредѣлене предао самъ да се пошалю.

Етем-паша по свой прилици отићи ће одавде за 10 дана. После тога одма предузеће нови министери државне реформе, и видићемо, оће-ли болѢ што годъ бити. За садъ свакъ очекуѥ нестрпѣливо, шта ће предузети. За садъ немамъ Вамъ шта више писати. Ђаци црногорски Церовићъ, Радонићъ и Влаховићъ здрави су и добро се уче, на ускрсъ били су кодъ г. Марковића на ручку, сви професори съ нъима се фале, а и я кадъ самъ ишао званично по школама видіо самъ ій сву троицу.

Са особитимъ високопочитаніемъ целивамъ руку Вашой Свѣтлости и Свѣтлой Княгинъи. При томъ поздравлямъ од свег срца г. Мирка, г. Крцу, г. Делари, г. Вуковића, Влаховића, старог стрика Стевана Вукотића, г. Иву Ракова, учителя, све сенаторе и све кои узпитаю за мене, и поздравлямъ свакогъ брата Црногорца, кои уме любити свогъ Кнаяза и слободу своє землѢ. Поздравлямъ, грлимъ и любимъ сваки тай каменъ, кои є обливенъ крвлю юначкомъ.

Есамъ Ваше Свѣтлости

покорный слуга Љ. П. Ненадовић.

ВОЈВОДА МАРКО МИЉАНОВ ДРЕКАЛОВИЋ.

— по причању његовог савременика —

Вуле Иванов Поповић — Дрекаловић, старац од својих 87 година, блиски Марков рођак, савременик и пратилац, млађи од Марка тек 12 година, прича:

Борба с вуком.

Једнога дана Марко је чувао овце као чобан у гору Какарицку. Усред бијела дана удари вук у његове овце. Марко опали пушку и рани вука. Вук остане чучећи на исто мјесто. Марко полети к њему, да га прибије, а вук кидише на њега и право се успрси уз њега. Марко се ухвати с вуком у коштац, и вук га закоље за десну руку. Марко га одбаци, али овај скочи и поново закла Марка за десно кољено. Марко још једанпут прибере снагу и поново одбаци вука од себе. Овај мегдан између Марка и вука гледали су још 5—6 чобана, који су ту били. Кад је Марко видио да не може да савлада вука, повиче: „А што пуштисте да ме закоље, црн ви образ"! Тада између ових чобана скочи Паун Јованов Поповић, опали пушку и прибије вука.

Марку је овај мегдан са вуком и још више подигао глас у племену.

Перјаник.

Дође једнога дана Марко код мога оца Ивана и рече му: „Стрико Иване, и ја бих желио да пођем с Кучима на Цетиње но ми не дају Белевићи". (Белевићи су отац и стриц Марков. Ђед Марков звао се Беле).

Мој отац Иван рече му: „Шиљези као шиљези не знају ништа. Немој их слушати, но ајде, е ћеш ни ти донијети сигурно некакву биљегу од Књаза с Цетиња."

— Тако ми Бога стрико, не дају ми хљеба за пут.

Мој отац Иван рече мојој мајци Милици: „Милица, ето хлеб готов, па му дај с њим једну груду сира, и нека иде". Марко прими хљеб и сир и отпутује за Цетиње са осталим Кучима. Кад су дошли на звано мјесто „Границу", близу Цетиња, низ ону стрменицу спотакне се један од Куча, а Марко полети из гомиле, и ако је био даљи од других, и уграби га да не пане. Ово је видио Књаз Данило из „Биљарде". Кад су Кучи приступили Књазу, он их запита: „Који се оно Куч спотаче"?. Онај те се спотакао одговори му: „Ја".

— А ко те оно ухвати? Други Кучи покажу руком на Марка Миљанова и реку: „Овај". Књаз Данило рече Марку: „Ти си од данас мој перјаник и иди код осталих перјаника". Тако је Марко остао у служби код Књаза Данила Петровића, а остали се Кучи повратили и даље живјели под турском влашћу.

Борба са Одо-бегом.

Удари Одо-бег с Турцима на Куче. Прво је ударио на Личник. Марко организовао неки дио Куча и пошао Одо-бегу у сусрет. На врх самог Личника посјекао је три турске главе и уграбио хата Одо-

бегова. Овога хата је Марко поклонио Војводи Мирку Петровићу, оцу Књаза Николе. Други дан у боју Марка су Турци ранили у рамо, и то је зрно понио собом у гроб. Док је трајао бој, Одо-бег је говорио: „Толико пута нишанио сам да убијем Марка, и не могах га убит, и вала, кад га моја пушка није могла убити, он ће много живјети, и много јада Турцима учинити". Зна се за овога Одо-бега да је био такав пушкар — стријелац, да је једноме Тоски — своме војнику, поперио јаје на врх главе, и гађао га са даљине од 50 корака, јаје убио а Тоску не повриједио. Ово сам гледао мојим очима, и свак се томе догађају чудио.

Марко и Јошо.

С Марком је био увијек у борби противу Турака Јошо Станојев, јунак првога реда. Криво Јошу, што се свако њихово заједничко јунаштво приписује Марку, па му рече: „Ја немам рашта више с тобом одит, но што учиним и ја и ти, твоје се зове; па да се раздвојимо". „Добро", рече Марко. Раздвоје се. Јошо пође на врх Драча у Подгорици, и убије два Турчина, али не понесе биљеге. Марко исту ноћ дође на ливаде подгоричке, убије низама, који је био на стражу, и одсијече му нос. Кад се састану, упита га Марко: „Учиње ли што Јошо?" — Ја убих двојицу — Камо ти биљега? Ја нијесам узео са њих ништа. — А ја убих једнога — и онда му показа нос. „Више се нећемо раздвајати", одговори Јошо. Јошо је и даље стално ишао с Марком у борбе, све док је погинуо Јошо на Мало Брдо.

Марко на Црногорском Двору.

Пошто је дошао Књаз Никола, да влада Црном Гором, забранио је Марку да четује противу Турака. Прво га је поставио за кабадахију, после тога капетаном пограничним, и најпосле га прогласио војводом и примио га у Сенат. Кад је Књаз Никола објавио Султану рат, одмах је Војвода Марко одметнуо Куче од Турака, и са Пиперима, које је предводио Јоле Пилетић, и Војводом Машом Врбицом, који је руководио са топовима, ударио је на Медун, и били су га 20 дана. Том приликом Медун није освојен, јер је дошао Јусо Мучин из Подгорице, са низамима, и нашу војску потискао и све Куче запалио. Пошто су тада наши топови пробили табљу на Медун, искочили су од наших: Ново Спасојев, Бацо Драгојев и Ђуро Радованов, на саму табљу да ускоче у град, али велика сила, коју је предводио Јусо Мучин, одмах је прискочила, Медун одбранила и наше топове заплијенила. На топове су били: Марко, Машо и Јоле. Марко је хтио да погине на топове, али су Кучи за њега пријенули, узели га на руке и понијели далеко хиљаду метара. Књаз Црне Горе са Султаном учиње мир. Прегнати Кучи осташе у црногорску границу. Турци их нијесу више хтјели примити на своје домове. Марко упита Књаза: „Што ће мо с Кучима?". — „Ја им не могу ништа", одговори Књаз. Марко пође тајно у Скадар, са једним својим другом, код руског консула и затражи његову заштиту. Овај му одговори да му ништа не може помоћи. Марко се наљути, и рече му: „Да сте што

ваљали, не бисмо ми Словени пет стотина година роборали". Врати се поново натраг, и нађе Куче окупљене на Тућ Златички. Упита их: „Што ћемо?". Они му рекоше: „Ради како знаш, и нађи ни што прије чару". Марко је пошао на Подање Спушко, код Дервиш-паше, који је још ту био улогорен са војском, и тражио му да прими поново Куче на своје домове. Дервиш-паша му је одговорио да хоће, али да он буде војвода Куча под Турцима. Марко најпријед рече: „Оћу", па посље додаде: „рекао сам Књазу Николи да га нећу оставити, па ти ето војвода Куча Брацан Ђуров, и метни му једнога Турчина буљубашу, па нека заједно суде Кучима, а ја да идем на Цетиње". Паша му рече: „Оћеш ли ти метнут овога буљубашу, или ја. „Марко рече: „Стави га ти". „Добро, ја ћу ставити Јуса Мучина, само да га могу макнути, ако не буде добар". И тако је Јусо постао за буљубашу.

Марко као гувернер.

Књаз Никола није волио Марка, и да би му што више убио углед, послао је тајно своје људе по Подгорици и у Зети, да чине зулум Турцима. Скадарски паша оптужи Војводу Марка због ових догађаја Књазу. Марко поручи Књазу, да више не шиље своје људе да раде тајно што су до сада радили, јер он не може трпјети, да он одговара за његов рад. Књаз је продужио и даље исту рeдњу. Марко се наљути, и једнога дана пође на Цетиње са мном заједно. Дођемо у палац. И без икаквога разговора Марко узе грб бригадирски са своје капе, баци га пред Књазом на астал и рече: „Ето ти грб, више нећеш преко мене радити, као што си до сад радио".

— Немој Марко, е ћеш се кајати, Бога ми, рече Књаз.

— Нијесам ја дијете, а ти товари на Марка све што можеш. Ја ти не захваљам.

— Ада коме ћу дати бригадијерство, Марко?

— Коме ти знаш.

— Нећу, него коме ти велиш.

— Дадни га Војводи Васу.

Књаз Никола је тада поставио Војводу Васа за бригадира.

Војвода Васо тада је био командир и војвода. Књаз упита Марка: „Коме да дам командирство са Васа?

— Дај га Велиши Лазовићу.

Тако је и било.

Војвода Марко без службе.

Књаз је и даље шиљао своје шпијуне, да знаде све што ради Марко. Једном приликом дође Књаз у Подгорицу у куће Бећир-бега Османагића. Марко и ја живјели смо у куће Мучића, исто у Подгорици. Пођемо заједно да приступимо Књазу. Кад смо дошли, перјаници и кабадахије гледаху нас као вукове. Неко је од њих казао Марку да не прилази Књазу, јер ће га мушкетати. Ми смо тога истога дана напустили Подгорицу, и побјегли у Медун. Ту смо сами ми двојица били годину и два мјесеца. Наређено је било да нико код нас не смије доћи. У народу се свуда причало, да је Марко ухапшен на Медун. Марка је то вријеђало. Једнога дана пошли смо заједно с

Медуна право на Цетиње, и починули у „Локанду" Јефта Вулетина. Нико с нама није смио разговарати. Тога дана бјеше Књаз у манастир. Пођемо и ми, али он није хтио да не види. Кад смо изашли из манастира, позвао не на ручак Мило Мартиновић. Пошто смо ручали, виђех Ђузу Вукотића, који је био управитељ града, и чух ђе пријећаше Милу, што је нас звао на ручак. Увече дође у „Локанду" код нас Ђуза Вукотић и рече Марку да одмах иде с Цетиња, и да не смије ту чекати вечеру. Појахали смо коње и дошли до шпедата. У томе часу дотрчали су перјаници и казали да нас зове Књаз. Повратили смо се и пошли у палац. Књаз је шетао кроз своју оћаклију. Марко викну из свега гласа:

— Што је Књаже, зло ти јутро?

— Какво зло јутро, циганине од циганина.

— Нијесам ја циганин од циганина, но јунак од јунака од дванаест ђедова, но што је тебе Станин сине, лампијеру од лампијерице! Нијеси ти син Мирка Станкова, но Стане Бајичке, која се помамљивала двадесет пута.

Књаз је и даље Марка псовао, тако да се сав палац тресао. Напосљетку Књаз се ухвати за свој револвер. Марко му рече:

— Не варај га Књаже, знам те који си јунак. А ја мога кад извадим — и куца се по револверу — нећу га преварит. На томе су се растали, и ми се повратили право на Медун.

Све док је Марко био у немилости, Књаз је наредио да га нико не смије звати „Војвода", но Марко Касаповић.

За ово вријеме Марко је сам научио писати и писао књиге о Кучима.

Код куће се бавио већином пчеларством.

Мићун М. Павићевић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Јово Б. Тошковић: *Односи између Босне и Србије 1805-6 и Бој на Мишару. Суботица 1927.*

Овај рад је као докторска дисертација званично оцењен: ареопаг за националну историју дао је о њој своје мишљење. Он је оценио као дисертацију, по дужности и дискретно. Ми не мислимо и не желимо да постављамо себе у положај судије, да улазимо у детаљну анализу дела; ми хоћемо само да саопштимо неколико општих напомена и личних запажања о њему.

Свако историско дело, било оно дисертација или не, треба да задовољи ове основне принципе: да буде, ако не решење, бар померање извесног питања унапред; с погледом на грађу, ново; с погледом на композицију: чврста целина, добро проведена, логично повезана, јасно изложена. Ако једно дело испуњава поменуте услове, оно је у основи добро: оно задовољава и научну и уметничку страну дела. И ми ћемо с тога посматрати ово дело с два гледишта: 1.) тражићемо његову научну вредност и 2.) обазрећемо се на уметничку обраду његову.

Не постављамо питање шта кандидат треба да покаже дисертацијом, шта она има да буде с погледом на науку, да ли једна добра компилација неколико прочитаних књига или оригинално научно дело. Ми сматрамо да ово дело има све научне претензије и да оно треба да их оправда. Као такво ми га и посматрамо.

Потребно је пре свега, тим пре што је ово први рад г. Тошковића, да скренемо пажњу на једно важно питање: на питање избора тезе. Ово питање треба срећно решити. Од његовог срећног решења зависи врло много. Умети изабрати тезу није увек ни проста ни мало важна ствар. Писац може да буде ретко одушевљен за неко питање, да има најлепше претпоставке и комбинације о неком историском проблему. Све је то узалуд, ако нема грађе, нема докумената, јер историја није ни бајка, ни поезија, ни лепа књижевност, и ако уметност у велико мери. Сваки пасаж, сваки догађај, свака мисао треба да је постављена на солидно документованој основи. Уз то, с погледом на грађу, теза треба да буде нова и интересантна. Ако није нова и интересантна, она не одговара постављеном циљу. У вези с тим ми мислимо да теза није срећно изабрана (најкрупнија мана овог дела), да по мате-

ријалу није нова и да не даје неко ново решење питања. Нова поза у старој опреми: толико пута препричавана литература о првом устанку.

Што се тиче композиције не стоји много боље. Почећемо с насловом. Кад га прочитате добијате овај утисак: да су то две повезане теме, да прва треба да послужи као увод за другу и да друга треба да буде главна: *Бој на Мишару,* на насловном листу штампано је крупним словима. Очевидно писац је то хтео нарочито то да истакне и то је његова основна мисао. Дакле, по ауторовом нацрту тежиште је Бој на Мишару и ту треба да падне сва тежина рада.

С том идејом почињете да читате књигу. Почињете са организацијом устанка и утврђивањем Карађорђа за вођу; прелазите на војничку организацију устанка; мало даље на Босански Пашалук: административно уређење, власт и моћ везира, финансиске и економске прилике. О свему томе врло детаљно: на пуних двадесет страна. (За приказивање ових питања писац је употребио Shaumette des Fossćs-а, који је за њега „главни извор“). За тим прелази на, исто тако детаљно, приказивање односа између владике Петра I и српских устаника (с. 47-62); на држање православног свештенства у Босни и Херцеговини према устаницима (с. 63-68), на устанак племена Дробњака (с. 68-83), са којим се завршава први део књиге. То би било оно што аутор зовѐ односи између Босне и Србије. Са с. 87 почиње детаљно и доста дубоко (од битке на Иванковцу) приказивање војничких догађаја, да тек са с. 138 на десетак идућих страна дâ опис битке на Мишару. *Пад Београда и Шапца* (с. 156-158) је завршна глава овога дела. Очевидно неједнак распоред материјала и одсуство композиције у великом степену. Изгледа да је писац, због тога што му главна теза по обиму и грађи није била довољна за дисертацију — о којој се, узгред буди речено, све може лепо казати на једном штампаном табаку — тражио проширења на страни и везивања за историске догађаје у другим нашим областима, што није увек с успехом проведено. Овде мислимо специјално на догађаје у Херцеговини: устанак племена Дробњака. Отуда сматрамо чак да би у вези са садржином требало допунити наслов дела: наслов не одговара садржини. Ако би хтео да се дâ прави наслов делу требало би унети — јер се писац исто тако тим детаљно интересовао — и односе између Србије и Црне Горе и Србије и Херцеговине у ово време. Ми смо навели потребна места из којих се то види. — У вези с тим мислимо да композиција није добро изведена, нема чврсте целине, да су извесне главе, детаљно рађене за себе, повезане лабаво, често само општим фразама или зато што је то писцу било потребно. Има баласта, развучености у причању, непотребних екскурзија, епизода, описа, и читалац има утисак да чита неколико спојених историских чланака.

Ево још један крупан недостатак. Оно што је за сваког читаоца, и стручњака и лаика, најинтересантније у једном делу, јесте одговор писчев на постављено питање: читалац хоће објашњење и развитак догађаја, суд писца и синтезу дела. То у овом случају није урађено: завршавате посљедњу главу и остављате књигу са утиском, да није

све казано, да има још нешто да се каже — као да је низ догађаја прекинут, недовршен. То је остављено читаоцу. Писац излаже догађаје хронолошки, врло обазриво, савесно, али се не труди, не иде за тим да догађаје повеже, објасни, да нађе узроке, укаже на важност и последице. Писац се не види, тако рећи. Највећим делом он то препушта читаоцу који има сâм да конструише слику догађаја и да их објасни.

Још неколико ситних напомена. У изједначењу новог и старог календара, у колико је то покушано, писац греши (с. 107). Он при изједначењу увек додаје или одузима, према потреби, 13 а не 12 дана, за време од 1800-1900 како треба да буде[1]). Ту грешку у осталом чине многи наши историчари. Затим позивање на народну песму и уношење цитата из народних песама у једно научно дело мислимо да није згодно (с. 27, 50, 51, 100, 120); За руски утицај у Црној Гори употребити руску; за мисију Себастиани-а француску литературу: Дриол (Driault) има о његовој мисији опширну студију.

На крају треба узети у обзир прилике за научни рад и развијање научних амбиција код нас, као и то да је ово први рад Г. Тошковића. И у овом раду писац је показао пристојан број потребних квалитета за научни рад: он је савестан у трагању, скурпулозан у решавању ситних проблема; он је ретко марљив, воли посао, има научних амбиција а то није честа појава у нашој средини. И желети је да г. Тошковић пређе, са једнаким одушевљењем, проучавању и других историских питања у нашој националној историји, само са више среће с погледом на њихов избор.

Петар И. Поповић.

Издања Српске Краљевске Академије. Пред неколико дана издала је академија четири књиге: Годишњак (XXXV) за год 1926 и три књиге посебних издања (књ. LXIII, LXIV и LXV).

У Годишњаку је изнесен живот и рад академије у прошлој, 1926 години. Из извјештаја се види да академија има у сва четири одјела (природне, философске и друштвене науке и умјетност) 32 права и 67 дописних чланова. Почасних чланака има 11, три домаћа и 8 страних. Смрћу д-ра Цвијића, као што је познато, упражњено је мјесто предсједника кога замјењује секретар д-р А. Белић.

Академија је у прошлој години имала 32 скупа, на којима су решавана текућа питања. Особито плодан рад био је академији у тој години; она је издала 19 дјела са око 400 штампаних табака. Вриједно је истаћи, да више од половине штампаних дјела припада националним наукама (етнографија, лингвистика и историја), а све с оправданог разлога „што академици морају поклањати нарочиту пажњу

[1]) Види Moeller, Traité des études historiques, 1888,79

проучавању свога народа, а на првом мјесту проучавању његових духовних особина и духовнога живота, који се каткада брже и лакше мијења, него ли материјални“.

Осим биографије (и библиографије радова) појединих Академика, у *Годишњаку* је донесен и преглед рада Народног Музеја, Музеја Српске Земље и Етнографскога Музеја у току год. 1926.

На крају изнесен је финансијски преглед стања академијиног. По њему Академија располаже готовим новцем и артијама од вриједности у суми од дин. 2,771.447·85 и у вриједности непокретнина дин. 66,015,000·—, свега дакле академија има имовине дин. 68,786·447·85.

Књиге LXIII и LXV *Посебна издања* иду у природњачке и математичке списе. У првој књизи описао је д-р Гинтер Бек—Манагета флору Босне, Херцеговине и области Новога Пазара. Ово је трећа књига описа флоре ових крајева; четврти и потоњи дио изаћи ће такође у едицијама Академије.

У LXV књизи је рад проф. Јеленка Михајловића: *Трусне катастрофе на мраморном мору.* Ова катастрофа, као што је познато, наступила је 9 августа 1912, и писац је одмах проучавао посљедице ове катастрофе на терену. Један дио ових својих проучавања штампао је г. Михајловић у CVIII „Гласу“ у год. 1923. Цјелокупан рад о овом предмету могао је бити тек сад штампан и у њему је писац, осим свога личнога проучавања, унио податке и из литературе, која је о овом питању настала послије 1912 године. Књига је богато илустрована а слике су, као што је правило у Академијиним едицијама, одлично израђене.

У LXIV књизи (Друштвени и историјски списи књ. 25) штампана је расправа г. д-ра Душана Пантелића: *Београдски пашалук после свиштовскога мира 1791—1794.* Ово је први дио предисторије српскога устанка; у другом дијелу биће описано вријеме од 1794—1804. Ова интересантна књига није писана по литератури већ, у чем је њезина вриједност још већа, по необјављеним архивским документима из бечког ратног и државног архива, тајног државног архива у Берлину и из патријаршијског архива у Карловцима. У овој књизи тангирана је и једна година из црногорске историје. То је година 1791, кад су биле упућиване у Беч молбе Црногораца за заштиту. Ту се цитира писмо Станислава Радоњића, којим захваљује аустр. влади на помоћи у праху и олову, затим писмо Михајла Пламенца (из марта 1791) и писмо Петра I. Кауницу (20 јуна 1791), у којем — исто као и Пламенац — моли, да код евентуалног мира с Турском не буду заборављени. Везе Црне Горе с Бечом овога времена расвијетлиће Цетињски Архив, и ми не мислимо сад да улазимо у њих. Нама је био само задатак, да упозоримо на ову књигу, која се чита с великим интересовањем, јер су подаци сви нови. Иначе, о самој књизи биће још говора у нашем часопису.

Д. В.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

XXX Коло Српске Књижевне Задруге. Најновије коло књига ове наше, може се рећи, класичне едиције представља у неку руку датум у животу Српске Књижевне Задруге. То је тридесето по реду коло, што ће рећи, да је Задруга превалила тридесет година издавачког рада (управо тридесет и пет година живота, рачунајући ратни прекид), за које је време издала 203 књиге редовних издања, поред забавника и поучника. Није потребно наглашавати колики је то прилог нашој култури и специјално нашој књижевности. Хтели бисмо само да, сећајући се свог детињства и ђаковања, напоменемо да издања Српске Књижевне Задруге за све нас који смо пре рата били у гимназији, представљају једну драгу ђачку успмену. Поглавито преко њених издања многи су се ђачки нараштаји упознали и јаче везали за књижевност, заволели књигу и остали јој, макар у најмањој мери, верни кроз живот. Радо се сећамо једног времена кад су издања Српске Књижевне Задруге била врло популарна и могла се видети у рукама ђака, учитеља, свештеника, па и радника и занатлије. То је онда била установа у коју се онако спонтано имало пуно поверења, да пружа озбиљну и пробрану лектиру. Радо се сећамо тога доба у толико више, што нам изгледа да данас више није тако, да криза, која је захватила књигу уопште, није поштедела ни Српску Књижевну Задругу. Нисмо пратили кретање задругиних издања код нас, нити поређивали њену предратну и послератну прођу, али нам изгледа, да би такво поређење испало, нажалост, негативно за послератно доба.

Под насловом *Песме и драме* дала нам је у овогодишњем колу Српска Књижевна Задруга целокупно књижевно дело популарног нашег песника Милутина Бојића, о чијим је драмама већ било речи у нашем часопису. Што се тиче Бојићеве лирике, о њој је до сада у нашој критици било само похвалних речи. Експанзивна поетска личност покојног Бојића била је у нашој књижевности више предмет у многом погледу заслуженог мажења, него предмет стварне естетске анализе. У томе се ишло толико далеко, да је у дневној штампи називан и нашим „великим Бојићем“. У свом предговору Г. Владимир Ћоровић покушао је с успехом да Бојића постави на место које му припада, а које ни под најоштријом критиком није незавидно.

С Дубровачком Трилогијом Г. Ива Војновића Задруга је учинила срећан избор. То дело представља срж Г. Војновићевог талента, у њему је он дао најбољи део свог таланта, који до пуног замаха долази тек на овом дубровачком тлу. Добро је, дакле, што избор није пао ни на *Мајку Југовића* ни на *Лазарево васкресење,* дела која по непосредности инспирације знатно заостају за *Трилогијом.*

О потреби да се издаје и трећа збирка *Слика из сеоског живота* Јанка Веселиновића могло би се дискутовати. Ако се узме да је циљ да се од једног писца изда оно што га најбоље и најпотпуније представља, онда је две збирке „слика“ и један роман *(Хајдук Станко),* све у издању задругином сасвим довољно. Већи број дела једног писца може се издавати у случајевима кад је писац радио у више праваца и с успехом гајио више књижевних родова, те његова дела, поред општег естетског интереса, имају и интерес разноликости. То свакако није случај с Веселиновићевим приповеткама, јер по признању самог уредника међу онима које су издате „налазе се његове најбоље и најкарактеристичније.“

Збирка приповедака Г. Сиба Миличића *(Жена и човек)* представља прилог нашој приповедачкој књижевности и једну принову која не само да улива најлепше наде, него и даје резултате од високе вредности. Подручје приповетке Г. Миличића готово се поклапа са оним пок. Ћипика. Кад се још узме у обзир стари Матавуљ, онда се види колико је Далмација срећна у овом погледу, колико је она и обилно и с великим успехом заступљена у нашој приповетци. Код нас из ових крајева ова појава изазива готово једну малу завист, толико су ови наши крајеви незаступљени у приповетци. Да нас још Његош (ах! вечито тај Његош!) није поснимао, остали бисмо, у овом смислу, „незнани и заборављени“. За Матавуља Црна Гора је представљала само један део његовог књижевног интересовања. Поред тога он је Црну Гору обрађивао са мање уметничког успеха него Далмацију. Код Љубиша је фолклористичка црта сувише развијена на штету уметничке, а поред тога и он је само делимично обрађивао Црну Гору. Поред тога обојица су ван Црне Горе, и ако први суседи.

Једна особина приповедања Г. Миличића, која га одваја и од Матавуља и од Ћипика, то је његово посматрање човековог унутрашњег живота, његових душевних збивања, која изазивају спољне радње, док је и код Матавуља и код Ћипика највиднија спољна радња, манифестација онога што се у човеку збива. То Миличићевим приповеткама одузима у живахности и покрету, али им даје у дубини и солидности психолошке основе. Тако се из ових приповедака добијају они општечовечански елементи, а изгуби се у знатној мери њихов локални, регионални карактер. У овом погледу Миличић има доста сличности с Ивом Андрићем, а обојица заједно представљају једну необично солидну и правилну еволуцију наше предратне приповетке. Са необично истанчаним књижевним инстинктом они су омогућили у овом правцу један органски континуитет наше предратне и послератне књижевности.

Г. Миличић је поодавно (још од пре рата) запажен наш песник, али, по нашем уверењу, тек сад је наишао на стазу која потпуо одговара његовом књижевном темпераменту.

Цвијићева књига је добро дошла, али, бар на потписатог, оставља у извесној мери утисак импровизације. Као да није било јасно какав циљ треба да се постигне књигом. Како су Цвијићеви чланци и иначе доста приступачни, можда је боље било дати целу једну књигу о Цвијићу. Његова крупна фигура и разноврсна делатност то би потпуно заслуживали. Таква је и она одлична *Новаковићева*

књига, која тако рећи уметнички (поред тога што је скроз научна) расветљава сву Новаковићеву личност.

Словеначка је читава једна мала енциклопедија, потребна, корисна и пријатна свим редовима читалаца.

О *Византиским сликама* Шарла Дила било је већ речи у овом часопису.

Милан Вукићевић.

БЕЛЕШКЕ.

Д-р Фридрих Делекат: *Песталоци* (Превео Милан Шевић. Издање Рајковића и Ћуковића, Београд, 1927. *Педагогијска Књижница* свеска 45 страна 31; цена 7 дин.)

Прошле године, у фебруару, прославио је цијели културни свијет стогодишњицу смрти Јована Песталоција, знаменитог швајцарског педагога. Том приликом је његов земљак Д-р Малш, женевски професор, издао исцрпну студију о животу и раду Песталоцијеву. У недостатку једне такве студије, нашим ће васпитачима добро доћи и овај превод, нарочито сада, када је, изгледа, све мање љубави за васпитачки посао. Нагомилавамо различита знања, али нам је срце све хладније за добро и племенито. Изгледа да нам наука прибавља само средства да будемо гори. То је и Песталоција тешко мучило. Отуда и његово настојање да се томе доскочи. Зато неразумијевање, презирање и исмијавање; али он ни за тренутак није скренуо са свога пута да људе учини бољим.

Истина, од Песталоција нас дијеле толика деценија, и у многом, због данашњег напретка у науци о васпитању, не бисмо се могли угледати на њега, али ће нам увек недостајати оне љубави за сироте, за дјецу, људе и човечанство, која је Пестолоција руководила.

Сада више него икада иза материјалних и моралних развалина Европе, ако се наново нећемо вратити варварству, треба наше наклоности доминације на другим да управимо тако да прво себе знамо доминирати, а то ће друштво моћи једино приправљајући дијете из његова најмлађег доба. За то је љубав и пожртвовање Песталоција изванредан примјер.

В. Милошевић.

Проф. Д-р Сергије Хесен: *Школа у Совјетској Русији* (Превео Милан Шевић. Издање Рајковића у Ђуковића, Београд, 1927. *Педагогијска књижница.* Свеска 46 и 47. Страна 59, цена 15 дин.

Писац износи развој совјетских школа од револуције па на овамо, те је овај превод од велике информативне вриједности, како за педагога тако и за сваког ко се интересује друштвеним наукама уопште.

У почетку, сасвим разумљиво, одбачен је сваки принцип личности ученикове и његове самораднье, док се у трећој фази развоја, коју писац назива *нова културна политика*, долази до увјерења, да и руски васпитачи независно од прописа и службене педагогије, под васпитним радом у школи разумију не оно што им прописују владајуће класе, већ оно што се под тим разумије у цијелом културном свијету: саморадња личности ученикове.

Не треба заборавити да радећи за индивидуу, развијајући њену способност, њену оригиналност, уважујући и стављајући у покрет његове снаге и скривена богаства, ми радимо такође, а можда и нарочито, за друштво.

В. М.

Књижевна Ревија — Алманах, 1927.

Добро је што наши млађи песници имају *своје* листове, те не морају чекати „на ред“ код конзервативнијих и мање приступачних листова са већ утврђеним навикама и принципима. Опасност је само да се тако, често и случајно формиране групе не претворе у „странке“ које имају своје привржденике, своје противнике, антологије, антиантологије, и томе слично.

Овај *Алманах* (у ствари троброј Књижевне Ревије) не показује ипак такву „странку“ или „школу“, како би се по неким ставовима извесних сарадника могло и морало очекивати. Заставник читаве те младе, често врло младе, генерације књижевних полетара требао би да буде, по њима, Г. Сима Пандуровић. Нама се чини да Г. Пандуровићу то место овде не припада. Исто тако одударају, по уметничкој висини њихових прилога, још неколицина већ познатијих песника који су поодавно изашли из магловитог „очистилишта“ у коме се налази још гро сарадника *Алманаха.*

Забаван, готово шаљив карактер дају кратке биографске цртице сарадника. Језик и начин изражавања у овим цртицама живо нас потсећају на ону революцију речи и појмова којима је обиловао наш песнички речник из прве две-три године после ослобођења. Ту се подмећу „литерарни шиљци“ (75), „национално име добацује у облику галичанског качкаваља“, „свесним и потсвесним зрацима“ (реч је о музичком делу и аутору) да је „испарио згнусност нереченог и смештањем својих речи инаугурисао музичке наслуте и сликарске сенке“ (74) и т. д. Да није фотографија ми би, не дај Боже, по овим цртицама могли о многим ауторима помислити мало чудне стари.

Р. М.

ЧИТУЉА.

Војвода Божо Петровић. — 29 децембра 1927 умро је на Цетињу стари војсковођа и државник предуставне Црне Горе војвода Божо Петровић, а трећи дан, о државном трошку, с највећим војничким почастима, сахрањен на Његушима. Рођен 24 децембра

1845 на Његушима, млади Божо је, као десетогодишњи дечак, дошао на Цетиње где је 1858 свршио манастирску основну школу код старог учитеља Мацуре, кога је у Црну Гору довео још Владика Раде. Кад је књаз Данило, у жељи да унапреди и култивише свој народ и земљу, дошао на идеју да у ту сврху школује на страни неколико црногорске деце из виђених кућа, за питомца је изабран и млади Божо и упућен у Париз у лицеј Луја Великог. У лицеју је остао до године 1862, када се као шеснаестогодишњи младић морао вратити кући и поћи у Скадар у таоце Омер-паши. Пуштен из таоштва почетком 1863, Божо се враћа у Париз и свршава лицеј с намером да се упише у познату војничку школу Сан-Сир. Али му се жеља није испунила, јер је 1867, по смрти војводе Мирка, морао, на позив књаза Николе, напустити школовање и вратити се у Црну Гору да му буду, мало затим, поверене најтеже и најодговорније дужности у земљи

Први положај који је добио у отаџбини био је положај председника сената, а нешто касније додељена му је и војводска титула. Пре рођења првог сина књаза Николе војвода Божо је био наследник црногорског престола. У једном од најодлучнијих тренутака тешког рата 1876—1878, када је Сулејман-паша надирао с великом силом из Херцеговине с намером да уништи црногорску војску, војвода Божо успешно је командовао, заједно с војводама Марком Миљановим и Илијом Пламенцем, јужним делом војске који је имао задатак да спречи долазак подгоричких и скадарских Турака у помоћ Сулејман-паши.

Од 1867 до 1905 војвода Божо у главном врши све дипломатске послове и преговоре између Црне Горе и иностранства. Он је у мисији код Александра II ради реорганизације црногорске војске, код Александра III ради помоћи народу, а на Берлинском Конгресу је делегат Црне Горе. Кад је покренуто питање гувернерства Крита, војвода Божо био је, на француски предлог, десигниран за тај положај, али он ипак није постао гувернер, јер се, изгледа, томе највише одупро књаз Никола.

Поред овога, војвода Божо је бивао и председник државног савета, а председник министарског савета остао је све до 1905, до доношења устава, када је пензионисан и отишао у Никшић на своје имање. Ту је остао до 1912, до Балканског рата, а тада је био позван као саветник у главни штаб црногорске војске. Кад је у Светском рату црногорска војска заузела Скадар, војвода Божо је постављен за његова гувернера. Задње године свога живота провео је највише на Цетињу.

О војводи Божу као политичару, државнику и војсковођи свој суд рећи ће историја.

И. З.

ПОВЕРЕНИЦИ „ЗАПИСА“

Бар, Г. Мих. Доманчић, директор гимназије.
Београд, Г. Дим. Ђилас, б. чин., К. Милана 81.
Г. Љуб. Тановић, студ., Иванковачка 12.
Беране, Г. Љуб. Недић, шк. надзорник.
Г. Мил. Васовић, проф.
Вел. Бечкерек, Г. Бор. Јовановић, проф.
Г. М. Ракочевић, проф.
Вуковар, Г. Крсто Оташевић, шеф фин. управе.
Дан. Град, Г. Рад. Ивановић, дир. гимназије.
Г. Блажо Беговић, шк. надзорник.
Колашин, Г. Јагош Вујисић, шк. надзорник.
Котор, Г. Иво Митровић, шк. надзорник.
Никшић, Г. Ђуро Мрваљевић, проф.
Књижара Браће Каваја.
Нови Врбас, Г. Јово Тошковић, проф.
Нови Бечеј, Г. Б. Ђурковић, фин. чиновник.
Подгорица, Г. Алек. Лаиновић, суплент.
Плевље, Г. Р. Мирковић, чинов.
Сарајево, Г. Мих. Делибашић, проф. II гим.
Скопље, Г. Цвјетко Драговић, студент филозофије.
Требиње, Г. Рад. Ракочевић, поручник.
Улцињ, Г. Перо Вучковић, дир. гим.
Црнојевића Ријека, Г. Андрија Јовићевић, пенсионер.
Шавник, Г. Филип Вукчевић, фин. чиновник.

Исправка. У чланку П. И. Поповића *Личност Владике Петра I* поткрале су се, поред две-три мање, ове крупније грешке: на страни 67, пети ред одозго, стоји *писма,* а треба *писца;* на истој страни, једанаести ред одозго, стоји *свакако пре 1807,* а треба *свокако пре 1806;* на страни 73, пети ред одозго, стоји *паши руговском,* а треба *паши утовском.* Молимо читаоце да исправе. Ур. —

САДРЖАЈ.

„ЗАПИСИ" излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа", Цетиње.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига II, Свеска 3. — Март, 1928.

НЕКЕ ЗНАМЕНИТЕ ПОРОДИЦЕ У СРБИЈИ ПОРЕКЛОМ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ.

У турско доба, као и у новије време, много је народа из Црне Горе напуштало родни крај и селило на разне стране. Узроци сеобама били су различни. У првом реду исељавање се вршило услед јаког намножавања становништва у сиромашној земљи као што је Црна Гора, па многих неродних и гладних година. У турско доба још и због честих побуна против Турака, њихових зулума и крвне освете. По Црној Гори наилазимо свуда на трагове насеља, кућишта, црквине, гробља и друго, којâ су њихови некадашњи становници из разних узрока напустили и иселили. Из народних се прича сазнаје за многе и многе породице, браства, па и читава племена, која су некада била, па се раселила. Још и то, по оним деловима Црне Горе, које сам ја обилазио проучавајући народну прошлост, нисам наишао скоро ни на једно браство, а да од њега нема исељеника ван Црне Горе, из ранијих или доцнијих времена.

Зато по свим нашим земљама налазимо масу становништва које води порекло из Црне Горе. Црногораца има исељених свуда, у Приморју, Херцеговини, Босни, Санџаку и другим земљама али највише у Србији.

Проучено је порекло становништва у многим нашим земљама, а понајбоље у Србији (Моравској Србији). Радило се по упутствима Цвијићевим на тај начин, што су испитивачи обилазили редом сваку породицу и распитивали о њеној старини[1]). Из тако добивених резултата се види да у Србији има мало старинаца (изузев у неколико источну Србију). Сва је она насељена из разних српских крајева. И док у долини Мораве превлађују досељаници с Косова, Метохије, Призрена, па из јужних моравских и вардарских области, дотле је западна Србија, од Мораве до Дрине, насељена скоро сва из западних земаља, из Санџака, Црне Горе, Херцеговине, Босне и т. д. У том су делу Србије у великој маси заступљени Црногорци, у првом реду старији и новији досељеници из црногорске Херцеговине и Брда, па

[1]) Види Насеља и порекло становништва књ. 1—24., издања Краљ. Срп. Академије Наука.

из старе Црне Горе. Њих има свуда по Западној Србији, у Подрињу, ужичком крају, око Ваљева у Подгорини, Колубари и Тамнави, око Рудника, Београда, у Драгачеву, Гружи и другим крајевима. Исељеника из Црне Горе има, али мање, и у источној Србији, у Соко Бањи и другим местима. Познато је насељавање Црногораца у време кнеза Милоша у Петровом Селу поред Дунава. После ратова 1877-8. године много се народа из Црне Горе иселило у Добитак, област која је Србији припала по Берлинском Конгресу, нарочито у Топлицу и околину Лесковца.

Испитивач порекла становништва околине Крагујевца, слива реке Лепенице, нашао је да у тој области има 54 породице које доводе порекло из Црне Горе, оне броје укупно 94 куће. Међу њима их има из разних црногорских племена, старе Црне Горе, Мораче, Колашина, Бјелопавлића, Пипера, Дробњака и других. У Јасеници у Шумадији има 50 породица са 759 домова опет из разних крајева Црне Горе. У смедеревском Подунављу и Јасеници 25 породица са 612 домова. Испитивач ваљевске Колубаре и Подгорине је нашао у тим областима преко двеста породица пореклом из Црне Горе, које броје око 2500 домова. У ужичкој Црној Гори има 205 породица из Црне Горе са преко три хиљаде домова[1]). Да не наводимо даље, из ових се бројева може видети колико је много Црногораца у Србији.

Исељавање из Црне Горе најчешће није ишло право за Србију, него обично прво у суседне земље, Санџак, Херцеговину, Босну (највише на Гласинац), пи из њих у Србију. Исељеници су се у тим земљама бавили краће или дуже време, па ће имати много и таквих који су, прешав у Србију, заборавили праву земљу матицу, него се казују као Санџачани, Херцеговци, Босанци.

Старије сеобе из Црне Горе су упућене биле више Приморју, којим су владали Млечићи, и где се налазило склоништа од Турака. Колико сада знамо, Црногорци су се почели у Србију досељавати у 17 веку, али све више доцније, особито од почетка прошлог века, од ослобођења Србије од Турака под Карађорђем.

Многе су породице из Црне Горе, нарочито оне старије, данас велике и врло разгранате у Србији. Није ми циљ да овде говорим о њиховом броју и броју Црногораца у Србији, него да прикажем неке знамените породице пореклом из Црне Горе, које су дале велике и заслужне људе на ма ком пољу, државнике, научнике, књижевнике, јунаке, војводе, па чак и владаре. Њих има много у Србији и ја ћу овде поменути само неке од оних за које знам, додајући одакле су из Црне Горе и кад су преселиле у Србију. До података, које доље износим, дошао сам нешто на основу мојих испитивања, а нешто на основу радова других сарадника на испитивању насеља и порекла становништва у нашем народу.

Породица Гарашани у крагујевачком селу Гарашима, из које су изашли знаменити државници *Илија Гарашанин* († 1874.) и син му

[1]) „Насеља“, књ. 4., 7., 13., 19.

Милутин († 1898), старином је из Бјелопавлића. За Илију Гарашанина каже г. Слободан Јовановић, да је био први југословенски државник међу Србима, да је гледао будућност нашег народа само у једној великој југословенској држави. Милутин Гарашанин је био вођа напредњака и дугогодишњи министар у Србији. За Гарашане сам у Бјелопавлићима слушао двојако казивање: у селу Винићима у Вражегрмцима причају да су Гарашани од једне старе породице Мрчајића, која је некад становала у том селу и изумрла. А опет њих своје и Бошковићи на Орјој Луци. Они казују да су Гарашани од њиховог претка Петра Бошковића, најгласитијег бјелопавлићског јунака, о коме се онамо много прича и уз гусле пева. Он је живио крајем 17-ог и почетком 18-ог века. Кажу, кад су га Турци ухватили и погубили, да су његови синови прешли у Србију и да су Гарашани од њих. Гарашана има 19 кућа у селу Липовици у Јасеници, славе Аранђелов дан, знаду да су пре Устанка дошли у Гараше из Бјелопавлића[1]).

У овом истом селу Липовцу живе Скерлићи, који су старином од Никшића, славе Лучин дан. Прешли су давно из Никшића у Стари Влах, а одатле у Шумадију у 18 веку. Неки су од њих били чувени трговци у Београду. Из трговачке куће Скерлића у Београду је био пок. *Јован Скерлић*, књижевник и професор Универзитета[2]).

Старина нашег великог, рано преминулог, научника *Јована Цвијића* је из Дробњака. Пок. Цвијић је добро знао о пореклу своје породице. Причаше да су се његови стари у Дробњаку звали Спасојевићи, а Цвијићи да су се прозвали по Цвију Спасојевићу, који је био прадед Јованов. Цвија је био хајдучки харамбаша, као такав је четовао око Фоче и по Гласинцу. Звали су га Цвија „Врело“. Овај му је надимак можда дошао по месту Врелу у Дробњаку. Из Босне је Цвија прешао почетком прошлог века у Лозницу. Ту је имао сина Живка, а он Тодора, оца Цвијићева. Цвијићи су очували стару славу дробњачку Ђурђев дан и прислугу Ђурђиц. Као значајно за психу наших људи тога доба, наглашаваше пок. Цвијић, да је Цвија „хајдук“ имао смисла и осећаја за виши духовни живот, јер је послао био сина Живка на школе, у неку трговачку академију која је у то време постајала у Вршцу.

„Можда није само случај — каже Г. Д-р Ј. Ердељановић у предговору „Цвијићеве Књиге“ — што су два прва великана на пољу проучавања нашег народа рођени у Подрињу (Вук у Тршићу код Лознице, а Цвијић у самој Лозници), и што су обојица пореклом не само из Херцеговине, него шта више из истог њеног племена, из Дробњака.“ — Николићи у селу Озринићима крај Никшића су ми причали, да је мајка Вука Караџића била њихова одива.

Породица Милојевићи у селу Љутовници у јужној подгорини Рудника, старином је из Никшићке Жупе. Из ове је породице г. д-р *Боривоје Ж. Милојевић*, професор Географије на београдском Универзитету и наследник пок. Цвијића.

[1]) „Насеља“, књ. XIII, с. 316.
[2]) Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу. Београд 1924., с. 542.

Г. *Јован Жујовић,* геолог, професор-академик, причао ми је да је његова породица старином из племена Пипера у Црној Гори. Отуда су им стари прешли у околину Сјенице, ту се задржавали и бавили сточарством, па су одатле прешли у Србију у Гружу, и најзад у село Неменикуће под Космајем. Жујовићи славе Аранђелов дан као и већина Пипера.

У половини прошлог века је из Требјесе крај Никшића предигао у село Прераца код Билеће Петар Бјелетић, како се прича, са 32 чељади. Бјелетићи су се истакли у Херцеговини; Мићи Бјелетићу обраћао се у почетку прошлог века командант руске војске у Боци, да му побуни Херцеговину. Песма пева: „Мића бане од Херцеговине!" Пре око осамдесет година преселили су се неки Бјелетићи из Херцеговине у Љубовију, Ваљево и Ужице. У Ужицу су били пушкари, презивају се Стојановићи. Од њих је г. *Љуба Стојановић,* професор-академик.

У село Горњи Лајковац у Колубари под планином Маљеном дошли су пред крај 17 века Ковачевићи из Дробњака. То је сада врло разграната породица, има је свуда по Србији. Од ње је бивало трговаца, свештеника, професора и учитеља. Из ове је породице и пок. *Љуба Ковачевић,* историк-академик[1]). Његов је синовац *Михаило Ковачевић,* генерал, кога у Штипу мучки убише Бугари.

У селу Драговољићима код Никшића зову једно место „Грбово Кућиште". У турско доба је живио ту обор-кнез Грбо, који је из тог села дигао с много рођака у Србију негде почетком 18 века. Настанио се у селу Мратишићу у ваљевској Колубари. Од њега се тамо намножила гласита кнежевска породица *Грбовићи,* која је у Карађорђеву устанку дала храбре кнежеве Николу († 1807) и његова два сина, Милована и Радована. Сачували су предање да је од њих било у Никшићској Жупи седам кнежева под бератима. Од Кнежевића из истог села су Вукомановићи (Даниловићи) у Мургашу код Уба. Из ове је породице био *подпуковник Павле,* виђена и богата личност у доба кнеза Милоша. Кнежевићи су ми казивали да га је отац Данило одвео собом у Србију, кад му је било двадесет година. А отац му је одселио „пре крајине св. Петра" на десет година (Крајина је почела 1804.)

Из Дробњака је г. *Јован Н. Томић,* историк-академик, који је написао и многе изврсне расправе о историји Црне Горе.

Јоковићи у селу Бјелошевини у Никшићској Жупи су ми причали да је од њихових исељеника у Србији била *Књегиња Љубица,* жена кнеза Милоша. Књегиња Љубица је била од породице Вукомановића, која живи у селу Срезојевцима у јужној подгорини Рудника. Та је породица у 18 веку дошла из Никшића, слави Лучин-дан. Књегиња Љубица је била врло паметна и енергична жена. Из љубоморе се најпре била придружила противницима кнеза Милоша, доцније се сва заложила да спасе династију Обреновића. — Близак јој је сродник и из исте породице био *Алекса Вукомановић,* зет Вука Караџића,

[1]) „Насеља", књ. IV, с. 746.

један од првих професора књижевности и српске историје на Београдском Лицеју, издавао је грађу за историју народа и књижевности српске[1]).

Рођаци Вукомановићима, дакле исто од племена Никшића, јесу Хаџићи (Николајевићи) у селу Бабиној Луци у ваљевској Колубари. Из ове је породице изашао велики мученик, претеча првом устанку, *Хаџи-Ђувим.* Синовац му је био *Петар Николајевић-Молер,* сокоски војвода из доба Карађорђева устанка. Петар је био вешт писар и добар сликар, по томе је добио надимак „Молер." Тежио је да подели власт у Србији са кнезом Милошем, оптужен је и Турци су га удавили у београдском граду 1816 године. И њихова је, као и највећи део истакнутих породица племена Никшића, прешла у Србију из Никшића почетком 18. века.

И друга је владарка у Србији, *Краљица Драга,* била старином из Црне Горе, опет од племена Никшића. На основи испитивања г. Радоја Ускоковића, професора, о њеној породици ово знамо: Стари њени су давно прешли из Никшића најпре у околину Сјенице, па одатле у 17. веку у Србију под планину Јавор близу Ивањице. Кад су се ту намножили, раселили су се по Србији. Један је огранак прешао у Шумадију у село Луњевицу под планином Вујном, где се прозвао Милићевићи, а Луњевице по селу. Панта, отац Краљице Драге, био је син Николе Луњевице, који је у младости био хајдук, а доцније се обогатио и био на далеко чувен сточарски трговац.

Од другог огранка ове породице, који се испод Јавора премакао у село Брезову код манастира Студенице, били су студенички војвода из оба устанка *поп Филип* и *Хаџи-Мелентије Симеоновић-Никшић,* епископ шабачки и ужички. Обојицу је као противнике смакао кнез Милош. Хаџи-Мелентије је тежио да се докопа престола у Србији, као владике у Црној Гори. — Од трећег огранка ове породице, Нешковића у селу Миланци у ужичком крају, био је *владика Јања,* познати ужички епископ, који је подигао више школа и цркава и обновио манастир Жичу[2]).

Из радова М. Ђ. Милићевића[3]) сазнајемо да је *Аврам Петронијевић,* државник српски, писар депутације која је 1820 ишла да код Порте изради да се кнез Милош потврди за кнеза Србије, доцније један од намесника кнезу Милану Обреновићу, па најзад до смрти (1852) Министар Иностраних Дела — старином био из Црне Горе. Аврам се родио у Текији на Дунаву 1791 године. Његови су родитељи прешли из Црне Горе најпре у Темнић у Шумадију, па одатле у Текију. У Црној Гори су се презивали Стјекићи. Није ми позната ова породица, те не могу рећи одакле су управо из Црне Горе.

У селу Струганику у Колубари живе Каљевићи, који су старином из Тепаца у Дробњаку. Род су им ужички Каљевићи. Из Дробњака су прешли најпре у Стари Влах, отуда су сишле у Колубару три

[1]) Зборник радова, с. 542.
[2]) Зборник радова, с. 540.
[3]) Поменик, 541.

породице и од њих су ту Каљевићи, Марковићи, Мишићи, Пауновићи и Матијевићи. Славе св. Тому, дуго су прислуживали Ђурђев дан[1]). Од Каљевића је био државник *Љубомир Каљевић*, († 1907 у Београду), а од Мишића *војвода Живојин Мишић*, рођен у Струганику 1855, умро у Београду 1921.

Из Дробњака је била старином и породица лозничког војводе *Анта Богићевића*. Анта се родио у селу Клупцима близу Лознице, умро је 1813 године. „Богићевића од којих је био Анта Богићевић, нема више у овом селу; они су били досељени из Дробњака".[2]) Г. Андрија Лубурић ми је саопштио, да су претци Анта Богићевића били из Комарнице од старог браства Милутиновића, од којих су данашњи Мотике (Вуковићи).

Ускоковићи у ужичком крају, од којих је био писац романа „Дошљаци" и других дела, пок Милутин Ускоковић, па брат му г. Радоје Ускоковић, професор у Београду, пореклом су од Ускоковића из Љешанске нахије. Управо, како сам ја сазнао, они су од Ускоковића у селу Ћурчићима у Пјешивцима, који су из Љешанске Нахије прешли онде, а од њих ови у Србију.

Поштовања заслужни старина Милован Драгов Ђоковић у Никшићској Жупи ми је причао да су Блазнавци у Србији од племена Никшића, а тако и *мајор Миша Анастасијевић*, велики добвотвор, који је своју кућу, Велику Школу, поклонио „своме отечеству." Ова су његова казивања потврдила испитивања у Србији[3]). У селу Блазнави у Јасеници живе Антонијевићи, славе св. Луку. Доселио им је најпре Глигорије, старешина манастира Благовештења из Никшића. Доцније је довео брата Риста, који је из Никшића морао бежати због крви и населио га у Блазнави. Овај је Ристо деда *Миливоја Петровића-Блазнавца*, члана намесништва малолетном кнезу Милану, Министар Војни и председник Министарског Савета. Миливоје се родио у Блазнави 1824, умро је у Београду 1873.

Председник Правитељствујушчег Совјета Карађорђевог, *Младен Миловановић*, био је од породице Церовића из Дробњака.

Песник *Сима Милутиновић-Сарајлија* пореклом је био од Никшића, а из села Драговољића. У Драговољићима су ми причали да је из њиховог села отишао у Србију неки Милош, прадед Симов. Зна се да се Симин отац Милутин родио у селу Рожанству у ужичком крају. Поводом стогодишњице рођења песникова донео је „Глас Црногорца" нотицу, како Жупљани код Никшића држе Симу Милутиновића за рођака. Ђорђе С. Ђорђевић, који је тада писао о теснику, обратио се поводом ове нотице Драгиши, сину Симину, и он је потврдио да је њихова старина заиста из Драговољића, да му је тако и отац причао, да славе Лучин дан (као сви Никшићи), још и то, да је мати Симина била праунука харамбаше Баја Пивљанина[4]).

1) „Насеља" књ. IV, с. 961.
2) „Насеља", књ. IX, с. 796.
3) „Насеља", књ. XIII, 279.
4) „Глас Црногорца", од 16. јула 1894.

Стојан Чупић, који је својим јунаштвом прославио Мачву, родом је био од Добриловића из Пиве. Стојанов деда Тодо био је неки старешина у Пиви, оставио је био синове и прешао у Црнобарски Салаш у Мачву. После неколико година помру му синови у Пиви, остану само њихова деца. Крену се тада три Стојанове сестре са малим Стојаном и дођу к Тоду у Мачву. Стојана је посинио неки богати Страхиња Чупић, по томе му је дошло презиме[1]).

Династија Обреновића пореклом је била из Црне Горе. У Горњој Добрињи у ужичкој Црној Гори живи данас породица Милошевићи, или како је у селу познатија под именом Ђукићи. Од те је породице био кнез Милош Обреновић. Испитивач порекла ужичке Црне Горе, г. Љуба Павловић, забележио је према њиховом казивању ово: Њихов предак поп Милош дошао је пред крај 17-ог века из племена Братоножића у Црној Гори на позив неког рођака, калуђера у кабларским манастирима, и довео собом много сродника. Слава Милошевића је свети Никола. Поп Милош је имао синове Михаила, Гаврила и Ђуку. Михаило је имао попа Петра и Теодора. „Теодор је био земљоделац и деобом од Петра отишао је у Средњу Добрињу и оставио је синове: Радомира, Радисава, Радоњу, Милоша, Јеврема и Јована. Милош Милошевић је Милош Т. Обреновић, кнез обновљене Србије, кога је поп Петар извео и направио човјеком уз његова брата по мајци војводу Милана Обреновића".[2])

У Братоножићима такође постоји предање да су Обреновићи из њиховог племена. Њих своје Прогоновићи у Клопоту у Братоножићима. Према њиховом казивању, које је забележио г. д-р Ердељановић[3]), владајућа кућа Обреновића је била од Томаша Јанкова Прогоновића, чији је син Радоје због крви предигао из Братоножића у Бијело Поље или Беране — како је г д-р Ердељановић рачунао, негде у почетку 18-ог века — тамо убио Турчина, па једни причају да је због тога погинуо, а други, да је умро на путу за Србију. Жена му је са три малолетна сина прешла у Србију, и од њих да су Обреновићи.

Интересантности ради навешћу пасове које Прогоновићи у Братоножићима знаду до далеког претка Брата, од кога су се намножили сви Братоножићи. По њиховом рачунању пасова излази овако: Овај Радоје, од кога кажу да су Обреновићи, син је Томашев, Томаш Јанков, Јанко Јованов, Јован Раславов, Раслав Прогонов, Прогон Вучетин, Вучета Лазов, Лазо Ников, а нико Братов. У Братоножићима се одржава предање, да су они (предак им Брато) од старе владалачке породице Бранковића. Ако је тако, значило би да се та стара српска династија обновила у далеким потомцима — у династији Обреновића.

За Чарапиће у Белом Потоку под Авалом, од којих је био *Васа Чарапић*, сазнао је Милан Ђ. Милићевић да су пореклом из Куча.

1) М. Ђ. Милићевић: Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба. Београд 1888, с. 834.
2) „Насеља", књ. XIX, 91.
3) „Насеља", књ. VI, 504.

„Дошавши у Србију једни се стане у округу ужичком, други сиђу у Мачву у село Нoћај (кажу да је од њих био и Стојан Чупић), трећи се устале у селу Ракови (од њих је била жена војводе Ломе), у округу рудничком, а четврти се спусте чак у Бели Поток под Авалом. У Белом Потоку настанили су се Иван и Јован рођена браћа Чарапићи. Ту су се оженили и децу изродили Иван је имао синове: Саву, Васу и Танасија, а Јован: Марка и Маринка. Кад је Васа, син Иванов, дорастао за пушку, баш је био немачки рат (1787-1788). Тада се он упише у добровољце (фрајкоре), те је војевао против Турака[1]).

Није тачно да су Чарапићи из Куча, него из другог нашег племена, Дробњака. Сам М. Ђ. Милићевић за Чупиће пише, како видесмо, да су из Пиве. Даље ово: у селу Тијању у Доњем Драгачеву станује породица Ћалови (Станишићи и Милетићи). Њихови су претци дошли ту из Дробњака пре око 120 година. „Они тврде као поуздано, да су са Ћаловима једна породица и из исте куће и Чарапићи... и Чупићи у Мачви. Ова породица слави Ђурђев дан[2]). Чарапићи у Белом Потоку су славили Ђурђев дан[3]). Г. Андрија Лубурић, који је испитивао и добро проучио племе Дробњак, потврдио ми је, да су Чарапићи заиста из Дробњака, и то из села Бијеле од старог браства Милошевића. Чарапићи су, док су били у старом крају, водили борбу с Бајом Пивљанином, о томе да говоре и народне пјесме из тог краја. Због те заваде с Бајом предигли су Чарапићи у Србију.

Г. Лубурић је, испитујући наша племена, сазнао за неке виђене породице у Србији да су старином из Црне Горе и дао ми је о њима ове податке:

Руднички војвода *Милић Дринчић* пореклом је био из Рудог Поља из Дробњака. Отац његов, кнез Којадин, имао је много стоке која му једне зле зиме полипше, те одсели у Србију под Каблар.

Јован Демир се родио у Пиви око 1757 године, оцу му је било име Сава Аџић. Сава је погинуо 1785 у борби с босанском војском, а Јован се одметнуо у хајдуке, постао харамбаша и прешао у Србију.

Старина *Филипа Вишњића* је од Вишњића у Голији. Дед му је одселио прво у Фојницу код Гацка, а одатле му је отац прешао у Загорје, па у село Трнаву у Зворничкој нахији.

Чувени јунак из устанка, руднички војвода *Лазар Мутап* је из села Липија у Ровцима. 9 јуна 1812 послао је писмо владици Петру по морачком игуману. Поздрављајући владику, тражи благослов и у писму му вели, да је и његова старина из Црне Горе. На неколико места у Црној Гори се прича, да је Мутап из њиховог краја, као у Стабнама у Пиви, Липи и Цуцама. Г. Лубурић је, вели, утврдио да је Мутап из Роваца.

Милош Поцерац (Стојићевић) пореклом је из села Милошевића у Пиви од породице Осмајића. Његови су иза једне куге предигли у Србију у 18. веку.

[1]) Поменик, с. 812.
[2]) „Насеља", књ. I, 180.
[3]) „Насеља", књ. II, 1021.

Сердар *Јован Мићић*, јунак из оба устанка, доцније управитељ ужичког округа, старином је из Теоч-Дола у Горњој Морачи. Има и сад рођака у Морачи. Турци су му хтели на силу узети сестру, убије их и пређе у Чајетину у ужички крај. Док је био у Србији, одржавао је везе с племеницима.

Хајдук Вељко Петровић је био из Мораче искрај манастира, од породице Радовића, од које нема сада нико у Морачи. Око 1733 разури се ова породица, те један оде у Подгорицу, а други у Бијело Поље. Тамо се Вељков отац много сељакао. Као момче Вељко је ступио у најам код неког бега Ћоровића, с којим је био заједно у војсци турској, кад се био бој с Махмут-пашом на Крусама. Вељко је свраћао у Подгорицу код рођака, још се тамо прича да је дао дукат кад му се синовац родио. Побио је неке Арнауте и побегао у Србију.

Ненадовићи, *Бирчани* и *Лазаревићи* су по свој прилици из Црне Горе. Познати су највиђенији представници куће Ненадовића: ваљевски кнез Алекса, његов брат војвода Јаков, прота Матија Ненадовић син кнеза Алексе, па протин син Љубомир Ненадовић, књижевник, и други. Од Бирчана је био гласити кнез ваљевске Подгорине, Илија Бирчанин, а од Лазаревића војвода шабачки, поп Лука Лазаревић.

О пореклу Ненадовића прота Матије пише: „Кад сам био јошт мали причала ми је моја баба Манда, да су се наши стари доселили од црногорске границе из Бирча".[1]) Код другог писца налазим да се отац кнеза Алексе звао Стеван, Стеванов Петко, а Петков кнез Станоје. „А овога отац, који је био неки власник у Херцеговини, са целим његовим племеном доселио је се из Бирча, Херцеговине, од црногорске границе, и у Бранковину настанио се". Један се огранак овог племена населио у планинском месту Суводању испод планине Медведника и прозову се Бирчани[2]).

Једно место Бирач — саопштио ми је г. Лубурић — постоји у племену Бањанима у северном делу села Миљанића, управ испод Дубочака, а између планине Јелавице и Црног Кука. Сад су ту само неколике куће и многа кућишта. У 17. веку је ту било село. Одатле је Лука Миљанић, барјактар Баја Пивљанина, нападао на Турке и чуда чинио од њих. Због тога Турци разуре ово село око 1660 године, те један пређе у Приморје, а други преко Таре и даље. Онамо се прича, да је Илија Бирчанин старином из тог места.

Овај се Бирач налази у црногорској Херцеговини и заиста близу црногорске границе (стара Црна Гора). Несумњиво ће бити да су из овог старог села Бирча Ненадовићи и њихови сродници Бирчани.

Г. Лука Лазаревић, директор у пензији (он је од породице попа Луке Лазаревића), причао ми је да су Лазаревићи из истог места из кога и Ненадовићи и Бирчани, да су се они заједно с њима кретали и дошли у Србију. Он се интересовао да сазна праву станину.

[1]) Протини „Мемоари". с. 3.
[2]) Константин К. Ненадовић: Живот и дела Карађорђа. Београд 1903, с. 630.

Ово је само један део највиђенијих породица у Србији поријеклом из Црне Горе. Има још много и много по Србији таквих породица, које су ма у чему познате и истакнуте у свом крају, које ће читалац наћи у „Насељима“ и тек тада добити потпунију слику о свему. Из црногорских породица у Србију изашао је низ најзначајнијих и највећих људи нашег народа последњег столећа. Исељеницима из Црне Горе у Србији припада знатан удео у ослобођењу Србије од Турака, њеном оснивању и културном развитку. Види се још и то, бар према овоме што изнесох, да су највећи део знаменитих породица у Србији дала херцеговачка племена у Црној Гори, нарочито Дробњак, Никшићи и Бањани.

Петар Шобајић.

АУСТРИЈСКА ВЛАДА И ДРУГА ОМЛАДИНСКА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ ГОД. 1867.

Год. 1866 на 15. августа, одржана је прва скупштина „Уједињене Омладине Српске“ у Новом Саду. У току прве године опстанка „Омладине“ испоставило се, да ствари у „Омладини“ нису ишле онако, како су њезини бољи чланови жељели. Нарочито се истицала потреба, да се изведе пуна и солидна организација „Омладине“ и да се штошта преуреди и поправи. Зато је, вели Скерлић, с великим нестрпљењем очекивана друга омладинска скупштина, за коју је још на првој скупштини у Новом Саду било решено, да се има одржати у Београду.

Ток београдске скупштине је довољно познат. [1]) Нарочита је карактеристика београдске омладинске скупштине, да се о њој већ унапред писало и говорило, да ће имати обележје не само једне југословенске, него и опште словенске манифестације. Београдска омладинска скупштина била је уречена за 6. (18.) августа. Тај датум није био далек од оних дана, у којима се у Москви, у поводу словенске посете етнографијске изложбе, одржао други свесловенски конгрес (мај—јуни 1867.). На московској изложби био је и млад медицинар Владан Ђорђевић, представник бечке „Зоре“ и један од веома истакнутих вођа „Омладине“, затим Др. Полит и Милићевић, који су дошли у додир с руским студентима. Руски су студенти, на челу им правници Губин и Саблер, посетили славенске госте у њиховом хотелу, да их поздраве. Тако су се надовезале везе нарочито између српских гости и рускога студенства, у којег је потврђен живљи интерес за јужно-словенску браћу, а и за идућу омладинску скупштину у Београду. Руски правник, студент Саблер дао је иницијативу за сакупљање пара и књига за Словене. Тако је бечка „Зора“ добила

[1]) Ср. Скерлић, Омладина и њена књижевност и Живановић, Политичка историја Србије књига I. с. 156. и д.

међу осталим Карамзинову „Историју Русије“. И. С. Аксаков обећао је на молбу студента Губина, да ће слати у Беч на адресу Владана Ђорђевића свој часопис „Москву“. Московски студенти сабрали су и 120 рубаља, који су употребљени за куповање књига Словенима.

Ђорђевић и Милићевић позвали су том приликом Губина, грофа Кутузова и друге студенте, да дођу у Београд на омладинску скупштину, што су они и обећали, уговоривши, да ће се с њима састати у Бечу.[1]).

Студенти московскога универзитета управили су прашким, бечким и београдским студентима дописе, у којима их уверавају о својим братским симпатијама. У допису студентима београдске школе нарочито је значајан овај пасус: Сви Словени, без социјалне разлике, мора да осећају пре свега, да су чланови једне фамилије. Да ова свест почива на чврстом основу, треба да цивилизацијом и просветом продре у тело и крв читаве нације. *За тај је циљ најбоље средство јединство литерарнога језика.* Наша је дужност да порадимо свим снагама, да се тај свети циљ постигне. Ми смо сви чврсто уверени, да није више далеко срећно доба, кад ће читаво Словенство, а да то неће моћи да спречи државна различност или владе, да буде велика целина у духу, језику и образованости.

У Београд је овај допис московских студената донео Шафарик. Београдски су студенти одговорили на тај допис у духу словенске узајамности, али никако не реагирају на панславистичке или да се исправније изразимо панруске жеље, које су се често испољавале на московском конгресу и с којима се никако нису слагали представници Срба у Москви. Београдски студенти веле у свом одговору: „У име страдајуће браће, у име словенске просвете, ми вас поздрављамо, да се у племенитом одушевљењу вашем за напредак Словенства непрестано сећате оних Словена, којима је народна и људска битност још у погибији“.[2]).

Аустријска је влада нерадо гледала, што су представници њезиних словенских народа отишли на „хаџилук“ у Москву, али државни министар Бајст ипак није хтео ради својих нарочитих политичких циљева да спречи тај хаџилук. Он се постарао, да буде о свему добро и поверљиво извештен. На повратку имали су нарочито Југословени као н. пр. Суботић, Полит, Данило и др. да претрпе многе неугодности ради свога хаџилука. Бечка је влада будно пазила на даљи развитак словенске солидарности. Одједном су Немци и Маџари по свим словенским крајевима бивше монархије налазили руске шпијуне и агенте. Немачке и маџарске новине пуне су алармантних вести о некој агитацији на нашем југу.

Будући да се говорило, да ће београдска омладинска скупштина имати карактер опште словенске манифестације, предузела је бечка влада кораке, да спречи Хрватима и Србима, својим поданицима,

[1]) Ср. Всероссијскаја 'етнографическаја виставка и славјанскиј сјезд у маје 1867. года. Москва 1867. п. 332 334. „Позор“ 1867. бр. 146.

[2]) Всероссијскаја etc. п. 469–470.

полазак у Београд. У актима хрватске дворске канцеларије нашао сам неколико њих, који се односе на акцију бечке владе у тој ствари.

Београдски генерални консул известио је полицијско оделење председништва министарскога савета у Бечу о одржавању омладинске скупштине у Београду, која ће да има зато веће значење, што ће тој скупштини присуствовати сем српске и целокупна словенска омладина. Из Русије се најавио млади кнез Оболенскиј. Министар Бајст је о свему томе известио хрватског дворског канцелара, ђенерала Кушевића и замолио, да га извести, што ће он да предузме у Хрватској и Славонији у ствари надзирања догађаја у овој скупштини (Види бр. 1.)

Дворски канцелар обавестио је о томе председништво намесничког већа у Загребу (тада је био намесник банске части у Хрватској барун Levin Rauch) и кр. комесара на Реци пл. Cseha и позвао их, да сврате „сходним“ начином потребну позорност на овај предмет. Треба да се пази на поделивање путних листова за иностранство, а омладини из Хрватске и Славоније ваља свакако спречити одлазак у Београд. *Сваки учитељ, професор или ученик, као и чиновник, који би отишао у Београд на скупштину, треба да буде безусловно релегован, односно отпуштен из службе.*

Ово се ипак није сматрало довољним, него је хрват. дворска канцеларија упутила загребачком кардиналу Хаулику, епископима Штросмајеру, Ожеговићу, Смичикласу, патријарху Маширевићу, владикама Николајевићу и Грујићу дописе, у којима се од ових црквених великодостојника тражи „на темељу у том обзиру постигнутога нарочитога превишњега одобрења и заповиједи Њ. ц. и кр. апостолског Величанства“, да са своје стране „благоизволе“ настојати, како би одвратили, односно забранили својем свештенству и учитељству полазак у Београд. (Види акта под бр. 2.) Значајан је завршни пасус дописа црквеним великодостојницима, у којем хрватски канцелар уверава, да ова забрана нема намере да наноси штету икаквом религиозном или народном интересу или осећању, него да му је само до тога, да се уклони повод и прилика непотребним политичким демонстрацијама.

О допису дворске канцеларије епископату неко је информисао новосадски „Напредак“, који је тај допис донео као да је управљен на владику Штросмајера.[1]) „Напредак“ је за ту ствар бацио кривицу на аустријски београдски консулат, будући да је он читаву ствар приказао неисправно на мероданом месту. И неки су бечки листови приказали ствар тако, као да је забрану посете омладинске скупштине скривио београдски консулат.

Београдски се аустријски консулат жалио због тога президију аустријског министарства спољашњих послова. У допису хрв. дворске канцеларије, нарочито у завршном пасусу, који је у новинама био измењен, видео је консулат тенденцију, да се кривица свали на туђа леђа т. ј. на њ. Положај и углед консулата претрпео је тиме штету,

[1]) „Позор“ 1867. бр. 180.

а уз „невапитаност српских младића“ могао би консул да буде извргнут и личним инсултима.

На то је полицијско оделење президија министарског савета обавестило хрватског дворског канцелара, да је уверило президиј аустријског министарства спољних послова, како се у тој ствари поступило потпуно самостално и да никоме није пало на памет, да одговорност свали на другога. Новине су праву садржину злонамерно приказале. Међутим је министарство спољашних послова исказало своје жаљење, што је у овом случају повређена службена тајна и тако консулат стављен у неугодан положај. Треба све да се употреби, како би се ушло у траг оном чиновнику, који је скривио повреду службене тајне, да се узмогне повући на одговорност. Министар Бајст позвао је канцелара, да предузме у том правцу извиђаје, а он да ће и у свом делокругу исто учинити (Види акт под бр. 3.)

На ово је хрватска дворска канцеларија наредила намесничком већу у Загребу, да поведе извиђаје, на који је начин и по кому саопштен садржај речене забране редакцијама новина. Сем тога се дворска канцеларија обратила и на мађарско министарство унутрашњих дела, да и оно поведе извиђаје, не би ли дознало, ко је послао „Напретку“ у Нови Сад односне информације.

Сав је тај посао био јалов. Крајем новембра 1867 извешћује дворска канцеларија Бајста, да извиђаји нису довели до позитивног резултата. Према извештају хрв. намесничког већа по свој је прилици ствар дошла у новине из које православне консисторије (Види акта под бр. 4.).

Несрећној другој омладинској скупштини присуствовали су ови Словени и то Руси: В. Андрејев, сарадник „Руског Инвалида“, Др. Веселицки, Бочкасев, гроф Петар Кутузов, В. Иванович Губин, Владимир Саблер; Бугари: Каравелов и Забранов, неколико бугарских хајдука; од Чеха свештеник Карло Герингер (П. Герин, вели Живановић) и Хрват Михајло Навала из Оточца. У скупштини је дошло и до свесловенске манифестације, у којој се Омладина изјавила о својим односима према осталим словенским племенима. Кад је полиција издала усмено наређење, да се цео рад што пре закључи и да сваки оде на своју страну, присутна су се словенска браћа зачудила. Рус Губин изјавио је своје жаљење, што се скупштина мора да прекине и предложио, да се чека да дође у Београд кнез Михајло. Скупштина је ипак закључила да се разиђе. Владан Ђорђевић изјавио је при растанку словенској браћи, „да нас никакова сила растерати неће и да ће у борби за слободу и напредак имати уза се Србе као највредније сараднике и борце“.[1]).

Интересантан је факат, да је на скупштину Омладине дошао и један Хрват, Михајло Навала, личност о којој ми није ништа поближе познато. Барун Раух је строго пазио, да нитко из Хрватске не оде у Београд, како то показује и његова депеша од 13. јула дворској канцеларији, у којој саветује, да се сремском великом жупану Куше-

[1]) Скерлић, Омладина. etc. п. 122. Живановић п. 166. Скерлић криво вели Губов место Губин.

вићу у ствари посете омладинске скупштине издаду строга наређења или штавише, да му се одузме право издавања путних листова (Види бр. 5). Сада се уопште пазило на сваког Руса, који је боравио на територији Хрватске и Славоније. У последњем акту (Види бр. 6), што га овде саопштавам, руски су правници Саблер и Кутузов после београдске скупштине и скупштине Матице Српске у Новом Саду, посетили посланика на хрватском сабору Александра Вукашиновића, који се с њима упознао у Москви за време свесловенског конгреса. Извештај о овим Русима је повољан. „Ти млади људи понашали су се пристојно, нити су дали повода каквој примједби".

ПРИЛОЗИ

Бр. 1.

K. K. MINISTERRATHS — PRÄSIDIUM
Polizei—Abtheilung.

Br. 264/Pr. 1867. (Original!)

Laut Berichts des K. K. General-Consuls in Belgrad wird am 6. August (d. i. am 18. August unseres Stils) l. J. als am serbischen Festtage der Verklärung Jesu in Belgrad eine Generalversammlung der serbischen Jugendvereine stattfinden. Demselben Berichte zufolge dürfte diese Versammlung eine erhöhte Bedeutung dadurch erlangen, dass bei derselben nicht bloss die serbische sondern die gesammte slavische Jugend (Omladina Slavenska), also auch die Czechen, Croaten etc. tagen soll. Aus Russland sei der junge Fürst Obolenski bereits angesagt.

Jch beehre mich, Euer Excellenz hievon zur geneigten Kenntnissnahme und behufs jener Vorkehrungen, die hochdieselbe wegen Überwachung der auf dieser Versammlung bezüglichen Vorgänge in Croatien und Slavonien zu treffen sich bestimmt finden sollten, die Mittheilung zu machen.

Wien am 4. Juli 1867.

Beust

Seiner des Herrn K. Kroat. slav. Hofkanzlers etc. etc.
Freiherrn von Kussevich Excellenz.

Бр. 2.

Бр. 264/Пр

СЛАВНОМ ПРЕДСЈЕДНИШТВУ НАМЈЕСНИЧКОГ ВИЈЕЋА[1]
(Концепт!)

По гласу извјешћа ц. к. конзулата биоградскога држат ће се 6./18. коловоза т. г., као на дан српскога преображења господњега, у Биограду главна скупштина друштава омладине српске.

Полаг истога извјешћа бит ће речена скупштина од тим веће знаменитости, што ће се на исту не само српска, но и

[1]) Правопис модернизован, али језик остављен друкчије, у главном нетакнут.

цјелокупна омладина славенска, дакле и хрватска, чешка и т. д. скупити. Из Русије је, као што се каже, долазак младога кнеза Оболенскога јур заказан.

Услијед тога се позивље сл. предсједништво Кр. Намј. Вијећа, да сходним начином потребиту позорност на овај предмет обрати, особито пак код подјељивања путних листова у иноземство и удионииштвовање код те скупштине од стране омладине из Хрватске и Славоније препријечи и свакој намјери тога удиоништвовања с тим додатком строго на пут стане, да ће сваки ученик, професор или учитељ, као и чиновник, који би у ту сврху у Биоград отишао, безувјетно релегиран, односно од службе отпуштен бити.

Исти допис на немачкоме језику управљен је Кр. Комесару на Реци, pl. Cseh-u (Wien, am 8. Juli 1867. Види Jellachich[1]), католичким и православним епископима (овим последњим допис ћирилицом). Дворска је канцеларија после увода, о чему се ради, додала ово:

Будући да ће се дакако и ова прилика употребити за штокакве агитације политичке, као што је то било у Москви, гдје су такођер свештеници судјеловали, учињене су сходне наредбе у том обзиру код дотичних области, за да се препријечи учествовање младежи школске, професора, учитеља, чиновника из Хрватске и Словеније код ове скупштине.

На темељу у том обзиру постигнутога нарочитога превишњега одобрења и заповиједи Његова ц. к. апост. Величанства частим се овим најуљудније замолити: (Узоритост, Преузвишеност, Пресветлост) Вашу, да такођер од своје стране са свом одважношћу и строгошћу благоизволи настојати гледе потчињенога свештенства и учитељства, које би хтјело можебит учествовати код ове скупштине, да га одврати од ове намјере, дотично да му тај корак строго забрани.

Овим мојим захтјевом не намјерава се нипошто икакав уштрб наносити икаквом религиозном или народном интересу или осјећају, него само уклонити повод и прилику непотребитим демонстрацијама политичким.

Примите . . . код ове прилике израз мојега особитога високопоштовања.

Бр. 3.

K. K. MINISTERRATHS — PRÄSIDIUM
POLIZEY—ABTHEILUNG.

Nor. 4820. I. (Original!)

Von Seite des Generalkonsulats in Belgrad ist bei dem Präsidium des Ministeriums des Äusseren die nachstehende mit dem auf die Omladina — Versammlung in Belgrad bezughabenden

[1]) Заменик хрв. канцелара, дворски саветник, Eduard Jellachich.

Verhandlungen zusammenhängende Angelegenheit in Anregung gebracht worden.

Jn der ersten Hälfte des verflossenen M. hatte der in Neusatz erscheinende Napredak angedeutet, dass an dem in Croatien und Slavonien erlassenen Verbote der Betheiligung an der Oml. — Versammlung nur das Belgrader General-Consulat Schuld trage, indem es den wahren Sachverhalt unrichtig darstellte. Auch einige Wiener Blätter sind dem gedachten General—Konsulate später zugekommen, welche den Wortlaut des betreffenden Erlasses der Kroat. slav. Hofkanzlei in einer Art bringen, dass es den Anschein hat, als ob der Grund des Verbots des Besuches der Omladina General-Versammlung nur in den Vorstellungen des gedachten General-Consulats läge, und als ob, was insbesondere ans dem angeblichen Schlussatz des betreffenden Circulars dahin lautend: „durch dieses Verbot werde unsere religiöse und nationale Gemeinsamkeit in keiner Weise geschaedigt werden" gefolgnet werden will, die Verantwortlichkeit von sich ab und auf andere gewälzt werden sollte.

Das General—Consulat glaubte aus diesem Anlasse betonen zu sollen, dass durch einen derartigen Vorgang auf seine Stellung und sein Ansehen nachtheilig eingewirkt werde, ja dass bei der Unerzogenheit der Serbenjünglinge die Person des Generalconsuls selbst Jnsulten aussgesetzt werden könnte.

Durch Mittheilung der Erlässe, welche die kroatische Hofkanzlei an die betreffenden Organe in der fraglichen Angelengeheit gerichtet hat, war ich nun allerdings in der Lage, das Präsidium des Ministeriums des Äussern zu überzeugen, dass diesfalls vollkomen selbstaendig und ohne auch nur den entferntesten Schein eines Versuches, die Verantwortlichkeit anderen aufzubürden,, vorgegangen worden ist, dass daher die Jnsinuationen der Blätter sich nur als arge und böswillige Enstellungen des wahren Sachverhaltes darstellen.

Das Ministerium des Aeussern hat auch anerkannt, dass es den Behörden im innern Verkehre unbenommen bleiben müsse, wenn sie es für nothwendig halten, die Quelle. aus welchen sie vertrauliche Notizen schöpfen, namhaft zu machen. Zugleich hat aber dasselbe sein Bedauern aussprechen zu müssen erachtet, dass denn doch in dem vorliegenden Falle eine Verletzung des Amtsgeheimnisses stattgefunden habe, welche die Blosstellung des Generalconsulats zur Folge hatte. Das gedachte Ministerium glaubt daher auch einen besonderen Werth darauf legen zu sollen, dass alles angewendet werde, um jenen pflichtvergessenen Beamten, denen die in diesem und auch in anderen Fällen vorgekommene Compromittirung des Amtsgeheimnisses zur Last fällt, auf die Spur zu kommen und dieselben zur Verantwortung ziehen zu können.

Jn dieser Richtung nun beehre ich mich Euere Excellenz zu ersuchen die erforderlichen Nachforschungen gefälligst pflegen lassen zu wollen, wobei ich nur bemerke, dass auch im hierseitigen Wirkungskreise bezügliche Erhebungen eingeleitet werden.

Wien, am 8. September 1867. Beust.

Бр. 4.

Бр. 410/Пр. 1867.

СЛАВНОМ ПРЕДСЈЕДНИШТВУ КР. НАМЈЕСНИЧКОГ ВИЈЕЋА.

(Концепт).

Садржај овдашњега отписа од 8. српња т. г. бр. 264/пр., којим забрањено бијаше полажење „омладинске скупштине" у Биограду, прешао је у разне јавне листове, тер тамо постао предметом дискусије, компромитирајући част и углед државних области.

Упитна наредба обзиром на ствар, на коју се односи, имала је бити строго дискретне нарави. Налази дакле ова област дворска позвати славно предсједништво кр. нам. вијећа, да одреди строгу потрагу у том погледу, којим начином и по кому је приопћен садржај речене наредбе уредништву новина, за да се дотични кривац ради комромитирања службене тајне на одговор потегнути узмогне.

Славно предсједништво умољава се, да о посљетку дотичне потраге с могућим поспјехом овамо поднесе извјешће.

У Бечу — рујна 1867.

Euere Excellenz! (Концепт)

Ich gebe mir die Ehre Euerer Exc. mit Bezug auf die geschaetzte Zuschrift vom 8 Sept. l. J. Z. 4820 I. diensthoeflichst die voraeufige Mittheilung zu geben, dass ich wegen der Veroeffentlichung des hierortigen Praesidial—Erlasses, betreffend das Verbot der Betheiligung an der Omladina — Versammlung eine strenge Untersuchung angeordnet habe, um in Falle einer unterlaufenen Verletzung des Amtsgeheimnisses den Schuldigen der strengsten Verantwortung zu unterziehen und zugleich das loebl. ung. Ministerium des Inneren ersucht habe die in Neusatz erscheinenden Blattes „Napredak" in welchem der betreffende hierortige Erlass erschienen ist pflegen zu lassen.

Ich behalte mir vor Euer Exc. das diesfaellige Ergebniss seinerzeit zur hochgefaelligen Wissenschaft bekannt zu geben.

Wien — September 1867.

KOENIG. UNGARISCHES MINISTERIUM
DES INNERN. (Концепт)

Die ie Neusatz erscheinende Zeitschrift „Napredak" soll in der ersten Haelfte des verflossenen Menates August die Andeutung gebracht haben, dass an dem in Kroatien und Slavonien erlassenen Verbote der Betheiligung an der Omladina Versammlung nur das Belgrader—Consulat Schuld trage, indem es den wahren Sachverhalt unrichtig dargestellt hatte.

Da die Vermuthung nahe liegt, das die Redaction des Napredak, welche die obige tendenziose Entstelluug des nichtigen Sachverhaltes brachte von dem hierortigen präsidial Erlasse in der

fraglichen Angelegenheit an die unterstehenden Organe gerichtet hat, auf eine indiscrete Weise verstraendigt worden sein dürfte, dass daher im vorliegenden Falle eine Verletzung des Amtsgeheimnisses stattgefunden habe, so beehrt sich die Hofkanzlei das löbl. M, diensthaeflichst zu ersuchen die geeigneten Nachforschungen nach dem Einsender jener Notiz pflegen zu lassen, um falls eine Compromittirung des Dienstgeheimnisses vorgekommen sein sollte, den Schuldigen zur Verantwortung ziehen zu koennen.

Von dem diensfaelligen Ergebnisse wolle es dem loebl. H. gefaellig sein das Praesidium dieser Hofkanzlei mit thunlicher Bechleinigund in Kenntniss zu setzen.

Wien — 11 Sept. 1867.

Jellachich, Živojnović.[1])

Br. 546/Pr.

AN DAS LOEBL. K. K. MINISTERRATHS PRAESIDIUM (POLIZEI — ABTHEILUNG.)

Im Nachhange zu der hierortigen Zuschrift vom 11. September l. J. Z. 410/Pr. beehrt man sich die diensthoeflichste Mittheilung zu machen, dass die wegen der Veroeffentlichung des hierortigen Praesidial — Erlasses betreffend das Verbot der Betheiligung an der Omladina — Versammlung angeordnete Untersuchung an keinem positivem Ergebnisse geführt hat. Nach dem beiliegenden Berichte des kroat. slav. Statthilterei — Praesidiums, dürfte die *fragliche Veroeffentlichung von irgend einem der dortlaendigen gr or. Konsistorien ausgegangen seien.*

Die vom königl. ungarischen Ministerium des Jnnern im Gegenstande versuchte Ermittlung des Verfassers jener Notiz in der serbischen Zeitschrift „Napredak" ist laut der angeschlossenen Zuschrift desselben Ministeriums ebenfalls erforglos geblieben. Es werden übrigens diesbezüglich noch weitere vertrauliche Nachforschungen gepflogen, deren etwaiges positives Resultat das königungar. Ministerium des Jnnern mitzutheilen sich vorbehält.

Man beehrt sich das loebl. Tl. diensthoeflich zu ersuchen, die beiden Komunikate nach gemachten Gebrauche gefälligst rückstellen zu wollen.

Wien, 24. November 1867.

Jellachich, Živojnović

Бр. 5.

283/Pr.

ТЕЛЕГРАМ БАРОНА РАУХА ИЗ ЗАГРЕБА

13. јула 1876. дворској канцеларији.

Dem Besuch der Belgrader Jugend — Versammlung entgegen zu treten, waere Kussevitch[2]) ein strenger Befehl zu ertheilen, oder selben die Paesse-Ausfolgung zu entziehen.

[1]) Дворски саветник у хрв. канцеларији.
[2]) Велики жупан сремски.

Бр. 6.

Бр. 432/Пр. (дворска канцеларија).
Бр. 45/Р.

ПРЕДСЈЕДНИШТВО КР. ХРВ. НАМЈЕСНИЧКОГ ВИЈЕЋА.

Високо Предсједништво Краљевске Канцеларије Дворске!

Велики жупан сријемски извијестио је предсједништво ово под 14. т. м. бр. 519, да је за вријеме његова избивања из Сријема и путовања у Загреб обишла неке фрушкогорске манастире обитељ руска Еугена Симоновића, који је окружни начелник у Милитопољу код Крима. Симоновић је рођен Сријемац, отац му је био жупанијски мјерник, он је од девете своје године у Русији, гдје се и оженио, има по оцу рођеног брата Александра Симоновића у Сомбору, код којега је преко два мјесеца са супругом и двоје дјеце на допусту провео, он има и у Сријему родбине, коју је обишао и том приликом својој супруги манастире српске у Фрушкој Гори показао, он је отишао преко Биограда у своју постојбину и за вријеме бављења у Сријему није никаквог дао повода говором или понашањем ма икаквој примједби, дочим се исти с политиком ни најмање бавио није.

У исто вријеме дошли су преко Новог Сада два руска јуриста и то Владимир Карловић Сабљер и гроф Кутузов; оба су била на омладинској скупштини у Биограду и на скупу Матице у Новом Саду, они су дошли да посјете овдје свога знанца Александра Вукашиновића, почасног жупаније подбиљежника, који је на етнографској изложби у Москви био и тамо се с њима спознао. Кутузов је отишао с Вукашиновићем да види манастире некоје, а Сабљер вратио се у Нови Сад, те ће се овдје састати с Кутузовом и одавде у своју постојбину, како се мисли, преко Беча путовати; ти млади људи понашали су се пристојно, нити су дали повода каквој примједби.

Част је предсједништву овому о путовању ових Руса извијестити високо предсједништво у ту сврху, да о том, ако то за потребно нађе, кр. угар. минист. унутарњих послова обавијестити узмогне, у којем се подручју исти страном још сада налазе[1]).

У Загребу, дне 19. рујна 1867.

Мјесто банскога намјесника
Златаровић.

Д-р Милан Прелог.

[1]) Дворска је канцеларија заиста обавестила (23/9.) мађ. министарство унутрашњих дела о томе, пославши му и препис овога извештаја намесничког већа у Загребу.

РАМО СУБАША.

Хохохо-хахаха-хохохо. Сврдлају и куцакају црви горе у чађавим гредама. Смеју се трошној грађи. Дуварови, иштећени ветром са Грдоња, само што пиште и стењу. Као зимоморан човек. Црвоточина пала по паучини као мемљиво брашно по рђаву ситу. Ветар ломата њоме кроз разбрвљену јапију. Јордами се, залеће се одозгор испод Храстова, затетура преко нишана у гробљу и пада по чардаку; бије ногама о расклимане канате и режи кроз мушебаке. Од времена на време стане да барабари одајама врх шиљтета, завирује у ћошкове и шишти подмукло и реско: бррр-сссс. Заошија кроз бађу, наглавце, узвитла дим, а дуги ватрени курјуци оплету се за њим.

На огњишту Рамо отура дрвљад. Кад ветар горњим одајама крене и шикне басамацима, дотетура до њега и зукне му у ухо: неће доћи, јок — он се окреће, маше главом и, као да се правда, одвраћа: хоће, јакако. Шта ти! Диже се, излази на авлију и слуша неће ли калдрмом јекнути бахат. Хук замире доле у махалама, и тресе пармацима.

Разговарају они тако већ годинама. И бију се. Он, мали Рамо, и онај велики, што расте тамо негде око Мочиоца. Брзим корацима враћа се, онда, са наручјем маховине, и борба почиње у чардаку. Трпа маховину међу брвна и черпиће, затрпава, намешта; ради док га снага не остави, седа до огњишта и слуша његово враћање и фијукање по натрулом крову. Ветар се закоцени од смеха, пршти по шиндрама, завлачи прсте у пукотине: Рамо их осећа на свом лицу. Тресе кућом и избија неке нејасне, потмуле гласове. Залеће се и опет и почиње да копа у темељима. Млата, омахује, пада и устаје, крши тарабе.

Тук-туктук. Кљуца у дуваре.

Аха — вели Рамо — и њиха си, белћим, довео, нека. Доћи ће бег, оправиће. Дела, бујрум . . . .

Трчи старачким, клецавим кораком и отвара врата. Онај се притајио, чека, не верује, боји се преваре и, онда, свом силином забубња по зидовима и дигне малтер са шипака. Облаци прашине суну на пенџере.

— Доста — виче Рамо — и затвара врата. Нешто, као пресечен осмех, сине на његовом укоченом лицу. Ветар се изви над чардак, залепрша димом, као туговима, и неста у гробљу.

— Кастиле хоћеш да обориш — прекорава га Рамо — о, Алибеже, ђе си? Од немоћи, налик на увређену децу, удари у плач.

— Ех, нећеш, не био ја Рамо, ако не очувам. Кад избије, нек види како сам бранио. До данас, некако, конобио сам, и даље ћу.

Уз фијук ветра, који је, негде у врх брда, почео да се тупи, у глави Раме мисли се одмотаваху, те га, са страшном својом јасноћом отргоше, од свега данашњег.

До онога дана — све лепо. И кметови дају, и бег се брине о њима свима, и сви сити. Алибег, увек обучен као уз Бајрам, са мерџанли-теспијем, само заповеда, а заповеди се кидају са његових стиснутих усана. Па ханума, па деца. Све га пазило као свог, као да им је род. Дали му и кућицу, у махали испод Уабије. Па жену му, Шемсу, што су пазили.

С лета, кад чуше да Швабо пређе Саву, страх крену градом, као зев по чељадима, и изби у њихов сокак. Прође наш вакат — вели бег — ваља узмицати. Отворише сандуке и долафе; на брзу руку спремише коње и стераше хајван.

Бег отишао пре осталих да им припреми конаке; где је себе Турска, који су конаци. Орактио коња као да ће у сватове. Ханума и деца кукају. Слегла се махала. Он мрк, као и увек, слази низ чардак, и сабља му броји басамаке.

— Рамо, да ми чуваш ђедовину, рз да чуваш. Јеси л' разумио? Ако они што дају, ти примај и чувај, док се не вратим. Биће, ја есапим, брзо. Остај ми здраво.

Зна Рамо ко су то они: кметови. Изљуби бегу руке, које су вазда мирисале на сапун, и заплака се. Тако он оде.

Плод се осуо као китика, и зрелика истом избила. Било је подне. Песма мујезина у узаврелом зраку трепери, плови и никако не престаје. Јасно звоне копита бегова кулаша, речи којима га комшије испраћају. Чују се кумрикуше под стрејом и клокот камене чесме.

Подне је однело бега, вече остале.

Децу потрпаше у сепете, па, кад се халалише са родбином, кренуше некако пред акшам, за хлада. Пратио их је до Козје-Ћуприје. Вас се град узбунио. Подигао се Хаџи-Лоја чаршијом, а деца се отисла за њим па халачу. Док се народна војска кретала против Швабе, дотле су одмицале караване мухаџира према Дрини.

Прошао је чаршијом. Ћепенци затворени. Башибозлуци пред хановима пију и ударају по силахима, пуним оружја.

И тако, субаша Рамо поста чувар Рамо.

Није га то вређало. Нешта друго. Не признају они рзсузи бега, као да га није Бог ни дао. Ама, доћи ће он. Јок. Ни да чују кад га нема, не дају. Зар њему, голаћу, Рами. Јок. Дају само агама који осташе. Ови, боме, неће. Тако и оста.

Таворише, Рамо и Шемса, неколико година. Неки сељаци, слазећи у чаршију, доносили би нешто мрса и по коју биљу дрва, више као седаку, од своје воље. Па и то преста.

Тетошили су чардак као неко живо чељаде. Износили су миндере и ћилиме, пајали, кречили, мели авлију, садили зумбул и карамфил. (Ханума их је волела).

Шемса му је једанпут, онако нузгред, одмах по одласку, споменула: како би било добро да се преселе у чардак. Боље би, мисли она, чували робу од времена. Умало што је, тога пута, не изби.

— Ама, зар ти, крмачо ниједна, зар ти да сједиш на њиховом, а? Јок вала! Док сам ја жив. И да једеш из њихових сахана? Да чују.... Свијет је данас пексијан. Нећеш! Прохтјело ти се туђе муке. Да нећеш беговица да постанеш, гурбету!

Одмах спочетка, првих година, сваког пролећа, кад дрвеће крене и процвату јоргованi и трешње, приставио би бакрач насред авлије, а Шемса би у њем испекла халве. Он би онда, нарочито удешен, позвао комшинску децу на халву.

— Ето, сетио се бег комшилука, па послао деци да га се сећају, њега и његових.

Избију често и комшинице са хармоникама, па се отеферичи. Пред вече, кад би деца одлазила, мусава у лицу од халве и са цвећем у замршеној коси, он би затурио руке, стао на капију и испраћао госте:

— Добра халва, а? Зна она, курвин сине, зна. Није џаба бегиници измет чинила. Ајај! сјећа се бегваске!

Шемса се, бајаги, љути што је хвали, удара по празном казану и виче:

— Иш, изјели те вуци. Да ваљам зар бих пошла за те. Рсузе, јами....

Иставорише опет неколико година. Увек су се камтили око чардака више чесме. Од сада и слабе хране, коју су, уосталом, куповали за своје паре скуцкане за рахатнијих година, он се постара, погрби и сам себи отешта, а она убрзо умре. По њезином укопу, прода кућу и продуљи живот. Зазирао је од људи, мало му је ко долазио, а и он је мало куда ишао. Сам, без крова, пресели се, најпосле, к чардаку, али, бојећи се да га не би проказали бегу кад се овај врати, није у њем ноћивао, него на кланици, у заосталом прињу.

Каткад, петком, обукао би своје светачко рухо, и сишао на Бјелаве, к џамији. Зарозао би чакшире, како би се видело да су нове, каук наново лепо премотао и обријао се. Са сваким се здравио и показивао своје, као небо плаве, доброћудне очи.

Свраћао би и у кахву. Хвали није било краја. Како му је књига од њих стигла, како га поздрављају и како ће убрзо доћи. Да би показао како је он њима у вољи, како га пазе, причао би:

— Ово одијело су ми спремили. Још, бива, питају да ли ћу га бегенисати; бољег, веле, тамо нејма, није оно шехер, ко овај наш. И њу, рахметиле-Шемсу, поздрављају и неки јој без шаљу. Ја, шта ћу, него прими. Зазор ми је; знам и они баш нису тако при парама. Ма знам ја њиха: и своју би кошуљу дали.

Слуша га кахва и понеки дрма главом. Кад се тако исприча и нахвали, одлази прав и весео, као да се повратио за десет година. Снага му порасте. По неколико дана, иза тога, ради без предаха, очекујући да ће подсигурно доћи.

Ту се мисли пресекоше. Диже се, и једва се попе на бој, преко климавих и оронулих басамака. Опипава јастуке и сахане по долафима, ћилиме. Све је на своме месту као да је бег јуче отишао, само што је све изједено од мољаца, похабано, у крпама. Он то и не види. Годинама је све то отимао од времена, па, у тој борби, није ни видео шта се догађа пред његовим очима. Видео је само рад, а никако оно око чега се бринуо.

Вратио се опет к огњишту.

За чардак је знао да неће моћи дуго да издржи. Оронуо, са улегнутим кровом који је личио на леђа седласта коња, он је пошао наниже, према граду. На много места, леп је отпао, па се виде гола дрвена ребра — шипке. Кљују га жуне са свих страна. Од непрестаног прања и рибања, подови протрунуше.

Како кланица поче да прокапљује, он се, не без страха, пресели у кућу. Ту је, код огњишта, спавао на својим асурама и ћебетима, које је преко дана износио на авлију, да га не би, не дај Боже, затекли као уљеза.

Не би он то кабулио ни за стотину оваквих чардака.

Деца, која су некада окусила Шемсину халву, одавно одрасла, окућена, децу изродила и заборавила Раму. Ова садашња су, по речима Раме, некаква копилад, као да нису наше вере, већ доведена: иноверци, каури. Намамила се деца, а изгледа и по наговору старијих, па често, кад он риба и пере годинама нерабљене и од непрестаног рибања продеране судове, бију чардак каменицама. За сваким ударом указују се дрвена ребра и песак се осипа. А они онда захалачу:

— Рамоооо, о Рамоооо, ето хин, провали се џада!

С почетка, док се не извешти, он би излетео на сокак, надстрехивао руку над очи, погледао, па кад види да је превара, враћао би се и са још јачом жестином настављао рибање сахана и леђена, замуцкујући:

— Ајд, ајд, пасји изроде, доћи ће он; казаћу да си ти. Чекај, Мумин сине.

Испрва, на његове претње, деца би бежала, али се ослободише, дизаху читаву махалу и осипаху чардак хрипама.

По који, старији, надвикивао би остале:

— Рамооо, издвори ли мезар. Ихихи, ихихи....

Није се пуно бранио. Још се више повукао у се. Не иде више ни пред џамију. Стид га је да се показује онако подбуо и бурлав у лицу, неуредне косе и браде, сав у прњама, да с њега висе липаћури. Није то ради њега, Раме, не. Неће он ради њих, чува им образ. Зар он да брука бега и бегиницу. Јок. Кад они дођу, накитиће се,

позваће цигане, па нека виде што је човек од соја. Нека онда кажу да ли је издворио мезар. Аха, да онда виде Раму. Чекајте, крмад ниједна, их!

Из године у годину борио се са свима: и са ветром, и са махалом, и са кишом, и са оном копиладијом, децом. Доћи ће они. Зар да он не верује своме златноме бегу? Чуо је он добро како је бег казао да ће доћи убрзо. Зна бег више него цео шехер. И више од оног Швабе који подиже неку цркву крај јаничарске куле! Охохо, још више!

Дан се тулио. Никад као досле не дође му тешко. Бранио се од чамотиње и јуначио понављајући:

— Кад могох довле, и даље ћу.

Изашао је да обиђе чардак. Ноћ је крадом слазила са источних падина. Месец, као црвено, зажагрено око, дизао се над уснулим Требевићем. Ветар хуји, далеко, у продолини Миљацке.

Стајао је пред вратима, насред авлије, и гледао преко развађених тараба у осветљен град под ногама. Погурен и јадан, згучених песница, пред расклиманим и поклеклим чардаком, био је само његов сен.

Тулио се пролећни дан са западом огрезлим у крви.

— Биће га сутра и опет. Носићемо се.

Док су црви неуморно куцкајући разносили грађу, Раму, по првипут у овој осами, крај извешталих и непотребних ствари, немир такну у срце.

Једва, иза другог кукурекања, заспа са труном сумње у иначе, смиреној души . . .

Зором, рано, закључа кућу, и кључ пажљиво задене за појас. И не памти кад је задњи пут слазио. Несигурне ноге једва га држе и, почешће, мора да се придржаје за пармаке. Очи, страхом укљештене, зуре у неки усоптали воз на Бистрику.

Жуберкају птице по влажним баштама. Махала се мешкољи.

У Мехиној кахви на Бјеловама никог. Мехо туца каву.

— Мерхаба, Мехо, вели Рамо и крадом погледа на њ.

— Мерхаба, мерхаба; зар и ти овамо, Рамо? Тешто.

— Ја ко велим, инсан сам, па могу и ја међу вас — набусито ће Рамо.

— За кахву, је ли, Рамо?

— Ја.

Почеше пристизати мусафири. Све сами ихтијари; убијена погледа, уморни, као да хефтима не спавају. Здраве се: неки са Рамом, неки међу се, а сви са Мехом. Изби и Ахмед-бег, ахбаб Раминог бега. Гледа Раму, па ће, трљајући своје чело смежураном руком, као да купи мисли, да запита:

— Ама, Рамо, јеси л' ти то? Зар још девераш?

— Ја, ја, Ахмед-беже! Деверам.

— Ма, дина ти, доби л' ти ишта од твојијех, одонуд? а?

— Право да ти кажем, већ подуго ни хабера. Дослен су јављали и слали. Али, како ја есапим, брзо ће они овамо. Чекам сваки дан. Не дају кметови, па мука жива.

Као пламени догорелих свећа, плануше два три осмеха на лицима неколицине.

— Међер ти, Рамо, не знаш — вели Ахмед — да је рахметиле Али-бег, још пре неколико година, продао своје чифлуке. Ово сад, кад је Швабо са Султаном кидисо на Србе, шћаху се вратити, али, у зо час по њих, умре Али бег. Удовица не шће сама натраг, већ ми, овијех дана, прода и чардак, нек, вели, ово све не пропадне. И ја, није да ми треба, доста ми је белаја и са својијем, ето, велим, ради хатера, били смо ахбаби. Ваља ми ђегодерце избити горе да прегледам.

Раму се све окрену. Главу истурио напред, очи му стале заједно са мислима. Види се: човек се трапи. Дође му отужно. Чинило му се свако питање узалудним, али, саме од себе, без његове воље, речи прокуљаше:

— Налет те било, Ахмед-беже! Слутове. Зар тако? Швабо и Султан, па не шћеше. Аха, нека. Рече л' ти оно рахметиле, а? Ах, фарауни, што не казасте? Зар сте ви Турци, а јок — сам поганлук! Није болан, батали маскару.

— Јес, Рамо — завикаше неки — тако ти је као што бег каза.

— Аман, што нас нако нарезили — вели један.

Притајио се, а у њем се све скаменило. Мисли, у почетку, само што плазе, па се, после, сударају, бију, као зрна по теспињу. Варали га ето. Нису. Зар се с њим само спрдало, терало шегу? И да је Рамо био ћорав? Ајд, није тако. Доћи ће, ама онај прави. Видећеш!

— Је ли, Мехо, да ће доћи онај прави? Бога ти, је ли?

Остави, Рамо, батали.

— Шта батали? Сад кад очувах — нек дође, мора.

Кахва се празнила, пунила, а он је непрестано седео. Без осећаја, са напола отвореним устима и упртим погледом у врата личио је на кип. Усне су се трзале у неком грчу: молио је опроштење, шта ли.

Чекао је да ветар крене, па да, заједно, изађу горе до чардака.

Пред акшам, задрхташе пенџери у оквирима, и ветар пође у корак.

Рамо, скоро бесвесно, пребатрга кахву и изађе на сокак. Полако, подобро раскречених ногу, као пијанац, одмицао је, а рите су се повијале и лепршале. Знао је да је све готово, одлучено, знао је конац и није се журио, понављајући са гађењем:

— Их, што одох међу хајван, пексијане, те се вако опоганих! Зар тако, беже? Тако ли ти очува образ: и мој и свој? Остави

позваће цигане, па нека виде што је човек од соја. Нека онда кажу да ли је издворио мезар. Аха, да онда виде Раму. Чекајте, крмад ниједна, их!

Из године у годину борио се са свима: и са ветром, и са махалом, и са кишом, и са оном копиладијом, децом. Доћи ће они. Зар да он не верује своме златноме бегу? Чуо је он добро како је бег казао да ће доћи убрзо. Зна бег више него цео шехер. И више од оног Швабе који подиже неку цркву крај јаничарске куле! Охохо, још више!

Дан се тулио. Никад као досле не дође му тешко. Бранио се од чамотиње и јуначио понављајући:

— Кад могох довле, и даље ћу.

Изашао је да обиђе чардак. Ноћ је крадом слазила са источних падина. Месец, као црвено, зажагрено око, дизао се над уснулим Требевићем. Ветар хуји, далеко, у продолини Миљацке.

Стајао је пред вратима, насред авлије, и гледао преко развађених тараба у осветљен град под ногама. Погурен и јадан, згучених песница, пред расклиманим и поклеклим чардаком, био је само његов сен.

Тулио се пролећни дан са западом огрезлим у крви.

— Биће га сутра и опет. Носићемо се.

Док су црви неуморно куцкајући разносили грађу, Раму, по први пут у овој осами, крај извешталих и непотребних ствари, немир такну у срце.

Једва, иза другог кукурекања, заспа са труном сумње у иначе, смиреној души . . .

Зором, рано, закључа кућу, и кључ пажљиво задене за појас. И не памти кад је задњи пут слазио. Несигурне ноге једва га држе и, почешће, мора да се придржаје за пармаке. Очи, страхом укљештене, зуре у неки усоптали воз на Бистрику.

Жуберкају птице по влажним баштама. Махала се мешкољи.

У Мехиној кахви на Бјеловама никог. Мехо туца каву.

— Мерхаба, Мехо, вели Рамо и крадом погледа на њ.

— Мерхаба, мерхаба; зар и ти овамо, Рамо? Тешто.

— Ја ко велим, инсан сам, па могу и ја међу вас — набусито ће Рамо.

— За кахву, је ли, Рамо?

— Ја.

Почеше пристизати мусафири. Све сами ихтијари; убијена погледа, уморни, као да хефтима не спавају. Здраве се: неки са Рамом, неки међу се, а сви са Мехом. Изби и Ахмед-бег, ахбаб Раминог бега. Гледа Раму, па ће, трљајући своје чело смежураном руком, као да купи мисли, да запита:

— Ама, Рамо, јеси л' ти то? Зар још девераш?

— Ја, ја, Ахмед-беже! Деверам.

— Ма, дина ти, доби л' ти ишта од твојијех, одонуд? а?

— Право да ти кажем, већ подуго ни хабера. Дослен су јављали и слали. Али, како ја есапим, брзо ће они овамо. Чекам сваки дан. Не дају кметови, па мука жива.

Као пламени догорелих свећа, плануше два три осмеха на лицима неколицине.

— Мећер ти, Рамо, не знаш — вели Ахмед — да је рахметиле Али-бег, још пре неколико година, продао своје чифлуке. Ово сад, кад је Швабо са Султаном кидисо на Србе, шћаху се вратити, али, у зо час по њих, умре Али бег. Удовица не шће сама натраг, већ ми, овијех дана, прода и чардак, нек, вели, ово све не пропадне. И ја, није да ми треба, доста ми је белаја и са својијем, ето, велим, ради хатера, били смо ахбаби. Ваља ми ђегодерце избити горе да прегледам.

Раму се све окрену. Главу истурио напред, очи му стале заједно са мислима. Види се: човек се трапи. Дође му отужно. Чинило му се свако питање узалудним, али, саме од себе, без његове воље, речи прокуљаше:

— Налет те било, Ахмед-беже! Слутове. Зар тако? Швабо и Султан, па не шћеше. Аха, нека. Рече л' ти оно рахметиле, а? Ах, фараuни, што не казасте? Зар сте ви Турци, а јок — сам поганлук! Није болан, батали маскару.

— Јес, Рамо — завикаше неки — тако ти је као што бег каза.

— Аман, што нас нако нарезили — вели један.

Притајио се, а у њем се све скаменило. Мисли, у почетку, само што плазе, па се, после, сударају, бију, као зрна по теспиљу. Варали га ето. Нису. Зар се с њим само спрдало, терало шегу? И да је Рамо био ћорав? Ајд, није тако. Доћи ће, ама онај прави. Видећеш!

— Је ли, Мехо, да ће доћи онај прави? Бога ти, је ли?

— Остави, Рамо, батали.

— Шта батали? Сад кад очувах — нек дође, мора.

Кахва се празнила, пунила, а он је непрестано седео. Без осећаја, са напола отвореним устима и упртим погледом у врата личио је на кип. Усне су се трзале у неком грчу: молио је опроштење, шта ли.

Чекао је да ветар крене, па да, заједно, изађу горе до чардака.

Пред акшам, задрхташе пенџери у оквирима, и ветар пође у корак.

Рамо, скоро бесвесно, пребатрга кахву и изађе на сокак. Полако, подобро раскречених ногу, као пијанац, одмицао је, а рите су се повијале и лепршале. Знао је да је све готово, одлучено, знао је конац и није се журио, понављајући са гађењем:

— Их, што одох међу хајван, пексијане, те се вако опоганих! Зар тако, беже? Тако ли ти очува образ: и мој и свој? Остави

ме на спрдњу, а? Завадио се са свима. А зашто, питам ја васке, зашто? Нема ни образа, ни бега, ни чардака, ни Раме, видећеш!

Како није дуго говорио, сада је само мотао и плео. О свему и свачему. Завршавао је да предахне:

— Их, што ли се опоганих!

И заиста. Та га је стварност, за коју пре, док није силазио доле, није ни знао, опоганила. За њега је сада све било залишно, глупо.

Пред њим је стајао чардак, нем и гломазан, као нека авет, која је живела само од његова живота и која му је испијала крв и снагу. Сада је знао да су на сваком комаду те панутрине делови његова живота, разбацани и излепљени. Наслућивао је како један без другог неће моћи опстојати и да ће заједно умрети, у међусобном загрљају.

Ветар је почео да обешењачи.

— Све ће он то трети и избрисати. Нека.

Једва је отворио стару, зарђалу браву. Отварао је редом врата и пенџере, вадио маховину из пукотина, а ветар је за њим ишао узастопце, и кликтао ширећи се по одајама и реско шиштао. Први пут у своме животу, Рамо леже, горе на боју, у бегове душеке. Би му мило што се свети. Никако није могао да се загреје. Трпао је на себе јоргане, п њаве и ћилиме. Тежина је расла као мора. Отворених очију буљио је у испуцано и улегнуто шише и, са необичним стрпљењем, очекивао оно што ће подсигурно доћи. У очима није било сузе, ни немира, ни страха. Био је миран и очекивао као што је целог века и радио.

Ветар је растао и прикупљао снагу поигравајући кораком обесна детета. Кад заноћи и фењери плануше жмиркајући радознало у тами, он се помами као никад досле. Ни најстарији ихтијари не запамтише јачег.

Ломотом одлетеше пенџери и врата. Час је почео да кључа и витла слободним одајама. По Рамину лицу само што клизе његове хладне и мрзле руке, забивају се под покриваче и одижу сећије. Рамо се дубље завлачи. Чардак премро од страха, па само јечи.

Тутње његови табани по тавану, а од његових удара одлећу шиндре уз шкрипу зарђалих клинаца. Уз ударе, кркљање и режање, истављају се рогови.

Одупире се чардак. Нагиње се, исправља и нагиње на другу страну. Кроз отворе на крову просипа се чађа и набијена земља. Учесташе удари. Један јачи од другога. Избијају јапију и потпарње. Ветар, усопљен од напора, хукће и сикти. Падају греде око Раме; две пале покрај њега, с једне и друге стране, па га бране од удара. Заплави се дубоко ноћно небо над Раминем главом. Лете тренице и звиждањем пресецају зрак.

Целу је ноћ ветар раскопавао кућу и хуктао дижући се у висине и падајући својим огромним телом по натрулим гредама. Каткад се примири, неколико тренутака, шуља се, лагано, крадом и, онда, свом силином заковитла низбрдице и са хиљаду тешких, окованих бичева ошине по развалинама. Палуцају дугачки бичеви, бије олово уз крхање дрвета с којег одлеће иверје.

Пред сабах, кад поче ветар да одмиче Сарајевским пољем, чардак, са изломљеним гредама које су јасно стршале у бледо небо, и великим рупетинама, личио је на костур неке претпотопне, стравичне животиње.

На дну слеђених, отворених очију Раме субаше, место суза, светлуцале су две три одоцнеле звезде.

Јакша Кушан.

У ТУЂИНИ[1]).

Сунце сије, а у души ми је мрак. Тешко си га мени у туђини! Туђи језик је храпав, туђи хлеб горак, а немилосрдан је туђи бог! Прољеће је, али га не види, коме у срцу не цвате!

Свијет је мален, бол моја велика...

Добри бого обилази земље (кажу људи) дијелећи дарове — али је увијек ондје, гдје мене није!

Подне звони, али ме нико не чека на ручак: *туђе* мајке, *туђе* сестре, *туђа* браћа крај мене пролазе. Туђи су и они мени и ја њима. И моја бол је њима туђа, кано и мени њихова радост. Туђе сунце не грије душе!

Људи долазе и одлазе. Од куда? камо? — — Међу хиљадама самотујем!

Не питају ме: ко сам? А добро је тако! Јер да ме питају, не бих им знао рећи — —

Идем кано мјесечњак. Мећем ногу пред ногу: најприје лијеву пред десну, па десну пред лијеву. Идем, не марећи камо — —

Ја сам она сломљена грана, која — на вјетру — цвили. Плод ће се мој посушити на грани, и отпасти ће.

Биљка сам на ливади, копитом погажена; мач, који рђа у дубини морској!

Ни прошлости ни будућности немам, а и *нада* моја је мртва: видио сам је ове ноћи, гдје лежи покрај мене, кано убијени коњ на пољани бојној...

Фран Мажуранић.

---

[1]) Из књиге „Од јутра до мрака“, која ће ових дана изаћи у издању „Матице Хрватске“.

ОБЛАК.

Под окнима ми ветар брунда,
ко бумбар црн; —
а калдрмастим небом јури
тамни чун...
— Да ли је среће,
да л' љубави
ил' жеља пун?
Или је мржња?! —
— По небу плови
тамни чун,
а под окнима
ветар брунда
ко' бумбар црн. —

Вера Обреновић—Делибашић.

НЕЗНАНКА.

Наше стазе најзад се састају;
Твој је лик дочаран мојим сном.
Где пребиваш? Можда у бескрају
Ил' у тихом, можда, болу мом...

Знам: у часу слућеног састанка
Биће лик твој тајном обасјан.
Чаробница, царица, незнанка...
Да ли сањаш исти, исти сан?

Ев. Захаров.

НАРОДНА СВЕЧАНОСТ.

Над градом блиста сунчани прах
и трепти у звуку тумбета,
само се ритам тежак чује
великог нечијег срца.
Преко шуме димњака
ја гледам све боје триколора,
што лепршају велику радост
веселог нечијег срца.
Чије то срце тако бије?
То срце радосно наше није,
Наше су руке жуљевите.
Наше су жене бремените.
У тврду постељу хладну
лежемо децу гладну.
Радост нам ретко доходи.
Беда нам само походи
кутове собе нам мрачне.
Друкчије срце наше бије
чекића металним батом
под црном тешком заставом
са стега чађава димњака.

Вечерас ће бити велико бдење,
Свечано мирисно осветлење
од дугих смоластих луча.

Велика гомила дићи ће грају,
широке улице блештаће у сјају
шарених лампиона.

Само ће код нас и вечерас:
да жалосно гори чађав жижак;
да плачу гладна мала деца.

Срђа Ђокић.

БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС.

Послије Бугарске најважније бјеше за Русију јерменско питање, а томе цијелом питању Батум је био глава. И око овога се Конгрес прегонио четири пуна дана. Истина, Русија се била споразумјела с Инглеском о Батуму, али сад се показало, да је Инглеска и ту неискрено радила. Она се бојала, да Русија од Батума не учини други Севастопољ, па се сада мучила, да се Конгресом утврди, да Батум буде слободно пристаниште, а да Русија не смије никаква утврђења у њему градити. Русији није ово лакше било, него сиљење од Јевропе, да свој уговор с Турском подвргне суду њезину. И већ се мислило, да ће се Конгрес разврћи и да ће ипак до рата доћи. Мирољубиви Цар Александар и сад одклони ту велику опасност, изјавивши да ће Батум учинити слободним пристаништем.

Кад је инглеска свршила свој посао на Конгресу, истакла се Аустрија. У сједници од 17. јуна читао је гроф Андраши меморандум, у коме је изложио колико је Аустрија за цијелу годину дана од устанка и агитација у сусједним јој провинцијама претрпјела; да је она преко 150.000 бјегунаца босанскијех морала примати, који не хтјеше никако више врћати се под власт турску; да Порта није у стању у Босни ред одржати. Ово жалосно стање и буне непрестане трајаће и даље и дохватиће сусједне словенске покрајине. На Конгрес би пала велика одговорност за мир Јевропе, ако то стање не прекине. Аустрија не тражи Босну и Херцеговину, само жели да Конгрес донесе један закључак о њима, па буде ли практичан и добар, она ће га прва прихватити.

Кратки смисао овога дугачког разлагања ипак је био, да Конгрес преда Босну и Херцеговину Аустрији. Улоге су биле подијељене. Андраши је одиграо своју, а за њим одмах устане Салзбери и предложи, да се Босна и Херцеговина повјери управи Аустрије. Конгресу није одило у памет, да би и практично и добро било, да те земље пођу Србији и Црној Гори, којима су саме тежиле. Салзбери је доказивао, да је у јавном интересу Јевропе, да ове провинције турске буду под заштитом једне моћне државе, а та не може бити друга, него Аустрија, која граничи с оним земљама. Заступници свијех сила прихвате ови предлог без поговора. Само турски посланик изјави, да Турска неће пристати на то одузимање њених земаља. Сад је Турцима и светостефански уговор био благ и добар и они се позиваху на њега,

наводећи, да порту само он веже, а овај захтјев Конгреса на далеко прелази границе онога уговора њеног с Русијом. Турска је у стању заштићавати Босну и Херцеговину и управљати с њима и извршити све оно, што силе очекују од аустријске државе.

Бикенсфилд одговори турским посланицима, да Инглеска остаје при свом предлогу. Турска није била у стању угушити ни сами устанак херцеговачки и то још прије рата, када је била у пуној снази. Силе не могу оставити Турској оне земље, јер би Јевропа имала отуд вазда неприлика. Требало је још само да и Бисмарк благослови ову жељу аустријско-инглеску. Он изрази своје чуђење турским посланицима, како се они не подају једнодушном ријешењу Конгреса, а треба да помисле, да је Конгрес сачувао Турској провинције, које много више вриједе него Босна и Херцеговина. Није било друге, морали су и Турци пристати. Толико им је задовољено, што је Конгрес закључио, да се Аустрија споразумије с Турском о извршењу окупације, т. ј. о уласку аустријске војске, о трајању окупације и т. д. И тако 22. јуна предаде Конгрес Босну и Херцеговину Аустрији под именом њихова избављења и ако су сами Херцеговци и Босанци све прије, но то жељели и очекивали.

О другим закључцима свето-стефанског уговора, о пловидби Дунавом, о мореузима, о ратној одштети, о реформама и др. ходило је у Конгресу лако и глатко. Но потеге је било, кад дођоше на ред Црна Гора, Србија и Румунија као савезници Русије. Одмах иза ријешења о Босни и Херцеговини узео је Конгрес 23. јула у претрес чланке свето-стефанског уговора о Црној Гори. Ту је опет Аустрија имала прву ријеч. Она је живо и постојано радила, да што више сукрати добити, које је свето-стефански уговор Црној Гори одредио. Њој су највиши јади били, што је Црна Гора у своме рату испала на море освојењем цијелога турског Приморја од аустријске границе до Бојане, и рада је била то јој одузети, и опет је затворити у њене стијене. Књажев изасланик Војвода Божо Петровић није престајао обавјештавати појединце све редом посланике јевропске, да Црна Гора не може живјети без изласка на море и да Конгрес треба да прошири Црну Гору, ако ће, да она може у будуће чувати мир и прихватити се рада, као и остали свијет. То су без сваке сумње увиђали добро и сви посланици, али се они нијесу руководили тијем, да задовоље Црну Гору, но да поводе Аустрији. Сама влада аустријска као да је презала од свог неправичног поступања према Црној Гори, па је унапријед радила, да свијету представи своје држање као ствар потребе и морања. Да докаже, да се Црној Гори не могу уступити мјеста свето-стефанским уговором јој намијењена, истакла је вјерозаконску нетрпељивост Црногораца и по томе опасност, којој би би се изложило римокатоличко становништво у оним крајевима. По вишој наредби, аустријски консул у Бару радио је живо у томе правцу. Он је нагонио све римокатолике у барском округу, да се упишу у поданство аустријско. Да то лакше постигне свијема је зборио, да Бар неће остати Црној Гори, него да је он аустријски. Дошли су у Бар нови свештеници римокатолички, који су — по добивеном налогу — одмах од првога дана противили се свакој наредби мјесне црногорске власти и изјављиваху, да они исте не признају. Римокатолички свештеник у Улцињу тако је исто поступао и јавно је позивао народ, да се противи Црногорцима. Најмљени људи од барскога консула — Нетовића — викали су јавно по сокацима: „Живио наш цар Фрањо Јосиф!" Да је све ово имало једину цијељ, да се свијет и Конгрес рђаво расположи према Црној Гори, доказао је овај незнатан случај: једна мала чета турска прешла је демаркациону линију на Бојани мимо турске страже и напала црногорску стражу, која је ону одмах сузбила. О овоме је одмах био извијештен Конгрес, али наравно обратно, да су Црногорци напали. У Крајини близу Скадра, било је све мирно. Турци су уживали потпуну слободу од стране Црногораца и обрађивали су своје земље. На Конгресу је јављено и за тај крај, да је букнула буна, да Црногорци чине Турцима свакојака насиља и купе од њих десетак. Ово се све радило у прве дане Конгреса и књаз Никола послао је своме посланику Војводи Божу Петровићу 5. јуна опширни извјештај о свему томе и наредио му, да представи Конгресу истинито стање ствари и да су све оне оптужбе намјерна измишљавања.

Бојећи се непрестано великога уплива Аустрије на Конгресу, Књаз је једнако зебао за Бар, и то га је нагнало, да јави својим изасланицима у Берлин, да предложе грофу Андрашу ове уступке Књажеве односно пристаништа барског: неутрализација, означење броја бродова, које Црна Гора може држати, обвезу Црне Горе да неће примати аустријске трговачке бродове под своју заставу, римокатолици да се ставе под заштиту свијех сила. Божо Петровић одговорио је на ову депешу Књазу, да га Андраши није примио, извињујући се превеликим послом, а да о концесијама неће да чује, јер да он остаје при својој одлуци т. ј. да се Црној Гори неће дати излаз на море.

Тада се Књаз обратио самоме цару Александру с молбом, да му одржи Бар с пристаништем, јер већ види, да се мора покорити сили и претрпјети сваку неправицу, али Бар да не може пустити. И цар је доиста наредио књазу Горчакову, да не одустаје од захтјева, да Бар остане црногорски. То је одлучило. Црна Гора добила је Бар, али под свијема условима, које је Аустрија ставила, а Конгрес усвојио. Аустрија је узела за себе Спич и цијелу обалу од своје границе до у пристан барски, а обалу с друге стране од Бара до Бојане са Улцињем повратила Турској. У накнаду за ово Конгрес је оставио Црној Гори Плав и Гусиње. И херцеговачку границу преиначио је Конгрес по предлогу Аустрије на штету Црне Горе. Независност Црне Горе Конгрес је признао, а њу није ни прије нико одрицао, па ни сама Турска није никад у стању била у дјелу порећи је. Је ли Аустрија какву опасност назирала за себе од мало повећане Црне Горе, кад је онако на Конгресу кидисала на њу? Или је својим успјехом на Конгресу хтјела само да покаже силу своју Црној Гори и тијем уједно и њој и осталијем државицама балканскијем, да њихова ћаба није Петроград, него Беч?

Србија — и ако је са малијем дијелом пошла са Конгреса — опет је према свето-стефанском уговору била у добит. Њезин заступник Ј. Ристић ту је корисно уложио свој државнички дар и труд.

Игра је судбине, ваљда, да је трећи суборац Русије у овом рату с Турском, Румунија, изишла пред Конгрес као тужилац њезин. Румунија је тражила од Конгреса, да се утврди, да руска војска не смије Румунију прелазити, да се прогласи неутралност и независност књажевине, да јој Русија не узима Бесарабију, а да јој се дадне ушће Дунава са острвима и прилична ратна одштета. Цар Александар није хтио о Бесарабији ни да се збори. Њезин повратак Русији тражио је безусловно, а Румунија да се накнади Добручом. Конгрес је то усвојио, а сувише Румунији признао независност и дао јој острва на дунавском ушћу.

Грчка — која се присјетила да рати, када су се сви умирили — била је на Конгресу врло симпатично предусретнута. У двије сједнице вијећало се о њеној ствари и њени посланици присуствовали су истијема. Инглеска је обећавала Грчкој златна брда, кад је грчка војска упала у Тесалију, но на Конгресу сасвијем је заборавила своја обећања. Но је Грчка нашла у Француској живога заштитника. Вадингтон тражио је за Грчку најприје све провинције грчке, што су под Турском. Не нашавши одзива у Конгресу, предложио је по томе јужни дио Тесалије и Епира и ријеке Саламбрија и Каламос да буду будућа сјеверна граница међу њом и Турском. Конгрес је на то пристао, али не да то буде закључак Конгреса, него само као захтјев упућен Порти и да се она о томе споразумије с Грчком. У случају неспоразума, силе би имале посредовати. Грчка је овај закључак и позну добит скупо платила, много скупље можда, него да је уљегла у рат са Србијом и Румунијом, кад се већ није одважила, да са Црном Гором и Србијом рат отпочне.

1. јула закључен је Конгрес.

Посланици великијех сила завршили су га сјајним гозбама у Берлину, а народ српски, који је имао цијелу заслугу за покрет и овај велики рат за ослобођење хришћана испод јарма турског — одазвао му се са тешким, болним уздахом, да је правица остала ненаграђена, да је борба његова само заустављена и на кратко вријеме одложена. Конгрес је својим закључцима потврдио стару; кога је сила, онога је власт.

Он није ријешио источно питање, но је приредио свеградиво за будуће, нове, велике догађаје.

Књаз Никола дао је томе стању израза у посљедњој депеши својим изасланицима у Берлин, пред разлаз Конгреса: „Пошто наша ствар буде сисвијем свршена — јавио им је Књаз — кад кренете овамо, изјавите на опроштај свакоме пуномоћнику великијех сила, да се Црна Гора не налази праведно награђена и да су јој нове границе на много мјеста сасвијем неприродне. Стога народ црногорски осјећа жалост и бојазан, да ће због те неприродности граница бити узнемираван и спречаван у његовом настојавању за мирним развитком.“

По берлинском уговору измијењене су многе тачке свето-стефанског уговора. На основу овога и измјена конгреских имао се сада коначно закључити мир међу Русијом и Турском. То је одило споро и тешко. Једва у јануару идуће 1879. г. дођоше преговарачи у свијема тачкама до споразума и 27. јануара потписао га је султан у Цариграду, а 3. фебруара цар Александар у Петрограду.

Истога дана издао је цар овај проглас народу руском:

„Ми, Божјом милошћу, Александар Други, цар и самодржац свијех Руса, краљ Пољски, велики књаз Финландски и т. д. објављујемо свијема својим вјерним поданицима нека знаду: 27. пр. мј. јануара склопљен је с нашијем благовољењем у Цариграду коначни уговор мира с Отоманском Портом, а данас смо га Ми потписали. Уштед тога заповиједамо нашијем трупама, што су на Балканском Полуострву да се у Русију поврате, а остављамо привремено у Бугарској и Источној Румелији, сходно одређењу берлинскога уговора — само један окупациони корпус, да осигурава нови ред ствари, који ће се тамо увести.

Свијема нашијем вјерним поданицима познати су из Нашега манифеста од 12. априла 1877. узроци, због којих смо се нашли побуђени, да се дигнемо на оружје у чистој свијести о правичности оне ствари, коју предузесмо, непоколебљиво уздајући се у храброст наше побједоносне војске, а скромно очекујући милост божју.

Љути бој — хвала Свевишњему — завршен је низом сјајних ратних дјела, која су наше оружје осуле новом неувелом славом и постигнућем праве цијељи рата, т. ј. да се побољша судбина Хришћана у Турској. Подвизи наше храбре војске и у Јевропи и у Азији, пријелаз Дунава, јуначка одбрана кланца Шипке и Бајазита града, заробљење турске војске, освојење Карса, прелазак Балкана и најзад побједоносно продирање од Софије к Пловдиву и Једрени по најгорем времену зимњем — то ће бити записано у ратнијем аналима цијелога свијета међу листове, који не пропадају.

Наглим продирањем наше војске к Цариграду, које је за тијем шљедовало, била је принуђена влада турска, да се обрати к Нама с молбом, за што скорије закључење примирја и постављање услова миру. Ове претходне услове Порта је усвојила. Прелиминарни уговор свето-стефански потребовао је због наших међународних обвеза с другим силама, споразумљење с истијема о некијем тачкама. Да би се то постигло, да би се избјегли нови сукоби, а руковођење свагдашњом жељом, да се пролијевању крви и биједама рата, које су нашу драгу отаџбину тиштале — крај учини, саизвољели смо, да се у Берлину састане Конгрес од заступника свијех сила великијех, да се савјетује о онијем члановима прелиминарног уговора свето-стефанскога, којима је потребно опште одобрење. За доказ Наше искрене жеље, да се до мира дође и пошто смо нашли, да одређења берлинскога уговора одговарају Нашој цијељи, да се поправи судбина Хришћана на Истоку — то смо потврдили берлински уговор мира и оставили смо га за темељ Нашем — сада већ коначно склопљеном уговору мира с Отоманском Портом.

Од сада је прије свега потпуна независност Румуније, Србије и Црне Горе припозната и границе тијех земаља проширене су. Сјеверна Бугарска постала је самостална кнажевина, турски градови у њој имају се разрушити. Већем дијелу Јужне Бугарске дата је под именом Источне Румелије аутономија под управом главнога гувернера хришћанске вјере. Турска се обвезала дати својим осталим провинцијама у Јевропи нове административне установе. Русији је повраћен онај дио Бесарабије, који је од ње отргнут био паришким уговором од године 1856. У Азијској Турској проширено је Наше земљиште присједињењем Карса, Ардахана и Батума с околнијем земљиштем њиховијем.

То су резултати рата, који смо отпочели и сад завршили.

Оглашујући својим љубљеним вјерним поданицима сретан повратак мира, увјерени смо, да ће они своје молитве спојити с Нашијема, да благодаримо Свевишњему, који је даровао Русији нове побједе, нову славу и признателност хришћанских народа, које је она ослободила."

Иза овога прогласа руска војска одмах је кренула из Бугарске, укрцавши се у Бургасу.

Остало је само око 50.000 са књазом Дондуковом, по уговору, до маја исте године.

Никола I.

ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦА ВЛАДАВИНЕ КЊАЗА НИКОЛЕ

(ПРИМАЊЕ ТИТУЛЕ КРАЉЕВСКОГ ВИСОЧАНСТВА).

Књаз Никола ступио је на црногорски пријесто 2 августа 1860 године. Он није никад хтио дозволити да се тога дана чине свечаности, као што се то у многим државама практикује. Његов стриц књаз Данило убијен је 1 августа. Дакле умро је од насилне смрти, стога се књаз Никола држао строго тога правила за четрдесет година своје владавине. Ове године био је принуђен одступити од тога правила, јер је желио прославити четрдесетогодишњицу свог ступања на пријесто. Међутим, ипак прослава није обављена другог августа, већ један дио петнаестог, а други, главни дио, 6 децембра.

По неком усвојеном правилу при другим дворовима, обично се слави у великом обиму двадесетпетогодишњица или педесетогодишњица ступања на пријесто владара. Међутим, Књаз није хтио чекати још десет година, јер су се у свијету могле догодити какве промјене, које су могле спријечити извршење велике јубиларне свечаности.

Прослава четрдесетогодишњице владавине Књазу је била узгредна ствар. Под том фирмом хтио је постићи нешто друго, о чему је снивао

већ неколико година раније. Сродственим везама увео је себе и своју владарску кућу у коло великих владарских кућа европских. Удадбом својих кћери сродио се са царском кућом Романова, што је престиж црногорске династије у очима свих европских дворова подигло на веома високи степен. Удадбом принцезе Јелене за Виктора Емануела, краља Италије, престиж црногорске династије постигао је свој врхунац. Удадбом принцезе Ане династија се је сродила преко Батенберга са краљевском кућом Велике Британије. За једну владарску кућу једне од најмањих држава у Европи зар се је могло што више и боље и замислити! Амбиција књаза Николе морала је бити свестрано задовољена овим сродничким везама са највишим владарским кућама. Међутим, њему је нешто недостајало у унутрашњем обиму наше династије, што је требало пошто зашто допунити. Тебало је и њу подићи до извјесног степена у рангу, и то до онога степена који јој је могао припасти међу владарским кућама без замјерке, а то је да се досадашња титула *височанства* подигне на степен *краљевског височанства.*

До великог рата 1876—7, титула књажева била је *Ваша Свјетлости* (Altesse Serenissime). Послије рата, по општем признању наше независности на Берлинском Конгресу, ова титула подигнута је на степен *височанстви* (altesse). Ова измјена учињена је без икаквих дипломатских радња код других држава, а и без свечаности. Титула *височанство* на српском језику била је јасна у дипломатској преписци, наставак *serenissime* одбачен је, а задржан је *altesse*, што одговара српском *височанство.*

У старијим временима, прије ових позајмљених титула, највише су титуле биле у Црној Гори *Господар* и *Господин:* Владика Господар док су владике владале, а касније Књаз Господар. Титулом господина називали су се најстарији чланови владарске куће, који су заузимали највише положаје у држави, као предсједници и потпредсједници Сената. Отац Књажев, предсједник Сената, називао се је, „господин" и нико више све до његове смрти. Остали главари црногорски називали су се према чиновима које су у војсци заузимали: војводе, сердари, капетани; а у доцније вријеме: командири, поткомандири и т. д. У народу, пак, у знак поштовања према старијима, служило се је фамилијарним називима: ђедо, стрико, брате, куме и т. д. Пошто је култура стала да продире у нашу земљу, пошто је број школа бивао од времена до времена већи, настала је каста људи који нијесу имали војених чинова: учитељи, секретари, писари, љекари; морао им се је дати назив господина, по општем свјетском обичају, који су донијели собом, јер су махом били странци. Сљедствено, што је ова јединствена титула постајала општом, губила је постепено свој првобитни значај и постајала општим називом.

Господин Мирко, отац Књажев, био је једини „господин" у цијелој земљи. Послије његове смрти (1867), та још у важности титула пренесена је на Божа Петровића, замјеника господина Мирка. Ни један ни други, ма да су били војводе, нијесу се овом титулом називали, јер је војвода у земљи био већи број. Пошто је титула „господин" постала општим називом, отац Господарев, послије смрти,

добио је титулу Велики Војвода, за разлику од осталих црногорских војвода. Божу Петровићу ова титула није додјељивана, већ се је задовољивао титулом „војвода“ и то у ријетко, већ је остала за њега стара титула „господин“, ма да је била изгубила свој значај, просто из навике. Титула пак Велики Војвода резервисана је доцније искључиво за синове Књаза — Господара.

За вјечити спомен своје четрдесетогодишњице, Књаз је сазидао монументолну цркву у Никшићу, коју је требало приликом јубиларних свечаности освештати. Уз то саливена је у Бечу јубиларна медаља, коју су могли добити они главари и чиновници који су једноставно служили државу најмање за тридесет година. Она је била сребрна и позлаћена; њено раздавање извршено је јубиларне године.

Јубилеум четрдесетогодишњице владавине могао се је прославити по вољи, ма да су унутрашње прилике биле неповољне. Узети пак титулу Краљевског Височанства била је ствар сасвим друге природе. То није било наше унутрашње питање, већ међународно. У ствари могли смо мијењати титуле које бисмо хтјели, али како смо били држава међу државама, двор међу дворовима, династија међу династијама, морало се је од тих тражити признање ове титуле.

Многобројне су заслуге књаза Николе за Црну Гору, које је стекао за толики број година владавине. Истина је да међу овим заслугама има их које је учинио и из сујете. Стога је и ова јубиларна прослава, са гледишта његове личности, могла и морала бити. Међутим за прославу постојале су многе тешкоће, како са гледишта унутрашњег стања у земљи, тако и са гледишта политичких прилика у Европи.

У земљи је постојао хаос у цивилној и војној администрацији. Правосуђе је било на ниском ступњу, ма да се је у њему топило драгоцјено вријеме на штету правде и правице. Привреда и трговина су биле такође у примитивном стању. Земља без кредитних завода унутра, а изван без кредита. Финансијско стање било је завршило сва зла која су у земљи постојала. Зајмови су чињени на страни под најтежим условима. Исплате велике стопе интереса и амортизације, рачунајући укупно, износиле су по 12%, те су биле немогуће. Стога су камате регулисаване претварањем њиховим у главницу. Ова посљедња тешка операција стајала је нас много и са политичког гледишта. Ми смо искључиво дуговали бечким државним кредитним заводима, јер нигдје друго нијесмо могли наћи зајма. Аустријској влади наша немоћ одговарати исплатом на роковима служила је да нас држи у шкрипцу и да нас гњави на политичком пољу. Према рђавом економском стању у опште, и државни приходи били су и сувише малени, а расходи су прогресивно расли, особито изванредни и непредвиђени трошкови, удадбе, женидбе и светковине.

Књаз Никола је био вазда, и у најгорим приликама, до крајности оптимист. Пред његовим очима није постојало ничега немогућега. У томе га је пратила срећа мимо икога. Изводио је повољно много дјела, кад смо ми мислили да ће се рђаво проћи. Знајући његов безобзирни оптимизам, предочили смо му ипак, моје колеге и ја, злу

слику нашег унутрашњег стања из двије побуде: било да се јубиларна свечаност обави скромније и без великих трошкова, било да се прослава крунише извјесним реформама у земљи. Славити самога себе а земљу пуштати да пропада, баш то није књазу Николи доликовало. Књаз је био често увијђаван, лако га је било у добро убиједити, а и од зла често пута одвратити. Прихватио је поднесене разлоге и дао се најозбиљније да реформише своју државу из темеља. Цијела прва половина ове године проведена је у кројењу реформних планова, јер је само реорганизацијом земље могао себи подићи монуменат и оправдати личне прославе и узимање нових виших титула.

У великој оџаклији мијењале су се сваког дана и вечери комисије и поткомисије. Млади људи утркивали су се и подносили хрпе разних пројеката за реформисање разних грана државног организма. Све је било удешено и учињено према приликама и развитку наше земље и у духу аутократизма. Све је то било на папиру лијепо и красно, али кад је настао моменат за увођење тих корисних реформа, ударило се је на тврди чвор. Наша земља нити је имала материјалних средстава, нити спремних људи за такву основну реформу. На томе тешко савладивом питању не само да се је застало, него и насјело.

Реформни програм изискивао је измјену мноштва лица, како на управи, тако у правосуђу, у школи, у цркви, па и у војсци. Њих је требало спремнијим, у границама могућности, стручњацима замијенити. Онијема који би морали бити збачени, требало је одредити извјесну пенсију, јер су сву снагу свога живота утрошили били држави на услугу. Онијема, пак, који су за способније сматрани, требало је повисити плате, па да би се могли посветити искључиво држави на служби, јер према новом програму није више могло бити полутанства.

Ова озбиљна криза произлазила је из општег злога стања у земљи. Дакле била је сасвим природна. Она се је могла много раније рационалним постепеним реформама неосјетно избјећи. У Црној Гори постојала је, од прије и послије рата, једна гомила људи старога кова, а страшнога утицаја, који су били моћни супостати сваког напреднијег предузећа, која је упорном противношћу паралисала сваки напредак и сваку помисао за ма какву промјену у земљи. Све је морало бити затуцано у мозак, само да се ничега новога, доброга установити не би смјело. Девиза им је била: „Све по старом“. Шта хоће школе, а још учитељи, те дјецу одвраћају да не чувају стоку, па професори који се морају називати „господином“? Гимназија, богословија, све је то с њиховог гледишта била пропаст за земљу. Ово је била стара теорија неких силних, који су пљуцкајући преко чибука упорно задржавали точак напретка, рјешавајући на такав начин судбином земље. Млађи се интелигентнији људи нијесу смјели чути дуго времена пред силом утицајних назадњака. Из тог разлога је морало све застојавати до оваквих критичних момената. Књаз им је за дуго времена повлађивао на своју и цијеле земље штету.

Књаз Петар Карађорђевић, који је дуго година пребивао у нашој земљи и чинио своје опсервације, на све што се је у нашој земљи

збивало изрекао је једну мудру ријеч: „Црногорски је народ тако добар, тако повит, као мекано тијесто од којега се је могло свако добро умијесити. Али како видим да се ништа од њега не израђује, претвориће се у тврди крш, кога ће требати доцније маљевима тесати и углађивати, па да се из њега могне нешто што је добро издјељати".

Грозне финансијске неприлике сузиле су реформни програм до крајности. Све што је њим постигнуто састојало се је у томе што је број капетанија сведен од 84 на 60. Неки стари неписмени капетани стављени су у пенсију, а замијењени ислуженим перјаницима, такође скоро безграматним, који су знали потписати своје име, али који су свршили школу у оџаклији. Гдје се је требало имати писменијег капетана, ударено је на школе. Међу учитељима било је и таквих који су претпостављали светој наставничкој мисији *главарство у народу*. Препуштали су веће плате и законом ујамчену будућност једној неизвјесности, само да од њих народ дрхти и стријепи, јер је још трајало доба властољубља и судоманије над народом, па ма то било скопчано са великим материјалним штетама. Један добар учитељ имао је од 300 до 500 форинти плате, док највећа капетанска плата доведена је са данашњом реформом до 200 форинти.

Као што се може видјети из овог кратког нацрта, унутрашње прилике биле су неповољне за свако славље. Међутим примање нове титуле Краљевског Височанства није зависило у главном од унутрашњих прилика, већ од расположења велесила и других држава, о чему смо имали водити озбиљнијег рачуна.

Ондашњи руски министар резидент Губастов, још од самога почетка кад је питање о новој титули покренуто, непрекидно се је интересирао о њему, са неким подмуклим негодовањем. Примијетио сам да би он био веома задовољан, ма да се није смио усудити ниједне ријечи проговорити Господару, јер би тијем сломио себи врат у Русији, да се од ове нове титуле одустане, или најмање да се њено примање за неко вријеме одложи. Природно је било што сам претпостављао да он те алузије није чинио из своје главе, већ по инструкцијама владе. Руска влада, ма да се је придржавала начела немијешања у унутрашње послове балканских држава, ипак је имала начина исказивати своје задовољство или незадовољство према извјесним нашим унутрашњим појавама. Што се је Црне Горе специјално тицало, вазда је зазирала од наших истицања пред велесилама. У овом пак особеном случају можда је имала сепаратних разлога. Она је знала хладноћу Германије према Црној Гори, знала је и велико незадовољство цара аустријског лично према Књазу, те су обије силе могле остати индиферентне према новој титули, на што би се могле угледати и друге државе. Сљедствено, имао би пасти терет на руску владу да посредује код њих, у што јој не би било угодно улазити. У осталом руска влада није могла да трпи никакво новачење у Црној Гори, колико ни наши стари конзервативци, већ је према свачему изражавала своје негодовање, било посредно, било непосредно.

Према оваквом држању руске владе, поред учестаних мојих настојавања код руског посланика, нијесам могао дознати хоће ли

бити Русија прва или потоња држава која ће признати титулу Краљевског Височанства. Кад смо од Русије овако зебли у овом важном питању части нашег владара и државе, шта смо могли очекивати нарочито од Германије и Аустрије?

Лични односи између цара Франца Јосифа и књаза Николе били су доведени скоро до прекида. Прошле године био сам у Бечу ради лијечења, али сам ипак морао ићи код грофа Голуховског, заједничког министра за спољне послове, ради уређења неких питања.

Гроф ме је примио као на оштрицу од ножа, грђе се није могло замислити. Говорио је са мном опоро, љутито, охоло, како није доликовало једном дипломати. Залуду сам се усиљавао да га увјерим о нашој лојалности према великој сусједној монархији, о нашој најозбиљнијој тежњи да одржимо савјесно односе доброг сусједства, правилног мира и реда дуж цијеле границе, о нашем мирном држању према окупираним провинцијама у којима се је веома често догађало нереда сваке врсте, у чему ми нијесмо имали никаквог учешћа, већ напротив ходили на то да се мир и ред ујамчи, јер и ми као сусједи само смо од таквог стања могли многе авантаже уживати. Хвалисању министра Калаја пред цивилизованим свијетом о великом напретку у Босни и Херцеговини требало би придати велики дио коректном држању Црне Горе. Но како је Голуховски остао упоран у своме љутитом тону, то сам и ја био принуђен изићи у неколико из такта. Он ме је принудио те сам му морао рећи: „Црна Гора кад би хтјела, ма да ју незнатном сматрате, могла би држати обије провинције у вјечитом пламену, без икакве њене одговорности, а да окупациона власт нема мира ни дању ни ноћу. Нашем пак мирном држању приписује се у монархији да проистиче из наше слабости, али држањем земаљске владе према Црној Гори мораћемо бити изазвани".

Охолог грофа моји одговори чудновато су импресионирали, али ми је једва давао времена да бих могао изговорити што сам намјеравао рећи, већ ме је сатирао најгрубљим нападајима: „Ваш Књаз и ви једно говорите а друго радите, стога ми нећемо да чујемо ваше приче, већ ћемо се према вама управљати само по вашим дјелима, тим више што ви никад нијесте од ријечи". Нијесам му дужан остао ни у чему, колико да смо били колеге двије једнаке силе. Међутим највише ми је доскочио у нападајима једном депешом која га је највише тиштала.

Књаз кад је био у Лондону у посјети код краљице Викторије, баш у повратку, био је обавијештен о смрти великог Гледстона. Са енглеске границе упутио је његовој жени депешу кондоленанса. У тој депеши Књаз је цитирао за Аустрију кобну Гледстонову изреку: „Hands off", која је много стала Енглеску, док ју није сам Гледстон, чим је дошао на владу, тргао натраг и извинуо се код аустријског цара. Друга депеша, коју је упутио „Deli Kroniklu", гласила је: „Велика Британија, ваша отаџбина, богата је знаменитим и генијалним људима, а онај између њих који је сада умро, био је блиски и искрени пријатељ моје земље. Смрт његова тежак је бол за мене. Он нас је

помагао и својијем пером и својом бесједом, а његове ријечи „Hands off“ још се понављају по Балкану“.

Гроф Голуховски, говорећа са жучним гњевом о овим депешама, рекао ми је: „Ваш књаз увриједио је лично мога цара тим депешама. Цар је на књаза Николу тако иједак да се нико не смије усудити поменути књажево име у његовом присуству. Црногорски књаз да понавља једну ствар одавно изумрлу, како се може друкчије тумачити него да ју је хтио упутити преко госпође Гледстонове на адресу цара аустријског“. Колико сам се год усиљавао да се браним и да ублажим грчину депешама произведену, овијем сам био сатрвен до краја; јер колико су год односи између влада били кад бољи кад гори, пријатељство између цара и књаза било је непоколебљиво до овога момента.

Цио ток разговора са грофом Голуховским саопштио сам писмено на Цетиње, јер нијесам имао шифара при себи. На Цетињу се је trop impressionnable у свакој прилици, а у овој специјално још више, што показује депеша коју сам добио у одговор на моје писмо: „Reçu votre lettre du 12; approuvons votre langage. Aucun numéro du „Glas“ n' a dit que l' inspiration du „Pester Lloyd“ et de la „Neue Freue Presse“ est venue de la part du Gouvernement Jmpérial et Royal. Il est encore une perfide interpétation, qui vient probablement du fameux correspondant de Raguse au „Fremdenblatt“ que nous connaissons tous. Sont à plaindre les observations que vous avez entendues du personnage avec lequel vous vous êtes abouché jeudi le 11 courant. Sont d' importance plus au moins grande pour nous, mais nous tenons à relever ce quia rapport aux sentiments de notre maître pour la personne sacrée de sa Majesté l' Empereur et Roi, que ces sentiments ont été toujours vrais, légaux et sincères que rien ne les altérera, qu' au contraire la personne du généreux monarque voisin restera toujours vénérée au coeur de nontre maître et du pays auquel il a maintes fois fait du bien. Vous avez l' ordre de relever ce qui précède à l' endroit où vous avez entendu le contraire“[1]).

По опширним изразима грофа Голуховског, као и из садржине ове депеше, види се какви су зли односи били не само између сусједне монархије и Црне Горе, него и између њихових владара. Међутим, у току ове године, умјесто да су исправљени, много су погоршани. Узроци су били у вјечитој нашој финансијској кризи. „Дај ми ти добре финансије, ја ћу теби добру политику“. Зле финансије стварале су нама ломиврат у спољној политици.

[1]) Примили смо ваше писмо од 12; одобравамо што сте рекли. Ни у једном броју „Гласа“ није стајало да су „Пестер Лојд“ и „Нaје Фраје Пресе“ инспирисани од стране царске и краљевске владе. Постоји још једно злобно тумачење што га је, по свој прилици, послао „Фремденблату“ његов фамозни дубровачки дописник којега ми сви познајемо. За жаљење су приговори које сте чули од особе с којом сте разговарали у четвртак 11 текућег мјесеца. Мање више они су за нас важни, али нам је стало до тога да истакнемо све што се односи на осјећаје нашег господара према узвишеној личности Његовог Величанства Цара и Краља. да су ти осјећаји увијек били истински, легални и срдачни, тако да их ништа неће умањити, него напротив да ће особа племенитог сусједног владара остати увијек поштована од стране нашег господара и земље којој је он више пута чинио добра. Наређује Вам се да ово изнесете ондје гдје сте чули противно“.

Ступајући у поштанску унију са цијелим свијетом, Црна Гора ступила је с Аустријом и са још неким државама у измјену поштанских новчаних мандата ради практичније трансакције новчаних пошиљака. На тај начин гомилао се је међународни новац на нашој пошти. Тај новац, умјесто да се шаље онамо гдје треба, задржаван је и, како је државна каса била вјечито празна, није се допуштало да тај новац лежи у поштанским касама до рокова исплате страним поштама, већ је грабљен да се њим доскочи много раширеним нашим прохтјевима за трошење. Оно што државна каса није могла давати, нити зајмовима снабдијевати, узимато је с поште без обзира што је то приватни новац који је требало безусловно у кратким роковима предавати дотичним поштама других држава. Државна каса није могла доспијевати да пошти поврати оно што су разна надлештва, а највише дворови, понијели с поште. Наша је пошта лавирала, докле је могла, са међународним рачунима, али су се les arriérés толико нагомилали да су се попели до једног *милиона и по круна,* те се је морало јавно застати са исплатом и уређењем текућих рачуна поштанских мандата.

Највећи дио задржаних новаца био је аустријских поданика. Чим је настао застој исплате новчаних мандата на нашој пошти, аустријска влада нас је осула пресијама сваке врсте, протестирала и дипломатским пријетњама. Она је била дошла до те мјере да окупира један дјелић нашег земљишта до исплате поштанског дуга. Да нас Русија, наша вјечита добротворка, није спасла од ове тешке, а и страшне кризе, није се могло знати до чега би се могло доћи између огорчене Аустрије и нас. Сва штампа обије половине монархије била је осула на нас заслуженим грдњама, а што је за нас још теже било, она је виком заразила и сву европску штампу, те је сва једногласно нас прогласила да смо учинили злоупотребу са међународним приватним новцем. Сљедствено, наш углед на страни много је био изгубио код свију народа, а ми при свем том нијесмо узмицали изаћи пред свијет са титулом Краљевског Височанства.

На Италију и Турску могли смо рачунати да ће бити међу првијема које ће се пријатељски одазвати према Књазу у овом деликатном питању. Енглеска је била и сувише упала у биједу Трансвалског рата; ма да смо на њу могли рачунати, мислили смо да ће бити међу посљедњима. За Германију рачунали смо да ће и овом приликом игнорисати Црну Гору, према инструкцијама кнеза Бизмарка, а њој се је могла придружити и Аустрија, што би било саобразно са њеним моменталним расположењем према Књазу и Црној Гори. Како се пак Русија буде држала у овоме питању, рачунали смо да ће јој и Француска сљедовати. Тек цијела спољна ситуација изгледала је мрачна и неизвјесна.

Војвода Гавро Вуковић.

(Наставак у идућем броју.)

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ПРЕПИСКА ПЕТРА I. ПЕТРОВИЋА — ЊЕГОША С КНЕЗОМ МИЛОШЕМ ОБРЕНОВИЋЕМ. (1)

На молбу многих научника, који се баве нашом историјом, а у вези с тим, да су везе Црне Горе и Србије нарочито у старије вријеме прилично слабо познате, одлучио сам, да се у првом реду у „Грађи за историју“ донесу сва документа, која говоре о политичким односајима и везама Црне Горе и Србије. Један дио ове грађе већ је саопштен у „Записима“, бр. 2 из прошле године под насловом „Петар I. и Карађорђе“. Према томе ово би био наставак тога рада, гдје ће се у првом реду штампати преписка Петра I. и Милоша Обреновића. За овим ће слиједити преписка Петра I. с војводама Карађорђева времена, па преписка Владике Рада с кнезом Милошем и т. д.

Из преписке Петра I. с Милошем сачувало се у свем 16 писама, и то 9 писама Милошевих и 7 Петра I. Ова преписка била је живља и интензивнија, и трајала је пуних 14 година, али су, на жалост, многа писма изгубљена, а доста су и оштећена. Ипак, надамо се, да ће нашим историчарима моћи добро послужити.

Д. Вуксан.

I.

Милош Обреновић Петру I.

2. јула 1813.

...ому мене всемилос... многол...

Усуђујем се Вашој милости всепокорњејше јавити, да смо здраво и до сего дана у... на границах наши против Албаније на... начин желајемо за обстојателе Ваши разумјети у какву се состојанију находите против непријателски страна. Мени је данас наложено от верховног вожда Господара Карађорђија да Вам изручимо ово писмо по сигурној прилици, које се данас усуђујем Вам отслати по Јовану...

плаву, из кога ћете писма за обстојатељство наше државе о свему обширно разумети. С којим истим мене Вашој милости препоручивајући и мога љубезнога Господара брата Станка поздрављајући јесам Вама с високопочитанијем всепокорњејши

У Златибору јулија 2-го 813-го. Слуга Милош Обреновичь.

II.

Милош Обреновић Петру I.

17. августа 1815.

Ваше Високопревосходителство милостиви Архипастиру и наш благожелатељу милостивејши!

Премило писмо Вашего Високопревосходителства от 6. Јулија на нас, средствијем високопреподобнаго оца игумена Острожскаго, управленоје исправно примили јесмо и Ваше отеческо старание о нам разумели, особне и из уст помјанутаго оца Игумана: на које смиренејше ответствујући јављамо, да ми от многаго злодејства Турецкаго воздвиглисја јесмо, безоружени сушче, да би точију несносимо иго с' себе с'вергнули. Сад обаче по четиремесјачној борбе, прошедши Везири са многим воинством понуждавају нас на мир; ми же не имајући никаковија надежди ни помошчи от благочестивих царей, коим многа прошенија у бившеј нужди нашеј предали јесмо, намеравамо аште возможно будет, мир заклучити, за које Вашему Високопревосходству до последњаго августа либо најдалше до 15. Септемвр. точно известије послати будем, и аште какову потребу за обштенародње благостојаније имети будем, хоћу Високопревосход. Вашем јавити се и смиренејше за благонаклоност молити, аште ли и мир совершен равне желим за далше шчастије народње с Вама разговарати се и сојуз љубве возстановити Ваших људих код нас заостаје, по којима известије получити будете.

Прочеје отац Игумен Георгиј Вам устмено јавити будет. При којем себе високој милости препоручујући пребивајем

Вашега Високопревосходителства
смиренејши и покорни слуга
Милош Обреновичь
управител С. Народа.

У Баевцу 17. авгус. / 815.

III.

Петар I. Милошу Обреновићу

23. ? 1816.

Високородному и храброму војеводи Господару Милошу Обреновићу и прочим Славено-Сербским војеводам нашим љубезнејшим братијам

о Господе здравствовати и радовати се!

Ево је љубезна браћо наступило ово четверто годиште, от кад на ову страну није било никаквога земнога рода по причини велике

кише, која је привела Народ до великога убожества и ништете; будући прошле зиме и стока погинула, а земље — како минувше јесени, тако и овога пролећа остале непосијане и тако је не мали дио Народа принужден искати мјесто за своје преселеније на другу страну. Како се овамо чује, да сте ви по милости Божијој с тамошњим Народом остали на кондиције и погодбе под власт честитога цара Отмановића, да у напредак не могу Турци Народ давити ни икаква зулума чинити . . . . . [1]).

По овому дакле разлогу и ја исто . . . тамо, него ли на ину страну, ако може . . . да уживају мир и тишину како и тамошњи Народ и да будут под јединим правом нараздвојени от тога Народа. Зато нарочно шиљем к Вам вручитеље овога писма, а имено Неноја Вукова Почека и његова синовца Михаила, Луку Маркова Аџића и Петра Вукова Савићевића, молећи Вас, да би сте Ви с тим везиром који се у Београду находи о томе говорили и ако би везирова и ваша воља била да ове људе примите, ваљало би, да им слободно пут отворите, како би они могли своју чељад мирно преко Таре и преко Лима превести, да не будут от херцеговачкијех Турака напаствовани.

Препоручујући у милост више поменуте листодавце и сва њихова дјела, ја ћу чекати чрез исте желајеми и скори ваш отговор, како би ова чељад прије зиме и худијех временах могла отправљена бити и савершено се надам, да ће ово везиру и вама бит угодно. В прочем усердно Вас поздрављајући и желећи Вам свако повољно добро, остајем

Цетиње
23-го дња

Ваш покорни слуга
черногорски митрополит
П. П.

IV.

Милош Обреновић Петру I.

13. јануара 1817.

. . . ему Ар . . . тинскому Господину, Господ . . . и ексарху всеја Черногори, нам же М . . . и љубитељу нације Сербске многолетствујте.

Са овим нашим малим писанијем доходимо Ваше Преосвјашченство посетити с' целованијем Вашу свјатују десницу и да би Ваше во Христу благословеније на нас и на всу нацију долголетно било в кратце вам обзнањујемо, да благодарећи Господу находимо се здраво мирно и у бољем стању народ, него прошавшаго зулума, које надејемо сја на вишњега творца и с Вашим благословенијем да ћемо се и боље освобод . . . . буди воља божија! Будући да смо се овд... љубезна братија са истим Г. братом . . . и имали смо пространије разговора, које ће . . . устмено за даље говорити, и ако . . . прилику

[1]) Пропала три реда.

по истом брат Мирку . . . са Вашим писанијем . . . које дн . . . мо споразумети се . . . и јединаја нарав вуче . . . между нами. Со тим . . . шчењејства . . . просећи ми . . .

В Цариграде 817.
13-го Јануарија

Посла . . .
Ми . . .

V.

Милош Обреновић Петру I.

27. марта 1821.

Високопреосвјашчењејши и Високодостојњејши Господине Архипастиру нам Високопочитајеми!

Не тако далност и растојаније места, која предел наш от своје једнокровне братије дели, задержали су мене јављати се по дужности мојеј чешче писмено Вашему Високопреосвјашченству, колико сумненије, да неби онакова важна сношенија наша, непредвидимим каковим случајем дошла до руку обшчаго непријатеља. Но разна прикљученија и приуготовленија Турецка, која у близости нашеј повседневно догађају се, учинила су мене дерзостна високопочитајеми Господине! о оним из верних источников дознавајемим обстојателноје известије подати. Полномошчне Народне Кнезове наше у Цариграду диван конференцијами своими и ласкателними обештанијами заманиваја, от дана на дан окончанија дела нашего на податаја прошенија отлаже тако, да се сумњати можемо о шчастливом окончанију предпријатних. Порта објавила Персијаном војну, који (Персијани) добро напредују. Али Паша Јанински, ако и јест цар определио Хуршит Пашу уруменли валисом и сераскиром с многочисленом војском против реченаго, све то у бољем стању находи се. Александер Ипсиланд, Адјутант Его Императорскаго Величества Государја Александра, син почившаго Ипсиланта, бившаго во Валахији Бегом и преселившаго се во времја росијској последнеј с Турками војни с фамилијом у Русију, дошао је истинито у Молдавију и тамо сојединивши се с новим Јашким Бегом Михаилом Сучо, издавши прокламације своје на Молдавски Народ, от којих имам чест једну[1]) скородобивену копију на усмотреније Ваше сему приложити, ступа к Фокшану и Букуресту. При том виша је част Народа у оба књажества, јешче прежде Ипсилантова ступленија у она, под началством својего соотечественика Теодора камондира возбунтовала се, многе бојаре напаствовала и опленила. Говори се да честореченн Ипсилантов син и неко число росијске војске при себи има. Но за ово, колико сам год трудио се дознати, исправно нисам могао, будући су Турци Дунав затворили и добро чувају. Равно и по Уруменлији где где возмушченија народња против Паша бивају, кано ти против Малит Паше и Врањалије. Везир Босански приуготовља се; заповедио поглаваром босанским 40 хиљада војника у готовности имати да с њим заједно на перву заповест, куда нуждно буде, поћи могу. Куда пак мени је

[1]) Ова прокламација је сачувана; не штампам је, јер нема за нас никаква интереса.

јешче сасвим неизвестно; против Али Паше Тепеденлије, наше ми браће Морачана, али противу нас Серба? Ја на ова приготовлениja добро сматрам, ако се дело наше скоро у Цариграду не оконча, намеравам кнезове наше оттуда каковим начином избавити и против нападенија их с протчим христијанским Народима бранити се и отимати до последње капље крови. Уверен сам савершено, Високопреосвјашчењејши Господине! да и Ви на равне с нами таковом Христијанском сајузу клоњашчемусја ко избавленију рода нашего от ига турецкаго со всеју возможностију содејствовати будете; јест ли нам от обшчаго нашего Покровитеља наставление на сије васпоследовало буде. Очекујући по истом листодавцу искреноје отписаније истинаго намјеренија Вашего са истиним моим високопочитанијем пребивају. Све војводе Ваше и сву фамилију Вашу љубезнејше поздрављајући и свјатују десницу Вашу целујући са истиним моим високопочитанијем пребивају

У Крагоевцу
27-о Марта
1921-о года.

Вашего Високопреосвјашчества
Милостиваго Архипастирја
покорњејши слуга
верховни Сербији књаз
Милош Обреновичь.

VI.

Петар I. Милошу Обреновићу.

18. априла 1821.

Сијатељњејши Сербскаго Народа Врховни Књаз
Мње љубезнејши друг.

Имао сам чест с величајшим удовољствијем примит Ваше почтењејше писмо и приложеноје при њему објавленије, на којих Вам пуно благодарим.

Ја се радујем чујући Вас у добром здравији и сердечно желим да всевишњеје сушчество дарујет Вам и всјем љубитељем својега рода и отечества желајемоје счастије у свим предпријатијам к избавленију народа христијанскога; но што се до мене и до овога краја тиче обстојатељства наши не позвољајут нам нако само на обранителну точку стојати и зашчишчати себе от турскога нападенија, који нам нигда мира и покоја не дајут. А особливо сад с једне стране Бошњаци и Герцеговци, а с друге Албанци готове се пријетећи да ће на нас ударити, тако ваља да се при помоћи божијеј и ми готовимо на обрану своје дражајше слободе коју смо дослијен оружијем и крвљу својеју заштишчали; у овому љубезнејши књаз желаније и радованије моје свагда јест било и вјечно пребудет, сљедователно оно има бит садружено с Вашим намјеренијем.

В прочем Богу себе и Вас равно же и сву нашу браћу и соотечественике препоручујући и све Ваше домашње и тамошње чиновнике и витезове поздрављајући остајем

Цетиње
Априла 18-го числа
1821-га года.

Ваш истини доброжелатељ
и покорњејши слуга
Черногорски Митрополит
Петар Петрович.

VII.

Милош Обреновић Петру I.

8. јула 1821.

Високопреосвјашчењејши и Високодостојњејши Господине,
Архипастиру нам особито високопочитајеми!

Колику је радост почуствовало серце моје получениjем високопочитајемаго ответа Вашего, от 18 минувшаго априла, дња 5 Маја т. лета доволно описати у состојанију нисам, за који чувствитељњејшују мојy приносим благодарност Високопреосвјашченству Вашему! Не сумњам да ужасна сбитија у Цариграду, повешеније Свјатејшаго Патріарха с Архиепископи и Епископи и сеча непрестана народа христијанскаго, како в Цариграде, тако и по свим протчим пределам царства Отоманскаго, Вами совершено позната нису. Равно у соседству нашему у Нишу, повешен је Архиепископ Мелетиј. Пекски Архиепископ Х. Захариј уарестован је у Призрену. Босанска пак три Архиепископа находе се јешче в живих у аресту код везира босанскаго. Полномошчни наши кнезови, бивши тому ужасному возмушченију у Цариграду, под именом сохранити их от сваке опасности и беснила бунтујушчаго народа, преведени су у Двор Царски код Бостанџибаше; по мојем пак расужденију, да би овими, аки залогами одржати Народ наш у миру и тишини. Ови сви догађаји, а особито скороје појавленије Соланичкаго везира Хусеин-паши, на границам нашим привело је нас у страх, и било поводом упитати овдашњаго везира и реченаго Хусеин-Пашу писмено, посредством посланика нашего, о причинах приближенија последњаго паши с неким числом војске његове на границе нашего мирнаго и у свакој тишини пребивајушчаго Народа, и добио сам на отговор: да неверство учињеноје от бегова гречески, владика и протчи главних Грека, који су у свакој почести код Двора Отоманскако у знатним достоинствама находили се, дало је повод Порти и о нашеј Сербској верности сумњати и поставити неко число војске на Границе Сербске, која војска ни најмањег противног намеренија не има, ако Серби само до конца у миру и тишини пребуду, и со тим темељ својему благополучију поставе. На моје представленије како реченим пашама, тако и самому Султану следовао је царски ферман на Белградскаго Пашу с подобним објасненијем и с уверенијем, да ће Народ Сербски и више његове милости удостојити се, ако овакову тишину до конца сахрани. Овакова ласкава уверенија самаго Султана и његових Паша у критическом њиовом положенију више него досад мене преволити могу, њима довереним бити, а особито доволно и они со тим својy недоверчивост спрама нас показују, што нашим полномошчним кнезовом ништа нама писати от некојего времена не дозвољавају. Не сматрајући ја на све, што Турци од Греческаго бунта и нападенија трпе, намерен сам паки возобновити податоје наше чрез полномошчни Кнезова Порти прошеније, искати неотступно последнаго решенија, пребивајући при том у миру и тишини по наставленију нашего обштаго покровитеља. Ако ли би оваково возобновленије прошенија нашего у Порте поводом

било огорченија Султану и нападенија на нас, то ми надежду нашу полажемо на силну и обешчату нам помошч Росији. У оваковом внезапном нападенију надамо се, да и Ваше Високопреосвјашченство отказали не би подати помошч своју нам јединокровној и јединоплеменој браћи својој извјестним Вам способом: по мненију пак мојему, показанијем војска Вашего на Границам Босанским и Албанским и претењем, ако би Турци против нас пошли, нападенијем на пределе их, и со тим и *со тим* удержаћете на себи велику част војске речених предела. Во Валахији често сраженија кровопролитија бивају, Мореити на суву и у мору добро напредују и велики страх у све Турке уселили су. Мореити немалују помошч мислим, да и от стране Ваше и наше ошчушчавају, удержанијем Босњаков и Албанцев, који сумњају се от нас своје пределе оставити и против Грека војевати. И тако, известив Ваше Високопреосвјашченство о свим преужасним приключенијам в Цариграду и протчим пределами Царства Отоманскаго, описав наше намереније повторити и у овом времену покорним начином прошенија наша, искати последњаго решенија и отпуштеније кнезова наших из Цариграда; и ако би овим прошенијем раздражили Порту против нас, бранити се са свом крепостију против всјакаго јеја нападенија, уповаја на силнују помошч Росији, сада ништа више не остаје нам токмо покорњејше попросити Ваше Високопреосвјашченство, сагласити се по горенапоменутому начину, у случају нам нуждном, подати Народу Серпскому помошч. В протчем са истиним високопочитанијем пребивају целујући свјатују десницу Вашу и све Сердаре, војводе и све витезове љубезнејше поздрављајући и јесам

У Крагоевцу
8-ми Јулија 1821. года.

Вашего Високопреосвјашченства
всепокорњејши слуга
верховни Сербији Књаз
Милош Обреновичь.

(Наставак слиједи)

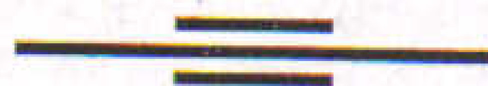

ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД.

„ЈАДРАНСКА ЖЕЉЕЗНИЦА".

Недавно се појавила једна књига под горњим насловом. Студије и чланци написани у „Трговинском Гласнику" по питању Јадранске Жељезнице, објављени су у овој књизи. Поред расправа Др. Р. Сарделића и Мих. В. Илића, налазе се и чланци Др. И. Белина и Сл. Сиришћевића. Књига је од великог интереса за све оне који се интересују изградњом жељезничких пруга у нашој држави. А како изградња и правац Јадранске Жељезнице представља централно питање наше поратне саобраћајне политике, то ова књига, заједно са онима појављеним пре ње, постаје још интересантнија и неопходнија. И баш ради значајности њене, стручног и исцрпног излагања о предности ове или оне трасе Јадранске Жељезнице, потребно се опширније позабавити њоме, и препоручити је.

* * *

Идеја о изградњи Јадранске Жељезнице много је старија од државе Срба, Хрвата и Словенаца. То је она стара идеја о Транс-Балканској Жељезници, о којој је својевремено била развијена доста обимна и живахна дискусија. Али, политичка карта Балканског Полуострва и друге незгоде, онемогућиле су отелотворење ове идеје.

У проширеној и уједињеној држави Јужних Словена, појавило се на дневном реду и питање — не сада о „излазу Србије на море", које је толико дуго времена чекало своје решење — него питање: куда и којим правцем да се веже Србија са морем, помоћу жељезнице. И најзад, после много натезања и разних реферата и конференција, Законом о доларском зајму 1922. г. утврђен је правац Јадранске Жељезнице са три главне тачке: Београд—Вишеград—Которски Залив, с тим да се Народној Скупштини кроз десет месеци има поднети предлог детаљног правца између ова три утврђена места. И тако, Србија би добила давно жељени „излаз на море".

Међутим, овакав правац Јадранске Жељезнице био је кост у грлу Талијанима, сметао је, дакле, њиховим империјалистичким намерама. И одмах је развијена невероватни велика агитација у корист којег другог правца. Неоспорних и највећих заслуга за успех ове акције има фашистички ђенерал Бенчивенга, који је, заједно са друштвом, успео да осујети успех доларског зајма, а услед тога и изградњу Јадранске Жељезнице.

И тако је ова читава ствар лежала до скоро — управо до појаве познатог Комунике-а Министра Саобраћаја. У њему, Министар Саобраћаја, између осталог, каже: „Али, ако је правац долином Пиве напуштен, није ни за тренутак напуштена идеја о железничком споју Црне Горе и изласку на море у Боку. И већ сада, у првим почетцима новог и великог грађења, ка Црној Гори управљене су две пруге: једна преко Косова Метохијом, Лимом на Подгорицу и Боку и друга од Увца преко Пријепоља и Бијелог Поља на Колашин до споја са првом. И једна и друга граде се и саградиће се уз Божју помоћ за мање времена него што је требало да се разбије заблуда о прузи долином Пиве“. На тај начин, излаз Јадранске Жељезнице на Боку долином Пиве потпуно је и „дефинитивно напуштена идеја“. Али, ако је напуштена ова једна пруга, Црна Гора ће добити двије Јадранске Жељезнице, које ће се, како хришћански и старословенски каже Министар Саобраћаја, „саградити уз Божју помоћ“. И сада, Црногорци могу бити мирни и чекати док се ове двије — а не једна — пруге изграде.....

Министар Саобраћаја, своју одлуку мотивише тиме, што се нису неке конференције, конгрес инжињера и позванији ангажовали за правац долином Пиве.

И најзад, Министарски Савет, прихватио је предлог Министра Саобраћаја, да се у финансијски закон за годину 1928/29. унесе члан који гласи:

„Чл. 4. закона о државном спољном зајму у злату од 1922. године (Блеров зајам) мења се и гласи:

„Номиналних седамдесет милиона долара употребиће се на ове радове:

1) На израду нормалне жељезничке пруге Београд—Рипањ—Лазаревац—Топола—Крагујевац—Косовска Митровица—Подгорица—Котор са пристаништем у Которском заливу.

2) На довршење жељезничких пруга које су предвиђене у члану 1. Уредбе о грађењу нових жељезница од 14. маја 1927. године, као и на радове из чл. 3 и 4 исте уредбе“. Према овоме, јасно је, да је правац јадранске жељезнице Дринско—Пивском долином, потпуно напуштен.

И баш ради тога, изродила се читава бура негодовања: одржаване су конференције, митинзи, слате делегације, развила полемика преко јавности и сл. — све у циљу да се дадне правилно решење овом тако важном и судбоносном питању. У овој жељезничкој борби, појавила се и књига Јадранска Жељезница, у којој се на један веома стручан начин третира читаво питање, и износе разлози и предности ове или оне трасе. Зато је неопходно учинити један кратак извод, да би се видело: шта говоре цифре, а шта опет комунике — и, реферати, конференције и т. д.

— Г. Михајло В. Илић, Генерални Директор Жељезница у пенсији, нашао је, да за спајање Београда са јадранском обалом, улазе у комбинацију ове пруге:

I. Београд—Обреновац—Стублине—Ново Село—Љубинић—Коцељева—Осечина—Братачић—Пецка—Љубовађа—Љубовија—Дрлаче—Рогачица—Бајина Башта—Дервента—Вишеград—Увац—Прибој—Пријепоље—Бродарево—Бијело Поље—Мојковац—Колашин—Лијева Ријека—Пелев Бријег—Клопот—Биоче—Подгорица—Жабљак—Црнојевића Ријека—Вир Пазар—Будва—Тиват;

II. Београд—Обреновац—Стублине—Ново Село—Љубинић—Коцељева—Осечина—Братачић—Пецка—Љубовођа—Љубовија—Дрлаче—Рогачица—Бајина Башта—Дервента—Вишеград—Међеђе—Устипрача—Горажда—Фоча—Херцег Шћепан Град—Шипачно—Никшић—Богмиловићи—Црнојевића Ријека—Подгор—Будва—Тиват;

III. Београд—Обреновац—Стублине—Лајковац—Ваљево—Каменица—Драгијевица—Осечина—Братачић—Пецка—Љубовођа—Љубовија—Дрлаче—Рогачица—Бајина Башта—Дервента—Вишеград—Међеђе—Устипрача—Горажда—Фоча—Херцег Шћепан Град—Шипачно—Никшић—Богмиловићи—Црнојевића Ријека—Подгора—Будва—Тиват;

IV. Београд—Обреновац—Ушће—Мало Дубоко—Миокус—Шабац—Змињак—Бадовинце—Бијељина—Прибој—Тузла—Ораховица—Завидовић—Жепче—Зеница—Подлугови—Сарајево—Блажуј—Иван Планина—Острожац—Војно—Долни Градац—Имотски—Туђари—Сплит;

V. Београд—Обреновац—Ушће—Мало Дубоко—Миокус—Шабац—Змињак Бадовинце—Бијељина—Прибој—Тузла Ораховица—Завидовић—Жепче—Зеница—Подлугови—Сарајево—Блажуј—Иван Планина—Острожац—Војно—Мостар—Метковић—Порто Толеро—Макарска—Омиш—Сплит.

Како је питање о изградњи жељезничке мреже кроз нашу земљу од пресудног значаја за економску независност наше земље, то је г. Илић „сматрао за дужност и потребу, да подвргне испитивању у погледу транспортне способности, коштања и осталог више пројектованих и препоручиваних траса“, што је и учинио.

У ниже изложеном прегледу, ради упоређења и оцене траса, узето је саобраћање једног теретног воза, којег од Београда к мору и натраг вуче једна, а местимично, обзиром на величину отпора и успона, две и три локомотиве. За вучу служи локомотива С. Д. Ж. типа 7.000 са 4 везане осовине. Адхезиона тежина локомотиве износи 56 тона; тежина у служби 68 тона; тежина празне 60,5 тона Тендер у служби има тежину 50,2 тона. При једногубој запрези бруто тежина воза износи 650 тона; двогубој 760 тона; трогубој 890 тона.

		Пруга I	Пруга II	Пруга III	Пруга IV	Пруга V
1.	Дужина Пруге	655,5 км.	576,6 км.	588,5 км.	643,6 км.	685,20
2.	Од Београда до Пристаништа (Мора) воз стиже, без задржавања	25,07 сати са 1 лок.	20,619 сати са 1 лок.	20,91 сати са 1 лок.	22,616 са меш. зап.	22,88 меш. зап.
	Од Београда до Пристаништа (Мора) воз стиже, са задржавањем	28,33 сата	24,205 сати	24,01 сати	25,41	35,757
	Средња (прос.) брзина Београд—Море	26,14 км. на с.	27,95 км.|сат	28,14 км.|сат	28,46 км.|сат	29,94
	Комерцијална брзина	23,13 км. на с.	23,82 км.|сат	24,51 км.|сат	25,32 км.|сат	26,59
	Максимална брзина	45 км. на сат	45 км. на сат	45 км.|сат	45 км.|сат	45 км.|сат
	Тарифска дужина	1.128,5 км.	927,825	940,95	1017,72	1029,6
3.	Од Пристан. до Београда, воз стиже, без задржавања	20,28с, с 3 лок. до Уача, а напр. 1	18,955с, 2 лок. до Шипч. а напр. 1	18,89 с, 2 лок. до Шипч. а напр. 1.	22,83 с, меш. зап.	22,93
	Од Пристан. до Београда, воз стиже, са задржавањем	23,213 сах.	21,587	21,43	25,68	25,76
	Средња (прос.) брзина Пристаниште—Београд	32,32 км.|сах.	30,41	31,15	28,14	29,88
	Комерцијална брзина Пристаниште—Београд	28,23 км.|сах.	26,70	27,46	25,06	26,59
	Максимална брзина Пристаниште—Београд	45 км.|сах.	45	54	45	
	Тарифска дужина Пристаниште—Београд	912,6 км.	852,975	850,05	1027,35	1031,85
4.	Годишњи турнис вагона	53 туре.	54	54	53	53
5.	Број нто тон км. у оба правца	432,630 т. км.	380,490	388.410	424,776	452,232
	Број бто тон км. у оба правца	895.494	764,927	780.527	890,239	918,541
6.	Однос бто наспр. нто тон км.	2,06	2,01	2,00	2,09	2,03
	Максимална пропусна моћ пруге у 24 сах.	15 пари воз.	21	21	21	21
	Пренос 1 тон чистог терета при потпуном искор. вагон. товара, од Београда до Котора одн. Сплита кошта	168·08 дин.	104·40	115·20	136·23	131·62
	Код 45₀|0 пуне тов. снаге, пренос 1 тон нто терета кошта	373·55 дин.	254·22	256	302·73	292·44
	Воз од 330 тон нто терета у оба правца прећи ће за	515,43 сах.	45,791	45,44	51,08	51,52
	Средње тарифске дужине, заокругљене, износе	1.020 км.	890	895	1.020	1.030
7.	За 1 лок. км. троши се: а) Угља	27,02 кгр.	26,03	25,60	26,40	25,70
	б) Воде	222,6 лит.	220,14	216,8	221,5	213,7
	в) Мазива	179 кгр.	153,98	156,11	178,05	183,7
8.	За пренос 1 тон чистог товара троши се: а) Угља	68,46 кгр.	51,03	51,20	68,2	60,60
	б) Воде	564,12 лит.	431	432,6	572,2	504,0
	в) Мазива	0,298 кгр.	0,233	0,236	0,269	0,277

		Пруга I	Пруга II	Пруга III	Пруга IV	Пруга V
9.	Машинском и возном особљу, поред плате и додатака, на име километраже на 1 тон нто терета иде: а) М-вођама	2,53 км.	1,96	1,99	2,58	2,36
	б) Л-жачима	2,53 км.	1,96	1,90	2,58	2,36
	в) Воз. особљу	1,98 км.	1,84	1,87	1,95	2,07
	А на бто тон иде: а) М-вођама	1,22 км.	0,98	0,995	1,24	
	б) Л-жачима	1,22 км.	0,98	0,995	1,24	
	в) Воз. особљу	0,94 км.	0,87	0,86	0,94	
10.	Потребан капитал за извршење пруге	3,661,825.000	3,238,190.000 д.	3,261,250.000	3,562,246.000	3,638,716.000
11.	Ануитет год. који терети експл.	265,336.000	234,640.000 д.	236,220.000	258,120.000	263,661.000
12.	За годину се превлачи	2,956.800 нто т.	4,224.000 т.нто	4,224.000	4,224.000	4,224.000
13.	Службено особље потребно: а) М-вођа	120	134	132	142	142
	б) Ложача	120	134	132	142	142
	в) Возовођа	120	134	132	142	142
	г) Манипуланата	120	134	132	142	142
	д) Кочничара	480	536	528	568	568
14.	ГОДИШЊИ ИЗДАЦИ: а) Материјални: 1) Ануитет	265,336.000	234,640.000	236,220.000	258,120.000	263,661.000
	2) Гориво	70,889.000	75,428.500	75,694.080	100,826.880	89,591.040
	3) Вода	2,500.776	2,730.816	2,740.954	3,625.460	3,193.344
	4) Мазиво	5,286.756	5,905.152	5,981.184	6,817.540	7,020.288
	б) Персонални: 1) М-вођама	2,952.000	3,296.400	3,247.200	3,493.200	3,493.200
	2) Ложачима	2,275.000	2,540.064	2,502.720	2,692.320	2,692.320
	3) К-чарима	9,108.000	10,162.560	10,010.880	10,769.280	10,769.280
	4) В-вођама	2,952.000	3,296.400	3,247.200	3,493.200	3,493.200
	5) М-лантима	2,347.200	2,621.040	2,581.920	2,777.520	2,777.520
15.	Службеном особљу на име километраже, без дневница, за провед. време преко 3 дана ван места становања а) М-вођама	82[illegible].992	956.155	974.012	1,260.110	1,150.269
	б) Ложачима	794.629	860.539	876.639	1,134.110	1,035.242
	в) Возовођама	880.992	1,084.742	1,104.522	1,210.990	1,289.272
	г) Манипулантима	755.136	929.779	946.733	1,037.990	1,105.090
	д) Кочничарима	2,768.832	3,424.620	3,471.354	3,805.990	4,051.998
16.	С В Е Г А	369,669.313	347,876.767	349,599.430	401,064.580	395,323.063
	На вучу пада	104,333.313	113,236.767	113,379.430	142,944.580	131,662.063
	На ануитет пада	265,336.000	234,640.000	236,220.000	258,120.000	263,661.000
17.	На 1 тону нето терета пада од анутета	89,76 дин.	55·54	55·92	61·11	62·42
	На 1 тону нето терета пада од вучу	35,28 дин.	26·52	26·84	33·84	31·17
18.	УКУПНИ ТРОШКОВИ ЕКСПЛОАТАЦИЈЕ ЧИНЕ	168,08 дин.	114·40	115·50	136·23	131·62

Из овога је јасно, да је, у погледу грађења и годишњих ануитета, најповољнија пруга под II. Пруге под I., IV. и V. треба као целине одбацити. Поред тога, пруге IV и V пружају се делимично поред већ постојеће пруге, уског колосека, која иде за Метковић. Пруге под II и III у главном су, у погледу трајања вожње, трошкова, скоро и трошкова за грађење, без мало истоветне. Али обзиром на околност да се она под III пружа поред једне жељезничке пруге, којој би правила конкуренцију, а и због удаљености ове пруге од сремских и славонских пруга, *саветно* је не водити рачуна о овом правцу, него га извести по траси II. Ето, то је мишљење г. М. Илића, који овај правац, поред изнешених разлога, брани и са још много других, које нам је, услед оскудице у простору, немогуће навести.

— Г. Д-р. Р. Сарделић, државни саветник, у низу расправа о Јадранској Жељезници, веома стручно и са једним необичним познавањем, излаже предности трасе, која би ишла долином Дрине и Пиве. Говори о стратегијским, националиим, политичким, економским и другим разлозима, који императивно налажу излаз Јадранске Жељезнице овим правцем. Он, осим тога, улази дубоко у прошлост и тражи оправдање за овај правац у историји српскога народа. Говори о борбама Србије, о њеном царинском рату, о Црној Гори, о Боки Которској и т. д., па каже, „Велики слив Дрине, Црне Горе и највећи део Херцеговине, и српско Приморје, да остане слепо црево државе а Србија на великим српским областима „без излаза на море," е тако далеко неће се застранити!" Па напослетку каже: најрационалнији и најпоузданији излаз предкумановске Србије био би излаз „из посавских крајева Србије, од Београда уз доњу Дрину а од Поморавља уз Голијску Мораву, на Дрину, а онда оба уз горњу Дрину и Пиву на Боку."

„Извоз, у Аустрију, Чехословачку, Баварску и даље, морамо препустити оним житницама, које су им најближе и које ће бити у стању да најјевтиније превозе. Треба да их ослободимо конкуренције других наших даљих крајева у том извозу. А то се може подићи баш душником уз Дрину, који ће читаву прекарну зону извести на море и потпуно је ослободити потребе да тражи излаз уз Дунав и конкурише ближим крајевима." Тиме би, без сумње, била изведена регионална рационализација извоза: сваки би крај на своју страну без конкуренције међусе искоришћавао природну предност ближег превоза да прође. Г. Сарделић наводи и мишљење американских екперата, који су, 1920., год. на молбу тадашњег Мин. Саобраћаја г. Корошца, обишли све трасе и изјавили, „да са излазом уз Дрину и Пиву на Боку, не може се ниједан други ни издалека ни укаквом погледу упоређивати."

Овим правцем Јадранске Жељезнице исквристили би се најбоље огромни комплекси шума. Ту би дошле: Никшићска зона са 163.289 хектара шуме; Пивска зона са 104.168 ха шуме; „Шћепанова" зона за 96.490 ха шуме; Вишеградска зона са 111.107 ха шуме, и уз Д. Дрину 155.000 ха шуме. На приговор, да Дринско-Пивска траса пролази кроз „пусте и ненасељене крајеве", г. Сарделић доказује

државном статистиком да је насељеност, напротив, у овом подручју далеко већа него у подручју других траса; и насељеност овог подручја упоређена са оном Лимске трасе, дала би однос 250.964: 126.429, у корист Дринско-Пивског излаза. Рационалан излаз уз Дрину. омогућио би рационалан извоз шљива и воћа у северо-западну Европу, где би се могао делимично комбиновати и са извозом жита. Дринским излазом осим тога, омогућио би се извоз стоке у Средњу и Јужну Италију. Овај би излаз омогућио, такође, извоз масти, сувог меса, прерађевина од меса, сира, масла, јаја и у даље крајеве преко мора: на Левант, Египат и северо-западну Европу. Даље говори о искоришћавању рудног блага, чије је експлоатација немогућа без најинтенсивнијих транспортних срестава, и нарочито подвлачи извоз угља из огромних наслага Мајевице.

Пошто је опширно и стручно изложио економске разлоге који говоре у прилог Дринско-Пивског излаза, подкрепљујући свако тврђење аутентичним статистикама, г. Сарделића даје нам следећу рекапитулацију са минималним превозима:

А) Превози према мору:

1. Пшеница и брашно:

за извоз (по 240·— дин.) 260.000 тона, 62, 4 милиона динара; за домаћу потрошњу (по 250·— дин.) 40.000 тона 11, 8 милиона динара.

2. Кукуруз:

за извоз (по 200·— дин.) 700.000 тона, 140 милиона динара; за домаћу потрошњу (по 250·— дин.) 100.000 тона, 25 милиона динара.

3. Остало жито (по 240·— дин.) 50.000 тона, 12 милиона динара.

4. Воће (по 240·— дин.) 65.000 тона 15, 6 милиона динара.

5. Стока и друго (по 240·— дин.) 950.000 тона, 22, милиона динара.

Укупно: 1,300.000 тона, 289,600.000·— динара.

Б) Превоз према Дунаву:

1. Дрво за грађу (по 100·— дин.) 200.000 тона, 20 милиона динара.

2. Креч, камен, цреп (по 60·— дин.) 220.000 тона, 13, 20 милона динара.

3. Антрац., кокс, угаљ (по 70·— дин.) 75.000 тона, 5, 25 милиона динара.

4. Соли (по 200·— дин.) 50.000 тона, 10 милиона динара.

5. Остали превози (по 250·— дин.) 400.000 тона, 100 милиона дин.

6. Дрво за гориво (по 50·— дин.) 355.000 тона, 17, 75. мил. дин.

Укупно: 1, 300.000 тона, 166, 2 милиона динара.

Режијски трошак по 52, 41 динара, равно 86,133.000·— динара.

В) Извоз дрва на море — преко режијског трошка 45 мил. дин.

Од подвоза скупа — преко режијског трошка 364,534·000· - дин.

По одбитку ануитета 234,640.000·— динара.

Преостаје 129,094.000·— динара.

За рачун моравске жељезнице 2X17, 2 равно 34, 4 милиона динара; за рачун банатске жељазнице 2X7 равно 14 милиона динара. Преко свега остаје Динара 80,890.000·—.

Из овога рачуна, у вези са изложеним, видимо, да је минималним превозима, а уз ниске подвозе, не само обезбеђен ануитет, већ су такође повећани и приходи моравским жељезницама за 34, 2 милиона динара, а банатским за 14 милиона динара годишње, а преко свега тога још би остало 80 милиона динара годишње не рачунајући знатне латентне резерве у одбијеном режијском трошку, у ниским подвозима локалном саобраћају и онда пораст промета с године на годину. Поред свега г. Сарделић каже да је искоришћавање водених снага на Дринском излазу веома важно, да би се пољопривреди омогућило што рационалније вештачко ђубрење, у његовој извозној зони, а и широј. Вештачко ђубрење је потребно да би се повећао род и корист. И из тих разлога и још много других, које нијесмо услед малог простора могли навести овде, г. Сарделић је најмаркантнији и најизразитији преставник и заступник Јадранске Пруге Београд—Котор долином Пиве, коју са пуно оправданих разлога брани.

— Чланци г. г. Белина и Сиришћевића доста су интересантни и они заступају излаз Јадранске Жељезнице на Сплит, и то са врло слабом аргументацијом, на коју се не можемо ни задржавати.

Но, да завршимо, са жељом, да се питање изградње Јадранске Жељезнице један-пут реши и одмах приступи радовима, јер свако одлагање скупо кошта и народ и државу, а време пролази.....

Ст. Даниловић.

БЕЛЕШКЕ.

Niko Bartulović: *More u našoj književnosti.*

Прештампана из *Српског Књижевног Гласника* за годину 1925, ова расправа Г. Бартуловића изишла је 1927 у Сплиту као трећа свеска библиотеке Јадранске Страже. И сам приморац, с дубоким смислом за важност мора у развићу духовног и економског живота народног, Г. Бартуловић је у својој расправи хтео да изнесе што је наша књижевност рекла о н а ш е м мору и какве су и колике инспирације добили наши писци од те елементарно, мистично лепе, али загонетне, неизвесне и несталне стихије. Одмах ћемо увидети да наша народна песма, нарочито јуначка, има врло мало везе с морем. Разлог је у томе што су се најважнији историски догађаји из живота нашег народа одигравали далеко од мора. Лирске народне песме, па и оне „копњене“, имају много више мотива о мору и са мора, и број таквих песама није ни мален, и ако чини један тек незнатан део наше лирске народне поезије. Наша најстарија уметничка поезија, дубровачко-далматинска, и ако поникла на мору, због своје несамосталности, угледања и књижевних конвенционалности, с врло ретким изузецима, мало је пажње посвећивала мору. И тек у доба када су у нашој књижевности завладале романтичарске идеје и занос за необичним, невероватним догађајима, појављује се и већи литерарни интерес за

море које је као створено за сличне инспирације. Али прве песнике мора дало је тек ново доба, када се, из осећаја да је море заједничка својина свију нас и да нам је свима у њему понос и благостање, ствара према њему један општи и разумни интерес. Тада се појављују писци који се баве готово искључиво морем (управо највише приморјем) и дају цела уметничка дела посвећена мору и животу поред њега (Кумичић, Војновић, Матавуљ, Тресић, Крањчевић, Ћипико, Назор, Шантић, Дучић, Кете и т. д.). Док се у најновијој модернистичкој приповедној књижевности, и сувише заузетој решавањем дубоких психолошких проблема и тражењем бизарности, мало ко бави морем и приморјем (изузетак донекле чине Сибе Миличић и Нико Бартуловић), дотле је најмлађа лирика остала вернија мору. (А. Цетинео, Г. Тартаља, Д. Анђелиновић и др.).

Ове суве констатације Г. Бартуловић је разрадио на четрдесет страна осмине своје занимљиве расправе и показао при том солидно познавање предмета и велику љубав према мору и животу на њему и поред њега.

И. З.

Жил Пајо: *Интелектуални рад и воља,* превео с француског Јов. М. Јовановић, издање књижаре Цвијановић, Београд, I и II део.

Обе свеске у ствари су наставак познате и често издаване и превођене књиге о *Васпитању воље* (о којој је било речи у 5 свесци I. књ. овога часописа). Жил Пајо и Х. Спенсер најпознатија су имена у педагошкој лектири код нас, која, узгред буди речено, није чак до најновијег доба негована ни с планом нити с потребним разумевањем. Као *Васпитање воље* и ова књига треба да послужи као путовођ у интелектуалном и моралном развоју младих људи, који се тек формирају, и које треба припремити да с отвореним очима иду кроз живот. И она је, као и књига о васпитању воље, намењена првенствено ђацима и наставницима. Научити радити, умети радити, умети волети рад и смишљеним методама рада избегнути лутања и посртања у животу, основни су принципи ове књиге. Неумешност у начину рада и искоришћавању својих способности узроци су по Ж. Пајо — у многом промашеном животу. Да би рад младих људи — којима се Ж. Пајо највише и обраћа — био срећнији, лакши и плодоноснији, и да би им уштедео расипање енергије, он им и даје ову књигу.

Р. М.

Емил Пикар и Жил Танри: *О методи у наукама* Превели: Милан Шевић и И. Арновљевић, издање Рајковића и Ћуковића. Београд, 1927. Педагогијска књижница. Свеска 40, 41 и 42. Страна 99. Цијена 15·— дин.

Педагогијска Књижница превешће, по свескама, методе појединих наука. То ће бити од неоцјењиве користи за све врсте настав-

ника. Наставни планови и програми могу бити најсавршенији, а рђава метода све упропастити. Без нарочитих метода не може бити ни добрих наставних метода. Метода је потребна у сваком раду. У васпитачком послу не може се без ње ни замислити успјех. Наставни планови и програми често се мијењају, о њима се расправља, али о методама не. Свак ствара себи методу. Зато нам ђаци тако рђаво и пролазе кроз школу, а ријеедак је случај, да би неко искрено за тим животом пожалио. У школи је све чињено тако да се убије воља и смисао за науку, ако је неко и био диспонован.

Овај ће превод добро доћи нашим учитељима и наставницима, те би потребно било да га набаве школске књижнице, као и преводе о методама појединих наука. Педагогијска књижница овим радом чини знатне услуге нашој настави, а да ће радови бити од вриједности најбоља је гаранција то што ће методи изаћи из пера стручних и знаменитих француских писаца, како се то наглашује у предговору од стране уредника педагогијске књижнице.

В. М.

V. Massuka: *Станица,* тема са варијацијама. Један чин. Београд 1927; цена 10 динара (Прештампано из „Мисли“).

Г. Велимир Живојиновић је тачно означио свој комад: тема са варијацијама. То је читав мали реви људи и живота, психологија и одлика паланачке позадине у рату, сливен у јединствен утисак, и ако је компонован из разних елемената који стоје без међусобне везе. То је драмски мозаик где су повучене само главне линије, али оштро и изразито. Г. Живојиновић има неоспорно у високој мери развијене способности да запази на људима оно што је најбитније и најкарактеристичније, да ухвати линију и да са два потеза да јасну и изразиту фигуру. Старица, старац, посланик, лиферант, шеф станице, а нарочито старица, која је управо главна „тема“ у овоме комаду, исклесани су врло вешто и то свега са по неколико удара длета. Комад је сценски можда мало претрпан. (На сцену излазе преко 80 лица). Али Г. Живојиновић уме да рукује сценом, и да даје и бинске ефекте, ма да то није драма где се у логичком ланцу развоја веже карика са кариком. Темпо је понекад такав да се има утисак филмске слике.

Р. М.

Rachovitch: *La Société des Nations les problèmes mondiaux.* Genève 1927. Prix: 1 fr.

Наш земљак Г. Рашовић у овој брошури од десетак страна обичне осмине бави се трима необично важним питањима данашњице. На првом месту интересује се писац питањем Друштва Народа, његовим замашним функцијама, и начином рада, затим истиче проблем разоружања и, напослетку, у вези с питањем о еманципацији жене, пледира за медицински брак. У оволикој књижици овако крупне ствари, разуме се, нису могле бити детаљно расправљене, те је излагање површно и са пуно општих места из дневног распредања ових питања.

И. З.

Момчило Настасијевић: *Међулушко благо,* музичка драма. Музика од Светомира Настасијевића. Издање књижарнице С. Б. Цвијановић; цена 10 дин.

Музичка драма Г. Настасијевића представља једну лепу и смелу новину. Њом се покушава решити један врло занимљив и значајан проблем: проблем по коме изговорена реч и мелос треба да дају једну мелодичну и нераздвојну линију. Полазећи с факта да у нашим народним попевкама, у примитивном облику разуме се, постоје такве мелодијске линије, браћа Настасијевићи су покушали да тај „родни глас“ ухвате и спроведу у једној уметничкој музичкој драми. Брижљивим комбинирањем речи по њиховој тонској функцији они су успели да створе либрето које већ при читању одаје ритмичку и тонску симетрију у великој мери. Али тек музика, која се очекује, има да покаже у колико су браћа Настасијевићи успели, т. ј. у колико ће њихови стихови и речи чинити с музиком једну недељиву истоветност.

Р. М.

Dubrovački Zabavnik, 1928. Kalendar knjižare i štamparije „Jadran,“ Dubrovnik.

У предговору се каже између осталог: „У Дубровнику се осећа потреба годишњег издања, које ће скупљати људе од пера из овог краја, да њиховим радовима развија у ширим слојевима смисао за културни рад и напредак.“ Забавник би, према томе, имао озбиљније намере него обични свакогодишњи календари. Али овогодишњи почетак је више него скроман, да би могао задовољавати „једну културну потребу.“ То је низ махом врло површних чланака за најшире читалачке слојеве. (Изузетак чини Војиновићев прилог и чланак Д. Ника Ђивановића: Штампари у старом Дубровнику.) Више од трећине књиге заузима рекламни ценовник књига књижарнице „Jadran.“

Р. М.

Нови чешки превод *Хасанагинице.*

На пола табака осмине издао је 1926 у Оломуцу Г. Ото Ф. Баблер свој превод *Хасанагинице.* Најпре је дат кратак историат ове наше народне песме, па онда приведен српски текст како га је

забележио Фортис, са свима његовим правописним особеностима, и паралелно с њим чешки превод. Г. Балер ово чини да би исправио језичне и правописне грешке које се налазе у оригиналном тексту саопштеном чешкој читалачкој публици од стране Ф. Л. Челаковског уз његов превод ове песме, а највише да би „достојно одао част успомени на човека којему имамо да захвалимо што је тај бисер словенског народног песништва уопште очуван“.

Готово без иједне стварне погрешке, две три ситне замерке које би се можда могле учинити не мењају ствар, превод је врло добар и на читаоца оставља најлепши утисак.

И. З.

К. Н. Милутиновић: *Плаве Молитве* (Издање *Књижевне Ревије,* Београд 1928. Страна 40, 8°, цена 10 дин.).

Ова свешчица стихова чита се са сталним осећањем симпатије за младога песника. Нема овде дубоког понирања у тајне живота, нити је песнички видик песников широк. Али ненамештеност и непосредност с којом је изражена болећива песникова душа, лаки дрхтаји младића који мисли да је несретан, осваја и наговештава добре песме.

Има, истина, овде по који стих који само као низ бираних речи лепо звучи, а иза тога нема ничега. Има затим тражене или само уображене неутешности; чудно је да песник већ сада „тка“:

Стихове гроба, плача жалости
Уместо љубавних кликтаја младости....

Али, ипак, из ових песама избија интензивна осећајност, што је ничим не надокнадив квалитет лирског талента.

Вил.

Д-р Марко Микијељ: *Јустин,* филозоф и мученик. Издање књижаре Рајковић и Ђуковић, Београд; Цена 10 дин.

Јустин, писац и мученик, представља врло занимљиву личност II века, доба када се формирала хришћанска вера и утврђивала црквена догматика. Прошав кроз све филозофске системе грчке, тражећи истину о Богу, Јустин напокон прима хришћанство и постаје његов ватрен и неуморан поборник и мисионар. „Одмах је нека ватра запалила моју душу,“ каже сам Јустин, чим се почео бавити пророцима, чије је списе необично ценио. Познате су нарочито Јустинове апологије у одбрану хришћанства и његов разговор са ученим и угледним јеврејином Трифоном где употребљава сву своју научну спрему јелинског филозофа да докаже истинитост хришћанске вере. Јустин је напокон своје мисионарство завршио као мученик. Писци средњега века често га наводе и препричавају његова дела.

Г. Микијељ је у овом малом есеју дао и списак литературе, што може корисно послужити онима који се буду бавили детаљније овим питањем.

Р. М.

ЧИТУЉА.

Владимир Мажуранић, син Ивана, пјесника „Смаил-аге Ченгића,“ један од најбољих наших стручних правничких писаца, умро је у Загребу 17 јануара о. г. У малим народима као што је наш, нема готово људи, који би били толико материјално обезбијеђени, да се могу посветити једино књизи, па тако је било и са пок. Владимиром Мажуранићем. Пуно пола вијека, од 1866 до 1912, био је чиновник и тек од тога времена могао се посветити књизи. Ми нећемо овдје говорити о његовом раду на лијепој књижевности, из које је дао драму „Гроф Иван“, већ једино о његовој научној дјелатности на правничком пољу. Још год. 1902 у 150 књизи „Rada“ написао је он расправу: „О рјечнику правнога називља хрватскога“. Ово је био као предговор његовом капиталном дјелу „Приноси за хрватски правно-повјесни рјечник“, које је започео издавати 1908, а завршио 1925 године. Ово је јединствено дјело своје врсте, немају га ни велики народи, и оно није само приручна књига за правника, већ за сваког интелигентног човјека, који се бави науком. Ово дјело сачуваће трајан спомен на Владимира Мажуранића. Члан многих учених академија, чиновник бирократске Аустро-Угарске монархије, остао је чврсто националан. И ако је од 1912 Аустрија била у ропцу ипак је било тешко рећи једном њеном грађанину Славену: „Доћи ће доба, и близо је, гдје ће се на срећу нашу винути из гњијезда нараштај млад, полетнији, снажнији од нас, јак да обухвати на свим пољима у културну цјелину оба дијела народа (т.ј. Срба и Хрвата)“. Искрена мисао Владимира Мажуранића, да се уједини наш народ, испунила се, и он је мирно заклопио своје очи, радујући се уједињењу свега нашега народа и задовољан, да је нашој науци приложио један господски обол.

Д. В.

Љуба Јовановић. Овај велики национални борац и радник, истакнут и уважен политичар, васпитач и научник, преминуо је у подне 10 фебруара ове године.

Родом Которанин, Љуба Јовановић је још као гимназиста напустио своју родну груду и винуо се у слободну Србију, да читав свој век проведе у раду за добро и напредак свога народа. Он спада у ону генерацију наших истакнутих научника, која политички и национални рад није делила од научног и васпитачког, и која је све своје амбиције потчињавала једној моћној и неодољивој жељи: да своме народу послужи што боље и корисније. Они су „руду свога талента“ раскивали и на најситније народне и националне послове хотећи да му служе потпуно и да буду присно с њим и уз њега. Тако је у Србији крајем прошлога и почетком овога века спајала у

себи и државничке и политичке и научне способности читава група истакнутих научника са Велике Школе и Универзитета. И ако нема спора да је њихов утицај на наш политички живот био врло племенит и благородан, ипак понекад пожалимо што науци и школи нису посветили све своје способности. Тако смо жалили поред осталих Андру Николића, Дражу Павловића, па и Љубу Јовановића.

Јовановић се као научник интересовао највише старијим периодом наше историје. У центру тих студија стоје проучавања о *Хроници Попа Дукљанина*. Научни рад је почео са „Дукљаниновом Пањратном" која за нас има особити интерес. Недовршена је остала, поред осталог, и популарна Историја Српскога Народа (од које је издала две свеске Српска Књижевна Задруга) коју је радио заједно са пок. Љубом Ковачевићем. Од интереса су и неколико посебних студија („Ратовање Херцега Стјепана са Дубровником", „Херцег Стјепан и Вукчић Косача" и т. д.) и разних огледа. Да поменемо и неспретно написан чланак у брошури „Крв Словенства" по коме се име Љубе Јовановића за последњих десет година на страни највише помињало.

У политику је Љуба Јовановић уносио и своју професорску савесност и поштење и спада несумњиво у ред наших најугледнијих политичких људи за последњих неколико деценија.

Р. М.

ИСПРАВКА.

У чланку П. И. Поповића (свеска 2) *Личност Владике Петра I* поткрале су се, поред две-три мање, ове крупније грешке: на страни 67, пети ред одозго, стоји *писма,* а треба *писца;* на истој страни, једанаести ред одозго, стоји *свакако пре 1807,* а треба *свакако пре 1806;* на страни 73, пети ред одозго, стоји *паши руговском,* а треба *паши утовском.* Молимо читаоце да исправе. Ур. —

На прва два табака ове свеске погрешно су штампани бројеви на страницама. Место 229 и т. д. треба да стоји 129 и т. д.

Штампа Државне Штампарије — Цетиње, 1928.

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ.)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:

ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:

ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

Књига II. Свеска 4. ЦЕТИЊЕ Април, 1928. Год. II.

САДРЖАЈ.

„ЗАПИСИ“ излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа“, Цетиње.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига II, свеска 4. — Април, 1928.

ПРАПРАТНА

ПРЕСТОНИЦА ЗЕТСКОГ КНЕЗА СТЕВАНА ВОЈИСЛАВА.

Зета се је у једно доба истакла изнад осталих српских покрајина и постала центар Српских Земаља. Зета је дала првог српског светитеља. Зета је постала прва српска краљевина. Деценијама и вјековима она је била поприште љутих борба. Непријатељи су јој понекад наметали своје господарство, али су се Срби Зећани увијек храбро борили и стресали са себе туђински јарам. Зета је у сва времена била привредно богати крај, и за то мамац за освајаче, а снажна подлога за одбрану домаћег становништва. Колико је непријатељ жудио за плодном зетском долином, толико је, и још више, Србин бранио своје огњиште.

Кнез Стеван Војислав, насљедник првог свеца-мученика кнеза Св. Јована Владимира, био је један од најзнаменитијих зетских господара. Он је подигао дух свога народа, па је са необичним прегнућем стресао са Зете грчко господарство, прогнао Грке и страшно их потукао у својим планинама. Он је толико уздигао углед и достојанство Зете, да се његов син Михаило прогласио краљем и добио од папе краљевску круну. По старим љетописима (попу Дукљанину) Стеван Војислав имао је престоницу у *Прапратни*. Интересно је, да су престонице Зете у старо доба биле несталне и да су премјештане из једног у друго мјесто, и ријетки су случајеви, да је син престоловао гдје му и отац. Зетске престонице помјештене су од Дукље до Крајине, Прапратне, Скадра, Жабљака, Обода и Цетиња. На ово су утицале не само политичке прилике, већ и ћеф појединих владара. Као да је сваки владар хтио да оснива нову престоницу, да би његов спомен био тијесно везан за извјесно мјесто.

Историци нијесу начисто: гдје је била Прапратна. К. Јиречек каже, да је Прапратна код Бара, гдје је био владарски двор (curia), и да се у цркви Св. Андрија у Прапратни налази гроб неког зетског владара.[1]) По тврђењу Јиречека, племена су пред крај средњег вијека истисла старо-жупско уређење и мјесто старе жупе Прапратне постало је племе Мрковићи. На основу тога, Прапратну је требало

[1]) Историја Срба од К. Јиречека, у преводу д-ра Ј. Радонића, I. 156.

тражити у данашњим Мрковићима, између Бара и Анамала, на приморским падинама Румије.

Поп Дукљанин, анонимни љетописац, набраја жупе Доње Зете: Lusca, Podlugiae, Gorska, Cupelnich. Obliquit, Prapratna, Cremeniza, Buudua, Cuceva и Gripuli.[2]) Дакле, и Прапратна је била једна од старих зетских жупа у средњем вијеку и носила је име по свом главном мјесту. По тврђењу историка, Lusca су негдашњи Лужани, у долини р. Зете, у области данашњих Бјелопавлића. Podlugiae се наставља на Лужане и захвата област од десне стране р. Мораче, сва *полушка* мјеста око Жабљака и р. Црнојевића, са једним дијелом Ријечке и Љешанске нахије. Данас се *полужанима* зову, који живе у блатњавим, барљивим и подводним равницама, а *лугови* су земља, ливада и врбове шуме до Скад. Језера. Отуда је жупа могла добити име по мјесту, које се налазило испод Лужана, а које је захватало полушко земљиште. Gorska је област Зетске равнице од Мораче до Хумског Блата, и, по својој прилици, добила је име по *Горици,* више Подгорице, или по селу *Горичанима,* које се спомиње и у старим повељама. Cupelnich је, без сумње, данашњи *Копилик,* од Хумског Блата до Скадра, у подгорју Проклетија.

Ове четири жупе, које захватају област Доње Зете од извора р. Зете до Скадра, настављају се једна на другу и чине један самосталан географски објекат у саставу Доње Зете, одвојен од осталих жупа Скадарским Језером и Скадром.

Obliquit је жупа преко крајинских гора на страни мора у области данашњих Анамала и Мрковића и захватала је насеља од Бојане до Бара. Име је добила по *Облику,* главном мјесту жупе. Ово се име одржало данас у имену села Облика (Горњи и Доњи) у подножју Тарабоша. Тим се именом у оно доба звало и брдо, на коме је цар Самуило ухватио кнеза Јована Владимира, а које је заиста обло и шиљасто, да заслужује такав назив. Данас се ово брдо у Анамалима зове Владимир, по Св. Владимиру, а Арбанаси га зову *мал Сумс,* по селу Суми. На противној страни крајинских гора, на страни Скад. Језера, била је жупа Прапратна, и вијенац крајинских гора од Румије до Тарабоша био је природна граница између ове двије жупе. Сва крајинска насеља од Скадра поред Скад. Језера до Сеоца припадала су овој жупи, и Прапратна, негдашња престоница кнеза Стевана Војислава, била је главно мјесто овој жупи.

Остале су жупе набројене редом, како се настављају једна на другу. Cremeniza (данашња Црмница) до Прапратне, у сливу Скад. Језера; Buudua (данашња Будва) од Црмнице преко црмничких гора на страни мора са главним мјестом Будвом. Докле Cremenizi припада сва област данашње Црмнице, можда и један дио Ријечке нахије, дотле у жупу Будву долази сво приморје од Бара преко Паштровића до иза Будве. Претпоставља се, да је Cuceva данашње Кчево и да је ова жупа захватила површ данашње Катунске нахије; а Gripuli да је Грбаљ, између Будве и Котора.

[2]) Черногорія, I. 347—8.

Ово сам о старим зетским жупама навео, да се види поредак набрајања. Поп Дукљанин је боље познавао терен, географски положај, подјелу Зете и географско распростирање појединих њених дијелова од доцнијег писца из 17 вијека, Которанина М. Болице, који је у набрајању насеља правио такве скокове и збрку, да се човјек понекад не може са поуздањем ослонити на њега. Поп Дукљанин је, нема сумње, био Зећанин, и као такав познавао је свој крај, да му се може поклонити пуна вјера.

Бар је у оно доба био главно мјесто и утврђени град на зетском приморју, и Јиречек мисли, да Прапратна може бити само тамо код Бара и да су Мрковићи, као племе, доцније истисли њено име. Кад сам испитивао Црногорско Приморје 1911 год., ја сам са највећим интересовањем трагао за Прапратном и њеним именом, али нигдје не наиђох на слично име, нити на ма каково предање, које би, макар и нејасно, говорило о томе. Ровински, опет, мисли, да данашња *Папратница* (неки кажу Попратница) у Црмници може да буде на мјесту старе Прапратне. Сваки, ко је видио Попратницу, далеко је и од помисли, да је кнез Стеван Војислав имао престоницу у том забаченом неприступном и кршевитом мјесту. Данашња Папратница удаљена је од језера, уздигнута високо, налази се затворена међу брдима, тешко је приступна, нити ту има неке старине или предања о старој зетској престоници.

Стојећи на становишту, да нити је Прапратна у Црмници, нити у Бару, нити уопште на страни мора, ја сам за њом трагао 1912 г. у Крајини, кад сам био онамо ради испитивања оних крајева[1]) Слиједећи ред набрајања зетских жупа, јасно ми је било, да Прапратну треба тражити на падинама Румије, на страни Скад. Језера, и гдје сам год дошао, распитивао сам се за ово име; и у Шестанима сам дознао, да се један дио села Доњих Мурића зове *Прапатиште.* Кад сам дошао у Доње Муриће, увјерио сам се, да је стара Прапратна била ту и нигдје друго. Да бих своје становиште што јаче поткријепио, износим своје погледе, који ме утврђују у истинитост: да је Прапратна, престоница кнеза Стевана Војислава, била у Доњим Мурићима, на обали Скад. Језера, на најљепшем мјесту у Крајини.

1. Доњи Мурићи су по положају најљепше мјесто на Скадарском Језеру. Село захвата пространо поље на ушћу потока, који долази од Пинчића и Горњих Мурића, са страна Румије. Земљиште је равно и благо нагнуто к језеру, плодно је, гледа на језеро и Зету и има све услове за повољан живот. Сва је равница обрасла густом маслиновом шумом. Маслине су старе хиљаду и више година, и ово је најљепша, највећа и најстарија маслинова шума у Крајини. Испред села се, у језеру, налази повише острва, поређаних у правцу обале, на којима су зетски владари подизали цркве и манастире. Ту је Старчево, па Бешка и Морачник са старим манастирима, који данас леже у рушевинама. Равница се завршава пјешчаном обалом, врло погодном за купање и сунчање.

[1]) Моје „Црногорско Приморје и Крајина". Насеља 11. стр. 14—15.

2. Најгорњи дио села Доњих Мурића зове се *Прапатиште*. Ово име јако потсјећа на старо име Прапратна. Име „Прапатиште" долази, несумњиво, од ријечи *папрат* или, како неки кажу, *прапат* (pteris aquilina). По томе, име је чисто српског поријекла. И данас у селу по њивама и кроз маслине расте бујна папрат, и мјештани, ма колико се труде да је искоријене, не могу је уништити. То је доказ, да је стара Прапрана добила име по овој биљци. Насеља Доњих Мурића била су изложена честим покретима и није чудно, да се старо име мјеста није одржало потпуно и као име свега села, него само као име једног дијела његова. Данашње насеље Доњих Мурића досељено је из Климената и селу је дало своје име. Биће, да су „Мурићи" његово старо братствено име, јер га не напуштају никако. Има их исељених одавде око Скадра и Тарабоша и куда год се иселе, пренесу и своје име, па новим мјестима дају своја имена. Насеље у у Доњим Мурићима дало је селу своје име, а старо се име истисло и у нешто измијењеном облику задржало у једном крају села.

„Прапатиште" је врло старо име, много старије од данашњег становништва. Сви Крајињани од Крњица до Скадра данас говоре арбанашки, па ипак овај крај села зову старим именом. Данашње насеље нашло је ово име; оно га је наслиједило од својих претходника, и можда у ширем обиму, и вјерно га до данас очувало. Папрат се арбанашки каже „фијер". И баш за то, што се „Прапатиште" као име одржало кроз вјекове и у устима инојезичних народа, доказ је, да је ово име не само старо, него да је било у старије доба врло знатно, да је било историјско име, везано са традицијама и прошлошћу, које се не заборављају и које су, бар у имену, оставиле траг потомству.

3. На дну села, близу језерске обале, налазе се остаци једне повелике зграде, која је била дуга 12, а широка 5—6 метара. Темељи се добро познају. Унутрашњост је нешто удубљена, па изгледа, да је поток насуо околину зграде и унеколико затрпао њену рушевину. Мјештани не знаду причати ништа о овој рушевини, а ово мјесто и сав крај око рушевине зову „Ћелија". Према овоме имену даје се мислити, да је ту била нека стара црква. У старо доба се владарски двор звао „curia", што много личи на име „ћелија" или „келија" и како су стара имена и називи временом, изостављањем, уметањем и мијењањем појединих гласова, или слогова, мијењала и добијала нов назив, често пута веома мало сличан првобитном имену, није немогуће, да „ћелија" долази од „curia". Претпостављајући ову могућност, двор кнеза Стевана Војислава био је близу језера, наслоњен на омањи кршевити бријег, баш на најљепшем мјесту негдашње Прапратне. У том случају његов је двор имао испред себе Скад. Језеро са свима својим љепотама и дивним погледом на Зету и Проклетије, са стране пространу маслинову шуму и плодно поље, а изнад себе висока брда, која се нижу и дижу од језера к Румији.

4. Кнез Јован Владимир, кога је Стеван Војислав наслиједио на зетском престолу, имао је своју престоницу у Крајини, на два сата к истоку од Доњих Мурића, испод крајинских гора, у близини чувеног и најстаријег српског манастира у Зети Пречисте Крајинске, у селу Коштањи, које се мјесто и данас зове *Краљић*, по „краљу" Владимиру, како га народ у области Румије назива. Његов двор није био до језера, него у средини Крајине, у живописном крају, богатом лозом, маслином и коштањевом шумом. У оно доба насљедници престола имали су посебан двор, обично подаље од престоног мјеста, па је, можда, и Стеван Војислав као наследник живио у Прапратни, гдје је имао двор и своја добра и гдје је доцније основао престоницу. И кад је Стеван Војислав постао кнезом и владаром Зете, Прапратна је проглашена престоницом. У оно доба није било тешкоћа при промјени престоног мјеста; лични ћеф и воља самог владара биле су пресудне. У доба хладног оружја, у доба честог поремећаја прилика и политичких односа, у доба највеће несигурности, када су Грци пљачкали и притискали овај крај, Стеван Војислав није могао имати згоднијег мјеста за престоницу. Ту је био заштићен с једне стране језером, на које се могао, у случају потребе, навести и умаћи у данашње црногорске кршеве, а с друге стране високом Румијом, гдје је могао избјећи и у њеним шумама и гудурама наћи заштите и заклона. У доба несређених прилика Скадар није могао дати такву заштиту. Планине су и онда, као и доцније за вријеме робовања под Турцима, давале уточишта избјеглицама, хајдуцима и заточницима слободе. А Стеван Војислав, који је искусио грчко ропство, најбоље је знао, што га чека од борбе са Грцима, гдје треба да престолује и на што треба да се наслања.

Само набрајање старих зетских жупа попа Дукљанина потврђује, да је Прапратна на противној страни Облика, исто тако као што је Црмница на противној страни Будве, а Кчево на противној страни Грбља. А кад је Прапратна у крајини, она има бити на најљепшем мјесту, достојном за становање једног кнеза и владара, и мјесту, које даје све услове не замо за живот него и за безбједност. Краљић, данашња Коштања, гдје је био двор кнеза Јована Владимира и Прапратна, данашњи доњи Мурићи, јесу два најљепша мјеста у Крајини, и не само по положају, него и по љепоти, природним даровима и богатству.

5. Зетска престоница је била изложена честим промјенама. И због тога се, а можда и због разних прилика, преносила из једног краја у други, али увијек у оквиру Скадарског Језера, и за вријеме од хиљаду година није изашла из овог оквира. А преносила се од Дукље до Скадра, Краљића, Прапратне, Жабљака, одакле је, под притиском турске силе, пренешена на Обод и Цетиње. Да престоница Зете не излази из зетске долине разни су узроци, а најглавнији су стратегијски, политички и привредно-економски. Зету чине привлачном не само њена плодна и пространа равница и Скад. Језеро са богатством разне рибе и разноврсним природним љепотама, него и високе планине, којима је ова област уоквирена са сваке стране, осим на узаном путу поред Скадра за море. Зета је привукла многе освајаче, да је нападну, па и привремено заузму, али је освајач морао заузети и зетске планине, па да буде миран у овој долини. А планине су биле пуне храбрих заточника, и непријатељ их није могао освојити и одржати.

И за то су стари зетски господари имали своје престонице у оквиру Скадарског Језера, увијек наслоњене на кршевите горе. Не имајући убојних лађа, да бране своје приморске обале од јаких поморских држава, зетски господари нијесу смјели ни помишљати, да престоницу пренесу у зетско приморје. Не само то, него зетско приморје није никад представљало језгро зетске државе, нити се у том погледу могло такмичити са сливом Скад. Језера, које је било много пространији, а као географски објект политички моћнији, да дјејствује на околину, да привлачи и уједињује.

Прапратна, престоница кнеза Стевана Војислава, борца за слободу свога народа, а која се је, без сумње, налазила у данашњим Мурићима, давала је своме господару моћне услове за живот и одбрану. А кад је Стевана Војислава син, Михаило, наслиједивши од оца ослобођену, проширену, уређену и обезбијеђену државу, постао владар Зете, пренио је престоницу у Скадар и прогласио се краљем. Михаило је био први српски краљ, а Скадар прва краљевска престоница увећане Зете и њених краљева: Михаила и сина му Бодина. Стара Прапратна ударила је основ зетском престолу у Скадру, и због тога је њена историјска важност у повијести Зете врло славна и врло значајна.

Андрија Јовићевић.

ПЛАНИНОВАЊЕ.

У планинама Црне Горе на почетку љета настаје типично сточарско кретање са села „на планину“, из сталних насеља у катуне, као привремена насеља под врховима гора, затим пред јесен повратак из катуна у села. Општи су покрети *издиг* и *здизање.* Врше се једновремено и заједнички, на утврђене дане, по договору и давнашњим обичајима. Не остаје нико ко има бар краву и десет оваца. Свака сеоска кућа (фамилија) осјети чежњу за планином и потребу да на њу изађе и поладује. Није ствар само до стоке и травних пашњака, него се тамо креће и ради здравља, по навици, традицијама, ради свјежине и промјене која подмлађује. Тада је сва породица, све у селу и по читавом крају, све у покрету. То је као кратка сеоба и има нечега свечанога у себи. Свако одјене ново и чисто рухо, чобанчад се необично радују, планинке су врло покретне, веселе у послу; и стара чељад оживе; осјећа се код свију јака живост, нешто ново и младалачко, као јутро у које се креће, или планина за коју се спрема. Прије зоре све је спремно за пут. И стока је узнемирена, једва чека. Први крећу чобани, за њима се хита и радосно трчи. Млађи одлазе, старији прате. Стока навикла на овај покрет нервозно јури запаженим путевима. Овчарски пси предњаче и радосно скачу. Звање, окање и вабљење, блека и рика испуњавају ваздух. Домаћин

је већ првога дана припремио „стан“ на катуну. И тамо се иде брзо и сигурно преко непокошених ливада и забрана, нико не смета и на похару се не гледа, а стока иначе не сагиње главу, осјећа да је на планини чека обилнија паша. Још није сунце високо одскочило, два или три часа, ређе четири до пет, и већ се стигло у катун. Катуни су за гором, под врховима, на граници шуме и сувати, у цирковима, заклоњени од вјетрова, гдје има извора и заравни. Ту се одмах заснује свој, катунски живот, пун вреве и радоснога шума, доста лак безбрижан и весео. Сви се већ од раније знају. Поново се зближују и похађају, планинке се позивају узајамно и, пошто смире, чине посјете једна другој. Дјеца се састају за игру, а чобани заједно јаве и напасају. Ту се налазе у непосредном сусједству и катуни из разних села и засеока једнога краја. Поједине катуне раздвајају само по каква коса или брдо, додир је чест, нарочито о празницима и недјељом, када се на помеђи катуна састају и сједе. Онда долазе и „домари“ из села да се освјеже, донесу што, виде своје и одморе се на по дан-два. Младеж се састаје и окупља, пење се на врхове да се нагледа љепота и далеких видика чак до мора и Ловћена, Проклетија над Скадром, Шаре над Косовом и тамо до Србије, па дио Босне и Херцеговине. Ту се бере гирофиљ, планинско смиље, и јаблан, горска ружа нежнога мириса. Усамљени врхови, снежаници и хладни извори, јеле и зелена пасишта освајају душу свјежином. Ко катуни, осјети све те дражи. Отуда је тамо љепота планине постала физичка и душевна потреба народа. Ту живот побуђује на пјесму и често се окупљају вечерњи састанци и игра коло поред разбукталих огњева, на којем згодном мјесту по средини катуна. Младеж се распјева и с пуним осјећањем заволи ова мјеста и овакав живот у природи. И та распјевана младеж до старости се веже за своје планине и повраћа се увијек љетом на планиновање. Катуни тако постају најпријатнија одморишта. Ту се као са извора захвата бодрост и физичка снага; накупи се пуном мјером енергија потребна за живот.

Катуновање је као једна општа идила, поред тешког и усамљеног живота по растуреним селима и засеоцима, сабирање у привремену заједницу, гдје не сметају тијесне границе омеђених њива и ливада, него је богаство планинске природе свима једнако додијељено. Ту живот планине има своје нарочите празнике. Петров-дан и Илин-дан су обично дани летњих сабора, на којима се сакупљају становници свих катуна и сусједних планина, на по једном од давнине утврђеном мјесту. Тада и из села и из вароши изиђе све што може да осјети планину и на њој проведе дан сабора. Св. Илија је права слава љета и планине. Тај дан, кад је ведар и лијеп, изведе у планинске висине и оне који никада не издижу. Куће на селима остављају се тога дана обично затворене, домаћин је обавезно у кругу своје породице на катуну, јер тада сваки мање више има и гостију од оних који нијесу издизали, и живот је са села, тада, сав пренешен у планину, по катуна и на сабору.

Здиг са планине к селу сљедује скоро по истоме ритму и колективно као издизање. Разлика је што растајање са планином

нема радости, и ако је свакоме мило дома ићи. И повратак у село има својих дражи, али не даје ону веселу живост што је нуди планина кад се на њу издиже. Катуновање има своје вријеме и у планини се јесен не чека. Ипак, и ако не може нико да издигне прије уреченога дана може да остане докле ко хоће. Свакако скоро се нико не задржава послије Госпођина-дне и првих дана септембра. Планина кад „опусти“ и постане „самоћна“, кад већина сјави, није сигурна. Комови и Дурмитор су тада нарочито сурови и ћудљиви. Није што је „туга од хајдука“, али кад заурлају вуци и завијају вјетрови или „завири студ на огњиште“ све породице остављају катуне.

Оваква смјена издизања и здизања, овакви начини и живот обављају се у планинама Комова редовно сваке године и свакога љета. Тада планина у љетне дане, када планински живот долази до свога пуног изражаја, изводи и окупља на себе своје планинаре, и с јесени их растура и враћа у њихова стална боравишта. Има значаја не само због сочне паше за сточаре, него као збориште од старине, као ваздушна бања, своје врсте климатско мјесто потребно за одмор и разоноду читавом насељу свога краја. Отуда планине због својих предиспозиција за развитак сточарске привреде, због своје „арије“, гора и извора, због својих услова за здрав и слободан живот у крилу природе, подстиче многе и који не би држали стоку да је држе ради планиновања. На њима и под њиховим утицајем врши се у народу процес физичког и душевног снажења, регенерације и освежавања. Отуда је народ нарочито у области Комова и Дурмитора као засићен здрављем и снагом. Бављење на планинама у вези са сточарском привредом имало је и ту добру страну што је уштеђивало велики дио народне снаге супротно земљорадњи и побуђивало интересовање за прошлост и традиције. Сточарење је и онако давало у племенском животу доста времена и расположења за то. Излажење на планине, одакле се отварају широки видици, будило је интересовање за сусједне српске земље. Тијем се подстицало национално осјећање. Осјећање самопоуздања и моралне безбједности такође се развијало и снажило под заклоном планина. Тако су планине у Црној Гори јаче него гдје друго вишестрано утицале на народни живот физички и психички, економски, политички и национално.

Планине никад не престају да дјелују на своје планинце и при планиновању својим облицима, љепотом и видицима. Даном својих гора и изворима испод врхова уливају свакоме здравље. Народ вјерује да се живљењем у планини и љетним планиновањем подмлађује живот, да планина повраћа снагу и младост.

Р. Вешовић.

АНЂЕЛИКИНО КУЧЕ.

Бојим се да ћете ме оптужити, да сам извесне догађаје у овој хисторији намерно друкчије изнео, ради осећаја које сам гајио према Анђелици. Истина, нећу крити, да сада друкчије мислим о свему на свету, што се не да опипати, али то неће ни најмање деловати на верно приказивање догађаја. Обичај је, јелте, осветлити увек своју личност чаробним светлом са рампе, издићи је изнад профаности догађаја и опколити нимбусом херојства или духовитости. Све то није моја улога у овој краткој хисторији, није поготову ради тога, што сам дуго времена злобно смишљао, да прикажем ствар изменивши улогу са мојим ривалом, ковачем.

Морам вам рећи да још од свог раног детињства нисам осећао неку нарочиту наклоност према животињама. Како се то обично узима као основ хуманости и једно мерило, којим се у школи мере душе, ја сам показивао врло мало склоности да у животу играм улогу осећајна човека. Ради тога су у мени још од тада гледали трговца или попа, јер су то познате професије где хуманост само човеку смета у послу. Наравно, постао сам трговац и као такав попримио све обичаје свога еснафа.

У рано предвечерје затварао сам дућан и журио к реци пуној потајних вирова и маховином обраслих стена. Ту сам остајао до ноћи гледајући како се над водом витлају ројеви мушица; како вода, плава као ултрамарин за бојење рубља, постаје љубичаста, од маглица што се над њом непрестано хватају позлаћене одозго лаким одблеском светла. Тада ми је увек жао било што нисам постао поп, јер би знао певати многе химне Богу и размишљати о стварању света, о великоме пљуску светла и материје. Ради тога сам се, ваљда, увек враћао сетан кући.

Једном сам на тој шетњи сустигао Анђелику. Носила је под мишком своје најмилије куче, дуге светле длаке и меканих шапица. Опазио сам да није више дете, кретала се раменима и куковима, као да покреће нека невидљива крила.

„Ти се још бавиш кучићима а већ ниси дете“ — рекао сам јој. Она се насмија својим дугуљастим и влажлим очима и позва ме да идем с њом купати куче у реци. Читаво га је време љубила и притискивала на чврсте податне груди, гледајући ме неким чудним, до

тада невиђеним погледом. Била је лепа и свежа. Мало распојасана, са много дечачких манира примљених у доскорашњој игри с њима.

„Анђелка, рекао сам јој када смо дошли до реке, како можеш толико да волиш једно куче? Имаде створења на овоме свету, која би ти много оданије узвратила љубав, овако се правиш смешна и твоја лепа румена уста не пристају тој чупавој њушкици.“

„Шта ћеш, кад ме је тако Бог створио, рекла је она, ја их волим, волим их већма него оца и сестре. Зашто то?, ја ти не знам рећи.“

Замолила ме да јој помогнем скупити сукње и повезати их око кукова, показала се да је на тим местима врло шкакљива, што пре није била. Куче је вриштало док смо га купали, као да му деремо кожу. На огледалу реке љуљашкало се небо, велика дрвета и наше сенке и страрало ветоглавицу.

Са мокрим кучетом у крилу седела је на обали и брбљала о лудостима што их паметни кучићи праве, о лепим њиховим очима, њушкицама и меким шапицама. Наједаред, почело се већ смркавати, она ме понуди да пољубим куче.

„Ако ће ти то чинити задовољство?“ рекао сам ја. (Очи су јој се блескале у полумраку.) Сагао сам се до њена крила и пољубио куче. Осетио сам заносан мирис тела женина, али се она нагло диже и остави ме.

Кад год бих је касније сусрео разговарали би о њеним кучићима. Знао сам на који начин треба освајати људе: упознати њихове склоности и прићи им са те стране. У мом трговачком послу стекао сам довољно искуства. Чекао сам дан када ће Анђелика пасти побеђена у моје руке, а то је морало бити брзо, јер сам њене наклоности био толико освојио, да ми је поклонила једно своје куче.

Све је до тада текло како сам очекивао али, одједанпут се догоди преокрет.

Седео сам једнога предвечерја на обали када кроз грмље опазим Јанка ковача. Водио је на краткој привузи пса. Није ме опазио и поче се великом брзином трудити да о врат псету свеже велики камен. Псето је преплашено цвилило чепајући с ноге на ногу. На моје запрепашћење познао сам у њему најмилије Анђеликино псето. Потрчао сам да га од Јанка отмем, али ми га он без устазања даде.

„Узми га ако хоћеш, свакако ми је било тешко утопити га.“

„Добро, а зашто си то хтео учинити? Да напакостиш Анђелици?“

Он ме са сажаљењем погледа. „Напротив, ја то радим по њеном наређењу.“

? ! ? . .

„Знаш, настави он поверљиво ми шапућући, увек ме опази када се по ноћи прикрадем Анђелици и пробуди све у кући“. —

Узео сам пса себи и држим да су животиње често достојније љубави од многих људи.

Срђа Ђокић.

БОСАНСКЕ НАРОДНЕ ПОШАЛИЦЕ.

I

Дошао поп у католичко село, да исповиједа народ.

Прије исповиједи погледа на сат и рече: „Вријеме је!“

Циганин види златан сат, па и он клекне пред попа, да се исповиједа.

„Пази, Циганине,“ рече му поп, „да истину говориш!“

„Хоћу, хоћу, господине‘“ одговори му Циганин, посегнувши руком за његовим сатом. „Господине ја крадем!“

А поп њему: „Не вели се „ја крадем“, већ „украо сам.“

Циганин му извуче сат, па га тури у свој џеп и рече: „Да ти по истини речем, господине, — украо сам!“

„А шта си украо?“

„Златан сат и ланац!“

„То је велик гријех,“ рече му поп. „Господин Бог ти тога опростити неће, док украденог сата не повратиш.“

„Добро господине, дати ћу га теби!“

„Нећу га ја! Дај га ономе, коме си га украо.“

„Давао сам му, господине, али га он неће!“

„Онда је твој!“ рече му поп.

„Хвала ти, господине!“ одговори Циго. Па устане и оде.

II

Сарајевски мајстори сједе у крчми и пију пиво, па се хвале, колико би који попити могао.

Неки Цинцар их слуша, па им вели: „Лако је пити пиво — тко је јунак, нека воду пије! — — — *Ја и још један испит ћемо је, за четврт саша, 25 литара!*“

„Бре нећеш!“ рекоше мајстори.

„Кладимо се!“ каже Цинцар.

Па се за бачвицу пива окладише.

„Кад ћеш пити?“ питају мајстори.

Цинцар рачуна: „Данас је четвртак — рецимо у недјељу.“

„Добро!“

Кад се они — у недјељу — сакупише, изнесе Цинцар у авлију велик чабар, па дозивље момка, да га налијева водом.

Налио момак 25 литара, а Цинцар му рече: „Још једну литрицу па макар која капљица преостала!“

„А гдје ти је друг?“ питају га.

„Није далеко. Стићи ће он!“

Па узме чашицу од ракије, напуни је воде и куша. „Одлична је!“ каже.

Па отвори врата од штале, у коју је — прије три дана — затворио вола.

Из стаје излети — ричућ и бучућ — силан вол, па изравно на чабар. Те га за часак испије.

А како и неби, кад три дана воде ни видио није! — —

Мајстори стоје запањени, а Цинцар се смије, па им каже: „Таман како смо се погодили — *ја и још један!*"

Фран Мажуранић.

КАДИЈА.

„Шта шејтан незна, пита берберина!" кажу Турци. Зато брица (хоћеш, нећеш!) *мора* све знати!

И тако ме мој Грчић (у Бруси, у Малој Азији) пита — прије него ли ће ме обријати — тко сам? што сам? и откуда сам?

„Из Хрватске."

„Црногорац или Босанац?"

Не чекајућ одговора, дометне: „И овдје има једно босанско село!"

„Гдје?"

„Сат хода далеко."

„Велико село?"

„Није велико, али лијепо и богато — хвала доброме Богу и староме кадији!"

„Којему кадији?"

„Босанскоме".

„А зашто?"

„Јер их он држи на узди!" Одговара ми брица смешкајућ се. — — „Доселише се амо, кад је Аустрија заузела Босну, па им султан (Бог га поживио!) дао земље, стоке и оружја, те се господски намјестише. Али се — наскоро — заобјестише, па тјерај парнице! — — Сиромах кадија није имао, од њих, мира ни покоја. Док се не домисли!"

„Чему?"

„Како би се лишио те галаме!"

„Па како?"

„Ето, овако: Одредио кадија, да нико не смије пред њега, без ђевера!"

„Шта ће *ђевер* на суду?"

„Јамчити мора, господине," насмија се брица. „Тко ће пред кадију, мора наћи јамца, за себе и за своју ствар. *Ако изиђе крив, добит ће батине и он и његов ђевер!* А још к томе овако: Ако их он понесе десет, ђеверу их иде двадесет! — — Од то доба: ни парнице ни суда! Па село цвате . . ."

— — — „О мој бријатељу," помислих, „како лијепо би било, да се то и код нас уведе!"...

Фран Мажуранић.

ОСТРВО.

Како је диван поглед с овог острва
На Вилин Гребен, урвине око нас,
Просторе, једра, и на све уопште
Што није човек! Никад ми тако
Нису блиски људи. Чудно! Као да су
Учитељи срца моју слабу снагу
И висину свести довели до виса
Одакле све то неправедно видим.
Али, кад би збиља то тако било,
Овакав дух мој треба ли да живи?

Ах, вечно ми је ван сунца и обзорја
Моћ, која ту би ишта рекла коначно!
Загледан у свет, видим, кроз дрвеће
Како се брези промаглицом плаве,
Како се ласте у висини крећу;
А ма што гледао, видећу, да поглед
Има где и даље да ми се продужи.

Језиво . . . Просто студ ме са те мисли,
Којој су сама врата ван ума
И слуте чудо: где смо сви и шта смо? . . .
Ту стаје памет, ту представа свода
Тајно ме гони да све ограничим.
Простор ми збори: док видиш толико —
Врати се — више истражуј ме у се;
А док си на острву . . . чувај се . . . да очи
Виделе не би што ум појмит неће.

А. С. Рачета.

РИТМИ НЕДОКУЧИВОСТИ.

Осећати живот, што бежи, у мраку,
ко вечно куцање зидног сата тик-так
и не моћ од свега имат безазлени

час радости мала врапца, или птице
које друге ружне;
не moћи без тужне
мелодије бола
сањати о лепом
што траје,
већ страхом да чујеш у мраку
како мисо, жељу, па и радост сваку
у мртвачки сандук закуцава време
и вечност пролази као и тренутак,
уз вечно куцање старог клатна тик-так . . . .

Да уз срца ритам,
ја вечито читам догорела слова
по папиру жутом избледелих лица
вештака живота и мудрости вечне
и да бол, радости као реке течне
у мрак умирања нестају уз тик-так; —
тренутак ко вечност, вечност ко тренутак.

Да радост и срећу точим у празнину
времена и гледам оком у црнину
вечитог сазнања непоштедне правде
самовања туге,
на лицу јуноше, као старца сенци, —
о Боже поштеди мученичке руге!
о Боже, уклони с мога неба дуге!

Јер је варка наде слична разбојнику,
који мелем меће на крваве ноге
заробљеног старца на путу у вечност;
јер је дуга увек у времену варка,
догод тешко клатно вечитога сата
туче без узмака своје гробно тик-так.

Михаило Делибашић.

КАД МИСАО ПРЕКИНЕ ЛЕТ.

Кад мисао не ради,
кад светови ума мру,
живот пролази ко визија свет,
чар живота срце не слади,
беде не осећамо што се о нас тру:
— мисао је прекинула лет!

Све је бледо, ниско, мало . . . .
Бог је ситна далека звезда
чији сјај у свести спава;
младости нема, срце је стало
ко птица кад оде из празног гнезда
без свести па не зна ил је сан ил јава,
такав нам је свет:
— мисао је прекинула лет!

Лепе зене губе звезда сјај,
море губи дубина страх и чар —
њега нема, свест га испила,
небо је ушло у око
које је дубоко, плаво, широко,
у њему цвета безбојни мај,
у њему мили воз, тиња жар,
мисао је живот са света слистила, —
такав нам је свет:
— мисао је прекинула лет!

Идеали су одлетело јато ласта,
а крв што у његовим жилама ври
то је далеки планински поток
што од самог себе ко авет бежи,
поглед блуди преко столетног храста,
не мами га румена јабука што зри,
он је самом себи у васиони оток,
нит шта жуди, нит куд тежи,
њему је мртав свет:
— мисао је прекинула лет!

Милосав Васовић.

КРОЗ МНОГЕ ДАНЕ.

Кроз многе дане с напором сам ишо,
Са сваким кроком беше тежи дах,
И по свим стазама којим прођох некад
Са мојих стопа остао је прах.

Ал од свег оног што испуни очи
У душу само тек понешто стиже:
По бол, по нада, по презир и подсмех,
Из чега мој сан себи храм подиже.

И данас кад се мутно вече спусти,
Угасну све стазе и скрију сви пути,
У томе храму душа тамјан пали
И чудно коло будућности слути.

Ђ. Р. Радовић.

СУМОРИ.

Сумори тихо суморе
кроз моје ледне зглобове;
по сву ноћ тужно жуборе,
купајућ моје болове.

Сумори, с дахом поноћи
бију о моје прозоре;
у тешкој, дугој самоћи
са њима зборим до зоре.

Ја волим моје суморе
о тузи што ми говоре,
и волим мучне часове

сумором што се испуне,
па када лахор подуне
срце ми болом распоре.

Растко Пурић.

ПРЕД РАТ.

— СЕЋАЊА НА 1875.—1876. ГОДИНУ. —

Важни су ово датуми у историји српскога народа. Идеја: ослобођење браће испод туђе власти, уједињење српскога народа нашла је јасна израза у 1875 и 1876 години. Почело се. Почетак је учињен у Херцеговини. Прихватиле су га Србија и Црна Гора. Жеље нису остварене, задатак није испуњен; али је питање ослобођења и уједињења народног стављено на дневни ред. Савети Европе: да српске кнежевине мирују, да ће се, дипломатски, испословати од Турске да олакша тешко стање хришћанских народа који су под њеном влашћу, ти су савети одбијени. Српски је народ кренуо да сам решава о себи, да оружјем у руци извојује оно што му Европа не би дала никад.

Прва пушка плану у кршној Херцеговини. И одјекну у свима крајевима где Срба има:

„Нек је срећан почетак! У помоћ браћи!“

Црногорци, најближи месту где је покрет почет, прискачу браћи у помоћ. Има руку, ама нема средстава. Број бораца расте. Нема оружја, нема муниције; нема никаквих војних потреба. Малена сиромашна Црна Гора нема чим да помогне Херцеговцима. И не сме јавно да пружа помоћ.

У бораца је велико одушевљење. Јаке су наде да ће и Србија и Црна Гора прихватити покрет. Веровало се да је куцнуо час ослобођења. Косово ће бити освећено.

И Босна се заталаса. Поред границе аустријске ничу чете устаничке. А бечка влада толерира устанак: преноси се у Босну и оружја, и муниције, и хране. Имала је Аустрија своје планове. Њој је добродошао покрет у Босни.

Слободоумни елементи у Европи са симпатијом прате покрет у Босни и у Херцеговини.

У Србији, у маленој вазалној кнежевини, интелигенција и школска омладина планула патриотским огњем. Држе се зборови, на којима се говори о дужности Србије да потпомаже устанак; организују се одбори за прикупљање прилога усташима. Интелигенција се труди да заталаса масу народну, да је одушеви за рат. Генерације, рођене и одгајене у миру, није лако покренути и повести у борбу.

Србија није спремна за рат. С малом снагом, са слабом спремом, поћи против непријатеља који је много јачи, добро наоружан,

било је врло рискантно. Стога се влада у Србији противила позиву да Србију увуче у рат. Али је одушевљење за рат бивало све јаче. Тражила се влада која сме да узме на се одговорност за улазак у рат.

Настаје смењивање влада у Србији: конзервативце замењују либерали; либерали уступају место конзервативцима. Док конзервативна странка потискује оне који изазивају рат; дотле се либерали изјашњавају да начелно нису против рата.

Кнез Милан се опирао тражењу да Србија ступи у акцију. Незадовољство због таквога држања кнежева, појача се још више кад се чу да се Кнез Милан жени.

„Онда, кад сви Срби из неослобођених крајева очекују улазак српске војске у рат; кад се решава национално питање; кад су очи свих напредних елемената у Европи упрте у Србију: онда Кнез Милан нема већих дужности ни јачих брига, него да се — жени! Лепе очи Наталије Кешко привукле су сву пажњу младога Кнеза. Он не чује ни фијук зрна пушчаних, ни јаук раје у Херцеговини и у Босни, јер га је занео шапат са слатких усана лепе Наталије“... Тако су поздрављали женидбу Кнежеву не само противници династије, већ и многе патриоте, којима се чинило да женидба Кнеза Милана значи одлагање мисије коју Србија има на Балкану.

У Народној Скупштини поступно је растао број посланика који су за оружану акцију Србије. Кнез Милан, млад (тада му је било тек 21 година), плаховит, учини један необичан гест: појави се изненадно у Народној Скупштини. Веровао је да ће излагањем тачнога стања ствари и својом речитошћу скренути забасале посланике на прави пут.

Долазак Кнежев у Скупштину изазва код свију посланика највеће изненађење. И ако, по државном Уставу од 1869 године, који је тада био у важности, Србија није имала парламентарну владу, било је у њему јасних одредаба: да је владалац неодговоран, а да су министри одговорни.

„Шта ће Кнез у Скупштини? Уплетањем својим у послове за које одговара влада, он и сам прима на се део одговорности“. Тако су се, у моменту, разговарали сами са собом они посланици који су имали пречишћене појмове о правима и дужностима најважнијих фактора у држави. Остали народни посланици, прости људи, са традиционалним погледима на функције владаоца, с највећом радозналошћу упирали су очи у младога Кнеза: једва су чекали да чују шта ће им он рећи.

И влада је била изненађена доласком Кнежевим у Скупштину.

Седница Скупштинска претворена је одмах у тајну седницу.

Нема тајне која се неће прокљувати. А каква тајна, кад за њу знају више од стотину људи!

Још истога дана понешто се зуцкало, а после два дана знало се све што је било у тајној сједници.

Кнез Милан говорио је народним посланицима, по казивању оних, који су имали најјаче памћење, и по белешкама једнога интелигентног посланика: Дошао сам, по угледу на свога деда, Кнеза Милоша, да се с вама, представницима драгога ми народа, погледам очи у очи, да се разговорим с вама о једном, најкрупнијем и најтежем питању. Какав став треба Србија да узме у овим озбиљним приликама? Шта треба да радите ви? Шта могу ја да чиним? Од нашега договора зависиће, може бити, мир на Балкану. Што више мудрости унесемо у своју радњу, више ћемо користити неослобођеној браћи својој. Један погрешан потез наш може довести у питање опстанак Србије.

Наша је улога историјом одређена. Србија је стожер за све делове нашег народа. Ми морамо да прихватимо пружене руке своје неослобођене браће.

Звони на узбуну. Пожар је обухватио поједине крајеве у којима вековима живе заробљена браћа наша. Они нас зову у помоћ.

Да нам је дужност притећи у помоћ својој браћи: то зна сваки син наше Отаџбине. То смо чинили и до сада; чинићемо и убудуће. Али се од нас траже велике жртве; из дана у дан траже се жртве све веће. Нашу моћ прецењују. Тражи се да чинимо и оно што не можемо учинити, а да себе не упропастимо.

„Србија треба да зарати с Турском! Србија не сме оставити своју браћу, јер би изгубила свој углед, убила би сваку наду код неослобођених, ако не би употребила овај тренутак. Била би то издаја од стране Србије, кад би допустила да Турска угуши устанак у Босни и у Херцеговини“. — Такви поклич иду кроз све крајеве у којима живе Срби. И наше јавно мњење, које ствара и одржава чиновничка интелигенција и школска омладина, гура Србију у рат. Па, и ви, господо посланици, понесени том струјом, дајете све јаснијег израза тежњи да и ми тргнемо своје мачеве. И ви верујете да је дошао очекивани дан, да је баш сада моменат, кад треба да извршимо завет предака својих: да терамо Турчина са своје дедовине. И ви хоћете рат.

Та ваша намера, да Србију увучете у рат, довела ме је међу вас, да вам кажем како ја мислим. Треба да говоримо отворено и искрено. Треба да одржимо једну генералну смотру, па према резултату њену да се одлучимо. Морамо отворених очију гледати. Хоћемо да чујемо свачију реч, да после не буде изговора: „Ја хтедох овако, а они урадише друкчије“.

Хоћу да вас подсетим: Турска је велика, моћна држава. Са три континента црпе ратну снагу. Њена је војска добро уређена, извежбана, дисциплинована. Снабдевена је добрим оружјем и великим количинама муниције. Има свега што је за рат потребно. Турска је ухватила јаке политичке везе с великим државама у Европи.

Према Турској стоји мала вазална држава, Кнежевина Србија. Ми немамо потпоре ни с које стране. Савезника немамо ниједнога. Само малена Црна Гора, природни савезник наш, она може поћи с нама. И Србија и Црна Гора не могу укупно дати војске колико један вилајет у Турској. Ви треба да знате каква је наша спрема. Рећи ћу вам укратко: ми војске, праве војске, и немамо. Само је

оно војник који је прошао кроз касарну: васпитан у духу војничком, дисциплинован, навикнут да рукује оружјем. А у нас је врло мален број прошао кроз касарну. Војних старешина немамо. Једва да има по један официр на сваки батаљон I класе. За II кл. немамо ниједног официра. А III класу не треба ни рачунати у војску, јер су то људи стари, уморни од напорнога рада, са тешким бригама породичним, они могу бити само чувари домова, браниоци нејачи.

Немамо довољно оружја. И оно што имамо, није модерно оружје. Турска војска има најбоље пушке и топове из немачких фабрика. У нас само I класа има острагуше пушке Пибодова система. Гринове пушке не могу се ни рачунати у острагуше. Предњачама — берданкама — наоружана нам је II класа. А за III класу немамо никаквог државног оружја; она може поћи у рат с кремењачама свију система и с пиштољима.

Муниције што имамо не може трајати ни за један месец ратовања.

Топови стари, готово само — предњаци. Немамо довољно ни лаких и брдских батерија; тешких још мање.

Коњица нам је врло слаба.

Ни понтонског материјала немамо.

Комора неуређена.

У државним магацинима нити има хране за војску, ни фуражи за стоку.

Лекова и завојног материјала немамо. Лекара је врло мали број, баш кад би се употребили и сви окружни, среский и општински лекари.

Државне касе су празне.

Рекао сам вам све. Ако вам ко каже да смо спремни за рат, реците му да не говори истину.

Можемо ли с оваквом спремом у акцију? Сме ли ко рећи: Србија треба да улази у рат?

Европске силе одлучно веле: никако у рат! Русија, велика Русија, једини пријатељ наш међу великим државама, наређује нам да се никако не упуштамо у ратне авантуре. Ни она није спремна за рат.

Нас је свега један милион, а Турска преко двадесет милиона. На сваког борца нашег, неспремног, лоше наоружаног долази двадесет непријатељских војника, извежбаних, с најбољим оружјем.

Одушевљење је драгоцена врлина код војске, али у борби решава оружје, вештина и број бораца.

Бог вам, а душа вам! Водите рачуна о свему. Ако улазимо у рат, па непријатељска војска стане палити села, рушити вароши, убијати нејач, грех ће пасти на ваше душе.

Неспремни, осамљени, не смемо у рат. Да чекамо још неку годину. Да тражимо савезнике. Да спремимо војску и да је наоружамо. Сад би баш био моменат да дођемо до једног повећег зајма спољашњег, па да наоружамо војску.

Не смемо стављати на коцку ову државицу која нам је остала од предака.

Уздам се у вашу мудрост и у ваш патриотизам. Нек нас Бог сачува од нове *Косовске Вечере*.

Тим је, веле, Кнез Милан завршио свој говор и отишао из Скупштине.

Сви су посланици с највећом пажњом саслушали Кнежеве речи. Нема тишина потрајала је дуго у Скупштинској сали.

— Тако је! Његова Светлост има потпуно право: одазваше се конзервативци. Посланици Ристићеве партије жагоре, али још се не изјашњавају. Група нових људи, још политички неорганизованих (у којој су највиђенији: Адам Богосављевић, Милија Миловановић, Димитрије Катић, Ранко Тајсић, поп Никола Крупежевић, Јеврем Марковић, Милош Глишић) држе се резервисано.

— Не смемо пустити да Турци угуше устанак, а није ласно са овако лошом опремом војном угазити у рат. Тако су говорили млади посланици народни из треће још неорганизоване групе политичке.

С чим хоћете у рат, кад немамо нигде ништа? пита народни посланик опозиционар Јеврем Марковић Аксентија Ковачевића народн. послан. из владине групе. Што нисте спремили војску? Што је нисте наоружали? Пет година сте били на влади, па шта сте урадили за то време? Сад бисте хтели да изведете ненаоружан и необучен народ на касапницу!...

Аксентије, нестрпљив, прекида Јеврема:

— Шта смо радили? питаш. Ево шта смо радили: утврђивали смо Престо и чували Државу од оних којима није ништа свето: ни вера, ни породица ни Отаџбина.

Јеврем Марковић, рођени брат Светозара Марковића, био је раније официр, па је био тачно обавештен да Србија није била спремна за рат. Стога је и морао Аксентију Ковачевићу на онај приговор дат и овакав одговор:

— Вама су, либералима, пречи били интереси династије него народни интереси. Народним благом утврђивали сте Престо, а рушили сте ви, либерали, стубове Државе, коју су нам стекли дедови наши... Место да се стидите свога рада, ви се поносите њим... Напрегли сте сву снагу да се одржавате на власти, а нисте текли земљи пријатеље. Немамо ни једнога савезника. Покидали сте и оне везе које смо раније имали... Доћи ће време да се обрачунамо [1]).

Митрополија београдска била је у јаким везама са Славенофилским круговима руским. Отуда су шиљане поруке: да се устанак у Херцеговини и у Босни подстиче; да му се даје и морална и материјална потпора; да се Србија журно спрема за оружану акцију. Из Русије неће изостати помоћ, ни у чем: биће и хране и оружја и муниције; стићи ће и војника и официра.

Они који су осећали већу потребу да популаришу Славенофиле, него да говоре истину, причали су: да су из најпоузданијих извора

[1]) Либерали су уграбили прилику да се обрачунају с Јевремом. Оптужен за време Тополске буне, да је и он учествовао у њој, Јеврем Марковић, тада активни потпуковник, осуђен је на смрт и стрељан у Аранђеловцу.

сазнали да у Одеси стоје пуни шлепови хране, оружја и муниције, што је спремљено за Србију; да се пријавило педесет хиљада добровољаца и више од хиљаду официра, који полазе к нама у помоћ. Чека се, веле, само наредба царева да крену у Србију. „А биће и новаца: до сада је скупљено добровољних прилога преко два милиона рубаља“. Тврдили су: да ће кроз 2—3 месеца Русија објавити рат Турској, а нама је, веле, поручено: држите се само првих недеља, а онда ето нас!

Службени кругови наши били су обавештени о правом стању ствари. Најбољи наши официри говорили су: „Никако у рат, јер нисмо спремни“!

Али патриотски покличи угушише гласове обазривих људи. Попуцаше све бремзе државничке увиђавности. Двадесетог јуна 1876 Србија огласи рат Турској.

С великом вером у Бога и с јаком надом у моћну, братску Русију, хвата се у коштац мали с великим, нејачак с Голијатом. „Правда је на нашој страни; ваљда нам неће изостати симпатије хришћанске Европе“; тако су говорили једни; а други додаваху: „Упримо поглед у белога цара он нас неће упустити“!

На неку годину пред рат вратио се у Србију са свога школовања у Швајцарској Светозар Марковић. Запојен духом слобода швајцарских, у непрекидном додиру с емигрантима руским, који су живели у Швајцарској, Марковић је још пре повратка у Србију отпочео био борбу с намесничким режимом у Србији. Око њега, кад се вратио у Србију, стала се окупљати млађа интелигенција. Покренут је први опозициони лист политички.

Тај се покрет брзо ширио. Један део великошколске омладине прихватио је с одушевљењем идеје које је сејао Светозар Марковић. С почетка је потцењиван рад *нових* људи: мислило се да су то неозбиљни послови младих занесењака; веровало се да ће се они отрезнити кад загазе у живот. Затим се развила борба коју су повели либерали и конзервативци — власничке групе — против нове групе Светозара Марковића и његових једномисленика. Социјалисте, комунци, нихилисте и каква ти све имена нису давали разјарени реакционари колу најнапредније омладине!

Под утицајем идеја, које је пресађивао у Србији Светозар Марковић, на Вел. Школи се формирао један круг омладинаца, који су прихватали све што је до њих допирало из пера страних писаца: револуционара, републиканаца, социјалиста и комуниста. Сва та имена придевана су тим младићима; они су их примали и њима се поносили. Социјалистичке идеје убијале су у њима клицу религијску, а патриотизам је уступао пред космополитизмом.

Једнакост, слобода, братство: принципи француских револуционара, нису већ задовољавали великошколце социјалисте онога доба. „Сваки је човек брат наш. И онај Србин у Босни и у Маћедонији, и онај у Војводини ништа нам није срцу ближи од радника у којој било фабрици немачкој или францускої, од „Етиопљанина, или неког са острва Хајити“. Државне међе нису признавали. Нек су сви Срби слободни, па макар и не било Србије“.

Заражени идејама комунистичким та се група великошколаца није одушевљавала за рат којим би се ишло на проширење Србије. Монархија им је била одвратна. За Кнеза нису имали никаквих симпатија. Веровали су да је он био противан рату само стога што му је пријатније било седети уз младу и лепу Кнегињу Наталију, него изложити опасности од рата свој Престо.

Али, и такви какви су били, они су имали љубави за оче који стењу под јармом турским; био ми је симпатичан устанак у Херцеговини и у Босни. Налазили су да је Србија дужна помоћи ослобођење робља. Слобода и њима! Слобода свима људима, без обзира на веру и народност.

Волела је та омладина свој народ, волела га је више него што би јој се могло веровати по изјавама које су појединци у разним приликама давали. Ево писмене сведоџбе једнога социјалисте — великошколца тога доба, из које ће се видети да социјалистичка уверења његова нису угушила патриотске осећаје.

„... На путу од Београда до Шапца мислио сам једино о том како ћу још првога дана, кад будем примљен у добровољачки одред, молити да ме одмах одреде у извидницу. Да пуцам, да убијам оне који су убијали пет векова и старе и нејаке, који су живели од крви и зноја српског народа.

„Из Шапца кретох одмах, с једним коморџијом, који је превозио некакав војни материјал на Дрину. Још у путу за Бадовинце, чујемо топове, а што ближе Бадовинцима све се јасније чује топовска рика, па и пушчани плотуни. Коморџија, Мачванин, који ме је возио, стар човек, уздише и крсти се.

— Шта је то? питам га. Да ли је то битка, или су вежбања војске?

— Зло, моје дијете! Бију се. Изгибе толики народ... Кад су, пре неки дан, ударили наши на проклету Бељину, пало је наших силество Божје. Само из нашег села погинуло их, веле, шесторица; а може бити да их је и више пало... Могло се бити без тога. Радили смо, и Бог нам је дао свега; али наш поп и учитељ заопуцали, па сваки дан лете по селу, позивају људе на састанке, и говоре: „Хоћемо у Босну! Босна је наша“. Ето им сад Босне!... Нек да Бог да нам не продру Турци у Мачву. Али — мрка капа!...

„Дође ми криво што овај чича овако говори. Како је патриотско осећање у ових људи успавано! Богата Мачва, задовољна, сита, не жуди ни за чим, не жели пишта. Добро је било Мачванима и без Босне... Први дани борбе, и они клонули!

„Сећам се из историје колико је мука видео Карађорђе док је кренуо Мачву против Турака. Отишао је кроз Шумадију, ушао и у књиге онај ружан глас који се чуо о Мачви: „Хоћете ли за крстом, или за ибриком?“ И рекоше: „За ибриком!“...

„Утешно је што се у другим крајевима не мисли тако као у Мачви. А може бити да ни Мачвани не мисле тако као овај коморција... Толико ми је било криво на њега, да сам помислио, па и веровао у то: да је он потомак онога историјског, не по добру познатог, Кулизе.

„С младићском ватром говорио сам овом мрском ми човеку: да би зло било, кад би сви тако мислили као он; да би Турци, поред таквих Срба, продрли и до Београда. Доказивао сам му... Шта му све нисам казао: да је Турска трула (тако се онда писало по нашим новинама); да јој војска није никаква; да нема ни добра оружја, ни муниције; да је презадужена... Све сам то говорио брзо, као ђак који је научио напамет лекцију.

— Уплашио си се што су наши одбијени од Бељине!... Узећемо ми и Бељину и Зворник. За двадесет дана бићемо у Сарајеву... Запалићемо ту лешину (разумевајући под том речи: Турску Царевину), да ће задах њен осетити сва Европа... Ја сам пошао да ступим у дубровољце, с тврдом вером да ћемо победити Турке... Ко се плаши смрти, не заслужује ни да живи...

„Слуша Мачванин моју декламацију, па само одмахне главом, и тек ће рећи:

— Ја! Море бити и тако. Ми, стари, друкчије есапимо... А милостиви Бог нек нам буде на помоћи.

„Стигосмо у Бадовинце. Љут на овог Мачванина, скочих с кола, и без збогом окретох, насумце, к једној шатри“...

*

До објаве рата било је доста оних који су противни били уласку Србије у рат. Трговци, богати сељаци бојали су се за своју имовину. „Ако Турци победе — зло, пропаде све; ако рат потраје дуже, потрошићемо све што имамо“. Али, кад се већ загазило у рат, сваки је напрегао сву снагу своју, да се непријатељ сузбије. Официри су се дивили издржљивости наше војске, послушности у борбама и јунаштву слабо наоружаних бораца. „Још да нам је било оружје какво треба, избисмо ми још првих недеља на Косово!“

Л. Лазаревић.

ЛЕГИТИМАЦИЈА КУЋЕ.

Свако лице, које у некој парници наступи као парничар (тужитељ, тужени, супарничар, претходник, дужник, пријамник) мора бити ad causam легитимисано, јер се иначе не може за неког или против неког ни изрећи ваљана пресуда ни провести извршење.

Под „легитимацијом к ствари“ разумије се назначење чињеница, које на прописима материјалног права оснивају право, односно дужност, да се у конкретном спору наступи као парничар или странка

— било у активној улози тужитеља (активна легитимација), било у пасивној улози туженога (пасивна легитимација). На ову легитимацију суд није властан да се сам по себи обазире, док то не иште она страна којој је стало до тога.

Исто то важи и у извршном поступку, у којем се *дужитељ* и *дужник* морају као странке легитимисати, с том разликом што ће на ову легитимацију извршна власт пазити по званичној дужности.

За сваког дужитеља мора легитимација бити чиста и јасна, дакле ликвидна, да баш *томе* дужитељу припада право на извршење (активна легитимација за извршење) против баш *тога* дужника (пасивна легитимација за извршење), што ће се утврдити из поднесене извршне исправе (пресуде, нагодбе, и т. д. чл. 219 Г. С. П.).

Постојање легитимације, и ако се просуђује по материјалном праву, има важно процесно значење, јер је „парнични судски поступак нераздвојна и потребна попуна сваког грађанског законика, без којег не може се ни развијати, ни средити, нити стално бити правосуђе у ма којој па ни у Нашој Држави“ и „јер се само судским поступком могу дошљедно и пуноважно на поједине спорне случајеве примјењивати наређења Општег Имовинског Законика, као и обичајна правила у породичном и нашљедном праву“ (Указ од 1 новембра 1905. г. о увођењу нашег грађ. судског поступка).

Горње не изложисмо тек онако, већ нарочито, јер судови на црногорском правном подручју још нијесу на чисто с појмом легитимације у опште. А напосе у питању легитимације Куће или кућне заједнице судска пракса није једнака ни у једном истом суду, па чак ни у једном те истом сенату, јер се час стоји на становишту, да се као парничар има тачно назначити „Кућа тога и тога, заступана од домаћина тога и тога“, а час да то није потребно, већ да лично домаћин Куће може да наступи умјесто Куће као парнична странка „јер он пуноважно заступа Кућу свугдје, те и пред судом (чл. 691. О. И. З.)“, према чему „није битни услов ваљаности учествовања у спору оваквог домаћина, да је изрично цитирано у тужби: да тужи у име Куће и за Кућу, јер самим тим што је он домаћин Куће он је легитимисан за вођење спора у име Куће и без изричног именовања тога заступања Куће“.

Доиста непојмљиво! Бркају се, ето, основни појмови о Кући — као неличном имаонику — и заступништву Куће, кад се не прави разлика, већ се идентификује Кућа с домаћином и обратно домаћин с Кућом, што је из основа погрешно, нарочито кад се узме у обзир да домаћин има једнака права и дужности на скупни домаћи иметак као и остали кућани, што се чисто и бистро изводи из чл. 688, 691, 692, 695, 704, 966 и др. О. И. З.

Ова збрка појмова потиче нарочито и отуд што судови погрешно држе да је домаћин Куће неки апсолутни суверен Куће и домаће имовине, што по закону никако није (чл. 441, 691—704 О. И. З.). А он то није ни у самом животу, јер се наш свијет влада по правилима која у добрим обичајима живе, тако да домаћин врши у границама

текућих домаћих потреба набавке за Кућу, продаје приходе од кућног имања, једном ријечју ограничено управља скупним домаћим иметком, док за све што прелази круг послова те обичне управе, нарочито за продају или давање у залог непокретних добара, он, и те како, тражи савјет и пристанак својих кућана.

Узгред напомиње се, да се у погледу идентификовања Куће с домаћином до тога дотјерало, да се чини Кућа одговорном чак и за оне личне домаћинове, махом лакомислене, дугове (на пр. мјенична и грађанска јемства), од којих ни он сам није имао никакве користи, а за које, разумије се, он првенствено одговара својом особином и дијелом као сваки други кућанин, док сама Кућа одговара тек онда, ако је овластила домаћина на то, или ако је и у колико од тога користи имала. Иначе Кућа за такве дугове одговара факултативно, ако особина и дио домаћинов не достиже да се дуг потпуно подмири, па суд, на основу принципа boni et aequi, одреди да ту недостиж, или барем неки дио њен, подмири Кућа од скупног домаћег иметка (чл. 702 у в. чл. 704 О. И. З.*).

Према закону Кућа је самостални нелични имаоник (чл. 14, 954 О. И. З.) у погледу домаћих добара и имовине (чл. 686, 964, 965.). Она ту природу придржава и онда кад спадне на једно једино чељаде (чл. 51, 704 О. И. З.).

Као неличном имаонику Кући се признаје: право и подобност да има своју сопствену имовину — тзв. *имаоништво* (активна способност — чл. 401. 953. О. И. З.); и подобност да располаже својом имовином — тзв. *имовинска својевласт* (пасивна способност — чл. 953 in fine и чл. 957 О. И. З.).

Кућа је, дакле, правно лице, и она треба да у том својству тужи или буде тужена у свим споровима који се тичу њених права или дужности. У таквим споровима не може лично тужити, нити бити тужен домаћин (дакле лични имаоник) Куће, јер је он само њен заступник (чл. 691.), *и као такав* он нема ни активне ни пасивне легитимације у споровима за Кућу или против ње.

У осталом и сам чл. 691 О. И. З. јасно и изричито прави ту разлику, кад прописује да „домаћин заступа Кућу и домаћу имовину пред судом и према осталом свијету. Што год он *као старјешина* з а к о н и т о са трећима углави, *бива да је то урађено за саму Кућу,* тако да *ОНА од тога и постаје дужитељ или дужник*".

Санкција горњег правила налази се у чл. 692 О. И. З. који предвиђа рушљивост углављеног посла под условима да је домаћин радио зломислено или кријући и да је други уговорник за то знао.

Дакле, у свим правним пословима и споровима који се тичу скупног домаћег иметка, Кућа има да наступи као уговорник, односно

*) У случајевима из чл. 702 О. И. З. треба тужити и кућанина — дужника и Кућу, коју ће заступати домаћин, односно старатељ пригоде ради, ако је домаћин дужник, јер су интереси домаћинови и Куће дошли у опреку (чл. 672. О. И. З.), и поставити два тражења: једно, да се дуг намири из особине и дијела кућанина; друго, да евентуалну недостиж или неки дио њен (половину, трећину и т. д.) подмири Кућа од скупнога домаћег иметка.

парничар. А пошто сваки нелични имаоник треба да има свога заступника (чл. 691, 710, 714, 718, 721, 726, ђ. 760 О. И. З.), то ће и Кућу у тим радњама да заступа њен домаћин, било лично било преко свог замјеника, ако га буде одредио (чл. 694 О. И. З.).

Домаћину, дакако, није потребно да се пред судом као заступник легитимише, јер он своју овласт оснива на самом закону. (Он је, дакле, ex lege заступник Куће, исто као што су законски заступници: отац или мајка у погледу особитог иметка свог малољетног дјетета — чл. 643, 644, 649, 957 О. И. З.; црквено-општински одбор преко тутора за црквену, а манастирски настојатељ за манастирску имовину — чл. 718 О. И. З. у в. чл. 101, 106, 118 Конс. Устава; државни правобранилац за државну имовину — чл. 721 О. И. З. и т. д.).

Према томе заступник, односно пуномоћник неког имаоника, свеједно личног или неличног, кад глави какав посао из којег проистичу права и дужности за тог имаоника, или кад у име њега и за њега подиже тужбу или бива тужен, он мора да га именује као уговорника, односно парничара, а исто тако да и себе назначи као његовог заступника или пуномоћника. О овоме је законодавац водио строг рачун, што се у осталом види и из прописа чл. 27 а., 200 а., 413 и др. О. И. З., те чл. 12, 42, 46, 54 т. 2, 77 т. 4, 80, 81, т. 3, 151. т. 3, 169, 178 т. 4. и 222 Г. С. П. (verba „име и презиме *уговорника* односно *парничара*", њихових *„заступника"*, односно *„пуномоћника"* или *„старатеља")*, као и из прописа о обезбједном и извршном поступку (verba „дужитељ", „дужник", „противник").

Кобне посљедице невањалих судских пресуда избијају тек у извршном поступку, дакле баш онда кад се има остварити право пресудом признато. Извршна власт, под неодољивом сугестијом рђаве судске праксе, такођер не прави разлике између домаћина и Куће, па узима у извршење предмете Куће, и ако је ова стварно дужник, али није ни тужена, ни саслушана, ни пресуђена, како то траже прописи чл. 50, 51, 61 и сл. Г. С. П. Због тога настају нови спорови по тзв. излучној тужби из чл. 236 Г. С. П., у којој онај исти — раније лично пресуђени — домаћин испрси Кућу, тражећи у име њено и за њу да се извршење укине, јер су узабрањени предмети њена влаштина, а не њеног домаћина. И наравно у спору успије. А противник се снебива и чуди, како се на њега „сломио закон", па баца кривицу на Србију и на „ово стање", не имајући ни на крај памети од куда га зло бије. Нема куд, но да опет угази у правду. Велике таксе, трошкови, дангубе, бесконачност реализовања права напросто га приморавају да се свога права одрекне и, против своје најбоље воље, дуг прећутно опрости. А чијом кривицом? Ни најмање његовом, већ оних који правду дијеле и бране, а којима су нејасни појмови о легитимацији, па губе из вида необично просте чињенице: да је Кућа једно, а домаћин сасвим друго; да је Кућа самостални нелични имаоник, а да је домаћин законски заступник њен и њене имовине пред судом и према осталом свијету; и најзад да се пресуда не може извршити против неког лица, које није ни тужено, ни саслушано, ни пресуђено.

Да закључимо. Вријеме је више да раскрстимо са досадашњом наопаком праксом и да правилну примјену закона не сматрамо шизматичком новином. Поготово, не треба да нас у томе руководе лична расположења и инаџијске побуде. Јер останемо ли и даље упорни и тврдоглави, онај ко нас не познаје пришиће нам ону законачку изреку из чл. 993 О. И. З.: „ко само ријечи законске знаде, тај још закона не зна, док му не схвати разум и смисао“.

М. Бошковић.

ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦА ВЛАДАВИНЕ КЊАЗА НИКОЛЕ

(ПРИМАЊЕ ТИТУЛЕ КРАЉЕВСКОГ ВИСОЧАНСТВА). (2)

Књаз, не обзирући се на изложене спољне неприлике, ријешио је био да се 15 августа прослави јубилеум четрдесетогодишње владавине његове, да се освешта црква у Никшићу и да прими титулу Краљевског Височанства. Ову велику свечаност требало је прославити са великом помпом, са позивом страних дворова и гостију са свију страна. Једном ријечју требаше имати бар двјеста хиљада круна у готову, док у државној каси није било ни паре, а у пошти још мање; добити зајам у овим околностима апсолутно није било могуће. Ипак мегаломанија доминирала је упорно.

Најпослије предочено је Књазу све што сам горе навео, с додатком да Аустрија пријети окупацијом Бара или Улциња све дотле докле се из прихода не намири новац од поштанских мандата, и замољен је да одложи велику свечаност докле бисмо нашли начин да измиримо поштански дуг. Предложено му је, да се у току времена црква у Никшићу освешта у домаћем кругу и да се учине све нужне мјере дипломатским путем код Великих Сила и у јавном мњењу путем штампе, како бисмо припремили терен за нову титулу.

С великим затезањем Књаз се је склонио, те је усвојио овај предлог, јер је у подобним приликама сваку примједбу сматрао да се иде на уштрб његове славе, кад се нешто хтјело учинити против његове воље.

Према новом програму Књаз је пошао у Никшић, да освешта величанствену нову цркву, храм Св. Василија Острошког. Ја сам остао да радим на мемоару који се је имао упутити Силама о проглашењу Краљевског Височанства. Освештањем цркве свршен је први дио јубиларних свечаности, које је обављено у присуству мноштва народа, само што ми министри нијесмо присуствовали, како би свечаност изгледала мање званична.

У овом нашем чудноватом имброљију краљ Виктор послао је нарочиту мисију да га заступа при освештању цркве. Генерал Педоти,

командант корпуса, који је резидирао у Бари, био је на челу краљеве мисије. Аташиран му је командир Митар Мартиновић, да га прати до Никшића.

Прије него би били предузети кораци дипломатским путем код Велесила, као и европске штампе, било је на првом мјесту питање о намири дуга од поштанских мандата Аустрији и другим државама. Но коме да се обратимо и гдје новац да нађемо? То је било врло тешко питање које нас је горко мучило, јер су сви покушаји, гдје год смо се обраћали, остали безуспјешни. Исцрпив сва могућа средства, није нам било могуће избјећи, а да се опет не обратимо ваздашњој добротворци Русији, да нас она једина избави из овог очајничког положаја.

На захтјев Књажев руска влада била је изаслала свога делегата на Цетиње, Милера, чиновника Министарства Финансија, да прегледа све рачуне свију надлештава, па да о свему поднесе влади потребан извјештај. Вите, ондашњи Министар Финансија, баш приликом изашиљања овога делегата писао је Књазу, ваљда да га предуприједи, да нема наде очекивати велике новчане помоћи од Русије, да га Русија неће моћи помагати новчано више него је одређено досадашњим издавањем. Дакле што је друго Књазу преостајало него да се директно обрати на Цара за помоћ, да га избави од аустријских угрожавања, окупације ма којег крајичка наше земље и од јавног бламажа пред цијелим свијетом, јер смо дошли били до ивице да панемо у банкротство.

У септембру пошао сам у Никшић, гдје се је Господар радо находио у новом дворцу, код нове величанствене цркве, које се од задовољства није могао нагледати. Ту је написао писмо на руског цара. Тешка мисија буде повјерена ондашњем нашем консулу у Скадру Лазару Мијушковићу, да пође у Ливадију, гдје се је цар налазио, и да му преда писмо преко велике књегиње Милице. Тек што је цару писмо дошло до руку, пао је у болест од лаког тифуса, али је ипак дао министру Витеу извјесно наређење, које је у цјелини остало за нас непознато.

Мијушковић у повратку из Ливадије, знајући нерасположење Аустрије према Црној Гори, умјесто из Ливадије јавио је из Пеште једном отвореном депешом да је цар Никола наредио министру Витеу да плати из државне касе цио наш дуг што смо Аустрији дуговали. Депеши је био циљ да учини у Аустрији поразну сензацију противу њених намјера да окупира један дјелић црногорског земљишта. Међутим из цијеле алармантне комуникације изађе за нас веома важна ствар: Русија је платила Аустрији милион и по круна, што је Црна Гора дуговала од поштанских мандата; међутим остали дугови остали су и даље на наш терет.

За амортизацију овога зајма, што нам је Русија учинила, задржала је четрдесет хиљада рубаља од субвенције, што је одређена била на издржавање једног батаљона стојеће војске, а то је морало пасти на терет наше државне касе, јер батаљон није могао бити укинут. Уз то задржате су још двадесет хиљада рубаља, што је нашој

држави давано за неке друге циљеве. Али све да је просто кад смо избављени од грдне афере поштанских мандата.

Окуражени овом руском помоћи, ријешисмо да се јубилеум четрдестогодишње владавине и примање нове титуле обави 6 децембра на Никољ-дан. У ту сврху разаслата је циркуларна нота 5 новембра у Аустрију, Русију, Енглеску, Француску, Италију, Турску, Србију, Бугарску, Румунију и Германију. Онијема државама које су биле заступљене при нашем двору нота је предата њиховим представницима, док онијема које нијесу имале своје заступнике послате су директно њиховим владама. У Берлин послао сам ноту скромно на на адресу: „Au Ministére des Affaires Etrangères“, тек да се учиним вјешт, не надајући се отуда никаквом одзиву.

Како је све било наредно да се изађе пред свијет, а задржавано до намира дуга од поштанских мандата, лансирао сам потребне информације на многе велике журнале, као и на све наше консуле, да их они шире свуд и на све стране. Одзив велике штампе био је повољан. У министарству иностраних дјела находи се волуминозни досије који се односи само на ово питање.

Пошто смо били у извјесности да нас је Русија спасла од употребе новаца извањских поштанских мандата, а прије лансирања званичних нота и прогласа, саопштио сам барону Макију, аустријском министру — резиденту, да ћемо на скоро бити у стању одговорити нашој дужности према аустро-угарској пошти. Импресију коју је имао министар од мога саопштења, доставио сам у Никшић Књазу депешом од 25 новембра: „Видио сам барона Макија и рекао му да ћемо до половине идућег мјесеца подмирити аустријску пошту и да ћемо одмах иза тога приступити изналаску начина, да и банкама према обавези учинимо шесто-мјесечне исплате, али нијесам улазио у појединости, како и на који начин ћемо доћи до могућности да то извршимо. Барон је примио ову моју изјаву са зачуђеним смјешкањем, примјећујући да он јако сумња да ћемо моћи одговорити нашем свечаном обећању. Не хотећи даље улазити у детаље овога питања, предложио сам барону да дође у Никшић код Вашег Височанства и да се о свему лично још боље обавијести. На мој предлог одговорио је да ће најприје моју изјаву саопштити Бечу, па ће тек онда знати хоће ли бити потреба да тамо долази, или не. — У даљем разговору напоменуо је барон да се тамо налази господин Лозо, познати француски слависта, велики противник Аустрије, који је читаве књиге против ње написао, па да му се не би мило било с њим сусретати на уласку у двор. Барону сам одговорио на ту примједбу по заслузи, чудећи се његовом туторисању према свему што се у нашој слободној земљи збива, а још више о путницима који по нашој земљи крстаре. Растали смо се као вазда без осмијеха и без најобичнијих израза куртоазије“.

У општем одзиву европске штампе чинила је изузетак штампа Краљевине Србије. На велико наше чуђење она је узела проглашење титуле Краљевског Височанства за неко узурпаторство с наше стране на штету Краљевског Височанства Краљевске династије од Србије као првог краља послије Косова. По том изопаченом њиховом схватању, краљевско височанство припадало је искључиво краљевској породици краљева од Србије и никоме више. Свак се је чудио тијема смијешнијема нападима и тој нелогичности у схватању ствари; али гдје страсти владају, оне заслијепе очи те се њима не виде ствари у њиховој правој боји. Па ни влади блиски органи нијесу се могли уздржати без критике, што смо приписивали Краљу Милану и његовом адепту Владану Ђорђевићу, који бијаше на силу Краља Александра, његов *премиер* у кабинету.

У току развијања дебате у штампи светској о нашем истакнутом питању док још нијесмо имали не само ниједног одговора ни од једне државе на нашу ноту, него ни најмање знака да ли ће на уречени дан проглашења нове титуле њихови владари, или шефови честитати Књазу јубилеум са титулом Краљевског Височанства, пошао сам у Париз са три мисије. Из Париза отишао сам у Рим, да и ту извршим двије истовјетне мисије.

Чим сам дошао у Париз у новембру, пријавио сам се Делкасеу, ондашњем Министру Иностраних Дјела, саопштио сам му у чему се састоје моје мисије код Предсједника Републике и код владе. Министар ме је у једној дугачкој конференцији лијепо примио и пажљиво саслушао.

Прва моја мисија састојала се је у једној куртоазији, да Предсједнику Републике и Министру Иностраних Дјела од стране Књаза Црногорског предам црногорске ордене, са књажевим аутографским писмима. Замолио са Министра да приме та одличја, како је њима најугодније, с тим да ја лично не полажем ни на какве рекламе, нити званичне аудијенције, већ нека сама ствар собом чини онај ефект, којега у себи садржи. Делкасе, саслушав моју изјаву, захвалио ми је на скромном обзиру, јер се томе не надаше од једног министра са оријента. „Саопштити ћу Госп. Лубеу, рече Министар, о вашој мисији, па ће он према протоколу ријешити, на који ће начин примити одличје Књаза Црногорског, тим више што му га његов Министар Иностраних Дјела доноси лично, што по самом протоколу мора бити у извјесној званичној форми!“

За тијем пријешао сам на моју другу мисију. Запитао сам Министра, да ли је примио мој мемоар о новој титули нашег Књаза и чему се имамо надати у томе за Црну Гору важном питању од владе француске Републике, јер не бијах добио још никаква одговора од владе на моју нотификацију. „Примио сам ваш мемоар о проглашењу Краљевског Височанства, али до сад влада није узела никакво ријешење у томе питању, одговорио је Министар. Знате ли какво ће бити држање Русије према томе вашем питању“? упитао ме је он даље. „Ми мислимо да Русија неће бити посљедња од Сила, која ће признати нову титулу, али до сад нијесмо могли ништа дознати о њеним намјерама, ако ви са ваше стране не изазовете Русију, да се раније изјасни“. „Истина је, рече Делкасе, прије него се ријешимо, како се имамо понашати према вама, ми имамо измијенити мишљење са владом руском, као савезницом, па нашто се сагласимо да споразумно учинимо“.

Мени је ова изјава Министра Делкасеа добро дошла била, стога сам га замолио да би учинио кораке код руске владе како бих могао дознати, док сам у Паризу, чему се имамо надати од нама пријатељске савезне државе. Послије два дана очекивања дошао је код мене лично Министар Делкасе и саопштио ми је, да ће цар Никола II, и Лубе, предсједник Француске Републике, солидарно упутити честитке Књазу на дан јубиларне прославе на адресу Краљевског Височанства. Ма да није било сумње, да неће Русија признати нову титулу, ипак ми је ово саопштење дало наде да ће се на Русију и Француску угледати и многе друге државе, те је овијем у изгледу било да ћемо добро проћи са овим деликатним питањем и ако је поникло више из сујете, него из потребе.

Најпослије пријешао сам на предмет моје треће мисије, која је важношћу много надмашала обије прве.

Прошло је више година од кад сам покренуо био једно велико питање како пред дипломацијом, тако и у западној штампи. То је било питање о *трансбалканској жељезници* од доњег Дунава до Јадранског мора, али је тешко продирало због многих тешкоћа, нарочито због необавијештености у опште. Познати публициста и велики слависта *Лоазо* ставио се је био на чело тога новинарског покрета на западу, коме сам шиљао нужни материјал, да објашњава индустријском свијету у Француској и Италији, као и државницима и трговцима путем штампе, у чему се састоји важност тога великог питања. Заиста Лоазо је много радио и урадио у јавном мњењу на западу.

Израдом гигантског предузећа жељезне пруге *Симплона,* испод Алпа, од Женеве до Милана, којом би се исток везао са западом, најкраћом линијом, западна би индустрија нашла широко поље за потрошњу њених производа, а источне сировине за снабдјевање фабричког тражења. То би била једна општа корист, коју сам замишљао да се постигне овим предузећем. Друга би била зближење словенског племена, путем брзог и лаког међусобног саобраћаја и узајамних интереса. Бугарске жељезничке пруге изашле би у Нишу на сусрет пругама од Солуна, Београда и доњег Дунава, која би имала продужити преко Старе Србије и Црне Горе до Јадранског мора. Пруга од доњег Дунава до Ниша зближила би јужну Русију и Румунију с Италијом и Француском. Трећа непобитна корист коју би трансбалканска жељезница донијела састојала би се у томе, што би се можда балкански народи еманципирали од опасне индустријске германске навале, која једнако предоминира на истоку.

Ја сам се много мучио око овог преважног питања, али сам наилазио на несавладиве тешкоће на свим позицијама. Али што мора бити чудновато и на самом домаћем огњишту био сам декуражиран. Свак без разлике, не само да се је подсмјехивао томе моме фантазирању, него сам из најбоље био и сметан. Можда из ограничености у посматрању, можда из личне зависти, можда из опште резигнације, да се из ове наше земље ништа не покреће ни изван као ни унутра, јер је свака иновација могла промијенити мртви статус кво, и многи би могли бити изагнати из постојећег непомичног Орбита.

Друга неодољива сметња, која ми је стајала на путу рада у овом важном питању била је Србија, која би благодети овог остварења највише уживала. Зашто је Србија била противна овоме великом предузећу бити ће говора на другом мјесту, гдје будем опширније расправљао о радњи у овом правцу.

Не обазирући се ни на домаће нити на србијанске противнике у питању о трансбалканској жељезници, на својој ризик изнио сам предлог пред Министра Иностраних Дјела, да француска влада узме у своју моћну протекцију ово преважно предузеће од којег ће цио запад и исток имати неописане користи.

Министар ме је веома стрпљиво саслушао. Изнијели смо географску карту на којој сам му давао површна обавјештења, јер ја нијесам стручни техничар, ма да сам знао да не говорим с једним техничаром, тим мање, што је овом приликом сва техничка спрема била споредна ствар. Расправљајући политичко економску важност питања у горенаведеном смислу, ми смо се брзо и добро разумјели и врло лијепо споразумјели. Далкасе, послије дужег разговора и објашњавања, дао ми је ријеч да ће француска влада потпомагати енергично наше кораке код Високе Порте дипломатским путем. Пошто бисмо издјејствовали пристанак Турске и добили концесију у начелу, дао ми је свечано обећање, да ће француска влада учинити све могуће, да се у Паризу створи капиталистички груп, којем би се издала концесија, да изврши радње на трансбалканској жељезници. Овакви одзив, у овом преважном питању, француског Министра Иностраних Дјела, дао ми је мислити да је ствар збиља остварива и да се не треба заустављати ни пред каквим препрекама, већ ићи смјело напријед до остварења њеног.

Осим три поменута питања користио сам се ванредно удесном приликом, да говорим и о још неколико важних питања. Између осталога примијетио сам Декласеу, да ми на Јадранском мору много патимо, што скоро никад не можемо угледати тробојницу француске нације да се лепрша на бродовима по овоме ускоме мору. У Тријесту, Фијуми и Бару ниједно француско парабродско друштво не чини редовну пловидбену линију. Ми се сви чудимо томе, тим више што знамо, да је француска индустрија толико велика да јој треба тражити издушка свуд по свијету, па и на нашим крајевима, на обалама Јадранског мора. Тај недостатак принуђавао је често пута наше трговце, да узимају у најам француске параброде, натоваре их у Марсељу индустријским производима, потребитим за наше стране, а отуда довозе ситну стоку и друге сировине. Нарочито нама маленим стијешњеним на сухо, а притиснутим и на мору од великих савезника, била би као нека врста заштите кад бисмо могли редовно гледати, да долазе пароброди у наше луке под саставом силне француске нације.

На нашем прибрежју Аустрија је држала искључиво пловидбу као њен монопол, што је на нас веома теретно падало. Стога смо израдили код Италије, те су почели њени пароброди долазити у Бар и дуж арбанског литорала. На исти начин грчка влада пријатељски нам се одазвала, те њени пароброди тичу наше портове једном мје-

сечно. Према томе зашто не би и француска влада ангажовала једно паробродско друштво да одржава једну редовну везу између Марсеља и Бара, па ма то било једном мјесечно. Кад би ствар отпочела одиста би се створио један нови пут размјени производа на објема странама, те би се тијем истиснула слаба роба аустријских фабриката.

Делкасе је одговорио, на моје настојавање, да француска пловидбена друштва држе се само великих трговачких линија, стога се француска трговачка застава не појављује на Јадранском мору. Француска велика друштва избјегавају каботаже, јер у њима не находе потребите авантаже, а како су њихови пароброди велики, морали би плаћати велике таксе на тонеладе. „Да шаржира пак једно друштво за тако малену трговачку операцију, држава би имала давати велику субвенцију. Влада поред најбоље воље, кад би хтјела то да учини, не би могла, јер код нас све зависи од парламента. Наш пак парламенат кад не би увидио довољно чисте користи за нашу трговину, не би дао ни једног су-а за такво предузеће, тим мање, што у Француској постоје двије политике: једна је финансијско меркантилна, коју влада с парламентом потпомаже свим средствима, а друга је тако звана суха политика; политика разних политичких партија и наше дипломације, али парламенат према њој стоји у извјесном растојању. Слједствено кад би ко покренуо питање о субвенционисању каквог друштва за редовну пловидбу на Јадранском мору несумњиво би насио. Кад буде саграђена трансбалканска жељезница, то ће се питање само собом ријешити. Нема владе у француској која би га смјела покренути раније, због парламентарних незгода".

Узео сам себи у задаћу да говорим министру Делкасе-у и о заштити католицизма на Оријенту. Ово питање са црквеног гледишта није се тицало Црне Горе и православља, јер је оно стојало под протекцијом Русије.

Протекција католичанства, коју је француска вршила до Седанске катастрофе, вршена је на такав начин, да ју је свак сматрао лаком, природном, пробитачном не само за присталице католичког *рита*, него и за све народе и некатоличке, јер није имала задње политичке мисли, па је била сношљива за свакога. Она није садржавала у вршењу њеном каквих политичких комбинација француске нације на Истоку. Она није била инспирирана каквим освајачким тенденцијама. Стога свак без разлике вјере жали што је протекција француске нације над католичанством пала, па је замијењена протекцијом једне веома опасне Велесиле, а то је Аустро-Угарска. Германија подржава Аустрију из политичких разлога.

Протекција Аустрије католичанства на истоку постала је једно веома важно оруђе за аустро-германске политичке комбинације. Сви народи, који исповиједају разне вјере, којих на истоку има много, гледају с неповјерењем аустро-германско продирање, осим католика. Католици протекцијом постали су агентима поменутих држава, на штету Турака и других некатоличких народа. Ко је год био у Цариграду или у другом којем трговачком центру у Турској, могао је осјетити тај терет протекционе политике аустро-германске.

Ми сви не протежирани, а и они који су под протекцијом, жељели бисмо повратак у пређашње стање. Ми бисмо жељели да протекцију католичанства опет узме велика хуманитарна Француска по ма коју цијену то било, у чему бисмо је свесрдно помагали и ми некатолички народи изван Турске са онијема који тамо живе, како бисмо заједнички истиснули опасну инвазију аустро-германску на истоку.

Министар Декласеу, саслушао ме је са благим тоном, урођеним француским дипломатима, али са доста изненађења, чудећи се овоме широком погледу на свеопшту политику Велесила на истоку. Моја изјава није му пала лако, јер је из ње увидио, да ми осјећамо да је уплив Француске на истоку у посљедне вријеме сасвим опао.

Декласе је одговорио добродушно на моје примједбе, да су сасвим праведне и на свом мјесту и да он као француски државник у његовој души сачувствује у нашем неспокојству од аустријског уплива средством протекције католика у Арбанији, Македонији, Малој Азији и на цијелом блиском Истоку, који су садашњем стању претходили датирају од посљедне три деценије прошлог вијека. „Народ француски имао је да издржи мноштво тешких искушења, колико спољних одношаја са велесилама, толико више у унутрашњој страховитој борби за одржање и учвршћење републлнканског режима, који је једини био спасоносан за Француску. Сву снагу моралну и материјалну, па и политичку, Француска је морала уложити за консолидовање веома поколебаног свога унутрашњег стања. Стога није чудо што је њена протекција католичанства на Истоку опала. Ми републиканци, данас утврђени у духу нашег народа, увиђамо многе погрешке наших предходника, као и то што су испустили из својих руку тако важно оруђе нашег уплива на Истоку. Хоћемо ли га икад моћи повратити у првобитно стање, тешко је рећи, али вам дајем ријеч, да ће влада отпочети, да употребљава сва могућа средства да временом постигне оно, што је такође временом изгубила".

На крају дугачког разговора са министром Декласеом казао сам му да ћу из Париза поћи у Рим, да тражим од италијанског краља и владе потпору дипломатским путем код Високе Порте,у питању трансбалканске жељезнице а и код Аустрије као савезнице, ако би се ма у чему противила овом предузећу.

У очекивању аудијенције код Предсједника Републике, пошао сам код Књаза Урусова, амбасадора руског, код грофа Торнијели, италијанског амбасадора, и код Вујића, посланика Србије.

Књазу Урусову саопштио сам циљ мога доласка у Париз. Доставио сам му укратко мој разговор са министром Декласеом, нарочито што се је тицало трансбалканске жељезнице, молећи га, да о свему обавијести своју владу.

О овом жељезничком питању често сам говорио руском министру при нашем Двору и молио га да интересира своју владу о важности истога. Међутим он је гледао на тај посао с неким неповјерењем, бојећи се можда, да не би из њега пао какав терет на Русију. Код руске дипломације, као што је на више мјеста забиљежено, вла-

дала је нека одвратна предрасуда према свему ономе што је Црна Гора за свој бољи развитак предузимала. Што ће Црној Гори жељезница, што ће путеви, а на што пристаништа? За Црну Гору није цивилизација, већ треба да остане за вазда као један војни логор, у патријархалном облику. Ми нијесмо имали начина борити се с том предрасудом, нити Русију призивати непосредно у помоћ, ма у чему што би нас могло удаљити из тога стања, које је она с увјерењем, али погрешно, замишљала да је најспасоносније за Црну Гору. Кад нијесам ништа могао учинити непосредно, да је убиједим и приволим, да баш она води коло у питању трансбалканске жељезнице усвојио сам овај метод, да радим код Француске, Италије па и код Аустрије, у колико би било могуће, како бих тијем путем увео Русију, да она узме у заштиту ово преважно питање, које се ипак не би никад свршило, што не би она употријебила свој моћни уплив, свуда гдје буде устребало. С тога сам најживље заинтересирао руског амбасадора о повољној предусретљивости француске владе, јер она мисли, да је тијем учинила један акт пријатељства не само Балканским народима, него и самој Русији. Русија пак према држању Француске сад је могла без икаквих материјалних или политичких жртава ово питање патронирати.

Знајући о кобном Мирзштетском споразуму између Муравјева и грофа Голуховског 1897 год. о судбини Европског Истока замишљао сам да ће Русија избјегавати свако питање, које би се односило на Балканске државе, да тијем споразумом с Аустријом, којој је предала цио Исток под њену протекцију, под условом одржања status kvo на Балкану, ипак сам замолио био министра Делкасе-а, да преко свога амбасадора у Петрограду, такође интересира руску владу о великој важности трансбалканске жељезнице за економске и политичке интересе цијеле Русије и цијелог Европског Запада. Он је одиста узео нотицу о мојој молби и послао је у Петроград.

Војв. Гавро Вуковић.

(Наставак у идућем броју.)

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ПРЕПИСКА ПЕТРА I. ПЕТРОВИЋА—ЊЕГОША С КНЕЗОМ МИЛОШЕМ ОБРЕНОВИЋЕМ. (2)

VIII.

Милош Обреновић Петру I.

8. јула 1821.

Високопреосвјашчењејши и Високодостојњејши Господине, Архипастиру нам особито високопочитајеми!

По совершенију сего, получи писмо от нашего Посланика при Росијскому Министру у Цариграду, да речени Министер Строганов пресекао је са свим сношенија своја с Портом, будући да га на аудијенцију како и протче Министре Европејски Сила, кроме Енглеског непримају, да се росијски Министер аки у аресту сматра, и последњег решенија својего Двора около 10. сего Јула очекује, седити ли му у Цариграду или возвратити се у Русију. Пријатељ мој неки при росијском консуле Пини, находившемуся прежде у Букурешту во Валахији, а породившејсја сеј револуцији избегшему во Аустријскија предели, на Границе Валахије, у варош Брашов, јавља, да је Росија са свим незадоволна поступањем Двора Отоманскаго, да је војскама својим заповедила марширати у Бесарабију на Границе Турске, да је Граф Ланжерон Губернатор Одески терговцима росијским објавио, ни у какову терговину с Турском страном неупуштати се, и да ће скоро и Манифест издати се, да Росија отвора војну с Турцима.

И јесам

Вашего Високопреосвјашченства
Милостиваго Архипастирја
покорњејши слуга
верховни Сербији књаз
Милош Обренович.

У Крагоевцу
8-и Јулија
1821-о года.

IX.

Петар I. Милошу Обреновићу.

27. јула 1821.

Сијатељњејши књаз и Господар Сербски Михаил Обреновић.

Имао сам чест получит два високопочитајеме писма ваши, које нијесам мога без врућих слез и воздиханија прочитат, разумијући да враг вјери Христовој не престајет по свему царству својему пролијеват кров рода Христијанскаго, но уповају на пра(во)судије всевишњаго сушчества, да оно неће оставит врагов својих без достојнаго наказанија. А што се тиче до помоћи, коју Ви от мене и от ове мале части Народа пастирству мојему вверенаго в случај варварскога на Вашу област нападенија требујете, да би ми показанијем наше војске на границе албанске и герцеговинске чрез диверсију воспомошчествованије Вам дали, ја мислим, да је Вашему Сијатељству извјестно што ми с Турцима от Албаније и Герцеговине нигда мира немамо, следователно и не би они могли у таквому случају противу Вас поћи и своја жилишта оставити, а најпаче у садашње вријеме, у које се надам да ћете ви и с друге стране подкрепљени бити. Међу тијем љубезнејше Вас и све тамошње чиновнике и витезове поздрављајући и в покровитељство Божије препоручујући остајем.

Цетиње
Јула 27-го
1821.

Вашега Сијатељства
всепокорнејши слуга
Митрополит Петрович

X.

Милош Обреновић Петру I.

15. фебруара 1822.

Високопреосвешчењејши и Високодостојњејши Господин Архипастирју нам особито високопочитајеми!

У писму мојему от 8-о Јунија прошлаго Года 1821-о имао сам чест известити Ваше Високопреосвештенство о свим сбитијам како у Цариграду, тако и протчим пределам царства отоманскаго, изоставио нисам објавити, како Греци напредују; — јавно и наставленија нам подавајема от полномочнаго при Порти Отоманској Министра Росијскаго Барона Строгонова.

Истом приликом пропустио нисам, у случају внезапнаго нападенија Христова врага у пределе наше, просити Вас, Милостивејши Архипастир! подати Народу Сербскому от стране Ваше, дејствителну помошч. — По којему писму мојему, Високопреосвештенство Ваше, движимо јединим усердијем к роду својему, да би избавити онај, от несноснаго ига отоманскаго, одговорити ми, милостиво благоволило је, и писмом својим от 27. Јулија истекшаго года, да сте свагда готови

у случају внезапнаго нападенија турскаго на нас, диверсију против Албаније и Герцеговине учинити.

Оваково Ваше благорасположеније и добромислије к роду својему и междоусобну љубов нашу, ја изоставио нисам довести до височајшаго сведенија обштаго нашего Августејшаго покровитеља и Его Министерства. — Государ Император, удостојив оноје моје писмо својего виденија, заповедити из между протчих, благоволио је, Министерству својему Иностраних дел, уверити мене и Народ, о непременом попеченији својем и покровителстве, и објавити ми, да Он, Государ Император жели, да би на свакі случај, ја с Вами у тесном сајузу, и обоица с народом између нас находјашчимсја, у сваком согласију били и један другом помагали, ако Порта согласила се не би, на сва подата у последњеј Ноти, законствања његова, — у којеј Ноти представља се, о благополучију свију народа христијански у Царству Отоманскому находјашчимсја, то и војна, коју Росија повести намјерава, да буде војна обшта народња. Војска росијска на Границу Молдавску и Турску приспела је и Главно Командујушчи ове војске Генерал Витгенштајн очекива у Кишнову сваки час повеленије от својего Двора к сраженију. — Турци уклањају се из Молдавије преко Дунава, Али-Паша Јанински побежден и Глава му послата у Цариград.

Изјасњавајући покорно овим начином Вашему Високопреосвештенству све положеније до овога часа, нашего обстојатељства, ништа ми више не остаје, само имајући пред очима обште благополучије народа, под Вашим и мојим правленијем и по пределам около нас находјашчимсја, нимало не сумњам, да и Ваше Високопреосвештенство, истим духом одушевљени, такову жертву на олтар божији принети неће и по вољи нашего обштаго покровитеља са мном у тесњејши сојуз дружбе, на сваки случај ступити. Ако би Ваше Високопреосвештенство какови пакет на височајшеје Имја Государја Императора или Его Министерство у С. Петербург отправити вољу имали, то свагда овим, али најпречим и најсигурнијим путем преко мене пошиљати можете, које ја, со сваком охотом, с мојим заједно писмама отправљати будем; в протчем Вашим Свјатим молитвама усердно препоручујући се и свјатују десницу целујући, с истиним мојим високопочитанијем пребивају и јесам

У Крагоевцу
15-о февруара
1822-о года.

Вашего Високопреосвјашченства
Нижајши слуга
верховни Сербији Књаз
Милош Обренович.

XI

Петар I. Милошу Обреновићу

8. марта 1822.

Свјетлејши књаз, Милостиви Государ

Получивши благопријатњејшеје писмо Ваше минувшега февраља 15-га числа отпуштеноје, чувствитељњејше Вам благодарју за извјестије о прибитији Росијске Армије на границам Турским и за изјасненије

благорасположенија Вашега ко всеобштему Рода Нашега избављенију, куда и моје главноје желаније свагда, а особливо при всјех бивших между Росијеју и Турками војених дјејствијах с неописаними трудами моими простирало се, но рок злејшеј судби награждал мења наконец несчастијем.

Ја се от једне стране радујем чујући да Росија намјерава војну с Портоју Отоманскоју вести, а с друге се по неким примјечанијам бојим, мислећи да скорије мир, него ли војна може воспосљедовати, но или се једно, или друго догоди, ја савршено уповају што Ви с Народом под Началством Вашим состајашчим не будете остављени.

А што се до мене и до овога биједнога између каменитим горам живушчега народа тиче, то из опитов судбу нашу усмотрети можемо, но по свему тому јесли би сили моји соотвјетствовали желанијам моим, не бих ја при случају војни пропустио да по свему нашега јединомислија не испуним долг истинога сина отечества и да у ту згоду не докажем усердије и привјазаност моју к Росијској Императорији, како што сам и у све прошедше згоде чинио, о чем не безизвјестно цијелој Европи. Али ево моје тешке жалости, не само што сам ја већ остарио и от болести, коју у ногам имадем ослабио, него и сувише што сам до крајности разорен, када смо Французе из Боке Которске ћерали, сљедователњо и приведен без свакога от сајузних Держав благопризреније у самобједњејше состајаније, лишен свега што за војеније случаје требујет.

Узмите, дакле, љубезнејши књаз, на благоразсужденије Ваше, могу ли ја из оваквога положенија ступит у икакво дјејствије с Турцима, кромје обранитељној точки, како сам у первом писму имао чест Вам јавити.

Греци у Мореји и у свим островам архипелацким, благодарећи бога напредују и војску регуљарну умножавају похвално, а наши сусједи у Албанији состојашчи на заповиједи отговарају, да они имајући рат с Церногорцима не могут далеко на војну ходити и не иду, него пријетете нама говорећи, да ће гредуштега љета они с једне стране, а Бошњаци и Херцеговци с друге на нас ударити.

Не оставте молим Вас и у напредак увједомјет мене о својем здравији и о свему, што би и с те стране воспосљедовало, и будите увјерени, што ја с благопристојним високопочитанијем јесам

Цетиње
Марта 8.
1822.

Вашеј Свјетлости
всепокорњејши слуга
М. Петрович.

При дну:

Свјетљејшему Верховному Књазу и Господару
Сербскому Милошу Обреновићу.

у Крагујевцу.

XII
Милош Обреновић Петру I.

7. јула 1822.

Високо преосвјашчењејши и високодостојњејши Господин Архипастирју, мени особито високопочитајеми!

Писмо Вашего Високопреосвјашченства от 8-о марта текуштаго года мени отпуштено, имао сам чест 30-го тогож месеца и года получити, за које Вам усердњејше благодарим, что Ваше Високопреосвјашченство, ако и не мојему желанију совершено соотвествујући, поне у обранитељној токи ступити намеравате, у случају внезапнаго нападенија Турков на нас.

Извините Ваше Високопреосвјашченство! что ја с ответом мојим спешио нисам — причина је била, что ја надајући се, да ћу од покровитеља нашего, с особеним настављенијам и одсудним решенијем у призренију одкровенија Војне с Портом, снабден бити, да би оваквом приликом Ваше Високопреосвјашченство о свему точно увједомити могао — у овој надежди ожидавајући до данас никаквог одсудног решенија у овом смотренију получио нисам и по свој прилици получити нећу — ако, као что у газетама читам, а от части и официелне вести уверавати почеле су, да посредничеством сојужени дворова, Порта и Русија согласили се, определити полномошчне Министре своје, који ће о миру договарати се почети, и с тим досад прекраћена сношенија међу собом наставити; — хоћемо ли ми у овом случају — по мненију Вашего Високопреосвјашченства; — каково, нашим желанијам сходно жребја извући? Ако би ми остављени били, мораће и Греци жертва политике бити, и таково что није од великодушног Покровитеља Христијанства очекивати!! Обешчанија, да нећемо остављени бити, оживљавају нас. — Толико о положенију нашем за сад, и политически дела, међу тим ако би что друго воспоследовало, нећу пропустити уведомити Вас.

Газете Немацке уверавају нас, да Греци веома добро напредују и себи све више и више с војском из околни ада подкрепљавају, тако, да досад сва непријатељска предпријатија осујећена су била. Јединогласне вести утверждавају, да је греческа флота у много бољем поредку и већем числу, нежели турска, која је ово дана страшни удар од греческе претрпила. Говори се, да ће војска турска из Валахије изходити почети, које ће се за знак сагласија Порте на росијска предложенија од стране Росије, сматрати, обаче до сад у овом призренију ничта није предузето. Ово пишући, разумевам, да се Порта противи послати полномошчника својег на определено место мир уговарати и захтева да росијски полномошчник у Цариград, тог дела ради, дође, које Вами јављајући с истиним моим високопочитанијем пребивају и јесам

У Крагојевцу
7-о Јулија 1822-о года.

Вашего Високопреосвјашченства
Покорњејши слуга
Верховни Сербији Књаз
Милош Обренович.

XIII

Петар I. Милошу Обреновићу.

26. августа 1822.

Сијатељњејши Верховни Књаз и Господар Сербски.

Читајући почтењејше писмо Ваше сего теченија 11-го числа мноју полученоје, видим, да ће скорије мир, него ли војна между Росијеју и Турками воспосљедовати, и да Ви у такву згоду имате разлог помишљат, ако би паче чајанија, по каквој причини Сербија оставлена била, да би и Греци такођер могли оставлени бити, јербо из примјеров видимо, што је пређе бивало, да то и опет чекати можемо.

Ја сам по усердију и по привјазаности мојеј к росијској јединовјерној и јединоплеменој империји, Росијскоју пулитикоју до крајности разорен и свагда с овим жалостним Народом при закљученији Росијскаго с Турками и с Французами мира в мјесто награжденија на жертву врагов наших остављен био. Али се не надам, да ће толики сербски и гречески народи тако оставлени бити, будући собствени интереси Росијске пулитике захтевају, да помјанути народи на неки бољи начин остану, него ли су пређе били, јербо је сад и згода ради тога боља, него ли је игда била. Но ево. љубезнејши Књаз, моје тешке жалости, што ја со слезами видим, да је ови биједни народ принуђен от велика глада и тјесноте разсејати се куда који може, и да се ова мала искра славено-сербске слободе угасити хоће, која от давних времена между овим горам сушчествоваше, о чем вручитељ овога писма Вашему Сијатељству обстојатељно донести може, којега Вам усердно препоручавам; он је и пређе имао срећу ползоват се благотворенијем вашим, његова срећа и сад и његове дробне дјечице јединствено зависит от благопризренија и человјекољубија Вашега, за које ћу и ја Вам благодаран бити. Не оставите молим Вас при случајах увједомлет мене о дражајшем здравији и состојанији Вашем, што ја желно ожидати хоћу, имајући чест с отличним високопочитанијем пребиват.

Цетиње
Августа 26.
1822.

Вашега Сијатељства
покорњејши слуга
и свакога добра желатељ
Ч. М. Петрович.

XIV

Петар I. Милошу Обреновићу

22. августа 1823.

Сијатељњејши Књаз, Верховни Господар Сербски

Вручитељ овога писма јест Васо Поповић, живушчи в Љешкопоље, на нашеј Граници, имаде потребу да се види и разговори с његове два зета, који се на те стране находе, како Вашему Сијатељству словесло донести може, којега вам усердно препоручавам и ако би напријед ктио проћ да бисте га снабдјели Вашим пашпортом, јербо знам да је чојек поштен и от поштене благородне фамилије, и да му је от поменутијех зетовах кривица учињена.

В прочем љубезнејше Вас поздрављајући и желећи Вам свако повољно добро, остајем

(Цетиње августа 22. 1823.)

Вашега Сијатељства
Покорњејши слуга
(М. Петрович)

XV

Петар I. Милошу Обреновићу

1824.

.... Књаз и Господар Сербски.

..... манастир Острог .... цркве, у коју би се народ ... ија свјатаго духа напо ... свјатому ... доходи, него Архимандрит с братијама јест започео прошлога года градити наново церкву во имја свјатија и живоначалније Троици, али не могући ... свершит ... ејнаго ијереја Стефана при .. обител и с ним јеродјакона просит от доброхотних дателеј воспомошчествованије. Того ради свјетљејшују особу Вашу молим, да би имали милост за дозволити им у держави вашој имати неаковог воспоможенија. За које Господ Бог не оставит Вас на сем и на оном свете ненаграждена, што вам от свега сердца желим.

Овом приликом љубезнејше Вас поздрављајући, чест имам с отменим почтенијем пребиват

1804

Вашега Сијатељства
Покорњејши слуга
(М. Петрович).

XVI

Милош Обреновић Петру I.

21. oktobra 1827.

№ 1512.

Ваше Високопреосвјашченство, Високопочитајеми Господине!

Посредством Г-на Мојсеа, Јеромонаха, равно и високопочитајемим Вашим писмом од 16. септ. извештен о благополучном здрављу Вашем, немогу неоткрити Вам особену моју радост, коју сам у сердцу мом почувствовао. С овим примите и теплејшу моју благодарност, као најмањи знак мог к Вама високопочитанија за отеческа чувствованија, којима се благородно сердце Вашег Високопреосвјашченства, сверх Мојег и народа овог шчастија изразити благоизволило.

Ја се, буди благодареније Всевишњем промислу! с боговрученим Ми овим народом на познатој Вам точки благополучија налазим.

Известија ово дана из Цариграда приспевша Ми, полно уверавају Ме, да ће народ овај одавно пожелателни шчастија свог степен већ на скоро и достигнути, што су дела наша, благодареније Богу! већ решавати се почела, и к окончанију свом приближила. Овди и у Ц.-граду мир и тишина царствује велика.

Благополезна нека желанија, од стране Вашег Високопреосвјашченства и духовни Ваши синова, посредством Г-на Мојсеа сообштена Ми, учинила су велико впечатленије души Мојој. Ревност Ваша отеческа сад и на свагда благополучије синова Ваши — основано видити, јест достохвална и високопочитанија достојна. Молим обаче Ваше Високопреосвјашченство, имајте Ме извинена што Ја, взирајући важност предмета, не посредством Домордца Вашег сообштајемог Ми, већ чрез страног; неналазећи притом у високопочитајемом Ми писму Вашем никаква о овом начертанија, нисам ни од Себе никаква решителна одговора сверх истог предмета дати смео. Зато изволте високопочитајеми Господине! по важности предмета овог, нарочитог за то и мужа, отечественика, Вам и отечеству верна и искрена, послати Ми, који ће с писменими изјасненијами Вашими снабдевен, моћи овај и устмено зрело представити Ми. Уверени пак будите, да Ја ништа одрећи нећу, што се к достиженију цели благополезног овог предмета клонило буде.

У призренију преселенија неки фамилија нуждно нам је стерпенија имати, поне до окончанија дела овог народа, и тако нам за сад овом и зима наступајућа препјатствује. Приметити Вам не изостављам и то, да је нужно једно средство, којим би споразумјенија Наша један другому сигурно сообштавати могли; о достиженију овог имајте Ви, а равно и Ја ћу попеченије имати.

Писма какова, ако би Ваше Високопреосвјашченство и за даље имало — изволте овакова свагда на Мене управити, а Ја ћу с отправленијем ови приликом, којом и Моја отправљам, свагда сердечнејше послужити и сам одговор Вам достављати, јер и сам с Државом Р—м почесто преписке имам.

Препоручујући Себе и фамилију Моју светим молитвам Вашим и с њом целујући Вам свету десницу, имам част с истиним високопочитанијем бити

Вашег Високопреосвјашченства
Покорњејшим слугом
Милош Обреновичь
Књаз Сербски

У Крагујевцу
21-и 8 -вра 827

СЕТЕНЦИЈА ДРАГА АНДРИНА КОНТИЋА.

За вријеме мога игумановања у Манастиру Острогу, од 1 јануара 1910 до 6 јануара 1916 сабирајући историјски материјал за монографију Ман. Острога, коју сам био почео штампавати у „Гласнику" Архијерејског Сабора у Београду 1914 и коју је рат — у

пола — прекинуо и нештампани рукопис уништио, дошла ми је до руке и Сетенција Драга Андрина Контића — Симоновића из Повије. Ја сам ову сетенцију преписао и њен се препис, благодарећи моме вриједном духовном сину и сабрату, блаженопочившем јеромонаху, Силвестру Шарановићу, са осталим мојим рукописима и главним стварима, сачувао у кући Шарановића. И обзиром, на историјска лица, која се у сетенцији помињу и на хришћански начин крвног умирења породице Контића налазим за корисно да је предам јавности у „Записима".

Сетенција гласи:

„Сетенція Драга Андріна Контіћа — Симоновіћа. На 1826-га года у Острогъ перви денъ марта.

Знано будй й вѣровано предъ свакйемъ Судомъ, йлй тй Господаремъ пред кймъ бй изйшла ова сетенция како бѣху изйшлй Повіянй на сливле на пазаръ на обично мѣсто ће се купе берћанй й херцеговцй алй по велйкой нйховой несрећй и жалостй ту се свадише Контйћй друго братучедй. Сйновй андрйнй и новаковй и стефановй, и ту се побйше пушкама по главахъ, й ту скочй народъ и недадоше йм се поклатй. Па отоленъ поћоше дома да йду й кад су бйлй на добру воду бѣше синъ стефановъ спасое, бѣшега ударйо туро, а онъ рече ево ће погйбохъ й драга преварйше Зерно и туро й рекоше дае Зерно й драго гађа пушком те убй сина стефанова, Зека онъ умрйе, и проћоше два дана, Стефан дозва нѣгова трй сина й рече да се више неколѣмо оносу мой сйновцй ка йвй й нѣга синови послушаше й та путъ окупй браћу и калуђере из Манастйра Острога па та пут Стефанъ прйфатй своe сйновце сйнове андрйне и сина имъ свога опрости предъ браћомь и главарйма без йкаква поговора увйекъ й на виекъ. И ту бйше шедоцй Архимандрит Иосифъ Павйћевйћъ и воевода Иованъ Кнежевйћъ Перко Меркоевъ Миюшковићъ, Сймо Вукотинъ, Иовица Шутановъ, Веко Марковъ, Секула сердара Мйхайла Бошковића, Милованъ Мишовъ Иововићъ, Вуксанъ Нйкйнъ Болевйћъ, Ђорђие Речовъ Милатовйћъ.

Алй Стефанъ не кће узети нйпца, алй драго сйновйма Стефановйема дарйва двйе пушке у сребру, и ту динаръ прешекосмо и на Стефана благословъ остависмо кой учйнй хрйстйянско дѣло, ко год чуе да га благословй.

Я еродіяконь Моісей Станковичъ пиперъ своеручно подписуем.

Я Владйка Петаръ потписахъ й печатом потврдіх молећи Всеблагога Бога да благословй Стефана Контића и нѣгове сйнове й домъ нихов кой су учінілй дѣло хрйстйянско Бог заповіеда".

На полеђини сетенције пише: „Сетенция Драга Андрйна Контйћа — Сймоновйћа".

(Печат Митрополита Петра)

Архимандрит Леон. Нинковић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Д-р А. Шмаус: *Његошева „Луча Микрокозма“* (прилог проучавању Његошевог религиозног песништва). Београд, 1927. стр. 118.

Књига Г. Шмауса решава проблем оригиналности Његошевог религиозног спева *Луча Микрокозма.* Да се донесе коначан суд о закључцима ове књиге требало би проћи исти пут, који је прошао њен аутор. То није случај с овим приказом, и потписати ће само саопштити импресије које су му се наметнуле читајући књигу Г. Шмауса.

Као главни Његошев узор узиман је до данас увек Милтон. Г. Шмаус посветио је Његошевом односу према Милтону знатан део своје студије. О том односу постојала су до данас мишљења различита само по већој или мањој оштрини израза, који је означавао тај однос. Скерлић је рекао да је Његошева „Луча“ његов *најмање оригиналан велики рад,* да је Његош читао Милтонов „Изгубљени рај“ *и очевидно се надахнуо њиме;* Тихомир Остојић мисли да је „Луча“ испевана *под инспирацијом чувеног религиозног епоса Милтонова;* Г. Милан Решетар је блажи: он мисли да је владика *имао... ваљда пред очима* Милтонов „Изгубљени рај“; Г. Павле Поповић карактерише тај однос прецизније и каже да Његош свој спев *засновао на једном епизоду Милтонова „Изгубљеног Раја“.*

Сам Г. Шмаус већ у предговору мисли да су имена Данте, Милтон, Клопштог и др. „можда *лебдела пред очима* црногорском усамљенику *као идеал и подстрек за стварање*“ [1]). На страни 8 писац изражава мисао да је Његош „по свој прилици био *подстакнут* читањем великог енглеског песника Милтона“. Анализирајући Његошеву „Лучу“ и поређујући је с Милтоновим „Изгубљеним рајем“, Г. Шмаус долази до закључка да је „Милтонов сјајни опис пакла у нарочитој мери импресионирао нашег песника“ (стр. 27.); на страни 36. тврди се да се, кад је реч о опису неба код Његоша, „не може говорити о ропском подражавању“, а на стр. 37. да се овде „не ради о подржавању у уском смислу речи“. На стр. 40 тврди се „да је

[1]) курсив је наш.

Милтон служио црногорском песнику донекле као узор, нарочито у описима“.

Ако се узме у обзир да пишчева тврдња да се не може говорити о ропском подражавању, о подражавању у уском смислу речи, садржи у себи и признање да се ипак може говорити о подражавању; ако се томе дода пишчева директна тврдња, да је Милтонов сјајни опис пакла *у нарочитој мери импресионирао* Његоша, као и друга тврдња да је Милтон „служио црногорском песнику донекле као узор“; ако се пореде и измере по тежини изрази којима је обележио Његошев став према Његошу Г. Шмаус с једне и досадашњи оцењивачи „Луче“ с друге стране, — онда се готово сасвим губи оштрина између две тезе о „Лучи“. То доводи у недоумицу читаоца који се већ у предговору сусреће с јасно формулисаном пишчевом тезом да је „Његошев спев у великој мери оригиналан, не само својом песничком композицијом, већ такође својим идејним склопом“.

Али цео проблем који решава Г. Шмаус у својој књизи може се поделити на два дела: 1) оригиналност саме песникове замисли, његово *схватање* једног религијског проблема, његова религија и 2) уметничка страна целог посла, обрада, „песничко рухо“ како се раније радо говорило.

Одмах да кажемо свој утисак: да је први део проблема успешније решаван и са више среће брањена теза о Његошевој оригиналности. Бар према Библији и Милтону изгледа нам да је Његошева оригиналност доказана у пуној мери. И Библија и Милтон, који се по својим религијским схватањима не одваја од Библије, полазе од Адамовог пада у рају и узимају да одатле потиче наследни грех и и толико несрећан живот човеков на земљи, „долини плача“. Његошу човеков живот изгледа сувише несрећан и божја одмазда сувише несразмерна за грех учињен у рају, за грех који је учинио *Адам,* дакле *човек,* „слабо живинче“. Њега таква концепција не задовољава, па узима да је човек сагрешио пре раја, у својој преегзистенцији, онда кад још није био човек него анђео, божански дух, више биће; тек са такве висине могао је он пасти у овакву низину, тек за такав грех који је човек учинио као божански дух заслужио је он овакву казну. Тиме је сувише независни положај човеков јаче образложен, а у исто време дат је човеку један ласкавији ранг, човек је схваћен као „пали анђео“.

Трагајући даље за пореклом таквог Његошевог схватања писац је наишао на Оригена, познатог теолога и хришћанског догматичара. Његово учење сасвим се подудара с Његошевим схватањем греха и човековог положаја на земљи. Но и према Оригену Његош је у знатној мери оригиналан. Ориген је, наиме, у своје учење унео елементе старих философских система, нарочито Платоновог, у коме преегзистенција такође игра важну улогу. То је, дакле, била у неку руку омиљена и примљена идеја у старој философији, што је могло допрети и до Његоша, преко Оригена и иначе. Како је уз то такво схватање конвенирало Његошевом религиозном духу, он га је апсорбовао, те у његовом случају ни ова подударност не би представљала

никакво подражавање, већ само духовно наслеђе старе философије. (Узгред да напоменемо: ма колико овакав пишчев закључак био сигуран, није сасвим згодно да се Ориген, који представља једно од најинтересантнијих и најважнијих питања која су у књизи додирнута, цитира према једном кратком изводу његовог учења из једне историје философије. Више би се ауторитета прибавило целој ствари, и научније би било, пустити самог Оригена, ако издања његових дела нису сасвим ретка).

Сама уметничка вредност „Луче“ брањена је с мање успеха. Пре свега, као што рекосмо, сам аутор студије о „Лучи“ признао је Милтонов утицај, и то претежно баш на уметничку страну Његошевог спева. Сви изрази које горе наведосмо, а којима је аутор карактерисао однос Његошевог спева према Милтановом, односе се већином баш на уметничку обраду „Луче“. Поред тога има у Г. Шмаусовој студији места из којих би потписани био склон извести закључке готово супротне онима до којих је дошао Г. Шмаус. Тако на стр. 26/27 Г. Шмаус подвлачи као разлику између Милтона и Његоша ону околност, да је Милтон у свом спеву безличан, не говори ништа у своје име, не учествује у спеву, док је Његошев спев од врсте спевова које немачка реч означује са „Ichersählung“, т. ј. песник сам о себи прича, он је очевидац, учесник и приповедач онога што се у спеву прича. На ту разлику, коју је аутор означио као *значајну* ми бисмо били склони гледати као на *формалну* разлику која није врло важна, као што рецимо није важно хоће ли један роман бити написан у обичном облику, у облику писама, или у облику дневника. Сем тога ако је у овом погледу Његош оригиналан према Милтону, он то није према Данте-у. На стр. 44 и даље писац је утврдио замашну сличност између Дантеа и Његоша „у томе, што и једно и друго дело представља неку врсту узвишеног *путописа,* датог у облику личне исповести“. На страни 30 и даље аутор је пружио једно обиље од сличности између Милтона и Његоша, обиље које говори о несумњивом Милтоновом утицају. До тога закључка долази и аутор студије, али ипак целу ствар правда са две околности: 1) да су то детаљи, који су од споредног значаја за целину и 2) да су се те појединости претопиле у материјал песникове маште, а да Његош, може бити, није ни био свестан тога да су се у његево маштање уплели туђи елементи. Наш приговор оваквом правдању, најкраће казан, састојао би се у овоме: На 1) да нама проблем детаља изгледа знатно важнији, јер да су баш детаљи оно што најсигурније одаје утицај једног писца на другог; сем тога Његош је могао бити колико хоћете *песнички надахнут,* али је могао имати *мање инвенције* него Милтон, а за ствари ове врсте *(детаљи* живота на небу, у паклу и сл.) инвенција је од првенствене важности; На 2) питање о претапању, асимиловању једног песника, једног утицаја у опште свакако је од најделикатнијих књижевних питања. Кад се може рећи да је један песник претопио у себе другог песника, да није дакле, стварао под непосредним његовим утицајем, или га подржавао, него само обогатио свој дух њиме? Место одговора ми ћемо само упозорити аутора студије и читаоца на околност, да је Његош апсорбовао и претопио у се и нашу народну поезију, па ћемо запитати: може ли се код „Луче“ говорити о оном толико срећном споју једног високо песничког духа и једног високо песничког утицаја, о каквом се може говорити кад је реч о Његошу и народном песништву?

Цела књига Г. Шмауса, према нашем коначном утиску, није у основи поколебала онај најоштрији суд о „Лучи“, који је изрекао Скерлић, суд да је „Луча“ Његошев „најмање оригиналан велики рад“. Тај суд, за који Г. Шмаус мисли да је „претерано оштар“ нама изгледа само привидно оштар. Скерлић је, наиме, рекао да је „Луча“ најмање оригиналан *Његошев велики рад,* да је она мање оригинална него *Шћепан Мали* или *Горски Вијенац,* а не да је то једна неоригинална творевина уопште. Скерлић је, дакле, подвукао оно што „Лучу“ карактерише према осталим Његошевим делима. И ми, и после књиге Г. Шмауса, остајемо при уверењу да је „Луча“ збиља најмање оригиналан Његошев већи спев. Али Слерлићев суд има тај недостатак, што је једностран и непотпун, што њиме није измерена апсолутна вредност „Луче“. Из таквог непотпуног суда, као и из оних које су давали други коментатори „Луче“, створио се, како изгледа, један неспоразум: читалачка публика, не искључујући ни ону ужу, остала је под утиском оне толико наглашаване неоригиналности „Луче“, па је на њу готово искључиво и гледала као на дело којим је Његош подражавао Милтона. Нама се, дакле, чини да је Г. Шмаус требао да замери Скерлићу пре за непотпуност него за оштрину његовог суда.

Но, и ако, како нам се чини, Г. Шмаус није правилно третирао Скерлићев суд, његовом је књигом ипак изглађен овај доста знаменити књижевни неспоразум. И у томе је његова не мала заслуга. Наш је, наиме, утисак да се код „Луче“, у главном, морају признати утицаји који су до сада у нашој критици и историји књижевности наглашавани, да се ти утицаји морају признати у већој мери него што је то учинио Г. Шмаус, *али да и после признања свих тих утицаја „Луча“ има своју знатну књижевну вредност.* Г. Шмаус је, у овом погледу, учинио оно што до дачас још није било учињено: он је упро прстом на оно што је у „Лучи“ оригинално, а на шта код нас није скретана готово никаква пажња. Он је то подвукао и нагласио, те ће се „Луча“ после његове књиге читати по данас без предилекција, с више критичности, и с пажњом окренутом и на оно што је у њој оригинално. И ако се не може рећи да је питање естетске вредности „Луче“ после књиге Г. Шмауса скинуто с дневног реда, ипак ја вредност „Луче“ после ове студије отскочила за читаво копље.

Г. Шмаус је сем тога дубље него ико до данас ушао у питање односа „Луче“ према великим религиозним спевовима светскога гласа. Он је пружио богат поредбени материал и добро проветрио једно доста магловито, а уз то врло важно, књижевно питање код нас. И то је његова друга не мала заслуга.

Има затим још једна околност која, бар за потписатог, чини књигу Г. Шмауса нарочито привлачном. Код нас је Његош много и с великим успехом коментарисан. Детаљно је анализиран унутрашњи склоп његових већих дела (нарочито „Горског Вијенца"), композиција, дикција, стил. Оцењивана је, и оцењена, разуме се, и његова целокупна књижевна вредност, али увек у односу на наше песништво, на наше песнике. Нико није покушао да реши једно питање, за које нам се чини да је достојно решења: како изгледа Његош према великим песницима светскога гласа, какав је његов песнички ранг уопште, како он изгледа у друштву десеторице или двадесеторице највећих европских песника. Г. Шмаус је у неколико махова пустио на Његоша по читав један млаз светлости и с те стране. На страни 10 Г. Шмаус тврди да се Његош „уздиже чак изнад многих западних романтичара дубином својих мисли"; на стр. 13 каже да је Његошев „полет матафизичке мисли једна предност која га истиче изнад многих његових савременика, који су певали под сличним религиозним надахнућем"; „Мотивација којом Сотона у „Лучи Микрокозми" правда свој превратнички покушај, надмашује чак она схоластична излагања Милтоновог Сотоне" (ст. 33); опис неба „даје нашем песнику могућност ди изнесе неколико дивних слика, на чијој грандиозности би му могла завидети и машта његовог славног претходника (Милтона)". Не можемо прикрити своје задовољство што је Његошева силуета и под овим углом посматрања тако импозантна; као што не може прикрити ни своју захвалност Г. Шмаусу што нам је ту силуету оцртао.

Милан Вукићевић.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА.

Мора се признати да данашња књижевна и читалачка публика збиља не поклања књизи и књижевности ону пажњу коју оне с правом траже и заслужују. О узроцима те немиле појаве и начинима да се она отклони или бар сведе на мању меру писали су код нас у задње време и звани и незвани, чула су се разна мишљења и пали сваковрсни предлози, како од оних којима је добро наше књижевности несебично и истински на срцу, тако и од оних који су „пријатељи" књиге у колико су највише лично заинтересовани. Не улазећи, у даном случају, у испитивање тачности и оправданости тих различитих мишљења и предлога, истаћи ћемо само да се у свима њима као главни виновник кризе књиге помиње читалачки свет са његовом равнодушношћу и немаром према свему што није у вези с тежњом за личним богаћењем и удобнијим животом уопште. Признајући донекле умесност замерака упућених на адресу читалаца, не можемо а да не скренемо пажњу на једну врло утешну чињеницу која иде само у прилог читаоцима: у нашој земљи излази велики број публикација намењених књижевности и науци, све се то одржава, живи, и ако често с напором и муком, али опет живи. Откуда сва та издања црпу средства за своје излажење и одржавање? Јасно је да су приноси и помоћ коју им пружају читаоци, разуме се уз пожртвовни рад издавача и најчешће бесплатну сарадњу сарадника, један од најглавнијих извора за њихов опстанак. Највише предусретљивошћу и интересовањем читалачке публике да се објаснити факат да у данашње доба код нас може излазити и приличан број књижевно-научних часописа. Овим опет свакако нећемо да кажемо да код публике нема равнодушности; напротив, има је, и то у приличној мери; али опет: ђаво није онако црн како га обично молују. Тој равнодушности, или боље слабој прођи часописа, уз друге узроке често пута је крива и искључивост, једностраност самог часописа, а често пута и његов „високи" тон који претпоставља нарочита знања и специални укус.

Било како било, с књижевним часописима, што се тиче њихова броја и њихове ваљаности, ми данас стојимо релативно добро, ма да признајемо да народ као што је наш треба да их има и осигуранијих, и пунијих, и трајнијих, и бољих. Највећи број часописа, и готово најбољих, излази данас разумљиво у Београду, а остали покрајински културни центри сваки има по један, два или три своја добра часописа. У „централним" часописима главни сарадници, они који часопису дају тон и стварају му реноме, махом су једна и иста позната лица; „покрајински" пак у главном своје ступце отварају „локалним" писцима и научницима који се тешко пробијају међу „велике", и ако нема готово ни једног од само регионалног значаја. Више мање сви се одржавају властитим средствима, највише претплатама, а нестанак једнога, разумљив или неразумљив, оправдан или неоправдан, обично се надокнади издавањем другога, — појава често случајна и ефемерна, али за данашње време опет утешна. Ову годину на пр. нису дочекали неки добри, живи и корисни часописи (*Савремени Преглед, Реч и Слика, Књижевна Ревија;* раније још престали су *Буктиња, Ј. Србија и Књиж. Република*), али су се, као у замену, уза старе који су се одржали, појавили нови часописи (*Живот и Рад, Нови Видици, Претеча*), који по досадашњим бројевима обећавају да ће бити и добри и од значаја (ако нас у надањима не демантује случај *Нових Видика* који ће, после циглог једног броја у јануару, изићи као двоброј тек у априлу).

Како су часописи огледало јачине књижевне радње код једног народа и богата, али многима тешко доступна ризница сваковрсних знања и потребних књижевно-научних обавештења, ми ћемо у овом кратком прегледу изнети најважније из њихова садржаја за прво тромесечје ове године.

Наша и данас без сумње најбоља књижевна ревија *Српски Књижевни Гласник* ушао је у ову годину с једном осетном изменом у свом садржају: социални, политички и научни чланци запремају

много више места него чисто књижевни прилози (изузетак је донекле задња свеска овог тромесечја). Томе је можда разлог промена у редакцији (место једног уредника дошао је уређивачки одбор), а вероватно и укус и прохтеви читалачке публике. Поред обичних и разноврсних бележака, добрих оцена и приказа разних наших и страних дела из пера позваних, некад и ауторитативних оцењивача, богатих прегледа готово из свих области јавног и уметничког живота, у свескама за прво тромесечје ове године *С. К. Гласник* доноси и песме, приповетке и чланке из пера оних међу најбољима. Добре и непосредно казане су песме (ићи ћемо по свескама) V. Massuke, Б. Ковачевића, Г. Кркледа, В. Черине, Р. Младеновића, Д. Максимовић, Ј. Косора, Г. Тартаље, М. Настасијевића, Ф. Алфиревића, М. Короније. Необјашњиво за нас остаје да је *Гласник* у свесци за 16 јануар пустио две у најмању руку чудне песме М. Ристића с неразумљивом, бар за нас обичне смртне, употребом најпростијих речи противу свих правила граматике, синтаксе, па и здравог разума. — Приповеткама су заступљени М. Црњански, чије се „Сеобе", започете још у прошлој години, настављају кроза свих шест свезака овог тромесечја; И. Андрић (св. за 1 јан.) приповетком „Исповијед" у којој показује све своје раније особине доброг познаваоца Босне и људске душе уопште; В. Петровић занимљивом приповетком „Лалица" (св. за 1 март). Вероватно у оскудици оригиналних приповедака, у свескама за 1 и 16 март дат је превод једне приповетке млађег руског приповедача А. Јаковљева. — Од чланака својом занимљивошћу и важношћу нарочито се истичу чланци П. Поповића о двема досад мало познатим Стеријиним комедијама „Волшебни магарац" и „Превара за превару" (св. за 1 јан.), чланак М. Грола о рано преминулом песнику Стевану Луковићу (св. за 16 јан.), чланак С. Поповићи о самопосматрању код књижевног критичара (св. за 1 фебр.), М. Богдановића о вечито неразумљивим и непријатељским односима између писаца и критичара (св. за 16 фебр.), П. Поповића о К. Трифковићу као позоришном критичару (св. за 1 март), М. Савковића о утицају Додеа на развитак наше реалистичке књижевности и његову пријему код нас уопште (св. за 16 март). — Од осталих чланака (због ограниченог простора можемо поменути само најважније) истичу се чланак Н. Вулића о Хорацију и његовој поезији са пуно финих и занимљивих цитата из великог латинског песника (св. за 1 и 16 јан.), Б. Лазаревића о Бетовену и његову музичком стварању (св. од 1 јан. до 1 фебр.), непознатог писца о стању у Европи у 1927 години (св. за 1 јан.), В. Витезице о проблему превођења с туђих језика (св. за 16 фебр.), М. Селесковића о данашњој немачкој књижевности (св. за 16 јан.), Ј. М. Јовановића о стању у послератној Немачкој уопште (св. за 1 и 16 март).

Мисао, од које сад имамо пред нама само свеске за јануар и фебруар, од преласка у руке нових уредника јасно показује много веће интересовање за чисту књижевност и праву уметност уопште него што је то био случај раније. Поред уредника, В. Живојиновића (V. Massuka) и Ж. Милићевића, песмама се јављају Т. Ђукић, Ж. Јевтић, А. Цетинео, Vita, К. Н. Милутиновић и неки млађи. Интересантни су у обе свеске одломци из романа од Р. Драгутиновића и приповетка „Тровање" од М. Јанковић (св. за фебр.), као и преведена приповетка „Махара" од совјетске списатељице Л. Н. Сејфулине с предметом из руског сељачког живота (св. за фебр.). Б. Јевтић у „Царским кохортама" (обе свеске) даје један леп образац експресионистичке драме („трагикомедије") са свима њеним на изглед чудним и тешко схватљивим детаљима, нарочито с обзиром на техничку могућност извођења сличних комада у нашим позориштима и на расположење гледалачке публике. — У св. за фебруар Т. Ђукић у чланку „Црногорски писци у почетку XX века" намеће себи једну тешку дужност, коју ипак, због извесне неодређености и код критичара неоправдане обазривости у суђењима и закључцима, није према свима до краја испунио. Уредник Живојиновић даје два чланка: један о психологији књижевне генерације прве деценије нашег века и други о поезији С. Пандуровића у вези с његовим песимизмом, оба писана лепо и живо, али с јаком дозом субјективности. — Интересантни су прегледи књижевни, научни и уметнички у обе свеске, нарочито оцене и прикази у свесци за јануар.

Летопис Матице Српске, наша најстарија књижевно-научна ревија (сад је у сто другој години излажења), приређује у овој години једну новину: сваки други месец уз број обичне његове величине додаје *Прилоге* који ће доносити архивалну и музеалну грађу ради бољег проучавања народне и опште прошлости. Иначе, *Летопис* је остао као и досада часопис који, уз мало белетристике, доноси чланке из најразличитијих грана људског деловања и интересовања, како код нас, тако и ван граница наше државе. Књижевности у широком смислу речи посвећене су врло интересантне и најчешће врло исцрпне белешке из пера добрих познавалаца предмета. — У свескама првог тромесечја ове године више мање добрим песмама заступљени су Н. Митров, Д. Јерковић, Свет. Стефановић, С. Кордић; чудан утисак остављају две песме И. Шајковића и нарочито једна Д. Алексића с некаквом натегнутом игром речи на штету обичног разумевања. Добре су приповетке М. Јакшића (св. за јан.), М. Ст. Ђуричића и превод једне приповетке чешког писца К. Чопека (св. за фебр.), као и једна Б. Б-вића (св. за март). — Од чланака обилни и интересантни су чланак М. Гавриловића о економској обнови земље (св. за јан. и март), др. Аћимовића и др. Никића о Јовану Ненаду (св. за јан.), С. Троицког о живој цркви у Русији, Јел. Холечек о животу и књижевном раду К. Чопека (св. за фебр.), У. Круља о потреби реформисања парламентаризма, Мих. С. Петрова о кризи наше ликовне уметности (св. за март). — У свима свескама богати су прегледи разних појава у области друштвеног уметничког, привредног и политичког живота. Од прилога уз фебруарску свеску највећи број их је дао Н. Радојчић; ту је и један занимљив извадак из мемоара војв. С. Поповића о Л. Костићу и књазу Николи.

Од шест свезака нашег одличног друштвеног часописа *Нова Европа*, колико их је до данас изишло у овој години, посвећених

разним актуелним питањима, с одабраном садржином, због малог простора нарочито ћемо истаћи свеске за 26 јан., 26 фебр. и дуплу свеску за 11 март, ма да су и друге за сваку препоруку, особито она за 11 фебр. која је посвећена правосуђу. У првој од поменутих свезака од нарочитог је интереса чланак великог талијанског филозофа и историчара Бенедета Кроће о сукобу политичких идеала који је наступио у Европи после 1870. У истој свесци Б. Радица у чланку „Сумрак Европе" даје мишљења познатих талијанских мислилаца и јавних радника (Ферера, Тилгера, Ренсиа, Папиниа, Ђулиотиа, Маринетиа) о поново покренутом важном проблему сукоба Запада с Истоком. Важан је овде и чланак И. М. Петровића о превођењу Бајрона у југословенској књижевности (први преводи су код Срба из тридесетих година прошлог века). — У свесци за 26 фебруар, посвећеној у главном односима између Француске и Југославије, занимљиви су чланак М. Ибровца о односима и додирима које је ма где имао с нашим народом велики француски писац Пјер Лоти, и чланак Р. Л. Кнежевића о досада мало познатом сапутнику Ламартинову по Истоку Жану Деларојеру и његовим путним белешкама. – Двоброј за 11 март посвећен је сав Дубровнику, оном несталом господарском и овом данашњем оскудном и збрканом. Од чланака врло су добри чланак Б. Цвјетковића у коме описује дубровачки Двор, А. Вучетића у коме износи неке драгоцености дубровачког Архива и одлуке старог Дубровника о њему, Н. Ђивановића о реликвијару Столне Цркве и подацима за биографију Гундулићеву. А. Халер у чланку „Дубровачка књижевност" даје овлашан приказ развитка књижевности у Дубровнику, при чему нам се чини да нека, иначе сумњива, тврђења даје у једном и сувише аподиктичном тону, без готово икаквог доказивања (случај с Гундулићем, донекле с Рањином и др.). Чисту књижевност сачињавају три лепе песме Ж. Векарића посвећене Дубровнику и занимљива актовка Лукше с Орсана (Е. Катића) „Властела у бегству или Антун Сорго". Остали чланци су пригодно-локалног значаја.

Vijenac, угледни загребачки лист за књижевност и уметност, у овој, шестој години свога излажења почиње се појављивати као редовни месечни часопис, уместо што је раније излазио, незгодно и неуредно, као двоброј. Три свеске за прва три месеца ове године богате су садржајем, врло прегледне и занимљиве, а нарочито је важна новина што је најмлађима у књижевности дат нарочит одељак у листу, чиме је он само добио у живости и разноврсности. На крају сваке свеске је врло опширан и богат *Фељтон* са приказима из наше и стране књижевности, позоришта, сликарства; затим хроника и белешке. — У овим свескама заступљени су од песника с врло добрим песмама В. Назор, Д. Домјанић, Р. Каталинић-Јеретов, Н. Полић, С. Миличић, А. Цетинео, Б. Ковачевић, уз неколико добрих песама од најмлађих. Приповеткама су се јавили Ф. Мажуранић, А. Цесарец, Ј. Кулунџић, И. Самоковлија, А. Мурадбеговић, М. Ловрак, Б. Ковачевић. Драмска књижевност заступљена је актовком Р. Дуличића и почетком драме С. Михалића. Од превода имају две кратке

приповетке с руског од А. Ремизова и П. Романова (св. за јан. и март), неколико песама из савремене француске лирике у преводу Ј. Поповића (св. за фебр.) и кратак одломак из „Улиса", романа Ј. Јоусе (св. за јан.). Од чланака интересантан је чланак П. Скока о главним особинама француске романтике, документовано писан на основу богате литературе (св. за фебр. и март).

Воља, књижевно-социални часопис, као и раније и сада посвећује књижевности прилично места, не занемарујући при том добрим чланцима и нарочито сваковрсним прегледима готово ниједну од важнијих појава у нашем друштвеном животу. У прва три броја за ову годину песмама су се јавили В. Назор, М. Милошевић, Д. Анђелиновић, Ђ. Глумац, А. Цетинео, К. Н. Милутиновић, Свет. Стефановић, Д. Максимовић, А. Боглић. Од оригиналних приповедака поменућемо приповетке Т. Манојловића, Р. Димитријевића и Н. Трајковића, а *Воља* доноси уз то, по свом обичају, и по једну преведену приповетку. Интересантни су и драмски експресионистички покушаји М. Димитријевића и М. Милошевића у св. за фебр. и март. — Од чланака су занимљиви и корисни чланак В. Тривановића о развитку политичких слобода у Америци после Јужне револуције који се продужује и у свесци за фебр., А. Еропкина о економском и финансиском стању совјетске Русије, А. Шмауса о предмету естетике (св. за јан.); М. Цара о психолошким разлозима данашње кризе књиге, И. Петровића о бајронизму у југословенском романтизму („Н. Европа" од 26 јан.), К. Перића о психологији Пшибишевског који се као трактат о његовој естетици продужује у св. за март (св. за фебр.); А. Погодина о руском „народништву" поводом његове педесетогодишњице, Л. Ленарда о словенској солидарности и назорима о том питању Ст. Бопчева (св. за март). — У свима бројевима добре су оцене, прикази и белешке.

Живот и Рад је нов часопис који је почео излазити са 1 јануаром ове године. Судећи пак по редакцији, која је дотада била у *Вољи*, по већини писаца и начину уређивања, лист је нов утолико што има нов наслов, а главне смернице ранијег датума редакција је задржала и даље: објављивање чланака из нашег културног и социалног живота уз прилично интересовање и лепом књижевношћу. Часопис је веома добар због актуелности и важности проблема који се у њему расправљају, због лепоте песничких прилога признатих песника и даровитих почетника, а интересантност његову у не малој мери повећавају и добри прегледи књижевног, позоришног, музичког и уопште уметничког живота нашег. У књижевном делу прве три свеске ове године заступљени су од песника А. Шантић (досад непозната песма „Глас инвалида"), Свет. Стефановић, С. Миличић, Т. Ујевић, Т. Манојловић, Р. Младеновић, Б. Ковачевић, Ђ. Глумац, Г. Крклец, Т. Ђукић, Р. Драгутиновић, Н. Митров, Ж. Јевтић, Б. Ловрић, А. Боглић, С. Пауновић, уз неколико њих од најмлађих; од приповедача јавили су се са по једном приповетком Ј. Палавестра (св. за фебр.) и М. Ст. Ђуричић (св. за март), а у св. за јан. М. Димитријевић дао је пролог своје „драмске ревије" „Незнани војник". — Од

чланака (чланке пригодног политичког и локалног економског значаја нећемо узимати у обзир) интересантни су чланак М. Богдановића о развоју наше књижевности од најстаријих времена до 18 века, писан овлашно и одвећ концизно (св. за јан.); М. Пешића о књижевној личности Хамзе Хума (св. за јан.); П. Божовића о животу и књижевном раду J. Сундечића (све три свеске); М. Богдановића о метафори, одломак из књиге „Основи теорије књижевности", коју, узгред буди речено, већ жељно очекујемо (св. за февр.); С. Поповића о психологији младости, којим се питањем писац у задње време интензивно бави (св. за февр. и март); Д. Вуксана архивално документовани чланак о односима између Владике Рада и Осман-паше Скопљака (св. за март); М. Пешића о књижевној личности J. Радуловића (св. за март).

Књижевни Север, који се уз безброј сваковрсних тешкоћа стара да баш у северним крајевима наше отаџбине осигура себи опстанак у узвишеном циљу ширења наше националне идеје и наше културе, даје у својим ступцима највише места лирици и наших познатих песника и песничких почетника уз четири стране прилога за ђачке радове, не занемарујући при том ни научне ни културне проблеме и појаве. Од песника у њему се јављају А. Рачета, Ђ. Глумац, М. Јовановић, Д. Домјанић, И. Војновић, Х. Хумо (св. за јан.), Ж. Милићевић, М. Делибашић, Р. Боглић, V. Massuka (св. за февр.). Лепи су чланци М. Кићовића о J. Хаџићу као Матичару и Р. Димитријевића о великом песнику Рилкеу и његовим главним песничким идејама (св. за јан.), П. Каралића о нашим земљама и људима у данима Пјера Лотиа (св. за февр.). — У часопису има оцена и приказа нових дела и прегледа уметничког и позоришног живота.

Јужни Преглед у Скопљу хоће да врши улогу сличну оној *Књижевног Севера* у Суботици. Намера уредника и издавача је врло симпатична и похвална, и с обзиром на положај наших класичних области и недовољно њихово познавање, њих у том послу треба свесрдно помагати. Два броја од ове године који су пред нама испуњени су махом чланцима из прошлости J. Србије и описом земље и обичаја народних. Својим ширим значајем истичу се чланци Е. Омана о пореклу борбе за Маћедонију (св. за фебр.) и П. Колендића о једној рукописној дубровачкој трагедији из 17 века (св. за јан.). На крају свезака су оцене, прикази и белешке. И ако је *J. Преглед* лист и за књижевност, правих књижевних радова у њему нема.

Венац, наш несумњиво најбољи књижевни омладински лист, и у двема првим овогодишњим свескама које су пред нама даје, као и увек, пробрану лектиру за своје младе читаоце, удешену, у односним рубрикама, према различитом њиховом узрасту и моћи разумевања и схватања Уз песме и приповетке наших познатијих и старијих књижевника (С. Пандуровића, Д. Максимовић, Ђ. Глумца, М. Јанковић, Ст. Бешевића, J. Хрваћанин и др.), уз преводе из страних књижевности (Р. Киплинга, Ф. Диурка и др.), ту је интересантан прилог поезији од оних који почињу да стичу књижевно име и оних који се

из ђачке клупе тек први пут кушају у песми. На крају свезака су прикази нових књига, задаци за ученике и пошта уредникова са занимљивим опажањима и саветима младим почетницима.

Преглед, часопис за политички и културни живот, који већ друга година излази у Сарајеву, доноси у бројевима за прва два месеца ове године занимљиве чланке о свим актуелним питањима из савременог друштвеног живота: из политике, економије, науке, социологије. Савременој књижевности и уметности разумљиво посвећено је релативно мало места. Од песама има једна Хамзе Хума, две приповетке Х. Кикића и И. Грбића, један одломак о Апелесу из драме Р. Невесињског с античним садржајем и превод једне приповетке М. де Умамуна, великог шпанског писца. У листу је приказана и по нека нова књига, као што није занемарен позоришни живот у Сарајеву.

Гајрет, орган истоименог друштва коме је задатак културно и економско подизање заосталих муслиманских маса, првобитно уређиван у строго конфесионалном исламском духу, потпуно је променио своју физиономију откад је дошао у руке познатог приповедача Хамзе Хума. Уредник је успео да листу да савремен карактер и да га садржајно знатно оживи доносећи прилоге најбољих и добрих савремених наших књижевних радника из Босне и изван ње. Тиме је постигнут двојак циљ: од листа је створен један прави књижевни часопис, данас једини у Босни, а муслиманској омладини пружена је могућност да се ослободи несавременог духа исламског назадњаштва и правилно васпита према захтевима данашњег времена. — У бројевима за прва три месеца ове године песмама се највише јављају млађи људи (Диздар, Кикић, Кушан, Мартиновић, Бурина и др.), од којих их има који већ скрећу пажњу на себе, постепено стварају своју песничку физиономију и пробијају себи пут. Приповеткама се јављају Х. Хумо, И. Самоковлија, И. Грбић, С. Ђокић, М. Шантић, Х. Кикић, Р. Јовановић и др. Од чланака заслужује истаћи чланак Б. Јевтића о И. Цанкару (св. за 1 и 16 фебр.), В. Глигорића овлашна опажања о драмама Л. Костића (св. за 1 јан.), па онда чланке Х. Бркића, Т. Крајевске и Х. Мулића о разним питањима из живота муслимана у Босни и Херцеговини (св. за 1 март). — У сваком броју листа је по неки приказ, већином од самог уредника, новијих књижевних појава код нас. — На крају је увек званичан билтен о раду друштва „Гајрет" у народу.

Нови Видици, је други нови часопис који је од 1 јануара почео излазити у Београду као „часопис за духовну културу" у издању Видовићевог Просветно-етичког покрета, чија је централа с главним органом „Нови Човјек" у Сарајеву. Лист је правца филозофско-литерарног, а циљ му је изградња сопствене културе и стварање новог човека из етичке снаге коју пружа наша народна психа с учвршћивањем морала као главног темеља друштва. Сви чланци, дуги уводник уредника В. Велмар—Јанковића о духовној кризи данашњег доба, П. Слијепчевића о „балканским бесовима", М. Ђурића о разграђе-

ности данашње културе и др., старају се да истакну наше духовно стање и однос према западној цивилизацији. Књижевни прилози су од В. Назора, В. Масуке, Р. Драинца (песме) и В. Петровића (приповетка). Обилни и занимљиви су прегледи књижевног, уметничког и научног живота код нас од уредника, В. Живојиновића, К. Георгијевића, В. Глигорића, К. Манојловића, Т. Манојловића, М. Ђурића.— О Видовићеву покрету уопште може се мислити како се хоће, али се мора признати да су Нови Видици лепо уређен часопис. Симптоматично је само то што одмах после прве свеске имамо да чекамо двоброј тек за 1 априла.

Претеча је трећи нови часопис који се ове године појављује у Београду. Листу је циљ ширење и учвршћивање националне и хришћанске културе, а излазиће седам пута годишње о великим националним и хришћанским празницима. Први број овог интересантног часописа, који је изишао као светосавски број, доноси врло занимљиве чланке из области духовног живота уопште од Н. Крстића, С. Кордића, Д. Стојановића, С. Жупића, Р. Парежанина, Д. Максимовић, М. Ђурића, Д. Недељковића, П. Јевтића. Садржајем ове књиге ваљало би се нарочито позабавити.

Завршујући овај тромесечни преглед наших часописа за ову годину, са задовољством наглашавамо да су они највећим делом и у главном на висини свога позива, како по садржајној ваљаности и целисходности, тако и по свом учинку и начину уређивања.

И. Зорић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Три збирке песама.

Јован Радуловић: *Јесења Прегарања.* (Цвијановић, Београд, 1928. Ст. 133,8°. Цена 25 Динара.)

Ж. Милићевић: *Песме.* (Београд, 1927. Ст. 80°, 12°. Цена 15 Динара.)

Ђорђе Глумац: *Уснули Немири.* (Уметничка Библиотека 1., Београд, 1928. Ст. 76.,8°. Цена 15. дин.)

Ова три песника, чије збирке стихова намеравамо да прикажемо нашим читаоцима, имају скоро истоветан став у књижевности, сва тројица су из групе књижевника око београдског часописа *Мисли*, а јавили су се скоро истовремено. То је све довољан разлог да о њима говоримо упоредо.

У тренутку када је њихова генерација ступала у литерутуру почело се већ било говорити о кризи књиге. У часописима и штампи

уопште као узрок кризи књиге навођена је криза књижевности. Речено је тада и касније, да се послератна књижевност, нарочито лирика, сувише одаљила од реалног живота, неисцрпног и јединог извора поезије; да је, под утицајем са стране, запловила у просечном читаоцу недокучиве висине нестварног и безсадржајног; да је због тога шира читалачка публика изгубила интерес за књижевност. Ређе јавно, а ваљда више у приватним разговорима, сугерирана је идеја да треба учинити регресију, повратити се животу и ухватити везу за предратним. Таква је атмосфера била, изгледа нам, за последних неколико година око часописа *Мисли*, где су се три песника развила. Овде је и психолошко објашњење за став који они у књижевности имају.

Сви тројица су a priori одбацили модернистичка настојања у лирици. Свима је поглед управљен уназад, своје узоре су нашли у поезији наших песника прве деценије овога века, од њих су се учили и посматрању живота и форми. Сва три увек остају при земљи на доглед свих смртних, а хоће да су увек јасни. Утицај предратних песника приметан је у свим трима збиркама.

Најјачи је код г. Радуловића, који усто најдоследније избегава све што би иоле потсећало на модерно. За читав један део својих интересовања он има да захвали утицају Шантићеве поезије. Од Шантића је баштинио топло осећање за тихи а мирни живот у свом крају, за патријархалност, за топлину домаћег огњишта. Све оно што нам је г. Радуловић изнео у циклусу *Уз Огњиште* озрачио је негда Шантићев таленат. Понешто нас у тим песмама непосредно потсећа на Шантића. Тако друга и претпоследна строфа у песми *Уз Огњиште* на *Предпразничко вече*, тако песма *Покора* на Шантићево *Вече на Школу*, тако и сам наслов циклуса на име Шантићеве збирке *На старим огњиштима.* У другим циклусима збирке, ту и тамо, осети се поред Шантићева и утицај других песника предратних. У песми *На вечерњим водама*, на пример, поред сличног основног мотива унесен је и по неки детаљ из Ракићева *Долапа.* — Шест песама г. Глумца, оне из циклуса *Светла сећања*, инспирисане су опет дивном Шантићевом песмом *Препразничко вече.* Залутао је и овде по неки детаљ (кандило, икона, сат који „тиктака," бакина бајка уместо очеве песме, стих: „како сте далеко о ви срећни дани") али има и оригиналнога доста.

У кратком предговору песмама г. Глумца указао је г. Илија Митровић на утицај Војислава Илића — Старијег. Три последње песме у збирци г. Глумца, оне под заједничким насловом *Идиле*, издвају се од целине, као да нису од истог песника. У другим својим песмама г. Глумац говори о себи, и онда кад нам слика спољни свет то чини себе ради. И кад даје пејсаж г. Глумац је, слично г. Назору и Крклецу, чисти лиричар, није дескриптивни, он је то само у овим трима песмама. Дескритивног има много више код г. Радуловића. Ову врсту лирике код нас је на висок ступањ подигао В. Илић — Старији. Било је доста и код песника прве деценије овог века, нарочито много код г. Дучића. Г. Дучић је почео певати под

утицајем Војислављевим, у стиху се тога утицаја брзо ослободио: Илићеву класичарску версификацију заменио је модерном, мање-више својом, али му је вечито остала својствена наклоност за дескриптивну лирику. Ту наклоност је од г. Дучића наследио његов земљак г. Радуловић. Описни елементи уочљиво преовлађују у лирици г. Радуловића.

И у форми, версификацији и језику, наша три песника пошла су од оног места где се пре рата у том погледу доспело. Г. Милићевић и, нарочито, г. Глумац учинили су напор да пођу даље, док је г. Радуловић остао у месту. Велики део његових песама је у Дучић-Ракић-Шантићевом дванаестерцу. Туђ ритам или туђ слик читаоца исто толико вређа колико и туђа мисао или позајмљено осећање. Слободних стихова је код г. Радуловића мало и нису најуспелији. Недостаје им онај унутрашњи ритам који их веже и неједнакост броја слогова оправдава. — Г. Милићевић је хтео да двема-трима својим песмама постигне изразитије музичке ефекте од оних који се постижу само римом. Сличних настојања било је и пре рата код нас. Раније поменута Шантићева песма *Вече на школу* има музичких елемената; истицани су ови елементи у понеким Луковићевим песмама, нарочито у његовој, и у том правцу и иначе успелој *Јесеној кишној песми*. И баш стихови ове песме зујали су г. Милићевићу у ушима када је стварао своју *Јесењу кишу*. Песмом *Киша у ноћи* као да је сличан ефекат хтео. У принципу ова настојања г. Милићевића само су за хвалу, за покуду је само што се г. Милићевић послужио истим елементима којима и пре њега Луковић. Иначе г. Милићевић успева да често буде свој и у начину израза, да дâ свој ритам и своју структуру стиха. — Госп. Глумац је најбољи версификатор. Правилних строфа и слободних стихова код г. Глумца има скоро подједнако. Круте и конвенционалне дванаестерце превио је и прилагодио мање или више себи, у слободним стиховима не прави експерименте. Он као да има најсигурнији став у овом погледу: треба бити јасан и приступачан као што су били песници прве деценије овог века, тај основни став узети од њих, али не примити скупа и сву технику; све што је каприс или ничим необјашњива тежња за збрканим и неразумљивим у новијој версификацији треба одбацити, али с тим не и нове тековине у језику и непретрпану а за изражавање финијих осећања потребну фигуративност.

Намеће нам се овде једно питање. Је ли била потребна ова регресија коју у овим трима збиркама запажамо, а и иначе је приметна? Ово питање повлачи друго. Је ли наша послератна лирика природни наставак предратне или је неприродан скок или можда стрампутица? Ако је скок или стрампутица, онда је регресија оправдана; није ли ни једно ни друго, онда ја ова регресија стрампутица.

Ако апстрахујемо заблуде и хотимичне настраности лоших послератних стихотвораца а задржимо у виду само песме истинских песника, оних чија дела остају, а таквих има, назиремо везу послератне са предратном лириком. Добри су песници и дали правац и обележје послератној лирици, лоши су само трабанти и имитатори, зато ове

последње не смемо узети у обзир кад се говори о вредности књижевних творевина овога доба. За пример истинских песника узећемо само двојицу: г. Августина Ујевића и г. Густава Крклеца, ма да се може навести још приличан број имена. У поезији г. Августина Ујевића ми не видимо ничега што би стрчало из праве линије развоја полазећи, рецимо, од поезије г. Симе Пандуровића; у песмама г. Крклеца нема нечега што се не би очекивало после поезије г. Владимира Назора. Наш лиричар из последних деценија прошлог века тражио је мотиве изван свога бића, лиричари који су дали обележје поезији прве деценије овога века били су субјективнији, мотиве су тражили у себи, послератни лиричари само су потенцирали субјективизам и индивидуализам ових. Није, дакле, послератна лирика ни скок, ни стрампутица, а кад се имају у виду битне ознаке сваке лирике онда не изгледа ни беспуће, како је једном речено. Ублажити претерани индивидуализам последних, осећати се више чланом једног друштва и савремеником једне генерације и није погрешка; можда то није ни склоност излажења из самога себе и прибегавању описној лирици, што смо констатовали код двојице песника о чијим збиркама говоримо, нарочито код г. Радуловића, али a priori одрицати вредност послератних настојања, којег одрицања има, мислимо да је велика погрешка. Јер, кад би неко стрпљиво израдио преглед осећања, мотива, мисли, у нашој предратној и нашој послератној лирици па сравнио, мислимо да би дошао до уверења да је у послератној лирици изнесено на светлост дана доста од онога што се на дну тамнина човекове душе крије, а што није пре рата било сазнато, или бар не изражено.

Ни за форму послератне лирике не бисмо рекли да је стрампутица. Напротив: и ту се само напредовало. Изузимајући стихове г. Пандуровића, код најбољих предратних песника преовлађује уједначени дванаестерац, конвенционалан, укрућен и, рекли бисмо, монотон. Продрмати тај дванаестерац превити га, није зло. У стиху и строфи г. А. Ујевића ми видимо правилну еволуцију предратног. Ти стихови су успело спајање старог и новог: стари стих и строфа са свима добрим елементима слободног стиха. Слободних стихова, с друге стране, било је нешто и пре рата. А слободни стихови г. Крклеца, рецимо, немају ничега јеретичког. И још нешто. Пре рата су фигуре употребљиване као украс, бар у највећем броју случајева. После рата, код добрих песника, оне добијају дубље значење. Рекли бисмо да је сада њихов повод у песниковом настојању да дâ што адекватнији израз својој тананој мисли или ретком осећању. И то је правилније. Јер, фигуре би биле бесмислене, колико год су лепе, кад не би казивале нешто више од обичног низа речи.

Разни „изми“, како је негде речено, уопште и не долазе у обзир. Тамо није залутао ни један прави песник. Правом песнику је узан оквир и најшири „изма“, они не припадају ниједној школи. Сваки по нешто дâ времену у коме живи, атмосфери која га опкољава, и то је све што је „школско“ у њиховим делима. Школе се и групе образују после правих песника и око ових, као оно снопови ситних

немирних мушица у летње предвечерје око последњих зракова сунца које залази. Прави песник не улази у литературу са предубеђењима, његова се убеђења формирају сустопице са његовим песничким развојем, било да се развија на очиглед читалаца, објављујући саставе, или, што је много опортуније, да се прекаљује сам у себи и јави као свршен. Прави песник не имитира, он има свој живот, свој зачарани круг, њега открије и озрачи. Познавање других песника служи му само као средство да открије себе самом себи.

Изгледа да су наша три песника ушла у литературу са готовим предубеђењем: треба се повратити старом. То предубеђење је шкодило свима тројици. Таленат г. Радуловића жртва је тога предубеђења, г. Милићевић и г. Глумац би даље добацили да им оно није сметало.

И поред најбоље воље да то учинимо, ми не можемо окарактерисати г. Радуловића-песника. Из његове обимне књиге стихова не бије ништа особено чије би се контуре дале уобличити. Г. Радуловић није изразит. То долази отуда што он мало говори о себи, а и безличних описних стихова тешко се може личност исконструисати. Четири песме које у његовој збирци чине циклус *Из нађеног споменара* и понека из *Последњих посвета* и *Унутрашњих одјека* најнепосредније су у збирци. Оне отварају врата за кутове песникове душе: то су ретке песме у збирци чија је искра синула при унутрашњим трењима у песнику. Али њима недостаје емоције и оне позадине снажно преживљеног и осећеног, да би се иза њих дала назрети песникова индивидуалност. Далеко смо, ипак, од тога да поричемо таленат г. Радуловићу. Он је осведочен песмама као: *Јесења Прегарања, На прашњавој цести, Давни сејачи, Врач, Вече*, I, VII и VIII из *Сплетених корала, У болничкој капели, На жалу, Помало гротсека, Химна ноћи, Смирај, Смирите се, Самоћа.* — Г. Радуловић би требао, нама се чини, да се ослободи уских оквира своје, да тако речемо, књижевне политике, да се увуче у себе и да отуда даје што има да каже, без обзира шта ће која књижевна група о томе рећи. Тешко је бити свој кад се вечито страхује од нечијих, макар и пријатељских очију које прате. Протектори су кобни често по таленте.

Г. Милићевић је далеко изразитији. О његовој збирци, која је поодавно штампана, било је доста лепих и тачних речи. Подвучен је нарочито његов песимизам. Речено је да је он песник генерације која је много на својим леђима понела, па је клонула, посустала. („Били су, биће људи зли — заморни, бони пути сви: — спи, јадно срце спи...“) Та генерација је сада разочарана, поклекује под животом, који је много тежи и црњи од онога којега је та генерација носила у визијама у минула тешка времена, од онога чију је визију имао и песник кад је стварао песму *Нови Видици*.

„У себи румене, топле зоре носим“ рекао је г. Глумац. И његово сазнање добило је пун израз у овим песмама. Оно што је схватио од свога бића, оно што је уловио у самоме себи, саздато је од чистих светлих зрака, које обилно просуте по његовим стиховима. Ту своју унутрашњу белину и светлост г. Глумац види и на стварима изван

себе, па и онде где су други видели тамне боје. *Снежни снови*, у којима су дати зимски пејсажи, саткани су од светлосних зрака:

Весело букнуше прозори у сјају
И све се руке испружиле кретом
Радости према, у белини, дану,
А на окна се наслониле гране
Окићене, све под снежним цветом.

Радост и *цветање* можда су најчешће употребљене речи у овим песмама. Песник себе упоређује са белим галебом:

Кличући таласе пенушаве гоним
И замахом крила кидам њине круне
Кад узлетим очи неба су ми пуне......

Он је песник полета, младости и радости. А све опет као да је преливено једном благом а сугестивном осећајношћу. Можда ће песник, када зарије ноктима дубље у себе, открити и тамне боје. Али ово што је открио његово је, мањевише самосазнато и изражено у једном облику који је, сем ређих случајева које су раније наведосмо, сам израдио. Тај облик је сасвим књижеван, а прикладан, јасан и леп. Треба подвући сликовитост његовог стила. Поређење, не банално, и ређе успела метафора, честе су фигуре у овим стиховима. А нигде нисмо осетили да је фигура усиљена или нејасна, или да се нарочито за фигурама ишло.

Видо Латковић.

БЕЛЕШКЕ.

А. В. Соловјев: *Уговор о куповини и продаји у Средњевековној Србији.* — У једној од последњих свезака „Архива за правне и друштвене науке“ (XXXII, 6, 429—448) изишла је горња расправа Г. А. В. Соловјева, хонорарног професора историје словенских права на Београдском Правном Факултету.

У нашој правној књижевности доста је рађено на праву средњевековне Србије, а најглавнија пажња је поклоњена Душановом Законику као најзначајнијем средњевековном правном споменику. У томе правцу постаје значајно истраживање многих научника, као Новаковића, Мијушковића, Крстића, Ал. С. Јовановића, Полићевића, Ђорића, Герасимовиће и др., који се баве испитивањем старог српског права, и утврђивањем правних односа средњевековне Србије. Међутим, најмања је пажња поклоњена истраживању старог грађанског права, јер извора за то има врло мало. У самом Душановом Законику грађанско право је врло мало обрађено, док се на пр. кривичним правом баве нешто мало више од половине његових чланова. Сем

тога, и ван Законика има мало, врло мало извора који би били „подесни за реконструкцију односа грађанског права“.

Расправа Г. Соловјева бави се баш грађанским правом, управо она говори „о уговору о куповини и продаји некретнина“. О томе постоји из XIV века само један формалан уговор и то Призренска Тапија из г. 1346—1366. Осим ње има још неких извора из XV века као и „неколико неформалних записа о продаји некретнина“ из XIV века. Г. Соловјев је обратио сву пажњу Призренској Тапији и у току њеног анализирања показао сличност која излази из поређења те исправе са сличним византиским приватно-правним исправама. На тај начин он показује да се уговори о куповини и продаји у старој Србији нису писали „ни по формуларима словенских записа, ни далматинских отарских исправа, ни хрватско-угарских листина са печатом“, већ су писани по формулару византиском „истим редом и истим изразима“.

Расправа Г. Соловјева је леп прилог сиромашној књижевности о средњевековном грађанском праву. Г. Соловјев се и раније бавио историјом старог српског права, као и издавањем текстова. Он је за школску употребу приредио и збирку старих споменика, Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV в.) Београд 1925, у којој има и неколико повеља које су у тој збирци први пут објављене.

Радмила С. Петровић.

Планиновање је завршни одељак овећег написа г. Вешовића о нашим планинама. *Ур.*

ПОВЕРЕНИЦИ „ЗАПИСА“

Бар, Г. Мих. Доманчић, директор гимназије.
Београд, Г. Дим. Ђилас, б. чин., К. Милана 81.
Г. Љуб. Тановић, студ., Иванковачка 12.
Беране, Г. Љуб. Недић, шк. надзорник.
Г. Мил. Васовић, проф.
Вел. Бечкерек, Г. Бор. Јовановић, проф.
Г. М. Ракочевић, проф.
Вуковар, Г. Крсто Оташевић, шеф фин. управе.
Дан. Град, Г. Рад. Ивановић, дир. гимназије.
Г. Блажо Беговић, шк. надзорник.
Колашин, Г. Јагош Вујисић, шк. надзорник.
Котор, Г. Иво Митровић, шк. надзорник.
Никшић, Г. Ђуро Мрваљевић, проф.
Књижара Браће Каваја.
Нови Врбас, Г. Јово Тошковић, проф.
Нови Бечеј, Г. Б. Ђурковић, фин. чиновник.
Подгорица, Г. Алек. Лаиновић, суплент.
Плевље, Г. Р. Мирковић, чинов.
Сарајево, Г. Мих. Делибашић, проф. II гим.
Скопље, Г. Цвјетко Драговић, студент филозофије.
Требиње, Г. Рад. Ракочевић, поручник.
Улцињ, Г. Перо Вучковић, дир. гим.
Црнојевића Ријека, Г. Андрија Јовићевић, пенсионер.
Шавник, Г. Филип Вукчевић, фин. чиновник.

ЦРНОГОРСКА БАНКА
НА ЦЕТИЊУ
ОСНОВАНА 1906. ГОДИНЕ

АДРЕСА ЗА ТЕЛЕГРАМЕ:
За централу: БАНКА За филијале: ЦРНОГОРСКА БАНКА
Жиро рачун: код НАРОДНЕ БАНКЕ С. Х. С. филијале ЦЕТИЊЕ, и код ПОШТАНСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ САРАЈЕВО (бр. 9048).

ФИЛИЈАЛЕ:
БЕРАНЕ, КОЛАШИН, НИКШИЋ, ПОДГОРИЦА, СТАРИ БАР

ЗАСТУПНИШТВО:
РИЈЕКА ЦРНОЈЕВИЋА, УЛЦИЊ, АНДРИЈЕВИЦА

ОБАВЉА
СВЕ БАНКАРСКЕ ПОСЛОВЕ КУЛАНТНО УЗ НАЈПОВОЉНИЈЕ УСЛОВЕ;

ПРИМА
УЛОГЕ НА ШТЕДЊУ СА И БЕЗ ОТКАЗА И ПЛАЋА НАЈБОЉУ КАМАТУ;

ОТВАРА
ТЕКУЋЕ РАЧУНЕ ТРГОВАЧКИМ И ИНДУСТРИЈСКИМ ФИРМАМА;

КУПУЈЕ и ПРОДАЈЕ
СТРАНЕ ВАЛУТЕ И ЧЕКОВЕ ПО НАЈПОВОЉНИЈЕМ КУРСУ;

ОВЛАШЋЕНА
ЗА ОСИГУРАВАЊЕ ВАЛУТЕ;

ВРШИ
ИСПЛАТЕ И НАПЛАТЕ У ЗЕМЉИ И ИНОСТРАНСТВУ.

ЦРНОГОРСКА БАНКА ИМА ДИРЕКТНЕ ВЕЗЕ СА ИНОСТРАНСТВОМ.

388

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ.)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:
ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:
ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА, МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

Књига II. Свеска 5. **ЦЕТИЊЕ** Мај, 1928. Год. II.

САДРЖАЈ.

„ЗАПИСИ“ излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа“, Цетиње.

Администратор: Петар Л. Николић.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига II, свеска 5. — Мај, 1928.

ОСНИВАЊЕ ФРАНЦУСКОГ КОНЗУЛАТА У ЦРНОЈ ГОРИ 1808 г.[1])

Бока Которска чинила је у Наполеоновим плановима рада на Истоку једну од најважнијих станица. У интересну сферу француску ушла је и Црна Гора одмах по заузећу Боке. Једно, као позадина Боке и Котора, до кога је Французима било много стало, а друго, да Црну Гору не би имала уза се Енглеска за рат против Француза, ни Русија као свога словенскога експонента у кварењу Наполеонових планова. Због тога важног положаја, који су Црној Гори наметнули Наполеонови планови, о њу су се почели отимати и Руси, и Енглези, и Французи, и углед Црне Горе порастао је знатно на страни. Она је добила репутацију важне војничке базе — бар по француским намерама, и њом се почињу бавити странци, заинтересовани непосредно практичним циљевима. То нарочито чине Французи. Наполеонови ђенерали шаљу марљиво извештаје о Цр. Гори и покушавају на све начине да што више о њој дознаду и да је евентуално вежу уза се. За овај циљ требало је имати и свога експонента, свога човека, који ће на терену упознавати прилике, слати о томе поуздане извештаје и радити на зближавању француског команданта и владике црногорског, Петра I. Једном речи, припремати терен за француске комбинације са Црном Гором. Свакако да је било најзгодније учинити то у виду једног дипломатског чиновника. Зато су настојања француска ишла стално за тим, да у Црну Гору одашљу једно војничко или политичко лице које би, заштићено међународним обзирима, могло несметано вршити намењену улогу. Одређено лице био је официр Павле Томић, Далматинац, који је био у француској служби, а који је имао јаке везе у Приморју и Црној Гори.[2])

Питање конзула покренуто је, изгледа, први пут на састанку између Петра I и ђенерала Лористона, 14 октобра 1807, у манастиру под Лаством. На састанку између ђенерала Мармона и Петра I пред Котором, код утврђења Св. Тројице, 13 августа 1807, по забелешкама

[1]) На основу докумената који се чувају у Цетињском Архиву, а које ми је љубазно ставио на расположење управник Архива, Г. Душан Вуксан.

[2]) Петар И. Поповић: Интерес за Црну Гору у почетку 19. в. „Записи“ књ. I.

Петра I о том разговору[1]), изгледа није било речи о томе питању. Састанак је тај и иначе био доста оштар, па, ваљда, због тога и није пружио згодну прилику за то. Владика Петар и црногорски главари дошли су на састанак и онако тек на други позив, и то искључиво на заузимање и посредовање Санковскога, руског заступника у Котору. Кад су дошли, настало је опет питање да ли да се пусте у тврђаву са оружјем или не. Црногорци опет нису хтели да оставе оружје бојећи се „да срамотно и без замјене не погину". Напокон су их пустили с малим пушкама и ножевима. Да ли је овај састанак донео каквог споразума или зближења између Петра I и ђенерала Мармона из забележака Петра I о току њихова разговора не може се утврдити. Од њих је један део, по свој прилици, изгубљен. Ипак се по свему види (ако је Петар I, који је забелешке написао касније својеручно у облику дијалога, *тачно* репродуковао њихов разговор) да је владика у току разговора стално наглашавао своју верност према Русији. Отуда, биће вероватно, да на овоме састанку и није било речи о постављању француског конзула у Црној Гори.

То се, уосталом, јасно види и из писма Владичина које је писао главарима и народу на Ријеци Црнојевића сутра дан по повратку из Котора. То писмо и иначе лепо истиче намере Владике Петра да с Французима живи у што бољем пријатељству, па га ради тога и саопштавамо у целини.

„Благородној Господи Главарима и старјешинама и свима Церногорцима који буду на пазар на Ријеку Цернојевића сабрани, драги поздрав и архипастирское благословение.

Дајем ви на знање како ми оновечери[2]) дође писмо от господина россинског брегадира и кавалера Санковскога да пођем с неколико главарах у Котор, и тако сам јучер с господином гувернадуром и осталијема Церногорцима, који се овдје намјерише, у Котор ходио и с господином француским генерал ан шефом и кавалером Мармонтом, и другијем ђенералима, разговор имао, који су нас лијепо дочекали и своју вољу објавили, да је њима веома мило и угодно што би ови народи у сусједству мирно живјели, како што данас живе наши цари у миру и у пријатељству, и сувише говоре да ће они кастигат својега чојка, који би Црногорцу икаква зла оли штете и пакости учинио, па равнијем начином ваља да и ми Церногорци кастигамо који би њиховоме чојку што учинио; ви знате како сам ја вас на збор на Цетиње молио, тако и сад свакога молим и Богом заклињем да идете на пазаре и у градове њихове мирно, да пазарујете лијепо и поштено без икаква инада и смутње, да се сваки устегне от неприличнога посла и крађе, и да не би који за освету, или за какву другу малу оли велику ствар приморцу или францускому солдату што учинио, него да сваки официрима стиму наноси, и (са) солдатима (се) лијепо пази и с приморцима мирно живи, па

[1]) Забелешке П. I о овоме чувају се у Цетињском Архиву; објавио их је Марко Драговић у „Гл. Срп. Уч. Друштва", књ. 55, стр. 298.

[2]) прекјуче увече

ће и вама лијепо и мирно бити; ако ли се неки нађе да учини које зађевице и смутње, и стога некастиган, биће кривица на свијех. Такођер вас савјетујем и молим да и Турке и турске људе не бисте задијевали, него от свакога с миром стојали. Ово ви ..... саде на пазар[1]) пишем да чујете и разумијете, и да сваки у своје племе и село може казати, а послаћу у сваку нахију и у сваку кнежину особливо писмо. В прочем остајем ваш доброжелатељ

Владика Петар".

Питање француског конзула требало је, према томе, покренути и окончати на састанку Владике Петра и ђенерала Лористона, 14 октобра 1807. На томе састанку и дошло је до споразума, да се *при* Црној Гори постави конзул „за сахранити сусједску мирност". Петар I каже у једном писму: „Ја сам ово генерала Лауристона објављеније одобрио. Народу, који се под мојим пастирством находи ..... објавио, којему ово није било супротно".

По свему изгледа да су састанци између Петра I и Лористона и њега и ђенерала Клозела, (овај последњи могао је бити у новембру или децембру 1807) направили на Петра I добар утисак, и да је после њих почело попуштати оно неповерење које избија из разговора о састанку између њега и Мармона код Св. Тројице, 13 августа. Под датумом од 4 јануара 1808 извештава он између осталога главаре да је био на састанку с ђенералом Клозелом, и да се може похвалити што се уверио из разговора с њиме да хоће слогу и љубав, па препоручује поново мирно и учтиво понашање према Французима, нарочито према ђенералима и официрима, „а они ће вам сваку љубав (узвратити) кад виде да ви мирно и поштено идете (с њиховим) војницима, и судитима[2]) у сусједску љубав живите"..... Да ће иначе сваки Црногорац који учини коме Французу и њиховом поданику „од нашега суда кастиган бити". Затим још једном моли и заклиње да се устегну свакe зађевице и свађе на граници. „Ово ви пишем за ваше добро и от (овога) остављам копију при себе, да не речете јере ви нијесам писа и дао на знање".[3])

Али владичину жељу за добрим и пријатељским односима, изгледа, помутили су и сами Французи. Мармон, односно Лористон, нису хтели, или су се правили да нису разумели смисао владичина пристанка, да се постави француски конзул *при* Црној Гори (на састанку с Лористоном 14 октобра 1807). Мармон и Лористон, међутим, као да су намерно удешавали овај трик да владику ухвате за реч. Негде средином фебруара 1808 написао је ђенерал Мармон Владици Петру писмо на француском и изнео питање постављања конзула на Цетињу на основу његовог одобрења на састанку с ђенералом Лористоном. Мармон је по свој прилици мислио да Павле Томић, који је Петру I

[1]) Пазар — дан када се из околине народ највише окупља у најближу варош да купи, прода, састане, поразговори с киме и т. д.

[2]) поданицима

[3]) Писмо је јако оштећено и смисао се наслућује из заосталих речи. Заграђене речи попуњене су по смислу.

и донео писмо, одмах и заузме свој положај. То је писмо, дакле, требало да буде извесно „предавање акредитива".

Владика се жали још у писму од 21 јануара 1808[1]), упућеном на адресу Санковскога (?)[2]), на тражење Француза односно конзула и извештава га да он пристаје да конзул буде у Котору, како је, каже, и био удесио на састанку са ђенералом Лористоном, у октобру 1807, да пак Лористон на томе састанку о живљењу конзула у Црној Гори „није ни једном ријечју поменуо". Да је он о постављању конзула у Котору већ објавио своме народу „којему ово није било супротивно". Циљ конзула био би „за сахранити сусједску мирност" и „за поради .... и сваке пригоде кад би се могла међу (нама) терговина догодити".

Владика је, међутим, сигурно у договору са својом околином, одмах одговорио ђенералу Мармону негативно правдајући се да на састанку с Лористоном није било говора о постављању конзула *у* Црној Гори, него *при* Црној Гори. Писмо носи датум од 21 фебруара 1808.[3]) (Оно у Цетињском архиву постоји у три редакције: једна је оригинал (копија), а две друге русизирани преписи; сва три документа су много оштећени). Оно гласи, у колико се да прочитати:

„Почтењејше писмо ваше Милостиви Господар преко навлаштитог посланога офицера вашега, Павла Томића, на француском језику писано и по словенски преведено, имао сам част текућега мјесеца 20-га числа примити, у којему објављат изволите, што Његово Величество ваш Господар Император от Франције, Краљ од Италије, намјерен держати консула при Церној Гори, ради бољега и љепшега с државом његовом сусједственаго живљења, и како да по разлогу моега (виденија с) Генералом Лауристоном у Приморју у манастир под Лаством прошлога года октобра 14-го числа бившему састанку, цијените колико да је било на то моје согласије, да консул буде у Церну Гору успостављен, и по тому ви мислите (Милостиви) Господар, реченога офицера не при Церној Гори, него у Церну Гору, и на Цетиње постав(ити) .....[4]) отправљате, да своје пребиваније имаде под именом конзула и прочаје; ји имам част вам Милостиви Господар почтењејше објавити, што у вре(мену) састанка мојега с Генералом Лауристоном ради конзула француског да (у) Церну Гору живи никаквога договора није било, (него само) што је Генерал Лауристон мени објавио ... (да) његов Император жели поставити .... (консула у) Котор, за сахранити сусједску мирноћу ... (и што још шљедује) међу ова два народа, и по том за поради .... сваке пригоде кад би се могла ... (међу нама) терговина ... (развити). Ја сам ово Генерала Лауристона објављеније одобрио. Народу, који се под мојим пастирством находи .... објавио, којему ово није било супротно, не што би унутра у Церну Гору конзула имао, о тому господин Генерал Лауристон ни ријечи споменуо није, по чему вас Милостиви Господар без извјестија не остављајем, што је без Генералнога Народнога Собрања (које сада на зимњему времену пријеђе маја мјесеца) бити не може, такођер и без дозволе високославнога нашега протектора Александра Великаго всеросcијскаго Императора и Самодержца .... (нити) консула, и никога другога ни под каквим начином имати не могу, тога ради ви мене Милостиви Господар великодушно извините.

Понизни слуга П. П." (следи читава титула).

[1]) Од писма се могу прочитати потпуно само неколике реченице, остало је иструло

[2]) У писму стоји погрешно: Славјански.

[3]) Датуми су по старом.

[4]) вероватно: па Томића...

Али по свему изгледа да ово одсечно и енергично писмо Владике Петра није обесхрабрило и збунило ђенерала Мармона. Његов Император је *хтео* конзула у Црној Гори, и то се имало спровести. Већ 28 фебруара, дакле одмах по пријему владичина писма, пита Форлани, поглавар которски, Владику једним кратким писмом на талијанском кад се може с ђенералом Мармоном састати. Да ли је до овога састанка дошло, или не, не може се утврдити из докумената које смо имали на расположењу.

Чим је Петар I одговорио Мармону, обавестио је и руски двор преко књаза Александра Борисовића. Под датумом од 25 фебруара 1808[1]) доставља му он, између осталог, како би Мармон желео да на Цетињу постави човека „да бит должности консула и посталное пребиваније имјет при мње на Цетиње в резиденцији правитељства черногорскаго", али да „таковое јего Мармонта опредјљеније" не може одобрити, па се зато и обраћа књазу да ово достави „височејшему нашему двору", и да га што пре обавести о мишљењу и жељама двора о овоме.

Акција за постављање конзула после одговора Петра I није ни мало попустила. Напротив, изгледа да је тек сада постао врло активан сам официр Томић, који је, природно је претпоставити, ово сматрао и својим личним питањем, и будвљански вице-делегат конте Зановић[2]), Али, и ако је Томић имао и добрих и јаких веза на Цетињу, и могао утицати на извесне личности из Владичине околине, његова мисија претрпела је потпун пораз. У Цетињском Архиву нису до сада пронађена акта која би одавала како је, на који начин и преко кога Томић водио преговоре. По свему изгледа да је у пролеће 1808 Владика Петар и сазвао главаре (Генерално Народно Собрање, како га назива у писму Мармону) и да је на тој скупштини још једном питање узето у претрес, и пало негативно решење, нарочито у погледу на Томићеву личност. Овај одговор главара Петру I објавио је Марко Драговић још 1884 („Гл. Срп. Уч. Друштва", књ. 55, стр. 295)[3]) као

[1]) Писмо је много оштећено, једва се конструише по нека реченица.

[2]) Мирослав Конте Зановић, из угледне породице будвљанске, европски образован, био много на путовању по свету. Маршал Мармон га поставља за вице-делегата у Будви „као јединога за то спремног и згодног човека у оном крају". 1810 био у далматинској депутацији код Наполеона. После повлачења Француза сумњичен и затваран од аустријских власти, био је у пријатељству са Петром I и бавио се неко време у Црној Гори (Види: Mirko Breyer „Miroslav Konte Zanović", Zagreb 1927, и „Записи" књ. I, 187).

[3]) Копија овога писма чува се у Цетињском Архиву и у добром је стању, на неким местима с незнатним одступањима од текста Драговића.

један једини[1]) докуменат о питању француског конзула. Како овај докуменат са осталима чини целину и употпуњује слику читавога питања, држимо да се и овде може саопштити. То чинимо према копији, а не по тексту М. Драговића. Марко Драговић не даје индикације кад се је ова скупштина могла одржати. Ми мислимо, као што рекосмо, да је била у пролеће 1808 године, и да јој је претходио опет неки конкретан предлог Зановићев, који је имао за циљ да Владику и главаре убеди о потреби постављања конзула. Ево њихова одговора.

„1. Ми нијесмо нигда имали ни от једне државе консула, ни другога под икаквим именом иностранога чојка стављена на промјену, или без промјене његовијем станком у наша мјеста.

2. Ми немамо градовах ни вароших, такођер ни домовах за конзулско пребивалиште, нако села по горама разперштана и у њима наше мале и не богате, но слободне кућице, напуњене наше ђечице.

3. Ми не чинимо велике трговине, и трговци подложни краљевини от Италије, не иду трговати у нашу земљу, оли преко наше земље у турску државу, него ми сами што имамо продати, то продајемо у градове и на пазаре трговцима краљевине Италианске, а највише пред Котор, како и оно што купујемо у турску земљу, и међу нама и реченијем трговцима, не бива суда и погодбе на другу страну, него у њихова мјеста у која се састајемо.

4. Међу нама није утврђено, нако само започето правитељство, које, не имајући јоште снаге и јакости, не може потребите уредбе и начине поставити ни учинит, да један консул от једне толико велике државе имаде прилично мјесто и чест која се пристоји.

5. Ми из многијех ствари очито видимо све другојачије, него ли то што господин вице делегат Конте Зановић у својему писму изговара, и верху тога имамо јака свједочанства, а највише будући се (за) посланога от господина ђенерала от Кампа (?) и дуке Мармонта за консула у наша мјеста, офицера Томића потајна и смутљива ђела открила, која су не само нашој слободи и сусједскому мирољубију веома противна, него и више утврђеному, међу россијским и француским дворами, миру не могу бит угодна.

6. Ми по нашему, како горски људи наравскому расужденију за праведно находимо, када би која му драго држава кћела поставити консула, оли другога кога чиновника на кратко или на дуго вријеме, за која велика ђела међу нама, и у наша мјеста послати, да га пошље са знањем и допуштенијем россијскаго императорскаго двора, који нас от давних времена под својим високославним покровитељством садержава, и којему смо ми усердијем и вјерношћу привезани ништа мање, него ли природни Россијани, а по тому кад не бисмо могли овдје нашу вољност и слободу уживати, коју смо свагда нашом крвљу бранили, не остаје нам друге жеље него да по вашему архипастирскому настојанију будемо пресељени у државу нашега покровитеља, у коју нас јединовјерје и једноплеменост позива.

[1]) Потписатоме као *пенсторичару* није познато да ли је још где објављен који докуменат о овоме питању.

7. Ми желимо сусједски мир и тишину на обије стране, а особиво с краљевином от Италије чисто сердачно сохрањивати, но по више писанијем разлозима из договора и јединокупнога гласа свега данашњега нашега собранија и цијелога церногорскога и брдскога народа, темељито господину Зановићу отговорити можете, ми ни по кои начин ни реченога Томића, ни другога консула примити не можемо, него остајемо с непоколебимим от прародитељах и родитељах наследованим усердијем и вјерношћу к високосавному покровитељу нашему".

Писмо садржи још један одељак и он у копији има две-три редакције с незнатним одступањима. Добија се утисак да састављачу писма овај одељак није никако испадао за руком.

„Али се и не чудимо више поменутоме Томићу, који је и прије 1799-го годишта уједно с графом Вујићем искао при турском двору (што он међу нама уноси буну и обећаје новце и дарове, јербо знамо да иште добити своју срећу врху наше несреће и т. д.), но то исто имамо чекати и от другога који би на његово мјесто послан био . . . . (по Драговићу даље) но се чудимо другијема који мисле да ми не знамо куда се клоне ђела и намјеренија консулска; но ми отворено можемо познати куда се ђела и намјеренија консулска простиру".

Из овога писма главара избија особито нерасположење према Томићу везујући његово име уз акцију познатога авантуристе и пробисвета „графа" Димитрија Вујића[1]) који је 1790 био у Црној Гори, придобио извесне личности за себе, а 1798 представљао се у Цариграду као црногорски владар подносећи Порти пројекте и меморандуме. Вујић је био класичан тип авантуристе и обишао је готово све европске дворове кујући планове и варајући све и свакога. Рђаво искуство са Вујићем, опатом Долчијем Вицковићем (који је стајао у француској служби и за рачун Француза вршио шпијунажу, касније ухваћен и био осуђен на доживотну робију) и другима, правдали су неповерење и Владичино и црногорских главара. Колико је пак истине у ономе што се у писму везује рад Томићев са оним графа Вујића, нисмо могли утврдити. Цело питање француског конзула, уосталом, моћи ће се тек детаљно проучити кад буду позната и француска акта о томе.

Али питање француског консула није ликвидирано ни образложеним писмом главара. И ако је имао одлучан став две врховне инстанце у Црној Гори: Владике и збора народних главара, ђенерал Мармон ипак није напустио мисао о постављању конзула на Цетињу. Овако и оволико наваљивање може се једино објаснити чињеницом да је Наполен *хтео* пошто-пото да тамо има свога конзула. Зато Мармон у лето 1808 године покреће ово питање изнова преко будванског вице-делегата Зановића покушавајући да Владику и главаре убеди новим разлозима. Он пристаје да одбаци Томићеву кандидацију и постави некога другога, „ма не Дубровчанина никада", а кад конзул

[1]) Види: Марко Драговић „Извјештај о самозванцу графу Димитрију Вујићу („Гласник Срп. Уч. Друштво", књ. 65 стр. 149).

буде постављен да ће се показати и његова (Мармонтова) „душевна дјејствија“ и наклоности. Обећаје да се конзул неће мешати у њихове ствари и т. д. Писмо Зановићево, писано у име ђенерала Мармона, које се чува у Ц. Архиву, јако је иструнуло и тешко се чита.[1]) Писано је 19 јула 1808.

Зановић доставља Петру I жељу ђенерала Мармона да „буде у Црној Гори једна персона намјештена с једнием титулом от конзула (за) уздержавати међу тијем народом и овијем срећним губерном једно пријатељско јединољубно пријатељство“. Затим се каже како је Мармону доставио све разлоге[2]) за непримање конзула „а особито познавајући Г. Томића и ствари које су биле међу Томићем и Церногорцима још у години 1799“, па износи следеће услове под којима конзула треба поставити.

1. Да ће Томић бити позват на војну дужност, „и именован други биће, ма не Дубровчанин никада“;

2. Да пребива на Цетињу или где буде одређено;

3. Да с конзулом неће бити нико „никада от милитара, ни другие људи, него само кои би мога бити от потребе његовој канцеларији“;

4. Да Црногорци неће бити „насиловани у ниједној ствари, и биће заповијеђено конзулу да не мијешати се у ништа што се може дотицати дјела тога народа“;

5. Да ће се на тај начин лакше свршавати ствари које губернер буде имао за те стране.

На овај, по нашем материалу последњи покушај Мармонов, да на Цетињу постави конзула, није се дуго чекало на одговор. Искупљени главари негде почетком августа (дакле одмах чим је примљено Зановићево писмо) на Цетињу донели су поново закључак, да се конзул не прими. После састанка написали су о томе Владици писмо побијајући тачку по тачку Зановићеве резлоге. Штета је само што је и ово писмо, као и сва остала о овоме предмету, увелико оштећено и не може се дословно саопштити. Писмо носи датум: 6 августа 1808.

Поред тога, каже се у писму, што су га (Владику) на састанку о својој одлуци усмено обавестили, износе му разлоге и написмено. „Ми смо вама одговорили и на први станак[3]), а сада имамо ... и на писмо донијети разлоге вашему високопреосвештенсту (да) не може бит примљен француски конзул у Црну Гору.

Прво, будући народ црногорски и бердски[4]) вазда од толи(ких) времена био је вољан и слободан и није никада има (никога) сверху себе, нако само што смо били у протекцију (цара) россинскога, а сам је собом влада и управља колико је по на(шему) состојанију могуће било, а толико имали смо једнога (митро)полита међу нама природ-

[1]) Сва су ова акта била закопана и лежала неколико година у земљи.

[2]) Односи се сигурно на писмо главара.

[3]) Мисли се сигурно на одлуку главара донесену у пролеће исте године.

[4]) Брда су североисточни део Ц. Г., „седморо“ брда према седам тамошњих племена.

нога Церногорца, којега смо (пошто)вали и держали за нашега старјешину и за нашу верховну (влас)т.

Друго, били су међу нама од различитие Потенција по ...... у различита времена, људи кои су по инструцијама от њихо(вих) упра(ва) радили за интерес њихов, а никада за наше ....., а наш народ много је претерпио зла (ради) (њихо)вих доходках.

(Треће), (ми) не находимо ниједнога разлога по коему бисмо (примили к) нама францускога консула, будући међу нама није градова, није мјеста приличнога кон(сулу) ...., међу нама не чини се велике терговине и те ..... и што терговине ......

Четверто, ми желимо ..... јединокупно жив(љети) ... (с) Французима и с француским људима у доброј ..... дружби и доброму согласију, а радићемо да не буде са (наше) стране учујена ниједна ствар која би могла уврие(дити) чест олити интерес ниједнога францускога ......

Пето, из књиге Г-на Конта Зановића . . . . . артикулу разумијемо како пише да стање (конзула) фран(цускога) у Црној Гори може вишу љубав и друже(ство) (међу) нама и Французима утврдит, а ми истинито . . . . по многијема разлозима, да стање консула фран(цускога) у Црну Гору, не може друго учинит, нако једну . . . . мерзост и зло међу народом церногорским, берлским[1]) и Французима и њиховим судитима.

Шесто, по свијема више именованијема . . . . и другијема разлозима сви јединогласно утвер(ђујемо) . . . да никада међу нама примити (нећемо) никога под . . . . . (конзула) францускога, и сви здоговорно молимо ваше (високопреосвештенство) да за ови разлог одговорите Гдну Зано(вићу) . . . . . да намаза тога консула не спомињете . . . .

Сердар ....., сердар Ђико Мартиновић, сердар Богдан ..., Мићо Вукотић воевода; воевода Никола Мар ..... на (име) све Катунске Нахије потписујемо.

Сердар Нико Ђурашковић, на име Ријечке Нахије потписујем.

Сердар Мило Пламенац, на име све Црмничке Нахије потписујем.

Сердар Михаило Бошковић, на име воеводах и кнезовах .... Брдах потписујем.

Воевода Вуко Ускоковић, на име све Љешанске Нахије потписујем.

М. П. Јаков Стефановић, народни секретар.

Изгледа да су после овога писма односи између Петра I и Мармона постали још затегнутији. У писму од 13 августа исте године Зановић се извињава Петру I што му није одмах одговорио на писмо у коме му је доставио одговор црногорских главара о непримању

[1]) „Црна Гора и Брда“, говорило се обично да би се разликовао карстни део (Цр. Г.) и шумовити, планински (Брда).

консула[1], али обећаје да ће на време обавестити „Дуку од Рагузе“ (маршала Мармона). По томе изгледа да се Владика био доста забринуо због овога. У писму његовом Зановићу, од 24 августа, пише о Мармону[2] и каже да је чуо како је „господин ђенерал од некога веома худо информисан, а с друге стране разбирам се знајући да то није новитад[3], него природно дјело некијех који су од својега настанка привикли зле и неправедне ријечи пред господом приносити“.

Негде истих дана, можда нешто и касније, обавештава и руског књаза Александра Борисовића да је одбио да прими конзула, па да се боји „гневу од двора“ (Садржину писма, нажалост, немогуће је утврдити). Интересантно је, уосталом, у овоме питању и иначе држање званичне Русије. Још у своме првоме одговору маршалу Мармону (од 21. фебруара 1808) Петар I је изрично нагласио да се то питање не може решити „без дозволе високославнога нашего протектора Александра Великаго“; главари на скупу у пролеће исте године донели су исту одлуку. Одмах после прве своје одлуке Владика је и обавестио о овоме руски двор[4]. Овај, место да прекине ствар, изгледа да је оставио Владици и главарима одрешене руке, бар званично. Тако изгледа по писму кнеза Александра Куракина Петру I, од 13 јула 1808, у коме му саопштава да се то питање оставља њему на решавање. Природно је претпоставити да је Владици, макар и незванично, било достављено руско гледиште о овој ствари. Само се тако и може разумети његова непоколебљива одлучност.

Да ли су овим окончани дуги и мучни преговори око француског консула, и да ли је последњим одговором главара то питање дефинитивно ликвидирано, или је било још покушаја да се оно опет покрене и спроведе, за сада се не може са сигурношћу утврдити. Бар не по материалу који се налази у Цетињском Архиву.

Радосав Меденица.

ЈЕДАН ПОКУШАЈ ПРИКАЗИВАЊА „ГОРСКОГА ВИЈЕНЦА“ У ДОБА ВЛАДИКЕ РАДА.

У Цетињском Архиву налази се, на посебном комаду артије, подјела улога из „Горскога Вијенца“. Та подјела изведена је овако:

1. Калуђеръ [1] . . . . Владика Данило
2. Мацура . . . . Игуманъ Стеванъ
3. Крсто Машановъ . . Мустай Кадія и Аџи Али Медовићъ, Фератъ Зачиръ и Рицалъ Османъ
4. Марко Шалінъ . . . Сердар Янко Ђурашковић, и Богданъ Ђурашковићъ

[1] писмо од 6 августа.
[2] писмо је највећим делом иструло.
[3] новитет.
[4] Писмо Књазу Александру Борисовићу од 25 фебруара 1808.

[1] Поред овога додано касније, неписменом руком: „Петроније Лујановић“.

5. Ђуко [1] . . . . Попъ Мићо
6. Бѣладиновићь . . . . Скендеръ ага, Арсланага Мухадиновићъ
7. Я . . . . Драшко и кнез Роганъ — Раде брат Владичинъ
8. Влаховићъ . . . . . Томашъ Мартиновићъ
9. Перо Јокашевъ . . . Вукъ Мандушић и Иванъ Петровићь
10. Симо Илов . . . . Войвода Милія, войвода Станко Люб.
11. Попъ Марко . . . . Войвода Батрићъ — Сердар Вукота
12. Врбица . . . . Вукь Мићуновићь, Сердарь Радоня
13. Божовић . . . . . . Вукъ Томановићъ, кнезъ Янко и кнезъ Никола дупіоски
14. Душанъ . . . . . . Сестра Батрићева, и ђакъ
15. Никица . . . . . . Вѣштица
16. Петар Стевановъ . . Вукъ Лѣшевоступацъ
17. Попъ Ђоко Пејовићъ . Кнезъ Байко, Обрадъ, Вук Раслабчевић и Вукота Мрваљевићъ.

Осим за неколицину, дознао сам, ко су била ова лица, која су требала први пут, да одиграју „Горски Вијенац“.

Не узимајући у обзир онај каснији додатак за „калуђера“, да је то био калуђер Петроније, не могу казати, који је калуђер из Владичине околине требао да игра Владику Данила.

Мацура је био учитељ цетињске школе.

Крсто Машанов је Петровић, синовац Ђорђија Петровића.

Марко Шалин је Ђурашковић, био је код Владике кабадаија (командир перјаничке страже). Марко је био виђен човјек и јунак. Он је осумњичен да је заједно с Милом Вуковим Радоњићем радио на преврату, да су уносили из Аустрије оружје, муницију и т. д. А пошто су и прије тога били маркирани као присталице Ђорђијеве, то су обојица, поред свих молба књагиње Даринке, били мушкетани на Ријеци Црнојевића.

Ђуко је доиста Средановић из Добрског Села, вршио је код Владике дужност maiordomusa

Бјеладиновић је Марко, родом из Котора, био је придворни човјек, касније (1852) био је код кнеза Данила ађутант.

„Я“ је, разумије се, Владика.

Влаховић је био по занимању учитељ, вршио је и дужност придворнога секретара; касније, по смрти Владичиној, пошао је у Русију, гдје је и умро.

Перо Јокашев је Пејовић, вршио је као неку конзулску службу у Скадру и за доба Владичино, а нарочито у доба кнеза Данила.

Симо Илов је син Ила Машова, главара зетскога, који је водио преписку с кнезом Данилом 1851 до 1853 и обавјештавао га о покрету Турака.

За попа Марка нијесам могао дознати ко је био.

Петар Стеванов је Вукотић, доцније таст Краља Николе.

Поп Ђоко Пејовић је брат поменутога Пера Јокашева.

[1] Као горе, додано: „Средановић“.

Врбица и Божовић су с Његуша, какву су функцију вршили у доба Владичино, нијесам могао дознати, као ни њихова имена.

Душан и Никица били су без сумње манастирски ђаци.

За сва ова лица распитао сам се код људи, који су их готово сва познавала, том приликом хтио сам дознати, да ли је, доиста, приказиван „Горски Вијенац“, но то ми није умио нико рећи; у току осамдесет година традиција је пропала.

Па ипак морао је бити приказиван „Горски Вијенац“, јер зашто би иначе постојала ова подјела улога!? Питање је само кад се играо, гдје и како.

„Горски Вијенац“ штампан је 1847. године и ништа не би било природније рећи, но да је приказиван у времену од 1847 до 1850. Годину 1851 не узимамо овдје у обзир, јер је Владика био тада већ болестан и, вјероватно, није му падало на ум да приказује „Горски Вијенац“. Ја, ипак, не бих пристао на ово мишљење и волио бих вјеровати, да је „Горски Вијенац“ приказиван прије, но што је изишао из штампе. Мислим, да не би било много невјероватно рећи, да је Владика замишљао, да се „Горски Вијенац“ може изнијети на позорницу, и да би видио од каквога ће ефекта бити комад, раздијелио је улоге и играло се......

Гдје се играо „Горски Вијенац“ није тешко одговорити. Играо се, сигурно, у Биљарди и, вјероватно — без публике.

И на питање, како се играо „Горски Вијенац“ лако је одговорити. Треба само погледати подјелу улога, па да се види, да то није било приказивање, већ предигра приказивања — читаћа проба! (Мустај Кадију, Аџи Али Медедовића и Ферата Зачира има једно лице, и ако су сва та лица у исто вријеме на позорници. Драшка и Рогана игра Владика, а та су лица у директном дијалогу и т. д.). Ово би значило, да је Владика дао свакоме „глумцу“ улогу и они су је читали, сједећи негдје неке зимске ноћи у оџаклији на троношцима око огња.

Да ли је ово „читање улога“ било прије, или послије 1847., то не значи ништа; да ли су је поједини „глумци“ читали или говорили на памет, све ово није важно. Најважнији је, свакако, сам по себи тај догађај, и ја вјерујем, ма како то било, да је ово прво „приказивање“ „Горскога Вијенца“ и без кулиса и без свакога театралнога декора у осамљеном Цетињу и у Владичиној оџаклији било боље од свих „приказивања“, која су се приказала у ових осамдесет година, од првога издања „Горскога Вијенца“.

Душан Д. Вуксан.

ЉУБАВНА ИСПОВЕСТ.

Пошто се још једном задовољно осврну на искићени гроб и на две светле бајонете које су чувале уснулог Спаситеља, Урош, звонар наше цркве, пође по клепку, обешену још лане високо у торњу.

Изморен, и по мало срдит због једноудења (иако је добро знао да је то грех) он се обрецну кад младеж заприста за њим.

— Куд сте закрмили, а? — зашишта Урош. Зар не знате који је данас год?

— Бићемо мирни, чича Уроше, Бога ми, само нас пусти, — јави се један.

— Ама, куда да те пустим, анатема те, а! Велики је петак данас, нема звоњења. Видиш да идем по клепку, не клепнула те она да Бог да, — осу он, па одједном занеме кад спази и Марицу Мајстор Савину.

— Ето и Марица ће с нама, Уроше, почеше неки искориштавати њено присуство, истурајући је напред.

Неумољиви Урош, као за чудо, одједном се промени и разведри.

— Их! 'Ајте, ама само с миром. Немојте да клепка имадне посла, прошапта и пропусти Марицу напред.

Омладина заглави степенице, подгуркујући се и добацујући неке речи које само Урош није разумео.

А он се пео уским степеницама, блажен због њене близине и са јединим жељом да звонара израсте до неба, па да овом пењању никад не буде краја.

Гега се он тако светлих очију, а младост за њим напорно суздржава смех, да прасне у неком згодном часу. Сматрало се то у нашој касаби као наследно право свију омладина које су, уз обичаје, предавале и Уроша с колена на колено.

Цела га касаба одувек познавала и својатала: ко кумом, ко рођаком, ко чиком. О празницима и годовима сећале га се све имућније куће и слале што је Бог дао, али увек толико, да је и он већи део поклањао просјацима. У сваку је кућу могао да уђе и у невреме. Од њега ни стидно чељаде није зазирало. Знало се тачно кад ће, и у коју кућу, на кафу, а у коју на ручак; у једној му се пришивала дугмад, у другој се крпио, у трећој прао, и тако према потреби.

Кад говори, он говори о цркви и о свецима; ако ружи, он прети Богом, а кад хвали онда упоређује са иконама и са божим угодницима. — Леже кад и кокоши. Обиђе прво олтар и цркву, онда се попне на

звоник и, ако се ту не задржи, крсти се и закључава цркву, помоли се Богу и леже. Ако провири кроз торањ, он ту остаје дуго, не знајући ни сам зашто. Гледао би тада касабу како се шћућурила испод цркве, а куће јој дошле мале ка играчке, мајушне па смешне; људи ситни некако, и безначајни, гледани с оног торња да би се често тргао и зачудио куда то они тако некуд све тобоже журе, јагме, грамзе. Тада би му само његов живот имао смисла а црква била једина потребна кућа.

По дану чисти и уређује цркву да се трунка нигде не би могло да нађе. За то се и љутио, и увек свађао са побожним светом, кад не би отро обућу или кад би се прислонио уза зид. А ако се још деси да сназше проговоре коју о домазлуку, или шта је која донела на пијацу, он се одмах нарогуши:

— Напоље, није ово хан!

И свет га слуша. Дете неко кад му на улици скриви, он га кажњава зврчком, оним својим чувеним кажипрстом, на чијем је врху имао неку израслину, као у буздована.

За све црквене обреде знао је појање напамет. Једва чека да се учитељ разболи или закасни. Тада важно натиче наочаре, стаје за певницу па шушкајући и тепајући, почиње:

— Готподи, во-одвах, тее-ебје--е утлити мја!

Иначе је преписивао Богородичин сан и продавао сељанкама, или је претапао остатке старих па правио нове свеће. У звоњењу је био прави мајстор, и надалеко чувен. Знао је да с двема рукама звони у исто време на сва три звона. На ту своју вештину био је горд и ретко би када пристао да је покаже.

Такав је док се држи озбиљно. Кад попусти изгуби се посве. Сколе га некад деца да им дозволи да звоне. Он им брани и јури их око цркве и, док он трчи за једним, остали га гађају с леђа. Или он отвара врата, а деца као шила пролете мимо њега, па на звонару. Ту се испну куд он не може да доспе па му се смеју дотле док му и сузе не натерају на очи.

И од старијих само су га жене пазиле. Понека му приђе и руци. Свима њима он је био најбољи календар и најмеродавнији да каже да се на тај и тај дан не сме да ради. Ни једна неће ни иглом забости. Или га упитају:

— Бога ти, Уроше, кад ће ово Ћимијана?

— У други петак! — одговара он брзо као да га се преслишава.

Женско му било драго, а Марица Мајстор Савина нада све. Расла она и израсла на његове очи онако кршна и лепа, а он се тек једног дана загледао у њу и зинуо.

— Шта је, Уроше, што ме тако гледаш? — питала она.

— Их, 'то си добра, — протепао он и од тада вазда гледао у њу ужагрених очију и отворених уста.

Одбијала то она на будалисање, али је наговорили да му се осмехне. Тако су и настале приче и разговори.

— Волиш ли ти мене, Уроше?

— Их!

— И ја тебе, душо; само још да хоћеш мало боље да припазиш на одело и да метнеш вратник.

А он и цркву да занемари. Изналази некаква одела немогућих боја и кројева па се недељом појављује поношљив као паун. На њему обично дугачак неки, и црни капут, бели прсник а чакшире са великим, белим коцкама. Овратник му црвен и сав од воска. Штапић испод пазуха од трске.

Тада га прихвата омладина. Двојица га ставе између себе, па га као девери воде Марици. После се образује читава поворка, Урош у средини а Марица му с десне стране, па онда сви полазе у шетњу кроз варош или у коло крај цркве. Док се хода, поворка се удешава и гега као Урош, а свет провирује преко тараба и деца се кикоћу.

— Баш ти нама оте најлепшу цуру, — прекорио би га неки, а Урош затегне прсник и поглади брк.

— 'та ко може. Ко умије њему двије.

На Велики петак касаба освану у том расположењу и у побожности. Урош је пре зоре био на ногама и дотеривао цркву за свечаност.

Напољу се смејало пролеће и мирисао бехар на младост. Очекивао се Васкрс па да младост прасне. Пости су при крају па је тај дан улио у свет још више побожности. По кућама се једноуди. По старом обичају, врата од звоника, после прве клепке, биће закована и звона ће да умукну да би прозвонила тек кад буду објављивала Васкрс. Дотле ће клепка мукло да нариче над привидно мртвим Спаситељем...

Кад стигоше на звоник, Урош пажљиво снесе клепало, обриса га, пољуби, па га обеси о гломазни дрвени клин према прозору и диже чекић у вис. Младеж се стиша и Урош високо измахну чекићем. Први ударац о суху, стару чамовину, тупо одјекну кроз звоник, зазвижда крај ушију и разли се преко касабе.

Остали удараци убрзаше, по такту који је Уроша све више опијао:

— Дан-дан; дана-дана; дана-дана...

А кад, сав зајапурен, стаде, учини му се да види како су све очи у неком побожном ћутању упрте у њега. Он погледа у Марицу победоносно.

— А?

— Е, нема те Уроше, надалеко. Сад видим да си човек и по.

А — а!

— Само ћеш ми, вала, још кад се буде смело и да зазвониш, — знаш онако у сва три звона.

Уроша као да запухну мирис пролећа.

Ужагреним и светлим очима он је видео само Марицу и одједном, као да ће да падне на колена за исповест, он, пре него што би неко могао и да покуша да га спречи, притрча опуштеним конопцима и повуче.

И, док се касаба саблажњавала јурећи ка цркви, а многе песнице претиле кроз мирисави, пролетњи ваздух према звонари, омладина се стравично и као да је ухваћена на великом злоделу, распршала без трага.

Само је Урош, раздраган и светао као да гледа у сунце, стајао испод звона и мајсторски пуштао и хватао конопце, док су му по лицу ницале и мешале се крупне, сребрнасте грашке зноја, и суза.

Марко Марковић.

СЕПТЕМБАР.

Добро дошао, месече септембре! Ту си, осећам те; познајем те као што познајем понеку жену по парфиму. Увек си исти, само из године у годину срцу ближи. Враћаш се као неко ко је опет много видео; око је дубље, а осмех загонетнији: извесни ганутљив умор и нека поспана лаганост лежи у свим покретима. Идеш погнуте главе и радо се заустављаш: човек који под вршком свога штапа налази увек нешто над чим треба да се замисли. С тржишта и из пиљарница веје мирис воћа, дрвеће по улицама стреса прво лишће; један такав лист, и срце је као хрт који почиње да њуши. Али само чега то још има у ваздуху? Некакав нов, нарочит хладан мирис, дах неке лепе смрти, безболне и умирујуће, и то је тако некако као кад глава престаје да боли и срце се смирује. И човек мора да мисли на беле танке руке које се лутајући крећу по креветском покривачу и заустављују се изненада; најлепши цвет света хтели бисмо положити у те управо уснуле руке.

Добро дошао к нама у град, месече септембре! Пробудио си тако мило, срдачно струјање по улицама; изгледа као да се људи свуда изнова виђају и поздрављају узајамно осмехом очију. А небо право септембарско, сунце пије земљу малим, чезнутљивим гутљајима; не личи ли пијаници коме се већ понекад тресе рука? На клупама у парковима још седе љубавници. Вршци његова штапа и њезина сунцобрана боцкају жуто лишће што пада к њиховим ногама. Пред њима умиру леје ружа. Љубавници су чудно немирни. Говоре мало. Очи су им засењене, као светлост у магли...

Добро дошао, месече септембре!

Дани су већ уморнији и брзо склапају очи. Али септембарско вече у граду драг је пријатељ. Идем улицима, али не идем сам, иде са мном и драги пријатељ. Обојица смо мучаљиви. Ћутимо. Али и тако се најбоље разумемо.

„Септембарско вече, ћути!“

„Човече, брате, ћути!“

Нећемо се ни погледати, није то потребно, разумемо се.

Сретнем познаника. Сад нас је троје: септембарско вече, познаник и ја. Септембарско вече дискретно се повлачи. Чини му се ваљда да је свршио. Али ја га се држим, не пуштам.

Мој познаник забаци главу натраг као да пије ваздух. Стоји ту као леп јелен. То је поетичан, полетан човек, можда ће ударити у моје жице.

„Ове недеље излази моја књига...“ рекне нагло.

Гледам у њега зачуђено. Па ништа друго и само то: ове недеље излази његова књига. Слежем раменима, септембарско вече, мислим, такођер. Нећемо да га увредимо; једноставно, не схваћамо, мислимо на друго. И — збогом јелене!

Идем дуго, у грудима ми трепери одсев месеца, нечија танана сенка тамо промаче — чудно је то са мном. Нешто је шапнуло у мени? Чини ми се тако. И као да је какав пас притрчао и лизао ми руку, стари, верни пас, годинама ме није видео и сад ме познао, добричина пас. Наравно, нема ту пса — али осећање је ту, тако живо осећање туге око срца.

Дуго тако идем тамо-амо, уморан сам већ и идем својој драгој. Седим код ње, и нећу просути много речи. Али ми је мила, осмехујем јој се, као лептир лепрша моје срце око њене главе, хтео бих јој дахнути на чело. Говори, а ја се утапам у њен глас као да западам у летњу шуму. Или пак постајем некако немиран. Прилазим отвореном прозору и гледам у таму. Има нешто тамо напољу, не знам што, продире ми то у крв као сладак отров, и с незнаног узрока моје срце почиње да бије; осећам да се на мом лицу јавља болно чежњив израз. Моја драга стоји крај мене, загрљени смо, али моје срце није код ње, моје срце лута, не могу да одговарам за њег, не разумем га.

Па седим опет према њој, бије из ње, чини ми се, сувише много светлости, и ја обарам очи. Гледам на њу узаним отвором под приклопљеним очним капцима, осећам да ми је дража него иначе, име јој је Марта, али у том једном имену има неколико драгих имена, то више није само она, једна љубавница, него сама љубав, сви цветови за којима је некад посезало моје срце, свезани у једну киту... Седим ту, дрхћем од захвалности, сласт ми потпуно заклапа очи; лепо је то, пространo је, поновно уљуљкивање из љубави у љубав, лепо је, не отимам се томе.

Али после отварам опет очи и видим Марту. Изашав из сна, налазим ово живо биће, блиско и достижно. Моја драга се смеје, и ја се смејем; имамо наједном толико разлога за смех, предали смо се радости целим бићем. Ништа није остало до бистри поточић веселе љубави, звезде нам излазе у очима. Живим је хлебом моја драга, а ја сам путник гладни.

Колеба се мало путник, али после рекне, а израз целог његовог лица прати те речи као фанфара:

„Слушај, Мартице, буди ми добра... пусти ме да спавам данас ту код тебе...“

Срећна је, свет само за њу постоји, и ја спавам код ње.

Усни ми најпосле у наручју, већ је у велико ноћ, а ја не могу да спавам. Опет је легла на мене туга за ширином, за даљином; гледам ка прозору, изгледа као да све у мени прислушкује. Не знам што бих то хтео да чујем...

— —

Два сам дана преходао, мислио сам на шеталишта по купатилима, која ће ускоро опустети, на меланхолични свршетак студентског распуста, на много сличних ствари, зато што је њихов мирис био разасут у септембарском ваздуху. Али сам непрестано био нејасно свестан да то све није то на што би требало да мислим. Уклето је било нешто у мени и чекам на избављење; груди су ми биле пуне немира.

А трећи дан сам седео у парку. Сунце је сијало, све је тонуло у некој неприродно јасној светлости, али није било весело од тог светла; то је подсећало на напуштене собе без завеса и намештаја, све је у њима обнажено, сваки звук одјекне непријатно. Па иако је сунце сијало, ипак грејало није. Био је ту ред клупа, седео сам на једној од њих, а мени с обе стране седели су на клупама љубавници. Нисам их чуо да говоре, водили су неки нечујан разговор, љубавници то умеју, то ја знам. Нисам гледао ни надесно, ни налево, према мени преко пута било је неко грмље са белим бобама, и у њих сам се загледао. Осетио сам нарочит усамљен мирис, не знам да ли је допирао из оних грмова, и срце ми поче с незнаног узрока ударати. Удисао сам онај мирис, чинило ми се да ме на нешто подсећа, нисам знао на што. Осећао сам да су ми се очи рашириле, да се трудим да угледам нешто, а то је било управо то што ме је последњих дана чинило тако сентименталним и узбуђеним. Измицало ми то, већ сам веровао да га видим, а оно се опет губило, и ја сам чуо свој убрзани дах, као кад бих за неким трчао. То ми се изгубило међу дрвећем, али сам му био за петама, осетио сам скоро одмах нагло дисање бегунчево. И то је било међу јесењим лишћем, јер је опало лишће шуштало под нашим ногама, а мирис неке лепе смрти био у ваздуху. Најпосле сам сам стајао с тиме лице у лице, држао сам га. Два пара очију срела се, и у оба се показао ужас. Сусрела се и приближила. Двоје груди нагло су дисале. Протрљао сам очи и завртео главом. Потом сам сакрио лице у руке; часак сам тако седео, а кад сам опет дигао главу, цело моје лице изгледало је као озарено нарочитом благом, тихом светлошћу.

Устао сам и одломио гранчицу са белим бобама. То је забрањено, и ја погледах при том на љубавнике. Осмехнуо сам се, а мој осмех као да је говорио: знам да је забрањено, али мој случај је донекле изузетан.

И збиља, осмехнуше се они, као да разумеју.

Хтело ми се да идем кући, да метнем гранчицу у чашу на свој сто, да седим тако са њом — да прославим свој празник. Да, празник је то имао да буде, дирљива и блага септембарска свечаност. Гледао

сам гранчицу и говорио јој: похитај, малешка, славићемо празник. Ти и ја, нико други; видећеш, биће то лепо! Али што то говорим? Изгледа ми као да гранчица погледа на ме уплашено и несхватајући. Треба проговорити са њом и дати јој објашњење. Одушевила ме та мисао; гранчица наједном постаје за мене нечим живим што стоји с мојом судбином у тесној људској вези, а ја одмах почињем с објашњењем. Дакле, ствар је у овом: постајала је у мојој прошлости жена, пре десет година, по прилици. Марија Бајерова се звала и била је учитељица. Али само што сам то изговорио, погледао сам на гранчицу у комичној недоумици. Како сам само могао мислити да би јој било стало до имена, или да би уопште могла што паметно под тим замислити. Но шта, покушао сам наново. Причао сам јој да је то била љубав која је трајала једну једину кратку, кратку јесен. Дошла је кад је почињао септембар и тиха септембарска пријатност почивала је на њој. Кроз ретку позлаћену маглу гледале су се очи, шуштаво падање лишћа одјекивало је из нашег гласа, а наше срце се лелујало непрестано као марамице на растанак. Као дани пред бербу, чудно свечани, била је та љубав, и као кратак сусрет на раскршћу. Није се могло друкчије, наши путеви ишли су на разне стране; само тренутак могло се задржати у загрљају, притајити дах и зачудити се, пустити да нешто продре у срце, као звук удаљеног ловачког рога... Таква је то била љубав, слушаш ли, малешка? рекох, а очи су ми сигурно биле модре и септембарске. И о последњим данима причао сам потом гранчици, како сам тражио нешто а нисам знао што тражим, и како сам то сад у парку нашао и како је дошло к мени у влажним мирисима јесени... И док сам то причао, било ми је као да слушам звук удаљеног ловачког рога.

И тако сам носио гранчицу кући. Имала је то бити дирљива септембарска свечаност.

Али нисам дошао до куће.

Не знам да ли је тог дана привлачио пажњу пролазника човек који се зауставио изненада на раскршћу двеју виноградских улица[1]) — не знам којих. Стао је као да му је са неког прозора саксија пала управо пред нос. Стојао је ту дуго, очију упртих у једну тачку; у руци је држао гранчицу са белим бобама. Изненада је климнуо главом, засмејао се и подигао шешир као да кога поздравља, замахао је најпосле њиме, али тешко би било рећи коме је био упућен тај поздрав.

Тај исти човек узнемирио је тога дана неколико сасвим уредних људи. Појавио се код њих изненада, није ни сео, било је очигледно да се жури. Распитивао је за извесну учитељицу, Марију Бајерову. Тројица од њих слегоше сажаљиво раменима; сећали су је се иначе, јамачно да су је се сећали — њихов израз постао је при том нарочито значајан, али што је сад са њом, нису знали. То су били његови познаници од некада, дуго се са њим видели нису и радо би га били задржали, али он је већ хитао на врата. Тек четврти од њих забоде

[1]) Královské Vinohrady (Краљевски Виногради), градска четврт у Прагу.

нос у шаку, намигну и заклима главом. После није учинио ништа, али већ и то је много обећавало. И није ме преварио у очекивању. Добри човек, нека га богови воле, хура! Учитељица Марија Бајерова и сад је у Л., то су биле те златне речи, које су зазвучале као весела постиљонова труба... Пљеснуо сам доброг човека по леђима, није се још ни освестио, а гост је већ био отишао.

Други дан ујутро куповао је тај исти човек на једној од прашких станица карту за Л. Кад је пошао с благајне, морао је да прође крај двеју дама од којих је једна носила мртвачки венац. У венац је било уплетено и неколико гранчица с белим бобама, онаквих као што је млади човек носио у руци. Приметио је то, али ваљда није био празноверан, насмејао се само летимице. Онда је изашао на перон и ушао у воз.

Било је сиво септембарско јутро, а ја путовао у Л. Путовао сам зато што је то хтела моја лудост, а ја своју лудост волим.

— —

(С чешког Јованка Хрваћанин.)

— Свршетак у идућем броју —

Фрања Шрамек.

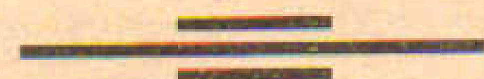

МАРКО МИЉАНОВ.

Брда тутње, а градови ћуте...
— Зетска раја слути дане славне —
Срдит Марко затворио путе
Од Медуна до дно Зете равне.

Дрхте срца бегова и ага,
Облак с Кома громове им спрема:
— Алах, море, ђаурскога врага!
Дин још таквог душманина нема!

И Јусуф-бег, Подгорице глава,
на собет је позвô *Вјеру Праву*,
па безбројно благо обећава
ко Маркову донесе му главу.

Глас прелеће с Рибнице до Спужа,
примише га врхови планина...
Одјек с Кома Ловћену га пружа;
Марко пије на Цетињу вина.

Јуче дошô са заморна пута,
А сад?!.. И гњев у очима сину!..
Он појаха „Арнаута" љута
и ко вихор Црном Гором мину...

*

Небо ведро, али из далека
тутањ неки све се чује ближе...
Подгорица не слути, нит чека
Чудног госта који тамо стиже.

А кад бâну у облаку праха,
Стаде јека тијесних сокака:
Подгорица, нијема од страха
сва се сакри иза ћепенака!...

— Алах! Кисмет! Ко то амо иде?
Је л' то јава или чудна варка,
Да л' то збиља наше очи виде
Међу нама Миљанова Марка?!

Јусуф гледа, па слуге дозива
и збуњено у двору се крије...
— Ено Марка... он ме тражи... бива...
реците му да ме дома није.

— „Ђе си, Јусо! — грмну испред двора —
твоју ријеч нек сабља оснажи!
Она глава коју преко гора
благо твоје кукавички тражи,

ту је, беже! Али она нове
даре хоће за уцјену своју:
Ево Марка, на мегдан те зове,
тебе и сву Подгорицу твоју!“
. . . .

Јусуф ћути, Подгорица ћути,
— да не чују све би благо дали —
Марко свога „Арнаута“ љути,
па кроз варош кубурлије пали...

И одјезди... Брда стоји јека...
Муња с Кома Јусу срце пара...
Турци дрхте... Ал на Марка чека
Немањина постојбина стара.

Т. Ђукић.

ВАРКА.

Привиде ли ми се у сну,
у детињству ли је сусретох,
нађох ли је у каквој књизи,
ил' манијак је
по неком тајном нагону,
у вечној својој бризи,
исклесах у души сам, —
не знам!

Тек само носих је са собом дуго,
не знајући јој имена ни порекла...

И ма шта се збивало са мном:
заволео ја друге жене,
ил' оне волеле мене,
свеједно,
не миче она нигде:
незнана и нема мирује у души!

А кад се једнога дана
на ивици пропасти нађох:
сатрвен, убог, — преварен самим собом, —
ја, двaeспетогодишњи старац, —
разочарани, самохрани, песник:
ишчаури се она на јави
ненадно, чудно,
ко самртнику оздрављење!!

И обвлада свим што се зове моје:
кораком, сном и јавом;
учини да заборавим сав прошли живот,
ко да се тек тад родих!

Али кад јој се пред олтаром
загледах у детињске очи,
крикнух у чуду,
јер видех да обе:
и Она у мени, и Она на јави,
биле су вазда једно:
лик моје давне другарице!!

Синиша Пауновић.

ПУТ.

Често пут иза завијутка скривеног
пукне преда мном бескрајно вијугање
далеко пута мог.
А у крошњама већ се гаси свјетло дање.

Кô престрашен тада станем замишљен.
И гледам, у ону далеку кривуљу сиву,
нећу ли у сусрет опазити пастирку кô тачку живу,
да јој се јавим са: лаку ноћ.

Па пођем журно напред, ал' у даљини ми се покаже
нови заокрет.
И у тишини снивам о ромону врутка.
И осјећам како је далек цијели свијет.

Облаци силни, што се тек дигоше
са влажног луга, на далеки пут
стићи ће прије мене. И ту ћемо се срести
кад буду с громовима пројурили ноћу
безобзирни, као и вјетар овај љут.

И оно сунце, што је већ давно запало,
можда ће, прије но што ја стигнем, опет изићи и заћи.
И уморни облаци кад се буду враћали
можда ће ме на истом путу наћи.

А ја: ко зна гдје ћу бити,
гледајућ пута бескрајно кривудање.
И ма како журио, ја ћу осјетити
како је сићушно моје одмицање.

Никола Шоп.

ИСКРЕНОСТ.

Свуда су расути плави снови
Моје љубави, драга:

За прахом на ком крстача трули,
За девојком која и сад вене,
За давну младост већ зреле жене
И за осмехом који одлете.

Јер многа искра на путу плану
И озари ме срећом и надом,
А ја им жеље предавах крадом
Хитајући напред „светлом дану".

Све што је прошло сада је лепо
И најдраже су успомене,
А ти би, драга, хтела од мене
Заборав на све, предање слепо.

А знаш ли да су давно расути
Плави снови моје љубави?

Радоје Мирковић.

ЦРНА ГОРА НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ 1878. ГОД.

Једна од најзначајнијих и најкомпликованијих оријенталних криза била је она од 1875 до 1878 г. Она је имала свој зачетак у чувеном Невесињском Устанку од 9 јула 1875 год. (н. к.) Српски је народ у овој као и у свим претходним играо важнију улогу од свих осталих балканских народа. Према томе, питање блиског Истока било је у тијесној вези са историјом нашега народа. Оно није ни једног момента престајало узнемиривати спокојство Европе и задавати бригу њеној дипломацији док год није постигнут наш национални идеал: ослобођење и уједињење нашег троименог народа.

Двије слободне српске кнежевине Србија и Црна Гора биле су главни стуб око кога су се одигравали сви догађаји на Балкану. Прва је ступила у ослободилачки рат 30 јуна 1876 год., а друга два дана касније, 2 јула исте године. На тај начин прва *Невесињска пушка* запали читаво Балканско Полуострво. Она стави у ослободилачки покрет његове народе. Ратни покличи одјекиваху њим и потресаху га. Криза дакле би отворена и тако је трајала све до састанка Берлинског Конгреса, који је имао за дужност да поврати дефинитивно мир и ред међу народима Балкана, који вјероваху да је дошао давно очекивани час потпуног ослобођења.

Међутим, Конгрес је на жалост донио такве одлуке да је мир само провизорно повраћен. Мјесто да је питање коначно и праведно ријешио, он га је још више компликовао. Оно би дакле половно ријешено. Балкански народи пак остадоше дубоко разочарани, а нарочито Српски Народ, који је био највише крви пролио и најдрагоцјеније жртве поднио за своје ослобођење. Босна и Херцеговина, умјесто да добију своју тражену слободу и присаједињење објема слободним кнежевинама, бише предате Аустро-Угарској Монархији. Црна Гора и Србија бише лишене својих скупо стечених тековина за вријеме рата. Њихова вјековна тежња да се споје преко Санџака би осујећена од сусједне непријатељске Царевине све до новог рата 1912 године.

Пошто су се Кабинети Великих Сила претходно споразумјели о главним тачкама прелиминара Сан-Стефанског Мира, не постојаше више никаква сметња сазиву скупштине заступника̂ Сила̂, да заједнички расправе о успостављању мира и реда на Балкану. Послије тако успјешно постигнутог споразума о свим актуелним питањима, њемачки

канцелар кнез Бизмарк упути позивнице Силама за Конгрес, који се требаше састати у Берлину 13 јуна. „Саобразно узетој иницијативи од стране аустро-угарске владе — стојаше у ноти — влада Њ. Величанства Цара Њемачке има част предложити Великим Силама, потписницима Уговора од 1856 и 1871 г., да се изволе састати на Конгресу у Берлину, да расправљају о одредбама прелиминарног Уговора у Сан Стефану, закљученог између Русије и Турске. Влада Њ. Величанства мисли да руска влада, акцептирајући то, пристаје да прими слободну дискусију цјелокупног садржаја Сан Стефанског Уговора и да је спремна да у њој судјелује“[1])

У четвртак 13 јуна у 2 сата посље подне састадоше се заступници шест Великих Сила у палати Radziwill, Wilhelmsstrasse у Берлину, да донесу суд Европе о судбини Балканских народа и Турског Царства. Свршивши питања Бугарске, Босне и Херцеговине и Србије, Конгрес приступи решавању питања Црне Горе. О њему се поче расправљати на сједници од 1 јула 1878. г.

Црна Гора бијаше послала своје делегате на Конгресу: Војводу Божа Петровића, предсједника Сената и Станка Радоњића, Министра Спољних Послова. Црногорски делегати, као год ни они Србије, не бише припуштени сједницама Конгреса, и ако су тражили од предсједника да имају консултативно право гласа или бар да могу лично изнијети своје жеље и захтјеве пред тим високим европским форумом. Њихове скромне молбе бише одбијене. „На вратима Конгреса куцају мале силе, каже Анођио у својој расправи, и траже плашљиво приступ; али оне су остављене.“[2])

У почетку сједнице, предсједник Конгреса, кнез Бизмарк, прочита најприје 1 члан Сан Стефанског Уговора, којим бијаху прецизиране границе кнежевине Црне Горе. Затим упита опуномоћене заступнике, који су највише заинтересовани, да ли су споразумни у том да избјегну дискусију о повученој граници. Први делегат Аустро-Угарске гроф Јулије Андраши изјави жељу да се то питање повјери једној нарочитој комисији. Други пак опуномоћеник аустро-угарски прочита сљедећи писмени предлог: „Црна Гора ће добити извјесно територијално повећање, чија ће величина бити утврђена каснијим одређењем граница. Будући да се ово одређење неће моћи учинити у пленуму Конгреса, ставиће се у дужност једној комисији да формулише и поднесе истом један нацрт граница. Два прилога овдје прикључена садржавају предлоге опуномоћеника аустро-угарских у погледу нацрта граница и резерве која се односе на Бар и његову обалу“.[3])

Опуномоћеник руски, гроф Шувалов, изјави Високој Скупштини да су руски делегати потпуно сагласни са својим аустро-угарским колегама у свим тачкама које се односе на разграничење. Посље

[1]) Lazmeroux, L'Antriche-Hongrie au Congrès de Berlin 1878. p. 86.
[2]) G. Hanotaux, Le Congres de Berlin (Revue des deux Mondes, 1-er oct. 1908; p. 482).
[3]) Martens, Nouv. Rec. Gén. de Traites, 2-me serie, t. III. p. 339.

ове декларације, предсједник констатова са задовољством да је постигнута сагласност између делегата најзаинтересованијих у питању територијалног повећања Црне Горе и њених будућих граница. Затим Конгрес усвоји једногласно предлог аустро-угарског опуномоћника да детаље изради једна посебна комисија.

Њемачки делегат, кнез Хоенлое, упита затим Високу Скупштину да ли ће специјална комисија за разграничење морати поднијети свој рад њој прије него га предаде редакционој комисији. Француски пак делегат гроф де Сан-Валие изрази на то жељу да Конгрес претходно санкционише одлуке редакционе комисије, што би од већине усвојено.

Посље овога узе ријеч први опуномоћеник отомански Каратеодори-паша и упозори Скупштину на важност коју његова влада придаје граничном питању кнежевине Црне Горе. Он инсистираше на томе да гранична линија не би била одвећ помакнута према Албанији. Што се пак тиче питања пристаништа, турски делегат енергично устаде против уступања Бара Црној Гори. У погледу Спича, његова влада, додаде он, неће чинити никакав приговор, односно ове мале луке. Али предсједник Конгреса, премда цијенећи наведене разлоге Каратеодори-паше, рече да се мора још увијек рачунати са одржањем турских обавеза датих на Сан-Стефанском миру, осим у случају од стране Великих Сила усвојене модификације.

Што се тиче 1 члана Сан-Стефанског Уговора, дискусија о првим трема алинејама би резервисана комисији за разграничење; четврта пак, која се односила на пловидбу Бојаном, би упућена редакционој комисији.

Свршивши 1 члан, Конгрес пређе на прву алинеју 2 члана Сан-Стефанског Уговора, који гласаше: „Висока Порта дефинитивно признаје независност кнежевине Црне Горе“. На то примијети енглески заступник да његова влада није никад признавала ову независност, па према томе захтијева да се избаци ријеч „дефинитивно“. Послије дискусије Њемачка признаде независност ове мале кнежевине. Бечка влада бијаше је већ раније формално признала.

Француски делегат, гроф де Сан Валие, одговори на постављено му питање од Кнеза Бизмарка, да је влада Републике признала прећутно независност Црне Горе.

Напокон руски опуномоћници изјавише „да њихова влада није никад ни престајала да је признаје, јер црногорски кнежеви нијесу никад ни били потврђивани од Султана, нити пак плаћали данак“.

Тако готово сви заступници захтијеваху одржање текста поменутог члана, што би и потврђено. Предсједник изјави на крају да је питање ликвидирано.

Ма да независност Црне Горе није била формално призната од стране неких Сила, она је у ствари постојала, нарочито од почетка 19 стољећа. Тога је мишљења био не само гроф Шувалов, као што смо напријед видјели, него и аустро-угарски канцелар гроф Андраши. То се јасно види и из дипломатске преписке између Беча и Цари-

града односно затварања луке Клека. Гроф Андраши у својој ноти од 13 јула 1876, упућеној отоманском посланику у Бечу Алеко-паши послије ступања Црне Горе у рат са Турском, јавља да је бечкој влади после те објаве рата немогуће дозволити дебаркирање хране и муниције преко Клека као раније, него се она мора строго држати прописâ које намеће међународно право неутралним државама. Алеко-паша, у свом одговору аустро-угарском канцелару 24 јула 1876, чуди се у име своје владе да Аустрија затвара луку Клек, а у исто вријеме протестује против признања независности Црне Горе кад каже између осталог: „У исто доба потписати је званично информисан да се је аустро-угарска влада нашла приморана, и против своје воље, да извијести Високу Порту да је, будући је Црна Гора у ствари независна, морала одлучити затварање луке Клека како би уздржала становништво Боке Которске“ и т. д.[1])

У истој ноти даље енергично оспорава оправдање ове мјере као принципа немијешања, који би примораo бечку владу да одржи извјесну равнотежу између Високе Порте и независне кнежевине Црне Горе. „То је први пут, каже се у ноти, да Висока Порта види како аустро-угарска влада истиче тобожњу независност Црне Горе“.

Међутим Андраши је по други пут потврдио своје раније мишљење о независности Црне Горе у новој ноти од 31 јула исте године, упућеној аустро-угарском амбасадору у Цариграду грофу Зигену. У њој се између осталог каже: „Висока Порта се чуди да ми истичемо овом приликом независност Црне Горе. То је питање о коме се не може узгредно расправљати. Нека ми је допуштено истаћи мишљење да књаз Црне Горе није никада ни тражио ни примао инвеституру од стране Порте, нити јој пак плаћао данак, и ми немамо никаквог разлога да га не сматрамо бар стварно независним. Према томе држање које смо узели потпуно је оправдано“.[1])

Слично су мишљење заступали и други историчари, као на примјер А. д' Аврил који о назависности Црне Горе каже: „Независност Цр. Горе није 1878 г. ни дата ни замишљена; јер ма да отворено не усвојена од свију, она је већ постојала. Од 1878 ова је независност призната од Високе Порте и од осталих високих уговорних страна, које је не бјеху још формално признале“.[1])

Пошто је Конгрес упутио 2 члан редакционој комисији, усвоји предлог аусто-угарског опуномоћника барона Хајмерлеа, који се је односио на слободу вјероисповијести у књажевини Црној Гори, а чија садржина гласи: „Сви ће становници Црне Горе уживати потпуну слободу својих вјероисповијести и никаква сметња неће бити учињена било јерархијској организацији разних цркава, било њиховим односима са духовним им старешинама“.

Први отомански заступник Каратеодори-паша прочита затим предлог, који предвиђаше „приписивање Црној Гори једног дијела

[1]) Martens, Rec. qén de Traités, 2-me serie, t. III, p. 23–25.

[1]) Martens, Rec. Gen. des Traites, 2-me serie, t. III, p. 26. (Corespondence concernant la fermeture du port de Klek).

[1]) A. d' Avril, Négociations relatives au Traité de Berlin, p. 380.

турског државног дуга пропорционално приходима територијâ које ће јој бити дефинитивно присаједињене“.

Посље овога узе ријеч енглески заступник Маркил Сализбери. Он предложи један пројект допунског члана у сљедећој форми: „Сви ће становници присаједињеног територија Црној Гори сачувати своја имања, а они који би одредили свој лични боравак изван кнежевине, моћи ће у њој сачувати своје посједе дајући их под закуп или под управу других. Једној турско-црногорској комисији биће стављено у дужност да уреди у току од три године све послове односно начина продавања, експлоатисања или искоришћавања државних добара и вакуфа за рачун Високе Порте“.

Гроф Шувалов учини примједбу овом предлогу маркиза Сализбериа тражећи да се укине ова клаузула односно посједа који нијесу споменути у документима, као што се је поступило и за остале кнежевине. Предсједник Конгреса потпомога приговор руског делегата, додавши да Висока Скупштина мора сличне случајеве подједнако третирати.

Усвојивши предлог грофа Шувалова, Конгрес пређе на другу алинеју 2 члана, у којој је било питање односа Црне Горе према Порти. Он акцептира, за дефинитивно уређење њихово право мијешања само Русије и Аусто-Угауске. Међутим гроф Андраши примијети да ова алинеја, као и све остале које се налазе у овом члану, нема више raison d' être, јер је Кнежевина проглашена самосталном. Аустро-Угарска, додаје канцелар, није вољна да прими евентуалну арбитражу коју јој даје четврта алинеја 2 члана Сан-Стефанског Мира. „У општем је интересу, говораше гроф Андраши, да државе признате независним постану господари своје судбине и да се науче живјети од своје сопствене егзистенције“. Према томе, он захтијеваше укидање свих алинеја које су уметнуте у чланове прелиминарног мира.

Сви опуномоћници на Конгресу усвојише захтјев грофа Андрашија, осим турског делегата Каратеодори-паше који и даље инсистираше на одржању, у принципу, друге алинеје. Ова пак предвиђаше за Црногорце, који бораве у Турској, обавезу да се прилагоде законима и локалним властима турским. Шта више он сматраше одржање ове алинеје као неопходно корисно за поданике Црне Горе настањене у Царству.

Опуномоћени заступници Великих Сила; нашавши да је образложен предлог турског делегата, прикључише се његовом мишљењу, и ова алинеја би упућена редакционој комисији. Трећа и четврта бише укинуте. Затим заступници приступише дискусији пете алинеје истог члана, по којој је била утврђена евакуација отоманског територија у року од 6 дана. Ова алинеја би предмет једне дуге дискусије. Заступници Француске бијаху за одржање овог рока, док руски делегат гроф Шувалов устаде енергично против тога.

Турски делегат Мехмед Али-паша примијети да црногорска војска, немајући пртљага и других сметња, може врло лако евакуисати

турски територ у назначеном термину. Напокон опуномоћеник Италије гроф Launay предложи да се замијени назначени рок од шест дана у реченој алинеји ријечима „у најкраће могућем року“. Гроф Андраши додаде: „20 дана, или раније ако се може учинити“. На тај начин дискусија би закључена одлуком Конгреса да се ова алинеја упути редакционој комисији.

Већ је споменуто у почетку овог чланка да је Конгрес био одлучио на сједници од 1 јула да се упуте три прве алинеје 1 члана Свето-Стефанских прелиминара једној специјалној комисији за разграничење. Нацрт граница Црне Горе, одређен нарочитом комисијом, би забиљежен у прилогу 1, протокола 10. (Граница за Црну Гору. Карта аустро-угарског генералштаба).

Према овом новом нацрту граница, Црна Гора се пружаше на сјеверу до ријеке Таре; на страни Херцеговине бијаху јој присаједињене котлина и тврђава Никшић, као и варош Подгорица са околином на граници Албаније. Према Јадранском Мору она доби један дио обале са Барском луком. Границе Кнежевине бише знатно смањене утицајем аустро-угарских делегата, јер према Сан-Стефанском уговору имађаше отприлике површину од 15000 км². (прије рата само 4500 км².). На Берлинском Конгресу ова се површина редуцира на 9100 км². Нарочито бијаше осјетан губитак Гатачког округа, према Херцеговини. Са стране Новопазарског Санџака раније присаједињени територ Црној Гори би смањен за више од половине.

За вријеме дискусије о питању разграничења Црне Горе од стране једне аустро-руско-турске комисије, бијаше једно питање од нарочитог интереса, а то је питање Бара и његове обале. Ово питање би у толико важније што интересоваше не само отоманску владу него у велико и бечку. Аустро-угарски опуномоћеници истакоше нарочите интересе њихове земље за овај мали појас Јадранске обале, који се имаше присајединити Црној Гори. Ради тога они инсистираху код Великих Сила да питање ове мале обале буде ријешено на начин који не би био штетан по интересе Монархије.

Одлуке Конгреса бише напокон дефинитивно прецизиране 29 чланом Берлинског Уговора, чији званични текст дословно гласи: „Бар и његова обала су присаједињени Црној Гори под следећим условима: Области које леже јужно од територија горе назначеног до Бојане, ту рачунајући и Улцињ, биће повраћене Турској. — Опћина Спич до сјеверне границе назначеног територија у детаљном опису граница биће инкорпорирана Далмацији. Црна Гора ће имати потпуно слободну пловидбу на Бојани. Неће бити саграђено никакво утврђење уздуж ове ријеке, изузевши оних која ће бити потребна за локалну одбрану Скадра, а која се неће смјети налазити преко удаљености од 6 км. од ове вароши. — Црна Гора неће смјети имати ни ратних лађа ни ратне заставе. — Барска лука и све црногорике воде остаће затворене ратним бродовима свих нација. Утврђења, која се налазе између Скадарског језера и мора као и на његовој обали, биће порушена; друга нова неће се смјети подизати у овој зони. — Поморска и санитарна полиција како за Бар тако и за цијелу обалу биће вршена од Аустро-Угарске помоћу лаких бродова за чување обале. — Црна Гора ће усвојити поморско право које је на снази у Далмацији. Аустро-Угарска се пак са своје стране ангажира дати консуларну заштиту трговачкој застави Црне Горе. — Црна Гора ће се морати споразумјети са Аустро-Угарском о праву изградње и одржавања једног пута и жељезнице преко новог црногорског територија. Потпуна слобода промета биће осигурана на овим цестама“.

Као што се види из 29 члана Берлинског уговора, Конгрес на захтјев Аустро-Угарске, наметну поморској независности Црне Горе извјесне рестрикције, а тим се у неку руку окрњи и њен суверенитет, и ако је био нарочитим чланом признат од свију Сила.

Осим тога Аустро-Угарска присвоји себи мали луку Спич са околним брдима, која доминирају над вароши и луком Баром. Ова концесија Аустро-Угарској би учињена са пристанком Великих Сила. Једино италијански заступници гледаху са извјесним неповјерењем ово повећање Аустро-Угарске обале на Јадрану, те учинише приговор на та њена специјална права у погледу црногорске обале и луке Спича. — Али аустро-угарски делегат барон Хајмерле одговори на учињену примједбу италијанског опуномоћника, изнијевши мотиве који су побудили његову владу да окупира земљиште у величини од $^{1}/_{2}$ до $^{3}/_{4}$ квадратне миље и са бројем становништва отприлике око 350 фамилија. „Посјед Спича, који доминира Баром, додаде он, може само осигурати и олакшати циљ Аустро-Угарске. који се састоји у томе да бди како би Барска лука и обала сачувале чисто трговачки карактер“. [1])

Тако дискусија би закључена овим категоричким одговором Аустро-угарског делегата.

На тај начин Конгрес донесе дефинитивно одлуке у погледу Кнежевине Црне Горе а да нијесу ни саслушане жеље њених заступника, који су узалуд чекали у предсобљу сале Конгреса и молили представнике Великих Сила да буду само примљени и саслушани.

На посљедњој сједници Конгреса, одржатој 13 јула 1878 год., чланови његови потписаше примјерке уговора. Предсједник Конгреса кнез Бизмарк званично завршен рад Скупштине сљедећим ријечима: „Господо, у моменту кад се растајемо, усуђујем се утврдити, да је Конгрес учинио велике услуге Европи. Ако није било могуће реализовати све аспирације јавног мишљења, историја ће ипак оправдати наше интенције и наше дјело, а опуномоћници ће имати мирну савјест да су, у границама могућности, дали и осигурали Европи велику благодат јако угроженог мира! [2]) Чланови се Конгреса затим разиђоше у 5 h после подне. —.

Д-р Ј. Вукић.

[1]) Martens Nouv. Rec. Gén. des Traités, 2 me série, t. III, p. 383. (Protocole N-o 8. Séance du 4 juillet 1878).

[2]) Martens, Nouv. Rec. Gén. des Traités, 2 me serie, t. III, p. 442. (Protocole N-o 20. Séance du 13 juillet 1878).

ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦА ВЛАДАВИНЕ КЊАЗА НИКОЛЕ

(ПРИМАЊЕ ТИТУЛЕ КРАЉЕВСКОГ ВИСОЧАНСТВА). (3)

Овим путем, као и преко амбасадора руског у Паризу, намјервао сам, и ако сам ситан, између најмањих министарских микроба у Европи, довести руски колос, да се стави у службу балканских сићушних државица. Истина ужасно је то било и помислити с наше стране, кад је тај велики колос био обузет грамзивошћу на далеком Истоку. Пред помишљу о маџурским просторијама, Порт Артуру, корејском Царству и супарништву јапанском, којега је требало што раније уништити; зар да Русија снисходи занимати се транзбалканском жељезницом, ма да је за Балканце било велико и животно питање. Али што вели народна пословица: „Свак за себе, а Бог за све". Књаз Урусов такође ми је рекао, да ће заинтересовати владу о поменутом питању тим прије, што је већ био видио Делкасе-а, прије мога доласка код њега, и са њиме измијењао мисли и импресије о мојим мисијама.

Двадесет осмога новембра, на једанаест ура и четрдесет пет минута прије подне, дошла су кароца из Јелисејске палате и повела ме на аудијенцију код Предсједника Републике. Под пероном палате стојала је почасна чета републиканске гарде. На скалама дочекао ме је Molard Chef. adjoint du protocolé, који ме је увео код Лубеа, Предсједника Републике, dans le salon des ambassadeurs. Ја сам био у црногорском одијелу, као и Рамадановић, секретар Министарства Иностраних Дјела, који ми је био аташиран. Мелон, црногорски генерални консул у Паризу, по званичној дужности, био је такође у мојој пратњи. Предсједник Републике био је у рединготу, јутарњој парадној ношњи за цивиле. Генерал Комбарион и Дибоа, као и сви официри војне куће бијаху у војничкој униформи.

Церемонијал званичног примања подобан је у свему церемонијалу ма којег европског краља. Мала разлика састојаше се у томе, што ми је предсједник пружио руку прије него сам изговорио пригодну бесједу, предавајући му аутографско писмо и црногорски орден.

Послије уобичајених кратких фраза куртоазије, Предсједник Републике дао је знак присутнијема церемонији са обије стране, да се удаље, и ми смо остали усамљени. Званична аудијенција тијем је претворена у приватну.

На приватној аудијенцији говорио сам Предсједнику о истим питањима моје мисије изузимајући пловидбу на Јадранском мору и протекцију католичанства на истоку, о којима сам већ био говорио министру. Лубе бијаше већ о свему обавијештен, с тога је био у одговорима кратак и рјешитељан. „Титулу Краљевског Височанства, у споразуму са нашом савезницом Русијом, међу првима имању задовољство телеграфично честитати Књазу на уречени дан. Питање о транзбалканској жељезници Француска Република узети ће у озбиљан обзир у смислу декларација, који вам је министар Декиасе већ дао".

Довршивши у кратким потезима све што се је мојих мисија тицало и то у врло повољним изразима, Предсједник Републике повео ме је у горње салоне, да ме најприје престави госпођи Лубе. У салонима нахођаху се сва лица, која су позвата била на dejeuner, којега је Предсједник у моју част дао, међу којима бијаше и министар Делкасе. До трпезарије Предсједник је ишао један корак пред нама. За њим сам ишао ја са госпођом Лубе испод руке. Такви је етикет у Јелисејској палати, осим кад је који владар примљан у палату. Предсједник Републике је шеф државе, док госпођа не представља ништа више до просто супругу грађанина Лубеа, без икаквих имунитета. Она иста дала ми је знак, да пустимо Предсједника једним кроком напријед.

Свршив објед пошли смо истијем редом у салон за пушење. Предсједник повео ме у један мали кабинет, гдје смо сами засјели. Дао ми је један кубански цигар, и сједјели смо скоро док сам га испушио. Почео је разговор о мирољубивости француског народа, који и не помишља на реванш с Германијом, јер један народ од тридесетпет милиона, од којих двадесчетири милиона у шпар касама редовно сваког мјесеца улаже, не треба се бојати да је опасан за европски мир. Говорио је о универсалној изложби, која тек што се бијаше затворила.

Најпослије дошло је на предмет, због којега ме је извео, да са мном говори. Почео је говорити о једном, за мене чудноватом предмету што ме је на први мах ставило било у забуну. Он је са болом у души почео говорити о хрђавим одношајима два велика сусједна, а сродна народа. Између Француске и Италије постоји нека потмула борба, која би се могла претворити у опасну конфлаграцију. Ко ли је томе крив, те данас тако постоји, то је велико питање.

„Француска је у савезу с Русијом. Тај савез осим што је природан он је и у народу веома популаран. Италија је прибјегла у наручја Германије, наше највише непријатељице, стога је цио француски народ огорчен против Италије, ништа мање него против Германије, јер у томе сматра издајство сродства и узајамних интереса. Савез Италије с Германијом није основан на природним темељима. Он је склопљен из два разлога. Италија је вјечито страховала од Аустрије, много више него од Француске, стога се је ставила под окриље Германије, да ју сачува од Аустрије, те је на тај начин ступила у савез и с Аустријом и преко своје воље. Тај пак савез у Италији је одвратан. И наш републикански режим много је принио да се Италија удаљи од Француске. Краљица Маргарита, док је била владарка, а и сад као удовица, има одлучни уплив на политику Италије. Она са свом званичном Италијом душа је тројног савеза, а противница зближењу Италије са Француском. Цар Вилхелм и Краљица Маргарита чине лијепо и ружно вријеме у Бечу и Риму.

Било би у интересу за оба сродна народа, као и за цијело човјечанство, да се ова два латинска народа споразумију и зближе, а да се отресу од шкодљивих предрасуда, јер страховању од напада ни с једне стране повода нема. Републикански режим у Француској

није опасан италијанској монархији. Французи су већ зрели републиканци, али они никад ни којим начином не импонирају тај режим другим народима. Колико се год у Француској мијењало предсједника и влада, остало је једно непоколебљиво начело, укоријењено у духу народа, мир са свима народима и слободни обрт у размјени производа. Без разлике на измјену личности на управи чињени су покушаји, да се ова два народа зближе и да пронађу један modus vivendi, који би гарантирао и раширио узајамне саобраћаје, без да се и за једну длаку поколебају савезничке везе на обије стране, јер стотинама милиона штетују годишње обије стране због тога злога политичког антагонизма, а све то ишло је у прилог нашем заједничком противнику, Германији. Међутим сви наши досадашњи покушаји код званичне Италије остали су без успјеха.

Чим сам од министра Делкасеа разумио о вашем доласку овдје и да одавде идете у Рим дошла ми је једна, можда, срећна мисао, да вам повјерим лично без икаквог другог дипломатског посредника, једну тајну мисију код вашег књаза, француског од вазда постојаног пријатеља. Црногорци и ако нијесу у крвном сродству с Французима, али спадају у коло велике словенске нације, којој Французи искрено симпатишу. Ми пак у савезу смо с најглавнијом граном словенства, са Русијом, ма да нијесмо ни с њом у крвном сродству. Пријатељство, заједница интереса и алијанције сачињавају често пута међу народима ближе сродство, него ли крвно, што вам доказују наши односи с Италијом. Сљедствено Француска је посредно у савезничком сродству са Црном Гором, јер је она у вјечитом савезу са̂ нашом савезницом Русијом.

Све ове важне чињенице скупа дају ми потпуно повјерење и моћ, да се могу ослонити на Књаза Николу у једном пределикатном, а по посљедицама веома важном питању, које ће можда учинити епоху у нашим односима с Италијом. Он је баш та висока личност, која је подесна, да може с успјехом радити и урадити, јер као лични пријатељ Француске а при том врсни Словен, неће одбити моју молбу.

Уплив Књаза Николе код младе Краљице Јелене, његове кћере, а можда и код краља зета, има бити велик. Уплив пак Краљице Јелене на Краља Виктора такође мора бити значајан, јер живе у најсрећнијем и најскладнијем браку, јер је то један најсрећнији краљевски пар, коме у Европи пара нема".

„Сумирајући у једно све што сам до сад рекао, рече Лубе, даје ми куражи, да преко Вас, његовог повјереника, замолим Књаза Николу, да он с Краљицом Јеленом заједно учине велико дјело, извјесног помирења и зближења двије велике веома завађене нације; на чему ће извјесно обије остати књазу и краљици вјечито обавезне. Успјеху се надам, јер су обије нације, осим званичног апарата, на обије стране, проникнуте потребом зближења. Краљица пак словенска, надам се, да ће својом енергијом успјети, да сруши камарилу Краљице Маргарите за спас Француске и Италије".

„Претпостављам, настави даље Лубе, за ово дјело неће требати ни много труда, нити рада. Први и одсудни крок, на којега би требало склонити Краља Виктора да с Краљицом Јеленом дођу у Париз. Тијем би оба народа били електризирани, а ја гарантујем, да би дочек био у Павизу тако одушевљен, да би превазишао и сјајем и срдачношћу сваки што је до сад овдје приређиван. Званични лед био би одушевљењем оба народа проломљен. На томе би се постепено надограђивало докле би се дошло до озбиљног зближења између Француске и Италије.

Краљица Словенска, која достојно сједи на пријестолу једног великог латинског народа, могла би бити тај андио помиритељ два латинска народа, међусобно удаљена, у корист њихову као и цијелог Словенства; јер би се Италија мало по мало ишчупала из тројног савеза, напереног противу Француза и Словена и доведена у коло својих природних савезника".

Ко год умије да мисли моћи ће ме разумјети у каквом сам се изванредном чуду находио. Да речем једно или друго, од свега сам се морао задржати. Што је главно трудио сам се, да не бих узео на себе какву смијешну позу, као да сам достојан ове преважне мисије, ма да ми је ласкава била, већ напротив с најскромнијим тоном учинио сам ову примједбу: Зашто је то да поред великог дипломатског апарата, којим Француска располаже, обилази се и траже се други посредници за остварење тога важног питања. Зар дипломација није могла постићи оно, што су Предсједник Републике и владе тако жарко жељели.

„Наш дипломатски апарат сусретао се је са италијанским дипломатским апаратом, који су оба званично били против сваког зближења. Стога се дипломатским путем није могло доћи до повољних резултата. Наша пак дипломација није могла обићи италијанску противничку дипломацију, па да непосредно дође до краља и краљице. Стога је ово најпробитачнији пут, којим се може доћи до краља и краљице, без мијешања ни наше нити њихове дипломације".

Пошто ми је Предсједник Републике објаснио и повјерио ову важну, али деликатну мисију, замоли осам га даље, да даде нужне инструкције, коме сам овлашћен говорити у Риму о њој. Он ми на то одговори: „Најприје говорите Краљици Јелени, па ако вам она дозволи, говорите и Краљу Виктору, али Министру Иностраних Дјела, нити икаквој другој личности ни ријечи". Запитах га даље како се имам понашати према француском амбасадору, јер он може доћи у додир с краљем и краљицом и бити запитан, да ли он што зна о тој поруци Предсједника Републике. „Ако он одговори да незна ништа, ни краљ ни краљица не би узели у обзирност ријечи, које им имам у име Ваше говорити". Лубе промисли мало, па рече: „Имате разлог. Стога пођите код Барера, нашег амбасадора, па му повјерите тајну од моје стране, да за сваки случај о њој зна, али му реците, да та тајна остаје између мене и њега, и да о њој не говори нити пише у Паризу, ни министру Делкасеу нити икоме другоме, докле се Књаз Никола окуша у посредовању и докле буде добио нарочите инструкције у томе послу".

Моја приватна аудијенција код Предсједника Републике, преко обичаја, била је дугачка, стога је пала у очи свима присутнима. Министар Делкасе бијаше већ пошао. Бомпарт, шеф консуларног департамента у министарству, негдашњи посланик на Цетињу, примаче ми се, па смијешећи се рече: „Што је много много од вашег мистифицирања нашег Предсједника“. Ја му такође шаљиво одговорих: „Жао нам је било бацити овако ароматичне кубанске цигаре, док их нијесмо испушили до близу краја“.

Из јелисејске палате испраћен сам са истим почастима, са којима сам и дочекан. Истога дана Предсједник послао ми је један скупоцјени ваз од севра, у мјесто ордена, јер сам већ био grand officier de la Legion d' Honneure.

Новембра 29 позвао ме је на објед Делкасе, у Палати Министарства Иностраних Дјела. На објед били су позвати, осим шефова разних одјељења Министарства, и сва она лица, која су се находила у Паризу, а која су икад имала ма какву мисију у Црну Гору. Како се дипломати француски често депласирају, то их се бијаше велики број искупио, али многи од њих тако измијењени, да их нијесам могао познати.

Приликом ове моје мисије, могу рећи, да су у Паризу били уопште према мени предусретљиви и љубезни, више него сам могао и замислити. Министар био ми је аташирао једног секретара, који ме је водио по свима великим театрима и да прегледам знаменитости Париза.

Тридесетог новембра пошао сам из Париза преко Турина и Ђенове директно у Рим. Првог децембра у јутро приспио сам у Рим. Морао сам хитати, како бих био дан прије Никољадне на Цетињу, да присуствујем на јубиларну свечаност. Стога сам истога јутра послао секретара Рамадановића у Квириналу, да ме пријави за аудијенцију код краља и краљице. Послије подне дошао је један дворски шанбелан да ми каже, да ме краљ и краљица позивају на вечеру, али самога без секретара.

Истога дана пријавио сам се у руској амбасади и питао кад ме може примити Нелидов. Затим сам пошао у конзулти код министра иностраних дјела. Најприје ме је примио Малвано, начелник и душа министарства, велики поборник тројног савеза, а противник Фрацуске и Русије. Све се је у министарству око њега мијењало, али је он остајао непомичан. Затим примио ме је Висконти Веноста Министар Иностраних Дјела.

Министру сам обратио пажњу на тајну и јавну агитацију Аустрије у Арбанији и Старој Србији. Њени агенти под разним видом крстаре од мјеста до мјеста, врбују знатније шефове арнаутске, мухамеданце, купују их за скупе новце, јер за католике држи, да су безусловно њени привржженици. Та агитација аустријска постаје из дана у дан све опаснија за све народе на Балкану, јер ако она притисне Санџак и Арбанију, малијема државама више живота неби било, па ма и да не би нас у први мах смрвила, она би нас опасала гвозденим ланцима

и економски и политички угушила. Италија ма да да је с њом у савезу, ипак не би требало, да тај потрк Аустрије на истоку гледа равнодушно, јер би имала и она бити интересирана, као прекоморска сусјетка, догађајима, нарочито у Арбанији.

Висконти Веноста одговорио ми је, на моје страховање од Аустрије: Италија бдије бодрим оком над сваким покретом Аустрије у Арбанији, али ма да она агитира свима средствима, не би се смјела усудити, да употријеби никакву агресивну акцију на Балкану, јер су у томе све силе на опрезу, а можда би и нас нашли тамо, ма да смо савезници не у намјери освајачкој, већ да њу задржимо од даље експанзивности. Централни положај Аустрије чини ју мрском својим сусједима. Стога свак од ње стрепи и зазире. Она је једина Велесила, која колонија нема. Стога она сву своју силу употребљује на развиће своје снаге, на свом сопственом огњишту, док све друге Велесиле много троше од своје снаге на колонијалну политику и тијем слабе свој уплив у Европи. При свем том Црна Гора може се мирно развијати, јер јој Аустрија није толико опасна, колико се код вас уображава.

Говорио сам Министру даље о умножењу параброда италијанских између Бара, Бари и Бриндизи. О каблу између Бари и Бара.

Међутим најглавнији предмет мога разговора с Министром био је такође о трансбалканској жељезничкој прузи. Да не бих ствар понављао, говорио сам у истом смислу, а можда и у истој опширности, као и министру Делкасе-у у Паризу. Додао сам само то, да сам у Паризу, код Предсједника Републике и код владе, нашао у овоме важноме питању најозбиљније интересовање и најживљи одзив, па се надам да ћу наћи и код италијанског краља и владе не мањи одзив, јер је Италија на првоме мјесту интересирана, од свију западних држава у овом преважном питању. На моју преставку добио сам од Министра овај одговор: „Италија је заинтересована у питању трансбалканске жељезнице толико колико и балкански народи. Стога можете рачунати у помоћ Италије, најискреније свима могућим сриствима. Наше јавно мњење занима се озбиљно тијем пројектом, а и дипломација наша агитираће свом вољом, само ви развите радњу код Високе Порте, гдје ћемо ми бити на првоме мјесту да вас помажемо“.

Да бих био сљедствен методу у своме програму у радњи о трансбалканској жељезници из Министарства пошао сам у руску амбасаду, гдје ме очекиваше Нелидов на одређену уру. Њему сам развио моју радњу у Паризу и Риму и одзив који сам нашао на оба мјеста. Њега сам замолио, као и књаза Урусова у Паризу, да све што сам му саопштио достави у Петровграду, како би се влада царска придружила Француској и Италији и да узме ово питање у озбиљни обзир и заштиту код Високе Порте и гдје би год устребало. Нелидов, мој стари добри познаник још из Цариграда дивио се је нашој енергији развијеној у многим предузећима, а највише о трансбалканској жељезници, па ми рече да кажем Књазу да ће га потпомагати, како код своје владе тако и код италијанске у свему што буде предузимао у корист

свога и других балканских народа. Нека он само покреће велика питања, јер то њему доликује, а Русија нити може, нити смије према њему и његовим предузећима остати немарном, па ма какву спољну политику она водила. Збиља ово је био најбољи начин преко других сила и преко дипломације руске ишчупати царску владу из индиферентности према нашим предузећима.

Војв. Гавро Вуковић.

(Наставак у идућем броју.)

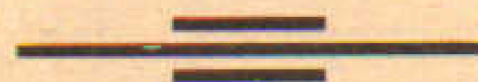

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ПРЕПИСКА ПЕТРА I. ПЕТРОВИЋА—ЊЕГОША С ВОЈВОДАМА ИЗ УСТАНКА И С ДРУГИМ ЛИЦИМА ИЗ СРБИЈЕ.

Од важнијих лица из Србије, с којима се дописивао Петар I. у почетку прошлога вијека, био је у првоме реду Милан Обреновић. На жалост, преписка није добро очувана. У свем су сачувана четири писма Миланова и ниједан одговор Петра I. Осим тога писма су доста и пропала. Преписка је вођена год. 1809 и 1810.

Даље је сачувано по једно писмо Антонија Симоновића (и одговор на то писмо), Живка Константиновића и Лазара Мутапа. Нешто више писама сачувано је од војводе Јована Мићића.

Писма се штампају онако, како су писана, једино су ради техничких разлога окренута на данашњу ортографију.

Д. Вуксан.

Петар I. и Милан Обреновић

I.

Милан Обреновић Петру I.

26.? 1809

.... народа ... много љетно ...

.... Вам обзнањујемо заради нас .... Господу Богу и матери пресветој Богородици јесмо са ... инством весело и радостно дело смо до данас з божијом (помоћи) ударили на непријатеља и нашега и Вашега јесмо... произишли и паки Вам јављамо како јесмо давно Сеницу придобили и у име Божје данас полазимо на пашу пећскога и оћемо се данас ударити, из којега ми Вама препоручујемо, да и Ви з божјом помоћу отуда неколико војске нам .... богу да би се један пут саставили... очима виђели и нашега непријатеља... србски јединодушно саставили .... љајте како Вас Бог учи и нас .... народ .... ко се крстом крсти данас је .... ијом помоћи, да нашу старину

исполнимо ..... од нечистога закона и кога истога Ви боље знате ... и на .... Турке ударити и нама у помоћ бити ... с вама з божјом помоћу јединодушно и једино .... међу нами, ми смо устали са свим срцем једино .... смо ми Господине скорашњи, од којега времена ... ели у име божје већати (!) отесмо хвала Богу добро ћеба ... имамо у сваком граду јесмо предобили а осо .... градимо барут, досада нисмо ничим потребни .... богу и нашему цару Александру, који јест нас под своје крило п ... ио и нас својом десницом помило ... дајемо на знање, како јесам послао мојега главнога писара именоватога Рака Леваjца и јоште једнога војводу именем Антонија у Васојевиће и у Брда и оће и они ће у име Бога с нама поћи и Ви гледајте како Вас Бог учи, пошаљите нам индата и на те Турке ударите час прије, а ми ћемо одовуда; јесмо ударили мај месеца 26 дан на пећанскога пашу и Брда су се одметнула, само Ви отуда крените, што прије можете, а Турци су се врло поплашили и велик стра у срце од ... јесу узели, како је божија воља. И на то ни одпишите час прије, да знамо како сте и ви тамо и да често с књигама договарамо, како ћемо се владати и на непријатеља нашега ударити договорно и братски. У томе з божијом помоћу можемо Турчину досадити, између нас истерати. И Ви нама час прије за свашто одпишите, како Вас Бог учи, али све често а и ми ћемо Вама опет что скорије писати за свашто. А сад је хвала Богу слободно проћи и книге пронијети, зашто има наши људи у Брдима и свуда. И то Ви све поздраво пишемо и целу истину.

Со тим остајем Вас позд. и све Ваше поглавице и сав народ Србски, нашу браћу

Милан Обре(нович)
(Коменду)јушчи тај ....

Споља:

..... њејш .... Господину, Господину ... оцу Петру Петровићу, мне почитајемому вручитисја с честију
у Црну Гору

II.

Милан Обреновић Петру I.

1809.

Високопреосвјашче ... достој ... горскому и прочаја, мене всемилостивиејшему оцу и благодетељу.

Вашега Високо Преосвјештенства милости отеческој јављамо да јесмо здраво и добро до овога дана, хвала буди Вишњему. Сожалујем за које немасмо срећу вашу страну са вашом ... ити то смо мишљели и ко не .... наша то бог истинито из .... када смо са Вашом армадом у Се ...... ли и са Васојевићима се састали, но ...... стране нужде примораше .... Ваше милости удали, које на нас од .... и градске стране млога војска удари .... смо с помоћу Бога и Императора

рускога стали против силе турске и за .... да велика русиска снага окре ... цара турскога једна армада пре .... која Видин почиње би ... ... мада спрема Станбола на Галацу .... се сада почињу Турци измицати да .... Станболу помоћ давати, по томе смо добили заповест од нашега верховног Господара Георгија, да ће наша војска одоздо тамо преко Косова изаћи, а ми у име Бога ...... поручујемо, да Ва .... и охрабрите, да се у малу времену .... такођер Васојевићане и Леворечане .... м писали и слободили и разуме .... нашега Анта војводе и Рака писар ... састали са Вашим синовцем у ... нам је мило и драго било ка су при .... кров Ваше милости и разумели смо .... сумњати од стране Вранцеске, а нами .... од росијског двора .... пријатељству и да .... са нама ни Турчина .... узео је Беч и Мажарску пок ... Варадина дошли и сада су с ... да се свом снагом уд ... један оће са свим пасти то с ... наше стране, но за које се и Вами ... препоручујемо, да нам јавите да знамо како сте с којим мени Ваш .... препоручивајући остајем с долж ...

Милан Обр(енович)

809-го — Командујушчи армијеј јужној сер ...
На Јавору у логору.

Споља:

Високопреосвјашченејшему Господину, Господину и архиепископу Петру Петровичу, достојному митрополиту черногорскому скендерискому, приморскому и ордеља (!) славнаго мени милостиву с почитањем
у Цетиње

III.

Милан Обреновић Петру I.

1809.

.... оцу всемилостивејшему.

Вашего Високо преосвјашченства милости отеческој нас препоручивају .... Вашего покрова, милости усуђујемо .... јавити, како смо по повељенију Императора русиског и с договором нашега верховнога Господара Карађорђа .... у име Бога на све се .... ош рат показати ..... ога до данас свуда .... војске од свију страна ... чује сада русиска војска и ... ша је на Нишу велика арман ... ниште једнако до Паза .... мо ми у Сеници са великом ... улацием и овај смо град придо .... са божијом помоћи и цара .... одавде смо све низ Лим .... турске палаче изчистили .... наша војска и преко Дрине .... прешла и христијанлука смо дос ... добили, но како сада има овде .... а нама и искупила се млога турска војска, желећи се, да се са Вама састанемо, дакле и ми сваки дан и ноћ ... Ваше отеческе милости новине очекујемо хоћете ли и Ви на непријатеља не ми .... напали ви отуда, а ми одовуда ...... остајемо се препоручујући и скоре милости и помоћи очекујући с Ваше стране, а разумели смо .... с њом у започету на ово лето .... пратили једно писмо

...шала и нашега верховнога господара, па зато мислимо и доста се чудимо како никаква одговора од Вас на .... незна .... остајем Вам ...

(гла)вно ко(мандујући)

У Сеници 809-го ....

Спођа:

Високопреосвјашчењејшему Господину, Господину Петру Петровићу достојному митрополиту черногорскому, приморскому и ордења славнаго всепокорно да вручитисја
у
Цетињу.

IV.

Милан Обреновић Петру I.

28. јула 1810.

Ваше Високо Преосвјашченство!

Чест себи (узимају) глубочајшим високопочитанијем Ваше Високопреосвјашченство поздравити (и замо)лити, да мало понизноје ово моје (писмо у) целом здравију и сваком духа удо(вољствију) Вас застане и мени благонаклоно (одгов)ори.

Надајући се, (да сте) разумели о мојем повсе народњем ...нију в Росију путешествију и по(знавајући) безпримерну Вашего Високо Преосвјашченства ко отечеству и роду нашему љубов и неуморену за обште счастије ревност, знам да ће Вами душевну радост известије о успеху мојего посолства причинити, зато и не закасњавам ово Вами дати.

Пришедши ко Главнокомандујушчему Г. Књазу Бангратиону, примљен сам с честију, пристојној посланику великог ког народа; представленија моја милостиво (беш)е услишана с уверенијем, да Августејши Император никогда од своје милостивејше Народу нашему дате речи одступити и Народ оставити у мраку под игом свирепог християнског душманина неће. (Ово реши)телно слово своје засведочио је да(тим нам) воинством-шчастије народу ... шче и обештавало плод.

Н ....во вратити воинство у Валах .... ово прикључение јест глубочајше ..... причинило с тим вишу, што н ... узрока нас виновником промене ..... мислили. Хотевши узрок уж .... промене знати, паки похитам у Валахију и скоре дознам, да при ... ест измена Главнокомандујушчега граф Каменски втори дође главну команду примити; за развидити и за устроити план овогодишњег војевања, повукао је сво воинство с позиција. Перва је била дужност моја и народње шчастије ..... к њему ићи. И он исто предречено увереније мени даде, да Всемилостивејши Император народ наш оставити неће и да је наше шчастије већ росијскому сојужено.

По устројенију новог војеног плана заповеди Г. Граф Цукато прећи с воинством в Сербију и дела како војена тако и политическа сербска свићати (!); и он доиста точно своју дужност извершава, јест нама велики пријатељ и љубитељ Народа нашег.

От овога пута одморени пошавши дођем у .... где Ваш Секретар Г. Орлович ..... мене, њега оставим .... да чека на моје пришествије .... обстајатељства дозволе .... Ваше дело нашим учинити .... јест нераздвојено, неразцеплено .... се Високо-Преосвјашчењејши Господине .... да счастија нашег, ако нам милостиви творац које способи участије Ви .....рате. То Вами мислим и Гос.....ће пише. Један смо ми род — и .... е једно бити ће наше.

Усердствујте дакле и радујте се, шчастије наше већ добило корен, расте и почиње цветати, брзо ће плод давати, Росијски свештедри, человекољубиви Император војује с Портом Отоманском данас само за нас и скоро ће ову приморати мир подписати онакав, какав он само преписати благоволи. Силни је успех Јего оружија! Силни је војник Г. Граф Каменски! Сви скоро градови по Дунаву до мора узети су, у земљу 30 сата далеко улегло воинство, у Шумљу держи великог везира са свом војском турском затворена, који час чекамо извјестије, да је Шумља узета, везир ухваћен, или мир подписат ... ће доиста всех Сербов шчастије .... бити.

Ово .... желим Вами благополуч ... лујући свјату Вашу дес ... Ваш благослов, тако дâ ме ... к преблагому Спаситељу у Вашим молитвами споменути не заборавите, који јесам с глубочајшим ... еним високопочитанијем

Вашего Високопреосвјашченства
Всемилостивејшаго Архипастирја
покорњејши слуга
Милан Обренович.
Комендан и депутат народњи

У Брусници 28-го Јулија
1810.

Петар I. и Антоније Симоновић

I.

Антоније Симоновић, Рако Левајац и Станко Петровић Петру I.

23. јуна 1809.

Јего Високо Преосвешчењејши и Високо Превосходитељњејши Господин, Господин Милостиви Господар Архи Пастир, Кавалер

На двадесет перви истога примисмо на 2 уре послије подна В. В. П. писмо у граничноме шанцу на Лопате, а у толико не бјесмо примили отговор у пет дана спријед што бијасмо отпремили Господину Хаџи Продану и Господину Анту Симуновићу; дакле у колико писмо прочитасмо, наредисмо Морачанима и једнијема и другијема и Ровцима, да се сви повратимо, поради тајина, и наредисмо, да купе десетога брава и говедо, а пак и друго да се не плаше Колашинци и да не утеку ш њиховијем малом до боље наше уредбе. Уторник у јутро намјерисмо се у село Ђурђевину, на 22. истога примисмо весели глас, да иду к нама рабри витезови наша браћа Серби, Господин Анто Симуновић су двадесет рабријах војниках и васадниках и тако са срећом дођоше на уру по полудне, каде се у

радости састадосмо и силноме богу фалу дасмо, што телеснијема очима виђесмо, што смо изодавно ми жуђели и у Бога вазде вопијали. Тако веселећи и разговарајући дошли смо у манастир прифати се ура ноћи. А ево ти иде радосни и пуно весели глас от Господара Георгија, влаштито посланици нама обавити (!) Светљејши Господар Георгије у понеделник при вечеру с његовијем славнијем и рабријем воинство(м) дошао и утаборио у Равни Хас, то се опрема с помоћу божом на Колашин Вашега В. В. П. хитрост и штедра милост уредићете Церногорце један дио послат на Колашин, а други на Језера к Пљевљима, ђе ће се окупљат Христијани от П(л)евља и Пиве, а друго затвара се и Колашински мал, ни на коју страну да не може утећ.

Церногорци сиви соколови, ево срећа от бога послана, да јуначко дјело покажете, а шићара да се наузмете, вјечну славу да примите, својом браћом да се саставите, отачаство своје прославите, зове срећа да је се примимо, чекајући скоро заповијед и наредбу, који остајемо челобитно до лица земљи, целивамо скуте и свету десницу, који ниже

На 23. јулија 1809.
У Морачу

Вашего Високопреосвјашч. свепокорњејши слуге

Антоније Симоновић
у Манастиру Морачи

Рако Левајац, на служби
Вашега Високо преосвештенства умиљено чадо и Ваш синовац С. С. П.
на вашу заповијед

Споља:
Јего Високо Преосвјашчењејшему, Високопревосходитељњејшему Господару Митрополиту Петру, Кавалијеру от Петровича у целитељне јего руке под Острог.

II.

Петар I. Антонију Симоновићу.

27. јула 1809.

Благородни Господине, Антон Симонович!

Из Вашега почтенога писма са величајшим мојим удовољствијем и радостију разумјех, что светлејши Славено-Сербски вожд верховни јест доша у Равни Ас с његовом драж. војском, равно такођер и Ваше дошествије у Морачу, које сердечно желим, како бисте могли доћ и труд узети до мене за с Вама лично видити се.

Пребивају к вам мојим особеним доброжелатељ.

Митроп. Черногор. Скендер
и Примор. и Росијски кавалер.

На Плани(ни)цу
против града Оногошта
27. јунија 1809.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Нинковић Леонтије, архим.: *Братство Лавре Високих Дечана. Његова борба и рад.* Штампарија „Дукађин". Пећ 1927. 8° с I-VIII и 1-108. Можда што су доста ријетке, увијек с одушевљењем прелиставам књиге, које пишу наши калуђери. Колико год су измакли у свом положају и начину живота од старих калуђера, у толико су више заостали за њима у раду на књизи. А како ли је било негда, а и то не давно? Сјетимо се само наших старих и многобројних знаних и незнаних калуђера, који су у „љута и прискрбна" времена писали књиге на кољену, писали их у мрачној и хладној ћелији рђавим мастилом на рђавој артији и с рђава извода; прошла су времена, кад су наши калуђери, почињући књигу, страховали да ли ће је завршити од напасти мрских агарјана. И у тако тешким приликама и временима наши калуђери радили су много. Данас, у несрављиво бољим приликама, ради се мало. Ми смо далеко од тога, да мислимо, да добар број наших калуђера облачи расу, једино стога, што га у манастиру очекује лијеп, безбрижан, па — ако ћете — и нерадан живот. Овакво генералисање не би било тачно, јер ми и данас, и ако мање, ипак срећом имамо калуђера, који ступају свијетлом стазом своје сабраће из старих времена.

Архимандрит дечански Леонтије бави се већ поодавно књигом. И ако човјек без много школе, ипак његово трудољубље и воља к науци и раду сили га, да према својој снази расвијетли по коју тамну страницу наше историје. Далеко од културних центара, без помоћних средстава, без приручне и стручне библиотеке, већ једино из љубави према роду своме арх. Леонтије написао је и ову, као и остале своје књиге. У овој књизи, која је пред нама, описана је борба и рад, у првом реду, старешина дечанских. Каквих ли свијетлих имена и подвига има ту! Од светитеља, па до мученика, који су полагали главе своје на праговима свога храма. Све је лијепо и топло описано, све је писано срцем. Па, ипак, ја сам лично очекивао нешто друго од ове књиге. Ја сам очекивао, да ћу у књизи наћи прегледан каталог манастирских старешина. Мече чуди, што г. Леонтије није пошао овим путем. Већ самим тим наметнуо би му се задатак, да у хронолошком реду изложи историју Дечана. Мени ће бити мило, ако у овом послу будем могао бити од помоћи г. Леонтију.

Ја сам поодавно већ почео исписивати имена наших црквених и манастирских старешина. То сам радио и с Дечанима и читуља дечанских игумана нарасла је велика. На жалост, ни овај мој рад није потпун, а није ни провјерен до крајње могућности. А, како се бојим, да ћу једва већ имати времена, да се вратим на овај посао, мислим, да нећу погријешити, ако га предам оцу Леонтију, да га он допуњује и коригује. Он ће то с вољом и пријьетно извршити. А ово су резултати мога биљежења:

Арсеније, 1330-1348; Данило, 1349-?; Јефрем, ?-1378; ?, 1379-1391; Варлаам, 1392-1401; Григорије, 1402-1416; ? 1417-1493; Јефтимије, 1494-1535; Симеон, 1536-1551; Исаије, 1552-1556; Тома, 1557-1564; Нестор, 1565-1569; Симеон, 1570-1573; Методије, 1574; Никола, 1575-?; Нићифор, ?-1591; Атанасије, 1592-1613; Захарије, 1614-1620; Мелентије, 1621-?; Данило, ?-1634; Јефтимије, 1635-1641; Аврамије, 1642-1652; Христифор, 1653-1672; Захарије, 1673-1690; Данило, 1690-1709; Гаврило, 1710; Михајло, 1711-1719; Мелентије, 1720-1735; Јевстатије, 1736-1742; Јефтимије, 1743-1769; Методије, 1770-?; Мојсије, ?-1778; Данило, 1779-1813; Захарије 1814; Матија, 1815-1817; Теоктист, 1818-1819; Данило, 1820-1829; Калиник, 1830-1836; Герасим, 1837-1844; Антим, 1845-1854; Методије 1855; Михајло, 1856-1859; Агантагел 1860-1862; Антим 1863; Григорије 1864; Кирил, 1865-1866; Серафим, 1867-1873; Хрисантије 1874; Рафаило, 1875-1886; Данило, 1887-1896; Јоаникије, 1896-1901: Симеон 1901; Платон 1902; (Руси од 1903—1918); Мелентије 1918; Теофил 1919; Леонтије, од 16. септембра 1919.

На крају књиге говори г. Леонтије о себи. Колико год нам је познат његов рад и заслуге за Дечане, ипак је ова партија требала да буде много краћа. Незгодно је у својој књизи сам о себи говорити. Добро је, што су у књизи исписани сви записи с манастира, крстова и т. д. Штета је, што у књизи није прештампано основно писмо манастира Дечана; до те повеље данас се већ тешко долази. Слике у тексту добре су и добро су дошле.

Ми топло препоручујемо књигу г. Нинковића; нарочито је препоручујемо његовим колегама, са жељом, да пођу његовим трагом и да о свом манастиру напишу сличну монографију, ако то већ нијесу учинили.

Д. Вуксан.

Hermann Wendel: *Bismarck und Serbien im Jahre 1866.* (Бисмарк и Србија у години 1866). Berlin, 1927. (За нашу земљу заступство књижарница Фрање Баха, Београд; цена 75 дин.)

Српски народ у односу према Европи бележи два особито значајна датума, две велике манифестације: духа, и животне снаге и енергије. Пре сто година откривен је широкој европској јавности српски народ преко народних песама и похвала Гетеових и Гримових о њима. Цео свет се дивио, а Србин је поносно држао Вукове збирке у руци. Готово сто година касније, у доба Светскога Рата, српски народ је опет испуњавао свет дивљењем: пошао је у изгнанство да очува и оствари оно што су пре сто година опевале само гусле. Тако је Европа видела јединствен склад песме и живота, духа и снаге. И ма колико страшан био Светски рат, он је нашему народу донео доста: не само увећану и јединствену отаџбину, него и многе моралне тековине. Ми смо тек за рата стекли место у друштву напредних и цивилизованих народа, ступили колективно у близак и интиман однос са народима на западу.

Немци су (реч је о Немцима из Рајха) за оба ова велика датума у нашој историји платили пуни трибут. Први пут су били наши одушевљени пријатељи и пропагатори — ми смо тек преко њих Европу „освојили", — други пут наши најозбиљнији непријатељи. Кад је рат свршен признали су да су у нама имали таквог непријатеља који има све услове да им у миру буде пријатељ. (Апстрахујем тенденциозну литературу о кривици за рат). Г. Херман Вендел је један од оних Немаца кога нам је донео рат и наша праведна ствар. Немачка честитост и објективност у просуђивању, макар и чисто политичких питања и догађаја, чине да се немачким делима приписује, махом и с правом, особита вредност. Таква су, неоспорно, и дела нашег одличног пријатеља и познаваоца, угледног историчара и публицисте, Г. Хермана Вендела. Интересовање Венделово за нашу земљу врло је дубоко и разноврсно. Његова историја нашег политичког развитка, *Борба јужних Словена за слободу и уједињење,* најпотпуније је дело те врсте о нама и код нас и на страни.

То доказује и ово његово последње дело.[1]) У њему се приказује наш међународни положај у 1866 г., у једном од најинтересантнијих доба наше историје, у доба великих националних и политичких тежњи, нашег духовног Sturm-а и Drang-а. Дело је рађено највише на основу архивске грађе и извора наших и немачких. Особито је интересантна глава о Бисмарковом револуционаризму и скретању његове немачке политике од традиционалне линије („Пруска и Аустрија руку под руку"), која је довела до уговора са Италијом од 8 априла 1866 године, и по коме је ова последња „натоварила себи само дужности а не права". Због рата Пруске и Италије са Аустријом 1866 године у интересну сферу немачко-талијанску дошле су и Србија и Мађарска. Два мађарска емигранта, Кошут и Ђенерал Тир, не жале труда да убеде Берлин и Флоренцу да треба организовати добровољачке одреде који би имали да дигну Мађарску на устанак. Бисмарк прихвата њихове планове, да би на тај начин нагнао Италију на озбиљан рат. Он рачуна да се Италија, у том случају, неће моћи извући и оставити Пруску да сама сноси ратне последице. По првобитном плану у Далмацији је требало искрцати добровољачке одреде и отуда продрети у Мађарску. Италија у овај план није хтела да верује, нити да се за његово извршење заложи. На крају се узима Србија као база за устанак против Аустрије. С талијанске стране чине се сви могући притисци да Србија загази у рат. Од интереса

[1]) За нас су од важности и ове Венделове публикације: *Хабзбурзи и југословенско питање, О Југославији, Италија и Албанија.*

је овде поменути мемоар односно те кооперативе, (приписиван негда погрешно ђенералу Стратимировићу), по свој прилици од Антонија Орешковића, (аустријског официра који је 1862 прешао у српску службу), за чију садржину Вендел каже да личи више на скаску, па износи и податке који побијају излагања у њему. О држању кнеза Михаила и И. Гарашанина по овоме питању износи Вендел врло занимљиве податке, и ови сведоче да је Гарашанин био дорастао талијанским и немачким (пруским) зоступницима у Београду. Нити наваљивање тал. конзула Сковасе, нити специјални пруски емисар фон Пфуел, ни ђенерал Тир нису могли наговорити Гарашанина да неспремну Србију уведе у ратну авантуру са Аустријом. За Кнеза и Гарашанина проблем је био јасан: против Аустрије устати само онда ако се мисли на њено рушење. А рат из 1866 није имао уопште ту тенденцију.

Г. Вендел је умесно прикључио излагању и документе из којих је највише црпео податке. Ови документи (српски, пруски и аустријски) дају каткад врло занимљива обавештења и још више расветљују цео проблем. Још једно се нарочито истиче и из докумената као и из самог излагања. У односе између Пруске и Србије и Италије и Србије, везане за догађаје 1866 год., уплетен је нарочито поменути официр Орешковић. Његова улога, међутим, није нам довољно јасна. То је био, изгледа, неки полузванични политичар „фељтонист“, како је Бисмарк духовито назвао једног другог учесника у овим догађајима, грофа Узедома.

Рад. Меденица.

ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД.

УЛЦИЊСКА СОЛАНА И ПЈЕШЧАНЕ ПРОСТОРИЈЕ.

Питање Улцињске Солане већ је скинуто с дневног реда, земљиште откупљено и радови прошле јесени отпочели, па се и настављају у колико вријеме дозвољава.

Али широј јавности није можда познато ни мјесто ни положај будуће Солане, те, држим, неће бити згорега, ако то укратко прикажем читаоцима „Записа“ — додирујући се и пјешчаних просторија од „порт-Милене“ до ушћа ријеке Бојане.

Улцињска равница почиње од саме вароши, па се пружа десно и лијево до ријеке Бојане, у дужини до 15 км., а дијели се на „старо-турско“ поље и ново, луг — Кнету, која је раздијељена досељеницима, послије заузећа Улциња 1880. г., те најзад, баруштине обалом ријеке Бојане са поменутим пјесковима. Равницу додирују са сјеверне стране и са запада ред брежуљака и Бривска гора, са југа море, а са истока ријека Бојана, која код Шинкола (Св. Никола) увире у море и чини малу „делту“ — острво „Аду“, која се знатно искоришћује. Кривудава Бојана граница је према Албанији. Улцињска равница плодна је, ма да је безводна; само је режу двије суве речице: Кодрица и Брделуша, које сакупљају сплаку од Можуре и околних брежуљака, па понекад и плаве раван. Речице пролазе поље и сливају се у мало језерце Зогај, које се налази на средини луга као чаша. Језерце је у вези са морем помоћу широког канала зв. „Порт Милена“.

На исушивању ових баруштина почело се је радити од 1886. г. када је и прокопан први канал од језера до мора, који је и одводио сувишну воду. Ново поље „Кнета“ постепено се исушивало, дијељено досељеницима Црногорцима и Приморцима, и брзо раскрчило, те постало богата житница све до страшног излива ријеке Бојане 1896. год. Велика водена бујица пробила је те године обалу Бојане, улила се у језерце, па каналом ка мору разурила пјешчани терен, проширила уски канал и тако се створио велики широки канал зв. „Порт Милена“, касније отворен као згодно пристаниште и уточиште за лађе једрилице. Плодна равница од 1896. г. почела је да опада, јер ју је плавила слана вода, која је из мора каналом надолазила у толикој мјери, да је већи дио зиратне земље потпуно осолила, да је чак и трава слабо расла. Године 1911. добило је неко италијанско друштво концесију за 30 година да исуши луг и мочвари око језера. Земљиште је подијељено у три категорије. У првој категорији било је преко 600 рала (1 рало 1821. кв. м.); у другој предложено 300, а у трећој до 400 рала. Друштво ништа ваљаног урадило није, већ су власници са тако дугим отуђивањем некад плодне равнице веома оштећени у сваком погледу.

Улцињска солана има се подићи на великом простору са западне и сјевероисточне стране језера, заузимајући најбоље комплексе ливада и зиратне земље. Солана је обухватила 503 ha земљишта разног квалитета, које је процијењено: I класа 2000 дин. а III класа дин. 272 од рала. Улцињани су примили за одузето им земљиште око 2,595.000 дин. Наравно, нико не жали свој иметак, само да се постигне оно, што се је одавно жељело. Стручњаци су предвидјели да ће Солана коштати око 60,000.000 динара и да ће производјати годишње преко 40.000 тона соли.

*

Пјешчане просторије, о којима сам писао у „Тежаку“ за 1926. годину, забатаљени су комплекс земљишта који би се могао искористити.

Од „Порт Милене“, а са доње (јужне) стране широког друма који веже Улцињ са Шинколом (Св. Никола) на ушћу Бојане, простире се пјешчана раван — наша мала Сахара. Простор је дуг до 10 км., разне ширине, са пјешчаним бреговима, мјестимице обраслим трњем, врбом, јовом и др. рашћем; а већим дијелом — гола раван. Равница је утрина општине улцињске, сем неки дио ближе Шинколу, те и служи за слабу испашу оваца. Дуж друма има неколико ливада, њива и шуме, које се искоришћавају, што је доказ да пијесак може да се корисно употреби.

За обраду најподеснији су „Бостани“, баш онај дио до „Порт-Милене“, гдје су прије поплаве од 1896. г. биле најљепше баште и воћњаци, али је данас најслабији за испашу (ма да на цијелом простору нема пашњака). Тај простор од неколико десетака хектара био би подесан за подизање винограда на пијеску. Овај доста велики простор требало би раздијелити виноградарима са обавезом да се према прописима подигну нови виногради, било са домаћом лозом, било са калемовима на америчкој подлози (чл. 9—10 Зак. о обнови и унапређењу винограда у вези са чл. 11—34 Правилника за извршење закона). Као путни наставник скренуо сам пажњу улцињским виноградарима на „Бостане“ и предочио им опасност од филоксере, која је већ у сусједству. Многи су се одазвали, те сам у фебруару т. г. и упутио земљиште на анализу Државној Пољопривредној Контролној и Огледној Станици — Сплит, која је доставила резултат, „свједоџбу“:

Губитак при жарењу		12.16%
Који се састоји од:		
Влаге (H. 2 O.)		0.22%
Угљичне киселине (CO. 2)		6.07%
Кристалне соли		2,57%
Органских састојака (хумуса)		3 30%
Пијеска + бјелутачна кисјелина, (укупне 6 јелут. кисјелине S. 1 O. 2)		70.98%
Гвожђа и алуминија оксида (Fl 2 O 3 + Al 2 O 3)		6.85%
Кречног оксида (Ca O)		7.72%
Магнезија (Mq O)		1.26%
Азота (N)		0.124%
Фосфорне кисјелине	(у самој кисјел. топиви)	0.094%
Калија (K 2 O)	(у самој кисјел. топиви)	0.106%
Хлора, као натријев хлориц. (Na Cl)		0.046%

Бар. *Агр. Иво Калуђеровић.*

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА.

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. Уредник Павле Поповић. Сауредници: д-р Тихомир Ђорђевић, д-р Веселин Чајкановић, Павле Стевановић, Урош Џонић. Књига VII, Београд, 1927.

Већ седам година излази у Београду овај одлични часопис у редакцији наших познатих научника на пољу историје књижевности, етнографије, фолклора, историје и језика. Сарадници су опет махом за специјалне ствари добри и сигурни њихови познаваоци, у сваком случају људи од пера и тачни истраживачи и саопштачи научних новитета. Због тога је и значај *Прилога* за истакнуте дисциплине огроман. Свака књига *Прилога* има три стална одељка: расправе, ситне прилоге и реферате. У првом одељку су опширнији чланци у којима се расправља, објашњава, допуњује увек са по нечим новим какво питање из књижевности, историје или које друге блиске области. Други одељак је намењен саопштавању ситнијих научних новости и открића која корисно допуњују наша ранија знања о извесним предметима. Веома богат и необично интересантан је трећи одељак одређен за оцењивање и приказивање свих нових научних публикација на нашем и страним језицима, у колико су те публикације у вези с наукама којима су *Прилози* посвећени.

И ова, седма, књига *Прилога* не заостаје ниуколико иза ранијих књига важношћу предмета о којима се расправља, солидношћу и прецизношћу њиховог третирања, богаством ванредно примамљивом лакоћом писаних реферата о најразноврснијим новим књигама. Како нам је овде немогуће говорити не само о сваком ситнијем прилогу и реферату него ни о свакој расправи, и ако све оне то заслужују, ми ћемо се ограничити само на неке расправе, за које нам се чини да наше читаоце могу највише интересовати.

На првом месту поменућемо чланак прота Љуба Влачића *Владика Раде по списима тајне архиве намесништва далматинског* са три немачка реферата о владици и једним његовим српским писмом. У чланку се, на основу докумената из поменуте архиве, износи најпре како је Аустрија, одмах по смрти Петра I, отпочела сплетке противу Његоша, чији је непријатељ стално остала због његове привржености Русији. Затим се говори о старањима Аустрије да придобије Његоша за себе, па кад у томе није успела, онда о њеним настојањима да га завади с Русијом, како би га потом лако потчинила свом утицају, искоришћујући у ову сврху нерасположење једног дела Црногораца према Владици. У овом неуспелом плану Аустрији је добро дошао био злогласни Владичин рођак Ђорђе који је, немирна духа, амбициозне природе и пун мржње према Владици, покушавао све да владичански престо осигура себи не презајући од лажних достава противу Владике, па чак ни од тражења помоћи од Аустрије на штету угледа и независности Црне Горе. „Ако ми Аустрија даде на расположење и само три до четири компаније војника, ја ћу у Црној Гори увести ред..... Сва Црна Гора је готова да ступи под заштиту Аустрије, он је сигуран за пристанак свију поглавица црногорских, и да је у стању ту промену у целој земљи кроз 24 сата у дело привести“ — ето то је говорио и такав је био, према пријави аустријског капетана Орешковића, Ђорђе Петровић. Разуме се Аустрија се уверила о противном расположењу Црногораца, па је Ђорђа напустила. На крају чланка дата су, према списима исте тајне архиве, неколика карактеристична податка о личним и моралним особинама Његошевим. Ту се истиче владичин високи стас, његова бистрина и проницавост, каже се да није егоиста, да је праведан, добар, љубазан према свакоме, великодушан према личним непријатељима, чијим „подцењивањем узвисио се је над обичним људима“; затим се износи да има тактичност једног финог политичара, да је жељан знања, да

говори француски, а учи немачки и цртање, да ретко кад носи свештеничко одело — једном речи Његош је и овде оцртан онаквим каквим смо га знали из других описа.

Госп. Бошко Десница у чланку *Неколико података о пераштанским хајдуцима и о харамбаши Бају Пивљанину* на основу докумената из задарских архива расветљује са неколико нових података досад потпуно непознати део живота и деловања Бајова и његове хајдучке дружине из времена пре априла 1684. (Период од овог времена па до Бајове погибије на Вртијељци добро и зналачки је разрадио Г. Ј. Н. Томић у познатој расправи „Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина“. Београд, 1901.) Најстарији помен о Бају је у једном проведиторском наређењу из јуна 1669 којим се одређује да се за заслуге према млетачкој држави унесе у списак „заслужних,“ ради примања плате и хлеба, а без обавезе даљег вршења војничких дужности, и Бајо Пивљанин, који се, према тексту истог наређења, добровољно покорио млетачкој републици, пошто је стално у ратовању с Турцима и допадао рана, а досад није био награђиван. Затим видимо Баја, по закључењу мира у Кандији, као делегата пераштанских хајдука код млетачког сената ради додељивања хајдуцима земље и издржавања у Боки Которској (почетком 1670). Три године касније, марта 1673, опет налазимо Баја као делегата у Млецима где подноси молбу сенату да се ублаже репресалије према хајдуцима, који су, на интервенцију Портину, пресељени из Рисна и околине у Пуљ у Истри и тамо се због тешких прилика почели бунити. Молба је изгледа успела, јер се и Бајо преселио у Задар по прилици већ 1674 и ту дошао у додир са српским главарима котарских ускока, у првом реду с Илијом братом Стојана Јанковића. У Задру је Бајо провео пуних четрнаест година, што се види по разним подацима о његовим кумовањима, крштењима, парничењима и др., а средином априла 1684, пошто је млетачка република приступила Светом Савезу у борби противу Турске, и Бајо се повратио у Боку и поново отпочео своју хајдучку акцију, док није јуначки завршио на Вртијељци.

У чланку *Из живота д-ра Лазе Костића* саопштава Г. д-р Алекса Ивић неколико података из живота аутора *Максима Црнојевића,* на које је наишао у списима информационог бироа бечког државног архива. Утврдивши да је аустриска полиција Костића сматрала за врло опасну личност, те га својима детективима свуда пратила, и у Аустрији и ван ње, Г. Ивић истиче да то интересовање за Костићеву личност почиње 1879, „са прелазом Костићевим у Београд, а завршује се у главном са одласком Костића из Црне Горе.“ Прелазећи преко ситнијих полициских достава о кретањима Костићевим по Аустрији, о његовим састанцима, разговорима, начину живота (једанпут је приказан као презадужени коцкар, други пут назван авантуристом и т. д.), поменућемо неколика важнија извештаја. Из писма аустриског резидента на Цетињу Милинковића из априла 1884 види се на пр. са каквим је одушевљењем примљена на Цетињу представа *М. Црнојевића,* као што се из рапорта шефа бечке полиције из септембра исте године види да је тада Костић, заједно са Змајем, прикупљао прилоге у новцу и уметничким поклонима за Зетски Дом. У мало каснијем извештају истог шефа каже се да Костић чешће навраћа код кнежева Александра и Петра Карађорђевића, са којима преговара о препуштању Зетском Дому богате библиотеке породице Карађорђевића. У свом извештају од августа 1887 Милинковић јавља да је Костић много изгубио у наклоности кнеза Николе који се стара да Костића пошаље из Црне Горе дајући му чак и путни трошак. У писмима шефа бечке полиције од септембра 1887 стоји да је „црногорски агент“ д-р Костић почетком месеца виђан у друштву Змаја, вероватно његова брата Корнелија и С. Матавуља и да се, према полициским информацијама, ради о отварању једне штампарије у Бару где би се штампао лист „Југославија“ с програмом: „уједињење Срба, Хрвата, Словенаца, Далматинаца и Бугара у једну државу“. Истовремено кад и Матавуљ, вели се даље у писму, дао се на пут и српски професор Милићевић, који ће у Загребу преко „Србобрана“ објавити поздрав кнеза Николе Хрватима. Затим се говори о намерама кнеза Николе да на своју главу стави југословенску круну, у чему га помажу ондашњи народни прваци из Аустрије, па чак и политичке личности из Србије. С друге стране Милинковић опет 1891 јавља да је Костић напустио Цетиње, јер су се његова присуства свакако хтели ослободити, па су му почели правити разне непријатности по жељи самог кнеза, (тако је бар мислио Костић) који му није могао опростити слободнију критику његове драме „Балканска Царица“.

Од „ситних прилога“ поменућемо саопштење Г. Д. Вуксана о једном рукописном еванђељу државног музеја на Цетињу, с детаљним описом еванђеља и једним огледом његова језика, и у преводу Г. д-р Д. Суботића приопштено мишљење Енглеза Hardy о Бранку и његовој поезији објављено у једном енглеском часопису из 1884, које показује сигурно познавање и Бранкове поезије и прилика код нас.

Читавих стотину страна књиге, штампаних петитом, посвећено је рефератима и приказима књига, расправа и часописа. Сви су писани ванредно лепо и занимљиво, нарочито су интересантни прикази уредника са пуно ауторитативних погледа на књижевнике и књижевне појаве код нас, али их ми на жалост не можемо ни поменути због ограниченог простора.

И. З.

Мирољуб, књижевни лист младог нараштаја. Излази месечно, претплата 10 дин. годишње. Издаје: Суботичко учитељско друштво.

Когод је у детињству читао Змајевог *Невена* зна из искуства како су остали неизгладиви утисци примљени преко *Невенових* рубрика. Нашој младежи недостаје један „Невен“, и његова се потреба све више осећа, јер данашња младеж све мање чита. Истина средњешколска младеж (нарочито она из старијих разреда) има два лепо уређивана листа *Mladost* и *Венац,* али за децу основних, грађанских

и занатлијских, као и за почетне разреде средњих школа, недостају још успешно уређивани листови. Суботички *Мирољуб* и београдска *Зорица* треба да попуне ту осетну празнину. Судећи по првим бројевима „Мирољуба“, који је почео ове школске године, овај листић заслужује нашу пажњу и по сарадницима и објављеним прилозима. За жаљење је само што ни „Мирољуб“ ни „Зорица“ нису по школама у нашој области довољно раширени. Наши учитељи би требали овоме посветити мало више пажње.

Р. М.

Starohrvatska Prosvjeta. *Arheološko-historijski časopis.* Nova serija I .1—4. Zagreb — Knin 1927. Старохрватска Просвјета није нов чосопис. Почео је излазити још деведесетих година. Рат и италијанска окупација сметала је часопису, да се обнови све до прошле године. Вриједно је прочитати уводни чланак фра Л. Маруна о постанку „старинарскога друштва“, чији је орган била Просвјета. И друштво и часопис основали су људи, који су били далеко од стручног знања. Тек прошле године друштво, обнављајући се, добило је и уреднике и сараднике стручне људе. У свесци I. (јануар-јули) вриједни су спомена чланци Ф. Шишића: О избору Фердинанда I. за краља хрватског и П. Скока: О начину писања визант. писаца слав. личних и мјесних имена. У овој свесци нас нарочито интересује чланак д-ра Шишића: Нов прилог о Косовском боју. Овај чланак написан је на основу рукописа турског пјесника Ахмедија о Косовском боју. Ахмедије је савременик Косовског боја (* 1335 + 1412) и прича да је српска војска нагната у бјегство. Мурат је прегледавао бојно поље, а један невјерник сакрив се међу мртвим љешевима и кад је Мурат наишао, пробо га ханџаром. Г. Шишић мисли, да је ова верзија тачнија од оне, да је Милош распорио Мурата под шатором, само мисли, да је Милош на неки други начин морао доћи до Мурата, а не онако, како то прича Ахмедије. — У II. свесци (јули-децембар) наставља се чланак г. Скока; за тим ту је фолклористични чланак М. Бараде: О нашем обичају „бирања краља“; Пајскер-Дуката: Раширење Словена, Ђ. Ивековића: Капитул код Книна; и Л. Маруна: Рушевине цркве св. Луке код Книна.

Иначе часопис је пун оцјена, биљежака и друштвених вијести. На крају прве свеске су правила друштва, из којих наводимо само чл. 3. :„Циљ је друштва: ископавање, научно истраживање, сабирање, објелодањивање и чување споменика, који се односе на прошлост Хрвата, дотично Славена на Јадрану или народа, који су с њима у уском повјесном додиру.“

Према овоме, и као што се већ види из досад изашлих свезака нове серије, Просвјета се бави и српском историјом. Ко се год интересује археологијом и историјом нашега народа, ми му топло препоручујемо овај часопис. Цијена му је годишње 160 динара, a поручује се код уредника д-ра Ф. Шишића, Загреб, Мажуранићев трг 21.

Д. В.

Страни Преглед, власник Богдан Поповић, уредници: Милош Тривунац и Миоград Ибровац. Излази 4 пута годишње. Претплата 60 динара.

Три свеске прве године излажења овога часописа(март, јуни и децембар 1927) најречитије доказују да је његово покретање била прека потреба. И богаством и разноврсношћу прилога. Ове три свеске С. П. представљају већ толики успех да његови уредници могу бити потпуно задовољни. Поред прилога наших најпознатијих научника Г. г. Богдана Поповића (Спорна места у преводима), Милоша Тривунца (Бранко Радичевић и Хофман Фон Фалерслебен, Змај и Валтер Фон дер Фогелвајде), Павла Поповића (Видаковић, Шнабел, Шилер), М. Ибровца (Морис Барес, Филеас Лебег, Себастиен Реал, Један непознати превод Хасанагинице) и других, налазе се ту и чланци Емила Омана, професора на Сорбони (Иван Тургењев и Жорж Санд), Николе Јорге, познатог научника и државника румунског (Савремена румунска књижевност), Филеаса Лебега, познатог француског песника, (Француске и српске јуначке песме), Мориса Миреа, француског научника, (Унру против Бонапарте), Рабиндранта Тагоре, чувеног индијског песника (О савременој цивилизацији), и других.

Може се без имало бојазни рећи да је С. П. већ са ове три свеске стао раме уз раме са најпознатијим сличним часописима на страни. Кад би било одзива читалаца, С. П. би могао ускоро и чешће излазити и бити за наше време оно што је *Архив за словенску филологију* био за Јагићево доба. Треба још нарочито истаћи, као врло користан, и информативни део С. П. о важнијим публикацијама на страни.

Р. М.

Гласник Етнографског Музеја у Београду. Да би Етнографски Музеј у Београду давао о себи јасну слику и широј јавности; да би подстакао интелектуалце на интензивнији рад на прикупљању разне грађе за дубље познавање нашега народа, од 1926. г. издаје свој *Гласник*, који уређује г. Д-р Боривоје М. Дробњаковић. Пред нама су двије књиге Гласника Етнографског Музеја у Београду, за 1926 и 1927 г. Садржина је пробрана и обрађује разне појаве нашег народа. Етнографски Музеј у Београду ставио је себи у дужност, да издавањем свога *Гласника* окупи око себе што више сарадника, људи од пера, који живе у сталном додиру са народом или залазе у села, те који могу сарађивати на овом корисном и неопходно потребном послу.

Ма да је покојни Цвијић засновао школу за проучавање и испитивање села и живота на селу, испитивање народне душе и психичких особина; ма да је из његове школе изашло једно велико коло оспособљених и добро упућених људи, који су по томе послу учинили доста и обогатили науку о етнографији нашег народа, — опет није све учињено, што је хтио велики учитељ; остало је још много неиспитаног, незапаженог, непознатог. Наш је народ етнички свјеж; у њему лежи силно и драгоцјено благо, и то народно благо никад довољно

не може бити испитано. На жалост, што даље одмичемо напријед, оно све више пропада; оно се на наше очи губи и нестаје га. Колико ли је дивних особина нашег народа нестало, а колико ће их нестати! А све те особине, скупљене и сређене, дале би јасну слику живота нашег народа и биле би вјерно огледало народне душе, која је била велика и стваралачка.

Настало је најкритичније доба за препород, доба када се ствара дубоки јаз између прошлости и садашњости. Поратно вријеме донијело је разноврсна разочарања, нове погледе на живот, рад и друштво; настао је у нечему нов ред, у нечему поремећај. Многе пређашње вредности изгубиле су значај; настале су нове вредности, у извјештаченој боји, намећу се и пријете да загосподаре. Намеће се људима и нова борба за опстанак, борба пуна ужаса и страхоте, у којој се све заборавља при мучним посљедицама. И у овом новом животу, вијеку материјализма, дижу се пигмеји, а падају горостаси. Све се помјерило са свога мјеста, па и народни живот силно трпи један крут, насилан преображај. Под утицајем околности људи се удешавају према приликама; без резерве присвајају свакојаке новости, не марећи, да ли су наш производ или туђ, наметнут. Тако људи лутају, срљају и падају. Сви ми старији живи смо свједоци нечега, што нам пада необично. У данашњој вртоглавици најмање се помишља на прошлост. Колико ли смо измјена доживјели у најскорије вријеме! И не само у ношњи, лијепим обичајима и раду, него и у религијско-моралним осјећајима, у погледима на свијет, у оцјењивању разних вредности.

Никад као данас не пропада наше народно благо; никад није било већег нехајства за прошлост; никад веће опасности, да се наш човјек отуђи од својих лијепих обичаја, који су били наше национално обиљежје и силан чувар народне свијести. Црква није данас за нас оно, што је била за наше претке; вјера нас не кријепи, нити нам даје унутрашње снаге за одушевљен полет у остварењу великих дјела. Посљедњи рат довео је у дотицај људе са разних страна и од разних језика, и, како је рат најстрашнија појава, која људе доводи до бјеснила, људи су пренијели једни на друге многе зле особине, а ове се тако силно припоје, да се више никад не искоријене. И тако се десило, да су се многи здрави појмови пореметили, да се песимизам зацарио и освојио појединца и друштво.

Треба спасти, што се може спасти; треба отргнути од заборава све лијепе особине нашег народа. Потребно је млађе генерације навести на пут познавања прошлости народне, да на чврстим темељима подиже своју народну зграду. А да би се то постигло, треба бити с народом у непрестаном и живом контакту, проналазити и испитивати разноврсне манифестације народне душе. Наш је народ био веома живе нарави, стваралачке моћи, пун полета и снаге, оран за живот и животну борбу, одан вјери, храбар, патриота до самопрегорења, пун љубави и смисла за живот. Био је у слободи велик и силан, у ропству још већи и силнији; муке је подносио стојички; није се дао уплашити, ни кад је гледао смрти у очи. Ми још не знамо све, шта је био наш народ; ми не познајемо довољно стабло, на коме је израсла наша грана. А ко не познаје своју прошлост, не познаје ни себе; тај се претура и пада, да више не устане.

Послије Српске Краљ. Академије Наука, која је издала повећи број публикација из етнографске области нашег народа, Етнографски Музеј у Београду чини једну велику услугу општој ствари. *Гласник* је прикупио око себе повећи број академски образованих писаца, који са својим прилозима чине част и музеју и науци. Међу сарадницима наилазимо на позната имена наших писаца и научника: Емила Цветића, Д-ра Боривоја М. Дробњаковића, Д-ра Јована Ердељановића, Д-ра Тихомира Р. Ђорђевића, Д-ра Ника Жупанића, В. Талачића, М. Карановића, Д-ра Сима Трojановића, Д-ра Веселина Чајкановића, Николу Зогу и др. Имена сарадника су довољно јемство, да вјерујемо, да ће *Гласник* остати на висини и бити примјер, како се служи народу и науци.

Андрија Јовићевић.

БЕЛЕШКЕ.

Г. Фрања Шрамек, чију приповетку *Септембар* доносимо у брижљивом преводу г-це Хрваћанин, заузима једно од најугледнијих места у савременој чешкој литератури. Рођен је 1887 године, а у књижевности се јавио врло млад, већ 1901 год. Од тада, сарађујући на свим већим чешким часописима, он стиче све бољи глас. Од његових бројних дела на наш језик није много преведено. Колико нам је познато до сада смо имали само његов *Сребрни Ветар* у издању загребачке *Забавне Библиотеке* и једну омању приповетку у *Српском Књиж. Гласнику.*

„Истанчан осећај, профињен и дубок поглед психолога и искреност, то су особине Г. Шрамека као писца“. Те особине су и у овој приповетци изразите.

Вил.

Десанка Максимовић: *„Врт детињства“*. Београд, 1928.

Овој збирци име врло добро стоји. Висока уметност, коју Д. Максимовић негује у поезији, добила је и у овој збирци леп прилог. Ни једна од ових песама није написана по каквој конвенционалној потреби дидактичке инспирације, што је најчешћи случај код досадањих „намењених“ збирки. Језик је овде присан и упечатљив, а сугестивност мотива непосредна, те чини, да се песме осећају као топла сећања припивена неизбледиво за наше памћење. Она нам у овим песмама ускрсава детињство дочаравајући га као реалност, која се преживљује. Отуда су оне подједнако блиске и одраслом читаоцу, као и детету што несумњиво проширује и подиже уметничку вредност самој збирци и истиче је међу осталима.

Мих. Делибашић.

Календар Просвета за 1928. Уредио Редакциони Одбор Задруге Социјал.-Културног Рада. Издање „Просвете“. Сарајево.

Радећи на просвећивању одраслих из најширих народних слојева, друштво Просвета издавало је у ту сврху нарочите публикације, између осталог и своје календаре. Истина прва два календара (за 1905 уредио га Светозар Ћоровић, за 1906 Г. Шћепан Грђић) више су били као званични билтени Просветина рада у ранијој години него што су имали циљ просвећивања народнога, нарочито онај за 1906. Кад је 1907 почео излазити лист „Просвета“ који је служио искључиво обавештавању друштвених чланова о организацији и раду Просвете, онда су календари (после паузе од четири године први је изишао 1910), према тадашњим политичким и националним приликама, служили као ванредно успела и у националном смислу корисна лектира за народ, јер је све званично било остављено листу. Забава и поука нису биле занемарене, и ако су биле потиснуте васпитно-патриотским чланцима. Ови предратни Просветини календари били су ванредно лепо уређивани и снабдевени многобројним илустрацијама. Уредници су им били Ђорђе Чокорило, Г. Д-р Владимир Ћоровић и Ристо Радуловић.

После рата Просвета од 1922 опет издаје своје календаре, једне године често по два: један за грађане и други за мање писменије читаоце. У својој држави, после испуњења више мање свих ранијих националних тежњи и у сасвим друкчијим социалним приликама, Просвета је донекле променила и смер својих календара. Док је у ранијим календарима национални моменат био претежан и њему готово све било подређено, дотле у послератним главна се пажња посвећује културном стању народа, културни моменат је предоминантан. Такви су календари које су уредили Г. Г. Васа Стајић, Никола Видаковић и Војислав Гаћиновић. Такви су и календари за лањску и ову годину у уредништву Редакционог Одбора Задруге Социално-Културног Рада у Сарајеву. Техничка опрема свима је добра и солидна, садржај веома разнолик и занимљив, и једино у погледу унутрашње вредности прилога могле би се правити замерке у поређењу једног календара са другим. Њих би може бити највише било о садржају календара који је пред нама, кад би га упоређивали с ранијима.

У *општем делу* су чланци разноврсног значаја. По нашем мишљењу неки су од њих, било због своје специалне важности, било због новинарско-фељтонског начина писања, слободно могли изостати из једне едиције намењене у најбољем случају публици осредње писмености. Свакако су добри и занимљиви прилози пок. Јураја Бианкиниа, Г. Г Јов. М. Јовановића и Милана Карановића, ма да и неки од осталих прилога нису депласирани у једној оваквој публикацији.

Чланци из дела посвећеног Војводини писани су веома лепо, али и по предмету и стилу претпостављају једног прилично интелигентног и у ствари верзираног читаоца. Готово исто се може рећи и за чланке посвећене привреди и просветној политици нашој, у колико не садрже понављања мисли о неким већ и вулгаризованим поратним недаћама нашим.

Део календара посвећен уметности добар је. Ту је лепо писана приповетка Г. Марка Марковића *Нурија Кравар,* једна занимљиво испричана визија Г. Хамзе Хума, песме Г. Г. К. Н. Милутиновића, Јакше Кушана, Мих. Делибашића, Вере Делибашић, Михаила Мирона и Алека Димитријевића. Није без интереса, и ако изнесено суво и без осећања, и једно сећање из рата од Г. Милутина Јовановића.

Народна читанка, забавни део календара, посвећен простом и неуком свету, садржи три четири народне песме, пет народних прича и три ситна прилога (један о Г. Принципу и два о Просвети), и то свега на 18 страница. Боље је и целисходније било раније издавање популарних Просветиних календара са нарочитом наменом за прост свет, као што је било 1922, 1924 и 1925 године. Ако је због материјалних разлога то било немогуће, онда је у оваквом календару требало дати много више места делу посвећеном народу и обогатити га пригоднијом и кориснијом садржином.

И поред ових замерака, календар Просветин је једна добра књига, један алманах од вредности, свакако наш најбољи календар.

И. З.

Душан С. Николајевић: *Краљ Милан и Тимочка буна.* (Издање и штампа Графичког Института „Народна Мисао“. Београд 1927. 8° с. 1—131. Цијена?) Ова интересантна књижица подијељена је на два дијела: 1, Краљ Милан у најновијој историографији, и: 2, Краљ Милан и Тимочка Буна. У првом дијелу говори г. Николајевић о историјским радовима о Краљу Милану. Природно је, да то на првом мјесту упућује на г. С. Јовановића, чији су уопште „историјски радови реалистично и артистично оживљавање факата, давање душе материјалу“. Разумије се, да писац не прима све закључке г. Јовановића, као што се исто обара и на друге писце, који су писали о Краљу Милану и којима, као да је — каже писац — био једини разлог писања, да опишу Краља Милана у што црњој боји. Поред тога пишући о Србији и њеним приликама, писац изводи један строги суд о Русији, која нашу ствар није никад помагала онолико, колико је требала и колико је могла. Интерес Русије, у старије вријеме, био је за нас веома површан, док смо јој требали добри смо били, кад нас није требала, заборављала је на нас. У књизи својој г. Николајевић спомиње често Црну Гору. Спомиње је од веза Петра I. и Карађорђа па све до најновијег времена. На памфлет Пироћанчев, од кога, да узгред речемо, није још нико устао да брани Црну Гору одговара г. Николајевић, рекавши у првом реду, да је књаз Никола „са свима својим манама, ипак типичан Србин и једна крупна историјска личност“. У главном сва књига је полемичког карактера и у првом реду обара се на писце, који у својим монографијама о појединим личностима из наше историје пишу само о њиховим рђавим странама и указују на њих. Добро би било, да се овај пишчев савјет послуша. Ми и иначе немамо много великих људи, а кад се и на њих баци проклество, ко нам онда остаје!?

Д. В.

Радован С. Радовић: *Црна Гора у Светском рату. Београд 1928.* Недавно се појавила и ова књижица (истина с нешто звучним насловом), која треба да допринесе расветљавању улога Црне Горе у последњем рату. Али она је у ствари низ оптужби на извесне тврдње ђенерала Пешића.

Намера Г. Радовића је оправдана, али би било далеко боље да је писац оперисао само хладним и веродостојним документима, а оставио жучни и полемичарски тон. Најбоље би било да г. Радовић организује систематско прибирање грађе која се односи на ово питање. Има доста официра који чувају код себе доста докумената о томе. Нека се они, као учесници догађаја, постарају да се грађа прикупи, а биће историчара који ће знати искористити тај материјал. Оваквим брошурицама то важно питање неће и не може бити расветљено.

Р. М.

Ж. Милићевић. *У постојбини наших копаничара и зографа.* (Цртежи Љ. Ивановића. 8⁰ стр. 1—48. Београд 1927.). Негдје љетос јавио се г. Милићевић с неколико фељтона под горњим насловом у београдској „Политици". Ти фељтони оштампани су сад у засебну књигу. У свем је у књизи седам чланака са седам цртежа. У првом чланку описан је Галичник, према коме је природа била немилостива, али су по опису г. Милићевића његови грађани побиједили природу и створили кућна огњишта, у којима се лијепо живи. У другој половини овога чланка говори се о занимању Галичанаца, који се баве у главном сточарством и печалбом. У другом чланку говори се фабрикацији качкаваља. У трећем гланку говори се о галичанској свадби. Посебан чланак посвећен је жени Галичанки. Галичанка ради послове, које ради уопште наша сеоска жена. Патријархалан начин удаје остао је још у овом крају: дјевојка се не пита за кога ће поћи, већ за кога јој одреде родитељи. Живот јој је тежак у толико, што највећи дио године остаје без мужа, који је на печалби, али патријархални морал је чува.

У потоња три чланка говори се о најзнатнијим галичанским грађанима: Зографу Данилу Фрчковцу, Павлу Каџијевском и војводи Доксиму Михајловићу. Данило је потоњи зограф свога племена, које се почело бавити зоографији негдје у XVIII вијеку. Данило је радио на црквеном сликарству најприје у Грчкој, па у Румунији и Бугарској. Од 1912 ради у нашим крајевима, цртајући многобројне иконостасе и ликове појединих светитеља. Други, у неку руку вођа свога села, Павле Хаџијевски, приказан је као човјек, који је нарочито волио циганску музику, и тражио је Цигане чак на азијској страни! Он је у свом селу поставио и попове, довољно је било грчком владици дати десет лира, да постави у Галичник за свештеника кога је хтио. Е, такав му је био турски вакат. Треће знатно лице галичанско је војвода Доксим, који је као комитски војвода погинуо на Младом Нагоричану.

Сви чланци су писани с пуно љубави за предмет који описују. И ако су чланци, као што рекосмо, писани фељтонистички, ипак се

у њима нађе подоста етнографске грађе и они су лијепа допуна радње Косте Манојловића о Галичнику у „Гласнику Етнографскога Музеја" (I. 1927). У кратко ова књижица чита се лако и вриједно ју је прочитати.

Д. В.

Ж. Милићевић: *Од Охрида до Санџака.* (Цртежи Љ. Ивановића. Штампа Државне Штампарије, Београд 1928. вел. 8⁰ стр. 1—106. Цијена 20 динара). Ово је за кратко вријеме друга књига путничких биљежака г. Милићевића, у којој је описан пут од Охрида до Звечана. И да не знамо, да је г. Милићевић пјесник, лако бисмо га познали, а нарочито по једној његовој биљешци у овој књизи „Ђачка лета 1896". И добро је, што је г. Милићевић написао ово сјећање у прози, у стиху би оно много, много изгубило. Сви чланци у овој књизи, њих шеснаест, пуни су података из историје, географије и гдјешто фолклора. Ту су описи старих наших кујунџија, сликара и других мајстора. Природно је, да Србин, пролазећи крајевима у којима су сједјели и владали наши стари цареви, не може да пише шаблонски. Ту мора да избије осјећај и срце, а и једно и друго дао је г. Милићевић у овој књизи у пуној мјери. Пишући о поломљеној липљанској цркви он је описује, као да је то била највеличанственија грађевина наше старине. Он жали што ју је толико вијекова робовања довело до рушевине, а та његова жалост утиче и на нашу душу, и ми је жалимо, и ми болујемо и за њом и за мноштвом наших средњевековних споменика, који злим удесом дотрајаше до нашега доба у рушевинама. Ко жели да проживи велики дио наше историје, нека чита ову књигу г. Милићевића. Унапријед може му се јамчити, да неће зажалити за изгубљеним временом.

Д. В.

Анте Ковач: *Сентиментална путовања бога Марса. Загреб 1928.* Серија исечака из светског рата, књижевних, пријатних, успелих. Дикција сажета, нервозна, овлашна. Тон присан, готово аутобографски (...„усташко гњездо, у коме је једно доба био старешина и грдну муку с нама мучио наш драги др. Живко Њежић, Сарајлија"). Разноликост велика и у типовима, и у срединама, и у простору. Доста смисла за пријатну карикатуру и лаку иронију (...„чврсто држи (козак) немирног и задахталог коња аустрофоба"). Један дах пријатне непретенциозности издваја се из књиге. Имаће, и треба да има, читалаца међу онима који су осетили светски рат.

Иначе, радња доста неразвијена, у заметку, типови се, ипак, лако позабављају. Баш због оне козерске овлашности у цртању. Остаје утисак добрих фељтона. По способностима опажања и цртања које је писац показао, имали бисмо права очекивати ствари веће амплитуде и знатнијих размера.

W.

Бешевић П. Стеван: *Илустрована ђачка антологија за одрасли је ђаке основних и средњих школа. Песме и приче српских, хрватских и словенских писаца.* Издање књижарнице Рајковића и Ђуковића 8° с. 1—320, Београд 1927. Послијератно вријеме, у колико се тиче овавких књига, изгледа, да је обољело од болести старога Јеремије Карађића, чији су специјалитет биле антологије и слична издања. Готово је мало ко од наших књижевника остао, да у ових седам-осам потоњих година није дао једну антологију. Мени уопште нијесу миле антологије. То су књиге, у којима састављач на силу хоће, да се свакоме свиди оно, што се њему свиђа. То се може рећи и за најбоље антологије, а што тек да речемо за ову гомилу послијератних антологија! Па, ипак морамо издвојити ову Бешевићеву антологију, а нарочито стога, што је она намијењена дјеци и које се није нико сјетио, да је изда досад. Прије рата дјечја слична лектира били су „декламатори" и друге овакве књиге, али су редовно имале садржај, којему је у главном давао тон Чика Јова Змај, па и остали неколицина дјечјих пјесника. Г. Бешевић није ударио тим путем, он није прелиставао сву нашу дјечју књижевност (у колико је уопште има послије рата). Он је растворио свој „Наш Лист", који је уређивао 1921—1924, и из њега је исписао, што му се чинило да је најбоље. Ма да ми не поричемо, да је „Наш Лист" био добар часопис за дјецу, и радо признајемо, да је штета, што је престао излазити, ипак ни у њему није било све суво злато, па према томе није све ни у овој Антологији.

Књига госп. Бешевића подијељена је на четири дијела: пјесме, приче, мале приче и басне. Пјесама је највише, њих 86, док прича и басана, има у свем 47. Ја мислим, да овај размјер није добар, јер су приче и милије и лакше и ближе дјеци но пјесме, све и кад би пјесме биле првокласне, што ни у једној антологији, па ни у овој, није случај. Што ће н. пр. дјеци оно тумачење отаџбине у пјесми „Домовина" (стр. 28). Ту се каже, да је домовина „љубав за облак", „љубав за песму" и чак „за тресак бесних летњих олуја"! Има ту још и потежих ствари; на крају пјесме. Кад већ имамо права да очекујемо, да ће пјесник казати јасно дјеци, што је домовина, он опет празнослови, и каже, да је домовина: магла и бајка! Аратос га и оваквог тумачења, што је отаџбина, дјеци основних и средњих школа (за I и II разред)! Или на примјер пјесма „Пред подне" (стр. 45); тешко, да ће ове мале птице (које се спомињу у овој пјесми) „вас'јоном летећ широм" — загријати кога малишана. И т. д. и т. д. Али су приче боље, далеко боље, а што и нијесу све боље значи, да их није било у „Нашем Листу" и онда Господин Бешевић не би био ни мало погријешио, да их је потражио гдје другдје. Госп. Бешевић мисли, да је ова послијератна вртоглавица захватила и нашу дјецу и да им треба дати неку модерну причу, или што слично. Али то није тачно и послијератна су дјеца таман онаква, каква су била пред сто и више година, њих није захватио талас промјена (на горе). Па што ће онда прича „Изненађење" (стр. 109—114). Она је испричана ради поенте, да не ваља превјеривати вјером. Овакве су нам приче требале, кад су Срби кренули с Арсенијем, а данас нема опасности од превјере, а и колико је има она се чини из чиста разума, па залуд ово Заријино морално поученије.

Позната књижара Рајковић и Ђуковић књигу је одлично опремила и служи јој на част. Цијена је књизи 40 динара и може се слободно препоручити нашим ученицима.

Д. В.

Сретен Стојановић: *Импресије из Русије.* (Београд, 1928. Страна 79, 8°. Цена 15 дин.)

Већ дуго ништа веродостојно не доприје из Русије до нас. Има у новинама сваки час вести, пишу и сами Руси, емигранти, али у свему томе тенденциозност је очевидна. Крајем прошле године били су у Русији тројица наших млађих јавних радника, г. г. Драгиша Васић, књижевник, Вл. Рибникар, новинар и С. Стојановић, вајар. Сва тројица су пошли отворене душе, мање или више, да на извору упознају данашњу Русију. Сва тројица су у већим београдским дневницима објавили своје утиске, г. Стојановић их је из *Новости* прештампао и у посебну књигу, која је пред нама.

Г. Стојановић је уметник и његова интересовањакрећу се у првом реду око уметничког живота у Русији. Писац има утисак да је уметност развијена, да је држава штедро помаже и да ова даје завидне резултате. Сами доморотци су заинтересовали писца и за ствари изван уметности: за живот на селу, у фабрикама, за нове облике живота уопште. Данашњи Руси воле да странцима покажу резултате свога десетогодишњег рада, као да хоће и пред странцима и пред самима собом да оправдају толико проливене крви.

Општи утисак који се из књиге г. Стојановића добија о животу у данашњој Русији био би да је све још увек у изградњи, али да се осећа један скоро надчовечански напор у свима облицима живота да се нешто добро учини. „Стара се лађа креће, кров се злати, а ребра се подмазују свежим катраном, куцају чекићи и чује се хука мотора..." каже на једном месту писац, а мало даље се са нешто оправдане скепсе пита „да ли ће лађа, нешто обновљена и преиначена, да удари низ воду и повуче у воду бурлаке, или ће заједно с њима у пуном напону са позлаћеним кровом и ребрима да запева..."

Г. Стојановић је своје импресије писао под свежим дојмом доживљенога и виђенога, па књига има све врлине, а и све мане једне импровизације. Писана је лако, читко и чита се са интересовањем, али местимично има овлашности. Она долази после дугог ћутања о Русији и пада на наше душе, да употребимо једну стару фигуру, као плаха киша на земљу испуцалу од суше. Пожелети је да и сапутници г. Стојановића, нарочито г. Васић, издају у књизи своје написе о Русији.

Вил.

Ko je ko u Jugoslaviji. Izdanje Jugoslovenskog Godišnjaka (Beograd) i „Nove Evrope" (Zagreb). Zagreb, 1928. 8° str. 1—168. Покушај

ове врсте, да се да „адресар“ наших познатијих јавних радника, штампан је год. 1926. у књизи „Годишњак Срба, Хрвата и Словенаца за 1926.“ Горња књига допуна је овог „Годишњака“. Да је био издавач књиге „Ко је ко у Југославији“ сама „Нова Европа“, ми бисмо јој могли доста замјерити, но пошто је био њен суиздавач „Југословенски Годишњак“, морамо јој понешто и опростити. Што ће н. пр. у овој књизи Рагиб Чапљић, трговац и народни посланик, па Иван Челан, земљорадник и народни посланик и т. д. Широј јавности није потребно да уопште зна за њих; њихови бирачи, који ће их потражити једино ради какве интервенције и ако је у опште буду могли свршити, — наћи ће их и без овог адресара. Ми замишљамо, да би ова књига, коју би издала сама „Нова Европа“, требала да садржава само имена људи од књиге, а то би било потребно, не толико ради њихове адресе, колико ради њихове биографије и списа њихових књижевних дјела. Ми се надамо, да ће нам „Нова Европа“ дати и овакву књигу и тиме нас задужити, само би њени подаци морали бити и пунији и тачнији, но су овога пута. Нама је жао, што у овој књизи нема доста радника на књизи из наше покрајине: Томановића, Јовићевића, војв. Вуковића, Ђоновића, Шобајића и т. д., али из предговора књиге видимо, да то није искључива кривица издавача. Ново, већ објављено издање, надамо се, да ће бити потпуније, па макар било и са сувишним именима, којих има доста ова књига. Но, и поред тога ова је књига интересантна и потребна и ми је препоручујемо нашим читаоцима. Ко је жели имати може је добити по цијену од 30 дин. код Управе „Нова Европа“ Загреб, Прерадовићев Трг бр. 9/II.

Д. В.

ПОВЕРЕНИЦИ „ЗАПИСА“

Бар, ...	Г. Мих. Доманчић, директор гимназије.
Београд, ...	Г. Дим. Ђилас, б. чин., К. Милана 81.
	Г. Љ. Тановић, студ., Иванковачка 12.
Беране, ...	Г. Љуб. Недић, шк. надзорник.
	Г. Мил. Васовић, проф.
Вел. Бечкерек, ...	Г. Бор. Јовановић, проф.
	Г. М. Ракочевић, проф.
Бијељина, ...	Г. Милица Мирковић, проф.
Вуковар, ...	Г. Крсто Оташевић, шеф фин. управе.
Дан. Град, ... ,	Г. Рад. Ивановић, дир. гимназије.
	Г. Блажо Беговић, шк. надзорник.
Колашин, ...	Г. Јагош Вујисић, шк. надзорник.
Котор, ...	Г. Иво Митровић, шк. надзорник.
Никшић, ...	Г. Ђуро Мрваљевић, проф.
	Књижара Браће Каваја.
Нови Врбас, ...	Г. Јово Тошковић, проф.
Нови Бечеј, ...	Г. Б. Ђурковић, фин. чиновник.
Подгорица, ...	Г. Алек. Лаиновић, суплент.
Плевље, ...	Г. Р. Мирковић, чинов.
Сарајево, ...	Г. Мих. Делибашић, проф. II гим.
	Г. Никола Вучинић, чин. пор. уреда.
Скопље, ...	Г. Цвјетко Драговић, студ. филозоф.
Требиње, ...	Г. Рад. Ракочевић, поручник.
Улцињ, ...	Г. Перо Вучковић, дир. гим.
Цетиње, ...	Г. Лука Велимировић, ср. школски надзорник.
Црнојевића Ријека, . .	Г. Андрија Јовићевић, пенсионер.
Шавник, ...	Г. Филип Вукчевић, фин. чиновник.

ЦРНОГОРСКА БАНКА

НА ЦЕТИЊУ

ОСНОВАНА 1906. ГОДИНЕ

АДРЕСА ЗА ТЕЛЕГРАМЕ:

За централу: БАНКА За филијале: ЦРНОГОРСКА БАНКА

Жиро рачун: код НАРОДНЕ БАНКЕ С. Х. С. филијале ЦЕТИЊЕ,
и код ПОШТАНСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ САРАЈЕВО (бр. 9048).

ФИЛИЈАЛЕ:

БЕРАНЕ, КОЛАШИН, НИКШИЋ, ПОДГОРИЦА, СТАРИ БАР

ЗАСТУПНИШТВО:

РИЈЕКА ЦРНОЈЕВИЋА, УЛЦИЊ, АНДРИЈЕВИЦА

ОБАВЉА

СВЕ БАНКАРСКЕ ПОСЛОВЕ КУЛАНТНО УЗ НАЈПОВОЉНИЈЕ УСЛОВЕ;

ПРИМА

УЛОГЕ НА ШТЕДЊУ СА И БЕЗ ОТКАЗА И ПЛАЋА НАЈБОЉУ КАМАТУ;

ОТВАРА

ТЕКУЋЕ РАЧУНЕ ТРГОВАЧКИМ И ИНДУСТРИЈСКИМ ФИРМАМА;

КУПУЈЕ и ПРОДАЈЕ

СТРАНЕ ВАЛУТЕ И ЧЕКОВЕ ПО НАЈПОВОЉНИЈЕМ КУРСУ;

ОВЛАШЋЕНА

ЗА ОСИГУРАВАЊЕ ВАЛУТЕ;

ВРШИ

ИСПЛАТЕ И НАПЛАТЕ У ЗЕМЉИ И ИНОСТРАНСТВУ.

ЦРНОГОРСКА БАНКА ИМА ДИРЕКТНЕ ВЕЗЕ
СА ИНОСТРАНСТВОМ.

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ.)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:

ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:

**ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.**

Књига II. Свеска 6. **ЦЕТИЊЕ** Јун, 1928. Год. II.

САДРЖАЈ

„ЗАПИСИ“ излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа“, Цетиње.

Администратор: Петар Л. Николић.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига II, свеска 6. — Јун, 1928.

АЛЕКСА ШАНТИЋ.*

Данас је сав Мостар у гибању, све је на ногама. Мостар се сећа свога песника, хоће да ода пошту ономе који је подигао његов углед и пронео његов глас широм наше отаџбине. То је несумњиво најбољи доказ колико Мостар зна ценити своје велике људе. Јер Алекса Шантић био је најпре Мостарац, и све оно што је у његову делу остало трајно непосредно је везано за Мостар, за мостарску средину, за овај наш сиви крш и ово стење за које нас вежу најсветлији тренутци наше блиске прошлости. Ниједан наш писац није се био толико срастао са својим родним местом као он, ниједан наш писац није толико саосећао са својим домороцима као он. Што је узрок томе? Васпитање, природна наклоност повученом животу, тишини, самоћи? Васпитан најпре у Мостару, у родитељској кући, где је свршио три разреда трговачке школе, па затим једну годину у Марновом Лицеју у Љубљани, где је кретање изван куће било дозвољено само под контролом старешина, Алекса Шантић, одмах после кратког школовања, продужио је и у Мостару тај живот „међу четири зида“, живот помало отужан, монотон, без икаквих промена. Ту ја он ушао у патриархална осећања своје фамилије и у раној младости усисао сву лепоту традиције свога дома.

Шантић је, као што је познато, у својој поезији створио тако рећи један читав култ дома и огњишта. Да је било обилатих материалних средстава на располагању, то је, по нашем мишљењу, требало и у самом споменику нагласити. То уметник може учинити без великих напора, и та се идеја сама од себе натура. Споменик овакав какав је, иако скроман, ипак показује да наше друштво није утонуло потпуно у крути материализам данашњице и да зна ценити духовне вредности које су коначно једине трајне. А то је мерило за културни ниво једног народа. У свима просвећеним земљама одаје се и живом и мртвом писцу почаст као народном изабранику који кроз своју уметност говори душом тога народа; за живота му се пружа материално обезбеђење да може развити своје способности у пуној мери; после смрти предаје се новим покољењима као аманет на чување. А како је код нас? Какав је социални положај књижевника? Узмите неко-

*Читано на академији „Просвете“ у Мостару, на дан откривања споменика Алекси Шантићу, у новембру прошле године.

лика примера од јуче. Иво Ћипико, приповедач ретких квалитета, којим би се поносио и један велики народ, само је недавно у Старом Каштелу, тихо, нечујно, као најобичнији рибар; када је сахрањиван Борисав Станковић, наш најјачи приповедачки таленат до данас, кажу да му је пратња била скоро као каквом железничком кочничару! А замислите како би то изгледало да је, например, умро „првак" једне политичке партије! Петар Кочић је познавао народну психу, и његову благодарност, па му је и било оно што је прорекао, да је „липсао као пас". Светозар Ћоровић, у последњим данима живота, био је у најцрњој немаштини. А за Алексу Шантића знате. Како би му се, јаднику, засветлело лице када би му стигао какав јачи хонорар. Био се, пред крај живота, поново бацио на превођење Хајнеа и немачких лиричара да би само дошао до животних средстава. Увек је ћутао и никада се није тужио. Револт који је избијао у неким стиховима његових последњих песама долазио је отуда. Горд и ћутљив када су биле у питању ствари које тангирају његов приватни живот и његово издржавање, до крајњих граница неспретан у практичном животу, Алекса Шантић је увек био добар и приступачан човек, велики патриота и занесени национални романтик до последњег часа.

Хоћете ли да вам, бар у неколико потеза, прикажем песничко дело Алексе Шантића?

Јован Скерлић, један од наших књижевних критичара који су стварали и рушили књижевна имена пре рата, имао је наклоност, која се да разумети само као једна књижевно-опортунистичка појава, да истиче све песнике који су били надахнути родољубивим осећањем и све ондашње наше романсиере који су у својим романима расправљали понеку социалну „тезу". Писац који је заузимао тако угледно место у свим нашим националистичким покретима у доба када је национарну свест нашег народа трабало јачати и очувати, Скерлић је, сасвим је разумљиво, морао имати једну „слабост" према родољубивим песницима. Он је указивао на здравље и конструктивност Шантићевих родољубивих мотива насупрот песимистичкој поезији Dis-а и Симе Пандуровића, кога је натерао да напише, за време Балканског Рата, песму *Војнички Растанак.* Али, поред свега хваљења родољубиве лирике, Скерлић је добро осећао, и казивао, да је главна снага Шантићева у песмама које су инспирисане домаћим огњиштем, кућним прагом, успоменама на детињство и младост. И то је добро уочено. Ту је емоционалност Шантићева на врхунцу и то је оно најглавније што му даје једно особито место у нашој лирици. Кад говори кроз уста онога који бдије над кућом, над огњиштем, који је духовни подстрекач и покретач домаћег живота, његова је емоција сва усталасана и обузима нашу душу као стрепња. У моћној, и непосредној, песми *Отац,* која је први пут имала наслов *Поломљени Плугови,* за нас јачи, и сугестивнији, од првог, он зове, позива, као клонуо апостол:

Где сте?... Вашу песму не чујем из луке,
А то, децо, љуто боли ме и врећа...
Све једнако мотрим испод сухе руке
Нећете ли доћи са далеких међа...

Орању је доба. У плавоме небу
Молитве се чују ластавица рани'.
Старати се треба о насушњем хљебу,
А ја сам оронб... Ко ће да нас храни?

Па, као рефрен, у последњој строфи, кад болно уздахне:

Вај, плугови ваши поломљени стоје...

У таквим заносима, понесен једном узвишеном идејом, сав устрептао и узбуђен, забринут за судбину свога народа кога упоређује са кућом у којој се сложно не ради, где су снаге разбацане и „поломљени плугови", Шантић даје максимум свога осећања. Сав обујмљен валом нашег националног ентузиазма пре рата, када су наша „стара огњишта" ослобођена испод непријатељског јарма, он та осећања, везана тако непосредно за крај у коме је живео и делао, преноси даље, чак на Косово, и даје у *Косовском Орачу* строфе које прожимљу топлином и музикалношћу:

Овамо крепки хранитељу мој,
Прошла је тишња ране.
Сад место крви нека зној
На наша поља кане.
Хае, хаје!

Мучи крвави —
Тако је ред.
У пелен трави
Пчелин је мед.

Да ли осећате тај једноставни и, у исто време, сигурни ритам песме? Имајући смисла за музику којом се једно време бавио као хоровођа мостарских „Гусала", Шантић, иако није био версификатор као Ракић или Дучић, није никада, бар у главном, грешио у ритму. У доба када је Милорад Митровић био у моди, он је, саобразивши се тадашњем времену и версификаторским „мустрама" тога времена, писао у осмерцу и десетерцу, подражавајући помало представнике тадашње поезије и угледајући се на нашу народну песму. Утицај Војислава Илића био је на њега јак. Војислављева метрика дала је Шантићу повода да размишља о „новим" ритмичко-музичким могућностима у стиху. И заиста, он се убрзо почиње и са те формалне стране развијати да би, после тога, постао песник са сигурном руком и јаче обележеном линијом. Његова фраза постаје богатија, добија шири дах, његов стих постаје сигурнији.

У Шантићевој поезији разноврсност мотива је прилично обилата. Начин његова изражавања је једноставан, речник узет из Вука и наше народне песме. Његов језични инструменат, који треба да је код песника нарочито осетљив, био је понекад једностран, јер није била реткост код Шантића често понављање речи у једној истој песми, али је одговарао његовим мотивима и расположењима. Карактеристично је, например, навести, из песме *Наш стари доме,* ове две строфе, да би се видело колико је погођен тон и израз који одговарају песми:

Наш стари доме, како си оронȏ!
Капије твоје нико не отвара,
По њима мирно црв дубе и шара —
Гризе к'о чежња једно срце боно.

Ево ми собе. О дувару јоште
Икона виси, прашњава и сама,
И у ме гледа и шапће из рама
О добу среће, дјетињства, милоште.

У таквим и сличним расположењима песник вам евоцира многе доживљаје и буди топле, никад незаборављене успомене из младости и детињства. У једној песми која има само 14 стихова, писаној у форми несавршеног сонета, нико нам у нашој уметничкој поезији није могао лепше и брже дочарати оно старо доба наших добрих отаца у старинском оделу са коњицом и јатаганом, као што је то Шантић учинио у неколико наврата. Једну од тих успелих песама, код којих описни елементи имају видно место, цитираћемо у целини; она носи наслов *Мој отац:*

Још к'о да га гледам. Под оружјем стао —
Уз јатаган трепте леденице двије.
Спреман коњиц фркће, ногом копа, бије,
Као да би на пут господара звао.

Зора је. Ми дјеца, крај мајчина скута,
У дворишту стали, срце нам се тресе:
Отац, ево, свима, из јаспрене кесе,
По маријаш вади за сретнога пута.

Ми му целуј руку, а он, као јела
Висок, изгрли нас, па коњица бела
закрочи. И докле рано свиће доба,

Ми га испраћамо, и махалом старом
Пред њим слуга Јован краче с џефердаром —
И мени се чини, још их гледам оба.

Све је ту на свом месту. У Шантића нема онога рафинисања и оног артизма који је упадљив код Дучића, али који је песнику, мајстору речи, ипак мање — више потребан; нема ту Ракићева исциделисаног стиха и издељане речи која је, тако некад изгледа, измишљана пола године. Ту је све у једном изливу речено, топло, непосредно, можда и на пречац, али је од срца. Интензивно осећање, узбудљив тон, богата емоција — то су најјачи елементи у Шантићевој лирици, без којих, најзад, нема праве поезије. Могло би се истина говорити о томе како је Шантићева поезија неравна и неједнака по својој вредности; како она није увек коректно „нашминкана" и „напудерисана"; како она нема богаство оних фигура и метафора којих има изобила, можда некада и превише, код Дучића; како она оскудева у оним болно — финим, интелектуализованим стиховима којим располаже Пандуровићева поезија; — али се, после свега тога, мора искрено признати да оне осећајности, непосредне и директне, која погађа, и плени, има мало који наш песник као он. Шантић потсећа понекад том непосредношћу на Ђуру Јакшића који је од њега више „динамичан" и патетичан. Он је у главном свој, и то му

даје у нашој лирици посебно место. Пишући он је откидао од себе, од срца свога, и по Ничеовим речима, за њ би се могло рећи да је крвљу писао.

Прелистајте антологију француске лирике из прошлог века, прелистајте парнасовце, па ћете видети колико је мириса из тих страних вртова пренесено у наше; и то још код наших најбољих песника. Томе мирисавом ветру Шантић није био изложен, јер није ни знао француског језика. Можда је то и боље. Јер је питање да ли би он располагао оном динамиком осећања да је био под страним утицајима.

Има у Шантићевој поезији један род лирике који није код нас тако много негован. То је лирика са социалним темама у којима се огледа песниково саосећање са свима онима који пате, страдају, са пониженим и увређеним, са онима који су изложени физичким напорима. Та црта његова благорођа, изражена у неколико песама, потенцирала се све до последњих дана његове песничке активности. Од песме *Ковач,* писане у једном замаху, пуне ватре — „кȏ да се метеор расипа у ноћи" — он прелази касније у шире скале оних ритмова које налазите код Чеха и Белгијанаца. Нас у том жанру одушевљавају његова *Вечерња звона.* Та песма, дата у слободнијем стиху, за кога је Шантић имао дара, највећим делом римована, она је снажно извучена и импресивна као стена глечера попрскана сунчаном ватром у предвечерје. Далеко смо од тога да у овој прилици — где нам је време ограничено — улазимо у анализу те песме. Али, ради њене лепоте, ради оног штимунга који нас потсећа на Верхарена, ми — узимајући овде, наравно, ону версију песме која је објављена први пут у *Српско-Хрватском Алманаху* од 1911, а не ону из књиге *Песме* од 1924 која је „поправљана" и тим скоро упропаштена — хоћемо само да потсетимо на она празничка расположења која се добију при читању тих стихова. Вече је. На скалама зидари клешу камен. Чекићи звоне.

У небу свијетле се ласте
И вече све ближе
Стиже
И расте.

Па затим поента:

И док се сутон све више хвата
И тутњи град
И гори, из модре дубине неба,
Избија мјесец млад:
К'о клетва бона,
К'о јаук милијона,
Ја чујем како, с висине оне,
Силни чекићи звоне:
Хљеба нам!
Хљеба!
Хљеба!

Хоћете ли да будимо даље она драга сећања на многа ремекдела што их је Шантић оставио, почевши од једног дела родољу-

бивих песама, *Претпразничке Вечери*, па да преко мањих трубадурских, љубавних, пуних топлине, миловања, месечине, дођемо до *Вечери на школу*? Далеко бисмо отишли. Јер је дело Алексе Шантића стварано кроз близу 40 година, од његових првих, младалачких, покушаја до оних зрелих песничких продуката. Његово дело ако није грађено на гранитним мраморним стубовима, ако није нарочито импозантно, оно је све у тихим вртовима, баштама, градинама, у тихим лукама где душа уметника налази пристаништа; оно је чисто, искрено, ненамештено. Шантић није могао да каже као А. де Мисе: „После свега што сам написао, незадовољан сам. Све сам казао, само не оно што сам хтео". Он је био задовољан са својим делом, јер је рекао оно што му је лежало на срцу, и што је могао да каже. Имао је амбицију да напише драму у стиховима и био је песму о Бановићу Страхињи скицирао у ту сврху. Сумњао је и сам да ли би могао то извести. Јер му је за тај посао недостајало даха, ширег замаха и техничке спреме. Он је необично брзо писао и своје продукте исто тако брзо и објављивао. Отуда код њега приличан број недотераних и неизбрушених песама; врло често, то је код Шантића, долазило и из недовољне мере аутокритичности. Нека послужи као пример за то песма *Сељанка* коју је песник, кад је први пут објављена у *Српском Књижевном Гласнику*, скоро упропастио оним завршним строфама у којима се појављује — Христос са ореолом.

Шантић припада нашој песничкој генерацији пре рата, оној која је ударила темеље нашој уметничкој поезији. За нова, послератна, стремљења, за нове правце у поезији, када су се у нашу лирику, поред нових свежих талената, били почели увлачити разни „модернисти", са дегенерисаним и изобличеним новотаријама лишеним и здравог разума и срца и свеснога и подсвеснога, Шантић није имао схватања. Он је до краја остао песник свога времена. Колико ми је пута излагао своја негодовања и нерасположења према тим новим „експериментима" у нашој поезији, и колико се трудио да схвати оно густо јато пролазних жонглера у нашој лирици који су четири-пет година били овладали нашим часописима и нашом књижевном пијацом!

Шантићева поезија, упркос новом времену, остала је до краја иста, чиста и непомућена као и његови корали с мора, а његова осећања увек светла као ђердан девојачки.

Таквом песнику ми се данас клањамо, таквом песнику ми данас пошту одајемо.

Јован Радуловић.

ПРЕГОВОРИ ЦРНОГОРАЦА СА АУСТРИЈОМ ПРЕ ДВЕ СТОТИНЕ ГОДИНА.

Међу експедитним актима Ратног Архива у Бечу нашао сам два документа о преговорима црногорског изасланика Николе Рајића и принца Јевђенија Савојског о заједничкој акцији против Турака. Документи потичу из 1716 године, те према томе спадају међу најраније споменике о везама Црне Горе и Аустрије. — У јулу 1716 боравио је у Футогу у Бачкој главни заповедник аустријске операционе војске против Турака принц Јевђеније Савојски. К њему дође Никола Рајић са предлогом, да Савојски и сада учини, као што је учинио 1697 године, да поведе војску у правцу Сарајева, па ће и Црногорци напасти Турке и настојати, да се састану са Аустријанцима.

Принц Јевђеније наложи да се предлог Николе Рајића узме у записник, што је и учињено 22 јула 1716. Рајићев предлог, написан немачки, гласи у српском преводу:

„Никола Рајић, из Албаније, Црногорац, стајао је у московској служби као капетан. Отприлике пре годину дана је иступио из службе и отпутовао у Фијуму (Ријеку), где је неко време боравио. Кад је цар заратио на Турке, он је своје земљаке наговарао да се лате оружја и с тога је после учињеног мира морао да напусти земљу, у друштву једног владике (епископа), који се убрзо вратио и сада се налази на црногорској граници, али на млетачком земљишту. Он (тј. Рајић) се је пријавио код цара у Москви за помоћ, а (руски) цар му је одговорио, да мора ићи (аустријском) ћесару, јер ће он у Угарској започети ускоро рат (против Турака). На то су му његови земљаци разне племиће послали и поверили су му задатак, да замоли за њих ћесарову заштиту, пошто су вољни да се изјасне за ћесара и да се лате оружја (у ћесарову корист). О овој одлуци су сви његови земљаци, и старо и младо, и духовни и световни људи, добро информисани. Они би могли отприлике 40.000 одраслих људи прикупити и имају пушке, али немају у довољној мери муниције и хлеба, пошто то морају из суседних турских земаља да набављају. Они станују сви у брдима, где Турци немају никакве честите тврђаве. Скадар и Улцињ нису јаки и они би могли те тврђаве држати у опсади. Захтева: 1. потврду њихових привилегија; 2. да им пошље у помоћ војску и то путем, којим су у време прошлог рата ударили на Сарајево (овде мисли на поход принца Јевђенија против Сарајева 1697 године). Његова отаџбина је одавде (т. ј. од Сарајева) удаљена шест дана хода. Пут води преко брегова и долина. Мале турске тврђавице би требало мимоићи и реку Дрину прејахати. 3. Захтева четири официра, који су вични да командују и који ће водити његове земљаке. Ови официри треба да се укрцају у Сењу и да се искрцају у Добром Бенедикту или у Дубровнику, те ту да остану, док (аустријска) војска не пође на Босну, а онда да се упуте његовим земљацима који ће их примити и код себе задржати. Он (т. ј. Рајић) ће своје земљаке о свему овоме путем гласника известити. Тим официрима би се морало нешто муниције и новаца и неколико петарди и две хаубице придодати. Топови ће се већ наћи у турским тврђавицама".

Ове предлоге Црногорца Николе Рајића послао је принц Јевђеније у Беч Ратном Савету са попратним писмом, датираним у Футогу 25 јула 1716, у коме је између осталог стојало:

„Јавио се код мене један Црногорац и учинио је приложену понуду. Моје је немеродавно мишљење, да би требало остварење

његове понуде (предлога) пренети у Напуљ и у ту сврху инструисати грофа Дауна (Graf Daun), да он припреми захтеване официре, да би на сваки начин под вођством тог Црногорца учинили једну диверзију, пошто је та земља на оној страни и само треба прећи Јадранско Море, а има и лађа и друге потребе са мору вичним људима при руци. Овоме Црногорцу ћу наложити све што је потребно и упутићу га, да о учињеним мерама обавести своје земљаке, а сам да пође преко Беча у Напуљ, да узме учешћа у експедицији. Са своје стране имам много вере у успех овог подузећа, подложеног јако удаљеним и разноликим опасностима, ипак (сматрам да) не треба пропустити прилику, да се непријатељу приреди једна диверсија, тим пре што су ови људи пре кратког времена показали шта су они у стању, и мада је тада у мирним временима надмоћна турска сила одузела њима могућност да своју намеру изврше, ипак се видела код њих добра воља, а садашње прилике се развијају у њихову корист. Они ће бити тим више одушевљени (за акцију), што отоманска порта са својом грчком (т. ј. православном) рајом јако тирански поступа и ови иначе немају прилике, да се ослободе турске тираније. С тога молим Ратни Савет, да о свему овоме извести Њег. Вел. Цара и да по своме нахођењу пише грофу Дауну у Напуљ".

Међу актима Ратног Савета, који су мени дошли до руке, нема спомена шта је решио Ратни Савет у овом предмету.

Д-р Алекса Ивић.

ВЕЧНА РОМАНТИКА

(фрагменат из новеле „Закони и огњеви")

Пас на једном потрча према њему. Снажна, развијена животиња, чија се црна дуга длака преливала свилено при светлу, огроман вучјак, зарежа показујући своје јаке чељусти и поче да лаје, спремајући се да скочи. Шефкија се сети да је пас нарочито ноћас пуштен да чува башту и да ће га лавеж издати, дохвати животињу чији су му се зуби утискивали у ногу као дробећи је, и стисну око врата. Прође један тренутак у коме се чинило, да му је нога одгрижена, кад животиња немајући даха, скоро угушена поче попуштати. Он се још више баци на њу стискајући је све јаче побеснео и сам као и она, скоро режећи, шкргућући зубима у огромном напору снаге. Осети како се она лагано испружа, како тихо прелама очима и затим где тако непомично остаје. Била је мртва. Шефкија лагано отра зној, погледа око себе тешко дишући и пође широким скоро немарним кораком према дну баште. Ту га је већ чекала Деса сва усплахирена и као у неком посебном усхићењу.

Усхићење ово држало је Десу цело време откад су их раставили. Већ помало почињући хладнети, ова вечито незадовољна девојка, тим што су је хтели спремити опет некуда да заборави, понова и још више усплamти и букну, разбуди сву велику силину себе.

Она није мислила, нити се је питала тих дана, што ће и како ће касније бити. Поводећи се лакомислено за својим тренутачним хирима и поривима страсти, оваке се жене „најлакше разочарају" и најлакше друге „разочаравају". Пркосне и поносне скоро до немогућности, оне су увек спремне да ураде супротно, па макар их то и упропастило. То, да ће она успркос свега састати Шефкију и отићи за свагда с њиме не бринући се за касније (држећи, мазна и раскошна, да је свагде као и код њене куће) њу је стављало у „усхићење" и држало у њему. Нејасне и још неодређене представе у себи, а шта после? она је брзо прелазила. Какав ће изгледати њен живот са Шефкијом, да ли ће она моћи издржати у том новом животу годину и по дана док не опуноћети, моћи издржати у сиромаштву, отргнутости од свега и самопрегоревању, какав ће бити као муж овај још полусељак, неспретан и примитивац, који је био диван само и једино за љубавника, она није промишљала нити је желела да промишља. Бег од куће, пркос, романтика, савлађивање запрека без

гледања у напред, њу је одушевљавало и она је ишла слепо предајући се томе.

Тек после, оставши сама, кад се је испунило све што је хтела, у собици у коју је одведе Шефкија, она овако без удобности кућне на прагу новога и непознатога, које није изгледало ни мало ружичасто, клону и вијугама јој појурише све њој до тада (или што сама није хтела) сакривене, закопане мисли, које су значиле дилему. Можда би се она и помирила с тиме, да јој се оставило времена, можда би се у њој десио обрт какви се истина врло ретко дешавају, али ипак десе гдекада, можда би се запрела једна од оних чудесних идила какве се читају само у књигама, да се нису умешали вањски моменти и догодило оно што се по свему, одбацивши пену заноса и интимних унутрашњих прижељкивања и снова (ми увек у осталом знамо да је то немогућност, али јер смо људи ипак нам је и сувише потребно да би се могли ражалошћавати ради самих себе јер је то осећај преугодан, нека врста душевне насладе), а тек само примирисавши грубост збиље и то у њеном најнедужнијем облику, морало догодити.

Сада је Деса још гледала опијеним, претихим очима и Шефкија је благо са драгањем узе за руку:

„Хоћемо ли?"

Она се стисну уз њега: „Мислила сам да те већ неће бити, да знаш како само пазе на мене".

Уски врхови месеца купали су се у лишћу.

„Крваве су ти руке" рече наједном она настављајући разговор.

„Пас ме је угризао" и он удари ногом лешину пса покрај које су управо пролазили....

Дођоше нечујно до баштенске ограде. Шефкија се неколико пута обазре, да види не иде ли ко. Онда лагано пренесе Десу на другу страну, мали каменчићи исклизнуше и откотрљаше се испод ногу. Она све у „усхиту", посматрајући га равно у очи хтеде нешто да му рече. Он дигну руку у вис дајући јој знак да шути и пође даље. Ишли су тако кријући се у сенама кућа и расцвалих јоргованом башта, оруњеним улицама, застајући на угловима стално на опрезу, док не изиђоше изван градића. Цеста према Руданки широка и бела, као умивена, изникну им пред очима. Он је према Десином уверењу не поведе њоме, него је брзо пређе и повуче и њу за собом.

„Не идеш на Руданку"?

Он се осмехну: „Не би ишли овако", затим разјашњујући настави: „Свађао сам се по подне са старим".

Угледа му велике, сјајне зубе, беле и заблештеле у пуноћи осмеха. Говорио је о томе мирно и равнодушно, и баш за то она осети сву снагу и силину којом се ради ње излагао сукобима. Тиха захвалност јој се ороси у очима изненадном ганутошћу, да скоро ускликну:

„Како си само добар".

Шикара у коју су били зашли висила је управо над Босном. Чули су ваљање и таласање воде и онај свеж задах иловаче и

раскватености расу се јако њима. Цестом пројури ауто и осветли својим огромним очима џбуње; запламса танким мрежицама гипке љеске и углатих незграпних трњина, сплетовима трава и широким листовима папрати његово светло у тренутку и упи се у предмете пролазом. Воз запишта у даљини и посија мноштво црвених веселих кресница (оне су још излетале и из џбуња начичкане њиме и претајинствене), а Шефкија и Деса узбуђени задрхташе.....

Размакоше гране младих врба танке и жилаве и избише на обалу. Шефкија се испрси, увуче зрака и отегнуто звизну у прсте. Одговори му с друге стране сличан писак и замало чуше пљескање весла по води. Појави се као црна мрља чамац, поста све ближи, распозна се човек у њему.

„Је си ли ти то упита".

„Ја сам Нусрете".

Нусрет онда изађе и привеза чамац. Чучну до једног великог посмеђелог камена и хукну у прсте: „Хаирли невјеста Шефки-ефендићу", рече проматрајући Десу. Запали потом и из цигарете отпухну шутећи неколико димова. Засмрди лош дуван, извише се тамно румене гусенице.

„Нисте никога срели?"

„Никога, одврати Шефкија".

„Лијепа ноћ, аман биће жеге".

Завесла снажно чамцем цедећи покадкад воду са весла, маљав, чупавих прса, изгорелог лица са бразготином од некакве туче. Босна тамно зелена на месечини, црна у сени широко се разлевала у велик вир, пенећи се и стварајући цвртке. Шумиле су мукло њене воде, звезде су серојиле њеним дубинама и Нусрет их је покаткад отресао са весла. Искренута небеса су отицала заједно са реком, у даљини бучио је брзац а кадкад би се избацила риба. Утекли балвани изгледали су тамни као утопљеници, комарци су пискутљиво зујали, невидљиви, осетљиви тек убодом свога игличастог жалца. Врло далеко позивали су се попци. Зрак је врио проткан мирисима, тмине се купиле. Легале су над воду, понова се мотале и уњедравале обалама. Близи хумови обасјани снажно месечином, са шумама које су изгореле пушећи се у сјајним витичастим маглицама, изгледали су као мрки чадори од шуштаве претанке свиле разапети над њима осенченим пољима и раком. Уоивичене њихове сенке попут стожина, трепериле су немирне и дрхтаве. Јунска ноћ изгорела је у преливима боја и тајанства. Зашуштало би кадкад у дрвећу, ветар би разапео крошње топола, па су се савијале и клањале као поворке тамних окукуљичених калуђера. Сребрен занос, сребрен сан. Не возе се више чамцем него врућим, руменим месечевим везом расутим раскошно по њима.

Шефкија се је, ко зна зашто, сећање му је било тихо и граничило са неким лелујавим, преливеним опојем, дремежом, сећао: огромних вода Јенисеја, крвавих и засађених љешинама док су у даљинама запаљена села горела а он отрцан и изгладнео мислио на Босну. Сећање то по том побеже и утону: у купања у овом истом виру (којим ево сада прелази), велике тикве на којим се је учио

пливати, и хватање кленова и сомића, у акшамлучења након купања, по овим устрепталим, тихим обалама. Расипао се је затим у ову драгу витку прилику жене, наслоњене и стиснуте до њега, са тим запањеним телом и топлим длановима. Миловао је лагано и превлачио скоро у незнању преко лица јој и груди рукама. Учини му се више него икада да је сретан. Живинском, пуном срећном. Била је то безмерна потреба да крикне, снажно као млада пресретна звер кад кад нађе женку и то објављује планини.

Она се већ упијена у њега (ова ноћ уздизала је касније у властитим очима) уједначено се смешила, склапајући трепавице и желећи да се ови часови никад не сврше. Срећило је све: гломазна прилика Нусретова у непрекидном покрету, вода, ноћ, сенке планина, шумови, мириси и овај човек до ње. Он највише. Метала је главу на његова колена, пружала руке, лешкарила и смијала се, говорила без смисла, везе, насумце. (Влага и мокрина кадкада их насвјеже).

Малени, они су се заносили све више собом, својим страстима, пролазни као ветар, сни и шум реке.

Приспеше на другу обалу и песак зашкрипи под ногама. Нусрет упали фењерчић и пође пред њима. Прекинути у драгању (оно неколико минута чинило им се вечност среће), они погледаше у таму. Светло је оштрило и утањивало предмете, гинуло загубљено у огромним редовима врба и топола измешаних и засутих песком у уједначеном шушњу. Она најежена тек сада осети јако студен и рече: „Хладно је“.

Затим пожурише шутке, кратицом преко пшенице искласале и у почетку зрења, истом у жућењу, огримижене погдегде маком црвенијим од петлове кресте. Деса би га откидала, да му мало кашње расне немарно латице. Искакало је чудно, осамљено стабло старога дуда са крошњом рашчешљаном у лепезаст грозд и обележавало крај њиве. Надевено птичје страшило, гротескно је домахивало голим рукама што су боле као очерупана крила. Велика граба испуњена грмљем одели их од цесте. Црни телефонски стуб стршио је као јарбол из беличавости, жице су трепериле, мембране брујиле тихим зујем.

Упутише се онда преко поља заметнутих кукурузом, с друге стране цесте, према шумама. У метљикама и клиповима шумило је. Целим пољем нешто се је гибало, пролазило у немирном покрету, вило се покрај њих хитро прелећући. Преплаши каква негажена зелена жабица или изненадни цврчак. Залепрши шум и зачарано се изгуби. Тишине су се усељавале у Шефкију и Десу и њих је понова обузимао занос.

Ћут, ћут. Како ноћ тихо изгара у непомућеном свечаном ткању. Расцветала, голема небеса не виде се ројена звездама. Трепте оне благе као пријатељски поздрав, трепте румене као очи питомих зечева, трепте плаве (јунске) и крупне као млади ораси, тамно-црвене од близих брда, сребренасто беле, врло далеке и врло тихе, седефасто-бледе и тако малене, бисерна зрнца, дрхте и горе као мала кандиоца, пламсају у мрачном, потмулом жару, расипају се у немом

клизању, лепршају као мале сјајне тице и падају нечујно у луковима, просипајући златан, орошен прах, искричаву, мокру пахуљавост, топле и мирисаве. Осећају се у крви, у телу, као подземно струјање, као драгосно голицање, физичко прелесно додиривање.

Храстова шума, нестаје небеса. Чујеш како лупа срце, осамљено и усплахирено. Нешто се гане и макне, низ лишће капље светло, закрцкају труле гранчице. Нешто зашушти. Мирише лањско лишће, мирише као уздах. Мирише љутић и повијуша. Мирише свежа кора и опали жир. Мирише сета колико мноштво мириса. Купе се, продиру, засене и понова нестају. Колико чудесних осећаја. Остају као дах, као нађен траг, као лазење по меким врбиним мацама у пролеће.

На траве је полегла роса у ситним пресјајним преливима. Указују се, трошна кућица и пред њом разграната зрела трешња. „Дошли смо“, рече Нусрет, окренувши се први пута за целог хода према њима. Удари халком о кућна врата и умири пса. Једна женска прилика показа се и отвори, задрхтала од свежине ноћи. При фењеру лепо су се видили њени кном намазани нокти и у брзини ради Шефкије пребачена ферецa. Проведе их покрај запретаног огњишта, у ком се пече хлеб, испод почађалих, испуцаних греда, у ходничић а потом у малу чисту собицу. Цела кућа воњала је угодно на свежу, распушену балегу и пенушаву јомужу тек отељених крава. Жена Нусретова премда одебела, кретала се је врло лако тресући се у ниским боковима. Истом сада када их уведе у собу, поздрави их добродошлицом и изгуби се понова да донесе понуду. Запеваше по други пут петли и кроз стакла прозора указа се на истоку, румена, прозрачена пруга зоре.

Свитање омота предмете својим поклопљеним светлом и чаролија ове ноћи се изгуби. Деса осети тешку уморност и зачуђење. Дође јој истом сада јасно и необично јако, да је одбегла за увек од куће и породице и да ће становати у овој голој неугледној собици. Прође је дрхат, сети се своје удобне собе са меким постељама са опшивеним свиленим јорганима, шуштавим и прелепим, сети: топлог лешкарења, удобног сањарења (леног и мачји мазног) јутрима шетња, онога лагодног (под овим кутом гледања) и профињеног, треперавог живота, уљепшаног сада и без мрља блискости. Учини јој се: стоји пред нечим тешким, страшним што она не може савладати и оћути горку стрепњу. Куда ју је одвела само ова ноћ? Поглед јој паде на Шефкију, на уморне његове подочњаке, на исцрпено му уско лице на целу његову фигуру, која је зрачила огромном љубављу према њој, па осети нанова топлу срдачност у себи помешану са сажаљењем осети поуздање и крепкост, мисао водиљу; она није слаба него јака, она ће издржати све и поднети. Али тескобно тицало сумње, њено нечујно ровање, њено потмуло копкање, уцврљивање, сашло је било злокобно у њу и плодоносно зрило.

Шефкија је ујутру остави тако замишљену, удубену у се и скоро невеселу, премда се је трудила да лицу пода светао насмешен израз. Замоли га нежно да се брзо врати и испрати га до вратница па у спознавању издаје наједном заплака. Он не обрати пажње у свом

поуздању на ово, на те сузе. Нусрет ја већ упрезао волове у јарам, димио и крупно псовао.

„Сту Перонь', мајку ти погану.
Хош Зек' шта си закјаметио.
Хош, хош, сту ..... тако
евала, опет сте ви моји."

Птице су се јављале у хоровима, кокоши су чепркале и раколиле се, мачка на крову жмигала и презала врапце. Пас се извуче из своје кућице и залаја у басу.

А дивљи голуб загука тмуло и Шефкија се окрену наједном, свладан нечим непознатим и тамним. Прислоњена лицем уз окна прозора Деса га је гледала како одлази. Очи су јој биле крупне, вансебне, као луђачке, да су му изгледале стране. Биле су тако упијене у њега, тако ужасно јако дирајући да су скоро болиле, тако неодољиво и жудно, као да га више никада неће видети и сада по задњи пут гледа. Цело тело њено изражавало је кретњу, неко махање да не одлази, заустављање а опет отпошиљање. Шефкија заста и из даљине прими је сву у се. Онај страх који је избио из ње пређе наједном и на њега. „Да се вратим помисли неодлучно. Али кад ћу добити онда новце"? А шта: „Ако......" он прекину ово питање и застави у себи неко време одговор. Затим се жестоко тргну: „Ако она неће, не може је нико присилити натраг". Утешен махну јој руком за поздрав, и изгуби је с вида.

Пође потом силећи се да певуши, али немир збит и сакривен вршљао је подмукло у њему. Мисао једна луталица прохуја и блисну као муња можданим вијугама, мисао толико ужасна и страшна да се је он преплаши, једна од оних мисли којим се предосећа, наслућује нешто, предвиђа, и које нас гоне на брзу одлуку и стреловиту, мисао као откровење, која је савладавала и гонила, да учини нешто што је требало бити најбоље и најлепше и ако најужасније, мисао за коју се дуго послије кајао што је није учинио. Покушавао је да је затоми, крећући се и сам у некој млакој грозници у неком посебном бунилу, да би се гдекад преуморно насмешио. „Треба учинити, треба", одмотавало се је немилосрдно, тукући као маљ, у њему. И у тој дилеми он много касније већ са добојске стране, на путу за варошицу, следећи непрестан ток ове мисли, следећи њено вијугање и протицање, њен страшни, тајинствени позив, немогући јој више одолети, да је макар како утиша, предочујући је неискривљену, јасну, отворено самом себи, извади нож и забоде га снажно, до дршка, у прво стабло на које наиђе.

Новак Симић.

СЕПТЕМБАР.

(Крај)

Воз се заустави, али ја нисам изашао одмах. То сам учинио тек тренутак доцније, сасвим полако и равнодушно, свако је могао видети да ми се не жури. Станица је била нова, преоправљена, и

перон су удесили, и ја сам све то разгледао с равнодушном радозналошћу туристе. Перон се већ био испразнио, и ја сам тек онда изашао из станице а изглед ми је био тако никакав; није ми се, напросто, журило, никакав важан посао није ме звао овамо, свако је то могао приметити. Пред станицом је био некалдрмисан простор, и на њем је увек било блата; тамо су обично стајала кола са накваšеним јечмом, са којих је вода капала.

И тог је дана ту било блата, и ја то констатовах скоро с радошћу. Нешто је почело да јуриша на мене, али ја то одмах одбих одмахнувши хладно руком, као да сам хтео рећи: Пардон . . . само без сентименталности!

Погледах на сат, било је девет и по. Девет и по, рекох сам себи, треба само да одем тамо на угао и да причекам госпођицу, која ће сад туда проћи на час француског. Стајао сам ту са сатом у руци и климао главом: Где сте, госпођице, што сте овуда пролазили на час француског око девет и по? И ту се већ то на мене просуло, као кад би дрветом затресли. Нарочитим узбуђењем испунио се ваздух око мене, шапатом и топлим поветарцем, зло је било са мном. Забацио сам главу и удахнуо варош; свалили се на ме њени тротоари и капије; с неколико звукова дахнула је своју тишину на мене мила моја варошица што лежи на Лаби и у једној удољици мога срца... Не знам да ли је мој покрет прилично тренутку; слегао сам раменима. Учинио сам то, а не знам што сам тиме хтео рећи. У различитим околностима то може имати различито значење.

Ја сам мало у знаној ми гостионици. Некада сам ту једно вече појео пуну котарицу сланих кифли; то је било после састанка с једним девојчетом, и ја бих онда прогутао и ексере.

Марија Бајерова становала је код својих родитеља; то су ми рекли у гостионици; запитао сам тек тако узгред, нису могли ни у што посумњати. И тако сам се кренуо на пут. Замислите да сам био будала којој је ударало срце. Било је у мени наједном нечег лакрдијашки смешног, неко неумесно смешно расположење и гримаса. Моје срце је хитало напред, гануто и побожно, али је моја мисао правила иза њег смешне гримасе. Најпре сам био изненађен. Али тад одмахнух руком, а моја уста у исто време развукоше се у неки лакрдијашки широк осмех. Све је то просто ишло уз моју лудост, а ја своју лудост волим. И то што ми је ударало срце, и то је ишло уз моју лудост.

Најпосле сам стајао пред једним вратима с руком на звонцету. Изгледао сам сâм себи као пајац који долази у арену; буран смех га дочекује, свуда унаоколо разјапљена са грохотом уста; пајац зачуђено гледа надесно, налево, његов изглед је једно једино удивљено питање: чему се, људи, смејете? — а смех се појачава. Здраво, пајацу!

Преда мном на вратима стајала је постарија госпођа Рекао сам своје име. Гледала је на ме не схватајући. Тад се наједанпут сетила. Очима јој прелетео прекор. Али само за тренутак. После се већ само радовала, истински радовала.

Седели смо у соби, давно у таквој соби седео нисам. Тишина, само канаринац цвркуће, аван однекуд звони, мирис рубља, а по зидовима слике дедова и бакица, срце би од тог човеку полако нарасло као бухтичка.

Госпођа је имала мокру косу, и да сам јој у том тренутку био рекао да затвори очи и запитао је какву имам кравату, какву дугмад на маншетама, она би сигурно знала чак и њихову приближну вредност, јер је сигурно већ у првим тренуцима имала о том готов суд.

„Боже, ко би се надао..!" зачудила се.

Да, сглашавам се, ко би се надао! Нанео ме је овуда пут, нисам могао — причам. Збунила се мало и бацила на ме нарочито проницав поглед. И ударила у неки излишан празан смех.

„Но, тако... тако... То сте заиста добри..." рече потом.

„А Марица, како ће се тек она зачудити," — поглед послан у извидницу поста још више испитивачки. „Мало час је отишла, даје часове, тако је вредна, ни о распусту не мисли да одахне. Још ће и здравље изгубити, осмехнула се на ме некако поверљиво, матерински, морате је укорити. Она је увек много полагала на ваше мишљење..."

И госпођа уздахну, гужвајући крај своје кецеље, и заклима главом!

Рекао сам нешто, што, не знам. Нешто по прилици тако као кад бих рекао да су горе понекад високе. Али госпођа се топила од ганућа.

„Марица, Марица; каква ја само учитељица постала од ње. Живи само за школу. А како је ученице воле! Онај сто тамо њен је, на њем се не сме ни папирић помаћи на друго место. Ни она, мајка, не сме ни у што дирнути. Боже, таква је уредна, све мора бити тачно, до последње тачке. Исправља ученицама задатке, прсти су јој од мастила сасвим црвени, прави професор — требало би да је видите. А каква је строга! И према њој, према мајци — госпођа дубоко уздахну. Премори се понекад, и тад је тако зловољна. И не говори, мораш поред ње као миш да се провучеш. Но, што то вреди, младост је младост, жена је жена, жени треба ипак нешто друго. А она никакве забаве, мушкарца ни да види... Госпођа застаде; можда јој се учинило да је рекла и сувише, па је бар на крају крајева прогутала жаоку.

„Али, шта! Збринута је... ништа јој не фали... хвала Богу што је тако!"

Седео сам крај прозора и гледао напоље. Видео мали трг, пристаниште мирних срдаца, обасјано септембарским сунцем; чинило ми се да се са свих прозора чује цвркутање канаринаца и звонки звук авана, да мирише рубље и шећер са циметом, да мамице хвале своје кћери, а очеви да грде синове... а у соби са таквим изгледом седи Марија Бајерова с прстима од црвеног мастила, зловољна, помодрела од једа...

Видех разјапљена у грохотном смеху уста. Здраво пајацу!

„А што ви, господине... господине..."

„Хоржан, милостива госпођо..."

„Како то човеку изађе из главе. Имам већ такву стару, глупу главу — што сам то хтела да питам? — ви већ, пане[1]) Хоржане, изволевате бити ожењени..."

„Нисам, милостива госпођо..."

„Али идите..." Те две речи биле су тако загонетно, певајући прошаптане да сам био у недоумици што треба да значе.

„А ни невесту си нисте до сад изабрали?"

Уздигао сам и спустио рамена.

„Не."

„Али то можда и није истина... Већ би требало да коју учините срећном... Тако пријатан човек, та која би одолела..!

На то сам остао дужан одговор. Неколико девојачких лица било ми је пред очима; уштинуо сам их за образ, оне су се смешиле, и ја сам се смешио са њима.

А госпођа неуморна, прекуцава ме, куцка и куцка.

„Тако добар положај ипак... професор изволевате бити, зар не?"

„Ох, не... У часописе пишем, с времена на време издам какву књижицу..."

„Ах, тако..."

Госпођа се наједном збунила и очигледно охладнела; али је одмах опет била на висини ситуације:

„Заиста... Разуме се, о вама смо много слушали. Марица је нешто и читала, и кажем вам, била је сасвим одушевљена. Само, молим вас, ништа јој не говорите. Не знам... можда јој је било нечега жао... тек она вам је читала, читала и плакала непрестано..."

Госпођи заигра у грлу, уздахну и за тренутак климаше ћутећи главом.

За вратима нешто зашушта, госпођа погледа у том правцу — а да ли се још сећам Иде? Ида, Ида... млађа ћерчица, она мала?

Дакако; али сад већ није мала, сад је то већ шеснаестогодишња госпођица... Боже, како време лети, дабоме, има томе већ годинâ...

Госпођа устаде и примаче ми албум с фотографијама, да их међутим погледам, ту је најновија Маричина фотографија, од пролетос. Одмах ће се вратити, само да завири у кухињу.

Метнуо сам албум на крило, али га нисам отворио. Пајац наједном поста упоран. Његово лице постало је веома озбиљно за пајаца: но, смејте се сад, људи, ако имате чему. Али са свих страна: хахаха, хахаха! Пајац врти главом...

Последња фотографија! Није потребно да гледам. Мрзовољна, помодрела од једа, прсти од црвеног мастила — то знамо! А пролеће! — Моје пролеће и њено пролеће!

Госпођа се вратила с Идом. Погледао сам зачуђено: то ми је, дакле, постало од оног малог детета. Живот је славан, славан го-

[1]) господине.

сподин кад допушта да се људи тако расцветају. Пружила ми је руку, била је хладна, али снажна и поверљива. А тад у тренутку бацила на ме поглед праве жене, брзу, хладну, проницаву муњу. Имала је усне као воће на које се нахватало иње.

Постадох изненада необично разговоран; кроз мене је топло струјао живот.

„А што... да ли сте познали Марицу?“ запита најпосле госпођа.

„Па наравно... скоро ништа се није изменила“.

Приметио сам како је Ида иза мајчиних леђа направила подругљиву разуздану гримасу. То се поновило још неколико пута. Тада паде предлог да Ида и ја пођемо у сусрет Марици. Предлог је био примљен. Жудно сам тражио гранчицу са белим бобама. Али сам је без сумње заборавио у возу. И осетих скоро радост.

Госпођа за мном, не знам зашто, попрети смејући се. „Ви... ви један,“ рече.

Кад смо сишли низ степенице, био сам решен; пајацу су казали да може да иде. Пред кућом рекох:

„Знате што, госпођице Идо, хајдемо на Сливку...“

Сливка је дрворед према узвисици обраслој шумарком.

„Али што вам пада напамет?“

Ништа не помаже, морао сам слагати:

„Одлазио сам тамо с Марицом...“ Да сам тамо са њом одлазио, то је било истина, али оно што сам тиме хтео да кажем, то већ није било истина.

„Па ћете опет ићи тамо са њом...“

„Не.“

Погледала је у ме најпре зачуђено, али ми се затим насмејала у очи, подругљиво и разуздано. Иначе није ништа рекла. Затим, после неколико корака:

„Али, ви сте лажљивац!“ Бранио сам се. „Молим вас, ћутите. Наравно, ви нисте онај што је тамо у соби седео и приказивао се као младожења — не. Ви сте остали у Прагу, а послали сте овамо некога другог, лицемера неког, вас ја знам добро, знам ваше књиге, и знам какви сте... Грешник сте страшан а не таква бухта[1])...“ Зауставила се затим и погледала на ме уплашено:

„Боже, Боже, ја говорим глупости!“

Ах, мој смех, луди смех ружнога ропства ослобођајући смех! А кад сам се доста насмејао, рекох:

„Уверавам вас да сам то заиста ја. Сада бар —“

Погледа, али није издржала мој поглед.

„Изгледа заиста да сте то већ ви,“ рече благо.

[1]) „Бухта“ се каже за доброг, меканог, човека, с којим се може чинити што се хоће.

После тога нисмо говорили. Тек у дрвореду. Поздравих очима дрвета и равницу унаоколо, пио сам њен зрели мирис као искушан сладак пољубац и покушах да идем тихим корацима, као између гробова. Осећао сам да ме је Ида неколико пута погледала са стране.

„Зашто сте дошли?“ Није сачекала одговора. „Због Марице?“

Глас јој је био безбојан и хладан.

„Не. Због септембра.“

„Не разумем...“

„Причекајте... Можда ћете доцније разумети...“

Развеселила се одједном и почела да брбља. На пример:

„Али ти ваши списи, не! Да ли сте заиста тако неморални?“

„Страшно!“

„Но, хвала лепо... Дошла ми ономад до руку ваша приповетка „Хлеб свагдашњи“ ... и ...“

„Свиђала вам се?“

„Читала сам само мало, бррр, неколико редака, да бисте знали...“

„Заиста? Дакле, слушајте, Идо: зашто мислите да је та приповетка неморална? У њој се говори, колико се сећам, о младој лепој девојци... та девојка је у мојој приповетци дакако нага... али промислите, млада је и лепа...“

„Фуј!“

„Али саслушајте ме ипак...“

„Не, нећу. Ништа ми више не говорите. Знам све што бисте рекли!“

„Знате?“

„Знам.“

„Тим боље.“

Погледала ме је важно и обешењачки; то што се видело на њеном лицу било је право чудо, и моје срце је малаксало од сладости.

Тек после неког времена запитала је опет: „Имали сте много љубави?“ „Имао сам, много.“ „Сад имате опет?“ „Имам.“ „То је та последња?“ „Не знам. Знам само, дође ли живот и потражи ме, предаваћу му се наново и наново.“ „Како се зове?“ „Марта.“

Поновила је за мном то име, а тад изненада на ме погледала.

„А Марица?“ запитала је.

„Она је била...“

Ћутала је тренутак, тад рече необично снажним увереним гласом: „Да, да!“ Само то, и климну главом два пут.

Дошли смо до шумарка и сели на клупу. Пред нама један огроман осмех светла над верном, богатом земљом; као неко моћан и леп који при растанку не плаче, неко сладак и мио који за оним што одлази гледа благосиљајући, пружао се пред нама јесењи пејзаж шаљући нам по поветарцу мирис своје крве што се хлади. За нама

је говорио шумарак својим танким гласом, као иза сна. Спавало му се већ помало. Али морао је још да говори, сваки лист је морао бар шуштањем, падајући, да пева још славу живота и да захваљује... Ћутали смо дуго.

„Доћи ћу на зиму у Праг," рекла је.

„Доћи ћете?"

„Да." И ништа више.

Затим ћу ја: „Чезнућете онда за тим," показао сам према вароши. „За свим што је било једном се зажали. Чујте што ми пада на ум: беше овде у вароши пре десет година један верглаш. Јакеш се, мислим, звао — је ли ту и сад? — но, видите. Његов вергл био је заиста бедан инструменат. Али је имао душу; не знам како се то десило, можда сам му је ја дао, али је имао душу. Каткад је то човека баш до срца дирало кад би тако за зимских хладних дана вергл почео лити — дословно лити — своје ледне сузе. А снег са брда силази у долине, и првог сунчаног пролетњег дана чујете вергл — откуда то у њему, ђаво зна — а из његових тонова смеје се на вас комадић Италије, праве Италије с наранчама у цвату... Видите, и вергл се може урезати у памет..."

После кратког ћутања рече Ида наједном без икакве везе:

„Не волим Марицу. Зла је, заједљива. Њен је живот као пепео..."

„Пст," метнух јој руку на уста. Сад смо седели близу једно уз друго, и ја сам то морао рећи:

„Овде сам онда с Марицом седео. Септембар је био, као и данас, а нама се чинило да чујемо глас удаљеног ловачког рога. Али она га није разумела."

Вртела је тренутак главом.

„А видите, Идо, сад више нећемо говорити. Гледаћемо само и ослушкивати..." Потврђивала је главом као послушно девојче, тражећи нешто за тренутак под скупљеним обрвама, а потом је на ме пао њен поглед, чисто и лепо као једнак једнакоме. С неизрецивом простотом припила се уза ме снажно раменом и остала тако. Нисам ничим нарушио простоту и поверљивост тог додира.

Устали смо после дуго времена, наши погледи и осмеси сусретоше се. Више нисмо говорили.

Ни путем у варош нисмо проговорили ни речи. Преко дрвореда прелете јато чворака, који су се спремали на одлазак. Ида им посла зрачни пољубац, а ја јој захвалих очима.

Тек у вароши рече: „Не идите кроз варош. Код куће ћу рећи... да је на пошти је било за вас писмо због кога сте морали сместа отпутовати." Насмејала се. „Видите, умем добро лагати, то је некад потребно. И — збогом!"

Пружила ми је руку. Хтео сам рећи „до виђења," али не рекох ништа. Само сам дубоко скинуо шешир кад је одлазила од мене.

Имала је хаљину из које је опасно израсла. И учинила ми је овогодишњи септембар необично лепим...

— —

Увече сам седео код Марте. Узела је моју главу у обе руке и дуго ми гледала у очи.

„Ала ти данас имаш светле очи, рече, такве, такве..."

„Какве?"

„Септембарске..."

Хвала, хвала, Марта! — — Хвала, хвала, Идо!

(С чешког Јованка Хрваћанин.)

Фрања Шрамек.

МЕЈРИМА.

Куда ноћи крадом, заводнице стара,
са шумором крила с песмом виолина,
повијаш се у мрак у хетерне плаште,
пуна слатке жуди и опојних вина,
кроз градине наше и зелене баште?

Што ми будиш плахе страсти грабилице,
где сан топли снију пророкови верни
с низама чистоте бисера и злата?
Што се дижу кобни снови оковани,
крше, ломе тврде демире и врата,
и разблудно шапћу пјани шедрвани?

Куд, Мејримо моја, тако у ноћ сама,
окупана ђулом, сва намирисана,
сваке ноћи у лов ко лавица млада,
мамиш ломну дружбу пијаних јарана,
играш и певаш ко Шехерезада?

А кад зора стигне болна заплакана,
да ти барем мало трудне склопи очи,
увек тебе нађе крај другог јарана,
па заједно са мном вреле сузе точи.

Ноћас идеш мраком и тетураш пјана,
без иједне звезде, светлога кандила,
без иједног друга, срца растргана,
луталице позна, сломљених крила!

О бежи бар дому старог ихтијара,
што због тебе често болан езан учи.
Сад ће мајка зора да засије јаче!
Чујеш ли гласе с високих мунара?
Чујеш ли, божји пророк како плаче?

Михаило Мирон.

ТУГА.

Видјех је на путу. Као виолина
негдје свира: „Тешке ноћи, тешке мисли...“
Чемпрези и з'вјезде уз воду се стисли,
а она — уз сјенку сред црних дубина.

Спомиње је нешто, огледа се, слуша,
водом јој се власи кроз грање проносе
и — док одраз цв'јета не види од росе —
њезино је лице тамније но душа...

Хлад... И поноћ спава. А њу пјесма сјећа
да је свему ондје и јава и срећа
гдје сад сјена кружи. Па се као узе

за косе, а чух је: „О, садање ноћи —
сјетити ми на вас више неће моћи
ни пјесама звуци!“ И видјех јој сузе...

А. С. Рачета.

ЕХО БОЛА.

Очи ме боле од гледања
сношљива роба..

Уши ме пеку од слушања
јаука гробних..

О, кад ће сунце бескрајних даљина
разбити облак исцеђењ и мутан
здробљеним снопљима...

Када ће бедник да разбаца таму
жеженим пламеним копљима.

Немирна песмо чекића гола
и ехо мотике и жуљава бола

проспи кроз ноћ веру мирну као камен,
светлу као алем будућности наге,

при судару новом нек засветли пламен
окрњен победом исцрпене снаге.

Распи кроз мрак бакље процвале у страху
вечна поклекнућа
и невољна стида.

Песмо тврдог жуља јасна и горућа
разведри пољане новог свога вида.

С. А. Бурина.

ЈУТАРЊА ПЕСМА.

Исток већ руди . . .
Гасе се кандила вечна
и њихов вечити вођ
Пред јачом силом умире лагано . . .

Румени се исток.
Брегове и шуме ореом украшава златни
и птице кô мали амори, несташно прелећу.
О, Небо,
како су срећна мртва брда и шуме
уз цвркут несташних амора.
О, како су срећни!

И, док се високо изнад мене
разлеже умилни пој јутра,
на моје суморно чело полако пада
туга.

Сањарим о нечем што прође,
и скрштених руку кô пред иконом Бога,
упирем мутан поглед онамо,
где ће сунце показат златну круну срећнима
што певају химну рођења сунца . . .

А кад се показа златна круна
и хоризонат се позлати сав,
сагнуо сам уморну главу на груди
и, топлом сузом
росио цвеће, што се радује животу . . .

Никола Јововић.

МИСАО.

И опет ноћас теби је одлетела
Теби долутала
Мисао моја!

Не стрепи лепа Незнанко!

То је цвет који кидам
Без бола са душе своје
За тебе.

То је драга ми лепа птица
Која се зове мојом,
А којом владаш
И владаш — само ти!

Упустио сам ту лепу птицу,
Откинуо сам из себе цвет
А не жалујем,
Не тугујем,
Не болујем!

И опет ноћас теби је одлутала
Теби долутала
Мисао моја!

Свет. М. Максимовић.

ОНА.

У сред хуке,
Кад живот кипи
И кад је свет
У великој журби
Заузет срећом,

Ко стидна дева,
Тиха и нема,
У свечаном часу
Долази она
Крадом, нечујно.

Она је лепа,
Походи благо
И нема поноса;
Једнаким жаром
Свакога љуби.

У свој вео
Кад поведе она
Од њене милоштѐ
Из груди нам се отме
Дубоки уздах.

И нас уморне
Дахом опије,
Загрљајем нечујним
На својим грудима
Успава вечно.

О, велика је она;
Воли без краја,
Сву нам љубав даје,
А наше не иште.

Дишан Васиљевић.

ПОВОДОМ МЕМОАРА БАРОНА ГИСЛА.

Барон Гисл је био војни аташе аустријске амбасаде у Цариграду за вријеме младотурске револуције и анексионе кризе, кад сам ја био министарпредсједник на Цетињу. Тако смо се добро упознали и сукобили, прије него ли смо се видјели. Јер је он тада у Цариграду играо велику улогу.

Анексија Босне и Херцеговине била је тако Турску узбунила, да Лојдови параброди нијесу имали приступа нигдје у турским лукама. Барон Гисл се заузимао против тога бојкота. Одговарали су му, ако Аустрија објави рат, угарски регименти неће противу нас марширати, а ми имамо моћне савезнике: Русију, инглеску флоту, Србију и Црну Гору. Уз то Тафик-паша рекао му је да је велики везир наклоњен савезу с Русијом и Инглеском.

Наша Народна Скупштина овластила је владу да настави припреме за рат. На повратку из Биограда нашег изванредног посланика Јанка Вукотића преко Санџака прати одушевљење муслимана исто као хришћана. Па у Цариград долазе изванредни посланици Србије и Црне Горе Стојан Новаковић и Јанко Вукотић. Барон Гисл зна да нијесу успјели, али је дознао, да је Вукотић одлазећи рекао: „Сада Турска зна каква опасност пријети њој и Србији. А Црна Гора је спремна да се бори на смрт и живот".

Кад су му у Цариграду истицали Берлински уговор, он је одговорио, да их не обвезују те стипулације, па су се и они тако одговарали на основу истог уговора. Тако су дошли до погодбе већ познате.

Барон Гисл је, без сумње, учинио велике услуге и Младотурској и Аустрији, и има чим да се хвали. С тога ми није било мило кад је Ерентал затражио агреман за њега као војног аташеа на Цетињу док је био у Цариграду, па сам запитао у Петрограду, бих ли га могао одбити. Добио сам одговор да будем умјеренији.

Кад је дошао на Цетиње, дошао је да ми учини прву посјету. Случајно сам био у важном разговору са два италијанска корисподанта, па га нијесам могао примити. Оставио ми је карту, и исти дан сам њему оставио моју у њиховој легацији. Кад је код мене дошао барон Кун, рекао сам му да ми је жао било што га нијесам могао примити. А он ми с осмјехом наставио: „Јер су код вас били италијански новинари."

Ово као увод мојих односа са бароном Гислом, прије него ли смо се видјели.

* * *

Послије ријешења анексионе кризе барон Гисл дошао је на Цетиње да замијени барона Куна аустроугарског посланика, који је оставио за собом лијепу успомену. На првој посјети стао ми је причати како су Франц Јосиф и барон Ерентал ставили на срце политику државну за подржавање црногорске династије. То ме тако узбуди да сам му рекао: „Вара се свак, ко мисли, да је наша династија у опасности. И њена мачка света је сваком Црногорцу"! Па смо наставили разговор, као да ништа није било.

Концем 1909 дође француска флота у барску луку *да је прва посјети и да честита почетак јубиларне године 1910 Господару Црне Горе.* У Бару су били: двор, влада, цио дипломатски кор и цвијет наше момчади чак испод Дурмитора и Комова. Концем децембра бијаху дани као прољетни. Иза Волујице промоли се горостас *Ренан* искићен заставама и мрнарима, уз топовску паљбу и звуке црногорске химне па полако улазе у луку, за њим исто као први горостаси *Жил Фери* и *Виктор Иго,* један за другим, уз топовску паљбу с Волујице, свирањем Марсељезе с Пристана и одушевљенога клицања раздраганога мноштва с обале. Па се усидрише до Тополице.

По међународном обичају, у сличним случајевима, сви бродови што се у луци налазе, дужни су се заставама искитити. Пред Спичом, који спада у барску луку, бијаше усидрен аустријски ратни брод, који је дотад вршио контролу на нашем приморју, неискићен. Одмах с адмиралитетског брода пође мотор с наредбом, да се искити или одмах да се удаљи. И удаљи се!

Три дана се разлијегала топовска грмљава по мирном Јадрану. Остављајући на страну званичност дочека на Тополици и посјету на бродовља са гозбама, важност догађаја најбоље се огледала, кад се француска бујна и весела момчад састајала с нашом горштачком, као са жељним давно невиђеним друговима; ако се нијесу могли разумјети ријечима јесу тим више грљењем, измјењивањем својих капа и пјевањем и играњем уз звуке једне и друге музике. Да гозбе не спомињем. Сваки дан су мрнари са мрнарима на Пристан излазили и измјењујући се и ту проводили до мркле ноћи. А официри и подофицири излијетали су жељезницом на Скадарско Језеро, паробродом до Скадра, и колима до Цетиња, гдје су били гошћени као и на Вирпазару.

То су били велики дани Црне Горе, то је било прво славље читавог Словенства на слободном мору Средоземном, то је био тријумф мале Црне Горе учешћем Француске Републике, најпризнатије представнице читаве Јевропе.

У фебруару дође италијанска флота са једним чланом савојске династије, Принцом Д' Абруци. Двор, влада и дипломатски кор без барона Гисла дочекали су госте. Али је дошао увече на дине без госпође. Видјело се да је дошао неким послом. При трпези биле су

измијењене сходне одушевљене здравице између господара и адмирала. Владало је још одушевљеније расположење у салону, гдје су били служени кафа и ликер. У поноћи су гости пошли на своје бродовље, а дипломатски кор с владом на Пристан, без барона Гисла, који остаде на Тополици, очевидно да сврши посао за који је дошао.

Рано у јутро с Тополице долази ми позив телеграфом. У хитњи нијесам ни кафу пио. Господар ме дочекао и казао: „Барон Гисл тражи да једна депутација пође у Сарајево, да поздрави Ћесара који ту долази. Ја сам га упутио да с тобом о томе говори. Него промисли што ћеш му рећи". И одмах сам сеповратио на Пристан и сио пред хотелом да пијем кафу. Ту сам се састао са бароном Гислом, који ми стаде најљубазније говорити о међународној куртуазији, када један суверен долази у своју пограничну покрајину, како треба да сусједни суверен поступи и т. д. Ја сам најљепше захвалио што нам то напомиње. Али би се и ми сами можда сјетили, да цар долази у Котор или Дубровник, да учинимо ту међународну дужност; али је Сарајево далеко од Црне Горе. Овај мој одговор задржао је мога сабесједника на објед и на излет до Оцињa по обједу, да настави разговор са мном. Заједно смо обједовали са осталим дипломатима на Пристану. На дворском јахту „Румији" био је насљедник с италијанским гостима и дипломатски кор. Барон Гисл ухвати прилику да са мном настави разговор. Ја га прекидох: „Молим вас не мојте ми више о томе говорити. Што би свијет рекао, до јучер је Црна Гора хтјела ратовати за Босну и Херцеговину, а данас шаље депутацију, да се поклони Францу Јосифу. А што би рекао и последњи Црногорац, то сами знате."

Што је Барон Гисл доцније с краљем Николом говорио, то не знам, али не вјерујем да је онако дао одушке своме гњеву. Природније би било да се извинио што је то тражио, јер што би вријеђио тражени дар, или могао би ко намјеравати да ме обдари, па кад бих то затражио, не обдарити ме. Несмотрен и неделикатан је био тај први корак његов. Ја сам му био отворио пут да се устегне, сматрајући то као пријатељску напомену, па сам му захвалио, али ме он није разумио него је мислио да ће успјети.

Но доста то, него ће барон Гисл још нешто неумјесно да учини. Он је знао, да је француска флота такав утисак у Бечу учинила, да је „Н. С. Преса" грофа Еренталa укорила што није тај дочек предупредио пошиљком своје флоте; па кад је краљу Николи саопштио долазак аустријске флоте, ту посјету је назвао као пријатељски акт и *јавну санкцију* слободе црногорског мора. Као да то није учинила француска флота!

Аустријска флота дошла је у марту. Дочекао ју је краљев генерал-ађутант Мартиновић са дежурним официром Томановићем и допратио на Цетиње адмирала са његовим штабом у аустријску легацију, гдје му је Томановић остао на расположењу. Како је стари двор био у поправци, у наследниковом дворцу био је приређен свечани дине у част адмирала. Дине је прошло са измијењаним и здравицама у најбољем расположењу. Кафа са ликером била је служена у салону на горњем спрату. Краљ и насљедник испратили су госте. Ја сам остао код краљице и књагиње. Дотрча наследник и пита ме, да ли сам што примијетио у адмираловој здравици. Ја нијесам пазио. „Ни ја, рече ми наследник, него сам пазио службу око трпезе. Него ајдемо код Господара, који је огорчен остао с Митром и Јанком". Што је било? Адмирал је рекао између осталога, *да је Аустрија израдила пристанак Великих Сила, да буде измијењена наредба Берлинског уговора односно нашег приморја!* Господар је био изванредно увријеђен. Закључисмо, да мој секретар Рамадановић пође одмах у легацију, па да изјави барону Гислу, ако не избрише ону реченицу из здравице адмиралове, да му сјутра неће нико поћи од позваних на дине. Барон Гисл је одговорио, да то не може учинити без одобрења Еренталова, па да ће у току сјутрашњег дана одговорити. Пред само вече одговорио је *да је она реченица избрисана.*

Тако смо пошли сви на дине *осим Господара*, који се извинио нерасположењем. И сјутрадан је наследник испратио адмирала на флоту, гдје је био задржан.

Ми смо жалили адмирала, ком су били ставили у уста тако крупну неистину. Кад је Еренталraздијелио аустроугарским делегацијама *Црвену књигу* о анексионој кризи, био је делегат др. Душан Баљак. Његову књигу прочитали смо. Ту су све депеше примљене и послате између престоница о тој кризи. Гроф Еренталнајзад наредио свом амбасадору у Риму, *да не предаје Титону ноту о пристанку на измјену чл. XXIX Берлинског Уговора односно нашег приморја, прије него ли му Титони преда ноту о пристанку на укидање чл. XX односно Босне и Херцеговине.* А да Француска, Инглеска и Русија нијесу пристале на анексију, најбољи је доказ што су ове српске покрајине искључене из оквира монархије паришким миром послије свјетског рата.

Хоћаше много боље бити за Хабзбуршку Монархију, да своју флоту није шиљала. *Француској флоти било је суђено да удаљи из Спича онај ратни брод, који је вршио контролу на нашем приморју.*

* * *

Цетиње се справљало за прославу јубилеја, коју је отпочела француска флота. Па је на једном турском ратном броду дошао велики везир Талет паша да честита јубилеј. Иза њега дошла је депутација и румунска, коју је предводио стари предсједник Државног Савјета Будистеало, бивши командант румунске војске у великом рату 1877. Било је дирљиво гледати два стара побједоносна војсковође из оног великог рата како се пазе узајамно. Румунска депутација један дан је провела и на Скадарском Језеру. Свуда ју је пратило народно одушевљење, којим је била испраћена са Цетиња.

Уз то се справљало у исто доба и проглашење краљевине, кријући од мене, јер се околина Господарева бојала, да га ја не одвратим од те намјере. Била је лансирана та вијест у штампи, па сам ја демантирао. Држао сам да је то *pium desiderium* Аустрије,

како би погоршао односе са Србијом. Кад ми је барон Сквити казао, да је то свршен чин, стрављен рекох му: „А могу ли то поднијети наше финансије?“ – „Боже сачувај, ни центизима више. Двор је довољно снабдјевен“ — одговорио ми је. Видим да Рим за то знаде. Било ми је лакше. Дакле ће и Велика Књагиња за то знати, премда Дјаченко није знао. Само кад Беч не зна.

Али је требало и Барону Гислу то казати. Па га је наследник позвао на дине, на ком су били министри Јован Пламенац и др. Секуле Дрљевић, др. Перазић, шеф санитета и Греговић, конзуо у Скадру. Кад је насљедник казао што се справља, барон Гисл изненађен примјетио је: „А могу ли то допустити ваше финансије“. (Слава Богу, да се и ми два једном сложимо). Ово ми је доцније казао ађутант наследников.

А барон Гисл каже просто да га је насљедник позвао да га *сондира*, какав би утисак то учинило у Бечу, а он да му је одговорио послије петнаејст дана, да у Бечу не би били противни. За тим га је књаз Никола позвао и обасуо захвалама. Како би то могло бити без одобрења Беча и посредовања барона Гисла!

Могао је и ово изоставити, као и ону аферу са електричаром Краусом, који је на Цетињу за прославу инсталирао електрично освјетљење. Он је био дужан да штити свога поданика, с којим није било никаквих „потешкоћа“ због трошка инсталације. Шта више Краус је даровао министру финансија Јерговићу два китајска веза! Али је требало да и електрично освјетљење буде његовим учешћем. Што је штитио свог поданика било је у корист и Владе, и зато му хвала.

Него Влади није било познато да је Франц Јосиф поводом јубилеја послао књазу Николи *ручно писмо* и два коња на дар. Све манифестације тим поводом званични лист је биљежио. Све честитке суверена дословно је донио. Међу њима је била и она Франца Јосифа исте садржине. Она цара Николе подигла је прославу до врхунца. На Обилећевој пољани била је војна смотра. Први су одили стари борци са старим оружјем у народној ношњи, па редовна војска у руској униформи, за њом пивско-дробњачка коњица. Командант смотре с коња гласно је прочитао депешу, којом цар Никола именује Краља Николу маршалом све руске армије пред свим високим гостима и Дипломатским Кором, уз бурно клицање мноштва народа.

Срећни јубилар позва у своје коло барона Гисла, генерала Потапова и свог првог министра, па смо у двору пили у здравље Франца Јосифа, који му је *први* честитао! Да ублажи барона Гисла, ком је још обећао, да ће у Бечу учинити прву посјету! То су одма дознали страни кориспонденти, међу којима је био кориспондент „Петровградске Телеграфске Агенције“. Италијанци долазе код мене. Ја им то тумачим, да их ублажим. Генерал Потапов зове ме на дине, да ми каже, да ми Господара чека у Бечу *униформа* пуковника аустријског регимента. Да више тријумфује, одиста се тим барон Гисл хвалио. Генерал Потапов мислио је да ћу дати оставку, али сам ја тај препад тумачио како сам боље могао у обрану мог господара.

Ја не могу вјеровати, да је Краљ Никола могао мислити да вара Беч, него држим да је само хтио ублажити га жртвом свога достојанства, што су у Бечу добро схваћали, па су му ласкали, а испод земље се поткопавали. И *бомбашка* и *колашинска* афера биле су из Беча испод земље приређене. Кад није успјела прва слиједила је друга.

Ја сам то доказао. А у Петрограду и у Прагу то су добро знали, па сам миран био, познајући добро свијесни и морални народ.

* * *

Послије ријешења анексионе кризе, били су успостављени добри односи с Аустријом, с којом смо били у финансијском рату. Дипломатским путем били смо отворили кредит нашим трговцима у Италији, Француској и Енглеској на Малти. Барон Гисл доноси из Беча готов трговински уговор и тражи само два делегата да га прегледа, а мени не подноси текст тог уговора. Али ми га је Господар послао. Тек сам прочитао први чланак, нијесам даље читао, него га одбацио. Тај је чланак био о *слободној пловидби по унутрашњим водама.* Барон Кун ми је тражио црногорску заставу за пловидбу Лојдових пароброда по Скадарском Језеру, као што има италијанско Барско Друштво. На основу дотичне конвенције одбио сам га. Други пут долази и каже ми да ће они добити турску заставу. Али Турска нема ту него једно пристаниште, у Скадру, а ми имамо три, на Вирпазару, на Плавници и на Ријеци. Тако турска застава могла би имати приступа само на једно наше пристаниште, и то с одобрењем Барског Друштва, које је то пристаниште уредило. И тим је било ријешено то питање.

Па се сада хтјела добити слободна пловидба по Скадарском Језеру трговинским уговором, који сам одбио изговором, да немамо потребитог царинског особља за тако велики уговор. Дошао је други краћи, али са истим првим чланом, па сам и тај одбио истим изговором, а предложио прости уговор са клаузом *највише повлашћености,* као што имамо с осталим државама. А пошто је Аустрија сусјед Црне Горе, она ће бити међу њима најповлашћенија, за то тражимо слободни извоз стоке у Боку и монетарну конвенцију, да наше перпере примају курсу по Далмацији, Босни и Херцеговини, као што имају круне по Црној Гори исту валуту.

Ово је Беч примио, јер су трговински интереси његови захтјевали. Аустрија је оградила колски пут од Котора до Цетиња и давала годишњу помоћ за обдржавање тога пута, јер је цио увоз био из Аустрије, на који је Црна Гора узимала царине 4% по рачуну, а она је узимала по 21 фиорин на говедо из Црне Горе, које се у њој куповало на пазарима за од 15 до 20 фиорина.

Али је Влада имала муке, док је Народна Скупштина у *тајној сједници* примила и тај уговор, и то с условом да се уговор не публицира прије него ли су га прегледали г. Арсенијев и барон Сквити. Она нам је донијела лијепе користи од сребреног и никленог

новца, а од златног нијесмо имали никакве штете. Ово је све што је Црна Гора уживала од Аустрије, која се отуда и сама користила. Ипак барон Гисл говори о *„незаситивом потентату“*.

* * *

Арбанија није никакав порез плаћала ни рекруте давала Турској, као што није никакве њене власти трпјела. Кад је дошао младотурски режим, најприје је устао Арнаутлук против увођења младотурских реформа у јесен 1910. Али га је уређена царска војска лако угушила. Усташке вође Исо Бољетинац и Асо Феровић са четрдесет друга пребјегоше у Црну Гору. Били су интернирани у Никшић.

С прољећа био је неизбјежан устанак у Малесији, низ границе Црне Горе. Краљевска влада наређује свом консулу у Скадру, да савјетује малисорске вође, да предају оружје, када га царске власти стану купити, јер нека се ништа не уздају у Црну Гору. И фактично предавали су по штогођ од старог оружја, а једна православна општина у Крњици пребацила је сваку московку у нашу границу. И разоружање је мирно прошло. Али кад се стао пописивати број стоке и народа, поче навирање нејачи са стоком. На Цетињу се састаде одбор за купљење прилога за издржавање избјеглица. Војвода Божо лично је одио по унутрашњости и купио прилоге исто као што се купило за вријеме херцеговачког устанка; а пограничари већ су дијелили кров и залогаје са избјеглицама.

Тургут-паша купи војску у Скадру. Официри, који Лојдовим парабродима долазе, говоре да иду противу карадака. Господар је био на Тополици код наследника. Зове мене и војног министра, да одлучимо што да радимо. Ја држим да је наследник за строгу неутралност, јер ме преко зиме позвао, да ме упита знам ли што Господар ради у Никшићу. На мој одговор да не знам, одговори ми: „Он мисли да ни ја не знам. А он прима Иса Бољетинца и Аса Феровића, који се са Митром и Јанком у колима по Никшићу шетају“. Па сам држао да ће се са мном сложити. По обједу састали смо се да одлучимо. Господар ми рече да ја први говорим. Ја сам избројио све разлоге за *строгу неутралност*. Митар их стаде побијати, а Господар га прекиде: „Ајте на Цетиње, па кад ја дођем одлучићемо“. При нашем одласку — с нама бијаху дошли генерал Потапов и пуковник Егоров због Николајевског Кадетског Корпуса — Наследник мени не пружи руку, па сам га разумио, зашто није ни ријечи проговорио при савјетовању.

Кад смо дошли на Цетиње, нашли смо депешу из Подгорице, да су Клименти устали и двије куле освојили! Дође и Господар па ми рече: „Састави ноту како ти знаш па је предај легацијама.“ Нотом сам изјавио, да ће се Влада држати строге неутралности, и молио да велике силе раде да сачувају Црну Гору од зла, које јој пријети. Господар је ноту одобрио.

Једно јутро долази ми старац војвода Пламенац забринут и говори: „Јутрос ми дође човјек, ком могу вјеровати, па ми на вјеру каза, што нико ни у Подгорици не зна, да је већ погинуло 27 бира-

них Кучa. У турским су рукама 27 московака. Тако ми Бога, са Шипчаника Турци ће Подгорицу изгорјети! Него се справи што ћеш дипломатима рећи“.

Дипломати чине колективни корак да се држимо обећане неутралности. На мој одговор, барон Гисл са осмјехом рече ми: „Ја све знам“. А што зна? Једна Бокељка дође из легације у Министарство, да јој један акт видимира. Писар међу њеним списима нађе један на италијанском језику, па ми га донесе. То је био извјештај из Подгорице, да Италија преко Црне Горе подржава устанак.

Дође ми г. Екарт с овим ријечима: „Ноћас ми је дошла наредба из Берлина, да вам пријатељски али *најозбиљније* речем, да се држите *строге* неутралности. Ово није *банални колективни корак*, и молим вас да остане у *тајности!*“ Изговоривши ово строгим тоном, пружи ми руку, и не хтједе чути ниједне моје ријечи, ма да је са мном вазда љубазан био. Ја сам барона Сквитиа питао, како мисли г. Екарт у овом питању, а он ми је одговорио да се Њемачка држи сасвим аустријске политике. Дакле Берлин није вјеровао Бечу ни Риму, као што није барон Гисл вјеровао барону Сквитиу! Јер откуд Црној Гори толико средстава да може подржавати устанак?

Турски посланик Садредин-бег са мном је био у пријатељским односима. Био је прави Јевропејац. Он је одио у Скадар и Тургут-пашу увјерио да се Влада држи строге неутралности, али да није у могућности да задржи народну ратоборност пограничара. То сам се увјерио из једне депеше Чемерикића „Руском Слову“, како су телеграфске депеше из Скадра одиле преко Цетиња, да је Тургут-паша признао пред конзуларним кором да се Влада држи строге неутралности, али да није у стању да стане на пут војним круговима.

У Црној Гори било је право ратно стање. Црногорац се није одмицао од своје куће. То је била црногорска мобилизација. Градио се колски пут са Чекања у Даниловград, за случај да непријатељ заузме Подгорицу. Правио се пут на једно брдо, с ког се могла бранити Подгорица топовима. Један дан сам посјетио Сардедин-бега. У пријатељском разговору замолио ме, кад Тургут-паша започне акцију да околи усташе, да наредим пограничним властима, *ако би гдје граница била повријеђена, да не узимљу то као акт непријатељства.* Ја сам га тада замолио, да ми то писмено саопшти. Како је Господар био одсутан, казао сам то Насљеднику, који ме упутио да кажем г. Арсенијеву, код кога сам већ мислио поћи. Г. Арсенијев ми рече да му пошљем препис ноте тек је примим. Сјутридан рано он лично дође по препис. Кад је ноту прочитао, рече ми: „Овај час послаћу је дословно у Петроград“. Трећи дан „Корбиро“ донесе из Петрограда онај комунике који је Черинов предао Порти и све престонице исти дан узнемирио.

Усљед тога је Порта оставила краљу Николи да посредује код усташких вођа, који су били позвани у Подгорицу, одакле су се вратили с оружјем на своја огњишта, с тим да им Порта поправи запаљене куће и да им даје исхрану до прољећа. То боли барона Гисла,

који сада пише да је краљ Никола потакао устанак, надајући се да ће завладати Арбанијом. Он није завладао њом, али је појачао у њој свој уплив, што је Црна Гора скупо платила.

Послије устанка Насљедник ми је рекао пред Рамадановићем: „Заслужили смо да нас народ каменује. Мени је само тебе жао". Али се народ није ништа жалио, јер је схваћао да је Црна Гора сачувала свој углед у Јевропи, осјећајући се сваки Црногорац атомом њеног суверенства.

Краљ Никола је уважавао моје разлоге, али је и он био Црногорац, па је уважавао и народну ратоборност. Управо није смио Црну Гору задржати од учешћа у овим устанцима у сјеверној Арбанији, *гдје су и Малисори и Арнаути наше крви.* Исо Бољетинац и Асо Феровић били су прави српски типови и српски говорили. Гдје је српски народ, ком је центар био Скадар? Ако са ишта може вјеровати Беоцијусу, животописцу Скендербега, рођеном у Скадру, мора се вјеровати, *да је српски језик владао до Љеша, а на југу грчки.* А Високи Дечани и Призрен свједоче да су ови били подигути у српском народу. Гдје је сада тај народ, него у Арнаутлуку и у Малесији. Босна и Херцеговина са Санџаком били су под Турском, али је туда чистоћа српскога језика сачувана и код муслимана као и код хришћана. Дакле Турска није истријебљала српски живаљ! Нека се промисли како су постали Малисори и Арнаути и под чијим утицајем....

Борон Гисл са Мусолинијем то би најбоље знали....

Овдје сам се задржао мало више, да се види како Гисл неумјесно и без икаква основа оптужује краља Николу, да је он потакао малисорски устанак.

* * *

А још да је знао, да је са Цетиња био потакнут Балкански Савез, који је одмах иза Малисорског устанка 1912 објавио рат његовој штићеници Турској! Г. Титони, кад сам у анексној кризи у Рим пошао да му кажем и образложим нашу одлуку, повјерљиво ми је казао, *да је Италија у потпуном утврђеном споразуму са Русијом, да се не мијешају у балканска питања прије него балканске државе утврде међусобни споразум.*

Ја сам то одмах повјерљиво казао Евгениадису, а он доставио у Атину, под теретом критског питања, а у прекинутим односима са Софијом и Букурештом. Убрзо „Корбиро" донесе вијест, да је грчки престолонасљедник пошао у Софију на прославу пунољетства бугарског престолонасљедника; не сјећам се добро да ли је из Софије пошао у Букурешт или мало доцније; али ми је Евгениадис говорио да смо ми двојица покренули Балкански Савез. Ово пишем док су живи и Титони и Венизелос, а уздам се да је жив и Евгениадис. На сваки начин жив је и Јово Поповић, који је као мој секретар писао што смо ја и Титони говорили, што је остало у мојим актима у Министарсву Спољних Послова. Ово није моје хвалисање него вршење моје дужности, као првог министра Црне Горе, у хајтер истине.

Комично је све оно заузимање барона Гисла, што он излаже, да одврати краља Николу од рата. Доста је да споменем, да му је краљ Никола рекао, полазећи на фронт, да му напише план ратовања против Турске! Него је комично његово заузимање и у питању Скадра, гдје ваља да се задржим. Истина, ја сам тада био предсједник Великог Суда, али су на влади били моји другови у првом мом кабинету, а краљ Никола полазећи на фронт препоручио ми је „Глас Црногорца", дакле сам и ја припадао Влади.

А барон Гисл није само зависио од Балплаца него и од Франца Фердинанда. Јован Пламенац, бивши министар унутрашњих дјела, враћао је са Бојане његовог помоћника пук. Хупку, ког је шиљао у опсађени Скадар. Међународна флота блокирала је Црну Гору. Српско оружје држи у опсади Скадар, посљедњи ступ Турске. То је била посљедња нада Централних Царевина да успоставе Турску. Пријатељске Велесиле чине притисак на Црну Гору и Србију да оставе Скадар. Србија опозивље своју војску. Црна Гора не може оставити Бардањол и Тарабош, застрте гробовима својих синова. Међународна флота само демонстрира, а не ступа у акцију. Барон Гисл да из коже изађе. Господар се с њим шали, па га пита би ли Аустрија уступила Скадар за Ловћен, да се умири. Али Лазар Мијушковић, повјерљива Краљева особа, сјутрадан говори барону Гислу, кад би то Краљ учинио, да би се Црна Гора сјединила са Србијом. Не успијевајући ништа, Франц Фердинанд шиље га у Лондон као стручњака на Реунију Амбасадора, који оснивају нову државу Арбанију, наравно како хоће Централне Царевине, које желе рат, ма да их је трећа савезница Италија издала одмах испочетка, не пристајући на рат.

Пошто је ставио на расположење своје знање односно границе те нове државе, барон Гисл из Лондона хита на Цетиње, али се морао подврћи једној операцији у Берлину, гдје се морао неколико дана задржати. У Бечу су дознали да га у Котору чека атентат једног црногорског стипендисте из Боке, па се предузимљу све потребите мјере. Избјегава се Котор, а он се искрцава у Тиват. Тако се здраво повратио на Цетиње.

На првој аудијенцији код краља Николе, књаз Мирко долази и пита барона Гисла за атентат. Али га Краљ прекида: „Какав атентат? А ја бих га мојим животом заштитио". Јест, али му на Цетињу није слободно љекару да му прегледа рану од операције, нити апотекар хоће да издаје потребите љекарије! А на Цетињу весеље велико кад је Есад-паша предао Скадар. Барон Гисл ургира у Бечу да трупе из Далмације окупирају Цетиње, кад међународна флота не ступа у акцију.

Најзад, из Беча добива наредбу, да приправи све за случај ако буде опозван, па да заштиту поданика преда њемачком посланику. То је једва дочекао, ма да не може видјети г. Екарта, који му на сваком кораку стоји на путу. Кад му је саопштио наредбу, изјавио му је да жали што нема времена да се та наредба измијени, него да њему мора да преда заштиту њемачких интереса. Г. Екарт га је упитао: „А што се збило?" Одговорио му је да њему не каже ништа, него

му је избројио све што је имао на срцу, тако да је г. Екарт главом и шакама пао на столицу, и он га тако оставио.

Али је та сцена имала посљедица. Госп. Екарт мислио је да аустријске трупе већ марширају противу Цетиња, па је то саопштио гдје треба. Око 9 сати увече Екарт долази код барона Гисла и каже му да је Краљ одлучио да преда Скадар безусловно и да је Министарство предало оставку. А Насљедник моли га да војне мјере одложи за 48 сати. Барон Гисл му је могао одговорити, откад је њемачки посланик постао и црногорски министар? Па му је рекао да то треба да му нова влада писмено саопшти.

Еле барон Гисл тако излаже напуштање Скадра, као да то питање није зависило од Лондонске Реуније Амбасадора, него само од Аустрије.

По мом схваћању, Црна Гора је морала оставити Скадар, чим га ја Србија оставила. Требало је да разум савлада осјећање. Кад је у Лондону Реунија Амбасадора установила нову државу Арбанију, краљ Никола је предао Инглеској Скадар, како је инглески адмирал био командант међународне флоте. Тај догађај ја сам у „Гласу Црногорца“ протумачио, а сузе су ми прекидале писање. Ја сам схваћао бол мојих другова на влади и поштовао црногорску ратоборност. Па сам разумио и упорност краља Николе. И он је био Црногорац. *У томе је трагичност догађаја, у коју барон Гисл не улази колико ни ја.*

* * *

Него је остала енигма у оном разилажењу барона Гисла и г. Екарта. Факт је, да је г. Екарт био стекао у свим круговима на Цетињу симпатије. Откуд то разилажење између двије тако чврсте савезнице? Ту ми долази на памет она мапа, која је била лансирана из Берлина концем прошлог или почетком овог вијека, на којој је Њемачка слазила на Јадранско море у Трст и на Ријеку, а Србија са престоницом у Сарајеву. За ту мапу одговарао је и посланик Србије у Берлину. Цару Вилхелму није могло ништа сметати на Јадрану, а на Цетињу се био збио један немио инцидент са једним њемачким филателистом, због којег је Берлин захтијевао кроз 24 сата сатисфакцију. Влада је одмах испунила све захтјеве, пошто је тај Њемац невин био лишен слободе, и тек је влада сазнала за ту полицијску ревност, био је исти дан ослобођен. Тада је барон Кун заступао Њемачу, док је дошао г. Екарт да замијени Пилгрим-Балтација, који је ту кавaљерски поступио. Филателист пак није хтио примити никакву одштету обзиром на моју љубазност према њему. Тако је тај инцидент морао учинити најбољи утисак у Берлину. Па је дошао г. Екарт, који је на Цетињу стекао толико симпатија.

Барон Гисл приписује то Екартово држање кумовању књегиње Милене његовом сину при крштењу, и „како се говори“ цариčиној заштити. Трудно би цар Вилхелм трпио посланика, који поступа против његовог упуства. А још трудније да би г. Екарт поступао против царева упуства.

А не треба заборавити да је Франц Фердинанд, који је намјеравао оснажити монархију југословенством против Њемачке, био намијенио улогу свог првог министра барону Гислу.

Него се ја и сувише упуштам у коментарисање ових мемоара. А треба да још нешто примијетим барону Гислу. Он је на једном мјесту рекао, онако мимогред, да је краљ Никола нудио Аустрији дефансивни и офансивни савез. Полако. Ми имамо о томе лично писмо његово грофу Еренталу, и лично писмо грофа Еренталa, којим му одговара. Посланик доставља свом шефу, да Краљ нуди савез *против свакога осим Србије и Русије условом да му Аустрија гарантује посјед сјеверне Арбаније.* Ако ћемо право да речемо, та је понуда била и сувише наивна. Што ће Аустрији такав савез, која хоће да се рашири на Балкану? Па је шеф одговорио свом посланику, да приправи Краља да ступи у *царинску унију* с Аустријом, па ће се Црна Гора још више раширити.

Је ли се могао Беч жешће осветити Цетињу? Зашто барон Гисл све то прећуткује? То није лијепо. Одиста он није знао, да је „Самоуправа“ за вријеме Протићева министарства у децембру 1919 публицирала та лична писма са писмом Хецендорфа са фронта 1915, кад је чуо да је краљ Никола на умору. Он је тада писао предсједику владе у Бечу, да је Насљедник наклоњен Аустрији и да ће одмах тражити савез с Аустријом. Али да то не смије бити савез него *акт милости,* и то под условом, да се Црна Гора ограничи до Таре и да се лиши приморја. Куд јасније илустрације расположења Аустрије према Црној Гори! Не вјерују ни Насљеднику, који им је познат да је наклоњен Аустрији!

Барону Гислу није била позната ова публикација, зашто наша штампа није ријечи проговорила о овоме открићу, као да га није било. Али је Виктор Емануил II добро рекао: *„Il tempo è il miglior galantuomo!“*

К овоме треба додати да се та понуда збила у новембру 1911, кад ја нијесам био министар спољних послова и кад се справљала посјета у Бечу, давно обећана. Требало је задовољити барона Гисла.

* * *

Тек је Греговић мене замијенио, тражио је допуст да поведе своју госпођу у Беч на консулту љекарску. Тако ће се морати представити грофу Еренталу. А 1911-та година била је сушна и државна каса исцрпљена у малисорском устанку. Требао је зајам и народу пружити помоћи, што је барон Гисл једва дочекао.

Аустрија даје трошак, да се гради колски пут од Рисна у Никшић, како ће народ наћи зараде на овом крају, који је највише пострадао од суше. Нашао се и зајам од два милиона круна у Бечу. Али кад је дошло грађење пута, *које би Аустрији донијело слободу да се служи свим колским путовима у Црној Гори, министарски савјет што не допушта него само тим новим путем од Рисна до Никшића.* Министар Греговић жали се Господару, који одобрава све разлоге нашег рјешења. Али је барону Гислу и то било ухварно.

Почетком 1912 Господар каже барону Гислу да га цар Никола зове у Петроград. А он му хладнокрвно одговара: „Ми можемо добровољно чекати“.

Иза посјете у Петрограду, долази посјета у Беч, коју је барон Гисл приправљао. Кад је видио листу пратње Краљеве, хита у двор да се из листе избрише име министра предсједника. Краљ упорно хоће да га води. Посланик Монархије му тада изјављује, ако не избрише, да он прекида преговоре и одлаже посјету, да је мјесто њега други посланик приреди. Како би он представио своме цару човјека, који мрзи Аустрију, издајника своје отаџбине, што је у Бечу познато! Тада је Краљ попустио и моје име било је избрисано.

Буди Бог с нама! То Краљу никад ни у сну не би дошло на памет. Како је барон Гисл слабог памћења! То се тицало мога сина Милутина, који је био избрисан, а не ја.

* * *

Послије посјете у Бечу, ја сам се повратио на моје мјесто у Велики Суд, а Митар Мартиновић са својим друговима у првом мом кабинету замијенио ме, на моје задовољство. Не вјерујем да је тако задовољан био и барон Гисл, и ако вели да је та промјена била посљедица посјете коју је он приправио. Напротив, посљедица бечке посјете била је повратак моје спољне политике у руке Митра Мартиновића.

Као предсједник Великог Суда пошао сам дома на купање да проведем судске ферије. У Боку почеше долазити алармантне вијести о пограничним сукобима из Црне Горе. Садредин-бега био је замијенио други посланик. Послије малисорског устанка односи са Турском такви су били да ми је Садредин-бег донио из Цариграда орден *Османије,* највиши за министра, са ласкавим изјавама Високе Порте. А нови посланик био је смушен човјек. Просто се није знао снаћи. Ја нијесам могао даље слушати мирно те вијести, па сам прекинуо купање и повратио се на Цетиње, могао бих што потребит бити у односима са Турском. А барон Гисл је на Цетињу, па већ знам како ће у таквим приликама поступати.

На Цетињу сам нашао на помолу Балкански рат. Ко ће предњачити него Црна Гора. Ко је немирнији од барона Гисла! Али сам већ говорио о његовом комичном држању. Него ми сад преостаје још његов одлазак са Цетиња. Прије тога био је позван у Шенбрун да извијести о ситуацији у Црној Гори. Пошто се повратио на Цетиње, затражио је агреман за свог замјеника посланика Ота, који му је влада исти дан радо издала, а Краљ једним оком радосним а другим сузним. Али његово наименовање за посланика у Србији дјеловало је тако на Краља, да је био хладан и резервисан на растанку.

Ипак барон Гисл наводи једну олакшицу краљевом отпору. Краљ је заробљеник његових: Пламенца, Томановића, Вукотића и Мијушковића. Да су били други министри, Аустрија би за Ловћен дала Црној Гори не само Скадар него и сву Арбанију — у *царинској унији!* Узалуд га је барон Гисл опомињао да буде господар у својој кући. Он само жали што се није могао састати са Краљем послије свјетског рата. А зашто жали? Одиста зато, што му није могао избројити све што му је на срцу стало, као оно Екарту, што га није слушао, него је слушао своје министре.

Кад је ово писао, одиста је мислио о злој судбини његовог Франца Фердинанда. Али је велика разлика између тежња овога и тежња краља Николе. Оне су се узајамно искључивале. Она краља Николе је побиједила. Посљедње његово дјело, као Господара Црне Горе, било је унија Црне Горе и Србије. Посљедње дјело Црне Горе на бојном пољу она знаменита битка код Мојковца, против аустријске војске у свјетском рату, која је омогућила повлачење србијанске војске у Арбанију, противу тежње Франца Фердинанда, која је срушила Хабзбуршку царевину, док је тежња краља Николе успоставила Немањићку Царевину.

То остаје урезано у тучним таблицама свјетске историје.

* * *

Остављајући Црну Гору, не имајући се чим похвалити, барон Гисл походио је са својим помоћником пук. Хупком утврђење *Дврсника.* Још 1908 Аустрија је затражила разграничење између Грахова и Кривошија по мапи, коју је у своје доба которско поглаварство нацртало. Црногорску владу та мапа није обвезивала, па је своје комесаре опозвала, обратила се италијанској влади с молбом, да јој пошље препис свих уговора између Турске и Млетачке Републике. Како је Аустрија наслиједила Млетачку Републику у Боки, она је била обвезана да поштује границе, које су биле између Турске и Млетачке Републике. Отуд је слиједила преписка између Цетиња и Беча.

На ургирање аустријске легације, ја сам тек послије анексионе кризе проучио то питање, и нашао сам ноту грофа Голуховског, којом предлаже, да се граница повуче *природно* као најцјелисходнија. Јер у току времена од 1814 Аустрија је била мало по мало притиснула готово све Кривошије, а по мапи уговора између Турске и Млетачке Републике овој није припадала ни половина Кривошија. Није преостављало друго ,него прихватити предлог грофа Голуховског, што сам саопштио легацији и чекао, да одреди дан и мјесто гдје ће се састати наши комесари са њиховим, да приступе раду на лицу мјеста. Није прошло ни десет дана, а војна команда са Грахова доставља војном министарству, да се виде на Дврснику људи, који отпочињу нешто радити. Ја сам одмах против тога уложио протест, пошто се Дврсник подиже на *спорном* земљишту. Али се рад наставио преко све јесени до другог љета. Па тек тада доставља легација дан и мјесто гдје ће се мјешовита комисија састати.

Наши комесари пошли су чак да констатирају *узурп.* Па су били опозвани. Тако је остао неразграничен простор од *Трновог Ждријела* у Црној Гори до *Вучјег Зуба* у Херцеговини. Дврсником почиње ланац планина у Бијелу Гору, који отвара пут црногорској војсци у случају рата, што аустријски војни кругови нијесу допустили ни грофу Голуховском.

Боље шће бити да барон Гисл није спомињао Дрвсник. Али му је ухварно било и то, кад се нема чим друго похвалити. А ми нијесмо ни мислили да објавимо рат ни Турској, него је дошао турски амбасадор Селим-паша из Рима да моли књаза Николу од стране Султана, да му да времена, да задобије арнаутске главаре, да без крви макне кулу са Језерског Врха, која је доминирала над нашом Великом, прави полуостров у турској граници.

А ми, и да смо хтјели ратовати, не бисмо могли прије прољећа, јер ту пане снијег толики да трудно ко може крочити. Излазила је на лице мјеста комисија. Пук. Риза-бег нашао је да је кула у нашој граници, али је једва могао жив главу изнијети, оптужен да смо га поткупили. Па је дошла друга комисија са Шамен-пашом из Скопља а с наше стране био је војвода Лакић, која је потврдила, да је кула у нашој граници. Ипак се без крви није могла такнути.

Према овоме поступку Турске, поступак Аустрије на Дрвснику довољно је карактерише. Сваки нен корак на српској земљи био је проклет. Отуд је у српском народу настала она изрека: „Отето проклето“.

Овим сравњењем ја се праштам са бароном Гислом.

Др. Л. Томановић.

ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦА ВЛАДАВИНЕ КЊАЗА НИКОЛЕ

(ПРИМАЊЕ ТИТУЛЕ КРАЉЕВСКОГ ВИСОЧАНСТВА).

(Крај)

Мали остатак од времена што ми је претицао ишао сам по Риму с нашим генералним консулом Евгеном Поповићем, да разгледам споменике Вјечитог Града.

Евгеније, као веома уман и као давнашњи становник Рима, бијаше версиран у свима потанкостима, што се у двору, у камарама, у дипломацији и журналистици збива и ради. Он имаше широко познанство и уважење у свијема круговима римског друштва, као стари гарибалдинац и публициста.

Разгледајући величанствене споменике, Евген ми је причао о свему, али највише о дворским интригама, што ме је веома интересирало. Он ми је казивао да је у двору велико незадовољство противу краљице Јелене, што већ није имала порода, за вријеме од пет година од удадбе. Да је у двору организовано једно упливно друштво противу ње, на челу којег је краљица удова Маргарета. Да је она у томе пошла до тога степена, да ради преко Цара Вилхема, да приволи краља Виктора на развод брака. Међутим при кретању с Цетиња за Париз Књаз ми је био повјерио тајну, да је краљица Јелена у благословеном стању. Ипак та Евгенијева прича задавала ми је велику бригу, јер сам замишљао да би он нешто знавао о ономе

што сам на Цетињу био чуо, кад би у истини било. Тада сам се сјетио ријечи онога шамбелана Помака, што ми је рекао у вријеме свадбених свечаности, да странкиња, а још од словенских народа, неће моћи остати на пријестолу Италије. Чинио ми се је овај дан један читави вијек, докле видимо Краљицу и докле се увјерим у чему је ствар.

Истога дана дошао је код мене *Машана Глас*, један од папиних шамбелана, који је више пута долазио у Црну Гору. То бијаше један богати племић из Ирске, па се је из сујете примио тога положаја при папином двору. Он ми рече да сјутра дан Папа прима у Ватикану преко хиљаду пелерина (хаџија). Спектаки је интересантан, па ме је понудио, да с њим пођем и да видим ту импозантну церемонију ријетког скупа са свију крајева свијета. Врло радо сам се одазвао његовом позиву. Он се је побринуо о отменом мјесту у тој великој гомили побожног свијета.

Према дворском позиву око осам ура у вече пошао сам у Квиринал на вечеру, у чему се је састојала и моја аудијенција, која се је могла продужити по вољи и потребама. За мене је то било драгоцјено, да се могу користити временом и о свему што сам имао да интересирам краљевски пар и добро обавијестим.

У салону за чекање нашао сам дуку и дукеци од Асколи, првог краљевског шамбелана у дому краљице Јелене, једног генерала у цивилу и два ађутанта у униформи.

По дворском церемонијалу објављен нам је долазак Краља и Краљице, двокрилна врата отворише се широм. Краљица уђе сва у црно, а за њом краљ Виктор у фраку, јер је римски двор један од најцивилнијих двороваа у Европи, гдје се најмање види шаренило разноврсних униформа. Двор још бијаше у великој короти за убијеним краљем Хумбертом.

Измјенив са свима присутним по неколико љубезних ријечи, позвала ме је Краљица на сепаратно саслушање у другом салону. На српски давала ми је много питања о двору и Црној Гори. Пошто сам јој на свако питање дао кратке одговоре, запитала ме је каквом мисијом сам био у Паризу. На то сам јој такође у кратко одговорио, очекујући с нестрпљењем удесан моменат, да јој поднесем важну поруку Предсједника Француске Републике, јер сам страховао да аудијенција не буде прекинута позивом на вечеру; али Бог даде те имадох времена да јој све у главним потезима испричам. Она ме је саслушала хладно, са пријатним изненађењем и са озбиљном пажњом, јер колико је ствар по себи важна била, толико је за њу много ласкава. Тек што бијаше постала краљицом, дала јој се једна прилика, да учини једно велико историјско дјело, да зближи два велика народа, сродна по крви и по узајамним интересима. Пошто сам је упознао са молбом Лубеовом за књажево и њено посредовање у тоже важном питању, запитао сам је могу ли и Краљу о истој ствари саопштити или да оставим да Господар посредује између њих обоjице. Краљица ми нареди да говорим Краљу, јер он измирење са Француском очекује с нестрпљењем. Међутим главно посредовање

да оставимо Књазу, нека он буде творац тога великог дјела. Нареди ми и то, да послије вечере опширније говоримо о истој ствари. У тим ријечима затекао нас је Краљ и повео на вечеру.

Салони и трпезарија не изгледаху друкчији него стан једног обичног имућнијег човјека. Од кад је краљ Хумберто погинуо млади Краљ и Краљица становали су у тако званом *Палацино*, на крајњем куту великог двора Квиринала, који једнако бијаше због короте затворен. Начин живљења младога краљевског пара стојао је у контрасту са начином краљице Маргарите. Ови живљаху у малим скромним одајама, док краљица удова, по старој навици, није могла без пространих сала раскошно искићених сликама и другим драгоцјеним украсима. Између мноштва великих особина краљица Маргарита хтјела је да и тијем импонира римској старој аристокрацији, као и васколикој Италији.

За вријеме вечере Краљица је радо са мном говорила српски, иначе говор је вођен на италијанском језику. У шали такинирала ме је са њеном труднoћом, што ме је још више разочарало, јер се на њој не могаше баш ништа примијетити. У разговору казао сам краљици, да ћу сјутра ићи да видим Папу. Збиља морао сам јој то казати, јер поћи из Квиринала у Ватикан без претходног обавјештења, било би у двору врло хрђаво виђено. Она љутито сјекну; „Ако то учиниш, овдје никад ноге ставити нећеш.“ Краљ Виктор примијети њену срдитост, па смијешећи се запита, што се то тако крупно међу вама Србима догодило. Она му каза у чему је ствар, а ја му објасних зашто идем и како. Наравно, рече Краљ, да ту церемонију, особеног рада, заслужује видијети, ма да ја нијесам никад могао присуствовати. Иза трпезе пошли смо у заједничком салону одакле ме је Краљ позвао, да на само говоримо.

Прва ми је ријеч била Краљу, како ће његово држање бити, а какво ли његових савезника у нашем питању о проглашењу Краљевског Височанства. На томе Краљ одговори: „Моје држање би било сасвим просто и јасно, да међу првима упутим Књазу честитку те нове титуле. Будући сам у савезу са Германијом и Аустријом, то треба да их претходно консултирам, па нашто се сагласимо биће за све три стране обавезно.“ Краљев одговор паде ми тешко, као крш на груди. Објаснио сам му, у смислу већ наведеном, како је цар Франц Јосиф ијелак на нашег Књаза, а аустријска влада на Књаза и његову владу. Објаснио сам му даље наше грозне одношаје с Германијом, од кад то датира и зашто. Стога му примијетих, да се од њих двије бојим, да ће остати индиферентне према томе нашем деликатном питању. Зар ако се оне двије ријеше да игноришу књажеву нову титулу, да и он у друштву с њима, ту пакост учини Књазу и Црној Гори. „По правилу, рече Краљ, рјешително тако би морало бити.“ Замолих га даље би ли могуће било, да измијени мишљење са својим савезницима што скорије, тим прије што се је дан проглашењу примакао. За Књаза је веома потребито знати, како ће се тројни савез овом приликом понашати према њему лично; за двојни савез, као и за све друге државе смо већ извјесни о пријатељском одзиву.

Краљ усвоји предлог и нареди, те је с мјеста телеграфирано у Беч и Берлин с обећањем да ће ми дати знати још док сам у Риму на што су се ријешили. Другог децембра, пред вече, Краљ ми даде знати, преко једног шамбелана, *да су се владари тројног савеза сагласили, нарочитим депешама честитати књазу Николи нову титулу Краљевсуог Височанства.*

Говорио сам краљу Виктору о трансбалканској жељезници у истом смислу као и Висконти Венеста. Краљ је захтијевао, да му даднем што више детаља о томе питању, што сам и учинио, у колико је вријеме и куртоазија дозволила. Финална његова ријеч била је да ће он и његова влада помагати нас дипломатским путем свуда гдје год нам буде од потребе, али новчано није могуће, јер Италија не располаже са великим капиталом, а државне финансије бијаху још у лошем стању.

Затим пријешао сам на поруку Предсједника Француске Републике краљици Јелени. Саслушао ме је са тоном изненађења и зачуђено, па пошто је добро промислио изговорио је: „Разумијем зашто пресидент жели умијешати Краљицу у то важно питање“ али се је задржао изрећи, ваљда за то што се је односило на противнички уплив краљице мајке противу споразума са Француском. Наставио је даље отворено, да је зближење између Италије и Француске његов сан на јави, и да ће чинити све могуће за његово постигнуће. Само што то зближење не би смјело ни за длаку пореметити савезничке везе тројног савеза. „Реците Књазу да радо пристајем на његову медијацију, јер знам да ће то годити његовој амбициозности, а ја сам готов учинити му по вољи, да он и Краљица израде ту важну улогу“....

„Од скоро сам на пријестолу, стога нијесам има времена, да се посветим томе и још многим другим важним пословима прије. Међутим неподесна је личност, која представља Француску нашем двору, али ћу се постарати, да конвертирам.“

Завршио сам моје дводневно бављење у Риму са посјетом Бауеру, француског амбасадору, код њега ме је повео Евген Поповић. Пријављен сам по уобичајеном реду. Послије мале паузе, коју велика лица давају при примању разних посјетилаца, да тијем себи дадну вишу важност и композирају лице и држање, да што достојанственије изгледају, јер код дипломације позирање игра велику улогу. Амбасадор дочекао ме је достојанствено, хладно, зачуђено, чисто као да би изговорио шта хоће овај овдје. Међутим, тај ме тон није ни мало импресионирао, јер сам му био вичан, приликом разнах мисија у Цариграду и другим пријестоницама европским, имајући посла са многим охолим дипломатима. Послије неколико измијењаних ријечи о мом путу у Париз, замолио сам га не би ли ми акордирао неколико минута за кратки разговор без свједока. Он, са малицијозним осмијехом, одазвао се је мојој жељи и скрајнули смо се у један други салон. Најприје сам му рекао да имам да му повјерим једну важну тајну од стране Предсједника Републике, за коју још нико није знавао у Паризу, нити у Риму, осим Краља и Краљице. Затим испричао сам му цијелу, као и то: да сам већ поднио Краљу и Кра-

љици ту важну тајну поруку, која је са задовољством објеручке примљена. Томе сам додао противно ономе што сам у Квириналу чуо: „Обојица се у вас надају, да ћете бити прави поборник интереса оба сродна народа за њихово зближење и сматрају се за срећне што вас у овој прилици прелома у политици имају у својој близини". Опаде укоченост, снизи се достојанство, одједном видим другога човјека, којега не бих познао да већ нијесам знавао са ким имам посла. Охоли дипломата постаде љубазан до понизности. Шта више постаде и услужан. Понуди ме да ми покаже унутрашњост палате *Franese*, једну од старих највеличанственијих палата у Риму. Стаде ме нудити са једним доручком, па с једним динеом, са соареом, да ме позна са римском дипломацијом. На свему сам му захвалио, јер сам морао исте ноћи отпутовати из Рима. Евген Поповић посматрао нас је зачуђено, откуда оволико израза задовољства и зашто. Да бих задовољио његово љубопитство: „Казао сам амбасадору да сам чуо у дворцу, да су задовољни с њим, па да га је та вијест довела до екстазе, ма да сам чуо био противно".

Дало ми се је мислити колико вриједи једна велика средина од послова као што је Рим. За два дана мога бављења више сам урадио, више сам дознао сваковрсних ствари, више сам учинио познанства, него што бих за десет година непомичности у нашој средини.

На једанаест ура у вече пошао сам из Рима преко Бари и дошао на Цетиње четвртог децембра.

Рапортирао сам Књазу исход мојих мисија у Паризу и Риму. Највише му је, пак, ласкала порука Предсједника Француске Републике, за медијацију између Италије и Француске преко краљице Јелене. Даљи, пак, рад у томе правцу био је срећен, те му се је лако било ради амбиције позабавити са тим питањем.

Иза овог првог корака, са стране Француске отпочете су разне манифестације узајамно к озбиљнијем зближењу с Италијом на мору и на суху, док није дошло до посјета Краља и Краљице Паризу. Дочек њихов био је права делиријум народног одушевљења. Таквог дочека Париз није никоме до овог времена учинио. Ни цару Александру III није такав дочек био, кад је први пут долазио, послије закључења савеза између Француске и Русије.

Шестог децембра, на Никољдан, прослављен је јубилеум четрдестогодишњице владавине нашег Господара најсвечаније у цијелој земљи. По свима варошима, манастирима, црквама чињена су благодарења и молебственија за дуги живот владара.

На Цетињу прослава је била на специјални начин. Предсједник државног савјета прочитао је адресу, којој се побрајају дјела за тако дуги низ година владања и поднио му у име народа и државних власти понуду, да у знак признања и благодарности прими титулу *Краљевског Височанства*. Књаз примајући нову титулу изговорио је значајну бесједу, у којој је изнио врлине и пожртвовање свога народа на којима се уздиже отаџбина, круна и династија црногорска.

Описивати овдје појединости свечаности, мислим да ми не спада у дужност, јер сматрам да је то новинарски посао. Стога ћу

забиљежити још оно што је из спољашности увеличало ову нашу значајну прославу.

На дан прославе упутили су књазу честитке са адресом Краљевског Височанства: Цар Немачки, Цар Руски, Цар Аустријски, Предсједник Француске Републике, Краљ Италијански, Султан, Краљ Енглески, краљеви: Румуније, Србије и Грчке, Књаз Бугарски; једном ријечју сви владари оних држава на које су биле упућене ноте да наш владар према нову титулу. Сувише шефови кабинета скоро свију поменутих држара. Сва четири православна патријарха такође честитали су Књазу јубилеум и нову титулу. Влада Краљевине Румуније и Краљевине Србије, одговориле су на моје ноте специјалним нотама, да се радо придружују народу црногорском, који је понудио нову титулу књазу Николи, те с њим заједно ликују, да живи Његово Краљевско Височанство књаз Никола.

Титула Краљевског Височанства додијељен је била владајућем књазу Господару и владајућој књагињи, књазу престолонасљеднику и књагињи касљедници. Књажеви и књагињице од династије остали би са титулом височанства."

Ето што је и како је рађено, те је постигнут ови акт за углед наше династије пред сродним и другим државама европским. Свршен је мирно, без икаквог међународног инцидента. Сва европска штампа пропратила је ови историјски акт симпатично. Колико је тешко било, као што се може видјети из напријед изведених заплета и других спољних и унутрашњих околности, извести ови акт, толико се може сматрати за прави триумф наше династије пред цијелом Европом.

Ако кад ико прочита ове моје биљешке могуће је, да ће примјетити, како је то могло бити, да је ова јединствена свечаност свога рода хотимице сведена на веома скромни облик. Па да то не би коме изгледало, да је то морао бити какви парти — прис, или омаловажање саме ствари, или из ма какве друге помисли, која би се могла хрђаво тумачити, дужност ми је од свега тога унапријед оградити се са овим што слиједи:

Има цио низ година од како смо упали били у безбројне свечаности, веома скупоцјене, у непрекидним путовањима по дворовима и у примањима и дочецима великих гостију, свадбама и т. д. Године 1894 књаз је путовао у Русију на погреб цара Александра III, истина са малом свитом. Године 1896 путовао је у Москву на крунисње цара Николе II са два млада књаза, једном књагињицом и многобројном свитом. У јуну исте године посјетио је први пут Биоград са три министра и многобројном свитом. На крају јуна исте године дошао је на Цетиње Принц Напољски с малом свитом, али је пробавио цијели мјесец дана. Сљедовала је вјеридба Принчева с принцезом Јеленом. Долазак великих група Италијана, њихови дочеци и скупоцјени банкети. Други долазак Принца од Напоља у октобру са многобројном свитом. Долазак Дуке од Ђенова. Пут књажев у Рим са великом пратњом на свадби Принцезе Јелене.

У години 1897 дочек краља Александра од Србије 22 априла. Одмах затим у мају удадба принцезе Ане за Принцом од Батенберга.

На крају исте године прослава двјеста-годишњице династије Петровића—Његоша. Пут књаза Данила у Лондон на јубиларну свечаност краљице Викторије. Званична посјета Књажева краљици Викторији у Лондон. Долазак књаза Фердинанда од Бугарске у јулу 1898 године. Женидба књаза Данила 1899. Пут Књажев с Књагињом, књазом Мирком и многобројном свитом у посјету Султан Хамиду у августу.

Ово су били веома важни моменти за нашу спољну политику пред чим смо били принуђени сваку жртву подносити. Свак је морао бити дочекан и испраћен, љепше и боље него се је било у стању. Нити се је што могло избјећи, нити пак укратити. Сад нека замисли свак онај, који буде све ово прочитао, колико је све ово морало стати нашу државну касу, у чијој дубини није било тешко догледати да јој у тренутку угледа празно дно.

Општински приход наше пријестонице толико је био сићушан, да је једва могао одржавати њено тамно освјетљење, неколико жандарма и чистоћу вароши. Међутим није се на то могло гледати, већ је варош морала бити при сваком дочеку високих гостију гирландима, вијенцима, заставама, час ове час оне државе и триумфалним капијама украшавана. Варош са околним брдима морала је бити освијетљена, као и раскошњим ватрометима високи гости увесељавани. Урачунајмо уз ово и велике дворске трошкове, велике многобројне обједе, балове, соареа и друге раскошне издатке, који се нијесу могли избјећи. Све скупа кад би се узело изашле би фабулозне суме, које су свеколике падале на терет државне касе.

Коликим пак издатцима била су изложена лица, која су у придворној служби била, као и она која су за пригоду узимата из редова државних чиновника, у пратњама, путовима која су аташирана високим гостима. Плате су до крајности биле мале, а захтјеви велики. Слједствено презадуженост свакоме је висила о врату. Још да није Господар, а често пута и држава, притицали тијем личностима у помоћ око прављења наших скупоцјених хаљина, заиста се трошкови око ње не би могли издржати.

Приликом сваке велике свечаности, а и при дочецима страних високих гостију био је обичај позивати главаре војног и грађанског реда из цијеле земље, тек да је више гомила и свечанији дочек, јер је популација Цетиња тако малена, а из народа, без позива, мало ко би долазио највише због због великих трошкова, те би светковине биле без сјаја и величине. Тога ради морала је држава плаћати један дио трошкова свијема позватијема, којих је број вазда био велик, те су и тијем државне финансије довођене до крајне изнемоглости.

При позивању гларара морало се је употребљавати озбиљна опрезност. Позивати једне, а изостављати друге па ма којега ранга били стварало би се огорчење и незадовољство међу њима. Непозвани сматрао је себе морално униженим и није било жртава пред којима би се задржао само да буде позван. Док, пак, на светковину непозван, кад су већ постајале позивнице, није хтио поћи. Црногорском частољубљу није било граница, живот, фамилија, имање, све је то ситно било према одржању положаја и личног угледа пред Господаром и народом. Многи главари пошто су истрошили своја имања и пошто су осиромашили, правдали су се пред другијема: „Нијесам изгубио своје имање на какво непоштење, већ сам га потрошио мијешајући се с људима,“ а то је било находећи се сваком приликом скуповима и светковинама. Стога је требало уопште држати озбиљног рачуна о осјетљивости Црногораца приликом сваког позива.

Да се обазремо и на оне, који су позивани били на скуповима и приликом разних свечаности каквим огромним трошковима су били изложени. Војни старјешине били су из народа и у народу, јер је војна организација била искључиво народне војске, стога су веома слабо били плаћени. Цивили пак мало боље. Једни и други били су слабог домаћег имовног стања, као и цио народ. Не гледајући на то сваки позвани морао је бити изложен великим исванредним трошковима. Требало је имати нове хаљине а наш костим познат је као скупоцјен и то пошто-зашто. Било на удуг под тешким условима, било продавањем стоке у бесцјење. Тијем је рушено слабо имање и довођење до пропасти цијеле куће. Будући наши главари дио народа, породице и осиромашењем повукивали су за собом у сиромаштво велики дио простогаварода, који им је давао на кредит зато што су главари.

Оно што је држава давала позваним за трошак није могло досећи да подмири ни трећи дио њихових трошкова. Слједствено руинирана је овим системом држава и народ. Па да би се бар овога пута све то избјегло учињено је да се не позивају страни дворови, нити ико други, као што је у почетку био програм, већ да се бар ова светковина прослави достојанствено, сјајно, али без великих скупоцјених помпа. Њена садржина није се састојала у шаренилу, већ у ефекту и то највише пред извањским свијетом, што је свестрано постигнуто.

Књаз није могао провести једну годину, а да о њему свјетска штампа не диже ларму, и то само о њему и никоме више. Другим није могао себе занимати и узносити до само измишљањем свечаности и путовима по Европи. Цетињски ваздух брзо му је постајао кужан, па је тражио разлоге, највише политичке, ма да нијесу били потребни, само да може своје лустрајзе оправдати и трошкове бацити држави на терет. Кад није могао који други двор посјетити, Беч му је био пролазно мјесто, гдје се је најрадије заустављао, аудијенцију код цара тражио и тијем бацао нам прашину у очи, давајући политичку важност његовим путовањима. У свечаностима и путовањима и поштански мандати су се топили. Његови синови су се угледали на оца, те су и они тумарали по свијету под неоправданим изговорима, само да се увесељавају.

Војв. Гавро Вуковић.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

ПРЕПИСКА ПЕТРА I. ПЕТРОВИЋА—ЊЕГОША С ВОЈВОДАМА ИЗ УСТАНКА И С ДРУГИМ ЛИЦИМА ИЗ СРБИЈЕ.

(2)

Петар I и Живко Константиновић.

I.

Живко Константиновић Петру I.

29. октобра 1811.

..... седатеља совјета Народ...

Овај час у вече после акшама, то јест 29. сего месеца и года получи срећни и радостни глас одоздо од Ручина од росиске војне, гди је Главно Комендујушчи сас својом трупом стојао, које именамен росиску баталију како је имао с везиром.

1-во 2-гаго октомбра сего месеца послао Главно Комендујушчи именем Марков генерала ту исту ноћ 20.000 близу код Ручина у турску страну и тамо је било везирови чатора 1800 и топова 70 и војске 6000 и када се зора појавила обколи све шаторе и те топове и ту војску турску и побије 3000 Турака, а 3000 зароби живе а са свом хазном турском и на отем месту таква ордија турска била крај Дунава и ту су биле млоге скеле турске, што су се Турци превозили у Турску и у Влашку и те је скеле све предузео Рус, ...шчук обколио и то је за два сата све било.

2-го Везир турски у исти дан и час, када је то около Рушчика било,речени Везир био у Влашкој, стојао у једн... ову сас 21.000 војске ..... топова ..... Алипашине ..... обадва Бошњак Пашу и рицале и поглаваре станболске те пређе у Рушчик у град у оно исто време, особито како пређе везир и сви поглавари турски у Рушчик, онда исти онај час и дан Росиски Главнокомендујушчи од влашке стране обколи овд. турску ордију, оно 21.000 у оном острову. Сада та сила турска у отом острову, када су видили, да су них ови поглавари оставили и побегли, јесу се сви сложно нашему Главнокомандирујушчему обећали предати и остали како жене и то је све било реченаго 15-аго актом.

3-то У граду Рушчеку било 12.000 војске турске и 40 топова, тако је заискавао Главно Командирујушчи истом војском баталију, тако

је везир и проче паше и рицали молбу предали Главнокомандирујушчем, да им допусти да иду кано предајци; та се разговор водио од 15-га до 24-го октомбра, у тому и Главноком. пропустио Шумли.... Руси у град Рушчик.

4-о Тај план без бата.... био, онда Главнокомендирујушчи, куде 3 стране удри у град Рушчик, пороблјене Турке и удари .... изашло Турака свега 23.000 робља, које се находе у ади, што су ћели у Влашку.

5-о У том.... [1]) заустави Главно Командујушчи и пописао.... ....това, што су Руси ...... и послали цару с билетом русиском.

1-ви Пункт писали за Синор до Старе Планине, да се Турци немешају.

2-о Пункт за Сербију.

3-о У време када би Рус хотио проћи преко турске земље, а својим трошком, да му није забрањено.

4-о Пункт заискава у Станболу у Галату 50.000, да му стоји војске росиске непрестано.

5-о Пункт, нека што заостаје под турском властију, да у сваком граду и у свакој паланки и вароши да има по један консул руски и у именоватом граду, паланки и вароши, колико се год закона находи, буди од којег закона, који којему суду хоће јели росиском јели турском да му је слободно.

6-о Пункт иште, да му иду галиони из Церног Мора у Бело Море.

Те радостне гласе с великом поздрав.... Вама шиљем, да Ви је на знање: толико ми је онај мој поштени пријатељ обзнанио, како је упамтио и добро је разумео, да су именовати 17 пункта и заиститнито Главнокомандујушчи очекује од цара турског на то 17 пунктова одговор.

Свега тога одвоио се Марков Генерал и пошао к Шумли где је опет потрефио 1-г Пашу с 2000 војске турске .... ио заиру поробљену .....[2]) после тога отишао је у Ловчу на Балкан.

Свече то Главнокомандирујушчи изабрао 1-ног паметног Турчина од оног робља и на Мезул пратио га Генералу Заесу, а Генерал Заес предао га Смаил Бегу на Калафату, а од Калафата ушао у Видин код Муле, то су га Руси предали, да каже Турцима како што је било доле.

А веће Смаил бег и он у Муасере Руси затворили путове до Акчар Паланке и скоро ћете чути Смаил бегове пусте гласове и једнако русиска сила прелази и Видин обкољен, а сада из Видина не бацају топове престали и једнако други-трећи дан код Генерала Заеса излазе Турци на разговор.

Со тим заостајем Вашој Милости

У Кладову
29. октомбар 1811-о года
послато сего дна у 4 сата ноћи.

Покорни слуга
Живко Константиновић

[1]) овдје су три, четири реда прецртана и написано „није истина".

[2]) неколико редака посве оштећено.

Петар I. и Лазар Мутап.

I.

Лазар Мутап Петру I.

9. јуна 1812.

Високопреосвештењејшем Господару и Господару Митрополиту Црногорскому и Скендерискому и Приморскому и Русинскому Императорскому ордена свјатаго и великаго књаза Александра Невскаго и кавалеру и нашему милостивому доброжелатељу

Тако ми желимо сердцем и душом Вас видети и од Вас благослов примити и ја Ваш покорни слуга Лазар Мутап, који јесам отечеством од Ваше државе, тако просим од Вас благослов примити и ако би кога послао про..... и благослов да ми пошљеш, толико желим ..... живота од Вас благослов примити ...... дошли Ваш слуга игуман морачки са дружином и благослов и поздравље од Вас донио, благодаримо како ..... поздравлу, који Ви за нас питате а к..... војводе ваше и Господара вро(в)ного Вожда... у јединству као чино г(л)ава (!), богу и п.... богородици здраво смо и мирно у име боже и сви Вашу десницу целивамо, отац игуман морачки, који ће за свашто јавити и наше понизно поздравле за које Вама желимо, и ако би кога послао на ову страну пошли игумана зарашта је добар и за вас и за нас.

Со тим остајем Ваш понизни слуга и Вас покорњејше поздрављајући

Лазар Мутап
рудднички војвода.

Спољa:

Из Чачка

Високопреосвештењејшему Господину, Господину Митрополиту Црногорскоме и прочему да надлежит јему

На Цетињу или где буде јего.

Петар I. и Јован Мићић.

I.

Јован Мићић Петру I.

3. IV. 1821.

Високо превосходитељњејши, високопреосвјашчењејши и високо достојњејши Господине Господине Архиепископе и Митрополите Черногорски Ордена росискаго Свјатаго Александра Невскаго Гавалеру, здравствујте долгоденствујушчи.

Вашему Високопревосходитељству поклањамо се и Вашу свјатују десницу целујемо и од много времена желимо за Ваше благополучно здравље разумети, и Ви Господине за Нас, ако сте ради разумети, благодареније Богу до данас јесмо здраво и на миру.

Јављамо Вашему Високопревосходитељству, како смо ми овде на граници и шаљемо наше људе с писмом нашега Господара и Старешине, које је наш Господар на нас наложио, да ми по нашим људма Његово писмо к Вами пошљемо. Ви Господине ако би ради били од наше стране акови новина разумети, ми што ћемо Вам писати, разумећете из писма Господарскога.

На које ми Вас покорно молимо и желимо од наше стране, да бисте и нама Ви Господине за какве новине од Ваше стране јавили по овима нашима књигоносцима, који Вами књиге предају.

С којим остајем и просим од Ваше милости мир и благословеније и јесам Вам свегда покорњејши

821 лета
Априлија 3. у Ужичку Наију
и селу Чајтину

Војвода Јоан Мићић.

II.

Јован Мићић Петру I.

14. VII. 1821.

Високо превосходитељњејши, преосвјашчењејши и високо достојњејши Господине Архиепископу и Митрополите славено сербскаго Народа и великаго креста и ордена росискога Кавалеру, здравствујте долгоденствујушчи.

Јављамо Вашему Государству, како шиљемо ова два наша момка до ваше милости са писмом нашега верховнаго Књаза и Господара Милоша, које ћете видети шта се пише; у тим и ја једну књигу од моје стране Вашој Милости пишем и просим од Вас мир и благословеније.

Особито Вами јављамо, које море бити, да вам је дознато, данас тирјанин усто је напротив крштенога Народа и који крст на себе знаменује, онога наш душманин ради да сасвим угаси и утре по свој турској земли, само у нашему Пашалуку што смо ми још мирни, а по другим Пашалуцима свуда је крштен народ пострадао, па се и ми преваре од турака бојимо. Но молимо Вашу Милост покорно, јавите и нама шта се по мору ради, јесу ли краљеви у војни и надате ли се Ви да с које год стране Народ Ришћански сунце огрије. И молимо Ваше Государство, да пишете Ускоцима Петру Кршикапи и Спајићима, да ми пошљу по мојим момцима оружије, што су са мога момка скинули и пљачкали. За овамо Вама јављамо, да смо разумели: Турци су у Каравлашку ушли и једнако се бију.

Со тим остајемо Вашу свјатују десницу целујући и остајем Вам на служби

Војвода Јоан Мићић
821. л. Јулија 14
у Чајтину.

III.

Јован Мићић Петру I.

26.-IX.-1821.

Високо превосходитељњејшему, преосвјашченејшему и високо достојњејшему Господину Архиепископу и Митрополиту славено сербскаго народа Архипастирју и всеросинскому Гавалеру покорноје поклоненије.

Јављамо Вашему Високодостоинству, како смо ваше почитајемо нами умилно писмо примили по вашем посланику Пантелији и по нашим момцима, које смо ми Вами их послали и тачно све разумели ваше сладке речи. Како смо ми Пантелију вашега приуставили код нас за неко време по заповести нашега верховног Господара књаза Милоша, док би с какве стране новина придобили и вами јавили. Наш верховни Господар вами једну књигу шаље по Панти, а и ми с наше стране Вами једно кратко писаније шаљемо и ново јављамо, како нам је стари везир преселио се на бољи свет, умрео, а нови везир дошо..... Сада не знамо како ћемо са ш њим и на који начин уредбу учинити и на коју ћемо руку остати. Панто ваш, он ће ви показати све уопште, који је овамо све чуо и видио наше обстојатељство, како се обдржавамо. А од сада, ако што ново добијемо вами ћемо јавит и вас покорно молити јавите и ви нама, ако имате с какви страна од Приморја илити одкуда какви весели гласова.

Со тим остајем Ваш покорњејши слуга и вашу свјатују десницу целујући и просим мир и благословеније од Ваше милости

821. года, септ. 26-го
У Чајтину, ужичкија наије.

Војвода Јоан Мићић.

IV.

Јован Мићић Петру I.

20.-II.-1822.

Високо Превосходитељњејшему, Преосвјашченејшем и високо достојњејшему Господину Архиепископу и Митрополиту Церногорскому Петру Петровићју православному мир и поклоненије.

Ако сте ради разумети за нас, благодареније Богу милостивому, још се у здрављу и у миру находимо, које од Бога желимо и за Ваше свако благополучно здравље разумети.

Јављамо Вашему високодостоинству, како шаљемо наша два иста момка по заповести нашега верховнога Књаза са његовим писмама у којем ћете разумети. Друго Вами јављамо, како су Турци са свим преправили се на нас и ми Вас покорно молимо, да би Ви нама што јавили у каквом сте обстојатељству и какви новина имате од мора и од Греције илити с који други страна, да би нам јавили, оће

ли христијански народ у каквој срећи остати. Ви можете њиовој мудрини више стати на крај, неже ли ми куда ћеду; они једнако говоре на нас оћеду да војују, а може бити да ћецу бити и даље позвани.

822 л. ферф. 20
У Чајтину.

Ваш покорни слуга
Јоан Мићић.

Споља:
Високо превосходитељњејшему, преосвјашченејшему и високодостојњејшему Господину Архипастиру и Митрополиту православному Петру Петровићју, все росинскому кавалеру дати се с високопочитанијем у Цетиње.

V.

Петар I. Јовану Мићићу.

8.-III.-1822.

Високородни Господин Војвода Мићић.

Имао сам удовољствије чрез ваших нарочно посланих момаках примит ваше почитајемо писмо минувшега фебраља 20-га числа писано.

Ја се радујем разумијући, да се у добром здравији и состојанији находите, што вам и свим тамошњим чиновником многољетно желим. А за себе љубави вашој јавити могу, да по милости божијој јошт живим, али нешто од старости, а нешто од болести, коју у ноге имам, јесам ослабљен.

Новости од мора ни од друге стране не имамо никакве, нако само што чујемо, да је Али-пашу од Јанине издао Ибраим-бег Сердаревић, који је к њему назад неколико годиштах прибјегнуо, будући гоним од везира скадарскога, и да се Греци у островам архипелацким и у мореју владају и регуљарну војску умножавају похвално. Они су у више путах побиједили флот турецки на море и свој сенат под начелством принципа Ипсиланта у Петрас, главни град од Мореје поставили, а воинство сухопутно књазу Кантакузену и једному владики повјерили, такођер и морске своје силе својему адмиралју препоручили. Все могући Бог да им будет помошчник и покровитељ, којему и Вас и све синове сербскога рода усердно препоручавам и остајем

Цетиње
фебраља 8.[1])
1822.

Ваш покорни слуга
М. Петрович.

---

[1]) Овдје је без сумње погрешан мјесец, јер је ово писмо одговор на војводино од 20.-II. и. г.

VI.

Јован Мићић Петру I.

12.-VII.-1822.

Високо превосходитељњејши, преосвјашчењејши и високодостојњејши Госодине Архиепископе и Митрополите славено-сербскога народа и росијском Гавалеру.

Целујемо светују десницу и просимо мир и благословеније.

Јављамо Вашему Преосвјашченству, како смо, благодареније Богу, здраво и мирно, које желимо од Господа за Ваше свако благополучно здравље разумети. Ново Вами јавити од наше стране имамо, како смо у ратлуку и у миру. Турци све спремају се и градове граде, не знамо шта мисле. Особито поп Драговић Вами ће све устмено показати, како је код нас, за које Вас покорно молимо, да бисте Вашега труда не пожалили, да би нам што од ваше стране ново јавили, у каквом су обстојатељству Греци и како поступају; оће ли нас Бог с какве стране помиловати, да народ християнски у срећи остане, с којим остајем Вам благонаклонени и просим од Вас благословеније.

Слуга нижајши Вас син

822. л. Јулија 12.
У Чајтину, у Златибор.

Јоан Мићић.

VII.

Петар I. Јовану Мићићу.

27.-VII.-1822.

Високоблагородни Господин Војвода Мићић.

Примио сам чрез вашијех момаках почтеноје писмо ваше, на које Вам благодарим и одговарам. Перво, да ми не чујемо за икакву рат, нако само да Греци ратују с Турцима и да су освојили Мореју, Кандију, Кипар и све острове архипелацке, и Дарданеле, такођер Смирну наспрам Анатолије при самому мору и разбили капетан пашу на море и сву турску флоту узели и да они добро напредују. Говори се да ће и Росија Турчину заратити, а неки кажу да је већ и објавила војну, но је ли истина или није, то је вам боље извјестно, који сте ближе, него ли мене, који сам даље. Друго вас могу увједомити, да у наше сусједство християнлуку нијесу Турци оружије узели и да га он није намјеран без кровопролитија пустити. Ми стојимо свеђер на опаз, не имајући намјеренија никакога наступат, нако при помошчи Божијеј у случај каквога нападенија себе заштишчат.

В прочем посилаја вам љубезнејши поздрав и Архипастирскоје благословеније, остајем

Цетиње,
Јулија 27.
1822.

Ваш доброжелатељ и слуга
М. Петрович.

VIII.

Петар I. Јовану Мићићу.

26.-VII.-1822.

Високоблагородни Господине, Воевода Јован Мићић!

Бићете, мислим, разумјели, како је страшна суша на ову страну опалила све што су људи посејали били. Ја сам много гладнијех година запазио, но оваквога није било нигда у моје вријеме. И ево с горестњејшим воздиханијем и со слезами видим, да је ови жалостни народ принужден бјежати не само у ваша, него и у непријатељска мјеста и да нитко у своје мјесто жив остати не може, чега ради вас и сву тамошњу господу с врућијем сузам молим, да би сте имали милост к својим једновјерним и јединокровним собратијам својим, који би тамо дошли, прилагајући к тому ваше ходатајство код верховне власти у њихову ползу.

Да од Бога на овом и на будушчем безкончном свијету милост и награжденије получите, што вам од свега сердца желим и при том остајем

Цетиње
Јулија 26.
1822.

Ваш покорни слуга
М. Ч. Петрович.

IX.

Петар I. Јовану Мићићу.

26.-VIII.-1822.

Високоблагородни Господине,

Примио сам Ваше благопријатноје писмо минувшега јула 12-га числа писато, из којега с радостију видим, да се находите у добром здравију и состојанији, мирни и спокојни, не имајући насилија и напасти от врагов вјери нашеј. Ја сердечно желим, да и у напредак многољетно будете здрави и свеђер благополучни и да всевишњеје сушчество утвердит спокојствије ваше и свих собратијев наших Сербов во вјечнија роди родов непоколебимо.

Новоје немам што вам писати, што ви не может словесно вручитељ овога писма јавити, којега вам усердно препоручам. Ви ћете од њега разумјет о мојем и овога народа жалостном состојанију, а ја љубезно вас и сву тамошњу господу поздрављајући остајем

Цетиње
Августа 26.
1822.

Ваш покорни слуга
и доброжелатељ
Ч. М. Петрович.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Цетиње и Црна Гора. Приредило Професорско Друштво, уредио Данило Вуловић, издање књижарнице Рајковић и Ћуковић. Београд 1927, 8°, 386.

Професорско Друштво већ је приредило, приликом својих годишњих конгреса, три сличне књиге: *Скопље и Јужна Србија, Нови Сад и Војводина, Цетиње и Црна Гора,* које су посвећене мјесту и покрајини гдје се држе ови конгреси. Посљедња од ових књига, изгледа, још није нигдје приказана, те ћемо то овдје учинити, идући хронолошким редом како су чланци у књизи оштампани. *Цетиње и Црна Гора* је један зборник од 28 разних чланака, који су написали 25 сарадника, јер су три сарадника (П. Шобајић, А. Јовићевић и Д. Вуксан) дали по два чланка. Књига има неколико репродукција (16), једну карту и неколике вињете, а од свих репродукција сигурно одваја *Улцињска Лука* (стр. 343). — Има једна ствар за осуду, а наиме што је књига пуштена са масом очигледних штампарских грешака, те је потписатом о хронолошким грешкама немогуће говорити, пошто није сигуран да ли је негдје штампарска грешка или је писац односног чланка био нетачан у хронологији.

У *Предговору* је уредник укратко изнио циљ књиге, а наиме да представи Црну Гору „у свима својим одликама и вредностима у прошлости и у садашњости" и с правом ову књигу назива „мала енциклопедија о Црној Гори".

Петар Шобајић: Црна Гора и Црногорци. Ту имамо географски положај Црне Горе, њену вегетацију, климу, сточарство, саобраћај, подјелу на мање области, нахије, племена и браства, ширење црногорске територије крајем XVIII и у току XIX вијека, неузимајући „у обзир крајеве које је Црна Гора добила после 1912: Метохију и један дио Санџака"(?!) — наравно све у кратким потезима. Говорећи о Брдима г. Шобајић каже: „У њима је *седам племена*[1]): Бјелопавлићи, Пипери, Кучи, Васојевићи, Братоножићи, Морача и Ровца", а „захватају племенску област од зетске равнице до Лима" (стр. 12). — На тој територији имамо уствари више од седам племена, те би требало избацити из историске литературе израз „седам племена",

[1]) Курсив је мој.

јер је то сигурно само нагађање према народној поезији, („Црна Гора и Седморо Брда"), а број седам у народној поезији има скоро увијек само значење једног неодређеног броја, оно отприлике што је у математици *икс* или *ипсилон.*[1])

Лазо Поповић: Цетиње (историјски преглед). — Г. Поповић говори о постанку Цетиња, манастиру Ивана Црнојевића и осталим цетињским знаменитостима, „ободској" штампарији, па напосљетку о првим кућама на Цетињу. — Заслужује пажњу тумачење г. Поповића одакле назив „Ћипур" мјесту гдје је био манастир Иван-бега, а може се замјерити, да није могло бити ријечи *о „ободској" штампарији у чланку о Цетињу,* већ би то имало ту мјеста само у томе случају, кад би г. Поповић био присталица теорије, да је Црнојевића штампарија била на Цетињу. Говорећи о „Гувернадурици" г. Поповић каже, да је у њој Петар II „затворена држао *посљедњег Гувернадура Јока Радоњића*"[2]) (стр. 27), међутим је гувернадур Јоко Радоњић умро још прије 3. септембра 1802, а *посљедњи гувернадур био је Вуко Радоњић.*[3]) Г. Поповић каже, да је према „једном рукописном запису", прва кућа на Цетињу саграђена 1832 г., те би у овом случају отпала тврдња архим. Дучића, да „до 1847 год. није било нијeдне куће на Цетињу, осим манастира...."[4])

Д-р Ник. Шкеровић: Преглед историје Црне Горе 1500—1918 г. — Кратак преглед наше историје од времена посљедњег Црнојевића па до уједињења, у коме је врло штур тај иначе мало познати период из времена митрополитâ из разних племена. У том периоду познат је скуп народних вођа у Кучима 1614 г., о коме се доиста мора водити рачуна када се говори о независности или зависности Црне Горе тога времена, јер закључци овог збора јасно говори, да територија на којој је одржан овај скуп сигурно није могла бити под турском влашћу. Говорећи о смрти владике Висариона (1692), који је био „најоданији пријатељ" млетачке републике, а „за кога се говорило да је нагињао и спајању православне с католичком црквом", г. Шкеровић додаје: „Тим чуднија је гласина да су Висариона отровали Млечићи! (Да није то случајно обратно)" (стр. 39). Потписатом није јасно шта је г. Шкеровић хтио рећи са овом реченицом у загради, јер изгледа да се ово „обратно" може само тако разумјети, као да је Висарион отровао Млечиће! Поред неколико хронолошких грешака г. Шкеровић каже и да је гувернадурско звање било „наследно у породици Радоњића", а међутим оно је сигурно било изборно.[5])

† Симо Шобајић: Црногорци и околна племена. — Пок. Симо Шобајић је та своја опажања писао „као емигрант у Београду...

[1]) О томе ће потписати рећи нешто више у једном од наредних бројева „Записа".
[2]) Курсив је наш.
[3]) Види чланак потписатог „Црногорски гувернадури" (Цетиње и Црна Гора, стр. 107).
[4]) Н. Дучић: Црна Гора, Београд 1874, стр. 23.
[5]) Види наведени чланак потписатог („Цетиње и Црна Гора". стр. 116—117.)

пре петнаест година“, дакле око 1912, и у чланку говори поред Црногораца о Херцеговцима, Приморцима, „Санџачанима“. — Пошто су то лична опажања пок. Шобајића, а не неки научни чланак, то се на истом нећемо задржавати, и ако би се могле учинити неке примједбе, нарочито у повученој паралели између Црногораца и Херцеговаца.

Јов. Н. Томић: Како се Шћепан Мали докопао власти у Црној Гори. Архивска студија. — Један детаљан чланак о првим данима појаве Шћепана Малог (од јесени 1767 до марта 1768) у коме — у колико је познато писцу ових редака — има доста раније непознатих појединости, али ипак главнији моменти из овог чланка могу се наћи у нашој историјској литератури, а наиме: двије странке, једна pro а друга contra Шћепана; рад митр. Саве противу Шћепана, за кога се увјерио да је само пустолов; затварање митрополита Саве од стране Шћепана због тога његовог рада: незадовољство млетачке републике и турске царевине са Шћепаном: оптужбе противу митр. Саве код Шћепана и т. д.

Чланак *Црногорски гувернадури* је писца ових редака, па ћемо преко истог прећи, напоменувши само, да је и у њему маса штампарских грешака, нарочито у годинама (стр. 101: 1662 мјесто 1762; стр. 106: 1889 мјесто 1789; стр. 108: 1808 мјесто 1807; стр. 116: 1662 мјесто 1762); на неколика мјеста испала је из текста по једна ријеч, која често квари смисао реченице, али је најглавнија грешка на стр. 106 (7 ред озго), гдје стоји „аустриског“ мјесто „острошког“ игумана, што наравно чини текст нејасним.

Р. Вешовић: Теократизам и његови одјеци у историји Црне Горе. — Чланак у коме је изнесена улога свештеника у нашој политичкој и културној историји, који се нијесу обзирали много на канонске прописе кад је долазио у питању народни опстанак, већ су међу првима својим јатаганом прорећиаали турске војничке редове, а када прође таква опасност опет предњаче својим примјером око увођења мира и реда међу својим *стадом*, те се заиста за сваког од њих може заједно са Мажуранићем рећи: „Добар паст'јер, јер, што каже ином, И сам својим потврђује чином“. Код г. Вешовића има доста примјера из којих се види, да су доиста свештеници и старешине манастира били „уједно главари народни, судије у миру, војводе и четовође у рату“.

Машан А. Булатовић: „За крст часни и слободу златну“. — Ту је г. Булатовић изнио, на основи народни „песама о борби за пасишта и овце“ портрете Вука Мићуновића, Вука Мандушића и Никца од Ровина, та „три најомиљенија јунака у народном предању и песми XVIII века“, између којих би морао по историји отпасти Вук Мандушић, јер колико историја зна за њега он је умро још 1648 године.[1]) Интересантан је крај чланка г. Булатовића, гдје је изнесена разлика између црногорских и осталих наших народних пјесама у погледу описа̂ одјела, оружја, обичаја̂, занимања и т. д. Г. Булатовић каже, да стиха „Па га љуби у скут и у руку“ нема у тим народним

[1]) П. Поповић: Преглед српске књижевности, Београд 1913, стр. 91.

пјесмама XVIII вијека, као и то да се не помиње у њима рало. Међутим баш у „Огледалу српском“ говори се о Ђуру Јововићу који је пошао на Дољане код скадарског паше, па пошто је приступио паши под шатор: *„Пољуби га у скут и у руку.* Па му сједе уз десно кољено“[1]), а на другом мјесту скадарски везир каже браћи Мећикућима: „... Брђанима узмите оружје, *А дајте им рала и волове!* Тада ће ми бити права раја“[2]). Вјероватно да су ово можда једини примјери у пјесмама из времена које је г. Булатовића интересовало, али се ипак не може рећи, да пом. стиха нема нити да се у њима рало не помиње. Г. Булатовић каже и то, да о „гувернадурима и гувернадурству песма не говори“, па ни то не би било тачно, ако се то тврђење г. Булатовића не односи само на XVIII вијек, јер опет у „Огледалу српском“ имамо једну пјесму (Горско Карре 1813 год.) која се почиње стиховима: „Књигу пише Цетињски Владика, А шаље је на равне Његуше, *На Његуше гувернеру Вуку...*“, а из које се види права улога црногорских гувернадура тога времена.

Petar Šobajić: Nikšićski muslimani. — И овај други чланак г. Шобајића је доста интересантан. У њему је изнесен историјат данашњег Никшића, а средњовјековног Оногошта, рушење тог старог Оногошта и каснија обнова градске тврђаве, гдје су се настанили и окупљали сусједни Муслимани све до 1877 године, када је град заузет, проводећи у њему свој немирни живот, занимајући се трговином и сточарством, а највише борбом, па било са сусједним племенима или између себе.

Андрија Јовићевић: Ободска штампарија. — Познат је научни спор око тога, до ли је штампарија Црнојевића била на Ободу или на Цетињу, а нарочито студија о том питању И. Руварца[3]). Г. Јовановић је као што се види из самог наслова чланка присталица теорије да је та штампарија била на Ободу. Он каже да је Иван Црнојевић напустио Обод јер се „осјећао овдје несигуран“ од Турака, па је прешао 1485 на Цетиње, гдје је саградио себи двор и манастир, премјестивши ту и митрополију. Иван је био на Ободу само три године, па потписати тешко може вјеровати, да би баш на Ободу основао штампарију, када ту није био сигуран од Турака за свој двор нити на Врањини за митрополита, већ би гледао да исту смјести на најсигурније мјесто, а то је у ово вријеме могло бити само Цетиње, гдје је ради сигурности и двор сазидао. Најмање би имало смисла да штампарију оснује на тако несигурном Ободу када се „штампа у оно доба сматрала више божјим него људским дјелом“ — како каже сам г. Јовићевић.

Павле Поповић: Враз према Његошу. Г. Поповић је изнио у свом чланку мишљење С. Враза о Његошу, које је нарочито интересантно, јер се види да је Враз био један ријетки критички дух, пошто је још као

[1]) „Огледало српско“, пјесма: Бој с Кучима 1739 г.
[2]) Ibid, пјесма: Удар на Ђурилац 1792 год.
[3]) И. Руварац: О цетињској штампарији („Глас“ XL Српске Краљ. Акад.. Београд 1893.

савременик пјесника „Горскога Вијенца" имао тачан суд о великој вредности Његошеве поезије. Чланак је у главном израђен на основи да сада неиздате Вразове кореспонденције. Ту имамо и једну кратку Његошеву биографију, сада први пут објављену, коју је послао Његошев секретар Милорад Медаковић Вразу у свом писму од 8. фебруара 1848, а из које се види да се Његош „родио 1813 године, 1. новембра..." — Право има г. Поповић што овај податак сматра за драгоцјен (због познатог спора да ли је Његош рођен 1811 или 1813 г.), али се потписатом чини да је неправда према Милаковићу, што се и његовом податку о години Његошева рођења није поклонила толика пажња, кад он изрично каже за Његоша: „рођен је 1. новембра 1813 године"[1]), а зна се да је Милаковић био исто тако Његошев секретар као и Медаковић, те да је њему Његош могао казати годину свога рођења исто као Медаковићу, јер је сигурно да је Милаковић углавном све податке за своју „Историју" прикупљао док је био као Његошев секретар на Цетињу.

Ристо Ковијанић: Једно место у „Горском Вјенцу". — Г. Ковијанић даје овдје неко шире значење познатим Његошевим стиховима: „Немој, Драшко, тако ти живота! Не ваља се бити кукавица; Али не знаш рђа те не била, Да су оно шћери Лазареве?" (Г. В., ст. 184—7). Те кукавице не кукају само „за оцем", како каже г. Решетар у свом коментару „Горског Вијенца", већ оне кукају „за Косовом, за „светим" косовским жртвама уопште", те на тај начин „појава (кукавице) у *Г. Вијенцу* даје подстрек на устанак за ослобођење" — како г. Ковијанић.

Душан Д. Вуксан: Библиотека Владике Рада. — Г. Вуксан је добро урадио, што је изнио списак сачуваних књига у библиотеци Петра I и владике Рада, а нарочито је похвално, што није жалио труда, да изнесе у овом чланку и сва подвучена мјеста из сачуваних Његошевих књига, јер је наравно то карактеристично за нашег пјесника. Сигурно је, да ће се наћи у многом од подвучених мјеста која Његошева инспирација, као што доиста цитирана у чланку реченица из писма руског потпуковника Озерецковскога потсјећа на Његошев стих „Иза туче ведрије је небо...", како то износи г. Вуксан.

Ilija Zorić: Književni listovi i Godišnjaci u Crnoj Gori — Istorijski pregled. Чланак је, као што и сам г. Зорић каже, „више информативне природе" а у њему су изнесене прилике под којима су ови листови и годишњаци излазили, говори се о њиховим сарадницима, слабом одзиву претплатника и т. д. Говорећи о годишњаку „Орлићу" г. Зорић каже, да му је први број овог годишњака (за 1865 г.) „немогуће било наћи", а како потписани има тај број мислим да неће сувишно бити исти кратко приказати и тим допунити чланак г. Зорића. Јован Сундечић је у том првом броју, као уредник, написао *Предговор*, гдје каже да га је његова звијезда довела у Црну Гору, која се оружјем прославила, „ама ваља јој већ и на умној пољани развијати се", па изјављује да ће он на том пољу урадити колико могне, а док

[1]) Д. Милановић: Историја Црне Горе, Задар 1856, стр. 319.

би му прилике дозволиле прихватити се „веће и корисније радње" шаље „својој браћи у походе једну горску птичицу, сивога „*Орлића*"." Као и у каснијим бројевима иза предговора је календарски дио, родослов кнежевског дома и државни шематизам, па тек тада долази забавни дио, у коме су чланци Н. Дучића („Полазак турске војске из Билећа у Бањане, бој на Граховцу и славна побједа", стр. 28—51) и Ј. Сундечић (Словени и Словенство; стр. 52—62). Послије ова два чланка долазе: Сундечићева пјесма „Убавој нам Црној Гори...", која је, као што је познато, била црногорска државна химна; двије пјесме кнеза Николе („На гробу Петра II..." и „ Искрице о човјеку"); двије пригодне Сундечићеве пјесме (приликом поласка с Цетиња књегиње Даринке и рођења „кнежеве" Зорке), па затим пјесме „Даворије Црногорске", „Иван-беговичино врело на Цетињу", „Жабљак", „Џемила и Еладин"; „Народне поскочице у Црној Гори" (скупљене од Н. Дучића) и напосљетку „Најновији статистички податци о Црној Гори" (стр. 75-79).

Трифун Ђукић: „Извањци" у књижевности Црне Горе. У овом кратком чланку износи г. Ђукић важност и заслуге за Црну Гору књижевника „из других наших крајева," које су разне околности довеле да у Црној Гори проведу извјесно вријеме, па да тада или касније пишу о Црној Гори „са нарочитим култом." Г. Ђукић говори у главном о времену кнеза Николе, т. ј. о Сундечићу, Љ. Ненадовићу и Л. Костићу.

Мирко М. Мијушковић: Први Министар Просвјете Црне Горе Јово Павловић. — Ту је г. Мијушковић дао кратак преглед рада Павловићевог до његовог доласка у Црну Гору, а онда говори детаљније о његовом просвјетном раду у Црној Гори (од 1878 до 1892). — Колико је Павловић био напредан дух види се по томе, што прије неких скоро педесет година упућује учитеље „да се клоне механизма, „бубања" у школи," а то нажалост још ни данас није искоријењено ни из средњих, а камо ли основних школа!

Душан Д. Вуксан: Гимназије у Црној Гори. — Још Митрополит Василије почео се старати да оснује неке школе; на томе ради иза њега нарочито Петар II, али тек 188/81 школске године отвара се на Цетињу прва гимназија. Г. Вуксан је изнио кратки историјат те прве гимназије, па даље говори о отварању нових гимназија на територији Црне Горе прије и послије свјетског рата, износећи статистички преглед наставника и ученика у тим поратним гимназијама.

Д-р Илија М. Јелић: Старо црногорско правосуђе. — Г. Јелић је ту објавио пет до сада неиздатих „пресуда из првих дана стварања државног правосуђа у Црногорским Брдима," које су врло интересантне и карактеристичне за наше правосуђе, а такође су занимљива и нека објашњења г. Јелића, као на пр. о *шиби* (стр. 269, нап. 1.) и начину позивања на двобој (стр. 274, нап. 1).

Д-р Лазо М. Костић: Становништво Црне Горе. У чланку су разни подаци о броју становништва у Ц. Гори, почевши још од 1614, када се сачувао први извор, па све до 1921 године, када је

извршен први прави статистички попис црногорског становништва. — Г. Костић изгледа није имао при руци један статистички преглед Ц. Горе из 1853/54 год., којег писац ових редака посједује, из кога се види, да је тада било „.... у Црној Гори и Брдима свега 196.238 душа, а то 99.889 мушких, и 96.339 женских....“ [1])

Новица Шћепановић: Брда. — То је геолошки преглед наших брдских крајева, а с тим у вези и о психичким особинама наших планинаца, од којих су „мржња према Турцима и планинска природа створиле... вечитог четника.“ — И г. Шћепановић каже као г. П. Шобајић (види горе), да у Брдима „живе седам племена, по чему се рачунало да су „седморо“ брда,“ те и овдје важи дата примједба уз чланак г. Шобајића.

Андрија Јовићевић: Лепоте и вредности Скадарског Језера. — Г. Јовићевић износи разне податке о С. Језеру (о површини, дубини, имену, риби, птицама, лову), о острвима у Језеру, саобраћају, подизању језерског ниво-а због насипа корита Бојане од стране Дрима, тешким поплавама због тог прираста воде и важности регулисања тока Дрима и Бојане, јер би се тим добило много плодног земљишта, пошто би се спустио ниво С. Језера.

S. Stanković: Skadarsko Jezero. — Г. Станковић говори о начину постанка С. Језера и његовој старости (из које је геолошке природе), износећи своје мишљење, да је С. Ј. „можда знанто старије,“ но што мисли Ј. Цвијић, који рачуна да је „постало у најмлађој геолошкој периоди, у дилувијуму.“ Оно „по свом садањем животу преставља изванредно интересантан објект за проучавање“ — каже г. Станковић, јер је иначе врло мало проучавано, а богато је биљним и животињским свијетом.

Агр. Иво М. Калуђеровић: Из црногорске пољопривреде. — Кратак преглед периода 1860 1914. — Ту су подаци о оснивању пољопривредних друштава и тежњи да се у пом. периоду развије што више пољопривреда; статистички подаци о дацији на земљу, стоку, воће и т. д., рад око повећавања виноградарства и маслинарства, па напосљетку главнија пољопривредна литература из овог периода.

Д-р Ник. Ф. Јерговић: Руде у Црној Гори. — Кратак информативни чланак о том какве су резултате дала досадања истраживања у Црној Гори (угља, гвожђа, бакра и т. д.), а нарочито се истиче богаство боксита у барском срезу, чије се наслаге „сматрају међу највећима на свету“; уз чланак је и једна рударска карта.

Д-р Јов. Ст. Кујачић: Улцињ климатско мјесто и морско лијечилиште. — Нарочито се наглашава у чланку предност улцињског пристаништа над осталим пристаништима у нашем Приморју, јер ниједно од ових сем Улцињa „нема све услове, да буде у истини морско лијечилиште“; износи се какву љековитост има топли пијесак на пристаништу, али и штетност од неумјесног лијечења и дугог закопавања у том пијеску, па напослетку о сумпорној улцињској води, „која је од веома велике љековите вриједности противу много разних болести.“

[1]) „Најновији статистички податци о Црној-гори“ („Орлић,“ црногорски годишњак за 1865 годину, стр. 75).

Инж. Боучек: Путови у Зетској Области. — У чланку имамо преглед колских путова у Црној Гори од 1879, када је почео рад око првог колског пута у овом крају, начин израде тих путова, данашње њихово стање, рад на одржавању израђених и око израде нових путова.

Станко Даниловић: Црногорци по свету: — Кратак чланак о исељавању Црногораца прије свјетског рата и пар редака о данашњем њиховом исељавању. Г. Даниловић износи узроке тог исељавања, па наглашава „да је жеља ових несретних горштака, да у свом родном крају дођу до срестава за живот,“ те би дужност била мјеродавних, да им ту жељу испуне. — Говорећи о неким ранијим сељењима Црногораца у Србију и Русију г. Даниловић каже, да је то било у осамнаестом вијеку, а међутим то је било у току деветнаестог вијека, гладне 1816 године, када је „била велика глад како у Црнойгори, тако и по свой Ерцеговини“.[1])

Rad. Medenica: Nemci o Crnoj Gori i Crnogorcima. — Г. Меденица је ту изнио колико је било интересовање Њемаца од времена владике Рада па до свјетског рата за Црну Гору, која је „туристички необично благодарна, етнографски, историски и сликарски необично интересантна“ — како каже један од тих посјетилаца Њемаца. Они су нашли, да становнике Црне Горе „треба убрајати у најплеменитије нације“, па наглашавају још и то, да се кроз Црну Гору „путује сигурније него у ма којем делу Европе“. —

Са чланком г. Меденице завршава се књига „Цетиње и Црна Гора,“ те је тим завршен и овај приказ, из кога се сигурно и читалац могао увјерити, да у приказаној књизи имамо доста материјала за познавање Црне Горе и да је то сигурно једина књига, из које се овако лијепо може видјети прошлост и садашњост Црне Горе, те књизи није потребна никаква друга препорука, а поготово кад је она једна од најјефтинијих наших послератних књига, пошто је наставници и ученици могу преко мјесних пододбора Професорског Друштва добити за 35·—, док је књижарска цијена 60·— динара. Познато је сигурно, да у нашим средњошколским уџбеницима из националне историје нема скоро помена о црногорској историји, или ако има то је у пар редака изнесена историја (ако се то може назвати *Историја)* неколика вијека, те би ова књига могла згодно послужити и наставницима националне историје као лектира на часу, да бар тако својим ученицима створе неки јаснији појам о Црној Гори, када се у њиховим уџбеницима о њој онако мало каже, а то се сигурно може постићи са приказаном књигом, јер је она доиста „мала енциклопедија о Црној Гори“ — како је рекао њен уредник у *Предговору.*

Р. Ј. Драгићевић.

[1]) М. Медаковић: Повјесница Црне Горе, Земун 1850, стр. 202—3.

БЕЛЕШКЕ.

За време лета „Записи“ ће сваке године излазити као двоброј за јул и август. Наредна свеска изаћи ће 15 јула на 8 табака (128 ст.). Молимо г. г. претплатнике да ово не сматрају као закашњење. *Уредништво.*

Ivan Nevistić: *Ksaver Šandor Đalski.* Studija. (Izdanje *Vijenca,* Zagreb 1928. Str. 96, 8° Cena 20 din.).

Госп. Иван Невистић дао је у овој опсежнијој студији преглед и оцену књижевног рада Г. К. Ш. Ђалског (Љубомира Бабића), једног од најплоднијих и најпопуларнијих хрватских приповедача и романсијера. Студија је веома брижљиво рађена: у њој је, дуже или краће, приказано свако белестритичко дело приповедачево, дата је интересантна скица његовог развоја и уметничког оријентисања и објашњење велике популарности. При анализи појединих дела г. Невистић је ишао за једног књижевног критичара рискантним гребеном између социологије и књижевне критике. Зато је и коначни суд који је г. Невистић извео, или се из његове анализе да извести, о Ђалском као писцу нешто негативнији него што би, како се нама чини, требало да буде.

Код нас се о хрватској књижевности много мање зна него што би то смело бити, па би ова књига, и због писца њеног и, нарочито, због предмета који је у њој обрађен, требала да има доста читалаца. *Вил.*

Душан Р. Илић: *Таблица израчунате порезе* (по чл. 95. Закона о непосредним порезима). Државна Штампарија. Цетиње 1928. 8° с. 1—36. Цијена 10 динара. — Како је обнародовањем новога закона о непосредним порезима пореза за сва примања на државним и самоуправним касама из основа измијењена према досадањој исплати, то је ова књижица г. Илића врло добро дошла свима надлештвима, новчаним заводима и свима послодавцима. Све врсте пореза за мјесечни, недјељни и дневни приход израчунате су на једанаест таблица веома прегледно, да се и лајик може њима веома лако користити. Ради њезине потребе и веома ниске цијене књига се сама собом препоручује. *Д. В.*

Трифун Ђукић: *Ка Висинама.* (Београд, 1928. Ст. 99, 8°. Цена 20 дин.).

Наш сарадник г. Т. Ђукић дао је збирку својих стихова који су до сада били просути по нашим бољим књижевним часописима. Пред песмама је подужи предговор о песнику од В. Живојиновића (Massuke). Техничка опрема књиге је беспрекорна.

О овој збирци ће *Записи* у наредном броју донети опширнији приказ. *Вил.*

Моле се г. г. претплатници да нам дужну претплату НЕИЗОСТАВНО пошаљу током јуна месеца. Претплатницима који до краја јуна не измире дуговање бићемо принуђени обуставити лист.

Г. Г. повереници треба да нам преостале свеске ОДМАХ поврате. Истодобно нека пошаљу обрачун и новац.

Сваку промену адресе треба одмах једном картом јавити администрацији, као и евентуелно неуредно примање часописа.

Администрација „Записа“.

КЊИЖАРА С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА
Београд, Палата Академије.

НОВЕ КЊИГЕ:

М. М. Павићевић:
ЦРНОГОРЦИ У ПРИЧАМА и АНЕГДОТАМА
ЦЕНА 20· Дин.

Николај Велимировић:
РЕЛИГИЈА ЊЕГОШЕВА
ЦЕНА 30· Дин.

Богосављевић:
ЊЕГОШЕВ „ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ“
ЦЕНА 20·— Дин.

Опширни каталог на захтјев бесплатно.

Штампано у Држ. Штампарији на Цетињу, 1928.

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ.)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:
ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:
ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА, МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

Књига III. Свеска 1—2 **ЦЕТИЊЕ** Јул—Август 1928. Год. II.

САДРЖАЈ.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига III, свеска 1 и 2. — Јул и Август, 1928.

ГРАХОВАЦ.

(1858—1928)

Проглашењем младога Данила Петровића—Његоша за књаза, за политичког владара црногорског, мијења се из основа однос дотадање теократске Црне Горе према Европи. Ова промјена примљена је у Европи негдје са скепсом, негдје са задовољством, а Аустрији и Турској била је директно непријатна. Аустрија је подмукло режала, а Турска је преко Фуад ефендије процијeдила кроз зубе, да би можда и она била задовољна с промјеном владавине у Црној Гори, да је та промјена дошла спонтано вољом и пристанком народа, али ипак ма да зна, да је то масло Русије, изјављује „великодушно“, да ради тога неће ратовати с Црном Гором. Турска није признала кнеза црногорског с оправданих разлога њенога гледишта, јер је сматрала, да је Црна Гора као и остале балканске земље њена вазална држава. Да у срцу Црногораца и књаза Данила и није било друге мржње према Турцима, већ сам овај акт Турске био је довољан, да књаз Данило почне акцију против ње. Не могући је дотући војском, он је уложио сву снагу, да јој поткопа темељ у самој кући. Његово је дјело одметање Граховљана и Бањана, његова су дјела конспирације српскога народа у Херцеговини, а сам заузима Жабљак с намјером да узме Спуж и Подгорицу. Но и Турци су се спремили не само да се реванширају за ове догађаје, већ да дефинитивно стану Црној Гори за врат. Главни командант Омер паша с великом војском од 24.000 људи дошао је до Ријеке Црнојевића.[1]) На херцеговачкој страни Црногорци су претрпјели тежак пораз код Жупскога Манастира; војска је у нереду узмакла и једва је војвода Мирко успио, да се затвори у Острог са 30 другова. Непријатељски обруч добро је стегнут око Црне Горе: Дервиш паша с Грахова, Исмаил паша код Острога, Омер паша у Бјелопавлићима, Осман паша у Мартинићима и Селим бег у Црмници![2]) Страх и колебање обузело је свакога, једини је неустрашив књаз Данило и поручује Омер паши:

[1]) „Серашћер Омер-паша који је предводитељ 24 хиљаде војске чека кад ће ударити“ (Писмо књ. Данила Гагићу од 2.-I.1852).

[2]) Већ на Црмничку Нахију удрила војска, на Грахово, на Брда и на Морачу, у све около 40 хиљада (Ibid.)

„Можеш освојити сва црногорска поља и равнице, али никада нећеш успјети да освојиш њене суре кршеве, макар имао све Турке овога свијета!“ Као што је познато на овим положајима обустављене су операције и уштед интервенције великих сила између 12 и 15 фебруара извршено је повлачење турске војске. Послије ових догађаја 1852 и 1853 год. наступа кратко примирје. Но већ у октобру 1855 нападају Црногорци на Требиње, а у августу 1856 поновно на Требиње и на Гацко. Паришки мир није донио никаквих ријешења за наш народ, а Кримски Рат дезинтересовао је Русију у балканским питањима. Књаз Данило ни ушљед тога није изгубио главу; он се везује за моћну државу Француску и ојачан тиме не тражи само признање независности, већ тражи Грахово, Жупу, Бањане, Пиву, Дробњак, Крушевицу, Зупце, Васојевиће и „све оне крајеве — како он каже — око којих се Црногорци једнако с Турцима прегоне и које неће нигда уступити Турцима“. У фебруару 1857 учинио је књаз Данило посјету цару Наполеону у Паризу. Што је Књаз разговарао с Царем није познато, али је познато, да је Црна Гора од тога доба много агресивнија према Турској Царевини. Одмах по повратку из Париза нарећује Граховљанима, да не дају харач Корјенићским Турцима; с истих разлога буни и Васојевиће, ушљед чега је рат једва избјегнут. На конференцији у Мостару од 2 до 10 новембра 1857, гдје су црногорски делегати тражили Грахово, Никшићску Жупу и Дробњак, Турци не само што нијесу давали ништа, већ су изјавили да је и Црна Гора земља Султанова. Кофеpенција се разишла и остало је да рат пресуђује. Турци појачавају своје гарнизоне у Дробњаку, Језеру, Пиви, Гацку, Клобуку и Требињу; наш народ у Херцеговини диже се на оружје и одмах послије збора главара на Бијелој Гори Лука Вукаловић има уза се хиљаду људи и овај број се свакога дана појачава тако, да је 11 децембра, кад је дошло до боја с Турцима код Ораховца, устаничка војска бројила 4.000 момака. Турци су побијеђени, што је дало замаха, да сва Херцеговина скочи на оружје.

С овим кратким приказивањем догађаја долазимо до славне 1858 године. Сва Европа уложила је све силе да се конфликти не продужују, али је све било узалуд — било је касно.

Турци почињу опет изазивање. Почетком фебруара 1858 Селим паша заузима Пољице, Гацко, Богојево, Бањане, Грахово, Драчевицу и Зупце. Усташи узмичу и моле Књаза за помоћ, који им шаље 4.000 Црногораца и 10. долази до боја, о ком војвода Иво Радоњић извјештава овако: „Ваша свјетлост, премилостиви Господару! јављамо Ви великом радосћу како разредисмо вукове катунске у уторник вече, те удрисмо на Турке: полу војске на село Богојево, а полу војске од Пресјеке право на Граб, те Паша, велики ђенерал царски утече усред поноћи. Пашу с војском ужени у Требиње и ево не прео Зубаца, прео Ваше земље. Идемо дома, више от преше није пандура да остављамо“.

Догађаји ових мјесеца могу се лијепо пратити из преписке с руским конзулом Петковићем, француским министром графом Валевским и француским скадарским конзулом Хекаром. Хекар је био велики пријатељ Црне Горе и бојао се да Црна Гора не страда у рату с Турцима и изгледа, да је волио, да се конфликт с Турцима ријеши мирним путем. 19. фебруара он пише Књазу, да му се чини, да је у интересу Црне Горе, да буде у ставу очекивања и да не улази ни у какве агресивне намјере. У писму од 26. он је много јаснији: „Глас се пронио овдје, да су поновно почела непријатељства на херцеговачкој граници и да сте Ви усташима послали у помоћ Ваше чете. Надам се, Височанство, да ови гласови нијесу тачни, јер свако Ваше директно мијешање у послове херцеговачке могло би имати веома тешке пошљедице“.

Одмах сјутра дан одговорио је Књаз на ово писмо: „Турци и поред тога, што сматрају Црну Гору својом сизереном државом — и ако на то немају никаква права, јер њоме нијесу никад господарили — хтјели би сад, да је заузму и војнички. Војска турска спрема се на Црну Гору и од Албаније и од Херцеговине. Ја сам морао на то реагирати и послао сам у Херцеговину моје трупе. Сва моја настојања, да се одржи мир немоћна су; Порта жели рат и она ће пред свијетом бити одговорна за све несреће и за сву проливену крв.“

Хтијући опипати пулс сусједне монархије пита је, како ће се она држати у случају рата с Турском, на што аустријски министар Буол 19. марта одговара цинички, да Аустрија сматра, да је Црна Гора под суверенитетом Турским и да увјери о том Књаза шаље му у прилогу препис члана првога Свиштовског Мира од године 1791!

Међутим Турци су се спремали озбиљно за рат. 11. марта стиже у Клек Кадри-паша са 3.500 низама, а у Гацку у исто вријеме стајало је 6.000 Турске војске под оружјем. Европа је и опет аранжирала преговоре и разговоре. Књаз пристаје на разговоре и делегира свога секретара Француза Деларија, да разговара с Кемал ефендијом и о том извјештава Хекара. Хекар поводом тога пише 25 марта Књазу: „Кемал ефендија није дошао с пријетњом; ја Вас молим, да у ове важне преговоре унесете дух помирљивости. Ви знате, да би непријатељи Црне Горе били радосни, да им Ви дате ма какав непријатан претекст. И ја сам слободан савјетовати Вас да им га не дате одашиљањем чета без значаја и без могућих резултата“.

Турци су видјели да ће доћи до рата и настојали су да бар стегну Херцеговце, да се не удруже с Црногорцима и везир Ћани паша разашиље Херцеговцима прокламације и савјетује их да буду на миру. „Сви они — каже се у прокламацији — који заповиједи Царске приме, добиће опроштење и тада ће виђет колика је Царска милост. Који пак, познавши ову Царску наредбу усуди се и даље под оружјем остати, таки сами собом траже своју велику несрећу и навлаче на себе Царски велики гњев“.

26. априла пише књаз Данило Руском конзулу Петковићу: „Турци су ушли својом војском у Грахово; Граховљани су их молили да не прелазе у њихове границе, но сва та њихова молба од Турака буде презрена и малу битку учине с Граховљанима. Будући извијештен о том дјелу, дао сам наредбу Црногорцима, да поспјеше у Грахово против Турака“.

И Русија и Француска настоје да не дође до рата. Непосредно пред рат пише руски конзул да ће европске силе учинити протест против нападаја турског на Грахово и савјетује Књаза, да не даје повода нападајима турским, а ако би Турци напали, да се ограничи само на протест. Једнако пише и француски конзул и књаз Данило пише адмиралу Жирињену да ла Гравијер, да ће тешко моћи послушати, да се избјегне рат. Турци су нагомилали велику војску на граници, „па и ако ме не нападну, кад су већ готове војничке диспозиције против мене, они ће растегнути преговоре, само да добију времена да заузму све стратегијске тачке, да би могли да ми поставе што теже услове. А ако их ја не примим, што онда?!" — пита Књаз.

А стижу свакодневно и писма из Херцеговине, која соколе Књаза и зову помоћ. Тако поп Милован Церовић између осталог пише: „Аман, Господару, за твоје здравље, погледај сиротињу љуту, што у тами сједи те нема бијелога свијета; виђи сиротињу љуту, што не може да живи од зулума турскога".

Много је интересантније, без сумње, потоње писмо познатога јунака и ратнога авантуристе попа Луке Јововића: „Разговарао сам — пише поп Лука — са свим херцеговачким главарима и заклео ми се поп Богдан Зимоњић и сви главари из договора, ако се ми Црногорци бисмо с Турцима, да ће се и они бит и своју крв не жалити, но се они бијау препали да ће те се Ви умирити овога пута с Турцима. Но за Бога и за Ваше здравље немојте се ш њима умирити, ако Ви не даду Ерцеговину баре до Невесиња. А и што ће мо се бојат Господару? А тако ми Бога, ако Бог да, да би дошло сто иљада турака противу Вас, све ћемо их збогом предобити и грдне их натраг поврнути. Кад би се конат учинио, како је војевати на Црну Гору и љети и зими, прије би се Русија узела, но наше Отачаство. Црна је Гора Богом недобита у име Божје и у Ваше здравље, но никад мир без Ерцеговине. Која је вајда што смо се рађали, ако се ским не бисмо! Опрости ми Боже и Ваша. свјетлост, колико Ви досађујем!"

Ево, оваква је ситуација била 28. априла, кад су већ двије војске стајале једна према другој на Грахову.

Распоред војске био је овакав: Хусејин паша — и ако је прије доласка Црногорске војске могао заузети Грахово — није то учинио већ је остао на Граховцу, оцјењујући тачно стратегијски, да је овај положај доминантан и од највеће вриједности, тим више, што је имао за собом тврђаву Клобук и отворену Херцеговину. Црногорски главни стан био је у Грахову. Војска је била распоређена овако: војвода Петар Вукотић с Озринићима, сердар Милош Кривокапић с Цуцама, капетан Боро Милић с Бјелицама, капетан Бошко Милутиновић с Команима и Загарчанима и сердар Пајо Ковачевић с Граховљанима заузели су јужну страну Граховца од Бојањега Брда до Омутића; војвода Крцо Петровић и војвода Иво Радоњић с Његушима, војвода Марко Мартиновић с Цетињанима, војвода Петар Вујовић с Ријечанима, војвода Ђуро Матановић с Ћеклићима и војвода Јован Баћевић с Бањанима заузели су Осредњак на сјевероисточној страни Граховца од Осјеченице до Зебљака. Главни командант војвода Мирко и поп

Ђуро Кусовац с гардом били су у почетку на брду Орлу између Грахова и Граховца, а послије на Осредњаку.

Снаге су биле неједнаке, Турци су имали шест хиљада редовне војске, двије хиљаде башибозука и 500 коњаника, у свем 8.500. Сва црногорска војска имала је 5.500 бораца. Турци су имали 10 топова а Црногорци 1; Турци су имали модерније пушке — капсулаче, а Црногорци кремењаче. Положај, као што смо видјели из распореда, био је турски много бољи, јер су они били по падинама поља, а Црногорци су били усред поља. Спрема црногорска била је никаква: сав тајин састојао се у комаду хљеба у торбици, а за појасом један или два фишека, док су Турци имали огроман тајин, велике резерве муниције, многобројне шаторе и сву другу спрему, па чак и војничку касу с новцем. Војсковође су биле подједнаке, с једне стране војводу Мирко, крвави јунак, вјешт и опробан ратник, а с друге стране Хусејин паша, Кадри паша и Ферих паша, такође јунаци и вјешти војсковође.

29. априла, у уторник, започела је битка око Омутића у 8 сати у јутро. Турци су ударили први са два батаљона у дивљем јуришу на одјељење војводе Петра Вукотића, с намјером да поколебају војску. Црногорци су се храбро борили и бој је трајао до ноћи без престанка. О овом боју имамо аутентичан извјештај војводе Мирка од 30. априла, у коме је права цифра црногорских губитака затајена. Овај извјештај гласи: „Милостиви Господару, јуче од 8 ура до уре ноћи био се за све то вријеме бој жестоки и то око самога шанца и посјекли смо Турскијех глава 400 и у тај жестоки бој погинуло је Вашијех храбријех Црногораца око једно 50 а ранило се преко стотину. Тајин откуд им може доћи, то смо им све ми уфатили, да им не може ништа ни оклен доћи, што немају у тамбор. Но Господару, за Бога, пошљи ни џебане што више можеш и што прије можеш".

Ноћ је прекинула битку, која је остала неријешена. Губици су били велики, нарочито с турске стране и износили су што мртвих што рањених близу 3.000. Црногорски губитци износили су 1.000 мртвих и рањених.

Сјутра дан, 30. априла, није било боја; купљени су мртви и рањени и војске су се одмарале у непосредној близини и спремале за одсудну битку, која је започела сјутра дан, 1. маја, на Спасов-дан у саму зору. Овога дана напали су Црногорци и у самом почетку развио се крвави бој. Имамо извјештај војводе Мирка одмах пошто је бој почео. Тај извјештај гласи: „Ваша Свјетлости, јављамо ти срећан глас: Озринићи, Цуце, Бјелице и Загарчани посјекли двије стотине и осам главах и од њих погинуло 10 или 12 људих, од врснијех није ни један друг. Војска сва је удрила на шанчеве, већ не знам што ће бит, ма ћу Ви све сјутра јавити што ће бити, но ми пошаљи, за Бога, вишека".

Турска војска почела се рано колебати. Први уносе неред башибозуци; регуларна војска још се држи, али кад њихови топови падоше у црногорске руке поломи се сва војска и стаде бјежати на све стране и не знајући куда ће. Хусејин паша побјеже први и некако се сретно докопа Клобука. Настала је ужасна сјеча; на самом Грахову

остала су 4392 љеша турска, а од Граховца до Клобука на простору од 6 километара пало је још 1800 Турака. Сам Кадри паша погинуо је овога дана. Јадне остатке Црногорци нијесу прогонили даље од Клобука, али су их одатле до Требиња пресретали усташи и ако је вјеровати архимандриту Јованикију Памучини од силне турске војске, која је у почетку боја бројала 8500 људи једва их је — како он каже неколико стотина стигло у Требиње. Плијен је био огроман. Заробљено је 8 топова, 20 барјака, 6000 пушака, 2000 шатора, 2000 коња, 1000 сандука муниције, 200 скупоцјених сабаља мноштво ханџара и леденица, који су знаци злога удеса нашега народа. Наша крв, потурчењаци из Босне а нарочито из Херцеговине јурнули су с Хусејин пашом на Црну Гору. Није било беговске куће, која није у овај бој послала све што је могло носити оружје и све је то остало на Граховцу. Цвијет муслиманске аристократије наше крви остао је на леденим пољанама, а њихово скупоцјено оружје носили су црногорске војводе, сердари, барјактари и други главари од боја до боја готово све до наших дана.

И црногорски губици били су страшни, пало је што мртвих што рањених 2000 бораца, а међу њима храбри вође и јунаци поп Ђуро Кусовац, сердар Ђуро Ђурашковић, капетан Боро Милић, барјактар Машо Кустудија, поп Лука Јововић и Ристо Манојловић Херцеговац.

Радост о сјајној граховској побједи била је општа не само у Црној Гори, но по свем српском народу.

Филип Лајиновић из Подгорице честитајући побједу јавља: „Ови наши Турци умрли су од страха, само што на силу чине гајирет, виде њихову погибију, слава Богу и у Ваше здравље“.

Гатачки главари јављају да су спремни за борбу, само да им Књаз пошаље једног свог човјека, тек да људи виде да је Црна Гора с њима, па ће скочити сви заједно и узети Херцеговину, у којој су Турци умрли од страха.

Архимандрит Никанор јавља из Задра да је глас о побједи „такву промјену овдје учинио, да куд се год човјек окрене чује само о „батаља монтенегрина.“

Омладина Српска одушевљена је побједом, кнез Данило јунак је дана и највећи човјек свога времена, Кaћански пјева химну Граховском лазу и т. д. и т. д.

Књаз Данило охрабрен Граховском побједом хтио је да иде у Херцеговину, но француски конзул Хекар савјетује га, да одустане за сад од тога и већ 12. маја јавља му да су Француска, Русија, Енглеска и Пруска тражиле од Порте, да се образује комисија за разграничење. „Наређено ми је — каже Хекар — да Вам јавим, да је протекторат Њ. В. Императора Наполеона над Вама и да Вас неће оставити.“

Преговори и разговори Европске Комисије дуго су трајали; они су се једва свршили тек 5. априла 1860. По овим преговорима призната је Црна Гора за независну државу, добила је цијело Грахово,

Жупу, Никшићске Рудине, Тушину, Липово и Додоше, док су Бањани, Дробњак, Васојевићи и Кучи подијељени по пола.

Морални успјех граховске битке био је велик, Питање српскога народа, постало је европско питање. Европа га је кад више, кад мање, расправљала на зеленим дипломатским столовима. Разумије се, да се на тај начин нијесу могле извући какве нарочите користи за српски народ ни ријешити његово праведно питање. Њему није остајало друго него да пође свијетлом стазом Даниловом и његових хероја. Требало је опет извућа мач из корица и он је извучен 1876 до 78, извучен је 1912 и 1914, док није коначно сам својом снагом срушио све своје непријатеље и прикупио сву своју браћу у једно коло. Петовјековна мисао ослобођења, којој је дао дивнога полета књаз Данило прославила је триумф у наше дане.[1])

Душан Вуксан.

ЈАРОСЛАВ ЧЕРМАК
1830—1878.

Јарослав Чермак, овај чувени чешки сликар, којег сада спомиње чешки народ, приликом педесетогодишњице његове смрти, изложбом целокупног његовог уметничког рада у Прагу, дошао је први пут на обалу Јадранског Мора 1858 године по савјету свога пријатеља Др. Душана Лажбела, који је за време владике Рада боравио у Далмацији и Црној Гори и био велики поштовалац јужних Словена.

И овај пут Чермаков дао је нови правац његовоме уметничком раду, упутио га на нове мотиве и, можемо слободно рећи, био је камен темељац за његову светску славу.

Немамо много података о томе што је онда Чермак радио у Далмацији, у Дубровнику и његовој дивној околини, али знамо, да је купио материјал за своје слике и повратио се, по речима његовог брата Драгутина, оптерећен студијама, екскизама и предметима народног фолклора, народном ношњом, оружјем и домаћим покућанством, које је окупио и свој атеље у Паризу напунио и украсио.

Већ у доба прве ове своје посјете уметник, још сасвим млад — имаше само 28 година, стекао је у Дубровнику много пријатеља, међу којима је био Дубровачки песник Др. Јован Казанчић и дубровачки племићи Пуцићи и Ђунићи, са којима је и после тога, у Паризу, одржавао пријатељске везе.

Чермак се добро спремио за овај свој први пут за границу, научио је српски језик не само читати и по мало и говорити него и писати ћирилицом. И после његове смрти 1878 године у његовој оставштини нашла се српска граматика и неколико српских књига, међу њима и Богишићево обичајно право.

[1]) Поред још необјављених докумената из Цетињског Држ. Архива неки подаци за овај рад узети су из књиге Д-ра В. Ћоровића: Лука Вукаловић. Београд 1923; и Књижевни радови архим. Нићифора Дучића, књ. 3 Биоград 1893.

Године 1858 Чермак није дошао у Црну Гору и ако је био намеран да походи ове кршеве горштака и витезова, јер је доцкан, у октобру, дошао у Дубровник и спречен био доћи у Црну Гору због силног снега — као што пише својој мајци — којим је онда била покривена Црна Гора и особито пут—крчаник од Котора до Цетиња толико, да је био непролазан.

За време овога свога боравка на Славенском Југу, Чермак није тамо израдио ни једну велику слику, али по повратку у Париз, где је стално живио од године 1853, кад је напустио свога учитеља, чувеног белгијског сликара Louisa Dallaita, приступио је експлоатисању материјала, који је донео из Далмације и одмах године 1859 појавиле су се његове слике са југославенским мотивима.

То су биле две чаробне слике *„Херцеговка са дететом и птицом“* и *„Херцеговка са козом“* (Le chevre). Оне представљају херцеговачке мајке пред кућом, дивне лепоте, околица подсећа на залив Сребрно у Дубровачкој Жупи.

Из истог времена имамо још и костимну студију Херцеговца са џефердаром у црвеној кабаници. Ово је портрет Др. Душана Ламбела, Чермакова друга и ментора у херцеговачком оделу и био је изложен у Паришком Salonu под именом „Raia Slave“. —

Херцеговка са дететом, студија или реплика у акварелу, налази се данас у Амстердаму — у Fodor музеју, а Raia Slave у Модерној галерији у Прагу.

Али не само ове мале слике него и две велике су корист овога Чермаковог пута.

То су слике *„Жена Ускока“* и *„Лопови“* (Brigands). Прва слика показује нам Црногорку, која седи пред пећином с пушком у руци, која стражи свога рањенога мужа и дете у пећини.

Друга слика представља голу мртву девојку, коју су башибозуци обезчастили. На слици видимо дивно женско тело и поред њега појас, делове хаљина и просути венац — символ женске невиности. У крајини, којом лети бура, трче три коњаника — башибозука, који су обезчастили девојку и хоће да умакну, последњи од ових зликоваца окреће се на коњу и још посматра мртво тело.

Не знамо, где се налазе ове слике, вероватно у Холандији или у Паризу, али имамо лепе репродукције од бивше чувене паришке фирме Doupil et C-ie, која је у своје време издала готово све Чермакове слике у свом уметничком албуму.

Треба да споменемо још и фини акварел *„Црногорска Девојка“* коју је Чермак сликао још године 1858 и која је служила као модел за многе његове женске главе, које се налазе на Чермаковим крупним радовима.

Овај је акварел Чермак себи задржао све до своје смрти и налази се сада у Прагу.

Утисци којима је био Чермак испуњен по повратку у Париз тако су били јаки, да је млади уметник коначно и дефинитивно напустио историјску школу, коју је првоначално учио у Прагу, после у

Антверпену и код Гилета и подкрепљен још и новим струјама, које су у Француској добиле врхунца, и које је највише пропагирао и репрезентирао Delacroix, умјетник јасних боја и поштоватељ Ориента — и пошао је новим путем, тако блиским његовој славенској души. И тај пут није била нека стрампутица него једини прави пут на Славенски Југ.

Године 1862 видимо Чермака опет у Далмацији, камо позива и свога ђака чешког сликара Huttary-а и спрема се за Црну Гору.

Онда је Црна Гора била у рату са Турском Силни Омер паша продро је до подножја Цетиња, његов низам и његови табори логорисали су у близини Црнојевића Ријеке.

Почетком августа 1862 Чермак је са Huttary-em отпутовао у Црну Гору, праћен симпатијама дубровачких родољуба, са којима је Чермак увијек био у најсрдачнијим односима, рачунајући међу своје пријатеље међу осталима и Др. Валтазара Богишића, српског консула Петковића, турског консула Персића, дубровачког Србина и католичког пароха у Мандаљени Дона Марина Беузана, потоњег дубровачког каноника.

Др. Казанчић том приликом посветио му је једну песму „Јарославу Чермаку у Цетиње“ која је, и ако нема пјесничке важности интересантна својом тенденцијом и заслужује, да се овде поново прештампа. (Штампана је први пут у часопису Дубровнику 1867 године).

ЈАРОСЛАВУ ЧЕРМАКУ

у Цетиње.

О Чески сине честити
Ког' знана Прага породи,
Којега нарав одличи
Светим печатом Генија,
Љубав Те твога народа
Тјера по св'јету широку
Да би твим вјештим перником
Наслико дивну красоту
Миле нам мајке Славије,
Да је сви људи заљубе
Ак' им је драга слобода
И вјечно право народа,
А да је њени синови
Из оног' јаза уздигну
Гдје је тиранство збацило.

Кадање слику направиш
За Црногорске соколе
Немој Ти рисат дјевојку
Каде ње гласом невиним
Зачиња пјесме јуначке,
Које храбреност спомињу
Њихових боја с Турчином;
Нити је рисај на пољу
Када сред жетве веселе
Љубовне пјесме прип'јева;
Нит кад је воде сватови
Са громом силних пушака
Да је допрате невјестом,
У кућу њена суђеног';
Нити на прсим с дјететом
Првенцем њене љубави,
Кад га млијеком задоји
Јунаштвом Срба честитих.

Него је рисај невољну
Стару сред цв'јета младости,
Харану тешком болести
Болести тешком неслогом.
Стоји јој близу Свештеник
И од свих мука Христових,
Само жуч горку спомињућ
Ком га напоје, Жидови.
Он међу браћом кршћаним'
Закона мјеште љубави
Замеће вјере раздоре
А њени около синови
Сраме се мајке кукавне
И браће своје рођене,
Међ' собом кавге замећу
И воле бити робови
Кога проклетог туђина,
Него код себе слободни . . . . . .

Не треба боја крвавог'
Нит треба живот губити,
Нег на народну просвјету
Упр'јети са свим силама.
Њезине здраком свјетлости
Љубав међ браћом грануће,
Мржње ће старе нестати
Ново ће доба постати,
И тада мајка Славија
Како небеска краљица,
Ногом ће својом згазити
Пакленог змаја неслогу.

Пред таком сликом плануће
Срце јуначко њихово,
Ончас ће ханџар хватити
Још турском крви натопљен,
Да бране мајку жалосну
У тако горкој невољи.
Тад Ти њим руку уздржи;
Забрани крви залудно
Пролиће, мудром бесједом,
Да подлу наказ неслогу
Међу Славјаним' униште,

Овај му је пут био олакшан тиме што је његов земљак Јован Вацлик (Jan Vaclik) био секретар црногорског књаза и вршио је уједно и послове државног секретара.

Дочекан у Котору, долази преко Крсца на Његуше и праћен књажевим перјаницима стиже на Цетиње, гдје је био настањен у старом двору (биљарди).

Црна је Гора била у грозничавом стању. Гомиле наоружаних Црногораца под барјацима хитаху на ратно поље. Опасност угрожава Цетиње, које се евакуише. Из Књажевог двора намештај, архиве и скупоцјености преносе се на Његуше. Једну таку сцену Чермак је изобразио на малој скици „Пренос слика са Цетињског двора" која се налази у посједу града Прага.

Чермаку, који беше човек ватрене душе, пун романтизма и уједно и јуначких врлина, све то што је видио и проживио, дало је нових полета; сам са војском црногорском иде у бој и показује се тако да добија медаљу за храброст (која је и данас сачувана међу споменицама уметниковим у Прагу.).

Са брда Границе посматра дим и ватре из логора турског близу Ријеке, прати рањенике и хита да сиротињи, женама и деци дели хлеб и месо које сам о своме трошку набавља. Са пушком у једној и са палетом у другој руци слика разне скице из бојева које гледаше.

Чермак је неуморан. Сав предат своме уметничком раду у тренуцима одмора ради на портретима великог војводе Мирка Петровића, књагиње Милене и књагиње Даринке Данилове, који су портрети касније у паришком Salonu добили великог признања. Портретира много Црногораца (више их још портретирао Huttary) на пр. Јована Машанова Вукотића, команданта гарде, (тај се портрет налази у Прагу са написом писаним ћирилицом: „Јован Машанов Вукотић, Цетинѣ 1862") војводу Миљана Вуковића—Рајевића Васојевићског, и дивну Црногорку Миљушу Д. Ђурашковић, рођену Вукотић, чија је слика као модел служила Чермаку за многе појаве жена на његовим чувеним сликама.

Нацртао је и студију „Битка у Дузи", али те је слике нестало.

На Цетињу за њега не вреди „inter arma silent musae" — непрекидно ради.

Кад се у боју на Грабу ранио и од ранâ умро, дакле погинуо, сердар Туро Пламенац — послужио је овај догађај Чермаку као мотив за његову чувену слику „*Рањени Црногорац*".

За ову слику Чермак је правио на Цетињу не само целокупну студију него је рисао и студије за поједине групе и лица. Таких студија сачувало се у Паризу до данас шест великих комада — свака за себе уметничко дело. На једној видимо и самог рањеног војводу са Чермаковом примједбом „Војвода Љешански".

Чермак онда уживаше у Црној Гори општу љубав свих, од књаза Николе до најсиромашнијега Црногорца, дружио се са многим познатим Црногорцима тога времена, био је пријатељ војводе Крца Петровића и д угих, и кад је рат свршен био је сведок свечаности доласка турских пуномоћника на Цетиње и распуста војске кућама.

Све је то доста потанко са многим интересним цртицама описао његов пратилац Huttary у рукописним успоменама, које су се до данас сачувале и међу којима налазимо и опис лова на медведе, на Ловћену, где је Чермак, који је био изврстан ловац, убио великог медведа чија је кожа декорисала дуго време његов атеље у Паризу.

Када је Чермак, после вишемесечног боравка, крајем децембра 1862 напустио Црну Гору да се настани у Дубровачкој Жупи, књаз Никола поклонио му је два бела арапска коња, које је Чермак много волио, на својим сликама изобразио (Херцеговка са коњима код извора) и једног са собом у Италију повео.

Отишавши са Цетиња настанио се Чермак са супругом свога учитеља Dallaita и њезиним кћеркама у селу Мандаљена у Жупи Дубровачкој и ту стално живи у питомој приморској клими све до априла 1865 године.

Из Дубровника прави излет у онда турску Херцеговину све до Мостара, сликајући разне типове и мотиве, старе мостове, куле и грађевине и оставио је читаву збирку ових својих малих но необично интересантних радова као и одломке дневника, који је писао на овом путу.

У Дубровнику Чермак ради већ на својим крупним сликама, које су створиле његову славу.

За тршћанског банкара, баруна Морпурго и његову чувену галерију израдио је три велике слике (све се сада налазе у Прагу): *Црногорски главар са коњем*, *Заробљене жене* која је слика ексказа за чувену и може бити најпопуларнију слику Чермакову *Херцеговачко робље* и *Црногорски интериер*.

Ту је израђена и слика „*Razzia*" која изображава три башибозука, који су убили мужа и дете, а жену вежу и отимају.

По својој прилици Чермак је још у Дубровнику радио на својим сликама „Рањени Црногорац" и „Херцеговачко робље."

Ову потоњу, која се с правом сматра у Југославији *као нека српска икона,* и која кити готово сваку кућу у читавом Српству, довршио је Чермак у Риму, гдје се бавио од 1865—1867 године и изложио у Паризу под именом „Butin de guérre." Ова слика налази се сада у Краљевском Музеју у Брисeлу.

Покојни Краљ Никола, гледајући ово ремек-дело Јарослава Чермака надахнуо се и испевао песму (досада нештампану) описујући дело уметника, коју овде приносимо у целини:

УЗ ЧЕРМАКОВУ СЛИКУ „ХЕРЦЕГОВАЧКО РОБЉЕ“

Купио је Хасан ага
Пет-шест цура на пазару,
Кад их низам продаваше
У шехеру, у Мостару.

Задовољан ага бјеше
С том ужасном трговином:
Нешто узе на причеку,
Нешто плати готовином,

Па онако, преко брка
Задовољан гледа цуре;
Шајка му је преко крила,
А у појас нож, кубуре.

Чува јадно српско робље
Плијен крвави добро чува
А врисне ли вриском која,
У плећи је Турчин грува.

Грозд српскијех ђевојака
За турски се харем спрема,
За невиност и част њину
Већ никаква спаса нема

Изнемогло српско робље
Суза оно нема више,
Свакоју је исцрпило
Откада је заробише.

Дивна Стане још болује
Нема мира, нема сана,
Откада је заробљена
Има пунан мјесец дана.

Дивну Стану тјеши Мара
Обије су иза Дрине,
Стану муке савладале
Хоће брзо да премине.

Младу Стојку мрсна рука
У велешкој шуми фата,
Кад бјежаше уз планину
Водећ малог свога брата

А жалосна Видосава
Црвеним се кријућ плаштом
Да ће бити избављена
Још се тужна вара маштом.

Понајвећа међу цуре,
Што јој коноп веже руке,
То је Јане, јединица
Невесињског Кнеза Луке.

Анђелија невјеста је
Најбољега барјактара
Што јунаци набрајају
Од Никшића до Мостара,

Понавитом, плавом главом
Сузе рони, мужа жали,
А пред кулом изгорелом
Остао јој синчић мали.

Да их већма и још згрози
Хасан-ага зли завика:
„Што гледате пут Ловћена,
нема тамо осветника;

Кауркиње, данас барјак
На Улцињ се Царев вије,
Грахово је освећено,
По Грахову Влаха није.“

Болне душе Анђелија
У себи се Богу моли:
„О Господе, муке ове
Брзо наше ти утоли!“

Па ће рећи: „О Турчине,
Крвожедан Хасан-ага,
Неће тако бит’ никако
На Грахову ј’ српска снага.

Страшан бој се нам причуја
С миротинских са Долова,
Пљусак страшни тамо пада
Не од кише, но олова.

Убрзани гром топова
Пропаст вашу навјешћује
Данилова храбра војска
Пут Требиња напредује.

Војевода ето Мирко
Чија војска Турке коси
Са побједом и слободу
Робињама нама носи“.

„Рањени Црногорац“ краси сада галерију слика покојног бискупа ђаковачког Јосипа Јурја Штросмајера, коју је поклонио овај велики хрватски родољуб Загребачкој академији знатности и уметности. Штросмајер је наручио слику од уметника године 1873. Чермак је израдио још једну реплику овога свога славног дела у много мањем размјеру године 1874, која се сада у Прагу налази.

Од године 1870 није прошла ни једна година, да Чермак не изложи у Салону у Паризу по неко своје уметничко дело које би се односило на Југославију.

Треба да наведемо овде још *„Пољубац“* (Le premier baiser, Souveuir de l’ Hercegovine). Млада мајка у богатој херцеговачкој ношњи, са појасом окићеним карнеолима држи на рукама мало дете које љуби своју мајку и маленим рукама игра са богатим накитом у њеној коси. Ова слика, једна од најлепших плодова Чермакове уметности дуго је чинила део чувене галерије грофа Daupiasa у Лисабону и тек пре кратког времена донесена је у Праг.

„Херцеговка са коњима код извора“ врло позната Чермакова слика, за коју се дуго није знало гдје се налази — појавила се у

Холандији као својина Краљевског комесара провинције Утрехтске (Utrecht) г. Д-р Th. J. s' Јакоба и налази се сада на изложби у Прагу.

У Харему је слика, која срце и душу дира. У раскошном, богатом харему видимо групу жена, које тамо уживају раскоши харемског живота. Јаки контраст прави дична Црногорка у црном оделу, која поносито стоји са измученим лицом и млада херцеговачка девојка која уплашено гледа ову Црногорку као да од ње тражи заштиту и помоћ.

Огромна је штета, да је једна од најлепших Чермакових слика *„Слепи гуслар“* изгубљена.

Ова је слика опште позната: Старац са младом девојком. Била својина Књагиње Марије Чарторијске, сестре Чермакове и у светском рату, када су Руси бомбардирали село Вјежовницу, а имање Чарторијских у Галицији на Сану, изгорео је дворац и у њему више Чермакових дела, међу којима је био и „Слепи гуслар,“

Читава Европа користила се талентом и радовима Чермака! Када је пукла пушка Невесињска 1875 године Јарослав Чермак добио је позив од покојног Краља, онда Књаза Николе да опет дође у Црну Гору и узме учешћа у рату за ослобођење херцеговачке раје.

Али на жалост Чермак се није могао више одазвати овоме позиву и жали то са тешким срцем. Болест срца, која се појавила, спречила је Чермаку тај пут, болест, од које се више опоравио није. Но, и ако отсутан, прати бој Срба за ослобођење са највећим интересом. Пише своме другу Собеславу Пинкасу у Праг: „Можеш мислити са којим болним интересом пратио сам догађаје у Турској и очекујем сада спас само од Русије *али бих више волио да се српски народ* сам освети, што би било могуће да нијесу Инглези толико помагали Турцима.“ Не могући сам учествовати у овим судбоносним данима дотрчи у помоћ на други начин.

Створио је своју велику слику: *„Повратак Херцеговаца у изгорело село“* као јаки протест против турског зулума према херцеговачкој раји, спремио је ову слику за Паришки Салон 1878 године, у моменту када је почео Берлински Конгрес. Чермак сам није више доживио дана кад се разведрило небо над Херцеговином, нити ослобођења Херцеговаца и проширења Црне Горе, нити је видио своју слику у Салону, која се сада налази у градском музеју у Амстердаму.

Изненадна смрт прекинула је његов рад у пуном полету његовог даровитог талента 23 априла 1878 г. у моменту када је почео да ради на новој великој слици *„Турски низам прати заробљене Херцеговке и почива у развалинама опустошене куће,“* слици која је имала да краси галерију његовог родног места Прага.

Нестало је великог уметника! Чермак је био чешки сликар и ми не можемо да га другом уступимо, али у исто доба Чермак је својим срцем био и југословенски уметник, јер његово дело, оно, што га је истакло и прославило, била је Југословенска Илијада коју је бојама написао.

Јарослав Чермак није био само сликар југословенских, црногорских и херцеговачких лепотица и јунака него у исто време он

је био и човек племените душе, човек који се борио за људску част и чојство, који је својим сликама за време турског рата 1876-8 год. отворио очи дипломатима велесила европских, које су се спремале за Берлински Конгрес, ударио је у њину савест и борио се за херцеговачку нејач и бедну рају не мање, него што су се борили они, који су са ханџаром у руци на граници домовине гинули „за крст часни и слободу златну.“

Јарослав Чермак, велики уметник, велики човек и Славјанин заслужује да његов спомен—данас и у навек прелази од деда на оца, од оца на сина и унука у читавој Црној Гори и Херцеговини, и да Југославија заједно са чешким народом поштује онога, који је при смрти казао: „Најсретније време мојега живота било је оно, које сам провео на Славенском Југу.“

Д-р Вратислав Черни.

ЈЕДАН ПРИМЕР ИЗ АНТРОПОГЕОГРАФИЈЕ.

Једно насеље по положају, величини, типу, израз је привредних извора и културе, израз је у крајњој линији опште природне конјунктуре. Развитак наших приморских градова необичан је, одскаче од осталих многим одликама и изазива тако нашу научну пажњу, *Дубровник нарочито.*

У време живота наших средњевековних држава он држи готово монопол трговине и индустрије у њима; у време кад се у њима угасио политички живот а био готово немогућ живот нашега народа у њима уопште, кад су Турци пред Бечом, и уливају страх целој Европи — Дубровник је само без бриге, тргује и пева љубавне песме.

Чучи на обали опкољен дебелим зидовима; једно голо брдо као завеса затвара му видик у копно, зато је пучина мора на другој страни; без какве јаче привреде у ближој околини, сами крш, зидине и пучина, мислиш нема ручка, а он међутим пун злата и другог богаства! Сличан утисак добијеш, као кад прођеш кроз сиромашну земљу на којој ни њиве, ни воћке, ни стада стоке; под импресијом опште немаштине свраћаш у кућу која те прво срете, молиш стидљиво за чашу воде, кад тамо домаћин нуди вина и богату трпезу. Ти њега жалиш, а он тебе — путника. Развитак Дубровника необичан је по величини, по времену, по месту. И ако нас први утисак доводи у забуну, даљим размишљањем налазимо пуно услова, који су као компоненте дали Дубровник и његову лепу прошлост. Нас овде у првом реду интересују они природни, најгрубљи, и покушаћемо да на њих, за сада три, упозоримо:

1. У средњем веку чеоне стране наших држава биле су према Јадрану. Са те стране осећала се и материјално и културно западна Европа. Једном утврђени трговачки путови и везе одржале су се и доцније. Тек у прошлом веку превагу је узела средњеевропска страна. Ми се пак данас трудимо да опет оживимо старе путеве и скрећемо

постепено опет према Јадрану. Једно је аксиома: нема душевне културе у сиротињи, нема богаства без трговине, нема трговине без мора. Англосаксонци су носиоци данашње цивилизације, али су пре тога прво постали добри морнари па трговци. Ради трговачких интереса чинили су велика открића, стварали колоније и комбиновали светску привреду. Интересантно је, да су се поморству учили прво код Нормана, чије су обале најсличније нашима.

И богаство наших Дубровчана трговачког је порекла а могуће је било тек пошто су Дубровчани добили довољно поморског духа, постали добри поморци, решили питање саобраћаја. Ту је тежиште питања.

Наша је обала тако фине разуђености, као да је оштрим ножем усечена у дрвету, као да је уметничка. Где је на њој повољнија разуђеност, ту се, на више места, манифестовао у прошлости поморски дух, било у легитимној трговини и рибарству, било у пиратству. Повољно разуђене обале увек су биле и данас су први услов за развитак поморства и поморског духа. Али је у прошлости још један услов играо не мању улогу, која данас у доба парне снаге и машинског погона лађа мање значи, *то је утицај периодичних ветрова као снажне и бесплатне покретне силе.*

Нас овде из руже ветрова интересују два као најважнија мистрал и копни ветар. Мистрал је важан ветар средоземног мора. У његовој западној половини осећа се преко целе године, и зими, када добија карактер наше буре. Мистрал је код нас више ветар летњег полугођа. Када је мирно време и чулно се не опажа никакав покрет у ваздуху, море већ осећа мистрал, чији први талас као откос набере мирну површину мора сат — два пред подне, за њим је други, трећи, док се све не ускомеша, као да га неко нарочито бућка. Пре мистрала море је мирно, „бунац“, пре копненог ветра опет је „бунац“. Иначе је увек немирно, више или мање; таласи се јављају као авети, ритмички бију обалу, изазивају код усамљена посматрача дубоку импресију ако не неки мистички страх.

„I narav još svoja čini, da toj more
vazda bez pokoja kreće se i kopore,
— — — — — — — — —
a kruglo i plitko, dugo i široko,
i slano i žitko, mioko i duboko.
A božja odluka stvori ga i učini,
da kako jabuka vazda je u oblini;“

Mavro Vetranić—Čavčić: Pjesma moru.

Али баш онда када се море узбућка, разапињу се једра и лађе натоварене и тешке излазе у пучину и клизе брзином теретног аутомобила или фијакера у југоисточном правцу. Пред саму ноћ море се поново умири, „бунац“, а за тим почиње копнени ветар, који ствара опет таласе. Сада се из пристаништа крећу лађе у супротном, северозападном правцу и путују ноћу. Ујутро по пристаништима налазимо много лађа, које ту синоћ нијесу замркле. Ветрови се смењују правилно месецима, саобраћај се одржава правилно. На хиљаде тона и мноштво људи преноси се у удаљене крајеве брзо и јефтино. Једрилица није ни данас, кад су саобраћајна средства усавршена, изгубила свој смисао због јефтиног преноса, а онда је значила све.

Поред повољне обале и правилне смене ветрова као бесплатног погона потребан је и поморски дух. Ми смо већ наговестили, да је море немирно и ћудљиво, да је то необична елементарна сила на коју се треба навићи и са којом се треба борити. Наши приморци су имали поморског духа, који се на више места манифестовао (Улцињ, Бока, Дубровник, ушће Неретве), као што је већ раније споменуто.

Утицај повољне обалске разгране, повољни ветрови, као последица јавља се одмах поморски дух — то су атропогеографски утицаји мора на развитак трговачког, затим уопште напредног Дубровника.

2. У овом погледу имамо градова чији је положај повољнији од Дубровника, који им ипак предњачи и оставља их ипак далеко у позадини. То је зато што је он привукао био к себи трговину са копна. Скадарско језеро и високе приморске планине са огранцима отежавају везу са дубоком позадином, неким такође важним градовима. Тај случај није код Дубровника. Од њега зракасто полазе многи „дубровачки друмови“, који најдаље области увлаче у његову трговачку сферу. Нарочито је важан брсковски пут, на који ћемо овде обратити пажњу. Преко ниског и зарављеног карсног повијарца прелази у пространо Попово Поље. Од Требиња се опет пење на карсну висораван, са које се спушта у Никшићско Поље. На овом делу пут се држи низа флишних појава, као оаза, у типичном кретацејском кречњаку. Где се оне јављају, ту су питомији облици површине који изгледом јасно одскачу од прегнантног карста у околини. Као реткост у таквом карсту, због флиша се јављају цурци, извори, мала језерца у јамама и пећинама (Волујско Око). У том погледу најинтересантније је место, где колски пут оставља Требишњицу и пење се серпентинама ка платоу. Ту се у глави слојева јављају меки слојеви у подини, који се брзо распадају. Где је повлата оголићена, ту су меки и сочни терени као у областима нормалне ерозије. Кретацејски кречњаци из повлате носе на површини карсне облике, истичу се бољом бојом и већом отпорношћу према атмосферилијама. Зато су очито надсрешени над меким подинским слојевима, тако сличним карбонским, и на линији додира види се низ поткапина. Као да су подински слојеви вододржљиви и да су за њихову појаву на местима везане појаве воде. Појава овог флиша на овом путу чини област проходљивијом. Овуда води данашњи колски пут, а свакако ће поред њега бити проведена и жел. пруга, која је у раду. Пут је пак прав, лак, и није дуг.

Од Никшићског Поља пут наилази на друге терене; нема више оног дивљег карста, а делом се јављају меки, стари, палеозојски терени. Висоравни леденичке пластике и бујне сочности, која је по правилу. Пут се држи речног развођа, али је увек релативно прав и лако пролазан. Са Сињавине се спушта у долину Таре, где ова прави лакат, у Брсково, трећу важну природну и привредну област.

Овај пут има у главноме динарски правац. Везује области, које се разликују геолошки, морфолошки, висински и привредно. Има ту неке поступности. Попово Поље типично карсно, мале висине и претежно земљорадничке привреде. Никшићско је по висини веће, с обзиром на околину чије је оно само језеро, пространије, и геолошки и морфолошки измењене природе али постепено, привреде друкче, претежно сточарске. Ова се поља привредно комбинују и допуњују, а обадва са својим околинама имају своју пијацу у Дубровнику, чине његову непосредну привредну позадину. Дробњаци са својим коњима и „погониоцима“ личили су на неки дубровачки саобраћајни парк.

У овом смислу могло би се ићи и даље од Брскова и везивати као карике на ланцу друге области, у дубљој позадини све за овај пут. Овим путем су се вршила важна сточарска кретања. У „Горском Вијенцу“ се помињу пасишта у Рудинама; Ровчани су, чак од Мораче, кад им пића омали у пролеће, јавили своја стада у ниже „умније“ пределе ка првој трави. Овај пак пут најкраћи је који води у средишта полуострва, те није био само локалне важности. Величини Дубровника свакако је и он допринео не лепту, него велики прилог, јер је био један од важних копнених путова.

3. Ниш има све услове повољније од Лесковца, који брзо напредује, боље него Ниш. *Лесковац има духа.* И стари Дубровник је имао духа. У „Насељима“ пада у очи да трагови појединих породица воде најчешће у Црну Гору, у Херцеговину. Херцеговина „цео свет насели а себе не расели!“ Многи таленти на различитим пољима делатности отуда су, из Карста. Караџић, Његош, Бошковић, Тесла и др. На сунчаној, карстној страни динарских планина стварају се државе, одигравају важни догађаји. Далмација не само да је пуна споменика древне прошлости, него је она цела музеј. Ако анкетски прегледамо хронолошки велике датуме и догађаје по местима и областима, највише ћемо их тамо наћи. У Брдима и карсту вршио се процес подмлађивања народа, тамо је човек увек свеж био, отуда је зрачио увек дух народне свежине и вишег морала. Тамо живи најбољи представник нашег динарског типа људи.

И код биљног и животињског света постоји неко истицање, не по броју врста и величини него квалитативно. Тамо је свака биљка ароматична, тамо је слађи хлеб, слађе месо, роднија је земља — и ако свега мало има. Тамо је и људи бројно мање, најмања релативна насељеност. Постоји један максимум који земља може прехранити, сав прираштај одлива у облику миграционих струја, преко превоја и попречних путова у дубину. И ови се људи по неком инстинкту не задржавају у осојним странама планина, то им је само етапа, па иду даље. Ради тога по типу и психи је сличнији Шумадинац Брђанину него санџаклији, који у својој половини као да представља неки старији слој становништва, нарочито по градовима. Кратко речено, изгледа да у Карсту и уопште јужним сунчаним странама динарских планина живи и здравији елеменат нашега народа и да то није или не мора бити какво наслеђе (Његош: „Постадоше лафи ратарима“, т. ј. бивша

властела и елита пресели се тамо и узе ралицу у руке и т. д.), него да је то директни утицај природне средине.

Човек је космополита. Биљке и животиње (изузев пса) имају своје регионе у којима само могу живети. Са већом културом човек се све више еманципује од природних утицаја. Од места до места мењају се услови за живот, и храна, вода, ваздух, начин рада, све се то у неколико мора огледати у њему. Карст је симбол крајњег сиромаштва, „пасиван крај“. Али постоји једно правило: планина, степа, пустиња, кратко „пасивни крајеви“ дали су увек најздравијега човека, давали су становништво, које се сливало у плодне низије, замењивало тамо остарело, истрошено, или просто болестима и ратовима затрвено становништво, изворе дакле људи. Једном ранијом приликом (Брда*) ми смо истакли, да је планина одиграла сјајну улогу у обнови нације, духа, да је баш у ропству вршена етничка офанзива од наших сточара. И ако је привредно сиромашан, карст не значи негацију живота, напротив. По продукту, по човеку, он има много повољнијих услова и за физичко и душевно развиће, треба их само наћи, неки су већ познати.

Суво тло, чист ваздух, умереност у храни и пићу услед немаштине добри су услови за живот. Позната је оскудица у води, које су иначе „тешке“ због раствореног кречњака. Медицина истиче да су воде без креча врло нездраве! Искуство пак показује, да због тих „тешких“ вода нико није патио, да је тамо напротив најздравији народ. Уз то обиље светлости, која се од белог кречњака, у вишим деловима још и снега, поред обале и површине мора одбија и повећава. Уз то бедеми планина штите од хладних северних ветрова. Све су то најбољи услови за људски живот, који се и види у потпуном здравом човеку, каквога видимо у нашем карсту.

Вечита оскудица научила га је на умереност и скромност, на издржљивост. Подземна циркулација воде, ходници, пећине и шумови који отуда допиру развили су у њему фантазију која је иначе урођена јужњацима. Планинска пак природа развила је хладно резоновање људи из вишег карста и оштри критицизам. Бизарни облици на површини развили су смисао за уметност (драмску особито). Изолованост појединих делова карста развила је љубав ка слободи и конзервативизам. Све скупа чини једну сложену психу, снажан дух.

Није све тако кад пређемо динарска била. По Босни, по Санџаку (нарочито Лимска долина), у дубоким долинама немају већ оне свежине, а долом се јављају гушавци, кретени и у опште „божји људи“. Мало светлости и слаба вода. Примећено је то и на колонистима најновијега доба, „да их нека рђа бије“, како се то у народу каже.

Наша карсна земља личи неким ривијерама око Средоземног мора, сунчаним местима у Алпима и Татри за чије становнике Д-р А. Лоранд („Интелигенција човека и њено усавршавање“) каже: „Људи бистри, добре рачунџије и трговци. Поред знања језика имају одличну способност познавања људи. Полазе из завичаја без иједне паре, а

*) Цетиње и Црна Гора 1928.

постају поседници великих радња и хотела свуда по свету, или су због знања језика портири великих хотела".

Наши Херцеговци и Личани одлични су трговци. Је ли то, што се Херцеговаца тиче, утицај Дубровника, или је обратно? Дубровник је трпио постепено славизирање долажења свежих слојева из околине и додиривањем са околином. Једна тако јака етничка средина, која се налази у околини Дубровника, морала се осетити и у духу дубровачком. То би била трећа и најважнија компонента.

Новица Шћепановић.

ЈУГОВИЋ — ШПИЈУН.

Кад се у Београдском Пашалуку већ поучврстила била српска управа, почеше прелазити из Аустрије школовани Срби. Њихове услуге биле су потребне, јер писмених људи у Београдском Пашалуку готово није ни било.

Крајем 1805. дође у Србију Јован Савић, који се сам прозвао Иван Југовић. Школован у Мађарској, свршени правник, Југовић је знао и неколико европских језика. Такав човек могао је бити врло користан управи, састављеној из невештих људи. Правителствујушчи Совјет, с почетка само судска власт, старао се да себи присвоји што већу власт. Прота Матија Ненадовић као председник и Божо Грујовић секретар у Совјету давали су правац раду. Совјет је хтео да узме управну власт из руку војвода, да ограничи и Карађорђа у власти, те стога дође у сукоб с Карађорђем. То трвење између Совјета и Карађорђа осети се и у редовима осталих старешина: једни се придружише Карађорђу; други стајаху уз Совјет.

Међу оне који су били на Карађорђевој страни ушао је и Иван Југовић. Вук у књизи својој: *Правителствујушчи Совјет*, вели о Југовићу да је он (и Михаило Грујовић) учио Младена и Карађорђа, којега су обојица много слушали.

Свакојако, Југовић, као интелигентан човек, могао је убрзо уочити из којих је мотива почето трвење међу старешинама народним. Придружујући се ономе који је имао велики ауторитет у народу, а мало вештине за борбу с онима који су му подривали тај ауторитет, Југовић је био моћан у Совјету као први секретар његов.

Родофиникин и Митрополит Леонтије подржавали су противнике Карађорђеве, те је трвење било све веће међу старешинама народним. Младен и Југовић водили су у Совјету ону групу која је бранила Карађорђа.

Да ли је било каквих јачих основа, или само из мржње, Југовић и други секретар Совјетски Гагић, морали су бити уклоњени из Совјета. Карађорђе, може бити и преко воље своје, упути Совјету писмо: да Југовић и Гагић престају бити чиновницима Совјетским. Било је то о Божићу 1807.

По споразуму с Младеном, Југовић отвори у Београду Велику Школу. Вук, који је и сам био ђак ове школе, хвали Југовића као учитеља. Коликогод што је Југовић био научен и паметан, толико је био поносан и бијесан: слабо је ко могао с њиме лијепо говорити осим онијех људи којијех се бојао, или од којих је што тражио; али, зачудо, са својијем ученицима био је прилично љубазан."

Наслоњен на Младена, Југовић је и даље био у милости код Карађорђа. Већ почетком 1809. год., Карађорђе, по споразуму са Совјетом, шаље Југовића с депутацијом у Главни Руски Стан. По повратку из Букурешта, Карађорђе постави Југовића за предсједника у Београдском Суду. Шиљан је и у Беч. А кад умре Доситеј (1811.) Југовић заузе његово место — постаде Попечитељ Просвете.

„Поносан и бијесан," како вели Вук о Југовићу, јамачно је Југовић, на том високом положају био још бешњи. Противници његови успели су да га потисну: крајем 1812., „дође од Карађорђа писмо Совјету да се Југовић (а с њим и Радоњић и Грујовић) изгоне из службе као *„њемачки људи."*

Да ли се нису чим компромитовали, или је то последица надутог држања, чим су се одликовали понеки од тих људи „испрека". Биће да се нечему ушло у траг, кад се Југовић, како вели Вук, „поплаши и ноћу пребегне у Аустрију; а говорило се да је одмах отишао у Беч"... Да је побегао само стога, што се поговарало „да ће их сву тројицу из Биограда послати некуда унутра у земљу" (у унутрашњост Србије), тешко је веровати, јер је, ваљда и за Југовића, Србина, слађи живот са својима и међу својима, него у туђини — у Бечу. Друго је нешто могло бити што му је утерало толики страх; да бежи, ноћу, између својих и тражи заштиту туђинаца.

Вук, добар познаник Југовићев, не открива узрок бегства Југовићева, свакојако стога што му није био познат узрок. Ни други сувременици, не говоре о том јасније и одређеније, Баталака у својој *Историји Српског Устанка*, потврђује да је Југовић стајао уз Карађорђа и Младена; да су противници Карађорђеви износили на њега најљуће клевете.

Правдајући Карађорђа и оне који су били уз њега, Баталака вели да су интриге руске у Србији, против школованих људи који су из Аустрије прешли у Србију, а нарочито против оних који су били на важним местима у државној служби, успеле да Карађорђе откаже службу Југовићу, Миљку Радоњићу и Михаилу Грујовићу. Радоњић се врати на своје место у Великој Школи. А Југовић је, „побојавши се и другог већег зла да се с њим не догоди, у Аустрију одбегао."

И Радоњић је био из Немачке (из Аустрије), и он је уклоњен из Совјета, па остаје опет у Србији: враћа се у Велику Школу за професора. Зашто није остао и Југовић, о том не даје објашњења Баталакина Историја. Он бежи из Србије; бежи ноћу. У Аустрији налази за се више безбедности, него у Србији.

Интриге Родофиникинове и Митрополита Леонтија, вели Баталака, ометале су Карађорђа и Совјет у раду за опште добро. Родо-

финикин је, вели, гонио и научене Србе који су из Аустрије поиздолазили били, само ако нису њему удварали и ласкали му: Он их је оптуживао да они „издају Аустрији тајна сношенија Русије са Србијом." А највише је, вели Баталака, Родофиникин замерао од Југовића, јер му је био кост у грлу, па стога је Младена и Југовића стално гонио.

На више места у својој Историји Баталака наводи да су Југовић, Радоњић и Михаило Грујовић избачени из државне службе по тражењу представника Русије; на једном месту у Историји тврди да је „по свесрдном дејствовању Недобину," преко Јанићија (секретара Карађорђева), Карођорђе попустио: наредио је да се Југовић (и она поменута двојица) уклоне из државне службе.

Није Југовић стајао на ратној нози само с противницима Карађорђевим. Сметао је њему и Доситеј, па је писао песмице и лепио их по зидовима београдских кућа: у тим песмама исмева Доситеја, што је он честитао, у стиховима Родофиникину Нову Годину.

„Бијесан!", како вели Вук. Али га не могадоше сачувати ни Карађорђе ни Младен; сломише га руске интриге. Испред опасности, која му је претила од некога, побеже, ноћу, из Београда, и пређе у Земун.

Ђаци Југовићеви, Вук и Баталака, бране свога професора. Они су знали Југовића у школи. Његовим знањем користили су се. С љубављу пратили су га, и кад је отишао из школе. Криви су сви који нападају Југовића; он је чист. Баталака и жали га, што невин страда. Додуше, Баталака се није учио непосредно од Југовића: он је ступио у школу, кад је Југовића заменио Радоњић, али је правац, који је Великој Школи дао био Југовић, задржан. Млађи ученици слушали су од старијих другова какав је професор био Југовић. Старији су се одушевљавали њим, млађи дивили му се.

Професор Универзитета г. д-р Алекса Ивић исписао је из архиве некадашње Генерал-Команде Петроварадинске оне документе који су у вези с устанком Срба под Карађорђем, и објавио ту драгоцену грађу за новију историју нашу.

У предговору, г. д-р Ивић вели: Већина списа међу овим документима јесу извештаји ухода аустријских. Међу именима тих ухода налазимо и Ивана Савића (Југовића).

Секретар Совјета, Карађорђев пријатељ и повереник, онај коjему су даване поверљиве мисије, школован човек, Србин — аустријски шпијун!

Карађорђе шаље 1810. год. Југовића у Беч, с писмом упућеним ћесару. Наравно, пут га води преко Петроварадина, где је барон Симбшен, Командант Петроварадинске Генерал-Команде. И тај ћесаров ђенерал прима с љубазношћу Карађорђева поклисара, и даје му, из свога џепа, на путни трошак 1000 форината. Зашто?

Из Београда у мају 1810., јавља Југовић барону Симбшену: да је нови Командант Руске Дунавске Војске издао Прокламацију, у којој се Србима обећава оружје, муниција, новац. Једно одељење

војске српске шаље се на Дунав да прими оружје и муницију. Срби се појачавају на свима крајевима према Турској. Родофиникин, омрзнут у народу српском, позван је у Петроград, и стављен у недејство. Жали се барону Симбшену да је у великој опасности и без икаква утицаја.

Симбшен одговара Југовићу, да је примио важно писмо његово. И с других страна, вели, потврђују се оне вести које је Југовић јавио. Извештаје послао у Беч, очекује упутства од Дворског Ратног Савета. „Будите без бриге, што се Вас лично тиче. Ја ћу Вас снажно подупирати, и можети бити уверени да ће наш Двор извесно наградити Ваше услуге. Али је, свакојако, потребна велика обазривост. У мени ћете имати увек заштиту и помоћ..."

Почетком јуна пише Југовић о приликама у Србији.

Прошла је, вели, прва опасност, и стога сад може писати и с датумом... Петар Добрњац полази из Руског Главног Стана, с прокламацијама руским. У исто време диже се јака оптужба против познатог пријатеља Вождова (Младена?). Ради се о том, да Вожд буде ограничен, или оборен, па да се докопа власти једна олигархија. Мисле да уклоне све раднике на народном добру и све присталице Вождове. Уз њих је пристао и секретар Вождов, Јанићије, те сад у Совјету нема ниједног радног човека. У земљи је незадовољство... познати (Југовић) није ни сада обезбеђен од замки. Вођ незадовољника је Петар Добрњац... Један депутат отпутовао је у Париз: надају се да ће, преко Француске, уз помоћ Русије, издејствовати независност.

Циљ је свега пословања да се Србија привеже за Русију, да постане саставни део њен. Карађорђе, присиљен ранијим бегунцима, попушта им; али и *он и цео народ готови су покорити се аустријском цару*... Ако Аустрија не заузме Србију, она ће пропасти, или ће се привезати за Русију. Стога неће бити некорисно потражити везе са српским депутатом, Радом Вучинићем, и известити га о свему. Он познаје рукопис присног пријатеља свога, с којим је потпуно сагласан... Ако се овај предлог прима, молим да се приложено писмо запечати, и њему у Париз пошаље.

Барон Симбшен подноси Дворском Ратном Савету Југовићев предлог: да аустријска дипломатија обавести Рада Вучинића о махинацијама руским у Србији.

Други један ухода аустријски, Србин из Земуна, Милош Урошевић, јавља барону Симбшену да је био у Тополи код Карађорђа, и да му је он рекао:

„...Југовић је у непријатељству са Совјетом, и стога, по повратку из Беча, није хтео казати Совјету какав је одговор тамо добио. На навањивање појединих совјетника, Југовић је рекао: „Уздајте се у се и у своје кљусе — више не знам ништа." Ражљућени совјетници траже од Карађорђа да Југовића избаци из Совјета. И Карађорђе им попусти.

Обрштар Перс из Земуна шаље барону Симбшену писмо Југовићево. Моли Југовић да се то писмо не загуби, да се ником не

показује, ни да дође у треће руке. Жао је, вели, Југовићу што није добио одговора на два ранија писма своја. Обрштар моли да се лепе услуге и коректно држање Југовићево има у виду.

У јесен 1810. пише Југовић:

Долази руски ђенерал, Сас, са 25 хиљада војника у Београд. Он, објављује да му је наређено да се бори са сваким ко напане на Србију, јер се Русија одлучила, макар се с целим светом тукла, да Србију више не пусти из руку. Ову вест сам дознао од једног секретара Српске Депутације, који је из Руског Главног Стана тајно послан Карађорђу. Он носи поверљива писма Карађорђу. Садржину њихову нисам могао дознати. Треба ли Аустрија да се одрекне Србије?... Опасност је за ме све већа. Молим да се новом Команданту у Земуну скрене пажња, ако би било потребно да му штогод пишем.

У једном извештају, шифровану, јавља Југовић земунском команданту о размештају руске војске у Србији.

Барон Симбшен пише Земунском Команданту, да Југовића, ако пребегне из Србије, пошље к њему у Петроварадин, не задржавајући га у контумацу земунском. Да се о преласку Југовића ништа не сазна у Земуну, и одмах упути у Петроварадин. Ако би се за њим трагало, да се одговори: Није у Земуну, и ништа се не зна о њему где је. Прилаже се и писмо Симбшеново Југовићу, које ће му се предати тајно и поуздано. У том писму, Симбшен захваљује Југовићу на извештајима. Обавештава га да је наредио Земунском Команданту да га, потајно, спроведе кроз контумац и одмах упути к њему, у Петроварадин. „Потребно је, вели, да се и не видите с командантом земунским, да би он могао, у случају да Вас траже, тврдити да ништа не зна о Вама."

Да је Вук знао за ову преписку Југовићеву с ћесаровим ђенералима, не би остављао без одговора питање: Зашто Југовић побеже из Србије. Ни Баталака не би се упињао да докаже, да су Југовића уклониле из Србије руске интриге.

Сад је одговор јасан: Југовић је побегао из Србије, јер се бојао да се ушло у траг његовој преписци са Симбшеном и осталим командантима. Покривен поверењем Карађорђевим и пријатељством Младеновим, Југовић се одуживао земљи, која му је указала гостопримство и попела га на највиши положај тиме, што је распиривао заваду међу српским старешинама на једној страни, а на другој издавао тајне српске. Данас је јасно да је Југовић био шпијун аустријски[1]).

Л. Лазаревић.

[1]) У нашој престоници једна лепа улица носи име Југовића по овом Југовићу. Нису знали они, који су давали имена улицама београдским, за ове, сада откривене, заслуге Југовићеве.

КОД ПАЛМИРЕ.

Кад сам се спремао на пут, од Дамаска у Кербелу, рекоше ми муслимани: „Узми собом којег Арапина, да те прати".

„Зашто?"

„Здраво је! Кренути без пратње, значило би не платити харача, што си га дужан синовом пустиње!"

И тако узех собом два бедуина, од племена које разапиње своје шаторе по оним странама, којима сам имао пролазити.

Кад смо превалили Палмиру, опазим — покрај пута — човјека у крви, и скочим с коња, да видим је ли жив....

Срце му бије: жив је, али тешко рањен!

Видећи га тако далеко од људске помоћи, ухватим се главе и завапим: „Боже, Боже, шта ћу с тим човјеком?!"

На те ријечи рањеник отвори очи и уста, па ме гледа. „Ко... ко си ти?" запита ме.

„Пријатељ твој, болан брате!" одговорим. „Како ти овамо?"

„Четовао сам, па ме стигло... Суђено је!"

„Откуда си?"

„Из Подгорице".

Син нашег народа, муслиманин из Подгорице, у пустој Арабији смртно рањен! — —

Не питам га даље. Видим траг љуте борбе у пијеску, па знадем што је...

Прискочим коњу, извучем из торбе чисту кошуљу и довикнем Арапима, да намакну мјешац воде (јер се без ње не путује!) па да му ране оперу.

И тако један бедуин држи коње, други рањеника пере, а ја режем кошуљу и правим завоје, да га повежемо, па на коње. Јер није добро, на таквоме мјесту, остајати!

Наш човјек се јуначки држи. Стиснуо зубе, па ништа! Кад смо га на коња дизали, једва да штогог застења.

Држим га пред собом — у седлу — и јашем. Али је Кербела далеко, а он све слабији и слабији...

„По Богу брате", шапне ми рањеник, „пусти ме на земљу!"

„Што је??“

„Ослабио...“

Па га положимо у пијесак.

Видим како му је: ватра га држи, црвени се, душа му на језику!

„Дај брате“, шапне ми слабим гласом, „измоли надамном *суру смрти!*“ *)

Ту молитву може и Јеврејин и човјек наше вјере молити за муслимана, само „абадит“ (поганин) не смије. И тако се нашим језиком молим (како сам најбоље знао) да би му се добри Бог смиловао...

Рањеник ме, затвореним очима, мирно слуша.

Кад сам свршио, отвори очи, погледа ме, па ми шапће: „Знаш ли за....... студенац?“

„Знадем“, одговорим, мислећи, да из ватре говори. А нисам ни чуо, о каковом бунару говори!

„Слушај! Под трећом палмом, крај студенца, закопали смо три товара блага и један кулаш, пун бисера и драгог камења: носи злато у Подгорицу на вакуф, кулаш теби...“

Рече и покрије лице рукама, да не видим како се мучи — —

Нисам га питао за студенац, јер сам држао, да је гријех и срамота бунити човјека, који се душом бори.

И тако је умро.

— — — — —

Три товара блага... „Зашто управо три товара?“ питао сам, касније, самога себе. „Ваљда зато, јер и народна пјесма тако пјева! — — Бит ће, да је из ватре говорио.“

А можда и није!...

Фран Мажуранић.

КАРИЈЕРА МИЛАНА КОПРИВЊАКА.

(Фрагменат из новеле „Закони и огњеви“.)

Госпођа Тодоровић била је у четрдесетој и већ три године удовица. Познато је да су жене у тим годинама (на измаку) најраздражљивије и најватреније. Јесен и осећај згаслости и близог краја чине их нарочито податним, увек у лету за животним радостима. Посебна је то прикривена топлина умарајућа и сита, топлина која изможди и исцрпи, као кад се пролази јесењим руменим шумама и опало гримизно лишће мирише млако опијајући и односећи.

*) Тридесет и шести чланак Корана, који се чита муслиманима кад им је умирати. Пророк Мухамед називао је ту молитву „срцем ал-корана“. М.

Па је и госпа Тодоровићка ходала тако, не могући се уздржати, не знајући куд би са својим презрелим крупним телом, гледајући у страху боре на лицу и његово нагло дебљање. Мисли су јој се тада непрестано врзле око мушкараца. Али људи који су се око ње мотали, трговци и виши чиновници, изгледали су јој престари. Младост и свежина требали су њој, јакост тридесетогодишњег, ушчуваног, широкоплећата човека и животиње. Паде јој поглед на Копривњака. Био је млад, крупан, тек унапређен, и не само физички симпатичан него и осталим особинама, подмукло лукав као и она.

Тако је било кад га је госпа Тодоровић запазила и телесно га осетила. Пре међутим Копривњак је незапажен годинама потуцао се варошицом и да није било једног случаја нико и не би знао за њега.

Ходао је изгладнео и очајан, непрестано четкајући и пазећи своје једино одело, увек са линијом на хлачама и опеглан. Учио је трговачку школу у Тузли и бесан, разјарен да не може даље, он доби место у добојској ложиони. Видећи свагде сиромаштво и неимаштину, оца свога ситног трговчића и неспретњака, сестре и браћу као малу одојчад како пиште по кући, он увиде да ће пропасти и одлучи под сваку цену отргнути се и измаћи у боље. Преживи рат а не догоди се ништа, прође и 1918 а он не извуче ништа, оста и даље Копривњак бедник и јадник, али тврдоглав и одлучан.

За оног 919 и 20 „вала“ и покрета радничког, кад се и у босанским градовима, градићима и селима поче певати интернационала, говорити о победи пролетариата и светлијој будућности, кад се стаде наслућивати и код најзаднјих и најзабитнијих да се је на прекретници нечега судбоносног и по свију важног, уписа се и он у партију. Угура се у омладину и читаоницу, показа се свагде заинтересован, умеша се у дискусије, полажаше марљиво стручна предавања, да га и старији другови почеше ценити и подржавати са њиме везе. Како се показа бистар и поуздан, почеше му давати и поверљиве налоге и саопштења. Чинило му се овде ће успети и прогурати. Али му лоша и ненаклоњена судбина не помогну. Насташе прогони, партија се стаде растурати, неке похапсише, а он, преплашен и очајан, опет у неизвесности, не знајући шта ће и куд ће већ, немоћан повуче се у свој брлог стрепећи да га не отпусте.

Размисли бесан на самога себе, да је криво „каркулирао“ и да се више никада неће извући из свога положаја. Није било нигде излаза и он је шеткарио својом собицом извесног октобарског поподнева, кад Славко, радник на „дре-банку“ и поверљива личност, донесе један брижљиво умотан завежљај.

„Ово сакриј добро и ча сигурно место.“

„Зар је тамо већ претрага?“

„Да.“

Гледајући Славка како одлази сигуран у њега, Копривњаку наједном протрка мозгом једна мисао која је значила спас.

У вече лешкарећи он поново прекуха тај нанос у свој мозак и промисли, — ослушкујући, преврћући се с бока на бок, како у ку-

хињи вода из напуклог суда једнолично цури, дисање своје браће и мајке, и удишући воњ зноја и запарених ногу, изношених одела, ужагрене масти и влаге, неизвесности, он се одлучи и сутрадан врло рано отиђе среском.

Срески чим га угледа, збуњена и нелагодна, где се скањује и замуцкује нањуши орден. Започе између њих разговор прекидан зврјањем звонца станкама, док су се проматрали, мислећи како ће један другога да превари, не издајући се и кријући задњу намеру, опрезни, испипкујући се, гледајући један другом непрестано у очи, у којим се није одржавало ништа, памтећи и најмање трептаје, хватајући се за речи и искоришћујући их. Намера је била код обојице јасна: желели су сваки за се да избију што више користи.

Изиђе Копривњак од среског ни не мислећи на издане другове. Унапређење. Новци, отресање од гладне породице, кућица и жена врзле су му се непрекидно по памети. Током времена пети ће се још више и тко зна докле још.

Полицијски писар, пошто се испита садржај свежњића, кога донесе Копривњак, да се не би ко досетио касно у ноћ, и отпреми депеша у Београд, са жандармом пође по Славка. Брисао је овај своје од виксова поцрнеле руке о панталоне, кад га писар позва да пође с њиме. Угледа жандара пред вратима и сети се јарко и јасно Копривњака где му узима брзо свежањ из руку. Ту је била дакле издаја. Замоли, да се опрости са друговима. Већина их изађе страшећи се, али они што осташе немо му пружише шаке. Шутали су огрбели и мрачни, многи неиспавани и подераних колена, многи онакажени од пића и тешка рада, суровог бедничког живота, прости и неуки, али знајући да се је нешто мучног и гадног што вапије десило. Изгледао им је онако млад са поцрнелим лицем и рукама, снажан, набреклих мишица, широких рамена, мало гегав у ходу, одишући прејаким воњем мужјака, свеж огроман узвик, одјек у самотним горама што се ево за навек изгуби и неста.

„Другови" рече им он у дубоком ћутању, да се многи не могући уздржати се и стидећи се орошености у очима која им бог зна одакле поче навирати, окренуше мало у страну и као бајаги стадоше шмрцати; „другови" настави он тврдим, челичним гласом, „ја сам се борио за велику и праведну ствар. Вама кажем не бојте се полиције, њој је дужност да нас хвата, него бојте се издаје из ваших редова. Чувајте се Копривњака, другови. Живела револуција".

Писар га опомену и жандар га грубо џакну кундаком. Потераше га. Жена његова однекле дотрча са малим дететом у наручју и заплака се. Врапци зацивцикаше и посвађаше се на крову. Лица људи била су озбиљна и свечана, док су Босном мирно и даље промицали сплавови и вода тихо пљускала.

Копривњак међутим слежући раменима на презир својих „бивших пријатеља" настави мислити како би и даље прогурао. Учини му се најбоље је ићи на забаве беспрекоран: намирисан колоњом плесао је салама непаркетираним, које су мирисале по пилотини тек

посутој и заударале алкохолом и испушеним чиковима, оне која му је требала (девојка згодна и миразуша), није налазио.

Науми да нађе какву богату сељанку. Ох, новаца и чуда ће извести. Таковог (у тој узнемирености и тражњи) виде га и телесно угодно осети госпа Тодоровић, први пут изашла по смрти мужевој на забаву. Посипало се конфетима, викала шаљива пошта, извлачили се дарови и згодитци на томбули, гурало пред продавачким шатрама, а њега и среског (беху заједно у друштву) госпа Зора позва сутрадан у вече на карте.

Осташе целу ноћ и он је пијан певао. Први пут у животу била је то у њему топлина и угодност, први пут занешеност, он није ничега опажао. Сети се: лепо би било да је муж ове мало подебеле али још згодне госпе. Сети се: прича о њеним милионима и како вене сама. И спозна да то њему није дано и да је сан о томе мислити. А кад би ипак постао њен муж, господар? Уздахну у дубини себе и одмахну руком.

Играли су од тада свако вече код ње, испијајући вино, табланета, он и срески, размишљајући сваки за се о тој згодној богаташици и као страхујући силећи се на опрез један од другог. Фино су и неопазице намештали замке, покушавајући да се макну, али са чуђењем опажаху обадвојица да су и превише лукави и превише устрајни. Њој је ова, као и свакој жени, прикрита, невидљива борба годила и она је са уживањем осећала како је то све само и једино због ње. Зажели да потраје вечно.

Копривњаку већ досади ово узалудно губљење дана. Одлучи се на један препреден, лукав трик. Показа тужно лице, преста долазити и повуче се у кућу. Срески поликова, али госпа Зора осети грдну празнину. Није више било оног посебног воња здравог мушкарца у кући, није било његовог дубоког баса од којег су се тресли зидови и помицале ствари, није било оних и сувише ужагрених очију које су у њој онако снажно виделе женку.

Позва га неколико пута, он нађе увек излику. Најпосле му јави да ће бити на вече сама „играти ће карте" и ако не дође наљутити ће се на њега за увек. Он оним финим осећањем правога момента, увиде: воће је сазрело и треба га што брже побрати, па дође са изгледом жалосним, чак мало погурен. Тихо је говорио, више дискретно ћутао, али цело је време гледао као да је опсенут њоме. Опажајући тај поглед, она је све више осећала да је савладава то његово животињство у избијању, и стрепила, чекала сва податљива кад ће му се принети. Пили су вино, грискали пршуту сами у њеној великој, прекритој пиротским ћилимима, соби, и при додиривању кад су се куцали чашама, руке су им нервозно подрхтавале. Јагодице прстију тражиле су набијене већ електрицитетом наслућеног, ућуташе после измењаних фраза и Копривњак се поче страшити да се није ипак прерачунао. Она онда у тишини, изненада, приђе му и наслонивши се тешко на раме му, упита га:

„Зашто нисте, будите искрени, хтели овамо да долазите?" Поглед јој је био сладак и пресићен, очи „зреле", па се је све више насла-

њала на њега и као тонући мека. Виде јој урисане ситне боре под очима где поигравају у назревању ужитка. Виде јој косу уковрчену брижно, ушарану ипак понегде седим. Виде цело напудрано ипак мало подбуло лице. Oћути окрупњало тело како му се меко привија и спозна: бесповратно је његова.

Обујми је стискајући и као ломећи је, ипак раздражен мало. Одговори јој лукаво као да није сасма сигуран:

„Ја сам вас заволео, а среска....“ Она га дахћући прекину:

„Лудице мала“.

Новак Симић.

ТРИ ПЕСМЕ.

ПОДНЕ У ЖУПИ.

Шуме у глави мојој страсни, врели стихови,
шуме к'о лишће у летњој, светлој башти;
шуме сунчане мисли, шуме бујни снови,
вај! у срцу шуми хучно и сева огањ у машти.

Све је устрептало, и свуда кључа подне,
а ја заваљен у густом добром хладу.
Преда мном пукло море; а кроз баште родне
у пролазу журном видим невесту гиздаву, младу.

Свуда пуна снага, свуда лето струји,
и смоква задња на стаблу је узрела;
шуми у ваздуху, шуми, свира, зуји,
од жуди растапа се, од пољупца врела.

И светлост засићена очи ми заклопи,
па клонух, к'о цветова жутих мирисне круне.
Данас ме ово лето занија, понесе, опи,
и целог бића мога задрхташе струне.

БЛАГОСЛОВ.

Како је румен овај пут
што мирно води кроз дубраву,
и светао душе сваки кут
кроз природу ову питому, здраву.

Идеш, можда у неповрат,
и живот ти се мили.
Знаш, колевка ово је твоја, човек ти сваки брат,
заборављаш људи какви су некад били.

Цео ти предео драг,
од стења, јаблана све до драче,
и све ти је ово к'о рођени праг —
што даље идеш све те привлачи јаче.

Већ се спушташ у просмаглу долину, —
о срце, у сутон тај утони!
Милујући земљу сунце за горе мину
и вече са хумка црквењак стари звони.

— Блажени, добри људи, блажене кућице мале,
када се ноћас ватре разбукте и распале,
слободно прићи ћу вам.

Познам домове ваше топле, гостопримне;
тропаре ваше, попевке, старе химне
у души чувам

и носим у виду благослова
што ми га мајка при поласку мом изрече.
Чуће се прича стара, ал' увек нова,
у то тихо, у то божје вече.

По страни ће се жена крстит' слушајући,
и с Богом на уснама у свој дом ће ући.

ГДЕ СИ?

Кад прођеш сутра поред оне стене
на којој смо некад скупа бележили
имена нам драга, сети се и мене
и времена оних кад смо срећни били.

То ће празник душе заједничке бити
детињства нам што га живот груб украде —
кад сам био и ја, као што си и ти
био, препун снова̂, љубави и наде.

У том заклоништу нек ти нога стане, —
не буди бар тада забринути човек!
Ако ти са ока која суза кане,
волећу те, бићу захвалан ти довек.

После тога када пређеш завијутак
и силазит' почнеш у мирну равницу,
милији ће теби бити родни кутак,
радости ће бити на твом свелом лицу.

Има на том свету нешто што не прође
одмах кад се лудо, детињски проживи;
некад души зрачак утешљиви дође
и кад су видици замагљени, сиви.

Никад, чини ми се, нећу тамо доћи
где сам некад тако често долазио:
има једна стаза којом не смем проћи —
да би сан детињства увек исти био.

Јер надања наша цвату недогледно,
и никада не знаш шта ће бити сутра;
остаје за душу свагда добро једно
цвет који процвате сунчанога јутра.

Да ли то и онај што у вече свене?
Доживљаји то су болно окончани,
час када заплачу наше успомене,
далеки и блиски, угашени, дани.

Данас кад те можда нећу ни видети,
о како те свуда тражим као брата...
Знаш како је нешто изгубљено хтети,
годинама куцат' на прашњива врата...

А ти си већ прош'о?... Нем са сунцем мину.
Кораке сам чуо низ камену цесту.
Прође као ветар нагли у долину. —
Да ли си застао на старомe месту?

Где си? Чудан самац, ја те тражим само
изгледујућ' твоју сенку на видику.
Дођи да се топлим оком погледамо,
с радошћу у души, с осмехом у лику...

Јован Радуловић.

РИБОЛОВ НА СКАДАРСКОМ ЈЕЗЕРУ.

Скадарско Језеро је веома богато сваковрсном рибом и једно од најбогатијих језера на Балканском Полуострву. Његов географски положај и распрострањење чини га првим међу свим језерима. Оно захвата површину око 356 км.[2] Лежи на надморској висини од 6 м. Највећа му је дубина од 5—7 м., изузевши дубине вирова, подводне вртаче испод Крајине, чија дубина досеже и 44 м. (Радуш). Један огромни дио језера је плитак, једва 2 м., и обрастао је воденим биљем, које израсте на дну језера. Језерско је дно, због плиткоће, обрасло биљем, које и љети и зими даје риби обилну храну. Висина језера је нестална, па се с јесени, зими и пролећа, за вријеме јаких киша и топљења снијега у планинама, попне за 5—6 м., изнад љетње висине и поплави њиве и ливаде, једну огромну површину од преко 20.000 h-a и онда риба нађе на поплављеном земљишту изврсну пашу. И површина језера тада захвата преко 550 км.[2] У језеро утичу ријеке Морача и Црнојевића и безброј малих рјечица и потока; оне му занављају воду и чине га подеснијим за живот рибе. Језерска је дубина подесна за рибу, да се сачува од љетње жеге, а дубоки вирови гдје је зими вода топлија привлаче рибу, да се зими сачува од студени. Уз Морачу и р. Црнојевића има безброј пећина и подвода, гдје се риба љети расхлађује. Уопште узевши Скадарско Језеро је веома згодно за живот рибе. Тамо је и пуно добре паше за прехрану, и доста дубина за љетње хлађење, и непрегледних плићака за бацање икре. И повољни услови за развитак узрок су, да у јазеру има много врста рибе, како по врстама, тако и по величини и укусу. Има их великих до 1 м. и више, и малених од неколико сантиметара; има их тешких по 20—30 кгр., и лаких по неколико декаграма.

Скадарско Језеро је у непосредној близини мора. Оно је ријеком Бојаном, пловном и до 40 км. дугом, везано с морем, и за то има непосредну и сталну везу с морем. То чини да у језеру живи јегуља, која се јесени сели низ Бојану у море ради бацања икре у морским дубинама; због тога младе јегуље излазе из мора уз Бојану и улазе у језеро; то је узрок, да уз Бојану периодично долазе у језеро морске рибе: кубла, јесетра, скакавица, полуриба и др. и да се у своје вријеме повраћају натраг. Ова комуникација рибе из језера у море и обратно подиже значај језера, јер је рибарење по језеру и у Бојани у доба сељења и усељавања силно и врло приносно.

Најпознатија врста рибе, која живи у језеру, јесу: уклева, крап, скобаљ, јегуља, пастрва, скакавица и кубла. Остале су врсте, које су, ипак, многобројне, мање познате, јер мало служе за прехрану, па их слабо и лове.

Укљева (сарага, Alburnas scoranca) је најплоднија врста рибе у Скадарском Језеру; ње је највише и она уздиже привредну важност језера. Ситна је и обично 15. cm. дуга; покривена је бијелом крљушћу, која садржи добар дио рибљег бисера (сребра). Живи у масама. Прељети у језерским дубинама између Скадра, Крајине и Хумског Блата, где је највећа језерска дубина љети 7 м. Ту има добру пашу и никако се не диже са језерског дна, докле захлади вријеме и докле се језерска вода расхлади. Онда се у масама креће по језеру, а кад падну кише и надођу ријеке, улази у ријеке и излази из њих, гдје по плићацима налази добру храну. Кад се укљеве крену са љетњег станишта, врло су претиле, често пута толико угојене и масне, да се на сопственој масти даду опржити. И докле год вријеме јако захлади и вода се остудени, укљева је једнако масна, а то траје обично до краја новембра, или и децембра, а тада се због хладноће збија у дубине, гдје у гомилама презими и гладује. До прољећа толико омршави, да од средине марта није добра за јело, и онда се враћа у језеро, гдје при каменитим и пјешчаним обалама испод Крајине баца икру и иде у дубине језера на метохињи.

Крап нарасте до 1 м. и буде тежак до 15 кгр. Љети се разиђу по језеру, ријекама и плитким мјестима, гдје налазе храну, а затим се збијају у гомиле и траже топла и дубока станишта у језеру и ријекама. При ноћи баца икру и тада га гоне највише. За вријеме бацања икре излази у плитка мјеста, да му хрбат вири из воде. Кад језерска вода падне љети, на многим мјестима, у коритима негдашњих рјечица и удубљењима, остане их маса преграђених, па их онда налове врло много.

Скобаљи нарасту до 35 cm. Зиму проведу у топлим и дубоким мјестима, одакле с прољећа излазе и гомилама улазе у ријеке и потоке, ради бацања икре. Љети се разиђу по језеру и само их мјестимице има у пластовима. Највише их с прољећа изађе уз р. Морачу и р. Ситницу, гдје их налове врло много.

Јегуља буде дуга до 1 м. и тешка од 1—3 кгр. Не живи у друштву. Има је свуда у језеру и р. Црнојевића. Јесени се све нарасле јегуље, дозреле за бацање икре, селе из језера у море, и онда их у нарочитим дољанима лове у Бојани и улове врло много. Иначе, лове их свуда по језеру и у свако годишње доба.

Пастрва буде дуга и до 1·20 м. и тешка од 20—30 кграма. Највише их се лови љети у дубоким вировима, гдје прељети. Има их свуда по језеру, али не живе заједничким животом. Највеће су пастрве у ријекама Морачи и Зети.

Скакавица и кубла су морске рибе и долазе у језеро прољећу и љети. Обично живе заједнички и крећу се у пластовима. Јесени се враћају у море и тада их лове у Бојани.

Риба из Скад. Језера је врло укусна. На гласу је наша укљева; она је, управо, специјалитет наших вода, јер ове врсте нема у другим.

Пастрва је, тако исто, на гласу. Особито су укусне ободске пастрве. Јегуља садржи доста масти и изврсна је за јело. Од осталих риба су најукусније крап и скакавица.

Риболовство је на језеру јако развијено. Лови се и дању и ноћу, у свако доба године, на високој и ниској води. Которанин М. Болица забиљежио је и описао лов на укљеве 1614 г. Дакле, ловило се и раније и позније, у сва времена. Раније се лов вршио примитивним средствима, доцније савршенијим. Болица је забиљежио, да су у риболову на високим розгама висиле дугачке лозе, свака са по 10 кошића за хватање укљева. Кад би ловци поставили кошеве, измакли би се, па би хоџа очитао неку молитву и нарочитим криком дао знак врапчевима да са дрвета слете у риболов. И укљеве, бјежећи од птица, да избјегну опасност улазиле су у кошеве, и ловци би их онда с кошевима извукли напоље.

Овај врло примитиван начин, још посредством птица, доцније се замјењивао удобнијим средствима. Рибари, опћећи са приморцима усвојили су њихове мреже, па су од мрежа правили разна оруђа и најпослије су конструисали мреже за појединачни и грибове за заједнички лов, најсавршеније справе, које данас рибари употребљавају за лов укљева, крапа и скобаља.

Лов риба врши се појединачно и у заједници. Појединачни лов се обавља мрежама, удицама, парима, вршима, кошићима, карићима, сацима, загажњом и др. алатима, а заједнички лов врши се грибовима и удруженим снагама. Појединачни лов на укљеве је обилан, а на осталу рибу незнатан, докле је лов удруженим снагама на укљеве, крапе и скобаље веома обилат и износи не мање од девет десетина уловљене рибе на Скад. Језеру.

Најобилатији је лов на укљеве, а за лов на укљеве постоје нарочита риболовска мјеста, природна удубљења на ријачним коритима при кршевитим обалама језера. Нема их испод Зете, јер су тамо све сами плићаци. Цеклињани су највеће племе у додиру са језером и језерским рукавом уз р. Црнојевића; на њиховој су страни, на току р. Црнојевића и Каручке Ријеке, три највећа риболова: Плоча, Раљ и Базагур, чувени још од старине са свога рибљег богаства. У границама цеклинских вода налазе се и риболови манастира цетињског: Каруч, Волач и Калуђерово Око. До цетињских риболова настављају се риболови озринички, крњички и крајински. Међу овима су чувени: Модра Ока, Радуш, Крничка Лука, Бобавишта, Смоковица, Цкла и др.

Цеклињани су први рибари. Кад су прије 200 година добили своје риболове, ловили су их исто онако, као и први рибари, Турци, али долазећи у додир са приморским рибарима, чије је рибарство још онда било развијено и јако усавршено, усвојили су бољи начин лова. И кад су Цеклињани почели ловити грибом, настао је преокрет

у рибарству; не само што су хватали много више рибе, но су се и људи почели јаче бавити рибарењем, па су подигли на својим риболовима читава рибарска насеља.

Кад је рибарство узело шире размјере и кад су се отворили на другим обалама језера нови риболови, онда су, по угледу на Цеклињане, постале нове рибарске организације. И данас, гдје год има услова, људи се удружују и стварају рибарска друштва. Ова грана привреде доноси велике користи. Погодно поље, а особито издашност риболова, уздигли су били благостање цеклинско, да су Цеклињани постали били најбогатије племе у Црној Гори, и ослањајући се на своје богатсво, толико су се осилили били, да су својим четничким нападима по језеру и око њега задавали страх Турцима и Арнаутима. А кад је вода поплавила цеклинско поље, риболови су остали као најмоћнија подлога за благостање племена.

У потоње вријеме сва су рибарска племена организована у рибарска друштва. Цеклинска организација данас броји 200 година; остале су, по угледу на Цеклињане, основане и врло су младе. Први су Цеклињани дали примјер јачег искоришћавања; они су научили сва остала племена и дали им примјер за удруживање и рад. Додошани и Врањинаши, највећа рибарска села и најбољи рибари на језеру, предњаче и лове некоје рибњаке у Крајини и Хумском Блату и Црмници и за свој труд добијају одређени дио ухваћене рибе. Врањинаши, насељени на острву Врањини, у главноме се баве рибарством; од лова имају главне приходе. Њихова је земља потопљена језерском водом, за то су упућени на интензиван лов рибе.

Немамо статистичких података, па да се зна годишња количина уловљене рибе у језеру. О томе се може говорити само од прилике. Неће се погријешити, ако се утврди, да је приход од ухваћене рибе врло замашан. Данас је Крајина исто тако важан риболовски фактор, као што је негда био Цеклин. Крајински су риболови врло издашни. За њих се до ту скоро није ни знало: мјештани их, опет, да скоро нијесу умјели искоришћавати. У оно доба, када крајински риболови нијесу били под забраном, укљеве су се јесени кретале из језера према цеклинским риболовима, који су били обухваћени и заштићени широким границама забрана. Али откад Крајина брани и чува своје рибњаке, цеклински су рибњаци подбацили и данас не представљају оно богатство као некада. Па како су се улоге измијениле измијенио се и онај стари ред и рад на риболовима.

Многе организације, међу њима цеклинска и некоје крајинске, не искоришћавају своје риболове како треба, нити се с њима управља са довољно добре воље и љубави према цјелини. Крајињани су млада локална организација, не једна но више њих, јер скоро свако село има свој посебни рибњак и посебно ловачко друштво, па још нијесу поставили добар темељ овом послу. За сада предњаче само каквоћом своје рибе; њихова је укљева чиста, без примјене, и врло је крупна, крупнија од оне која дође у цеклинске воде. За то њихова укљева има и бољу цијену и на већем је гласу. А кад их добро организују, онда ће се такмичити са осталим племенима и у количини ухваћене рибе.

Риба из Скад Језера извози се на оближње пазаре: Подгорицу, Вир, Црнојевића—Ријеку и Скадар, затим на Цетиње, Никшић и Котор. Нема дана, када нема рибе на сусједним пјацама, а кад је сезона лова, онда је има врло много. Прољећу се нахвата толико крапа испод Зете и око Жабљака, на пространим луговима, да се сви црногорски пазари зајазе. Укљева се извози изван у сухом стању. Како су стари ловци солили и сушили, тако и данас; у томе се није пошло напријед, ако не и натраг, јер су стари ловци сушили рибу онако, како најбоље служи за извоз, и продавали су само чисту укљеву, а сада се од тога одступа много. Наша се суха укљева данас извози највише у Србију, и код Србијанаца има најбољу цијену. Раније се извозила у Италију и Далмацију.

Усољене јегуље понајвише продају Скадрани, а тако и усољене скакавице. Скадрани (Широчани и Зогањари) су стручњаци за хватање јегуља и скакавица у Бојани. Усољене јегуље имају добру цијену и извозе се на страну. О крсним славама, које се посте, јегуља и скакавица имају најбољу цијену и прођу. За те их дане произвођачи и чувају, па узму за њих лијепе паре.

Крљушт од укљева садржи доста рибљег бисера. А негдје око 1908 г. учињен је на Ријеци први покушај и показало се, да је крљушт са укљева изврстан материјал за фабрикацију рибљег сребра. Послије уједињења заинтересоване фирме из Париза и Берлина послале су овамо своје људе, да купују укљевну крљушт и да је усољену шаљу својим фирмама. При крају 1927 г. инсталирана је на Ријеци фабрика за прераду укљевне крљушти и показало се, да је ова индустрија постигла одличан успјех, јер есенција, добивена хемијским путем, представља изврстан производ, који може врло успјешно конкурисати на страним пијацама. Оправдана је нада нашег рибара била, да ће се, успостављањем ове модерне радионице, подићи цијена рибљој крљушти и да ће наши риболовци осјетити благотворан утицај ове инсталације по њихове интересе. Али, мјесто да се цијена крљушти попне, она је пала до минимума. Цијена крљушти по килограму се кретала од 1921 г. од 80, 100, 150 и 200 динара, а у потоње вријеме је пала на 50 па и на 30 динара, а понекад и испод тога. Можда има кривица до пада фр. франка, али је више има до лоше ловачке организације, до недовољне солидности и солидарности самих ловаца. Сто килограма пресоване крљушти не стају више од 6—8000 динара са свима режијским трошковима, а есенција, добивена од 100 кгр., продаје се и по 20—30.000 динара. Кад би ловачке организације биле мало више свјесне својих интереса, њихов би производ имао бољу цијену и не би оне преко посредника тражиле закупца, него би закупац тражио њих. Лед је пробјен и ловац може за крљушт добити добру цијену, много бољу од данашње, само ако буде нудио чисту укљевну крљушт.

Не зна се колико се може годишње произвести рибље крљушти на Скад. Језеру, па да би се утврдио и принос од ове привредне гране; али свакако ова количина прелази 20.000 кгр., а то је веома осјетна количина, јер доноси користи произвођачима. По данашњој цијени 1 милијон динара. Кад би се овај посао вршио потпуно, када би се сви ловци на језеру организовали, па заједнички иступили пред закупнике крљушти, ова би се сума утроструччила, јер би јој цијена порасла и не би их појединци, посредници и агенти трговачки, уцјењивали и немилосрдно искоришћавали.

Сва дотична насеља живо су ангажована за лов, а у потоње вријеме се не зна, који крај више лови: Цеклињани и Крајињани укљева, Зећани крапа и скобаља, Широчани и Зогањари јегуља и скакавица. Сви лове и свима је лов једно од главних занимања. И није лако оцијенити, у којој су мјери околна племена заузета рибарством. Овим приносним радом баве се све класе људи: богатији као и сиромашнији, стари и млади; лове дању и ноћу, по ружном као и по лијепом времену, по киши и леду, по зими и врућини, од јутра до мрака и од мрака до јутра. Штета је, што се не води статистика уловљене рибе; онда би се дао утврдити и приход од ње. Неки, који су добро упућени у ову ствар, тврде, да годишњи приход од ухваћене рибе у Скад. Језеру износи ништа мање од 30 милијона динара. Можда је ова цифра претјерана, а можда приход прелази 20 милијона.

Кад би се рибарење на Скад. Језеру искоришћавало рационално а уз то паметно и са пуно љубави и добре воље од стране оних, коме организације повјере управу над овим послом, ова би се сума знатно попела и подигла благостање народа. Али, на жалост, код заједничког лова и ловачких друштава не постоји довољно свијести о заједничким интересима нити преданог и искреног рада за опште добро. У Цеклину, највећој организацији, која броји око 1200 удионичара, најбоље се осјећа ова пометеност. Докле су риболови раније подигли благостање Цеклина, у потоње вријеме риболовска се задједница толико задужила, да пријети озбиљна опасност од кобних и немилих посљедица. Кривце нити ко тражи, нити води бригу, да се ово стање поправи. Због тога племе све више пада у дуг, а све због несавјесног рада позваних фактора.

Напредан и уносан посао кваре многе ствари. Рибари су сиромашни људи и не стигну увијек, да подмире све потребе са новцем од ухваћене рибе. Сушна су љета честа, земље је мало и неродица је за многе ловце сталан гост, па су ловци приморани, да од капиталиста узимају унапријед капару на рибу, коју имају тек идуће сезоне продати. Тако капиталисти задуже читава села и крајеве, па од сиромашних ловаца узимају прву рибу, која је увијек најбоља и за извоз најподеснија. А како је сиромах био приморан узети повећу суму унапријед, он је додар дио примљене суме лакомислено потрошио и принуђен је, да даје прву пару, коју узме за рибу, и да се поново задужује. Са капиталистима се удруже и домаћи агенти, који у свему врше посао капиталиста и иду им на руку, да своје капитале што боље пласирају на рачун рибе, јер и сами вуку од тога извјесну корист, провизију или плату. Тако сиромах ловац и читава ловачка друштва падају често у руке несавјесних спекуланата, да се

послије муче за туђ рачун. И Цеклин је за то пао у дуг, из ког се не може извући.

Но има кривице и до самих ловаца. За извоз је добра само укљева, а лакоми ловци осуше и врло много бјелиша, сличних укљеви, али за јело веома неукусних, па тиме чине, да по страним пјацама пада цијена нашој укљеви, која је раније била на доброј цијени и на добру гласу. Осим тога, многи је пресоле, или је не осуше довољно да буде тежа, и онда риба губи од своје каквоће и цијене. Залуду се настоји, да се међу ловце поврати стари ловачки морал, па да суше само чисте укљеве, не успијева се. Прије 20—30 година сви су риболови смрдјели од бачених бјелиша, а данас их и соле и суше, па мијешају са укљевама. Ако овако устраје, може доћи вријеме, да нашу рибу неће нико узети за извоз.

Само укљева даје добар рибљи бисер; прави се проба и са крљушћу од скобаља и изгледи су да ће се добити добар резултат. Али ловци, лакоми, да добију што више крљушти, стружу сву рибу, сличну укљеви, па тако убијају вриједност укљевној крљушти и њеној цијени. Рђава је навика, што ловац не мари, да закупник буде оштећен, и неће да зна, да се то по највише свети њему. То му се већ и осветило, јер нити крљушт има добру цијену, нити је бисер добар од рђаве крљушти. Кад би нешто наши рибари били свјеснији својих интереса, увидјели би сву штету, коју тиме чине и себи и продуценту рибљег сребра, па би нудили само здраву робу и тражили би и добили би за њу добру цијену. Данас, у доба свјетске утакмице у индустрији, добар материјал увијек нађе добра, поштена и честита купца. И не би ловци мољакали, да им се прими крљушт, него би конкуренти долазили да се натјечу у куповини добре робе. Али је тешко уразумити нашег ловца; тешко му је доказати, да сам себи чини штету. Ваљда видио што други чини с њим, па враћа истом мјером.

Риболовске су организације без доброга основа. Појединци злоупотребљавају повјерење; лични интереси стоје изнад општих; управа и надзор су слаби, а понекад су узрок разним недозвољеним и штетним махинацијама. Контроле нема, или је немоћна. За то општа ствар страда, интереси заједнице све више падају, заједница се задужује и пада под секвестар. Све су ово немиле појаве, које траже радикална лијека. На самом лову не влада слога и ред; свако вуче на своју страну. Често се пута пропусте добре прилике, а све за то што се интереси појединаца претпостављају општим.

Рибарство на Скад. Језеру потребно је унаприједити. Домаће организације то нијесу кадре, јер воља појединаца пресуђује, а она често пута није искрена. Ко би хтио, не даду му; ко би умио, не примају га. Потребна је чврста рука, да заведе ред и да крене ствар напријед. А кад домаћи људи то не могу, онда је потребно, да се у то умијеша државна власт. И једино је она кадра, да ловачка друштва реорганизује, да заведе ред, да их упути на бољи и интензивнији рад и да их поможе.

1 — Државна помоћ у новцу је неопходно потребна. Наши су рибари сиромашни и увијек потребни, а понајвише љети, кад пресахну приходи од лова, а настане рад у земљи и доба спремања за лов идуће сезоне. Трговци се онда размиле по селима и нуде ловцима капару на рачун рибе, коју тек имају ухватити, и сељаци су присиљени, да узимају овај зајам на рачун идућег лова и да рибу дају у бесцење. И тако сиромаси људи поједу унапријед своју зараду. И за то су увијек дужни, увијек оскудни, увијек измећари туђих интереса, јер своју робу продају не како могу, но како морају.

Да би се рибари на Скадарском Језеру ослободили тих трговаца, њихових агената и сваковрсних посредника, потребан им је државни кредит. Свака ловачка организација, била за лов на укљеве, скобаље или крапе, сигуран је јемац за кредит, да ће га на вријеме вратити. Тако би се рибари оспособили, да на вријеме прибаве ловачке справе, да се рано спреме за лов и да рибу продају из слободне руке, отпали би агенти и посредници, нестало би тешких обавеза према капиталистима, који даве наше рибаре. Уз кредит са малим интересом, или и без интереса, и повећање цијене рибе благостање риболоваца подигло би се. Несумњиво је, да би тада било и више купаца, риба би добила и у квалитету и у квантитету; пролазак би јој био осигуран, а добра цијена обезбијеђена. Без државног кредита, без новчане помоћи, наши су рибари туђе оруђе, најамник за туђ рачун. Кредит би га оспособио, да постане свој, господар у својој кући, да истисне наметнуте пријатеље и збаци с леђа тешко бреме, које га притиска.

2 — Надзор државних органа је пријеко потребан. Са напретком рибара скопчани су и интереси државе, па за то је потребно, да се држава побрине и за ову важну грану народне привреде. Државни надзор над риболовима на Скад. Језеру учинио би, да у организацијама завлада ред и слога, да се и појединци и сви уопште покоравају писаним и уобичајеним правилима, да се ради на заједничком добру, да интереси заједнице стоје изнад свега и да се воља појединаца потчини општој ствари. И сви, били у управи или не били, вршили би тачно своју дужност и не би се дешавало много нечега, шта се дешава, а што доноси штету и крњи углед, знала би се свачија дужност, свако би одговарао за свој рад и подносио би рачун о свом послу. Потребна је строга државна контрола, она би открила свачију неисправност и упутила би позване факторе на поштен и савјестан рад. Нереда на риболовима нестало би и приходи би се знатно повећали. Једном ријечју осјетио би се напредак у свему. Без државног надзора и државне контроле, која би рашчистила сва многа досадања замршена питања, узалудна су сва напрезања, да ова наша веома важна привреда пође напријед.

3 — Потребно је, да држава изашаље стручњаке, да на лицу мјеста проуче живот рибе у Скад. Језеру. То би, без сумње, имало добрих и корисних посљедица за рибаре. Требало би их упознати са модернијим ловачким справама и упутити их, да рационалније искоришћавају лов. Савјет државних органа вриједио би више од

савјета долазећих људи. Забранити сушење бјелиша и брцака са укљевом, јер то убија цијену рибе, а шкоди и угледу рибарства. Не дозволити никакав рад, који доноси штету, и обвезати ловца, да нуди само добру рибу и добру крљушт. Присуство стручних органа за вријеме лова било би веома корисно, прво за ловце, а онда и за државу.

4 — И за рибу и за рибљу крљушт треба тражити боље пијаце и привући солидније и савјесније купце. Укљевна крљушт продаје се у бесцење, а понекад и суха риба. Често се дешава, да трговци, кад се осигурају од конкуренце, сломе цијену рибљим артиклима за 30—50%, а дешава се, да трговац, за инат, неће да у некога купи неку ствар, само да би ономе роба пропала. Да би се овај посао поставио на добру основу, па да ловци не би били изложени трзавицама и ћефу овог или оног спекуланта, потребно је, да држава пронађе боље пјаце и боље купце за нашу суху рибу и крљушт.

5 — *Фабрика за прераду рибље крљушти неопходна је потреба за рибаре на Скад. Језеру.* Једна таква фабрика, била у режији државној или удруженог рибарства, подигла би цијену рибљој крљушти и рибари би се ослободили уцјењивања и потцјењивања робе. Само једна домаћа фабрика, која неће стајати у приватним рукама, оправдаће наде рибара, које полажу у вриједност укљевне крљушти. Приватна иницијатива је код нас скоро увијек на штету заједнице, а само државна иницијатива може да буде корисна и за појединца и све уопште, да подигне код народа благостање и вољу за рад, да укаже путеве к срећи и напретку, и да оснажи код људи вјеру у бољу будућност.

Само тако држава може да притече у помоћ риболовцима на Скад. Језеру. Они осјећају, да без тога нема среће за њих. И докле год буду остављени самима себи, мучиће муку и неће ни корака учинити напријед.

Андрија Јовићевић.

ЈЕДАН ПРИЛОГ ЗА СТАТИСТИКУ ЦРНЕ ГОРЕ ИЗ ПОЧЕТКА XIX ВЕКА.

До сада је објављено неколико прегледа (пописа) становништва Црне Горе с почетка XIX века. Ево и један преглед војничке „савремене снаге" Црне Горе и Брда, који, и по садржају и по времену постанка, припада истој групи и истом добу. Он припада Павлу Томићу, несуђеном француском консулу за Црну Гору. Ми смо наишли на њега прегледајући кореспонденцију маршала Мармона, која се чува у градској библиотеци у Шатијону на Сени (Châtillon — sur — Seine).

Није то случајност да ми имамо, из времена од 1806—1814, више пописа становништва Црне Горе на француском језику[1]). По сили околности Французи су се морали интересовати за Црногорце. У прво време Црногорци су њихови непријатељи, доцније мало сигурни и доста незгодни суседи. Та пажња од стране Француза као да је била у првом реду обраћена питању становништва Црне Горе, броју оружаних људи, њеној војничкој снази. За та питања Французи су се извесно много интересовали: ми смо запазили, да се и у документима друге врсте о тим питањима често саопшти неки податак, проговори нека реч. Французи су хтели да сазнају за моћ и снагу овог непријатеља, који за њих, по сопственој снази, није могао бити греда с које би се могли спотаћи, али је био сламка која пркоси и узнемирава. У комбинацијама са силним и јаким он је могао бити и нешто далеко више; он је то и био.

За прикупљање података о Црној Гори Французи су нашли погодну личност у лицу Павла Томића, човека који говори наш језик и који има добре везе. Томић је у Будви, одлази на Стањевиће, прави посете владици Петру I и преговара с њим о постављењу консула. О свом раду он шаље честе и дуге рапорте са разним прилозима Мармону. У писму од 7. маја 1808 Томић саопштава Мармону вести из Црне Горе и између осталог му пише: „Све ово сазнајем преко неколико пријатеља из Његуша и Цетиња које сам познао пре 10 до 12 година у Цариграду. Један од њих је Станко Мартиновић..." Уз ово писмо Томић му је послао и неколико прилога; поред осталих и овај прилог о Црној Гори „Прилажем, каже он, преглед приближне јачине четири нахије и Брда и личности најважнијих у четири нахије, по Станку Мартиновићу[1])."

Дати прецизан преглед становништва Црне Горе у ово време немогућно је. То су неки савременици и осећали и нису се женирали да то признају. Ни Томић, поред свих веза које је имао, није имао те претенсије; он то директно и каже; он наглашује да даје приближно тачну слику савременог стања. Али и поред тога ми држимо да овај преглед може бити користан с обзиром на аутентичност и разноврсност података. И по композицији он је оригиналан. У њ Томић уноси неколике новине које немају остали, до сада познати француски пописи становништва Црне Горе. Он има рубрике за кнезове, војводе и сердаре, и наводи њихов број. Има рубрику за имена најмаркантнијих и најутицајнијих личности; рубрику примедаба у којој има неколико занимљивих опсервација и мишљења о угледним људима појединих племена. Сем тога, овај преглед може бити прилог за једно питање у коме постоје неслагања и о коме је већ дискутовано — то је питање поделе Црне Горе у почетку XIX века[2]). Он би био прилог више мишљењу да је Црна Гора у то време била подељена на четири а не на пет нахија, и да Пјешивци нису чинили засебну (пету) нахију већ да су улазили у састав Брда[3]). Назив „Брда" је овде одређен и довољно прецизиран. С обзиром и на то да је овај преглед нов, необјављен и један од најстаријих француских ми га саопштавамо у целини и онако како је израђен, са свим његовим ортографским и стилским особинама.

---

[1]) Види: Тих. Ђорђевић, Нешто статистике Црне Горе из почетка XIX века (Записи. Цетиње, св. за новембар 1927. стр. 292—298) и наш чланак Интерес за Црну Гору у почетку XIX века (Записи. Цетиње, св. за јули 1927. стр. 1—15). За опште информације: Д-р Лазо М. Костић, Становништво Црне Горе (у зборнику Цетиње и Црна Гора. Београд, 1927, стр. 278—290.)

[1]) Papiers Marmont, Boudva, le 7 mai 1808.

[2]) Види: Ердељановић, Стара Црна Гора. Београд, 1926, Насеља, књ. 24.

[3]) Види: П. Шобајић, Бјелопавлићи и Пјешивци. Српски Етнографски Зборник, књ. XXVII (1923), 299.

Tableau approximatif de la force actuelle du Monténéro et Boérrdas par communes et districts, avec les attributions et remarques d'après les observations fournies au sousigné par Stanko Martinovich de Cettigne le 4 mai 1808.

Districts ou arrondissements	Noms des communes	Nombres des: Comtes	Voïvodas	Serdars	Nombres des fusils ou gens d'armes	Nom(s) des individus les plus marquans ou les plus influents	Observations
Czernitza	Gluhodol et Bukoïk	1	—	—	500	Giûro Ilin	Il passe généralement pour un homme foux, et sur le quel on ne peut pas compter
	Limiani	1	—	—	400		
	Boglievich	1	—	1	250	Le pretre Sâvo Plamenaz	Les serdars sont pris dans cette famille qui est la plus estimée dans Crernrtza
	Dupilo	1	—	—	220		
	Sotnich	1	1	—	200		Le voïvoda Marko Kosovaz n'a pas une grande parenté mais il est riche, et on l'ecoute
	Bercelli	1	—	—	500		
	Orahovo	—	—	—			
	Otocici et	1	—	—	150		
	Toersgiane	—					
Riétchka nahia	Gradgiane	1	—	—	150	Le comte Stevan	
	Liubotigne	1	—	—	400	Le comte Stevan	
	Dobargliani	1	—	—	150		
	Zeklinnski	2	1	1	600	Les pretres Péovich et Giuraschkovich et le serdar Giuraschkovich	Le prêtre Giurasckovich est très attaché au Vladika
Lićschanska nahia	Gradatz	—	—	—	1200		
	Milatti	1	—	—		Pettar Vucettin	Il (Pettar Vucettin) transigeait avec les Turcs pour la trêve à Scutari. Le feu voïvoda avait de l'influence, mais son fils qui lui a succédé n'a pas de crédit.
	Drasgioviné	—	1	—			
Katunska nahia	Kossiêri	1	—	—	150		C'est une famille qui comte 150 homes d'armes de la meme parenté ou brattinnstvo
	Zettigne	2	1	1	400	Le voïvoda et le serdar Martinovich	
	Gneguchi	1	—	—	600	Le komte Bogdanovich	Le gouverneur, est de Pnegouschi et y réside. Le Vladika qui réside ordinairement à Stagnevich en est ainsi, et y a ses fréres.
	Ceklitchi	1	—	—	300	Le komte de Ceklici	
	Biélizzé	1	—	—	350	Le prêtre Abramovich	
	Zuzzé	1	—	—	400	Baïo Gawrillo	
	Cevo	—	—	1	400	Micio Drâgow	
	Zagaraz	1	—	—	200	Râmo Lazarovich	
	Komani	1	—	—	350	Le comte Marko Vukkotin	
TOTAL 7870							

Les Boerdas, sçavoir les Pie scwzi, Biélopavlitchi, Piperi, Moracciani et Kucci, en fournisent à peu près autant. Et l'on compte entre Monténéro et Boerdas quinze à vingt mille fusils. Les cinq districts des Boerdas sont presidés par des voïvodas: il n'y a ni comtes ni serdars. Les Boerdas ont cinq à six chefs ou individus les plus influents.

Петар И. Поповић.

ТУРИЗАМ У ЦРНОЈ ГОРИ.

Туризам је данас у напредним и културним земљама не само важна грана народне привреде, него и важан чинилац за међународно упознавање и зближавање. Тај међународни карактер туризма може бити за будућност од врло велике важности. Ако ишта може збрисати међу народима окове предрасуда, предубеђења и заблуда, то ће се учинити, свакако, највише преко непосредног додира и личног искуства. Уочено је тачно да ништа не утиче непосредније ни сугестивније, кад је у питању странац и страна земља, него жива речког очевидца, његов лични доживљај и опсервација. И дневна штампа, и књига, и студија за просечног човека увек су по веродостојности на другом месту. Отуда се у напредним земљама странац третира са особитом пажњом и деликатношћу, и у програм лепог друштвеног понашања долази на прво место пажња према странцу. Зато је и речено да су сами посетиоци најбоља пропаганда за неко место, летовиште, покрајину, па и читаву земљу.

Поред те, да кажемо, моралне добити коју нека земља има од странаца репрезентујући му се у свом културном, економском, друштвеном и т. д. настојању, од странаца се има и знатне материалне користи. Има земаља које су од тога створиле свој нарочити извор прихода. По једној статистици, недавно објављеној, Канада н. пр., која је по броју становништва мања од наше земље, има од туриста виши приход него што износи наш целокупан годишњи буџет. Уз то је од социалне важности да приход од странаца уживају средње и ниже друштвене класе којима је зарада најпотребнија.

Поред тога туризам је важан и по здравствено стање једнога народа. У Немачкој, Чехословачкој и Аустрији (да само њих поменемо) у свима већим варошима пуштају се недељом и празником нарочити возови за излетнике. Време поласка и доласка удешено је тако да се читав дан може провести на сунцу и у зеленилу. Отуда њихове станице имају недељом изглед читавих сеоба. Читаве породице, па и дечица, постају излетници. Кафански живот је тек увече, највише суботом. Младеж је туризмом просто опијена. Она не зна провести другачије лето, него путујући по брдима и планинама. Њихова планинска удружења броје хиљадама чланова. И да не говоримо о т. зв. „тицама селицама", које су на сунцу и у води тек у своме елементу. Тако звана „Сунчана Удружења" (која постоје само у Немачкој) имају за циљ поред здравственог нарочито морално оздрављење младежи. Њихови програми представљају читаву револуцију у односу полова.

Најзад треба поменути да се преко путовања човек много чему учи, упознаје људе, средине, менталитете, начин живота, употпуњује знање о својој отаџбини и страној земљи, њеној култури, друштвеном уређењу, економском поретку и т. д. И ми смо све ово узгредно и додирнули да бисмо тиме подвукли како је покрет туризма у основи здрав и благотворан. Човек се на путовању обнавља и подмлађује,

гомила знања и у најчешће случајеве освежава своје нерве и своју снагу и здравље.

Наша земља необично је погодна за развитак туризма. Она има природне лепоте на којима би јој завиделе многе туристички јако популарне земље. Несрећа је само што је наш саобраћај врло слабо развијен и што својом развученошћу и лабавошћу веза, дугим чекањима и закашњењима одбија и нервира странца у јакој мери. Ми у ствари још и немамо свога туризма, јер нема ни саобраћајних услова за његово развиће, бар не за онај у маломе. Туристи, које сретамо код нас, махом су странци. Изузетак је можда у Словеначкој. Наше добростојне класе журе у иностранство, јер је то знак богатства и отмености, чиновнички и средњи грађански сталеж махом је материално заробљен и на излету жели удобност и комоцију, па зато и остаје код куће. Радник нема ни жеље, ни снаге, ни јачине, да напусти своје традиционално одмарање — у кафани. И место чио, освежен, весео, враћа се недељом кући још уморнији и расејанији него обично. Добар проценат у своме задовољству иде још и даље.

Али има крајева где ствари не стоје тако зло. Словеначка, рекли смо већ, чини узузетак. Далматинско приморје има изгледа да постане један прави туристички крај. Напори које су учинила приморска удружења да свој крај начине удобним и привлачним за туристе, за сваку је похвалу и треба га нарочито истаћи. Резултати овога рада су не само три добро организована друштва, „Савез за унапређење туризма“ у Сушаку, Сплиту и Дубровнику, „Архива за пропаганду“, издавање практичиог приручника за странце „Adria Verkehr“ и листа „Југословенски Туризам“ — него и многобројни нови хотели, удобна коначишта, пансиони, организација обавештајне службе, вођа — тумача и т. д. Али и рад је награђен више него се и очекивало. Ако се пореди статистика посетилаца Дубровника из 1923 и 1927 видеће се да се број посетилаца попео за четири пута. Тако је Дубровник посетило 1923 године око 4000 странаца, док се тај број попео у 1927 години на 16000. Није можда без интереса подвући да су $^{1}/_{3}$ укупног броја страних посетилаца Дубровника Немци из Рајха или из Аустрије. Највише из Рајха. Ово није случајно, него тачно у сразмери са стањем туризма у Немачкој и Аустрији. Наклоност Немаца за наше приморје и нашу земљу требало би искористити за културна и економска зближавања. Политичка наклоност бесумње постоји. Посета нашем приморју значи у исто време бојкот италијанским летовиштима. На нама је сада да то расположење одржимо и повећамо. Министарство Трговине и Министарство Саобраћаја имају, изгледа, добру вољу да овоме питању посвете озбиљну пажњу, али недостаје стручњака и организатора посла. Уз то наша администрација је толико невероватно трома и бирократска да се од ње тешко могу очекивати какви резултати. Странцу се диже коса на глави кад у разним нашим канцеларијама мора чекати сатима док га на послетку уважени чиновник ослови важно са олимпијске висине, обично седећи и преко цигарете, понашајући се према њему као да

је ствар нижега реда. Потписати је имао прилике да овакве оптужбе чује више пута.

Али наша намера није да овде разлажемо проблем туризма код нас, и да истражујемо недостатке организација наших. Хтели смо само да додирнемо ово питање с обзиром на нашу покрајину. Црна Гора је, наиме, одавно у страном свету позната као земљица ванредних природних лепота. Много пре него Далматинско Приморје. Она је посећивана још онда када се за туризам као такав није ни знало. Посећивали су је из радозналости као редак и егзотичан крај, као племенито горштачко гнездо, као непознату и неоткривену земљу коју куктура има тек да осваја. Ти, да их назовемо, туристички посетиоци почели су и прва испитивања о Црној Гори. Благодарећи њима Црна Гора је још половином прошлога века била странцима омиљена земља. Може се рећи без претеривања да су странци, можда највише Немци, и створили Црној Гори репутацију на страни. Страна литература о Црној Гори врло је обилна и разноврсна. Она обухвата све научне области. Највише су то, разуме се, информативне књиге без дубљег улажења у предмете, нарочито што се тиче историје, и обухватају од свега помало.

Питање је које се одмах овде намеће: како су се Црногорци држали према овим странцима и јесу ли знали схватити важност ове појаве? Ми смо покушали одговорити на то питање нешто детаљније на другом месту [1]). Овде нам остаје да додирнемо само оно што је непосредно у вези с предметом. Може се одмах додати да су извештаји странаца о услужности, љубазности и предусретљивости Црногораца више него ласкави. У томе лежи несумњиво највише и разлог за онакве и онолике похвале странаца о њима. Изнећемо само два-три карактеристична случаја. Сипријан Робер, француски публициста, који је био у Ц. Гори тридесетих година прошлога века, пун је хвале и одушевљења. „Поред жене и путник је светиња у Црној Гори“, каже између осталог. „Чим путник наступи у његов завичај, сваки Црногорац сматра се његовим заштитником“, изјављује Енглез Вилкинсон који је у Ц. Г. био кад и Сипријан Робер. „Не може се пријатније и љубазније бити примљен него у гостопримној црногорској колиби“, додаје Хајнрих Штиглиц, посетилац Његошев. По извештају путописца Густава Раша 1874 године постојало је на Цетињу нарочито коначиште за странце, удешено иницијативом самога кнеза Николе, и да оно добија за те сврхе од државе 300 форинти субвенције. „Према туђинцима који посећују земљу, били ма које националности, понашају се (Црногорци) најучтивије и отворено, услужно им излазе на сусрет; зачас се с њима развије срдачан однос,“ тврди Бернхард Шварц, географ, који је пропутовао Црну Гору 1882 г. заједно с Павлом Ровинским. Они су прошли и Ровца, један од најзабаченијих крајева наше покрајине. Ту су и код једног чобанина наишли на пријатељство коме се Шварц мора да диви „како са отвореним срцем испуњују ови сироти и необразовани људи лепу реч Библије: „будите гостољубиви и без мрмљања“. Баварски капетан

[1]) *Цетиње и Цр. Гора:* Немци о Цр. Г. и Црногорцима.

Бауман, који је опет прешао други најнепролазнији део Ц. Г., Левер Тару, истиче исто необичну љубазност и предусретљивост, и ако путује крајем у коме су његове туристичке ципеле правиле нечувену сензацију. „Црногорци су предусретљиви и гостољубиви да увек улажу велики труд да разумеју што странац хоће" (Албан фон Хан). „Понашање чиновника на граници беспрекорно је. Необично гостоприимство са необичном љубазношћу" (Артур Ахлајтнер) и т. д. и т. д. Оваквих и сличних изјава могли бисмо навести још читаве стране.

Већ се и по овим наводима види колико странци пате од уопштовања. Довољно је да се једна опсервација понови на два-три случаја, па да се од тога изведе генералан закључак. Когод је путовао кроз страну земљу није се могао довољно ослободити те маније. Све воли да се припише целини, никад личности, појединцу. Из разговора или понашања извесног броја људи стварају се уопштавајући закључци и т. д. Карактеристична је за ово она анегдота о грофу Апоњију, кад је, на изјаву једног страног публицисте да остаје у Будим-Пешти, додао: „Онда ћете несумњиво написати о Мађарској бар три свеске, јер један познат француски писац, који је овде остао само два дана, написао је читаву свеску о нама". Странцу падају у очи и ситнице, и као намерно неће да их заборави и преко њих да пређе. Шлезијер н. пр. неће да заборави како их је њихов вођ, 1905 године, на путу за Подгорицу, почастио у хану. „Морали смо бити његови гости", каже он. Курт Флерике прича опет како је близу Никшића изнајмио коња за скупе новце, па да су газду остали сељаци мрко гледали због тога. Да га је пак „после неколико часова стигао жандарм на коњу и вратио сувишно плаћени новац по заповести обласног управитеља". Бернхард Шварц не може а да не помене једнога сељака код Зете који је њему и Ровинскоме дао чабар млека а да му нису тражили.

Једна случајна омашка из нехата или неразумевања препричава се и понавља по стотину пута. Тако су једном с Дурмитора довели у Никшић неколико мађарских туриста не поступајући, по извештајима, с њима најкоректније. Не само да је о томе писано по дневним листовима, него је догађај препричаван и по озбиљним књигама и путописима. Хугу Гроту у Бару „нису тањири изнатуцани, по излизаном первазу није спала глазура, а у јухи не пливају и у јелу се не налазе разни неодредиви састојци као у Подгорици".

Овај Хуго Гроте пропутовао је Црну Гору 1912 г., за време рата. Непажња и нехат наших власти према страним дописницима дражили су овога, иначе врло савеснога истраживача и научника, у толикој мери да у својој књизи [1]) карикира и Врховну Команду и Министарство и целу земљу. „Ако је неко хтео да пређе из старе у нову варош (реч је о Подгорици), стражар би захтевао пропусницу коју треба да потпише генерални секретар министарства спољних послова на Цетињу" (59). Жали се како дописници нису могли добити никаквих превозних средстава, нити куда маћи „да им ваљда, каже он, познавање земље не би донело штету". Како нису могли послати

[1]) Durch Albanien und Montenegro, München 1913.

„ни једне депеше што ју неће потписати један од три цензора (које опет нису могли никако да нађу) од којих је један био музикант, други без занимања, а трећи студент који је клупу Бечког Университета заменио цензорском столицом за европску штампу" (58) Па ипак Гроте штити Црну Гору од фантастичних извештаја италијанских дописника који су фабрицирали вести како је ко хтео захваљујући никаквој организацији обавештајне службе у Црној Гори за време рата.

Црна Гора је поред свега до рата била врло омиљена туристичка земља. Кад се има на уму колико је мало удобности странац тамо налазио и с каквим се све тешкоћама борио на путовању, онда долазимо до уверења да је поверење странаца према Црногорцима и умешност ових у понашању према њима један од главних узрока за онако обилну посету и ласкаво мишљење. Морало је, наиме, пасти свако неповерење кад, на пример, један пунокрвни Немац, и озбиљан истраживач и путописац, Курт Флерике истиче Црну Гору као пример лепог пријема странаца насупрот културној Аустрији у којој је, каже, „шпијунажа развијена до болести" и где „шикане од власти туристима просто огаде поход у ову лепу земљу" (реч је о приморју од Котора до Бара). „Ова земља није за туђинске походе, каже он даље, док год буде с неповерењем предусретано све што не носи униформу".

Кад се још узме у обзир и ванредно паметно понашање кнеза Николе и његових државника према странцима, брижљивост са којом је праћена свака њихова посета, брига да се странац лепо дочека, смести и испрати, онда тиме имамо један за сваку похвалу уређен систем за пропаганду земље. Истина сасвим немодеран, али у толико сигурнији и солиднији. Кнез је странца примао без икакве етикете и околишања, а то је увек доносило и добру реч.

Тако су стајале ствари до Светског Рата. Ово иза рата можемо прећи са неколико речи. Комитска акција у доба окупације, настављена и за неколико година по ослобођењу, и лаковерно, понекад и злурадо писање наше и стране штампе сервирали су странцима најфантастичније проналаске и заплашили страни свет. Црна Гора и Црногорци били су опет изашли на дневни ред, али овога пута у најцрњој боји. Наши саплеменици, нарочито они из Србије, под утисцима једне иначе врло немиле епизоде из 1915 године, подражавали су тај „лепи" глас. Црногорци опет нису сами ни прстом макли да те махом претеране и злураде оптужбе обеснаже. Све је било остављено времену. Резултат је, међутим, био сјајан. Све до лета 1926 године у Црну Гору готово није завирио ни један странац. Тада се почело. У почетку често бојажљиво, само до Цетиња, бежећи кроз сат-два натраг за Котор „у културу". „Мајстори с мора", како их ми називамо, подржавали су овако расположење по ономе Драшковом: „И попридај штогод и поглади", разуме се из властитог интереса и материјалног егоизма. Затим се почело у групама слободније и комотније на дуже време, док напокон прош-

лога лета обруч није сасвим пао. Лични додир, искуство и лепа реч самих посетилаца учинили су своје. Неповерење је истина попустило, али то још није довољно да се једна земља туристички омили. Нарочито не у данашње доба кад човек живи нервозно и брзо. Ми, међутим, нисмо до сада ништа учинили да омогућимо развој туризма у нашој покрајини, бар онај са странцима. Немамо редован и утврђен саобраћај. Немамо утврђене цене колима, коначиштима, хотелима, вођама и т. д. Немамо никакву а камо ли уређену обавештајну службу. Немамо бироа за странце, ни водића са потребним упутима о земљи, њеној прошлости, знаменитостима, практичним обавештењима о путовању, коначиштима, ценама и т. д. са потребним илустрацијама и картама. Чак се не води ни статистика странаца! Са њима не долази нико у додир, а информације им дају „вође“ доста сумњиве вредности. На Цетињу је, истина, основано једно друштво, под именом „Путник“ са циљем да ради на унапређењу туризма. То друштво сачињавају махом чиновници, које боли такав немар и нехат, али они нису у стању да развију јачу акцију, јер су оптерећени својим дужностима и немају никаквих материалних средстава. Оно нема чак ни сарадњу власти. Заједничка кооператива на привредној основи донела би, међутим, врло лепе резултате. У почетку би морале по нешто и општине жртвовати. Место тога свак се прави као да се то њега не тиче. Отишло се чак дотле да се не омогући приступу странаца један од најинтересантнијих објеката на Цетињу — бивши краљевски двор. Свуда су на свету ти растрољени дворови претворени у мале музеје, разуме се са оним што имају. Тако је *на хартији* учињено и с цетињским двором. Али он је ипак и даље остао затворен. Факт је неоспорни да би се на Цетињу могао створити ванредан музеј, нарочито етнографски, и то од велике вредности. Црна Гора највећим делом живи још врло патријархалним животом и нуди ванредне прилике за испитивање и прикупљање етнографског материала. Тај музеј требао би да буде извор за информацију странаца. Ту би се могао заинтересовати дубље о животу нашега племена и добити подстрека за студију и ближа испитивања. Али у овој земљи за културне сврхе нема материалних средстава. „Нема кредита“, како каже бирократска крилатица, јер су то установе „пасивне“, не доносе приход, пару. Тај би музеј поред осталог морао имати специјално ради странаца и одељење са снимцима пејсажа и најинтересантнијих објеката Црне Горе. Он већ има лепу галерију слика, уређен архив и библиотеку. Један озбиљно и пажљиво рађен албум или једна добра књига о Црној Гори у слици и речи на немачком (јер се на Немце и Чехе има највише и рачунати) учинила би много за популарисање земље и унапређење туризма у њој. Водић, опет на немачком, са свима детаљима, картама и упуствима потребним за путовање, већ је сам по себи неопходан. Општине Цетињска, Подгоричка и Никшићска требале би да у заједници распишу за ово конкурс, па ће књиге бити одмах ту. Свет се навикао да се све на свету мора нечим наградити само не интелектуални рад. Ваљда зато што баш он изискује највише напора!

Мала је, или врло мала, добит, наиме, ако се странци буду кретали само до Цетиња и враћали одмах натраг, често још озлојеђени и увређени непажњом на Цетињу. Њима треба показати шта скрива унутрашњост, повести га до крајњих тачака према Никшићу и Колашину, пружити му средства и начина да лако, без шикане и уцењивања путује. Странац хоће да има све предвиђено, да зна тачно колико траје пут и какве материалне жртве изискује. Живи с рачуном. Не зна за менталитет „погађања“ и зато бива често нечовечно черупан. У удружењима за странце треба да сарађују и власти, али не бирократски као у државној администрацији, него еластичније и без формалности. Мора се заједнички радити и сузбијати свака злоупотреба. Свака неправедно узета пара грдно ће се осветити. Несавестан појединац баца љагу на читаву покрајину, а странац никад не каже име него увек уопштава. Тако се неправедно ствара ружна слика читаве покрајине. Ми смо се довољно уверили што значи несвестан черупаш појединац за време повлачења 1915 године. Тридесетак одвратно грабљивих механџија и можда три пут толико њихових помоћника на путу Пећ—Подгорица прикачили су једну тако неправедну оптужбу читавој покрајини. Ауторитетом власти та се љага могла избећи.

Али док се у рату за све на свету могу да траже разлози и оправдања, у миру то већ није могуће. Један, често и усамљен и незнатан случај, препричава се и увеличава до догађаја. Зато правилно регулисање и овога питања је од велике важности по правилан развој ствари, макар била средства и врло ефикасна.

Да закључимо Црна Гора може од туризма створити себи лепу привредну грану; треба само солидна и практикна организација посла. Њен планински, оштар, разноврстан пејсаж допушује мирни и плаветни изглед суседног приморја и нуди излетнику интересантне промене и ретке емоције величанствености, дивљине, оштрине и снаге, а својом архаичношћу научнику благодарне перспективе.

Рад. Меденица.

ПРВА ЦРНОГОРСКА БАНКА.

Колико је уопште познато, банкарски рад у Црној Гори развио се веома касно. Прве банке и штедионице оснивају се тек почетком овога вијека. Ипак, данас то ваљда нико не зна, прва црногорска банка основана је на Цетињу још 1864. године.

Подаци о овој првој црногорској банци налазе се у Државном Архиву Цетињском. Ту се чувају три књиге „Протоколи Заложнице Црногорске за год. 1864.—1868.“ Кад сам прегледао ове књиге, нашао сам, да ове цифре не одговарају стварности. Банка је — што би се рекло — радила пуном паром до краја фебруара 1868. Изгледа, да је требала тада ликвидирати и није радила све до 23. априла исте

године. Ипак, под тим даном унесена је у протокол ова одлука: „Шљедује понављање и примање залога по наредби Прав. Сената.“ И рад је отпочео истога дана, али се већ слабо што радило. Од овога, наиме, дана, па до 12. септембра 1870., кад је банка скрахирала, издат је новац у свем на девет залога.

Најтеже је утврдити чија је била ова банка. По клаузули, коју смо навели, изгледа, да је Сенат имао над њом власт, јер, као што се види, он је био властан и да је ликвидира и да јој продужи рад. Али као акционар не фунгира Сенат, већ војвода Мирко и кнез Никола. Истина, војвода Мирко био је у то доба предсједник Сената и његово име могло је значити, да капитал даје Сенат, али откуда у том случају међу акционерима кнез Никола? На ово питање тешко је одговорити и из књига може се констатовати само то, да су капитал уложили војвода Мирко и кнез Никола. Капитал је уплаћен у вријеме од 9. децембра 1864. до 29. априла 1865. и износио је у свем 14.660 фиорина[1]).

Банка је основана 11. новембра 1864., а први зајмови почели су се издавати 10. децембра исте године.

Вријеме од 11. новембра до 10. децембра употребљено је на припремне радове. Уређене су књиге и штампани формулари. Књиге су у свем три: Главна књига, која се звала: „Укупни протокол Црногорске Заложнице“, имала је ове рубрике: 1) Редовни број; 2) Презиме и име заложника и мјесто његова пребивања; 3) Мјесечни дан у ком је ствар заложена; 4) Врста заложених ствари; 5) Процјена истих (фор.; д.); 6) Издано на залогу (фор.; д.); 7) За колико рока; 8) Добитак на издане новце у року издања (фор.; д.); 9) Дан у коме рок излази; 10) Примјетбе.

Друге двије књиге, звале су се „Протокол Заложнице Црногорске. Мати и кћи“, биле су књиге блокова, од којих је један остајао у матици („Мати“), а други је добивао заложник („Кћи“). Блок је имао ове рубрике: 1) Б(рој); 2) Дне .... 186.; 3) Г .... оставио је у залогу шљедујуће ствари у року истичућем дне .... 4) Врста стварих; 5) Процјена (фор.; д.); 6) Издано (фор.; д.).

Овим рубрикама не треба нарочитог коментара. Споменућемо само неке принципијелне ствари. Тако, од процијењене суме издавато је редовно 75%; рок залоге је од мјесец, па до годину дана; годишње камате узимане су по 8%. У примједби, кад би се залога откупила, биљежено је: „одкупио“. Овом приликом морао се вратити блок („Кћи“); ако то није учињено констатовано је такође: „одкупио и биљет је при њему остао“. Зајам се могао и продужити, што је констатовано у примједби: „поновио, в. бр. ...“ и уведен је под нови број и датум, кад је залога морала први пут бити откупљена.

Нешто мало неоткупљених залога продавано је. Таква су у свем три примјера и то је констатовано у примједби. То се догодило с леденицом Неша Љумовића, која је била заложена за 46 фиорина,

[1]) Од овога уплатио је војвода Мирко 12.368, а кнез Никола 2292 фиорина.

а рок јој је доспијевао 30. јула. За њу у примједби стоји: „Би продана 9. октобра попу Видаку за исте паре“. Иста судбина постигла је и леденице Јакше Делибашића и попа Сава Вујовића.

Осим овога, још има неколико интересантних забиљежака у примједби. Тако код леденице Тодора Кустудије, која није откупљена на вријеме, а рок јој је истекао 15. маја, стоји: „Дне 8. новембра понесе је Г. Божо без пара и без биљета“. Код леденице Сава Стругара, којој је рок изишао још 26. марта 1876. стоји: „Нож је Књаз даровао Г. Кантакузену. Дне 21. априла 1868. дође Саво и откупи залоге[1]), а нож ће Књаз платити“. Код ножа Ива Бајковића стоји: „Послао Књаз на изложбу у Москву[2])“. Код ножа Грујице Ђурашковића (коме је рок изишао још 12. септембра 1866.) стоји: „Дне 1. марта 1868. дође Свет. Књаз и понесе ови нож, те га даде куму Ристићу[3]).

Свакако, у животу ове прве црногорске банке најинтересантније је, ко је узимао зајмове, и на какве су се залоге давали зајмови?

С правом би требало очекивати, да су се с овом „Заложницом“ служили само сиромашни и најсиромашнији, али то није био случај. Овом банком служили су се у првом реду највиђенији људи, управо сви они, који су по ма ком послу долазили на Цетиње и ту морали дуже времена стајати. Као изузетак, у банку је долазило и неколико сиромашних људи и удовица; ови се познају по малим сумама и по тачности враћања дуга. Главари су били аљкави у отплати и чим је био већи главар, тим је био и немарљивији. Готово нема ни једног главара, чија залога није лежала у банци годинама. А томе није тешко ни погодити узроке. Главари су на своје скупоцјене залоге добивали велике суме, које није било тако лако одједном исплатити, а с друге стране сви ти највећи главари били су махом сиромаси, као изреда и сви остали Црногорци. Главар је морао бити богато одјевен, морао је имати најскупоцјеније оружје и најбољег хата, а поред тога морао је ићи на Цетиње, да репрезентује племе, и све то коштало је много пара. А ове репрезентације биле су честе и дуготрајне. На Цетињу су се просто измишљале светковине и параде и главари су присуствовали свима. Како никад нијесу били при новцу, оно мало, што би донијели са собом, брзо се потрошило у „локанди“, па је требало пошто-пото наћи зајам. Но зајам се није у главном трошио на „локанду“; главари су се помало и коцкали. У моди је тада била игра „ањц“ и сви су је готово знали и играли је с пасијом. Поред свега тога, што се није играло на велике паре, ипак су ови провинцијалци, који и иначе нијесу коцкали, осим само на Цетињу, били често „очупани“ од вјештијих варошана. Па и ако су узимане велике суме на

[1]) Поред леденице био је заложен и један нож; обоје за 120 фиорина.

[2]) Ова ствар ликвидирана је 1869. год. У актима Сената налази се овај акт: Бр. 14. Г. војводи и сенатору Ђуру Церовићу. — По налогу сената исплатите 120 талијера војводи Иву Ракову за нож, који је остао у Русији. Цетиње 14. новембра 1869. — Т. Илијћ, секр. сената.

[3]) Познати српски државник Јован Ристић, који је замјењивао кнеза Михајла код крштења треће кћери кнеза Николе.

зајам, ипак ни један главар није оставио залогу неискупљену. Залога је остајала годинама у банци, али је ипак коначно била искупљена. И овдје, као и иначе, чувао се образ! Никад се, ваљда, до постанка ове банке није могло тако јасно видјети лице и наличје ових горских витезова. С једне стране представник и најбољи у племену, најбогатије одјевен, с најскупоцјенијем оружјем, бистар, отворен, Турчину страх и трепет, а с друге стране, улази у заложну банку све освр-ћући се, да га ко не види и вади испод струке јатаган, који је поод-сијецао толико турских глава, да га заложи за 20—30 фиорина!

Ми нећемо овдје набрајати све заложнике. Довољно ће бити, да споменемо само оне, чија је слава и јунаштво прешла границе њихове уже отаџбине. Први се јавља за зајам војвода Петар Вукотић и залаже токе за 400 фиорина; за њим војвода Петар Вујовић сребрне ћесе за 240 фиорина, па војвода Лука Милић арџајлију за 16 фиорина; војвода Милош Кривокапић леденицу за 220 фиорина; војвода Шоле Радовић нож за 39 фиорина; војвода Пеко Павловић леденицу за 48 фиорина; војвода Миљан Вуковић леденицу за 55 фиорина; војвода Иво Радоњић нож за 200 фиорина; војвода Марко Миљанов нож за 18 фиорина; војвода Анто Даковић нож за 80 фиорина; војвода Крцо Петровић сабљу за 144 фиорина; сердар Перо Матановић токе за 180 фиорина; сердар Јоле Пилетић сабљу за 194·33 фиорина; сердар Шкрњо Кусовац леденицу за 100 фиорина; сердар Саво Јовићевић леденицу за 82 фиорина; сердар Никола Ђурашковић ханџар за 1200 фиорина; протопоп Мињa Радоњић леденицу за 46·20 фиорина; поп Мило Јововић токе за 64 фиорина и т. д. и т. д.

Осим ових највећих главара најчешћи су посјетиоци Заложнице капетани и попови[1]), дакле опет лица, која су по природи свога позива морала најчешће долазити на Цетиње.

И ако су, као што већ споменусмо, биле веома тешке прилике за враћање често великих сума, ипак су залоге готово све искупљене. Изузетак је код 31 залагача — од њих 828 — чије су залоге пропале у корист банке.

Као што се види залагано је највише оружје. Било је и других залога, али много мање. На непокретности мало се давало; у свем су заложене четири куће. Један зајам (секретару Сената) дат је „врху плате, те је прима“, а један чак и на „часну ријеч“. Да би се видјело, што је све залагано, побројаћемо све залоге за читаво вријеме трајања банке. Тако, кроз банчине магацине прошло је: 339 леденица, 269 ножева, 180 арџајлија, 30 ћеса, 28 кубура, 27 женских пасова, 27 златних прстенова, 24 токе, 17 златних сатова, 15 сребрних сатова[2]), 15 сабаља, 14 џефердара, 8 „ножића“, 7 ханџара, 6 пари брњица, 5 крстове, 4 кандила, 4 ћемера, 4 пантапета[3]), 3 ножа бјелокорца, 3 ножнице, 3 златна ланца; по двије: полукубуре, мале арџајлије, пушке „просте“, ђердана, ножа проста, дивита сребрна — и по једна: вербија, шарајлија, гуњ, ћилибар, калеж, женски кордун и сребрна пуца (24 ком.).

[1]) Попови сачињавају десети дио свих заложника.
[2]) Од ових два „покварена“.
[3]) Женски брош.

Све залоге биле су скупоцјене, а нарочито оружје. На ханџаре давала је банка до 2000 фиорина, на сабљу и леденицу до 500 фиорина, на токе 400 фиорина, на ћесе 240 фиорина, на нож 200 фиорина, на кандило 200 фиорина и на женски пас до 117 фиорина.

Банка је добро радила. Режијски трошкови били су мали. Управитељ Илија Рамадановић примао је годишње плате 600 фиорина, а „штимадур“ поп Видак Поповић 25; другог персонала банка није ни имала. У првих двадесет дана рада, у децембру 1864, учињен је промет од 4005 фиорина са зарадом 215·41; у другој (1865.) години био је промет 31.926·40 фиорина, а зарада 2553·71; у трећој (1866.) 13.625·29, зарада 1090·02; у четвртој (1867.) 5587·77, зарада 447,22; у петој (1868.) 2478, зарада 199·24; у шестој (1869.) 10, зарада 0·80; у седмој (1870.) 348, зарада 27·84. У свем, дакле учињено је промета 57.980·46 фиорина, а добит је била 4534·24 фиорина. Од ове добити треба одбити изгубљену добит на неискупљене залоге[1]) од 195·17 фиорина, према чему је укупна добит била 4339·07 фиорина.

Одбивши режијске трошкове, банка је, дакле, била активна. Па ипак је пропала. Разлоге пропасти налазимо на крају главног протокола, гдје су изнесени ликвидациони рачуни. Поред плате управитељу и штимадуру, банка је по наређењу Кнежеву издала на разне друге издатке суму од 3339·32 фиорина; осим тога издато је на грађење „локанде“ 2237·22 фиорина. У свем, дакле, с режијским трошковима банка је издала 9929·04 фиорина. Умјесто, да се капитал подвостручи, он је смањен за трећину. Или тачније: банка је на крају седме године свога рада имала у каси готовине 9070·03 фиорина, а у трезорима (неоткупљених): шест леденица, пет ножева, четири џефердара, три кубуре, три арџајлије, двоје токе, један пар брњица, један крст, једну сабљу, једну полукубуру, један ћемер, један ћилибар, један калеж, једну кућу и једну — часну ријеч!

Душан Д. Вуксан.

[1]) На ове залоге издала је банка 2439·73 фиорина.

ЊИНО ЗБОРИСАЊЕ.

Изашли потричари, с кметом Андријом, на њиву Јанка Перића, да одсеку потрицу, коју су учинила говеда Ђуре Јаковљевића.

Ту су и Јанко и Ђура.

Кмет, с потричарима, зашао по њиви, па броји струкове кукуруза, који су пригрижени и изломљени.

— Сатр ме душман, Бог га видео! хуче Јанко.

— А нисам ти никад душман био, ни дао Бог! брани се Ђура. А стока, као стока, упала сама. Нисам је ја послао, ни научио, је да иде у зијан.

Један од потричара окреће се Ђури:

— Па, брате, нико ни до сада није угонио стоку у туђу њиву, па ни ти ниси. Али, знаш, стоку ваља чувати. Сам си крив што ћеш да плаћаш штету.

И Ђура и Јанко пристали за њима, да се увере колика је штета, а гледају искоса један на другога, сваки за се говори:

„Што пушта зијанћере да пасу око туђих њива. Нек напаса говеда на својој земљи... сад му је натера ја! Као да му је неко крив, што не чува свој мал“...

„Да му је ограда била тврђа, не би говеда могла ући... Једва је почекао да му се оштети који струк, само да зађе у туђ чардак... Треба видети чим је њива ограђена“.

Кмет Андрија ће рећи:

— Доста, људи! Ми смо изашли од стране суда да ошацујемо штету... Ниси крив ни ти, Ђуро, ни ти Јанко. Ајван је ајван: он не зна ни чија је њива, ни чија ће бити штета... Шта ћеш! — Данас једног задесила штета; сутра ће другог. А штета се мора платити — таки је закон... Ето, ми смо пребројали: деведесет и шест струка...

— И два пресла ограде! додаје Јанко.

— Каква ограда?! плану Ђура. И то се зове ограда! Наметао неке суварке и труле перде, па би хтео, човек, да му сад неко да здраве врљике за тај дробеж!... Чујеш, Андрија, и ви, људи: ако имате душе, и ако знате за Бога, не слушајте овога залца... он би сад хтио да ми здере кажу с леђа.

Андрија утишава и једнога и другога. Није му то првина да слуша овакве разговоре. — Смирите се море!... Како је по закону, тако ће се судити. А није по атеру никоме. ...Деведесет и шест струка по два клипа на струк, то је брате: кад би било стотина, по два клипа... чини две стотине; кад се одузме четири струка по два клипа — осам клипова, остане свега сто деведесет и два клипа... Ти, Ђуро, да издаш Јанку сто деведесет и два клипа кукуруза, кад будеш брао свој кукуруз...

— А што ми је ограду обалио? упаде Јанко.

— Људи Божји! Је ли то право?... Како можете тако да судите?! Јесте ли видели колико је струка јалових? Па и на осталим, нема их ни половина који би донели по два клипа... Нема ту штете ни педесет клипова, а ви запели, па терате на неке стотине! И то је ваша правда?!...

Потричари се сашаптавају с Андријом.

— Оно и биће зар који струк и јалов, али брате, има понеки струк и са три клипа. Па, баш и да се одбије нешто, право је да даш, Ђуро, сто шесет клипова — вели кмет.

Сад се опет љути Јанко:

— Ни двеста шесет не би могло покрити учињену штету... И знам, он ће одвојити најситније клипове, саме пабирке, тек само да истера број... А за ограду не рекосте ништа. Ено, три врљике стоје преломљене...

— Да су здраве биле, не би их ни медвед могао преломити... Хоћеш ваљда, да ти метнем зид око њиве!

— Море, наравнајте се као људи! вели Андрија. Подај му Ђуро две-три врљике... старе, не велим нове. А ти Јанко, учврсти, брате, своју ограду. Затрни, ако немаш врљика. па онда ти не може ни марва упасти у њиву.

Ђура, љутит, дуну на нос, и оде уз пут.

— Ти, Јанко, да платиш нама тројици по банку на име дангубе: вели Андрија.

— Аи, брате! Зар толика штета моја, и још да платим?! Што не наплатисте од њега, кад је крив, већ од мене тражите?

Обрецну се кмет на њега:

— Зар и ти још нешто имаш да говориш?! Ђура право вели: није требало ни шест клипова да ти досудимо, а ми ти досудисмо стотину и шесет!... Право је да ти платиш дангубу, а није Ђура... Да сам ја знао... али нека. Јанко запамтиће...

Доста би и толико речи плашљиву Јанку. Да поправи своју погрешку, похита:

— Знаш, Андрија, нисам, брате, мислио да ви радите џабе, него, као велим, право би било да он плати, кад је његова марва начинила зијан. А платићу, кад ти велиш... Него дан одмаче, а ми, Бога ми, остасмо подуго, па право је и да се мало прихватимо. Да пођемо до моје куће, па што је Бог дао...

Нећкају се потричари, а и Андрија, више адета ради, отклања позив Јанков:

— Хвала ти! Нисмо, вала, ни гладни. Ја бих пре пио воде, него да једем... А, напослетку, кад велиш... па да пођемо.

*

Недеља је. Људи, код својих кућа, одмарају се. Кад већ захлади, прикупљају се пред механом. На врућини мало ко излази у механу. Поседају под брестом, мало даље од механе, те се изразговарају. Разговор се води о берићету и о киши.

— Накисло, дао Бог, па кукуруз сад као гора! Ако буде лепа јесен, те дозри — биће хлеба.

О шљиви се води највише рачуна. Разбирају каква ли ће бити цена сувим шљивама, јер то доноси сељаку најлепшу пару. Али многи мора да прода назелену, да би се исхранио и одужио порез.

— Да је, богдице, цене, као што би ономлане, могло би се живети: вели Станко Јеремић.

— Вала, Станко, ти се не можеш жалити, ако и не буде високе цене. Родило ти је воће, боље него и у кога... Шта ћемо да рекнемо ја и Стеван, што нећемо имати ни по два товара!...

Наиђе Радован Машић. Онако дугачак, пресамитио се, одваје; једва иде.

— Шта је теби, Радоване? Што си таки? упитаће један из друштва.

— На вас здравље било, а нешто не ваљам. Ударило ме у крста, а чупа ме на срцу. Вазданp сам лежао... И јело ми се одбило.

Једни врте главом; други нешто гунђају.

— А човек ти је, као срче: мало га куцнеш, а оно цр! оде у комаде; данас здрав као дрен, а сутра ни главе дићи.

Сви одобравају ове речи Станкове. А он пружа Радовану паклић с дуваном:

— Де, запали једну!

— Не могу ти, мој Радоване! Одбио ми се и дуван од срца.

— Е, онда знам како ти је. И мени кад наиђе каква промена, ако ми се одбије дуван, онда видим да није шале...

С једног разговора на други, пређе се и на политику. Наш се сељак тако навикао на те разговоре, да не прође ниједан састанак, који се не би политике додирнуло.

— Причај, Ранко, шта се чује... шта раде они доле у Београду.

— Шта ти ја знам шта ко ради! А чује се... чућете и ви, што и ја.

Једни се гуркају лактовима; други крешу очима један на другога: сад ће, као веле, Ранко да развеже врећу.

И јесте Ранко разговоран. Зна ти он много више него други. Па, некако, зна многе крупне ствари.

— Читају, ономад, кад сам био у Шапцу, новине: некакав инџилир, говорио на једном збору да ће од сад сељаци да суде у окр. судовима, да ће и за капетане и за начелнике бити постављени сами сељаци. „Није право, вели, да ви орете и копате, а ја да будем инџилир; могу и ја орати, а ви да будете инџилири и доктори“... Тако је, веле, говорио тај инџилир — посланик.

— Е Бог му дао, кад тако говори!... Ето нађе се неко да се сети и нас сељака!... Само не знам да то није неки вент: рећи ће деда Милован.

Један млад човек, који је дошао у земљорадничку странку, похита с одговором:

— Није шала, деда Миловане, већ права збиља. Тако данас говоре сви посланици који су прави пријатељи народни. Знамо, ваљда и ми, сељаци, шта је право и поштено.

Ранко, нестрпељив опет узе реч:

— Право каже ово момче. Нисмо ни ми марва, па да вучемо само терете. Ред је да и ми мало господујемо. Шта би валило нашем Алимпију да буде капетан, па Маринко масални судија, а ово момче да буде прота... да је добар госа.

Сви удариши у смех.

Ево, продужује Ранко: дошао у Шабац један, па донео пун сандук банки и просуо по калдрми. „Све сељацима вели, који су у земљорадничкој странци“... Чини ми се да су нешто прикупили и неки из нашег села.

Осети се оно момче да Ранко хоће да му се подсмехне, па му одврати:

— Чудо и ти ниси уграбио коју банку, кад си био тамо.

Ранко избаци као из рукава:

— Па, нисам могао да се прогурам од тебе и твојих... Навалили земљорадници на банке, као мушице на комину.

Смеју се, дирају један другога.

Пантелија Ђурашиновић пита Аћима Чавру:

— Ама, ти с напреднацима напредњак, па после радикал, а сад демократа! Колико ти варби промену?! Хоћеш ли се већ зауставити?

— Немој се баш много чудити, Пантелија. Барем друштво. Идем уз оне који су бољи...

Је ли, Бога ти?! Па, баш демократе најбољи? — Кад те и они отерају, као што су учинили радикали, онда ћеш, ваљда и ти у земљораднике...

... Понеко се мало и љутне, кад га јаче уштину, али се и преко крупнијих шала и љућих заједања пређе са смехом. Најслађе се насмију сви, кад изазову Панту Бабића да он изнесе нешто из своје торбе. Њега су звали Панта барјактар, гдје је у некој прилици носио заставу пред онима који су ишли на радикални збор. Умео је Панта да прича, што су му сви признавали, и ако, веле, види и оно што други нису видели и чује оне, који нису ни шапатом говорили.

— А шта имам да вам причам! Умре онај, — Бог да му душу прости! — који је знао више кад спава него сви ви, кад сте будни... Не ствара Бог онакве сваки дан... Кад је био у Вранцуској, а Краљ му дао позлаћене кочије своје са шест коња, бели, као лабудови. „Да се вози, вели у колима у којима се само ја возим. А ишти шта хоћеш, у мене! има свега и свачега. Ја хоћу да те наградим што тако лепо управљаш са Србијом“. А он, како га је Бог мудра дао, вели: „Мени ништа не треба; мом народу — само, а војсци српској оружја и муниције, да бијемо непријатеља“. Обрадова се Краљ, скочи па га пољуби, и вели: „Благо Србији, кад таквога министра има: Куд би моја срећа била да си се у Вранцуској родио!“

— Ама, Панто, то си ти нешто помео... Француска нема Краља — рећи ће један, који је за време рата доста слушао и запамтио о Француској.

— Биће, дијете, да сам се и помео... Ех, шта ми се није претурило преко главе. Добро те нисам заборавио и како ми је име!... Ама, ето баш знам кад је пок. Пашић био у Русији, па му цар вели: „Немој ни да се враћаш у Србију, већ остани код мене. Бићеш ми први уз колено. Таквих људи ја немам“... Нема, ја! Нема их у Русији: неће их бити ни у нас!...

Враголани га изазивају даље, подсећају га на разговор његов с Пашићем.

— И јесам разговарао вала, овако као сад с тобом. — Био ја у Београду, па тумарао по чаршији; увратим се у једну кавану, коју је држао један Ваљевац. Пуно света у кавани. Ја засео близу врата. Док наиђе један висок човек, с дугачком белом брадом. Чух ја где рекоше неки: „Ето Пашића!“ Дигнем се па пред њега:

— Кад је дао Бог те сам те видео, дај да те пољубим у руку!“

— Немој вели, тако, већ да се пољубимо у образ, сваки је Србин мој брат, а браћа се љубе, кад се виде.

И пољубимо се.

— Извади он из џепа велику кутију, сребрну, бели се као млеко, па ме понуди дуваном. Узех ја — није баш тако ми се пушило — већ да би се сећао њега. А дуван мирише — Боже ме опрости! — као из кадионице у цркви...

Пописмо по две три — а Бога ми, може бити и више, нисам бројао — и мало мезетисмо, па се он диже. Оде, вели ми, у другу механу, да се састане с неким људима.

Ударили сви у грохотан смех, па једни довикују Панти:

— Е срећни Панто! Ти си, богме, много доживио, кад си се с таквим људима љубио.

Други опет, и не мисле да ће Панту наљутити, питају га:

— Јеси ли ти оно, Панто, у сну разговарао с Пашићем?

*

Сунце већ на смирају, па неки устају: хоће да се разилазе, док Ђура започе:

— Паметни сте људи, а волите да хајначите! Са свију страна бије нас зло, а ми ни мукает!... Имају право и да нас даве, кад се не отимамо...

— Шта је, брате? Шта се десило?

Љут због неправде која му је учињена јутрос одсецањем потрице, Ђура се окомио и на потричаре и на кмета, на сву општинску власт.

— И ја сам њих гласао! Био сам луд, па их гласао. Неће Ђура више ићи за туђом памећу. И за цигане ћу гласати, а нећу за њих!

— А шта ћеш, рећи ће један, и капетан и начелник веле да нема кметова, као што су наши!

— Море, шта ми је стало за тим, шта говоре капетан и начелник! Зар су они паметнији од нас свију? Право веле они из Земљорадничке Странке: може и сељак бити капетан, може бити и начелник...

Сви се изненадише, да Ђура који је до сада био врућ демократа, сад почиње да хвали земљораднике. А он наставља:

— Сећам се — причао ми је пок. деда мој — како се једанпут узбунио народ у Београдској Колубари: досадио им капетан, па се дигли сви против њега. Неће га више, па то ти је! И припретили му да не излази у срез по цену главе своје. Из Београда дошао начелник и још нека крупна господа: стишавају свет, обећавају, прићењују тешким казнама. Нећемо га више нећемо!“, гракнуо народ, као у један глас. Пита их начелник: па шта то они хоће, кад се одмећу од власти. „Нећемо, веле, више тога капетана; не признајемо њега, већ хоћемо Милована из Кука. Хоћемо да нам он буде капетан!“ И начелник и сва она господа београдска подбише ногама у ледину па стругнуше из Колубаре. А народ закапетани Милована из Кука, једнога сељака.

— Ето, велим ја: може и сељак да буде већа власт! победно додаје онај из Земљорадничке Странке.

Младима се свиди овакав начин долажења на власт, па с одобравањем прихватају реч онога земљорадника. Старији врте главама, јер верују да би то довело сав народ у једну пометњу.

— Знам ја, вели, а сећате ли се и ви, осим ових младића, кад народ у Коцељеви испребија капетана, па га, на душецима, однесоше у Шабац, докторима. Писало се у новинама, да су негде у Морави, јахали капетана и упрезали га у рукунице, па терали као ђогата али то никад није донело добра народу!...

Дижу се: хоће, да се разилазе. Један ће рећи:

— Не може народ друкчије ни доћи до своје праве, већ најпре да зауздa оне који се лепим не могу намолити и на поштен рад упутити.

У томе се Алимпије окрете Маринку:

— Чујем, Маринко: рециде оном страдану своме да ми не обилази око куће, јер ћу му пребити ртеницу... Клањао као хоџа, ако то не учиним!

— Што је страдање, Алимпије? Нити је мени што упропастио ни другом штете учинио... Не знам шта ти је скривио.

— Знаћеш и ти и он, кад га заварчим, па неће више никад поћи за туђом женом... Не може счаха да ми однесе ручак радницима од њега: опскакује око ње, као пас.

Стадоше се неки подмигивати, док ће један рећи:

— Па, немој да се љутиш, Алимпије, и ти, кад си био млад ниси остављао жене на миру.

— А што опет ти тако говориш, као да си ми ти био светац! Знамо се, море! Него друго је ово... она му не даје никаквога повода, а он је заокупио...

— Знаш како се оно вели: док куја репом не увине, ниједан пас неће поћи за њом. Не дао Бог да ја то велим, за твоју снаху, али... младост је младост — што ћеш! Ми, старији, нећемо потрчати ни за једном...

А један млађи додаде:

— Ни за вама се осврнути ниједна!

Опет се осу смех.

*

Уз пут разговарају Марко и Јевта:

— Волим ти слушати овога Панту, кад приповеда... Насмејемо се с њиме.

— Много лаже!

— Па, јамачно, где што и прекардаши. Али, иде ти он свуда. Може бити и да се прогурао до Пашића.

-- Ама, де, не веруј му! поваздан смишља шта ће да слаже... Пашић био, па и прошао! А није нам баш ни урадио, не знам шта. И г. Стева адвокат, кад сам се ономад састајао с њим, вели: „С радикалима је свршено занавек. Гледајте, вели, да те људе што су до сад ишли с радикалима, преведете у демократе, па ћемо после ми да држимо власт двадесет година“... Паметан је човјек г. Стева: зна он шта говори.

Не свиди се Марку ово навијање на демократску воденицу, па ће рећи Јефти:

— Тако говоре сви. Обећавају, а после забораве нас, као лански снег... Може бити да је најбоље онако, као што приповеда Ђура за онога Милована из Кука. Па да огледамо и тако.

Л. Лазаревић.

ЗАБОЛЕЛА МЕ ПЕСМА ОВА.

Заболела ме песма ова —
откинут душе део,
откинут узлет снова,
мој живот драги цео.

Заболела ме песма ова:
јер сваки дрхтај срца
и душа што загрца
саздаше њена слова.

А. Марстиновић.

ГОСПОДЊА ПЕСМА.

Ко то свира на стрӯнама крвавим срца мог? Чији их то прсти тако безболно дотичу? Каква то песма звучи и узноси ме небу? У ритму тихих звукова ја се лагано крећем, као класична плесачица у храму. Корак је мој без одјека, полет без сенке. Као да сам стекла крила. Блудим по путовима неба, роним у цветну белину облака, земља је остала далеко за мном са својим боловима.

Када се повратим вечерас у своју избицу, мој затвор биће ми као да сам дошла са далеког и лепог пута. Сан ли је био, истина ли је била? Као одсутна од свега што ме окружује, гледаћу дуго велика кола са трозвездом рудом, како су се спустила ниско и скоро такла црни горски гребен.

Одјек твоје песме, Господе, брујаће у крвавим жицама срца мога још дуго као успаванка над клонулом главом, да ме уведе за ноћ једну у крило твоје божанско, брујаће као ветар хорник више уснулих поља.

Милица Миронова.

МОЈА ВЕРА.

У чему је срећа, не знам, нити питам:
У мени се једна руши, друга зида;
За прошлошћу жалим, али напред хитам
Затежућ и оно што се болом кида.

Великом се дивим и завишћу пратим
Све што се не гради и са мојом руком,
Па бих тада хтео да се с бедом братим
И да мрзим што је створено са муком.

Испраћам и чекам и весео бивам
Ради чега, не знам, (искро невиђена),
И подносим патње и кроза њих снивам,
Нешто што је скрила мистична копрена.

А тренутак сваки узима свој део,
А ја не знам да л' је то више ил' мање;
— Чекам, желим, али, не знам шта бих хтео.

Радоје Мирковић.

ПРЕДВЕЧЕРЈЕ.

Свио се месец у танак лук,
ко златна на небу жица.
Гледа га из горе мрки вук
и снена с гране тица.

Шаље му поздрав мали цвет
и свитњак скрај њива доље.
Пружа му руке песник клет,
воли га сетно поље.

За одсјај моли криви друм; —
нечија трепере срца...
Свира му тихо борја шум,
у вир га поток зрца.

И к њему хтео би ветар тих,
ко уздах ког љубав шаље.
Река му пева плави стих, —
пева и жури даље.

...Свио се месец у танак лук,
ко златна на небу жица:
гледа га очаран мрки вук
и песник, цвет и тица.

Радован И. Лазаревић.

ЛИМСКА ДОЛИНА ВАСОЈЕВИЋА.

Изазивају пажњу традиције и старине у овом дијелу наших насеља на граници старе Зете и Рашке. Прије ријечи о лимској долини под извориштима, при врховима Комова, од интереса је једна црта предања о ранијим временима у Лијевој Ријеци — матици ондашњег племена.

Лијева Ријека је огњиште традиционалног радоначалника свију родбинских група у Васојевићима и за њу су везане најраније успомене из племенске прошлости. У њој је више него код Куча или осталих племена сусједа текао један слободан и подвојен живот, најмање зависан од Турака, иначе једва дотакнут културним појасима истока и запада, спонтан, етнографски свјеж, индивидуалан и са свима цртама патријархалности. Она је најбоље очувала предања и из ње се развила цијела традиција васојевићска. Она је била крма племену и давала директиву и водство скоро у свима племенским односима споља и изнутра дуго послије пресељења у долину Лима из Комова.

Њен је значај водећи и у односима с Црном Гором у доба Св. Петра, владике Рада и Књаза Данила. Одатле се постављају најстарији војнички главари: главни војвода и сердар. За вријеме ратовања и сукоба са Турцима у другој половини прошлог вијека она остаје још увијек као најсигурније склониште свију Васојевића. Са коначним припајањем нахије (како се зове овдје лимска долина) Црној Гори и стварањем центра власти на Андријевици, немајући природних и економских услова за бољи развитак, Лијева Ријека остаје као један срез (капетанија) у Васојевићима, а сада и њени становници почињу све више да се пресељавају поред саплеменика око Лима или, у новије доба, у Метохију.

„Стари свијет" или „давњи народ" који је становао у Лијевој Ријеци и другим васојевићским крајевима прије насељења данашњих Васојевића, оставио је о себи тек једва неке очуване успомене. Шта је било са њим, не зна се. Ко је и какав је био тај „народ", опет се мало зна. Предање говори нејасно. Свакако се то негдашње становништво дијелом раселило, а дијелом „истражило". Као узрок помјерању и истребљењу у народу се казује „снијег и оштре зиме са сјевером" неродне и „зле године", помор од чуме, сеобе и т. д.

Према општем казивању Васојевића и давно запаженим предањима Лијева Ријека, у којој се најприје населио родоначалник васо-

јевићског племена, била је сасвим ненасељена у вријеме његовог доласка. По некима Лијева Ријека је била „окрајина старих Пипера", којима је тада служила за сточарење. Значајно је да ни у Лијевој Ријеци ни скоро нигдје у Васојевићима нема старинaчких родова (бpaства), и отуда су успомене на старо становништво врло тамне. У предању се помињу као „неки стари народи": Мацуре, Шпањи, Латини и племе Букумири. Старији људи веле да се у раније доба знало за неке њихове жртвенике и гомиле, стара селишта и слично; али је данас и сувише мало трагова о њима: казују већином гробља, црквине и какве остатке растурених зидова. Топографски називи и географски термини такође не пружају довољно података о њима, јер су скоро сва имена за села и насељене предјеле чисто српска. Сасвим су ријетки, необјашњиви и туђи називи или каква имена која указују директно на старо становништво, као што је то случај по Кучима и Зети, гдје има толико старосједилачких трагова и назива, који чувају успомене на раније становништво. Истина, постоје извјесни изрази као: ћафа, банда, шкала и слични и по неки топографски називи старијега времена, али су недовољни да би се могли извести сигурнији закључци о старосједиоцима. Више интереса има други крај Васојевића иза Комова око Лима.

Лимска долина је овдје својим положајем, климатом и плодношћу земљишта одвајкада привлачила људе да се на њеном земљишту настањују. Од коликог је значаја овај крај види се по томе што је у њему било једно од важнијих средишта Немањићске државе. Ту је основана била стара Будимља и постајала некадашња Будимљанска жупа. Послије емиграција и пустошења приликом неуспјелих ослободилачких покрета 17 и 18 вијека овдје се спустило од Комова моћно васојевићско племе и друга брaства из Брда и Црне Горе. Тим су обновљена ранија сједишта живота и ту створена сабирна област свих односа, које ово становништво има међу собом и са својим сусједима. У овом предјелу, поред свих мијена и страшних олуја које су туда бјесниле за доба турске владавине, сачувано је ипак доста трагова од далеких покољења људских. Има извјесних тамних успомена на „латине" и стари „римски свијет" Остало је и рушевина из српске прошлости. Ту су цркве и црквине, манастиришта и др. остаци доба Немањића, затим врло стара гробља, по који празан мермерни саркофаг, плоче са истрвеним записима, давно заборављене ћелије испосничке у пећинастим стијенама и затрпане зидине, којима је тешко одредити вријеме и о којима је уопште народно предање врло тамно. Ови се остаци сретају цијелим током Лима кроз Васојевиће, од његова извора испод Плава до клисуре од Тифрана. Колико је још закопаних споменика минулога доба. На српску прошлост и краљеве епохе Немањића подсјећају још предиони и земљишни називи. Испитивач се овдје осјећа у атмосфери историјских успомена једнога српскога краја, који је и по старини насеља и по етничким особинама маса представљао врло значајан дио негдашње Рашке и који је за дуго имао видну улогу у свима појавама државног, политичког и црквено-културног живота у нашој држави

средњега вијека. Али вријеме је истрло многе успомене, предње је изблиједило и ствари се испретурале. Неуспјели ослободилачки покрети, порази, плиме и осјеке становништва наносили су у насељима пустош; и заборав је покрио многе чињенице. Борба је овдје уништавала и рушила као ријетко у којем крају српских земаља.

До 17 вијека долина Лима, у којој су данас Горњи и Доњи Васојевићи, била је поред свих насиља добро насељена, о чему свједоче подаци М. Болице (1614). Ту се одржавала још Будимљанска епископија с манастиром Шудиковом, Ђурђеви Ступови и др. старине, чувале су се ту успомене прошлости и народ се одржавао. У познатом опису Болице ова су насеља представљена као један крај са доста густим становништвом. Тада се у (у 17 в.) јављају Клименти, који слазе из својих планина и нападају мирно насеље Лимске долине, грабе и односе плијен у заклоне својих неприступачних кланаца. Притисак ових горштака и порази иза устанака против Турака без сумње су главни узрок помјерања становништва и одступања приликом опште сеобе и бјегства патријарха. Почетак је овоме изгледа био раније. Зна се из историје да је у првој половини 17 в. настало муслиманизирање Срба у овим крајевима и Санџаку и да је отпочео најтежи притисак уопште на наш народ. У ово вријеме се јављају католички мисионари, који у вези са покретима и недаћама балканских хришћана раде на унијаћењу православних. Познато је да је цетињски владика Мардарије из Корнета имао везе са Римом, а затим патриарх Гаврило и други владике. Онда је и Будимљански епископ Пајсије, послије одржаног Сабора 1651, кренуо био да преговара са папом. Али ствар буде откривена, Турци, који су били у рату са Млецима, посумњају у припреме каквог устанка у вези са западом, па га ухвате и жива одеру. Доцније буде и патријарх погубљен. Настало је било тешко вријеме. Будимљанска епископија буде упражњена и многи манастири опустошени. Народ је иза овога морао трпјети муке, насиље је постајало све несносније, намети све већи и слиједовали су устанци. Још теже је зло настало послије пораза аустријске војске, и неуспјелих покрета и велике сеобе. И овдје као и око Пећи, Ђаковице и Призрена наплинули су Арнаути који су послије повлачења Аустријанаца промијенили фронт и често пристајали уз Турке да би пљачкали застали српски живаљ. Раније српско становништво долине васојевићске било је страшно проријеђено и крај опустио. Остали су од старосједилаца помуслиманизирана српска брaства, која су доцније потиснута, ријетке православне породице, од којих су многе изумрле, и први придошли насељеници које су Васојевићи ту нашли и заједно их са старосједиоцима Србима назвали општим именом Србљаци.

Клименти су послије поменутих преврата и сеоба ускоро захватили добар дио земљишта у долини Лима и стали се ширити планинама према Пештери. Потискивањем и надирањем заузму тако читаве крајеве од Нахије. Дивљи и самовољни, они су својом грубошћу изазивали мржњу и Турака и заосталих Срба. Али тек су се Васојевићи намножили и осјетили потребу за ширењем, дође до сукоба.

Сузбијање Климената било је у интересу и пећским Турцима због њихове нагле навале на Метохију. Штетили су и плаво-гусињским беговима. Стога су Васојевићи били каткад и помагани. Ови су се сукоби развијали онда, кад је једна струја Климената и других Малисора српско-албанског поријекла прешла преко превоја у Проклетијама и развила се по странама горњег Лима. Можда је отпор Васојевића и био разлог да та струја скрене према Рожајима, на Горњи Ибар и разлије се кроз Пештер до Сјенице и Новог Пазара, гдје се велики дио *асимиловао* са исламизираним српским становништвом. Цвијић налази да је ово клименачко кретање било око 1700 год. Клименти потискивани одоздо од Васојевића, а одозго од плаво-гусињских Турака најдуже су се задржали у Полимљу изнад Јерине Главе и захватили планине Виситор, Зелетин, Сјекирицу и Макру. Усељавање Васојевића овдје у долину између ових планина ишло је у почетку мирније јер је напуштене земље било довољно. Али у колико су Васојевићи придолазили и јачали у толико су се више сукобљавали интереси. Борба се завршила потпуним потискивањем Климената.

Отежавајућа околност при испитивањима о ранијем становништву, прије Васојевића, јесте што на цијелом простору овога насеља нема старинначких родова, који се сазнају као старосједиоци и који су могли боље очувати успомене на своју старину и трагове прошлости у насељу. Старији насељеници су овдје били потискивани и испретурани исто као културни трагови и друге успомене што су затрвене приликом познатих сеоба и навала Турака и Арнаута. Традиција је стога овдје доста испрекидана и није очуван јасан континуитет о старини и разним мијенама у насељу.

У лимској долини овога краја важнија су два дијела: Полимље и Хас, предјели најстаријих насељеничких трагова, који су затим највише пустјели и сада опет најгушће насељени.

Насеље Полимље не спомиње се, колико знамо, под овим именом нигдје у нашим изворима старијега времена, ма да је несумњиво једно од најраснијих васојевићских насеља и ма да се имена појединих села и мјеста полимских сретају у хрисовуљама 13 и 14 вијека. Нека од села у Полимљу помињу се у познатом Боличином опису скадарског санџака (1614). Било је у њима више остатака и трагова негдашњег живота, али се сада једва што разликује. У географском опису Хаџи-Калфе-Челебије помиње се крај Подмила, међу Скадром и Црном Гором, Пећи и Плавом, на 21 дан путовања од Цариграда. Ст. Новаковић налази да „место тачно упућује на долину Лима“, око Велике, Берана и Шекулара, садашње Васојевиће[1]). Стога вели да турско „Подмила“ ваља исправити у „Подлима“ или „Полимље“.

Предио овога насеља назива се Полимље по томе што су села непосредно с обје стране Лима у истој долини, гдје нема споредних улегнућа и вала, као што су краљска, коњушка с насељем Злоречице и друге у лимској долини Васојевића. Стога се ова насеља од

[1]) Споменик XVIII 61. стр.

Суђеске до Пепића и Велике обиљежавају тако посебним именом према другим предионим цјелинама области Васојевића. Назив Полимље је јасно по Лиму, а име ријеке Лима је остало из врло давног времена и изгледа, као име Ком, илирскога је поријекла. Лим напомиње арбанашко Љум (ријека), како то мисли Миклошић[1]). Од ове арбанашке ријечи изводе и у Васојевићима у народу име Лим. Али ако је Љум постао од лат. flumen, онда ова ријеч (Љум) није старија од Лим[2]). Ријека Лим спомиње се у споменицима XIII и XIV вијека. (Дечан. хрисовуља, 45 и др.[3]). У народним пјесмама се назива „Зелени Лим“. „Крени ђецу до Зелена Лима“[4]). Често се у народни пјесмама Лим назива „крвавим“ јер су се на његовом току кроз Васојевиће често дешавала крвопролића, и то не само чарке и омањи бојеви, него крупне битке, које су утицале на судбину цијелога краја и племена, и када су падале хиљаде мртвих, спаљивана читава села и народ робљен. Полимље је понајвише страдало и становништво се мијењало. Отуда мало очуваних остатака прошлости, а и успомене су старину измијешале.

Доња беранска нахија Васојевића назива се друкчије Ас или Хас. Простор испод Градине ниже Виницке па даље пољем и терасама на лијевој страни Лима, као и ближе насеље по десној обали, именује се и сада често Равни Ас. О постанку и значењу овога назива нијесмо имали поуздано објашњење. Једни веле да је крај тако назват по томе што је ту највише посједе имао неки Асо Климента, који је живио у давно вријеме ниже Градине на Ашком пољу и држао мноштво чивчија, који су по њему и његовим имањима назвати од других Ашани. Овај се назив доцније пренио на цијелу равну Нахију око Бојане, а доцније насељеници Срби, који су ту дошли прије Васејевића назвати су по томе Ашани. По другима „похасити се“ значи одметнути се, и отуда Хас — земља незадовољника, одметника. Неки име хас (Ас) објашњавају тиме што је у томе крају живјело једно пастирско племе под именом Ашани, и да је доцније, прије данашњих насељеника, било потиснуто, а назив Ас остао као успомена на негдашње становнике. Значајно је да у западним крајевима западне Мораве зову и данас Ашанима оне који се баве сточарством (у Врњцима се продаје и једна врста сира под именом ашански сир). Исте Ашане зову тамо друкчије црновунци. Можда су се неки такви Ашани, како неки сматрају, бавили и овдје дуго сточарењем и држали ту стоку на испаши. Неки опет назив Хас изводе отуда, што су Турци називали тако лијепа и отворена мјеста. Међутим хас је означавао код Турака још државну земљу. Према законодавству султана Сулејмана (1520—1596) освојена земља дијељена је по катастру на земљу државну хас и на тимаре и зијамете (војничке посједе[5]).

[1]) Vergl. Gramm 1². 167.
[2]) Rječnik Zagreb. Akad.
[3]) Man. Serb. 96.
[4]) Вук. 2, 535.
[5]) в. Споменик XVIII. Ст. Новаковић, Хаџи-Калфа или Ћатип-Челебија географ 17. вијека.

а Лајбниц из појма бесконачно-малог, т. ј. из идеалног света. Јер бесконачно-мала је она величина, која је мања од најмање познате или раније замишљене мале величине. Исто тако и бесконачно-велика је она величина, која је већа од сваке дате величине. Јасно је да то нису апсолутно бесконачне величине, већ да теже ка њима. И јасно је да то нису сталне величине, јер би већ тим самим биле коначне. То су дакле промењиве величине, које теже ка бесконачности као својој граници, а да је не достигну. Граница бесконачно-мале величине јест нула, непостојање никакве величине, а граница бесконачно-велике величине јест свемир, т. ј. апсолутна бесконачност која обухвата све могуће бесконачности, несхватљиво и немерљиво све.

Стога изгледа увођење појма бесконачно у математику као неоправдано Али то је увођење толико препородило и унапредило математику и учинило је неопходним оруђем целокупног људског знања, да је немогуће и мислити о суштини тога појма, већ једино о његовој корисности. Јер корисност неког појма је најбоље оправдање увођења његовог.

Непрекидно простирање материје, физички континуум, немогуће је физички доказати, јер је физички немогућа дељивост материје до бесконачности, т. ј. немогуће је утврдити да се бесконачни делови материје додирују. Привидна хомогеност материје је наше измирење са приближношћу иако још увек врло далеком од стварности. Да ли је математички континуум могуће доказати? И зар доказ континуума не би скинуо са дневног реда и питање бесконачности? —

Али ми смо сигурни да је са данашњим математичким средствима, са данашњом Алгебром, немогућ доказ математичког континуума. Ми можемо продужити низ целих бројева, позитивних и негативних, колико год хоћемо, т. ј. можемо увек измислити један број већи од свих раније измишљених бројева. А између два ма која цела броја можемо уметнути колико хоћемо нових бројева, т. ј. сваку јединицу можемо разделити у делове до бесконачности. Сваки од тих делова може се сматрати као нова јединица и то дељење продужити докле се хоће, т. ј. немогуће је доказати немогућност нових уметања делова ни додиривање, т. ј. непрекидност стварних бројева. А међутим та непрекидност изгледа као сигурна. Стога је питање континуума још увек актуелно.

Све тачке једног континуума можемо поређати једну до друге и тако добити једну непрекидну линију. Ту линију можемо замислити као несвршену, бесконачну. Од ма које тачке на њој она је — десно и лево — бесконачна. Међутим ако узмемо другу тачку десно или лево од прве, онда ће се и једна и друга бесконачна страна линије променити; једна смањити, а друга повећати. Може ли се бесконачност смањити или повећати једном коначном величином? Или чак једном бесконачном величином? И зар бесконачно већ не представља величину која се не да мерити и која остаје бесконачна, ма колико се од ње одузело или њој додало? А опет зар се не мења бесконачност додавањем или одузимањем коначних количина, и зар се те бесконачности не могу поредити?

Број један можемо разделити на бесконачно много делова, т. ј. између нуле и један постоји бесконачно стварних бројева. Узмимо онда само једну петину, па ћемо имати две неједнаке бесконачности, јер и прва петина има бесконачно стварних бројева као год и остале четири петине, а међутим је прва четврти део друге. Тако нам изгледа да на бесконачност можемо применити операције са коначним количинама, али то је само обмана.

Али бесконачност и нула, као две супротности, имају права на употребу, а њихова употреба се показала као врло плодоносна, па дакле и праведна. Отуда је оправдана употреба знака бесконачности као и израза $\frac{1}{\infty} = 0$; $\frac{1}{0} = \infty$, и т. д., што ће рећи: ако се број један подели на бесконачан број једнаких делова, ти су делови нуле и обрнуто.

Мислиоци свих времена бавили су се питањем бесконачности.

Човек, коначан физички и временски, не може имати ни мисао сем коначну, т. ј. не може схватити бесконачност. Не постоји човек који би могао схватити и замислити бесконачно — много ствари једне групе, па не постоји ни појам бесконачности. Бесконачност се може мерити и поредити само познатом бесконачношћу, па како ми не познајемо ниједну бесконачну величину, то је немогуће и поредити и мерити бесконачност. А оно што се не може мерити, не може ни бити предмет науке. Извесне ствари без граница у извесном смислу су неодређене а не бесконачне. Јер „смешно би било да ми, који смо коначни, предузмемо да одредимо нешто, и тако га претпоставимо коначним, старајући се да га разумемо, па нећемо одговарати онима који питају, да ли је половина једне бесконачне линије опет бесконачна, и да ли је бесконачан број паран или непаран, — нека то испитују они који уображавају да је њихов разум „бесконачан“ (Descartes).

Идеја бесконачности не може доћи из искуства, јер сви искуствени предмети су природно коначни, па је идеја бесконачности нужно дата a priori. Огледом је немогуће утврдити ни бесконачност ни коначност света у простору и времену. Међутим ако кажемо да свет нема ни почетка у времену ни граница у простору, тај нам појам изгледа превелик, несхватљив; а ако кажемо да је ограничен и по времену и у простору, онда нам тај појам изгледа премали и немогућ. А време и простор нису ни ствари, ни њихове особине, већ облици посматрања појава код ствари.

Просто је преувеличавање говорити о бесконачној љубави или мржњи, доброти или злоћи, као што је бесмислица говорити о бесконачном троуглу, јер чим је троугао — мора бити ограничен, т. ј. коначан, или о бесконачној брзини, т. ј. да тело може да пређе ма који размак не трошећи нимало времена.

Варљиви изглед небеског свода учинио је да човек прво замисли земљу као да је она центар света, центар небеске лопте, која се око ње окреће са сунцем и свим звездама, па да после осети да је сунце центар те лопте и да се земља око њега окреће, и тек најзад да

увиди да је и сав сунчани систем само зрно песка у непрегледној пустари неба, кап воде у океану. Изнад, управ изван овог видљивог дела простора налази се други, изнад њега трећи, и т. д. и никад се границе неће догледати, као што се изнад маколико великог броја може замислити још већи и увек ће се моћи, јер граница измишљању нема. То јест — простор нема одређених граница, али то не значи да је бесконачан. Неодређено, то је право име обично схваћене бесконачности.

За домашај нашег искуства ми можемо рећи: бесконачно се не налази нигде; оно не постоји у природи и ми га не можемо никако сматрати као основ наше разумне мисли. Операције са бесконачношћу су тачне само уколико се врше са коначношћу. Улога која остаје бесконачности је само улога једне идеје, т. ј. једног схватања разума, које прелази свако искуство, али идеје у коју ми можемо имати поверења без устезања.

М. В. Јојић.

НЕШТО О ПОРЕКЛУ МУТАПА ЛАЗАРА.

Г. Петар Шобајић, професор, изнео је у свом чланку „Неке знамените породице у Србији пореклом из Црне Горе“,[1]) врло прегледно порекло појединих виђенијих породица у Србији. Том приликом дотакао се и порекла чувеног рудничког војводе из првог и другог устанка Лазара Мутапа. Како г. Шобајић само напомиње порекло Мутапово, ја сам у могућности мало више да кажем о његову пореклу као и о узроку што га је натерао да бежи из Цуца. Испитујући неке важније догађаје и личности из прошлости Црне Горе, наишао сам на доста сигурне податке о Мутаповом пореклу. Пре свега, изгледа ми, позитивно је да је Мутап са сред Цуца, а из села Липе од јуначке куће Поповића.

Оно што напомиње г. Шобајић да је г. Лубурић утврдио порекло Мутапово из Роваца, изгледа ми нетачно. Све чињенице говоре, да је Мутап из Цуца са Липе и то од Поповића, а како сам до тога дошао видеће се напред.

Као прилог мога тврђења наводим и Ердељановићеву забелешку[2]) која се такође слаже с мојим испитивањима.

Испитујући поједине заслужне личносто из наше историје дошао сам у додир с многим старим људима из Цуца и том приликом су ми сви потврдили да је Лазар Мутап од Поповића с Липе. Његово бегство с Липе сви ми једнако причају, да се ни у чем не разликују. По њиховом причању, Лазар је био син попа Вукосава, а унук чувеног попа Марка. Поп Вукосав се подели са својим сином Лазаром и изгледа нису се слагали. Лазар је био доста млад и кад би год

[1]) „Записи“ књ. II, св. 3. — Цетиње — Март, 1928. г.
[2]) „Стара Црна Гора“ стр. 680. — Београд 1926. г.

ишао на рад, за сваки случај носио је увек са собом и своју омиљену кратку пушку. Једном приликом кад је орао, примети га његова мајка, па ће рећи своме мужу попу Вукосаву: „Ено ти Лазар преора њиву и по ње ти закроји“. Како је поп Вукосав био напрасит и љут, докопа ханџар па право к сину. Без икаквог разговора махне ханџаром, прекине „гужве“ с којима вуку рало волови, а потом појури на сина с мачем. Лазар почне бежати непрестано вичући: „Не бабо, не бабо“. Па да би га мало заплашио, а како је држао пушку напред, то преко рамена испали као да ће у вис, али се она случајно омакне па посред попа Вукосава. То се место и данас зове „Попова Главица“. Тако је Лазар случајно постао оцеубица. Знајући што то значи кад „крв падне“, није смео чекати своје рођаке но спреми све што му је најнужније, па умакне пут Херцеговине, оставивши све своје.

Прво је наишао на корјенићске Турке. Занимљива је једна прича о састанку његову с корјенићским Турцима, а која се и дан данас упорно одржава. Кад је дошао у Корјениће затекне тамо Турке где седе, пуше дуван и пију каву. Назове им Бога, па кад опазише е је Црногорац, понудише га да седне и одмах му понудише и дувана. Обично су знали Турци да су Црногорци љубитељи дувана, а нарочито што су у погледу тога били увек у оскудици. Лазар прими и у разговору објасни им што се с њим догодило, па их умоли да му покажу пут за Мостар. Турци му то радо учине, па му неколико пута понуде дувана говорећи, како они знају да су Црногорци оскудни. Али сада долази оно што је нарочито карактеристично. Лазар је имао последње 3 цванцике па их извади и рече Турцима: „Ево Турци за ово што сте ме дуванили, ја нијесам научио џабе да пушим, па сам воли и без дувана но да ми се примијети е тражим џабалук“ и оне цванцике баци пред њима. Турци се овоме изненадише, јер ово нису очекивали, па кад видеше да имају посла с једним поштеним човеком, вратише му паре натраг и још му дадоше доста дувана на „пешкеш“.

Лазар је даље по упуству Турака отишао у Мостар и тамо живио неко време, затим се премести у Травник, а одатле у Сјеницу. У Сјеници је остао неко време, па је тек онда за време првог устанка пребегао у Србију. Док се бавио у Босни и Санџаку учио је правити мутапе (коњске покриваче) отуда је кажу и добио име Мутап. Тек када је прешао у Србију Мутап се истакао као велики јунак, а у другом устанку био је чак и руднички војвода. Народна песма га је опевала као народног јунака и хероја, а нарочито кад је пристао да замијени Вожда, кога је Арапин био позвао на мегдан. И ако ово није историјски факт, ипак је овде једна изразита карактеристика својствена особито Црногорцима, а то је двобој мегданима. Око 1812 године послао је заиста писмо владици Петру I, као што напомиње и г. Шобајић у поменутом чланку, у коме нарочито наглашава и моли Владику да му одговари, има ли ко на Липи од Поповића, па ако има нека их упути пут Србије а он ће их тамо населити у „богатој околини Чачка“. Кад је добио писмо, Св. Петар позове к себи Луку Муратова Поповића, стотинаша, па га упита имају ли

кога Поповићи у Србији. Он му у трен ока одговори да имају Лазара, који се тамо прозвао Мутап. „Ево сам сад добио писмо од њега“, рече Св. Петар, „ма ти га неђу дати, но му ти пиши, нека они чепркају отуда, а ми ћемо одовуда, па дако се негђе сретемо“. После овога су Поповићи чешће добијали писма, у којима их је он стално к себи позивао, али му се они нису могли одазвати.

И Краљ Никола је тачно знао одакле је Мутап, а то нам сведочи један факат с Цетиња.

1908 или 9 године искупили се Црногорци на Цетињу и нешто их Господар запиткивао. Наједанпут ће рећи: „Зна ли који, Црногорци, окле је Лазар Мутап?“ На то ће један Поповић, отприлике стари официр Зрно Николин: „Са сред Липе Господару и то од нас“. — „Имаш право Зрнаљу“, одговори Господар, а Зрна Поповића увек је звао Зрнаљ, јер му је то био један од најмилијих официра.

Дакле, према свему овоме што смо навели, порекло Мутапово је ван сваке сумње из Цуца и то од Поповића. Свако друго довођење порекла ма одакле, сем из Цуца, илузерно је и нетачно.

Ђ. Мрваљевић.

НЕКОЛИКО ДОДИРНИХ МЕСТА У НЕМАЧКОМ СРЕДЊЕВЕКОВНОМ ЕПУ И НАШИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА.

Једно од врло интересантних питања у проучавању наше народне поезије јесте и питање о оригиналности многих њених мотива, епизода, па и читавих песама. Веза између нашега епа и националне историје толико је спонтана и јака, да се у нашим народним песмама тражио и налазио највише историјски елеменат, отуда је та страна наше народне поезије најбоље и најдубље проучена. На страни елеменат није се увек обраћала највиша пажња, и ако је тај елеменат у расправама о нашим народним песмама често истицан и наглашаван. Изгледа, међутим, да је средњевековна књижевност европска — мисли се на њен најпопуларнији и најомиљенији део, „романе“ и приповетке — оставила врло јаких трагова, не само на нашу писану, него и на усмену, народну књижевност. Несумљиво је да се за многе кругове мотива источњачког или западно-европског порекла могу наћи, ако не аналоге, оно бар слична места, мотиви, ситуације или и читаве епизоде. Многе наше песме могу се, сем тога, поставити као паралеле уз овај или онај немачки, односно германски еп, средњевековну легенду или руску билину, и утврдити многе додирне тачке, слабије и јаче.

Али овде немамо намере да улазимо дубље у тај однос, него да утврдимо само неколико занимљивих мотива, за које, изгледа, да се могу наћи извесне сличности у немачкој епици средњег века. Не правећи, дакле, од тога никакве дубље закључке и не полажући

на њих никакву важност, овде ћемо само то питање додирнути. Према томе нису у питању никакве паралеле, него занимљивости, које могу имати користи за онога ко буде покушао да једним прескоком обухвати духовни опсег, дужину и ширину, стваралачког духа у нашој народној епици. Такав рад би нам донео, можда, и сазнање да се за многе контуре духовног развитка нашега народа могу наћи аналоге у историји духовног развитка других народа. Далеко смо, међутим, и од помисли да овде додирујемо културно историјске проблеме; мисао је била: да наше народне песме могу у овом погледу пружити лепе и корисне прилоге. С том мишљу, углавном, и приступљено је овоме скицирању.

Прва од песама, која би на овом месту била од интереса, јесте „Женидба бега Љубовића“[1]). У њој се налази мотив да девер, односно просилац, вара свога пријатеља, младожењу.

> Очаран необичном лепотом невестином обљуби Иван Каилић, девер у сватовима беговим, невесту на првом конаку, под шатором, преко јенђибуле, којој услугу плати новцем. Прве брачне ноћи пита она мужа са „синоћне хаљине“, а овај се досети да је преварен, па хоће да погуби свога неверног побратима, али сам изгуби главу при том. Иван бежи. Млада удовица копни и чезне, док овоме не испаде за руком да јој преко некадашње јенђибуле, Физлипашинице, не закаже састанак „у поље мостарско“, гдје га она и грли и љуби. Он ју одводи и као што би се и очекивало, „покрсти је и веза је за се / шњоме диван пород изродио“.

Једно место захтева и коментар. Песник — певач је хтео да девојка погреши из „незнања“, па ју зато и пушта да свога мужа пита за „синоћне хаљине“. Из њеног понашања, међутим, и пре и после проведене ноћи с Иваном, види се да га воли, а то свакако не долази „из незнања“. Певачу су горње речи очевидно требале само зато, да би се превара одмах открила. Грех није, дакле, несвесно него свесно учињен. Песма има и неколико варијаната. У једној од њих није девер, него слуга јенђибулин тај који девојку заводи, и који је у сватовима да би пазио на невесту, да јој ко „не би косе измрсио“. У другој[2]), која опет има неколико варијаната, хоће да заведе Маркову младу „дужде од Млетака“. Девојка привидно пристаје, али под условом да се овај обрије; кад он то учини, она све казује Марку. За овај мотив о бријању Халански налази згодну паралелу у полемичким списима руским. Хтео папа, прича се ту, да се „поигра“ с једном женом, и она пристане, али под условом да се овај прво обрије. Папа то и учини, али га жена превари. Да би сакрио срамоту прогласи онда папа да му је Бог јавио да браду треба бријати, да би тако и он и свештеници личили анђелима, који су голобради[3]).

У горњој песми има и једно место које треба поменути, јер је ради њега ова варијанта и додирнута. Дужде убеђује девојку, на

[1]) Вук III стр. 519.
[2]) Вук, II, 55.
[3]) Юужнослов. Сказания о Краљевичѣ Маркѣ, 466.

њену примедбу да је он кум, и да ће се због тога проломити над њима небо: „Ој не лудуј моја мила кумо /ја сам досад девет обљубио/ кумо моја, кума крштенијех/, а вјенчане двадест и четири;/ ни једном се земља не провали/ нит' се небо више нас проломи/; већ ти сједи да се милујемо“.

Читајући ове песме и нехотично се сетимо Готфридовог[1]) епа, *Тристана и Изолде*. Нешто слично, и ако као из даљине, потмуло и нејасно веје из горњих обрада.

Готфридов спев у неколико потеза изгледао би отприлике овако:

Тристан иде да проси лепу Изолду за краља Маркеа, па ствар сврши повољно и поред свих препрека, које му стоје на путу као убици њеног ујака. На путу к Маркеу несрећним случајем пију љубавни напитак, намењен за Изолду и Маркеа. (Код Вагнера Тристан воли Изолду, али прикрива љубав). Моћна љубавна страст одстрањује све обзире и везе. Преварени краљ уверава се о том доста касно, па отера љубавнике који иза тога у једној усамљеној пећини проводе најсрећнији живот. Доведени поново на краљ двор, буду растављени, јер Тристан мора да бежи. Тек сада настаје доба туге и бола. Рањени Тристан може бити излечен само Изолдином вештином. Чувши за то, жури она у помоћ, али долази касно, јер је његово срце већ подлегло љубавној чежњи. Љубавни жар ломи и њено срце. Сахрањују их једно уз друго.

Не мислимо онда ни да интерпретирамо садржаје. То би могло завести да се траже сличности и онде где у ствари и не постоје и да се праве закључци, који се тешко могу одржати. Неколико момената ипак се могу истаћи као заједнички. Просилац, девер, занесен лепотом, заводи невесту. (У Тристану љубав побеђује тек после напитка, који треба да буде и једини узрок, и ако то уствари и није). Растанак после сазнања њихових односа, љубавна чежња растављених и поновни састанак. И најзад, величање слободне љубави, коју песник — певач намерно меће у уста дужду од Млетака, потсећају на односна места из Тристана и Изолде.

Јесу ли ово одиста саме случајности, или је и каква друга веза могућа, не може се одмах утврдити. Мислимо да ће ово последње пре бити, јер је и код нас, у нашој књижевности, постојао нежни роман о Тристану и Изолди „у XVI. веку или и раније, а до нас је дошао преко једне непотпуне и бледе версије“. Од тог романа није, међутим, у нашој рукописној књижевности остало ни трага, сем факта да је постојао. Али у толико је вероватније да је у народном памћењу остало мутно сећање на извесне моменте тога занимљивог романа, па да су одатле и ушли у песму. Његова релативно позна егзистенција у нашој књижевности утврђивала би још јаче ову претпоставку.

[1]) Готфрид од Штрасбурга је познати Немачки епичар с краја 12. и почетка 13. века.

Песму „Женидба Сењанин Тадије“[1]) хтели бисмо да поставимо поред мотива из Волфрамова[2]) епа, „Вилехолм“, али не као паралелу, и ако би се то можда могло на први поглед, него као занимљивост, случајност.

Отмица девојака у нашим народним песмама врло је честа, па песме с тим предметом чине прилично бројну групу. Садржина једне прелива се у садржину друге, тако да се тешко конструише њен основни тип. Горња песма је врло изразита и за наш циљ свакако једина, у колико знамо, која може бити узета у обзир.

Почиње уводом, који је готово правило у нашим народним песмама, нарочито ускочким. Седи се, пије и разговара. Тадији нуде главари девојку, али се он зариче да ће се оженити само Туркињом. И ако то не одобравају, ни главари, ни његов брат Иван, одлази он у „турску крајину“, налази „Ајкуну лијепу ђевојку“ саму, проводи с њоме ноћ, „док огрије од истока сунце“, па онда бежи, пошто је убио Кариман-ћеају, који га је затекао у кули. Бежање је скопчано с великим препрекама, јер га дочекују нове страже и нове карауле, док не „доби четрдесет рана“. Диже се у потеру и читава војска. Изнемогао од рана, склања се у пећину и, пошто је потера већ близу, ставља хајкуни на вољу да га остави. „Заиста те оставити нећу, док ти чујем у костима душу“, одговара она. Опкољен у пећини, брани се Тадија помоћу Хајкуниним, која пуни пушке, па и сама пуца и убија Турке. По пуцњави џефердара, и по рањеном коњу који је добегао, дознају Сењани да је Тадија у невољи, па журе у помоћ, те растерају и поубијају Турке.

Вилхелм у Волфрамовом спеву, испеваном по француској песми *Битка Алисканска*, одводи жену неком паганском краљу. Напуштени муж и њени сродници скупљају велику сарацентску војску, да ју поново отму. Они првобитно и побеђују, и опколе хришћане у замку Оранжу. Једва успе Вилхелм да одмакне из опседнутог замка, да би нашао помоћ. За то време његова жена наоружана заповеда одбраном, брани храбро замак и одбија непријатељске нападе. После великих тешкоћа доводи најзад и Вилхелм помоћ, која потуче Сарацене и примора на повратак. Мотив је у главном исти. Место опсаде у замку у нашој песми је опсада у пећини. Вилхелм иде да тражи помоћ, а његова жена наоружана брани замак тукући непријатеља, и ако зна да су тамо и отац, и муж, и сродници, и да су дошли ради ње.

Тадија рањен остаје у Пећини, али зато коњ врши улогу гласника. Хајкуна не само да пуни џефердар, него и сама гађа, и убија, што се изрично каже, и ако зна да су њени најближи сродници, отац и браћа, међу Турцима на које она нишани, и ако зна да су они ту ради ње.

На једној страни муж—љубавник, и љубав према њему, на другој отац, браћа и сродници. Верност према мужу, односно љубавнику

[1]) Вук VII, 6

[2]) Волфрам од Ешенбаха, познати, дубоко мислени епски песник немачки с краја 12 и почетка 13 века; писац „Парцифала“, једног од најчувенијих спевова немачке књижевности.

побеђује и раскида сродничке везе са оцем и сродницима. У немачком спеву је верност нарочито потенцирана. Гибурга, тако се зове одведена и покрштена краљица, има поред оца и сродника у сараценској војсци и свога ранијег мужа, па ипак све то жртвује своме мужу завођачу.

У Волфрамовом спову следи и један додатак, у коме он уздиже човечност изнад религије, и мири у неку руку паганство са хришћанством. Слична црта налази се и у нашој песми. Јављајући Иву, брату Тадијину, који је довео помоћ, да је Тадија у пећини, и да је рањен, моли га Хајкуна да ју не прекорева за то, јер да ће се иначе „млада објесити.“ Овај, и ако је био одлучно противан женидби Тадијиној са Туркињом, па га чак и затварао ради тога, одговара јој, умирућући је: „Ти се не бој моја снахо драга, / ако умре дијете Тадија, / никад тебе прекорити нећу, / а оћу те снао удомити“ — обрт, који се иначе не би могао очекивати по оном што дознајемо, о Иву у почетку песме. Човечност изнад вере, и признавање верности и оданост, нашли су израза и у нашој песми. То што би од нашег певача и песника с правом захтевали и очекивали, за Вохфрамово време била је смела новина, каквих има врло ретко у књижевности онога доба.

Занимљива је најзад, да само још њу додирнемо, и епизода о смрти Атилиној, хунскога краља, који је прве брачне ноћи са Халдиком, девојком германског рода, умре од крволиптања. Легенда је мотивисала догађај: да је Халдика убила Атилу да освети своју погубљену браћу, и своје племе, које је овај био потлачио. У збирци С. Милутиновића [1]) налази се песма следеће садржине:

Јакша капетан проси сестру Ћуприлић везира и прети да ће је узети на силу, ако је неће дати на лепо. Сакупљени главари су готови да је не даду, али девојка неће да се замеће кавга „око женске главе“, а она зна, вели, шта ће радити. Сватови је доведу, али она не само да неће да се покрсти, него у ложници, прве ноћи, сасу у Јакшу „двије пушке мале“, те Јакша паде сав у крви на патос од куле. Онако рањен, и у мукама, једва девојку спасе од освете. Одавде следи слаб и мало вероватан додатак, како се Јакша вида, како узима после девојку и зида цркву Ружицу.

Али по себи се разуме да се на основу оваквих епизода не могу правити никакви дефинитивни закључци. Паралелних места у нашим песмама и немачкој епици, можда још и интересантнијих, нашло би се несумњиво врло много. Ићи, међутим, даље за сличностима ове врсте, и ако би се могло доћи до занимљивих закључака нисмо овде поставили себи у задатак. Овакви пабирци могу, као што је већ речено, интересовати само историчаре развића људскога духа, кад у сличним социалним и културним приликама разних народа траже одјеке једне исте, заједничке, тако рећи, универсалне мисли.

Рад. Меденица.

[1]) Пѣванія, 101)

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

ЦРНА ГОРА И СРБИЈА[1])

ПРЕПИСКА ВЛАДИКЕ РАДА СА СРПСКИМ ВЛАДАРИМА И ДРУГИМ ЛИЦИМА ИЗ СРБИЈЕ.

Изузевши за писма чисто приватне природе, Владика Раде сачињавао је копије готово свих својих званичних и полузваничних писама. И ако не можемо рећи, да су сачувана сва писма Владичина, можемо ипак (изузевши за год. 1848—1851) утврдити да их није много ни изгубљено. У Државном Цетињском Архиву чува се 1395 копија Владичиних писама, писаних већином његовом руком. Осим ових писама нашао их је Г. Павле Поповић по разним европским архивама нешто око 300, но од многих ових писама сачуване су копије, тако да ће бити у свем сачувано Владичиних писама око 1550.

Као што се види из књиге Г. Лаврова: Петар II Петровичъ— Нѣгошъ. Москва 1887; он је имао на расположењу и Исходящій

[1]) У бр. 6 књ. II Записа из преписке Петра I и војводе Мићића случајно је изостало ово писмо:

Петар I. војводи Јовану Мићићу.
(април 1821.)

Високоблагородни Господин војевода Мићић

Примио сам исправно Ваше љубазно писмо, на које Вам благодарим. Ја се радујем чујући неке веселе гласе од тијех странах. Бог, којега со слезами моли(м), да управит народом християнским. Друго Вам од овога краја немам што писат, нако да нам с једне стране пријете Херцеговски и Босански, а с друге Албански Турци, от којијех нигда мира и покоја немамо, како ће вам словесно ваши писмоносци јавити.

В прочем љубезно вас поздрављајући остајем

Ваш покорни слуга
и свакога добра желатељ
[М. Ч. Петрович]

Журналъ Владичин за 1848 до 1851; кога данас нема у Држ. Архиву Цетињском. Ради тога се и обратио Г. Поповић, као што ме извјештава, недавно Г. Лаврову с питањем, да случајно није он сачувао преписе Владичиних писама из и ових година, у ком случају бисмо, с малим изузетком, имали сву преписку Владичину.

Преписка Владичина са Србијом није велика. Нема сумње, да је била већа, али је изгубљена. Тако су сачувана с кнезом Милошем два писма Милошева и једно Владичино; а к овима писмима могу се додати још три писма: једно црног. сената кнезу Милошу, једно митроп. Мелентија Владици и једно Владичино њему.

Из преписке с кнезом Александром има 14 писама и то 7 Владичиних, 3 кнеза Александра Владици и једно Сенату, Овдје иду и два писма Владичина Гарашанину. Од кнеза Михајла Владици сачувано је само једно писмо, док копије одговора нема, а то је писмо било вјероватно с више других у изгубљеном Исходјашчем Журналу.

Као што се види из писма кнеза Милоша од 24-II-1831 изгубљено је писмо Владичино, којим је саопштио Кнезу смрт Петра I. Исто тако изгубљена су и писма кнеза Александра од 8 октобра 1840, од 27 септембра 1843 и од 30 децембра 1844. Владичино писмо књазу Александру од 14 априла 1849 такође је изгубљено.

Не види се, да ли је Владика одговорио кнезу Михаилу на његово писмо од 27 јуна 1848.

Владичина преписка са Србијом поредана је хронолошким редом.

Душан Д. Вуксан.

Милош Обреновић Владици Раду.[1])

(24-II-1831).

№ 491.

(Ваше Преподобије)

Содржаније писма Ваше(га Високопреподобија од) ..... године, извјештавајуће ме о смр(ти Њ. Високопреосвештенства) стрица Вашег и старца Митрополита Петра Првога) погрузило је и мене не малом жало(стију и ако томе) било се и поодпре надати; човек (је смртан, мора умрети). Ваше (Преподобије) тим случајем (је погружено, особито у ова крити)ческа времена, но дужно је и оно (порадити о уклоне)нију (свију сметњи); тако је (суђено, смрт је морала по(сетити Црну Гору тим уд(ар)ом.

Једно што ме за изгубитом тим теши (јест то, што сте) Ви преподобни господине наместником (његовим наиме)новани и признани. Човек млад и као (Ви по)знати, пун љубави к отечеству у стању научити (се) и све даље напредовати; то су својства, из којих (отечеству) Вашем велика полза море произићи. Упот(ребите) их полезно,

[1]) Управо архимандриту Петру.

и имајући у очима једино благоденство (народа, којим) сте позвани управљати, љубећи и грлећи сваког (Вашег пода)ника, правога бранећи, а кривога казнећи и живећи (у миру) и љубави с онима, који су Вам додани, да с њима (пра)вленија делите, учинићете отечество срећним. Напре(дујте) у том срећно, то Вам желим и ја и сваки по(штени) усердно.

Моје пријатељство к Вама биће продуженије оно(га) покојному стрицу Вашему. У свако доба и у свако (време ја Вам обећавам да) готов стојим к служби (Вашега преподобија)..... овића до Вас, долазим јавити ... мој бивши у Ст. Петербургу пре .... тили и донели неке препоруке и за .... будући, сообштити Вам и(х) препоручио би (да пошаљете) два одабрана и повереније Ваше имајућа човека, (да се о) истим препорукама с њима разговорим. (Знајући да се) скадарски везир с Босном на Султана (спрема, ја за моју) политику сходним налазим остати (у миру и тишини и) не мешати се у њина дела. Но судим (да би то за) Црну Гору пробитачније било, кад би првоме од помоћи бити и неколико оружаније људи, а за плаћу дати му (могла). Не знам како је Ваше у том призренију рас(положеније); ја му не могу помоћи. Вама стоји на вољи дати му рукопомоћ, али не дати. Но ово долазим нарочито советовати Вам: Немојте да узнемирујете везира реченога; Црна Гора више пута била се с њима и није могла на крај изаћи, Црна Гора не може без Скадра ни сушчествовати, она и рану своју има од њега и трговину своју посредством њега распространзава. — Ако јошт задате везиру слово, да га нећете дирати, моћи ћемо за Вас и веће ползе с њиме уговорити. Она му је више пута реч задавала, да га неће дирати, и опет је слово нарушавала. Што је пре било, нека; немојте да под Вашим правленијем такво што буде и догоди се. Слово задано држите свето и нерушимо, облаци да се скруше над Вама, пак од задане речи не ударајте. Дуго искуство научило је мене да одржаније задана .... мој успех до данашњ... Немојте да помисли .... од куће, сад могу ... љити; но ја предвиђам, да .... вратити, пак би Вам после ... стао враћати зајам.

Препоручујући се Вашим светим (молитвама и пријатељ)ству, остајем

Вашег (Преподобија)
по(корни слуга)

У Крагујевцу
25. фебруара
1831.

Милош (Обреновић)
Кња(з Сербски).

Митрополит српски Мелентије Владици Раду.[1])

14-XI-1832.

Ваше Преп(одобије)!

С највећим прискорбијем узимљем ... Вашему преподобију. Брат мој у Х... епископ ужички Никифор Вукосављевић ... своје месеца септемвра без мог соизволенија ... с светотроичким игуманом Пајсијем К...

[1]) Тада још архимандрит.

Колико је тим својим бегством ... књазу и мени, толико је безчестија нанио .... је био предстојатељем. Да се не би оволико безчестије ... носило, то књаз наш пише сенату црногорског народа ... да би истог Господина Никифора вратио опет к ста ...

Ја пак обраћам се к Вашему Преподобију ... цркве наше у Црној Гори, и молим да Ви као духовно ... представите Совету поменутом, колико је безпутно бегство Гна Никифора, а колико безпутније било би пребивање његово у Црној Гори, и тога ради да Ви с Ваше стране подкрепите представленија књажевска код Совета, како би овај наредбу учинио, да се Г-н Никифор врати. Ви ћете поне знати, да Епископу једном никако не пристоји оставити стада свога самовољно, Ви ћете знати, да је то противно дужностима, које посвећени Епископ себи налаже; Ви ћете знати, да је то противно и оној заклетви, коју при посвећенију Епископ задаје. Господин Никифор, ако није ктео или могао више епископствовати, могао се јавити мени, као свом началнику, од кога је зависио, и као старцу к ... повести Патријарховој, посветио за Епископа, могао ... мене торжественим начином одпуст од службе и ... ати, где хоће, пак онда да се удали, куда му је ... као честан човек, и опет није морао бегати ... но могао је отићи у свој манастир и тамо ... на молитву.

Достављајући Вам ово на разсмотреније, молим, да не би ... ли, и ово сообштити Совету Црногорскому. Господин Ники .... може никоим начином полезан бити Црној Гори, нит' јој ... свашченодејствовати. Он је постављен за У ... ереја, он ужичко стадо и треба да пасе, а не Црногорско .... црковни тако гласи, да епископ у туђој епархији без соизволенија архиереја исте епархије, не може свјашченодјејствовати; Црна Гора пак туђа је епархија, и не она, на коју је Г-н Никифор епископом постављен; у њој и нема архиереја, који би господ. Никифору могао дозволити, да место њега свјашченодејствује; тако у њој не може ни служити, разве ако оће против обреда црковни да иде, а епископ да иде против такови, то не би требало ни да се може помислити, а камол' учинити. И, кад би Црна Гора употребила за Епископа Г-на Никифора, тим би осведочила, да она сама себи епископе постављa, а и то не треба и да се помисли, да може бити, а камо ли да се учини; епископ не може се без посвећенија друга три епископа признати за таковога; но то посвећеније није над Гном Никифором у Црној Гори извршено, и за то не може се ни признати он за црногорског епископа. Кроме тога морам Вам духовно и то исповедити, да Г-н Никифор није при свој совести; он има обичај сграњивати се; у таквом сгранилу и решио се к бегству, а сграњивајућем се човеку закони црковни забрањују свјашченодјејствовати, по томе све, што би он свашченодјејствовао, није свјашченодјејствовано. Ми овде нисмо то пре (овде) ни знали, докле није сад као епископ по Народу пошао и док се није у селу Каони у Драгачеву сграну̂о и при читању молитве двема женама повикао „коње, коње", па одатле у Манастир Троицу отрчао и тамо више времена боловао. Сад топрв дознајемо, да је он располо ... пута у том недугу бивао пре посвећенија ... такав, ми га не би ни посвећивали еп ... пленије

против богоматере наше цркве ... може ни пристати за епископа ни за свјашченодјеј ... не може Црној Гори ни од какве помоћи бити .... ћете и Ви сами признати, да право имам мо ... око Совета, да се Г-н Никифор врати у Србију ... жествено одрекне звания и нек' иде у Манастир ... молећи се Богу. И вообште ја, као началник ... као началник Г-на Никифора, при том и који ... посветио за епископа, објављујем торжествено ... Г-на Никифора није свето. Кроме тога, ако се ... и самој светој вел. Цркви за њега, и мо ... баци на њега и на дела његова, а ја га као ... његов већ проклињем, пак онда му неће друго ... совршеним проклетником.

Надам се, да ће Ваше Преподобије, као једноплеменик наш и једнозакони свештеник Народа с нама једноплемена закона знати уважити ово моје представленије и постарати се принудити Г-на Никифора, да се врати у Србију, да се не би иначе ... у овоме Народу против црногорског породила. Но, ако се он п ... сваког чајанија и опет не врати, а оно поне нека врати окрут архиерејски, који је са собом однео, и који је Народ набавио ... нет вручио био; нека врати и све друго, што год би народно било, а при њему се налази; доста му је, што је стадо оставио, које му је вручено било од свете велике Цркве и мене, нек' не носи аманета, који Народу принадлежe, а не њему. У исто време нека пошље и одрицателно писмо од своје руке, како мени, тако ... како он не налази себе више за способна, бити пастир стада ужичкога, пак ћемо ми та писма послати великој Цркви ... еније, да можемо другог архиереја место ....

.... морам и за игумана Манастира Троице Пајсија ... њим заједно побегао, споменути; и он је од поло ... овог поиспродавао стоку, усеве и пића Манастира по ... и учинио све у новац, пак овај понео с собом, а кроме ... имао је и више манастирски ствари и однео са собом.

Вручитељ овога писма Сима Милутиновић показаће и списак свију манастирски ствари, којима је Пајсије оштетио Манастир Свету Троицу. И за ово све молим Ваше Преподобије ... наредбу, да се и опет врате Манастиру чије и јесу, ... да је покрао обитељ побегао к Вама, а Ви .... крадљивце да браните и прикривате крађу њину.

Шаљући Вам мој Архиерејски благослов, улучавам прилику Вас и о моме истином почитанију уверити, с којим пребивам

У Крагуевцу
14-га 9 -мврa 832 (М. П.[1])

Вашега Преподобија
к' услугам готови
Мелетије Митрополит Србски.

Владика Раде Кнезу Милошу.

№ 4. 10. I. 1833.

Имао сам чест получити чрез Г-на Сима Милутиновића многоуважајемо писмо Ваше Светлости, у кому мени препоручујете спообствовати ради повраћања преосвештенога Г-на Епископа Нићифора

[1]) На печату: Мелетій Митрополитъ сербскій *1831*

Вукосављевића у своје отачаство, кому сам ја и представио Ваше Светлости зактевања, на које је он таки соизволио; толико само одложио је свој повратак у Сербију до лепчег времена почем сада због строгости зиме није могуће предузети га, а перво пролетно лијепо време употребиће на своје путешествије. Ја се надам, да ће Г-н Милутиновић, који сада тамо полази опет по њега доћи ради слободнијега проласка кроз тур(с)ку земљу од Церногор(с)кијех границах до Србије.

Међутијем с отличним високопочитанијем чест etz.

Сенат Кнезу Милошу.[1])

10. I. 1833.

Светлејшему Књазју Сербском Милошу Обреновићу, Милостивоме Господину от правитељствујушчаго Сената Черногорског.

Овај је сенат имао срећу примити отношеније Вашеј Светлости от 16. прошастог новембра за № 3287, у којему изволите писати да је Г-н Епископ Никифор Вукосавовић без дозвољења духовне и мирске власти стадо своје оставио и побегао у Црну Гору и да се и дан данашњи у њој налази.

На то правитељствујушчи Сенат има чест јавити Вашеј Светлости следујушчеје.

Сенат никада није имао случаја знати, ни чути о Г-не Епископе Никифоре, нити је имао потребу пак от њега, тако и от другаго, будући да Црна Гора има својега намјестника, којега је признала за будуштега својега Митрополита, и када је дошао поменути Епископ на граници черногорској у Манастир Морачки, писао је Господину Архимандриту, да му да убежиште у каквом Манастиру Черногорском, молити се Богу и по томе било му је допуштено, да дође на Цетиње, и када је дошао питали смо га, имали паспорта от Вашеј Светлости или допуштења от Господина Сербског Митрополита. На то је он отговорио, да нема ни тога ни другога, и за који је узрок оставио своју Епархију? — на то је он отговорио, да је он био много задоволен Милостију Вашеј Светлости како отцем рођеним, но неки чиновници, који су му чинили млого утеснења узрок су била његову отласку из Епархије, о чему је писмено јавио Вашеј Светлости. Ондар му се дала килија у манастиру црничке нахије са тијем, да се нема ни у чему мешати како по духовними, тако и по мирскими делима без дозволења на то Г-на Архимандрита и Сената. А међутим било је определењо, да се о овому случају јави Вашеј Светлости, јербо и нама се ово чудно показало. А међу тијем временом дође ни Г-н Симо Милутиновић с писмами от Вашеј Светлости и цело се очитова.

[1]) Писмо је писано руком предсједника Вукотића.

Када смо примили писма от Вашеј Светлости по вишеписаному предмету, таки смо предали писмо Г-ну Епископу и совјетовали јему возвратити се у своју Епархију. Он се одмах согласио возвратити се и био је со тијем обрадован, који би и отмах упутио се са Г-ном Милутиновићем, но дубоки снијег у планине и велики мрази тому препјатствују и заоставили до првога лепшега пута, којега ми нећемо држати, нити ни је за потребу, а паче у такому случају, где би се коснуло поћи противу воље Вашеј Светлости, коју ми свјашченоју себе почитавамо свагда по возможности нашој испунити; а тако ми никакве бегунце не примамо, а камо ли от Ваше Светлости; по тому узроку и ако би ко и усудио се из Сербије к нама утећи, то би било све једнако заповиједати Вашеј Светлости учинит от њега што Вам је угодно и ми никада такве нећемо заштишчавати, јер тако ми мислимо, да све то, што је полезно и поштено Вашеј Светлости и наша је собствена чест и поштење. Што се тиче калуђера Пајсија, то ми за њега не знамо, нити је дошао у Црну Гору.

С отијем остајемо се препоручујући себе милостивоме покровитељству Вашеј Светлости и с чувством глубокога нашега високопочитанија и совершеној преданости имамо чест за вазда пребивати.

№ 5.

Цетиње, 10. јануара 1833.

Вашеј Светлости
Милостиви Господаре

Владика Раде митрополиту српском Мелентију.[1])

10. I. 1833.

Свеосвештени Митрополите, милостиви Архипастиру!

С особитим високопочитанијем имао сам чест примити писмо од Вашега свеосв. послатое по Г-ну Сими Милут., из којега сам разумио Ваше недовољствије на побјег Г-на Е. Ужичкога. Истина је, да нијесмо ни ми му се ни мало обрадовали, зашто смо знали, да он нама не може ни од какве ползе бити, нако од штете и досаде. Али нам другојаче није могло бити, када се однио к нама с прозбом из Мораче, него да га прифатимо, зашто је то наш црногорски стари обичај и закон, да когођ к нама прибјегне, буде примљен и брањен боље него свој брат али отац, био ко му драго. Г-н Владика био је примљен од нас прилично чину неговому по нашој возможности (него овијем уговором, доклена видимо, што ће о њему писат Н. К. В. и Ваше свепрео.) сада ми разумијући из Ваших писамах његово безпричино бјегство и жалост, коју је учинио Вама и свему народу, ми смо вишереченога Г-на молили лијепијем начином, и он се обећао да ће непремјено се јопета вратит у своје отечество, и будите јако увјерени, да оће; зашто ми помињемо и нам се чини тако: што је поштење тога народа (наше браће), то је и наше, а што би било срамоте томе народу и његову Господару, то би се нама чинило ка

[1]) Изгледа као да је ово писмо требало да буде од стране Сената

да је нама, ка и јест, зашто смо једна крв, једно племе, једна вјера и један језик и свиколици к једному циљу гађемо. И за његов прилазак (?) наше стране извјестиће Вас више речени Г-н Милутиновић, када ће бити. А при томе ја остајем препоручујући се Вашим светим молитвама и благословенију

Цетиње 10. jaну. 1833.

Вашега свеосвештенства
преусрдни почитатељ и покорни слуга.

Милош Обреновић Владици Раду
14. XI. 1836.

Ваше Високопреосвјашченство!

Његово превосходитељство Императорско-Руски чрезвичајни Посланик и Пуномоћни Министер при Отоманској Блистателној Порти Тајни Советник Господин Аполинар Петровић Бутењев отношенијем својим од 4. ок. Н-ро 639. изволео је препровести к мени писмо своје под волантом управљено на Ваше Високопреосвјашченство с молбом, да Вам га доставим, које овде у прилогу послати Вам чест себи узимам.

Овом нриликом не пропуштам известити Вас, да сам с фамилијом мојом и целим народом, хвала Богу, у сваком добру и .... које и Вашему Високопреосвјашченству и Народу Црногорскому сердечно желећи, препоручујући себе Вашим светим молитвама и поздрављајући Вас љубезно с отличним почитанијем и совершеном преданостију јесам Вашег Високопреосвјаштенства

И. Н. 623
14. Нојемврија 1836
У Крагујевцу.

Предањејши
Милош Обреновић
Књаз Сербски
по заповести Књаж. Јаков Живановић
директор канц. књаж.[1])

При дну:
Његовому Високопреосвјашченству Господину Епископу Православному Петру Петровићу Његошу, управитељу Црногорског Народа.

Владика Раде Александру Карађорђевићу.
21. XII. 1840.

Н-ро 60.

Ми Петар Петрович Негош
Божијеју Милостију Православни Архијепископ, Правитељ Черногорски и Брдски и проч. и проч.

Извјесно и вједомо да будет, что Ми Александра чернаго, сина бившаго Сербскаго верховнаго Вождја Георгија Петровича чернаго (произходјашчаго из древних књажеј Нашеј провинцији Васоевич)

[1]) Јаковoвом руком све од „предањејши ....“

признали по произхожденију Сијатељним књазем и Нашим Патриотом. В особености же уважаја заслуги Отца јего храбростију својеју освободившаго из под ига Турецкаго јединоплеменикoв Наших, справедљиво и достојно почи жаловат и жалујем више упомјанутаго књаза Александра Чернаго чином Војеводи.

Того ради, да би означени Александер черни признавајем и почитајем бил књазем Нашим Патриотом и Војеводоју, подтвердили Ми Грамоту јеју подписом и приложенијем Државној Нашеј печати.

Дана в черногорској резиденцији Цетиње в лето от Рождества Христова 1840. месеца Декембрја 21. дня.

Владика Раде Александру Карађорђевићу
3. I. 1841

№ 3.

Сијатељни књаз
Александер Георгијевич!

Ваше сам љубезно писмо од 8. окт. примио исправно по Г-ну Раду, такође портрет Вашега безсмертнога отца; — никакав дар на овоме свијету не би мени пријатнији био од портрета витеза и отца јединоплемене мени Сербије, којега су славни подвиги јошт када сам ја млеко матерње посао, јако на таблици душе моје написата, и који ће вјечно остати огледало витежства, не само међу малијем народом Србским, него и међу великијема народима, и у всемирној историји.

Такођер за оно, што сте препоручивали Г-ну Раду, што је могуће било од моје стране учинио сам, и унапријед све оно што будем могућ немојте ме поштедити; в прочем чест имам Вас поздравити и остати Вашега Сијатељства к услугам готов.

Александар Карађорђевић (Предсједнику Сената (?)[1]).
27. IX. 1843.

У Београду 27. септемврија 1843.

Ваше Сијатељство!

Са срдечним удовољством ја сам имао чест примити почитајемо писмо Вашег Сијатељства јошт 9. декемврија прошле године, којим сте доброту имали ступленије моје на достоинство књаза Србског поздравити ми; но разна обстојатељства отечества мог, која су Вашему Сијатељству позната и која су ме за цело ово време заузимала, нису ми никако дозволила пре одзвати Вам се, за које надам се, да ће ме доброта и пријатељство Ваше к мени извинити.

Ја сам, Ваше Сијатељство, совршено уверен о искрености чувствованија ваши у истом писму изјављених ми, о којима сам ја и

[1]) Ја не знам коме је ово писмо било упућено, ако не предсједнику Сената.

у прећашњем стању мом више пута срећу имао вешчествена доказатељства видити, и за то на свему том благодарећи Вашему Сијатељству усрдњејше молим Вас, да ме и у напредак у љубави и пријатељском расположенију задржати изволите, уверени будући, да ја никад нећу престати с отличним почитанијем називати се

Вашег Сијатељства

свагдашњи почитатељ
Александер Карађорђевић

Александар Карађорђевић Владици Раду.

27. IX. 1843.

У Београду 27. септемврија 1843.

Ваше Високопреосвјашченство!

Разна — Вашему Високопреосвјашченству — без сумње позната обстојатељства, која су отечество моје колебала, била су причином што ја једну од најпријатнији дужности досад извршио нисам; но ослањајући се на благонаклоно пријатељство, којим је Ваше Високопреосвјашченство спрама мене свагда одушевљено било, и које ја високопочитујем и достојно уважавати никад престати нећу, ја се надам, да ме Ваше Високопреосвјашченство неће осудити, што овако поздно с поклоненијем и срдечним поздравом к Вашему Високопреосвјашченству долазим.

Божијим промислом и вољом народа србског ја сам 2-г септемврија прошле први и 15-г јунија ове године други пут за књаза србског избран и 2-г септемврија текућег за таковог повторитељно признан и оглашен, и од тог дана водим ја кормило правленија овде у мом отечеству.

Искрено участије, које је Ваше Високопреосвјашченство у свима прикљученијама мене тичућим се живо оказивало, уверава ме, да ћу ја и у напредак остати у драгом ми спомену Вашег пријатељства, кому препоручујући се, ја имам чест с чувствима истиног и совршеног високопочитанија називати се

Вашег Високопреосвјашченства
покорњејши слуга
Александер Карађорђевић.

Владика Раде Александру Карађорђевићу

27. X. 1843.

Ваша Свјетлост!

О како ми је добро дошло твоје писмо од 27. септембра ове године! Особита народа српскога радост, моја је радост: — славна и бесмртна дјела Карађорђа, одушављање Србе до вијека: — твоје је срећни и драги књаже Народу Србскоме ступљење на престол књажески празник најдражији њиховим душама, без исључениja цијеломе Србству од малога до великога. А мени драже и милије од иједног србскога сина. Божије су судбе не исповједиме, Његова је правда над твојом главом књажеском заблистала за срећу и славу цијела Србства.

Препоручујући се и унапријед твојој благонаклоности и пријатељству чест имам назвати се

Цетиње 27. окт.
1843. год.

Ваше Свјетлости.

МАРКО МИЉАНОВ И КЊАЗ НИКОЛА.

(једно непознато писмо).

О рђавим односима Војводе Марка Миљанова и Књаза Николе I прича се у Црној Гори пуно појединости. Зна се да су последње године Маркова бављења у Црној Гори падале врло тешко и њему и његовоме Господару, сигурно више због интрига него због какве мржње и нетрпељивости међу њима. Марко је напокон и напустио Црну Гору и тако се са својим Књазом дефинитивно разишао. Али је врло карактеристично, и то баца јак млаз светлости на карактер ове импозантне личности, Марко Миљанов је остао и даље веран и одан поданик Господарев. Њега је болело Господарево неправедно понашање према њему, али није ни помишљао да му враћа истом мером. Отуда, неоспорно, врло је претерано и не одговара стварности причање г. Мињуна Павићевића *(Записи, књ. II, 118)* о судару Војводе Марка и Књаза Николе. Писмо које доле саопштавамо јасно показује да се Марко и при том судару показао џентлменски, али и поданички.

Јефто Гојковић, коме Марко пише, био је истакнут бокешки првак и вођа, велики патриота и врло одан интимус књаза Николе. Марко се бавио у Херцегновоме на лечењу и ту је добијао на преглед одштампане табаке своје књиге „Примјери Чојства и Јунаштва“(?), па их је уступао на прочитање и своме пријатељу Јефту. Овај, и сувише ревностан на служби Књазу, а знајући за односе Маркове и Књажеве, достављао их је овоме изговарајући се Марку да их је дао у Читаоницу и да ће их вратити и томе слично, а очекујући да их врате са Цетиња. Марко се, међутим, досетио и том приликом написао Јефту ово писмо:

Ерцег-нови 29/1 1901.

Драги Јефто![1])

Ти говориш да не мож ми вратити почетак од историје т. ј. они штампани табак: говориш е си га предао у читаоницу; а мене није жао ђе си га послао: но ја ако ми доходише моји

[1]) Писмо је уступио Цетињском Архиву Г. Алекса Мартиновић, директор Трговачке Банке.

штампани табаци, и кћене ми их слат Ковачевић као што ми је обећао, све ћу их Господару на Цетиње послат на прочитање, па да ми их опет врати. Пошто ми дадне његово мњење о мојој бајаги књижевности, јер ја нијесам могао никада да се мрзим ш'њим као друге погани; но колико гођ смо се мрзели, вазда смо заједно били, у једну државу, у једно друштво, у једну трпезу.

Јес вала једну увреду учинио ми је криво, коју сам му морао пазит да му је не могу опростит: не то зашто је увреда велика, но зашто је у невакат дочекала наше старе године, па да се сјећамо и већ опраштамо један другоме, јер смо близу смрти и оба били примакли, нешто од болести, а нешто од старости, и ако сам ближе ја томе био и у постељу лежао: а то је било, — господар је мене псовао пред Петром Вукотићем и Сокољ Бацом. Пошто је све љуђе најпоганије на свијет избројио којијема ја приличем: па ми пошлије река да нико моје поганство не зна без њега. Па ме је таква мала увреда дирнула ка' да другијех није било; тако ми се гадно учињело — да под старост један другоме иза очи зборимо: ево као што чујеш, ја из постеље како о њему ружно зборим. Али ја не зборим ни дао Бог ружно за њега прећерано — што није истина, но као што чујеш, браним његове врлине и способности и срећу од њих, за које сам ја ближе вазда био готов живот да му дâм, ка' што и сам то знаш. Но ми пошљи ону књижицу коју сам ти дао: па не мисли да је мене жао е си ју Књазу слао, па и ако би љепше учинио да си ме питао, па онда је послао.

Премлого зборисмо око ове ситне работе, но ми пошљи они почетак од историје, те доста збора.

твој Војвода Марко

Знајући да ће Јефто и ово писмо послати Књазу на прочитање, Војвода Марко је, духовито, на дну самога писма додао и ове ретке на адресу самога Господара:

Господару!

Ево што пишем Јефту Гојковићу, за они мој табак штампани: а ја мислим да му се је трефио код Вас, па ми га с' тога вратит не може: па Ве молим, ако је код Вас, пошљите ми га ради прочитања онијех састава: па ако имаднем ја срећу да доживим — све ћу ја моје табаке с' највишијем задовољством слат да ми Ви прочитате.

Љуби Ви Ваш Марко Вашу руку

Ваш војвода Марко

Јефто Гојковић је, по свој прилици, и послао Марково писмо Књазу и оно је отуда и доспело у хартије г. Војводе Гавра Вуковића где га је г. А. Мартиновић и пронашао.

Рад. Меденица.

ВАТРА У ГАТАЊУ И ВЈЕРОВАЊУ.

У нашем народу постоји пуно вјеровања и гатања у вези с ватром. Траг старог обожавања прастаре вјере у натприродну моћ огња остао је врло јасан. Тако и данас обична је ствар заклети се ватром: „Овога ми живога огња!“ Прво обожавање и природно је да се надаље очува, јер је човјек и његов живот непосредно спојен с ватром, те и није заборављао наслијеђено, него и то допуњавао и формирао.

И ако је данас, усљед више цивилизације, нагло измијењен наш народни живот, ипак су неколика гатања у вези с ватром сачувана и до данас и могу се бар од старијих чути. Али се и она губе, утицајем варошког живота. Нема више разгорелих огњева на сред куће, с породицама окупљеним око њих; скоро и најудаљенија племена од варошких насеља већ ложе пећи мјесто огњишта, и живот породице добива друкчији однос према ватри.

Назив „живи огањ“, код неких не разумије се само она ватра која је изведена трљањем два суха дрвета, него ватра у опште. Нека племена своју ватру називају још и „дечански огањ“ (разумије се ону, која води поријекло од „дечанског огња“). О овој ватри причају да су је најприје носили дечански калуђери из манастира Дечана, ложили је насред племена, одакле је могао носити сваки домаћин својој кући. Понека је породица и данас држи и чува, као светињу, да се не угаси — претрне. Да ли су ови калуђери тражили какве награде за овај труд не зна се, а сигурно су им племеници давали неки прилог.

Ватра се веома поштује. Ногом никако не ударају у ватру, а ако то учине нехотично, морају се поново дотаћи руком за мјесто које су ударили, у знак покајања. Кад ватра неће да гори, него се дими, кажу да се „наљутила“, а ако би ко пришао и гарнуо је тако да она плане, сматран је као здухач — натприродно лице „којему се ватра од страха ужиже“[1]).

Ако се близу ватре умивају, па вода капне у ватру, одмах даҳну, да им не би скакале заноктице. Ни у којем случају не смије се пљувати у ватру; овај поступак старији осуђују. Избјегава се клетва и предавање ватре ђаволу.

Вјеровања у вези с појединим празницима веома су обилна. Велика несрећа догодиће се ономе, који не би нашао ватру на освит Божића. Постоји чак и једна прича, да су била два брата, па један од њих био тако несрећан да је и на Божић ујутру тражио ватру код другога. Пухање у ватру пошто се бадњаци унесу забрањују, јер

[1]) Код Стола Секулова, кнеза племена Братоножића, дођоше једанпут Турци из Подгорице за харач. Деси се док су они сједјели у кући Столовој, да ватра не хоћаше да плане, него се стално димила. Столе као љут скочи да је он гарне, али у том часу ватра се упламти прије него јој приђе. Турци се погледају а један рече: „Турска ми вјере, ватра му се од страха упали“. С тога нијесу тражили данак, благодарећи овом догађају, него се без њега врате у Подгорицу, причајући о „бијесном влаху“.

ће од вјетра страдати љетњи усјеви. Према угљевљу од бадњака гатају каква ће бити наредна година. То чине овако: на Бадњу Вече узму раоник, па на њему поређају гомилице од свих сјемена које та кућа сије, на свакој гомилици ставе по један разгорели угљен од бадњака и тако оставе да преноћи. Сјутра, на освит Божића, гледају на који је од ових угљевља најдебљи пепео, то ће сјеме најбоље родити и идућега прољећа њега сију. По неким мјестимм на Бадњу Вече чекају док прегори бадњак, и не би оставили а да не отпадне „глава“ од бадњака. Ову „главу“ оставе за пријекладом (пријеклади: два камена усправно пободена до огњишта). Ујутру једно из куће узме сламе у котарици а зубима дигне ону „главу“ и тако све понесе на сред њиве, прави круг од оне сламе и на сред круга остави онај угарак, вјерујући да ће њива боље родити.

На „марач“, т. ј. 1. марта, свака кућа ложи огњеве у дворишту. То је чин спаљивања свих вјештица које се налазе у селу. Пале ватру и уочи Благовијести; затим на Велику Суботу, кад се запаљује „корачи реп“. О овој корачи (коризма, како је још зову) са „седам ногу“ приповиједају уз велики пост. На чисти понедјељак свака породица попрска врата и прагове цијеђом или кречом, на вратима налијепе још и крст, као знак да је то учинила „корача“. Седам ногу корачиних представљају седам недјеља поста. Причају како ова „кора“ стануje у некој оближњој пећини; њој отпада с проласком недјеља поста по једна нога и на Велику Суботу отпадне и посљедња, а само остане реп, којега треба спалити. Тако уочи Ускрса виде се огњеви у цијелом племену, то је чин спаљивања њенога репа. Овај огањ ложи у дворишту свака кућа и ложење сматра се обавезно. Сигурно да ово вјеровање води поријекло из Библије. Напр.: ово кропљење врата и прагова, подсјећа на кропљење прагова јагњећом крвљу, пред Пасху, код Јевреја у Мисиру[1]). Представљање поста у облику „корачe — коризме“ (и један и други назив означава све врсте гмизавaцa који уједају), може означавати грехове људске који се чисте постом и молитвом, а њихов остатак потпуно уништи тек свршетком поста. Са чиме се у вези јавио овај обичај тешко је рећи, а сигурно има подлоге у учењу цркве; јер грехови, односно ђаво, престављени су у облику змије, као на црквеним иконама: први гријех, св. Ђорђије, крст на врху иконостаса с двије змије.

Има дана преко године кад никако не дају ватру из куће. Не ваља се из куће ватра давати у вријеме када се стока млади, јер скачу по вимену крастице, не би се млијеко сирило, и т. д. Из истих узрока треба чувати, да млијеко не преври преко котла у ватру; а ако се то деси муњевитом брзином бацају на ватру зелену траву и со. Не даје се ватра ни онда, ако је жена у тој кући трудна, због несреће која би задесила доцније породиљу. И гдје има мале дјеце не дају ватру, јер би плакала и плашила се у сну. Који држе пчеле, такође ватру не дају јер им се „не оће“ у њих. Много се пази ко ће тражити ватру; ако је неко под сумњом као здухач или вјештица, ватру никако не може добити.

[1]) II књ. Мат. 12. 7.

Гатање помоћу разгорелих угљена врло је одомаћен посао у неким племенима. Гатање се врши обично од „урока“ Донесе у суду чисте изворске воде, онај који је носи не смије ништа говорити, нити се куд окретати све док дође у кућу. Тај што зна да гата узме суд с водом, стави га крај ватре, извади један угљен и баци га у воду, почне нешто шаптати прекрштајући руком поврх воде и тако баци још два угљена. Ако је хук при спуштању био велики, то је и урок јачи и борба је била тежа. Воду с угљевљем проспу као случајно т. ј. на мјесту превале суд. Гатање је уобичајено највише онда кад болује члан породице, а може и кад нема напретка у раду или болује нека домаћа животиња, а да се закључити да је урок по сриједи. По неким крајевима говоре при спуштању угљевља у воду ове ријечи: „сви уроци натраг“, а вода се полијева на четири угла огњишта[1]).

Лијечење неких болести има везе с ватром. Опекотина се лијечи кад се одмах пригрије уз ватру и држи док се три пут изговори: „Огањ к огњу, месо к месу“. Ако је опекотина јача онда извијају „живи огањ“: пробију сухо липово дрво, протуре коноп, и трљају оним конопом кроз отвор, док се дрво упали: онда том ватром сагоре дрво, покупе угљеве, стуцају и привију на опекотину. Нарочито као љековит узима се „угљен од грома“, т. ј. из дрвета које је гром ударио, а употребљава се против свраба и краста. Пепелом се лијечи лишај, узму људи пепела и трљају обољела мјеста говорећи: „Лишај њива, пепео сјеме, сјеме њиву истражило“, и тако понављају три пут исте ријечи. Протисли лијече-угљевљем, и то истуку разгорио угљен па онако врућ прашак привију на болесно мјесто. Као поуздано средство против нахладе је трина од сијена. Ову трину скувају, па онако врелу с водом ставе у какав суд, бацивши у њу врло угријан повећи камен. Болесник се наднесе, прекривен хаљинама, над суд и тако пригушен од велике паре зноји се с надом на оздрављење.

Ако би им замакла у шуми домаћа животиња, свежу вериге (ланац) над ватром, а некад изнесу и угарак ватре пред кућу. У оба случаја вјерују да је отклоњена свака опасност животињи „и од вука, и од хајдука“. Помоћу брашна гатају хоће ли се нека изгубљена ствар наћи. Ставе гомилицу брашна у ватру па је загрну пепелом, доцније гледају: ако се оно брашно схватило у килу, ствар ће се наћи, ако се просуло по пепелу, неће. То раде и кад је неко из куће на путу, а желе знати хоће ли се вратити ускоро. Увече псету не дају храну док не изнесу угарке ватре крај њега, јер каже може побијеснити.

Не ваља се увече код ватре помињати неке ријечи као: змија, ђаво, вук, већ се замјењују другим: неспоменица, рогушан-проклети, скамењак. Ако помену ђавола обично додају: „Анђели божји били“; а кад помену вука: „Ками му у зубе“; такође за змију: „Ками јој у

[1]) Ријечи овога гатања, као и многих других, тешко је дознати, јер се вјерује да онај који каже више његово гатање нема вриједности. Исто тако и гатања од змијиног уједа. Ова гатања се преносе с мајке на кћи и с оца на сина и то први предају онда кад осјете скору смрт. И тако ова гатања су као насљедствена.

кљун“. За вука причају, да ако би отворених устију ушао у овце, не би уста могао склопити и то му је посљедица ове клетве. И при помену вука и змије код ватре, обично једна особа дохвати разгорио угљен и баци иза ватре. Не ваља се код ватре причати за птичија гњезда, јер би их змија уништила.

У неким кућама, кад сватови уведу невјесту најприје је окрену три пут око огњишта. То раде и кад купе домаћу животињу; животињи још чупају длаке из уха и закопавају их за прагом. Ово чине да би се животиња одомаћила и заборавила на раније становање.

Кад је млијеко на ватри, не ваља ломити дрво преко ногу и стављати на ватру, јер ће животиња ломити ноге.

Ватра се појављује као предзнак јављања неких чудеса или духова, било ватра у пећини, дах из уста у облику пламена; или као казна онима који раде празником — виде ноћу велике ватре око себе. За змаја се вјерује да је сав од ватре, и често се пута тако прегрије, да потпуно сам од себе сагори.

Не ваља се пролазити између двије ватре.

Као велика светиња једне куће сматра се огњиште. Увече обавезно загрну ватру да се сачува за сјутра, и свак воли да без престанка подржава своју домаћу ватру. Неће се ватра гасити[1]) ако се у њој држи коњска потковица, а нарочито је добра отпала, нађена на путу. Због чега употребљавају потковицу нијесам могао дознати, свак каже да је то обичај наслијеђен од старих. Ноћу се око огњишта купе зли духови, нарочито вјештице, воде коло скачући уз вериге. Ако виде увече какву лептирицу, коју с поља свјетлост привлачи к ватри, гледају да је свале у ватру изговарајући ријечи: „Трчи, врчи, те у огањ“, па кад изгори: „Дођи сјутра да ти дамо соли“. Сјутра-дан пазе хоће ли доћи која жена из села да тражи код њих соли, па ако се то деси, њу сматрају за вјештицу а соли јој не дају. Причају да је чешће бивало да изгорела лептирица буде узрок смрти од ватре некој жени у селу. Отуда ако би жена изгорела, ма како, она се сматра вјештицом чију је лептирицу неко у селу сагорио. Кад се угљен исправи у ватри, напомиње да ће ту кућу посјетити ускоро гост, према томе што је угљен већи и гост је већега угледа. Али ако увече виде исправљен угљен, одмах га превале, (иначе га чувају), изговарајући: „Вечерњи гост, под мост“, јер он може означавати лопова или разбојника. Кад се у неким кућама рађају дјевојке више него мушкарци, онда при рађању дјевојке затуле ватру водом, поводом тога је и израз: „Неће да гори, као да се дјевојка родила“, или „И ватра му се весели“ ако се роди син.

Стари и данас причају о мазији, вјерујући да ватра никако неће сагорети онога ко је прав; отуда прави је био сигуран вадити мазију. У прилог овога приповиједају да тијело св. Саве на Врачару никако није хтјело горети, све док је један калуђер открио Турцима, да ће га моћи спалити само на лозовом дрвету, посутом уљем, што и учине, спале мошти светитеља.

[1]) Кад грми никако се не смије говорити, јер би се ватра гасила.

Кад пада град, обичај је да изнесу соли, хљеба и ватре пред кућу, затим бацају разгорели угарак кроз ваздух, па ако онај угарак срете које зрно града, одмах ће туча престати. Из истих узрока понекад пуцају пушком у вис како би се пушчано зрно срело са зрном града[1]).

Према свему да се закључити, да у нашем народном животу ватри је придавана надприродна моћ и сила, она је сматрана као живо биће, које мисли и ради.

Вл. Влаховић.

ЖИВКО ВУКОВ КАРИМАН.

Крвна освета код Црногораца била је у пуном јеку за време владавине митрополита Василије. Тек митрополит Петар I, клетвом и благословом, успео је угушити крвну освету. Ко познаје стање Црне Горе у оном времену, тај мора признати да је митрополит Петар I не с мало разлога проглашен за светитеља.

Доље изложени догађај је један од многобројних који оцртавају ондашње стање. Баш код највиђенијих кућа највише је и беснила крвна освета. За освету Црногорац се и турчи „а за све благо ћесара бечкога, не би се потурчио“.

Због те крвне освете пребегоше из Куча два брата: Средан и Лако. Настанише се у Цуцама, једном од најкршнијих предела Црне Горе. Право хајдучко пребивалиште, а на самој граници — дивота у Бога. „Оро гњездо врх Тимора вије, јер слободе у равници није“.

Кад се поделише Лако и Средан, Средан оде у Ровине, а Лако оста у Трњинама. Лако је био виђенији. Староседиоци Ђуричићи наговараху Лака да он иде у Ровине, јер је то место славно, али их Лако не послуша. Средан је имао два сина: Томана и Ђукана. Син Томанов је чувени црногорски хајдук Никац од Ровина. Он погибе навече Цвети 1755 године. С њим погибоше син му Радман, браћа Јово, Андрија, Тодор и још много рођака. Том погибијом „осиромаши“ кућа Томановића. Оста само Живко, унук Ђуканов. О самом рођењу Живковом причају се чудне приче. Три године по рођењу није отварао очи, већ су му изгледале као крв. Отац му Вуко тумачио је овај знак: „Братски крвник“. И заиста се тако и догодило.

Годину дана по смрти Никчевој сиђе Бајо Роганов у Ровине код Живка, да се договоре када ће ићи у Рисан за пуње, да славе св. Николу. Живко му одговори: „Нуко Бајо, („нуко“ Црногорци зову кума) мени се слава угасила на Цвети у Доње Изворе (мисли

[1]) Интересатно је да у вријеме падања града вичу у помоћ утопљенике и њима се моле за спас. Ово је вјеровање одавно код нашег народа, јер има људи, који знаду да наброје читави низ утопљеника, којима се моли, а за које не зна ни одакле су, ни ко су били, него их је запамтио од својих предака. Разумије се, да њима придаје имена нових утопљеника, које он познаје.

на погибију Никчеву) не треба ми више ни пуње ни слава“. Баћо га тешаше, и уговорише кад да иду за пуње. Живко посла с Баћом млађег брата Матоша. Кад се врати турме (турме звали су се људи који иду за пуње) Матош изостаде. Кад дође на Трешњево, нађе неколико људи где седе и међу њима Ђура Пешикана. Ђуро је био виђен човек а у завади са Томановићима. Због тога извади нож и посече мехове те се вино просу. Плачући Матош дође и каза Живку. Живко скочи, да иде на Трешњево, али га Баћо одврати док прође Никољ-дан. Баћо нареди свакој кући да на Никољ-дан донесе Живку по 4 оке (6 литара) вина, да он ослави славу. На Никољ-дан крену Живко у цркву, али га на путу срете Вукић Марковић и опали из заседе пушку и рани Живка. Живко рањен опали своју пушку и рани Вукића у руку, па се онда поврати кући.

Све ове чињенице учинише мучан утисак на Живка. Кад дође кући покоље стоку, да слави славу. Узалуд су га одвраћали пријатељи, да не омрси крсно име, јер им Живко одговори: „Како данас тако до вијека“.

Сјутрадан Живко пребежа у Кривошије у намери да се потурчи, те да се тако освети Пешикану и Марковићу. Видећи Цуце шта ће да уради Живко окупе суд, који је установио митрополит Василије, на Братеш. (Суд се звао кулуци, а био је састављен од 12 људи од разних браства).

Овај суд осуди Ђура Пешикана да плати за просуто пуње: џефердар, 6 волова, 12 овнова и да му Живко пресече слеме на кући. Пешикан приста на све друго осим да му пресече слеме, јер је то била највећа казна, којом се кажњавало за мртву главу. Кад дочу Живко да Пешикан неће да пристане на казну, нађе се са Симом Бјелобрком, такође Цуцом, и решише да се оба потурче. Турци их нису хтели потурчити док не донесу црногорску главу, јер су се бојали преваре Живкове. Зато се Живко и Симо врате у Цуце и посекоше Бјелана Н. Кривокапића. Оба са једном главом одоше клобучком диздару. Диздар то једва дочека и запита Живка какво ће име. „Ја ћу име онога Турчина, који је највише црногорских глава откинуо“ — рече Живко. Утврдише да је то Кариман Ћехаја. Тако се Живко назва Живко Кариман.

Тек сад отпоче Живко грозну освету. Узме чету до 10 људи и врати се у Цуце. Није бирао ни средстава ни начина да се освети. Највећи крвник био му је Ђуро Пешикан. Ђуро је омаловажавао Живка, али кад Живко посече 10 Цуца, онда се и Ђуро затвори. Живко је три дана вребао прилику кад да му се освети, и трећег дана учини му се прилика те уби два сина Ђурова. После овог догађаја скупе се нека браства, да попале и исеку све Томановиће. Кад то чу Перко Шалетин Вукотић, дође са 100 Чевљана у Ровине. Његовим посредовањем вратише се Цуце, али како једна жена Томановића беше одбегла, то јој Вукић Марковић закла два сина и ако беше једног он крстио. Вукић је био син чувеног Пеја Марковића, чије је потомство већ при крају, јер од Пеја данас има само једна кућа без мушког порода. Ово сељаци кажу, да је због Вукићевих недела.

Живко је за време овог четовања посекао 34 Цуце и једну девојку Ђура Пешикана. Кад је њу заклао искривио му се нож, а то му је био, кажу, знак да прекине клање Цуца.

Један пут пође Живко са агама и беговима да купи харач. Дођоше у кућу Петра Кресојевића. Петар им хтеде заклати јалову овцу, али Живко затражи овна „испод звона“. Петар се наљути, опали џефердар и уби Живка. Други опет причају да га је убио због снахе. Петар остави кућу, а са снахом побеже у Чево, одатле у Рисан, а из Рисна у Русију. Тамо се настанио и по причању Томаша П. Павловића од њега је било пре неколике године 150 „пушака“ (мушких глава).

Ето тако се заврши живот Живка Каримана, синовца чувенога Никца од Ровина. О њему се још и данас живо препричава не само у Цуцама него у целој Катунској Нахији. И ако је посекао толико Црногораца и ако се потурчио, ипак сви стоје на његовој страни у погледу његовог поступка. „Није лако прегорети, да се чојку проспе пуње на славу“ — говоре једни. „И ја бих се потурчио, да ми се, Боже сачувај, деси тако“ — говоре други. „Син оне јуначке куће, а осиромаши, па шта је могао друго“ — говоре трећи. Није без разлога речено: „Тешко јунаку у братству нејаку“. Тек сви Живка хвале. Осетљив је Црногорац. Памти он добро неправду. И свети се ако ће стоте године.

Никола Марковић, учитељ.

(По причању г. Петра Томановића, мајора у пенсији).

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Војвода Гавро Вуковић: *Одломак из дипломатских односа с Русијом.* (Стр. 40; цена 5 динара). У серији мемоарских списа нашег поштованог сарадника Г. војводе Вуковића ова књижица је, можда, најзначајнија како по замашности питања које расправља, тако и по новој светлости, којом су осветљена многа питања из области црногорске спољне политике.

Питање критског гувернерства приказано је живо и с познавањем. Бар што се тиче спољашњег, службеног тока питања. Што се тиче интимних побуда књаза Николе у спречавању кандидације војводе Божа Петровића, ми ни после ове књиге немамо чист и јасан утисак. По Г. Вуковићу ова кандидација је наметнута књазу Николи од стране Русије, спремљена је без његовог знања, те је, дакле, задирала у његов суверенитет. То су, свакако, довољни разлози за одупирање. Но, већ сама чињеница да су и Русија и војвода Божо Петровић радили без знања књаза Николе доказује, да су они унапред знали да би књаз Никола био против такве комбинације, те су сматрали за потребно да раде без њега, и против њега. Иначе, књаз Никола је у овој прилици маневрисао необично вешто и показао много окретности, упорности и одлучности.

Питање црногорског монопола дувана, и уопште талијанског учешћа у економском, а богме и политичком животу Црне Горе представља важну и још довољно непроучену страницу из живота Црне Горе. Г. Вуковић је убедљив кад говори о економској учмалости ондашње Црне Горе и о грчевитим напорима њених министара да је доведу у везу с временом у коме се живи. Он убеђује и онда кад говори о оној чудној аљкавости, индолентности, ако не и злој вољи Русије, којој је нуђено да нове облике економског живота у Црној Гори узме у своје руке и да у Црну Гору пласира своје капитале. Но и пошто се све те чињенице узму у обзир, ипак остаје утисак да се с талијанским утицајем не само на наш економски живот него и на нашу политику било и сувише далеко отишло. Према Италији се могло имати бар онолико отпорности колико су је црногорски водећи фактори имали према Русији, и у Подгорици се нису смели на дан пораза руске флоте чути узвици: „Живео Јапан!“

Питање корупције која се развила из талијанског учешћа у економском животу Црне Горе Г. Вуковић је такође не само додирнуо,

него јако нагласио. Симпатична је отвореност с којом он то ради, у толико више што је реч о личностима које су живе, бар већина њих. Ипак, ни ту не бисмо били сасвим уз г. војводу, који је онда седео у кабинету с људима којима приписује лавовски удео у овим пословима, па је ваљда могао више утицати на ток ствари.

Иначе, Г. војвода прича лепо, занимљиво и књижевно. Не увиђамо неку нарочиту потребу да неко припрема за штампу мемоаре Г. војводе, како то мисли Г. Влад. Ћоровић у једном свом приказу на ову књигу. Г. војвода има нешто старинску фразу и по неки архаичан или провинциалан обрт, и то је све. Можда смо лишени смисла за ове ствари, али те стилске навике Г. војводе ни мало нас не вређају. Чини нам се да тога има у списима свих старијих људи, који не могу ићи у стопу за развитком стила, онако као што не могу пратити моду у оделу и навикама.

W.

Мемоари Војводе Гавра Вуковића: *Убијство Јуса Мучина Крњића. Котор 1927. год.*

Једва једном и црногорски државници почеше да пишу о добу у коме су живели и где су деловали. Црногорци се љуте што се мало говори и зна о њиховој историји. Међутим немају право. Зна се да се историја пише и изучава једино на основу позитивних докумената, историских истина, а никако из предања и традиције. Међутим скоро цела наша историја до новијег доба је све сама традиција. Најважнији моменти немају праву историску подлогу — Документа су морала постојати о Бадњем Вечеру и Царевом Лазу. Њих је неко намерно или из незнања уништио. И није чудо што се И. Руварац оборио свом снагом да докаже да није било Бадњега Вечера и Царева-Лаза. Он је ишао за документима, али у њима није могао наћи ништа о тим догађајима. Свак ће рећи да је то све забележио Његош у свом „Горском Вијенцу“. — Признајем, да оно што је рекао Његош јесте велико, највеће што се може рећи, али, то је поезија. — Претресајући архив на Цетињу можете наћи разне тапије, купопродајне уговоре и томе слично, али не можете наћи нигде ни речи о односу Црне Горе према Турцима, о раду владика из разних племена, о добу владике Данила, оснивача династије Петровића—Његоша. И то доба је врло мрачно — управо ми о њему ништа не знамо — Писци историје Црне Горе црпли су своје сазнање из страних архива — махом из млетачких и аустриских. Тек у доцније време из Петроградског Архива. Али два најважнија нису до сад била приступачна за ширу јавност т. ј. Цетињски и Цариградски. Цетињски је ту скоро отворен, али приступ у њ и какав озбиљан рад још за сада је немогућ — јер није сређен — Цариградски је отворен и надати се да ће се тамо наћи маса докумената који ће потпуно расветлити поједине моменте из наше националне историје. За сад се морамо задовољити са овим што имамо. Само морамо озбиљно прекорити бивше водеће факторе — Они изгледа, нису водили рачуна

о потомству — нису писали ни бележили догађаје, мислећи да је довољно бити добар на ножу, па им то мора свако признати и ко их зна и ко не зна. Изузетак чини војвода Гавро Вуковић, који је у својим одличним мемоарима сачувао потомству и историји много важних момената, који би без њега остали непотпуни. Ми се овде нећемо упуштати у оцену свих његових до сада објављених радова. Задржаћемо се само на убиству Јуса Мучина Крњића. У овој свесци од 22 стране војвода Гавро је верно представио покољ Црногораца у Подгорици. Он детаљно и истинито излаже правни поредак у Турској Империји —; стање по границама и однос турских спахија са рајом. Мало повише црта личности Марка Миљанова и Јуса Мучина, износи њихово супарништво у Кучима и међу албанским племенима. Затим бојазан Маркових рођака да га Јусо помоћу новца не смакне, и напослетку, убиство Јусово, које је извршио Марков рођак и слуга Перо Иванов. Све ово је изложено лепо и просто, чистим народним говором. Али један важан моменат, како се нама чини, није довољно подвучен нити јасно приказан. Војвода Гавро каже: „Перо је пошао у Подгорицу, *без знања и одобрења Војводе Марка*". Ми ово тврђење не можемо примити. Јер, мало даље, војвода објављује званични извјештај „Гласа Црногорца": да је Перо Куч убио Јуса из личне освете — па додаје: „....тијем се хтјело, да се Војвода Марко, којему је Перо био рођак, сачува од освете од куће Крњића...." На основу тога тачно излази да Перо није пошао у Подгорицу без знања и одобрења војводе Марка, него са његовим знањем и одобрењем, и са напред утврђеним планом да се убије Јусо. Као потврда за ово може се узети и тражење турских делегата у мешовитој комисији: да се изда суду Марко као главни кривац и инспиратор убиства. Војвода Г. Вуковић је тачно опазио супарништво између Марка и Јуса у Кучима и северним албанским племенима. Марко је тамо, као лични јунак, водио прву реч и имао огромног утицаја на тамошњи живаљ, а и Јусо није био без утицаја — Богат човек, могао је увек у тим сиромашним крајевима везати људе за себе помоћу новца. Позитивно се зна да су и Кучи и северна албанска племена стајала у чврстој вези преко Марка са Цетињем. Чешће им је Црна Гора слала и оружје и муницију. На петој страни побројена су имена свих побијених Црногораца 7. октобра 1874. год. где се каже да их је било свега седамнаест. Чуди нас како се могао уважени г. Војвода пребацити, јер у званичном извештају који се налази у Цетињском Архиву, и који је писан руком војводе Гавра стоје имена свих Црногораца који су погинули у Подгорици. По том извештају било је свега 13 убијених Црногораца. Но може бити да је г. Војвода ту урачунао и оне Србе, који нису онда територијално припадали Црној Гори. Остали део свеске приказује узрујаност у Црној Гори и Европи и њену интервенцију — Ток судске комисије може се лепо пратити и кад се упореди са званичним извештајем види се да је верно приказан и да има праву историску вредност.

Мих. Кнежевић.

Др. Фердо Шишић: *Летопис попа Дукљанина.* (Посебна издања Срп. Краљ. Академије. књ. LXVII; Филоз. и филол. списи књ. 18, 8° стр. 1—480. Београд—Загреб 1928. Цијена 80 динара). У овој великој књизи о *Љетопису* попа Дукљанина казано је све, што се уопште о њој могло рећи и према томе ова књига може се сматрати као дефинитивна о овом питању. У почетку књиге казано је најпотребније о историјској нашој литератури до попа Дукљанина, за тим о рукописима, издањима и изворима *Љетописа* и о његовим преводима. На крају књиге саопштен је латински текст, Орбинијев италијански и Марулићев хрватски превод *Љетописа.* Прије попа Дукљанина било је у нашој књижевности нешто историјских радова — легенада — које говоре о нашим свецима, већином градским патронима: Св. Дујму, Анастасију, Хризогону, Христифору, Иларијону и Трифуну, па ипак с овим радовима, ако су му доиста били и познати, поп Дукљанин слабо се што могао користити. Сам Дукљанин каже, да у своју књигу није унио ништа „praeter ea, quae a patribus et antiquis senioribus veridica narratione audivi *(t).* Г. Шишић мисли, према Орбинијеву преводу, да је ово мјесто у оригиналу гласило: quae legi et audivi т. ј. и по причању и по писаним споменицима, па је пошао у трагање за овим писаним изворима и закључио, да се Дукљанин користио булом папе Каликста, Константиновом легендом, житијем св. Бенедикта и неким дубровачким изгубљеним записима.

Најстарији рукопис *Љетописа* је препис Луцијев из год. 1650, који се чува данас у Ватиканској Библиотеци и по њему је у овој књизи штампан текст. Прво издање Љетописа штампао је у италијанском преводу Мавро Орбини 1601; прво латинско издање Иван Луције 1666; први хрватски текст Иван Кукуљевић у Загребу 1851., а први српски Јован Суботић 1853. у Будиму. — Литература о *Љетопису* је огромна. О њему се почело писати од Луцијева издања *(1666),* па све до наших дана (Ровински 1915). Од наших људи писали су о Љетопису: Кукуљевић, Руварац, Рачки, Јагић, К. Николајевић, Ст. Новаковић, Љ. Јовановић, Павић и Јелић. — Као историјски извор послужио је Љетопис, међу осталима, и нашим историчарима Рајићу, Пејачевићу, Швеари, Срећковићу и Милобару.

Осим тога, што се поп Дукљанин родио, радио и живио на нашем терену — данашњој Црној Гори (вјероватно у Бару) — Љетопис је знатан и по томе, што су његове странице испуњене историјом баш тога краја. Дукља је веома стара варош, и у III вијеку у доба Диоклецијаново она је била поред Скадра друга варош у провинцији превалитанској. Дукља је врло рано постала хришћанска и већ у V. вијеку има свога епископа. У VII вијеку насељени су ови крајеви Славенима, па је 732 Превалитанија одузета папи и потчињена цариградском патријарху и потпала под драчку архиепископију, а за вријеме бугарских освајања под охридску. Кад је у XI вијеку почела пропадати византијска царевина, Стеван Војислав (1043) оте Дукљу (с Травуњом и Захумљем) од Византије и заснова српско-дукљанску државу. И Стефан Војислав и син му Михајло, па унук Константин Бодин радили су, да од папе добију архиепископију у Дукљи. То се и по-

стигло 1089, али средиште није била Дукља, већ Бар, и папа Климент III. поставио је барског епископа Петра за дукљанско-барског архиепископа. Против овога устали су Дубровчани и успјели, да дукљанско-барска архиепископија потпане под дубровачки архиепископат, како је и остала све до год. 1199, кад ју је папа на молбу Вукана Немањића обновио.

Политичка историја Дукље изложена је у Љетопису од краја V вијека до 1149. год. т. ј. кад су једним дијеломње господарили Деса (син Урошев Зетом и Травуњом) и Радослав (син Градихнин Приморјем од Котора до Скадра).

Ма колико да је књига г. Шишића писана у првом реду за научњаке, ипак се њоме може и треба користити свако, јер се у њој не говори само о Љетопису, већ је у њој изложен велики период наше старије историје стручно и зналачки, како то у опште умије г. Шишић, који је нашу народну историју и иначе обогатио многим својим ваљаним радовима.

(Разумије се, да приговарамо коректору, кад кажемо, да се изрази: тискара мј. штампарија; присега мј. заклетва; саставит мј. састављен; помагала мј. извори и т. д. не би смјели налазити ни у једној нашој књизи, а најмање у едицијама Академије).

Д. В.

Др. Владан Ђорђевић: *Србија и Турска. (Јилдиз — Порта — Фанар) 1894—1897.* (Посебна издања Српске Краљевске Академије књига LXVIII. Друштвени и историјски списи књига 26) 8° страна 1—338. Београд 1928. год. Цијена 60 динара. У књизи је седам поглавља: 1) Краљ Србије у Јилдизу; 2) Једна ратификација и први Србин Митрополит; 3) и 4) борба за Скопљанску Митрополију; 5) Критско и Владичанско питање; 6) Претходни рад покретања питања успостављања Пећске Патријаршије; 7) Једно писмо Краљу. Читава књига написана је цитатима службене преписке између Министарства Спољних Послова и цариградског посланика (самог г. Ђорђевића). Начин писања г. Ђорђевића је стари и увијек исти. Што г. Ђорђевић штампа документа о овим питањима, то је врло добро; једно што су та документа врло интересантна, а друго, што су, по свој прилици за вријеме аустријске окупације пропала. Али је невоља што г. Ђорђевић не може никад пропустити, да та документа не гарнира којекаквим екзодусима и старачким доскочицама. Ми нећемо да дирамо у субјективно мишљење г. Ђорђевића, који је био пресретан, кад је постављен за посланика у Цариграду, камо је кренуо „да покуша, може ли се с Турцима доћи до какве заједничке одбране од Аустрије и од Русије"; или кад измишља и соли памет султану „да српски Краљ путује преко Солуна прво, ради задовољства да путује само кроз Султанову државу, а друго за то, што Краљ хоће од свију суверена да посети прво Султана" и т. д. и т. д. Или, што да речемо о једном приватном писму Министрову, гдје се, говорећи о промјени устава, каже, како је „Краљ својим оштрим ножем брзо и вешто просекао чир, али је послије требало сав гној избацити", или кад се радикали (који су, разумије се, изгубили владу) називају „голанферима" и т. д. Даље се прича, како султана „заболи зуб", кад није вољан некога да прими; налази се за потребно, да се сусрет с појединим људима исприча до најмањих ситница: „поздрависмо се и попушисмо по једну цигару". Ту се готово на читавој страници прича, како је једном Саид-паша дошао у Јилдиз и показао се пред послаником без српских ордена „није му жена била код куће, а он сам није умео да нађе своју српску декорацију". Но није на том свршено; послије је Саид позајмио негдје орден и појавио се пред г. Ђорђевићем у свој својој сили и величини! Па су ту изрази „пресамићени", „идући натрашке", тумачење разлике de dire и de voluoir bien dire, па колико је гдје дато бакшиша послужитељима, па о декорацији, која је „сургун-манџа", па како се с Тевфик-бејом сродио, да се „осјећају као код куће, међу својима" па о неком новинару „по милости божјој, и т. д. и т. д. Да су ове и сличне доскочице избачене, књига би била у пола мања и дупло боља и не би читаоцу толико сметао овај баласт при читању ових докумената. Документа су иначе, као што рекосмо, веома интересантна и доиста је у тих неколико година цариградски посланик издржао љуту борбу и са султаном и са портом и са фанаром и са Русима и са Бугарима, док смо у јужној Србији извојевали двојицу Срба Митрополита и отварање српских школа. Колико и како је наш посланик Бакић помагао у овом послу свога српског колегу, лијепо се види из ове књиге.

В. Д.

Споменица о Херцеговачком устанку 1875 године. Издао одбор за подизање Невесињског споменика. Београд 1928. године.

Од ослобођења па на овамо пошло се правим путем на изучавању наше националне историје. Ради се доста објективно и критички. Ово се може нарочито рећи за историју Црне Горе, која је до скоро била запостављена, или због оскудице људи који су требали на њој радити или због каквих других разлога, ваљда политичке природе. Међутим, данас, млађе генерације под упуствима својих професора, заинтересовале су се мало више за нашу националну историју, специјално за историју наше уже отаџбине — Црне Горе. Почело се како треба. Најпре појединии догађаји, па кад се буде успело да се сви догађаји појединачно ставе на хартији, онда је лако из свега тога извући све што треба и створити целину. Пронађени су нови извори по архивама, који до скоро нису били иpиступачни широј публици. Ти нови извори послужиће науци да дође до праве истине и да се свако постави на место, које му у историји припада.

Једно од таквих дела је „Споменице о херцеговачком устанку 1875 год." Ова нам је књига добро дошла, тим пре што су на њој сарађивали наши одлични познаваоци и добри историци и књижевници.

Књига је лепо уређена, писана популарним стилом, украшена сликама народних вођа и зачињена, напослетку, народним песмама у којима је сам народ описао борбу Срба за личну и политичку слободу.

Овакво писање било је потребно јер је књига намењена широким народним слојевима. Али у књизи има ствари које нису довољно истакнуте, а које су имале пресудна утицаја на ток ствари. Ово је свакако урађено из недостатка докумената и архивске грађе. Интересантно је, да ни Г. В. Ћоровић, ни Г. В. Поповић, у својим стручним и озбиљним чланцима нису подвукли значај Ловћенске скупштине, без које се не да ни замислити Невесињски устанак. Нама се чини да Ловћенска скупштина, на којој су учествовали поред црногорских скоро и сви херцеговачки главари, игра врло важну улогу у устанку и око закључка те скупштине врти се цео устанак. Другом приликом ћемо се мало више задржати на ловћенској скупштини. Чланак Г. Д. Вуксана „Црна Гора и Херцеговачки устанак по подацима из Цетињског Архива није у потпуности одговорио постављеном задатку. Г. Вуксан је износио факта онако како их је нашао у архиви, али није хтео правити никакве закључке, већ је то препустио другима. У осталом, врло оправдано, јер велики део докумената није могао бити објављен због своје величине, а на основу неколико њих стварати закључке не би било добро, нити би они имали праву историску вредност.

Чудан је закључак Г. Хасана М. Ребца у чланку „Наши муслимани за време Херцеговачког устанка“ Он каже .... „Борбе које су избијале и које су водили са својим сународницима православне вјере, биле су последице мјесних сукоба и несугласица, какве су постојале и међу појединим црногорским племенима православне вјере“.

Ми се чудимо на основу чега је Г. Ребац могао извести овакав закључак? Јер ко познаје прилике у којима су живели и православни и католици у Херцеговини, тај сигурно никад не би дошао до таквог закључка. Тако нешто могао је написати само онај, који потпуно не познаје прилике и не разуме и не схваћа борбу херцеговачких усташа за слободу. Опште позната је ствар да невесињски устанак није „мјесни сукоб“ већ је то одјек оне крваво започете борбе крајем 18. и почетком 19. века српскога народа за слободу. Баш ти „мјесни сукоби“ нису били само у Херцеговини већ по читавој трулој Турској Империји. Хришћанима је додијало господство херцеговачких спахија, ага и бегова, макар они и били пунокрвни Срби. Сем борбе за слободу, сукоб са Турцима су диктовали и економско-социјални разлози. Хришћанима је било све несигурно: и имање и част и породично благостање. Муслимани су против портине воље и против свих осећаја правде и човечности нападали и отимали све што су могли. И да није било Херцеговачких и Босанских Муслимана усташи би уз помоћ Црне Горе лако пречистили рачуне са редовном турском војском. Као доказ да су Босанско-Херцеговачки Турци учествовали у свим покретима, као добровољци, против Срба православне и католичке вере јесте битка на Граховцу, где је изгинуо цвет њихове омладине.

Даље на једном месту стоји: да муслимани нису дирали нејач — српске жене и децу. — Међутим ствар стоји сасвим друкчије. У Црној Гори још и данас причају стари Црногорци како су са својом браћом Херцеговцима делили и последњи залогај хлеба. Има кућа где је под једним кровом живело заједно по неколико херцеговачких породица „нејач херцеговачка“. Свакако да су Турци били тако милостиви према својим „сународницима“ не би се они потуцали по Црној Гори, већ би чували своја огњишта.

На страни 58 стоји .... „да су ондашњом Србијом и Црном Гором управљали људи изнад просјечности и од више иницијативе“ ..... било би све друкче. Ми ћемо Г. Ребцу одговорити: да су онда на управама Србије и Црне Горе седели велики државници, који су ударили темеље нашој данашњој моћној Краљевини. — Баш ти исти државници или управљачи нису презали да загазе у крв, само да ослободе своју браћу. А загазити у крв и ухватити се у коштац са Турском Империјом било је врло рискантно, јер су стављали на коцку и оно мало српске слободе што је било у Србији и Црној Гори.

Остали чланци су махом мањега значаја и причају поједине епизоде из устанка или припрему за њега — При крају је објављено и неколико врло важних докумената.

Мих. Кнежевић.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА.

(април — јун 1928).

Српски Књижевни Гласник, остајући увек на завидној висини међу нашим ревијама, у свескама за друго тромесечје ове године посвећује више пажње чистој књижевности него је то био случај у првих шест свезака ове године. Приповетке су дали Г. Г. В. Петровић, И. Самоковлија, А. Видаковић и М. Кашанин; по једну скицу Г-ђа И. Секулић и Г. Никачевић, а Г. М. Црњански у свесци за 16 јун завршио је своје „Сеобе“ започете још у задњим свескама 1927. Г. Г. Крклец у св. за 16 мај дао је превод занимљиве приповетке млађег руског писца И. А. Бабеља „Краљ“. Поезија је заступљена и овај пут добрим песмама Г. Г. В. Назора, Р. Младеновића, Б. Ковачевића, Д. Домјанића, Г. Крклеца, Ф. Алфиревића, Ј. Спиридоновић — Савић, Н. Симића, Д. Јерковића, М. Мирона, Г. Тартаље, Н. Шопа. Од чланака веома занимљив је чланак Г. М. В. Богдановића о српској грађанској лирици у 18 веку, написан поводом појаве књиге „Српска грађанске лирика у 18 веку“ у којој је Г. В Ћоровић издао грађу пок. Т. Остојића и своју, која је добро дошла за проучавање те интересантне поезије из разних рукописних песмарица 18 в. Износећи главне одлике те поезије, Г. Богдановић указује да су то већином песме за певање, које су, слично француској la poésie bourgeoise или немачком Meistergesang-у, састављали и записивали наши мајстори дајући у њима одушке свом личном расположењу, тако да смо готово на сто година пре прве личне поезије забележене у нашој историји

књижевности добили у овим песмама поезију „која не стоји високо.. али која је зато искрена и жива". Г. Богдановић утврђује затим разне утицаје на те наше мајсторе—песнике, од којих су најважнији с језичне и формалне стране утицаји старе наше и руске књиге, затим утицај немачки, па онда указује на извесне сличности и везе те поезије с нашом уметничком поезијом из првих десетина 19 в. (св. за 1 апр). — Г. др. А. Барац у једном свом чланку о Матији и Франу Мажуранићима износи особености и карактеристику књижевног рада оца и сина (св. за 16 мај) као што у једном свом другом чланку о часописима веома убедљиво расправља питање рђавог стања данашњих наших ревија, говорећи о честим случајевима готово лакомисленог покретања часописа у данашњим приликама, о некој врсти безидејности сарадника који се јављају у разним листовима тобож неједнаких погледа и сл. (св. за 1 апр.). — Г. Н. Банашевић у свом чланку о нашем роману третира питање зашто у нашој књижевности роман „није још одомаћен као једна израђена форма, којој писци радо прилазе да би се уметнички изразили", док је међутим приповетка толико негована и обрађивана да већ има и своју традицију и своје важне и изразите представнике. Поставља тезу да су наши најбољи романописци поникли у крајевима са слабо развијеном десетерачком епиком, и прави роман очекује од писца „нединарског" порекла (св. за 16 апр.) — Поводом скорашње посете Београду словеначких књижевника Г. Г. О Жупанчића, Ф. Финжгара, А. Новачана, Ф. Албрехта и А. Водника, Г. д-р Б. Борко даје у једном чланку у св. за 1 јун један кратак приказ словеначке књижевности задржавјући се највише на раду поменутих књижевника као најизразитијих представника старијег и новијег струјања у словеначкој књижевности. — Г-ђа И. Секулић у свом чланку „За народни језик наш" говори о данашњем нашем књижевном језику, напосе истиче добре особине такозваног београдског стила и језика, али одмах указује и на његову данашњу окамењеност и шаблонизирање у писању код свих који пишу уопште, те, на један начин пун духа, тражи језично освежење, његово подмлађење (св. за 16 јун). — Од других чланака поменућемо чланке Г-ђе И. Секулић о Полу Валери (св. за 1 апр.), Г. И. М. Петровића о Џ. Мередиту (св. за 16 април и 1 мај), Г. Тодора Манојловића о Х. Ибсену (св. за 1 мај), Г. д-р Н. Вулића о Тациту (св. за 1 и 16 јун, несвршен); затим чланке Г. Ј. Спекторског о Бекону и његовом месту у историји филозофије (св. за 1 апр.), Г. Т. Ђорђевића о циганском арачилуку у Србији (св. за 16 мај и 1 јун), Г. др. М. Косића о националном проблему Војводине (св. за 16 мај), Г. Ј. М. Јовановића о нептунским конвенцијама (св. за 16 јун). — Као и увек, разноврсни су и добри прегледи готово из свих области уметничког и јавног живота, солидни су и лепи прикази разних наших и страних дела, а врло интересантне су и разнолике белешке.

У Летопису Матице Српске у свескама за друго тромесечје ове године, од којих априлска и јунска имају у додатку *Прилоге* у редакцији Г. В. Стајића, песмама се јављају Г. Г. М. Милошевић, Р. Драинац, Г. Тартаља, Д. Јерковић, А Ђукић; а Г. Свет. Стефановић у априлској свесци објављује неколико својих песничких радова из доба око 1900 и из раније. Од чланака занимљиви су и лепо писани чланак Г. д-р А. Базале *Просвјетно-културна сарадња* о потреби заједничког рада на општем народном просвећивању (св. за апр.), Г. Ф. Малина о сметњама у духовном јединству нашег народа где се истичу као главне сметње: три имена за наш народ, тројствени назив државе, тројствени државни грб, двојно писмо — ствари нимало нове али лепо изнесене (св. за апр.) Занимљив је чланак Г. Д. Стојановића о Алексеју Хомјакову и Ивану Кирјејевском, познатим оснивачима и вођама руске словенофилске школе с јасно истакнутим циљем решавања проблема судбине Русије и њеног односа према Западу (св. за апр.). У св. за април зналачки су писани чланак Г-ђе П. Лебл — Албале о развоју универзитетског образовања наших жена и чланак Г.. М. Петрова о савременом уметничком животу у Бугарској. — У мајској свесци *Летописа* истичу се чланци Г-ђе А. Гођевац о постанку Нобелова фонда, досадашњим начинима додељивања награде за књижевност и о награђеној талијанској књижевници Грацији Деледа; затим чланак Г-ђе Љ. С. Јанковић о Ф. Левстику, његову животу и књижевном раду, са три преведене песме Левстикове; и чланак Г. К. Страјнића о пољском сликарству. — Јунска свеска садржи душевно и топло писан чланак Г. Б. Токина „За спас душе Т. Ујевића", у коме писац говори о великом уму и необично надареном песнику Ујевићу из ранијег доба и садањем боему и мистику Ујевићу, жалећи његов „иступ" из књижевног живота. Г. др. Ф. Никић у уводном чланку расправља о правима националних мањина код нас што се тиче употребе њихова језика. — У *Прилозима* за априлску свеску има интересантан чланак Г. др. Јеремића о бачким Русима (Рутенима) са свима могућим подацима о њима, и један прилог из живота В. Караџића, који је саопштио Г. А. Ивић. — У јунским *Прилозима* уредништво почиње објављивати стара писма, према ранијем позиву и апелу на све оне који их поседују, иза чланка Г. Н. Радојчића о важности писама као докумената. Овде су објављена неколика писма Ђ. Јакшића.

Мисао, у чијој се редакцији опет извршила измена, јер је сада за уредника остао сам Г. Ж. Милићевић, у свескама за април и мај доноси песме млађих песника, који се јављају и у другим нашим часописима (Г. Г. М. Јовановић, Т. Ђукић, Ж. Спасић, Д. Јерковић, Ј. Туфегџић и др.), неколике оригиналне приповетке и две врло добре преведене, једну А. Додеа и једну И. Е. Бабеља. Од ширег интереса су чланци о савременој књижевности у Русији и Г. М. Цара о духу и култури 19 века. — Лепи су и богати прегледи књижевни, научни, уметнички, позоришни, као што су добре оцене и прикази појединих дела из пера стручних сарадника.

Нова Европа, од које су сад пред нама првих пет свезака за друго тромесечје ове године, бави се разним актуелним проблемима из нашег јавног и друштвеног живота у чланцима различитих писаца, те према томе и с неједнаким погледима на ствари и с различитим степеном убедљивости њихове аргументације. Свака свеска има добрих

и интересантних чланака, али ми их овде не можемо све ни поменути, јер нам то не дозвољава простор, па ћемо се ограничити само на неке од њих. Својом убедљивошћу на пр. нарочито се истиче важни чланак „Никола Хартвиг" од Магса, у коме су изнесене заслуге овог великог дипломате и осведоченог пријатеља нашег народа, јер се једино њему има захвалити „што Русија почиње мало помало да се ослобађа бугарске хипнозе, док није, после Брегалнице, сасвим прешла на српску страну", а какве је последице за нашу историју имао тај преокрет и каква је била каснија улога Хартвигова свакоме је мање више познато (св. за 26 апр.). — Свеска за 11 мај посвећена је сва критици познатог Видовићевог просветно — етичког покрета. Уредништво је дало места да изнесу своје судове о Покрету и његове присталице и његови противници. Признати се мора да су мишљења противника Видовићевих реалнија и документарнија, те да је читави покрет више подложан критици него хвали. — У двоброју за 26 мај Г. И. М. Петровић написао је чланак (одељак из већег рада „Бајрон у Југословена") о једном нашем заборављеном песнику бајронисту Стевану Перовићу—Цуци, сестрићу Његошеву. У чланку се Г. Петровић више занима тешким животом и нарочито трагичном погибијом Перовићевом у Цариграду, него што се бави проучавањем његове поезије, јер је он и необично мало и врло слабо певао. Уз чланак је приложена и лепа фотографија у бојама слике Перовићеве.

Vijenac и у свескама за друго тромесечје ове године задржао је све оне лепе особине које смо истакли у ранијем свом приказу овога угледнога загребачкога часописа. То се подједнако може рећи како за књижевни део часописа, тако и за његов богати и ванредно садржајни Фељтон. С врло добрим песмама јавили су се у овим свескама Г. Г. С. Пандуровић, Б. Ловрић, В. Черина, Р. Драинац, А. Цетинео, В. Мајер, Г. Крклец и неколико од „млађих" и „најмлађих". Приповеткама су заступљени Г. Г. С. Михалић, Х. Кикић, Б. Ковачевић, В. Цар-Емин, Ка Месарић. Уредништво „Вијенца" било је расписало награду за најбољу приповетку о Главњачи, и две награђене приповетке (Г. Г. С. Ж. Видаковића и А. Цесарца) објавило је у мајској свесци часописа. Трећа приповетка о Главњачи, али ненаграђена, од Г. Р. Драинца објављена је у свесци за јун. У мајској свесци највећи део листа заузеле су оне нарочите, кратке причице Г. Ф. Мажуранића, њих дванаест на броју, под заједничким називом „Од зоре до мрака", које служе као допуна истоименој књизи у издању Матице Хрватске, а које су и саме сада штампане у засебној књизи. — У јунској свесци Г. Ј. Кулунџић објавио је први чин „Страсти г-ђе Малинске", трагикомедије у три чина, најновијег свог драмског рада. — Занимљив је есеј Г-ђе И. Александер о руској књижевности иза револуције. — Сваки број часописа доноси као прилог по једну слику којег нашег писца.

Воља, као и досада, бавећи се разним социалним питањима, највећи део листа посвећује књижевности, како у специалном делу, тако и у оценама, приказима и белешкама. Своје песничке производе објавили су Г. Г. Б. Петронијевић, В. Назор, С. Пандуровић, Свет. Стефановић, Д. Анђелиновић, Ј. Туфегџић, М. Милошевић, Д. Јерковић, А. Боглић, Ђ. Глумац, С. Пауновић; штампане су и три песме пок. М. Т. Перовића. Оригиналне приповетке дали су Г. Г. С. Пауновић, Б. Николајевић, Г-ђа М. Јанковић, а у свакој свесци има и по једна преведена приповетка. — Од чланака важан је чланак Г. др. А. Шмауса „О књижевној критици", јер се у њему расправља питање како се једно уметничко дело има оцењивати: да ли треба проучавати његову генезу, па онда тек испитивати га, т. ј. објективно га проучавати, „али без икакве могућности оцењивања", или не треба проучавати његову генезу, него само његов учинак, његово дејство. Г. Шмаус држи да ни један од ова два метода проучавања и оцењивања дела сам за себе није ни довољан ни тачан, али да „сваки од та два метода има своје оправдање" (св. за апр.) Г. Д. Алимпић у једном чланку проучава први путопис у нашој књижевности „Путашествіе къ граду Јерусалиму..." Јеротеја Рачанина (св. за апр.), а Г. др. Свет. Стефановић даје једну малу студију о легенди о зидању Скадра, аналишући и упоређујући разне варианте легенде наше и суседних народа (св. за мај и јун). Леп је осеј Г. М. Цара о Стендалу у св. за апр. Занимљиви су чланци о Мигуелу де Унамуну од Г. В. Вујића, о А. Мицкјевичу од Г. А. Погодина, као и чланак Г. В. Тривановића о индустриалној револуцији у Удр. Државама (продужење његових опсервација о приликама у Сев. Америци из ранијих свезака часописа).

Живот и Рад, због важности актуелних питања која се у њему расправљају добар часопис, посвећује и даље приличну пажњу и лепој књижевности, нарочито песми, као што доноси и књижевне портрете појединих писаца, оцене и приказе уметничких дела и разноврсне белешке. Песмама су се јавили добри и познати песници и неколико млађих који су већ успели да се „пласирају" у најбољим нашим ревијама. Ту су песме Г. Г. Р. Младеновића, Г. Крклеца, Ј. Хрваћанин, А. Цетинеа, А. Боглића, Д. Максимовић, Б. Ковачевића, Ђ. Глумца, Ж. Спасића, Ж. Јевтића и др. Од приповедача Г. Б. Б-вић у јунској свесци дао је једну приповетку с предметом из рата седамдесетпете године, а Г. Б. Нушић дао је један део првог чина своје нове драме „Књига друга" (св. за мај и јун). Од чланака поменућемо само неке. Г-ђа Љ. С. Јанковић говори о везама и односима између словеначке и српске књижевности почевши од нар. поезије па преко Јарника, Левстика, Стритара и Ашкерца до наших дана (св. за апр.); Г. С. Поповић наставља и даље своја опажања о разним проблемима из психологије младости (св. за април и јун); Г. П. Божовић у св. за мај завршава своју расправу о Ј. Сундечићу, која је мало касније изишла и као засебна књига. Остали чланци најразличитијег су садржаја и мање више интересантни.

Књижевни Север, после својих нарочитих бројева посвећених појединим нашим крајевима, посветио је свој двоброј за март и април ове године Босни и Херцеговини. У години када се навршава педесетогодишњица окупације тих покрајина, двадесетпетогодишњица њихове анексије и десетогодишњица ослобођења и уједињења, редакција листа дошла је на симпатичну идеју да упозна наш свет са славном

и тешком прошлошћу Б. и Х., а још више са њиховим специфичним данашњим животом. У ту сврху објављено је неколико добрих чланака и расправа. Г. М. Карановић у уводном чланку даје један кратак историско-географско-етнографски преглед Б. и Херцеговине, Г. М. Борић говори о аустриској владавини, Г. Ј. Кушан износи савремено стање Б. и Херцеговине, а Г. А. Коен даје исцрпне податке о привреди њиховој, као што Г. Д. Прокић пружа неколико тачних опажања о муслиманима у Б. и Херцеговини. Књижевности су посвећени чланци Г. П. Слијепчевића о љубавној поезији Ј. Дучића и Г. М. Вељковића о савременој књижевности Б. и Херцеговине, у коме је највише речи о А. Шантићу и Ј. Дучићу са неколико прилично смелих и нових погледа на њихову поезију. У другом делу књиге су књижевни прилози, најпре прозни од Г. Г. И. Андрића, Б. Јевтића и Ј. Палавестре, па онда piснички од Г. Г. Х. Хума, Ј. Радуловића, Р. Јовановића, Ј. Кушана, Х. Кикића и др. И с ове стране књига је добра, јер нам у лепој светлости износи рад садашњих бос.-хер. писаца на књижевности. На крају су ситни прилози о појединим културно-просветним установама. — Свеска за мај садржи песме песника који се у *Књижевном Северу* и иначе јављају, а од чланака чланке Г. Ј. Кајона о Јеврејима у Босни и Г. Ђ. Пејановића о часописима и новинама у Б. и Херцеговини, који згодно допуњују ранију књигу. Затим долазе прегледи, оцене и прикази. На крају су ђачки радови.

Венац доноси као и увек уз пробране ствари наших признатих књижевника још и књижевне покушаје „млађих“ и оних који су сасвим млади, као што доликује једном омладинском листу. Тим се интерес читалаца према часопису знатно повећава, а он сам постаје жариште књижевних стремљења наше школске омладине. Од старијих и познатијих песника јавили су се Г. Г. С. Пандуровић, Б. Ковачевић, Ђ. Глумац, Д. Максимовић, а од приповедача Г. С. Живадиновић и овај пут Г. Ст. Бешевић. У часопису има још интересантних прилога, приказа нових књига, поуке, задатака.

Kritika која је, основана од Г. С. Галогаже још 1920, престала излазити 1922 (тада су је уређивали Г. Г. Љ. Визнер и М. Беговић), поново је покренута у мају ове године опет у уредништву издавача Галогаже. До сада су изашла два броја, за мај и за јун, с пробраном садржином. У уводној речи у првом броју уредник за свој лист каже да он „неће бити ревија имена ’какви су да су наши су’, већ критичка ревија, чијих било, нових или већ датих идеја и факата, наших и страних, које су у интересу човечанства и нашег народа“. Због тога „потребне су тачне информације о свему и свестрана критика свега: како би у овој земљи већ престала материјална, морална и интелектуална корупција. Ту потребу мјеста гдје би се и истина могла штампати жели да испуни овај часопис“. И у том смислу испуњена су прва два броја, готово без књижевних прилога, занимљивим чланцима из пера Г. Г. С. Галогаже, Н. Полића, С. Томашића и др.

Гајрет у бројевима за друго тромесечје опет је више званични друштвени орган него лист за књижевност. Истина таква му је

донекле и намена, али није и искључива. Има књижевних прилога, већином од писаца муслиманске вере, понекад и врло добрих, али највећи део листа одређен је за друштвена саопштења. Затим се на дуго и широко, кроз неколика броја неки пут, али на врло фин и згодан начин, расправљају извесни важни муслимански културни проблеми (пољопривреда, заштита деце, шеријатски судови и др.). Ова се појава објашњава тим што ће друштво „Гајрет“ у септембру ове године прославити двадесетпетогодишњицу свога оснивања и рада, и том ће приликом на конгресу бити дискусије о свим важним питањима из живота наших муслимана. Припремању чланова за тај конгрес изгледа највише и служе ови бројеви листа. — У овим бројевима приповеткама су се јавили Г. Г. Б. Јевтић, С. Бурина, Х. Ћикић, Х. Кикић, а песмама Г. Г. Х. Диздар, Д. Чутурило, Џ. Сулејманпашић, Х. Ченгић и др.

Преглед, који у Сарајеву од маја почиње излазити као месечник на три табака обичне осмине (до тада излазио двапут месечно на табаку велике осмине), највећи број својих чланака посвећује разним питањима из нашег културног и политичког живота. И књижевности је дато места, али она је ту од споредног значаја, и ако је по прилозима добро заступљена. Од песника јавили су се Г. Г. Х. Кикић, С. Максимовић, Х. Диздар, А. Мартиновић, Г-ђа В. Обреновић—Делибашић, од приповедача Г. Г. М. Ђурић, Х. Кикић, И. Самоковлија. Путописом се бави Г. Ј. Кушан. Има и неколика превода из јапанске лирике.

Претеча, часопис за националну и хришћанску културу, који излази седам пута на годину о великим националним и хришћанским празницима, у свом другом броју ускршњем (први број изашао је о Савину-дне) доноси веома занимљиве чланке из најразличитијих области духовног живота. Својом важношћу истичу се чланци Г. Г. Д. Стојановића о учењу о добру руског философа Владимира Соловјова, М. Ђурића о смислу мита о Прометеју, д-р П. Јевтића о Бхагавад Гити, чудној философско-религиозној индиској књизи, Н. Крстића о Његошу као пророку религије хероизма, и др. Од песника заступљени су Г. Г. В. Назор, С. Кордић, Г. Богић, а у преводу је дата једна песма Ј. Словацког. Занимљиве су и белешке, коментари, на крају књиге.

* * *

У овом прегледу, као и у оном од априла, приказани су сви часописи које уредништво прима у замену. Због тога су из овог прегледа изостала два часописа које уредништво сад није примило („Нови Видици“ и „Јужни Преглед“), а приказан је један нов часопис који је дошао у замену („Kritika“). Једино због овог разлога у прошлом прегледу није приказан „Савременик“, па није ни у овом. Уредништво га не прима, а на Цетињу га је немогуће наћи. Ово нека послужи као објашњење нашем критичару из „Обзора“.

И. Зорић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

ДВЕ СПОМЕНИЦЕ.

Споменица Симе Пандуровића. (Издање „Књижевне Ревије“, Београд, 1928). — Ту недавно се почело било са припремама за прославу двадесетпетогодишњице песничког рада Г. С. Пандуровића, али због извесних неспоразума који су том приликом избили, сам песник је одустао од свог јубилеја и јавно изјавио да не жели никакву прославу. Међутим неколико његових пријатеља и младих поштовалаца као на брзу руку приредили су и издали у част Г. Пандуровића ову Споменицу. Ту и леже узроци свима манама које одмах падају у очи кад књигу ма и површно прегледате. Пре свега свака споменица мора бити технички добро опремљена, а садржајно не сме бити израз само личних пријатеља слављеникових. Ова споменица нити је добра по спољашњем свом изгледу, нити је Г. Пандуровић заслужио да га славе само лични пријатељи и другови. Према томе двадесетпетогодишњицу песникова рада треба друкче, шире и достојанственије прославити.

Међу прилозима у *Споменици* издваја се чланак Г. В. Живојиновића „Поглед на поезију Симе Пандуровића“. Овде Г. Живојиновић нарочито истиче као најкарактеристичнију особину Пандуровићеве поезије његов психолошко-аналитички став према себи, свом осећању и доживљају. У том смислу он је већи аналитик и од Дучића и Ракића и од свих других наших песника, те „најдоследнији представник психолошко-аналитичке школе у нас“, који је наше песништво повео новим правцем и уздигао на достојну висину. — Г-ђица К. Атанасијевић у чланку „Емоционалност и мисаоност у поезији Симе Пандуровића“ лако и минуциозно распреда сву танчину и разноликост његових осећања и мисли полазећи од оштрих болова и душевних депресија песникових до његових мистичних и трансцендентних премишљања. — Из седме књиге *Прилога за књижевност, језик, историју и фолклор* прештампан је леп чланак Г. П. Поповића о Пандуровићу као критичару на основу његових *Разговора о књижевности*. Код Пандуровића Г. Поповић истиче ове критичарске врлине: „он разуме ствари, има храбрости да каже своје мишљење, и пише лепо“. — Г. д-р А. Шмаус у свом чланку „Теоријски рад Симе Пандуровића“ на врло лак начин износи нам рад Пандуровића на естетици и теорији књижевне критике. Овде су његове главне идеје: књижевна критика мора бити строго научна, критичар мора имати потребну спрему, а основа и суштина сваке праве уметности је у емоцији. — Г. В. Вел. Јанковић у чланку „Фрагмент о човеку“ даје нам слику Пандуровићеве личности у приватним и друштвеним односима — Остали, мање значајни, чланци садрже лична сећања и успомене пријатеља. — Вредно је поменути и песничке прилоге Г. Г. М. Јовановића, А. Р. Боглића, Ј. Радуловића, Г-це Д. Марковић, Д. Ђорића.

Споменица Петра Кочића. (Издаје Одбор; Београд, 1928. Цена 25 дин.). — Снажни и темпераментни приповедач босанске Крајине, истински и ватрени националиста из најтежих дана босанског живота, несрећни Петар Кочић потпуно је заслужио да буде спомињан, слављен и узношен. Не створивши никакву своју школу, и сам без потребне приповедачке инвенције, ограничен у својим приповеткама на неколико збиља истинских типова из Крајине, Кочић је ипак својим радовима знатно обогатио нашу књижевност, нарочито с погледом на његов крепки, снажни стил и богате и широке описе. Вечито у тешким материјалним приликама, чак и у оскудици, он је успевао не само да ствара уметничка дела, него и да добар део времена посвети онда онако потребној националној борби, нарочито се истичући као бранитељ сиромашног босанског сељака. Да би се добила што потпунија слика Кочића приповедача, националног и јавног радника, у ову *Споменицу* је ушло највише ствари самог Кочића, управо све је његово осим три чланка. Ту су његове приповетке „Туба“, почетничка али ванредно снажна и успела слика из босанског живота, затим сигурно његова најбоља ствар „Кроз мећаву“, онда три песме у прози, међу којима се издваја „Кроз свјетлост“. Као илустрација Кочића националног радника добро служе његови занимљиво и лепо писани дописи из Ст. Србије и Маћедоније из 1905, тужна писма жени из тузланског затвора, његов чувени говор у босанском сабору о аграрним неправдама у Босни и његова критика на једну аустриским новцем издату антологију поезије српске и хрватске (у колико она нема везе с правом књижевном критиком). Познавању саме личности Кочићеве, уз горње ствари, много доприноси топло писани уводни чланак Г. В. Ћоровића, у коме је изнесен Кочићев живот, књижевни и национални рад и који згодно допуњују чланак Г. М. С. Јовановића о двогодишњем боловању Кочићеву у душевној болници београдској за време окупације и чланак Г. М. Карановића о постојбини Кочићевој Змијању.

Важношћу и лепотом прилога у *Споменици* постигнут је постављени циљ: успело се „да је ова књига постала не само дело пиетета, него још и један важан зборник за познавање и оцену Кочићеве личности и прилика тадашње Босне“. Приликом тридесетогодишњице јављања Кочићева у књижевности, која пада ове године, успомена на њега није могла бити боље и лепше освежена.

И. З.

F r a n M a ž u r a n i ć: *Od zore do mraka* (Redovno izdanje „Matice Hrvatske“, Zagreb, 1928. Str. 230, 8⁰. Cena?).

Od zore do mraka. Dopunjak izdanju „Matice Hrvatske“ (Izdanje „Vijenca“, Zagreb, 1928. Str 19, 8⁰. Cena?),

Ова књига је зрео плод и слика једног чудног и веома разноликог живота. Писац њен, наш сарадник г. Владимир (у књижевности Фран) Мажуранић, рођен је 1859 год. у Далмацији, у Новом Вино-

долском. У младости је био официр у аустриској војсци. Године 1887, у 28 години живота објавио је своје прво дело *Лишће,* збирку рефлексивних песама у прози. Ово дело му је обезбедило завидно место у историји наше литературе, али је проузроковало и нетрпељивост његових неслободоумних старешина. Због тога, а и због дубљих а недовољно познатих разлога, писац 1892 године напусти отаџбину и одлута некуд у широки бели свет. Отада па до скоро, за пуних тридесет и неколико година, о г. Мажуранићу се ништа није знало, ни да ли живи. А за то време, каже он, „много сам тога доживио и преживио. Многи трн ме огребе, многа змија ме уједе, о многе клисуре разбијале се лађе моје“. Прокрстарио је сву Европу, на Хималајима је премучао „дан мучања“, у Африци је ловио лавове, ни Америка му није непозната. А где год је допро носио је собом болну носталгију за рóдним крајем: „Сунце сија, а у души ми је мрак. Тешко си га мени у туђини“..... „Гледам у мјесец мислећи на оне, који можда у исти час у њ' гледају. Сјећа ли се когод мене? Пита ли ко јужни вјетар: „Јеси ли пројурио покрај њега?“ Или мјесец: „Јеси ли га гдје видио?“...“ И тако, као уклет, потуцао се широм света „од немила до недрага“, кршећи се под теретом неке душевне трагедије, не јављајући никоме ништа о себи, Бог зна због чега. Успомене на своју младост и ово позније, скоро бесциљно и чудно лутање изнео је у овим сличицама; своје богато и разноврсно искуство расковао је у ситна бакарна зрнца.

Као да писац није имао литерарних претенсија са овим белешкама. „Говорим у тмини не знајући, да ли ме ко чује, ни да ли ме ко жели чути“. Цела књига је пре исповест и одливање препуне душе него копкање у самоме себи да би се дало књижевно дело. Кад човек доста преживи, кад пуно тога осети или сазна, кад се унутрашњост човекова предоји сазнатога и осећеног, онда се све то *мора* негде одлити, мора некоме испричати. Онај берберин из приче „У цара Тројана козје уши“ *морао* је некоме испричати тајну која га је мучила, макар и црној земљи. Г. Мажуранић је много претурио преко главе, много је видео, много доживео, један му тежак бол, као кајање, вечито копка душу, и он то све није могао понети у гроб, он је морао некоме да прича и зато је написао ову књигу. А у овој књижевној књизи мало је „литературе“: све је просто и скромно казано. Писац сликовито прича, са пуно поређења, али тим није циљао на литерарни ефекат, те поређења не би изостала ни да нам је писац усмено причао све ово што је написао.

Од *зоре* до *мрака,* од детињства до дубоке старости, цео живот. Прво детињство немирног а срећног дечка, испричано тачно као што се причају врло драге успомене. Па младост и зрело доба. У овом другом, много већем делу књиге има подоста цртица које на први поглед изгледају као интересантни доживљаји у егзотичним крајевима, каквих доживљаја има тма божја у свима путописима. Али и те су цртице, највећим делом, везане оном непрекинутем нити резигнације за пишчев живот; доживљаји изнесени у њима део су интимног унутрашњег живота пишчева. Па после: писца нису интересовали предели,

колико год они били егзотични; њега свуда интересује у првом реду човек, не ни човеков начин живота, него човекова психа. Тако кад пластично црта малога афричког црнца *Булангу,* тако кад даје оштро запажене појединости у коцкарници у Монте-Карлу, кад препричава китајске или арапске приче, у цртицама *Малорус, Барбоа,* тако кроз целу књигу. Дело је проткано једним схватљивим и блиским умовањем о човеку и животу. И човек и живот схваћени су реално, онакви какве их видимо, без мутног филозофирања. Ни једно ни друго писац не *тумачи,* не жели да нам наметне своје мишљење, он нам само *саопштава* интелигентно запажене детаље. Из свега се дâ закључити само основни пишчев став: он нема много илузија о племенитости људској, а живот не прецењује.

Отуда понегде горчине у тону. Та горчина каткада прелази у дирљиве лирске изливе. Понеке цртице, као: *У туђини, „Врати се!“ Болест, 1918* и тако даље, звуче као најчистије лирске песме. С друге стране опет има у књизи пуно фине духовитости и, ређе, ведрог хумора. Преовлађује ипак мирно причање смиренога старца који цео свој дуги живот посматра већ као прошлост. — И по томе, по тону причања, имамо у овој књизи, као и у животу, читаву скалу од ведре шале до болних речи о ништавости живота.

„Још само неколико ријечи!

Књига ова не сачињава цјелине. Цртице моје нису (попут жита) у исти дан никнуле, нити су на истом сунцу расле: између првих и посљедњих размак је од какових четрдесет и пет година!

У књизи је којечега као на морском жалу након олује: ено, посред зелене маховине шарене шкољке; ено и непознате неке црвенкасте биљке; ено и морског крижа и бодљикавог морског јежа! Покрај њега риба....

Сирота рибица! Избацило је море, па на суху лежи, те се мучи... Море једва корак далеко, а она гине, јер то море за њу није онолико, колико и судбина за човека!

У овој се књизи говори и о Богу и о вери, а различитим начином! Нека те то не буни у вјеровању твојему: вјера је души што роса трави.

Бог је све, а ми ништа!...“

В. Латковић.

Младен Ст. Ђуричић: *На таласима,* приповетке. Издање С. Б. Цвијановића Београд.

„Спопаде ме жеља да причам“... каже јунак прве приповетке у овој књизи. И он прича своје „крмарске јаде“, муке „највећих мученика на свету које ниједан календар не признаје“... Прича он о свом Дунаву који познаје као „своју спаваћу собу“, о тешкоћама тог вечно истог бродарског живота. Прича он тачно, лепо, дајући, у крупнијим потезима, сву пластику свога живота и сву искреност својих осећања... А „да ли ће когод саслушати до краја“ његову приповетку?

Књижевни рад Младена Ђуричића подсећа ме на ову причу Илије Грекуловића. Радио је Ђуричић и до сада на књижевности, али га нико, изгледа, није ни хтео чути. Да ли због тога што још није дао *себе*, или, можда због тога што у књижевности као у животу, треба „имати среће“ и протекције?

Па ипак: и Грекуловић је свршио своју причу и Ђуричић је ушао у ред наших приповедача. Ја ово подвлачим нарочито, без резерве. Осам његових приповедака које чине збирку „На таласима“, лепа су новина у данашњој нашој приповетци. Оне су код нас нове и по мотивима и по обради. Ту је илустрација живота оних појединаца које шибају ветрови, таласи и самоћа по Дунаву и Сави... Писац њихов провео је више времена у томе животу. Ту је он — тај мало запажени Сава Дринчић — врло добро запазио, осетио и саосетио оно што се дешава на таласима воде и таласима живота... И као што онај његов јунак са „Подгорја“, у својој исповести, каже да је требало „да се ожени и да доведе жену у кабину, па тек тада да направи познанство са самим собом“ тако је, изгледа, и Ђуричић требао да почне описивати свој бродарски живот, па тек онда да нађе и позна себе..

Начин на који он прича о томе животу већином је монолошки, у виду исповести, препричавања догађаја, што у осталом одговара средини путујућих појединаца. Отуда се можда у јунацима ових приповедака испољава често индивидуалност самога писца, нарочито у дикцији. Но то ипак не иде на штету онога што приповеткама даје праву књижевну физиономију. Јер, ако је по где-где то ишло на штету ширег, епског колорита, то је надокнађено једном топлом непосредношћу.

Ђуричићеве су особине: лакоћа у причању, лепа моћ запажања и жива пластике описа. За ову последњу особину могли бисмо навести цео онај леп опис буре на Јадранском мору, када се пробијају изнурени остатци српске армије. Али ево само једне слике:

„Море се тешко намрштило; изборала се цела пучина. Свака му је бора брдо, а празнина иза ње — провалија! Тутњава се ближи; бесно сева. Укрстиле се муње па пламти, као да се негде упалило море. Испред нас искочи из таласа по који од наших бродова с војском. Појави се из мрака и воде као привиђење, или утвара, као кобни брод Холанђанина Луталице, па га нестане. За нама посрћу торпиљери.. Ветар завија и прогони више нас грдно велике крпе поцепаних мрких облака. У ноћи хуји, јечи, тутњи, режи, звижди, цичи, урла. — Пропаст! У нашег је брода ваљда скршено свако ребро. Па ипак он се још држи: не да се. Одупире се и насреће на таласе као да намерава да се што скупље прода“.

И тако даље. Уз ту пластику иде и динамика душе. Мени је пријатно што могу рећи да је Ђуричићева књига једна од бољих збирки приповедака које су се појавиле после рата.

Т. Ђукић.

Василије Лековић: *Врт изгубљених*, Подгорица, 1928.

Последњих месеца у Подгорици неколико добронамерних младића штампало је своје стихове. Сваки је изишао са по једном врло танком збирком и узнемиреним и бујним темпераментом. По ономе што је у штампи и што намерава да се штампа, просудило би се да је код нас књижевни живот нарочито развијен. Истина је међутим да су то грозничава узбуђења и „сведочанства најмлађих“, који траже путеве ван домашаја прошлости.

Писац ове збирке писама, „које је нашао у врту изгубљених душа“, најизразитији је представник те струје и по свом животу и по свом делу. „Врт изгубљених“ је збирка од неколико писама измењених између две личности из наше покрајине, од којих је једна у Београду, друга на Цетињу. Те две личности би требале да буду представници најмлађе Црне Горе. Трпимир је онај који треба да води једну генерацију и који је „најавио долазак нових људи“. Он је један од оних типова који су се чешће виђали у нашем поратном друштву. Избачени из колосека обичног и мирног живота, они су навикли све да посматрају кроз узбуркану атмосферу социалних преврата и да проповедају хаос да би се створило дело. Изнад свега хтели су бити вође и месије човечанства. Живот и време почели су их међутим кршити; њихово дело расплинуло се у вербалистичкој дијалектици и психолошкој мегаломанији, а они сами, изгубивши компас живота, пали су у дубоку апатију. Магдалина би била тип наше нове девојке, али у исто време и нежна пријатељица. Она клонулог Трпимира бодри на велика дела, која би требао да изврши. Сва у бунту против застарелих појмова и традиционалности она на крају налази спокојство у најобичнијем браку...

Дело пати од многих недостатака. Незаокругљено, незавршено, недостатак фабуле, која би му дала основ једне приповетке или новеле, оно одјекује боном празнином. Иначе носи сва обележја ране младости у погледу форме, стила и језика и preране старости у погледу мисли и контемплативног става човека кога је живот и време прегазило. Због овог последњег оно не оставља дубок утисак искрености, присности и неизвештачености дела које хоће да се допадне и да се радо и са уживањем прочита. Па ипак оно има нечег што се мора узети у обзир. Ми не верујемо да је писац одвише живео и преживео, те да је своја дубока разочарења искрено изразио, а факат је, међутим да цело његово дело носи печат човека склона размишљању. С друге стране дело је пуно бунтовног духа против друштвене неправде и глупе и труле садашњице. Склони смо веровати да је писац, пишући ово дело, имао стално то у обзир. Његов стил, који је пун недостатака, и поред тога што личи на библиски, Гр. Петрова из његових популарних брошура и А. Барбиса из његовог „Исуса“, ипак је у складу са суштином дела. Да у својој концизности, која га је окаменила а не оживела, није ишао до претераности, његов стил би био позитивна страна овог дела.

Г. Лековић има књижевне амбиције, а не може му се оспорити ни извесна књижевна култура. Још увек млад, њему би се могло пре-

поручити извесно прибирање и сталожавање, а давнашњи савет lima et labor требао би да има увек пред очима.

Производ узнемирене младости, дело симпатично и препоручљиво. У њему ће наћи уживања нарочито они „који хоће на крмилу, једру, а не на палуби овог друштва, и који за живот и борбу садашњице требају још једну младост“.

А. В. Лаиновић.

БЕЛЕШКЕ.

Д-р Никола Радојчић: *Географско знање о Србији почетком XIX века.* (Посебна издања Географског Друштва. Св. 2.) Државна Штампарија, Београд 1927. 8° с. 1—100. (Са двије карте у прилогу). Цијена 30 дин. Г. Радојчић, професор љубљанског универзитета нашао је у Лицејској Библиотеци у Љубљани Вуков рукопис: оцјену Вајнгартенова чланка о Србији (Über Serbien. Oester. milit. Zeitschrift I. (1820) и Копитареву прераду те оцјене. Не хтијући, да то штампа без предговора, г. Радојчић је врло добро учинио, што је тим чланцима, која је сва три штампао, дао стручан и опширан предговор под горњим насловом. Географско знање у средњем вијеку у опште било је веома мало. И што се писало о том, све је то црпљено из античких писаца, светога писма и византијских хроничара. Тек пошто смо изгубили државу, наше географско знање — разумије се о нашим земљама — шири се. Једини познаваоци наше земље били су Срби све до XVI вијека, кад разна европска посланства почињу да прелазе преко наших земаља пут Цариграда. Изузевши приморје, које је ишло у утјецајну сферу млетачку, највише су се у географском погледу интересовали за наше земље Аустријанци, надајући се, да ће је једног дана окупирати и знајући, да је то пут за Исток. Интересовање Руса за наше крајеве каснијега је датума. Владика Василије дао је први импулса, да се Руси заинтересују за наше крајеве. Прави књижевни интерес за географију Србије показао је први Јован Томка Саски и издао о том дјело у Пожуну 1746. Послије се већ јављају и наши писци (Јов. Рајић и др.), који у главном црпе грађу из дјела Саскога. Послије Карловачкога Мира Аустријанци, који су крили своје географско знање о нашим крајевима, почињу да објављују географске и картографске студије. Најзнатнији и најпрви картограф наших земаља је Ј. Х. Милер, који је с картом Угарске издао и карту Србије. Разумије се, да прави, научан рад на нашој географији и картографији почиње с XIX вијеком. Најприје бечки „Topographisch — lithographische Anstalt des Generalquartiermeister — Staabes“, а за тим К. u К. militärgeographisches Institut“ за дуго вријеме је главни картографски завод наших земаља. Из ових времена је и поменути Вајнгартнеров чланак о Србији, у коме је историјски дио доста слаб, а географски за своје доба врло добар. На овај чланак написао је Вук приказ, кога је донекле прерадио Копитар. Вуков и Копитаров рад нијесу били досад штампани. Њих штампа сад по врви пут д-р Радојчић, а они су изазвали и његов уводни чланак о географском знању о Србији почетком XIX вијека. Ко год се интересује и нашом историјом и нашом географијом треба да прочита ову књигу г. Радојчића.

Д. В.

Саит Ораховац: *Вихори уздаха* (издање штампарије „Уједињење“, Подгорица 1928.)

Збирка износи двадесетак лако срочених, течних и топлих песмица, које су изрази личних доживљаја и душевне преживелости. Без дубљих идеја и оригиналнијих мисли, без јачих осећања и солиднијe префињености, без довољног богаства речника, са слабим познавањем језика, са где-где недозвољеним кованицама, песме у овој збирци ипак имају своју привлачност. Оне су јасне, читке и задахнуте топлином песничке душе. Оне имају приличну културу стиха; то је течни дванаестерац и лаки осмерац, поред слободнијих стихова с тежњом за подржавањем нове форме. Слик је скоро увек добро и срећно нађен. Има, додуше, понегде да је због слика накарадно однесена иначе лепа мисао.

Има и погрешно употребљена реч *символ* у иначе доста изразитој последњој строфи песме „Срушене наде“. Непотпуно је изражавање мисли у другом делу песме „Пролог“. Има и других грешака ове врсте, као самовољно и неумесно ковање речи (данови, пролет (пролеће), ускршњење, пат (патња) и т. д.) Али све то, са још грубим граматичким грешкама и врло слабим познавањем интерпункције, разумљиво је кад се знаде да је аутор ових песама чист самоук, без иједног редовног разреда основне школе и шегрт у једној мањој трговачкој радњи. И мора се прећи преко таквих грешака у књизи са врло скромним претенсијама, као што је збирчица г. Ораховца.

Природна песничка урођеност нашег младог стихотворца не може се оспорити, кад се у свакој од његових песама у збирци наиђе на понеки заиста леп стих, на топло место, на искреност осећања, на истинско преживљавање онога што ствара.

Ја још не знадох што су лепи дани,
Ја још не добих искрене ријечи,
Усеви моји сви су похарани
И црна коб ми на стазама клечи. —

Ти стихови сведоче о племенитости душе која пати и тражи израза. Песме „Пролог“, „Моја песма“, „Срушене наде“, „О животу“ из које смо извукли горње стихове, „Грија“, и нарочито „Песма из болнице“, представљају душевне манифесте позитивне вредности.

Желети је да г. Ораховац напредује у својим напорима. Њему треба више језичке културе, шире богаство речника и читање добрих песника. У том случају у г. Ораховцу могли бисмо добити једног Проку Јовкића, на кога, по животној судбини, много подсећа.

Драг. Мајић.

језику речи арнаутског, јеврејског, циганског, латинског, грчког, санскритског, семитског, асирског, јаванског, грузијанског, индостанског, персиског, сијамског, старо-словенског, коптског, француског, немачког, феничанског, етиопског и др. порекла. На неколико страна он је дао тумачење појединих речи, упоређујући их са речима оног језика из кога мисли да су изведене. У таквом поређењу речи г. Петковића има понекад чудних ствари, има и таквих тумачења која изгледају мало вероватна, а у исто време врло занимљива по својој оригиналности. У осталом, г. Петковић је већ и раније показивао пуно смисла за таква истраживања. Тако се у његовој књизи *Прве појаве српског имена,* (Београд, 1926), могу читати и ове занимљиве реченице: „Поред тога, владар Абисиније носи назив *негус* (у нас је познато име *Његуш.* Тако нпр. у Црној Гори владалачка породица *Његуш,* у солунској области једно село и једна планина зову се *Његош).* Овај владалачки назив, као и сличност многих географских имена дали су повода мишљењу да је може бити један део Црногораца био у Турској војсци када је Селим I освајао Египат, те се вероватно Црногорци у Абисинији задржали и настанили. Но могућне су такође и друге претпоставке. (Стр. 22) — „Овде (у Авганистану и Белуџустану) се чува успомена на неку митску личност Каису (Kaïse) (у нашим народним песмама спомиње се некакав непознати Каица војвода)“ (Стр. 50) — Према томе очигледно је да је наш народ вековима био у покрету.... И како сви знаци показују, постајала је (целина нашег народа) више векова пре Христа, и у сва три дела света, Азији, Африци, Европи. Њихов траг види се кроз средишну и јужну Азију, кроз северну Африку, и кроз Европу од Црног мора до Атланског океана и од Средоземног мора до Балтичкога.“ (Стр.56—56.)

Тако и у овој последњој књизи г. Петковића има чудних изналажења сличности између речи наших шатроваца и речи већ побројаних старих и страних језика.

Уз књигу је приложен и речник шатровачких речи, као и неколико примера за реченице (узетих из М. Ђ. Милићевића Кнежевине Србије). На крају књиге се налази неколико оцена ранијих радова Г. Ж. Петковића.

За обраду овог питања г. Петковић се служио нашом као и страном литературом. Међутим г. Петковић не зна за чланак *M. Malinara,* који говори баш о истом питању којим се бавио г. Петковић, *Zločinački ili šatrovački jezik* (у загребачком Mjesečniku *XXXVIII,* 1912). Тај би чланак вероватно био од користи г. Петковићу, и уз њега је приложен речник шатровачких речи, а осим тога говори се и о нашим речима у немачком шатровачком говору.

Радмила С. Петровић.

Мићун М. Павићевић: *Црногорци у причама и анегдотама.* Књига прва. (Издање С. Б. Цвијановића. Београд, 1928. Страна 140,8°. Цена 25·— дин.)

Г. Павићевић је отпочео један користан и благодаран посао. Крајње је време било да се почну прикупљати анегдоте, које као

нарочита врста народног уметничког стварања живе у народу и преносе се с колена на колено. Често се у новије време говори о мењању облика народнога живота код нас, услед убрзаног култивисања. И несумњиво је да се живот мења, и ако у дубоким народним слојевима много спорије него што се то обично претпоставља; а те промене повлаче за собом губљење народних умотворина. У анегдотама је непосредније него у ма ком другом роду народних умотворина очуван стари живот; ту су изразити патријархални погледи на свет и живот, народна етика и психа. Ни уметничка вредност ових творевина каткада није мала. Скупљањем анегдота добија се двоје: износи се на видело један специјалан род народне уметности и чува се од заборава стари живот.

По овој првој свесци не можемо оценити сав посао Г. Павићевића; то ћемо опширније учинити када се и остале свеске појаве. За сада ћемо указати само на једну разлику између ових анегдота и *Примјера чојства и јунаштва* од Марка Миљанова. Та разлика одмах пада у очи: највећи део анегдота у овој свесци чине досетке, духовити и вешти одговори, хумор, док се у анегдотама Марка Миљанова говори не о *речима* него о *делима* појединаца, о чојству и јунаштву. Оваквих анегдота има у народу без сумње доста, понека је и код Г. Павићевића таква, али тих је мало. Анегдоте о делима садржајније су и за степен боље од ових духовитих досетака, ма да ове последње могу бити забавније.

Књигу топло препоручујемо. *Вил.*

Милан Шевић: *О нашим људима великим и малим.* 8° Страна 1—158. Издање књижаре С. Б. Цвијановића. Београд 1928. Цијена 25 динара. Недавно су се у нашој књижевности јавили нови прилози: анегдоте из живота наших људи у прошлости. Таква је књига г. М. М. Павићевића („Црногорци у причама и анегдотама“) и ова књига г. Шевића. Морамо признати, да је књига г. Павићевића од велике штете књизи г. Шевића. Да није било књиге г. Павићевића, књига г. Шевића и могла би се, може бити, некако „прогутати“, а овако, она у овој врсти књижевности не значи много, значи готово — ништа. Паралела је поразна за г. Шевића. Најгора анегдота г. Павићевића, рецимо „Црногорац и Швабица“, (коју није требало ни уносити у збирку) готово је боља од најбоље г. Шевића. Или, душу на срце, па реците, какву Вам импресију остављају ријечи Лазе Костића: „када сте ви почели плакати“, које одговара на питање једне дјевојке: а када сте ви почели певати? — према ријечима Илије Ђукановића, из збирке г. Павићевића, кад му је аустријски жандарм тражио пасош: „Ја сам Илија Ђукановић, а пасош ми пет стотина Цуца, и већ немој да се причамо!“ И т. д. и т. д. На пошљетку може се рећи нешто и у корист г. Шевића. Павићевић има око 1500 анегдота и могао је да бира, а г. Шевић имао је свега 84 и свих 84 ставио је на артију, јадну артију. Анегдота треба да буде духовита, на силу се не може створити. И шта има нпр. у анегдоти „О благо

теби, Варнаво" — осим тога голог наслова?, или у анегдоти „И две, и две, Ваше Високопреосвештенство", гдје нека баба krije своје године. Још гора је анегдота „Једна Вукова реч" која не значи ништа, а нарочито „Смрт Јоксима Новића", који се прејео и — умро! Одвратна је нпр. анегдота „Владика Стеван Кнежевић". Ту неки убица (калуђер) добива опроштење, што је у тамници изучио столарски занат и обећао „начинити кутију за дарохранилницу". Таква је и анекдота о Теодосију Мраовићу, којој је сва поанта у ријечима слузи: „Обесили те, да Бог да, девојци о врат", па прича о Милетићу и кифлама, па „Натошевић као вегетеријанац", па „Ко је глув?", па необјашњива „Нема рубрика", па још гора: „Ово волим ја, а ово моја Шока", па „Видите Вуков Речник" и т. д. и т. д., тачно до половине књиге. Друга половина књиге нешто је боља. Анегдоте су сочније, њих је писац доживио, а лица су им његове колеге, наставници, који нијесу без духа. Куд ћете нпр. духовитији одговор од оног Сремчева, кад је неко упоредио Пашића с Хајдук-Вељком: „Само што Хајдук-Вељко главу даје, Крајину не даје, а Пашић све даје, а главу не даје", или анегдота о Црногорцу и Толстојевим ципелама, или „Поводом Недићеве расправе о Милићевићу". Али оваких јаких анегдота има врло мало. Ипак поред свих ових неколико добрих и ријетких зрнаца за ову књигу не можемо ништа друго добро рећи, но надајмо се, да неће доживјети друго издање.

Д. В.

Ал. Ксјуњин: *Русија која долази. Банкротство московског комунизма.* Пишчево издање. 80° с. 1—167. Београд 1927. Цијена 30 динара. Ваљда, ни о једној књизи није теже написати реферат, него о овој. Мени се чини, да се о овој књизи не смије ништа друго рећи, но: добра је и предобра. Ово увјерење ја сам стекао отуда, што је г. Ксјунин одмах гракнуо на неке наше интелектуалце, који су ту недавно ишли у Русију с намјером да пишу о њој онако, како су је видјели. То не допушта (ако се могу тако изразити) г. Ксјунин; о Русији не смију да пишу они људи, који су се сад из ње вратили. О њој може да пише само г. Ксјунин, који у њој није био већ годинама. Доиста, парадокс. Па из чега — питаће читалац — црпи за своју књигу податке г. Ксјунин? Можемо му одговорити само то: из бољшевичких новина и из емигрантске литературе. То г. Ксјунин не одриче, као што и не сумња његов писац предговора, да ће сваки читалац доћи на мисао „да њиме (писцем) руководи свесно или несвесно предубеђење, које га побуђује, да већ иначе црне руске боје још црњим види „(стр. 5.) А по овима посматрачима и писцима „из даљине" доиста је тешко сазнати право стање у Русији. Сви се ми сјећамо, како су назад неколико година — опет ови емигрантски писци — растелалили, да ће од глади помријети тридесет милиона Руса. То се, срећом, није догодило, али несрећом сви ти, који су ширили те гласове, још су на животу. Ми нећемо, да улазимо у разматрање данашњега стања у Русији, јер тамо нијесмо били (овога се г. Ксјунин не придржава), али свакако сваком мора да падне у око: како то, да су са садашњим стањем у Русији задовољни сто тина милиона Руса, а само њиме нијесу задовољни десетине, или ако хоћете и стотине хиљада Руса, који су у емиграцији и од којих добре три четвртине не носе руска презимена. Стара је истина да пушка из рова може да туче непријатеља, али га не може утући. У осталом ко би имао времена и желио да види, какву Русију жели лично г. Ксјунин, нека прочита ову његову књигу.

Д. В.

Јосип Кулунџић: *Мистериозни Камић,* драматизација новинског репорта. Издање „Вијенца", Загреб, 1928. Цена 10 дин.

Један од најпознатијих нових драмских писаца Г. Јосип Кулунџић, творац успелих и из Деметрова фонда награђених гротески *Поноћ* и *Шкорпион,* недавно је објавио и најновији свој рад *Мистериозни Камић.* Као што сам писац у наслову каже, то је драмска обрада једног од оних сензационалних репортерских извештаја који се често сретају по дневним листовима, с тајанственим личностима које врше преваре и злочине. Злочинац типограф Брујац успева, по свршеном рату, захваљујући својој необичној сличности с професором Камићем, да се увуче у професорову кућу и саживи с његовом женом, ватреном и темпераментном, која свог правог мужа, изгубљеног сад у рату, није ни волела због његове повучености и научничке неприступачности. Појављује се и прави професор Камић који се опет са своје стране саживљује са жёном злочинца Брујца, јер у њеној мирноћи и доброти налази прави женски тип који одговара његовим душевним расположењима и особинама. Ухваћен једном приликом од правог Камића у његовој кући, Брујац се повлачи у једну прљаву крчму и ту остаје, пошто му је Камић обећао да га неће издати. Напослетку полиција, уз помоћ неких Камићевих пријатеља, успева да ухвати Брујца, а Камић остаје и даље да живи с његовом женом, јер своју напушта.

Ова сензационална и споредностима необично заплетена историја разрађена је у једанаест слика. Приказивање невероватно чудних догађаја, којима у основи лежи сличност двају лица, и стварање због тога једног узбудљивог заплета, који читаоца држи у једном сталном напрегнутом стању, чине да је први утисак од дела сличан ономе који добијамо читајући свакодневне новинарске сензације. Али овај се утисак ублажава кад пажљивије промотримо неке сцене, које су реалистичније и приказали живо и пластично, и кад боље проучимо карактере личности, који су дати рељефно и сигурно (Камићева жена, Камић, Брујац, Шевић). Ако је писац хтео да у добром смислу за личност реши тешко питање њених права кад дође у сукоб са законским прописима и друштвеним назорима (Камић — Брујац — њихове жене), онда баш оваква фабула и чудан заплет може наћи своје оправдање, па и да не водимо рачуна о угађањима прохтевима публике. Због истакнутих особина *Мистериозни Камић* Г. Кулунџића је дело које представља добит за нашу драмску књижевност. *И. З.*

ЧИТУЉА.

Лазо Ђ. Поповић. — 1 јуна ове године, изненада и брзо, преминуо је на Цетињу Лазо Поповић. Пре ратова дугогодишњи професор богословско-учитељске школе на Цетињу, обласни школски надзорник и директор гимназије у Пљевљима иза њихова ослобођења, после Светског рата директор цетињске гимназије, Поповић је у просветној служби свог народа провео пуних тридесет година. Без претеривања се може рећи да су без мало сви данашњи културни и просветни радници Црногорци на територији зетске области, а многи и ван ње, ученици Поповићеви. Предани рад у школи није сметао Поповићу да се, у неповољним приликама и у његово доба у прилично заосталој средини, позабави и другим тешким послом, научним радом. Припадајући оном старијем нараштају црногорске интелигенције која, школована већином у Русији, у духовним академијама, долажаше у своју сиромашну, културно заосталу и научном свету недовољно познату домовину с великом љубављу и младићским одушевљењем за подизање културног нивоа народа, Поповић је све своје умне силе употребио у том смислу васпитавајући омладину, учествујући у сваком напреднијем културном покрету и проучавајући народну прошлост. Покретање књижевних и научних часописа, оснивање културних и просветних друштава у вези је с именом Л. Поповића. Немајући уџбеника за своја предавања у богословско-учитељској школи, Поповић се бацио на школску књижевност, и по руским писцима написао за своје ученике „Историју философије“ и „Омилитику“. Штампане на Цетињу, без неких нарочитих научничких претенсија, обе ове књиге, и ако мало оригиналне, за дуго времена су попуњавале осетну празнину у нашој богословској литератури и корисно биле употребљаване у нашим богословијама. Путујући као школски надзорник по разним крајевима Црне Горе, Поповић је прикупљао и повремено објављивао народна предања о важним догађајима и личностима. Тако је 1912 издао расправу „Погибија Смаил-аге Ченгића“ где је тачно утврђен дан његова убиства и изнесено неколико занимљивих народних причања о Ченгићу. Поповић се огледао и на путопису, опет скромно и непретенциозно, и издао „Мрвице из Лазове торбице“, опис једног свог пута по суседној Херцеговини и Боки зачињен духовитом шалом и досетком. Најглавнији пак рад Поповићев треба да буде његова велика монографија о Петру I Петровићу—Његошу, којој је посветио највећи део свог укупног рада, али која, нажалост, још није објављена. Још као студент кијевске духовне академије написао је Поповић на руском језику, за добијање научног степена кандидата богословља, дисертацију о истом предмету, коју је академија уврстила у своја издања. Доцније је тај свој рад проширивао и допуњавао новим материалом и документима, све док га, изгледа, није смрт у томе прекинула. У задње време бавио се проучавањем Цетиња и његове прошлости.

И. З.

ПОВЕРЕНИЦИ „ЗАПИСА“

Бар, ...	Г. Мих. Доманчић, директор гимназије.
Београд, ...	Г. Дим. Ђилас, б. чин., К. Милана 81. Г. Љ. Тановић, студ., Иванковачка 12.
Беране, ...	Г. Љуб. Недић, шк. надзорник. Г. Мил. Васовић, проф.
Битољ, ...	Г. Лука Драгићевић, професор.
Вел. Бечкерек, ...	Г. Бор. Јовановић, проф. Г. М. Ракочевић, проф.
Бијељина, ...	Г. Милица Мирковић, проф.
Вуковар, ...	Г. Крсто Оташевић, шеф фин. управе.
Дан. Град, ...	Г. Рад. Ивановић, дир. гимназије. Г. Блажо Беговић, шк. надзорник.
Колашин, ...	Г. Јагош Вујисић, шк. надзорник.
Котор, ...	Г. Иво Митровић, шк. надзорник.
Никшић, ...	Г. Ђуро Мрваљевић, проф. Књижара Браће Каваја.
Нови Врбас, ...	Г. Јово Тошковић, проф.
Нови Бечеј, ...	Г. Б. Ђурковић, фин. чиновник.
Подгорица, ...	Г. Алек. Лаиновић, суплент.
Плевље, ...	Г. Р. Мирковић, чинов. Г. Чедомир Потпарић, суплент.
Сарајево, ...	Г. Мих. Делибашић, проф. II гим. Г. Никола Вучинић, чин. пор. уреда.
Скопље, ...	Г. Цвјетко Драговић, студ. филозоф.
Требиње, ...	Г. Рад. Ракочевић, поручник.
Улцињ, ...	Г. Перо Вучковић, дир. гим.
Цетиње, ...	Г. Лука Велимировић, ср. школски надзорник.
Црнојевића Ријека, . .	Г. Андрија Јовићевић, пенсионер.
Шавник, ...	Г. Филип Вукчевић, фин. чиновник.

Администратор: Радован Алексић, чин.

Скрећемо пажњу г. г. претплатницима да ћемо бити принуђени обуставити даље шиљање часописа свима који уредно не плате сва дуговања.

Од 1. јануара 1929 године лист ће бити послан с а м о онима који плате дуг за 1928.

Администрација „Записа“.

388

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ.)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:
ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:
ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

Књига III. Свеска 3 ЦЕТИЊЕ Септембар. 1928. Год. II.

САДРЖАЈ.

„ЗАПИСИ“ излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа“, Цетиње.

Администратор: Петар Л. Николић.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига III, свеска 3. — Септембар, 1928.

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ.

Наши градови на Југу били су до јуче цветњаци наше књижевности. Сунце, море, крш и питомија клима стварали су јунаке речи и непосредно утицали на њихов менталитет и темпераменат. Мисао окупана у врелом сунцу постајала је живља, искричавија и експанзивнија. Ту где је сунце врело и кад није на зениту, где топлина не долази само од сунца него и из испуцале земље, загрејана камена и млаких вода, настајале су читаве генерације писаца са романтичарским амбицијама и песника са бујном детињском маштом. Једна велика култура стално је запљускивала нашу обалу погодну страном утицају, док су наши морепловци — стресали са себе прах накађен поезијом некадашњих гусара и освајача, али после, и великих песника, и великих светаца, и великих богаташа. На том тлу уздигли су се многи градови створивши дела духовне и материалне културе од велике вредности. Ту су не само занимљиве катедрале него и црквице рађене са уметничким смислом и архитектуром која има сво у колевку с ону страну мора; стари споменици несумњиве уметничке вредности; слике које би пожелеле многе уметничке галерије европске; и најзад, музеји са богатим збиркама. Упоредо са књижевношћу бујала је и материална култура, упоредо са поезијом цветали су и градови и добијали свој блесак. Отуда у Дубровнику, Сплиту и на Хвару тако дубоке наслаге прошлости са неким мирисом који се сусрета по градовима талијанске ренесансе. И није случајност да је наше најстарије позориште саграђено на Хвару, где се без финих емоција и празничке сете не могу читати и посматрати споменици и дела стваралачких руку, високих мисли и заносних речи. У том малом месту, на подножју једног брежуљка, уклештеном у кршу, међу виноградима, палмама и чемпресима, сваки камен има своју душу и, изгледа, сваки становник је помало песник. Скоро свака ствар има своју знамениту прошлост и свака зграда своју историју и уметност, и сваки кут своју драж и своју лепоту. Зато се у том граду осећа изнад свију ствари једна лелујава душа прошлости, и зато ту звоне звона неким чудним и далеким тоновима, као да дочаравају прошла, славна столећа.

Мостар је изван домашаја стране културе. Као мало одбачен од мора он је преживљавао своје беде, своја сиромаштва и јуначке подвиге. Тек у најновије време он је леп камен у мозаику наших градова на југу. Имао је песника који нису писали стихове и бољих коментатора *Горског Вијенца* од Г. Решетара. Сиромах до Бога он је ипак имао и великих визионара и великих народних трудбеника. Ни духовна ни материална култура нису се могле зачети у њему, јер је све ту било примитивно и све далеко од света који је преко поезије и уметности стварао рај на земљи. Требало је пуку силазити, као у катакомбе, у једну стару трошну црквицу, са једним зарђалим иконостасом и домаћом резбаријом, да би се литургија одслужила. А после, кад се почела рушити тек довршена саборна црква, коју су зидали у брду, скоро на периферији града, зидари из Попова Поља, морали су се довести неимари из Охрида да је обнове и доврше. Мучење је био живот у томе кршу. Отуда су запамћене трудољубљиве руке архимандрита Јаникија Памучине, који је тумарао по Русији сакупљајући милостињу у новцу, плаштаницама и еванђелским књигама за цркву у којој ће се данас узалудно тражити трагови верског мистицизма тако честог у другим црквама које су украшене фрескама, сликама уметничким, прозорима и светлошћу пуном светости; али ће се на први поглед осетити ту један национални мистицизам освештан косовском мишљу и националном борбом за ослобођење: прозори на цркви обојени су црвено-плаво-белом тробојком на којој стоји, као емблем, написано: 1389—1918.

Мостар према томе није имао добара оне културе коју су имали, рецимо, градови Гундулића, Марулића и Хекторовића. Патриархалан, конзервативан и заостао у погледима на живот и напредне друштвене установе, скривен иза ћепенака и капиџика, он почиње тек у осамдесетим годинама да оживљава и да се афирмише књижевно, политички и национално. Да ли је тај покрет који је после, са оснивањем *Зоре*, добио шире размере, био књижевни или национални? Г. Јован Дучић, један од најистакнутијих представника тога времена, које је у себи носило све пламенове социалних и књижевних настојања, тврди праведно да је био само национални. Блистава песничка перјаница Г. Дучићева, који је срећним стицајем прилика, у једном тренутку који је, мора се признати, био одлучан по формирање његове књижевне физиономије, напустио своју мостарску колевку, тиме неће променити свој блесак. Јер књижевна струјања тадашњег времена ишла су сасвим другим правцем него национална и аутономно-црквена гибања. Књижевни покрет Мостара који је дао Г. Г. Дучића, Алексу Шантића и Светозара Ћоровића само је појачао културни значај и вредност Мостара који се мало доцније, био уздигао на степен духовног центра Босне и Херцеговине.

*

Светозар Ћоровић почиње своје књижевниковање под тешким приликама. Требало се еманциповати свих предрасуда примитивне фамилије и друштва, раскинути са оном отужном патриархалношћу па се бацити у матицу једног културног покрета. У средини као што

је тада био Мостар, где су се жене скривале иза врата и капиџика, где су главну реч водили трговци који су истина знали за Трст и Св. Спиридона, али који су били неизмерно неприступачни једном новом времену које је било на видику, требало је имати куражи за један тако „одметнички“ позив као што је тада, у тој средини, сматрана књижевност. Јер по тадашњим схватањима, као што се глумац идентификовао са пропалицом, онај који се одавао књижевности и књизи ценио са исто тако као да га је нека заразна болест узела у своје канџе.

При посматрању контура Ћоровићеве књижевне фигуре треба имати на уму да је и он као и добар део наших старијих писаца ушао у књижевност наоружан у главном „голим рукама“, оним чиме га је природа надарила. Било се гладно књиге и знања, жудело се за ширим хоризонтима који су код куће били тако уски, читало се дању и ноћу, декламовало и заносило Змајем и Хајнеом. Док је млади Г. Дучић, тадашњи учитељ, сводио све предмете на српску историју и народну песму сањајући како ће једнога дана ускочити „у свет“ јер му је у Мостару било тескобно и уско; док је безазлени Алекса Шантић гледао у Змаја и Војислава као на песничке узоре, — дотле је Светозар Ћоровић, који је до тада писао дечије песме, почео да пише приче из народа.

Један Ћоровићев читалац рекао је једном да се о животу не може рђаво мислити док се читају његове ствари. Изузимајући његове радове писане за време и после рата, под тешким утисцима, када је, мучен и истрошен, почео физички копнети, то би се могло узети као тачно. Јер оптимизам којим су проткана сва Ћоровићева дела, ведрина којом он редовно обасјава своје саставе, одају једно схватање својствено човјеку чије су душевне диспозиције биле увек у знаку весеља, здравог смеха и ведрих мисли, и који је најзад, — да ово кажемо у прилог Теновом тврђењу, да се приватни живот једног писца мора неминовно одражавати и у његовим делима — своје човекољубље из живота преносио у своја дела.

Аутодидакт који је стицао своје образовање ретком марљивошћу, читањем, учењем и превођењем с немачког и руског (у сарајевском *Народу*), Ћоровић је успео да се уброји у ред наших најплоднијих писаца. Он се био предао књижевном занату као ретко ко код нас. Још млад, са непуних 30 година, он има већ неколике збирке приповедака. И ако књиге лутања и тражења, у њима се јасно видела пишчева тежња да распреда мотиве из народа, једноставно и без тежих и крупнијих замаха. Бити јасан и бити једноставан, то је за Ћоровића био идеал. Видело се одмах, а то је и сâм писац увиђао, да је у тим књигама издаваним на брзу руку *(Из Мостара, Из Херцеговине, Марков Гријех, Крвни мир, Разорено гнијездо, Из моје домовине, Цртице* и т. д.) квантитет ишао на штету квалитета, тако јасних и уочљивих, квалитета који су давали могућности за многе лепе и танане опсервације, за сликање срединâ, пејзажа, ситуација. Требало је дакле одахнути и прибрати се. Развијајући укус и аутокритичност писац је сâм долазио до сазнања, да су му многе ствари

биле неизграђене, без потребне пластичности и технике, па је сам брисао многе странице, поправљао и стављао примедбе: *слабо, неизграђено!* Али и тај први период Ћоровићеве књижевне каријере има свој уметнички израз и своју вредност.

Невероватно је са каковом је лакоћом Ћоровић писао. Унутрашњег мучења које је праћено једном еманацијом духа Ћоровић као да није осећао. Он има увек у резерви једну серију мотива који ће му послужити кад му устреба. Пише, рецимо, једну дужу приповетку. Стиже му пријатељско писмо од уредника да му пошље прилог. Прекида се приповетка која је у току да би се нова за три-четири сата зготовила. Брзина у писању била је код Ћоровића феноменална, феноменална без претеривања. И сигурност. Није сад питање да ли су те ствари биле увек књижевно и уметнички дотеране; али је код Ћоровића та појава карактеристична. Отуда и његова мисао, пред рат, да оснује у Сарајеву један лист који би он уређивао и у главном сачињавао све сараднике. Са културног, социалног и расно-националног гледишта та лакоћа писања и марљивост веома су интересантне појаве за средину у којој је Ћоровић живео и делао. И није случајност, да ово узгред споменемо, да је брат Светозара Ћоровића, Г. Д-р Владимир Ћоровић, професор историје на београдском Университету, један од наших ретко марљивих и савесних научника.

Разумљиво је да се та захутканост морала у раду осећати, јер је брзина писања ишла на штету сâме концепције и, понекад, самих детаља. *Разорено гнијездо,* на пример, инспирисано Тургењевљевим *Племићким гнездом,* то је дужа приповетка из историје Мостара за време Осман пашина режима. По свом сижеу, поступном разрађивању мотива и диалога, ванредно интересантним ситуацијама у развијању догађаја, та приповетка је требала да буде роман; али то није испала. Околност по Ћоровића веома важна и за његово дело остају приповетке као репрезентативни радови.

Срж Ћоровићевих приповедака (које су се у то време добрим дêлом појављивале у сарајевској *Босанској Вили, Бранкову Колу,* па после, у мостарској *Зори,* коју је Ћоровић 1896. основао са Алексом Шантићем, Г. Дучићем и Атанасијом Шолом), оно што је код њега есенциално, налази се у четири књиге *У часовима одмора.* Ту он има свој успон и своју ширину.

У тим збиркама он се испољава као дескриптиван писац и по својим приповедачким могућностима и по свом динамичком даху. Он сенчи пределе, фотографише средине и даје диалоге који са своје лежерности и природности упадају у очи, као, на пример, свршетак из приповетке *Признање:*

— Уједанпут се плавојка трже.
— Ух! цикну.
— Шта је? запита другарица, зауставивши дах.
— Да... се нешто прикраде Јово.....
— Ко?
— ...... и да нас види.....

— Ух!
— И дршћући приљубише се једна уз другу, махнито се стискоше и почеше се љубити.

Требало је имати много срца и љубави за оне читаве серије ситних незнатних људи који седе по паланачким каванама, срчу каву и пуше на дугачке чибуке; требало се завући у магазе, дућане, провући се кроз ћепенке па похватати све оне Салихаге, газде Пешикане, Пере Карантане, Синџе, Поп Тандркале, Хаџи Пипуне, и т. д., и т. д. Ући у живот тога човека и испитивати га, за Ћоровића је била једна радост. Али са познатом и њему урођеном цртом дескриптивности која је доминантна код њега, његова анализа није ишла дубоко нити је била психолошки продубљена. Имајући посебну склоност да иде у ширину кад везује конце своје приповетке и кад скицира, он се редовно разлевао као река и остајао на површини догађаја и епизода. Изгледа да је био најелементарнији онда када је узимао за предмет приповетке љубав, севдах, живот ханума, була, младих момака са накривљеним фесом и шаргијом. Код Ћоровићевих јунака приповетка се не развија онако као код Станковића, код кога се крв пенуша, а чула трепере од раздраганости; док је код Станковића страст разголићена, врућа, путена, код Ћоровића она иде више у уздисање, бол, песму и севдах. Док Станковићева Ташана гори, ломи се, и крв кључа и дах гори од страсти, па као да хоће да врисне од муке, цикне и запенуша; док Нушка преживљује велике кризе својих запаљених чула, — дотле код Ћоровића то све иде у неку романтичну љубав, нешто оријенталску и сентименталну. Његове ноћи су бледом месечином обасјане. Али зато у стварима које имају дескриптивну позадину, кад описује јунака са великом прошлошћу и душом, као што је онај успели опис у *Смирају,* лепој приповетки, са једном „пантеистичком“ нотом:

„На рукама га снесоше у башту, под стару, јаку, гиздаву шандуду његову, чије се мрке, чворугаве гране спуштале до тла, као пешеви каквог големог китњастог шатора, — положише га на влажну, свилену траву која је мирисала младином, подметнувши му прије тога, под главу, мекан и широки јастук. Никако није хтио да и даље остане у мрачној, тијесној соби, са прашњавим хартијом облепљеним прозорима кроз које се једва пробила свјетлост а међу чађавим, мемљивим зидовима њезиним који се вјечито знојили и заударали влагом. Не. Он је желио умријети на пољу, на зеленђу, под отвореним небом, као што умире јунак, на равном бојишту, у одбрани земље своје, груде своје рођене“.

Па свршетак исте приповетке, у којој је смрт Халилбегова једна дивна песма, који цитирамо ради његове лепоте:

„И док се пуна, снажна мушка песма, уз јако шуштање младога лишћа, пробијала и разлијегала кроз танки, плавичасти сумрак и изломљена одбијала се од мрачних клисура, стари поносити Халилбег, узваљен на влажној, мирисавој трави, чврсто

држећи своје оружје на прсима, мирно је издисао, сиједа брада подрхтавала му све јаче и јаче, а свијетњак онај, попут драгоцјеног крупног смарагда, још је и сада свијетлио и горио у њој".

Међу последњим Ћоровићевим делима, поред *Брђана*, у којима се описују патње и муке наших сељака за време рата, истиче се друга приповетка *У ћелијама*. Засnована као и *Разорено гнијездо*, са претензијама очигледним да би била нешто слично Матавуљевом *Бакоњи фра Брни*, она има све врлине и мане Ћоровићевих дотадашњих радова. Књижевно писана, ако знаци не варају из живота манастира Житомислића, она има страница које значе ипак напредак за Ћоровића. Али је и ту остала „позадина без нимбуса и ходници без осветљења", јер се писац није био довољно уживео у садржај своје приповетке, и није имао довољно замаха да је разради. Калуђери, оци манастирски, заједно са игуманом, црни као црне сабласти имају у историји тога манастира нешто нарочито изразито и симболично и могло се са правом очекивати од Ћоровића да ће ту бити динамички обимнији и потпунији. Осећа се оскудица у психолошкој, унутрашњој динамици. Па још ако се узму у обзир и они бунтовни калуђери, који су постојали, из *Магазина* (од 1848) Георгија Николајевића и по томе је требала приповетка више нагласка и више снаге. Житомислић има своју историју, своје предање и своје поклонике. Могла се створити боговска приповетка, и боговски роман, флоберовски. Јер ту има мириса прошлости и столећима се тиће ласте на таваници оца игумана. Калуђери свакојаки, и изелице, и испосници, и скоро свеци, самарјани и просјаци, као и овде, обесни и ако у Христу загрљени:

> „Јанићије, рикнувши као раздражен бик, тешким касапским ножем измахну изнад главе и натури се за игуманом... Скочи игуман сав ван себе, — помамно одбацујући и камилавку и папуче. У забуни, сврну на авлију, међу дућане. За њим се натиснуо Јанићије као орлушина, па као да не додирује земљу. Само што хуче и размахује ножем".

Па, затим, они који, као Франсов играч пред олтаром, дају Богу све што могу и умеју. И најзад, мир који је ту блаженство над блаженствима, онај шумни мир по манастирима, светачки, асизки мир, са дубоким штимунзима и пејзажима које је Ћоровић осећао:

> — Јеврем примаче столицу и загледа се у ноћ. Широка крошња старог стољетног ораха проткана мјесечином полако се њихала према прозору. Црни и златасти листови потанко шуштећи, повијали се као згуснути колутови дима. А при самом врху, као већи комад растрганог беза, прелијевала му се разријеђена круна у бјеличасту и отворено љубичасту боју. Доље, покрај капије, шушкетала је чесма, негде у купини цврчао цврчак. Млак ветар помилова Јеврема по образу и као да га задахну мирисом нагорјелог сијена.

А покрај манастира уз Неретву један веран и жив опис:

> — Привуче се врбама и провири кроз шибље. Блиста се и свијетли мирно огледало ријеке обрубљено згуснутим зеленилом, модрећи се по осјенченим крајевима. Читави навиљци шибља и треперавог лишћа пливају, вијугају се као пијавице по глаткој површини....

Манастирско весеље, у коме се издваја Јевремова беһарска фигура, добро је погођено и дато изразито. И само се може зажалити да ово дело и ради своје срећне замисли и ради свога садржаја није разрађено и дато рељефније. Рђава техника и неспретна архитектура учинили су да је ово дело, које је требало да буде круна Ћоровићевог рада, испало неуједначено и делимично бледо. Слично као у многобројним Ћоровићевим позоришним комадима у којима је, првенствено у *Зулумћару*, дато више узбудљивих, непосредних и емоционалних потеза које је могао повући само писац од дара. Његови позоришни фрагменти и сцене најбоље документују да би писац да је поживео и дотерао извесне слабе стране свога дара, пренео један леп део свога стварања на позорницу за коју је имао много смисла. Па и данас, према данашњем стању ствари, ма како се хтели посматрати његови позоришни радови, наш национални репертоар не би био потпун у коме се не би налазио и Ћоровић.

Све у свему узето, посматрано са тачке „одакле се види и рај и пакао и добро и зло", дело Светозара Ћоровића, опсежно и многоструко, ипак има своју диагоналу: ма како да је убого „на оним тоновима којим лепота призива вечност", ма колико да носи на себи једно локално, или покрајинско, обележје, и ма колико да је једноставно у обради, оно има своју унутрашњу органску повезаност и своју уметничку вредност. Одвојен као кинеским зидом од данашњих књижевних настојања и стварања он — по речима Фагеовим у једној прилици једном роду француских писаца — припада оној дивној нашој књижевној генерацији која је књижевност више задужила него што јој је дала, више је делима својим помогла него створила и која је, да кажемо тако парадоксално, више радила за другога него за се.

Антологија Ћоровићевих приповедака, која би већ требала да угледа света код нас, показа а би да је он радио и за се када је успео да за Херцеговину постане оно што је Петар Кочић за Босну, да уђе добрим делом својих приповедака у друштво Јанка Веселиновића и Стевана Сремца, и најзад, да утре пут једном новом Матавуљу за наше јужне крајеве.

Јован Радуловић.

ЦАРЕВ ЛАЗ.

Када је крајем 1710 године објавила Турска рат Русији, онда је ова посљедња позвала на устанак противу Турака и балканске хришћане. Руски посланици дошли су и у Црну Гору, донијевши собом двије грамате цара Петра Великог од 3. маја 1711 године, упућене црногорском митрополиту Данилу Петровићу и његовом брату

кнезу Луки, којима и Црногорце позива на устанак. Црногорци се одмах одазваше позиву руског цара и отпочеше опсаду неких турских градова, но ускоро су морали напустити акцију, јер је 12 јула 1711 године закључен мир између Русије и Турске на ријеци Пруту. У овом миру није цар Петар уопште ни поменуо Црногорце, те су Турци гледали, да им се што прије освете за учињене услуге Русији.

Већ идуће, 1712, године Турци су напали на Црну Гору и били су — бар се тако мислило до 1920 године — потучени до ноге, како се то обично каже, „да су мртви Турци као лазина лежали; и по томе се ово мјесто прозвало „Царев-лаз".“[1])

Но 1920 године изашла је расправа г. Јов. Н. Томића: „Турски поход на Црну Гору 1712 године“,[2]) која је, узгред буди речено, мало запажена, а у којој је *г. Томић,* на основи неколика документа из Млетачког Архива („четири депеше главног провидура далматинскога Карла Пизанија у времену од 17 јула до 20 септембра 1712 године и њихових девет прилога“) *изнио мишљење, да факт о победи Црногораца над Турцима на Цареву Лазу 1712 године „не само што није тачан него да је потпуно измишљен. Њега никако није ни било“.*[3]) Г. Томић, дакле, тврди, да су Црногорци 1712 г. потучени од Турака и да је између осталих крајева и Цетиње порушено.

Мишљење г. Томића усвојио је и г. Д-р Влад. Ћоровић, професор националне историје на Београдском Универзитету, јер у својим чланцима за „Narodnu Enciklopediju S. H. S." каже, да су Црногорци, због појачаних својих упада у турска подручја по позиву руског цара Петра Великог, били „kažnjeni od Turaka s dvije vojničke ekspedicije 1712 i 1714, od kojih je ova druga bila naročito teška“[4]) и да је „1712 ponovo... rušen manastir (na Cetinju) od Turaka i s njim kuća vladike Danila“[5]).

Г. Д-р Јован Ердељановић у свом дјелу „Стара Црна Гора“[6]) мисли да је г. Томић у горе поменутој расправи „доказао, да војска везира Ахмед-паше није била 1712 године (29 јула) потучена на Цареву Лазу од Црногораца, него да је напротив везир продро до на Цетиње и покорио готово сва црногорска племена“, па одмах иза тога додаје: „С друге стране има доста података, који упућују на то, да је вероватно *пре тога Ахмед-пашина похода на Црну Гору ипак било неког великог боја и турског пораза, и то свакако баш на Цареву Лазу*“.[7]) Затим г. Ердељановић наводи те податке[8]) а наиме многобројна народна предања о: боју, распореду црногорских трупа и предјелу „у коме су Црногорци још пре главног боја дочекали и поробили турску комору“; износи — то по г. А. Јовићевићу —

[1]) „Орлић“, црногорски годишњак за 1865 г., стр. 32, нап. 1.
[2]) „Глас“ Српске Краљ. Академије XCVI, Сарајево 1920, стр. 153—196.
[3]) Ibidem, стр. 154. — Курзив је мој.
[4]) „Narodna Enciklopedija S. H. S.“, s. v. Danilo, vladika crnogorski.
[5]) Ib., s. v. Cetinje.
[6]) „Насеља“ Српске Краљевске Екадемије, књ. 24, Београд 1926.
[7]) Ib, стр. 751.
[8]) Ib. стр. 751—754.

најглавније податке из предања о току главног боја, и своја, за нас важна опажања, да су „све личности, које народно предање и народна песма истичу као знатне учеснике и вође у том боју .... заиста... били савременици владике Данила“. Неке појединости из борбе „очевидно је — каже даље г. Ердељановић — да нису могле бити измишљене, него су саопштене по народном предању, а вероватно неким делом и по каквим писаним изворима“. Пошто је пак навео шта о том боју каже владика Петар I, и изнио мишљење о боју г. Андрије Лубурића, „који има знатан број до сад непознатих докумената о прошлости Црне Горе“, Г. Ердељановић претпоставља како је „...врло вероватно, да је било неког великог турског пораза баш на Цареву Лазу. *А које је године* могао бити тај бој и да ли је тада потучена *каква главна турска сила или само неко њено велико одељење*, о томе ће тек историја имати да каже своју реч“[1]) завршава — г. Ердељановић.

Да се сада вратимо г. Томићу, који у поменутој својој расправи наводи углавном све до 1920 г. познате податке о боју на Цареву Лазу (има о њему неколико записа; забиљежен је у *Цетињском Љетопису;* митрополит Василије Петровић поименично набраја у својој *Историји Црне Горе* све племенске главаре, који су у борби били на челу својих племена, а помиње га такође и у неколика своја писма), али за г. Томића све то скоро ништа не значи, када митрополит Василије „ни на једном мјесту (sic) не каже изрично где је био тај бој у коме су Црногорци однели победу над Турцима“.[2]) Потписатом, међутим, то не изгледа тако важна ствар, јер верује да мјесто на коме је вођена борба између Црногораца и Турака није тако брзо названо „Царев Лаз“, већ је, вјероватно и много касније иза смрти Василија Петровића, народна традиција, препричавајући тај догађај, дала ово име мјесту гдје су се војске сукобиле, па је тек касније тај назив ушао у историску литературу, те га митрополит Василије није могао употребити у својој *Историји* и својим писмима.

Мислим да је за потврду овог мишљења довољно навести факт, да — у колико сам бар могао утврдити из неколика приручна ми дјела — израз „Царев Лаз“ не улази у нашу *историску литературу* скоро до неких сто година послије издања *Историје* митрополита Василија (штампана у Москви 1754) и времена када је писао своја писма у којима је ријеч и о црногорско-турским борбама 1712 године. Године 1798 послао је митрополит Петар I у Русију једног свог изасланика, пославши по истом два извјештаја, која је овај требао да преда цару Павлу. У једном од ових извјештаја имамо описе главнијих црногорско-турских борби у XVIII вијеку, па и о турском нападу на Црну Гору 1712 године. „Црногорци су над овом војском одржали потпуну побједу —“[3]) каже се у том извјештају, али нигђе нема помена, да се то мјесто зове Царев Лаз. Симо Милутиновић

[1]) Ib. str. 754.
[2]) „Глас“ XCVI, стр. 157.
[3]) Марко Драговић: Приложак историји Црне Горе из времена Владике Петра I. и цара Павла I. („Дан“, март 1911, стр. 78).

такође не каже у тексту своје *Историје*[1]) да је мјесто борбе названо „Царев Лаз", премда одмах иза редака у којима је ријеч о борбама из 1712 г. наводи о том народну пјесму, у којој имамо и стихове: „То се мјесто Царев-лаз назвало, И по данас вазда ће се звати". Ово се, мислим, само тако може разумјети, да је израз „Царев Лаз" већ почео да се употребљава у народној традицији, али у историји није још био стекао право грађанства. То нам, бар индиректно, потврђује и Вук Караџић, који је посјетио Црну Гору 1834/35 год., па је тада сигурно могао чути тај израз у народу, али он ипак у једном свом дјелу, издатом 1837 године, тај израз не употребљава, већ само каже, да се турски паша „послије више узалудније напада (1712) мораде повући с великијем губицима".[2]) Може се још једна претпоставка примити, а наиме да је још и тада израз „Царев Лаз" био врло ријетко у употреби и слабо распрострањен, те да је Караџић могао проћи кроз неке дјелове Црне Горе а да га и не чује. — Према наведеном потписати је увјерен, да нимало не поткрепљује мишљење г. Томића о турској „побједи" над Црногорцима 1712 г. тај факт, што митрополит Василије „ни на једном мјесту не каже изрично где је био тај бој у коме су Црногорци однели победу над Турцима". Из овог, мислим, можемо извести и још један закључак, а наиме да није оправдано мишљење г. Ердељановића, који каже: „... назив *Царев Лаз* ће бити свакако остао из времена српског царства"[3]), јер да је тај назив доиста „из времена српског царства" сигурно би га употребио негдје и митрополит Василије, па било у *Историји* или писмима.

Изгледа ми, да се тешко сложити са г. Томићем и у још неким питањима. — Тако нпр. г. Томић каже, да је босански везир Ахмед, побједивши 1712 г. Црногорце и добивши таоце од оних главара који су му се покорили, „у духу султанова фермана наредио.... *да се сруше цетињски манастир, све зграде манастирске и на Цетињу уопште, и нарочито куће и имања владике Данила* ..."[4]) Када прочита човјек овај цитат из г. Томићеве расправе, мислио би да је Цетиње почетком XVIII вијека било јоко насељено, јер се само у томе случају могу рушити: манастир, све манастирске зграде, све зграде на Цетињу уопште и све куће владичине, а више је но сигурно да је Цетиње тада било много мање насељено но што то изгледа из овог цитата, пошто је неких сто година пред тим — до каснијих података нијесам могао доћи — цијело цетињско племе имало свега 70 домова, а Његуши, Цуце и Маине имали су више од њега и домова и војника.[5])

Но када би Цетиње било доиста тако насељено 1712 године, онда би потписатом извршење поменутог наређења Ахмед-пашиног

[1]) С. Милутиновић: Историја Црне Горе..., Београд 1835, стр. 58.

[2]) „Montenegro und die Mnntinegriner"; српски превод из 1922 године: „Црна Гора и Бока Которска", стр. 30.

[3]) Д-р Ердељановић: Стара Црна Гора, стр. 752, нап. 1.

[4]) „Глас" XCVI, стр. 183 — Курсив је мој.

[5]) Д-р Ердељановић, op. cit., стр. 206.

изгледало још сумњивије. — Познат је факт, а то ни г. Томић не спори, да је Нуман паша Ћуприлић 1714 г. разорио и попалио већи дио Црне Горе, па и само Цетиње, а када би 1712 био разрушен: „цетињски манастир, све зграде манастирске и на Цетињу уопште, и ... куће ... владике Данила", онда ми изгледа скоро немогуће, да би их цетињски митрополит могао за тако кратко вријеме (од августа 1712 до септембра 1714) поново сазидати и обновити. Тешко је, дакле, вјеровати, да је митрополит имао за то не само материјалних, већ ни техничких могућн сти, а само у томе случају могао је Ћуприлић створити од Цетиња 1714 г. рушевине и пустош, јер иначе не би рушио и палио већ разрушено и попаљено Цетиње, пошто то би значило разбијати отворена врата. Да се нијесу тада на Цетињу могле подизати зграде *холивудском брзином* довољно је подсјетити на то, да *на Цетињу за неких шездесет година није подигнута ниједна зграда,* а наиме од 1785, када је Цетиње последњи пут рушено од Турака, па до 1847, до ког времена „није било ни једне куће на Цетињу, осим манастира..."[1])

Године 1714 напао је, као што рекосмо, на Црну Гору Нуман-паша Ћуприлић „са 120.000 момака".[2]) Његов претходник Ахмед-паша напад је извршио 1712 са неких 60.000,[3]) порушио је и попалио Црну Гору, *по тврђењу г. Томића,* а „Црногорци су, повлачећи се, уништавали за собом све",[4]) па је тешко разумјети тек двије године касније овај поход Ћуприлићев на овакво згариште и пустош, а још више је неразумљиво, зашто би сакупио два пута више војске но што је имао његов претходник, који је и са том, за половину мањом војском, могао уништити Црну Гору!? Да је Ахмед-паша 1712 побиједио Црногорце са неких 60.000 војника, вјерујем да би Ћуприлић са својом војском од 120.000 људи могао отворено напасти Црногорце, а не би морао на превару домамити неких четрдесет црногорских главара, па тек тада ударити „на изненађене и обезглављене Црногорце", који, поред тога што су остали без својих вођа, нијесу имали ни најпотребнију количину муниције, нити су је могли добавити. „Храброст је наслеђе Турака" — каже Станлеј Лен-Пул,[5]) па би сигурно и Ћуприлић отворено напао Црногорце, како то и приличи једном јунаку, да није сумњао у своју побједу, а навести га на ту сумњу не би могла никако побједа, већ само пораз његовог претходника Ахмед-паше. Каже се, да је Султан казнио смрћу Ахмед-пашу због неуспјелог му похода на Црну Гору, па је сигурно да Ћуприлић није желио поћи његовим путем, те му није ништа друго остало, већ и са преваром добити побједу, а знао је познату истину, изнесену у Његошевим стиховима: „Да, кад главу раздробиш тијелу, У мучењу издишу членови."

[1]) Н. Дучић: Црна Гора, Биоград 1874, стр. 23.

[2]) Ђорђе Поповић: Историја Црне Горе, Београд 1896, стр. 91.

[3]) В. Караџић, Op. cit., стр. 30. — Ђорђе Поповић каже: „Број њен разно се означава, од 50.000 до 107.000 људи" (Op. cit., стр. 90, нап. 1.)

[4]) „Глас" XCVI, стр. 182.

[5]) С. Лен-Пул: Историја турске царевине (српски превод Ч. Мијатовића), Ниш 1890, стр. 19.

Видјели смо, да је г. Томић своје мишљење о турској побједи над Црногорцима и рушењу Цетиња 1712 године изнио на основи „четири депеше.... и њихових девет прилога,“ нађених у Млетачком Архиву. То су доиста савремена документа (из 1712. г.), којих ми, нажалост, немамо, али ипак мислим, да се преко толико података које имамо о Цареву Лазу ипак не смије прећи ћутке, па и ако то нијесу савремени извори, већ се и ту морамо држати познатог принципа: audiatur et altera pars. Доиста је та „друга страна“ (подаци које наводе г. г. Томић и Ердељановић) толико богата вијестима и детаљима из овог турског похода, да ми изгледа немогуће то све сматрати само за плод народне фантазије, а мора се и то признати, да свака нотица или postscriptum из Млетачког Архива не мора бити sanctum sanctorum, јер су и млетачки провидури могли, а можда и умјели писати cum ira et studio.

Да немамо о битци на Цареву Лазу никаквих података сем познату народну пјесму[1]), у којој је тако детаљан распоред трупа и ток борбе, мислим да би се и самој њој морала поклонити нарочита пажња, јер је позната ствар, да наше народне пјесме из тзв. *циклуса ослобођења Црне Горе* „реално певају бојеве црногорске с Турцима, славе само реалне личности и кад најмање личности помињу, одржавају топографију радње увек тачно и доследно.“[2]) Ово је мишљење потврдио и г. Ердељановић, који је утврдио, као што смо већ навели, да су „све личности, које народно предање и народна песма истичу као знатне учеснике и вође у том боју (на Цареву Лазу) .... заиста .... били савременици владике Данила,“ те је врло вјероватно, да су детаљи о боју на Цареву Лазу саопштени „неким делом и по каквим писаним изворима“ — како мисли г. Ердељановић. Иначе би било чудно, да наша народна традиција и пјесма, које се одликују нарочитом историском вјерношћу, створе од једног потпуног пораза сјајну побједу, као да у цијелој црногорској историји није било апсолутно ниједне црногорске побједе над Турцима, па им је требало са том побједом све надокнадити! Када народна традиција и пјесма сасвим вјерно износе догађаје из 1714 г. и признају да Турци тада: „Попалише села и племена, Раскопаше цркве и олтаре, И манастир на поље Цетиње..“[3]), онда потписати не може разумјети зашто се у народној традицији и пјесми то не би признало и за турски поход 1712 г., када би он био свршен како то износи г. Томић.?

Остаје нам, дакле, да се на завршетку придружимо претпоставци г. Ердељановића, наиме, да је свакако морао бити неки велики пораз турске војске на мјесту званом *Царев Лаз*, а да ли је он био 1712 или нешто раније или касније од 1712 године, то за сада мора остати отвореио питање, док би се неким срећним случајем дошло до ког савременог документа, који би то питање дефинитивно скинуо с дневног реда.

[1]) Види „Огледало Сриско“, Бр. V.

[2]) Павле Поповић: Преглед српске књижевности, Београд 1913, стр. 93.

[3]) „Огледало Српско“, Бр. VIII.

Што се нијесу сачувала каква савремена документа о овом боју није никакво чудо, јер Цетиње не само што није тада имало мјеродавних који би знали праву важност чувања сличних докумената, већ је послије 1712 г. и два пута паљено и рушено (1714 и 1785), па су сва таква документа могла врло лако пропанути заједно са цетињским манастиром, у коме су сигурно једино и чувана. Међутим је могуће, да се код кога приватног лица и до данас сачувао неки документ о борбама из 1712 године или тог времена уопште, па би дужност била таква документа објавити, ако их гдје има, а рачунам да је бар за сада најпозванији да то уради г. Андрија Лубурић, пошто има „знатан број до сад непознатих докумената о прошлости Црне Горе“, на основи којих је сигурно и дао г. Д-р Ердељановићу своје мишљење, да је „Битка на Цареву Лазу по својим посљедицама.... једна од најзначајнијих побједа црногорско-брдског оружја.“[1])

Ристо Ј. Драгићевић.

[1]) Д-р Ердељановић: Стара Црна Гора, стр. 753.

МИРЈАМИНА КОСА.

Дјеца су је мрзила и ријетко да се враћала кући неуплакана. Тукли су је, теглили за косе и бацали се прашином или блатом на њу. И Мирјама је бивала све тиша и све страшљивија. Сједила је код куће, претурала своје играчке и невесело намјештала лутке по миндеру. Провиривала је са прозора на сокак, слушала дјечију вику и чезнула да истрчи напоље, да се и она поигра с њима. Неће је тући, неће сигурно, надала се, али су дјеца увијек изналазила што било да јој искажу мржњу.

Звали су је поругљиво: бебица, жута коза и сличним именима. А црни Аврам, дјечак, крупан и од ње старији за двије три године предводио је остале дјечаке и дјевојчице и нападао малу Мирјаму.

— Удрите је, — викао је и трчао за њом, подметао јој ногу па стао недалеко с рукама у џеповима, раскорачен и церио се гледајући како се Мирјама подиже плачући и како је дјеца, па и она млађа од ње гуркају рукама и прљавим ногама. Неке су дјевојчице пљувале на њу.

Али кад би које дијете јавило: Мачоро! сви би се дали у бијег, гурали кроз тарабе, бјежали на капиџике и сакривали се по таванима.

Мачоро је био Мирјамин отац и познат у махали као љут и наопак човјек. Теглио је за уши и ударао кајишем да су фрцале сузе из очију.

И мало које дијете у махали да није осјетило Мачорин кајиш и хамалинску руку.

Због Мирјаме биле су вјечите свађе међу очевима и мајкама, па се и мржња према малој лијепој и плавој Мирјами рађала и у старијих.

— Ко да нико нема дјетета осим њега. Носи је на рукама ко да је принцеза, магарчина једна!

— И није друго него жута коза. Ко зна чиме јој мажу главу, ја одакле дјетету онака коса!

— Не ваља, не ваља што је толико гледају, ко да је богаташко, господско — говориле су старије и трезвеније жене.

— Па да је мушко, а овако цуретина и још изишла из соја! Несрећа, несрећа!

Мачоро је свеједно уклето волио своју малу Мирјаму. Куповао јој хаљинице и суботом је водио за руку сав срећан. Обилазио је

сву родбину да покаже какву је хаљиницу купио Мирјами, какве ципелице набавио. Мирјама је имала и мали шарени амрел, имала је и двије луткице са плавом коврчастом косом и очима плавим ко небо. И сама је била плава и румена ко лутка.

У сокаку у махали била ко право чудо међу осталом јеврејском дјецом са црном чупавом косом, великим тамним очима, босоногом, у старим закрпљеним и замазаним хаљиницама.

Излазила је плашљиво на авлијска врата, очешљана, са малом плетеницом и с неколико малих плавих увојака по челу и по слепоочницама, у чистој кецељи, у ципелама и дугим чарапама. Извиривала је и гледала у сокак гдје су дјеца скакала или сједила на калдрми, играла се каменчићима, закухавала тијесто од блата и правила земљане колачиће.

Вукло је нешто неодољиво да и она сједне у прашину, да и она својим длановима замијеси земљу па да из њених малих ручица изиђу округле кнедлице, мали колачићи и да их реда по земљи и меће у малу Мазалтину пећурицу да се пеку, да трчи с дјецом, да виче с њима и да се провлачи кроз тарабе.

Стајала је на вратима и грискала крај своје бијеле кецеље.

— Мирјамика, сједи лијепо на праг и да ниси изишла на сокак, знаш да су злочеста дјеца — тепа и опомиње мајка прелазећи преко авлије засуканих рукава и одигнуте сукње, испод које провирују ногавице широких порхетних гаћа.

Стоји тако Мирјама док је не опазе дјеца.

— Ено жуте козе! Ено Бебице, Кекице, Мемице!

— Има бијелу кецељу!

— Уф, како се обукла ко да је Песах!

— У ње се не зна ни Песах ни Кипур!

— Жуто јаре!

Мала Симха се одшуља до ње и стаде крај врата. Дође и црни Аврам. И док је Симха прихваћа прљавим рукама за кецељу, зове је дјечак:

— Хајде, Мирјама, идемо на чесму да донесемо воде за колаче.

Узе је за руку и поведе. Њене плаве очи засјаше. Пође.

— На воду, на воду, викну Аврам заповједнички и дјеца се дигоше. Лупају шупљим лонцима, истркују и урличу. Кад су дошли на чесму узе Аврам један лонац, убаци неколико прегршти прашине и напуни га водом. Руком зачепи рупу на дну и даде га Мирјани да носи:

— Узми, ово је вода за колаче.

Мирјана узе лонац, а млаз прљаве воде просу се по кецељи. Мирјана стајаше ко укочена. Осјети мокрину низ чарапе и у ципелама. Уста јој се развукоше у плач. Око ње се поређала дјеца и и гледају је укочено и несигурно.

— Зачепи, зачепи рупу, лудо једна, исцури нам вода, виче црни Аврам. Мирјана погледа у лонац и испусти га из руку. Одкотрља се лонац шобоњећи по калдрми.

— Јаре жуто! Будало! Ти ниси ништа него једна беба. Имаш и косу као беба, имаш и очи као беба, и кецељу као беба. Ти си Швабица једна. Ниси Јеврејка! Срам те било! — пљуну па дохвати лонац и навуче јој га онако блатњава на главу.

Мирјана поче да се дречи. Даво, бакалин, провири из дућана да види шта је, а у то излеће иза ћошка сва блиједа Рена, Мирјанина мајка.

— Свињо! Ižo de una kopila preto!*) — виче и ломи руке. — Гледајте што ми учини од дјетета! Да бог да крепо!

Дјеца се разбјегла. Само црни Аврам стао усред сокака и руга се Рени млатајући рукама:

Мирјана ти је копиле. Швабица, жута Швабица. Беба, Пепа, мепа.... Ћора Мачора, Ћора Мачора.....

—:—

Дјевојчица се једног дана разболе. Пред вечер је ватра. Стаде да цвокоће зубима и паде у кревет. Рена, која је служила код Ушћуплије и тамо се научила богаташком реду, меће Мирјани облоге, даје јој млијеко и куха чај набављен из апотеке.

Одболова Мирјана три недјеље а четврте јој поче нагло да опада коса. Брижљиво скупља Рена цијеле прегршти златне косе и меће у мараму.

Да се што прије опорави износи је мајка у авлију на сунце. Повезала јој главу бијелим рубцем и тепа јој како ће опет брзо нарасти лијепа, мекана коса.

— Хоће ли мамо, збиља нарасти? Хоће ли?

— Хоће злато, хоће!

— А јел, мамо, да неће бити жута, него црна, Јел, мамо, да ће бити црна, црна....

— Хоће, злато, хоће!

О тога дана разведрило се дјетету лице. Стаде да једе боље, да сједи на душеку и да ослушкива како се дјеца играју по сокацима.

Кад је једног јутра мајка изнесе у авлију и намјести на душек зовну је да јој нешто шапне у ухо. Надви се мајка над њом, а дијете је обгрли мршавим ручицама и стидљиво замоли да јој зовне дјецу:

— Нек уђу у авлију па нек се овдје играју. Зовни их, мамо, зовни!

Рена испече сланих колача и зовну дјецу. Једва се двоје троје усуди да дође. Остала су провиривала на врата.

— Ходите унутра! Мико, Рафичо, Бланкита!

По подне се скупило њих десетак. Сједили су око душека, сједили мирно и јели колаче.

— Што се не играте? Ево вам играчака. Смијете се и с бебама забављати.

Дјевојчице су узимале лутке, разгледале их, одизале им хаљинице, опипавале главу, гладиле им косу, намјештале их да сједе и подизале им руке.

*) Црно копиле једно!

— Како су им румени образи!

— Је ли ово свилена хаљина?

— Гледајте, овој су ноге пришивене за трбух.

— Дај да видим. Пусти! Рикица, пусти!

Падају тако разне примједбе и дјеца се отимају.

— Дај мени да видим!

— Моши, да им направимо кућицу! Има код нас сандук. Мали сандучић. Оградићемо, па направити двије собе, једну за црвену а а другу за жуту бебу.

Дадоше се дјеца на посао. Купе каменчиће, тргају траву и цвјетиће. Рафачо оде по лимене кутијице, а Мико носи сандучић. Ханика нашла коцкасти комадић летве:

— Ово ће бити столица.

— Ово миндер.

— Ево бочице за воду. А шта ћемо за леђен?

Усред игре отворише се нагло врата и у њима стаде црни Аврам.

Мирјама се стресе и сва проблиједи, а онда га пискавим гласићем зовну да уђе.

— Како си мршава! Је ли те бољела глава? пита Аврам па прилази и неповјерљиво се огледа по авлији.

— Сад ме ништа не боли. Сад ћу оздравити па ћу се играти с вама.

Аврам је стајао пред њом и загледао јој се у очи. Учинише му се као да су изблиједиле и празне, а под бијелом марамом која је глатко била повезана преко обле лубање изгледало му је мршаво лице још мршавије и блеђе.

Гдје ти је коса, упита Аврам зачуђено!

— Опала, опала, — каже Мирјама живахно, па мршавом ручицом свуче мараму с главе. Указа се мала гола главица са фином ријетком и кратком плавом косом из које се румењела тјемењача. Ситне танке длачице златиле се на сунцу. Прође ручицом по тјемену.

— Опала је жута коса, опала и сад ће ми нарасти црна, црна као у Рикице!

Сва дјеца погледаше у Рикицу, а ова се збуни. Удари јој крв у дебеле обрашчиће, а црне велике очи засјаше преливене сузама. Указаше се двије јамице покрај уста. Мале набубреле усне помакоше се од врелине и румени. Црна густа и чупава коса прелијевала се на сунцу у неку модрикасту металну боју. Дијете стидно обори главу.

— Као у Рикице? упита Аврам сумњајући.

— Црна, црна!

Настаде тајац. Мирјама је гужвала бијели рубац у рукама. Аврам се помакну, хтједе нешто да каже али се опет спусти на пете. Затим опет приђе Рикици, узе је за руке и пође према вратима.

— Хајдемо на сокак, у зерделије!

Лагано и тихо, све једно по једно, украдоше се дјеца из авлије. Оста сама Мирјама на душеку гужвајући мараму. Око ње разбацани каменчићи, бочице, шарене крпице, остаци сланих колача. Крај сандучића леже лутке изврнуте на трбух.

Мирјама је била стиснула зубе и спремала се да грчевито заплаче. Указаше јој се и сузе и падоше две три низ блиједе образчиће. У то утрча у авлију Мико и пружи се да узме сандук. Ко стријела баци се Мирјама по душеку и вриштећи прихвати једном руком сандук а другом лутку и стаде њоме ударати Мику по глави.

— Свињо, дабили свињо, — јави се Рена са врх басамака сва у покрету.

Једва стиже Мико да са сандуком излети на врата и скрене у сокак кад за њим удари о калдрму нанула и преби се у двоје.

— Да бог да те мртвог видјела, псује Рена и јури на сокак витлајући другом нанулом. — Мрцино једна! Чекај, дођи ћеш ти мени руку једном, дођи ћеш...

На ћошку иза фењерског дирека вири црни Аврам и куцка каменом. У томе такту деру се остала дјеца: ћора Мачора! ћора Мачора..... ћора.....

Мала се Мирјама прострла по душеку, плаче и прстићима чупа немилосрдно једној бебици ситне увојке.

Исак Самоковлија.

ЛЕПА ЖЕНА.

Сусретох свога драгог старог пријатеља Павла Дорна на улици. „Сервус!“ рекох. „Најзад, време да те човек опет види! Какав је то начин понашања? Бар је шест месеци — али, дај да те видим! Како се сналазиш — сада, у браку? Павле, Павле, ко би то о теби мислио! Заклео бих се за тебе!... Али жене — да, да жене!“

Павле се насмеја, узе ме под руку, ослањајући се на ме, и ми смо лутали тако кроз варош. Ја сам готово сентименталан: „Павле Дорн као муж! Још увек једва да верујем! Камо наша младост? Сећаш ли се још како смо онда — с Мицином —“.

Али ја примећујем да се он радије не сећа. Остављам, дакле Мици на миру. Идемо даље, он узима цигару, а ја га проматрам тако са стране. Изгледа озбиљнији него што је иначе био; сад има извесну грађанску мирноћу, готово достојанство. Да, брак! Стидим се од њега, бити тако фриволан: „Гледај, ти ме ипак познајеш какав сам. Не мислим ја, зацело, тако, и код тебе је то, свакако, нешто сасвим друго. Кад се има тако лепа жена као што је ти имаш....“

Он ми пусти руку и рече нервозно: „Молим те, и ти ми још само почни сада! То ми још управо недостаје. То ми је, знаш, тако драго!“

Ја, формално уплашен: „Али Павле!“

„Јер је истина! Увек само са тим глупавим стварима! Моја лепа жена и опет моја лепа жена и увек само моја лепа жена! Мој драги, и то напослетку досади! Ја волим, зацело, врло своју жену, али све што је право, право! Имаш ли ти појма, шта то значи, имати

лепу жену? Мој драги, то се мора знати, иначе не можемо уопште говорити! За то треба имати стрпљења — кажем ти, ту се мора бити од здравих родитеља!“ И поче љутито да звиждука.

Ја верујем да га разумем, и радујем се необично. „Видиш, Павле, то је такозвана Немезида! Сасвим је право! Неће ти ни мало бити од штете, ако и ти једанпут видиш, како је то, кад се је љубоморно“.

Павле ме погледа збуњено. „Ах, ти си мајмун! О љубомори није уопште ни реч! Шта ти пада на памет?“

„Не? Ти ниси љубоморан?“ одговорих; било ми је одиста мало жао.

„Али, ни трага! Већ — али, то није тако лако, ти то нећеш разумети! Ствар стоји, наиме, овако: лепа жена било би нешто врло лепо, кад не би само — кад не би само била лепа!“

„Друже, нејасан је смис'о говора....“

„Дакле, драги мој, чуј! Шта треба да ти ту дуго развијам — ја ћу ти просто приповедати, шта ми се догодило. Да би једанпут имао појма!“

Примећивао сам на њему да му годи ако се исприча. Добро! Он опет упали своју цигару и поче:

„Дакле, драги мој, представи себи, свадба је прошла, ми одлазимо — ја сам био већ врло радостан, читава та свадбарија чини човека страшно нервозним! Ми одлазимо, дакле, у Минхен, хоћу да јој покажем варош, да посетим неколико старих пријатеља, а онда још и мало у баварске планине. Знаш, прве дане, можеш и сам мислити, ја сам врло срећан, она је врло срећна — и тако даље! Али ја ипак убрзо примећујем: ту нешто није у реду нешто јој недостаје, нешто јој се не свиђа. Шта? Шта то може бити? Питам ју, трудим се свима силама, али она тврди да се варам. Не, она је врло срећна, ништа јој не недостаје, задовољна је, Минхен је врло љубак, само, свакако — шта? Прво неће да каже, али на крају крајева: људи су овде тако груби.

Не разумем то никако, мили Боже, добри Минхенци су нешто троми и тешки, да, — али груби?

„Не“, каже она, „они су директно груби! Пази само! Можеш читав час ићи улицом и ни један се човек неће окренути за другим, апсолутно не! То је грубо. Мени је свеједно — ја само констатујем, да је то грубо“. Примећујеш ли штогод драги? Дама је била увређена! Лепа жена је навикнута да јој се прави шпалир, кад долази — а то се не може одиста захтевати од мојих добрих Минхенаца! Разуме се, ти се можеш лако смејати! Али чекај само, проћи ће ти још смех. То је био, наиме, тек почетак.

Идућег дана, рано, седим ја доле у кафани Максимилиан. Десет је сати, хоћемо у Сецесион, и моја се жена облачи горе, у нашој соби. Али, прво се човек мора оженити, да би сазнао шта то значи: госпођа се облачи! Седим ту већ од девет сати и чекам, већ сам прочитао све новине, доспео сам и код огласа, доручковао сам, пијем већ друго пиво, јер се женирам од келнерице, гледам од свога стола, у удубљењу прозорском, меланхолично на улицу к дворском по-

зоришту. Ти познајеш локал, не — знаш гдје је стари Ибзен увек седео. У ово време је потпуно празан, келнерице се подупиру уз касу, само неколико студената седе у средини око великога стола и играју карте. Локал је мрачан. Виде се само зелене капе Саксонаца, које висе на дувару — то су, наиме, Саксонци што овде бекријају. Сасвим је мирно, само се чује како студенти ударају у сто кад одигравају. Примиче се десет и по, примиче једанаест, ја читам чак и Бедекера — с почетка, о обући за велике излете. При томе гледам испод ока к вратима, позади одакле мора доћи. Напослетку је и она ту. Врло елегантна, разуме се, врло мила у драп енглеској хаљини, са малим жирардом, врло милостива; насмешила се касирки и упитала келнерицу где седим. Смешећи се следи јој она читавом кафаном, поред стола студената, који су баш у најинтересантнијој партији, то се види по њима. Кад је била поред стола испусти кишобран. Скочих, али ја сам и сувише далеко, келнерица се сагиње, Агата јој захваљује, а студенти играју своје карте. Питам ју шта ће да доручкује, али примећујем: да има опет нешто, да је увређена. „Не, каже, ту до прозора не могу да седим, то засењује страшно — ови бели зидови позоришта — хајде, буди љубазан, дођи!“

Устаје, да би села за други сто, сасвим у средини, поред студената. И седајући обори једну столицу, с новинама. Али студенти играју још увек своје карте.

Долазим, подижем новине, питам шта ће да доручкује, услужан сам колико год могу, јер бих желео да најзад доспем и у Сецисион. Она узима свој лорњет, посматра студенте који играју карте, и пита онда пуном мелодијом свога снажнога гласа: „Реци ми, зар ови млади људи немају баш никаква посла, пошто већ ујутру пију пиво и играју карте?“

Шта да радим, драги мој? Читам грчевито „Нову Слободну Штампу“ чак и „Келнске Новине“, јер имају већи формат. Али то ју ни најмање не буни. Поручила је чоколаду, држи кашичицу врло грациозно међу слатким танким прстима и све је гласитија: „Кад би сироти родитељи имали појма! Они штеде код куће да би господа дерани овде играли карте и пили пиво! Хе, где је онда учитељ са шибом?“

Ја сам потонуо сасвим у „Келнске Новине“. Али она не попушта: „И зелене капице, молим! На ове главурде! Уопште изгледају као носачи“.

Можеш мислити како ми је било. Нисам страшљивица, али лети — за време распуста! Не, хвала! Учиних, дакле, кратак процес и рекох: Минхен ти се не допада, видим по теби, то нема смисла, кроз два сата иде воз за Шлирзе. Шлирско језеро, тамо је мој стари пријатељ Дрешер, и изгледа да је тамо уопште врло пријатно — дакле, манимо се глупог Сецесиона, спакујмо се и за два часа смо већ на возу! Готово! Овај тон познаје она и зна да ту не може бити ништа друго.

У четири сата дошли смо у Шлирзе, добром Дрешеру сам био телеграфирао, он нас одведе у одмориште на језеру и ми добисмо једну велику собу са врло дивним изгледом на језеро и читаву долину. Агата је била нешто мало уморна и леже да спава. Ја узех свој точак и пођох око језера, кроз место, до поште, и тамо — амо. Око осам сати дошао сам натраг. Седела је у врту читајући у једној књизи. За једним асталом седело је неколико сељака, за другим поп са старим шумаром, осећао сам да је овде мирно, да је лепо да бих овде желео остати! Наслоних точак уз капију и пођох к њој. Седела је у комотној белој хаљини и гледала, преко књиге, на језеро својим мирним великим очима заносно и сањалачки. Била је то одиста мила слика, али нажалост — знаш, ту сељаци, онамо поп са старим шумаром: слици је недостајала публика.

Приближио сам се бојажљиво: „Како си ми, дево?“.

Погледа ме, ова; поглед нећу никада заборавити. Затим рече: „То се зове, дакле, Шлирзе — али на то ти се кунем, нећу ти остати овде ни два дана; то није никаква околина за мене!“

„Али, погледај, ипак је сасвим лепо овде: језеро —“

„Језеро ми је и сувише мало!“

„Дивна долина —“

„Долине су нездраве, ту човек постаје само нервозан, то каже сваки доктор!“

„И брда около —“

„Брда уопште не волим!“

Пауза. Напослетку резимује она: „Онда је и јело рђаво, од овог баварског пива само се дебља, и ја немам ни мало воље да се овде посељачим. Да сам то хтела, не бих се удавала, него пошла у манастир. Али ти ме ниси дабоме никада ни волео!“

„ Онда, рекох, добро, ако нећеш — одлазимо одмах сутра даље!“

Али ја сам и мало жалостан: ово вечито путовање, увек тамо, амо, увек на возу, сваки дан паковати, сваки дан у другом хотелу непозната лица — то ми је страшно! Хтео бих да где мирно седим и да одахнем. Али шта сам могао? Агата је већ навикнута да ју обожавају. Изађемо ли, овде у Бечу, и пођемо у позориште, на концерат или где у башту, сви људи јој се диве. Откада се може сећати то је увек било тако. Она више не може без тога. Без обожавалаца она је као пушач без цигара. Мој драги, ту нема аргумената — то је једноставно тако. Ако се неко с тим не слаже, онда не сме имати ни лепу жену. Или — или!

То све рекао сам ја себи идућег дана, рано, идући сам шумом, док је она још спавала. Жалосно сам погледао на блештаво језеро и дивну долину. Волим ову ведру околину са њеним становницима, човек с песмом на уснама; како бих радо ту остао!

Ту ми одједанпут дође једна идеја. Да, можда! Можда ће се то моћи. И трчећи више, него идући, дођох код Дрешера, мога старог доброг пријатеља Дрешера, славног баварског комичара, кога су сликали Ленбах и Штук; он има тамо дивну вилу. Па, ти га познајеш, знаш какав је: увек весео, увек с великим плановима у глави, увек мало расејан, багателише све, али најбољи друг што га има.

„Дрешере, рекох, Ви ми морате учинити једну љубав! Гледајте, Ви познајете овде јамачно све људе — не познајете ли Ви каквог сретног младог човека, сељака или писара из општине, који би се — за плаћу разуме се — могао дивити?“

„Што да чини?“

„Да се диви, ништа само да се диви, моја је жена тако навикнута. Знате, ја овако замишљам ствар: да му платим што поједе и попије и уз то још три марке дневно, и зато нема младић ништа друго да ради, већ да седи код нас, у башти, дневно два—три сата и да моју жену гледа мило — мило, или, рецимо чезнући“.

„Чезнући? рече Дрешер, готово!“

Објасних му сад брзо све — шта сам у Минхену доживео, и да ми Агата ни овде не остаје ако нема обожаваоца.

„Али, рече Дрешер, учинићемо! Чекајте само — ко има ту све? Из позоришта немам сад никога — њих све требамо сада и сами — али сјајно! црквењак — Ви, то је уопште талентиран човек — и тај има чак и црни салонски капут! Дакле, будите потпуно мирни, одмах ћу га позвати, тај је врло интелигентан, данас по подне већ функционира! Да се диви, јел те — “.

„Чезне“, додадох ја још једном.

„Чезне — да преврће очима — и онда, могао би можда метнути понекад и руку на срце, шта мислите? Али, овај, ту се можете ослонити на мене! Што се тиче режије — то већ знате сами!“ „Драги Дрешере, захваљујем Вам јако! Само, знате: црквењак! Је ли бар леп човек?“

„Море, остави, чему леп? Ко их обожава, то је женама свеједно — само да се обожавају! Пази само!“

Имао је право. Кажем ти: црквењак — да га не можеш описати! Малволио, сликан од Холанђана — и салонски капут! Али „чезнуо“ је човек — то још нисам видео у своме животу! Дрешер је ипак велики режисер!

Предвече сам отишао на пошту. Агата је остала седећи у врту, чежњиви црквењак није се мицао. Кад се повратих, рекох: Био сам на станици и разгледао возни ред, најбоље ће бити да одлазимо сутра у десет“.

„А зашто? упита Агата чудећи се. Одиста те не схватам. Зар не можеш нигде сести мирно? Гледај, овде је тако лепо! Драго језеро“. —

„Али, додадох, језеро је нешто мало!“

„Баш тако мало језеро има своју драж; много је интимније!“

„И онда, стајати у тим брдима!“

„Биће за тебе врло здраво! Ту човек тек одахне. Питај само лекара! Па онда, чуј: то вечито тамо, амо, увек у возу, сваки дан паковати, сваки дан у другом хотелу, то ми је страшно! Хајде, буди тако добар, останимо овде!“

Остали смо тамо три седмице. Сваке недеље доносио ми је црквењак рачун: плата, двајест и једна марка, за десет до дванаест марака пива, око три марке за кобасице. За растанак дао сам да му се направи у Мисбаху још и нови салонски капут; староме је био рукаве потпуно излизао обожавајући. „Мислим, заврши Павле, ове године идемо опет у Шлирзе“.

(С немачког: *Рад Меденица)*

Херман Бар.

ДРУГУ НА РАСТАНКУ.

Срешћемо се опет пре смираја сунца,
Кад плодови летњи по пољима зру
И сести у хладу неке старе крушке,
Украј пута белог,
Да уморна тела одморимо своја
Док утрне небом пламен сунца врелог.

Здружиће нас умор, дужности живота,
И бићемо више искрени но сада;
Један ћемо другог упитати тада
За жену, за децу, за живот и кућу.

Гледаћемо како по њивама равним
Под илинским сунцем сазревају жита
И нећемо жалит' за данима давним
Мислећ' да дечицу нахранимо хлебом.

Седећемо док се звезде проспу небом;
Кроз сећања наша зарудиће младост
И у срца своја осетити радост
И бићемо срећни
И стари и млади.

А кад попци почну песму на ливади
Разићи се опет.

Радоје Мирковић.

У ПРОЛАЗУ.

Колико неба, — звезданога неба!,
а ја бих целу проплакала ноћ.
Колико душа, сродних, драгих душа,
а ја ћу крај њих, ко крај мртвих проћ.

Колико лишћа, једноликог лишћа,
сваки ће ветром, другим путем поћ.
Још само мало звезданога неба,
па макар целу проплакала ноћ!

Вера Обреновић-Делибашић.

СТИХ.

Даси снова далеких струје кроз свежину јелових шума...
Чежња за лутањем озариће ми смрт покрај друма
што води свету успомена. Осећам, силазим с ума

кад гледам снег што пада, у прве пролетње дане,
на младог, тек расцвалог воћа нежне гране:
то ме сети на цвет њене румене, чедне младости

обран леденом руком старице која пут вечности
носи животе у своме црном наручју. Тада тих
прошаптах за покој душе јој овај топли, невини стих.

К. Н. Милутиновић.

BIBAMUS!

Пијмо! јер живот тече и чаша пуна чека,
А на дну чаше сјаји свих покољења гема!
Ми, епигони вечни мртвих философема,
Деспотски јарам знања више од двадесет векâ
Попијмо махом једним, на дну је чаше Веда!

Печат на књиге став'те, све што је било нек' мре!
Сви претходници нека легну у сенке мира,
Без церемоније и венца. Да скинемо најзад вечне
Кврге љага и мајмунских пантомима,
Да бисер вадимо из гадости речне.

Пијмо! чаша нас чека! Чедност и жудња чиста
У хармонији тону. Расплинути нам смери;
А вера уздрмана у Христа и Мефиста...
Све у максиме срасло: пољуб Бахове 'ћери,
Чаше, и струне меке, и око што се блиста.

Док се планине висе, под њима док је хумус,
Покољења ће ницат', свако ће за нас знати,
За гноме двадесетог века, што прекршише узус,
Што крвљу повест поче, а чашом дела страти!
Па, пијмо! живот тече, bibamus, dum sumus!

Растко Пурић.

ПРЕВОДИ ФАУСТА.

Поводом посљедњих превода Гетеовог *Фауста*, од Г. Милана Савића[1]) и Г. Риста Ј. Одавића[2]), десила су се два интересантна сукоба који, мислимо, нису случајни. И један и други преводилац је устао против свога рецензента потцењујући његов суд и став у питањима превода. Г. Савић[3]) на доста груб, личан и необазрив начин, Г. Одавић[4]) далеко умереније, али ипак заједљиво и доста категорички, позивајући „противника" да свој неповољан суд и детаљима докаже. Нама се чини да је у обадва случаја по среди једно чисто принципијелно књижевно неслагање, неспоразум у погледима и захтевима на једно питање које је код нас још увек у решавању, бар што се практичне примене тиче. Г. Богдан Поповић[5]) осудио је преко Савићевог превода највише школу за којом се Г. Савић повео у своме преводу „Фауста". Он је јасно и убедљиво истакао да су погледи и методе у превођењу те, да ју назовемо филолошко-лексиколошке школе, неприхватљиви за наша данашња схватања и захтеве о преводним делима.

Аналогни спор морао је настати и између Г. Одавића и Г. Витезице. И суд и одбрана потицали су опет са чисто принципијелног гледишта. И Г. Поповић, и следбеник његових идеја, Г. Витезица, тражили су место *превода* (реч је употребљена у ужем свом значењ) уметничку *репродукцију* самога дела.

Међутим, обадве стране биле су у праву са свога гледишта, ма колико то парадоксално изгледало. Филолошка критика је од превода и тражила једино лексиколошку и формалну коректност и тачност. Превод је задовољавао ако је свака реч нашла адекватан израз на нашем језику и ако су дужина стиха и слик одговарали метру и рими оригинала. Тај захтев је доследно тражен и спровођен готово у свима старијим преводима код нас. Ко хоће да се увери о томе нека узме ма коју збирку преведених стихова. Унутрашња нит дела, његова динамика, његово било занемаривани су готово увек. Такви преводи су били, уосталом, продукат доба и књижевног укуса тако однего-

[1]) Издање Ђурђевића, Београд—Сарајево, 1920.
[2]) Београд, 1928.
[3]) „М«сао", VI, 424.
[4]) С. К. Г. XXIII (Н. С.) Бр. 7, 554.
[5]) С. К. Г. II (Н. С.) 52 и даље.

ваних генерација. Доле ћемо видети да и сви досадањи преводи „Фауста" стоје на једној истој принципијелној линији превођења, и да се у својим главним недостатцима блиско додирују. Није онда ни случај да они сви и припадају једној школи која не може и неће порицати своје, у своме „жанру" одиста високе резултате. С друге стране *њихове* књижевне продукте хоће да цене с другог гледишта и на основу једног далеко тананијег и другачијег књижевног укуса чије неговање почиње код нас покретањем *С. К. Гласника.* Неоспорни је факт, међутим, да је и наша књижевна публика у питањима језика и укуса за последних двадесетак година знатно напредовала и да се и с те стране преводиоцу постављају данас све тежи услови. Отуда је судар био неминован и оштар.

Принципијелна питања о начину и методи превођења страних дела узимана су код нас у последње време често у претрес[1]). Треба нарочито истаћи други чланак Г. Поповића у коме је дао основне поставке за превођење сликованих дела. Зато та разматрања овде и нећемо додиривати. Претпостављамо, дакле, да су та питања доста пречишћена, и да свако, кога преводи интересују, зна о чему се ради и шта се од њих може и мора очекивати.

Фауст Гетеов је код нас релативно често, чак врло често преведен. Ова велика драма Гетеова, која решава проблем живота и задатка човекова на земљи, и представља богату ризницу искуства једнога срећно проживеног живота на земљи, одушевљава и одушевљаваће увек духове да се вину к висинама на којима се одмарао Гетеов велики геније. То универзално, вечито, чисто човечанско, свудазаједничко чине и „Фауста" као и Шекспирова дела свеопштим изразом човечанства. То објашњава, у осталом, и овако честе преводе „Фауста" код нас. Љубав и жеђ да се тако интимно сарађује са једним великим духом гони на поновно савлађивање огромних тешкоћа и једном започети посао не напушта се без обзира да ли ће донети нечега новога или не. Али, то је, несумњиво, и врло утешна појава. Пробају се и вежбају снаге, и сваки нови превод представља и извесан нови напор, осветљавање с друге стране, макар у цјелини и не представљао напредак. Тако се стиче искуство, диже мерило и претенсије читалаца, пречишћавају спорна места и најзад долази до т. з. класичних превода које имају, рецимо, Немци или Французи. Све ово, разуме се, кад ствари иду нормално и кад други наставља где је први стао.

Наш задатак и јесте овде да видимо у колико је тај преводилачки напор око „Фауста" еволуирао и да ли је последни превод у исто време и најуспелији. По себи се разуме да се у једном кратко одмереном чланку не може за сваку тврдњу наводити непосредно и доказ.

[1]) Богдан Поповић, „Преводи у стиху" („Огледи" II, 941), „Преводи у стиху и слику" С. К. Г. (Н. С.) II, 52;
Исидора Секулић, „О преводима", „С. К. Г. VIII (Н. С.) 493;
Сима Пандуровић, „О пι евођењу", „Мисао", XVI, бр. 3;
Винко Витезица: „Проблем Превођења", С. К. Г. (Н. С.) XXIII, 297 и т. д.

Као првог преводиоца код нас, у нашем српском делу књижевности, наводи Г. Савић архимандрита Саву Павишића који је објавио извесне одломке у „Српској Зори“ за 1880 г. О тим одломцима не можемо ништа рећи, јер односно годиште „С. З.“ немамо при руци. Исто тако ни о одломцима Иринеја Ћирића у „Бранковом Колу“. Према томе први потпуни превод, у колико ми знамо, представљао би превод I дела „Фауста“ од Г. Савића[1]) који је он издао поново, прерађена заједно са преводом другога дела, после читавих тридесет и неколико година. У хрватском делу наше књижевности знамо до рата за превод Александра Вирага[2]) из 1893 године (превод I дела) и одломак Хуга Бадалића, познатог хрватског песника с краја прошлога века, који је изашао у „Vijenci“ за 1902 г. и који садржи превод I дела, до *Вештичје кухиње.*

Рат је, несумњиво, у превођењу „Фауста“ учинио извесан застој, јер се одмах, у релативно кратком времену, јављају три нова превода. Г. Исо Великановић, познати приповедач и преводилац, са својим преводом I дела из 1919 г.[3]), Г. Савић са прерађеним I и преводом II дела 1920, и најпосле, почетком ове године, Г. Р. Ј. Одавић са својим преводом I дела „Фауста“.[4])

Ако све ове преводе, макар и летимично, прегледамо видећемо да, кад мање кад више, избија из свих једна основна и заједничка особина: ропство слику и речи, као таквој, и без много везе са заједничким унутрашњим мисаоним ткивом целине. Слаба органска веза стихова прелази на тај начин у разломљено и искидано ређање и вештачко низање мисли између којих су, најчешће, тако велике празнине да их ни врло интелигентан читалац не може никако попунити. Осим тога, сви имају амбицију да за сваки стих изворника нађу одговарајући стих на нашем језику. Тако сваки стих постаје један тачно одмерен калуп који има да се напуни тачно одређеном садржином. Исти морају бити и метар, слик, ритам, тон и т. д. Другим речима, у калуп, у спољашњу природну чауру једног страног језика (јер стих је само израз дотичнога језика) треба сасипати садржину нашега језика, па мењати, сецкати, намештати, набијати, најчешће маљем и на силу, док не испадне одговарајућа дужина и слик. То ће рећи, како је то једном лепо примећено, мучити и кињити и језик и логику и природу језика, да би редак одговарао ретку, да би немачки јамб нашао свога српскога парњака, трохеј трохеја, и да би превод имао тачно онолико стихова колико и оригинал. Чак да би се могли и бројевима назначити. Неминовна последица је овога да се унутрашња лепота и топлина дела мора жртвовати речима и форми. Лепота је овде, тако рећи, окована и мора се тражити иза и преко окова калупа и технике. Разуме се по себи да се у вештим рукама ове

[1]) Нови Сад, Штампарија А. Пајевића 1885 г.

[2]) Александар Вираг (1859—1918) професор, вредан сарадник „Nastavnog Vjesnika“, писац многих историјских чланака. Службовао највише на Ријеци и Пожези.

[3]) Издање Benešića, Zagreb, 1919.

[4]) У издању писца, 1928.

мане могу свести на малу, чак врло малу меру. Све зависи од личних особина и способности преводиоца. Бавећи се једном приликом преводима Хајнеових песама[1]) ми смо имали да прегледамо читав низ превода и дошли смо до уверења да само песник, са свима својим танчинама и преливима духа, свом способношћу уживљавања и преживљавања утисака, својим версификаторским способностима и т. д. може дати добар превод у стиху и слику. Тада смо утврдили да Шантићеви преводи Хајнеових песама (ма колико били далеко од савршености) спадају међу најуспелије преводе које имамо да покажемо. Отуда је, несумњиво, тачна и поставка да је превођење „једна репродуктивна уметност, чији је успех условљен уметничким особинама и квалитетима самога преводиоца, и да је ова репродуктивна уметност у својој основи ствар талента који се не може надокнадити или заменити никаквим специјалним или стручним лексикографским знањем“[2]) — бар што се тиче превода у стиху и слику. Из овога излази као логичан закључак да су тесани и тражени стихови од људи којима то не иде од руке, или иде с много муке и напора, интелектуално, а не емоцијом и блеском унутрашњег плама, махом спољашњи лажан декор, лажна шарена чипка, где мисао није створила себи облик, него највише облик мисао. Зато нас такви преводи остављају хладним и не доимају се срца, па ма у ствари били и врло верни.

Сем тога, невеште руке или површност у тражењу и изналажењу израза остављају често нескладности и неравнине. Читалац се спотиче, враћа, понавља, напреже да ухвати мисаону нит, замори, па често оставља превод упола недочитан.

То би била уопштена, с обзиром на неке од њих нешто и потенцирана, слика ових превода. Појединачно се они знатно разликују, али се њихове слабе стране могу у крајњој линији увек свести на горе изложене.

Већ нам Вирагов превод (са њиме ћемо овде и почети, јер је Савић своје прво издање прерадио) нуди изобила потврде за све изложене мане. Нарочито одудара и чини мучан утисак Вирагово слабо осећање за језик. Многе хрватске књиге пате знатно од тога, а Вирагов превод „Фауста“ одиста својски репрезентује ту ману. У нашој ранијој критици често је говорено о „корову“ у језику. Мислимо да би тај израз и овде лепо пристајао. Овде, код Вирага, то је најчешће последица набијања стихова и прекопавања по језику, да би се нашле оне кратке и једносложне речи, које се последњим гласовима лако римују, макар та рима била и скроз погрешна. То „сликовање“, међутим, и чини Вирагов превод најгорим, најчешће неподносивим а понегде и смешним, шаљивим. Можда више од половине његових сликова једносложе су именице, свезе, усклици, прилози. Ми смо овде с неколико страна исписали прегршт тих сликова. Тако ће се најбоље видети шта значи слик кад се хоће на силу и по сваку цену.

[1]) „Мисао“ XVI.

[2]) С. Пандуровић, „О превођењу“, *Мисао,* XVI, 1191.

Ту се сликају:

мач-нађ, трћ-врћ, пуђ-уђ, ком-свом, да-стра, дед-мјед, бар-зар, да-ја, стро-про, чут-пут, јак-чак, бог-рог, луч-пуђ, дост-кост, стас-пас ма'-да, све-не и т. д.

То је као да човек слуша оштрење тестере или шкрипу расушених точкова. Не треба ни поменути да би само овако „сликовање“ овај превод учинили рђавим. Али то није случај. Вирагов је превод и иначе врло рђав и ванредан пример за све мане које произлазе из ове погрешне методе превођења, по којој су, нажалост, постали сви наши преводи „Фауста“.

Ни за друге особине овога превода не треба тражити нарочита места. Треба га отворити ма где. Узмимо, овде, сам почетак трагедије.

Проучио сам право све,
И мудрог знања књига множ
Свак медицински ригороз,
На жалост! богословље још
Са тешком муком скроз и скроз
Сад стојим ту сиромах створ!
Ко прије, тако и сада нор;

Магистар зовем се и доктор чак
И десет љета учим наопак',
И за нос вучем ђаке симо, там' —
Од свега тога толико знам,
Да не мо'ш ништа знат, ма још се труди![1])

Одмах наводимо и превод овог места од Хуга Бадалића.

Ето сам, ах! филозофију
И права сва и медицину
И жалибог теологију
проучио уз тешку кину.
Па јадан патник сад сам ја
И знадем то, што прије знах!

Зову ме магистар, доктор паче,
А већ сам много убого ђаче
Десетак љета варо живо
И на све руке обмањиво —
Па видим да се ништа не да знати![2])

Ако се ова два текста брижљиво упореде, макар и лексиколошки, редак по редак, а не по општем утиску који превод као такав оставља, и по коме се једино могу преводи правилно и оценити, Бадалићев превод за копље надмаша Вирагов. Разлике су доста уочљиве да их, мислимо, не треба ближе истицати.

Место тога, ради даље илустрације, навешћемо још пример-два. Кад на Ускрс ујутру Фауст узима у крајњем очајању флашицу[3]) с отвором да сам учини свему крај, па звук звона и певање анђела буде у њему давно усахла осећања младости, Вираг анђеоско певање преводи:

Ускрсн'о Христо
Смртнику дана
Нут дочекана!

Кад га одана
Пòгу̑би мана
И засједана
Избави чисто.[4])

Бадалић[5]):

Христ се гроба ријеши,
Смртника да тјеши,
Кога тешке, биједне,
Пузаве, насљедне
Мане обузеше.

Текст:

Christ ist erstanden!
Freude dem Sterblichen,
Den die verderblichen,
Schleichenden, erblichen
Mängel umwanden.[6])

---

[1]) Virag st. 19.
[2]) „Vijenac XXXIV (1902) 657;
[3]) Бадалић преводи погрешно са „купа“;
[4]) Virag, 29.
[5]) „Vijenac“ XXXIV, 679.
[6]) Faust, 737—741.

Ово је једно од многих места у „Фаусту“ где реч и мелос значе једно исто. Оне су тако комбиноване да одају брујање звона уоквирено са два јача удара на почетку и на крају. Тај музички, партитурни, елеменат који се у преводима не може и не сме очекивати, завео је Вирага да нанижe низ речи са асонанцом на „а“ и да превод, који је требао „превести“ још једанпут и за нас, бар испод текста. Бадалићев превод уопште далеко је јаснији, прецизнији, књижевнији, с мање претензија, али зато и успелији. Бадалић се не мучи око слика — и ако је то и код њега врло важан елеменат — али су зато и код њега они често врло погрешни.

И, на послетку, још један пример. Кад се Фауст реши на дружбу с Мефистофелом овај му препоручује да искористи за своја уживања све што му дође под руку.

Нит вам за мјеру знат ни циљ
Воља вас свагђе чалабркнут,
И лету што вам мило сркнут;
Помагало вас уз то свеудиљ.
Тек пристаните; не будите луд![1])

Бадалић:[2])

Та за вас мјера циљ не роди.
Извол'те свагђе чалабркнут,
У биегу штогођер посркнут,
И у здравље вам, што вам годи,
Прион'те само, не будите спори.

Фауст одговара на то:

Ни говора ти о весељу туд!
Најболнијем ужитку, подајем се лутњи,
Од љубави тој мржњи, окрепној још слутњи.
Груд, што за знаношћу се некоч труди,
Ни пред ком боли већ се неће скриват ....[1])

Бадалић:

О сласти, чујеш, ту с' не збори.
У вртлог срнем, у ужитак с бољу,
Заљубљен гњев, спокојну мрзовољу.
А груд, за знањем што је жеља мину,
Унаприед неђу боли закрчиват ....[2])

Последњи навод треба да да у*тисак* ових Гетеових стихова.

Du hörtest ja, von Freud' ist nicht die Rede.
Dem Taumel weih' ich mich, dem schmerzlichsten Genuß,
Verliebtem Haß, erquickendem Verdruß.
Mein Busen, der vom Wissensdrang geheilt ist
Soll keinen Schmerzen künftig sich verschließen ....[3])

Читалац није готово на чисто ни о чему се ради. Тражење слика и савијање текста њему, ломљење логичке нити мисли, трпање

---

[1]) Virag, 57.
[2]) „Vijenac“, XXXIV, 729.
[1]) Virag, 57
[2]) „Vijenac“ XXXIV, 729
[3]) *Faust,* 1765—1769

сувишних и непотребних израза и т. д. особине су које и овде избијају. Тако је у првом наводу реч „циљ“ изазвала код Вирага „свеудиљ“, „чалабркнут“ — „скркнут“ и т. д. Бадалић се у последњим наводима приближује понегде Вирагу. Чак је, изгледа, његов текст узимао понегде и у помоћ.

Али и по нашим наводима, и уопште, Бадалићев одломак према Вираговом преводу представља ипак знатан напредак. Тај напредак се састоји у већој јасности, књижевнијем изражавању, већој гипкости и звучности стихова; Бадалићев је одломак уопште течнији, очешљанији, умивенији, ако тако смемо рећи. Језик је далеко изнад Вираговог. Али Бадалићев превод, тим самим што је остао фрагменат, не представља неку особиту добит. Њим је превођење *Фауста* помакнуто истина знатно напред, али он остаје ипак само покушај од песника који је за то имао доста смисла.

(крај у идућем броју)

Рад. Меденица.

ПУТ У ЦАРИГРАД.[1])

(ПУТОПИСНЕ БИЉЕШКЕ)

На „Изедину“
3. августа.

И збиља кренух пут Стамбола великога града! — Ма је ли истина? — Јест, како није! Да ли је оно Ловћен, а оно онамо Румија, што нам на лијеву страну остају и мало по мало у даљини лињају. Овај је „Изедин“ велики и простран пароброд, али и он некако лиња, све што се више од краја удаљавамо, брзо ће нам се учинити мали, сасвим мали. Још неколико сахата, пак ће ни се учинити, ка да смо у кори од јајета — тако лиња више при вишему! Па и ово море што је при другим морима! Језерце, пристаниште, један залив. А што су друга мора и цијела наша планета при општој васиони?! Господи, Господи, који све управљаш, удијели ми анђела хранитеља наови и сваки пут и помози ми. Сачувај и огради народ твој, на чело којега си ме милостиво поставио, од сваке биједе зла и напасти! С богом моје миле горе, које се још у даљини зазирете, с Богом Ловћене, моја колијевко! Румијо, остани ми и ти с Богом, висока и танка невјесто, коју те скоро при Ловћену вјенчах, те си сада с њим једна душа и једно тијело. С Богом остајте и ви јуначки и племенити синови и браћо моја Црногорци! Да се у здрављу и весељу с вама видим, ако Богда!

---

[1]) Од 8 августа до краја текст је преписан по оригиналном рукопису. Листови, који описују пут од 3 до 7 августа изгубљени су, али се сачувао један препис, с којега смо ове дане и исписали. Рукописи се чувају у Државном Архиву Цетињском. Ово је опис првога пута Књажева у Цариград. Други пут описао је г. војвода Гавро Вуковић у “Записима“ књ. I стр. 230—352. **Д. В.**

Крај је готово већ свуда излиња — ево не на ширину, идемо право пут Крфа, море је тихо.

Јутрос, кад кренух с Цетиња, бјех изнад Бајица и сунце бјеше позлатило неколико нашијех врхова, а ја сјеђах у кола и мишљах о моме путу у Цариград — пошто дуго мишљах и премишљах на једном завичем гласно тако, да ме је и ађутант чути могао: „Еј горе, а ви што мислите о моме путу? Је ли да ви није срамота, што полазим у Стамболу, великоме граду? Природа други пут има свој тајанствени језик, и ево што ми одговорише моје горе: Није нам, вала, срамота! Ти идеш високим и свијетлим челом на просто једно виђење Султану турском, а не да га у скут пољубиш и арач му носиш. Није ти мане, сине наш, — откуд мане?

Цар Турака виђеће први пут, кад у Цариград приспијеш на паброду, којим ћеш тамо отпутовати Душанов, орао, ђе ти се над твојом главом вије. Доста смо се наодлијегале ратним гласовима у скоро пет стотина година, тек да то доживимо. Мане ти није, синко, но нам хајде с Богом!

Ето се тако моје горе са мном поразговараше јутрос и имају разлог. Ако ће тко друкчије мислити, може му бити. Мене је највише стало за њихово мнијење.

Нећу више о овоме предмету.

Дочек мој у Котору био је хладан, а зашто људи као да сам ја вама нешто крив — у себи промислих. Пошто стадох на брод обрнух се пут оне свјетине грдне: „Не, но вама да Бог да!“ — Али што бих се освртао на они гад, алах му белаверси.

Командант ми сада достави, да смо на по пута међу Котор и Крф. Море је једнако мирно, али нигђе краја! Ништа за то, ја сам нешто миран и тако весео, да и сам не знам зашто толико. Весело ми је друштво. Ибрахим Бег (introducteur des ambassadeurs) Мехмед Али-паша, ађутант царски и Исмаил Бег, такође ађутант, сви тројица људи отмјени и изображени. Наш Риза Бег прави шале. Моје двије сабље и два пируна поп Илија и Станко весели су, такође Шако и Блажо. Ручак и вечера били су да љепши не могу бити. Јела изабрана и деликатна, посуђе и служба отмјени. Пароброд је простран и од половине врло чист. На прову онамо као да није баш тако, ја онамо не идем, али да пођем, па кад бих срио Станка или којега другога од овијех што су са мном, бих му рекао: „Како смрде ове потурице — Опажаш ли ти штогођ Рогане?“ — и би ми сигурно одговорио: „Ка’ у зли час, кнеже, не опажам!“

Ноћас пред вечером учинисмо неколике партије карте ја и Станко.

Још ћу мало посјеђети, па ћу поћи да спавам.

4. августа.

Синоћ легох око 9 ура и одмах заспах. Около $11^1/_2$ пробудих се погледах око себе, али сваки спава. Ђуро се диже, те му рекох, да ми донесе мало воћа. Чим воће изједох, пођем опет спавати и спавај добро до таман 3 уре. Кад виђех 3 уре помислим, да ми се

оштетио сахат, толико сам добро спавао, али сахат иђаше добро. Сахат оставим, док чух: „Хај баба, хај баба!“ — ђе неко у плач виче. Тај кобни глас би испраћен с великим жагором и трком, коју чујах на кувијерти. Што је то! Погледам у кабину ђе лежи Шако и Блажо и одмах истрчим горе тако, у што се нађох. Изишавши горе, нико ми не умије казати што је, осим виђу гунгулу и ђе на прешу спуштају лађе. Лако ми се би сјетити, да је неко пао у море, али мислим, да је пао чојак с нашега параброда. Кад ли ми казаше да није, но се срио наш брод с једном малом брацером, која није имала фењера, а по прилици није се шћела ни показати, но као да је ћерала контрабант. У тој брацери било је шест људи и двоје ђеце. Чим наш брод спршти ону брацеру, једно од оно двоје ђеце ухвати се за коноп на који је привезана она машиница, којом се мјери брзина којом идемо, и тако држећи се викало јадно: „Хај баба, хај баба!“ Друго дијете и оних 6 људи дадни се у плов барке, које им пођу у помоћ, застану на воду оно друго дијете и четири чојка. Двојицу не могаше никако наћи. У томе и сване. Сви дурбинима гледасмо не бисмо ли што вијели на око нас, али ништа до комадиће од сломјене брацере и двоје говеди мртво. Врћесмо се тако око једне и по уре, али ништа већ не могасмо виђети — те ми заједно са жалоснијема нашијема утопљеницима пут Крфа; од Крфа смо били далеко један добар сахат. Пошто јадне утопљенике преобукоше и мало нахранише, стаде цика од оно двоје ђеце (сина једног од оне два, што су се утопили): „Ђе ми је отац?“ — јадно ће сироче завикати. Рекоше му да је он с онијем другом уљегао у ону малу барку, што је за брацером ишла и да су пошли пут краја. Све смо утопљенике искрцали под једно село сахат и по мимо Крфа. Маломе сирочету сам неколико пара даровао.

У Крф смо се задржали око два сахата; за вријеме нашега тамо бављења разгледао сам положај порта, вароши и уопште острва. Гледајући с мора није Бог зна ствари, али кажу да је унутра град лијеп и околина чаробна. Из порта се виде лијепо тврђаве, које Инглези саградише и краљев зимњи двор — а они љетњи вијели смо, пошто смо Крф оставили.

Јонска острва скоро су 500 година под републиком млетачком била. У њима има много народа, који талијански говоре. Многи њихови заливи, портићи и школ̂ји носе имена талијанска. До сад смо уминули Таксо, Св. Мор, Итаку, Сефалонију, Занте, и сада пловимо испод Наварина. Ја нијесам могао проћи ова два мјеста, без да не речем: „Е фала ви, Енглез, ишто ове острве даровасте Грчкој. Стекли сте с тијем чином доста благодарности код овога народа, а можете га вазда — по онијема, који су туђе притисли, проклето им било!“ Али зашто се моја пажња осврће на ништожности данашњијех људи и ствари! Зашто ми ум не полети у она времена, када су се овудијен богови и хероји грчки славили! Што не скидам капу према мјестима, ђе је Омир пјевао. Постојбина Улисова и Телемакова сјетише ме моје Пенелопе. Спомен вјечна Улисовој, а мојој слава!

Има ли још много Пенелопа?

Жао ми је што ноћу прођосмо испод Наварина, да не виђу то бојно поље морскијех снага. Да не пропаде тад флота турска — Бог зна, да би се данас с оном инглеском мјерити могла.

Кад пролазасмо испод Занте сретосмо 5 војних инглеских лађа.

Много сам друкчије замишљао ове острве грчке. Замишљао сам их зелене, китњасте, лијепе, а они су жалосни и голи. Много мора имају Грци, далеко више него ли Аустрија, али је краљевина Грчка једна држава у комаде, кад не би имала једну флоту као оно инглешку, нека не задијева никога! Ја сам се све до сада на њу срдио, што не зарати, кад оно и ми заратисмо — али сад виђу, да је то учинила, она би се плијенила. Мука је бранити овако удаљене своје острве без велике морске снаге.

Да сам могао у Крф свратити мило ми шћаше бити, да се поклоним ћивоту Св. Спиридона чудотворца.

5. августа.

Јутрос нам је на здравље освануло око К. Матапана — на лијевој страни остао нам је острв Ћериго. Веле, да је ови острв на по пута од Бара до Цариграда. Право смо пресјекли залив Науплије, тако да нам је острв Хидра остао на лијеву страну, а острв Зеа повисочије на десну. Ноћу смо прошли између кап Дор и острво Хидра. Тихо смо препловили неку ширинцу до спрема Пеаро острва, ђе нам свану. Одоле до Митилене има 40—50 миља. Данас смо мало играли на карте, а ноћас ми је преводио Smail beg неке стихове турске. Повраћина нам је свима и даном и ноћу — а да је Бог, иjемо слатко и спавамо добро.

6. августа.

Јутрос је, на здравље, Св. Преображење. Кад сам се пробудио виђех с десне стране обалу азијатску, а свануло нам је на ону страну Митилене. Отолен ширином смо путовали све лијепијем и тихијем морем до самијех Дарданела и прошли смо покрај самога острва Тенедоса. У Дарданелима смо се уставили, да се нешто прихвати и узме пратиоце за Мраморно море. Разгледао сам тврђаве са љубопитношћу, и што о њима мислим по оно мало и поиздалеко што сам их видио, то ћу тамо послије рећи. Заповједник Ђемил-паша изишао је да ме поздрави, пошто је испалио 21 топовски метак. Чудо! шемлук и маневре мене често извукују сузу, која се окамени у мом оку, када се избиља пуца. Нешто ми на ум паде на моје добре Црногорце. Идући овамо пут Стамбола, ја сам мало и филозофирао — нека ми дозвољено буде рећи. Помишљао сам колико је војске овијем истијем морем прошло на Црну Гору. Колико је тамо остало, колико се болнијех и рањенијех опет овамо вратило. Колико су војника рибе изјеле, који су бацани мртви у море идући и долазећи с Црне Горе!

Је ли то греота? И зашто, кад је Бог дао људима ум, да се споразумију, да зле ствари претеку, али је то зло почело од ону вече, кад најмлађи син Османов Сулејман пређе по мјесечини из Чана Кале у Килит Бахир.

„Злога госта Европи Оркана!"

Горе речени Сулејман паша био је син Османов најмлађи. Ала Аддил паша био је најстарији, а Оркан султан средњи. Кад је Осман султан умро Ала Аддил се одрекао пријестола у корист му брата Оркана, а задржа за себе велико везирство. Сулејман умре трећи дан, пошто дође у Килит Бахир, и то у лову.

Данас се није ништа Бог зна што необично догодило, но као и ови три-четири дана све је било лијепо и уредно. Ваља ми примијетити, да је апетит г. В. Станка постојан једнако откад смо за исток кренули, као најпостојанија ствар у Турској.

О начину како будим слуге и ађутанте у јутро (не знам зашто, али се ја најпрви дижем), то нећу овђе биљежити, доста нека они знају.

На неколико испред Дарданела попуховаше мали сјевер; пошто смо прошли Дарданеле поче јаче дувати и прилично валови ваљаху, али се наш „Изедин" поноси јуначки. Како ће бити ноћашња ноћ то Бог зна. Њему на аманет, па како буде. Заповједнику Дарданела Ђемил-паши, пошто ми учини посјету, дође наређење из Цариграда, да ми саопшти, да Њ. В. Султан жели да дођем сјутра на подне под Цариград и да ће ме одмах примити. Према томе је требало и одредити и брзину, којом смо ишли да се одговори вољи царској. Од Дарданела за много се иде ужином међу Азијом и Јевропом, па се улази у ширину Марморскога Мора. Почем имамо доста времена, ја рекох команданту, да иде близу крајем јевропске стране.

7. августа.

Ноћас нијесам добро спавао. Постеља је добра и лијепа, застрта је једнијем покривачем сав златом извезеним као чесова абахија. Кушини су ми премеки, а ја то не могу подносити, нешто уштед њих, нешто — ако ћу право рећи — и ушљед мало страха од валова, које све веће и веће сјевер направљаше — тако да сам се чешће будио и спавао — потоњи пут сам се пробудио испод Бујук Чекмеџе. Иђасмо мирно и сасвим полако. Наредих команданту, да иде брже под Св. Стефан, па ту да чекамо заказани час Њег. Вел. Султана. Тако и учинисмо. Од Бујух Чекмеџе до Св. Стефана брегови су равни и доста зелени. До овога су мјеста допирали Руси. Замишљао сам Козаке гледати по оним бреговима на њиховим малим коњима под дугим копљима; импозантан је Москов шетајући онијем дивнијем крајем над лицем Марморског мора у којему огледује себе, свога коња, своју шапку и дуго копље своје — а мрко гледајући спрам себе пријеко у азијатски крај. Он већ мисли: Цариград је наш и онамо ваља нам препловити.

Полако, полако дођосмо под Св. Стефан. Ту смо се уставили, да чекамо уру, која нам је заказана за наш долазак у Цариград. Имали смо се кад окупати, обријати и понаредити за наш свечани дочек.

Таман се бјесмо понаредили, кад зазресмо од Стамбола један вапор. Командант погоди, да он иде нама у сретање и да, по свој

прилици, вози нека лица из Двора. Командант се није преварио, но дође један мушир, ађутант царев Нузрети-паша и Мунир-бег, grand maitre de céremonies. Чим приспјеше и формалне поздраве учинише, сједосмо, те мало чалабркнусмо, па се упутисмо пут Стамбола, великога града.

Како се примицасмо, сва господа турска, која се у моју пратњу налази, утицаше се, да ми сваки каже, оно је оно мјесто, оно је они двор, она џамија, она и она кула — слиједи описаније.

По казивању људи, који су познавали оно мјесто и по ономе, што сам пријед о њему читао, први утисак није ми био онај, који сам мислио осјетити при уласку у Цариград. Мање сам га нашао лијепа, него што сам га замишљао. Брегове сам нашао мало више, него ли што сам их представљао. Представљао сам више вегетације.

Наш пароброд уставио се спрам Долма-башче. Отолен смо се извезли у кајик под тај Двор, велељепни сарај. Унутра га нијесам гледао, али споља још никада нијесам здања љепшега и величанственијега од тога виђао.

Док ми се пратња извезла, ја сам прегледао башчу с Нузрети-пашом и двор и поља.

О кајицима нећу говорити, јер су већ мнозина о њима писали, али су тако богати и лијепи, да они, њихови возари, њихово рухо и све уопште одговарају мјесту и ономе чији су.

Пошто ми се пратња извезе, изидосмо пред великом џамијом Долма-башче, ђе нас буључић коњаника срете и кола. Чим у њима сједем ови коњаници окруже кола и тако пењући се уз неки бријег ишли смо к Илдиз Киоску. Свјетине чудне и мјешовите бјеше много на сокаку сваке врсте и сваке нације — и бадава: с ким си такви (си). Турци немају обичаја да млађи старије смију поздрављати, напротив они први поздрављају, а други тек поздрав одврате. Тако смо ишли комадић, да се нијесам овога обичаја сјећа, тек на једном ми на ум пане, те почех сам поздрављати свјетину. До тада нико ни мукајет, осим што бечаху очи; само један Црногорац поче бацати капу и викати: „Благо мене, Господару! Живио Господару!" Од Долма-башче до Илдиз Киоска мало је равнога пута, оно друго се иде уз једну узбрдицу путем доста лијепијем, али престрмог нагиба, 4 по сто (стрмени) но ђе је најстрменије на наш пут од границе аустријске до Ријеке.

Говори једна пјесма: Од Мостара до Стамбола — Вели има триста сата — А отолен још толико — До царевих златних врата.

Ја сам оставио од Цетиња до Стамбола 88 сата, а само отален до царевих златних врата 18 минута.

Пред Двором Њ. В. Султана бјеше један батаљон пјешака и банда. Колима смо ушли у авлију и на сами праг Двора из њих изишли. Ту ме је чекао велики везир Гази Осман Паша и Министар Иностранијех Дјела. Отолен смо даље прошли красни број официра и момака. На врх скала ме чекаше Њ. В. Султан. Послије дубокога мога клањања и изражавања мога задовољства, што имам срећу, да

се лично упознам с Њ. В., цар ми представи његове министре и великаше. Ја му с моје стране представим свиту моју. За тим ме Њ. В. поведе у један салон, са собом узме великога везира и Мунир ефендију. Пошто ме на најпријатељскији начин пита, како сам путовао, цар је изволио се извијестити о здрављу књагињином и ђечином. Затим понављајући задовољство с којим ме предусрета изразио је благодарност своју на понашање моје и Црногораца наспрама мојим новим поданицима. Поврати се опет говорити о књегињи, велећи како је чуо, да је то једна особа изванреднога талента и карактера; на страну — каже — што је добра супруга и мајка — то што би морале све жене бити — но она је и ријетка државница. „Ја пратим њене чине, као таковој и вјерујте ми да су се вазда моје власти и моје правитељство добро нашли кад год ј е она регентовала. Особито пак имам благодарити њеној наклоности за успјех повољни који смо имали ту скоро у уређењу католика у близини вашој. Молим изволите јој јавити, колико сам јој припознат“. — За тијем смо се разговарали (све пушећи) о стварима, које се не могу овде замрчити. Иза тога Њ. В. изволело ме отпустити. Утисак, који је на мене Султан учинио, био је јак и повољан. Колико сам чујао о њему говорити? Неки мало горе, неки мало боље, а нико баш онако, како је.

Он је једна личност изванредно способна. Судећи о неким подробностима о стварима, виђу да ствари уопште добро зна, да их срдачно прати и да много сам собом ради. Моје је убјеђење, ако не би за неколико година заплета у општу политику – Султан ће ове добро размрсити, ма колико замршених ствари било у његово отачство. Ја о томе не сумњам.

Истијем церемонијалом будемо испраћени у један дворчић његов, ђе нас врло згодан ручак чекаше. Послије ручка одмах Њ. В. дође, да ми визиту врати. Међутим дошли су код мене велики везир Саид-паша. Ови ми предаде знакове ордена Османлије. И ми смо Њ. В. лијепо дочекали. За тијем смо се вратили пред Долма Башче у наш чаробан конак Геук-су. Пошто дођосмо у Геук-су цијело већ послије подна било је наше, само што часком дође први драгоман талијански Vernoni у име старјешине дипломатског кора Г. Корти, да ме добродошлицом поздрави у име свијех.

За тијем је дошао Г. Нелидов Москов — вазда на својску и домаћу. Ту нешто испричај, пак за тим пође, казавши ми, да ће у четвртак дати један бал у почаст *милога и узвишенога госта Султанова.*

Москова нема нигђе!

Како је нећеља данас, близу нашег дворца — таман пред њиме — има једна публична башта; нешто рад празника, а нешто рад нас ту бијаше много *лијепога свијета*, господе и госпођа. Много другога народа бјеше у каике око дворца и баште се збрало. Ема што бјеху нека чељад, што тек до уста неким велом лаким завијаху се, чисто их ничему не могах сравнити. Бјеху ли тице лабудице, те се с овог потока бистрог и чудесног извезле бјеху и по њему се воскаху — или духови помиритељи, ангели и хурије се да-ти сабрале да пирују славље измирене Турске и Црне Горе.

Не знам ко то бјеше. Док ја злијема очима и не виђу, али то ће боље знати мој млади ађутант. Један (Блажо) не мицаше с очих дурбин но се граблаше с оним старијим око дурбина ка .... око Виде крчмарице на .... са сином .....[1]). Кад их гледах ђе се грабе око дурбина ја лагано у себе изговарам ови стих Корнелов: „Je reconnais mon sang dans ce noble courroux!“

Блажо се није могао отрпјети да на ови мали призор не направи слиједећу пјесмицу:

Дивне ли сте сјенке лаке,
Што том баштом чепукате,
Ту сте дошле, да источног
Гостопримства израз дате.

Шетајте се по ливади,
Коју „влашке воде“ кропе
Моје жеље, моја харност
Лаке ваше прати стопе.

Ох, да ми се прометнути
Којом биљком, што газите,
Или жицом од ћилима
На којима ту стојите,

Чуле бисте нове рјечи,
Чуле бисте нешто ново,
Које би ве занијеле
У блаженство пророково.

Ја говорим језик сваки,
У којему срце збори,
Ви би мене разумјеле,
Божанствени дивни створи.

Но очаран свим, што виђу,
Вашим царем и диваном,
Ја о себе немам чувства —
Све једнијем сматрам саном.

Музика је играла до пред саму ноћ пред Дворцем. У мрак смо пошли на вечеру и мало послије отишли да лежимо. Тако се свршио дан 7. августа, дан у који сам видио Цариград и цара турскога.

(Крај у идућем броју)

Никола I.

[1]) Имена смо ми избрисали, јер су лица још жива. (Д. В.)

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

ЦРНА ГОРА И СРБИЈА.

ПРЕПИСКА ВЛАДИКЕ РАДА СА СРПСКИМ ВЛАДАРИМА И ДРУГИМ ЛИЦИМА ИЗ СРБИЈЕ.

Владика Раде Александру Карађорђевићу.

4. XI. 1843.

Ваша Свјетлост!

Пре неколика дана дошла су овдје два Сербијанца, именом Јован Николић и Максим Николић, који су у недавно бившем народном движенију у Србији придржавали се криве стране. Ово искрено њихово признаније и раскајаније о овом заблужденију, ово њихово плачевно состојаније, у коме се налазе — лишени будући највеће драгоцјености — својега отечества, а ово и највише Срби будући, све то побуђује ме Тебе молити, да по благости свога срдца великодушно опростиш и њима, као што си и свима прочима заблудившима соотечественицима својима благоволио опростити, а они се заклињу, па и ја увјерен сам, да ће Ти вјерни бити до конца свога живота.

Питајући се надеждом, да ће ова моја молба доиста бити уважена, обвезаним себе налазим јошт напред Теби изјавити моју благодарност и признатељност на љубови тој учињеној ми.

С чувствима отменога високопочитанија и душевне преданости чест имам називати се

Цетиње 4. нојемвр.
1843.

Ваше Свјетлости

искрени пријатељ и покорњејши слуга

Владика Црногорски.

Владика Раде Александру Карађорђевићу.

2/14 II. 1844.

Ваша Свјетлост!

Ево већ неколико дана, да сам дошао у Вијену и не пропуштам ови пријатни случај да Вас драго и свесрдно поздравим; од како сам овде дошао већ је неколико пута био код мене Г-н Вук Караџић, жалећи ми се, како му је оно пензије, што му је давала Србија, укинуто. Сматрајући ја његове заслуге литературне на ползу нашега народа, пак и његово положеније у ком се налази, с друге пак стране уздајући се у Ваше чисто србско и неразрушимо пријатељство к мени, ја сам истоме Г-ну Караџићу обрека да ћу Вас о том молити, и што више, колико су моје надежде и љубав к Вам неограничене, ја сам горепоменутога увјерио, да по мојему писму који дан очекива Ваше милостиво решеније, којим ћете му пређашњу пенсију у напред продужавати и оно, што му је од ње заустављено до сада одправити, и тијем њега старца утјешити, а Вашега душом преданога пријатеља задужити; што се пак њега тиче, и ако га је стање принуждавало те се неколико противне нама стране придржавао, али будите тврдо и истинито увјерени, да ће по сада бити Ваш душом и срдцем предани; какав ће то Србин бити, који неће Вас љубити?

Опростите смјелости онога, који је Вас свагда пламтећом душом љубио, а сад више но икада.

Віена 2-14. фебрара 1844 год.

Ваше Свјетлости
искрени и предани пријатељ и слуга
Владика Црногорски
П. П. Његош.

При дну: Његовој Свјетлости Милостивоме Господару
Књазу Србскоме Александру Карађорђевићу
у
Београду

Владика Раде Александру Карађорђевићу.

12. I. 1845.

N-о 3.

Его Свјетлости Милостивому Государју!

Драгоцјено Ваше писмо од 30. Дек. прошле године примио сам чрез Г-на Херкаловића. Веома сте ме обвезали, што сте изволили моје представленије относитељно пензије Г. Вука Караџића уважити. Вама је боље извјестно на томе крају поступање Г. Караџића, него ли што је нама у наше крајеве; но оно какво је, да је, Ви сте великодушно учинили и обвезали онога, који је у свакоме случају од настања до гроба једнако пријатељ Вашега имена, и који Вас с пламеном искреношћу предраго поздравља.

Владика Раде Илији Гарашанину.

12. IV. 1845.

Високородни Господине!

Колико ми је год могуће било, толико сам се трудио, па и сад непрестано трудим се како бих мало по мало распространио међу овим народом образованије, и на тај конац завео сам за сад мале а по времену настојићу основати и више школе, јер сам увјерен, да су оне најпоузданије средство, којим један народ до образованија и просвјешченија, сљедовательно до праве среће доћи може; а да бих колико пре ту пожељену мету докучио заблагоразсудио сам пошиљати за границу кадкад по неколика младића на науку. Но гдје би црногорска младеж могла лакше получити образованије ума и срдца, а да не изгуби ни мало од своје дичне народности, ако не у Србији, гдје се и све науке на нашем језику предају, па за то и шиљем сад тамо двоје дјеце црногорске, а Вас молим да се постарате исходатајствовати од Његове Свјетлости Књаза Србскога дозволење, да иста дјеца записана буду у число ученика у једноме од тамошњих училишта.

Питајући себе надеждом, да ће моја молба доиста бити уважена с отмјеним високопочитанијем чест имам бити

Цетиње, 12. Априлија 1845 год.

Вашега Високородија
покорњејши слуга
Владика Црногорски.

Владика Раде Илији Гарашанину.

6. V. 1845.

Високородни Господине!

Неколико сиромашни овдашњи фамилија полази у Србију себи тражити бољу срећу, па зато молим Вас, да бисте благоволили препоручити их Његовој Свјетлости књазу Србскому и од њега исходатајствовати им дозволење да се могу населити гдјегод међу с нама једноплеменим Србима.

Ползујући се овом приликом и поздрављајући Вас чисто срдачно Србски, чест имам изјавити Вам моје отмјено високопочитаније, с којијем остајем

Цетиње, 6. маја 1845 год.

Вашега Високородија
покорњејши слуга
Владика Црногорски.

На дну:

Његовом Високородију
Илији Х. Милутиновићу Гарашанину
Г-ну Попечитељу Внутрени Дјела,
Полковнику и Кавaљеру etr. etr.
у Београду.

Михајло Обреновић Владици Раду.

27. VI. 1848.

Ваша Светлост Свјатејши Владико и Господару!

Долазим поздравити Вашу Светлост овим писмом искрено и молити, да би жељу, коју доноситељ листа овог Вама предложио буде, за моју собствену примити и испунити благоволили.

Ја, истина, немам срећу лично познавати Вашу Светлост, но уверен будући, да совершено поњате задатак данашњег времена, по том начелу изрећи могу, да се не само познајемо, но да и једни јесмо.

Примите Светли Господару увереније мог безмерног почитанија и преданости, с којом јесам

У Роичу 27. Јунија 1848.

Ваш
покорни слуга
кнез М. М. Обреновић.

Владика Раде Александру Карађорђевићу.

14. IV. 1849.

Ваша Свјетлост.

Не могу пропуштити овај згодан случај, да Вам се и писмено не наклоним чрез Г-на Јанковића, тако исто и да Вам моју свагдашњу жељу не напоменем. — Војводство на слабе гране стоји, па и да је са свим ослобођено од Мађара, за Србство никаква напредка, како Срби за себе не војују него за туђина. — Хвала Вашој Свјетлости и Вашој Србији до неба за благородна и велика Ваша пожртвовања; куда би та срећа србска, мјесто Војводства, да се онда на Босну окренуло, данас би се у рукама имало оно, што се не би могло лако изгубити. — Да једном може букнути ентузиазм силнога нашега народа у Турској, с надобним мјестоположенијем Србима не би нико могао врха главе доћи; мени се види да ми ово свагда можемо урадити, само кад шћети буде Ваша Свјетлост и Ваша Србија. — Ја сам о овом послу говорио и с Г-м Јанковићем, који ће Вам моје намјереније разказати, колико га је могао разумјети.

Не замјерите мојој искрености и будите здрави и весели за срећу и дику цијелога Србства.

Ваше Свјетлости
особ. пошт. и слуга
В. Ц.

Александар Карађорђевић Владици Раду.

29. V. 1849.

Ваша Светлост!

Ваше уважајемо писмо од 14-га Априла т. г. у коме сте доброту имали напоменути ми Вашу свагдашњу жељу, ја сам исправно примио и радујем се, да Вам повторити могу моје особено уваженије и почитаније. Кад сам се ја решио браћу нашу у Војводству подпомагати,

ја сам јасно предвиђао, да би наши непријатељи улучили прилику сајузити се с Маџарима, ако би се ови осилили, који сајуз био би за народ Србски, а особито за намере наше са свим убитачан. Ја се у овом предвиђању нисам нимало преварио, јер ми сведоче дела одкако су се Маџари границама нашима приближили. И тако за предупредити овај сајуз опасни, а за оснажити Србство ја сам за нуждно нашао дејствовати да се Срби у Аустрији бар толико узвисе, да се народност њина призна, како би одтуда и морална и физическа снага њима развити се могла. Моја је намера била добра, па ако се све и не постигне, опет се никада мојој доброј вољи неће имати шта пребацивати. Ја Вас могу уверити, да Србија овим пожертвовањем није нимало ослабила, но шта више она се, поред Вашег сајузничества, које мој народ особито одушевљава, и које и сам највише уважавам, налази преправнија, јача и вештија него икада. Овакву силу на постижење наше давнопожелане цели, употребити треба само у благопоспешно време, о коме ћу се ја с Вама споразумети. Мени је жао, да је прилика тако донела, да сте о томе с Јанковићем говорити морали, будући се оваково дело непосвећеноме не може поверити. Мој попечитељ внутрењи дела Г. Илија Гарашанин по мојему налогу назначиће Вам човека, с којим ћете Ви о томе делу непрекидно и поверително одсада споразумевати се.

Са сажаљењем морам доставити Вам, да се овде 26-га т. м. Ваш перјаник Никола Пејовић у вечност преселио.

Са овим писмом изволите примити аманет.

Будите ми здрави и уверени о мојој искрености и почитанију, с којим остајем

Ваше Светлости

У Београду 29-га маја 1849.

Свагдашњи почитатељ и слуга
А. Карађорђевић.

Александар Карађорђевић Владици Раду.[1])

28.-X.-1851.

Ваша Светлост!

Два Србина из Хасса, код предела васојевићког, дошли су ми ово дана с жалбом и јадиковањима противу Васојевића Црногорски. Они чудеса противу ти људи приповедају. Кажу, да им они никако не даду мира, да ји сваки час напаствују, глобе, убијају, жене им отимају и небројено число други им зала чине. Они су, веле, сва та зла морали трпити, због тога, што ако би се тамошњим Васојевићима одупрли на оружје, онда би ови други Васојевићи, који под Турском власћу живе, на њи напали и сасвим би ји упропастили, као што и(х) они и сада у њиховом поступању потпомажу и подржавају. И ова страдања, веле, да су до тог степена сваку меру превазишла, да су се они морали одважити, с највећим опасностима за живот, доћи овамо, и поискати преко мене Вашу милост и Вашу заштиту, па ако им, веле, и то не помогне, онда ћеду натерани бити на ту несрећну крајност, да се сви листом истурче.

Ваша Светлост може лако разумети, колико сам ја био тронут овим њиховим јадиковањем и очајавањем. Прво моје питање било је то, што се не жале Вама, и што од Вас помоћ не траже; но они ме уверише, да им је немогуће човека свога до Вас послати, и да би они одавно то учинили, да је то само у домашају њиховом било. И у Србију, веле, дошли су с највећим крадом од Васојевића, јер кад би се то њихово путовање дознало, они би га не мање но главом платили. У Црну Гору пак веле, да никако не би могли проћи, а да то Васојевићи не осете, и тако веле није ни мислити, да они могу другчије своје сузе и плач до Ваше Светлости доставити, него преко Србије. Они су уверени, да су страдања њихова Вама непозната, и да ће Ваша Светлост непремено, чим се о томе извести, имати доброту такве заповести и такве наредбе издати, како ће они одсад моћи на миру живети. И за то они ништа друго не траже, но да ја будем посредствоватељ и изручитељ ове њихове молбе.

Ја сам и(х) наравно уверио, да Ваша Светлост не би ништа на свету пожалила, кад би могла нашу једноверну и једнокрвну браћу испод туђег ига ослободити, а камо ли да би хтела трпити, да се браћа наша овако нехристијански од Црногорског народа нападало; ја сам им дао тврду надежду, да ћете Ви молбу њихову к Вашем добром и патриотическом срдцу примити, и ако је помоћ и спасеније њихово у Вашим рукама, да ји(х) заиста нећете у садашњој невољи оставити; шта више, да ћете Ви радо гледати влијанијем Вашим, да и овостранске Васојевиће, који нису под Црном Гором, посаветујете, да се боље и човечније спрама браће своје Хашана обходе. Тако ободривши ји и обнадеждивши ји, ја сам ји данас к кућама њиховим повратио и они су заиста отишли утешени и пуно обнадеждени.

Ја сам подпуно уверен, да ће Ваша Светлост овај мој поступак одобрити, и да ће сасвим наћи за добро, што сам овако с овим људма поступио. У осталом, радећи овако, ја сам био само толкователь познати ми Ваши чувственија и испунио сам само једну дужност братства и Христијанства, а Ви ћете без сумње све даље, што год буде праведно и могућно, учинити.

Поздрављајући Вас и овом приликом најусрдније и препоручујући се Вашему драгоценом пријатељству остајем

Ваше Светлости
подањејши

28. октобра 1851.
У Београду.

А. Карађорђевић.

[1]) По овом писму види се да вијест о смрти Владичиној није стигла у Београд ни за десет дана.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Годишњица Николе Чупића. Књ. XXXVII. 80 ст. I—IX и I—447. Београд. 1928. У овој књизи у I дијелу су записници сједница одбора Чупићеве Задужбине, а у II чланци Живка Г. Павловића: Битка на Колубари; д-ра Д. Суботића: Српске нар. песме у енглеској књижевности; д-ра Н. Радојчића: Јаков Герчић; А. Соловјева: Значај византијског Права на Балкану; Ј. М. Продановића: Животни успех; Ј. Н. Томића: Потурица Џафер-ага Тујковић; д-ра В. Чајкановића: Преглед римске књижевности и П. Поповића: Милован Видаковић (на крају књиге је секр. У. Џонића некролог Срети Ј. Стојковићу).

У званичном, првом дијелу, забиљежен је одбор задужбине, којој је предсједник д-р Т. Р. Ђорђевић, а секретар Урош Џонић. Одбор сачињавају још девет лица наших познатих књижевних радника (П. Поповић, д-р В. Ћоровић, Ж. Г. Павловић и т. д.) Имовина Задужбине износи 108.655·10 динара. У потоње три године Задужбина је штампала само три књиге Годишњице, од којих је за 1928. год. најобилнија и с много интересантног материјала.

О чланку г. Павловића ми нећемо много да говоримо; и ако овај чланак није писан строго стручно-војнички, ипак се овај рад не може с успјехом читати, а да се не прати на карти. По томе је чланак више за војне стручњаке, а ми ћемо само напоменути овдје неке сумарне констатације г. Павловића: да су „у битци на Колубари — која је једна од највеличанственијих битака нашега народа — положене основе за нашу данашњу велику Краљевину", и да је „битка на Колубари открила драгоцјене моралне и интелектуалне изворе нашега народа и потврдила истину, да је рат прије свега борба моралних фактора, поглавито борба воље и да јача воља увек побеђује".

У чланку г. Суботића говори се о енглеском интересовању за наше нар. пјесме. Први, који се почео бавити нашим нар. пјесмама, био је поенглежени Пољак Ширма, који је 1821 написао један чланак о савременим народним пјесмама, и ту на једној половини стране проговорио и о нашим народним пјесмама. Године 1823 превео је Ширма и једну народну пјесму из Вукове збирке. Други по реду је Џон Бауринг, који је 1827 издао једну збирку наших нар. пјесама под насловом „Servian Popular Poetry". Пред књигом је опширан предговор о српској историји, књижевности, народним пјесмама и обичајима. При превођењу пјесама Бауринг се служио и српским текстом — у колико га је разумијевао — али, у главном служио се Талфијином књигом Volkslieder der Serben (1825/6). Осим Бауринга преводио је наше пјесме негдје у исто вријеме и Џон Локарт, али је његов превод остао у рукопису. Како од ових па све до педесетих година нема у енгл. књижевности превода наших нар. пјесама, ипак се енглеска публика упознаје с нама, понајвише преводом Ранкеа и Ламартина. Тек год. 1861 Роберт Литон издаје поновно једну збирку наших народних пјесама. Око ове књиге развила се велика полемика, па отада све до 1887, односно до 1890 не преводе се наше пјесме на енгл. језик. За вријеме европ. рата штампао је нешто наших пјесама у преводу Ситон-Ватсон (1916), а нарочито Ноис и Бејки, који су штампали двије велике збирке наших пјесама. Ове двије збирке најбоље су дочекане у Енглеској, без сумње стога што су преводиоци одбацили и наш десетерац и наш метар, који је и један и други стран енглеском језику.

У чланку „Јаков Герчић" говори г. д-р Радојчић о покушају директора карловачке гимназије Герчића, да напише једну општу историју, од којих су неки дјелови остали у рукопису.

„Значај византијског права на Балкану" стручна је правничка расправе г. Соловјева. Утицај византијског права на наше право почиње с Немањом, а специјално утицај номоканона могао је бити и ранији. Нарочито се тај утицај опажа на Душанову законику, а и дóцније, послије Душана и Уроша, утицај византијски задржао је своје мјесто у државном уређењу и у кривичном праву.

Г. Продановић у своме чланку „Животни успех у нашим народним приповеткама" излаже све погодбе наше народне приповијетке за животни успјех. Ту се говори о умним способностима, лукавству, храбрости, издржљивости, доброчинству и т. д. све као погодбама животног успјеха, а све пропраћено потребним реминисценцијама из народних прича.

У чланку г. Томића говори се о Војину Иванову Тујковићу, који је као потурчени Џафер-ага Тујковић присуствовао код турске опсаде Котора 1657. Чланак је израђен по новој грађи из млетачког архива и за нас специјално има интереса, што се описују догађаји у нашој најближој околини, а понешто има података и за Црну Гору.

Чланак г. Чајкановића је исцрпан преглед римске књижевности. Ми нећемо овдје нарочито о њему говорити, али мислимо, да би било потребно, да се оваква, или слична књига уведе као уџбеник у гимназије. У гимназијама се данас учи веома мало латински језик, па кад већ ученици не износе из гимназије никакво знање латинског језика, нека бар науче људски историју књижевности. Овај рад г. Чајкановића могао би се употријебити као такав уџбеник, јер је прегледан, интересантан и лако писан.

Потоњи чланак у књизи је чланак г. Павла Поповића о Миловану Видаковићу. Да речемо у првом реду, да г. Поповић нема намјеру да рехабилитише Видаковића. Не ради тога, што је код нас

било већ таквих покушаја (Игњатовић, Ј. Поповић и др.), па нијесу успјели. Па и за кога, да се рехабилитише и најбољи наш који заборављени писац? Ко данас чита књиге? — Читају их још само професори и ђаци; професори ће их читати, ваљда, док их буде, а ђаци, док буду пред њиховим очима. А послије? Послије ће се књижаре или претворити у трговине с пасуљем или у — кинематографе, као што смо претворили већ давно и позоришта у кинематографе. Г. Поповић, проучавајући и Видаковића и све оно што се о њему у своје вријеме говорило и писало, дошао је до увјерења, да је тај суд био неправедан и да је Видаковић и по вриједности, по значају, по утицају и по броју и обиму дјела био барем међу оних најбољих двадесет од многобројних списатеља његова времена. Не као писца каквих особитих романа, већ као ствараоца и главног представника нашег романа, проучава г. Поповић Видаковића у својој радњи.

Послије опширне и исцрпне биографије говори г. Поповић о Видаковићевим спјевовима „Историја о прекрасном Јосифу", „Пјесни" и „Оди", и не задржавајући се дуго на њима прелази на његова главна дјела, на романе. Г. Поповић истиче главне три црте у романима Видаковићевим, и то: узимање грађе из наше историје, дидактички правац, и нешто материјала, што га је писац унио у своје романе из свога живота и из својих доживљаја.

Главна карактеристика Видаковићевих романа је наивност. То је, дакако, данашњи и праведан суд. Али за своје доба, то и није била каква грешка, јер су у главном и читаоци били наивни. Ко се од нас не сјећа, с каквим смо уживањем сви ми као ђаци од 12—15 година читали с одушевљењем Видаковићеве романе назад 30—40 година. Нема сумње, да смо ми сви били далеко и далеко наивнији — и не мислим, да нам је то било на штету -- од савремене наше омладине, а поред тога имали смо још један минус, што, доиста, у то доба и нијесмо имали бољих књига од Видаковићевих романа.

Ма што се данас мислило о Видаковићу, он остаје први писац нашега романа и ми можемо само бити захвални г. Поповићу, што је овом доброћудном нашем списатељу дао право своје мјесто. Коначно, расправа г. Поповића исцрпна је и дефинитивна тако, да јој се ни сад, ни по сад не може ни што одузети, ни што додати.

Д. В.

ПРОСВЕТНИ ПРЕГЛЕД.

Школе у Зетској Области у школ. год. 1926/7.

У овом прегледу биће говора само о школама, које су у ресору Министарства Просвјете — као и вазда с разлога, што је потребне податке за остале школе тешко прикупити.

Потоњи преглед школа штампан је за шк. год. 1924/5 (Ловћенски Одјек 1925); за год. 1925/6. није издаван преглед, а то је штета, јер

бисмо једино тако могли извести закључак, колико је напредовала (или назадовала) школа у нашој области. А, ако ишта, статистика школа је интересантна, и по њој се може уопште процјењивати културни ниво једне области.

Што се тиче броја школа, вјероватно ми стојимо најбоље од свих области у држави, и може се слободно рећи, да нема ни једно село, ма како било забачено, које не може школовати своју дјецу (у основној, а већином и у средњој школи). На 322.130 становника, колико их има Зетска Област, имамо 334 основне школе (једна школа на 934 становника); 11 гимназија, (једна школа на 29284 становника), 4 учитељске школе (једна на 80532 становника) и т. д.

Али, то бројно добро стање није све. Наше школе готово са свим другим оскудијевају. Зар није жалосна констатација, кад у основној школи има 151 учионица, која не одговара хигијенским прописима, кад има 226 школа (од њих 334!), које имају лош намјештај; кад има 52 школе, које немају никаквих пећи; кад има 98 школа, које никако не одговарају својој сврси; кад 109 школа немају никаквих средстава за стварну обуку, 168 за историју, 186 за природопис и т. д. и т. д.

Но, осим ових материјалних недостатака, наша школа, на жалост, има доста и моралних недостатака. Надзор над школама је врло слаб. Имамо просвјетног инспектора и обласног школског надзорника, али је њихов рад сведен само на администрацију; на инспекцију и не помишљају, јер — нема кредита. Није боље ни с надзорничком инспекцијом. Надзорници се регрутују из учитеља, сваки зна, да ће му данас сутра ма који од другова бити надзорник, па према томе и удешава своје држање. На ову констатацију, ја знам, да ће бити приговора, али кад се зна, да 60% ученика долази у гимназију, а да не зна таблицу множења, кад 90% ученика не умије разликовати врсте ријечи, кад их 50% не зна мијењати именицу, ни глагол, а само један учитељ има оцјену слабу, онда поменута констатација мора да буде тачна. Није мање томе крива ни несталност надзорника. Не рентира се саживити се с тим положајем, на коме се омрче, а не зна се хоће ли се осванути. Као куриозум овога може се навести случај цетињскога надзорништва, гдје су се у три мјесеца измијенила три надзорника!

И гимназија има својих недостатака. Огромни број ђака, па велика одјељења доводе у првом реду до преоптерећености наставника.

У нашим гимназијама нема ни једног наставника, који нема најмање 26 часова недјељно (без разр. старешинства), а у мјестима, гдје има још која школа (н. пр. учитељска), која обично нема својих наставника, тај број часова пење се на 34 недјељно! Осим тога нарочито треба подвући, да гимназија има врло мали број квалификованих наставника. У 11 наших гимназија запослено је свега 199 наставника, од којих је само 59 квалификованих, дакле свега 37·1%. Ако ћемо бити широке руке и додати квалификованим наставницима предм. учитеље, привр. предм. уч. и учитеље вјештина, којих је број 50,

значи, да у нашим гимназијама ради и поучава дјецу 90 лица, која нити су имала, нити имају какве везе са средњом школом.

Желио бих учинити још неколико напомена, које се нарочито тичу основне школе. Код нас — на артији — постоји „обавезна настава“ за дјецу основних школа, али стварно не постоји. У прошлој школској години било је у свим основним школама 18.905 дјеце. У рубрици: колико је било дјеце дорасле за школу, а неуписане, стоји цифра за I. разред 2416 дјеце, дакле, према надзорничким извјештајима у области има дјеце за школу 21321, а то је по све нетачно. Код нас иде у школу 10% од свега становништва, што би значило, да би у нашим школама морало бити 32.213 дјеце, а њих нема него 18.905, што значи, да од наше дјеце, дорасле за школу, похађа школу тек 58·68%, што доиста доказује, да код нас „обавезна настава“ постоји само на артији.

Осим ове има још једна рђава појава у нашој основној школи. Од 22571 уписане дјеце, отпало их је у току године 3953, што значи да 17·46% способне дјеце и уписане већ не иде у школу. У извјештајима се не види зашто је овако огромни отпад дјеце из школе и не знам како и да ли управитељи пред надзорником, а овај пред просвјетним инспектором правда овај необјашњиви случај.

Даље, ми у области имамо (по званичним извјештајима) у почетку школске године 22571 дијете у школи, а на крају школ. године 18905. С овом дјецом (без вјероучитеља, забавиља и учитеља вјештина) радило је 684 учитеља. По закону отвара се једна школа на 30 ученика, а максимум дјеце на једнога учитеља долази 45. Узмимо средину од тога, т. ј. 37 ученика, то би на почетку школске године требало да имамо 610 учитеља а ми их имамо 684, и настаје питање, што раде она 74 прекобројна учитеља. Али како је свима нама познато, да ученици отпадају из школе у самом почетку школске године, онда морамо рачунати, да се стварно ради са 18.905 дјеце. У том случају статистика је далеко поразнија, и по њој излази, да је на овај број дјеце потребно 511 учитеља, а да ни један не ради с максималним бројем дјеце, т. ј. са 45. У овом случају излази, да имамо у области 173 сувишна учитеља. Узмимо најгори случај, који ваљда и јест стваран, наиме, да учитељи раде с минималним бројем ученика, т. ј. са 30, па и у том случају имамо вишак од 54 учитеља.

Све ове напомене, основане на званичним подацима, казане су sine ira et studio. Оне немају другога циља, но да се наше школе упуте правилнијим путем и радом, но што је то било до сада. За све ово није крива несташица љубави према повјереној омладини, већ више несвјесни нехат и немар. А то треба, мора се и може се гонити из школе. Сви ми просвјетни радници морамо имати на уму, да не смијемо дозволити, да се данас-сутра наши ученици стиде нас и ми њих.

На све школе у прошлој школској години били су државни издаци дин 31,863.951·56, на једног ученика 1263·89 дин. а на сваку главу у области дин 98·91.

Стање школа у цифрама било је овако:

а) *основне школе.*

У нашој области подијељене су школе на једанаест школских срезова [1]). По броју ученика највећи је срез пећски са 3541 ученика, па которски са 2922 ученика; најмањи је срез колашински, који је имао 689 ученика. Остали срезови варирају између 1800 и 1110 ученика. Попречно на један срез долази 1809 ученика.

Сви трошкови око основних школа износили су дин. 23.596.420·17, односно на једног ученика дин. 1311·63, а на једну главу у области дин. 73·25.

У области су биле свега 334 школе, од којих 1. једноразредна, 4 дворазредне, 25 троразредних, 238 четвороразредних, 17 петоразредних и 49 шесторазредних. Осим двије школе све су раније отворене; од уједињења до данас отворене су 82 школе. Од школских зграда 226 их је прављено за школу, а остале су биле зидане у друге сврхе. Број књига у школским библиотекама износио је 25848, а школски фондови износили су 437.125.

Број ученика по разредима:

Разред	Уписано у поч. год.			Уписано у току год.			Изостало у току год.			Остало на крају год.		
	м.	ж.	Свега	м.	ж.	Свега	м.	ж.	Свега	м.	ж.	Свега
приправ.	1090	102	1192	17	5	22	314	8	322	793	99	892
I	5169	2761	7930	67	29	96	911	736	1647	4325	2054	6379
II	3476	1470	4946	43	23	66	398	331	729	3121	1162	4283
III	2982	910	3892	34	11	45	437	161	598	2579	760	3339
IV	3254	812	4066	30	21	51	444	152	596	2840	681	3521
V	186	142	328	2	—	2	8	25	33	180	117	297
VI	134	83	217	5	—	5	13	15	28	126	68	194
Свега	16291	6280	22571	198	89	287	2525	1428	3953	13964	4941	18905

Од ученика на крају школ. год. прелази их у старији разред (свршава школу) 15796 (11740 м. и 4056 ж.); понавља разред 2850 (2050 м. и 800 ж.); накнадно полажу 259 (171 м. и 88 ж.).

Здравствено стање дјеце било је добро. Изузевши епидемију грипа од које је боловало 6434 ученика (без смртних случајева) највише је боловало дјеце од маларије, њих 693. Туберкулозне дјеце било је свега 23.

б) *Грађанске школе.*

Грађанских школа у области има само двије: у Тивту и Херцег-Новом. Школа има четири разреда, у обје школе било је уписано у почетку школске године у I разред: 34 м. и 37 ж.; у II. — м. 28 ж.; у III — м. 20 ж. у IV. — м. 16 ж. Свега 34 м. и 101 ж. Од овога броја остало је на крају школске године 24 м. и 105 ж., свега 129 ученика-ца.

Наставника у обје школе радило је 12, од тога 6 м. и 6 ж.

[1]) Андријевички, барски, берански, данилов-градски, колашински, которски, никшићски I и II., пећски, подгорички и цетињски.

У грађанске школе иду највише чиновничка и тргов.-занатлијска дјеца. (Дјеце државних чиновника 48; тргов.-занат. 45; прив. чинов. 14; земљор. 12, осталих физ. радника 10.). Успјех у овим школама је врло добар; од укупног броја ученика, који су свршили разред полаже их разр. испит 16, а понавља разред 5.

Државни и општински издаци на ове школе износили су 74.728 динара, значи на једнога ученика 579·29 динара.

в) *Поморска Академија.*

Поморска Академија једна, у Котору. У њој је било свега 37 ученика (у I. р. 9; у II. 14; у III. 5 и у IV. 9. Редовних наставника било је 7 (директор, 2 професора, 3 предм. учитеља и 1 учитељ вјештина) и 5 хонорарних, свега 12 наставника. По успјеху свршило је разред 22 ученика, 13 их полаже разр. испит, а 2 понављају разред.

На школу је потрошено 352.989·25 дин. (од овога хонорара од часа дин. 37.224), што значи на једног ученика 9540·25 дин.

г) *Учитељске школе.*

У области су четири учитељске школе, у Беранама, Даниловом Граду, Херцегновом и Цетињу. Потпуна је само учитељска школа на Цетињу; херцегновска имала је I и II. разред, а беранска и даниловградска II—IV разреда. Ове потоње двије школе постепено се затварају и затвориће се дефинитивно крајем школ. год. 1928|9. У исто вријеме, кад су редуциране ове двије школе, била је редуцирана и херцегновска, али је послије та редукција поништена, и ако је ова школа имала несрављиво мање ученика, но што их је имала ма која од ових редуцираних школа.

Бројно стање ученика било је:

Школа	У почетку школ. год.										На крају школске године									
	I		II		III		IV		Свега		I		II		III		IV		Свега	
	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.
Беране	—	—	58	6	82	8	44	8	184	22	—	—	57	6	78	7	43	8	178	21
Дан. Град	-	—	55	5	52	5	29	—	136	10	—	—	52	5	44	5	29	—	125	10
Херцег-Нови	25	15	24	19	—	—	—	—	49	34	23	14	24	15	—	-	—	—	47	29
Цетиње	16	25	15	18	—	16	—	16	31	75	14	19	11	17	—	14	—	15	25	65
Свега	41	40	152	48	134	29	73	24	400	141	37	33	144	43	122	26	72	23	375	125

У ове четири школе било је запослено 48 наставника (39 мушких и 9 женских). Од овога броја била су 3 директора, 4 професора, 4 суплента, 1 пред. учитељ, 7 привр. предм. учитеља, 2 учитеља вјештина, 3 учитеља грађ. и осн. школа на раду; 3 контракт. наставника; хонорар. настав. било је: а) са факулт. спремом 9. са средњошколском 9 и нижом од средњошк. 1. Према овој статистици види се, да квалификованих наставника има свега 11+9 хонор. са факултет. спремом (јер су ово све наставници гимназија), свега дакле 20 наставника или 41·66%.

По занимању родитеља највише је сељачке дјеце: 341 или 68%, па државних чиновника 102 или 20·4%, приватних чиновника 5, рентијера 4 и физичких радника 2.

Све школе стајале су државу 1,121.877·95 дин. + 252.157 хонорара од часа, свега 1,374.034·95 дин., што значи на једног ученика 2748 дин.

Једна учитељска школа долази на 80.532 становника, но како ће се учитељске школе свести на једну у области, значи, да ће та школа долазити на 322.130 становника, колико их има Зетска Област по задњем попису.

д) *Гимназије.*

Свега у области имамо 11 гимназија, од којих је пет осморазредних: Беране, Котор, Никшић, Подгорица и Цетиње; једна седморазредна: Пећ, једна шесторазредна: Колашин и четири четвороразредне: Бар, Данилов Град, Улцињ и Херцегнови. У редукцији је гимназија улцињска (ради малог броја ученика), прошле године није у тој школи радио први разред и постепено се разреди затварају. Општом редукцијом од ове године претварају се у четвороразредне гимназија у Колашину, Котору, Никшићу и Пећи.

По гимназијама број ученика је на крају школске године овај: Бар: 143 м. 29 ж.; Беране: 946 м. 74 ж; Данилов Град 488 м. 55 ж.; Колашин 329 м. 50 ж.; Котор 328 м. 94 ж.; Никшић 673 м. 83 ж.; Пећ 416 м. 108 ж.; Подгорица 826 м. 110 ж.; Улцињ 45 м. 11 ж.; Херцег Нови 172 м. 40.; Цетиње 503 м. 117 ж.; — Број ученика по разредима био је овај:

Разред	Уписано у почетку школске године			Уписано у току године			СВЕГА уписано		Престало у току школске године			На крају школске године		СВЕГА
	м.	ж.	Свега	м.	ж.	Св.	м.	ж.	м.	ж.	Св.	м.	ж.	
I	1293	253	1546	15	7	22	1308	260	246	36	228	1062	224	1286
II	1167	224	1391	17	4	21	1184	228	156	37	193	1028	191	1219
III	1108	171	1279	14	6	20	1122	177	161	22	183	961	155	1116
IV	1008	131	1139	13	5	18	1021	136	118	11	129	903	125	1028
V	495	37	532	22	1	23	517	38	56	5	61	461	33	494
VI	288	22	310	9	1	10	297	23	33	3	36	264	20	284
VII	130	19	149	3	—	3	133	19	20	—	20	113	19	132
VIII	85	5	90	1	—	1	86	5	9	1	10	77	4	81
Свега	5574	862	6436	94	24	118	5668	886	799	115	914	4869	771	5640

Успјех ученика по разредима био је овакав:

Разред	Одличних		Врло добрих		Добрих		Довољних		СВЕГА прелази у старији разред		Полажу разред. испит		Понавља разред		Губе право на школ.		СВЕГА	
	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.
I	19	9	58	17	185	37	270	48	532	111	386	86	131	27	12	—	1062	224
II	13	—	42	9	200	27	225	36	480	72	429	82	107	37	11	—	1028	191
III	10	—	43	10	188	25	207	30	448	65	409	68	100	22	4	—	961	155
IV	12	1	52	4	207	20	199	29	470	54	349	60	82	11	2	—	903	125
V	7	1	16	3	122	12	101	1	246	17	187	13	26	3	1	—	461	33
VI	4	1	17	2	60	2	84	6	165	11	82	9	17	—	—	—	264	20
VII	—	—	20	2	31	4	27	12	78	18	33	1	2	—	—	—	113	19
VIII	5	—	8	1	30	—	18	—	61	1	14	2	2	1	—	—	77	4
Свега	70	12	256	48	1023	127	1131	162	2480	349	1889	321	467	101	30	—	4869	771

Као што се види из ове статистике успјех још увијек није добар, негативних оцјена је готово 50%. Много је разлога овом ђачком неуспјеху. Један од највећих је, што данас иде у гимназију и што је за њу и што није и то у огромном броју. Четврти разред у нашој области свршава 3521, од тога иде у гимназију 1568, што значи 50·16%. Даље, огроман проценат наше дјеце не живи у мјесту, гдје је гимназија, већ по околним селима, и то често врло далеко 5 до 10 км. и тако им читав дан прође у доласку и одласку у школу. Дјеца, опет, која и станују код својих кућа, остављена су без икаквог надзора, и природно је, да им је све прече од књиге. Да би се, напокон, школа повратила на предратни степен, испитивање ученика све је строжије, па је и то разлог, да дјеца, која нијесу за школу пропадају.

Све наше гимназије имале су 68 разреда са 148 одјељења. Број ученика био је 5640[1]), а наставника 199[2]). Наставничке библиотеке имале су 8797, а ученичке 7908 дјела. Ђачки фондови имали су 134.617·27 динара (од овога сама цетињска гимназија 97.621·52 дин.). По буџету потрошено је у све 5,613.517·71 дин., осим тога плаћен је наставницима хонорар од часа динара 852.261·48, дакле свега је утрошено на гимназије дин. 6,465.779·19, што значи на једног ученика 1128·68 динара, а на сваку главу у области 20.07 динара.

Д. В.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Сибе Миличић, *Хроника потонулог острва* — Београд, Напредак, 1928.

Г. Сибе Миличић, познат најпре по својим ведрим, радошћу живљења прожетим и лепотама свемира окупатим стиховима, напушта све више поезију и привезује се за прозу, дајући нам, у кратком размаку, трећу збирку својих приповедака. Прва збирка, *Борови и маслине* (1925), добила је награду од Српске Краљевске Академије; друга, *Жена и Човек* (1927), изишла је у издању Српске Књижевне Задруге и тиме већ уврштена у ред наших признатих књига.

Најновија збирка, *Хроника потонулог острва*, садржи свега две приповетке: *Море* и *Тајна једног злочина*. У обема овим приповеткама, као и у ранијим, радња се дешава на Далматинском Приморју, у родном крају пишчевом, али место збивања догађаја није довољно прецизирано нити је причање обојено локалном бојом као у делима пишчевих славних земљака, Матавуља и Ћипика. Г. Миличић, да ли за то што је дуже одвојен од те средине или наклоношћу свога талента, не улази у ситно, натуралистичко цртање људи и ствари о којима прича нити бира за јунаке својих приповедака оне особене типове, „оригинале“, којима обилују мала приморска места. По оскудици дијалога у приповеткама г. Миличића, дало би се закључити да он нема ни оне моћи, тако потребне приповедачу, да помоћу говора оживи радњу и окарактерише своје личности у најинтересантнијим моментима. Код приморских приповедача, Матавуља на првом месту, то је једна урођена особина, којом су они знали постићи знатне уметничке ефекте: треба се само сетити Матавуљевог *Бакоње* или неког његовог малог ремек-дела, као *Повареше*. За г. Миличићево схватање приповетке значајно је да се његове личности, иако с Приморја и најчешће из простог народа, изражавају правилним књижевним језиком и екавским наречјем. Да ли због тога што г. Миличић жели да његове приповетке имају шири значај, не буду везане за један мали крај наше земље и изразе истину која прелази те уске границе? Противу такве врсте приповетке не би се имало ништа, кад би само цео њен склоп и дух био прилагођен томе схватању. Реализам, нарочито реализам чисто спољни није једини правац у књижевности, само треба имати снаге и не стати на по пута.

Настављајући један покушај из своје раније збирке приповедака, г. Миличић овог пута изводи на сцену читаве скупине људи, повезане заједничком и мучном борбом за кору тврдога хлеба а усталасане тајновитим, елементарним нагонима у којима се оцртава њихова колективна морална личност. Обе приповетке ове збирке су испуњене сукобима гомила које сачињавају становници суседних места, по једне варошице и по једног села: у једном сукобу узрок распаљених страсти је питање својине једног риболова, у другом питање увређене части.

Приповетке г. Миличића одају писца зрелог и вичног књижевном послу, способног да искористи могућности које му пружају његови вешто изабрани предмети. Уравнотеженост његових уметничких способности, развијена лепом књижевном културом, омогућава му да створи један начин причања, прост и течан, одмерен и сталожен, који његовој прози даје доста вредности али не и много изразитости. Као приповедач, г. Миличић не жели да се узбуди ни да прекине миран ток причања својим личним учешћем. Његово „повлачење“ одаје понекад оскудицу унутрашњег дрхтаја или бар уметничког израза. Од једног лиричара и једног сликара (а познато је да се г. Миличић окушао с успехом и на том пољу) очекивало би се више богаства у опису природних лепота и чудесних појава његовог рођеног краја. Освит дана и јутарња навала сунца на бесконачној пучини и збијеном куту земље измами му свега неколико једноставних и доста штурих реченица: „Тек је небо било почело да плави од праскозорја.... Небо је већ имало дневну боју.... Небо је већ било све светло од сунца...“

---

[1]) По занимању родитеља било је дјеце: државних чиновника 1258, осталих чиновника 83, трговаца и занатлија 695, земљорадника 3393, осталих физичких радника 197 и рентијера 14.

[2]) Оа овога броја било је: 172 наставника и 27 наставница, и то: 10 директора, 30 професора, 19 суплената, 4 предметна учитеља, 40 привремених предметних учитеља, 6 учитеља вјештина, 11 привремених учитеља вјештина, 35 контрактуалних наставника; хонорарних од часа, 16 са факултетском спремом, 26 са средњом и 2 с нижом од средње.

Противно неким риније израженим мишљењима о приповеткама г. Миличића, нама се чини да његов таленат није развијен ни у правцу психолошких удубљивања у радње и покрете људи и гомила, још мање да он има склоности за она тамна наслућивања коби која се надноси над простим бићима његових приповедања. Његово равномерно причање иде једнако и преко обичних и преко најтамновитијих догађаја.

Ево једног од многих примера. У приповетци *Море*, код становника једног малог села, изненада се распаљује сељаку урођена завист и пакост противу једне суседне варошице чији становници, пошто их је изневерио њихов део мора, искоришћују воде које припадају том селу. Цео тај унутрашњи процес, у који би се удубио прави психолог приповедач, изложен је у приповетци г. Миличића у неколико простих и мирних реченица. „Али, после, пратећи позорно: колико блага, свакога дана, из „њиховог“ мора, са „њиховог законитог поседа“, односе сви рибари, поче то, полако, да вређа сељачко осећање сопствености. И то осећање, пробуђено најпре у једном, или двојици сељака, у разговорима, на састанцима, поче да бива свеопште, док, одједном, не запали читаво село. И оно се заталаса!“ И то је све.

Вредност г. Миличићевих приповедака није, по нашем мишљењу, ни у лиризму ни у психологији, али можда ни једно ни друго није потребно добром приповедачу код кога су развијене друге особине. Г. Миличић изабере вешто предмет, зна да развије догађаје и уме да прича. Његово причање, истина, не одаје увек рођеног приповедача већ чини понекад утисак хроничарског излагања. Верујемо да би мало више концентрисаности и живости допринело вредности г. Миличићевих приповедака.

Н. Банашевић.

БЕЛЕШКЕ.

Боривоје Јевтић: *Царске Кохорше*, шест слика једне трагикомедије с интермецом, Београд, 1928.

Кад не би било нешто претенциозне „напомене“ пред текстом г. Јевтићеве драме, можда би се читаоци боље снашли у овом комаду чије су слике, по речима пишчевим, „можда и сувише експресионистичке“ и које је писац, не знамо из којих разлога, назвао трагикомедијом. Нашли би једну доста површну и мало утешну слику будућег нашег друштва (радња се дешива 1940 г.), с неколико конвенционалних страних типова, а у центру интереса унутрашња и не много продубљена превирања главног јунака, младог послератног милионара Милана Милушића, који је, завитлан грчевитошћу разблудног живота, збуњен и поколебан изненадним сусретом, на дну морских дубина крај острва Вида, са прошлошћу свога рада. Та је прошлост оличена у сенима бораца из светског рата, царским кохортама које продужавају свој живот под командом покојног генерала Гојковића. У њиховој се средини налази и песник „Утопљених Душа“, несрећни Дис кога је писац могао оставити у миру и не напрезати се да му у последњој, шестој, и за нас потпуно недокучној слици дадне неку питијску али бледо изведену улогу. Дисова тиха опомена да на оном свету влада „само мрак и мир, вечит, бесконачан“ на слаже се с његовим држањем према Венецијанци Ђовани и чудно одскаче од ужасавања једног трбушастог покојника који се у очајању сећа „масног мезетисања, ражњића на роштиљу, љуте паприке“. (Да ли је због оваквих јестака постао траги*комедија?)*

Снага г. Јевтића се у овом комаду показала далеко испод његове похвалне амбиције да иначе пружи драму с много нагомиланих „проблема будућности“. Мислимо да би писац боље успео да се није и сувише повео за извесним тенденцијама модерне немачке и руске драме и да се више задржао на доста добро постављеном проблему односа главних јунака, Мале и Милушића.

Н. Б.

Histoire de la campagne du sultan Suleyman I-er contre Belgrad en 1521.

Texte persan publié d' aprés deux manuscrits de Constantinople avec un traduction abrégée.

Ed. Felix Tauer, Prag 1924.

Међу издањима које издаје философски факултет у Прагу, изашла је горепоменута књижица. Издао ју Felix Tauer који је нашао манускрит у цариградској националној библиотеци. Манускрит је писан персиским језиком. Издавач Tauer га је у једном скраћеном изводу саопштио на француском језику, штампајући и сам оригинал уз тај извод.

Манускрит описује бојни поход султана Сулејмана Величанственог (1520—1566) на Београд 1521 год. писан од анонимног аутора који је, као што се из текста види, био и сам учесник. Под Београдом, тим „ante murale Christianitatis“, већ неколико пута одбише се вали турске инвазије. Под Београдом нађе гроб и силни султан Мехмед Освајач. Под њиме и око њега Јанко Хуњади и Јован Капистран сакомише у неколико турску силу. Сулејман чим је дошао на престо 1520 године одмах је увидео важност Београда, тог кључа Панонске низије, „врата Угарске“ како га он сам назва. И већ видимо да рано с пролећа креће велику војску пут Београда. Међу западним писцима који први употребише турске изворе о паду Београда 1521 године беху понајпре Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, Pest 1835. tom III, str 18—23, који се служио дневником султана Сулејмана и његовим походом на Беч. После Hammera који су се овим питањем бавили задовољили су се тим Hammer-овим констатацијама, парафразирајући га на разне начине. Тако ради Zinkeizen, Geschichte des

Osmanischen Reiches in Europa 1851 tom I стр. 619—621, а и чувени румунски историк Никола Јорга у одличном делу Geschichte des Osmanichen Reiches Gotha, који је узгред буди речено и најкраћи. Изузетак од њих чини један наш човек, иначе познати ранији хрватски историк Матија Месић. У својој расправи „Hrvati nakon bana Berislavića do Mohačke bitke, (Rad Jugoslavenske Akad. кн. 18.) он је доста опширно овај догађај описао, служећи се нарочито грађом из млетачких архива. Од тада па све до изласка ове књижице није се о томе расправљало, и ако је сваким даном библиографија о Београду расла.

Књижица има 69 страница са индексом имена. Нових података има, нарочито у погледу освајања Шапца и Земуна од Турака. После описа како је дошло до ове војне, коју узгред буди речено анонимни аутор нетачно приказује, излаже се султанов пут од Цариграда до Софије, бележећи сва она места где се султан задржао. Кад се избаце сувишни детаљи задржавања, управо она за нас има интереса тек од Софије. Топографију места тешко је одредити, јер су иста писана персиским језиком, онако како их је сам писац чуо. Није онда ни чудо што је издавач Тацег поред већине њих ставио „inconu“ (непознато).

Нових података има и о преласку Турака у Срем и пљачкању по њему, о распореду турске војске приликом опсаде Београда, о грађењу моста на Сави, што, у колико ми је до сада познато, није нигде изнесено. У исто време овај турски извор је добар прилог за познавање ондашњег начина опсадног ратовања.

Ова књижица свакако ће добро доћи сваком оном који буде писао монографију Београда. Опремљена је по свима принципима модерне технике. Поред француског извода налази се и штампан персиски оригинал.

Чедомир П. Поппарић.

Д-р Тихомир Р. Ђорђевић: *Черкези у нашој земљи.* (Из Гласника Скопског Научног Друштва) стр. 1—11. Скопље 1927. Черкеска насеља на Балкану нијесу старога датума. Ушљед надирања руског на Кавказ Черкези су били присиљени да оставе своју отаџбину. Њихова миграција извршена је, у главном, од 1859 до 1864 године, којом приликом је у Бугарску и Румелију дошло око 40.000 черкеских породица. У наше крајеве доселили су се у главном у Јужну Србију, а главно насеље било им је на Косову, гдје се населило око 40.000 душа. Нова отаџбина није им била сретна. У главном десетковале су их честе болести, а како су веома рђаво поступали према нашем народу, то су вазда узмицали пред нашом војском, тако да их послије балканског рата готово није ни остало у нашој држави, изузевши по гдјекоју породицу, која се готово асимиловала нашем народу. По опису г. Ђорђевића Черкези су лијеп сој људи, охоли, лукави, ратоборни, добри стријелци и опаки разбојници. Женски свијет је особите љепоте. Поред рђавих страна: крвне освете, крађе, и преваре, имају и лијепих одлика: гостопримни су, пуни су љубави према породици и жену нијесу сматрали као робињу, као што је то случај код осталих оријенталних народа. Код нас су се Черкези бавили сточарством, мало земљорадњом, а најмање занатом и трговином. У главном су трговали с коњима, и та страст у трговини ишла је тако далеко, да су извозили на пазар и своје кћери и продавали их у турске хареме.

Д. В.

Д-р Перо Шоћ: *За историју пошта и телеграфа у Црној Гори* (прештампано из *Ратника)* Београд, 1928, 8°, 64; цена 20 дин.

Уједињењем је завршен један период културног деловања и развитка Црне Горе. Њен културни развој до тог датума резултат је напора властите снаге и моћи и по свему ће се далеко разликовати од доба које сада настаје. Зато је неопходно потребно да се посвети нарочита пажња нашем културном, економском и привредном развоју до рата, и да се ствари утврде и проуче док је то време близу и сећање на њ свеже. Јер то доба је већ „историја“ и сваки и најмањи прилог отрже понешто из сигурног заборава. Тек на основу тих претходних, детаљних, ситних радова и студица може се касније писати историја општег културног развоја једне земље.

Г. Шоћ је за своју струку учинио горњом књигом леп прилог. Ту је прикупио доста разноврсног и занимљивог материјала, али га, истина, почесто претрпао сувишним цитатима изјава, депеша, поздрава, па чак некролога. Недостајала је и вешта рука да сав тај материјал слије у живу и импресивну целину. Али то за циљ, који смо поставили, не умањује много вредност књизи.

Р. М.

Д-р Перо Шоћ: *Црна Гора, политичко-економска биљешка,* Београд 1928, 8°, 42; цена 20 дин.

Вредни Г. Шоћ, који ових дана спрема другу свеску своје библиографије о Црној Гори, издао је недавно и горњу политичко-економску белешку. Ова књига рекапитулира још једном на убедљив начин оно што ми Црногорци од уједињења на овамо стално понављамо: није Црна Гора у основи пасиван крај, већ јој недостају услови за привредни и економски развој. Не хоће се никако разумети да је наш саобраћајно и економски потпуно изолован положај узрок наше пасивности, и да се у данашњем добу техничког напретка најпримитивнијим начином рада и производње (какав код нас постоји) не подиже и не развија народна привреда и не стиче народно благостање. Излагања г. Шоћа доказују не знам који пут како необавештеност и непознавање ствари могу код јавности да створе сасвим погрешне погледе и о врло важним питањима. Књига је дошла у згодан моменат, јер је опет на дневном реду питање изградње Јадранске железнице и исушење Скадарског језера.

Р. М.

Д-р Урош Круљ: *Криза парламентаризма и његова реформа*, Београд, издање књижаре С. Б. Цвијановића, 1928, 8°, 32; цена 10 дин.

Г. Круљ нам јасно и убедљиво износи оно што ми сви већ годинама осећамо: да је парламентарни систем, какав и код нас постоји, негација принципа демократије, и ако је на томе принципу заснован. „Он је заправо *недемократски*, извитоперен, *антисоцијалан*, а код народа на ниском ступњу културе и *некултуран*, јер повлађује и поводи се за примитивним инстинктима народних маса. Он *деморалише* и *корумпује*, те је ради тога постао јака кочница народном, државном и друштвеном напретку и сређивању" — каже дословно Г. Круљ. То је, као што се види, тешка, и претешка оптужба. Она је у свој својој тежини поновљена пре неки дан и од једног нашег угледног историчара (*Политика* бр. 7244). То све доказује да криза парламентаризма није моментална, већ у свој својој суштини, у самом принципу којим т. зв. „народна воља" долази до изражаја. Г. Круљ указује да те „народне воље" не постоји и да се систем парламентарне демократије изврнуо у систем аутократије на лукративној основи. Да се, према томе, преживео и да не одговара потребама и интересима народа и државе. Чак да је директно опасан и штетан по нормални развој једне земље.

Р. М.

Две сатиричне збирке. Радован Кошутић, *Песник и смрт* (Београд, 1927, издање књижаре Цвијановић, цена 12 дин.); Драг. Н. Ивановић, *Стрмоглавија или Домановић Радоје у проширеној Стра́дији* (Београд 1928, цена 10 дин.).

Политичка и друштвена сатира по правилу повремени су књижевни радови које изазива извесно доба својим нездравим појавама у друштву или држави, поремећеношћу друштвених и моралних веза, политичком заслепљеношћу, опадањем друштвених идеала и т. д. и т. д. Њен циљ је да зло безобзирно и нештедимице подвуче, осуди, исмеје и напослетку — поправи. Сатире се у таквим временима хватају и људи који иначе имају врло мало или често нимало дара за то. Другим речима: само доба изазива сатиру као реакцију на друштвену и моралну голотињу дотичног времена друштва и државе.

Сличан случај је, сигурно, и са две наведене збирке. Кошутићева књига је оштра и безобзирна сатира на данашње, послератно друштво, његов социјални став, његову моралну голотињу, немање идеала, учмалост духовну и трку за златним телетом. Јер, после великих подвига и великих дела „гмизавци измилеше из рупа, (халапљиви, љигави, и мали), па сједињени налет даше скупа на престо власти". Песник чини неку врсту смотре над грађанским и сеоским сталежем, подврже их своме бичу и разголићава њихове мане и страсти. За ово је карактеристичан нарочито одељак *Пијанка*, где је песник искапио чашу до дна. Ту је сатира најжучнија, најсвирепија, најбруталнија, али у исто време и — најнекњижевнија. Тај некњижевни, памфлетски став Г. Кошутића ваљда је и разлог да је ова књига пропуштена без озбиљног претреса. Она извесним деловима чини одиста врло мучан утисак. На таквим местима Г. Кошутић се и сувише залетео.

Драг. Ивановић је у својој *Стрмоглавији* узео за узор ванредне алегорије Радоја Домановића и по њиховој шеми скројио своју сатиру на наш послератни политички живот, највише онај из последње године дана. Оригинална је замисао да баш Радоје Домановић сиђе с неба да разгледа ствари у својој добро познатој Страдији. Не може се порећи да Г. Ивановић није и иначе у извесним епизодама дао доста успеле сатиричне моменте. Његов убод жаоке почешће је леп и духовит. Али то није фин, алегориски, скривен, Домановићевски став, него више фељтонска, новинарска фраза без дубље књижевније студије. Ивановић тражи и припрема ситуацију најчешће не с много успеха, па се његова излагања ни у том погледу не могу никако поредити са Домановићевим.

Обе ове књиге, иначе, показују неједнаке особине. Код Кошутића, поред извесне снаге у изразу и ритму, понекад карактеристичних запажања, извесне једрине у речнику и фрази, има и тако претерано јаких „доза", неукусности и грубости какве не сме имати озбиљна књига. Сатира је некњижевна, груба, брутална. *Стрмоглавија* је у целини књижевнија, интелигентније речена, с више духа и у пријатнијем облику. Она је истина епигонска, подражавалачка, без претенсија, али зато симпатичнија. Обе књиге су иначе револт интелекта, а не спонтан интуитиван излив властитог срца. То су документи да ми одиста преживљујемо једну озбиљну и дубоку моралну и друштвену кризу. „Крикнух од бола и сузу пролих" — карактерише најбоље како су и зашто ове збирке постале.

Р. М.

ЧИТУЉА.

Не може се равнодушно прећи преко једне за нашу средину карактеристичне појаве: да је „Читуља" у нашем часопису врло актуелна рубрика. За годину дана читава једна плејада истакнутих политичких и просветних радника за увек је уступила своје место млађима. И ако не припадају сви истом нараштају, они за нас чине неку целину у толико, што су то све људи који су пре рата били у пуној снази своје делатности и тада најосетније утицали на наш јавни живот. Војвода Божо Петровић, војвода Гавро Вуковић, Душан Ђукић (ивањац, али дугогодишњи Цетињанин), Лазо Поповић, Лазар Перовић и Живко Драговић представљају људе који су, прва два нешто раније а остали нешто доцније, у различној мери и на различит начин, али тесно везана с политичким и културним развитком нашег краја. Живећи у неразвијеној политичкој и културној средини, они су несумњиво падали и у погрешке, теже или лакше. То је предмет политичког и културног историчара. Ми бисмо на овом месту хтели да подвучемо

у овоме моменту кад они као по договору одлазе, оно што је код њих било позитивно и што би нам могло послужити као пример: дошавши са школа трудили су се да у своју неразвијену средину унесу штогод од оних погледа и схватања из већих средина и развијенијих друштвава; своју делатност нису везивали само за своју званичну дужност, него су настојали да за собом оставе трајну успомену и као пионири новијих и бољих схватања. Тако се нашој тузи што тако брзо један за другим одлазе, многи и прерано, придружује и наша захвалност за многе њихове поштене напоре.

Ур.

Живко Драговић. — Рођен 12. фебруара 1854. год. Основну и богословско-учитељску школу свршио је на Цетињу. Прво време службовао је као учитељ на Његушима и Љуботињу. Жеђ за науком вуче га у Русију. По ондашњем обичају тамо се одлазило с препоруком краља, онда књаза Николе. Пок. Живко и брат му пок. Марко нису могли доћи до препоруке. У Петрограду је пок. Живко свршио духовну академију, а затим провео годину дана у Паризу ради усавршавања. Отуда је позват у Црну Гору, на Цетиње. Од тада почиње његова дуга кариера чиновника, просветног и политичког радника. Наставник гимназије, богословско-учитељске школе и института Царице Марије, народни посланик, државни савјетник; писац уџбеника, историјских чланака, сарадник или уредник књижевних листова, члан школске комисије, потпредседник и председник просветног савета — Живко Драговић је своје име тесно везао за неколика деценија културног и политичког живота Црне Горе.

Велике радне снаге и савесности, пок. Драговић је на свим овим пољима дао најбоље и највише што је могао. По природи највише наклоњен историјским наукама, почео је још као студент радити на историографији Црне Горе. Да су прилике у којима се живело биле боље, и да га нису растрзали други послови и друге тежње, потпуно је вероватно да би у том правцу створио послове од трајне вредности. Као наставник пок. Драговић је био специално омиљен. За многобројне нараштаје цетињских средњих школа он је био оличење историје. Његови ђаци не могу уопште разговарати о школи и историји да не уплету његово име.

Друга врло разноврсна делатност пок. Драговића осетно је попуњавала многобројне празнине нашег онда још врло неизрађеног културног живота. Педагог и просветитељ и по струци и по својим склоностима, пок. Драговић се трудио да то буде и у целокупном свом јавном раду. У том погледу карактеристична је књига *Познавање закона*, коју је негде после балканских ратова израдио у заједници са пок. Љуб. Бакићем. То је популарни требник за познавање правних и државноправних питања, намењен широј читалачкој публици. То је посао педагога и државника у исто време.

Последње године живота пок. Драговић је провео мирно и мање-више повучено. Прихватио је без резерве народно уједињење. Пратио је цео политички и културни живот и свога краја и народне целине и у њему учествовао колико су му године допуштале.

W.

Војвода Гавро Вуковић. — 29. јула ов. год. преминуо је у Беранама војвода Гавро Вуковић, син чувеног васојевићског војводе и јунака Миљана Вукова Вешовића. Рођен је у Лијевој Ријеци 1852. год., основну школу свршио је у Ђурђевим Ступовима, средњу школу је почео у Ници а довршио је у Београду, гдје је свршио и правни факултет. Он је први црногорски правник. Још врло млад покојни војвода је дошао до високог чиновничког положаја у Црној Гори. Био је први секретар разних комисија; опуномоћени министар на страни, Министар Иностраних Дела и Председник Државног Савета — Његова чиновничка и политичка каријера тесно је везана за нови у историју Црне Горе. Он је живео у оном добу када се нагло јачала национална мисао, добу када се друго ништа није мислило сем о ослобођењу нашега народа од Турске и Аустрије. Он је тој идеји посветио цео свој живот. Седећи седамнаест година на столици Министра Иностраних Дјела Црне Горе, он је своју отаџбину достојно репрезентовао. Када се у Србији водила политика ослањања на Аустрију, он је се чврсто везао за словенску Русију, убеђен да је једини пријатељ Балканских Словена — Русија. И за све то време он није оступао од своје идеје. Време је показало да је имао право. Династички сукоби између Петровића и Обреновића у овом добу били су у јеку, што је војводу јако љутило. Он је говорио и једној и другој страни: да то само шкоди срп. народу а не користи династији.

Поред његовог политичког деловања он има велику заслугу и као писац. Ми смо имали задовољство да видимо и читамо његову огромну и марљиво уређену мемоарску радњу. Он се по томе разликује од свих досадањих црногорских државника. Он је бележио све догађаје у којима је учествовао, било као члан комисије, било као посланик на страни, било као мин. иностр. дјела. То је огромно богаство за нашу историју. Ми, млађа генерација бићемо му за то вечно захвални. Он је још за живота објавио један део те огромне грађе, али је остало још много у рукопису. Последње године свога живота пок. војвода је провео повучено међу својим земљацима, вољен и поштован од свих и свакога.

Уредништво „Записа“ има специјалних разлога да војводу Гавра искрено жали. И ако у дубокој старости он је пратио јавни живот, па је и наш потхват правилно разумео и нашем часопису указао част: да му постане једним од првих сарадника, да му ту сарадњу не ускрати све до своје смрти, а све то без икакве материалне користи. То је потпуно довољан разлог да га уредништво трајно задржи у најљепшој успомени.

М.

Лазар Т. Перовић. — Под утиском бола за изгубљеним другом, није лако писати за часопис који не сме знати за studium колико ни за ira; мени најмање који сам, у току последњих двадесет година, у покојном Лазару гледао поглавито друга и пријатеља безграничне оданости и страховања за мој крти живот. Па ипак, пробирач и комотан, ја сам, увек дивећи се његовој необичној вредноћи на перу у многим правцима, његов књижевни рад пратио са симпатијом и сматрао га као корисан, иако он није увек одговарао претензијама са којима је писан. Лошији, бољи, добри, ипак сви његови радови служили су племенитим намерама и одговарали задатку, а неуморношћу својом писац је пружао редак пример међу нама како треба живот испунити радом.

Његов књижевни рад, једнак по основама, припада двема периодама: први, од доласка са студија из Русије на Цетиње, под утицајем школе и локалних тежња; други, ослобођен једног и другога, трезвен, академски. Први је период дао његов заслужни рад на дугогодишњем уређивању „Луче“, а његова некритична, контролирана и корегирана, *Двовјековна Влада*, писана ипак у најбољем уверењу писца да је све онако, стекла је заслуге за историјографију што је изазвала гргетешког анахорета да напише своја магистрална Montenegrina. Раскинувши дотадањи хоризонт посматрања беседом над одром Милоша Шаулића, која је истога дана послана мени и ја је објавио у *Дневном Листу*, и прешавши због тога у Београд, покојник, слободан од обавеза и страха, бави се обилато чисто школским и књижевним питањима, пратећи са симпатијом покрет младих Црногораца, али, везан пажњом која је његовој браћи и њему раније указивана од црногорскога двора, није никад у Србији против овога написао ни речи, и било му је врло мило што сам му ја одобравао такво држање.

У други период његова књижевнога рада иде и његова сарадња на народном просвећивању, коју је он вршио многобројним беседама, одржаним у Ваљеву, Цетињу, Даниловом Граду, Херцег Новом и Котору, а које је намеравао, те и друге, одржати и по другим местима да га није претекла смрт. Дванаест од њих зимус је, у Котору, спремио за штампу; и да су оне, којом срећом, угледале света, видела би и шира публика да смо у Лазару Т. Перовићу имали Григорија Петрова који је долазио али који је, на жалост, отишао усред стварања тога корисног рада.

Цетиње, вазда готово да с пажњом прима духовите шале, волело је покојника и с његове далеко познате духовитости, и оно је, сигурно, осетило бол од губитка свога доброга сина који је Цетиње волео нежношћу детета прама добром родитељу, и који није, у последње време, могао живети без Цетиња.

Мих. Вукчевић.

САРАДНИЦИ ЗАПИСА:

Д-р Алекса Ивић, Суботица,
Александар Лаиновић, Подгорица,
Александар Мартиновић, Београд,
Александар Рачета, Котор,
Андрија Јовићевић, Р. Црнојевића,
Анте Цетинео, Сплит,
А. С. Бурина, Столац,
Боривоје Јевтић, Сарајево,
Васо Милошевић, Цетиње,
Васо Томановић, Вел. Бечкерек,
Вера Делибашић, Сарајево,
Влајко Влаховић, Колашин,
Д-р Вратислав Черни, Праг,
Војв. Гавро Вуковић, Беране,
Драгољуб Мајић, Подгорица,
Душан Васиљевић, Вилуси,
Ђуро Мрваљевић, Никшић,
Ђ. Р. Радовић, Београд,
Евгеније Захаров, Београд,
Иво Античевић, Сплит,
Иво Калуђеровић, Бар,
Исак Самоковлија, Сарајево,
Јакша Кушан, Сарајево,
Јован М. Јовановић, Београд,
Јован В. Маговчевић, Приштина,
Јован Радуловић, Мостар,
Јованка Хрваћанин, Нови Сад,
Д-р Јово Вукић, Сарајево,
Д-р Јово Тошковић, Нови Врбас,
Крсто Љумовић, Скопље,
К. Н. Милутиновић, Београд,
Д-р Лазо Томановић, Херцег Нови,
Леонтије Нинковић, Дечани,
Лука Лазаревић, Београд,
Љубомир Стојановић, Београд,
Људмила Михаиловић, Београд,
Марко Марковић, Сарајево,
Милан Бошковић, Цетиње,
Д-р Милан Прелог, Скопље,
Милица Миронова, Сарајево,
Милосав Васовић, Беране,
Милоња Јојић, Београд,
Мираш Кићовић, Нови Сад,
Митар Радовић, Пећ,
Мићун Павићевић, Подгорица,
Д-р Михаило Вукчевић, Цетиње,
Михаило Делибашић, Сарајево,
Михаило Кнежевић, Цетиње,
Михаило Мирон, Сарајево,
Ненад Митров, Нови Сад,
Д-р Никола Банашевић, Скопље,
Никола Јововић, Дубица,
Д-р Никола Јерговић, Цетиње,
Никола Марковић, Чево,
Никола Шоп, Београд,
Новак Симић, Сарајево,
Новица Шћепановић, Београд,
Павле Поповић, Београд,
Петар Божовић, Подгорица,
Петар И. Поповић, Београд,
Петар Шобајић, Београд,
Радоје Мирковић, Плевља,
Радоје Самарџић, Београд,
Радмила Петровић, Београд,
Радован Лазаревић, Беране,
Радосав Вешовић, Цетиње,
Растко Пурић, Нова Варош,
Ристо Драгићевић, Цетиње,
Ристо Ковијанић, Братислава,
Свет. Максимовић, Београд,
Сибе Миличић, Београд,
Синиша Пауновић, Београд,
Срђа Ђокић, Сарајево,
Станко Даниловић, Цетиње,
Стеван Глиговић, Велимље,
Д-р Тихомир Ђорђевић, Београд,
Томо Поповић, Херцег Нови,
Трифун Ђукић, Шабац,
Фран Мажуранић, Берлин,
Франо Алфиревић, Котор,
Чедомир П. Потпарић, Плевље.

Моле се г. г. претплатници да нам дужну претплату НЕИЗОСТАВНО пошаљу.

Г. Г. повереници треба да нам преостале свеске ОДМАХ поврате. Истодобно нека пошаљу обрачун и новац.

Сваку промену адресе треба одмах једном картом јавити администрацији, као и евентуелно неуредно примање часописа.

Администрација „Записа“.

383

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ.)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:
ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:
ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

Књига III. Свеска 4 ЦЕТИЊЕ Октобар, 1928. Год. II.

САДРЖАЈ.

„ЗАПИСИ“ излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа“, Цетиње.

Администратор: Петар Л Николић.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига III, свеска 4. — Октобар, 1928.

РУСИЈА И ПРОГЛАШЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ КЊАЖЕВИНОМ.

О постању књажевства у Црној Гори и о првом њеном књазу Данилу писано је мало. Нарочито су слабо познати преговори с Русијом о овом питању, па ће у главном и бити задатак овога чланка, да то објасни, а све на основу досад непознате грађе из Цетињскога Државнога Архива,

У архиви Владике Рада налази се први помен о Данилу 20. маја 1850. у првој тачци Владичина тестамента [1]) Одредивши Данила за свога нашљедника Владика је настојао, да му даде неко школовање и писмом од 23. августа 1851. моли руског посланика у Бечу барона Мајендорфа, да би израдио код цара, да Данило буде примљен у коју школу у Петрограду, или у Москви. Ово писмо није сачувано, али се његов садржај дознаје из писма Данилова барону Мајендорфу од 9. новембра. Није сачуван ни одговор Мајендорфов, али је сачувано Владичино писмо од 13. октобра, у коме истом Мајендорфу препоручује, да би Данила уписао у гимназију, или у какву сличну школу, према његовом узрасту, „которому теперъ 20 лѣтъ[2]). С овим писмом, а у пратњи Владичина секретара Вуковића кренуо је Данило преко Беча у Русију. Шест дана доцније Владика је био већ мртав и бригу о Данилу преузима Перо Томов, који 2. новембра пише Гагићу, како је Владика Данила послао у школу, а како је он одређен за нашљедника; потребно је да сврши какво духовно училиште, па моли Гагића, да се заузме, да се Данило упише у духовну академију Невскога Манастира „гдје ће ум свој с полезнима наукама просвијетити и способан временом постати *високога чина архијерејскога*“.

[1]) Ова тачка гласи: „За насљедника мојега остављам Данила, Станкова сина, а мојега синовца; њему остављам владичество, како је од старине узакоњено у Црну Гору. Истоме Данилу свеколико моје и движимо и недвижимо што имам у Црну Гору остављам, а препоручујем мојему брату Перу, да Данила у свачему, како својега сина наставља, доклен се Данил учини способан народом управљати“.

[2]) Без сумње се Владика бојао, да Данило ради година неће моћи бити примљен у школу, па му је и смањио године. Данило је, наиме, у октобру 1851. имао пуних 25 година.

Тек 8. новембра дознао је Данило у Бечу за смрт Владичину и сутра дан пише барону Мајендорфу и моли га, да га отправи у Русију „и ако би било могуће икако, да се представим Његовом Величанству и Императору, а нашему премилостивому покровитељу, да преставим у јестаствености стање нашег црногорског Народа и у коју би опасност могла Црна Гора доћи“. Даље помиње, како га је Владика „устмено пред сенаторима и осталијема Црногорцима, који су ту били, његовим наследником наименовао“, о чему се барон могао увјерити из Владичина писма од 23. августа, којим је тражио, да га пошаље на школе у Русију. „Ја сам пише Данило — од седам до ево прошлих мојијех 24 године код мог преминувшег стрица и Владике питомац био, за то познајем и знам, што би могло изсљедовати, ако бих се одавде натраг овако без милости царске вратио“. Он се боји међусобних распра међу Црногорцима, а боји се и навале турске на Црну Гору, па моли, да му се изради аудијенција код цара и да по том буде послан у Црну Гору, јер је увјерен, да би се његовим повратком „сва она зла, која настоје у Црну Гору, са свијем претекла“.

Два дана доцније, 11. новембра, без сумње по наговору Мајендорфову, пише Данило у истом смислу и цару и моли га, да потврди Владичин тестаменат, а њега да призна за његовог нашљедника, „да бих се могао вратити у моје отечество и за добро нашега Народа што најбоље се старати, да у миру и у слоги буде“.

На ова два писма, као и на писмо Пера Томова Гагићу, одговорио је Мајендорф 4. децембра. Писмо је упућено Сенату и у њему се каже, како је цар с великом жалошћу дознао за смрт Владичину, да потврђује његов тестаменат и признаје Данила за његова нашљедника и прима га под своје царско покровитељство. Ради тога потребно је, да Данило одмах пође у Црну Гору, да га народ види и да се закуне на вјерност *„будућему својем Владики“*. Послије тога треба Данило одмах да дође у Русију „для обреченія себя духовному стану“, а за вријеме његова одсуства управљаће земљом Сенат.

С овим одобрењем вратио се Данило на Цетиње и како Перо Томов извјештава Мајендорфа писмом од 5. јануара, био је 1. јануара 1852. „проглашен за врховнога владатеља у Црној Гори, а Сенат и Народ обвезали су се да ће вјерни и послушни бити *будућему својему Владики*“.

Сенат и народ захвалили су цару потврђење Данилово писмом од 28. јануара. С овим писмом кренуо је Данило у Русију, и у њему је била изражена молба и жеља, да би он, што је могуће прије био произведен за *архијереја* и вратио се што скорије кући „гдје је његово присутствије у садашњим обстојатељствама необходимо нуждно“.

На путу за Русију зауставио се Данило у Бечу и ту остао све до краја марта. Питање је сад, чија је идеја била, да се Црна Гора прогласи књажевином? Нема сумње Данилова и он је њу третирао са стрицем Пером још у Црној Гори, како се то види из једнога писма Перова Данилу од 1. марта, у коме каже, да разумије све, што му пише „о некијем разговорима, што сам ја имао с Вама за поради

наше фамилије и нашега владања“. Велика је штета, што је ово писмо Даниловo изгубљено, иначе бисмо из њега дознали много интересантних ствари.

Нема сумње, да се Данило није усуђивао, да поднесе сам цару предлог о промјени владавине у Црној Гори. За ту промјену требао је пристаник и молба главара и сената. То је остављено Перу и Ђорђији да сврше и они 7. марта пишу Данилу, да су по његовом „желанију, све што сте нам писали, испунили по начину и реду“. Ипак упозоравају Данила, да не предузима ништа без знања и одобрења Мајендорфова, јер се боје „да не би из тога произишла за Вас и за цијели Народ каквагод несрећа“.

С овим писмом послата је Данилу адреса, цару молба и Мајендорфу писмо, у којем је замољен, да се заузме код цара, да се Црна Гора прогласи књажевином, а Данило књазом.

У адреси титулише се Данило књазом и саопштава му се, како су се одмах, по његову одласку почели у више нахија дизати гласови, да Црна Гора постане мирском државом и нашљедственим књажевством. „Неподобност је — каже се даље која стиска у једној шаци двије ствари тако различите, како што су крст и сабља. Изгледе, које имамо, давају довољно видити, да је изчезнуо готово од све Европе овај начин владања, који не задружује са свјетлостију философији, нити је наличан од једне здраве политике“, Уз ове гласове и жељу народну пристао је и сав сенат и сазвао народни збор на Цетињу 1. марта, на коме су донесени закључци: а) да се Црна Гора прогласи нашљедном књажевином; б) да се позове за књаза Данило Петровић Његош; в) да се нови владика изабере или из куће Петровића, или из које друге виђене породице црногорске; г) да дотадањи устави, закони и обичаји остају и даље на снази; д) да се позове нови књаз, да се што прије врати у земљу и ђ) да ће ови закључци бити саопштени рускоме цару [1]). На крају адресе умољен је Данило, да буде вјеран својој заклетви, „сирјеч свагда готов бити за све оно, што би интерес Државе наше изискивао и да се са највећом скорости повратите у њедра вјерног Вашег отечества за потврдити Вашим одобренијем вишеречена расположенија, установити условија и колико је нуждно за нови овај пут, који стоји пред Вама и кога смо ми срећни честитовати за највећа благополучија и величанство наше славне Црне Горе“.

Како писмо цару није досад било познато, донијећемо га овдје у цијелости:

Ваше Императорскоје Величество, Всемилостивјејши Государ! Сенат и Народ Црногорски у сљедствију привремене изгубити Свијетлаго и љубимаго Владике и Владетеља Петра Петровића Његоша, вијерни и послушни његовом тестаменту и расположенију, признали су за законитог насљедника свога синовца Данила Петровича Његоша, који пошто је потврдио и признао свога стрица Г-на Пера Петровића Његоша, Президента Сената, како привременог Управитеља

[1]) Овиx шест тачака штампа се мало ниже у писму цару. Напомињем, да су исте тачке саопштене у цијелости и барону Мајендорфу.

Државе Црногорске, положио је у руке истог сената, и собранога Народа своју заклетву, да ће владати по начину Народније Устава, и пред собственим интересом сами интерес, срећу и славу својије вијерније Црногораца учинити и бранити; а по том се упутио за Петрибург за обучавати се и установити се у чину својего званија.

Но послије његовог одлазка дала се чути вообшта жеља за једну промјену у начину наше Владе, жеља која се дала повторително знати од више страна не само, но пред Сенатом истим објављена би од некије Сенатора, који су се примили изтолковати и крепко је содржати.

Ови узроци даклен наведоше Намјестнике Државе к потреби да сазову Народ на всеобшти збор, који је дјејствително имао мјесто мјесеца 1-га Марта на Цетиње. У овој свећеној (!) скупштини по чувенима и достојно прецијењенима мњенијама сматрало се, да ако је сојединеније у једном самоме лицу Власти Духовне и Мирске како глава цркве и Државе могло полезно бити у прошла времена, када је мала шака храбрије и од свег сиромашније кромје јуначства и вјере, знала одољети и зауставити навалу небројеније отоманскије сила, и када је за не умалити храброст потребовао ентузијазмус духа християнске вјере, то данас не сушчествује више. Сматрало се по том, да се због невјенчанства, које је како Епископу свакоме Владики заповјеђено, не може установити прави ред насљедства, који би морао сачувати и сохранити Државу од свакојаке смутње, и сматрало се најпослије да сообштеније владе тако различне како што су оне једног земаљског Књаза и божијег свјашченика, слабо стоје и слабо се оправдају спрема растећем просвешченију, а то најпаче у Црној Гори, која се находи у великој нужди добро и мудро управљена бити. Закључила су се у сљедствију ове суште истине и чувено превелико множество гласова рјешенија, но да иста буду одобрена са благоволенијем именованог Насљедника и признатаго садашњег Владике:

Прво: Црногорска Држава бива Мирска и постаје насљедствено књажевство.

Второ: На Владање Црне Горе бива зван и потврђен како Књаз Свијетли Господар Данил Петрович Његош и послије њега на вјечно своји насљедници у мужеском полу по реду прворођенства, а у нестању правог Наследства звана су најближња мушка својта и у најпрвоме степену, а у случају равног степена најстарији возрастом.

Треће: Владика, боље Епископ или Архиепископ Црне Горе, који ће имати ограничену власт над црковне ствари бити ће изабран са посредством високе владе, међу членове сијатељнога племена Петровића Његоша, или од осталије најблагороднији Црногорскије фамилија.

Четврто: Остају у пуној сили Устав, Закони и сви обичаји како је до сада Држава управљена била у колико није противно вишеречeним правилама.

Пето: Свијетли књаз бити ће позван вратити се што скорије у њедра свога Народа за објавити своја намјеренија и уредити са Сенатом и са Народом напредња расположенија.

Шесто: Од узетијех расположенија даће се одма на знање чрез нарочите посланике вишеречeноме Књазу и Његовом Величеству Императору Всеросијскому.

Извршивајући представљена рјешенија нижеподписани покорни привремени сохранитељи власти и воље Црне Горе, поспјешивају официјално објавити Вашем Императорском Величеству колико је слиједило, надеждом да ће Висока Мудрост Ваша удостојити и благонаклоно признати мјере узети једног вјерног и честног Народа, који чује потребу напредку и просвјешченију, докажујући се таковим образом свеђер достојни оног благоволенија, које је до сада Ваше Императорско Величество имало спрема Црној Гори и Народу Црногорскоме"[1]).

Но проглашење књажевства није ишло тако брзо. О томе је јавио Данило Перу Томову писмом од 20. априла. Ово је писмо такође изгубљено, али се види његов садржај из одговора Перова од 16. маја. У том писму се каже: „Примио сам Ваше високопочитаемо писмо, писато 20. Априла ов. г. у којем ми пишете, да сте слава Богу добро и здраво, и да Вас је наш велики Цар и Покровитељ пред собом примио како пристоји, и да је Његов први поздрав био Вас честитати Књазем Црногорским. То је наша и свега Народа Црногорскога жеља одавна и била и томе срећноме и веселоме гласу ја сам се са свијема Црногорцима обрадовао".

Званични акт о царевом пристанку, да се прогласи књазом, добио је Данило 18. јуна, пред сами свој повратак у Црну Гору. Акт је потписао министар спољних послова Лав Сењавин, и гласи: „Вашей Свѣтлости уже извѣстно, что Государю Императору благоугодно было обратить особенное вниманіе на содержаніе присланнаго на Высочайшее Имя Єго Величєства отъ Сената и народа черногорскаго письма, въ коемъ выражено было общее желаніе чтобы высшая Правительственная власть въ Черногоріи была отнынѣ свѣтская и сосредоточена въ лицѣ Вашемъ, яко законномъ наслѣдникѣ покойнаго Владыки Петра Петровича Негоша.

Нынѣ, по случаю предстоящаго отъѣзда Вашего въ Черногорію, Государь Императоръ Высочайше повелѣть мнѣ соизволилъ извѣститъ Вашу Свѣтлостъ, что Его Императорское Величество въ

[1]) Ову представку, као и адресу Данилу и писмо барону Мајендорфу потписали су ови представници Црне Горе:

Президент Сената Књаз Перо Петровић Његош; Вице Президент Сената Књав Георгије Петровић–Његош; Сенатор Стефан Вукотић; Сердар и Сенатор Мило Мартиновић; Сердар и Сенатор Андрија Перовић; Војвода и Сенатор Иво Радоњић; Сердар и Сенатор Томо Бошковић; Војвода и Сенатор Јован Радовић; Сердар и Сенатор Спасоје Митровић; Војвода и Сенатор Јаков Даковић; Сенатор Новица Церовић; Никодим Рајчевић, Архимандрит Острошки; Димитрије Липовац, архимандрит морачки; Протопоп Михајих Радоњић; Протопоп Андрија Пејовић; Протопоп Лука Поповић; Протопоп Ђорђије Бошковић; Капетан перјанички Ђуро Мартиновић; Капетан Никола Калуђеровић; Војвода Никола Мартиновић; Сердар Саво Ђурашковић; Војвода Иво Ђурашковић; Сердар Марко Пламенац; Војвода Ристо Пилетић; Сердар Павел Влаховић Ровчанин; Војвода Михајил Радовић; Сердар Марко Јокановић; Војвода Иван Ускоковић; Војвода Лако Милић; Сердар Раде Вукотић; Секретар Народњи Лазар Влахович.

постоянной заботливости о благѣ Черногорскаго народа и во уваженіе обстоятельствъ побудившихъ къ вышеизложенному ходатайству, удостоилъ оное въ главныхъ основаніяхъ Всемилостивѣйшаго одобренія, тѣмъ болѣє, что настоящій возрастъ Вашъ не позволилъ бы єще теперь по правиламъ Православной Црkви требовать отъ Васъ строгихъ обѣтовъ монашества. Но при семъ Государь Императоръ изволитъ находитъ необходимымъ подтвердить:

Во первыхъ, что съ настоящею перемѣною порядка управленія нисколько не должно измѣняться политическое бытіе Черногоріи, и что на Васъ будетъ лежать обязанность заботиться о сохраненіи мирныхъ отношеній къ сосѣдственнымъ Австрійскимъ и Турецкимъ областямъ, воздерживая Черногорцевъ отъ всякихъ непріязненныхъ противъ нихъ предпріятій и стараясь устранять все то, что могло бы подать поводъ къ какимъ либо съ ними столкновеніямъ;

Во вторыхъ, что бы власть Епископа, который въ свое время будетъ избранъ для завѣдыванія церковными дѣлами Черногоріи, ограничивалась исключительно сими лишь одними дѣлами и отнюдь не распространялась на правительственныя распоряженія краемъ, которыя для сохраненія необходимаго единоначалія, должны принадлежать одному Вамъ, какъ Главному Правителю Черногоріи. Что касается до выбора самаго Епископа и до назначенія ему средствъ къ содержанію, то Вашей Свѣтлости изъ маныхъ со мной обьясненій извѣстны мысли Императорскаго Кабинета. Онѣ основаны на благочестивомъ желаній Государя Императора, чтобы народъ Черногорскій утверждался болѣе и болѣе въ правилахъ истиннаго христіанства и чтобы не охлаждалась древняя его преданность къ Святой нашей Церкви. Въ етихъ видахъ желательно, чтобы Вы обратили заботливое вниманіе на нужды и положеніе Церквей въ Черногорій и на необходимость лучшаго по возможности образованія тамошняго Духовенства. На Васъ будетъ также лежать священная обязанность имѣть наблюденіе, чтобы въ дѣлахъ Церковныхъ не было впредъ дѣлаемо одступленій отъ постановленыхъ правилъ. Вообще Его Императорское Величество искренно желаетъ, чтобы въ семъ отношеніи управленіе Ваше было ознаменовано истинно полезными мѣрами и распоряженіями.

Изъ донесеній Полковника Ковалевскаго, посѣтившаго въ недавнемъ времяни Черногорію,[1]) Государь Императоръ съ особеннымъ удовольствіемъ изволилъ усмотрѣть спокойное положеніе дѣлъ сей страны и единодушное содѣйствіе оказываемое всѣми властями для сохраненія тамъ внутренней тишины и порядка. Его Императорское Величество отдавая полную справедљивость чувствамъ выраженнымъ въ письмѣ Вашемъ отъ 14-го апрѣля сего года, изволитъ надѣяться, что Вы направите всѣ Ваши попеченія къ вящшему упроченію спокойствія и благосостаянія края, и что Вы найдете ревностныхъ въ томъ сподвижниковъ какъ въ Сенатѣ и мѣстномъ Духовенствѣ; такъ и въ всѣхъ Воеводахъ и Старѣйшинахъ Черногоріи. Симъ исполнится завѣтъ и всегдашнее желаніе Государя Императора, удостоивающаго живѣишимъ участіемъ судьбы единовѣрнаго народа Черногорскаго.

Съ своей стороны Императорское Министерство Иностранныхъ Дѣлъ всегда готово будетъ даватъ Вамъ въ случаѣ какихъ либо недоумѣній нужные совѣты въ полной увѣренности, что они будутъ Вами принимаемы съ надлежащимъ вниманіемъ, чрезъ что укрѣпятся права Ваши на дальнѣйшее милостивое къ Вамъ благорасположеніе Его Императорскаго Величества.

Въ заключеніе остается мнѣ присовокупить, что установленіе въ настоящее время свѣтскаго управленія въ Черногоріи не должно лишить будущихъ Правителей сей страны права на санъ Владыки, если будутъ имѣть призваніе къ монашеству и если наидутъ необходимымъ возвратиться къ прежнему порядку для блага народнаго.

Предоставляя Вашей Свѣтлости поставить Сенатъ и народъ Черногорскій въ извѣстность о содержаніи настаящаго письма, я не сомнѣваюсь, что они примутъ оное какъ новое доказательство Всемилостивѣйшаго къ нимъ вниманія Государя Императора".

Ево, с овом је инструкцијом и књажевском титулом кренуо Данило за Црну Гору. У Котор је стигао 18. јула, откуда су Сенат, главари и маса народа, уз клицање и пуцање из пушака, свечано допратили црвога књаза Црне Горе и Брда у његову резиденцију, на Цетиње.

Душан Д. Вуксан.

ЊЕГОШ ПРЕМА МАРКУ КРАЉЕВИЋУ.

У целокупним Његошевим делима Марко се помиње само на три места. Њему је посвећено врло мало стихова, а и то што је није завидно; ту се назива „нагнутом делијом", и не заборавља се истаћи да је „турска придворица". Једно од тих места јесу познати стихови *Горског Вијенца* (1798—1805): —

„Ђе си, Марко нагнута делијо?
и ако си турска придворица,
ал' си опет наша перјаница.
Појаш', Марко, твојега Шарина,
од оружја ништа не узимај
до твојега тешка шестоперца;
Њим Алију згоди међу плећа,
па му на част пророк и хурије!"

На другом месту помиње се само Марково име, — и то поводом већ наведених стихова (ст. 1890). Треће је место у *Шћепану Малом*.

[1]) Као што се види у писма Ђорђијева Данилу од 4. априла Ковалевски „стајао је шест дана на Цетињу и разгледа је све ствари и расписе и учинио је начин и оставио један јекземплар нама, а други понио са собом; он ће и тебе за све казат што је учинио, сад ти гледај како ће то бити, оће ли ти то бити по вољи, али не". Није невјероватно, да је Ковалевски био послан у Црну Гору, да на лицу мјеста провјери, тражи ли доиста народ да се Црна Гора прогласи Књажевином и да јој буде Данило Књазом. Као што се види из Сењавинова писма извјештај је био повољан.

На приговор Беглербега: „Може сила када добро стегне, учинити да плаче сушина", — игуман Теодосије одговара:

„То је прича народна о Марку
али ко би томе вјеровао". (II, 313).

То је све што има о Марку код Његоша.

Није толико важно видети колико је Марко код Његоша заступљен, већ како је узет и схваћен. У првом случају, Марко се помиње у песми сватова, — тамо где се помињу и друге „нагнуте", „задрте" и самовољне јуначине: Ђерђелез, Будалина Тале, Комнен, Старина Новак (који се помиње другом приликом *„поради халака"* премда је гласовит хајдук и непомирљиви непријатељ Турака); у другом, тамо где је реч о физичкој сили. Очевидно, ни у једној ни у другој прилици, Марко се не узима озбиљно. У оба случаја, нарочито у првом — где се једино стварно говори о Марку, — Марко је као неминован. Зар би код нас сватови — кад се весели, алаче, пије — и могли бити без спомињања Марка? Зар би весела ђачка лумперајка у Бранковом *Ђачком растанку* — где се Марку посвећују читави низови стихова (а Обилић се и не помиње) — могла се и замислити без одушевљења Марком? Јер само тако, кад се вино довлачи и испија ћуповима, „оплакује" се Марко „убојица" и „љута пијаница" — како каже Бранко.

У песми сватова помиње се и Обилић, али то, ипак, ни мало не иде у прилог Маркове личности; јер Обилић је на устима свију — па и сватова. Обилића уздиже сам Његош (Посвета); величају га личности које представљају песника, а нарочито народ који пева у колу, сви га главари сањају, сви верују његову „веру". — Марка напротив. Он се не помиње чак ни тамо кад игуман Стефан чини помен и набраја имена „витезовах нашега (српскохрватског) народа"; — њега помиње само сват. С правом се може одмах приметити, да је и тај сват човек из народа, и то баш оног који пева у колу. Да ли онда, по песнику, има неке разлике између једних и других људи из народа, — оних који певају у колу, и оних који се појављују у сватовима?

У колу је заступљен онај део народа који носи идеју пуног националног ослобођења, и тражи „непрестану" борбу са Турцима. Оно што мисли и осећа тај део народа, осећа и мисли сам песник, као члан и изразити представник његов. Отуда највеличанственију химну Обилићу пева народ у *колу*. Племеници који су пошли Турцима (потурицама) у сватове, представници су оних који се лакше мире са стањем какво је. Њих Вук Мићуновић назива страшним именима: — „Куд су шћели *потрпезне кучке, / Бранковићи и лижисахани? / Шта им оће друштво са Турцима?...* / Безобразне, обрљане курве /, *повукуше те нам образ грде! / јуначкога не знају поштења, / а не би се вукли за Турцима. / Мрзниј' су ми они него Турци, / а ни мислим за њих ни за Турке. / Бадава се инате с Турцима, / кад им лижу ка пашчад сахане!"** / И доброћудни Вук Мандушић, који

*) О Горском Вијенцу, Београд, 1923, 73.

„личи на Краљевића Марка", пита се у чуђењу: „Ема шта се друже с крвницима?" Они су оно „домаће зло", од којег владика Данило стрепи да му не „разлуче" земљу на племена ако дигне устанак, јер „свој својега никад пуштат неће"; на њих се односи и оно: „враг ђаволу доћи у сватове, те свијећу српску угасити" (ст. 530). Познато је, да кроз уста Мићуновића и владике говори сам Његош.

Поред разлике како се у сватовима *Г. Вијенца* пева о Марку а како о Обилићу, разлика је и у томе: кад се помиње један а кад други. Марко се ставља према Ђерђелезу, јер као и он припада соју „лутајућих витезова", јер као и он улеће у борбу *„самовољно без никаква зора"*, Сват Турчин помиње Ђерђелез Алију, који на хата *у рају* улеће", сват Црногорац позива на то Марка, који је заштитник нејачи. Јер и ако се Марко помирио с положајем турског вазала, он је јунак који штити рају и залаже се за њу. Као такав, он је перјаница за оне који се — на крају крајева — мире са положајем раје, и који на властитој кожи осећају тиранију туђинца и у својој патњи потребу заштите; они, ипак, — и ако не покрећу борбу „непрестану" — још чувају „вјеру прађедовску". Обилић је, такође, поменут од сватова где му је место, — тамо после Илдерима, који „Босни саломи рогове". Кад је поменута поробљена српска Босна, и Турско продирање у наше земље, — разумљиво је, онда, и сећање сватова на Обилића, најизразитијег косовског хероја и најсветлију жртву нашег отпора турском продирању. Јер и код њих који примају друштво Турака није утрнуло сасвим национално осећање, као код оних што су преверили; код њих се још држи народна традиција („све некакви приговори стари"). Они нису, дакле, оно што су потурице: „погани изроди"; нису ни „Бранковићи", и ако их тако назива Мићуновић, али су за осуду; — зато песник свој гнев излива на њих преко Мићуновића, али их издваја од потурица преко војводе Станка („залуду се недружина друже") и преко Мандушића („а у један котâ да их свариш, не би им се чорба смијешала").

Марко је по историји турски вазал, по народној песми „турска придворица". Природно, онда, што у *Г. Вијенцу* — којему је предмет истрага потурица, и у којем је идеја пуног националног ослобођења развијена до највеће мере — Марко није могао добити неко, ма у којем погледу, узорно место, и ако је најпопуларнији народни јунак. Марко је висока морална личност народне поезије; — и према томе, не би морао бити искључив у толикој мери у осталим Његошевим делима. Али као што смо видели, он је још само поменут у *Шћ. Малом*. Ту га помиње Теодосије, личност кроз чија уста говори сам Његош; у толико би то било значајније за боље познавање Његошева схватања Маркове личности. Али тамо је Марко само споменут, узгредно, и у врло скривеној алегорији; — и тешко је погодити у којем је смислу учињена алузија Марковим именом. Да ли Теодосије на претње турског представника физичком силом, одговара увијено (помињући Маркову физичку снагу) да ће се и његово племе, у случају напада, одупрети колико год узмогне? Да ли том алегоријом омаловажава претње Беглербега; или алудира на

то како се они не плаше турских претња, — и да таквим методама противник неће постићи оно што мисли и жели? Да ли игуман тим хоће да каже, како груба физичка сила не игра увек пресудну улогу — као што то мисле Турци — и тиме очигледно не узима много озбиљно народна причања о легендарној Марковој личности? Можда је и нешто сасвим десето. Али било како било, јасно је да се ни овде, где је реч само о физичкој сили, Марко не узима озбиљно.

Очевидно, Његош је у својој поезији сасвим занемарио Марка Краљевића, и ако је Марко највише опевана личност наше народне епике. Постаје јасно и то: да није делио ни опште осећање целокупног нашег народа у погледу нарочитих симпатија према Марку, и ако је Марко, „постао најпопуларнији јунак српски, онај у којега је целокупан народ положио све своје симпатије“.[1]) Док је Обилић, сразмерно, врло заступљен и његова личност дигнута до у највеће висине[2]) — Марко је остао без и једне видне симпатије од стране Његоша. Пред Марковом горостасном фигуром застајали су и највећи духови великих народа, али Његош се никада није одушевио Марком; нигде није истакао било коју његову врлину, или указао на коју његову моралну особину, — и ако у својој поезији износи читаве низове високих моралних принципа; никад није позвао његову неумитну правду у својој сталној проповеди неузмичне борбе против неправде; никад није потстакнуо примером његовог јунаштва, — и ако је у својој поезији највише уздизао хероизам.

Марко је највећа духовна творевина нашег народа; и не може се претпоставити да наш генијални песник није осетио у Марку величину *човека*. Јер нико досад, ни приближно, није тако заронио у дубине наше народне поезије и проникао њене тајне као Његош; нико јаче није осетио њене вечите истине, њене високе моралне принципе, њену вечиту лепоту као што је то Његош; нико интензивније није проживљавао читаву прошлост наше нације, дубље пропатио њену тешку судбину, нити верније и снажније изразио јачину њеног духа но што је Његош. Како, онда, да Његош, најизразитији представник народног духа; песник наше националне епопеје; песник и правде и човечности и витештва; песник који је сав у народној традицији; — како, онда, да запостави Марка, који у тој традицији, као опевана личност, заузима прво место: и по јунаштву и по осећању човечности, и по примени неумитне правде у животу људи, и по општим народним симпатијама?

Пуно објашњење тога лежи у пунијем разумевању и осећању Његоша и Маркове личности; — а најтеже је у нашој књижевности објаснити Његоша и Марка. Разуме се, ми смо далеко од тога да се дотичемо суштине решавања Маркова проблема, сложеног и тешког; — ограничавамо се само на оном што је најбитније да се задовољи постављено питање.

Два су, у главном, разлога што је Марко Краљевић запостављен од стране Његоша. (1) Марко је лишен изразитијег националног осећања и побуда; он нигде не иступа за националну идеју, нити чини неки подвиг за слободу нације и националне домовине; напротив, он се мири са положајем турскога вазала, постаје „турском придворицом“ и султановим „милим посинком“. (2) Марку недостаје *чојства*. Лишен тих својстава, он није могао стећи Његошеве наклоности, и поред свих високих моралних одлика разрађеног му карактера. Јер то двоје, дубоко национално осећање и чојство, две су битне особине Његошеве.

1. — Не може се рећи да је народном песнику, који је у оној мери осетио значај Косова и Обилићев национални подвиг, недостајало довољно националног одушевљења, да би због тога његов најомиљенији народни јунак остао без те особине. Још мање се сме казати да то долази из неких „ропских склоности“ и „ниских особина“ које је наш народ добио преко ропства, како то објашњава Марка, односно народног песника, г. Д. С. Николајевић[1]). Ако је робовање у нашој словенској души крепило човечна осећања и развијало јачу тежњу за људском правдом, то не значи да је развило и неке „ропске склоности“ које би, кроз народног песника, нашле израза у томе, да се највећи народни херој учини „турском придворицом.“ Народни песник ишао је за идејом да у Марку дадне што изразитијег и што пунијег представника живота (нашег народног, и људског уопште), и да у њему уздигне што више *човека*. И да би дошао до што јачег израза, занемарио је у њему национално биће; дао му народне особине, учинио га носиоцем људских тежња, али не и националних. Историјска чињеница да је Марко био турски вазал, и да је први наш краљ који је примио турску власт без довољно националног бунта, није привукла народног песника зато што би имао неких „ропских склоности“; нити је свог највећег народног јунака учинио „турском придворицом“ зато што би то годило његовим таквим склоностима. Он је тежио да у Марку, у првом реду, оличи доба нашег робовања под Турцима, цело, од почетка, — од Марице, ако хоћете па све до времена самог народног песника (до времена кад су се, у главном, развијале народне пасме о Марку). Отуда Марко и живи „три стотин’ година“. *(Смрт Марка Краљевића,* Вук, II, 73)“. Нашој вековној борби са Турцима, народни песник је дао шири значај. Непрестана борба Маркова није толико борба против туђинца зато што је „туђин“, против господара зато што је „господар“, већ борба против туђина зато што је нечовек, против господара што је тиранин. То је судар два супротна света моралних особина, схватања и принципа. Марко је заточник против погажених човечанских права а не националних, — оличење борбе да се задовоље виши морални принципи. Као пуном представнику живота једне нације, која је била физички побеђена, народни песник није уздизао Марку национални понос, као што је другим јунацима у којима је давао јунака подвига а не целу једну епоху. У Марку је уздизао *човека* изнад свега, учинио га подвижником правде, заточником истине и правице, неумитним судијом, носиоцем највећег људског

¹) П. Поповић, Преглед Срп. Књижев., Београд, 1919, 75.

²) О Обилићу у Његошевој поезији в. у Књ. Северу за 1928.

¹) Душан С. Николајевић: *Његошев Горски Вијенац*, студ. Београд, 1923.

морала, херојем који то има да спроводи у живот (а то се не може у суровим временима без физичке снаге и суровијих поступака). Спој моралне и физичке народне снаге, оно што једном народу даје право на пуни размах живота, народни песник је оличио у Марку. По себи се разуме, да је народни песник тежио да у човеку подигне и представи нацију.

Његош у томе није пошао трагом народних песника. Он проповеда борбу ради задовољења националне правде и националних тежња, исто тако као и задовољење општељудске правде. Он ни у једној прилици не заборавља на нацију, ниједно друго осећање није код њега надвладало национално осећање. Он тежи ка једној општељудској правичности, али кроз задовољење националне правде. Он је скроз националан у најпунијем, али и у најидеалнијем смислу. Његов владика Данило, игуман Стефан и Теодосије, кроз чија уста износи своју философију живота, високо су националне личности, Обилић, цар Душан, Карађорђе и хајдук Мићуновић, за њега су најидеалније личности, — њих највише цени и воли. Док је народни песник гајио више симпатија за „нејаког“ Уроша но за моћног Душана, јер је Душан био освајач („а отето свагда је проклето“), и док је на супрот свом највећем владару, који је створио царство, народни песник идеалисао до највећег степена „честитога кнеза“, који је изгубио царство; — Његош је са пуно националног поноса уздизао „непобеднога“ Душана, и имао према њему више наклоности но према иједном нашем средњевековном владару. За њега је исто толико узвишена национална правда колико и општељудска. Он нигде не уздиже идеал општељудског изнад идеала националног. Код њега је то двоје проткано једно другим, и иду напоредо. Јер „Његош је — каже г. В. Витезица — први, а на жалост и последњи, који је покушао да реши проблем у књижевности чије решење ми још данас тражимо: *синтезу националнога са опште људским*“.[1]) Отуда су код Његоша занемарене оне личности које немају довољно националног израза, и које нису узорне за ободрење националног духа макар, с друге стране, биле високо моралне и узорне у општељудском погледу.

Те судбине је и Марко Краљевић. Лишен националног израза он је запостављен од Његоша, ма да је носилац неумитне правде, и ма да је *Г. Вијенац* „најсјајнија проповед и највеличанственија глорификација правде на српском језику“ (Николај Велимировић[2]). Идући за проблемом синтезе националног и општечовечанског, Његош је занемарио Марка, који нема довољно националног бунта против туђина — господара, и који султана назива „честитим царем поочимом.“ Његош не припада породици оних философа који сежу за Христом. Он не тражи ништа што би било више надземаљско но земаљско. Своју философију, оличену у животном искуству игумана Стефана, заснива на реалном посматрању живота и природе. Његош није спремио ка оној крајње идеалистичкој, апсолутној правди „царства

[1]) С. К. Г. 1 дец. 1925.

[2]) Д-р Ник. Велимировић, Религија Његошева, Београд, 1911, 196.

небескога“, као што је то народни песник у проблему кнеза Лазара. Он националну правду, тежње, идеале националне, не одваја од тежње за задовољење људске правде уопште, као што то чини народни песник у проблему Марка Краљевића. Народни песник, ма колико био националан, у крајњем свом циљу тежи да покаже како је косовским поразом остао у нама непобеђен *човек* (доводи Марка да из косовске крви дигне орла, одриче „честитога кнеза“ свега што је земаљско), Његош тежи да покаже како је остао непобеђен национални дух (уздиже Обилића изнад свих косовских жртава, изнад свакога, велича његов косовски подвиг изнад свега). Народни песник може, у крајњем циљу, да запостави национални идеал општељудском, Његош то не чини никад и нипошто, — он их диже напоредо. Његош високо уважава личност кнеза Лазара, али њему „светли круна Лазарева“ исто толико као кнеза који са својим народом, до последњег човека, устаје у одбрану националне слободе и части, и који пада за одбрану слободне домовине, као што му светли ореол великога праведника. Његош не би ишао даље од оног кад је кнез „заклињао, и проклињао љуто“. „Ко је Србин и српскога рода, / и од српске крви и колена, / а не дош'о на бој на Косово, / од руке му ништа не родило, / не имао пољског берићета! / ни у дому од срца порода! / рђом кап'о док му је колена!“. (*Мусић Стеван*, Вук, II, 46). Народни песник иде даље од тог: одриче кнеза „царства земаљскога“. Његош би се исто тако одушевио да је кнез издао заповест: „Седлај коње, притежи колане, / витезови сабље припасујте, / па у Турке јуриш учините, / сва ће турска изгинути војска“. *(Пропаст царства српскога)*. Отуда Његош и изнад кнеза Лазара диже Обилића.

У *Старом Вујадину* народни песник са дотакао проблема синтезе националног са општељудским. Вујадин је оличење величине непобедивог духа; његова судбина је врхунац физичког мучења које некуд премаша и Христово; његово држање је *надмушко, херојско* до највећег ступња; његово осећање мушког достојанства („ој синови, моји соколови, / не будите срца удовичка, / но будите срца јуначкога“) на висини је његовог хероизма и чојствено у оном смислу одличитих Његошевих јунака. Али и ако мучеништво и пожртвовање Вујадина долази као последица његовог хајдуковања и одметања од турских власти из националних побуда (што се у песми осећа и подразумева), ипак на крају избија да су његова човечна осећања била изнад националних. Он, истина, више цени од очију своје „јуначке руке“, „којено су копља преламале / и на голе сабље ударале“, али на крају признаје да су га очи „на зло наводиле“, гледајући из планине „куд пролазе *Турци* и *трговци*“. Тако је народни песник у Вујадину издигао *човека* изнад нације, али *човека* који није био пасиван према злу и тиранији, према националној неправди. Његош не би као народни песник оставио Вујадина у признању да су га очи „на зло наводиле“. За Његоша је „зло чинити ко се од зла брани, / ту злочинства није никаквога“ *(Шћ. М., V*, 181). Он је из дубине свог националног осећања певао стихове: „Нек се турска крв пролива; / жртва ми је та милија / него уље из кандила“ *(Кнезу Васојевићу)*. Разуме се, Његош је у Турцима

гледао не само националног тлачитеља, већ и тиранина, уопште: и како је био највећи поборник противљења злу и тиранији, то његово национално осећање није пригушивало човечно; он је кроз осећање опште људске неправде још јаче осећао националну неправду, као што и кроз националну потлаченост осећа и опште — људско зло. Узевши у најгрубљој линији: — народног песника дубље је болело људско, Његоша више национално ропство; народни песник је више вапио за опште људском правдом, Његош више за националном слободом.

Закључци г. Д. С. Николајевића:[1]) да „Његош, као и народна песма, правда Марково потурчиштво", и да Његош „није носио у души довољно бунта на оно што се у нашу народну поезију увукло преко Ропства" (!) — сматрамо да су из основа погрешни, у погледу народног песника и у погледу Његоша. Његош је, напротив, имао и сувише националног бунта за све оно што није имало довољно националног израза, духа и борбености, а камо ли на оно што би носило отисак ропства. Отуда је Његош и занемарио Марка у толикој мери. И пре би му се могло замерити што га је и сувише занемарио, но што га је кроз уста оних које је окарактерисао као турске придворице назвао „перјаницом". Његош је и сувише осудио Марково придворништво (не „потурчиштво"), а не да га је правдао.

2. Други разлог Маркова запостављања од стране Његоша рекли смо да је у томе што Марку недостаје чојствености.

Марко је представник пуног људског живота, а не само херој једног великог подвига. Он није оличење мушког достојанства и националног поноса; напротив, он има и таквих особина које га често чине и чудним, а понекад и нешто комичним. Марко зна бити кавгаџија и пустахија; зна бити напрасит и ћудљив; пије много вина, не зна се кад је „пијан" кад је „љутит"; зна бити немилосрдан и суров у примени казне према жени. Он је неки пут и комичан: носи ћурак наопако, оре друмове, игра „ситно калуђерски", кад пије „црвен Марко до очију дође" и т. д. Он није, дакле, јунак без мана као што је, на пример, Обилић. Као такав, Марко не може бити идеал хероја, ма колико био идеал човека, — и природно што га Његош као хероја није узео тако озбиљно. Ни народ увек не узима озбиљно Марка, у погледу његовог достојанства. „Кад се гуслар спрема — каже Цвијић[2]) да почне певати о Марку Краљевићу, лица присутних Срба се разведре, јер им је то често као да се „ајначе", задевају, шале, измишљају". Поред тога што Марко може да буде предмет највећег дивљења, он може да буде и предмет веселих народних карневала. Херој народног песника може бити и без чојства и без дубљег националног осећања; Његошеви јунаци не могу се ни замислити без националног пожртвовања, нити могу имати правог уважавања без чојства. Ко није националан, Његош га занемари (Марко); ко је издајица, баца га у „ад" (Бранковић); ко није високо

[1]) Пом. дело, 5, 10.

[2]) Основе Јужнословенске Цивилизације, С. К. Г. 1. нов. 1922.

чојствен, сваког помало начепи, ма колико био и лично храбар и национално трезвен (Старина Новак, Комнен, Мандушић, поп Мићо, игуман Стефан). Личност коју Његош цени и воли, мора да је не само национална но и чојствена (Мићуновић, Батрић, владика Данило, Томановић, Драшко, сестра Батрићева, игуман Теодосије, Обилић, Карађорђе). Марко је човечан, али не и чојствен; Његош тражи човечно чојство. То његово чојство избија и тамо где је највише човечан. Драшку не дозвољава чојство да убије кукавицу; учесницима Тројичанске скупштине налаже и чојство да пусте јаребице јер су *саме* долетеле („утекле су к вама да утеку"); поступак према баби вештици исто је толико чојствен колико и човечан; Мартиновићима не дозвољава чојство да не спрече отмицу Руже Касанове, ма да их је као људе веома „бољела" судбина Руже док је била за Касаном. Када су „кроз Турке" убили и „несретну невјесту", Томаш Мартиновић каже: „Ту смо *грдно образ оцрнили и од Бога дио изгубили*" (чојство и човечност). Његошево чојство не трпи пасивну и сасвим кротку човечност; неће да зна за сажаљење и милостињу. Ниједна особина Његошевих јунака не чини их тако горостасним као чојство, — узмимо само Мићуновића, владику Данила, Батрића, Томановића, или Драшка, пред чи им чојством пада „цивилизовани" човек Запада (Млетака, на пример) ситних склоности, навике и рачуна. Његош тражи борбу за пуно национално ослобођење. С моралног гледишта он је оправдава не само људском већ и божанском, „небеском", правдом (небеска знамења *Г. В.)*. Али поред тога, Његош тражи и борбу, у неку руку, ради одабирања у чојствено-човечном смислу. Ту борбу оправдава непрестаном и неминовном борбом у природи. И као што се његово национално и човечно осећање буни против туђина угњетача и тиранина, тако се и његово чојство буни против пониженог положаја раје.

Народни песник је тражио човека више у *човечном*, Његош више у *чојственом* смислу (управо, у националном, чојственом и човечном). Народни песник има више општечовечанског, Његош више специјално нашег, српског, динарског. Његошево крупно чојство срасло је са тлом на коме је поникао. Нигде се толико није полагало на чојство, нити се њиме пуније живело као под Његошевим Ловћеном и Комом Марка Миљанова. За људе Његошевог завичаја Цвијић каже да су „великодушни од чојства". И како је Обилић витез „без мане и страха", херој нечувеног националног подвига, пун мушког достојанства и витешког поноса, племенит и наочит, то је постао идеалом тих људи. „Вјером Обилића" „пјанили" су се до заноса, у првом реду сам Његош, који је култ Обилића развио и дигао до највеће мере. У њаговој „гордој мишици", Његош поздравља победу националног духа и спас националне части. Такво, до крајњих граница, одушевљење Обилићем, још више је искључивало Марка, којег је народни песник оставио без тих Обилићевих особина.

„*У Г. Вијенцу* битно је хероизам наше расе у једном њеном делу и у једном времену" — каже сасвим тачно г. Б. Миљковић[1])

[1]) С. К. Г. (Његошева Споменица) 1. децембра 1925.

Али оно што је битно у Његошевом хероизму, то је национални и лични понос, високо осећање националне и личне части, националне и личне слободе, горде мужевности и пркоса, људског достојанства, високог планинског морала, готовост до крајњих граница пожртвовања. Без тих особина не може бити ни оно право Његошево чојство своје врсте. То је потребно нагласити, јер Марков хероизам, сем моралности, не одликује се тим својствима. Величином и достојанством тог свог чојства, Његош је пркосио и великим и културним народима. Својим *Г. Вијенцем* он је дао канон чојства. Будући векови даће великог песника наше расе, који ће, свакако, надмашити Његоша својом генијалношћу, дати замашнија и крупнија дела од Његошевих, створити веће уметничко дело од *Г. Вијенца;* али тешко је веровати да ће ико досегнути Његоша чојством, — нити њега лично, нити његове изразите јунаке. Најизразитије доба нашег чојства имало је свој врхунац; оно је добило свог генијалног песника у Његошу, који је живео пуним животом тог времена и тих људи. У томе он има предност и међу великим песницима великих народа, који га својом генијалношћу надмашују. У решавању проблема националног са општељудским, а нарочито у чојству, Његош је приметно изнад нашег народног песника; као што је народни песник приметно изнад Његоша у решавању општељудског проблема. Треба само видети на коликој планини чојства стоји Његош према Богу, према вери и цркви, према човеку и према жени, према животу и смрти, према добру и злу, према пријатељу и непријатељу, према моћноме и маломе, према туђинцу и своме, према цивилизацији и непросвећености, према „учености" и „простоти", према Истоку (Цариград) и Западу (Млеци), и т. д. Његош је такав и као песник и као човек. И ако је хришћански владика, Његошу не дозвољава чојство да пољуби „Часне вериге" св. Петра, које се показују и давају на целивање само високим посетиоцима Петрове цркве у Риму. *„Црногорци не љубе ланце!"* — одговорио је он на велико запрепашћење калуђера домаћина. Њему не дозвољава чојство да ради оно што би сваки други урадио. „Божја ти вјера, *ја не хоћу срамотити оно мало црногорскога народа.* Нека иде папа својим путем, нека слази с кола ко му је до сада слазио, *а владика црногорски заиста неће*" — рекао је Његош при једном пролазу папе, остао седећи у колима, и ако је „обичај и наредба — како каже Љ. П. Ненадовић — да сваки на ногама папу дочека".

У *Г. Вијенцу,* Његош је дао најизразитији тип динарца (оног испод Ловћена); приказао његове физичке и духовне особине; насликао га какав је и према човеку Запада и према човеку Истока. Ма колико непросвећен, примитиван, Његошев горштак величином свог чојства недогледно је надмашио и једног и другог. То је оно што ће вечито остати недовољно схваћено и неосећено на страни, ма колико се успело — у колико је то могуће — да се преведе Његошев језик, стих, песничка фигура, и разуме прави смисао његове алегорије, алузије, символа, идеје и мисли, или приказатог народног вјеровања. Колико је у том погледу ситан, управо бедан, први Млечић, дужд, при

војводи Драшку („да не бјеше под оним именом, не шћаше се бојат од урока" . . . „и посад му не бих вјеровао, млијеко је, да рече бијело"). Колико су опет, с друге стране, горостасни по чојству црногорски главари према онима који су васпитаници Цариграда, који су представници (муслиманског) Истока или су под духовним утицајем његовим, који су огледало моралних особина Турака, према којима је Марко Краљевић грандиозан као *човек* (у човечном а не у чојственом смислу). Узмимо на пример владику Данила, Мићуновића, војводу Батрића или ма којег другог, према скадарском везиру, према Мустај кадији, или оном Медовић кадији, који је „учио књигу у Цариград" и на „ћаби притврдио". — То је оно Његошево: *„потежа је ова наша школа"*.

Његошева „вјера Обилића" и његово крупно подловћенско чојство нису много марили за Марка Краљевића. Отуда је Марко сасвим и занемарен у Његошевој поезији.

Р. Ковијанић.

УЖАС.

Можда ће вам се ово учинити безумљем, можда је то лудост, а можда то граничи са оним што човек не поима. Јер, што човек и зна? Живци су моји слаби и ако сваки дан гимнастичим. О, тајанствена страхото! Да ли је икада смртан човек преживео ово што ја данас проживљујем? Како је чудно, како је лудо оно што ћу вам сада приповедати: Тешко да ћете поверовати; можда ћете слећи раменима, накривити усне, и отићи. О, да знате све ове патње и болове и страх; страх од нечег што мора да дође, што ће да ме сурва и убије. О, да ли сте и један имали смрт пред очима, и то сваке ноћи? Кад све спава и крв умирења струји кроз друге: ја сам црв којег свакн гази и којег може сваки да сатре у прашину. Све приче, језовите и страшне, нису ништа према страхотама и ужасима мога живота. Ја их сваке ноћи поновно преживљујем. Да ли ћете икада у ово вјеровати, да ли ће ичији разум моћи ово *да реши и скине загонетку и одстрани упитник са мога живота.*

Не знам када сам то први пут дознао, само, иза сваке ноћи, у јутро, налазио сам на уснама капље крви, згрушане крви. Крви! То није тако чудно, сасвим безазлена ствар. Али, крв није била моја, из мојих жила. Била је из туђег тела, неке жене или човека. Но, то сам доцније дознао. О, онда су ми те мисли изгледале сулуде, махните, без сваког суделовања разума, плод моје маште и сањарења.

Свако сам јутро налазио крви и у постељи. Нигде нисам крвавио, ни једне ране нисам имао, а плућа су ми здрава, кажу лекари. И све остало било је здраво на мени. Модри колути почели су да цветају под мојим очима. Неко тајанство подгризало је моје мишљење и набирало боре по лицу. Хтео сам себе сам да ухватим, да нађем узрок и да се решим неке сумње, која ниче сваког дана кад собама прохода мрак и мукли откуцаји старинског сата. Као да је доноси трка мишева под подом.

Ређе сам спавао. Хтео сам неког да ухватим на делу, па кад бих задремао, брзо бих се пренуо, прешао руком преко лица: тражио себе, своје срце, свој мозак; ослушкивао сам како нутрина ради. Но — ништа! Кажу да је моја баба била вештица. Што се то мене тиче? Зар сам ја крив што је она јашила на метли, што се мазала испод пазуха машћу од деве, слепог миша и жабе! Као да и жаба има масти? Што се то мене најпосле и тиче. Ја имам свог посла, свој пут, а бабу нек Луцифер набоде на виле и однесе, ако му то чини задовољство, у свој стан, обложен усијаним плочама од платине.

Но, то није главно! Да. Главно је да сам га ухватио; себе или другог, то не знам. Наслућивао сам да идем некуда и пазио сам да не заспим. Тада: сав бих се некуд расплинуо, нестајало је димензија, лебдио бих над постељом и прилазио себи, обухватио бих своје чело па бих га дигао и, на свој ужас, опазио бих да сам — велики сиви паук.

Паук. Знате ли што то значи? Мислио сам да лудим, хтео сам да лупам главом о зид — паук је мрдао главом. Целу сам тајну знао. Мир је нестао. Зар има ишта грознијег и страшнијег од тога кад знаш да си паук и да по ноћи сишеш људима крв, да си вечно гладан и да ћеш тако целог века да живиш?

Људи, зар немате лека за то, зар ваша памет није у стању да ми помогне. Ала сте бедни, с те беде и ја патим. Где су ваше шприце, лекари, ваши апарати, ваши лекови. Патња је моја велика, њом је испуњен цео мој живот.

Мислио сам да је то био само сан. Та би ме обмана увече развесељавала; јутром је нестајала са капима крви. То је крв мојих жртава. И најпосле ће ме где год убити, згазити. Спасите ме људи. Зар да плазим са огромном трбушином по лепим телима жена и људи и да се крв груша у мојим устима и да и даље идем улицама и сретам моје жртве. Каквог демона хране браћа, а да не знају. Зној ме пробије и свест се мути. Лице је бледо, очи укочене, упрте у нешто далеко. Данас знадем зашто волим да крстарим улицама, кроз паркове, да пролазим кроз туђе куће — плетем невидљиве мреже. Или ходам тек тако да не заборавим како се мрежа плете.

И по ноћи, кад је небо ведро, а улице празне, једино моји кораци ломе тишину — тражим жртве. Не, не, то су халуцинације, страшне визије. Ја их се морам решити, морам.

Опет сам крстарио градом и плео. Сео сам на неку клупу. Свежите ме, можда не бих ишао међу људе; одрешите ми ноге и руке, можда ћу се смирити.

Данас сам истом опазио да имам физиономију паука и мало повелик трбух, а и руке и ноге су ми дугачке, као изломљене. Очи буље, похотне очи. Зачудо и одело ми је увек сиво као паукова кожа и пругасто. Идем лагано, обазриво, паучки, а људи, слутећи нешто, избегавају ме. Проматрао сам неког човека; имао је лепе црвене уснице и — допао ми се. Прешао је онај пут којим сам и ја ишао. Стао је, мало се осврнуо, погледао око себе, пошао и опет стао. Осећа нешто. Видим да је узрујан. Већ је ухваћен.

— Бежите, господине, ноћас из града — рекао сам шапатом дошавши до њега. Он је пробледио и нагло побегао. Било ми га је жао. Нисмо криви, а ипак патимо.

Срео сам га у мрежи својих путева у животу и он ће то платити својом крви. Зар зато што има лепа уста и слатку крв. Моје су мисли тонуле даље у бездан бесвести, у неки неисказиви сумрак, у ноћ душе.

Моји су дани тако малени да сва бол не може у њих да стане, а мисли као иструнуше. Треба отићи, ништити себе у вину или у било чему. Одавно сам отрован; и навике су ми већ туђе: све је туђе, украдено од других.

Пакао је у мојој крви и каос у души. Сам ћу себе разорити, у унутрашњости својој себе ћу спалити. Све ме то кида, цепа и боца. Можда ја већ и нисам ја. Можда сам већ прешао у ту одурну животињу, и ја сам само њена сена. И огледао бих се: постојао сам, и имао сену, сена, нема сена, а ја сам имао још и ужас... Знам, за мном остају лепиве нити, а на њима висе животи и чекају своју судбину и стрепе. Нема излаза. Врата необјашњивости стоје широм отворена и цере се на ме. Сваког паука, којег бих срео, убијао сам са слашћу.

Ноћ је улазила кроз прозоре и стерала црне ћилиме. Већ сам, има томе неколико дана, свестан оног што чиним. Радим и знам. Гади ми се а морам.

Улицама светиљке блеште. Људи се безбрижно враћају кућама, а ја ходам по дугим нитима.

Нешто као да ме задржава, стеже, хтео бих се вратити али сам гладан до бола, до смртности. Са одвратношћу гледам себе и помишљам на црвене рупе по белим телима. И као да ми је лакше. Враћам се изморен и скрхан. Надмећу се боли: физичка и душевна.

Сећам се добро мог детињства. Мати ми је дуго и неуморно причала о вукодлацима и вештицама што долазе на људе да их пате. Слушкиња је причала да су једну бабу потковали како би је чули кад иде по кућама. О што и ја нисам потkован. Знам, неко ће ме једаред негде згњечити, метлом сатрти. На ту помисао све у мени крене, задрхти. Слушајући приче о крви и раздераном месу, о уживањима у убијању, ја сам, укочен од страха, турао руке слушкињи у блузу, хватао јој дојке и штипао их. Доцније је то прешло у навику.

Како је то данас мучно. Увек сам желео да будем крвник, бледа лица, у црвеном мефистофелском оделу, са светлом секиром на рамену на којој одсене сунце. Крв је била мој живот.

Одлучио сам да одем лекару. Имам једног пријатеља. Потражићу га, све ћу му рећи , тражићу од њега да ми помогне! Јест, то треба.

Дошао сам му. Полако. Клижем се по ћилиму. Знао сам: избуљених очију, уплашено ме гледа. Знао сам и гадно сам се на глас насмејао.

— Здраво! Ја сам паук!

— Шта?

— Ја сам постао она најодвратнија животиња, која се сваком гади и коју свако из куће баца. Хладна, слузава, најперверзнија. Сам сам себи одвратан. Види имам ли шаре по леђима.

Дотакао сам га се. Пребледео је. Мој је додир бескрван, хладан; тајанствен додир којег не може ничија крв да загреје. У мојој је крви смрт. Опет је пребледео. Прелазим својим дугим и провидним прстима

преко његове руке. Неколико пута. Видим да је човеку мучно; тешко. У томе као да сам уживао!

И, наравно, није веровао. Насмејао се и рекао да је то аутосугестија, и да сам патолошки тип. Растројени живци. Дуго ме је прегледао и, најпосле, упутио неком психијатру.

Ко зна: можда се у мени укрштавају стотине живота.

Сместише ме у лудницу: доделивши чувара. Он се у јутро тужио да га боли лева страна плућа. Имао сам крви на уснама — то је био људски цвет. Чувари нису крај мене спавали него су бдили и пазили. Говорили су, онда, да се у ноћи јако трзам. И ништа више.

Послаше ме кући, јер да сам нормалан. Треба добро да се храним. Почео сам пити. Кад сам пијан не знам што радим, па нисам ни одговоран.

И ноћ вуче страхоте.

Неке прљаве плахе и светли путеви, куће са сенама, а кад по гдекоји лист падне, ја се плашим. Некуд идем, брзо и стално, клижем се, нестаје ме....

Кад се пред зору будим, у зноју и страху, а вани трепери стооко небо, умирем у грчу и нереду свега. И не знам што се од мене тражи, од мог живота.

Не, нисам више свој, нико више није свој; ја сам у свима, а сви у мени. Можда тако и треба. Па ипак то боли, а срећа би могла да се смести и поред мене. Ко зна шта је душа, а шта тело. Грч, грч за нечим неизреченим, за непознатим, за нечим што је заблудело. Наш је мозак тако мален, а ми толико патимо.

О чему да мислим. Најбоље о смрти. Тада ми бива лакше, а нарочито данас. Као да ћу се свега отрести.

Опет сам вани. И опет шарам град. Мрежа бива све гушћа и јача: нико не може преко ње. У неку сам кућу улазио, стару и замазану.

Глупост је читати новине јер ко иде на другу страну не треба да зна шта се овде догађа. Пријатељ лекар долазио је свако јутро да види како ми је.

Знам сигурно да ћу данас умрети у оној кући између два парка. Више не тражим спаса, само да ми је што пре да легнем. Уморан сам од живота: сит крви.

Видите, ја се не буним, нити се жалостим. Видећете да нисам лагао. То је за мене доста.

Да си ми здраво стара кућо између два парка!..

Лекар га је нашао лицем окренутим поду, око уста црвенила се локва крви.

Ето ту, до кревета, лежао је мртав човек, једна мистерија — а са сропа висила је сива, дугачка нит паучине.

Лекар, избуљених очију, зазирне..

Соба се укочи у његовим очима.

Јакша Кушан.

СЕКУНД РАДОСТИ.

Ко муња кад сине,
За тренут, постане ми срце бескрајно
И све мило и лепо. У целом свету
Види се посађен божански цвет,
А васиона осмехом проткана је тајно.
О, како је све дивно: и простор цео
И живот затрепти хармонијом вечном
И бол постане мио.
О, да вечно траје секунд радости beo!

Душан Васиљевић.

ИСПОВЕСТ.

Чудан сам ја:
час ми се чини
да сам рођен у тишини
у освитку румених зора,
на брегу високом,
где само оро допире оком.
Тада сам чедан и чист
као први пролетњи лист.

Чудан сам ја:
јер ми се одмах затим причини
да сам рођен негде у дубини
мрачних, шумних гора,
са срцем, где је био скривен драч,
с песмом на уснама, која је била само плач.
У свему назирем тада неки праисконски грех
и страшно одјекује око мене мој
мало час весели смех.

Чудан сам ја:
час дете румених зора,
час мрачних, шумних гора.

Миливоје Ј. Ристић.

ЈЕСЕН.

Све с пуно загасито-модре боје
зрелога грожђа
сазрева и чека ко пред нестањем.

Једна неодољива чежња ме сили
да лутам и да стрепим за све што је било.
Јер свака трава, усамљено стабло
И влажна земља ме обвијају
млаким мирисом косе
мојих сусрета давних и снова расплинутих.

Мокре су стазе.
Над њима бескрај пун мрака и звезда.
С винограда, што остављени сневају,
мирише врели маст и пут берача младих,
а сухо лишће шушти.
Све моје жеље бујају,
ко плава магла у сумраку.

О, да сагорим сасвим,
обезумљен крутим мирисом овим
исконског рађања и вечитог нестајања,
ко сазрели плодови ови;
ил да се с блештавим криком
тице, што у дрхтавом крилу
скрива све жеље свемира,
сурвам у поноре плаве.

Иво Антићевић.

ХЛАП.
(Анализа наше мисли при прелазу с јаве у сан)

Ноћ је ведра и дубока, лебде хлапови.
А ја тињам: одмарам се под једним старим грмом,
У свелом лањском лишћу у којем клија трава.
Око мене се тмине мотају, у њима пуцају пупови и клице.
Мисли су ми заливене полусном: оковане срмом
неког запамћеног мраза што ми касније окопни;
ја дремам под грмом,
у две тице.

А грм је у лук савијен! Исплетен и густ, па му се тичице
могу да гнезде,
у свежем лишћу; већ се је сав младим полуразвијеним осуо.
Али ипак може се да лепо види (ја се још нисам тако просуо),
како се у грању које крцка роје свитлаци и звезде.

Новак Симић.

ПРЕВОДИ ФАУСТА.

(Крај)

Остала су нам још три најновија превода *Фауста:* Великановића, Савића и Одавића. О Савићевом преводу речено је с врло меродавног места да је неуспео, и то највише због рђаве методе које се г. Савић држао при превођењу[1]), и ако је показао ванредно знање језика и нашег и немачког. Одавићев превод сумарно је оцењен[2]) и постављен према Савићевом, по томе мишљењу није показао особине које би оправдале његову појаву после Савићевог превода. Из овога би излазило да Савићев превод остаје за сада, док га не замени нови на другој или сличној основи, у нашем, српском, делу књижевности као репрезентативан превод „Фауста“. Како је пак Великановић прошао у хрватском делу критике потписатоме је непознато. У Београду се, нажалост, још пажљиво не прати хрватска књижевна продукција, у Загребу још мање српска. Сарадња је већ поодавно узајамна, али брижљиве смотре над новим публикацијама још нема.

Зато нас овде највише и интересује међусобни однос ових превода. У односу према Вирагу ови преводи чине знатан напредак, па зато Вирага и нећемо узимати даље у обзир.

Г. Богдан Поповић је у приказу Савићевог превода навео између осталих и неколико места из „Предигре у позоришту“ као карактеристичне за начин превођења о коме је овде реч. Узимамо један баш од ових примера, због Одавића и Великановића, и зато што тако имамо за односно место готов и превод од Г. Поповића коме се, несумњиво, у питањима ове врсте може и мора поклонити пуна пажња.

Великановић:

Приони дакле красном моћи том,
И промећи се радњом пјесничком,
Ко љубавничким пустоловинама.
Пук случај: срели, свидјели се намах,
И помало се заплели на крају;
Све расте срећа, тад је нападају;
У заносу су, док се бол не јави,
И док би дланом о длан, већ је роман прави.
Одглумимо им тако и ми, дајте!
И људско пуно жиће захватајте!
Свак живи њим, ал многим знано није,
А откуд зграбиш, занимљиво ти је.
Шарене слике са мало бистрине,
Сијасет блудња, трун истине,
Овако вариш најбољи напитак
За окрепу свем с'јету и ужитак.
Овако скупљаш младеж одабрану,
Ко објављење игру да ти слуша,
Те издјела ти меланхолну храну
Све у сласт срче свака њежна душа.
Час отуд дарнеш, а час одонуд,
Свак види, што му крије груд.
С'мјех и плач зна још брзо да их креће,
Још штују полет, привидност их мити:
Угодит нико готовому не ће;
Ко постаје, свеђ захвалан ће бити[3]).

[1]) Б. Поповић: „Преводи у стиху и слику“, С. К. Г. (Н. С.) II, 52;
[2]) В. Витезица: „Проблем превођења“, С. К. Г. (Н. С.) XXIII, 297; Р. Ј. Одавић: Писмо Уредништву. С. К. Г. (Н. С.), XXIII, 554. [3]) Velikanović, 17.

Савић:

Те лепе снаге зашт' не окушате?
Песничке њима радите занате,
Ко' љубавни што с' чини доживљај:
Случајно с' нађе, ближи, остане,
Те веза тако јача постане.
Порасте л' успех, оспори се тај,
С уживањем и бол се доводи,
Те не знаш како, ал' роман се преводи.
И такав призор треба нама дати!
Живота људског бујног ти се лати!
Свак живи га, ал' мало који зна,
И где га захватиш, свуд занима.
У шарене слике смисла тек накруни,
У обмани нек истине је труни;
Најбоље пиће тако се и справља,
Што цео свет разгаљује, обнавља.
Сад омладина купи с' одабрана,
Откриће осећа у игри тој,
И свакој души, бар осетљивој,
Из дела тог туровна ниче храна,
Те ово, оно часком се пробуди,
И свако види што му је у груди'.
На смех су готови к'о год на плач,
Полет још тују, па привидном снују;
Је л' свршен когод, тај је избирач,
Ко постаје, захвалан остаје[1]).

Одавић:

Те лепе моћи увек дајте,
Песничку радњу настављајте
К'о авантуре љубавничке трак.
Случајни сусрет, зближај, останак,
Мало по мало — веза дође.
Срећа им сја, све док распра не пође,
Занос је ту, ал' и бол већ је знан,
Ни да се осврнеш — а ту им и роман.
И ви нам такву глуму дајте,
У човечји пун живот захватајте!
Свак живи њим, ал' зна га мало ко.
Зграби ма где — занимљиво је то.
Шарних слика јасност мало знамо.
Блудњи тма, зибље искру само, —
Најбоље пиће спрема се тим,
Сав свет се слади и сав крепи њим,
Пред вашом игром младост, пуна врења,
Цвет њен се капи — слуша окровења.
Тад нежна душа ту се срцем стани:
Вашега дела сетношћу се храни,
Ово ил' оно јавља се у том,
Води свак шта има у срцу свом.
Спремни су на смех или суза да се лије,
Поштују полет свак, драг им је варке знак;
Свршеном већ — ништа по вољи није,
Постаје ли тек — захвалан је свак[2]).

Б. Поповић:

Па користите се тим лепим моћима:
И водите свој пос'о песнички
К'о љубавни што теку доживљаји.
Прво се двоје сретну, случајно,
Па срце закуца, и они остану;
Тако се, мало по мало, заплету.
Прво су срећни, затим несрећни,
За усхићењем дођу јад и бол,
Док погледаш, а роман је већ ту.
Дајте да тако скројимо и драму!
Грађу вам пружа цео живот људски!
Свак живи њим, ал' мало ко га зна;
А живот је занимљив свуд и вас.
Шарене слике с мало јасности,
Заблуде много с искром истине:
Тако се справља пиће најбоље
Да сваког разгали и бољим учини.
Тада ће доћи омладине цвет
Да гледа преставу и чује Откривење;
Тада ће нежне душе доћи да поцрпу
Из вашег дела храну меланхоличну,
Тада ће много што шта бити пробуђено,
И свак ће видети шта носи у срцу.
Још воли овај свет и плач и смех,
И цени полет, радује се варци,
Ко зна тај није задовољан никад,
Ко учи, тај је свакад захвалан[3]).

Текст изворника је и сувише заметно наводити. Он је, сем тога, после овога превода непотребан.

Ако је реч о *утиску* мисли и јасности идеје, о лакоћи и тачности стиха, онда Одавићев превод у овом случају изостаје иза Савићевог, па делимично и иза Великановићевог, нарочито кад би смо из овог последњег изоставили извесне специјално хрватске изразе и неколико фигура на које наше ухо није навикло.

[1]) Савић, 30.
[2]) Одавић, 8.
[3]) С. К. Г. (Н. С.) II. 136.

Везаност, спутаност око тражења слика у свима преводима више је него очигледна, у Одавићевом можда најочигледнија. Тако на пример, у стиху „љубавнички *трак*"[1]) (место љубави доживљаји) треба му због погрешног слика у идућем стиху („Случајни сусрет, зближај, *останак*"). Оба ова стиха и код Савића и Великановића лепши су и природнији, па и тачније речени. Стих: „Срећа им сја, све док распра не *пође*" (ово *пође*, и оно бесмислено, дошло је због *дође* у претходном стиху) треба да значи: „Прво су срећни затим несрећни" (Овај стих подједнако је рђав и код Савића и Великановића). У идућем стиху погрешно *знан* ушло је због слика у даљем стиху „а ту им и роман" „и *ви* нам такву глуму дајте", „ви" је погрешно. Стихови: „Шарених слика јасност мало знамо, Блудња тма, збиље искру само", треба да значе, да имамо: шарене слике с мало јасности, заблуде много с искром истине. И ова су два стиха бољи, гипкији, течнији, јаснији и код Савића и Великановића. Тако и идући стихови: „Пред вашом игром младост, пуна врења, Цвет њен се купи — слуша откровења" и т. д. Карактеристични су за начин оваквог превођења последња два стиха код сва три ова превода. Сви се држе буквално *речи* изворника (што је готово принцип ових превода) и преводе, иначе очигледну ствар, фразом која у нашем језику није у опште уобичајена. „Угодит нико *готовому* не ће; Ко *постаје* свеђ захвалан ће бити" (Великановић), „Је л' *свршен* когод, тај је избирач, Ко *постаје*, захвалан остаје" (Савић), „*Свршеном* већ — ништа по вољи није, *Постаје* ли тек – захвалан је свак" (Одавић) место: онај ко зна није задовољан никад, у првом стиху, и то искључиво зато јер у тексту стоји: *Wer fertig ist*... и т. д,; тако исто у другом стиху *Ein Werdender* (онај који учи, ко се тек формира) преводе са: *ко постаје*, сви једнако.

Ако се упореде и даље брижљиво ови преводи излази као њихово даље заједничко обележје: да немају оне „тако важне логичке везе у стилистичком ткиву", и да се код Одавића њихово одсуство најјаче осећа; а то је увек случај кад се сликови траже интелектуално, суво, без надахнућа. Нећемо, мислимо, ни мало погрешити, ако утврдимо да је управо одсуство топлине и емоције у Одавићевом преводу најозбиљнији недостатак. И недостаци Великановићевог превода се блиско додирују са онима из друга два превода, често су и идентични, из истих разлога и на истим или сличним местима. Али једно изгледа да издваја мало на страну Великановићев превод. Унутрашњи логички и мисаони нит није онолико и искидан колико код Одавића, добрим делом и код Савића. С друге стране својим језиком, фразом и површношћу „сликовања" заостаје почешће Великановићев превод иза Савићевог и Одавићевог.

За начин превођења и особине које из тога произлазе можда би био још карактеристичнији у овим преводима одговор песников на речи *Шаљивог Лица* које смо напред навели. Али због недостатка простора не можемо наводити текстове. Међутим Г. Одавић ни овим пасусом није надмашио остала два превода, него је чак извесним стиховима и заостао иза њих. Треба само брижљивије поредити текстове.

[1]) Курсив је наш.

Ове и сличне особине Одавићева превода могу се пратити кроз читав превод. Ми смо од сваког знатнијег одељка прегледали по неколико, обично првих неколико страна, чувајући се на тај начин приговора да су примери злурадо тражени. Тако смо исписали и ове стихове из речи Фаустових Мефистофелу (кад му овај долази нарешен „к'о отмен кавaљер" и нуди везу) да је све на свету само одрицање и празна жеља. „Што миља предосећај сам — Тврдоглавим закерањем слеђе, И груди ми творачки плам — Тисућом кревељења омеће"[1]). Великановић и Савић у својим преводима, на овом месту, нису далеко одмакли, али су били ипак срећније руке. Савић: „Што мени чак и слутњу какве сласти — Тврдоглавим чангризањем обара, — И што живахно срце моје ствара, — Животним потребама упропасти"[2]). (Der selbst die Ahnung jeder Lust — Mit eigensinnigem Krittel mindert, — Die Schöpfung meiner regen Brust — Mit tausend Lebensfratzen hindert).

Поменули смо још у првом наводу да је слик у оваквим преводима доминантан и да се све друго мора равнати према њему. То, између осталих, лепо показује и разговор између Фауста и Мефистофела у „Вештичјој кухињи", кад му Мефистофел саопштава да се младим може постати и без мађија живећи ограничено с ашовом и ралом у рукама. Фауст одговара:

> „Ја нисам вичан том, ни ашов не бих знао — Да примим кад би ми га дао. Тескобан живот мени није *драг*". Меф: „Онда опет вештичји *враг*". Ф.: „Али зашто баш *бабац тај!* — Што пиће не би ти пећи стао?." М.: „Дангубе диван *прекраћај!*"[3]) (F.: „Das bin ich nicht gewöhnt, ich kann mich nicht bequemen, — Den Spaten in die Hand zu nehmen; — Das enge Leben steht mir gar nicht an". M.: „So muss dann doch die Hexe dran". F.: „Warum denn just das alte Weib? — Kannst du den Trank nicht selber brauen?" M.: „Das wär'ein schöner Zeitvertreib!")

Не треба нарочито ни истицати колики се уступци на овај начин чине слику, нажалост често и врло површном и једва нађеном.

И, напослетку, још један пример из одељка „Ноћ" (сцена с Валентином) за однос превода Одавићевог према оном од Савића и Великановића. *Одавић*. „Ф:

> Тако је то! Зли удес мој — кад год без дара упутим се њој.
>
> М. Можда вам неће криво стати — Бесплатно вам забаву дати. Сада кад небо у звездама сја, — Ремек ми дело груди нуде: — Морално што певаћу ја, — Да залуђења више буде!"[4])
>
> *Савић*: „Ф. То ваља! Мени је бар жао, — Да одем њој а поклон не бих дао. М. А знаш ли, море, да је сласт тек права, – Уживати једаред и бадава! — Сад, код овако лепе ноћи —

[1]) Одавић, 59.
[2]) Савић, 98.
[3]) Одавић, 96; — курсив је свуда наш.
[4]) Одавић, 156.

Ти ремек пој ћеш чути моћи. — Њој поучну ћу песму гудити, — И тим заправо тек залудити“.[1])

Великановић: „Ф. То ваља! к љуби ја не марим — Отићи, да је не обдарим. М. А зашто би ти било криво, — Кад и без плате шта год би и уживо! — Сад, када небо звјездицама бљесну, — Мајсторију ћеш чути праву: — Ја моралну јој пјевам пјесму, — Да завртим јој јаче главу“.[2])

Г. Одавић мора признати да његов превод знатно изостаје иза обадва друга.

У поређења с Одавићем нисмо до сада уплетали и Бадалићев превод. И сувише је заметно и непрегледно наводити по неколико текстова у исто време. Бадалић, међутим, ни у друштву последњих превода не губи много. Извесни делови су чак изнад њихових. Наводимо једно место из Фаустова монолога, у соби с пудлом, по повратку из поља:

„Псето не режи! Уз те звукове свете, — Што ми сад сву душу захваћају, — Звјерски гласови не пристају. — Ми знамо тек, да људи оно руже, — Што не схваћају. — Да се на добро и красно туже, — Што често њима теготно буде; — Зар ће и пас да слиједи људе?[3]“)

Одавић: Пудло не режи! Уз ове свете гласе, — Што ми сву душу обујмили сада, — Глас животињски нема склада! — Свикли смо већ: подсмехом људи красе — Несхваћај свој. — Пред Лепим и Добрим мрмља се, — Јер терет тај често одвише тежи — К'о људи зар и пас да режи?“[4])

(Knurre nicht, Pudel! Zu den heiligen Tönen, — Die jetzt meine ganze Seel' umfassen, — Will der tierische Laut nicht passen! — Wir sind gewohnt, dass die Menschen verhöhnen, — Was sie nicht verstehn, — Dass sie vor dem Guten und Schönen, — Das ihnen oft beschwerlich ist, murren; — Will es der Hund, wie sie, beknurren?“)

Ни овај превод Одавићев, нарочито у другоме делу, не може да издржи поређење ни са Бадалићевим ни са друга два превода.

Одавић, уз то, има понегде и погрешно преведених стихова. Такав је н. пример и овај из монолога Фаустова где се решава да узме отров. „А изгубљено кроз сва плачеш времена“[5]) (Und was du nie verlierst, das musst du stets beweinen); „А што не губиш, том одајеш плач“[6]); Савић: „А што не губиш нигда, то не оплакуј вазда!“.[7]) Studierzimmer (Фаустова соба за рад) преводи са „Радионица“ (Вел. „Учевна одаја“), оставља непреведене ономатопеичне

[1]) Савић, 215.
[2]) Velikanović, 128.
[3]) „Vijenac“, XXXIV, 711.
[4]) Одавић, 46.
[5]) Одавић, 26.
[6]) Савић, 53.
[7]) Velikanović, 32.

изразе који у нашем језику нису уобичајени: „Топ! Топ! Клинг, Кланг!“ (Савић: „Хај-хај! Куц-куц! све око стола тог!“; Великановић избегава буквалан превод) и т. д.

Карактеристична су и ова два стиха за методу превода реч по реч, редак по редак: „Куца? Напрѐд! Ко ме опет мучит' жели?.[1]“) (Es klopft? Herein! Wer will mich wieder plagen?) *Савић:* „Ко куца? Слободно! зар немам мира баш?“ *Великановић:* Ко куца? Уђи, напасниче нови!“ Или, (из сцене код вештице): „Дал' је госпођа у квартиру?“; *Савић:* „Зар дома није газдарица?“; *Великановић:* „Домаћица вам дома није?“ (Es scheint, die Frau ist nicht zu Hause).

Ова два стиха могу да буду и репрезентативни за преводе из којих су наведени. Они у маломе представљају оно што се из ових превода као целина издваја: Одавићев превод је највише спутан, најтеже ливен, тежак и изискује озбиљан напор да се разуме; Великановић је на другој страни ове методе, али са свима њеним негативним особинама кад се ствар узме олако; Савић је на средини.

Али погрешно би и неправедно било помислити да Одавић увек изостаје. Његов превод мећемо највише под лупу, јер је последњи и треба, принципијелно се тако мисли, да зида на ономе што је већ урађено. Његов *читав* превод тешко је поставити према Савићу и Великановићу и ухватити све линије и особине, сем онога што је утврђено напред, на извесним одељцима. Исти пут изискује и исте тешкоће, и отуда произлазе исте или сличне мане и особине. Све зависи од расположења и брижљивости са којом је дотично место рађено. То сведочи, на пример, и лепа Маргаритина песма о изгубљеном миру. По општем утиску Великановићев превод бисмо готово издвојили од друга два. С друге стране налазимо и код њих приличан број стихова којима бисмо Великановићеве радо заменили. Тако стоји ствар и са Одавићевим преводом извесних делова (нарочито почетак) у одељку „Вештичја кухиња“, или са оним врло познатим местом (Ако икад рекнем тренетку и т. д.) које чини формални услов у вези Фауста с Мефистофелом и нас још једном уводи у неизмерне дубине Фаустова духа, и т. д.

Ни ова места, међутим, не стоје високо. Нарочито ово последње. Увек нам се чини да би превод испао најбоље кад бисмо од свих комбинирали извесне стихове. То доказује, не знамо већ који пут, да се у овом случају може говорити само о успелијим или мање успелим деловима превода, и као такви поредити. Опште линије, које се тако издвајају, не могу се увек са сигурношћу водити до краја. Тако нам се намеће мисао да је Великановић најлакше и најбрже преводио. Његови стихови, и сликови, ма колико били местимично некоректни, показују лакоћу и брзо отаљавање. Али то брзо отаљавање овде је испало највише на штету самога превода. Ипак кад се све измери, човек се не може отргнути утиску, да је Великановић могао дати далеко бољи превод, да је посао радио пажљивије и с више система. Овако се ишло само до оне речи и израза која је прва дала слик,

[1]) Одавић, 58.

и ту се обично застало. Уз то, језик Великановићев обилује изразима, фразама и фигурама које ми у нашем књижевном језику називамо „хрватизмима“, и што по *нашем* осећању језика чини врло осетну ману. Процес кристализирања књижевног језика код Хрвата ишао је и иде много лаганије него код нас. Зато ћемо бити, можда, и неправедни, ако утврдимо, да Великановић на језик свога превода није обратио довољну пажњу. Он је, истина, далеко чистији, умивенији, изглађенији него Вирагов превод, али није на оној висини на којој би, иначе, у том погледу могао да буде. Ако поредимо Бадалићев одломак са Великановићем, поређење ће испасти често на штету овог последњег, и ако њихове преводе растављају скоро две деценије. Зато овде и наводимо један пасус првога монолога Фаустовог, јер смо га раније навели по Вирагу и Бадалићу.

„Сад ето сам, ах! мудрословље,
И лијечништво ја и право,
А жали бог! и богословље
Уз жарки труд испроучавао.
Паметњак тужан ја сам сада
Свеђ исто мудар ко дотада!
Магистром ја се зовем, доктором што више
И већ десетак година се пише
Што вучем за нос ђаке своје,
Унакрст, горе, доље, куда које —
И видим, ништа не можемо знати![1])

Не само у погледу језика, него и читавим својим утиском овај Бадалићев одломак (и не само овај) надмаша Великановића макар и за незнатну линију. И Бадалић као и Великановић може да лако и течно изрази мисао, да је одене (не увек брижљиво) и да држи у рукама доста сигурно мисаони нит текста. Али Великановић је, сем тога, био очигледно у много бољем положају, јер је већ имао пред собом Вирагов превод и Бадалићев одломак, као што је и Одавић био у бољем положају од Савића. Нарочито после начелних примедаба о превођењу од г. Б. Поповића.

Да закључимо. Кад се све измери и слије у један утисак излази ово. Да хрватске преводе репрезентује Великановићев превод, пошто је Бадалићев остао недовршен, у одломку, и вероватно из прве редакције песникове. За наше српске да је то Савићев превод, ма колико он још несавршен изгледао. Затим је г. Одавић у свој превод уносио извесне нове тежње и покушаје, и настојао да уђе дубље у унутрашњу ритмику, звучност и разноврсност стиха, да их прилагођава што више и што присније оригиналу, да подражава игру речи, асонанцу и т. д. речју, да српском читаоцу дадне и онај партитурни део дела, за ухо. Сасвим је разумљиво да је све то остало само покушај и у овом случају изазвало извесне одлике које Одавићев превод иначе не би показивао.

„Осећам моћ у свет се *протући*,
Земљин јад и земљину срећу *вући*,
Са бурама свима носити се, *тући*, —
А буде л' бродолома — ни тад се *повући!*“[1])

„Ich fühle Mut, mich in die Welt zu wagen,
Der Erde Weh, der Erde Glück zu tragen,
Mit Stürmen mich herumzuschlagen
Und in des Schiffbruchs Knirschen nicht zu zagen.“

[1]) Velikanović, 24.
[1]) Одавић, 19; курсив је наш.

Не треба имати нимало фино ухо па се уверити да су ови стихови баш због те преводиочеве тежње постали неискрени, тешки, усиљени, прозаични.

Из свега овога излази да г. Одавић није претурио ону мету на којој је застао г. Савић, и да је његов превод нов покушај са извесним новим настојањима која у Савићевом преводу нису можда толико била подвучена. И, напослетку, да је г. Одавић *морао* остати на истој мети где и г. Савић, а почешће и иза ње, већ и због пута којим је ударио.

Ако, дакле, преводима није искључиво сврха да репродукују лепоту и емоцију извесног дела, него да буду, како је једном лепо речено, и ћуприце да и ономе, ко не зна туђе језике, геније дође у госте, онда ми искрено жалимо што поред превода г. Савића није овај Одавићев заснован на другој основи, у стиху без слика. Тада би се ови преводи допуњавали и ми не бисмо осећали потребу да се ускоро јави и нови превод „Фауста“. Овако, ту потребу г. Одавић није задовољио.

Радосав Меденица.

ПУТ У ЦАРИГРАД.

(ПУТОПИСНЕ БИЉЕШКЕ) (Крај)

Понеђелник, 8. августа.

Ноћас нијесам добро спавао. Јучерашњи дан био је јако раздражив, али сам, Богу хвала, здраво и прилично расположен. Јутрос сам поранио на једну тарацу и разгледао Босфор и оба његова краја. Положај је овога дворца диван, одавле се све лијепо види, ка' оноти с онога мјеста, које је бирано. С ове анадолске стране има у комшилуку моме једна стара кула, саграђена Султаном Бајазитом. Много сам је гледа'. Мислио сам, фала Богу, је ли у њој долазила наша жалосна робињица књагиња Милева. По свој прилици јест, зашто је њу (како се сви списатељи и преданија слажу) наш, на срамоту, зет Султан Бајазит Илдерим најбоље од свих Султанија љубио.

С оне, пак, друге, зване Румелијске стране је други град, сграђен једном нашом својтом Султаном Мехмедом II; он је био наш сестрић, син Мурата III и књегиње Маре Бранковића. — Грднога комшилука мекој Византији, злога биљега хришћанству!

Ови је дворац готово негђе спрема половине Цариграда, т. ј. руменлијскога краја, тако да још сад не знам, је ли даље на *Бујукдере*, или на *Златни Рог*.

Да ови простор има једну широку риву, не би љепше шетње било колико је свијета! Још кад не би овамо измијешани били дворови и дворчићи, куће лијепе и обичне кућице и кућаре. Види се један прекрасни дворац, а таман уз њега једна кућара црна, омрчена

и распала. Али уопште дивота ових мјеста све то извињава и ја долазим, кад год о томе размишљајући би ли љепше било, да су куле и дворови наобашка, а куће и кућаре наобашка да је лијепе риве, или да је није, не бих одлучно могао казати ни тако, ни онако. Што се мене тиче, мени је јако мила ова промјенљивост.

Данас, 8-г, позван сам био код Њ. В. Султана на вечеру, на подне дође Г. Мунир Ефендија и рече ми, да ће се објед одложити за сјутра 9. Међутим сам примио посјете великаша турскијех и мало јахао уз поток и долину, звану *Слатке Воде*. За тим послије подне сам чинио визите В. Везиру, министру унутрашњих и иностранијех (дјела). Остало послије подне прошли смо код куће, уживајући с прозора и с тараца ову богодану једину природу.

Њ. В. Султан наредио је, да ми буду на расположење два вапорића, два кајића и преко тога да је „Изедин" вазда на пару. У Босфору, веле, има кад и кад вјетра јакога.

9. августа.

Данас имам чинити 3 визите: Газији Осман-паши, министру воjеном, министру марине и министру артиљерије. Затим ћу отпочинути (по програму) у они дворац у румелијску страну, који ми је Султан на расположење ставио, одакле ћу поћи на вечеру код Њ. В.

За учинити ове три визите требало ми је да се провучем уским сокацима старога Стамбола. Да сам тудијен проша с покојнијем Владиком, бих му река, или бих лагано му рецитира', кад би смио намјесто:

О Стамболе земаљско весеље,
Купо меда, горо од шећера.

на мој лирични начин:

О Стамболе, гаде прави
Нечистоће пунан сваке,
Кад сам тобом поћи мора'
Држао сам нос у шаке.

У Цариграду готово има један милион душа од сваке вјере, од сваке народности. Једва се може замислити она грдна мјешавина што је у Стамболу и смрад, нечистоћа ужасна. Неколико сорта пасах полулипсали леже пуни сокаци. Ма што врага онога држе и преко њих крачу, да ли им не сметају? Сад се сјећам зашто? Уопште источњаци, кад право или лажаво говоре, куну се (имају такви обичај), пак сваком приликом гледајући непрестано оне псе могу рећи „Валан јест, или није, тако се овијем ћопском не прометнуо."

За учинити оне визите, што горе напоменух, кренуо сам у један сахат по подне и свршио сам их до 5. На 5 починуо сам у мој конак румелински. Вечера је била заказана за $7^1/_2$ урах. Имао сам времена мало лећи и заспати, а и потребито ми је било.

Кад је требало изашли смо у Илдиз-киоск. Њ. В. срело ме је као први пут на врх скала и на најљубезни(ји) начин дочекало. Пред вечером сједио сам код Њ. В. скоро 20 минута. Толмачио ми је

Минир-бег и Саид-паша. Много смо се разговарали о којечему Њ. В. сазвало је цио његов диван и великаше у моју почаст.

Вечера је била сасвијем лијепа, намјештај, посуђе, служба и вино — сасвијем на европски.

Њ. В. представило ми је том приликом његовога сина и рођака (красна ђеца с по дванаjест година).

Као што рекох цио је диван био осим једне Газије.

Газију Мухтар-пашу нијесам гледа још. Веле да му Осман-паша и Дервиш не дају нигђе привирети.

По вечери Њ. В. ми је рекло, да се упознам с његовом господом, коју ми је Мунир ефендија редом представљао. Ја већ гледао сам и мучио се као поправ кога је страх, да му није племе без грдила! Иза тога мало сам се поразговарао с Њ. В. па сам поша', не свръћући у мали конак, но право у ови у Азију.

Овђе ћу примијетити не без некога задовољства и гордости, да ми је Њ. В. Султан у више пута изјавио његово задовољство, да ме видио и познао, додавши да ме љуби ка' једнога сина, или брата; да му се тако допадам, те му се сад чини, да сам његово старо познанство, којега је жељно очекивао.

Е, куд ћете људи што љепше и ласкателније од цара царах.

10. августа.

Синоћ смо дошли око 11 урах с вечере искрај Султана. Бјеше лијепа мјесечина. Изашао сам на терацу, да се мало разладим. Преко Босфора зазирао сам дворце мисирских принцеза.

Лијепо је и пријатно мислити спрема мјесечине. Боже, ђе се мој ум бацио! Протрчао је сва времена и разна мијењања судбине овога дивотнога мјеста. Мислима сам био у времена византијских царева — у вријеме освојења Турака такођер су ми се мисли наодиле. Колико је, Боже мој, чуднијех ствари ови Босфор видио! Колико промјена! Наш Душан Силни имао је Стамбол на око, Бугари су га једном обсађивали. Поганство и моћ, или скоро немоћ, но да речем сјенка римске империје овђе се је пренијела. Какав се је тутањ онда одјеца' међу ове равне брегове! Крстоносци су се овђе ширили, њихов мах не много хришћански замијенила бијесна сила јањичара и баша њихових, а сводови џамија су одлијезале „Ура!" рускијех грла, кад се потписао Св. Стефански мир. Колико је гријеха видио ови Босфор, колико је жертава невиних прождро! Колико срама, колико понижења људскога и љуцкоће. Ух, кобна је љепота твоја, Цариграде!

Тако мислећи нехотице ми се отргне око к оној страни, ђе су двори мисирских принцеза! И одмах почнем мислити о томе чудноме крају, о његовим старим царевима, о пирамидама и Нилу, о Фараонима, о Семирамиси, о Клеопатри, Антонију, Помпеју и Цезару, о генаралу Бонапарти, о Мурат-бегу, Мехмед Алији, Ибраим-паши, па најпослије о генералу Вонсеу, који га у наш земан покори и којему ја за тај чин дадох нашу војничку медаљу Милоша Обилића!

По ноћи, кад се гледа, као ни у дан, не може се дуго гледати један предмет. О горереченом мислећи очи су ми се трзале тамо,

амо по Босфору, док наједном пусте се опет на двор мисирских принцеза зауставише. Нехотице, али не могах да се не сјетим на пјесму Ст. Каћанског:

Ах кокоти там' не поју
Да навјесте зоре сјај,
Тамо љепше тице поју
Затворене у Сарај.

Ово гундерећи мислио сам на Леандра и на Бајрона. Више нијесам ништа мислио. Што год бих више мислио бих се гријешио. Па реци, да није грешан и кобан ови поток са његова оба бријега. Ух, љепота је твоја кобна, Цариграде!

Ја сад причам, што сам синоћ мислио — а треба да пишем што ћу и што имам данас радити.

Данас примам дипломатски кор. Посланицима морам враћати визите, а осталој господи Станко ће понијети визит-карте.

Њима је речено да дођу око десет. Но ја сам добро подранио, па како сам синоћ наредио, да „Изедин" буде готов јутрос на 7 урах, ја сам се с њим извеза' пут марморскога мора до наспрам 7 кула, а отолен се вратио лагано опет овђе, како сам се наново науживао гледати Цариград. Зашто први утисак Цариграда није ми се Бог зна што изванредно учинио, можда ће је простор уопште широк, а и даљина је, куће ми се учинише мале ка' од папира. Све ми изгледаше као један план, као један Fac-simile — као нешто од квашенога папира израђено. Куће су много љепше и пространије унутра, него ли се чине изван. Тако је исто и у Москву.

Пошто сам се нагледао цијела канала, вратио сам се кући и примао визите дипломатског кора. То је било око подне. На подне те су се визите свршиле. По ручку сам одио те сам их вратио талијанскоме, француском, енглеском и руском, њемачкога није било код куће.

Када сам се вратио кући нашао сам Нусредин-пашу, Хусеин-пашу и Бедри-бега у дворац. Били смо уговорили, да се састанемо и око граница поразговоримо. Било је доста шеврдања и остадосмо на то, да Султан ријеши. За тим смо сви заједно пошли да вечерамо као добри пријатељи. Таман бјесмо свршили, кад нам јавише, да је доша' велики maître cérémonies Мунир ефендија. Ја их дочекам у један салон, који је спрам трпезарије. Они ми изруче поздрављеније царско и повторе његово задовољство, што ме је видијело и какве су наредбе дате, да што боље пробавим моје вријеме у Цариграду. За тим намигнувши један на другога, почеше вадити из једне валиже царске дарове. Случајно најпријед извадише Станков дар, па почеше одржи-вати (!) оне друге. Станко, поп Илија, Шако и Блажо бјеху остали у трпезарију, те ја пођи за њих и дозови их: „Хајте овамо, да примите од Цара дарове!" Дође Станко и сви други. Ема Станко, Станко: „Ха — рече — кућићу, није овога било, јесам ли ви ја каза, како ће бити; није овога било откад је свијет наста'! Моја шкатуља ваља 500 наполеона!".... и прочија, ко би мога' описати све његово удивљење.

„Господару, знаш ова твоја шкатуља и Зоркин накит ваљају сто хиљада талијера; ја ти кажем, убио ме Бог, ако не ваљају. Ово је благо! Давно сам ви ја говорио, да идете у Цариград. Је ли боље е смо дошли?!"

Пошто нам ови дарови бише изручени, ја се опростих с Минир-бегом и његовим другом. Затим изађи горе. Кад ево ти опет Станка: „Господару!" — „Ево ме!" — „Каква би ова?" — „Добра!" — „Зна јадни Станко што говори!" — Затим се обрне на Ђура и на Сима, којима су такође дошли сахати на дар и ордени 5 класе меџидије, те им рече: „И вама је лијепо и прелијепо као икад иједнијема слугама"!

Мало иза тога замину ме и рече: „Бога ми се не зна, што може још бити!" — „А што Станко?" — „Може још бити дарова, неће се на ово прекинут' Зна јадни Станко; ха Станко ће си!" — Е, мртав сам од смијеха пао на један диван.

Иза тога слушали смо једну музику турску, коју ми је Султан спремио. У њој је био један стари свирац, који је свирао неколико пред Султаном Махмутом и један слијепац особите вјештине. Овоме сам поклонио мој златни сахат.

За тијем смо пошли да спавамо, спавао нијесам баш најбоље.

Ово све иде, као што се вели, као на воду — конац дјело краси. Хоће ли Турци остати људи до краја или неће, виђећемо. Али ми нешто вели, да неће, а гријешим се, зашто досад све је уредно било.

Немојте, Турци, ако Бога знате; да ли не видите, што ви се од Европе спрема? Ја знам, вама је запело за Велику. Е, ако мале интересе тако великијема предпостављате, ондар зло и наопако. А Велику нећете имати, док и главама не измијењамо се, па чија остане!

11. августа.

Јутрос стоји у програму, да визитирамо џамије и ризницу и да посјету учинимо Њ. Светости Патријарху. Ручали смо око 11 урах, за тим смо се упутили на старе сараје, који су ограђени готово на развалине дворова византинскијех царева. Таквога положаја нијесам нигђе виђа. А двор и башче не могу се замислити, ема што је један киоск звани *Багдат-киоск*, те љепоте нема нигђе већ! Какав је отален поглед, Боже свемогући! Ту су нам принијели чибуке и кафу, а проз димове из чибука гледајући ови ријетки призор мислио сам на Константина и она времена. Зашто да се пусте Турцима мекуше једне! Зашто га у лијенство и у раскоши и у раздраженост живота засташе соколови азијатски, те му кућу више њега разорише и њега под њом затрпаше. Тек су онаки били нијесу ово мјесто ни заслужили да имају.

Из овога дворца пошли смо у Св. Софију.

За описати величествени храм би требовало више времена и боље перо него ли ово моје. Ја ћу се ограничити, да је диван, то је на кратко. Али, Боже мој, и ако је џамија добро ли се у њу моли. Ја сам прије но сам по њој почео ићи и гледати, најпријед се помолио Богу и Христу нашему и Св. Софији за срећу и добро Црне Горе, мога милога народа и драге својте и пријатеља. Боже прави, рекох,

који си побједоносног султана Мухамеда на хата у њу довео, доведи брзо побједоносно козака и једнога барјактара црногорскога, да завичу: „Слава тебе боже наш, слава тебје“. И „ура“ и „живио“ да одјекну они мосулком украшени сводови за нашега времена и јака живота!

Као што рекох за описати тај храм требало би више времена и боље перо и јача знања художества и архитектуре, него ли их ја имам. На сваки начин на мене је произвела ова црква велики утисак. Је ли због њене величине, укуса и украса? — Не знам! Ја сам гледао и вишијех цркава — а Спаситељева у Москву није неукуснија и неукрашенија. Без сумње жалосна судба овога св. православнога храма највише је на мене упечатљење учинило.

Послије моје молитве ходао сам по цркви, гледа’ како Турци клањају и уче. И ту сам нешто мислио. Клео сам лажавога Мухамеда, колико је зла и назатка његова грешна појава човјечанству и напретку људскоме учинила. Овакови храм не би много било разгледати цио један дан од јутра до мрака, ја сам једва по сахата у њ стојао. За тим смо пошли у џамију Султана Ахмета. Ова џамија је сасвијем близу Св. Софији: Побуду, која је сграђивање ове у близину оне богомоље изазвало, није је трудно погодити. Ишло се на то, без сваке сумње, да се повољније може повући паралела између *освајача* и *освојенога*, између вјера, исповиједања и времена, али се то није ни у далеко постигло. Св. Софија није нигђе домашена, премда ону красе 6 минарета и што је височија и освјетљенија.

Послије Султан-Ахмета џамије били смо у ону звану Сулејманије. Ова је мања мало од прве, али је јако укусна. Мене се боље допада, него ли прва. Стил јој нешто ближи нашем и не наликује првој која би се прије усвојила за једну дворану за чесову експозицију, него ли мјесту за молитву. За тијем смо били у једну другу џамију, помању од ове три. Најпослије смо пошли у једну сасвијем малу, у коју је само гроб Султана Махмута мога’ стати.

Послије смо сишли проз Стамбол, или боље рећи фанаром или Златни Рог у Патријаршију. Њ. Светост Патријарх причекао ме је на врата цркве и с једнијем лијепим ме словом поздравио. За тим је било благодареније, након којега ме је Њ. Светост извела у Манастир, те ме угостио кафом, лимунадом и слаткијем,

Патријарх је као најљепши чојак, којега сам гледао, млад, око 52, висок, изображен, боље понашањем наликује једноме мирскоме књазу, него ли књазу од цркве, говори много језика. Осјећа и сам, да је лијеп, па и лозира мало, али да му је просто, зашто веле да је прави остож и примјер нашега православља на ове источне стране.

Кад сам изаша из Патријаршије велики ме народ поздравио са „Живио! и Zito!“ Одолен идући у кола проз уске сокаке на много мјеста смо се устављали и гледали ђе ћемо се изврнути. У једној таквој ћескоти догоди ми се једна смијешна ствар. Један официр турски, човјек већ почео улазити у године, срете ме, загледа се у мене, тргне сабљу и живо примакне се кочији, таман наспрам самијех врата исте и ту стане и војнички сабљом поздрави. Међутим не знам, како и у онолико, а како смо близу били стани му се грло

мога револвера таман под грло његово, Кад виђех да он сирома салутира, ја се осмјеним и почнем салутирати револвером. У измјени ове учтивости обојица смо погријешили — нити је он треба да салутира сабљом, кад није војника са собом водио, ни ја њему да револвером на поздрав одговорим, Нусрет-паша и Ахмет-паша, који су са мном били, узели су чисто да се ја шалим. А није баш сасвијем шала била, бар од моје стране.

Послије те мале комедије стигнемо на обалу и увеземо се у вапорић. За тим смо пошли у Двор *Долма-баше*, ђе нас је лијепа предвечера чекала, послије које смо исти двор визитирали. Што је ту раскоши, Боже драги! А у њ нико не живи, ни у све друге, а колико су костали! Што је много, много, па чојак био сто пута цар, оно је греота чинити и паре сиротињске у оно трошити. Пошто смо то разгледали, пошао сам на мој конак *Геук-Су*. Неколико отпочинули, лијепо се наредили, па смо пошли на Бујукдере на бал, који је Г. Нелидов у моју почаст принаредио. Бал је био красан и жив. Госпођа Нелидов, домаћица, са ријетком љубазношћу предусретала је све госте. Она и њен супруг највише су се око мене бавили.

Пошто сам одиграо двије кадриље, једну с њом, а другу са госпођом од Ноал, пошли смо на вечеру. За тим смо изашли на терацу, која је попуњена била све мањијем и вишим трпезама за госте. Како неки Московци деријаху ша(м)пањ! А има их гомила у посланство и на њиов стационер. Боже мој, како ми је мило међу њима и с њима бити, како се нешто јак и силан осјећам, а виђу, да сам и ја њима мио, и да ме оће добро. Ту сам гледао, да сам са сваким љубазан и предусретљив, а све да ми није мане мене и моме кршу јуначкоме.

12. августа.

Данас је петак. Данас Султан иде у џамију. У ови се дан чини нека парада, као не било примијењено, у нећељу што се чине у Русију „Разводи“. Знао сам, да ћу бити позван, али кад и у коју ће се џамију ићи, то нико не зна, то само цар каже, кад у кола сједе: води ту или ту! Данас је изабрао џамију *Бешикташи*, и мене су приредили један павиљон, оклен ћу моћ’ гледати. Комат смо сјеђели, док завикаше старјешине: „Мирно!“ војсци, која је стојала од двора Илдиса до те џамије. Кад ли га ево ђе иде у кола с једнијем пашом и пред њим једно десет ађутанта и за њим једно двадесет кабадаија. Ови задњи доста златом извезени и ишарани, а први као обични официри, само што им коњи бјеху побољи, али бог зна не бјеше ствари ни у њима. Пошто је Султан уљега у џамију ова војска почела је дефилират испред мене и одлазити у касарне, јер обично не чека док изиде Султан. Војска доста слабо изгледаше, а поморска инфантерија живо иђаше и згодна му је. Пошто је Султан изаша и вратио се кући, мене понудише да виђу шталу царску, на чем пристанем. Ја сам друкчије замишља’ његову шталу. Мислио сам да је потпунија и с бољијема коњма набдјевена. Сјеђели смо неколико у један ћошак а сеизи су јахали неке коње да ми гледамо. Дервиш-

паша био је са мном и запитивао ме, који ми се чини бољи и љепши. Нарочито да каже Султану мој густ.

Затијем смо се вратили у Геук-Су и цијело послије подне ту пробавили.

13. августа.

Синоћ пред вече дошао је Хусеин-паша и Бедри-бег, да се разговоре с нама о границама, зашто сам поручива Цару, да се већ једном то питање уреди између нас. До Градишта није било препирања. А отолен, како они говораху ми немамо ништа до све старом границом. А да ђе је линија Кортина и она Берлинског уговора? Ја се почех мало иједити. Ема, почем сам позват данас на вечеру код Султана, мишљах му се и загрмјети за ту њиову претензију.

Да не прескачем. Јутрос смо пораније објedовали, за тим смо пошли да видимо дворац *Белербеј* и његов парк. За тим музеум и фабрику артиљеринску, послије тога Министарство Марине, па неке оклопнице.

Здања су саграђена једнијем и добријем за њих Султаном Азисом, велика и пространа. Рађаше се топова, ђулета, и пршквараше бјеху неке јаде радника окупили ђе бјесмо ми дошли, а не ради посла. Тако исто и у оно одјељење Марине ками нешто лијаху и прелијеваху и тобож рађаху један вапор, који неће никад ондолен изаћи, чим га немају су што свршити. А што им у јад оће, кад их залуду имају готово двадесет таман онђен, а не би им сјутра два могли изаћи не даље но до Дарданела како ваља и требује. А бродови су залуду лијепи као поправ што је виши дио купљен у Инглеској, но су сада батал и поштећени су.

Пошто ово прегледасмо, бисмо позвани у један државни дворчић, који стоји иза Министарства Марине. Веле, да је Султан Махмут често у њ долазио и свој диван у њ сакупљао. Ту пак ништа не фаљаше. Најсрамни(ји) раскош владаше у намјештају истог, па просто хајде и то, да је икакав Султан у њ ноге ставио послије Мамута. Ема свеједно, они ће су се научили свакога варати и свакоме лагати, то им је тако у крв ушло, да оће саме себе да варају и да лажу. Нека их, подурало им!

Пошто смо ту нешто заложили кренусмо да идемо пут фабрике оружја и џебане, но како се ја бих доста добро уморио, рекох да не могу тамо одити те и не пођи. Него отидосмо у дворчић Фламур, који је за мене наређен као и ови у Геук-Су, кад сам на страну Анадолску. Ту смо почијевали један сахат и по, док смо се наредили и пошли на вечеру код Султана. Вечера не бјеше у двор *Илдис* но у један ћошак, који је у парк истога Илдиса. Каква је ту опет раскош!

Како мишљах говорити цару о граници ту вече — њиова мудрост снашла је била, да о томе нема збора ту вече — и како улазах у тај ћошак на врата сама заустави ме Мунир ефендија и замоли да цару не говорим ништа о томе предмету, јер да је он дао налог да сјутра дође Министар Иностраних Дјела код нас и да је све свршено по нашој жељи. Ја му по томе и не говорих ништа, но вечерај мирно. Цар је био одвећ љубезан са мном као и први пут и све

смо се разговарали, али његова господа бјеше сјетна као гробље, и очи јој се с нашијема косаху крвнички и некако дивље. Што им је, јад их задио? Послијед сам разумио, да су тобож људи вас дан и цијелу ноћ радили с царем око границе и тобож нашли *макуле*. Не осврћући се на изглед њиових дивљих образа, да их анаћема, ја сам добро ијо и презритељно очима крстарио као поправ на уклетве и ископе јуначке Османове царевине. Смијао сам се у себе њиовом ропском понашању на трпезу, њиову гледању — како повуку испод очих — њихову сјеђењу. Сви су пјанчине а нијedан није смио окусити другога пића осим воде. О грдови, на кога је царство и царевина спала! А да жао ми је, а ево у какве смо *симпатичне* одношаје били од Косова већ!

14. августа.

Ономадне сам обећао Г-ну Нелидову, да ћу доћи у руску капелу на летурђију. Данас је неђеља. Оћу ли — нећу ли? — балансирао сам за то, за што ми синоћ рекоше, да ће данас доћи Министар Иностранијех дјела да поднесе свршену ствар о граници. Најпослијед ријешим се и пођем са два ађутанта, а Станка и попа Илију оставим кући, да ако дође Министар, нека се они поразговарају с њим, док се ја вратим. Ја на врат на нос у цркву, а из цркве опет овамо. Је ли долазио Министар? — Не! — одговорише ми, а ја бјех одбио ручак, који ми бјеше најпријатељскије приредио Г. Нелидов, тек да пријед стигнем у дом, да сам тобож на биљегу. Али, код њих лагати, то је мала ствар, напротив, то је код њих један начин отмјености и велике науке и достојанства, који се, на жалост, за оне, који с њима посла имају, често повтораје.

Васдан чекасмо Министра, кад ли њега нема. Већ цијело послије подне могао ме чојак чут ђе говорим: Лажови, лажови, о грдни лажови, царство ви пропало!

Станко и поп Илија су одавно познавали њиове начине у извршавању послова, дражаху ме, док их ја срамоћах и кунијах говорећи:

О Турчине, лафе стари,
Источнога царе свѣта.

„Немојте, да ве кунем!“ — завичем им. Виђу, да ми треба остат више времена у Цариград, него ли сам мислио. Свако ми вели: „Не знате Ви још ништа какви су они и њиово отезање и њиова лудост!“

Почем сам дошао у Цариград и на то се ријешио, ја опет нијесам хтио, да као оно, што се вели, брускирам послове, да се не би догодила она Оташева, што рече на Ћипур.

Никола I.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

ЦРНА ГОРА И СРБИЈА.

ПРЕПИСКА КЊАЗА ДАНИЛА СА СРПСКИМ ВЛАДАРИМА И ДРУГИМ ЛИЦИМА ИЗ СРБИЈЕ.

Најуредније вођена и најбоље сачувана архива од свих црногорских владара је Књаза Данила. Књаз Данило први нумерише своја акта, што је знак, да је водио дјеловодне протоколе, који су, на жалост, до данас изгубљени. Осим тога, Књаз Данило уводи још једну новину: он кореспондује с иностранством француским језиком (с Аустријом извјесна акта писана су њемачким језиком). Кад за овај посао није имао наших људи, он их набавља из Француске, а кад није било ни једног ни другог, француску преписку му је водио француски конзул у Скадру Хекар, велики пријатељ његов и Црне Горе.

Интересантно је, да се у Даниловој, релативно добро очуваној, архиви налази веома мало преписке са Србијом. Ја мислим, да је ове преписке морало бити много више, и да је неко ова писма издвојио, па се послије заметнула, а можда и пропала.

Од ових писама ја сам у свем нашао три, и то два писма Књаза Александра Карађорђевића Данилу и једно Данилово Књазу Милошу. Из ових писама се види, да је изгубљено писмо Данилово од 25. октобра 1852. и од 28. октобра 1857. Нема сумње, да је и Књаз Милош одговорио на писмо Данилово од 28. марта 1859., којим му честита повратак на српски престо, али је и то писмо изгубљено.

Интересантно је, да ни преписка Сената са српским министарствима није обилна. И колико те преписке има она се бави личним стварима појединих лица, за које је тражена заштита, или што слично. Ова и оваква преписка вођена је с министарством иностраних дјела. С министарством просвјете вођена је такође мала преписка, у којој су тражене књиге за црногорске основне школе или су се препоручивала дјеца за упис у гимназију и сличне школе.

Од све ове преписке ми нећемо штампати ништа, јер је без нарочитога интереса. Изузетак ћемо учинити само с писмом војводе Ива Радоњића и сенатора Петра Вукотића, министру иностраних дјела Алекси Симићу, у ком га моле, да би порадио да се у Србију насели око 500 сиромашних породица, које су ушљед сушне године доведене у гладовање. Да ли је, и што је Симић одговорио, не знам, јер његов одговор није сачуван, али је факат, да овако многобројно пресељење народа није било. И ове, као и ранијих и каснијих година, било је честог пресељења у Србију, али је то чињено у малом броју, већином са три до десет породица.

Душан Д. Вуксан.

I

Књаз Александар Карађорђевић Књазу Данилу
17.-XI.-1852.

Ваша Светлост!

Примио сам писмо Ваше од 25. октобра, које сте благоволили по нарочитим Вашим посланицима г. г. Драги Петровићу и Филипу Вуковићу послати ми.

Ја сам са срдачним удовољством саслушао чувствованија за мене драгоцена, о којима је Ваша Светлост усрдствовала приликом овом уверити ме, и поздрављајући с радосћу случај, којим се постављам у сношенија с Вама, ја узимам чест од моје стране уверити Вас, да ћу и ја свакад најрадије содејствовати на одржаније они исти пријатељски сношенија с Вашом Светлошћу, која сам и с Вашем блаженопочившим стрицем имао.

Ваша Светлост може подпуно ослонити се на ова моја уверенија, к коима ја придружавам и срдачну жељу за узвишеније среће и напредка Витешке Црне Горе и благостојанија наше браће Црногораца под владанијем Вашим.

У осталом ја молим Вашу Светлост да изволи примити приликом овом моје најусрдније поздравље и уверенијe мог отменог високопочитанија.

17. Новембра 1852.
у Београду.

А. Карађорђевић.

II

Књаз Александар Карађорђевић Књазу Данилу
12.-XI.-1857.

Књаже!

Тронут сам био кад сам читао Ваше искреним и пријатељским чувствама преиспуњено писмо од 28. пр. м. које сам јуче примио.

Доиста је тужан повод тог братског писма Вашег. Доиста сваког Србина мора до крајности печалити, што се осудителна дела проклетог Вукашина и Вука почеше обнављати и у Црној Гори и у Србији, као јединим земљама, гди Србство изгледа за будућност има.

При свој обично осведоченој ми оданости мога народа и при свим најчувствителнијим изјавама србски срдца, која су ми се због познатог богомрзког сазаклетија одазвала, као што сте и Ви, љубезни брате, учинили, наредивши још, да се у братској нам земљи молебствија због мог избавленија чине, ма да ме то јако теши — ипак, искрено Вам исповедам, душа ми се смућава, кад помислим какве су подлости и коварства произишла у Србији од људи, који би, да је среће, имали честитошћу и родољубијем и другима за образац служити.

Знајући каква су за обштност зла следства овако злоковарна поступања, ја се најсвесрдније молим Богу, да од сад народ србски сачува од подобни злочинства, који' се сваки поштен човек гнушати мора, да Србска Историја нигда више окаљана не буде оваким грозним намерама, но да се љубав и слога међу Србима утврди на срећу народа нашег, који је за толико векова онако опаку судбу сносио.

И Вама, Књаже јуначке Црне Горе, од свег срдца желим, да Вас свемогући Бог од сваког непријатељског умишљаја милостиво сачува, и да браћа наша Црногорци, љубећи свог владатеља и Господара и Њему покоравајући се под крепком и мудром владом Вашом срећни и напредни буду.

Благодарећи Вам, Књаже, на искреним осећањима, која сте ми и сад изјавили, молим Вас, да и Ви и Књагиња Даринка примите и моје и Књагиње Персиде најсрдачније поздраве и уверење најискренијег пријатељства, с којим јесам и остајем

Ваш
свагда предани брат
А. Карађорђевић
Кнез Србски

12. Нојемврија 1857.
у Београду.

При дну:
Његовој Светлости
Књазу Црногорском и Брдском Данилу I.

III.

Књаз Данило Милошу Обреновићу

28. III. 1859.

Светли Књаже!

Кад се божијем промислу свидило повратити Вас у отечество своје после двадесетогодишњег растанка са Србијом и посадити Вас на онај престол, који сте Ви основали, подигли и утврдили и кад је тамошњи народ србски у никад незаборављеној скупштини својој п. г. одређење божије у дјело привео, са свију страна слани су поздрави и честитања Вашој Свјетлости, а уједно и честитања народу србском. Мени је и свима Црногорцима срце од радости играло, слушајући шта се у Србији догађа, јер смо у повратку Ваше Свјетлости опазили прст божији, који ће показивати сваком Србину правац, којим ће се к цијељи поћи морати, али околности не допуштише, да и ја глас мој са гласом тамошњи Срба сједиеним и радост моју са њиовом радости слијем. Ако и поздни, али искрени поздрав, свагда има цијене. Нека изволи, дакле, Ваша Свјетлост примити овај поздрав, који Вам шаљем за знак искрене љубави моје, са жељом, да још дуго поживите на славу Србије и понос цијелога Србства.

IV

Војвода Иво Радоњић и сенатор Петар Вукотић Алекси Симићу, мин. иностр. дјела.

19./31.-VIII. 1853.

Ваше Превосходитељство премилостиви Гдне!

Кроз последње ратовање између Црногораца и Турака, и као што ласно може Ваше Пр. себе представити во обште је Црна Гора страдала и сва почти разорена тако, да се без чијега подпомагања доста година изускује доклен биједни овај народ у првобитност своју ступи. К тому је црногорски народ овогодишњи плод земни, у кому је цијелу своју надежду полагао, због ријетко бивше суше сасвим ужасно издао.

У овој двострукој и обштој несрећи отликују се кроме другог народа цијеле двије пограничне нахије: Пјешивацка и Бјелопавлицка, које састављају преко 10 хиљада душа и немогући даље обстати ријешило се около 500 цјелокупни фамилија преселити се у Шумадију упутивши се на котроман србску границу.

Но да би ови невољни народ успјео у својој очајаној намјери и да не би какову сопротивност од стране србске владе предусрели, за нуждно почитујемо ми двоица обратити се пријатељским начином к Вашему Прев. молећи Вас да доставите ово Његовој Свјетлости Г. Књазу Александру и да му највруће препоручите посао овај, и нас што скорије изволите обзнанити, када би народ овај кренуо, којим најпречим путем и који би им се предјел земље опредијелило за њиову постојбину?

У надежди, да ћемо што скорије добити од Вас повољни одзив с највећим почитанијем и уважењем чест имамо назвати се

Вашега Превосходитељства
покорњејше слуге
Војвода и Сенатор Иво Радонић
Сенатор Петар Вукотић

Цетиње 19|31 авг. 1853.

При дну:
Г. Алекси Симићу
попечитељу иностраних дјела
у Београд.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Овдје се штампа пет докумената из првих година владе кназа Данила. Први је распис капетанима, како би се стало на пут лупештинама, којих је, без сумње, било тада доста. Ради оваквих драконских казна, какве обећава овај распис, природно је што је лупештине преко ноћи нестало. На тој висини остала је Црна Гора до данас и, без сумње, од свих наших крајева најмање је преступа крађе у Црној Гори.

У другом распису одређене су таксе свештеницима за њихове приватне функције. Не види се, на чије је тражење донесена ова такса, али је вјероватно, да је прије на тражење свештеника него ли парохијана.

Трећи докуменат је прокламација за рат из марта 1854. Она рјечито говори, што је онда значило поћи у рат с далеко надмоћнијим Турцима. Значило је: поћи, а не доћи.

Четврти и пети прилог су заклетва сенатора и заклетва капетана и перјаника.

Д. В.

I.

На све капетане од Црне Горе.

Да објавиш тај час твојој капетанији, да од данас когођ ухвати лупежа у својој муки, да га слободно убити може, за кога нигда поговора бити неће, и свакојему оному, који би убио лупежа сверху своје муке, даће Свијетли Књаз награде талијера двадесет.

Број 293.

Цетиње 1. Октомврија 1853 года.

II

На Цетиње 3. јануара 1854 года.

Ми Свијетли I-ви Књаз Данил Петровић Његош дајемо наредбу капетанима и старјешинама у сваку нахију и буди кога села. А то како је била наредба у вријеме I-га Свјатога Петра Владике за поради свјашчениках, који су се находили и који се данас находе, да имаду сваку дужност у својој инорији по закону христјанскому испољњавати.

А по овој тарифи Свјатога Петра да се има поповима за њиову услугу предавати:

1-во Свака кућа да предаје попу сваке године 30 литара жита простога;

2-го За домаћина, или домаћицу да се за погреб предају талијера 2;

3-ће За дијете које умре 1 ф. за погреб;

4-то За 7 летурђија буди кому се одговара, да попу преда 7 проскура;

5-то За масла попу 6 х и објед;

6-то На крстно име проскуре двије;

7-мо На водице свака кућа 1 х;

8-мо За вјенчање 20 х и објед;

9-то За крштење ко може сами објед, а у нужди ништа.

Број 103.

III

Од нас Данила Петровића Његоша књаза Црногорскога и Брцкога капетану (.... на све капетане) поздрав.

Желећи ја да се и ми Црногорци сад ил икад покажемо као Грци и као други народи онако храбро и јуначки и као што су се наши стари ђедови и прађедови вазда витешки показивали и нама дичну слободу доранили, којом се ми данас пред свијетом поносимо, за то хоћу сад да знам за оне војнике, који су се пријед пописали, могу ли се у њих поуздати и наређујем вама капетанима, да сваки окупи своје племе и да се сваки војник својевољно покаже и да рече који ће ходити и који жели са мном војеваги против Турчина, заклетог непријатеља вјере и закона нашега, а ти капетане да имаш такога војника одма записати који својевољно креће и мени на Цетиње писма справити. Али свакоме најприје кажи, који не мисли са мном дијелити смрт или живот, да га ја великијем Богом кумим, нека остане код своје куће; а који мисли кренути нека добро зна да заборави и жену и ђецу и све што има на ови свијет, јер који на то зажали, тај мене за потребу није, него кога срце служи и поштење на образ носи нека се каже капетану, да га упише.

И опет вам по други пут говорим, мој јуначки народе и љубезна моја браћо, који не мисли код мене и са мном умријети, нека слободно остане код куће, јербо ја добро знам, да је бољи они један, који од своје воље крене и јуначки прегне, него ли педесет, који од мога страха крећу. За то ја позивљем свакојега онога храброга момка, који јуначко, а не женско срце носи и који не жали за крст часни и за православну вјеру и за дично отечество крв своју пролити онђе, ђе се слава и образ дијели.

Зар нијесмо ми, моја драга браћо, синови онијех старијех витезова црногорскијех, који су по три везира турске на један пут на нос побијали; који су француске војске тукли и царске градове на јуриш отимали? Дакле, ако нијесмо изроди и да не покоримо славу наших стари јунака сложимо се и у име боже ударимо.

И тако знадите и да сте здраво.

Број 106.

Цетиње 6/18 марта 1854.

IV.

Заклетва Сенатора.

Заклињемо се нашему Свијетломе Књазу Данилу I. Петровићу Његошу, Богом живијем, пресветом матером Богородицом и светијем Петром, да ћемо Њему и отечеству бити вјерни и покорни на сваком мјесту, на сваки час, у дневи и у ноћи, у злу и у добру; да ћемо се тврдо држати његови закона и послушни (бити?) његовим наредбам; да ћемо право по нашој души, без икаквога мита и хајтера судити свакоме Црногорцу, како богату тако и сиромаху, да ћемо душом и тијелом настојати о свему ономе, што се тиче свијетлога Књаза и отечества, користи, чести, слоге и љубави. — Тако нам овога частнога крста и светога јеванђелија, и тако нам сваке наше срећe и напредка. Амин.

V.

Заклетва капетана и перјаника.

Заклињемо се нашему Свијетломе књазу Данилу I. Петровићу Његошу, Богом живијем, пресветом Богородицом и светим Петром, да ћемо бити Њему и отечеству вјерни, покорни и послушни на свакому мјесту, на сваки час, у дневи и у ноћи, у злу и у добру; да ћемо се вјерно држати Његовог Закона и на сваку заповиједђ Његову срцем и душом устајати и извршивати све оно, што нам буде од Њега наређено против којега му драго Црногорца, који не би Његов закон испуњавао и који би нарушавао брацку слогу, мир и послушаније; и да за нашега Свијетлога Књаза и отечество у потреби нећемо штеђети ни саму крв нашу пролити. Тако нам овога частнога крста и светога јеванђелија и тако нам сваке наше среће и напредка. Амин.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Словенска оријентација у философирању Г. Милоша Ђурића.

Поводом најновијег му дјела *Пред словенским видицима.* Прилози философији словенске културе. Издање Свесловенске књижарнице, Београд, 1928. год. цијена динара 15.

Што је наука изграђивала све сигурније методе изучавања и што је тиме све више проширивала границе своје области, све више се јављала тежња да се научни начин сазнања озакони као једино сазнање. Међутим један правац најновије философије иде за тим да утврди, да научно сазнање није никако једини начин сазнања. Има великих области којима чисто рационалне методе излазе сувише недовољне. У те области, прије свега, иде свијет живота. Онај философски правац који узима да је разум једини пут до сазнања добио је има *рационализма,* а онај који узима да осим рационалног сазнања има и других инструмената сазнања добио је име *ирационализма* или *интуитивизма.* Ирационализам дошао је до закључка да се интегрални живот не може исцрпити старим категоријама рационалистичке философије. Интелекат може да обдјелава материју, свијет растављених, чврстих, пространих ствари, али за појимање свијета, живота, времена, преображавања, интелекат није довољан. Оно основно у свијету интелекта то су појмови који нијесу ништа друго него схематичке мреже, које ми бацимо на лелујаво и таласаво биће да га подвргнемо циљевима нашега дјелања. У том правцу, појмови добивају карактер инструмената, средстава, али они не представљају „истину“, они не добијају односно не докучују пунину живота, они занемарују интимну природу живота и ствари. Ту има да се ангажује цијело *ја* човјеково у свој својој слободи, у свему свом обиму и пуној конструктивној снази, да створи интегралну визију живота. У нашој савременој југословенској философији развила су се, у главном, три правца. Први, најстарији, заступа Г. Бранислав Петронијевић са својом школом. То је становиште *емпириорационализма* као синтезе емпиризма и рационализма. Други правац заступа Г. Драгиша Ђурић. То је становиште *емпиризма* и *позитивизма* који у основи носи натурфилософско обиљежје. Трећи правац заступају на хрватској страни Г. Г. Алберт Базала и Владимир Дворниковић, а на српској најмлађи философски радници, међу којима се највише истичу Г. Г.

Првош Сланкаменац, Милош Ђурић и Душан Недељковић. То је становиште *ирационализма.* И док Г. Душан Недељковић проводи то гледиште у теорији сазнања, Г. Првош Сланкаменац у педагогији, Г. Милош Ђурић га проводи у својим радовима који се односе на философију културе. Само док прва двојица стоје потпуно на земљишту западњачке нијансе ирационализма, дотле у стваралаштву Г. Ђурића долази словенско преживљавање и везивање тога правца са словенским онтологизмом, како су га изразили највећи представници руске мисли: Соловјев, Достојевски, Лоскиј, и други.

Такав, с јако подвученом словенском нотом, Г. Ђурић излази у свом најновијем, горе напоменутом, раду. Ту су изашле скупљене три, раније у *Српском Књижевном Гласнику* и у *Народној Одбрани* публиковане, студије, и то: 1.) *Дух руске философије,* 2.) *Космички дух у нашем пјесништву,* и 3.) *Културна мисија Словена.* Послије рада о рационализму у савременој Немачкој философији[1]) којим је претурио тешки стадијум савладавања големог обиља западњачких филозофема, Г. Ђурић се јавља с развијеном философском индивидуалношћу и с великом мјером истинске стваралачке оригиналности. У првој студији, Г. Ђурић приказује основне особине руске философске мисли. Ма да је та мисао још у развијању и израђивању и још није нашла свој суверени принцип, као француска свој принцип јасног и разговетног мишљења, немачка принцип чисте спекулације, и енглеска принцип чудне искуствености, корисности и прагматичности, она је, ипак, развила неке особине по којима се битно разликује од западњачке мисли. Док је основна особина западњачке мисли свевлашће рационализма, руска мисао је *антирационалистична* што не значи и антинаучна. Оно што лежи у основи словенског тумачења живота и ствари то је схватање да се живот не може освојити апстрактивним разумом и његовом формално-логичком гимнастиком, јер, поред свега освајања, увек остаје нешто што носи ирационалан карактер, нешто што је на свој начин као $\sqrt{2}$.

У области отпора према диктатури западњачкога онтологизма који се обележава, у метдичком погледу, синтезом гносологије и логике са онтологијом. Полазећи од примарног доживљаја, који живот свијести непосредно везује са самим бићем у свој његовој пунини и свој његовој стваралачкој моћи, руска мисао премошћује јаз између сазнања и бића и отклања све оне једностављености на којима се заснива индивидуалистички емпиризам, докантовски рационализам, и кантовски критицизам. И док Запад иде од приоритета мишљења, чисте когитативне свијести, *од мишљења до бића,* словенски Исток иде од приоритета бића и живота, *од бића до мишљења.* У другој студији, Г. Ђурић на примјерима из Народне Поезије, Његоша, И. Мажуранића, Ђ. Јакшића и В. Петровића утврђује српску нијансу словенског онтологизма, по коме процес појимања бића излази као процес реалног остваривања бића. Оно што сачињава тај Онтологизам словенски то је осјећање да цјелина иде прије дијелова, као што

[1]) Милош Ђурић: „Рационализам у савременој немачкој философији", излагање и критика. Издавачка књижарница Геце Кона Београд, 1928. год.

цјелина сонате иде прије појединих тактова; то није стремљење ка небу, него учествовање са небом, то није хитање ка Богу, него теургија, сарадња са Богом, живљење и јунаковање у Богу, то је космосовање, то је боговање. У трећој студији Г. Ђурић налази културну мисију Словена у изграђивању хармоније пуног човјека, у остваривању *свечовјека.* Словени се налазе пред судбоносним уласком у историју. Живећи у средини између великих датих, готових, довршених реализација људскога духа, између западњачке и источне реализације, које су у најзначајнијим својим тековинама једна другој супротне, Словени има да донесу нешто што је плод премости Истока и Запада, да изнесу свечовјека. Исток и Запад представљају један лијево а други десно крило Екуменске Културе и тим крилима хита човјечанство испуњењу свога удеса. У словенској свијести развија се тијело те птице, и кад Словени замахну тим крилима и стигну до пуног развитка, што зависи од мјере њихове историјске одговорности, од дубине њихова проживљавања и дужине погледа у прошлост и и будућност, они ће тим крилима да полете у небо *пуног човјештва.*

Оно основно што вије кроз најновије дјело Г. Ђурића то је жеђ за непосредном стварношћу, жеђ која се не задовољава александријским сурогатима савременог западњачког философирања, него тражи интензивно стваралаштво из осјећања пунине живота. Одбацујући мртву дијалектику и студену климатику интелекта, Г. Ђурић, ношен нагонском чежњом за гностичким освојењем иматеријалног, отвара нове видике, озарене зором словенског импулса у разумијевању живота и у потоњем философском освајању свијета. Излазећи из моћних традиција словенске визије живота и тражећи ослонац на непосредно стваралачке снаге космичкога живота, он храбро, несловенском времену у пркос, поставља тематику словенске философије и у српску философију уноси мисао свечовјека, мисао пуне и цијеле, нерастурене и нераздробљене, човјекове личности. И та мисао доноси обећање плоднијег стваралаштва него ли јачови философски рационализам, којим се руководила досадања наша философија.

М. Перочевић.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

Задужење сељака.

Разним званичним извештајима, конференцијама привредних корпорација, мишљењима многих признатих економиста, а нарочито општим стањем на привредном тржишту, — утврђена је чињеница, да се свеукупни економски живот земље налази у кризи. На рђаве послове и кризу жале се и сељаци, и трговци, и занатлије, и индустријалци и сви уопште друштвени редови.

Апплицирајући и на овај случај закон по којем без узрока нема ни последице — а који важи како за социјалне, тако и за економске

феномене — неминовно се намеће питање: где је узрок и са чиме се објашњава овако општа криза, која је захватила све привредне гране. У почетку, мишљења су била различита, али, кад је криза дошла до јачег изражаја и постала акутнијом, свакоме је пукло пред очима, да се у кризи налази наша пољска привреда, која је јако репрекутирала на се манифестације привредног живота нашег. Наступила је укоченост и стагнација у пословима; економска снага народна из дана у дан пропадала је; пролетеризовани су широки слојеви народни; отпочела је ера стечајева, опште несигурности и ликвидирања — све ово у толикој мери, да се данас одиста налазимо у веома тешкој ситуацији.

Оваква стварност, истински је забринула све искрене пријатеље народне. Званични и незванични кругови одмах су почели многобројним конференцијама, на којим је дискутовано о задужењу и раздужењу сељака. Те стручњачке конференције одржате су: код Министарства Пољопривреде, па Министарства Трговине, Народне Банке, Трговачке Коморе, Удружења Банака, Новинарског Удружења и т. д. и т. д. Истовремено у Народној Скупштини поднели су пројекте о раздужењу сељака народни посланици: Настас Петровић, Д-р Милош Тупањанин и Коста Тимотијевић. Поред овога, Н. Петровић и М. Тупањанин одржали су низ добро успелих сељачких зборова, на којима су говорили о задужењу села и износили принципе својих пројеката законских о његовом раздужењу. Ма да је у овим зборовима било помало и демагошког харангирања сељачких маса, ипак се могао осетити спонтан и једнодушан вапај нашег села, које грца у дуговима, беди и немаштини. Такође су и преставници разних партијско-политичких концепција издали прогласе на народ и изложили своја гледишта на ово фактички крупно питање. И, најзад, поред многобројних расправа и чланака о сељачким дуговима објављених по часописима и новинама, последних дана појавила се опширна књига нашег одличног економисте проф. Д-р В. Бајкића, под насловом: „Сељачки Кредити (Факта-Мисли-Критика)".

Изузев ових конференција, деловања у народ штампом и зборовима, и стручњачких надмудривања, још до сада ништа конкретно није урађено по овом питању, које неодложно тражи своје решење. Свако је, после овога, мислио да ће Влада један пут озбиљно приступити решењу његовом; међутим, она је била и неспособна за то и окупирана много важнијим пословима: растурање демонстрација, закључивањем рђавих конвенција, двадесетјунским злочином, решавањем о ампутацији, прогањањем комуниста, решавањем владиних криза и сл.

*

Интересантно је питање: од када постоји и како је дошло до кризе наше пољске радиности. Она постоји има већ неколике године, али меродавне није било могуће уверити у то, изузев данас — у дванаести час. Одмах иза Европског Рата, за неколике године, стање наших пољопривредника било је врло добро, јер је пољска радиност била сасвим рентабилна. Исцрпљеност и економска поремећеност

које је за собом оставио рат; одсуство америчких цереалија на европском тржишту; изолованост Русије социјалном револуцијом и немогућност њена да се са својим големим аграрним продуктима појави на европском тржишту; веома незнатна производња житарица у већини европских држава — све су то разлози којима се објашњава скок цена аграрних производа. Тражња је, дакле, била врло велика а понуда мала. И ово се време, с правом, може назвати златним добом наших пољопривредника. Прилив новца био је велики. Релација између цена аграрних продуката и фабричких артикала била је у корист ових првих. Али, на жалост, читав тај силни новац сељак је безумно и нерационално трошио, не употребљавајући га на унапређење свог примитивног и ратом упропашћеног газдинства.

Међутим, оваква констелација на европском тржишту ускоро би измењена. Прилике у Русији се нормализираше те се и она појави са својим огромним количинама аграрних производа; европске државе развише и повећаше производњу житарица; америчко жито поче се јављати на европском тржишту — чега би резултат: растење понуде и развијање конкуренције. И тако, код појачане понуде — сасвим логично закону понуде и тражње — цене житу почеше падати и потискивати са тржишта произведено под неповољнијим условима. Ове цене падоше до самих, а на многим местима и испод трошкова производње наших произвођача. Наше жито, произведено под неповољнијим условима, а уз то и квалитативно слабије, претрпело је потпун пораз на европском тржишту. Не могавши издржати конкуренцију, оно се почиње повлачити, да би се пласирало на нашем, домаћем тржишту. Чињеница, да је наше тржиште неспособно да апсорбује сву количину домаћег жита, изазва појаву јаче понуде. Истовремено, на нашем тржишту, јавља се и аргентинско жито, и квалитативно боље и са много нижим трошковима продукције од нашег. Ово је изазвало такав пад цена аграрним продуктима, да се пољска радиност није више рентирала. (Цена се равна према трошковима продукције артикала у питању; за њено одређивање меродаван је произвођач који производи под најповољнијим и најмањим трошковима производње; она никада не може панути испод ових трошкова.) И сада настају црни дани за наше пољопривреднике — дани осиромашавања и задуживања.

Биланс огромне већине сељака пасиван је. За изравнање овог пасивног салда, они су се задуживали где су пре могли. Сада су, поред осталог, дошли и камати на позајмљени новац. Каматна стопа код приватних новчаних завода била је врло висока, а нарочито код тако никаквог рентабилитета и искључиво консуптивних кредита. Баш у вези ових случајева, на конференцији преставника банака, одржаној прошле године у Н. Банци, донесена је резолуција, из које се види, који су узроци те постоји осетна диференција између каматних стопа које банке плаћају, и оних, које оне наплаћују од дужника својих. Ти су узроци: 1.) што су превелике јавне дажбине; 2.) што су због опште скупоће врло велики режијски трошкови; 3.) што је ризик банака велики услед неповољног стања народне

привреде и 4) што судске и административне власти не свршавају брзо трговачке предмете. Отклонити ове узроке, значило би решити питање о каматној стопи. Најзад, и које-како, сељак ипак подноси задуживања код банака, али, задуживања код варошких и сеоских зеленаша, — то је оно што га упропасти и оглода до голе душе. Зеленаша је одувек било, али у оваквој форми и оволиком броју, није сигурно никада као данас. Давањем новца под зеленашки интерес, данас се баве: и свештеник, и учитељ, и чиновник, и свако ко год има новаца. Живети од туђег рада и богатити се на лак начин, — то је идеал данашњице. Менталитет данашњег човека јест чисто шпекулантско-шверцерски, ако се тако може рећи. Предратни ментални склоп потпуно је измењен, а моралне конвенције друштвене нису ни из делека оно што су некада биле. Готово би се могло рећи, да је изгубљен сваки критеријум за моралне вредности.

Тако, пасивност сваког сеоског газдинства и стално задуживање сељака уз доста високе каматне стопе код банака и уз басносновно високе код варошких и сеоцких зеленаша, учинили су те је сеоска сиротиња раширила границе свога царства у недоглед, а њих неколико, и иначе богатих, постали још богатијим. А меродавни нису посветили дужну пажњу овом питању и повели рачуна, да се сељаку створи могућност задуживања јевтиним кредитима код Народ. Банке, Пош. Штедионице, па готово и Државне Хипотекарне Банке, јер, услед велике процедуре и формализма, она им је скоро неприступачна. Колико су они показали разумевања за потребе нашег села и сељака, најбоље сведочи предлог буџета Министарства Пољопривреде за 1929/30 год., који је по неколико пута био враћан од Министра Финансија да се редуцира. Овај поступак изазвао је Удружење Агронома те је противу тако рђаво схваћених потреба наших пољопривредника и у опште пољопривредне производње, одржало конференцију и донешеном резолуцијом осудило текав рад. Укупни издаци за рад на унапређену пољопривреде, према овом предлогу, износу свега 1% (и словом: један од сто) од државног буџета, ма да ова грана служи као главни извор државних прихода, јер сама подноси и 50% па и преко тога. Све, али баш све. земље, и ближе и даље, више се старају о пољопривредној производњи него наша, која је по својој структури аграрна земља par exsellanse, а њен гро су, јер чине 80%, сељаци, земљорадници.

*

Презадуженост у нашој држави не постоји као општа појава, него као делимична, у извесним крајевима негде у већој а негде у мањој мери. Међу тим крајевима Црна Гора, у том погледу, долази сигурно на прво место.

Задужење народа у Ц. Гори код приватних новчаних завода, Државне Хипотекарне Банке и Н. Банке износи укупно око 170 мил. Половина овог задужења костатована је меницом. Тако је меница данас најпопуларнији кредитни папир у Ц. Гори, ма да је у доратно време била готово непозната, страна.

На ово задужење народа у Ц. Гори плаћа се просечан интерес — каматна стопа — 15% што износи на 25 милиона. Уз то, на ову суму треба додати и 5—7%, минимално, на име амортизације, тако да годишња издавања народа за регулисавење дугова износи око 35 милиона динара. Овде је потребно нарочито нагласити, да од ових дуговања већи део отпада на вароши, него на село. Зато је бескорисно вршити поређење колико дуговања отпада на појединог становника. Према нашем мишљењу, с главе на главу, у цетињском срезу, подгоричком и данилоградском може доћи од 1.500 до 2000 дин. задужења. То би важило и за барски срез. Међутим, за никшићски срез, колашински и андријеиачки једва ако би дошло од 300 до 500 динара понаособ. Али, без претеривања, може се рећи, да Ц. Гора, сразмерно својој величини и економској моћи, дугује више од иједне наше покрајине.

Ова сума задужења сигурно би се попела до 250 милиона дин. кад би имали могућности утврдити дуговања народа код завода ван Ц. Горе и безбројних варошких и сеоских зеленаша.

Према нашем схватању, оволико задужење, бар теоријски, не преставља опасан појав; али оно, што је најтрагичније и најфаталније јест то, што је ово задужење непродуктивно и неекономско. У 1924. г., према билансима новчаних завода за ту годину, и према извештају Г. Филијале Државне Хипотекарне Банке и извештају Филијале Народне Банке, види се, да народ у Црној Гори, у тој години, дугује око 40 милиона динара. Међутим, ово задужење данас износи, ко што се видело, четири пута толико. Може се рећи, да је један мали део овог задужења пласиран у грађевине, и то је све. Других радова, у економском смислу, апсолутно није било. Интересантно је питање, како би стање данас у Ц. Гори било да нису ове наше две најјаче банке отвориле своје филијале у Ц. Гори...

Једини приходи Ц. Горе су од извоза: стоке, дрвета, коже, вуне липова цвета и других сировина, а расходи на увозне артикле: жито и све могуће фабрикате. Па кад се узму у обзир плате, пенсије пошиљке уштеђевина од печалбара из света и сл., преспектива ипак није ружичаста. И неће бити све дотле, док се народу у Ц. Гори не даде могућност рада и зараде и не отворе јавни радови. Јер све ове приходе народ мора употребљавати на одржање егзистенције, а за регулисање дугова мора се задуживати.

Станко Даниловић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Група сарајевских књижевника. [1])

Непосредно испред 1914. у Босни и Херцеговини је живот био набујао и претио поплавом и рушењем свега онога што је окупаторска власт била створила, подизала и градила на својим Потемкиновим путовима. Снага народног живота се више није купила дискретно у верским покретима муслимана и православних. Омладина ових двеју покрајина је ударала на традиције овакве борбе и енергично иступала са наглашавањем идеала ослобођења и интегралног јединства Срба и Хрвата. Тако је било на дан Принциповог атентата.

Рат је бацио на искушење сву омладину, којој су ломаче подизане свуда докле је цесарско краљевски пожар могао да допре. Изгледало је да ће овај пожар прогутати све што је био народни замах створио у одбрани од непријатељске инвазије. Тамнице и логори заробљенички су били одвојили од народа све борце, који су били у првим редовима. Читав одбор Просветин је бачен пред ц. к. суд, суђен и стрпан на брзу руку било у тамницу, било у Арад. То исто бива са свим угледнијим јавним радницима. И тако је добар део народа у овим покрајинама био на белом хлебу. Било је и таквих који су поверовали да је ту крај.

Година 1919. показује ипак колико је био тежак посао уништења нашега народа. Из отворених тамница и заробљеничких логора долазе старији и млађи борци да се брзо окрепе, али са новим полетом и одушевљењем, на опустела огњишта, да их подижу и да Босну и Херцеговину без „инле“ уведу у коло народне заједнице. Тражи се практичан смисао паролама народнога јединства у Радени, коју омладинци оснивају са идеалним жељама, али кратким дахом. Тада и иза тога времена покрећу се листови, покрећу и часописи. Омладинци узимају свуда виднога учешћа, уколико и сами нису покретачи. Али, као и у другим покрајинама, тако бива и у Босни и Херцеговини кад је у питању размер силе покретача и тежина њиховог потхвата. Нигде се не допире ни до пола пута. Партијски живот потискује постепено друге тежње и сви потхвати, уколико нису потпомогнути партијски, тешко се држе и брзо нестају. Упорни омладинци навикнути на борбене методе постају апатични уколико их струја социалних незадовољника није захватила и одвукла у непомирљиве бунције.

Један од представника предратне атентаторске омладине, Боривоје Јевтић, покреће у два маха часопис, али накратко. Има и других покушаја, чији је дах слабији, а лице блеђе.

Мада у варошима ових двеју покрајина има талената, који се свуда јављају у нашим најбољим часописима, у самим варошима где они живе није обележен ниједан њихов конструктивнији успех. Пропадања потхвата књижевних уносила су неповерење према свим

[1]) Поводом издања збирке приповедака *Са страна замагљених.* Сарајево 1928.

књижевним перспективама ових двеју покрајина, па је изгледало да ће све наде ове врсте бити поплављене апатијом. Покренути часопис и одржати га постаје проблемом којим се још интересују непоправими. Гојко Круљ и Јован Кршић покрећу ипак часопис „Преглед“ и бију мушки бој. Али им је тешко окупити младе књижевне таленте и ако сам часопис, нарочито у последње време, показује све чистији књижевни смер, што долази као попуштање онима, који су се према часопису држали равнодушно и по страни.

Покретање „Средине“ у Тузли је од епизодног значаја. Њен је опстанак био зависан од добре воље двојице тројице љубитеља књижевности, који су били расположени да новцем и трудом замене што им средина није давала. Покушаји других вароши нису постигли ни овакав домет, па њихова књижевна настојања нису доживела никакве стварне резултате.

Па опет уза све тешке прилике, које су после рата настале, не може се рећи да у Босни и Херцеговини не постоји извесна атмосфера у којој се осећа потреба конструктивнијих књижевних акција.

Многи покушаји, ма да пропали, утврђују ипак постојање такве атмосфере. То најбоље осећају њени књижевни таленти. Њихова је реч постала вредношћу у нашој заједничкој књижевности и вреди као извор лепих перспектива. Наше су средине још примитивне. Оне су још уске и процес друштвеног стапања и нивелисања може само да подигне културни значај њених књижевних творевина. Исто тако као што је то био случај са срединама које су дале Б. Станковића, Сремца, Кочића, наше мале средине траже своје таленте, кроз чију ће реч моћи да се изразе и то тим пре, што се оне данас налазе на удару новог живота, који тежи основном мењању њихове економске структуре.

Иво Андрић, Б. Јевтић, Х. Хумо, И. Самоковлија, М. Марковић и други млади, млађи и најмлађи књижевници Босне и Херцеговине имају очи за ово доба. Успех њиховог књижевног деловања од ослобођења није покрајинског значаја, а мотиви које они уносе у нашу заједничку књижевност представљају особиту вредност и за историка и за естету.

Било је јасно да ове две покрајине имају снажне књижевне таленте са индивидуалним вредностима у себи, али је изгледало да ти таленти немају у себи много социално конструктивног. Инад и дерт нигде тако лако не долазе до израза као овамо. Колико је то карактеристично за наше примитивне прилике не треба наглашавати. Сировост послератних књижевних талената је међутим била више карактеристична за њихову буквалну младост, па се је потреба заједничког иступања и удруживања даномице наметала као најстварнија потреба и неминовни „модус вивенди“, без којега примитивност средине сама собом представља немогућност за сваку усамљену књижевну акцију. Самостална књижевна издања, и поред тога што су била у ограниченом броју примерака растурана, нису успевала, а издавачи су ретко кад могли платити штампарију, да о каквом добитку и не говоримо. За ових десет година су тако сва приватна

издања најснажнијих талената ових покрајина доживела материјални неуспех, а то је довело свакога од њих до сазнања да наше заостале средине не могу материално да издрже књижевне творевине ни оних талената чија је вредност већ стално и дефинитивно обележена, а да на творевине оних оних који долазе и не мислимо. Овакво стање је најзад отворило очи онима који су од њега највише трпели, па је природно, да су они и дошли до идеје оснивања једне групе књижевника, која ће помагати појединачне потхвате од вредности кроз своја издања, која ће се финансирати из групина фонда. И ето тако је постала група сарајевских књижевника „Силвије Крањчевић", као прва књижевна организација после рата са стварним делотворним амбицијама свих њених чланова. Способност њена и значај њене акције ће се моћи проценити после извесног времена, када се буде вршио преглед онога што она буде створила. Први корак групе је сигуран захваљујући Главном Одбору „Просвете", чијом помоћи она издаје збирку приповедака, лепо опремљену у самој Просветној Штампарији. Овом помоћи „Просвета" показује правилно разумевање улоге коју ова књижевна група може да одигра у Босни и Херцеговини, а сама помоћ је за групу имала не само ванредан материјални, него и високи морални значај у доба опште скепсе према свим књижевним потхватима. Оваква помоћ је омогућила групи да књигу опреми укусно и богато, а да је у прилично великом броју примерака, за ниску цену, пружи читаоцима. Практичне користи ове помоћи су непроцењиве, ако се имају у виду пропадања потхвата, који су долазили од издавача чији се углед не може упоређивати са „Просветиним".

Идејни партикуларизам и несоциални индивидуализам су много ометали опстојање једне књижевне групе у овим покрајинама. Требао је сваки појединац да стиче и стече искуство у доживљеном неуспеху усамљеног потхвата или публикације, па да се увери у очигледну ефемерност сваког успеха, који одовуда долази, па да се не само помири с идејом стварања овакве групе, него да с тим постане и њен темпераментни заговарач.

„Са страна замагљених", наслов збирке приповедака коју Група Сарајевских књижевника издаје, треба да симболичним значењем упути читаочеву машту у заједничку старину, са којом приповедачи ових двеју покрајина имају стваралачко интиман додир.

У своме предговору овој збирци г. Јован Кршић илуструје сигурном и тачном анализом главне моменте у којима су осветљене изобичине стваралачких вредности приповедачке Босне, не упуштајући се у посебне анализе. Чланак тако својом органском целином пружа добар преглед приповетке ових двеју покрајина у њеном континуитету уметничком.

Нас међутим интересује ова збирка као нов документ приповедачког стварања Књижевне Групе чији су циљеви одређени. Ова збирка представља први њен корак и то сигуран.

Сигуран, кад се не мисли само на њене продајне перспективе. То ћемо оставити срећи и доброј организацији њених растурача.

Имена приповедача, која у збирци налазимо нису, већином, непозната. Невесињски пише добре приповетке још давно пре рата. Иво Андрић, Бора Јефтић, Х. Хумо и други сарађују у свим нашим бољим часописима. Књига, према томе, не открива читаоцима новине у самим приповеткама које су добрим делом раније објављене у нашим часописима. Она је много занимљивија као израз заједничке афирмације Групина живота у нашој књижевности у опште.

Није само комерциална база једина заједничка веза издавача ове збирке, јер нису у изгледу само материалне перспективе Групе код овог њеног првог успелог корака. И ако њени чланови не носе униформу једне заједничке књижевне теорије, они свесно упућују свој рад мање више логиком живота једне кошнице. Подстичући, а не одређујући правац, Група није школа са својим шефом, ученицима и епигонима. На око искључиво материалистичка основа ове заједнице има пред собом неограничене видике слободног индивидуалног уметничког стварања. Тиме се и сам живот Групин поставља на солидну идејну основу, а уметничко изражавање сарајевске средине постаје конкретно.

Ето тако посматрајући ову манифестацију Групина живота ми ипак откривамо у самој овој збирци приповедака извесну заједницу породичног наслеђа босанских приповедача. Ту се ипак види израз нечега специфично босанског, наравно „у најбољем и највишем смислу" како добро примећује г. Кршић.

Нама изгледа, сем тога, да је код добре већине ових приповедача заједничка одлика топло осећање родне груде кроз мистичку везу ствари и људи.

Историја једног моста, једног севдалије, једног субаше и други слични мотиви привлаче и стално драже уметничку стваралачку осетљивост босанских приповедача, који упиру очи у вековна кршења ових покрајина, мислећи једнако на људе, као и на ствари које су за њихов живот тесно везане. Та мистична заједница људи и ствари, коју осећамо читајући ове приповетке, чини ову заједницу идејном целином и историјског и уметничког значаја.

Код већине ових приповедача се осећа нешто заједничко, интимно везано за проблем ствари, који се у самим стварима решава не мање него у људима.

Иво Андрић својим класично мирним наративом потсећа на мудрост искусних очију, упртих у мучну прошлост ових двеју покрајина. Он, као и други приповедачи ове Групе, живи сав на родној груди. Он тражи и налази дубљи смисао и садржину примитивног стања ствари и људи. Његова приповетка „Мост на Жепи" је симболичан израз, „мисли залутале и ухваћене у кршу и дивљини". И нигде се због тога не осећа више додир ствари и душе. И то можда баш због те дивљине брда на којима ови људи живе.

Срђа Ђокић је млађи приповедач. У његовој приповетци „Мраз на мракодолу" се осећа више ритам који треба да открије лирику

нагласка, него миран наратив приповедача, што иде на штету и чисте лирике и зрелог приповедања, јер се његова приповетка налази на средини између ова два књижевна стварања. Па ипак његови радови упућују више на лирику, него на психолошку творевину приповедачке конструкције. У колико су ово, оне су више књишки конструисане. Ми верујемо више у његове лирске диспозиције, него у наративне. За сада бар тако.

Боривоје Јевтић је јаких књижевних амбиција, он је увек на осматрачници. Гледа у даљину ставом и изразом интелектуалног радозналца расно етичких диспозиција. Књижевни procédé његовога стварања има конструктивно рационалну логику покрета без губљења додира са расним, што његовим радовима даје снагу, одређујући валовитом линијом овога додира значај његовом таленту. Приповетка „Шуме“ је ухваћена на томе таласању, којим се Јевтићев таленат и покреће и успављује. Јевтић има амбиција да увек буде на литерарном ћувику.

Х. Кикић је најмлађи члан Групе. Поред Хамзе Хума добили смо у Кикићу још један таленат, који интимно осећа и познаје душу муслиманског сељака, чија расност не само да се није изгубила, него се она напротив снажно осећа у изразу успеле приповетке „Омерднћи“. Судећи по њој Кикић ће нам дати добру слику муслиманског планинског живота, осећену кроз колективну душу босанског села.

Јакша Кушан има фино осећање босанског пејзажа на коме живи читава једна словенско ориентална прошлост, чији се трагови полако бришу носећи собом оне, који је не могу прегорети. Он у својој приповетци „Ветар“, коју је објавио у „Записима“ под именом „Рамо Субаша“ слика ову мистично љубавну везу словенске природе са старим поретком ствари, чије рушење главно лице ове приповетке не види и неће да види.

Ове односе сам писац дискретно преживљује и осећа, те своја психолошка пројецирања изводи логиком лирскога преживљавања, те тиме својој приповетци даје романтичарску основу, чиме предиспозиције свога талента одређује.

Марко Марковић је типове свога родног краја пронео кроз бели свет, преживљујући њихове невоље и осећајући их. Отуда његова љубав према згњеченим невољницима малих средина, чија примитивна доброта не може да се снађе у компликованој мрежи материјалистичког времена наших дана. Ова његова љубав чини да он својим јунацима прилази без доктрина, више са искуством свога осјећаја и темперамента. Зато су шаре на социјалној основи његове приповетке обојене топлим бојама преживеног живота и писца и јунака ове приповетке.

Невесињски је написао своју приповетку „Ђавоље царство“ у којој ће читаоци наићи на одлике приповедача на које је још покојни Скерлић био скренуо пажњу. Жив фалклор речен богатим и сочним језиком одређује и данас снагу овога приповедача, чија вредност у доба враћања народним изворима може само да порасте.

Јован Палавестра је по занимању новинар. Његове приповетке, интелигентно изграђене, писане су чистим и сликовитим језиком Херцеговине, па се лако и са задовољством читају.

Исак Самоковлија уноси са снагом солидне вредности у нашу књижевност типове затворене и непознате жидовске средине, чинећи тиме једну занимљиву новину. Његове нас претензије упућују на један шири рад, чији се резултати због његових успелих наступа могу с правом да ишчекују радознало.

Милан Ђурчић пише у књижевном ставу тражећи занимљиве мотиве својих богатих доживљавања. Сатирично хумористичан став одлучује у његовим радовима, међу које и ова његова приповетка спада.

Хамза Хумо је песник еротик са социално-приповедачким претензијама. У својим приповеткама бележи он мотиве из муслиманског живота.

У својој приповетци „Севдалијина љубав“, којом је ушао у ову збирку нашле су и једна и друга одлика његовог књижевног талента свој синтетичан израз.

Верка Шкурла — Илијић са даром уочавања детаља изграђује целину приповетке хладно и с планом. Она нам даје занимљиву реалистичну приповетку, социалне садржине.

У првом делу овога чланка смо указали на потребу и повод стварања ове Групе. Рекли смо да ће живот показати колика и каква ће њена активност бити. Са овим својим првим издањем њен значај добија у самом свом почетку несумњив и одређен карактер. Радећи у разним правцима на одржању и подизању књиге Група ће несумњиво развијати и свој морални престиж, што ће несумњиво имати особити значај и за књижевне ствараоце Групе, а и за љубитеље добре књиге. Не мислимо тиме на какав Групин монопол издавања добрих књига. Ми рачунамо у перспективи на Групин уметнички престиж, мислећи на методе којима се одавно искусне културне средине служе код растурања књиге. Верујемо да је престала потреба бацања кривице на апатију средине, којој овакве Групе требају да буду жаришта учмалих енергија. У колико то Група Сарајевских Књижевника не буде постигла нећемо кривити саму сарајевску средину. Почетак њеног рада је добар. „Записи“ ће са задовољством објективно пратити сваки њен корак. Будућност има реч.

Мих. Делибашић.

БЕЛЕШКЕ.

Цетињско Позоришно Друштво изабрало је нову управу и обновило се са два нова члана, који су глумци по професији. С пуно права може се очекивати преокрет на боље. Ми у тај бољитак радо верујемо и радујемо му се толико, да га бележимо унапред, пре него је трупа отпочела сезону. Из тих разлога бележимо и известне нове интенције у оквиру самог друштва. Пре свега режија је предата у руке лицу, које је глумац по професији, док су до сада режију имали поједини истакнутији дилетанти. Та је промена прижељкавана и до сада, а сада кад се је остварила треба је одржати на сваки начин. Променом правила уведена је посебна просветна секција, која у споразуму с редитељем утврђује репертоар, а при томе има и известан шири просветни програм (предавања, књижевне вечери и сл.). За почетак сезоне спрема се Сремчева „Зона", а убрзо ће се јавности саопштити и репертоар бар за један месец унапред. Представе ће бити датумски фиксиране, а неће се као до сада остављати случају и „приликама". Одржавање проба постављено је на здраву и озбиљну основу. Друштво ће поред представа припремати и лакше вечери за разоноду, књижевне вечери и сл.

Друштво има свој биоскоп. Мислило се у почетку да ће биоскоп бити од користи за само позориште и да ће му служити као средство. Очекивања се нису остварила. Сад је уведена посебна секција за биоскоп, која ће имати или да оправда опстанак биоскопа или да га уклони.

Обнова друштва скопчана је са сталним и неизбежним трошковима. Два новоангажована глумца морају имати загарантоване плате, које су, ма колико биле скромне, за само друштво знатан терет. Да би друштво одговорило тим материјалним жртвама потребан му је нерезервисан, апсолутан одзив наше публике.

Уредништво неће пропустити ниједну важнију појаву у животу друштва да је критички и објективно не пропрати, јер му, сасвим разумљиво, позоришни живот наше области лежи на срцу.

W.

Гајрет 1903—1928. (Споменица. Издао Главни Одбор *Гајрета;* уредио Хамза Хумо. Сарајево 1928. Стр. 133 + 56, 4°. Цена 50 дин.)

Поводом двадесетпетогодишњице рада Гајрет је издао споменицу која поред прегледа друштвеног рада за тих двадесетпет година садржи кратко и популарно изложену историју босанско-херцеговачких муслимана од преласка у мухамеданство до најновијих дана. Из тог историског прегледа јасно се види да је национална свест наших муслимана у Босни и Херцеговини увек, и у најтежим данима, тињала да се с времена на време разбукти у народни покрет. По прилозима у књизи, ма да су мање или више писани за прости народ, може се пратити културни живот наших саплеменика муслиманске вере.

О *Гајретовом* раду „Записи" ће у једном од идућих бројева донети подужи напис.

В. Л.

Џон Голсворди (прев. Л. Видаковић): *Тамни цвет.* Забавник Срп. Књиж. Задруге XIX 8° стр. I—XXX и 1243. Београд 1928.

Код нас је у опште мало преведена и још увијек мало се преводи енглеска књижевност. Према томе сваки овакав прилог добитак је за нашу књижевност, а нарочито око ти прилози излазе у едицијама задруге, која вазда добро пази на избор. Голсворди је одличан писац приповиједака, романа и драма. Превођен на све европске језике. Поред неких ситнијих његових ствари, ево дочекасмо и један од његових понајбољих романа. Голсворди је реалиста, лица његових романа су из аристократских енглеских редова. Лица романа описана су до најмањих ситница, „он — каже у предговору Г. Видаковоћ — воли да запази и с великом љубављу запише многе карактеристичне појединости, које на први поглед дају утисак фотографске верности, али су у истини само један рафиниран начин уметничког сенчења". „Тамни цвет" је нарочито интересантан роман, он, као иначе романи, нема једну фабулу, већ је састављен од три доживљаја главнога јунака, који су за себе једна цјелина, а главни им је предмет љубав и страст. — Пред преводом је исцрпан предговор Г. Видаковића о писцу и његовом начину писања и о њаговим дјелима. Као у опште Задругина издања, препоручујемо и овај Голсвордијев роман, у коме ће наши интелигентни читаоци наћи доиста много уживања.

Д. В.

Uve Jens Kruse: *Вештина живети,* пут ка успеху у садашњим приликама. Превео с немачког Јосиф Слаби. Издање књижарнице Рајковића и Ђуковића, Београд, 1928; цена 15 динара.

Крузеова књига представља леп приручник за самоваспитање и даје низ врло корисних упута како човек на лак и изводљив начин може да потчини својој вољи све своје снаге, да постане господарем својих расположења, да подеси свој однос према друштву и заједници, да се ослободи рђавих навика, очврсне и прекали своју вољу и владу над собом — речју да се „научи живети" и тако нађе у животу место које му припада. Крузе излаже ствари лако и сваком приступачно и своје савете базира увек на психолошким искуствима. Тај

низ савета о духовном тренингу држан је готово у американском смислу — скроз за практичне циљеве. Тако је овде практичан, просечан човек, који зна шта хоће и шта може, претпостављен т. з. „идеалном“ којих данашњица и иначе мало броји. Отуда је у књизи и подвучено да је реч о „путу ка успеху у садашњим приликама.“

Р. М.

D-r Stjepan Zimmermann, prof. universiteta: *Psihologia za srednja učilišta.* (Drugo izdanje, Zagreb, 1928. Str. 255,8⁰. Cena? Izdanje Jugoslovenske štampe d. d. Zagreb.)

Ово је друго, сасвим прерађено и допуњено издање г. Цимермановог уџбеника за психологију. Обимно градиво изложено је на прегледан и јасан начин, лепим и чистим језиком, па ма да је књига намењена у првом реду ученицима средњих школа, имаће, и треба да има, читалаца и изван школе.

Z.

ЧИТУЉА.

Фран Владимир Мажуранић. — Протекло је мало више од године дана да су „Записи“ имали то задовољство да у својој првој свесци за јули 1927 објаве три занимљиве причице Франа Мажуранића из његове касније објављене збирке „Од зоре до мрака“. То задовољство било је у толико веће што је појава тих причица у „Записима“ означавала поновно враћање нашој књижевности њихова писца после његовог готово четрдесетогодишњег ћутања. И бол који данас осећамо смрћу Франа Мажуранића после његовог недавног јављања и својима и свима нама, тежи је и дубљи, јер га изгубљена нађосмо и брзо опет изгубисмо.

Син Матије, писца „Погледа у Босну“, а синовац Ивана, песника „Смрти Смаил-аге Ченгића“, Фран Мажуранић родио се 26 марта 1859 у Новом Винодолском. Из богате и познате породице, Фран је изабрао војнички позив за своје занимање у животу и постао улански официр у аустриској војсци. Али због својих несакривених словенских осећаја и мржње према Аустрији, нарочито после појаве његовог „Лишћа“, Мажуранић је као официр био онемогућен, напустио је службу и звање и винуо се у бели свет. Да ли је било и других разлога да Мажуранић напусти свој дом, рођаке и пријатеље и закопа себе жива скоро за четрдесет година, данас је тешко рећи.

Било како било, тек Мажуранић, због збирке причица „Лишће“ већ познат и запажен и у књижевности, четрдесет година лута по

свету, сам самцат и без игде икога свога, чак и без икакве везе са својима у домовини. Обилази западну Европу и далеке источне земље, тако да се почиње веровати да је он већ давно мртав и за своје и за књижевност. Међутим, изненада, кад су 1913 Црногорци освојили Скадар, он се јавља једном честитком, да се опет изгуби све до краја овог рата, када се 1919 јавља рођацима у Бечу и нашем посланику у Берлину. Каква случајност: да је жив јавио се преко Црногораца, да се враћа нашој књизи најавио је опет преко часописа који излази на Цетињу. У овом луталачком и напаћеном животу, издржавајући се искључиво од свог књижевног рада на туђим језицима, Мажуранић је доживео много тешких часова и горких искушења, о чему он тако дирљиво прича у својој књизи „Од зоре до мрака“. „Многи трн ме огребе, — каже он — многа змија ме уједе, о многе клисуре разбијале се лађе моје! Али сам се нагледао свијета, па — када умрем можете рећи: „Оде сит живота са овога свијета“... Умро је, у жељи да једанпут још види своју ослобођену и проширену домовину, у Берлину 21 августа 1928 године.

Још врло млад, тек у двадесет осмој години живота, Фран Мажуранић је издао 1887 у карактеристичном жанру Тургењевљевих песама у прози збирку песничких скица „Лишће“, коју је читалачка публика необично радо примила, а књижевна критика пронашла за најбољу у својој врсти кад нас. Десет година касније, 1898, наставио је Мажуранић са објављивањем својих причица у загребачком „Виенцу“ под насловом „Ново Лишће“, па је заћутао све до појаве његове најновије збирке „Од зоре до мрака“, коју је Матица Хрватска објавила 1927, а сам писац допунио у издању „Виенца“ 1928. За тако дуго времена Мажуранић се само није јављао у нашој књижевности, али је писао на туђем језику под измишљеним именима, јер је од тога рада и живео. На нашем језику писати „нисам никада посве престао, само што ништа више тискао нисам. Главни је узрок, што ми цио рад два пута пропаде“..., а и „намјеравао сам написати штогод веће“..., каже сам Мажуранић. Последња његова књига „Од зоре до мрака“, која је награђена као најбоља хрватска књига у 1927 години, по спољашњем свом изгледу слична је „Лишћу“: то је збирка краћих поетских слика на уметнички начин испричаних једним душевним старачким тоном, с дубоким и тужним рефлексијама човека који је много видео и још више проживео.

Смрћу Франа Мажуранића нестало је једне чудне и занимљиве личности, а наша књижевност је изгубила једног доброг и симпатичног писца баш онда када је изгледало да ће јој се потпуно и заувек посветити.

И. З.

ДОБИЛИ СМО НА ПРИКАЗ:

Проф. А. Шеремет: *Богдан Поповић* (Литерарна студија) Бања Лука, 1928 год. Стр. 97, 8°. Цена 10 дин.

Симо Шобајић: *Црногарци.* Београд, 1928. Ст. 136, 8°. Цена ? —.

Милица Костић: *Капи сунца и суза* (Песме) Издање С. Б. Цвијановића, Београд 1928. Ст. 46, 4°. Цена 20 дин.

Раде Драинац: *Бандит или песник* (Песме) Издање С. Б. Цвијановића, Беград 1928 год. Цена 20 дин.

Густав Крклец: *Узлет у небо* (Песме) Издање С. Б. Цвијановића, Београд, 1928. Цена 25 дин.

Д-р Ст. Жупић: *Слепи Лучоноша Силвије Ст. Крањчевић.* Библиотека Лепих Наука бр. 1, Београд 1928 год. (Комисиона накнада С. Б. Цвијановића) Ст. 32, 12°, цена дин. ?

Богдан Поповић: *Антологија новије српске лирике* (Шесто издање) Издао С. Б. Цвијановић, Београд 1928, Ст. 217, 8°. Цена 30 дин.

Dr Giuseppe de Bajca: *La questione montenegrina* (Studija) Budapest, 1928. St, 50. 8°. —

И. Б. Марковић: *Споменица генерала Мих. Ковачавића.* Подгорица 1928. Ст. 31, 8° Цена ?

Најновији каталог српских књига за 1928/29 књижаре С. Б. Цвијановић, Беград, 1928. (На захтев бесплатно).

Ново! Ново!

КАТАЛОГ СРПСКИХ КЊИГА У 1928/29. ГОД. ШАЉЕМО БЕСПЛАТНО НА ЗАХТЕВ.

ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ

ВЛАДИКЕ ЦРНОГОРСКОГА

ПЕТРА ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША

ДЕВЕТО ИЗДАЊЕ С КОМЕНТАРОМ

МИЛАНА РЕШЕТАРА

Цена 25·— Дин.

Издање Књижарнице

С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА У БЕОГРАДУ

1928.

КАТАЛОГ СРПСКИХ КЊИГА У 1928/29. ГОД. ШАЉЕМО БЕСПЛАТНО НА ЗАХТЕВ.

Ново! Ново!

У администрацији *Записа* могу се добити комплети *Ловћенског Одјека* по цену од 120·— динара.

Моле се г. г. претплатници да нам дужну претплату НЕИЗОСТАВНО пошаљу.

Г. Г. повереници треба да нам преостале свеске ОДМАХ поврате. Истодобно нека пошаљу обрачун и новац.

Свaку промену адресе треба одмах једном картом јавити администрацији, као и евентуелно неуредно примање часописа.

Администрација „Записа“.

383

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ.)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:
ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:
ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

Књига III. Свеска 5 ЦЕТИЊЕ Новембар, 1928. Год. II.

САДРЖАЈ.

„ЗАПИСИ" излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа", Цетиње.

388

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига III, свеска 5. — Новембар 1928.

УЛОГА КЊАЗА НИКОЛЕ ОД ПОЧЕТКА НЕВЕСИЊСКЕ ПУШКЕ ДО СТУПАЊА СЛУЖБЕНЕ ЦРНЕ ГОРЕ У РАТ.

Почетком маја 1874 год. постављен је за валију босанско-херцеговачког мушир Ибрахим Дервиш-паша. Дотадашњи валија Мехмед Акиф-паша постављен је за предсједника државног вијећа у Стамболу. Још раније Ибрахим Дервиш-паша одликовао се у ратовима против Ц. Горе. Био је њен крвни непријатељ. Чим је силни Дервиш сио на вилајетску столицу, повјерљиви турски делегат Кечет поднио му је слиједећи реферат: „Прије доласка мога насљедника у служби, поднио сам му пошљедњу преписку његова претходника Мустафе Асим-паше и Мехмед Акиф-паше с књазом Николом. У тој преписци радило се о закључку конвенције, која је рјешавање свих пограничних спорова упућивала једном мјешовитом ad hoc повјеренству у Никшић и Билећу на безодвлачан поступак. Дервиш-паша са презиром посмјехнуо се мом саопштењу, па онда рече: „Ја имам сасвим друга средства да свршим са Карадаг-ђаурима." Ја му не рекох ни ријечи више, него склопих списе и однесох у архиву".[1])

Године 1874 пребјегну у Ц. Гору истакнутији људи из народа, и то из кадилука невесињског, билећског, столачког и гатачког. За све то Дервиш-паша ни да прстом мрдне, и тек кад је књаз Никола преко грофа Игњатијева Високој Порти ствар представио, и кад је затражио слободан повратак бјегунцима, онда је босански валија одговорио везиру да се то бјегство има приписати искључиво роварењу руских и црногорских агената. Истодобно Порта је доставила слиједеће валији: „Порта је у намјери да избјегне сваки сукоб са Ц. Гором и да се сељацима, који се кући вратише, зајамчи потпуна амнестија и свака законска одбрана у будућности".[2])

У прољеће 1875 год. Фрања Јосиф посјетио је Далмацију. По султановој наредби Ибрахим Дервиш-паша са војничком свитом отишао је у Дубровник да Њ. В. тамо поздрави. Као султанов изасланик валија је примљен са свима почастима које му припадају.

[1]) „Из пошљедњих дана турског господства у Босни" од Кечета.
[2]) Ibid.

„При повратку из Дубровника сав је био сретан на дочеку царевом. Пролазећи кроз Херцеговину, уз пут се свуда хвалио са својим јунаштвом, говорећи отворено да ће Карадаг-ђаури његову јаку десницу, ако је алахова воља, ускоро осјетити. И са таквим се хвалисањем вратио у Сарајево".[1])

Ускоро иза овога пута Ибрахим Дервиш-паше, из Стамбола стигли су у Сарајево Константин ефендија и бригадир Хусејин-паша, да као турски делегати код црногорске комисије за разграничење наставе још 1869 год. прекинути рад. Дервиш-паша као заклети непријатељ Ц. Горе радио је да одврати делегате од даљег пута, и да комисија за разграничење не настави прекинути рад. Истог дана послали су турски делегати извјештај великом везиру Есад-паши о тешкоћама које им ствара Ибрахим Дервиш-паша као непомирљиви непријатељ Црне Горе.

Да би се устанак у Невесињу угушио, покренут сјечом Турака на Ћетној Пољани у Бишини и код Херцегова Врела, и сам је Ибрахим Дервиш-паша ишао у Херцеговину. Али, на лицу мјеста, ништа није могао да постигне. Чувши књаз Никола за долазак силног Дервиша међу Херцеговце, побојао се за угушење устанка, те да би га одржао у снази одобрио је командиру чевском Пеку Павловићу да оде међу усташе. Тако исто одобрио је да из сваког црногорског баталиона ускочи међу усташе херцеговачке по неколико момака, тако-званих јајоша. Истовремено у првој половини мјесеца августа 1875 год. Књаз је послао на Грахово свога таста војводу Петра Вукотића, да одатле, потајно, у име његово управља устанком у Херцеговини.

И силни Ибрахим Дервиш-паша не могући угушити устанак, од Велике Порте буде смијењен, а на његово мјесто именује се Мехмед Хамди-паша за везира босанско-херцеговачког. Али ни новопостављени валија Мехмед Хамди-паша није био боље среће од свога претходника у угушивању устанка. Покренут устанак у Невесињу ширио се све даље. Његово ширење негдје је ишло брзо, а негдје споро, да је требало и силу употребити да се народ дигне на оружје. Оклијевање на устанак нарочито се испољило у једном дијелу гатачког кадилука и у нахијама зубачкој, крушевачкој и суторинској. Ове нахије, насељене искључиво православним елементом, устезале су се да се прикључе Невесињцима, јер им је устанак изгледао и сувише смион. Иза пораза Ц. Горе 1863 год. ове наведене нахије са нахијама пивском и бањском добиле су велике привилегије од Високе Порте, какве је ријетко који народ тада уживао. Сите и задовољне нијесу хтјеле да се дижу на оружје против султана. Како је тешко ишло са дизањем устанка у тим крајевима, јасно доказује писмо командира чевског Пека Павловића упућено 1 септембра 1875 год. војводи Петру Вукотићу на Грахову, које гласи: „Ја сам радио све што сам боље могао, али међу Крушевчанима и Зупцима не може се без силе ништа учинити.

Чуо сам да ћете ми послати триста момака. Кад дођу ти соколови, надам се, да ћу моћи ове потурице у ред довести.

[1]) Ibid.

Спасо Асановић видио и чуо је све што је и како је. Препоручио сам, да Вам све исприча. Вуле Спаић није за никакво главарство јер сије раздор. Тривко Вукаловић, Томо Томашевић искрено су прегнули и чине све што је могуће.

У Шуми Површи и Бобанима још се није предао нико, осим четири-пет познатих несретника. Како ми пошаљете помоћ, радићу да „промутим" до Попова и Габеле.

Наумио сам попалити многа села по Шуми и Површи, зато да им не би дошла воља да се предаду. Јавите ми, да ли то одобравате, јер се не могу ријешити, да то радим".[1])

За везирства Мехмед Хамди-паше биле су три главне битке између усташа и црногорских јајоша с једне стране, и Турака са друге, и то: удар на Касабу невесињску, бој на Глувој Смокви и бој на Муратовици. Турска војска, у главном, долазила је морем, и на суво се искрцавала у Клек. Да би командир Пеко то искрцавање спријечио, пође са војском у том правцу. На Глувој Смокви 18 јануара 1876 године судари се са Турцима. Војска турска буде сузбијена у тврђавицу Дријен, а један дио Турака побјегне у варош Требиње. У овој битци погине војвода бањски Максим Баћевић. Истом војводи био је 23 јануара спровод у Дубровнику и на челу спровода, у гала униформи, био је конзул руски Јонин. Овај је спровод претворен у народну манифестацију за устанак и слободу Босне и Херцеговине. Али пред навалом појачаних турских трупа Пеко се морао повући. Везир босанско-херцеговачки Мехмед Хамди-паша није клонуо духом, но је поново спремио нов напад на усташе. Издао је убрзо наређење Шефкет-паши да с војском прође кроз Пиву и снабдије са тајином и муницијом Никшић. Шефкет-паша поведе око 8.000 регуларне војске да изврши дато наређење. На Муратовици га дочекају усташи и јајоши и тако потуку, да је морао са остатком војске да бјежи натраг у Гацко. Три ове битке: удар на невесињску Касабу, бој на Глувој Смокви и битка на Муратовици, одјекнуле су широм Европе, а нарочито у Русији код панслависта у корист усташа. Сад је Високој Порти било јасно да се не може лако устанак угушити. Због турског пораза на Муратовици смијењен је с положаја валије Мехмед Хамди-паша, а на његово мјесто постављен је Реуф-паша, син витешког мушира Черкез Абди-паше.

У то доба у турском царству било је врло тешко, како прилике политичке, тако и стање економско. Турске благајне биле су тако рећи празне, а угушење устанка тражило је много пара. Али устанак је било тешко угушити. Четничко герилско ратовање, незгодно географско земљиште, а да Турци потраже усташе чак у Бањанима и даље до црногорске границе, бојали су се интервенције Ц. Горе и преко ње ширег политичког заплета, што је тада радо Турска избјегавала. Јака зима са кишама, вјетром и сњежним наметима, без икаквих заклона за војску, без добрих путева, недовољно војске ненавикнуте на климу и невјеште за војне операције по Херцеговини,

[1]) Споменица о Херцеговачком устанку, страна 127.

тешко снабдијевање са храном како оперативне војске тако исто и појединих утврђења и вароши.

Ето такво је стање било у децембру 1875 и почетком 1876 год. код Турака.

Стање усташа било је такође тешко. Све српско становништво од Суторине до Метковића пребјегло је у Дубровник и Слано, а становништво из невесињског, гатачког, билећског и љубињског кадилука и један дио Сточана склонио се у Бањане, Грахово и Ц. Гору.

Херцеговци који су нашли склоништа на територији аустриској, њихове породице, као помоћ од аустриске владе добијале су дневно по 10 новчића. Народ је тај спавао по магацинима, стрејама и под отвореним небом. Херцеговци пребјегли на територију црногорску и у погранична херцеговачка племена, било их је око 100.000 душа, нашли су заклона по кућама, појатама, пећинама, а они са великим малом склонили су се по планинама. Домаћи Црногорци као што су дијелили са овим избјеглицама херцеговачким огртач и простирач, тако су исто са њима дијелили и посљедњи залогај хљеба. Доцније, кад је почела стизати помоћ из Русије, давала се редовно народу. Најтеже је било за овај народ издржати кад су се међу њих појавиле разне заразне болести. Без доктора, без његе, без хигијенских станова и икаквих удобности, смјештен у гомилама у Крњој Јели и другим мјестима, овај је народ издржао надчовјечанске напоре. У овим критичним моментима, кад је на хиљаду гробова остало по долинама црногорско-херцеговачких планина, томе је народу указао велику помоћ Рус Атанасије Васиљев. Али здрава и национално сирова природа херцеговачког сељака све је ове муке подносила, надајући се ослобођењу од Турака и присаједињењу слободној Ц. Гори.

Док је овако стање било међу нејачи и збјеговима херцеговачких избјеглица, усташ херцеговачки добро се држао. Са пушком у руци, насаломљивог духа, а у друштву, прекаљеног у ратовима, свога брата Црногорца, прескакао је као вук из планине у планину, са друма на друм, из кланца у кланац, из бусије у бусију, тукао Турке, отимао им комору и држао у опсади турске тврђаве и вароши. И док се херцеговачки сељак на свој начин борио широм Херцеговине за слободу свога огњишта, било је изрода који су се склонили у Рисан и друга мјеста, тамо трговали и богатили се.

Сви истакнутији прваци херцеговачки били су за Ц. Гору. У томе су изузетак чинили Мићо Љубибратић, Алекса Јакшић, архимандрит Дучић, војвода Жарко Љешевић и др. Љубибратић највише се тада налазио у Дубровнику у друштву Монтеверде, Грујића, Руса Божидара Веселовског и нераздвојне пријатељице Холанђанке Јохане Паулус. Марта мјесеца 1876 год. Љубибратић је са Холанђанком и још неколика друга ухваћен у Имотском, спроведен и интерниран од аустриских власти у Линцу. Ови горе наведени противници књаза Николе имали су утицаја и на многе остале главаре херцеговачке. То се најбоље види из писма војводе Петра Вукотића од 7 јануара 1876 год. упућеног командиру Пеку Павловићу и осталим главарима херцеговачким, а које гласи: „Примили смо ваше писмо и разумјели како су Турци отишли за таин и врнули се у Требиње. Како неће Турци проћи, кад ви неки главари остављате војску, а мотате се по Дубровнику? То је жалосно чути мене и свакоме ко мисли добро јадноме народу херцеговачкоме, али гледајте посад, оно што је могуће учинити, те не упуштите. А ако устраје међу вама више нес гоге као што је било до сад, неће се никако више заборавит' но вам чинити што ће бит' за срећу Херцеговине. И прије сам ви говорио: није шала 100.000 сто хиљада душа херцеговачкије да изгубе с неколика човјека, који раде своје славамобије. Али ви дајем Божју вјеру, ако би шта навлаштито учинио, даће својим животом платити. И пошто ви дође ово писмо, икакав главар ако би отишао у Дубровник, али на друго мјесто, што га не бисте послали за прешу ил' договор свезаћете га и послати у Грахово.

И тако знадите и да сте здраво“.[1])

Све је ово добро било познато књазу Николи. И ако је био млад, имао је већ велико политичко искуство из претходних ратова са Турском. Године 1862 заратио је са Турском, и у тој борби остала је Ц. Гора потпуно сама, и да није било, у корист њену, интервенције великих сила, била би прегажена. Сви ови важни догађаји, књазу су били пред очима, а још уз то знао је из поузданих врела да службена Србија неће рат а исто тако ни службена Русија, изузев панслависта. У случају рата са Турцима, књаз се није могао на кога другог ослонити већ на ове двије братске државе. Зато је желио да избјегне рат, ако је икако могуће, чије се ратне посљедице нијесу могле сагледати. Како је књаз зависио економски од Русије и био њој одан свом душом, он је водио русофилску политику и био под политичким утицајем руског амбасадора у Цариграду грофа Игњатијева и конзула у Дубровнику Јонина. Зато је био политички циљ књажев овај: оснажити Ц. Гору политички и економски, повећати је бројно и територијално, и тако сачекати боља времена, па се онда тек ухватити у коштац са још моћним турским царством. Под оваквим политичким идејама, а по савјету руских службених представника, књаз је био спреман да ступи у тајне преговоре са Турцима. Да би службене турске кругове у Стамболу умирио и припремио за успјешне преговоре, и да би им у исто доба показао да су кључеви од херцеговачког устанка у његовим рукама, књаз је наредио неколика пута војводи Петру, а овај командиру Пеку, да не нападају Турке, но да их оставе на миру при њиховом пролазу кроз кланац Дугу. Благодарећи таквим књажевим наредбама, новопостављени командант Реуф паша могао је са војском мирно, без напада, проћи у Горанско и снабдјети храном и муницијом тврђаве у децембру 1875 год. Снабдјевање, на миран начин, Никшића, Горанска и других тврђавица храном одјекнуло је врло ружно међу Херцеговцима, дало је много материјала свима онима који су радили против књаза и Ц. Горе. Најбоље то оцртава писмо књажево упућено 13 децембра 1875 год. војводи Петру Вукотићу на Грахово, а које гласи: „Ти знаш лијепо, да сам ти ја

[1]) Споменица о херцеговачком устанку 1875 год., стр. 134.

река' да војска наша не чека Рауф-пашу на Равно, а и да нијесам тако наредио, она се ћаше свакако разврћи од глади, као што су се Бањани макли прије но си им поручио, ма непријатељи твоји то су сасвим другчије толковали свијету и то на ови начин: да си ти примио од Рауф-паше неколико новаца тек да он мирно уљеже у Горанско".[1])

Чим се Реуф-паша повратио са Горанска у Мостар, био је разријешен од Високе Порте од дужности, а на његово мјесто именован је за команданта војске у Херцеговини мушир Ахмед Муктар-паша, незаконити син султана Абдул-Азиса. У исто вријеме Херцеговина је одвојена од босанског вилајета и образована као засебна административно — вилајетска цјелина, са постављеним првим валијом Али-пашом. Постављење Ахмед Муктар-паше за команданта војске у Херцеговини, познатог и храброг војника, значило је да се устанак пошто-пото угуши силом. Али постављањем за гувернера цивилног, мирољубивог Али-паше значило је да је Висока Порта жељна да се устанак угуши помоћу преговора са књазом Ц. Горе. Валија херцеговачки Али-паша јасно је и објективно гледао и расуђивао о стварима, онакве какве су. Било му је очивидно, док је 1861 године само један дио Херцеговине устао на оружје и придружио се Црногорцима против Турске, сад се дигла готово сва Херцеговина, а уз њу бањалучки и бихаћски округ. Тако исто дигла су се на оружје понека мјеста у Санџаку. Чињенице ове биле су јаке, да о њима размисли валија Али-паша, и да буде присталица помирљиве политике, вјерујући да измирење са књазом црногорским, под цијену концесија територијалних, значи и угушење устанка у Херцеговини. Кад се угуши устанак у Херцеговини, он је пао у другим мјестима Босне. Зато валија Али-паша, по савјету Високе Порте, пошаље 30 јануара 1876 год. на Цетиње књазу своју повјерљиву личност доктора Кечета, који је и раније вршио турске дипломатске мисије у Ц. Гори, кад га је шиљао Екрем Омер-паша. На састанку књажевом са турским делегатом Кечетом, књаз је саопштио слиједеће услове за угушење устанка у Херцеговини:

1. да Висока Порта призна суверенитет књажев, али без обнародовања, односно свечаног фермана;

2. да му се уступи мала лука у Спичу, да књаз приликом свога путовања у иностранство не би морао да ступа на аустриско земљиште;

3. да се Ц. Гори дозволи пловидба на цијелој Бојани под црногорском заставом;

4. да му се уступи један дио десне обале Мораче, више Подгорице т. ј. Мало и Велико Брдо, а можда још и тврђавица Спуж;

5. не захтијева да му се Никшић уступи, премда тај крај стаје Турску више пара и крви него што вриједи, али би султану био врло захвалан ако би му одобрио одговарајућу оштету нараслих трошкова за издржавање сиромашних херцеговачких бјегунаца. Ако би скромни захтјеви уважени били, књаз би зајамчио да ће се сви херцеговачки бјегунци за осам дана вратити својим кућама, наравно

[1]) Споменица о херцеговачком устанку, стр. 130.

у претпоставци да ће се објавити потпуна амнестија, а реформе које су пред цијелом Европом обећане у дјело привести".[1])

Дакле, оваке је услове књаза Црне Горе донио са собом доктор Кечет валији херцеговачком Али паши, који их је спровео са повољним мишљењем Високој Порти. Још раније Висока Порта била је расположена да учини извјесне територијалне концесије Књазу, али не онолико колико је књаз тражио доцније преко доктора Кечета. Колико је Висока Порта била вољна уступити земљишта Црној Гори, најбоље се може закључити из писма књаза Николе, кад пише о Константин ефендији, турском делегату црногорске комисије за разграничавање. То је писмо писано 13 децембра 1875 год., а упућено је војводи Петру Вукотићу на Грахово, и гласи: — Коста ефендија пошао је у Цариград, гледао се с Јонином[2]), кумио га е, да га научи што ће и да ме склони, да ово умирим и питао га бих ли се на то склонио, кад би Турска признала независност Црне Горе и кад би ми се дала граница Морачом и да нам се даде Спич. Он му је одговорио, да е то мало"[3]).

Услове књаза Николе помагао је у Стамболу гроф Игњатијев код министра иностраних дјела Рашид паше. Али посланик аустроугарски гроф Зичи кварио је свим силама да се услови књажеви приме, јер Аустрија није жељела да се Црва Гора оснажи. Поред интрига на Високој Порти грофа Зичија, и младотурска странка са њеним шефом Митад-пашом била је против услова књажевих. Под оваквим околностима Рашид-паша бојао се да га не оптуже његови противници султану као слабог патриоту, ако пристане на услове књаза Црне Горе за угушење устанка у Херцеговини. Да би се извукао из тешке ситуације Рашид паша, чувена нота грофа Андрашија, предана Високој Порти 2 фебруара 1876 год. дошла је њему као поручена.

Одбијајући предлоге књажеве, Висока Порта отишла је тако далеко, да је у свом одговору обишла Црну Гору и понудила преко валије херцеговачког Али-паше барону Родићу, гувернеру Далмације, посредовање између раје и Турске за угушење устанка.

Барон Родић, помогнут од стране књаза Николе, састао се са неким херцеговачким првацима на Суторини да преговара о миру. Аустро-угарска дипломација, исто као и руска, у погледу рата била је подијељена у два табора, и то на странку помирљиву која је радила да се постигне мир између Турске и усташа, и на странку ратну која је тежила да се рат продужи, не би ли из тоге извукли какву корист за своју земљу. Помирљива странка аустро-угарске дипломације приликом суторинског састанка, да би успјела у измирењу усташа са Турцима, да би неке прваке одвојила од Црне Горе и поцијепала их између себе, просула је новац и почела их куповати преко својих људи Вука Врчевића и капетана Лазаревића. Том су се

[1]) „Из пошљедњих дана тур. господства у Босни" од Кечета.
[2]) Руски консул у Дубровнику.
[3]) Споменица о херцеговачком устанку 1875., стр. 131.

приликом продали Аустрији ови прваци: Томо Томашевић, архимандрит Милентије Перовић и Јевто Бјелобрк.

Састанак на Суторини није имао резултата. Кључеви од устанка нијесу били у рукама Аустрије, већ Црне Горе. Књаз Никола имао је душе и животе херцеговачког народа, а никако гроф Андраши или барон Родић. Дипломација турска то није знала, зато је и рат толико скупо платила.

У априлу мјесецу 1876 год. маса фанатизованог мусломанског свијета код Бејаз Куле у Солуну убила је француског и њемачког консула. Усљед овог догађаја дошао је за великог везира шеф младотурске странке Митад-паша, а за министра војног ратоборни Хусејин Авни-паша, а Рушид-паша остао је и даље као министар иностраних дјела.

Године 1876, 30. маја, насилно је макнут са пријестола султан Абдул Азис, а постављен за султана Абдул Хамид II. Значајна промјена на турском пријестолу обиљежавала је да ратна странка све више осваја у Стамболу. Нагле промјене у турској пријестоници убрзо су имале свога дјејства и на ратишту херцеговачком. Муктар-паша пошто је са војском прошао кланац Дугу, снабдио Никшић са храном, вратио се натраг у Мостар и оптужио Црну Гору Високсој Порти, да међу усташима херцеговачким има око 7000 Црногораца под оружјем. Одмах иза тога 25 јуна 1876 године одржан је у Мостару ратни савјет под предсједништвом Муктаревим о спремању ратног плана против Црне Горе. Под оваквим политичким приликама и под неописаним одушевљењем народа у Србији и Црној Гори за рат, службене су владе попустиле, и након закључења уговора, неискреног са обадвије стране, Црна је Гора објавила рат Турској 1 јула 1876 године.

Данило Тунгуз—Перовић, професор.

РЕД ПРИ ЖЕНИДБИ И УДАЈИ У НАШЕМ НАРОДУ.

У првој књизи Мојсијевој прича се како је Лаван имао две кћери: старију Лију и млађу Рахиљу и како је Јакову омилела Рахиља те је рекао Лавану: „Служићу те седам година за Рахиљу, млађу кћер твоју“. И одслужи Јаков за Рахиљу седам година, и учинише му се као неколико дана, јер је љубљаше. Тада Лаван сазва све људе из онога места и учини гозбу, а у вече узе Лију кћер своју и уведе је Јакову, и он леже с њом. „А кад би у јутру, гле, оно бјеше Лија; те рече Јаков Лавану: Шта си ми то учинио? Не служим ли за Рахиљу код тебе? Зашто си ме преварио? — А Лаван му рече: Не бива у нашем мјесту да се уда млађа пре старије“.[1]) И код многих других народа млађа кћи или син, или и син и кћи не могу

[1]) Прва Књига Мојсијева, глава 29, стих 16—26.

ступити у брак пре старијих, или се бар сматра да такав брак није извршен по обичају. Г. Е. Вестермарк, писац класичног дела о историји људског брака, о томе је навео пуно примера код многих народа и из старине и из данашњег времена[1].)

Исто тако ствар стоји и у нашем народу. По податцима које је покупио В. Богишић у свима нашим крајевима женидба и удаја браће и сестара бива по реду којим су се рађали.[2]) Исто је тако и по податцима које су други забележили. У Црној Гори „ако у кући има више дјевојака држало би се за велику увреду просити млађу док се старија није удала“.[3]) У Рисну „неће нипошто ниједан отац да жени млађег сина пре старијега, нити удати млађу кћер пре старије, а врло ће ријетко оженити сина док му је старија кћи у кући.“ „Како се које дијете рађало, онако нека се жени и удава“. Тамо се рекне: „Удај ђевојку до двадесет година за ким хоћеш, а по двадесет ће можеш, да отвара̀ пут (за удају) млађим сестрама[4]). У Лужници и Нишави „женидба и удадба бива редом по годинама, дакле оним редом како су се чељад рађала“.[5]) У Прешевској Области „грехота је и срамота да се браћа и сестре пререде, да се млађи брат ожени пре старијега, а никако се млађа сестра не удаје пре старије“.[6])

У овом погледу изгледа да се некада ишло тако далеко да се млађа браћа и сестре нису женила и удавале ни у том случају кад би старије умрло, али се не би било сигурно да је умрло. У једној народној песми из Горње Крајине пева се како је мајка љуљала нејака Дејана и певала му да брзо порасте, „да отмеме бану бановину, и нашему краљу краљевину, и нашему цару царевину“, како су то слушале слуге па потказале цару, и он бацио Дејана у тамницу те је тамновао за девет година. Десете године Дејанова мајка отидне цару и стане га молити да јој допусти:

Да извади кости Дејанове,
Да их пере вином и ракијом
Да их суши на жареном сунцу.
У Дејана сва браћа помлађа,
Неће му се браћа да пожене
Док не виде кости Дејанове.
У Дејана све млађе сестрице
Неће му се сестре да удају
Док не виде кости Дејанове[7])

У једној песми, опет из Горње Крајине, казује се како је цар бацио у тамницу Јагоду девојку и како је тамновала за девет година. Десете године њена мајка моли цара:

[1]) E. Westermarck, The history of human marriage I, London 1921, страна 372—374.
[2]) V. Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena I, Zagreb 1874, str. 95—98.
[3]) Вук С. Караџић, Црна Гора и Бока Которска, Београд 1922, стр. 82; St. L. Lopičić, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovnna XXIV, 280.
[4]) Вук Врчевић, Три главне народне свечаности, Панчево 1883, стр. 149.
[5]) В. М. Николић, Српски Етнографски Зборник XVI, 184.
[6]) J. Х. Васиљевић, Јужна Стара Србија II, стр. 322.
[7]) М. Кардунаш, Српске народне песме I, Н. Сад 1891, стр. 14.

Да извади кости Јагодине.
У Јагоде сва браћа помлађа,
Неће јој се браћа да пожене,
Док не виде кости Јагодине.
У Јагоде све млађе сестрице,
Неће јој се сестре да удају
Док не виде кости Јагодине [1])

По подацима В. Богишића не само што се не могу преженити старији брат и старија сестра, но се чак по реду рађања жени и удаје и чељад у задрузи.[2])

Старије се чељаде може преженити само по изузетку: кад није за женидбу или удају, кад иде у калуђере или калуђерице, кад млађе не може да испусти добру прилику за женидбу или удају, или кад из буди којих других разлога неће или не може да се жени или удаје. Но ма из каквих се разлога млађе чељаде женило или удавало мора тражити допуштење од старијега[3]). На Косову „бива да се може оженити и млађи брат, ако је старији на занату у граду или, нарочито, у туђој земљи, али треба да му старији ипак да свој благослов".[4]) У Лужници и Нишави „врло се ретко деси да се жени или удаје млађе по годинама. То бива само ако је онај коме је ред да се жени, односно удаје, телесно неспособан, или има какву сталну болест. Но ако би искрсао неки „рачун" за неко добро место или за неку добру прилику, те морадне да се жени млађи брат, или да се удаје млађа сестра, а има пред њима старије по годинама, бива и то, али се ономе кога прескачу плати тако звана *прежењушка* која у већини износи од тридесет до шездесет динара".[5]) У Алексиначком Поморављу је у свему онако као у Лужници и Нишави, само се старијем чељадету које се прежењује, шале ради, пре рата плаћало тридесет пара динарских за *прежењување*.

Обичај не женити се и не удавати се пре старијег брата или сестре био је врло чврст у народној маси. Чак за време великога рата један студент из Пожаревачког Округа који је био на школовању у Енглеској добио је карту од млађег брата, у којој га моли да му одобри да се може пре њега оженити. Ту је карту потписани имао у својим рукама.

Г. Е. Вестермарк, најпознатији ауторитет у питањима брака код примитивних и полупримитивних народа, мисли да обичај женидбе и удаје по реду „лежи на идеји да људи и жене морају ступити у брак чим им дође време за то, и да је неприродно за старијег брата или сестру да остану нежењени кад млађи стигну за брак".[6]) Такво је схватање и у нас, само што је гледиште нашега народа појачано

[1]) Ibidem, str. 17.
[2]) V. Bogišić, Zbornik, str. 96—98.
[3]) Ibidem.
[4]) Б. Ђ. Нушић, Косово, I, Нову сад 1902, стр. 128.
[5]) В. М. Николић, Српски Етнографски Зборник XVI, стр. 184.
[6]) E. Westermarck, The history of human marriage II, 374.

још једним разлогом, а тај је у томе што се прежењивање узима као знак да се старије чељаде сматра као неспособно или недостојно за брак. Због тога се прежењивање сматра као потцењивање и увреда старијег брата или сестре.

Не мислим да сам овим исцрпао питање о реду при женидби и удаји у нашем народу. Рекао сам колико сам знао. Волео бих кад би још ко рекао што из народа о овоме питању. Уредништво *Записа*, надам се, неће одрећи гостопримство новим и бољим подацима.

Тих. Р. Ђорђевић.

БОГОБОЈАЗНА.

Ибрахимагина је кућа уврх Кадићке, па се с чардака види цијела махала под њом. Кад се прољеће јавља, башче уцрне од развигорца. Земља ојачава и прхка је од зрелине. И не зрије ништа у прољеће ко земља. Шљивици се скуштравају од првога сунца, па се обноћ ћути мирис пуклих пупава. По бостанима притјерују по друг пута брначе да опрхкају ледину. Кад развигорац фијуче и плете гранама, онда знају да ће брзо зазеленити. Радују се они много. Јер, ето и та је зима повукла све и из хамбара̂ и из трапова.

Кроз Ибрахимагине башче заорали још прошлог петка. Голема је задруга на њему, па се треба зарана побринути. Добар је он човјек, и ради, и паметан, а опет му ето Бог није право учинио. Нијесу још ни пуне три године како је привео Салихагину Хатему из Авдићке, а она ето лежи на душецима пуне двије. То је Бог криво урадио, а баш не зна ни да ли је то код њега заслужио. Обилазио он Салихагине тарабе годину дана, па кад су је испросили, у њега срце нарасло. И није прошло ни шест пуних мјесеци, а она његова драга Хатема притужила се и осухнула. Довели и Скопљакушу да салије страву, а и записали код Халихаџе и опет свеједно било. Опала она и пожутила ко лимун па ју слабост и оборила. Управо у прољеће. Придигла се она била једаред ненадно и сви се порадовали, али то све било прекратко. Подјесен се притужила опет и прилегла. С прољећа они њу преносе у чардак, она хоће тако. Скопљакуша причала по махалама:

— Суху, драга, болује она, суху...

— Ко, сестро Бико̂, ко?

— Ибрахимагиница, драга... Ибрахимагиница...

— Јами сестро, јами!

— Јест валлахи, драга!

У Ибрахимагу ушла тешка тмура. И кућа му некако омрачила, оћутала. Прије се сваког петка чуле хармонике с чардака и сокак био пун момчадије, а сад свега тога нема. Замукло то све као нехотице. А и како не би — знају они сви добро да ето горе у чардаку имају болесну снаху Ибрахимагиницу и да она болује од сухе. Еее, а и није се нико у махали излијечио ко је само боловао тако, није. То они добро знају, па им је тешко напало свима с реда. И старој Бајрагници и објема млађим снахама што послије ње одмах прићоше,

а и Ифетици и Зубејди. Ифетица је ето и хармонике оставила у сехару. Ожао њима свима и отешко па је тјеше редом. Ибрахимагиница најволи кад јој Ифетица дође из доњих соба. Осјећа она големо задовољство, па је притегне на душеке и тапша ко дјетешце. Њој бива потешко, потмуро, па се извуче. На басамацима заплаче ко дјетенце. Заплаче и Ибрахимагиница. Њој се са срца одроне. Види она и добро зна да ето опада с дана на дан и да ће једног прољећа опасти посве, посве. То она ето осјећа предубоко. А истом јој се младост уцвала, истом, баш овако као и у Ифетице... Боли њу то премного и због саме себе, и због свог драгог Ибре и због свијета, због ових раних пролећа̂, због љетњих сунчевица, и због свега, свега... Зна она да ће то све остати тако лијепо и послије ње, и да ће сав овај свијет, а она... она... ах Боже, Боже! Тешко је њој и болно и у очима, и на срцу, и у души, и у свој њој, свој. Ох, ох.

— Драги мој Ибро, видиш ли ти шта ово бива са мном!? — опружи она своје овоштањеле руке, па бризне.

Не може Ибро да заплаче, а да може волио би него све — тако му је претешко. Жуч му се камени, а јабучица му у грлу као суха кврга, па га дави и тишти му душу као крпу. Обимне је рукама па осјети још нешто мало, посве мало ватре у танким и прожутим обрашчићима... оо да може да бризне ко дијете...

— Немој, немој, добра моја, па проће то, проћи...

— Неће не, слатки мој Ибро, неће знам ја... зар је неко суху преболио, неће не, слатки мој, знам ја...

А шта би јој он, не зна. Ни заплакати не може, оо!

— Да доведем њега, хаа? Хоћеш ли? Де, де реци! Може и сад помоћи, може.... хоћу ли? Де добра моја, де...

Она сведе очима као болесничаво јагње, мртво. Неће му одговорити. Јер он наваљује ево двије пуне године (и више!) откако она болује, наваљује он и моли је, али она неће... не може... не смије... страх је њу страх... боји се... Бога се она боји, ето... Бога се боји... Зар да њу открије пред њим... па да је он види... па да је он скине... ауу — их! Не, не, не може она, не смије, ето не смије... Богу би згријешила премного! Ма да је он ето само види, не смије, не! Не, не, не слатки мој...

— Де, добра моја, де да га доведем, де, биће боље... хоће...

— Немој — немој — немој слатки мој, немој драги, немој, страх је мене Аллаха — џеллешануху, страх...

Па бризне ко киша. И зацене се. Па тјепи и јеца...

— Зар би ти мене ево открио, зар би ти то од мене урадио, драги мој Ибро... Зар ти, тии?.. Немој -- немој — немој...

Па уроне она у душек и предахњује, а сва се потреса као испрекидана. А онда је савлада тежак умор и немоћ, па је уљуљује и превали преко јастука. Врата штрекну, то изађе Ибро. Она се лецну па опет предахну. И рађа се у њеној души ретка слика: Штрецну врата опет. Сад улази он... Црн, крупан, бркат, шеширлија. Као да

му је на глави голем кишобран — тако се њој чини... па се она леди и изваљује очи. Навуче јорган на главу. Свеједно, она њега види и кроз овај дебели јорган баш посве добро. Не гледа он у њу још, срећа. Већ ено прилази мусандри и оставља нешто, завежљај, замотак... И шешир ено скида. И капут. Па засукује рукаве... високо, високо... и окрене се. Сад ево гледа и у њу. Она то види кроз јорган, свеједно што је он предебео. Зној је пошкропи, леден и као ораси крупан. Зарије се она под јастук... па под душек. И окрене лице поду. Оо, опет га ево види... па се стресе. Он прилази и пружа руке. Уууххх! Скрпи се она па опет цикне. И баци на њега и јастук и јорган и душек... па се извије ко крпељ. Марш, марш!!

Широко одахне кад се прене. Погледа по соби. Ствари као уковане, једва која живне од овог прољетњег сунца што се је пружило кроз отворене канате. Кроз очи јој пане на срце и на душу болестичав трзај ради те сунчане младости. Неће само живнути њене очи, а све ствари хоће. Под кућом пупе башче и земље се чују свјежином. Па и ради тог мириса јој је претужно. Како је удес немилосрдан па грудоболни умиру баш у прољеће. Ее, да се само може дахнути дубоко, омладила би душу ова прољет! Стисне она груди објема рукама, па зине ко риба на пијеску. Неће зрак у груди, неће нема гдје да стане... Тијесна је душа у ње као танка цјевчица. А опет може толико да боли. Па не боли њу само душа, боле је и очи мртвилом.

Донесе Ифетица киту кађуна и маца, а она уроне лицем и дахће. Највише боли кад се младост oћути пред смрт.

— Донеси још, драга Ифета, донеси...

Свеједно нек боли, има у том болу сласти.

II.

Ифетици обноћ долази Авдо Мухаремагин, па увијек куцне у џам да је пробуди. Она спава управо под Ибрахимагинице собом. Ни Ибрахимагиници не затварају обноћ прозора — не да то она. Каже да јој је лакше и шире овако... Па чује она увијек кад Авдо ашикује с Ифетом. А кад год одлази пјева увијек танковито и затегнуто да га чује докле год он не замакне у други сокак.

Ех што је и овај удес немилосрдан.

— Шта то говори, слатка Ифета, твој Авдо, шта..?

— Зар ти знаш да он долази?

— Ех... шта ти говори, шта..?

И подјетињи она с теготе на души. Па и није лаган осјећај при срцу кад је скора смрт неминовна... још овако рано, рано.

А чим је она још прије прилегла, Ибрахимага је одмах питао хоће ли довести доктора да је прегледа и да је гдје било упуте, али она није дала ни проговорити. Неће, не! А ако баш ето он хоће и жели да њој буде боље нека јој прави записе ког Али-хоџе с Букве

па може и то, каже, помоћи ако Бог хтједне да буде помоћи. И ако није суђено да она баш рано умре.

— Де, добра моја, да ја доведем њега, де, боље ће бити, злато моје...

Нука и наваљује Ибрахимага, а она ни бијеле не да. Па проговорила махала о томе наваљивању и свако рекао Ибрахимагиници да не да, не да... Јер, не би било на дуњалуку већег гријешника, не би — сви то они знају. Сачувај Боже! — Тако ето мисле жене по махалама, па тако исто и њој говоре. А она то зна боље него оне све. Па неће, не! Боље и умријети овако, боље! Остаће бар душа чиста и неће Аллах-џеллешануху на оном свијету питати за гријех... неће се горети у џехеннему.

Заболи њега душа, ето. А шта би, шта? Па пошаље по Али-хоџу. И прави Али-хоџа сваки дан по три записа, па један треба попити у јутро, други на подне, а трећи навече. И лакше њој буде увијек послије тога, каже она. Еее, ее, е!

— Немој — немој — немој само ти њега доводити, добро је овако, ево ја ћу устати... Устаћу сјутра, слатки мој, немој — немој — немој...

Па се загрцне и зацене, а у обрашчиће јој удари једва млака румен. Притисне она дрхтавим прожутим ручицама груди и зазине... тијесно! Тијесно! Боже!

Скрхан се Ибрахимага извуче из чардака. И застајкује и одахњује. Зар се Богу може овако згријешити? Или ни он, ево, не ради увијек право, ооо, оо, о!

А Али-хоџа долази сваки дан подвече и пише по три записа увијек, увијек...

Ноћ прољетња личи на меку свилу ради млада мјесеца и ради распуклих пупова. Јави се у потоку кос звиждуком, па проплете кроз грање и мирише обноћ ради сока младих трава. И ради обрнаних земаља. На чардаклији Ибрахимагиница не да затварати каната. Понад главе јој је управо један канат, па она хоће да чује љепоту сваке ноћи. Како само болесни имају мекано срце!

Кад год у Ифетице кврцне џам, она зна да је то дошао Авдо Мухаремагин. Воли она и то. Па се привуче и наслони челом на гвозден демир. Нека хлади. Кос дуготрајно звиждуће у дну башче. И то је лијепо слушати. Па чује Ибрахимагиница шапор, тих, тих и мекан, премекан. Прошире јој се уши, прошире. Ее, сјећа се она својих мушебака и капиџика. Како је онда свако био драг. Па се она заноси, као да је уљуља, успава мекота ове божје љепоте. И шкрине капиџик и стругне калдрма и кврцне џам. Она се лецне. Оо, леден је овај демир, леден. Помакне се. И преваљује је умор. На сан јој излази *Он:* Врата шкрипну. Па се полако, полако ошкрину. Улази он на прстима. А исти је као и прије, исти. Мрк, крупан, бркат, шеширлија. И опет носи нешто... Шта је, шта... Па прилази мусандри. У њу још не гледа, а свеједно — она продрхтава ко врбова

младица. Скида он свој големи шешир, скида. И није то више шешир, не, то је голем кишобран, црн. Скида он и капут, баш као и прије, оо! Сад ево засукује и рукаве, високо, високо понад лаката. Сад ево гледа и њу, кроз јорган она то све види. И прилази он. Полако, полако. Опет на прстима. Пружа и руке. Она забија главу под јастуке. И искрене лице поду, баш као и прије. Оо, свеједно, свеједно! Ево опет се виде његове крупне засукане руке. Као рутава клијешта. Марш! Маррш! Мааррш! Уаухх! Прасне она и јастуком, и јорганом и душеком. И разлети се по соби. Нећеш ме, не! Нећеш ме дирнути, не! Нећеш не, ако си ме ево и видио! Нећеш, не! Марш! Мааррш! Мааррш! И баца она све око себе.. и миндерлуке, и маштрафе и... све. А он само испружа руке, полако, полако. И прилази на прстима гипко, гипко као пехливан. Ао, Божжее! Нема се ево шта више бацити. Па бјежи она из буџака у буџак. Зар је баш ето све избацала?! Ао Божже! А он неумитно прилази, прилази. На прстима, на прстима гипко. Као пехливан. И пружа руке, као клијешта... Шта је, шта... Марш! Нема се куд. Он је близу, близу. Све ближе. Марш! Маррш! И насуне она главом кроз демире... Зацвили. Зареве. Врата пукну. Улете сви. Сви.

— Снах-хо!

— Добраа!

— Хатема!

— Слаткаа!

— Штај-је ?

— Не бој се, не.

— Није не... не...

У ње навалила крв, па као да су јој усне румене процвале. И опустила се, а превратила очима.

— Аллах-рахметејле!

— Аллах-рахметејле!

— Аллах-рахметејле!

Хасан Кикић.

МАЈКА.

Спаваш, или не, не знам. Тек су ти очи склопљене. Око бледих ти усница трепери болан осмех налик оном твом свагдашњем, само што је сада дубљи, слободнији, изразитији.

Чујеш ли кишу, мајко? Разумеш ли њену монотону песму? Осећаш ли како је лепа, недостижна у својим варијацијама, како су обли, пуни тонови њене песме? То пева о срећи и задовољству, којих ми не познајемо.

Боље, мајко, да не чујеш ништа. Нек твоје уморно тело почива. Њему се хоће одмора, заборава и нове, свеже снаге.

Цело вече питам се, мучим се да објасним ово моје садашње расположење. Не могу.

Причиња ми се, као да те је неко უграбио, однео, да те нема више, ту, међу нама, као да је кревет већ давно хладан, празан, пуст.

Не знам колико сам већ пута провирио кроз врата на твој кревет, и кад видим да се бели чаршав миче на твојим грудима и твоју ретку седу косу разастрту по јастуку, умирим се, лакше ми је, али све једнако стрепим, бојим се. Од кога, зашто? То не знам, то хоћу себи да објасним.

Можда би ти знала, мајко? Али не, спавај, а ја ћу до твога кревета бдети и гледати ту твоју кошчату суху руку, која се трза и лено лежи на покривачу.

Кријем се од погледа твојих уморних очију, јер се оне упорно заустављају на мени, клизе низ моје лице, улазе у моју груд, као да би хтеле тамо видети тајну онога што моје лице показује.

И сада, док спаваш, чини ми се да ипак твој поглед блуди по цртама мога лица.

Не гледај га, мајко, јер ноћас би могла видети разлог његове бледоће. Нема на њему ништа од онога што би ти желела своме чеду. Он је слика утрнуле моје душе, одраз мојих осећаја и тумач једне уништене младости.

Ах, како ме твој поглед узнемирује! Он је тако врео, он пара моје груди и збуњује моје мисли.

Чудиш се, је ли, што ме увек једнако гледаш?

Ја сам остао онај твој стари Божо с искрпљеним панталонама и излизаним капутом, велико твоје дете, несрећно и разочарано.

Мама, ти си оно моје једино лепо за чим је вредно држати отворене очи у овом безобразном животу.

Пробудио сам те.

Отвараш очи лагано, сањиво, гледаш ме хладно и с прекором. Не, мајко, нисам хтео, веруј ми.

Лећи ћу овде, до тебе. Загрлићу те онако чврсто, ватрено, јер ми је далеко од тебе хладно, тако хладно.

А ви, мире и безбрижности, спустите се на ово испаћено лице моје мајке. Оно вас не зна, не познаје.

Буди спокојна у сну, бар у сну, мајко . . . .

Седиш уза ме до прозора, погнута над чарапом, а ја ти читам. Напољу се спушта ноћ и по која кап крупне кише. С улице покаткада допиру брзи кораци пролазника. Ретко да залута по који тихи дах ветра, који уздрма наше тамне и страшне засторе на отвореном прозору. Читам, али напамет. Упамтим по две три реченице, пак онда те проматрам. Видим твоје очи црвене и набрекле и ја знам да си

ти плакала, ја знам да ти увек плачеш кад си сама код куће и кад нема ко да те теши. Не обзиреш се на мене.

Удубила си се сасма у своју чарапу, те мислиш да ја читајући ти непрестано гледам у књигу. Изгледа на први мах, да те текст књиге не занима, али ја знам твој укус и ти волиш кад ти ја читам.

Чуј, како се прелива ускипела вода и како букти и пуцкара ватра на нашем старом огњишту. Немој још палити свеће. Слушаћемо у мраку ову милу, домаћу, припросту музику, чије једноставно извађање не помућује ни један опори звук.

Твоје се чело мути и ја знам на што сада мислиш. Твоје мисли не иду далеко, о не! Ту одмах, ван града, под једним сиромашним крстом.

Немој жалити, мама, већ певај, певајмо у двоје, ево овако, из свег гласа, уз пуцкетање ватре и монотоно пљуштање кише.

Божидар К. Милиновић.

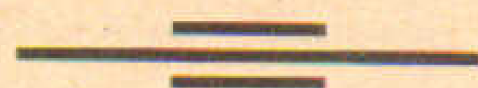

СПОМЕНИ МЕ КАТКАД У МОЛИТВАМА СВОЈИМ.

Зори.

Спомени ме каткад у молитвама својим:
Раба божјег Новака остављеног и самотног.

Опет сам ево сам и магле на мом путу.
Свагдје гдје сам ишао расла је тама.

И једино што сам ти могао дати
Бјеше тужна радост да се с мене пати.

А ничија
Милостива рука не помилова благо ову скитничку главу
И ничија више уста не изрекоше топлу и њежну ријеч

До твоја . . . .

Новак Симић.

ТРИ ПЕСМЕ.

ПЛАНИНА У СЕНИ.

Тихо, тише . . . па затим неста
Проход звонара рани'.
Умире песма, опусте цеста,
У души се бол настани.

Јеси ли чуо како прође,
Са трепетом јецавим, сетним, болним,
С призвуком далеким, неутолним,
Тај одјек чудни што утону,
У шумарак негде клону,
Растужи стазе којим прође?

И трагај сада, иди, потуцај се,
Моли земљу, камен, стабло у долу,
Да ти кажу кад ће стићи, кад ће паднут' вече
Да обујми душу осамљену, голу,
Гласом што мину негде, што утече . . .
И трагај сада, иди, потуцај се . . .

Никада нећеш стићи оно што је било,
Никада више онога тренутка . . .
Мисли да си то некад уснила
На дну једног душинога кутка.

Имај снаге: Гнездо ново свијај,
Из новог повесма преди танку пређу;
У осећања рујна, блага, откривена, живот свој однијај
Не знајућ' за препон, границу и међу . . .

Огледај се јутрос у тој бистрој води,
Уми лице, очи, овде на извору —:
Ето, нови осмех у теби се роди,
Нова срећа грану ти у зору . . .

ПЛАНИНСКА НОЋ.

Кад песма зрикаваца, у ноћи,
пође са ливада,
смириште се напашена стада
и уснише брезе у самоћи.

Мир завлада колебама свима
кад с ватара паше последњи угарци;
лет прекидоше и светњаци
и покој паде тихо по срцима.

Мину поветарац преко сенокоса
и помилова у реду навиљке.
Пренуше се успаване биљке
кад се поче рађат' прва роса.

И све слатко у тишину клону
жељно да га вео ноћи скрива.
Тихо, тихо. Само преко њива
једна звезда за гору утону.

НА РАСКРСНИЦИ.

Лист паде с гране,
оде низ поток, оде.
Ћутале су стране
и даље шумеле воде.

У грму тиче запишта
и глас му у до утону:
о срце, не питај ништа —
ти сниваш у сутону.

Са виса камен паде,
у амбиз се одрони;
долина сва зазвони
и одјек нестаде.

О идем, идем и ја.
Ал' где ћу, коме, куда?
Празнина за мном зија
и живот протиче свуда.

Јован Радуловић.

ГАЈРЕТ.

(Поводом двадесетпетогодишњице друштвенога рада, 1903—1928.)

Муслимани у Босни и Херцеговини чине међу јужним Словенима једну посебну, јасно одељену целину. Они су, верским предрасудама ограђени од своје браће других вероисповести, створили током векова свој посебан менталитет, специфично своје схватање света и живота, имају своје посебне традиције. Све то још увек више указује на утицај Истока него на њихову националну припадност.

У другој половини XV века пале су Босна и Херцеговина под турску власт и тада је наступило прелажење наших саплеменика на Ислам. Тај процес су проузроковали у првом реду економски разлози: наша властела у тим покрајинама, која је по феудалном уређењу имала велике поседе, само примањем вере освајача могла је те поседе очувати за себе. Богумилски покрет био је поколебао верско осећање хришћана, а јака католичка пропаганда и прогоњење некатолика пробудило је мисао да се хришћанство намеће, те је опортунизам могао лако надвладати верске обзире. Прелажење у мухамеданство захватило је велики део становништва, „потурчи се мало и велико“.

Примањем мухамеданства наши саплеменици из Босне и Херцеговине потпадају под неодољив утицај Оријента. Тиме је одређен нов правац њиховог културног развоја и ископан тешко премостив јаз између њих и њихове крвне браће који су задржали хришћанство. Мухамеданци су цео свет делили на „верне“ и оне који то нису. Сви мухамедански народи осећали су се вером спојени у целину, нарочито они у турској империји, и тиме одвојени од целог другог света. Избегавајући сваки духовни додир са осталим културама, они су израдили своју сопствену културу. Та култура једначила је све мухамеданске народе и знатно мањила националне разлике међу овима. За једног човека битно је било је ли он мухамеданац или не, клања ли се или се крсти, а сасвим споредно је ли он рецимо Србохрват или Јерменин. Отуда су се наши мухамеданци за сво време турске владавине осећали као нешто одвојено од осталог народа, а цео наш хришћански свет сматрао их је пре за нешто туђе него за део нашег народа. Појам „Турчин“ и данас код широких народних слојева погрешно обухвата све мухамеданце, па и Србохрвате муслиманске вере.

Код ових је, ипак, иако су се осећали вером одвојени у посебну целину, увек у дубинама душе тињало српскохрватско национално

осећање и мање више била јасна разлика између њих самих и Азијата, Османлија. Они су сачували народни језик и искључиво су се тим језиком, истина прошараним турцизмима, и служили. Наши муслимани су се врло често у приватном саобраћају служили нашом азбуком, босанском ћирилицом, „босанчицом“, па се, и ако по изузетку, старије генерације и данас служе том иначе из употребе сасвим избаченом азбуком. И данас, затим, има код наших муслимана јасних трагова свим Југословенима заједничког претхришћанског наслеђа у празноверицама и старим обичајима. — То национално осећање избијало је с времена на време јасно на површину и таласало цео народ. Тако на пример у покрету Хусеин-капетана Градашчевића, у првој половини прошлог века, „који је кренуо прави рат против Османлија“, када „мржња на Османлије или Туркуше, како су их звали с осетним потсмехом, беше обузели готово целу земљу“[1])

У потмулој унутрашњој борби између запретаног националног осећања и неодољивог, верском припадношћу потенцираног оријенталног утицаја провели су наши муслимани дуги период турске владавине. Та два елемента, верско-оријентални и национални, карактеришу сав њихов духовни живот. Наши муслимани су, на пример, дали читав низ признатих песника арапској и турској литератури, док их с друге стране има приличан број који су своје песме бележили српско-хрватским језиком. *Севдалинке* и друге народне песме наших муслимана резултат су споја тих двају елемената. Од тих елемената, у главном, саздан је њихов посебан менталитет и специфично њихова култура.

Када је 1878 Аустроугарска окупирала Босну и Херцеговину, успркос заједничком отпору муслимана и православних, наши муслимани у тим покрајинама пали су у један врло тежак положај. Одвојени од своје верске целине остали су усамљени као острво, окружени, истина, својим саплеменицима, али саплеменицима других вероисповести. Како је верско осећање код њих још увек бало доминантно, осетили су се остављени самима себи и без оријентације. Али се, доста брзо, најдалековидији међу нашим муслиманима оријентишу према националној припадности и с пуно разлога и за своје доба и прилике с много потребне храбрости истичу националност. Они истодобно увиђају да ће се кад-тад морати да сломи обруч који их одваја од света, да ће, попут њихове браће других вероисповести, морати прилагођавати се западњачкој цивилизацији. Све је то морало наићи на јак, још и данас знатан отпор широких народних маса, које су толико конзервативне да је зазирање од новотарија можда најизразитија црта њиховог карактера. Али успркос томе отпору нове идеје узимају маха и сливају се у културни покрет. Оснивањем Гајрета, почетком овог века, тај покрет добија одређен облик и систематише се.

20 фебруара 1903 године састали су се у Сарајеву неколико познатијих муслимана и ударили основ Гајрету. Непосредан повод

[1]) Влад. Ћоровић: *Босна и Херцеговина* (С. К. Задруга, *Поучник* бр. 1.) стр. 70–72.

оснивању друштва било је тешко материјално стање студената и ђака. Прве генерације школованих муслимана трпеле су за време школовања двостране нападе. Конзервативна средина никако није могла да схвати да један муслиманин може учити ишта друго сем медрезе и интересовати се и за шта изван Корана. Било је случајева да су ђаци били презирани и гањани од целе чаршије. С друге стране аустро-угарске власти настојале су да обилатим стипендијама придобију студенте за своје сврхе. Онима који су имали моралне храбрости да не приме стипендију чињене су сметње на свакој страни. Једно друштво самих муслимана могло је обе незгоде отклонити. Самим интересовањем за ђаке друштво оправдава и појаву жеље за вишим студијама; ако сами муслимани помажу студије, и то најистакнутији муслимани, онда студије нису ништа јеретичко, резоновање народне масе. Материјалном помоћи, с друге стране, друштво ће парирати рђаве намере власти. Основна идеја друштва је народно просвећивање, прилагођавање западној култури. То се најбоље постигне преко што већег броја школованих људи. Касније је Гајрет стално ширио и круг деловања и идеологију, али основној намени друштво је увек остало верно.

У том правцу, за ових двадесетпет година, друштво је показало изванредно велике резултате. Оно је за то време издржавало и довело до завршетка студија 1003 ученика високих, средњих и стручних школа; знатно је помогло, повременим помоћима, 499 ученика и занатлија. У свима местима Босне и Херцеговине где постоје средње и стручне школе друштво је организовало своје конвикте кроз које су прошли 1271 ученика и ученица. Данас нема много муслиманских интелектуалаца уопште којима Гајрет није материјално или морално помогао да заврше студије. — Нарочита заслуга Гајретова је образовање муслиманских девојака, за што се, нарочито у новије доба, друштво специјално залагало. Требало је имати пуно личне слободе и храбрости да се питање образовања девојака уопште постави, јер баш у питању жена конзервативност је муслимана најчвршћа. А Гајрет је то важно питање истакао и у решењу његовом дао лепих резултата. Међу стипендистима Гајретовим има приличан број девојака, а, што је целисходније и практичније, друштво је организовало и издржава неколико ћилимарских и домаћичких школа.

Друштво је нешто касније проширило круг рада непосредним деловањем у народу. Оснивају се у свим већим местима покрајине пододбори Гајрета, који непосредно шире идеје Гајрета, прикупљају прилоге и тиме буде интересовање за друштво, приређују забаве и састанке, просвећују. Организују се аналфабетски течајеви и јавна предавања.

Сав се тај рад ипак сводио на ширење општих знања, интензивнији рад у националном погледу почиње тек са наступом песника Османа Ђикића. Овај млади и жалибоже рано преминули Србин долази 1909 године за секретара Гајрета и од тада датира активност друштва у националном погледу. Ђикић је био расан Србин са врло живим националним осећањем. Он је сав свој идеализам и сву енергију упрегао у буђење националне свести и у том је правцу проширио идеалогију Гајрета. Друштво и после Ђикићеве смрти живо ради у том правцу, тако да је оно данас претежно националистичко друштво: у том погледу Гајретовац и Србин данас су скоро синоними. — Један део наших муслимана оријентисан је национално према Хрватима. То размимоилажење проузроковало је мање трзавице међу муслиманима. Хрватски део наших муслимана, који има своју културно-просветну организацију, био је под Аустријом фаворизиран, док је данас то донекле случај са онима око Гајрета. Пре рата су те међусобице имале свој узрок и смисао, и Гајретовци су с пуно разлога бранили своје становиште, данас у заједничкој држави те су међусобице бесмислене и штетне. И ако би се ишта имало замерити Гајретовом раду данас, то би било да наглашавање српскости не води добру.

Скоро од самог оснивања друштво, с краћим прекидима, издаје свој орган под истим именом које носи друштво. Лист *Гајрет* је по првобитној намени и у првом реду службени орган друштва, па тек онда, и то не увек, и књижевно социјални лист. Да лист поред службених саопштења доноси књижевне написе и социјалне чланке идеја је опет Османа Ђикића. Под његовим уредништвом лист досиже већи књижевни значај. Данас лист паметно уређује књижевник г. Хамза Хумо. Данас је друштво у књижевном погледу активније него икада: поред редовног издавања листа *Гајрет* друштво је ове године издало лепо уређену споменицу (*Гајрет 1903—1928,* Сарајево 1928) и отпочело издавање *Гајретове Библиотеке,* чија је прва свеска већ угледала света. Неколико младих, већ запажених књижевника окупљено је у Гајрету.

Око Гајрета је окупљен највећи део муслиманских интелектуалаца, друштво је ухватило чврст корен у народу. Оно данас броји неколико хиљада чланова. Колико год је и раније и у најновије време било трвења политичких струја у самом друштву, оно је увек остајало високо изнад свега тога, као општа тековина којој ни најтежи удари појединих струја не могу наудити. Гајрет је удружење искључиво муслиманско, али својом широком и израђеном идеологијом оно излази из оквира једног конфесионалног удружења. И данас оно има свој raison d'être и имаће га још за дуго, јер наши муслимани нису само по вероисповести засебна целина, они су то, као што је у почетку речено, по целом склопу свог живота. И док год има разлике у менталитету, дотле ће бити потребно ово специјално муслиманско удружење, јер су потребне специјалне методе у раду. Ако се узме као мерило западњачка култура, онда су наши муслимани у културном развоју знатно заостали иза Србохрвата осталих вероисповести. И треба још много рада. Гајрет је до сада оправдао наде полагане у њ. По свему судећи рад друштва ће и надаље бити плодоносан. Тај рад је тако многостран и интензиван, да нам Гајрет пре изгледа један народни покрет него обично културно-национално друштво.

Видо Латковић.

„ЦРНОГОРСКО ПОВЛАШЋЕНО ПАРОБРОДСКО ДРУШТВО".

Потиснут са мора, наш је народ прижељкивао да се опет на њ поврати. Крв се људска лила, да се „докопамо" мора — нашег плавог Јадрана. Најзад побједом над Турцима те санкцијом Берлинског Уговора, Црна Гора је отворила себи и нацији врата на Јадран. Тада је потекла ова пјесма „Мору" од онда књаза Николе:

„Поздрављам те, сиње море,
О ливадо течна, равна,
Ти велика просторијо,
Жељо наша преодавна..."

Сјећамо се овдје једног написа, који часопис „Дан", на Цетињу, бијаше донио о триумфалном изласку на море. Постоји и она умјетничка слика „Вјенчање с морем", која буди побожно дивљење, равна споменику храбрим борцима и њиним вођама.

Тешко је бреме сиромаштина. Она је, поред осталог, ометала Црну Гору да извуче све оне бенефиције, које море даје. Добила је била излазак на море, али оружје још није могла о клин објесити. Требало је очувати стечено, и спремати се за нове подвиге.

У толико су интересантнији покушаји Црне Горе да искористи море, те понаособ Скадарско језеро. Храбра, но малена, имала је да одољева непријатељима са свију страна. Боље и без путова, него да непријатељу отвори врата. То је била читава једна политичка концепција, које се придржавала. Тога се држала и кад је имала свега два „главна" пута, од Котора преко Његуша, Цетиња, Добрског села и Цеклина на Црнојевића Ријеку, и од Његуша преко Ћеклића, Бјелица, Чева и Пјешиваца у Никшић. Ти „путови" били су обичне стазе, по којима је једва и путник пролазио. Ипак Црна Гора, за вријеме владавине Петра I Светог, одби понуду силног цара Наполеона I, да о свом трошку огради пут од Котора до Никшића „по коме би кароце могле ходити". Црна Гора одлучи и тада: одбити „лукаво намјереније — њих покорити моћи, пак му (Наполеону, преко маршала Мармона) на доброти срца захвалити, а пут да остане по староме — рђав за путника Црногорца, ал и непријатељу не пролазан". (Годишњак *Грлица*, год. 1835.).

Под таквим приликама Црна Гора се налажаше и доцније, па и онда кад је изашла на море. Турска с једне а Аустро-Угарска с друге стране. И колико је требало борбе, прегнућа, среће, па да се на рушевинама тих царстава поврати и још јаче засја Душаново царство.

Дирљиви су, ако би се тако могли изразити, први покушаји Црне Горе, по Берлинском Уговору, како да искористи море, како Скадарско језеро те ријеку Бојану. Проблем је био правилно оцијењен, у свом његовом обиму. Програм је био састављен, али га је требало извести, стојећи на „стражи", пролазећи између Сциле и

Харибде. Двије, непријатељски расположене, империје томе су се одупирале, свака на свој начин и својим методама. Видимо у том периоду, како Црна Гора пробија у тој зони прве своје колске путове: од границе аустријске до Цетиња, рађен од 1879 до 1884 године; од Цетиња до Ријеке Црнојевића, рађен 1882 године; од Ријеке Црнојевића до Подгорице, почет 1880 године; од Подгорице до Плавнице, 1895 године; од Вирпазара до Бара, почет 1880 а довршен 1888 године; па доцније од Ријеке Црнојевића до Вирпазара, почет 1896 а довршен тек 1905 године; и од Бара до Улциња, почет 1903 а довршен 1906 године.

Сваки од тих израђених путова започињао се као и отварао са нарочитим „свечаностима". Њима је присуствовао и сам владар. Он је узимао непосредног учешћа у одређивању правца, а у току изградње обилазио путове и увјеравао се лично о стању рада и радника. (Исцрпније о томе у књизи „Педесет година на престолу Црне Горе 1860—1910", — Цетиње 1910, стр. 235; и у „Цетиње и Црна Гора", издање Професорског Друштва у Београду, 1927, стр. 363). Званични лист „Глас Црногорца" посвећиваше своје ступце тим плановима и радовима. Исти лист публиковаше извјештаје и статистичке прегледе Управе Поморства о поласку и доласку бродовља у црногорска пристаништа.

У низу тих подухвата спада и онај о стварању, 1887 године, „Књажевског Црногорског Повлашћеног Паробродског Друштва", које је имало своја правила, звана „Устав", која су била преведена на француски и италијански језик. (На француском су отштампана у Сплиту а на италијанском у Трсту. Види М. Драговић: Библиографија Црне Горе, стр. 51). Циљ Друштва је био, да пловидбом по Јадранском Мору, Бојаном и Скадарским Језером одржава везу између црногорских лука, Боке Которске, Далмације, Трста, Италије, Скадра и обратно а „према увиђавности и снази својој да распростре пловидбу своју и на друге линије". Позив за организовање друштва истиче и „моралну добит" „коју ће носити знамење орла црногорског по лукама и пристаништима Јадранског Мора, Скадарског Језера и Бојане, ширећи свуда кредит и углед наше земље...".

„Глас Црногорца", од 18 октобра 1887, публиковаше, преко цијеле I странице, „Објаву и позив на уписивање акција". Основна главница Друштва бијаше предвиђена на 800,000 франака у злату, која се има саставити издавањем 1,600 комада акција, свака по 500 франака у злату.

Министарство Унутрашњих Дјела било је одобрило „Устав" друштва са повластицом, да оно искључиво има право на пловидбу за 40 година.

Управа — привремени Одбор Друштва, био је овако састављен: предсједник: Јован Павловић; потпредсједник Гаврo Вуковић; секретар Вуко Вулетић; благајник Јован Пипер; чланови: Митар Пламенац, Славо Ђурковић и кап. Саво Петковић.

Проглас о стварању друштва представља и читав један програм економске и националне политике Црне Горе као и правац њених

тежња. Одзив је изгледао, у самом почетку, задовољавајући. Већ прве седмице послије прогласа уписано је на самом Цетињу 475 акција, у вредности од 237,500 франака у злату. До 4 јануара 1888 уписане су у Црној Гори 523 акције — франака 261,500; на земљишту Аустро-Угарске 151 акција — франака 75,500; у Русији само 2 акције — 1,000 франака. Свега, до 4 јануара 1888, уписано је 676 акција, у вредности 338,000 франака у злату.

„Глас Црногорца“, од 24 априла 1888, публиковаше „Тариф паpaброда под киријом „Управе Црногорског Парабродског Друштва“ за путовања по Скадарском Језеру. Била су три пароброда који су могли бити узети „под кирију“: Даница, Жабљак и Славјанин. Плаћало се на пр. од Ријеке до Скадра: за пароброд Даница 100 фиорина; за пароброд Жабљак 60 фиорина, а за пароброд Славјанин 45 фиорина. У истом броју листа публикован је био и распоред пловидбе по Скадарском Језеру као и тариф истог Друштва за превоз путника.

Пароброд „Славјанин“ је био дарован Књазу Николи од стране Руског Цара. То је онај „господарев вапорић“ о којему онако раздрагано пише Љуба П. Ненадовић (његова *Дјела,* свеска 19 и 20; Београд 1923, стр. 16—21) — раздрагано, као што је и „свак желио (и у Боки Которској) да изближе види дар Цара руског. То је био први пароброд који под црногорском командом и под црногорском управом туда пролази“.

Јуна 1888 била је пак „привремено“ обустављена пловидба између Ријеке и Скадра ради поправке оба пароброда и Данице и Жабљака. (Главна Управа Пошта и Телеграфа увела је пловидбу по Скадарском Језеру (између Ријеке Црнојевића—Вирпазара—Плавнаце) од 4/17 августа 1902. (Глас Црногорца, 17. VIII. 1902).

Отпочело се са много одушевљења и уз повољне изгледе, али није се тако и довршило. „Глас Црногорца“, од 18 септембра 1888 већ публикује „посмртницу“ Друштва:

„Објава

Главна Скупштина Акционара Књ. Црн. парободског Друштва, држана на Цетињу дана 10 и 11 ов. м., ријешила је вишином гласова (11 против 10) да се то друштво разријеши. Услијед тога иста скупштина закључила је, да се ликвидација друштва изврши у течају овога мјесеца, а исплата уложеног акционарског капитала у течају мјесеца октобра ов. г. Рачуни су нађени у потпуном реду и по томе сваки ће акционар примити свој улог у потпуном износу без икаква свога трошка и штете.

Сувише закључила је Скупштина, да се јавним путем благодари нарочито Тријешћанским трговцима на њиховом топлом одзиву при овоме подузећу, које се ево овдје и чини.

Цетиње, 15 септембра 1888, у име привр. одбора Књ. Црн. плов. паробродског Друштва,

Секретар
Вуко Вулетић.

Предсједник
Јован Павловић“.

Паробр. Друштво тако је било растурено, јер је акционарима изгледало да се „нуждан капитал неће наћи“ — те је остварење остављено „за боља времена“. Пропао је један смјели и замашни план, — пропао пред материалном немогућношћу. Црна Гора није могла дати потребан капитал, јужно-словенска и словенска браћа нијесу се одазвала. А Црна Гора рађе је одустала од пројекта него га оставила да падне под туђински капитал те утицај.

Доцније смо видјели покушаје Црне Горе да — пловидбом поштанских пароброда по Скадарском Језеру, почетком жељезничке мреже — задовољи, колико је било могуће, потребе на тој страни [1]).

У тој саобраћајној и националној политици спадали су и пројекти Црне Горе о жељезничкој вези Црне Горе и Србије те о трансбалканској жељезници. И дан данас налазимо се у истој фази. Црногорско приморје још чека.

Др. Перо Ђ. Шоћ.

УДОВИЧКО УЖИВАЊЕ ПО ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ И ПОЗИТИВНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ ЦРНЕ ГОРЕ.

Творац Општег Имовинског Закона, изузетно од других законодавстава као и од Римског Права, сва *послужја (сервитуте)* дијели не према томе да ли су везана за лица или ствари, него према циљу и постанку њиноме.

Општи Имовински Закон познаје ове сервитуте: *помеђашка угодба, помеђашко послужје и уживање.*

Помеђашка Угодба је онда, ако послужје, обзиром на потребе сусједа, наређује сами закон, без обзира на утаначење и уговоре сусједа.

Помеђашко Послужје је онда када сами сусједи добровољно један другом дозволе право послужја, уговором или другим правним начином.

Уживање је право по коме лице има права да све приходе и плодове најпотпуније ужива, *с тим да суштину ствари уздржи у потпуној цјелини.*

По правној науци и позитивним законима данашњих држава једно од најважнијих, најчешћих и најкарактеристичнијих *уживања*

[1]) В. о томе: у односним одјељцима књиге „Педесет година на престолу Црне Горе, 1860—1910“; у чланцима о пошти и телеграфу у Црној Гори Г. Петра М. Милића, бившег заступника начелника П. Т. Одјељења Мин. Унутр. Дјела Црне Горе, („Црна Гора“, Цетиње 1921, 2. 3 год.); „Отаџбина“, Београд, од 5. јула 1928 и сл:), као и у мом раду „За Историју Пошта и Телеграфа у Црној Гори“ Београд 1928 — (прештампано из „Ратника“, свеске за март и април 1928).

јесте право удовице да ужива приходе са имања свога покојног мужа, звано право *удовичког уживања.*

Познато је да је суштина правног појма уживања у томе *да уживалац не може, ни у коме случају, дирнути у суштину (цјелину) ствари коју ужива.*

Он може уживати приходе и плодове ствари; али субстанција ствари има остати недирнута, ње се не смије дотаћи. Јер природно чим би му се дозволило да разполаже и суштином ствари, његово право уживања, тим самим, претворило би се у право *влашитине (својине).*

И отуда сва позитивна законодавства (и оно Србије и Аустрије) кад говоре о *удовичком уживању увијек и свагда говоре једино о уживању прихода са покретне и непокретне имовине умрлог мужа* (дајући дио тих права онако и у оном обиму како то поједина законодавства прописују).

Законодавац пак Црне Горе ту прави изузетек. Наиме: он дозвољава удовици да *може уживати не само приходе са мужевљева имања, него да се може дотаћи и суштине имања или како то он назива „цјелине“.* Значи жени припада право не само уживања него и дотицања и основне имовине.

То је јасно изражено у члану 707 О. И. З.

Па када и како то бива? Првенствено удова има само право удовичког уживања. *А тек у крајњој потреби* може се дотаћи и главнице — било појединих дјелова било цјелине; али и то само са пристанком старатеља и одобрењем Надстаратељске Власти.

Дакле у крајњем случају дозвољава законодавац Црне Горе удовици да може и основну имовину под законским претпоставкама утрошити.

Па кад се погледа та законска одредба онда је јасно да се њен правни карактер не даде разумјети као *удовичко уживање,* него као нека посебна врста уживања, уживање које граничи у крајности са правом влаштине.

И кад је то тако хтио Богишић, онда је јасно *да није ни могао* у заглављу О. И. Закона који говори о *уживању* говорити и о *удовичком уживању,* јер му тамо није мјеста. И зато га је донио у глави која говори о *кућној заједници* — да тиме подвуче да је то право *удовице; не као удовичко уживање, као лично право, него као удовичко уживање, као право удовице у кућној заједници.*

Па какав је циљ имао законодавац доносећи ту законску одредбу?

Имао је овај циљ:

Чл. 707 О. И. З. гласи: „И кад Кућа спане на једно чељаде једино, било мушко или женско, оно свеједнако придржава своје дотадање имаоништво.

Али у таквом случају ово чељаде може слободно располагати свим кућним имањем као што би својом властитом особином све док умножењем кућних чланова снова не постану примјењива правила, која се излажу у овоме раздјелу и која стежу ту слободу.

Ипак жена која се није у тој *Кући* родила, него њеним чланом удадбом постала а самораница је, док је год у таквом стању, може располагати само плодовима и дохотцима од кућне имовине; али сама имовина треба цијела да остане. Њене се цјелине таква жена може дотакнути тек у крајњој нужди а према тој потреби; али и тада само с приволом старатеља и с одобрењем надстаратељске власти“.

Значи Богишић тим законским прописом даје право (да се дотакне главнице) *самораној удовици.*

Да малко провентилирамо ово питање:

Законски термин *„самораница“* по нашем мишљењу *означава удову без дјеце* (без обзира јесу ли с њом или не — н. пр. синови одсутни, кћери удате). Да законодавац под удовом самораном *не мисли на удову која се налази сама (без других чланова Куће) у Кући* мужа јој (која је *Кућа* спала на *њу саму)* јасно се види по одредбама чл. 707 И.О.З. Јер да се мисли на удову која је остала сама у *Кући* мужа онда, чим чл. 707 О. И. З. говори *баш о тој удови која је у Кући* (која је спала на једно чељаде) онда не би било потребно *(код наглашене дефиниције у почетку чл. 707)* да у одјељку II чл. 707 говори *„а самораница је“*, јер тим изразом хоће да покаже неку женску: *која је не само сама у Кући мужа него која је још и саморана.*

Кад остане у *кући* саморана удовица, а *кућа* спала на саму њу (707) удовицу, и законодавац даје *нека широка права тој удовици,* он јој не даје та права као искључиво физичком лицу, него јој та права даје *као физичком лицу, које је носилац права једне друге институције, а то је институције своје врсте која се зове кућа.* Дакле те привилегије дате су *кући* а не њој. То је и један јасан доказ како је Богишић хтио свим могућим начинима да оживотвори Кућу и да јој даде нарочите привилегије.

Ну дајући члану *куће* удовици ту привилегију он води свакако рачуна и о томе: да, и ако та удовица има та широка права, да их она не може никада искористити осим крајње нужде, а да и то буде гарантовано тражи одобрење старатеља и благослов надстаратељске власти, као посебну форму — поред одредбе да се таквој удови мора поставити старатељ.

Кад се све то види, онда је јасно да је тачно наше мишљење које смо стално у написима *Архива* истицали: да обичајно право води *и при наслеђивању рачуна увијек првјенствено о кући а не о рођацима — насљедницима.* Јер се и овдје види да је и сам Богишић вољан да дозволи да удовица саморана сама утроши цијелу имовину, не водећи рачуна о насљедницима *ван куће.* Јер да води рачуна о насљедницима ван *куће,* он би им и од те удовице осигурао њина права давањем удовици само плодоуживање.

Значи води рачуна о Кући, чији је једини члан удова, а не и о насљедницима ван куће.

А пошто члан 707 О. И. З. *говори само о удовици* (самораној) *онога случаја „кад кућа спадне на једно чељаде“* (на њу дакле) онда то још више иде у прилог наших истицања о *кући,* јер то до-

казује да удовица без дјеце *нема право да се дотакне и главнице никада ако у кући није она сама него ако има других чланова још. Јер у овом другом случају природно морају се заштитити кућа* и њени чланови, (друго је питање, које ћемо другом приликом расправити, да ли има право *саморана удовица* задружне Куће подијелити се од *куће,* постати инокосна и створити своју Кућу, те као таква тим самим стећи права из 707 чл О. И. З.)

Чл. 670 О. И. З. гласи: „Кад остане удовица самораница у мужевљевој Кући, треба да Капетански Суд у чијем је подручју та Кућа старатеља постави.

Томе је старатељу главна дужност пазити да се добра те Куће, док таква удовица њима управља и од њих плодове и дохотке прима, уздржe колико је могуће више у својој цјелини . . . . ."

Према смислу чл. 670 О. И. З. *само саморанoj* удови, дакле оној без дјеце, поставља се старатељ, који управља имовином и даје дозволу са одобрењем власти да се она дотакне и главнице. *Значило* би према томе да и *оној удовици која нема дјеце али се налази у задружној кући* (са браћом, родитељима, рођацима мужа и т. д.) *треба* поставити *старатеља* јер чл. 670 говори да се старатељ поставља *саморанoj удови.*

Но ако се пажљиво погледа чл. 670, онда се јасно види оно што је и природно: *да се удовици, и ако је саморана, не поставља старатељ, ако она не живи сама у кући мужа јој,* т. ј. ако Кућа није на њу *саму спала.*

То се баш из текста тог законског прописа види, јер се у чл. 670 вели *„док таква удовица њима управља"*, а то значи само у оном случају кад она *сама живи у кући, јер ако има и других чланова куће* не може се говорити да *она* управља имовином. Значи 670 чл. ништа друго није него објашњење члану 707, а тај члан баш изрично говори о *кући* спалој на једно чељаде. Значи: *само удови без дјеце, која сама живи у кући мужа,* поставља се старатељ и само она има права из чл. 707.

Према томе значило би да удова која је *сама* у Кући, а има дјеце, али нијесу с њом (рецимо кћери удате), не треба *старатеља.*

Ми се баш с тим и слажемо да не треба. *Не* треба зато што има кћери које ће саме бдити над живљењем њине мајке и *трошењем (само прихода).* И чим ове увиде да она троши и главницу, оне ће јој *или то као мајци одобрити* или ће јој поставити старатеља да осигурају своје насљеђе — *старатеља* пригоде ради из члана 672 О. И. З.

А да ли је потребан старатељ удови која има дјецу (не кћери удате, него кћери неудате или синове који живе с њом или синове подијељене)? Ми мислимо да је искључен старатељ ако има дјеце с мајком, јер она је старатељ непунољетној дјеци и Домаћин Куће. Ако је син пунољетан, он је и Домаћин. Ако је син одијељен а она сама, не треба јој старатељ из истих разлога из којих ни кад су кћери удате. А чим удова има дјецу непунољетну са њом, она је

Домаћин, те је природно да располаже и имовином *куће* као Домаћин и да има сва права домаћинства, те природно њој се и не поставља старатељ, нити је она ограничена на уживање с правом утрошка главнице у невољи, јер како видјесмо ограничење то постоји само за удовицу *самoрану* (чл. 670 и 760).

Морамо напоменути да муж може тестаментом учинити измјене како у правима удовице тако и у погледу постављања старатељства; али пошто је то предмет опсежнијег излагања, то питање нећемо овдје ни расправљати остављајући да посебно изложимо.

Да резимирамо речено:

1) Удовица која нема дјеце (саморана) *ако је сама у кући* мужа има права из чл. 707 О. И. З. (дотаћи се и главнице под законским поменутим условима).

2) Удовица која нема дјеце (саморана) *ако није сама у кући* мужа (него има и других чланова *куће),* нема права из чл. 707. О.И.З. јер имовина и њеног покојног мужа припада не њој нити физичким лицима, него *кући,* која цијелом имовином распоређује, а удовица има своја права тачно одређена у таквој *кући.*

3) Удовица која има дјеце али нијесу с њом *у кућној заједници* (нпр. кћери удате или се синови са њом подијелили) ако живи *сама у кући* мужа *нема никаква права на имовину свога мужа осим право уживања плодова* (не и право дотаћи се и основне имовине) — јер основна имовина припада њеној дјеци (удатим кћерима и одијељеним синовима), пошто законодавац једино даје *удовици самораници саможивећој* право дотаћи се и основа имовине зато што кад нема дјеце дозвољава да удова, као члан *куће* мужевљеве, има право да цијело имање утроши на штету *насљедника мужа (родбине),* јер при насљеђу, како већ рекосмо, одлучује моменат *куће* а не моменат родбински ван ње. Чим има дјеце, па макар и ван *куће,* мора им се заштитити право а то право им се једино може заштитити ако *се мајци не дозволи да се дотакне и фонда имовинског.*

Наше је мишљење да се ипак таквој удови не поставља старатељ, јер дјеца имају право увијек јој поставити старатеља чим би потребе било.

4) Удовица која има дјеце и с њом су у *кућној заједници* сачињава с дјецом заједно *кућу* у којој је она Домаћин, ако су само женска дјеца или мушка *непунољетна.* Ако има у Заједници пунољетних синова, онда је *најстарији домаћин. И удова домаћин* има право, да располаже имовином *куће* пуноправно, њој се не поставља старатељ осим случаја кад наступи и опасност од ње по *кућу* или дјецу, и тада јој се старатељ поставља према наређењу чл. 672 (на предлог родбине и сваког грађанина).

Александар К. Матановић, адвокат.

ИЗ КАТАНСКЕ БУНЕ (1844 г.)

МАТИЈА СИМИЋ (ЦРВЕНИ МАТИЈА) ПРЕД ПРЕКИМ СУДОМ.

Матија Симић био је, за владе кнеза Михаила, окр. начелник у Шапцу. Избачен из службе, после промене на Престолу, настанио се био у Шапцу, где су га затекле катане.

Пред Преким Судом одговарао је и Симић, као саучесник у Катанској буни. У Државној Архиви у Београду сачувани су акти о буни, а међу њима испит Матије Симића и пресуда Преког Суда. Исказ овога кривца баца доста светлости на буну, и зато га саопштавамо у целини.

— У петак (22 септ. 1844), око два сата дана, био сам код своје куће. Видим кроз пенџер где пушке пуцају пред конаком.[1]) Пет катана дотрче пред моју кућу, и повичу да излазим. Обећах им да ћу изаћи. Они се врате. Моја жена из страха, кад је видела да из конака износе мртве људе, онесвестила се, и стога ја нисам изашао на први позив. Дођу опет пет катана, и наперише пушке, да пуцају у моје прозоре, и повичу да излазим, иначе ће ми кућу упалити. Изађем под пусатом[2]), и онако пред њима одем до пред конак, па и не свративши ту, одмах се упутим Г. Богићевићу[3]) да видим шта ћемо да чинимо. Ја се ту с њим договорим да бежимо у град[4]), па одатле у Немачку (Аустрију). Он ми одговори, да не може оставити жену и децу и да му светина кућу запали, већ више воли ту погинути. У том дође Стојан и још неки од његова друштва у авлију Богићевића, и онако с коња повиче на Богићевића да излази. Сиђемо и упутимо се конаку; катане за нама. Око конака све је од пангалоза[5]) узаврело, пенџери полупани и по конаку растурено. Стојан хтеде да упали конак, да извади Ђуку[6]), који је горе под кровом био прикрио се; но ја и Богићевић станемо га кумити да то не чини, обећавајући му да ћемо га ми сами извадити, и њему послати. Тада се он окане. Нас Стојан зовне да идемо у канцеларију и пишемо старешинама срееским да дижу свет. И тако, како су сви астали[7]) по другим канцеларијама разлупани били, одемо у касу[8]), коју смо већ отворену нашли. Овде је нас више било: ја, Стојан Јовановић[9]), Богићевић, Стојан писар, Дражић официр, чини ми се и Мијаило Христовић, а и више још чаршилија... Стојан Јовановић је натерао Стојана писара да пише писма, која је он диктирао. Та писма ја и Богићевић потписали смо, писма су упућена среским начелницима. Стојан Јовановић нареди нам да та писма пошљемо. Богићевић је та писма задржао, и доцније их предао савјетнику Ресавцу.

Стојан нам је онда казао да дижемо народ против Правитељства. У чаршији Стојан је говорио: да је на Београд, на Смедерево и Пожаревац ударено; да ће Обреновићи у Србију прећи; да се порез за неко време узимати неће; да он има од царева исправу да су они — катане — царски људи, и да то све по царској заповести чини. На то су пангалози викали: „Ура! и Хвала Богу!“ А поштени људи само су се снебивали и ћутали. И ми смо обећали Стојану да ћемо народ дизати.

[1]) То је раније била кућа Господар-Јеврема Обреновића (кнез Михаилова брата), па је држава откупила, и сместила у њој Начелништво Окружно и Окр. Суд. [2]) Наоружан. — [3]) „Записи“, год. I св. 3. — [4]) У граду је била турска посада. [5]) бескућник. — [6]) окр. начелника. — [7]) столови. — [8]) собу окр. благајнице. — [9]) вођ катана.

Рекне Богићевић те ми са Стојаном и још некима одемо к владици, те да дође и ону светину утиша. И тако владика дође. Стаде народу говорити; али нико не слуша. Владика се врати. Затим дође један Турчин и рече да диздар зове мене и Богићевића да дођемо код Ташанове кафане. Ја, Милош (Богићевић), Петар Бугарин и Саво Калпакџија, а чини ми се и још неки, дођемо тамо... Диздар нам рече да гледамо да не буде каква квара, и да се у Турке не дира. Још је с Богићевићем насамо разговарао.

Кад се вратимо, не затечемо Стојана: отишао је к Лозници. Најпре је рекао био да ће или к Ваљеву...

Звали смо Ђуку да сиђе с тавана; па, кад није хтео дозовемо владику, и поново зовемо Ђуку. Не хте сићи. Онда ми начинимо писмено; и потпишемо: ја, Богићевић, владика, прота[1]), Тешман (Солдатовић), који је онда онде, дошавши на скелу, десио се, Петар Бугарин, Сава Калпагџија, Стеван Ђукић. У том писмену јемствовали смо да њему — Ђуки — никакав вред неће се нанети, пошљемо то писмо Ђуки по Вучку Топал—Ђорђевићу[2]). И тек онда изиђе, и сви ми с њим одемо Богићевића кући.

Кад су катане дошле, било је, чини ми се један сат до ручка; а кад смо ми Ђуку извели, било је после подне, али колико сати, не знам, јер нисмо онај дан ни ручали.

Код Богићевића договорисмо се да г. Ђуку пустимо, па изиђемо међу светину која је онда око куће била узаврела. Чим ми то поменемо (да пустимо Ђуку), а они узавре, и не даду. Навале на нас, готово да нас угуше. Тако је то било готово до пред мрак, а онда ме г. Ђука и Милош даду звати, па ми рекну да дадем добовити: да сваки код своје куће седи и не скита се... При том, да патролу наредим и стражу свуда поставим, да никога за ону ноћ до сутра ни у варош, ни из вароши напоље не пуштају. Пошто ја све ово, по њиховој заповести, наредим, одем Богићевића кући, те ми овај и г. Ђука предаду једно на попечатељство Внутр. Дјела адресирано писмо, које су они писали, да га ја, по суруџији, пошаљем. Ја рекнем Топал—Ђорђевићу, и овај нареди суруџију, и ја му оно писмо даднем, изведем га до накрај вароши, и отправим га. Сутрадан, изјутра, дође г. Лука, срески начелник, с војском, до близу Шапца, и пошаље људе да пустимо Ђуку; иначе ће варош упалити. Ја сам био онда у Милошевој кући, и ту су били од трговаца: Сава Калпагџија, Петар Бугарин, Стеван Ђукић, прота, владика; па још зовнемо и Јована Тркића. И ту се договарамо шта ћемо чинити. Закључисмо да га пустимо међу народ; а и он — Ђука — који је

[1]) Јован Павловић, отац митрополита Инокентија. — [2]) Тада вршилац дужности окр. благајника.

такође међу нама био, рече да ми њега пустимо, а мене да оставља место себе, док се он не врати, јер хоће да иде за бунтовницима у потеру. Ја сам онда казао Ђуки да он мени каже: ако мисли нас због чега тужити, па да ја, при свем том што сам невин, бежим у Немачку. А он настави: да се ја ништа не бојим, и да је он уверен да смо ми невини. По овом закљученију, скупимо ми на пијаци општину, па онда ја, Богићевић, прота, Јован Тркић и Петар Бугарин одемо међу Општину, и саопштимо јој како Ђуку ишту да пустимо; иначе да ће попалити Шабац. На то су једни викали да га пустимо; други — да га не пуштамо, него да се бијемо. Од ових последњих познао сам Митра Бошњака и Саву Бошњака. А ово међу општином говорио је сам Богићевић.

Ми се одатле вратимо кући Богићевића. После, пошаље г. Лука, по други пут, да се Ђука пусти. А ово је било пред подне. На то Милош и Ђука поруче: да дође војска у варош. Те, кад ови стадоше улазити, већ код конака, онда и ми, с Ђуком, међу њих помешасмо се, и с њима у конак уђемо. Ту се стане Ђука спремати да против бунтовника полази, а онда пред народом каже: да мене, наместо себе, поставља, док се он не врати, и рекне г. Луки, те ми овај остави 50 Поцераца, с једним булугбашом, да стражу чувају. А секретару је казао: да ја потписујем у његову одсуству што буде требало. И тако је он отишао.

Ја сам потписивао пасоше и само један циркулар среским начелницима, којим се извештавају: да г. Вучић, с војском, амо полази. Још док је Ђука код Милоша био, донео је један човек неко писмо од Стојана Јовановића, из Љешнице писано, и то је писмо г. Милош читао онде г. Ђуки. Ја се сад и не опомињем управо шта је у њему стојало; но нешто је било за Мијаила, за Перу Поповића, и разумио сам где нешто вели: „зуцнуо“. На то ће боље знати Милош, јер је у њега исто остало.

Нисам раније знао да ће бунтовници прећи —

*

Нису, ни Богићевић ни Симић, били тако пасивни при упаду катана у Шабац. Свакојако да су они обојица знали да ће катане доћи (може бити да нису знали дан доласка, јер је прелазак катана у Србију пао мало раније, него што је било уговорено). Шапчани су с радошћу дочекали катане. Богићевић и Симић примили су из руку Стојана Јовановића власт над вароши и над округом.

Одбрана Симићева пред Преким Судом није могла код судија створити уверење да он није саучесник у буни. Стога Преки Суд реши:

да Матија Симић, пошто му се сви декрети и све дипломе на званије и дојакашње његове чинове одузму, са садањег чина низврґне и *десет година дана* у лакоме гвожђу у заточеније, где му полицајна власт назначи, пребуде, и потом да се отпусти.

*

Оштра казна, изречена над Симићем, одудара веома од осуде Милоша Богићевића: Симић десет година заточења; Богићевић да се убије из пушака. Обојица су били присталице Обреновића; по свој прилици обојица су знали за долазак катана и припремали им дочек у Шапцу. Тог дана кад су катане ушле у Шабац, они су били нераздвојни: примали су и извршивали наредбе Стојана Јовановића; до последњег момента споразумно радили да се одржи стање које је засновао Стојан Јовановић. Разлика у осуди може се објаснити тиме: што је Богићевић био у сродству с Обреновићима; а још више тим, што је, као управник Београда, под кнезом Михаилом, сметао Вучићу у извођењу планова његових за збацивање кнеза Михаила с Престола. А Вучић је за Катанске буне имао неограничену власт, као пуномоћник Књаза и Правитељства за угушење буне.

Богићевић је, према пресуди Преког Суда, убијен; Црвени Матија постане чланом Државног Савета.

Л. Лазаревић.

ЈЕДНА ЗАМИСАО.

Путујући службеним послом више пута смо имали прилике да прелазимо преко повијарца Планинице, који као какав голем бедем, на продужењу од преко десет километара, опасује сву јужну ивицу простране и романтичне висоравни никшићске. Читав овај повијарац је врло једноставан, у релативној висини од 300 до 400 метара; нити у свом шљемену има било каквих истакнутијих узвишица или врховâ. Он везује брдо Острог са изданцима планине Ките, и тим никшићску висораван ограничава од доњо-зетске низије. Најнижи превој (седло) у овом повијарцу лежи на његовом југоисточном окрајку, у близини самог брда Острога. Преко ове преседлине водио је до недавно и стари пејшачки пут.

Чим путник из никшићске удолице изиђе на највишу тачку овог превоја, јавља му се јединствен поглед у даљину, каквих је мало у свијету. Према југу под собом отвара се путнику преглед читавог зетског продоља, све до самог Скадра.

Кад год смо се одмарали на овом дивном погледалу, сваки пут су нам падали у очи извесни кречни конгломерати, који су се ту наслагали у давно вријеме, кад се туда вода прелијевала. Није се тешко сјетити, да је то морало бити у оно вријеме, кад је никшићска висораван била покривена пространим језером; те је сасвим природно, да је то језеро у то доба морало отицати преко најнижег превоја у гребену, реченог повијарца Планинице.

Ну то прелијевање, само по себи, није од неког необичног интереса, јер таквих појава и данас има доста у свијету. Али кад замислимо, колика се голема маса воде тада сурвавала низ планинску стрмен од преко 600 метара висине, па се у непрекидним каскадама рушила на ниже у зетску низију: то је свакако морао бити не само највећи слап (водопад, катаракт), већ у исто вријеме и најчаробнији природни призор на свијету.

Томе дивотном појаву, нажалост, био је крај онога дана, кад је језерска вода, на најнижем језерском дну, силом своје ерозије, изглодала и издубла подземни канал, у облику големог љевкастог ждријела, које је било у стању да сву језерску воду прогута, те је невидљивим подземним каналом спроведе до данашњег извора Доње Зете у дну Планинице. Језерска вода, са големом количином угљене кисјелине, а под великим притиском, разједала је и трошила кречне слојеве брдске, док ова у утроби једне кречне планине није изврт)ела подземни тавник, као какав џиновски лијевак.

Размишљајући почешће о овој ствари, сваки пут смо долазили на мисао: како би се негдашњи планинички (или острошки) водопад могао обновити, и то с невеликим трошком.

Требало би само, мало узводно од Понора, на Сливју, на десној страни ријеке, прокопати нов канал, па га у облику тунела спровести испод Планинице и извести га на њену јужну страну, са потребним падом, тако да би ријека (Горња Зета), прије него доспије у Понор, морала тећи каналом па после тунелом и големом планинском стрмином, у правцу који би јој се дао.

Ту би се сва голема маса воде, као некад у предисторијско доба, морала рушити наниже и тим створити водопад, каквог нигдје нема.

Отуд би се добило више знатнијих користи, као:

1) Прије свега би се најплоднији дио никшићског поља, т. зв. Сливје, ослободио од редовних поплави, због којих се та дивна земља не може никад привредно да искористи како ваља. Прољетње поплаве рано почну, а свршавају се често тек у јуну, кад је већ прекасно за усјеве, док опет јесење поплаве често наиђу тако рано и нагло, да се ни оно мало позних усјева не може побрати.

2) Добило би се једно, тако рећи, право природно чудо од слâпа, које би спортски свијет у масама привлачило и отуд становништву и земљи големе користи доносило.

3) Добиле би се неизмјерне водене снаге за фабрички погон као и за инсталирање електричних централа.

4) Са те висине од преко 600 метара лако би се могла вода одвести (водоводима) у сва безводна мјеста, која леже ниже од те висинске тачке.

5) Остварењем овога дјела створила би се прилика за разноврсну зараду свијета, који за тим чезне.

Дужина тунела испод Планинице тешко да би изнијела више од 500 до 600 метара, те поред јефтине радне снаге сав тај рад никако не би скупо стао.

Предузимљиви стручњаци, пријатељи овога краја наших храбрих витезова, Обласна и Народна Скупштина као и сама државна влада, требало би да се за ово заинтересују, те да се оствари ова врло корисна замисао.

Стево Чутурило.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

СРБИЈА И ЦРНА ГОРА.

ПРЕПИСКА КНЕЗА НИКОЛЕ И КНЕЗА МИХАЈЛА.

Преписка кнеза Николе с кнезом Михајлом траје од год. 1860. до 1868. У ових осам година (из год. 1862. нема ни једног писма) сачувана су у свем 33 писма: 18 кнеза Михајла и 15 кнеза Николе. Највише је писама из год. 1866., — њих 11, из год. 1866 — шест; из 1861 — пет, из 1867 — четири, из 1868 — три, из 1860 — два и из 1863 и 1864. по једно. Везе између ове двојице владара није лако пратити, једно, што кореспонденција није добро сачувана, а друго још више стога, што се интимне мисли нијесу повјеравале артији, већ су их предавали курири наустице. Ипак, поред чисто фамилијарних писама, ова писма расвијетлиће по гдјекоју страницу наше новије историје. У њима је заметнута идеја, која ће доћи до свога израза у годинама 1876—1878 и доцније.

Колико се из писама може видјети, нијесу сачуване копије писама кнеза Николе: из маја 1863, из децембра 1864, од 3. децембра 1865 и из јануара 1868.[1]).

Душан Д. Вуксан.

I

Кнез Михајло кнезу Николи

19.-XI-1860.

Ваша Светлостъ, любезный брате

Провиђенѣ божиѥ ставише ме на престолъ Србіѥ смрћу предрагогъ ми родителя упразнѣный; осећаня искрене любави, коя ме вежу за Црну Гору и нѣне владаоце и свестъ, да као владаоци разкомаданогъ србства ѥданъ задатакъ имамо, позиваю ме да у той цельи шилѣмъ къ Вама Г-на Вука Караџића, човека кои моѥ подпуно поверенѣ ужива и кои ће имати частъ предати Вамъ ово писмо. Я се надамъ, да ће Г. Караџићъ, кои ѥ тако яко быо одликованъ поверенѣмь пок. Владике и Књяза Данила, быти усрећенъ и Вашимъ поверенѣмъ, и за то Васъ само молимъ да веруѥте у све оно, што Вамь онъ одъ моѥ стране буде казао.

[1]) Види о овој преписци мој чланак у београдској Вољи. Год. III. Књ. II. стр. 206 и д.

Я бы само вређао племенита осећаня, коя самъ наслѣдіо и као Србинь и као Князь Србіє, ако бы Вашу Светлость уверавао како ми яко на срцу лежи напредакъ Црне Горе и како се искрено радуємъ кадгодъ што добро о ньой и нѣноме владаоцу чути могу. Напредакъ Црне Горе не сматрамь я друкчіє него као напредакъ саме Србіє.

Мени є особито мило, што Вамъ овомъ приликомъ могу изявити и моя усрдна честитаня при ступаню Вашемъ у бракъ.

Молећи Васъ, да у моя осећаня подпуно веруєте и да примите уверенѣ могъ одличногъ поштованя, остаємъ

У Београду
19. Ноємвра 1860.

Ваше Светлости
искрени брат[1])
М. М. Обреновић

При дну:
Нѣговой Светлости Господару
Црне Горе и Брда Николи I.

II.

Кнез Никола Кнезу Михајлу

27. XI. 1860.

Ваша Свѣтлость любезный брате!

Приміо самь многоуважено писмо В. С. коє сте ми послали по Г. Вуку Караџићу и прочитао га са нйвећомъ радости и задовольствомъ. Я самъ у нѣму нашао све што одговара жельи моіой и свакогъ правогъ Србина, за то се и соглашавамъ у свему са предложенѣмъ В. Свѣтлости. Г. Вукъ разговарао се са мномъ доста и о свачемъ и саобштіо ми све, што є было одъ потребе, онъ ће истый саобштити и В. С. што є одъ мене разумѣо. В. Свѣтлость, я самь увѣрень, да се може к' цѣли доћи само ако се поступи по начелу у Вашемь писму изложеномь, а поступиће се увѣкь, ако Богъ да.

Примите В. С. увѣренѣ могъ особитогъ пештованя и уваженя

Цетинѣ 27. новембра 1860.

Княз Црногорскій
Николай

При дну:
Н. С. Князу Србскомъ
Михайлу Обреновићу III.

III.

Кнез Михајло Кнезу Николи.

2. I. 1861.

Ваша Свѣтлость, любезный брате,

Г. Марко Врбица дошао є и предао ми писмо Ваше Светлости одъ 28. Ноємвра прошле године. Срдачна осећаня, коя ми є Ваша Светлость изявила мила су ми и драгоцена, єрбо долазе одъ владаоца

[1]) Ово и потпис руком Кнежевом.

онога края народа нашегъ, кои непрекиднимъ прегореванѣмъ себе самога дає свакій дань найсяйніє доказе, да ни за што друго не живи, до за славу и слободу србску. Я самъ се испуніо чувствама радости, кадъ ми є писмо Ваше Светлости потврдило уверенѣ. да се на челу Црне Горе, ковчега слободе србске, налази мужъ готовъ, да се са мномъ сусретне у бризи за нашу срећу народну.

Я Вамь благодаримъ на толикой предусретльивости и молимъ да бы ме Ваша Светлость задржала свагда у своме братинскомъ спомену, съ уверенѣмъ, да я немамъ другога честолюбия, но да народу Србскомъ будемъ одъ користи, и съ Вама заєдно да оправдамъ оно наданѣ, коє Србство полаже и у мене и у родолюбивостъ княза Црногорскогъ Николе I.

У Београду, 2. Януара 1861.

Ваше Светлости
искрени брат
М. М. Обреновић

При дну:
Нѣговой Светлости Князу
Црногорском Николи I.

IV.

Кнез Никола Кнезу Михајлу.

17. II. 1861.

Ваша Свѣтлость, любезный брате!

Не може Ваша Свѣтлостъ чисто вѣровати у каквомъ се нестрплѣню налазимъ одъ како се вратіо одавде Г. Вукъ. Свакый самъ часъ изгледао на каковъ одговоръ Вашъ и не могу да се доста начудимъ што га до садь не добихъ. Вѣруйте ми, В. Свѣтлость, да сам се чисто поплашио, да насъ не застане Ускрсъ на ономъ мѣсту, на комъ смо и божићевали. Но опетъ я се яко уздамъ на Вашу проницательность и родолюбіе, па вѣруємъ да ће све добро быти, само кадъ бы се іошъ неизвѣстности ослободіо быо бы задоволянъ.

Ово ме приморава послати Вамъ мога Државногъ Секретара Г. Теодора Илійћа, коме я покланямь моє неограничено повѣренѣ, да обширно изяви В. Свѣтлости моє мисли и мою желю, надамъ се дакле, да ћете га и Вы удостоити Вашега повѣреня.

У осталомъ поздравлюћи Васъ изъ свега срца и желећи Вамъ свако добро, остаємъ

Цетинѣ 17. февр. 1861.

Ваше Свѣтлости
Искреный братъ
Князь Николай

При дну: Србскомъ Князу
Михаилу Обреновићу III.
у Београдъ.

V.

Кнез Михајло Кнезу Николи.

3. VII 1861.

У Београду 3. юлія 1861.

Ваша Светлостъ,

Любезный брате,

Г. Любомиръ Ненадовићъ, начелникъ у Управи Просвете долази къ Вашой Светлости на Цетинѣ. Я молимъ Вашу Светлость да веруєте подпуно у оно, што Г. Ненадовићъ буде имао честь казати Вамъ одъ моє стране и да га удостоите свога повереня.

Мени є мило, што имамъ прилику, да Вамъ поновимъ увереня мога искреногъ пріятельства съ коимъ остаємъ

Ваше Светлости
искреный братъ
М. М. Обреновић

При дну:

Нѣговой Светлости

Николи I

Княазу и Господару Црне Горе и Брда

etc. etc.

VI.

Кнез Никола Кнезу Михајлу

I. IX. 1861.

Цетинѣ 1. Септембра 1861.

Ваша Свѣтлость,

Любезный брате!

Црногорскій народъ и у найплодніє године врло бѣдно живи, узрокъ су томе одвећъ кршовите горе, у коима се налази врло мало землѣ за обдѣлаванѣ. Ова обична оскудность достигла є ове године найвиши свой степенъ, єрь є и оно мало, на што є Црногорацъ сву свою надежду полагао, превеликомъ сунчаномъ жегом упропаштено. Хилядама налази се породица, коє ће ма куда у свѣтъ поћи морати, да само одъ глади не помру.

У оваковимъ околностима я самъ за нуждно нашао обратити се В. С. с' молбомъ, да бы се умилостивило допустити, да се неколико стотина породица ове убоге браће наше пресели у Србію о трошку Правительства В. С.

Изъ овогъ узрока шилѣмъ В. С. мога войводу и сенатора Г. Ђура Матановића, кои ће устмено разложити ову стварь и саслушати рѣшенія В. Свѣтлости.

Вашъ братъ
Николай
Князъ Црногорскый

При дну:
Њ. Свѣтлости
Князу Михаилу Обреновићу III.
у Београдъ

VII

Кнез Михајло књазу Николи

19.-IX.1861.

Ваша Светлость,

любезный брате,

Войвода и сенаторь Г. Ђуро Матановићь, кога сте изволили послати ми, донео ми є писмо Ваше, у комъ ми являте каква опасность одъ глади прети ове године яднимъ Црногорцима и молите ме да неколико стотина породица те убоге браће наше преселим у Србію о трошку правителъства србскогъ. Ніє потребно да........[1]) да Васъ уверимъ о мойой готовости, да Вам по могућности у томе тешкомъ положаю у помоћь притечемь...... (писмо је даље толико пропало и види се само да по Г. Матановићу шаље шест хиљада дуката, од којих даје пет правитељство српско, а једну хиљаду књагиња и налази, да је то бољи начин, него да се породице пресељавају).

Са искренимь поздравомь остаємь

19. Септембра 1861
у Београду.

Вашь брать
М. М. Обреновић.

VIII

Кнез Михајло кнезу Николи

12.-V-1863.

Ваша Светлость, лоубезны брате,

Я самь примио писмо коє сте изволили написати ми по повратку Нѣне Светлости кнегинье Даринке у Црну Гору и радовао самъ се увереньима и патріотским осећаньима, коя сте ми у нѣму изявили. Князъ Црне Горе, коя крозъ векове стои подъ оружѣмъ за име србско, не може у осталомъ ни имати други осећања но осећаня каква самъ био я срећанъ наћи у писму Ваше Светлости. Како у нашемъ искреномъ споразуменьу и увереньу лежи за цело наяаче ємство за нашу бодућность, я налазим у њему такође и уверенѣ, да ћемо свагда погодити путъ, коимъ намъ ићи валя, да би одговорили великимъ дужностима коє наспрамъ србства имамо.

---

[1]) пропала три реда.

Мени є врло пріятно, што видимъ изъ писма Ваше Светлости да є кнегиня Даринка задовольна своимъ бавленѣмъ у Београду. Нѣнъ долазакъ бьо є за насъ прилика искрене радости, већъ по томе, што смо одъ постанка Србіє првй пут видели међу нама княгиньу храбре Горе Црне. Љюбезностъ, доброта и одлична свойства наше ретке гошће као и симпатіє коє спрамъ Црне Горе имамо довеле су іой у осталомъ сва права на нашу найусрднію предусретљивостъ.

Я молим Вашу Светлостъ да никадъ не посумня о моимъ осећаньима уваженя и любави съ коима остаємъ

У Београду 12. Мая 1863.

Вашъ искреный братъ
М. М. Обреновић.

IX.

Кнез Михајло кнезу Николи

31. XII 1864.

Княже и любезни брате,

Понуђено ми кумство я сам са найусрдніом готовошћу приміо, и поздравіо сам у нѣму нову срдачну свезу између два братска народа и ньови династія. Я просим од свемогућега найболю срећу моме драгоме кумчету и сожаляваюћи што ми околности не позволявао да лично моим присуствіємъ увеличам нове свезе нашег братства и приятельства, шаљем да ме при торжеству крштеня заступа мой државни совѣтник Ђорђе Миловановић, праћен моим ађутантом капетаном Любомиром Ивановићем.

Наши предци као што є обште познато, найвише су страдали због неспоразумеваня. Садашньи нараштай показує се склонѣн државти рачун од ове науке искуства. Ваша Светлост може бити подпуно увѣрена, да што се мене тиче, я ћу свагда радо чинити све што є могуће за болѣ утврђенѣ искреног пріятельства између Црне Горе и Србіє.

Дозволите ми овом приликом Княже и любезни брате, да и Вами и Госпои Княгиньи обновим честитаня и поздраве, како од моє стране, тако и од стране моє жене, са коима увѣраваюћи Вас о непремѣним осећаима братског пріятельства оданости и уваженя остаєм

У Београду
31-ога Дек.
1864.

Ваш искрени брат
М. М. Обреновић

(Наставиће се)

НАРОДНО ПРЕДАЊЕ О МЕСТИМА У НАШОЈ ЗЕМЉИ.

Још у првом броју *Карацића*, часописа за српски народни живот, обичаје и предање, који је 1899, скоро пре тридесет година, почео у Алексинцу излазити под мојим уредништвом, отворио сам рубрику под насловом *Народно предање о местима*. Разлог ми је за то био што у нашој земљи има врло много предања која су везана за поједине градове, градишта, цркве, црквине, друмове, мостове, пећине, језера, изворе, кладенце, реке, потоке, планине и тако даље, и што то предање није побележено и објављено. Због тога сам замолио свакога ко таква предања зна да их забележи и пошље уредништву *Карацића* да их наштампа. Ревносни сарадници *Карацића* нису остали равнодушни према мојој молби, и, за четири године, колико је часопис излазио, у њему је објављено на стотину предања о местима широм целе наше земље.

Карацић се, на жалост, није могао дуже одржати и тако је скупљање и објављивање народног предања о местима обустављено. На још већу жалост наше науке о народу и његовом предању *Карацић* је остао без замене. У нас све до данас нема часописа који би био намењен скупљању и проучавању грађе о народу и буђењу интереса за ствари из народне културе. Докле ће још тако остати ја не знам. Оно пак што знам то је да се старински начин народнога живота, обичаји и предање у народу сваким даном губе и заборављају.

Да би се овој сувој штети по нашу науку колико толико доскочило, ја сам покушао да у часописима, којима скупљање грађе из народа није искључиви задатак, покренем интерес за грађу „из народа и о народу“. Боље је, надам се, и тако и толико но никако.

Како у *Записима* постоји стална рубрика *Грађа за историју и фолклор*, ја сам замолио и њихово уредништво да у тој рубрици уступи нешто места и народном предању о местима. На то је оно драговољно пристало и на тај начин омогућило да се настави бар један део онога што је у *Карацићу* пре толико година морало престати. Уверен сам да ће се за скупљање предања о местима наћи пуно сарадника, јер таквога предања има у нашој земљи још врло много.

Да бих примерима показао какав од прилике материјал треба саопштавати у овој новој рубрици *Записа*, ја из својих бележака објављујем неколике примере.

Свети Сава у Кучима.

Путујући по народу дође Свети Сава у Куче, на место Жлијеб, између Кржање и Цвилина. Ту га заустави вода која је била силно надошла. Да би се сачувао од воде, он се наслони уз брег, те му се и сад познаје отисак од леђа онде где се био наслонио. Стојећи наслоњен и мучећи се он прокуне реку да усане и река усане, али се и сад познаје где је текла.

(22/VIII-1928. У Беранама од једног човека из Куча).

Ђаковица.

Име Ђаковица тумачи народна традиција на два начина: Срби мештани причају да је у Ђаковици, у мали Мустај-суфт, некада била богословија, у којој је било много ђака. Од *ђак* остало је име Ђаковица[1]). Арбанаси мештани пак кажу да је име Ђаковица дошло од имена *Јак* (Јаков) и *ова* што значи поље, те би Јакова значило Јаковљево поље. У арбанашком језику Ђаковица се и зове Јакова, а не Ђакова и Ђаковица.

(28/VII-1923. У Ђаковици).

Кратово и Рутоши.

Манастир Бању код Прибоја прича се да је саградио Урош Рапави. Враћајући се из боја са Мађарима он сврати у Прибојску Бању и ту се умије. Одатле дође у *Кратово* и ту види да су му красте прошле, само је још од краста био остао рутав. Из Кратова дође у *Рутоши* и ту виде да није више ни рутав. Због тога што су му у Кратову красте прошле место се прозове Кратово, а што је у Рутоши престао бити рутав, место се прозове Рутоши. Из благодарности што је оздравио умивањем у Бањи, он у њој сазида манастир Бању. И Кратово и Рутоши су у срезу Нововарошком у Општини Рутошкој.

(25/VI-1926. Прибој).

Китино Кале у Кичеву.

Изнад Кичева, на једном купастом брегу налазе се развалине од старог порушеног града, које мештани зову *Китино Кале* или *Китин Град.* Прича се да је Краљевић Марко имао три сестре: Деву, која је сазидала *Девич* у Поречу, на обали Трески; Звезду, која је сазидала *Звездино Кале* на друму Кичево—Гостивар, између села Србинова и Лакајца; и Киту, која је саградила *Китино Кале* у Кичеву.

(3/VIII-1923, Кичево).

Манастир Света Пречиста код Кичева.

На пола сата од Кичева налази се манастир Света Пречиста. О постанку овог манастира прича се следеће: Између села Свињица и Брждане био је некада велики манастир Света Богородица, у коме је било много калуђера, чији се број понекад пео до сто и педесет. На тај манастир нападну Турци, али су га калуђери храбро бранили и сва турска сила није му могла наудити све донде док им некаква

[1]) Дечански јеромонах Гедеон J. Јуришић прича: У Ђакову, „у време кад су србски патриоти црквом владали, учили су се ђаци који су се за свештенички чин приуготовљавали. И данас стоје казани или ораније, у којима се јело за ученике кувало. Ови казани као и неке земље које су фонду ђачком принадлежале биле, сада принадлеже једној од ђаковачких џамија, од којих земаља приход и данас поменутој џамији доноси се“ (Гедеон J. Јуришић, *Дечански Првенацъ*. Нови Сад 1852, стр. 101).

баба није проказала где леже ћунци који воде воду у манастир. Турци пресеку ток воде и калуђери су им се морали предати. Сви буду поубијани, а манастир опустошен и порушен. Икона Свете Богородице из тог манастира није се дала обесветити, но сама побегне у манастир Светога Ђорђа, недалеко од Кичева на запад. Но у скоро Турци опустоше и поруше и тај манастир. Икона Свете Богородице побегне и из њега и заустави се у гранама од врбе на месту где је данас манастир Света Пречиста. Ту је нађу сељаци и ту саграде данашњи манастир Света Пречиста[1]).

(4/VIII-1923, Кичево).

Герзелез Алија.

За име Ђерзелез Алије народно предање везало је многа места у нашој земљи. И ја имам нешто бележака о њему па ћу их овде саопштити.

Ђерзелез Алија био је родом из села Герзава, Срез Мркоњића Град, у Босни. Јунаштво му се показало још у детињству. Кад му је једном отац поорао њиву, пошље га да донесе камен да га метне на зубачу, па да њоме поравна орање. Герзелез донесе огромну стену, коју волови нису могли ни да повуку. Кад то виде његов отац, рекне му: Иди, синко, ти ниси за тежачки посао, него тражи други селамет!

Герзелез је имао сестру. Кад једном оде у Сарајево, Вук Јајчанин, који је становао у Медвед-кули у Јајцу, дође и у граби је. Кад то чује Ђерзелез пође из Сарајева да сестру ослободи. Код *Витеза* је појахао коња витеза, код *Бусоваче* дао му је бусен траве, код *Травника* дао му је траве, па је одатле стигао у Јајце, убио Вука и вратио сестру. Пошавши кући он запита сестру ко је бољи јунак — он или Вук. Она му одговори: Ти си бољи, али ни он није био лош. Герзелез се досети да му је сестра волела Вука, па је упита да ли је остала чиста (невина). Она му одговори да јесте. Да би се уверио он је убије и сахрани, па јој код главе и ногу усади по један огорели пањ и рекне: Ако ови пањеви озелене остала је чиста, а ако не, онда је погрешила с Вуком. После неког времена пањеви озелене.

У Бањином селу, код Торлаковца, близу Винца, брега на железничкој прузи Доњи Вакуф — Јајце живео је неки Торлак Алија, који је био велики јунак. Кад је једном туда пролазио Ђерзелез Алија, нађе Тарлак Алију да на њиви оре. Не знајући да је то он главом запита га где је кућа Торлак Алије. Торлак Алија подигне рало и волове као какав штап и покаже му своју кућу. Ђерзелез оде његовој кући, изазове чељад из ње и она га прими. Кад је хтео ући у кућу, он подигне један ћошак од куће, метне под њега своју кабаницу и уђе у кућу. У то дође и Торлак Алија, па су се лепо почастили.

[1]) Предање о премештању непокретних предмета самих од себе, нарочито цркава и икона, у нас је врло често. Ја сам на њега обратио пажњу и изнео неколике примере у *Српском Књижевном Гласнику*, од 1. јуна 1905, стр. 855—857. Добро би било кад би се саопштило што више примера о томе.

Кад је Ђерзелез хтео лећи да спава замоли Торлак Алију да му дода кабаницу. Овај покуша да је извуче, али не могадне, но позове и друге да му помогну и тако се увери да је Ђерзелез бољи јунак од њега. Торлак Алија је сахрањен у селу *Торлаковцу.* Ту му је подигнуто тулбе које се зове Торлаково Тулбе.

Ђерзелез се дуго није оженио, па га је мати због тога тешко карала. Да би је задовољио он у Јајцу уграби девојку, метне је на коња и стане бежати. Људи појуре за њим и он, не знајући шта ће и куда ће, ободе коња и прескочи Врбас код Бајира. С оне стране Врбаса и сад се у камену познају стопе његовог коња које је начинио кад је скочио.

Ђерзелез је погинуо ниже села Торлаковца. Ту га је у битци убио некакав српски јунак, па је ту и сахрањен. Ту су са њим погинули и многи други Турци, око осамдесеторица на броју. Свима су на гробовима ударени мешети (мрамори, гробни каменови) по један код главе и по један код ногу.

(3/VII-1926, Јајце).

Црна Краљица.

Црна Краљица је била кћи некаквога краља у Гламочу у Босни. Била се заљубила у некаквог Турчина (Балију), па га позвала да јој дође о Ускрсу и сакрила га у ђубрету. На Ускрс јој родитељи пођу у цркву и позову и њу, али им она рекне да је боли глава, те они отидну без ње. Кад је остала сама, она преда Турчину кључеве од града и он пусти у град своју дружину. Вративши се из цркве родитељи јој буду побијени, а она се уда за Турчина. После смрти су јој Турци начинили тулбе у Гламочу, близу српског гробља, које се и данас зове *Тулбе Црне Краљице.*

О томе, кажу, има и песма, у којој се пева то исто, само што у песми Турчин није био сакривен у ђубрету, већ је другојаче ушао у град. То јест, кад су родитељи Црне Краљице отишли у цркву она је замесила хљеб, у њега метнула кључеве од града и послала хлеб Турчину, па је овај са дружином ушао у град.

Близу Лијевна има једна пећина, у којој је, прича се, живела Црна Краљица. У пећини има неких одељења за која кажу да је у њима ткала.

За Црну Краљицу се прича да је саградила многе путове: пут од Јајца, преко Мила, према Бања Луци, пут из Пецке (срез Мркоњић-градски) према Гламочу, пут Кључ, Бравско, Петровац до Дрвара.

У Дрвару је, кажу, град Црне Краљице. Једнога дана у години, не зна се башког, чује се из града јаук.

(3/VII-1926, Јајце). *Тих. Р. Ђорђевић.*

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Горски Вијенац, *девето издање с коментаром М. Решетара.* — Издање С. Б. Цвијановића, Београд 1928.

Г. Решетар је први који је издао Горски Вијенац с опширним коментаром 1890 г. Пре њега С. Љубиша је (у издању латиницом 1870) дао уз поједине стихове нешто коментара на које је архим. Дучић написао своје доста штуре „Примједбе“, и С. Вуловић поводом немачког Кирстеова превода коментарисао је подоста стихова (1886 г. прештампано из „Самоуправе“). Поводом Решетаревих издања (ово је већ девето) многи су приказивачи тих издања друкчије коментарисали велики број стихова, и он је што му се свидело уносио (обично анонимно) у своја нова издања, тако да је коментар у овом последњем издању коментар Решетарев plus коментар других коментатора с којима се он сложио. Али има доста места у Г. В. која су други друкчије коментарисали, а то се из Решетаревих издања не види, а требало би и њих знати. Зато сам ја, приказујући осмо издање (у Просветном Гласнику 1923, св. 5 и 6) рекао да би добро било да је унео и друкчије коментарисање и разлоге зашто се с њим не слажу, те би тако имали скупљена на једном месту сва мишљења, па читаоци нека сами суде шта је боље и тачније. То је потребно и због тога што су понека тумачења Решетарева сувише прозаичка, да би готово боље било да нису ни уношена. Најлакше би то урадио сам г. Решетар, али ето он неће. Зато ја мислим да би ваљало да ко други приреди једно издање Г. В. у коме би била *сва* тумачења почињући од Љубише, Дучића, Вуловића, па Решетарева у првом издању и даље других приказивача свих осталих његових издања до овога последњега. Горски Вијенац је тако наше дело, да не само заслужује, већ управо тражи једно тако издање. А и г. Решетар се, мислим, не би љутио, јер он јамачно не мисли да је коментарисање Г. В-ца његов монопол. Ја му ево сад претим, ако се опет оглуши о моју жељу, да неко други то уради. Нека се, дакле, мој пријатељ узме на ум!

У овом најновијем издању има 40—50 места где је г. Решетар које изменио, које поправио, које изнова написао коментар према осмом издању. Ја са своје стране немам готово ништа ново да речем

преко онога што сам рекао у приказима првог и осмог издања. Могао бих само да полемишем о оним местима за која није хтео примити моје тумачење. Али шта то вреди кад он то нити прима нити уноси у ново издање као „одвојено мишљење“. Али ипак ћу поменути два-три места из овог деветог издања с којима се не слажем.

Стихове 1089—91: „да прегледам у младежи зубе, / да се ружа у трн не изгуби, / да не гине бисер у буниште“, / протумачио је у осмом издању по Д. Костићу: „да прегледам јесу ли у младежи здрави зуби / да могу одгризати фишеке, / да здрав и јак момак *(ружа, бисер)*, који је рођен да буде царевим војником, не остане међу рајом *(у трну, буништу)*“. То је у овом издању заменио по Ковијанићу: „да изаберем момке (у којих су здрави зуби, па су зато способни за војску) у јаничаре а лијепе дјевојке *(ружу, бисер)* за хареме“. Ја сам за прво тумачење рекао да је буквално и сувише прозаично. „Права регрутна комисија по закону о општој војеној обавези!“ То исто важи и за ово друго тумачење. Циљ путовања везирова казан је у стиховима пред овим: „цар од царах мене је спремио, / да облазим земљу свуколику, / *да вредбу видим како стоји*“. То је дакле виша, везирска инспекција да прегледа рад турских власти у провинцијама, и тиче се само Турака. Шта пак има да види, везир говори источњачки, у сликама: „да се вуци не преједу меса, / да овчица која не занесе / своје руно у трн покрај пута; / да подстрижем што је предугачко, / да одлијем ђе је препунано, / да прегледам у младежи зубе, / да се ружа у трн не изгуби, / да не гине бисер у буниште“. / А то кад се преведе на данашњи прозаични језик значи: да видим има ли „корупције“ и крађа, и да наградим и унапредим вредне и честите. Хришћана се тичу само стихови: „и да раји узду попритегнем, / е је раја ка остала марва“. У јаничаре нису узимани младићи („са здравим зубима“) већ деца хришћанска која су турчена и васпитавана за јаничаре. То нису радили ни паше а камоли везири, као што они нису ни купили девојке за хареме, већ много нижи чиновници.

Ст. 1224: „турској капи ту име погину“ не значи буквално да су баш сви Турци ту изгинули, већ да су страшно разбијени, као и ст. 258: „српској капи свуд име погибе“ не значи да је нестало Срба, већ да су изгубили сву власт и моћ.

Ст. 1967: „да чудно ли с главе погибосмо!“ довољно и добро је протумачен: „пропадосмо сасвим“, јер то значи „с главе“ (као и „на главу“ у ст. 2688), а додатак у овоме издању „стога што нам је глава (најбољи међу нама) погинуо“ само квари прави смисао.

Још једна ситница. Православни празници Велика и Мала Госпођа и Стјепандан падају 28 авг., 21 септ. и 9 јануара по *новом* календару, а не по *старом*.

Љуб. Стојановић.

Симо Шобајић: *Црногорци.* Београд 1928. Предговор написао Јован Ђоновић.

Ова књига носи поднаслов „Психичке особине Црногораца“. Према томе оно што је срж ове књиге, то је проучавање црногорске душе. Уколико је књига у том погледу успела, утолико је треба сматрати успелом уопште. Сва остала општа разматрања из области историје и етнографије Црне Горе чине само нужну подлогу ономе што представља тежиште књиге: психологији Црногорца. У тим општим разматрањима не треба, дакле, тражити неку нарочиту оригиналност у схватању нити неко ново и шире знање. Историја Црне Горе доста је проучавана, етнографија такође. Питања као што су: *племенски живот, стварање државе* и сл. проучавана су с доста успеха и до сад, и поглавља ове књиге која говоре о тим питањима показују пишчево опште познавање ових питања, али не и неку нову студију, која би донела нове резултате.

Уочили смо свега две крупније чињенице, које би чиниле видан изузетак у овом погледу, две чињенице у којима је писац покушао да сам објасни два момента из живота Црне Горе. Прво је питање порекла појединих племена. „Обично је предак сваког племена неки у прошлости високи чин и знаменита историска личност“, каже писац, и онда заузима један скептички и доста оштроуман став према тој недовољно вероватној појави у предању свих наших племена. Немогуће је примити као чињеницу да свако црногорско племе потиче од неке знамените личности из српске историје, јер би се на тај начин цела ствар свела на то, да је ову област населило свега неколико десетина великаша, родоначелника данашњих племена. Зар су ти људи долазили усамљени, зар нису долазили са својим сродницима, са својим млађима, с другим безначајним, простим људима? Писац ово питање своди на питање не *претка,* него *оснивача* племена. Он, наиме, мисли да је она личност, која је једну групу досељеника довела овамо и у њој имала вођство, остала у народној успомени забележена прво као оснивач, а затим, како је успомена на друге безначајне личности постепено бледела, и као предак племена.

Друго питање на које писац има свој нешто и сувише оштар и субјективан поглед, то је питање завођења световне владавине у Црној Гори. У неколико махова, на разним местима књиге, писац наглашава: да је правог, оригиналног, патријархалног, епског живота наших племена почело нестајати откад се је почела уводити у Црну Гору световна власт. То су, уосталом, места у којима најаче избија пишчева политичка личност. Говорећи о увођењу перјаничког режима писац каже: „Јунаштву се стално и трајно припремала смрт, а на рушевинама патријархалности подизала династичка самовоља и власт“.

Те странице о перјаничком режиму спадају и иначе у најоштрија места ове књиге. Писцу није непозната чињеница, да је стварање државе скопчано са крхањем многих личних и локалних амбиција, да је то крхање често пута крваво, и да је тога у изобиљу било и у Карађорђевој и у Милошевој Србији. На неким местима

читалац добија утисак да се писац мири с тим, чак да то посматра хладно, па таква места тешко доводи у склад са онима, где се о тој појави говори жучно. Читалац се управо пита, да ли је у писцу јачи историчар или политички борац. Мислимо да је и у самом писцу било борбе између та два става. Но његово гледање на те ствари није ипак нејасно, и он је дао своју не знамо колико тачну, али јасну тезу: да се није само стављала држава изнад племена, него и династија изнад државе. „У свим радњама државним, каже писац, идеја је била: династија над државом, па се тим редом гријех и плаћао“.

У одељку „Племенски живот“ писац није давао само етнографске појмове и дефиниције, већ се трудио да уђе у психологију племена, у његову структуру, у његов историјски развој. На оно место овог одељка, које говори о четовању и јунаштву ради плена имали бисмо да учинимо једну примедбу. Писац види две врсте јунака у Црној Гори: има „једних, које је стварала тежња за слободом, и других које је истицала потреба за животом; једне је рађало право јунаштво, и они су се борили и гинули за слободу, а друге је гонила сиротиња и оскудица, и они су четовали ради плијена, најчешће стоке“ ... Кад је реч о овима другима, чини нам се да писац претерује. Чини нам се да побуда ипак није била само *плен*, него *успех* према непријатељу. Требало је наносити штету и изазивати борбу било на који начин, а отимање стоке служило је као згодан и, рецимо, користан повод. Војвода Петар Вујовић у својој краткој али једрој мемоарској забелешци (штампаној у цетињском алманаху *Јужњак)* никада не одваја појам плена од појма јунаштва. Он увек каже отприлике овако: „Скуписмо чету, дако коју главу посијечемо и дако што плијенимо“. Плен је, дакле, и поред свег сиромаштва црногорских четника био некакав трофеј, и имао поред материалног и морални значај. Да је то тако може се закључити и по чињеници, да су и Турци, они богати градски Турци који су у својим рукама држали у главном сва материална добра, исто тако подизали чете ради отимања црногорских оваца. И црногорске народне песме певају о турским нападима на црногорске овце исто тако као и о црногорским на турске. Побуде су, дакле, биле на обема странама исте, и ако се призна да су те побуде биле само материалистичке код Турака, онда се тек може признати да су оне такве биле и код Црногораца.

Одељак „Црногорци и околна племена“ чини нам се најуспелији у целој књизи. Ово нарочито важи за онај део овог одељка у коме се повлачи паралела између Црногорца и Ерцеговца. Та је паралела, чини нам се, и необично тачна, и рељефна. Има у њој извесних просто мајсторских реченица. Али завршетак овог одељка изгледа нам ипак споран. То је оно место где се покушава приказати, како Црногорац гледа на европске односе. Црногорац, каже, замишља сву Европу „у седам царева и краљева“, који су сви богатији од Црне Горе, али поштују њено јунаштво, па без ње ништа не решавају. Руски је цар, по том схватању, најсилнији, а остали се одликују ко богаством, ко памећу, ко лукавством. „Ови цареви и краљеви држе честа сијела, на којима рјешавају сва светска питања. Сједницама

предсједава руски цар, и он сједи а сви други стоје; сви су гологлави; црногорскога владара дочекују на ногама, и једини је он, који за све вријеме савјетовања пресједи под капом“. Чини нам се да се оваква нагваждања не могу узети као карактеристика просечног, отреситог и разумног црногорског сељака. Чини нам се да се оваква схватања пре могу чути од једног типа лакших, мање озбиљних сеоских причала. Писац овог приказа разговарао је о овој карактеристици с једним познатим црногорским јавним радником, који необично лепо не само познаје него и осећа дух нашег народног живота. „Има такав тип“, одговорио је он, на питање да ли се ово место може узети као поуздана карактеристика Црногорца. И несумњиво такав тип Црногорца постоји, али се не би никако могло узети, да је то репрезентативни тип црногорски. Уосталом у колико је ова карактеристика тачна за Црногорца она је у истој мери тачна и за Ерцеговца, и за остала племена суседна старој Црној Гори, на коју се поглавито мислило. (Онај детаљ о црногорском владаоцу који за време саветовања седи под капом могао је прећи у сеоски свет из грађанског. Има на пример једна литографска слика европских владалаца која је једно време била јако раширена и која се могла видети и по сеоским крчмама. На тој слици су с капом на глави само турски и црногорски владалац).

Одељак „Црногорци“ пун је познавања интимног живота Црногораца. Он је сав проткан често пута необично лепим анегдотама. Ми ћемо и овде указати на она места која нам изгледају слабија. (Да би се избегао сваки неспоразум напомenућемо, да смо овај приказ и замислили у облику *примедаба,* које би послужиле за допуну и правилно разумевање књиге. Такво приказивање може изгледати као негативна оцена књиге, али се по себи разуме да се све оно што није у приказу споменуто сматра као добро и као ствар на свом месту). Анегдота о војводи који прети да ће пљунути у пљуваоницу место на под прича се о разним лицима и није ништа друго него проста „дражња“. Не изгледа нам сасвим вероватно да сердар Саво Јовићевић не зна шта је географска карта, ма колико био нешколован човек. Говорећи о црногорској жени писац се показао прави Црногорац: оно што је о жени штампао је петитом испод главног текста. Та велика примедба (око педесет редака петита) могла је сасвим лепо да уђе у текст. Г. Јован Ђоновић у свом концизном предговору подвукао је извесне уметничке квалитете пишчеве. Нама се чини да су баш ти уметнички квалитети на неколиким местима завели писца у извесне претераности. Тако нам, и поред све „пламене црногорске уобразиље“ како је неко лепо рекао, ипак невероватан изгледа „Црногорац, који је некада и неком приликом говорио рецимо против Аустрије“, па „на путу за Берлин обиђе сву Аустрију и околишним путом око све Европе стигне тамо“, јер мисли да су га у Аустрији запамтили због онога што је говорио, те да ће му се светити. Све оно што је испричано на стр. 78, више нам личи на „дражњу“ него на праву карактеристику. Поклоњена је сувише озбиљна пажња некаквим народним свецима Тодору Бањанину и Саву Почеку. И т. д.

Одељак „Карактеристика племена“ пун је лепих и тачних опажања, али подела типова на уже типове није изведена са онолико сигурности, са колико је, рецимо, повучена паралела између Црногорца и Ерцеговца. Наравно, ту је и задатак био тежи, јер се ради о тананијим преливима од једног ужег типа ка другом. Одељак „Никшић“ рађен је с нарочитом љубављу и познавањем. Ту је задатак такође био потежи, јер се пред очима савременика стварао један нов живот, стапање староседилаца и насељених Црногораца, па и најсигурније социолошко око не би могло урадити много више од давања овлашних и општих контура друштвеног живота. Кратки чланак „Моји Црногорци“ одаје пишчеву нескривену љубав према његовим земљацима, са свим њиховим манама и врлинама, а завршава се једним видовитим, готово песничким апострофирањем онога, што писац није доживео: „Ја видим освитање зоре, а са рађањем ове Нове Године (1915) и рађање и велике државе Србинове од Сегедина до Битоља, од Витоша до Мора Јадранскога, и видим у тој свијетлој, срећној држави српској моје храбре Црногорце као алем у круни велике, јаке и моћне војске српске“.

* * *

Заснована на литератури о Црној Гори с једне, и на личним посматрањима и опажањима с друге стране, ова књига стоји на граници између науке и књижевности и спадала би у публицистику, у најбољем значењу те речи. Она стога представља више пријатну лектиру, него неку сигурну студију Црне Горе и Црногораца. Мислимо да ће привући пажњу првенствено не-Црногораца, и то на поглавито оних који су иначе мало читали о Црној Гори. (У књизи, пример, има знатан број анегдота и случајева узетих из црногорске емигрантске литературе, која је данашњој нашој јавности готово сасвим непозната). Козерски дух којим је у знатној мери задахнута ова пријатна књига чини, да се према њој не може имати онолико поверења, колико би се желело. Аналишући целокупан, заокругљен утисак од ове књиге учинило нам се да књига забавља бар исто онолико, колико поучава. То се може најбоље осетити кад се сетимо извесних Цвијићевих страница о сличним проблемима: један дубоко инструктиван дух веје из Цвијићевих параграфа, хоризонт се чаробно шири, дух се усхићује новим и дубоким сазнањима, читање се понавља не да би се боље разумело, већ да би се уживало. Наравно да оваква поређења нису справедљива, јер ни писац није имао претенсија да се може поређивати с Цвијићем. Ми смо поређење направили само, да би мисао била јаснија.

Књига је писана ретко живим стилом и врло добрим језиком, те се чита без предаха. Ипак, мислимо да су извесни закључци учињени у нашој јавности на основу ове књиге или сувише наивни или недобронамерни (случај г. Драгише Лапчевића, који на основу ове књиге објашњава злочин Пунише Рачића).

Милан Вукићевић.

Трифун Ђукић: *Ка висинама.*

Црна Гора је дала, то никад нико неће моћи оспорити, грандиозном појавом владике-песника Његоша врховну вредност целокупне књижевности нас Јужних Словена и ван дискусије заснована је чињеница да је он једини писац који би нас могао достојно репрезентовати на страни. Од његова времена па до данас Црна Гора дала је још читаву плејаду добрих, чак и врло добрих писаца, али ни један од њих није се могао ни приближити њему. И у данашњици Црна Гора броји неколико значајних претставника у нашој заједничкој литератури и ми ћемо се, овом приликом, позабавити са једним од њих, г. Т. Ђукићем, једним од најдаровитијих и најзначајнијих.

Запажено је већ да се у нас, у последње време, особито од рата на овамо, ради брзо, нервозно, фрагментарно. Обимнијих органских целина — роман на пример — немамо. Грчевита вртоглавица времена у коме живимо оставила је, и оставља и дан данас, што је и неминовно уосталом, видна трага и зарезала дубљу бразду у менталитет и психу писаца. Све у вртлогу немира, у делиријуму страсти, у борби за опстанак. Нема се кад, нема се могућности, нема расположења за стварање дела већега обима, шире концепције, снажнијег замаха; поготову нема се стрпљења за изградњу, и психолошку и конструктивну идејно, једнога дела на које би искуство живота, улажење у суштину душâ и ствари и континуитет временски силовито ударили печат дефинитивности. Стога, разумљиво је, да је лирика једини род књижевни за који се може рећи да је свестрано, из разних перспектива и од писаца разноврсних изражајних предиспозиција, обрађиван.

Г. Ђукић ради на поезији још од пре рата, али се засебном збирком тек сада претставио, што вреди подвући као једну симпатичну појаву, када се има на уму да се свакога дана, као печурке после кише, појављују све нове и нове књиге „песама“, испуњене већином расплинутим и непроживљеним осећањима, плитким, невешто прерађеним, туђим мислима, у рогобатним и апсурдним сликовима, недоученим граматичким и синтактичким обртима и стотину других неписмености и недостатака.

Ка висинама је збирка од педесет и неколико песама, расподељених у циклусе: *Ка висинама, Немирне чежње. У диму живота, Пролетње душе, Записи о ропству, Наше претече.* Прва четири циклуса су еминентно лирска, последња два претежно наративне природе; заједничко им је беспрекорна форма, увек адекватна мотивима песме и настројењима унутрашњим, интелигентна груписаност по градацији осећања и — ако је песма мисаона — по дубини интелектуалних рефлексија, течан и поетски надахнут стил, језик чист, звучан и хармонично усклађен.

У прва два циклуса преовлађује једна истанчана, етераста ведрина, тишина модрином расцвалих свитања, „осмех дана“ и „глас детињства“ (у песми „Јунак прође“); све је озарено радошћу живота, руменилом заранака детињих снова и буђења прве младости, орошено

дасима једне љубави, невине и чисте („Посвета“, „Месечина“, „Срце“) која налази свој пуни израз у ванредној песми „Плава тица“, за коју се може рећи без претеривања да долази на врхунце наше најновије лирике; последње две строфе, прожете најчистијим емоционалним нагласком, искреним и топлим, овејане једним племенитим идеализмом и зрачењем једне благо резигниране филозофије о животу, гласе овако:

„Под мрачним небом звезду своју снити,
у ноћи својој наћи јутро среће,
с осмехом ведрим бол најдубљи скрити,
врлине то су отмене и веће.

О, збогом! Суза хтела би потећи,
ал' скамењена у очима стаје.
Збогом! Ја желим сунца твојој срећи;
срећа је драга, ма и мртва да је“.

Извесан сумор, уткан у вибрације једног вишег, космички-трансцендентног оптимизма, провлачи се исто тако и кроз песме „Бели брод“ и „Самоћа“ које нам такође, обиљем својих непосредних осећајних треперења, сведоче о јакој песничкој индивидуалности и лепим изражајним могућностима г. Ђукића.

Кратак циклус (свега од четири песме) *У диму живота*, иако релативно слабији од ранијих, показује смисао песников за оригиналним и изразитим манифестовањем меланхоличних, мрачних и, местимично, безнадних стања људскога срца, утонулог „из дима среће у студен и мрак“, из света успомена на часе минуле у неповрат у свет јаве и жалосне стварности што се сваким даном све већма сурвава у бездане поноре, вечитом тмином засенчених очајања и давно прохујалих, горко-уморних осмеха последњих илузија.

После овог, у неку руку најмрачнијег, с највише песимизма зачињеног циклуса наилазимо изненада, можда мало неочекивано и, донекле, парадоксално на циклус *Пролетње душе*, који је, без сумње, насупрот мало пређашњем, највидрији, особито по првој и последњој, уосталом ретко успелој песми („Душа пролетњег јутра“ и „Источна звезда“); нешто суморнија од ових, али нимало слабија, „Larix decidua“, претставља читаво једно ремек-дело у минијатури, својом суптилном спиритуализацијом симболично-мистичним веловима танано обвијене „бајке о аришевини“, чије замишљање документује једну живу и фину имагинацију.

Косовске ноћи и *Наше претече*, последња два циклуса у збирци, знатно су ужег досежаја; то су реминисценције из рата, уживљавања у једно тужно доба наше славне прошлости, „записи о ропству“, истински проживљени и проосећани, али то доба и те личности — већ и онако безброј пута опеване — треба познавати, разумети, волети и приближити им се духовно па тек онда схватити и осетити чар ових песама; за данашњег човека оне су туђе и далеке и наше доба ће их одбацити као нешто давно избледело, старинско, прежи-

вело. Једино што су песме „Рука“, „Селице“ и, евентуално, „Дванаести час“ нешто ширега значаја и дела за која се не може рећи — бар не категорички, као за оне остале — да не могу бити трајније и општије вредности.

Једно је сигурно и то морамо, бацајући још један ретроспективан поглед на песничко дело г. Ђукића као на целину, у резимеу овога приказа отворено и без резерве подвући и нагласити: *Ка висинама* је избор поезије, праве и истинске поезије, која извире из једног стварног и позитивног осећања; фундамент, основни тон и база ових стиховних бележења има свој корен у емоцији и мислима, комбинованих уједно и оваплоћених у лирском осветљавању добрих, драгих сећања из доба далеких, безбрижних и срећних дана прошлог детињства и прве, најраније младости и љубави, плавих, прозирних јутара и румених, смирених сутона и у мисаоном сенчењу астралних, месечинастих ноћи, рашчлањавању сазнања да, кад мине сплет илузија које обвијају наше младе дане, по једном оканоњеном реду наступа разочарење, стварност и живот нам се покаже онакав какав је у истини, и с лица и с наличја. Тај духовни комплекс емоција и рефлесија испунио је збирку г. Ђукића.

Предговор је написао г. Велимир Живојиновић (V. Massuka).

К. Н. Милутиновић.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА.

Стогодишњица рођења Л. Н. Толстоја.

Као што је разумљиво, у септембру ове године прославио је цео цивилизовани свет стогодишњицу од рођења Лава Николајевића Толстоја и са пуном једнодушношћу одао преко најбољих својих људи дужно признање и захвалност великом словенском генију и једном од највећих људи света уопште. У листовима и часописима изишао је безброј чланака у којима се велича грандиозна творачка снага „великог писца земље руске“ и покушава дати слика личности „пророка из Јасне Пољане“, јер најзад немиран живот Толстојев и његов трагично-величанствен пророчки завршетак још и данас је једна нерешена загонетка. Стогодишњица Толстојева рођења и код нас је забележена и пропраћена чланцима преко дневне штампе и часописа, и ако је званично прослављање изостало. Преко часописа јавили су се својим чланцима писци и наши и Руси. Пада у очи да је Толстој више глорификован од наших људи него од својих земљака, иначе познатих научника и јавних радника. Да на последње у оцењивању Толстојева дела не утичу и извесна предубеђења као да је он својим одрицањем друштвеног уређења и поретка створио донекле предрасположење код руског народа за стварање стања у коме се данас налази? — Ми ћемо овде укратко прегледати шта је код нас написано о Толстоју поводом његове стогодишњице рођења.

Српски Књижевни Гласник у својој свесци за 16 септембар донео је у преводу Г. Бранимира Ћосића одломак из студије кћери Толстојеве Татјане „О смрти мога оца и о даљним узроцима његовог бегства“, која се појавила у париском часопису *Europe.* На основу бележака свог оца и свог личног сазнања Г-ђа Сухотин-Толстој топло и искрено прича трагедију својих родитеља, нарочито бегство очево из куће и његову смрт у малој забаченој станици Астапову. — Г. Евгеније Спекторски у свом чланку „Трагедија Толстоја“ истичући сву трагичност Толстојева положаја и нарочито наглашавајући неслагање његових моралних погледа с уметничким захтевима, замера великом писцу због његових резоновања на штету уметности. Као пример за то приводи „покварене“ завршне делове његових најбољих творевина „Рата и Мира“ и „Ане Карењине“. Не признаје му способност решавања крупних научних и социалних проблема, напада његово истицање своје личности и подвлачи његов нихилизам и мисли и воље. Чланак је писан оштро и Толстој подвргнут једностраној строгој критици, и кад је довео до тога да се поверује да је Толстој био један велики себичњак и филистер, писац се као трже, сећа се Толстојева мученишта и указује на његову вечито очувану савесност. Међутим не треба заборавити да су проблеми које је Толстој хтео да реши такве природе да ћемо можда још дуго чекати на њихово разјашњење, те се и грешке и противуречности код њега могу објаснити и разумети. *С. К. Гласник* донео је још и неколике корисне белешке о Толстоју, од којих је за нас нова и интересантна она из Толстојева дневника која се односи на незадовољство Достојевског и других због противсловенских тенденција последњег, осмог дела „Ане Карењине“, кад се Вронски с другим добровољцима спрема да помогне Србима у ослободилачком рату.

Мисао се одужила успомени на Толстоја чланцима у свескама за август и септембар. Топло је писан чланак Г. П. Митропана о Толстојеву животу, раду и идејама, као што су занимљиве белешке из дневника Софије Андрејевне Толстој у преводу Г. Ђ. Николића. — Г. Евгеније Ањичков у чланку „Лав Толстој пред очима Запада“ објашњава одушевљење Запада, нарочито Француза и Енглеза, за Толстоја том чињеницом што су његове проповеди морално-религиозног усавршавања биле на Западу примљене као њихове, сада само обновљене старе наде у правду и добро. Ма да се Запад одушевљавао и Толстојем романсијером, ипак он је за њега био више интересантан као мислилац — Г. А. Погодин дао је занимљив чланак „Социјална утопија Л. Н. Толстоја и руско књижевно народњаштво“. Подвлачећи чињеницу да је и Толстој као и сваки други човек плод свога доба и своје средине, писац доказује да све његове идеје о народу, држави, цркви, култури имају своје паралелизме код главних представника руског „народњаштва“, „идења у народ“ и њихове литературе. Пошто је изложио стварање тог покрета код интелигенције и изнео главне идеје његових најјачих представника критичара Добролубова, Чернишевског и Писарева и књижевника Златовратског и нарочито Глеба Успенског, који су сви државу и цркву сматрали као насиље које

народ притискује и спречава у његовом нормалном развитку, писац долази до закључка да се сличне идеје Толстојеве јављају као ехо тадањег општег расположења. За правилнију оцену можда је требало мало дубље проучити душу Толстојеву и његова лична расположења довести у тешњу везу с општим расположењем друштва из доба реформисања Русије.

У *Животу и Раду* изишао је мали, али врло лепи чланак Г. Драгише Лапчевића „Социални значај Лава Толстоја“. Истичући месијанство и пророштво Толстојево, писац тражи узроке тој појави и налази их у економској неразвијености руског народа и траговима подлегања разноврсним страним утицајима. Велики дух Толстојев као да је био свим тим спутан, па се спуштао до хришћанског мистицизма и пасивног анархизма израженог у познатом учењу непротивљења злу.

Воља је највећи број страница свог августовског броја посветила Толстоју што је донела одломке из разних његових дела. Једино је Г. Душан С. Николајевић у једном патетично писаном писму уредништву дао апотеозу Толстоја који је „стварао бесмртна дела и рушио перфидије једног трулог света, једне цивилизације на умору“ (Запад) и који је „можда најдуховнији човек, кога је икада Људски Род избацио, рођен у словенском духовном царству“.

Сарајевски *Преглед* посветио је Толстоју у свом септембарском броју неколика чланка. Г. Мирко Максимовић у свом информативном чланку излаже на лак и приступачан начин основне идеје Толстојева учења не задржавајући се дуже на њима нити их објашњавајући. — Из познате Бирјуковљеве биографије Толстојеве пренесена је схема седмогодишњих периода у животу Толстојеву. — Заслужује пажње расправа Г-ђе Серафиме Мадатове-Пољанац „Љубав у романима Лава Толстоја“, где се, на основу карактерних особина мушких и женских типова из најглавнијих Толстојевих дела, утврђује да је Толстој љубав схватио и приказао тројако: као нагонску страст („Козаци“), као духовну привлачност („Рат и Мир“) и најпосле као сукоб ово двоје („Ана Карењина“, „Васкрсење“). — Г. В. Булгаков у чланку „Толстој као човек“ одушевљено слика Толстоја, „највећег представника човечанства“, истичући као његове најглавније особине вечито младалаштво, невероватну агилност и енергију, доброту, гостољубље, простоту.

Književnik, хрватски књижевни месечник, који се појавио тек у овој години и одмах се приказао као добар часопис с прилозима из пера наших познатих књижевника и културних радника, о стогодишњици Толстојева рођења донео је одломак из раније поменуте студије Толстојеве кћери Татјане о последњим данима њеног оца, из које је један део објавио и *С. К. Гласник*.

Од велике су важности два библиографска прилога које смо добили поводом прослављања стогодишњице Толстојева рођења. У септембарској свесци *С. К. Гласника* Г. Урош Џонић саопштио је преводе дела Лава Толстоја у српској књижевности, а *Književnik* дао

преглед његових дела преведених у хрватској књижевности, осим оних по часописима и новинама. Према томе сад имамо готово потпуну библиографију Толстоја у нашој књижевности.

И наша дневна штампа достојно је забележила стогодишњицу рођења великог писца: у многим чланцима, више биографског карактера, велики наши дневни листови одали су дужно признање раду Толстоја и као писца и као мислиоца.

И. З.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

Раздужење сељака.

Требало је само неколике године да се наша пољска радиност налази у кризи, па да то има јаких последица и на државни буџет, и на платни биланс, и на трговински биланс, и на задуженост села. — Државни буџет показао је мањак од једне милијарде динара, од којег половина пада на експлоатацију државних железница! (Невероватна је ствар, да државне железнице, најскупље државно предузеће, доносе губитак, који се има, сасвим природно, накнадити од платиоца пореза. Кад тако стоји са железницама у режији државној, онда би их, према нашем схватању, требало предати приватној експлоатацији. Одиста је интересантно питање, шта би било и шта ће бити са железничким пругама које су у пројекту и оним скоро израђеним). Услед смањеног извоза наших цереалија (јер су услови у нашем пољопривредном газдинству били веома рђави) и закључења зајмова на страни (јер повериоцу треба уредно полагати амортизацију и интересе на позајмљену суму), платни биланс показао је пасиву од две милијарде динара. Такође, у 1927. год., и наш трговински биланс показао је пасиву од једне милијарде, јер је извоз смањен за једну и по милијарду, а увоз за пола милијарде динара. А задуженост села дошла је као логична последица оваквог стања, јер је пољска делатност алфа и омега нашег народног и државног газдинства, а сељаци су највећи и најачи порески платиоци.

Сељак, као најглавнији консуменат, нема новаца, јер нема извоза; фабрике, трговине и банке немају рада, јер немају пословних пријатеља; радници немају могућности за рад и зараду, јер су послови стали — ово је тај очајан положај у којем ћемо се наћи, ако се овако продужи. Са чиме ће, најзад, држава исплатити плату чиновницима, кад су државни приходи неоствариви, т. ј. неутериви, јер сељак нема пара.

Фактички, у нашој земљи стање је врло тешко и данашњица нам наговештава да ће бити и још теже. По приближном прорачуну утврђено је да наше село дугује од три до четири милијарде динара. Ван спора је, да ће ова сума задужења, ако се не пресече са оваквом економском политиком, расти сваке године скоро геометријском прогресијом — друкчије речено, довешће земљу до општег слома. Нојево тискање главе у песак, што је карактеристика наших политичких људи, у овом случају више штети него користи. Они требају да се и брзо, и озбиљно, и енергично заинтересују проблемом сељачког задужења, загледају што дубље и искреније у стварност, нађу узроке и последице, и пропишу лек.

Овај лек, по нашем мишљењу, не лежи у законским пројектима о раздужењу сељака народних посланика г. г. Н. Петровића, К. Тимотијевића и Др. М. Тупањанина. Не зато што се овим пројектима тражи мораторијум или анулација сељачких дугова, него баш зато што би то значило економску катастрофу у оквиру данашњег економског и правног поретка. Осим тога, о презадужености села у држави не може бити ни речи; презадуженост не постоји ни у економском смислу, јер село може поднети и још веће терете; презадуженост такође још мање постоји у законском смислу, јер је имовина наших сељака несрављено већа од дугова. Из тих разлога, овако оштре и драстичне мере није желети нашој земљи. Али, ваља узети у обзир околност, да задужење села није равномерно распоређено по краљевини; у неким крајевима постоји обиље новца и јевтиног кредита, као н. пр. Словенија; у неким, опет, крајевима стање је необично тешко и стечајеви су редовна појава, као н. пр. у Цр. Гори, Херцеговини, неким округима Србије, — задужење је, дакле, регионална појава. У овим крајевима заиста постоји економска презадуженост, ако не постоји и законска.

Поводом ова три законска пројекта о раздужењу сељака, Удружење Банака дало је изјаву, којом се износе рђаве стране ових пројеката, јер се њима на један необичан начин регулишу сељачки дугови, којим се ремете правни и кредитни односи у земљи. Једним од ових пројеката предвиђен је и мораторијум за сељачке менице од пет година, од којег би било више штете него користи, јер ће изазвати једно ненормално стање и лоше утицати на кредитне односе. Тамо је још предвиђена камата са провизијом 14%. Међутим, могуће је да за извесно време каматна стопа падне и испод 14%, а земљорадници се неће моћи користити њоме, јер за пет година морају плаћати камату 14%, како то предвиђа овај пројект. Даље се каже, да се сељачком (земљорадничком) меницом сматра она на којој фигурира као акцептант земљорадник. Дочим, по меницама на којима остали потписници нису земљорадници (него н. пр. народни посланици, што је врло чест случај) и они се имају користити мораторијумом и осталим бенефицијама, намењеним искључиво земљорадницима. Према овоме, то онда није заштита земљорадника. Уз то, овим се пројектима руше начела меничног закона, што не одговара ни правном, ни културном схватању. Предвиђа се још и то, да се земљорадници не могу задуживати код банака, већ само код земљорадничких задруга и удруга, задруга за пољопривредни кредит, котарских заклада, Поштанске Штедионице, Државне Хипотекарне Банке и Народне Банке. Забрана да се сељаци могу задуживати код других новчаних завода представља гажење основног права њиховог, и требало је још мало, па да буду проглашени малолетним. При јавним продајама

земљорадникове куће, земље и осталог, као надметачи, могу се појављивати само земљорадници, са приложеним уверењем о занимању. Ма да се хтело овим спречити прелажење земље у руке неземљорадника, ипак ова одредба нема свог смисла. Пре свега, њоме се онемогућује присуство више надметача, што је на штету продаваочеву (земљорадникову), јер ће излицитирана цена бити мања, а уз то, оваква одредба је противна основном праву грађана на стицање имовине.

Као што се види, ова три законска пројекта о раздужењу сељака потпуно су неразумна и бесмислена, и за ефикасно и сигурно санирање економских прилика у нашем селу сасвим немогућа. Сви ови пројекти носе у себи један основни недостатак: не улазе у суштину самог проблема, која се, очигледно, састоји у томе, да се пронађу узроци оваквог стања и да се за будућност онемогуће, чиме би, логично, ишчезле и последице. — Помоћу тих пројеката су професионални политичари, на један врло успео начин, демагошки харангирали широке слојеве сељачке. Сем тога, ови пројекти изазвали су и шефове двеју највећих партијско-политичких група г. г. В. Вукићевића и Љ. Давидовића, те су дали изјаве да ће питање сељачких задужења сматрати као једно врло тешко и вапијуће питање. И то је једини успех и добра страна тих пројеката, ако се то уопште може сматрати добром страном.

*

После овог, намеће се питање: на који начин треба решити проблем сељачких дугова и које мере, у том правцу, треба предузети. Одговор, како ми замишљамо овај проблем, био би: 1) организовање јевтиног и солидног пољопривредног кредита, 2) саображавање државне економске политике потребама села и 3) ослобођење сељака т. ј. укидање „заштитних закона“.

Организовање кредита имало би се извести помоћу Дирекције за пољпр. кредит, која би стајала у контакту са већ опробаним земљорадничким задругама. Нарочито настојати и у том смислу развити пропаганду: организовање задруга свију врста и у свим крајевима државе. Овим новим организмима требају изаћи у сусрет у највећој мери: Н. Банка, Држав. Хипот. Банка, Пошт. Штедионица и Класна Лутрија. Њима треба, из јавних средстава, да пружи помоћ и држава, што јој је, најзад, и дужност.

Економску политику државе саобразити потребама села, значи повести потребну и дужну пажњу најважнијој грани радиности у нашој земљи. Најачи доказ колико је занемарена ова грана јест тај што у предлогу буџета за 1929/30 г. није унесено ни 1‰ од целокупног буџета, за развитак и унапређење наше пољске привреде. А Дирекција за пољопр. кредит је мртво слово, ево већ неколико година.

Сељаково ослобођење имало би се извести на тај начин, што би он имао бити потпуно изједначен са осталим привредним сталежима. Одмах треба укинути меничну неспособност сељакову и одредбе србијанског § 471 и црногорског § 256. Грађ. Суд. Поступка. (Потребно би било донети и закон против зеленашења).

Станко Даниловић.

БЕЛЕШКЕ.

УРЕДНИШТВО скреће пажњу читаоцима, нарочито учитељима и свештеницима на селу, на напис Г. Тих. Р. Ђорђевића, проф. универзитета: *Предање о местима у нашој земљи.* Уредништво ће радо дати места у *Записима* свима ваљаним предањима о местима које наши читаоци прикупе и упуте Уредништву.

Богдан Поповић *(литерарна студија).* Написао А. Шеремет, професор. Бања Лука, 1928.

Некада се код нас на памфлете и пасквиле познатих писаца о уважаваним и цењеним књижевним личностима озбиљно одговарало, полемисало с писцима и доказивала неоснованост њихових тврдњи. И с правом, донекле разуме се. „Студија“ Г. Шеремета је сличан „књижевни“ рад, али озбиљно је третирати, полемисати с писцем и убеђивати икога у нетачност највећег дела његових судова била би једна обична „беспослица“. Не због тога што бисмо припадали кругу људи који су за неприкосновеност ауторитета и догматичност њихових учења, јер свако учење, па било и из области емпириских наука и долазило било од кога, подлежи суду критике, како оне признате тако и оне мање познате. Али у даном случају од *приказа* ове књижице одбија нас њен тон и начин расправљања у првом реду, па затим и усиљена, неозбиљно тенденциозна извртања. Можемо разумети да писац има извесна „материалистичка“ схватања књижевности и да се не мора сложити са њеним „идеалистичким“ схватањима Г. Б. Поповића. Али нам никако не иде у главу да један књижевник с претенсијама књижевног теоретичара који има да књижевност спасе од „нечувеног хаоса који влада у службеној Теорији Књижевности“ и препороди „данашњу школу која није у стању да код свих ученика разбије интерес за књижевност“ (каква неозбиљност!), ове циљеве хоће да постигне ако, без стварних доказа, уз обилато служење галиматиасом, тако да смо непрестано у једном circulus-у vitiosus-у од речи и само речи, буде жустро и мало књижевно нападао Г. Б. Поповића. Заслепљен жељом за новотаријама, амбициозан да напада једну признату књижевну величину, Г. Шеремет као да има само намеру да руши једну дивну грађевину што му није у вољи њен велики неимар, а сам неће, ако може, ни да је улепша ни обнови. И сувише личан тон „студије“, а њен језик нарочито, сигуран су доказ за то. Распредање о познатом минуциозном и духовитом расправљању Г. Поповића о песми Г. Ј. Дучића „Сунце“ најтипичнији је пример зле воље пишчеве, а уједно и најеклатантнији доказ његове тенденциозности: само да се не би слагао са судом Г. Поповића, он и дивну Дучићеву песму не признаје за лепу песму уопште. Оваквих и сличних примера пуна је ова књига, али задржавати се на њима нема смисла, јер бранити Г. Б. Поповића од напада Г. Шеремета била би уопште једна велика бесмислица.

Писац обећава још своје студије о Ј. Скерлићу, Љ. Недићу, П. Поповићу и о хрватским теоретичарима и историчарима (ваљда књижевним). Какве ће оне бити унапред не можемо ни знати ни рећи, али ако буду надахнуте истим духом и писане с истом научничком „аргументацијом", наша књижевност од њих не може имати користи.

—— *И. З.*

Starohrvatska Prosvjeta. Arheološko-historijski časopis. Нова Серија II. 1—2 (јануар—јули), Загреб, 1928. Ово је прва половина друге године овога одличног археолошког часописа, који излази под уредништвом г. г. Абрамића, Ивековића и Шишића. Од већих чланака споменућемо чланак г. Новака: Некоја питања из историје средњевјековнога Сплита, у коме се говори о каталогу сплитских надбискупа, доказујући да је најтачнији списак Томе Архиђакона. Даље се у чланку говори већином о оснивању сплитске бискупије, па о Сплиту, који је настао негдје у III вијеку на вишком насељу Спалатос. Други је добро документован чланак М. Бараде: Топографија Порфирогенитове Паганије. Трећи, врло интересантан чланак је професора прашког универзитета д-ра Пејскера: Које су вјере били стари Словени прије крштења? У њему је писац покушао да докаже да су стари Словени били зороастровске вјере.

Од мањих чланака ширег је интереса чланак М. Николајева Куса: „Расвјета код сељака", у коме је укратко приказан историјат расвјете код сељака од најстаријих времена па до наших дана.

Оцјене дјела, која имају везе са смјером часописа, обилне су и концизне.

—— *Д. В.*

H. C. Andersen: Priča s jitlandskih prudova. 8⁰, стр. 1—176. Zagreb, 1927. Код нас се још увијек посвећује мало бриге дјечјој лектири. Томе, свакако, не би требао да буде разлог то што ми немамо дјечјих писаца, већ што се мало преводе стране књижевности, у којима има добрих и одличних ствари за дјецу. Истина, од времена до времена појави се код нас по штогод из те врсте књижевности: прештампава се по гдјекоја приповијетка Видаковићева, преводи се Жил Верн, прештампава се Хиљаду и једна ноћ и сличне књиге, али систематски тим послом нико се код нас не бави. А познато је, да дјеца радо читају, само кад имају што. — Изузетак у штампању дјечје литературе чини позната загребачка књижара Д. и З. Васића, која под уредништвом Вељка Стјепановића издаје „Илустровану омладинску библиотеку". Горња Андерзенова књига је десета у овој серији. Избор дјела је одличан, почињући од Сјенкјевићеве приповијетке: „У пустињи и у прашуми", па до ових Андерзенових малих прича. И што је нарочито похвално, језик у овим књигама је веома добар. Мало више пажње у овом погледу, па ће се избјећи и рђаве ријечи, као: коморник, кармине, дојам, липањ, запучак и т. д. Техничка страна је одлична, књиге су повезане у тврди повез, артија и штампа врло добра, а поред тога књиге су и пуне илустрација.

Д. В.

Моле се г. г. претплатници да нам дужну претплату НЕИЗОСТАВНО пошаљу.

Г. Г. повереници треба да нам преостале свеске ОДМАХ поврате. Истодобно нека пошаљу обрачун и новац.

Сваку промену адресе треба одмах једном картом јавити администрацији, као и евентуелно неуредно примање часописа.

Администрација „Записа".

Администратор: Петар Л Николић.

388

(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:

ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:

ИЛИЈА ВОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

Књига III. Свеска 6 ЦЕТИЊЕ Децембар, 1928. Год. II.

САДРЖАЈ.

„ЗАПИСИ“ излазе једанпут месечно у свескама од четири табака. Претплата: годишње 100·— дин., полугодишње 50·— дин., тромесечно 25·— дин. За иностранство 130·— дин. годишње. Претплата и рукописи (откуцани на машини или врло читко писани) шаљу се Уредништву „Записа“, Цетиње.

388

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:
ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:
ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА, МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ.

Год. II. Књ. III **ЦЕТИЊЕ** Јули—Децембар, 1928.

САДРЖАЈ.

ЧЛАНЦИ, СТУДИЈЕ, МЕМОАРИ.

ПРИПОВЕТКЕ, ЦРТИЦЕ.

ПЕСМЕ:

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР:

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД:

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:

ПРОСВЕТНИ ПРЕГЛЕД

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Књига III, свеска 6. — Децембар 1928.

ПРЕЛАЗАК ТРИСТА ВАСОЈЕВИЋА У СРБИЈУ 1861 г.

Након два-три вијека послије првог насељења у Лијевој Ријеци — матици свога племена — Васојевићи су се почели чешће кретати изван уских граница своје ондашње области. У том првом насељу живот је постао с временом мучан и тијесан. Земље за земљорадњу било је и онако мало, па услед намножавања све мање, а планине и пасишта постајали су спорни и дешавали се око њих крвави сукоби час са Турцима и Арбанасима, час са сусједним брдским племенима. Честе размирице нијесу допуштале, да се увијек обраде и оне мале поткутњице сиромашних села Лијеве Ријеке. Границе племена су у више махова затваране због борбе. Ријетко се кад могло сићи на пазаре Подгорице и Гусиња, да се што прода и замијени за со, дуван и опанак, или добави какав товар жита. Живјело се већином на пушку и од отмице. Хајдуковало се и ратило. Ко више заплијени био је бољи јунак. Многи су војевали и ишли у чете, па гинули или доносили плијен. Борба за живот била је мучна. Трпјели су се непријатељски упади и спаљивана села; прелазило се у туђа насеља, арбанашка и турска, отимало се и плијенило да се што кући донесе. Задобијени плијен служио је и за зимницу, а по некад се од шићара набављало што је требало за кућу. И ако то није падало „окрућено“, него крваво задобијено, пролазило се с мање бриге, и муке су се брзо заборављале гудило се уз гусле, пушио турски дуван и сркала грка кафа. Пјесма се смјењивала са жалопојком, а освета лијечила задате ране. То је био живот сурове борбе без узмака. Уз такав живот и такве начине њивили су се ратници готови на све војничке походе, и на сваки поклич за борбу јављао се спонтани отклик.

Такав је уопште био живот око Комова и у брдима око Васојевића. Чете Арбанаса и Брђана, самовољника и осветника, имале су ту честе сударе на граници племена. Пастири-ратници зачекивали су један другога и плијенили стада; Турци нападали и против њих се дизала племена и развијале борбе. Од 17. вијека Васојевићи Лијеве

Ријеке иступају из својих високих заклона под Комовима и налијећу на сусједне турске градове: Колашин, Плав и Гусиње, њихове чете прескачу до Сјенице и Старога Влаха и предузимају често походе к „земљи Србији“. Прије скоро 200 година племенски главари (Вуксан и Ђека Бојовићи и др.) воде 1000 ратника свога племена и заједно са устаницима кучкога војводе долазе до Јелице планине близу Шумадије (за вријеме аустријско-турских ратова). А прије сто и неколико година сретају Карађорђа и његову војску на Суводолу код Пештери (1809). На походе к Србији Васојевићи су већ били навикнути, а по досељењу из Лијеве Ријеке у Лимску долину њима је скоро једнако било близу к Шумадији или к старој Црној Гори. Али и на једну и на другу страну прелазило се уз опасности и борбе. Овамо је сметао „турски Спуж на сред Црне Горе“, а онамо „неосвећено Косово“ и „арнаутска Гиљева“! Ишло се под оружјем, често са жртвама и ка Господару на Цетиње и ка књазу Србије. Положај овога краја био је чудан и тежак. Кад се Црне Гора утемељила и уздигла за вријеме књаза Данила, Васојевићи су стајали у Турској тако рећи као полуострво у мору, од свуда опкољени и шибани таласима турскога бијеса. Један дио племена у Турској држао се слободан, и ако одвојен од Црне Горе, као каква копнена тачка на мору, одвојена од обале. Васојевићски главари када су носили данак на Цетиње своме књазу морали су прелазити преко турске границе. И као право је чудо у историји како је племенски војвода из Лијеве Ријеке купио овамо порезу на туђој државној територији и једну пуну деценију заједно са седам капетана држао за Црну Гору читаве крајеве под Турском — све до Новшића` према Плаву и Бихора према Бијелом Пољу.

Васојевићи преко Кома били су за онда највише удаљени од Цетиња, стајали су „у заплеће“, као забачен крај; најмање су имали државне потпоре, а највише изложени ударцима Турака. Али свакако за рад у Санџаку и за стварање веза Црне Горе са Србијом Васојевићи су били подеснији од свију других племена у Брдима од Комова до више Дурмитора. Прави мост за свезу слободних српских дјелова преко турске поплаве. Иначе из давнина су показивали тежњу за старе српске земље и да сиђу испод снијега својих планина у питомије стране. Радо прелазе у „Србију земљу славну“ и „питому братску Шумадију“, како називају те земље у пјесмама стари васојевићски четници. Они слуте тамо земљу националне мисије и велике снаге, иду и познају њене простране, богате и питоме области, гдје Срби планинци налазе широкога мјеста и прилике да развију све своје силе. Иначе тежња Васојевића ка Старој Србији потиче из дубоких коријена племенске прошлости и давнашњих традиција. Она се можда јавља као израз вјековних жудњи овога племена да освоји огњишта својих отаца од Косова. Тако исто поменути ранији походи Васојевића к Србији и пјесме о ранијим четовањима нијесу остали без утицаја на њихове односе према овој земљи. Чете и четници прескачу с времена на вријеме до иза Јавора, прелазе и остају појединци, затим се селе и породице. Сви одавно теже и шире се према

Србији, шиљу тамо своје јунаке и у резултату изниче од њих вожд Србије — Карађорђе, чији је предак Васојевић и по традицији племена, и по признању и родослову породице Карађорђевића, и по свједоџби владике Његоша. С обзиром на све ово разумљиво је да су се Васојевићи први одазвали позиву књаза с Цетиња (1861) да се нађу око три стотине одабраних јунака и пријеђу под оружјем турски вилајет до Србије и тамо ступе с браћом у везу за припремани рат.

Тадашњем новом господару Црне Горе, књазу Николи, који је тек био ступио на пријесто, требало је, ради извођења неких својих политичких планова, по неком споразуму са Београдом, да спреми неколико чета својих одабраних ратника, који би оружани прошли Стару Србију и на Јавору прешли српску границу. Он је позвао племенског војводу Васојевића Миљана Вукова Вешовића и своје савјетнике, казао им за своју жељу, рекао да је то споразум с књазом Михаилом и да ће у Србији његови ратници бити најбоље дочекани, а од своје стране обећао је свима који тамо пријеђу и натраг се врате или падну као жртве, дати им највећа витешка одличија, огласити их као хероје у своме народу и подићи на Цетињу споменик њиховом јунаштву. Није био лак посао газити под оружјем турску земљу до Србије у оно вријеме док су још и Србија и Црна Гора биле нејаке, када су и Колашин, Подгорица, Спуж и Никшић били турски градови, а у Београду и даље сједјели царски везири. Васојевићи су се ипак одазвали и показали се спремни да и по цијену жртава пођу до Србије. Колико је за такав подухват требало војничкога духа и смјелости! Васојевићски војвода поред свих опасности примио се овога тешког задатка, да са својим јунацима изведе потребну везу са Србијом и пошаље их тамо. Прави разлог због којега је књаз Никола тада позвао војводу Миљана Вукова да одабере око триста најбољих ратника који би као хајдучке чете пријешли преко Санџака у Србију и отуда се вратили натраг није довољно познат. Неки налазе да је хтио тиме да подстакне и припреми опште расположење у Србији за рат с Турском, који је ускоро иза тога следовао године 1862, неки пак објашњавају, да је то учинио по претходном споразуму с кнезом Михаилом и да је требало да те чете донесу из Србије неку муницију и ратни материјал. Неки опет налазе, као да је он хтио тиме да као реваншира Србијанцима за њихов ранији долазак с војском до Комова (Карађорђеве војводе). Савременици не знају о томе никаква ближа обавештења. Ни војвода Божо Петровић, најближи рођак књажев (онда насљедник пријестола) није могао што одређеније казати за интимније побуде које су покренуле књаза Николу за ту још онда загонетну експедицију. Можда је био споразум с књазом Михаилом или план за покретање Санџака. Можда је требало да се црногорски ратници покажу у Србији и српско оружје донесе у Црну Гору. — Можда и једно и друго. Али, говораше војвода, да је то у своје вријеме сматрано као највише јунаштво, које су могли учињети једни Црногорци, да је то много подигло Васојевиће и да је у спомен тим јунацима, по претходној обавези књажевој васојевић-

ском војводи Миљану Вукову, саграђена на Цетињу једна камена пирамида од 5 метара висине са изрекама о учињеном витештву и „златно“ исписаним именима тридесеторице одабраних бораца, који су се са капетаном Милуном Нововим Вешовићем као својим вођом вратили под оружјем и с бојем преко Санџака у Васојевиће (Лијеву Ријеку) и дошли на Цетиње. Док осталима, који су се затим вратили са главарима: Шујом Шћепановим, Радулом Јоксимовићем, Заријом Бакићем, Дедовићем Миром, Протићем Бојовићем, Делевићем, Мијовићем—Лабаном и другим, неправедно су изостављена имена. Вој. Гавро Вуковић, који је био доцније дуго година министар иностраних дјела, такође није могао дати никакав прецизнији одговор и објашњење догађаја. Указао је на књигу „Дипломатски односи Србије и Црне Горе“ коју је 1910 (или нешто прије) хтјела издати црногорска влада и штампала је у неколико примјерака али је није објавила (он ју је имао на послугу од својих пријатеља, иначе је сада сасвим ријетка). Ту се кратко помиње догађај и као разлог износи набавка из Србије обећане муниције. Ово обећање о „помоћи у џебани, коју је требало прихватити преко Новопазарског Санџака“, помиње се и у једној другој књизи о владавини краља Николе, као и о томе да су чете послате. „Али на протест Турске која је за ово подузеће дознала, кад стигоше на Јавор биоградска влада била је приморана да изда наредбу да се овим храбрим јунацима одузме оружје, па да се преко Аустрије пропрате у Црну Гору. Црногорци се томе одупријеше претпостављајући да се својим оружјем поврате кроз Турску ватру, која их је чекала. У том јуначком прегнућу многи изгинуше, али се ипак добар дио здраво повратио“. („Педесет година на престолу Црне Горе“. — Цетиње. Државна Штампарија 1910). Исто тако у рукописној историји Црне Горе од пок. краља Николе напомиње се о овом догађају само толико, да су неке чете одабраних јунака под оружјем послате у Србију преко Санџака за добавку џебане по споразуму с кнезом Михаилом и тамо на протест Турске и пријетње Аустрије интернирани, затим повраћени и од њих многи у очајним бојевима изгинули. — Напомена сувише кратка за овај догађај у његово доба и под његовом управом, а разлог о набавци оружја и муниције овим путем и у оним приликама мало је могао имати стварнога смисла. Без сумње да су новог књаза покретале на то још какве јаче побуде и даљи циљеви.

Поменуте чете на броју од триста људи сакупио је у мају 1861 војвода Миљан Вуков код Ђурђевих Ступова крај Берана, пошто је претходно био разаслао позив сердару Лијеве Ријеке и седам плем. капетана, да му сваки одабере и доведе по тридесет првих јунака у крају и пред њима официре и барјактаре. Ту су у манастиру пред олтаром цркве окупљени ратници дали заклетву на вјерност оружју и један другом у борби, и да ће по цијену живота испунити налог свога војводе и књаза с Цетиња. Одатле су пошли преко Санџака. Главари нијесу носили собом старешинске знаке, грбове и сабље. Од првака запажени су добро: Шујо Шћепанов Драговић, Милун Новов Вешовић, Радуле Јоксимовић, Зарија Бакић, Миро Дедовић, Иван Делевић, Иван Протић, Иван Бојовић, Ариф (Петар) Лабан, Јован Мијовић, Милић Бошков Војводић, Радомир Ћулафић, Радуле Симов Раичевић, Вуко Пуров Чукић, Мирко Паунов Вешовић, Милутин Ракетин Марсенић, Радун Нововић, Вучић Јојић, Васо Саичић, Марко Трифуновоћ из Заграђа, Шћепан Кастратовић из Горажда, Томо Лакићев Вукићевић, Милоња Крџић, Тома Вучељић, Радоња Бабовић, Алекса Фатић, Јован Лепосавић; Љеворечки јунаци које пјесма именује и слави: Ристо Попов, Мирко Лукин, Томица Вуков, Вељо Ћетков, Радоје Ђуров, Јован Шукин, Никола Лашић, Илија Оровић, Ђоко Боричић, Радоје с Душака, Мијајло Јанков, Ђуро Митров, Вукашин Мушов, Мијајло Божинин, Веко Шујов, Дмитар Радојев, Милош Митров, Милија Петров, Гавро Савов, Ново Божинин, Вукота Радоњин, Ристо Марков, Велиша Милутинов, Јован Дмитров, Јован Радованов, Ристо Савов, Мајо Мишов, Милутин Ћетков, Мијајло Божов, Ђоко Петров, Мираш Радосавов, Алекса Милошев, Јован Миљанов и др. опјевани у пјесмама. Као путовође су били добро запажени четници и јунаци: Радоје Ђукић, Марко Трифунов и Илија Стијовић, „који знају стазе и богазе, по туђини у земљи Турћији“.

Осим оних који су записани на споменику и који су опјевани у пјесми, памте се и помињу имена готово свију тих ратника, опјеваних ако не у једној, онда у другој или трећој варијанти поменуте пјесме „Прелазак Васојевића у Србију“. Свако браство истиче их као прве своје јунаке. Према саопштењима, која се имају поред поменутих у пјесми и напису дали су ту своје преставнике по јунаштву сва братства у племену. На пр. Дабетићи (Јован Илијин, Томо Лакићев и др.), Ивановићи (Никола Спасојев, Петар Томов из Краља, Јанко Шарац из Слатине), Кићовићи (Ново Јоков), Јелићи и Рачићи (Баро Павићев, Гавро Лакићев, Кујо Марков, Нико Мијатов), Вукићевићи (Радоња Лазарев), Ђуришићи (Маријан Бошков и др.), Лабовићи (Милош Ћировић), Лекићи и Делетићи (Илија Вукићев Рајовић, Радуле Новов Вукић), Драгојевићи (Милоња Алексин), Маријановићи (Ђошо Тодоров), Ђекићи (Лакић Милићев), Бандовићи (Милутин Ђеков), Станићи (Благоје Антов), Нерадовићи (Милош Алексин), Ђиновићи (Радомир Луков), Лалићи, (Вукашин Радојев и Ст. Остојин), Ђекићи (Мил. Савов) и т. д.

Овако што није се могло извести неопажено. Сусједни Турци из Бихора, села од Берана до Рожаја, Руговци и др. до Пештери сазнали су за покрет, учињели глас до Сјенице и унапријед се спреме да тјерају чете и нападају им у засједе. Нападну их далеко од Васојевића у својим планинама. Пред Турцима који су наступали и пресријетали васојевићске чете био је опјевани у пјесми бег Батиловић. Када су чете наишле у планину Гиљево, кроз клисуре и кланце, сустигну их и нападну. Али их Васојевићи на вријеме опазе, па сачекају у бусијама и оспу ватру тако жестоко, да убију вођу нападача, бега Батиловића, и поломе их натраг у безобзирно бјегство. С борбом и жртвама доспјели су у Србију.

Турска је на ово одмах упутила протест Београду и тамо су били приморани да издаду наредбу да се тим борцима одузме оружје, па да се размјесте по унутрашњости Србије (као интернирају) и затим поврате преко Аустрије за Црну Гору. Књаз Никола је ради тога упутио за Биоград једног официра и два перјаника са писмом кнезу Михаилу. Но од њих се један дио одупре разоружању и са поменутим вођом Милуном Нововим Вешовићем (доцнији командир и капетан Лијеве Ријеке) и књажевим изасланицима с Цетиња врати се под оружјем натраг преко Санџака, пресретани нападајима Турака, и гинући у борбама дођу у своје племе. Други су сљедовали за њима доцније, опет по групама. Многи су изгинули, ипак већи дио успије да се врати. Неки истом приликом понуђени за насељење по Србији, стекли везе и послије ишли са породицама. Васојевићи су извршили своје овим оружаним преласком, представљајући достојно витештво Ц. Горе по Старој Србији разносећи њено јунаштво од славне Зете до земље Шумадије. Али су остали разочарани на обадвије стране. Није било како се зборило. Само се је имало за последицу то што су видјели „добра и имања“ Србије, и многи се тамо доцније селили. Иначе је цио резултат био још у наградама и споменику за жртве и јунаштво првом дијелу пристиглих чета према унапријед и јавно датој обавези васојевићском војводи од стране црногорског књаза. Али и тај споменик (са пирамидом од 4—5 м. висине) буде доцније уклоњен. Данас стоји само једна спомен-плоча са натписом и именима узаслоњена при Влашкој Цркви. О догађају је испјевана једна врло лијепа и често пјевана у Црној Гори гусларска пјесма: Прелазак Васојевића у Србију[1]). Али што је чудно са званичне стране на Цетињу доцније као да се радило да се ствар заборави. Показује то и обарање споменика. Порушен је прије четрдест година из разлога што је на „незгодном мјесту“ и да се тобож обнови и подигне бољи. Стварно је био на лијепом плацу, пред поменутом Влашком Црквом. Онда једини видни споменик на Цетињу. Веле, да је њиме било дирнуто ривалство неких који су затим били од утицаја и склонили га. Плоча са натписом, примјетне величине, одвојена са свога мјеста и стављена међу осталим гробовима око цркве, стоји као одломљена уз „гробницу Баја Пивљанина“ — (два огромна тесана камена који изгледају као саркофаг, по једном предању гроб Ивана Боројева Старовлаха). Била је просто бачена и нечија је рука сажаљиво придигла. Непажњом мјештана и атмосферским утицајем јако је оштећена и испрепуцала. И на другој страни био је казују још један краћи натпис с поменом догађаја у славу племена и краја из чије су средине одабрани јунаци, али је камен приликом уклањања споменика преломљен и упропашћен. На плочи, где су слова очувана имена у два реда, стоји написано:

[1]) Штампана је једна слабија варијанта ове пјесме, и не без подцјењивања извесних имена.

СЛАВА ЗА ХРАБРОСТ

Иву Јовову Ивановићу	Милуну Новову
Нову Божичину	Ристу Попову
Мирку Паунову	Радоју Ђурову
Мирку Лукину	Томици Вукову
Митру Радосавову	Јовану Милошеву
Томашу Радулову	Митру Радојеву
Алекси Милошеву	Јовану Митрову
Ристу Савову	Велиши Милутинову
Радоњи Милићеву	Ђоку Петрову
Михаилу Божинину	Вељу Ћеткову
Николи Јованову	Ристу Маркову
Милошу Митрову	Михаилу Јанкову
Вукоти Радоњину	Ђоку Симову

И вѣчна памяат

Марку Матову Мартиновићу
Марку Дајичину Мартиновићу

Илији Митрову	Мају Мишову
Илији Јованову	Јовану Радованову

Княазь Никола I

Својим у Гиљеву до Клисуре удивитељно борившмсе јунацима.

11 юлiа 1861 г. [1])

Пробијање Васојевића кроз Турску и овако саобраћање између двије српске стране вршено је и раније по сличном начину четничких похода. Свакако ово је прелажење ријетак примјер. Борбе и подвизи тих чета у чељустима турске силе, продирање кроз планинске клисуре Гиљеве преко просуте крви и мртвих глава својих другова напомињу српске јунаке ранијих времена. Успомене о томе већ су постале као легендарне. У народу краја и племена све је запамћено и опјевано. Предаје се и спомиње као термопилско јунаштво код старих Грка. Но овај догађај је карактеристичан не само с обзиром на борбе и напоре којима су се излагали Васојевићи, и с погледом на њихове везе са Србијом, него је у исто вријеме једна од интересантнијих епизода у политичким и војничким односима Црне Горе и Србије, али недовољно истакнута и позната. Можда би смисао и значај поменуте експедиције Црногораца за Србију прије скоро већ седамдесет година био јаснији и друкчије изгледао при налажењу каквог помена о томе у актима државне архиве у Београду.

Р. Вешовић.

[1]) У натпису су учињене неке грешке, имена стављена без потребног реда и без ознаке вођства, што више и неки погинули изостављени. Именовани су само они из прве чете у легији јунака који су показали највише борбености и први приспјели, а морало је бити забиљежено свих триста бораца. У реду ових имена су и тројица Црногораца Катуњана, један официр Ивановић и два перјаника Мартиновића који су били послати с Цетиња књ. Михаилу на глас да су Васојевићи интернирани у Србији ради задовољења Порте, па су се отуда вратили са дружином прве васојевићске групе.

ТОЛСТОЈ КАО ВАСПИТАЧ.

Шарл Бодуен, професор у Институту Ж. Ж. Русоа у Женеви, и проф. женев. универзитета, написао је недавно књигу под горњим насловом. *(Charles Baudouin:* Tolstoj Educateur. Genève). Како се је ових дана код нас прославила стогодишњица од рођења Толстојевог, то сам нешто узео из те књиге, да би се донекле могла видјети васпитна дјелатност Толстојева, која није мање интересантна од осталих дјелатности његовог немирног духа. Нарочито је то потребно било баш сада, када се о његовом раду толико пише и говори.

Најогорченији противници традиционалне педагогије јесу присталице т. зв. анархизма или нихилизма школског. Толстој, или како га називају словенски Русо, са којим је заиста имао много сродности, на челу је њихову. „Ја не вјерујем у прогрес," каже Толстој, ја сам се давно ослободио тога сујевјерја". Слиједећи своју ироничку агрументацију закључује да напреци цивилизације нијесу синоним повећања среће. Толстој се пита је ли прогрес потврђен ако су улице боље освијетљене него прије и што дјецу и жене мање туку него прије, и што жене знају да пишу без ортографских грешака.

Једна једина ствар остаје по Толстоју: слобода, апсолутна слобода! Све су институције школске само узурпација слободе и слободног развића човјечанства!

Русо није био тако пријек. Додуше његов Емил није ни могао бити узурпиран, јер није имао ни друга, ни такмаца, ни никог, тако рећи. Школске институције узурпирају слободу, али је та узурпација ради индивидуе, можда више него и ради самог друштва.

Али Толстој није остао при томе да руши, него је и зидао. Пошто је обишао Европу, отвара школу на својим добрима у Јасној Пољани, школу која ни у чему није личила постојећим школама. Школа без програма, без правила, без дисциплине, без обавезе и санкције. Било је скоро четрдесет ученика, и Толстој им је био сам учитељ. Дјеца су радила што су хтјела и кад су хтјела, и послије извјесног времена, услјед незадовољства сељака, школа је била затворена, јер их је хтио осудити на облигатно незнање, иза како је протестирао против облигатног школовања!

Толстој је то можда и хтео, јер је и сам говорио да је желио само помутити мир службених педагога. У томе је и успео.

Тако је нешто било и с Русоом. Кад је неки грађанин дошао к њему и похвалио му се како сина васпитава по његовој методи, Русо му је одговорио: „У толико горе и по тебе и по твога сина; ја нијесам хтио дати никакве методе, већ сам само хтио да укажем на зла која се у васпитању чине".

Русо је у том погледу био увиђавнији него наш словенски Русо. Док прави Русо изјављује да руку на васпитачки посао неће стављати, словенски Русо сам отвара школу, која му би забрањена!

Толстој је рано био упознат са Русовљевим дјелима. Русоа је много цијенио и за дуго је носио његову слику у медаљону као

какву реликвију. Толстој је био под упливом Русоа. Читао је његова Емила и остала дјела. Познавао је и Песталоцијеве мисли. Из њих је црпио све своје главне васпитне идеје.

Послије једног путовања у иностранство интересује се за сељачке школе, за вријеме зиме 1850—1860. То је доба и моралних криза Толстојевих[1]. Чак му је тада и његово књижевно дјело изгледало без икаква смисла, те је једино задовољство тражио међу дјецом, вјерујући да тамо неће наћи предмет сумње.

Под упливом тога расположења путује поново у иностранство, и то са чврстом намјером да допуни своје педагошко знање. Ову прву кризу описао је у *Исповијестима,* гдје, између осталога, пише:

„Чудновато ми је кад се сјетим колико сам дуго лутао да остварим своју жељу за поучавањем других, знајући у дну душе да их нијесам могао научити што је требало, јер то ни сам нијесам знао. Послије једне године бављења са дјецом отпутовао сам по други пут у иностранство, да бих стекао потребно знање да бих друге могао учити, не знајући сам ништа..."

У јулу путује за Кисинген и уз пут чита историју педагогије. Ту се је упознао са социологом Фребелом, рођаком оснивача дјечијих забавишта. Један дан остаје у Берлину и обилази тамошње школе. У току овог истог путовања иде у Енглеску ради исте сврхе, па се поново враћа у Њемачку, гдје су експериментални покушаји узели били великог маха. У Вајмару се интересује о дјечијим забавиштима којим је управљао један непосредни ученик Фребелов. Из Вајмара иде у Готу, гдје је још једанпут разгледао дјечија забавишта и упознао се са ондашњим гласовитим педагозима њемачким. И поново иде у Берлин[2]) Одатле се крене на југ, гдје му се је налазио на лијечењу његов брат, и у Марсељу се задржао да разгледа школе.

Ту је Толстоја, кад је разгледао улице, кафане, концерте, књижаре, атељеа и др. фрапирала ужасна разлика између школе и живота, те му створила уверење да је најбоља она настава, која дозвољава ученику да се већим дијелом спреми за живот изван школе.

И тако је Толстој упознао се на лицу мјеста са педагогијом свога времена, а нарочито привлачен Песталоцијем и Фребелом. Њихове мисли студирао је не само из књига, него како се види, лично гледао и слушао рад и ријеч педагога, а нарочито посматрао школе. Утицај њихов био је сигуран. Толстој је био и сувише незадовољан и независтан истраживач, па њихове идеје није слијепо примао, него је свакој дао печат свога необузданог духа.

У његовим педагошким чланцима, истина сувише претерано, пише: „Појављују се хиљаде најразноврснијих и најчудноватијих теорија ни на чему основаних, као што су Русовљеве, Песталоцијеве, Фребелове..."

[1]) Осјећао је ужас сумње о животу и судбини људској.

[2]) гдје је био син Дистервегов, који је био непосредни ученик Песталоцијев и тада управљао заводом за спремање учитеља.

Живот се, каже Толстој, појављује баш свуда у комплексима, а интелигенција их само раставља на просте елементе. Анализа је испресјекла живот. Само педантерија аналитичке методе може тражити дјеци да одговоре је ли плафон доље или горе. То је Толстоју изгледало монструозно, и по мишљењу поменутог женевског професора, ту је прави разлог дубоке критике Толстојеве, која овако изражава његову мисао у том погледу. Живот одмах реализира савршен круг: аналитичка педагогика хоће да дође до тог круга полазећи од једног правилног полигона чији број страна бескрајно продужава без да икад дође до савршеног круга.

Гипкост живота замијењена је укоченошћу.

Толстојев слободни, топли, непријатељ правила, дух није могао да појми ни поднесе укочену дисциплину и педантерију њемачку, нарочито у дјечијим забавиштима, гдје је метода Песталоцијева била сведена на празно каталогизирање. Но не само то, него је он и у самој методи назрио нечега погрешног. Такву педагогију упоређивао је са науком која би некога хтјела научити да хода прописујући му скупљање извјесних мишића онда, када би живот налагао ход прије него би онај што иде знао чак и за егзистенцију својих мишића. Зато Толстој и устаје противу таквог претјераног и цјепидлачког аналитичког духа нове педагогије. Нарочито у дјечијим забавиштима, у којима је Фребел анализу поставио као основу своје методе: „Дјечији вртови су најмонструознији изуми нове педагогије“, каже Толстој.

Рушилац већи него и Русо.

Могло би се из неких његових радова закључити да је Толстој васпитање и презирао чак. Но у ствари то није. Толстој је имао скоро неограничено повјерење у васпитање, и ако није био сујевјеран у то да би му инспирисало педантерију и догматизам њемачких педагога, вјеровање у непогрјешивост методе — све ствари од којих се је Русо ужасавао.

За васпитну ствар Толстој је жртвовао и својих снага, и рада и времена. Сам је уређивао Почетницу, ако и не катехизам здравог разума, као њемачки педагог Росов, како примјећује женевски професор.

Настављач Русоа, Песталоција и Фребела, којима приговара доктринарство, те се повраћа извору одакле су најприје пошли: дјетињој души. Ту се најбоље види колико је Толстој за своје васпитне идеје дуговао и самом себи. За изваредно познавање дјетиње душе дугује Толстој самом себи. Сећао се је до ситница свога дјетинства и свега онога што је тада осјећао. За нас је многе дијете мала глупа животиња или индифирентна ствар коју можемо окретати како хоћемо, док је за Толстоја дијете биће спонтано, живо, које мисли, осјећа и дјела, а такво оно мора и јесте за сваког правог васпитача који иоље има бар педагошког инстинкта, ако не и знања. Савременим васпитачима Толстој би с правом узвикнуо: „Дијете је поетски изум оних који су прошли то доба“, па му приписујемо своје моћи, а дијете је и по крви и по месу, и по духу нешто друго.

Цијела књига „Дјетињство“ пуна је топле љубави за дијете, сваког тренутка изливи њежне љубави према блаженом бићу, љубави коју можда само словенска или Толстојева љубав познаје. То није љубав западна, хладна, математичка, интелектуална, него словенска душа по срцу, по инстикту.

По Толстоју права ће љубав надокнадити многе недостатке васпитачеве. Сјећајући се топле љубави у родитељском дому, у дјетињству, Толстој носталогично пише: „Невиности, безбриго, потребо за љубављу, вјеро у дјетињство — хоћу ли вас икада поново наћи? Које доба може бити срећније од оног, када су двије најљепше врлине — невина радост и безгранична потреба љубави — једини покретачи живота?“

Бодуен овако резимира Толстојеве главне васпитне идеје водиље.

Главна теденција Толстојеве педагогије јесте протест противу свега што се чини у данашњем васпитању, противу систематског рушења слободног развића индивидуе. Најочевиднији разлози овог Толстојевог протеста јесу:

1.) Најприје увјерење да је дијете, ако не апсолутно добро, како је мислио Русо, бар здраво.

2.) Индивидуа посједује инстинкте који ће га спонтано водити задовољењу најхитнијих животних потреба.

Ови инстикти, и ако апсолутно непогрешни, имају сигурност коју наша апстрактна и априористичка резоновања о људској потреби немају. Ту дакле треба дати полет слободном развићу живота.

Овај респект слободног развијања реализира главна начела његове педагогије:

1.) Пут интелигенције иде од простог ка сложеном — али живот се ту не може углобити.

Толстој мисли да су питања поријекла свијета и поријекла добра, питања без смисла, нерешљива и да са интелигенцијом немају никакве заједничке везе. Живот слиједи свој пут, интелигенција свој, она је сурогат живота, пут живота реализира се комплексно, који анализа интелигенције послије с муком размрси.

Не интелектуализирамо живот, јер то значи уништити га, рекао би Толстој. Пустимо ријеч дјетињем инстикту. Далеко свако приморавање. Педагогија, слободна, постаће експериментална наука.

2.) Ова слобода не претпоставља само одсуство приморавања. Интерес дјетета за једну форму наставну јесте непогрешни знак да му та форма одговара једној од његових тајних потреба. Ако је овај интерес биолошки у свој својој чистоти, приморавање и казна су излишни; чак и награда близа или далека непотреба ће бити — тако Толстој мисли.

И он је радио без обавезе ни санкције. Али је не мање интересантно тражење и ове друге слободе. Наравно Толстојевске. Са слободом дјетета треба, каже он, спојити и слободу учитеља, слобода која једино дозвољава природне и човјечанске односе. И по Толстоју

ова слобода, као што је за дијете, тако и за учитеља, претпоставља независног од награде, плате. Таква би независност гарантирала један важан фактор сваког плодоносног васпитања, а тај је љубав.

Али интегрална слобода, са најбољом могућом вољом, химера је; апсолутно спонтано биће једна је неостварива апстракција, па и са помоћу сугестије, која је у Толстојевој доктрини од велике важности.

Кад је нансиска школа научно формирала сугестију као један факт нормалне психологије, Толстој је усвојио доктрину. Његов психолошки инстинкт спасавао га је да сугестију не помијеша са навиком. Он њу тумачи на сасвим оригиналан начин.

Било како да је, али сугестија, исто као и Езопови језици, може служити бољем и горем. Дакле, васпитач мора елиминирати рђаву а појачати добру сугестију.

У „Крајцеровој Сонати" Толстој упоређује продируђу сугестију умјетности са заразном сугестијом гестова: „Музика ми изгледа да дјелује као зијевање или смјех: не спава ми се, али зијевам кад видим друге да то чине; без икаквог повода за смијех, смијем се слушајући смијех других".

Не изгледа да у васпитању сугестија чини ова „чуда".

Васпитачева дужност, у томе, биће аналогна за дијете са улогом умјетности за цијело човјечанство. Васпитање, као умјетност, јесте једна снага сугестије, која је нужна и која ће се по потреби морати добровољно уредити у форми најсвјесније аутосугестије. „Човјек се не може непрестано држати висина које понекад досегне; само, једанпут досегнувши их, треба да се сам хипнотизира, да би за вријеме периода депресије могао дјеловати слично откровењу које је на висинама имао. Главно је научити да се искористе моменти уздизања, научити да се човјек знаде хипнотизирати."

И, када је апсолутна слобода у васпитању немогућа, када смо приморани да сугестионирамо, морамо у истом смислу, у смислу висина моралних и спиритуалних.

То су, површно изнешене, идеје Толстоја васпитача. Тешко је проучити утицај његових педагошких идеја. Педагогија је привукла његову пажњу на првом мјесту у 21 години, а кад се је касније посветио књижевности, дјетињству је посветио своје прво дјело. У васпитању његов живот манифестира најпотпуније јединство. Његове идеје представљају еволуцију једног лаганог развоја а не револуцију кризе филозофских и социјалних идеја. Слобода, органски морални ред, супериорност живота над интелигенцијом, потреба људских и живих односа, а не индиферентно-теорисјко знање над конкретним живим и корисним, и закон љубави уздижући се на развалинама свијех осталих закона — све ове идеје, које експлодирају код Толстоја филозофа послије кризе — биле су присутне одавно у духу Толстоја педагога.

И ако његове моралне и социјалне генерализације не представљају нечега апсолутног, ипак су један солидан и чврст темељ за посматрача. Познаје људску природу боље него многи конструктори свијета.

Али овај мислилац био је и васпитач, нарочито нам се његове мисли неодољиво намећу, и по искуству и по размишљању, кад се ради о дјетету.

Колико му је васпитачки рад био при срцу, види се из одговора његовом пријатељу Павлу Бирукову, када га је питао, да ли је када у животу имао потпуно сретних тренутака: „Јесам, рече Толстој, када сам се са дјецом занимао".

Можемо му потпуно вјеровати. Али, при постављању некоме правила за управљање у животу, тешко човјек апстрахира самога себе, своју духовност, своје биће, своје околности.

Русо је мрзио друштво. Волио је да буде усамљен и слободан. Тако је скоро и провео цио свој исто тако немирни живот. Тако је хтио и свога Емила васпитати — без друштва.

Толстој слободан, тражи апсолутну слободу и за друге, али у друштву много индивидуа. Русоовог Емила лакше би било постићи; овог другог Толстојевог, јер их има много, апсолутно немогуће. И по једном и по другом нерентабилно и сумњиво. И ми тражимо за нашег ученика потпуно развиће његове индивидуалности путем највеће могуће слободе земаљске, друштвене, и такве као у Јасној Пољани кад би могуће било.

Ријетко човјек може слиједовати својим склоностима, мора се сваког тренутка повијати приликама, тешко је увијек своје жеље испунити. Треба дијете да осјети болно задовољство напора, приморавања, сукраћивања слободе. Тражење и вјечно задовољавање, уживати, довело би вољу до распада, не би могло створити морална човјека.

Не можемо дозволити да васпитавамо ни по Русоу ни по Толстоју, јер би их касно спремили за живот или их не би никако ни спремили. Васпитни је проблем, као што је познато, један од најделикатнијих, нарочито сада иза страшне моралне и материјалне свјетске катастрофе. У овом као и другим вјероватно није солуција на страни екстремних партија. Треба се задовољити релативношћу ствари; ничега на овом свијету нема апсолутног. Добро гладан човјек без новаца, при пролазу поред пријатног мириса топлог хљеба, спонтано би пошао и узео туђа хљеба, да задовољи једну од најчистијих биолошких потреба, да се не боји штапа и запомагања продавчева. Да се не би то догодило, приморани смо да наше дијете присилимо да дође у школу, да му одредимо гдје да сједи, гдје да пише — у Јасној Пољани могли су, ако не сједјети на леђима учитељевим, сигурно су таблицу могли слободно прислонити, — и почети с правилним полигоном додавајући му бескрајно страна да би дошли до савршеног круга, научити га да се у животу тако лако не може реализирати као што би Толстој хтио.

Толстој је правио експеримент. И ми исто тако правимо. Цијело је човјечанство један огромни узајамни експеримент. Сви смо експериментатори и експериментисани, ако се тако може рећи. Свак на свој начин дефинише формуле. За заједничку се не можемо погодити. Сигурно да нијесмо компетентни. Труди се држава и друштво,

па опет не успијевају. Мора да има неки други савршенији и законитији форум, неки други експериментатор, који би донио заједничку формулу, ако је он већ одавна није и донио. Можда је то тај исти спонтани Толстојев. Неки би рекли бесвјесна воља за животом, елан витални, рекли би други (али по њему пчела поједе пчелу не из какви неморалних мотива него просто што је пчела ту по реду ствари да буде поједена од оне прве — са овим се сигурно не би задовољили, а Толстој најмање).

Како ћемо доћи, не обзирући се на тај највећи форум, већ само на оно што искуством знамо, да „најспонтаније" реализирамо савршен круг, без да полазимо од правилног полигона са којег би онај гладни човјек без новаца морао да натраг пође да реализира савршен круг т. ј. да утоли своју глад, додавајући томе полигону непотребне безбројне справе?

Друштво са својим школским институцијама и до сада, а као за вријеме и прије Толстоја, покушава да ријеши и у том успијева кад мање, кад више, те се тим путем мора и даље ићи са љубављу коју је Толстој истински осјећао и препоручивао.

Толстој уосталом није ништа ново створио у педагогији. Све његове мисли биле су код Русоа, Песталоције и осталих утемељача савремене педагогије, само што им је Толстој дао тон незадовољне, немирне, пријеке, неодољиве, словенске душе.

Било како да је, морамо нашем словенском Русоу опростити химерима и парадоксима ради многих племенитих и узвишених мисли и осјећања његових, како је за правог Русоа рекао француски педагог Габриел Компејре.

Васо Милошевић.

ГЛУМА.

ОСОБЕ:
Песник, Глумица, Удварач.

Удварач: Заносно створење! Пијем очи ваше
Као вино страсти из дубоке чаше.
(Испија чашу)

Глумица: Попили сте доста. Чаша прва није ...

Удварач: Ал' очи су — праве. Пламен из њих бије,
И љупкост, и младост; чари топле, снене,
Сва драж неизречна и лепота жене!

Глумица: Научисте ове епитете силно!
Ви их чак и пијани делите обилно.

Удварач: Иронија каква! Опијен лепотом,
Један ћу ваш поглед платити животом,
Ал' од вина нисам, верујте ми, пијан ...
(Пролази *Песник.*)

Глумица: Познајете л' њега?

Удварач: Ха, мозак усијан,
Човек што сањари и ноћу и дању,
Неки Вертер бледи у новом издању ...
Глава му је пуна фантазија врелих,
И сутона црних, и свитања белих.

Глумица (више за себе, уносећи много осећања у сваку реч):
Приметих одавно ово бледо лице
И дубоке очи. Тужно, нетремице
Погледа ме често ...

Удварач (прекида): Па свако вас гледа:
Ником није срце, мадоно, од леда.

Глумица: Срца ви имате више но што треба,
Али мало мозга тражите од неба:
Оскудица ту је огромна!

Удварач: Мадоно,
То је згодна шала, ал' ме дира боно.

Глумица: Господине млади, од шале — далеко!

Удварач: Ја бих вашу радо симпатију стекô...

Глумица: Само сажаљење!

Удварач: Срца сте жестока,
Свирепошћу зраче два заносна ока.
Ко би могô рећи! Ко би могo рећи
Да погледи дивни знају срце сећи
Кô оштрица мача...

Глумица: Слушам сваког дана
Глупе, плитке приче са масних усана.
Досада живота избија из вас;
Као ноћ дубока речи су вам црне.
Нигде ваше око не назире спас,
Мизерија кобна свуда је огрне.
И свет цео овај пузи као црв,
Кроз тмину, без зрачка наде и лепоте,
Вуче и превлачи ништавне животе.
Слеђене су душе, и срца и крв.
Ја не могу с вама. Тражим други пут:
Истина и срећа, уметност, слобода!
Зар светиња нема испод овог свода,
Зар све их је сатро век суров и крут?
Ја не могу с вама; јер осећам зов
Истине за којом морам, морам поћи:
Нека ме дозива царством грозне ноћи
У нову лепоту и у живот нов!

Удварач: Сад разумем зашто песник вас привлачи:
Његово вам око откровењем зрачи,
Јер и ви сте песник. Емоције исте,
Сасвим сродне душе — узвишене, чисте,
Како се то каже. Али ево њега...

(*Удварач* иронично, увређен *Глумичином* хладноћом, представља јој *Песника).*

Да, сродност је душа најлепше од свега
На овоме свету. С тога вас остављам,
Песниче, Мадоно — и смерно поздрављам.

(Одлази)

Песник: За једину срећу ја, госпођо, знам:
Осетити ваше надахнуће чисто,
Свето, ванживотно — надахнуће исто
Што га ствара моћни поезије плам.
Да, једина срећа! И што бих без ње
У овоме тешком мраку безизлазном,
У овом животу варљивом и празном
Ја, створен за нежност, лепоту и сне?
Често у партеру, усхићен и бон,
Озарен том дивном трагичном лепотом,

Бејах препун среће — и стварао потом
Бол за болом тихо и за тоном тон.
У вашем сам болу црпео свој бол,
У нежности вашој ткао своју нежност.
И тако наслутим најзад неизбежност:
Да ничице паднем пред ваш ореол.

Глумица: Хвала. Лепших речи никад нисам чула.

Песник: (надахнуто): Лепота — то није ни пастирска фрула,
Ни ливада златна, ни залазак сунца.
Лепота у болу иде до врхунца.
У болу једино, у болу једино!
О, слава ти, бола света величино!
Њу сам својом песмом славио безмерно,
Ви сте је на бини преставили верно!
У болу се само ствара прави песник,
Откровења мучних и језивих весник.
Он отвара срца ране неизлечне
Ритмима лепоте, поезије вечне.
Он љубав, у срећи рођену, жигоше,
Он светињу бола, кô крст крстоноше,
Носи кроз сав живот, до послѣдњег даха.
Нека свуда узме ништавило маха:
Болу и лепоти веран он остаје.

Глумица: (горко разочарана *Песниковим* речима):
Тако је! И нека ова верност траје
Вечито, у светом поезије сјају.
Песник није створен да у цветном мају
Плете лако венце љубави и среће.
И песника таквог поезија неће.

(Ућути. Затим:)

Знате: моја глума беше само глума,
Производ искуства, окретности ума,
Цвеће вам је никло у врту вештачком!

Песник: (са јецајем): Онда сте ми душу опљачкали!

Глумица: Пљачком
Никад се не бавих. Али љубав, коју
Бол родио није, има вредност своју.
Она није лажна. Откровење носи
И уздиже душу, и свету пркоси.
О, свесна сам добро лажи своје глуме,
Лажи, коју песник схватити не уме,
Као што не уме схватити лепоту
Љибави што води новоме животу,
А не новом болу, јер у болу томе
Смрт свој празник слави, и пакао с њоме.
Видим — ваши снови песнички посрћу,

Сатрвени болом, освојени смрћу.
Нема ни живота. И љубави нема.
Последње опело језиво се спрема.
Идите тим путем. Ја вас не одвраћам.
Љубав јесте срећа. То све више схваћам.
Бол на бини снажно гледаоце плени,
У животу срећа нека га замени,
Јер љубав што воли искрено и свето
Јесте циљ живота, наивни поето!

(Одлазећи, за себе, са пригушеним јецајем у гласу)

То разочарење никад неће проћи!

Песник: Опет сам у царству бесконачне ноћи!

Ев. Захаров.

ВАЊИЧКА.

Нађох се с њим једне вечери у канцеларији главног уредника.

Био је то средовјечни човјек; мален, црномањаст, мало ћелав, обучен врло укусно, и одмах, на први поглед, читава његова спољашност, уређена и намирисана, одавала је човјека симпатична и искрена. Али овај утисак не би трајао, јер би се врло брзо примијетило да доња вилица његовог избријаног лица има нечега животињског и да поглед његових несталних очију добија узнемирујући сјај сваки пут кад је мислио да га нико не посматра.

Приближи ми се и пружи ми своју малену, пуначку руку с маникираним ноктима.

— Дозволите ми да се представим, рече гласом помало пјевушећим. Ја сам Иван Петровић Манасеј. Видјели смо се некад у Паризу, има од тада неких десетак година.

Заиста, сјетих се да сам га видио једном на соареу у руском посланству. Тада о њему нијесам знао ништа осим да је био неки чиновник у улици Гренел[1]) Али, од тада, о њему сам био чуо прилично ствари, због којих ми је био постао одвратан, ако не и гнусан. Он је био не само шпијун у служби руске политичке полиције у Паризу и Риму, гдје је шпијунирао Русе који су одвећ нагињали католицизму, него је, најмљен у Русији, био умијешан, било директно било индиректно, у политичка убиства, то јест у убиства непокорних револуционара или агената провокатора царѐве полиције који би издали тајну. То је, стварно, све било у прошлости, а пошто је господин био члан редакције једног великог политичког листа, били су му заборавили или су се правили да су заборавили његова ранија

[1]) Улица у Паризу, у којој се налази руско посланство.

дјела. Но ипак, ја не осјетих никакво задовољство да стиснем ону руку са накарминисаним ноктима; он је то уосталом врло брзо разумио, јер, пошто се обрнуо на својим високим петама, рече, обраћајући се главном уреднику:

— Је ли код вас мој чланак? Дајте ми га да га поправим.

Он узе лист који му пружаше главни уредник и наслонивши се лактовима на један високи сто који је био у углу собе, задуби се у читање свог чланка.

Пошто је изашао ја рекох:

— Како можете трпјети присуство овакве индивидуе у листу? То је шпијун, агент провокатор и још горе од тога, убојица. Опростите ми, али не могу да разумијем такву толеранцију која личи на неку врсту моралног укривања.

Главни уредник ме погледа уморним очима, трепавица поцрвењелих од рада, и слежући лагано раменима одговори ми неодобравајућим тоном:

— А ја не разумијем вашу упорност и суровост ваших ријечи. Та индивидуа, како га ви зовете, изврстан је новинар. Не би се нашла ни двојица као он да добију неки интервју или да даду неки сензационални извјештај. Шта више, он говори неколико језика и познаје много свијета. Дискретно је и врло лијепо васпитан. Шта му можемо дакле пребацити? Да је био члан политичке полиције? Али, то је већ стара свар. Што се тиче његових тобожњих учествовања у убиствима, то су само приче. Уосталом, додаде он послије почивке, ви ћете временом промијенити мишљење о њему. Ви сад тако говорите, јер сте још нови, тек стигли са запада. Али кад будете добили петроградске навике, ви ћете зажмурети на много других ствари.

— Велики Боже! повиках ја, нећете ли ми још наметнути да ћу тим, што ћу живјети међу вама, изгубити мало по мало сваки појам о правичности и сваки осјећај моралне чистоте?

Али човјек који је сједио преда мном одговори ми само слабим осмјехом. Он стави наочаре и дохвативши оловку, поново се задуби у читање рукописâ.

Неколико дана послије моје препирке са главним уредником излажах из уредништва листа са неким Бјеловом да идемо на вечеру у једну чувену крчму, кад се скоро сударисмо са Иваном Петровићем Манасејем, који, врло жив, ружичаст, намирисан трчаше у уредништво. Кад нас видје он се љубазно осмјехну, посла нам поздрав својом руком на којој је била рукавица и ишчезну у предсобљу. Кад смо сјели у [illegible] кола која бијаху довела Манасеја и пошто су кола кренула ја упитах мог друга:

— Какав је управо положај овог Ивана Петровића Манасеја у листу? Стално га видим гдје трчи десно и лијево, али ми не изгледа да ради много. У сваком случају његов рукопис у листу је [illegible]

— Прије свега, зашто га зовете тако? примијети Бјелов својом [illegible] грубошћу. Овдје га свако зове просто „Вањичка“ и ја

мислим да он себе друкчије не зове кад говори са самим собом. Али врло сумњам да му је то обичај. Уосталом, шта би он могао себи рећи? Ништа интересантнога, још мање спасоносног. Не, али замишљате ли ви нашег Вањичку како расправља до у недоглед са својим „ја" или, још боље, како испитује своју душу? Вањичкина душа! Каква недокучљива бездан! То мора да је пуно тмине и сваковрсних нечистих ствари: жаба, змија, паука, оних великих длакавих паука, који ударају на мошус.

Он уздрхта.

— Ви нијесте одговорили на моје питање, рекох ја, шта ради он у листу.

— Службено, он је шеф политичке информације. И, у том својству, он трчи десно и лијево да се обавијести и да донесе за лист чињенице, неизмјерно чињеница, двоколицу чињеница. Али најчешће то су потварања, портирске приче, које су сјутрадан оповргнуте.. чињеницама, наравно. Његови су обавјештајни извори: портири при министарствима, јер га не пуштају да иде даље, неколико старих другова из политичке полиције, жене, слуге, шта знам ја! Ипак извјестан број посланстава га прима тајно и често му дају врло интересантних обавештења, па похитају да их оповргну чим се појаве у листу. Али то ипак не смета Вањички, то је његово бојно оружје и тијем он држи у руци овог кукавца који уређује наш купусни лист. Тијем и помоћу газдине метресе, којој се он са женом непрестано удварају.

— Зар је ожењен тај Вањичка?

— Како да не! И врло добро ожењен. Међутим ја не циљам на његову закониту жену, од које је одавно одвојен, него на особу с којом живи од назад једно петнаест година, и коју можемо сматрати да му је заиста жена пред Богом и пред људима. То је једна побожна жена која га воли до лудила и до самопрегоревања. За његове црне сврдласте очи, она је напустила свога мужа, високог дворског чиновника, и завидан свјетовни и друштвени положај. Претпостављам, јер иначе не би била побожна, да никад није знала какву је подлу улогу играо Вањичка у више прилика своје полициске каријере, као што не зна ништа ни о средствима којима се он служи сада да пристојно издржава кућу; јер, драги мој, код њега се живи на великој нози пошто је врло гостољубив; мора такође да задовољи захтјеве своје метресе, јер, драги мој, он има и метресу, дрољу једну која мисли да је лирска умјетница и коју он намеће позоришним управницима плашећи их својом полициском прошлошћу и садашњим положајем упливног новинара.

— Он дакле нема личног имања?

— Не, премда је потомак угледне и старе грађанске породице. Вањичкин отац био је једно вријеме нека врста главног закупника. Он сам васпитан је у једном племићском лицеју са синовима правих грофова и кнежева. Касније постаде чиновник и заузимао је шта више доста високе положаје и положаје од повјерења. Без сумње, моћно су га штитиле и подржавале високе особе, које је његов отац

задужио, међу осталима и славни министар унутрашњих дјела Вепиле, кога су убили, ако се сјећате, јер је прекомјерно гонио револуционаре. Али Вањичка је сам крив што је овако запостављен и што се спустио на положај који сад заузима. Он одвећ воли новац, жене, удобан и лак живот.

— Од чега живи изван оног што прима од листа, а то не мора бити много, судећи по другим примјерима?

— О, он ти чопли десно и лијево. Он се извјежбао да мајсторски прави „grande e piccole combinazioni" како кажу Талијани. Укратко, он живи користећи се свим средствима, као и сви ми уосталом колико год нас је. Ви знате да у Петрограду свако живи изнад својих средстава. Овдје не вриједи француска пословица: „Ко плаћа своје дугове, тај се богати". Овдје, онај се богати који се задужује, јер ми дугове никад не плаћамо и међутим увијек нађемо неког ко је усхићен да нам позајми новаца... Али, ево већ стигосмо у тај чувени двор јестива. Одморимо се, хоћете ли? Јасно је, прича о Вањички је доста занимљива, али ипак не вриједи добре вечере коју се спремам да себи приредим у вашу част, carissime.

* *

Овај Бјелов био је паметан дјечко и доста лукав. Писао је мале приповијетке, духовите и живе, а такође и комедије, сентименталне и плачне. Уосталом он је писао за лист чланке из позоришне критике у којима није штедио ништа ни никога.

Та независност мишљења а нарочито горчина коју је уносио и у најмању од својих кроника чиниле су да су га се бојали колико су га и мрзјели. Уосталом, био је то циник без и најмање сјенке скрупулозности али добричина, добро је јео, добро пио и неуморно трчао, због чега је мршава и блиједа особа која је с њим живјела приређивала жестоке сцене које су остављале крвавих трагова на његовом лијепом лицу пјесника романтичара.

Пошто смо предали капуте портирима, који су били окићени ширитима као црквењаци какве катедрале, уђосмо у огромну бијелу салу лажног изгледа Луја XV поплављену свјетлошћу гдје су столови за госте личили на ријетке разнобојне оазе. Међутим иза ове блиједе сале палме и друге егзотичне биљке правиле су неку врсту врта за уживање, којему је слаба свјетлост давала неку тајанственост. Кад смо сјели за сто који се налазио у једном дискретном углу између ових тропских биљака и пошто смо наручили вечеру, што није дуго трајало јер, по руском обичају, служили су само јела по утврђеној цијени, Бјелов повика:

— А сад да се пије! Почећемо вотком, а затим ћемо шампањца сасвим чистог и сасвим хладног, зар не?

— Зашто не бисмо добру боцу бордо-а или бургоњца? примијетих ја.

Док је неки невидљиви оркестар свирао неки танго више или мање аргентински — у оно вријеме још не бијаше фокс-трота, шимиа и пасадубла — ја сам мислио да је слика Вањичкина, онаква какву

је набацао Бјелов, била врло непотпуна. Стога чим се оркестар умирио ја покушах да наврнем разговор на предмет који ме највише интересовао оне вечери.

— Ну, рекох, ви сте ми показали само једну страну моралне физиономије Вањичкине, страну с лица ако могу тако рећи. Али има још и друга страна, наличје.

Бјелов ме погледа трепћући очима.

— Нек иде Вањичка до врага! повика он. Он не вриједи конопа којима ће бити убрзо објешен.

Затим, послије почивке, и тајанственим изгледом настави:

— Слушајте. Неколико седмица послије стријељања у децембру 1905, које је проузроковало, као што се сјећате, скупљање радника петроградских фабрика пред зимски дворац, гдје их је довео поп Гапон да предаду тобож неку молбеницу Цару, нашле су се заједно три особе у једној напуштеној вили на финландској обали: једна од тих особа носила је свештеничко одијело; то је био поп Гапон; друге двије особе биле су високи чиновници одјељења политичке полиције, чувене „Охране". Шта су рекле једна другој те три особе? То је тајна. Зна се само то да се у одређеном моменту један од двојице полицајаца приближио прозору и запалио цигарету. На тај знак, премда безазлен, у собу уђе неколико јаких момака који, бацивши се на попа Гапона, брзо га свежу и објесе високо и кратко о једну греду избе. Али, прича се, тијело је било још топло, кад се онај од двојице полицајаца који бијаше учинио знак запаљивањем цигарете, приближи објешеном и, пошто га је савјесно пребрао, одузе му све папире који су били у његовим пространим џеповима. Човјек који је то урадио није био нико други до наш драги Вањичка.

Ево још једне приче ради бољег обавјештења. Био је у Петрограду, у доба руско-јапанског рата, један новинар странац, чије сам име и народност заборавио, али не смета. Он се познавао с Вањичком од кога је понекад добијао корисних обавјештења, а овај је опет њему давао драгоцјених потказа о његовим земљацима настањеним у Русији. Обојица су имали великих прохтјева и према томе вјечно им је требало новаца. Стога они одлуче да се приведе у дјело једна „piccola combinazione", што је био омиљени посао Вањичкин. Новинар је написао једно анонимно писмо Министарству Војном којим је себе оптужио као да посједује многе тајне које се тичу народне одбране. Учине му преметачину и затворе га. Али новинарева жена, која није знала за тајну, потрчи у своје посланство да исприча ствар, и посланство, које наравно није имало појма ни о чему, учини хитне кораке и успије врло брзо да ослободи свог земљака, код кога се не бјеше нашло ништа подозриво.

Војне власти се извинише, али обично извињење, наравно, није могло задовољити новинара чија је честитост била доведена у сумњу због неке неоправдане погрешке. Он затражи јаку оштету на име рехабилитације. Власти се најприје намрште и грубо га отпусте. Али тада пажљиво посредује Вањичка. Он је много радио и врло

вјешто док оптужено министарство није исплатило повелику своту коју ова два ниткова подијеле или бар требаху подијелити. Јер баш у том моменту ствари се покваре. Како изгледа Вањичка, чија је лакомост ушла у пословицу, затражи за себе двије трећине издате своте, а не половину као што је било раније уговорено. Новинар се наљути, али Вањичка му запријети да ће учинити да га протјерају или затворе због других недјела, не знам баш тачно. Кад је добро размислио новинар се помири са исходом ствари, али, вратив се у своју земљу, годину дана касније, он је писао руском министарству и открио му тајну. Закључак: Вањичка је био истјеран и избрисан из кадра чиновника Његовог Величанства. Поука: Ко много љуби слабо стиска.

— Какав је гад тај ваш Вањичка! повиках кад је престао да говори. А међутим ви се понашате с њим као с другом, ако не као с пријатељем, увијек кад сте с њим. Осмјехујете му се, стискате му руку, тапшете га по рамену. И ви, као год и остали.

Бјелов ме болно погледа. Он баци свој убрус и нагнувши се к мени наглим покретом скоро прошапута:

— Али, како хоћете да радим друкчије, до врага? Ми смо овдје сви помијешани у истом блату, добри и рђави. Кад би човјек могао дружити само са честитим и поштеним људима, не би познавао никога, или, у сваком случају, врло мало свијета, најмање интересантна са сваке тачке гледишта. Али погледајте око себе, наивни и честити човјече! Погледајте све ове ћелаве и избријане главе! Не праве ли на вас утисак као да припадају тијелима одбјеглих робијаша? А жене? Ове сфинге без тајанствености, како их називаше онај јадни Оскар Уајлд. О руским женама се говори као о нечему изванредном. За странца оне су „wamps" или анђели. Странац још живи од слике коју је створио о руској жени према романима Тургењева и Лава Толстоја. Каква лаж! каква огромна лаж!

Пошто се измакао на наслон своје столице исто онако нагло као што се био нагнуо к мени, он је говорио још врло дуго излијевајући своју жуч, оштрећи свој заједљиви дух, откривајући своју циничну и тамну душу. Кад је, благодарећи пићу и вези предмета о којима смо говорили, развезао све што је у себи носио, Бјелов се одједанпут умири и ми скоро ћутећи пописмо нашу посљедњу боцу шампањца.

Мало времена послије тога, догоди ми се једна мала незгода да мало развесели монотонију мог живота и да ме подсјети да није све ружичасто у пријатној земљи коју зову царевином царева. Једне вечери, наишавши из хотела у ком сам становао, морао сам чекати на тротоару добру четврт сата док ми је успјело да ускочим у један такси да ме одведе у уредништво листа. Близу мене, на истом тротоару, случајно сам био примијетио једног младог коњичког официра, који је неуредним покретима показивао неко велико нестрпљење. Чим сам сио у кола врата таксиа се нагло отворише и ја видјех зацрвењено лице младог коњичког официра.

— Господине, повика ми он отворивши врата, овај такси је мој. Ја сам био на тротоару много прије вас и први сам га опазио.

— У том случају, одговорих му ја, требали сте га одмах узети не чекајући да се ја у њ попнем. Сад је одвећ касно да га тражите за себе.

Али официр је очевидно био узрујан. Он је и даље викао:

— Ваша објашњења ми не требају. Вашу визит-карту, господине.

— Не желите ли и мој новчаник, повиках сад и ја.

Очевидно ова примједба је била врло опасна, а то сам увидио по оном што је слиједило. Али у оном часу имао сам утисак као да сам се срио на крају какве шуме са неким разбојником, који ми је тражио кесу не јамчећи ми ипак ни за живот. И не преувеличавам, јер, напосљетку, овај официр, као и сви њему равни, био је наоружан сабљом и револвером. А ја, као „цивил“, нијесам имао право да носим оружје. У оно вријеме официри се нијесу устезали да због оваквих ситница пуцају на грађане или да их искасапе сабљом, а за то би били кажњени само заточењем од неколико мјесеци у каквој трђави. Јер они су обично објашњавали свој поступак као посљедицу вријеђања „части њихове униформе“. И пред тим освећеним разлогом војни судови су се показивали врло благи.

Али ја мислим, да у овом случају једина ствар, која ми је спасла живот, или у најмању руку која ми је учинила да не будем рањен, била је брзина и неуобичајени начин мог одговора. У оном часу официр пусти врата која ја затворих и, пошто такси нагло одјури, ја оставих официра на улици да размишља о мојим неочекиваним и мало сувише слободним ријечима.

Дошавши у лист испричам, још сав узбуђен, мој мали догађај. Биле су ту, у канцеларији главног уредника, двије-три особе, између осталих и Вањичка. На моје изненађење, он показа велико интересовање за моју причу и, чистећи своје његоване нокте, он изрази своју осуду:

— Сви официри су животиње.

— Шта кажете! повика главни уредник очигледно увријеђен.

— Ја знам шта хоћу, потврди он. Рецимо да нијесам ништа казао о официрима неких гардиских пукова. Само неких, кажем. Али сви остали? Та, ја сам имао некада често посла са официрима свих чинова и заиста не могу се на њих похвалити,

— Ви сте нарочито имали посла с полициским официрима, одговори оштро главни уредник. Са онима који су били истјерани из својих пукова због прекомјерног пића, због злостављања потчињених или још због тога што су крали на картама, и који су улазили у службу градске полиције или у комесаријате, пошто нијесу могли наћи ништа боље.

— Остали нијесу бољи, потврди хладнокрвно Вањичка. Слушајте сјетих се једног догађаја, чији се главни јунак, неки бивши потпуковник, поставши полициски комесар, а није био истјеран из свог пука, понашао ипак у извјесној прилици као потоња будала.

— Какав је то догађај? упита неко од нас.

— То је догађај који ми се десио прије неколико времена, у доба кад сам заузимао доста важан положај у Управном Одјељењу, одговори Вањичка, коме је очигледно поласкало ово интересовање за његову личност. Једне вечери, враћајући се кући из позоришта са женом, расправљао сам се на кућним вратима због неколико марјаша с кочијашем који нас је довезао. Извошчик ме је грубо вријеђао, правећи увредљиве алузије на моју жену. Ја намислим да га дам затворити. Али он предухитри моју намјеру, ухвати ме преко сред тијела и уз помоћ дворника, ноћног стражара на кућној капији, баци ме на дно својих саоница. Затим, сједнувши на своје мјесто, одвезе ме у полициски комесаријат. Нијесам могао ништа рећи, јер дворник бијаше сио на мене и држаше ме свом снагом својих јаких шака. Кад је дошао у комесаријат, кочијаш рече нешто дежурном жандарму. Извукоше ме као какву врећу са дна саоница и одведоше ме пред комесара. Извошчик је говорио дубоко се клањајући, да тобож нећу да му платим вожњу и да сам му између осталог пријетио да ћу га тући. Замислите, да ја тучем једног извошчика! Тада се комесар — био је то човјек пун, велик, сјајне боје — скоро баци на мене и с пјеном на уснама поче да ме вријеђа.

Али ја хитро зграбим рецептор телефона који је био на дохвату моје руке на комесаровом столу, и затражим један број, број који предсказује шта ће бити и који врло добро познају сви полициски комесари. Кад сам добио везу — а то није трајало, увјеравам вас — ја се кажем, кажем своју титулу и испричам особи која се налазила на другом крају жице цио мој мали догађај. Требало је видјети какав је изгледао комесар. Све што сам ја даље говорио он је све више блиједио, а части ми и мршао на очиглед. Кад сам престао да говорим, он се скоро баци пред моје ноге молећи ме да не упропастим његов живот, да се смилујем на њега, оца пет-шесторо дјеце и т. д. и т. д. Затим, у страшном наступу немоћног бијеса, он ухвати за косу оног кочијаша, баци га на земљу и стуче му лице петама својих високих чизама. За то вријеме, остали су пропустили кроз руке глупака дворника.

— Шта је било даље? упита главни уредник.

— О, ништа нарочито. Кочијаша и дворника је нестало. Што се тиче полициског комесара, он је био просто премјештен. Пошљу га у неку варош, у Сибирију, гдје хладноћа не допушта да се сало топи.

Наступи мучна тишина. Напосљетку један од редактора прије него ће нас оставити избаци ову духовиту досјетку: „Освета је јело које се једе хладно“.

— Без сумње, сложи се Вањичка. И запали цигарету.

Ја сам био члан редакције овог листа врло кратко вријеме. Ваздух је тамо заиста био неподношљив. Изгубих везу с Бјеловом, Вањичком и другима. Затим наступи рат и ја сам имао много пречих послова него да се бавим дјелима једног бившег полицајца или да проводим вечери са једним пијаницом. 1916 године дознадох да, благодарећи промјени владе, која је уздигла на положај предсједника

савјета неког старог Вањичкиног заштитника, Вањичка је био именован директором секретаријата тога министра. Али због неког разлога који ми је остао непознат, није предуго остао у свом новом звању и брзо је био отпуштен, скоро исто тако брзо као и његов заштитник и пријатељ. Од тог часа до мог одласка из Русије, послије прве револуције, нијесам више чуо да се о њему говори.

* * *

Једно послије-подне почетком 1920 године сретох Бјелова. То је било у Паризу на тротоару Гранд Хотела. Он је био, од нашег потоњег сусрета, очевидно омршао и остарао. Врло узбуђен што ме види, како ми се учинило, он ме одмах одвуче у Café de la Paix која је била врло близу, и ту на моје велико запрепашћење, ако не и на келнерово, поручи боцу понте-кане.

— Ви дакле пијете бордоа сад, и то још послије подне?

— Шта ћете, одговори ми он. Немам више средстава да пијем шампањца или ликера. Ја сам избјеглица, „бјежењец“, емигрант. Немам ни положаја, ни новаца. Видите вучем овај капут ево већ три године, а овај шешир ево већ година. А има их доста као ја. Клоака Максима[1]) се распукла и блато се просуло по читавој Европи. То је наша побједа, то је наша освета. Ми ћемо отровати ове људе, честите грађане Париза и других мјеста нашим смрдљивим дахом, нашом поквареном крвљу, нашим поремећеним мозговима....

— Престаните да тако говорите, успротивих се ја. Боље, причајте ми шта је било с нашим друговима, са свим нашим заједничким познаницима у Петрограду.

Бјелов попи на душак једну велику чашу вина и одговори уморним гласом:

— Зар ја знам, зар је то важно? Онај је у Београду гдје уређује неки руски лист, испуњен једино ортографским грешкама. Наш бивши главни уредник је умро од оскудица у Русији. Његов помоћник такође. Напосљетку, сви су умрли, а они који су живи стварно су живе љешине.

— А Вањичка? напоменем ја.

— Вањичку су убили.

— Убили? Како то? Причајте ми...

— Видим, рече он послије краће почивке, да вас Вањичка нарочито интересује. Усталом он вас је увијек интересовао. Због чега, то никад нијесам добро разумио. Али не смета. Е добро. Вањичка је, као што можда знате, био стављен у затвор неко вријеме прије прве револуције и требало му је судити као и неким другим чиновницима због разних преступа као: споразума с непријатељем, проневјере, крађе, злоупотребе повјерења и т. д. Али — он ту застаде — заиста не могу да пијем овако ово црвено вино. Хоћете ли поручити двије чаше вискија.... Дакле, Вањичка је био у затвору, управо у притвору,

[1]) Cloaca Maxima, највећи канал у Риму који је ишао од јужног краја Форума до Тибра. Саградио га је Тарквин Старији, а постоји још и данас.

који је био при самом суду. Наступи револуција. Побједни народ запали суд — то је баш руски, уништимо правду а послије ћемо видјети — и отвори широм врата затвора. Та, треба ослободити жртве обореног режима, мрског режима... Вањичка који је сједио у пиџами и папучама у својој ћелији, читајући неки француски роман, није хтио изаћи. Он се бојао побједног народа, а, а! Изведу га силом, и како је говорио да ће нахладити ако изађе онако у мјесецу марту у пиџами и пантуфлама, баце му на рамена једну дивну бунду, очевидно украдену, и однесу га у триумфу до кола која су били реквирирали. Но, видите ли слику: народ ослобођава из окова царизма носећи у триумфу једног од најнижих слугу тога режима.

— А послије?...

— Е добро, послије је био поново затворен. Али, како изгледа, привремена влада није нашла у Вањичкином случају никаквог предмета за суђење. Међутим, пошто је он био опасна особа или је могао постати опасан, влада одлучи да га протјера с руског земљишта. Ставе га дакле једног лијепог дана у вагон са још неколицином политичких прогнаника и пошљу га под добром стражом преко Финландије к шведској граници. Иди да те гдје друго објесе. Али на једној станици, гдје је био врло дуг застој, гомила војника у ритама опази вагон у коме је био Вањичка. Они затраже објашњење од стражара који су били на вратима вагона: „Шта чувате ту, гдје идете?“ Пошто су умјесто одговора добили само погрде и пошто су на прозорима вагона опазили главе прогнаника, они растјерају стражаре, уђу у вагон и извуку напоље све који су били унутра. На Вањичкину несрећу међу овим резервистима, који су били сви мање више пијани, био је један тип из престонице који је познавао Вањичку.

Он дакле рече својим друговима показујући на Вањичку: „Ја знам ову птицу. Ово је шпијун, бивши полицајац царев. Не треба га пустити да отпутује.“

— А тада?

— А тада... извршена је правда, ако је могуће то назвати правдом. Војници се баце на Вањичку и премлате га кундацима својих пушака, пошто су му најприје ископали очи, његове црне, сврдласте очи, његове зле очи.

Бјелов зађута, прогута добар гутљај вискија и изговори умјесто молитве:

— Манасеј, Макавеј...

(Превео *Ј. Грујичић.*) *Н. Б. Шањинов.*

СЛИКА.

Гледам твоју слику. Тешко ми је, али
пре него ме свлада бол, и но полети
рука да је узме, мене већ ражали
неко осећање. Као, смем се клети

да оваква ниси! Како, зашто боли
не знам, али док се у њу нетремице
дубље не загледам немир ме опколи
и — само ме ове очи, трепавице,

врате на твој поглед и сјај оних дана.
Док те маштом гледа презир самих очи
ти се као јављаш само презирана,

а кад овај израз са мном се суочи
ја сагледам снове свију твојих јава
и тад све ти праштам, моја сено плава.

А. С. Рачета.

ЧЕМПРЕСИ О НАМА ПЕВАЈУ.

Ноћас крај мора далеког,
у сенци витих чемпреса,
девојке коло играју.

Месец им песму доноси,
таласи стрепњу дубина,
чемпреси чежње даљина.

Девојке коло играју:
нага им бедра блистају,
вране им косе падају,
валима својим скривају
дражесност тела руменог.

. . . На дојци зрела малина,
за наше руке сазрела;
у оку песма скривена
од саме сласти спредена,
за наш пољубац створена;
на усни грожђе сазрело,
на нас је берба чекала.

Грудима ватра пламсала,
у сржи страст је буктала, —
пуста се младост ломила
и к нама руке пружала . . .

Другови, ноћас на мору
девојке коло играју;
од страсти у тешком замору
на наш загрљај чекају.

Чемпреси о нама певају
момама овим на мору . . .

Пођимо, другови, пођимо
нек дивља младост ускипи,
нек страст нам груди облије,
нек сласт нам радост испије, —
руке нас њине чекају . . .

. . . Крај мора моме играју.

Ђ. Р. Радовић.

ПРЕД ПОЛАЗАК.

Поворке пролазе градом —
црне поворке мрака.
Ветра сустали хукови
заспалим тресу крошњама,
дубоком долином замиру,
замиру над ширинама.

Друже — путеви ноћас чекају
помамних атова топот,
немирне песме путника,
убица мрке погледе
и вране сене стабала
што, као авети,
са обе стране вребају.
Путеви ноћас чекају.

Друже — шуме су ноћас слеђене,
од страха ћуте, miruju,
олуја слуте праштење
и фијук оштре секире
која ће, можда, са сунцем
на рубу негдје планути.
Шуме су ноћас слеђене.

Друже — хајде,
путем ће месец светао
благослов с неба просути,
шумом ће дивљи петао
животним криком засути
све слутње ноћашње.

Поворке пролазе градом,
црне поворке сена,
Скривене траже кутове —
месец је плочио путеве
светлим плочама српеним.

Јакша Кушан.

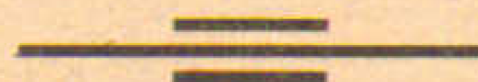

ПОВОДОМ ПРЕДЛОГА ВЕЛИКОГ ЖУПАНА О УНИШТЕЊУ ВРАЖЕГРМСКЕ ОПШТИНЕ.

Садашња општина у Црној Гори испуњава све услове српског закона о општинама и по броју становништва и по простору. Чак је и већа од општине у Србији, јер у Црној Гори нема општине која има мање од 200 кућа; док у Србији има општина пуно са по 90, 100 и 150 кућа. Ради примјера да наведемо неколико општина среза Златиборског, области Ужичке: Смегењевска 97, Негибинска 125, Белоречка 154, Јасеновачка 167, Драгаличка 195 кућа и т. д.

Проста је ствар што се општина у Црној Гори овако правилно формирала, иако је једна релативно скорашња установа, која је постала за вријеме непријатељске окупације. Општину у Црној Гори живот је формирао и она није никаква тековина овог или оног законописца. Познато је да је Црна Гора кроз вјекове била слободна земља. И у времену кад није било ни трага каквог државног живота Црне Горе, постајала су племена, која су свој живот економски и политички развијала на територији садашње општине црногорске. То је и уочила и држава црногорска, па је на такво једно затечено стање, животом створено, организовала прву своју државну власт у народу, капетанску. Негдје 1836 године Владака Раде створио је капетаније црногорске. И од тада па све до 1910 године те су капетаније постојале и без писаног закона, па су функционисале, јер су биле израз живота, а не каква вјештачка пролазна тековина, коју ниједна законска форма не може спасти.

Имајући довољно снажног људства за ношење оружја у капетанији црногорској формирала се и војничка власт, па су на становништво капетаније црногорске падале не само грађанске, већ и војничке дужности, које је она из економских извора и људства давала држави својој. Држава црногорска, ма колико била патријархална, не би толиким издацима оптеретила свој буџет због држања ових двију власти, да није могла да оправда држање ових власти приходима државним, које су давале капетаније, а садашње општине црногорске.

Пуна полета и заноса у времену када је постала патријархална грађанска и војничка власт, није могла да даде у новије вријеме никакве добре резултате, ни унутра у земљи, ни споља према непријатељу. То се најбоље видјело у Балканском и Свјетском Рату, јер било је таквих команданта батаољна црногорских, који су своје

војнике изводиле на касапницу, само да би се прочуло међу осталим Црногорцима: колико је погинуло људи из тог батаљона. А било је капетана, који су стално тврдили за погинуле војнике, да нијесу изгинули, већ се предали непријатељу, па ће као заробљеници бити враћени кућама. Ја сам само ово навео као примјер докле злурадост и лакомисленост простих људи, кад су власт, може да иде!

Кад је Црна Гора у Свјетском Рату предата непријатељу од стране њених управљача, непријатељ је ништећи власти у Црној Гори, уништио и капетанску власт и на територији капетаније црногорске створио садашњу општину црногорску, која је дала добре резултате бар за централне државне органе. Дакле, оно зашто је у главном општина у Србији и послужила: да бесплатно врши државне послове и да се вјежба народ у гласању, а о каквом економском и културном развитку општине сеоске у Србији не може се говорити; а о развитку економском и културном општине црногорске да не говоримо: једно што је млађа од српске, а друго што је претрпана умировљеним војничким и грађанским главарима пређашње државе црногорске, баш као општина у Србији страсним партизанима и агентима партијским. Ипак, општина у Црној Гори показала је и способности и издржљивости, кад је толики терет могла издржати и прилагодити се једном модерном закону о општинама, као што је садашњи закон српски, који је и на Црну Гору проширен.

Сигурно да у организацији општинске власти на територији Црне Горе, као што је на пр. судска власт, има оступања од српског закона, али то долази од сукоба закона о општинама са постојећим специјалним законима црногорским. Па тај недостатак не треба ни по чему истицати, као неки важан проналазак од стране појединаца, као на пр. Великог Жупана Зетске Области, јер докле год постоје садашњи црногорски закони, та ће препрека постајати.

Ја сам у кратко пропратио историјски развитак садашње општине у Црној Гори и држим да сам доказао потпуну њену цјелисходност, у колико се она поклапа с пређашњом капетанијом црногорском.

Ту скоро Велики Жупан Зетске Области, г. В. Мишовић дао је изјаву у „Политици“, да је спремио законски пројект за општине на територији Зетске Области па је по том пројекту, како сам чуо — јер пројект, колико је мени познато, није публикован — уништио општину Вражегрмску, која се налази у срезу Данилоградском, и формирао је тако: што јој је на њеној периферији у Барама Шумановића створио сједиште и придодао јој садашњу општину Павковићску. Општина Вражегрмачка била је раније капетанија, а тако исто и Павковићска, обје су сусједне општине. И једна и друга почињу на обалама Зете, да се заврше непроходним планинама. Свака, дакле, има своју територију и своја добра. Ни испашу, ни планину, ни водопој, ни млин, нити ма које добро заједничко немају ове двије општине, да би га једновремено и једнаким правима могле искоришћавати. Општина Вражегрмачка простире се у ширину 12 км., а у дужину 20 км. и на том простору има 419 кућа. Општина Павковићска пружа се у ширину 10 км., а у дужину и 25 км. Има

345 кућа. Као што се види овом формацијом ствара се једна територија од 22 км. ширине и 45 км. дужине. И пошто је врлетна и једна и друга општина — и то општина Вражегрмачка у свом планиском предјелу а општина Паковићска сва осим села Виша — ствара се огромна једна територија коју примитивна власт са оним скромним средствима, којима ће располагати, бар за нашег вијека, не може никад организовати ни уредити. Општина Вражегрмачка држим да је у повољном положају и има ријетке услове за самосталну општину. Пружа се поред ријеке Зете на цијелој ширини, дакле почиње с пољем, а пење се тарасом до острошких греда, гдје су, у главном, сва насеља општине Вражегрмачке, јер то земљиште врло је плодно и има изванредну климу. Од маслине до лозе све успијева на том земљишту, којим теку многобројни извори, па су се на таквом и толиком простору могла развијати сва села општине Вражегрмачке, почињући са Дабовићима а завршујући са Шобајићима. Имајући одмах иза острошких греда и његових огранака планину свако од ових села, да се то заврши заједничком планином Пониквицом, на тај начин општина Вражегрмачка представља перфектну општину у Црној Гори, с којом се, колико је мени познато, не може упоредити ни једна сеоска општина у Црној Гори. Кроз њу пролази и пут којим се од вајкада ишло из Црне Горе у Херцеговину, долином Зете, и тај пут пролази кроз села: Мијокусовиће, Борођину, Драковиће, Поточило, Пожар, Мандиће, Рошца и Дабовиће. Као што се види, кроз сва села општине Вражегрмачке иде пут између Никшића и Данилова Града, сем кроз село Шобајиће — гдје је Велики Жупан одредио средиште општине — које се налази изнад Мијокусовића, на самој територији општине, те је то село морао досада заобићи сваки општи пут.

Нећу напомињати више мјеста и њихову важност у општини Вражегрмачкој као Врела и Добро Поље, напоменућу Острог, који притискује 200 хектара плодне земље и чији су ванредни годишњи приходи у доба црногорске државе, док је било јавности за те приходе, износили 60.000 динара, што износи у данашњој вриједности 600.000 динара, што довољно показује колико општина Вражегрмачка има услова за самостални развитак. Општина Вражегрмачка има пошту и телеграф. И сада средиште општине удаљује се од поште и телеграфа, жандармеријске станице, механе, ковачнице, млина за читавих 10 километара.

Познато је да је дуго у Црној Гори владао лични режим. Нешто лични режим а нешто патријахалност, нијесу дали да се у Црној Гори развије партијски живот, јер сваки покушај партијског живота у крви је угушен. Послије уједињења прегли су Црногорци да се организују и, у том послу, полиција им је ишла на руку. Кад је полиција извела са успјехом код младих и старих Црногораца партијску организацију, сад полиција тим партијама спрема и самоуправу општинску. Као примјер ове полицијске радње може послужити уништење општине Вражегрмачке. Кажу, општина Павковићска је сва демократска, па како и у општини Вражегрмачкој демократска

странка је врло јака, управо највећа група партијска а није успјела да држи општину у својим рукама, овим спајањем ових двију општина осигурала би се једна сигурна општина. Заборавили су они који су ово планирали да нико од општинара Вражегрмачких не тражи уништење своје општине, без обзира на партије. Па кад то народ неће, јер иде против његових животних интереса — а ипак се спрема уништење ове општине, шта је то него стварање полицијске самоуправе, како би се рекло језиком садашње опозиције.

Општинском реформом у Црној Гори могао се бар у срезу Даниловградском постићи успјех у развитку самоуправе, само да се водило рачуна о интересима народним. Тако ако је у питању каква аритметичка цифра коју општина по новом пројекту мора испуњавати, та се цифра могла лако добити у општини Вражегрмачкој спајањем њених граничних села, и то: Повије од општине Пјешивачке и Виша од општине Павковићске. Та два села, бар ја држим, то би спајање радо поздравила, али ако оне то не желе, Вишанима и Повијанима лако је ову моју тврдњу побити.

Општина Павковићска као посве сиромашна и кршевита има се спојити с Јеленачком, са сједиштем у Ждребаонику: једно што су житељи општине Павковићске од вајкада се тамо селили и друго што их тамо вуче цио живот и непосредна близина Данилова Града. Исто тако од општине Спушке могла се створити перфектна општина да су јој се додала пиперска насеља из непосредне близине Спужа с лијеве и десне обале Зете: Доњи Црнци, Стологлав, Веље Брдо и од општине Јеленачке село Мартинићи. Али шта је урадио Велики Жупан: ове несрећне Пипере одвојио од свог економског центра, од ког су удаљени највише 5 километара а имања им ударају о сами Спуж и обале Зете, бацио их по свом пројекту у некакав „Бјелоглав“ у једну пустињу, гдје нема ни стазе ни богазе, далеко од Спужа и њихових насеља за читавих 15 километара. И мјесто да припадају једном мјесту, које је од увијек центар за сва пиперска насеља, гдје има пошта и телеграф, школа, жандармерија, млини и што ти све ови Пипери, који око Спужа живе, немају у Спужу — они морају да иду у „Бјелоглав“ и ту, мјесто у Спужу, да развијају самоуправу. Кад су ови Пипери око Спужа, једног најбогатијег и најљепшег насеља у Црној Гори, доживјели по пројекту Жупанову овакву судбину да их баци из низије на висину од 600 м., онда није чудо што је сиротне Вражегрмце и Павковиће такође из низије попео на толику висину.

Мјесто да се долина Зете развија и саобраћајем и акцијом државном у свим правцима, као централни дио Црне Горе и једина њена низија и предио, гдје има да се развије пун живот, тако да се једнога дана осјети снага Црне Горе на вратима Скадра — ево гдје држава за читавих 10 година не обиљежи ни чим да разумије да је развитак Црне Горе у развитку долине Зете. А сад они, који су у непосредној близини долине Зете и посједују је, по пројекту Жупанову, одбацују се од ње и стварају им се општински центри у мјестима гдје нема саобраћаја, а одбацују се од Спужа и Врела, куда

је од вајкада куљао живот. Заиста овакве реформе не могу уродити добрим плодом.

Док народ осјећа и манифестује своју вољу за оним што се с њим срасло кроз вјекове, ту и заблуде народне нека су просте, па макар учинила се из тих побуда и највећа неправда према правом пријатељу народном. Али кад прости људи, који су били командири, перјаници и шта још не, рјешавају и дају „мјеније“ о томе: ко све треба да сачињава једну општину, онда се и постижу овакви резултати.

Не познајем пројект, па не могу о њему даље говорити. Из ова два примјера стрши сва његова накарадност.

Старо је правило: ко хоће да ради опште народне послове, треба да познаје народ и његове потребе и да воли истински његов напредак, па тек да му онда спрема реформе.

У најбољој намјери ово сам све рекао, не руководећи се каквим личним побудама, већ добром народним.

Лазар Дамјановић.

ПУТ У ПЕТРОГРАД[1]).

(Март 1908.)

У Млетке, 18. марта.

Као што сам ти писао с Његуша, „Румија“[2]) није могла приспјети под Котор на вријеме, кад смо ми мислили, те смо стигли управо на 3 уре, и 35 минута доцније кренули смо испод Котора. Како ми је било уљећи доље у нашу камару, то можеш замислити, али уљегао сам једнијем часом, толико да се прекрстим и Богу се помолим за онога анђелчића, који је овдје издахнуо. Већ нијесам слазио доље, но сам био наредио, да се за мене нареди горе на кувијерти у ону малу камару, гдје смо јели ја и ти с дјецом. Ту ми је било и топлије због близине од макине, зашто је прилично хладно било не само у залив которски, но и свијем путем до Тријешћа. А море је било — што но се вели — и без пјене и без вала. Послуга и трпеза била је добра. Како некако у хитање кренусмо, нити је капетан имао добра и сигурна помоћника, тако исто ни макиниста, јер Ђуро Карлов није могао из Бара приспјети, тако да су обојица били уморни и нијесу се могли држати, но смо се морали уставити у Лошињ Мали,

[1]) Овај путопис писан је у облику писама краљици. Писан је на путу, и то је штета. Да је писан код куће, у њему би били забиљежени сви важни разговори с царем, с Извољским и другим лицима. Па, ипак, и овакав није без интереса. Рукопис је исписан на двадесет и једном листу у једној малој биљежници, која је већ напола иструла, па је и ради тога било потребно, да се овај спис спасе од пропасти.

[2]) Краљев јахт.

Душан Д. Вуксан.

да се мало одморе. И мени истоме требао је тај одмор, јер знаш, како сам рђаво спавао двије-три ноћи пред мој полазак. Послије дванаест ура одмора кренули смо из Лошиња по малој киши и залијек узбурканом мору. Кад смо дошли спрема Поле наметнуло нам се питање: хоћемо ли отоле право на Млетке, или крајевима до Тријешћа, јер отоле нам је скоро једнако далеко било поћи у Тријешће, или Млетке.

Г. Јанко [1]) особито, а и Митар [2]), обојица су са својијех стратегијскијех назора нагињали, да се узме правац на Млетке. Него ја, не видећи *змије у ломине* као они, радији бих обрнути пут Тријешћа, па на Млетке, него ли се дати ширином цијелога Адријатика по киши и некој малој магли и рискирати доћи или не доћи за дневи у Млетке. Тако и би, те из Тријешћа дођосмо у Млетке за четири уре. Још на штацији ми казаше, да се цар њемачки налази још у Млетке. Кад дођосмо у локанду, али стан хладан, а ја гладан. Оне исте собе, које сам имао, кад си ти била са мном, узео сам и ови пут и налагао сам као и ти од невоље у ону исту оџаклију, коју си твојијема јединствено лијепим рукама налагала. Пошто сам се нешто мало огријао, легао сам и лијепо спавао све до 5 ура јутрос. Тада сам се дигао, а око 8 ура ишетао сам с мојом пратњом на пјацу Св. Марка. — „Без тога си могао бити!“ — рећићеш ми ти. Додуше јесам, али ми рекоше, да се јуче њом шетао дуго и цар њемачки, па кад за њега не би *змије из ломине*, дако је не буде и за мене, помислих. У ту шетњу купио сам само два пара рукавица и ову књижицу, на којој ти пишем ове врсте. За тим сам пошао учинити један круг око јахта цара њемачкога, па сам се вратио у хотел, гдје сам нашао Волпи и с њим се задржао све до подне. Тада сам га уставио, да са мном руча и опет провео с њим вријеме до 2 уре по подне, час, у који запуцаше топови, који поздравише одлазак цара Вилхелма. Он пође, а за собом остави у ову варош доста прича и лакрдија, од којих и деведесету да сам ја учинио не бих смио изаћи пред твоје очи. Благо великијема! Код њих је велико благо, велика част, велика слава, па и кад лакрдију учине и она је велика! Што сам чуо и разумио, ако се видјесмо, то ћу ти усмено причати, и ако тебе лакрдије не интересирају.

Сад о другоме — о мојој пратњи. Ваистину она је добра, само што Максимову [3]) не зна се божјега лијека! Ево га, којом занесена за наш посао; другда противан — ђаво га знао! Бојим се, кајаћу се, што сам га узео са собом. Ема, ако не исправи правијем путем, али ја, али он неће у Црну Гору више; ма он! Несређен, неједнак, помало и пијуцка човјек, па други пут задроби, те му се ништа не разумије. Колико видим, не би био зао, да није оштећен на Цетињу, а овако има неке зле мисли и неке назоре клуба и предсједнице клуба. Ема ћемо се разрачунати, али у зао час по њега, ја се надам.

[1]) Јанко Вукотић, тада бригадир и обласни управитељ цетињски.
[2]) Митар Мартиновић, тада министар војни.
[3]) Тадањи посланик руски на Цетињу.

Говорио сам с Волпи о шуми и о јахту. За овај се нећка, а за шуму рекао је, да ће послати једнога стручњака, да лично види гору и услове за њену експлоатацију, чим се ја вратим тамо, па ако му се достави, да ће се што успјети, рекао је, да ће дати новаца на ту сврху.

Много и много говорили смо о грађењу трансбалканске жељезнице. Наш пројекат Митровица—Беране и Беране—Бар веома му се допада те јамчи да ће сваки други пројекат србијански и чији био пропасти код овога, само ако Султан да концесију Митровица—Беране и нађемо ми јемца за гаранцију од 5% за потребити новац, који би се потрошио око тога пута. Прилика је, да ће Султан дати концесију, а хоћемо ли ми наћи јемца у Руса — бојим се нећемо, јер то јемство би годишње износило око два и по милиона круна — ема ћу рвати, па што Бог да.

Данас, 18. марта продужујемо пут за Петроград. Идемо преко Вероне, Минхена на Франкфурт, гдје ћемо се зауставити два дана, три.

Франкфурт, четвртак, 20. марта.

. . . . У Верону задоцнисмо неколико минута, тако да воз, који нас шћаше као на $9^{1}/_{2}$ ура довести до Минхена, отпутова без нас, те ми морасмо поћи с другијем једнијем возом и стићи у Минхен на $6^{1}/_{2}$ ура у јутро, мјесто на $9^{1}/_{2}$ у вече првога дана. Примијетио сам одавна, кад ми се овакви, или овоме подобни малери случе, да ми је тим сретније.

Из Минхена кренусмо око $6^{3}/_{4}$, и синоћ т. ј. јуче приспјесмо на $1^{1}/_{2}$ поподне овдје. Пошто сам се добро измио и нешто заложио изишао сам да се прошетам. И одих по вароши, одих на мој зао пут. Заредим ову највећу улицу и прегледах дућане једног иза другога; некако добро расположен, док наједном стиже ме некаква необична сјета и жалост, а нарочито кад пролазах испред магазина дјечје робе, а понаособ магазина од игралица ђечињијех. Коме, јадан да што купим? Гдје су ми они, којима се ланих весељах и куповах?![1]) Ох, куку мени јадноме, гдје ћу већ и што се мучим! Под тијем утисцима разминовах се с малом ђецом, којих број чињаше ми се нешто повећи, но обично. Наједном сретох се с два мала ђетића, година, раста и размјера као исти они наши, те их нема. И тако ме умиљато погледаше, као да су ме хтјели зивнути: „Бато!“ — и „коме наликујемо?“ Стао сам окамењен, заврћеше ми се куће и чељад и улица. Једва могах рећи Јанку, да заустави једну кароцу, јер ми Бог окиде ноге и узе снагу. Пошто уђох у кароцу питах се: гдје ћу сад? У хотел, под оваквим утисцима, не, не иде. Гдје ћу? — не знам. Хајде Тир-Гартену, дако међу живинама нађем дистракције моме уму, кад је не могу међу људима наћи! Дошавши тамо, мало сам нашао свијета; оно бјеше још и рано. Спрема кавеза од лафова уставих се, и као обично фиксирам једнога лафа, који упола дријемљаше. У колико ја размишљах о његову робовању, о слободи, о пустињи, о

[1]) Унучад краљева: Станислав, умро 22. XII. 1907. и Стеван, умро 2. III. 1908 Обојица синови пок. књаза Мирка.

његовој снази и цаповању, једно мало дијете дохвати ме за руку његовом ручицом, а друга му бјеше у руци очевој. Забезекнут и он гледаше страшну ону животињу с непоуздањем, те тражаше машинално моју помоћ, да је у његову корист удружим с оном, коју природно на свога оца полагаше. Узнемирен, усплахирен шћаваше ме кадкад погледати и чињаше ми се, да ми његовим погледом тражаше заштиту и као да говори: „Не дај ме, бато!“ — Ох, куку мене заувијек уцвијељеноме! Отоле сам опет побјегао и вратио се у хотел, тужнији него икад. Цијело послије подне сједио сам код куће. Око 5 ура извезао сам се на аутомобилу. Али гдје? Далеко, далеко од вароши, гдје нема мале дјеце. Али, гдје је то, гдје нема мале дјеце, нâко у моју кућу?

Франкфурт 21. марта.

Данас нијесам излазио из хотела. Прво, не мили ми се, а и нијесам добро. Не знам што ми је. Апетита ничесова, воље да Бог сачува. Пио сам неке лијекове, узимао сам кинин, све једно! Немам сана. Ово не слути на добро. — У осталом ја сам се вазда овако осјећао, кад сам се у Русију кретао. Јутрос, кад се дизах, питаше Илија [1]: „Како си, Господаре?“ — „Нијесам добро!“ — „Јеси ли добро спавао?“ „Не, но рђаво!“ — „Е то су мисли!“ — Па може бити да Илија и погађе, јер, додуше, и мислим много и за тамо, и како ће бити у Русији. Хоћу ли што успјети или нећу? Све ми се то врза по глави. Мислим и за тебе, много, много. Ох, хоћемо ли већ икад ја и ти бити сретни? Боже мој, како ме старост све више и више пут тебе савија, те данас највише за тебе мислим.

Овдје сам ономадне примио кореспондента Франкфуртер-Цајтунг. Мора се и та сорта људи примати. А данас сам примио другога једнога кореспондента од француског журнала „Echos“. Такође примио сам данас и руског овдашњег генералног конзула.

Франкфурт, 22. марта.

И јутрос, кад се дизах, пита ме Илија као јуче, и као јуче одговорио сам му. На то он рече: „Не мисли, Господаре!“ — „Не мисли ни ти!“ рекох му ја.

Сад су 8 ура, хоћу мало да изађем, дâко у толико дође већ глас, да се може кренути за границу. Како смо извијештени, да ми је аташиран књаз Долгоруки и да је већ с царскијем треном стигао у Варшаву, па сад ништа. Иначе како би се могло проћи без мало конфузије? Ма, зашто кад је мени немила конфузија!

Са здрављем нијесам ништа бољи но јуче. Што ми је, не знам. Изван је хладно, нема више од +7 гради. Да мало убијем вријеме узео сам аутомобил те пошао у Дармштад. Отуда сам се вратио око подне. Послије подне нијесам ни излазио, осим мало пред вече.

По вечери дошао је код мене Г. Максимов. Наполеон I. рекао је: „Gratez le Russe, vous trouverez le barbare!“ А да човјек гратира

[1]) Тјелохранитељ краљев.

Максимова даље под кором, нашао би ..... па ми се чини, да ће он мени бити више од штете, него ли од користи. Али што је суђено, суђено, а ја, занаго, не жалим труда и сваку муку поднијети за моју отаџбину.

Из Петрограда, већ једва једвице, дође глас, да у уторник, 25. марта, будемо на границу, а 26. у Петроград. Хвала Богу!

Ноћас сам сâм провео вече. Читао сам до послије 11. а вечеривао нијесам ништа, не бих ли мало боље спавао.

Као што знаш мене није мило обијати по свијету. Ја сам ти се заклео, што се мога плезира тиче, да шћах много радије поћи по мојој вољи, гдје од Љешкопоља па до Данилова Града, у оне превијаче и мале куће, но у ове локанде и дворове. Али, кад је потреба, и ово ми је лако.

Кад сам ови пут кренуо с Цетиња, мислио сам, дако ми се мало размакне, и боље је да пођем. Али сам се јако преварио, јер се најбоље човјек тјеши дома. Ја сам на мало гори конат, што се наше жалости тиче, но да сам тамо. Убили су ме они два ђетића, да нам барем један остаде!

Купио сам много књига. Читам непрестано и добријех и злијех, тек да вријеме убијем. А помало и почивам, зашто знам, који ме већ умор чека у Петрограду. Што мислиш — питаћеш ме — надам ли се чесову успјеху? Ево што је: надам! Надам, ма не толико у моју умјештину и у схватање правијех интереса од стране Руса, но просто у талих и срећу.

Богу на аманет!

Петроград 26. марта.

Ја сам још од 22. овога мјесеца оставио ово писање све до јутрос, 26. Из Франкфурта, 23., ходио сам у аутомобилу у лијепу њемачку варош Висбаден. Тамо се стигне из Франкфурта за једну уру и двадесет минута. Ја до данас нијесам гледао љепше и симпатичније вароши од ове. Сјутра дан, 24., кренули смо за овамо у 8·40. Дошли смо у Берлин око 5 послије подне. Скоро 5 ура стојали смо у Берлину, чекајући директни воз за границу. Кренули смо у 11 ура и сјутра у 11 пред подне стигли смо на Границу на Вержбалово.

Ту смо нашли ађутанта царева књаза Долгорукова, који је дошао с царевим возом, да нас прихвати. Послије по уре путовања ушли смо у бескрај, гдје је са сваке стране небо изгледало, као да је на земљу пало. Путовали смо све до у вече и цијелу ноћ до сјутра дан до $10^1/_2$ ура, час, кад смо приспјели у Царско Село. Ту на штацију Њ. И. В. дошло ми је у сретање. Пошто смо се пољубили и питали за здравље, Њ. В. провело ме испред почасне чете, коју сам са громко: „здраствујте малаћеци“ поздравио. За тим у сали од штације Њ. В. представљао ми је своју свиту и великаше, након чега одвео ме у свој двор у Царско Село. Возећи се тамо, распитивао се најпријед за тебе са живим интересовањем. У томе смо дошли у двор, гдје смо нашли царицу, која нас очекиваше у

једном великом салону. С љубављу и благовољењем обоје су ме распитивали о приликама у Црној Гори. Жалили су веома наш домаћи изгуб.

Није доста било, да ме је цар дочекао на штацији, него је по сваки начин хтио, да ме опет на њу допрати, поред свега тога, што сам се ја противио. Са штације Царскога Села кренули смо за Петроград. Ту нас је дочекао В. Књаз Владимир и В. Књаз Николај с почасном четом. Одатле сам у аутомобилу с В. Књазом Владимиром дошао у Зимски Дворац. Тога дана код Г. Извољског било је сијело, на које ме молио да присуствујем. Ја сам се нећкао, али и кћери и зетови настојаше, да треба да пођем, јер да ћу том приликом видјети све што је отмјеније у петроградском друштву. И ја пођох, и добро сам учинио. Колицина су ми се ту представили! Колицину сам познао! Осим Аргиропула, Губастова, Шпера, много и много старијех познаника и познаница ту сам видио. Амбасадори и страни министри сви су хтјели да ми се представе, тако и њихове госпође. Мало по поноћи дошао сам у Зимски Дворац.

Што сам с царем говорио у оно кратко вријеме, то не могу овдје писати, нити је томе мјеста. Али ти могу причати ово, што сљедује. Кад се враћасмо из дворца Царскога Села Њ. В. Цар пита ме:

— Comment se porte Danilo et la jeune princesse?

— Danilo se porte mal, Sire.

— Et qu' a-t-il donc?

— Il est triste, bien triste et malheureux de la renommée qu'on lui fait en Russie. Calomnié d' avoir porté le toast à Togo après la bataille de Souchima, calomnié de l' austrophilisme, calomnié d' antirussisme, il est le pauvre garçon navré lui qu' animent les mêmes sentiments envers Vous et la Russie, que ceux dont je suis moi-même penetré.

— Quelles bêtises!

— Bêtises ou non, mais lui en est douloureusement affecté.

— Et Vous même n' avez-Vous jamais eté calomnié?

— Oui, Sire, et je le lui dis souvent, à quoi il me répond: „Pour Vous c' est facile, Père; Vous avez eu occasion de prouver le contraire par les faits, et quand l' occassion m'en sera fournie a moi? Moi, fils, filleul de l' Empereur Alexandre calomnié á ce point est bien terrible, Père, cela me décourage et me rend désolé“.

— Bêtises, Vous dis-je! Qui peut croire á ces horreurs!

— Pardon, dès l'âge de 15 ans ce jeune homme a été en but aux calomnies de ses sentiments russophiles, par quelle fatalité je ne le sais pas.

— Qu' il n' en se soucie pas qui y prêterait fois.

— Il est heureux pour Lui que Votre Majesté pense ainsi, mais cette légende l' impressionne néamoins.

— Il a tort, bien-tort et je Vous prie de le lui dire de ma part.

— Je Vous en remercie, Sire, je ne manquerai pas de le faire. Cela le sauvera peut être, car il est poussé á bout et c' est un noble coeur proffessant pour Vous les mêmes sentiments, que ceux de moi, Militza et Stané.

— Bien sûr! Dites-lui bien de choses de ma part, je vous en prie.

И у толико дођосмо на штацију у Царско Село, гдје се опростисмо и ја кренух за Петроград. У Петрограду дочека ме, као што сам горе већ казао, В. кнез Владимир.

Четвртак, 27. марта.

Јутрос, око 11 ура, па до уре по подне, носио сам визит-карте особама, којима их је требовало понијети. А по подне примао сам визите и примио сам их пуно. Довече идем на вечеру у Царско Село.

Петак, 28. марта.

Вечера је била изванредна. Гости је цар позвао у нашу почаст око 100 особа. На вечери су били сви министри са предсједником Столипином, много госпођа, много господе грађанскога и војничкога реда.

Говорити овдје о доброти и о пажњи цара и царице према мени излишно би било, а и тешко се свега сјетити. Из обзира на нашу короту музике није било за вријеме вечере. Између 10 и 11 ура вратисмо се особитим возом и сједјели смо ја, Милица[1]), Стане[2]), Перо[3]) и Николаша[4]) скоро до двије уре по поноћи. Тако доцкан нијесам морао остати, јер сам заказао ноћас у Царском Селу састанак за сјутра у 11 ура овдје с Г. Извољскијем, па је требало да будем свјежан за озбиљни разговор, који ћу с њим имати.

Субота, 29. марта.

До 11 ура примио сам по гдјекога, а на 11 ура дошао је г. Извољски.

Пошто сам се с њим разговорио о ономе, о чему не могу овдје говорити, крстио сам се и чудом чудио, докле злоћа, неразум и клевета људска може доспјети. Максимов, убио га Бог, крвнички је писао и обавјештавао владу о нама и нашим приликама. Таквијех чуда, таквијех измишљотина није још било! Без манитога нико не би писао оно, што је он писао. Уз пут, кад смо овамо ишли, примијетио сам, да се јако био нешто ускопрцао, као оно ти коме савјест није чиста. Један дан у Франкфурту рече ми:

— Да Вам је знати, што сам писао својој влади о Вама и Црној Гори, бисте ме бацили низ овај прозор. — А што сте писали? — Зло, зло и грдно. — А јесте ли истину писали? — Не! — Па, што Вам је то хтјело? — Био сам рђаво обавијештен. — А што се нијесте код мене обавјештавали? — Фалио сам! — Е, па поправите. Реците да сте лагали, па мир посао! — Нећу!

Је ли, или није што поправљао од својих лажи, не знам. Г. Извољски ми рече, да га неће пуштавати на Цетиње.

[1]) Милица, кћи краљева, удата за В. К. Петра Николајевића.
[2]) Стане, кћи краљева, удата за В. К. Николаја Николајевића.
[3]) В. књаз Петар Николајевић.
[4]) В. књаз Николај Николајевић.

— Да Бог сачува, рекох ја. Он треба да пође, прво да не би ко рекао, да сам ја толико доље сашао, да га код Вас опадам, а друго, да са истога мјеста опорече његове лажи.

Као што горе рекох, што сам говорио са Извољским, то не могу овдје писати. Али, до сада, 5 ура по подне, ништа још нијесам израдио, а да могу рећи: биће ово, или оно, само видим, да су ствари затегле веома.

Довече је велика вечера код В. Књаза Николе. Он у моју почаст позива све највеће заповједнике војске, који су овијех дана били позвани на нечесов војени савјет.

Г. Извољски рече ми, да ће сјутра послати код мене Г. Чарикова, његова заступника, да продужи наш данашњи разговор.

Недјеља, 30. марта.

Мало иза 9 ура дошао је до мене Г. Чариков. Овај господин много боље познаје наше прилике, него ли његов шеф. А јесу ли оба интелигентна, јесу. Јесу и више, него ли сам их ја замишљао. Избор Царев за ове двије особе био је добар.

Предмет нашега разговора био је око балканске жељезнице. Јуче сам ја предочавао Г. Извољскоме, да жељезница треба да прође преко наше земље, а никако од Призрена на Сан Ђовани ди Медуа и да Русија за нас зајамчи, т. ј. да Русија за нас даде километричку гаранцију. Извољски најпослијед рече, да трудно то може на себе узети, али да ће се нешто свакојако учинити у томе правцу и савјетоваше, да би најбоље било, да ступим у један споразум са Србијом о правцу и изласку на море жељезнице.

Чариков јутрос пита ме, бих ли ја пристао, да жељезница прође преко Пећи, Плава и Гусиња, па да нашом земљом уљеже — обилазећи Ком — низ Братоножиће на Подгорицу. Ја рекох да бих. — Е, онда — рече он — не треба сад мислити за гаранцију километричку. То ће на себе узети друштво, које подузме радове жељезничке. — А да хоће ли друштво то хтјети учинити, и треба ли ја о томе да мислим? — Не треба! То ћемо ми уредити. — Па добро! Него само, Господару, Ви као добар пријатељ Султанов, треба да израдите, да Султан да наредбу за ту линију: Призрен – Пећ—Плав —Гусиње, па за друго све ће бити лако. — Радићу, рекох ја. Затијем смо зборили много о општој политици и ја сам задовољан од онога, што сам чуо.

Јутрос пођоше Митар и Јанко, да разговарају с министром војним. Ево, сад је подне и још се не вратише, те их ја с нестрпљењем очекивам. Ја сам ономадне с истим министром говорио. Добро је расположен, али су и наша потраживања превелика, те се бојим, да се што не поквари.

На уру по подне ево ти Митра, Јанка и Потапова[1]). Чим их спазих на врата, видјех, да су Митру веселе очи. Јанко укрио бјеше своје утиске, а полковник блијед као крпа од узбуђења и издржане

[1]) Руски војни агент у Црној Гори.

борбе с министром Редигером за наше ствари. Дуго ми је било чекати, док се сврши објед и док распитам Митра и Јанка, како је било код министра војеног. Казаше ми, да им је рекао, да ће дати све, што му се тражи, осим брзометнијех горскијех топова, ако му то савјет министарски одобри. А те топове да може само издати у септембру или октобру идуће године. Савјет ће се министарски по нашој ствари окупити сјутра.

Послије подне, на 2 уре, дође Милица код мене и рече ми: „На ови час пођи код Столипина (а он живи у Зимском Дворцу) и гледај да њега задобијеш за твој посао, да сјутра у савјету буде на твоју страну. Успијеш ли, ствар за коју си дошао, ријешиће се повољно за тебе.“

Смјеста сам пошао код Столипина и остао сам у разговору с њим управо уру и по. Нашао сам га врло расположена и обећао ми је потпору у Министарском Савјету. Боже мој, како је свако рђаво био обавијештен овдје о нашим приликама, а то све захваљујући Максимову. Јад га нашао, што му је то хтјело! Срећом у његовој страсти и мржњи против нас претјеривао је у злоћи, те му се мање вјеровало, па ја нијесам имао толико ни труда, да све то опровргавам, но сам са презрењем на то се осврћао.

За тијем сам пошао код прокурора Св. Синода Г. Извољскога, брата министра Извољског. Питао сам га, кад могу послати Г. Арх. Кирила, да се рукоположи овдје. То ми је био као повод моје посјете, а у главноме сам хтио дознати, што је било с оно 125.000 рубаља, који су били намијењени тобоже за руску цркву на Цетињу и мисле ли их издавати брзо за цркву варошку за коју их је цар и одредио, кад је рекао, да се не гради та руска црква. Одговорио ми је, да ће се за те паре извијестити код свога брата, министра иностранијех дјела, јер како су намијењене биле за једну грађевину у иностранству, о њима је водио бригу министар спољнијех дјела, па ће он за њих знати.

Жао ми је, али те морам сад оставити с овијем мојијем журналом, којега ми до сад није било тешко водити, но напротив веома пријатно, јер пишући га све сам тебе имао пред очима. Премного посла имам, преуморан сам, а без сна сам, једва што се на зле ноге могу држати. Кунем ти се Богом, да мислим, да ћу од часа до часа издахнути, ма не од бомбе, ножа или пушке, с чим ми се са сваке стране пријети, но од труда, рада и мисли. Непрестано радим за ту јадну нашу земљицу, радим с одушевљењем и с врућом надом у успјех. Нека је све на страну, а интерес земље пријед свега. Достојанственим понашањем, љубазношћу и начином опхођења добијају се пријатељи и осваја се. Нијесмо ми ни још јаки и богати да пренебрегавамо ове неопходиме дужности. Чојство, добар тон, држање привлачи и тиме се теку пријатељи.

Ја рекох горе, да ћу напустити писање овога журнала, рекох да се бојим, да ћу док кренем умријети од умора и без сна; рекох, да ми се пријети бомбама и другим уништавајућим средствима. Бог

зна, што ће бити! Није ми могуће више писати, све ме заглушује. Продужићу, ако здраво дођем на Цетиње све оно, што ће сљедовати по завршетку овога журнала.

Велиш — рећи ћеш ми ти — да мислиш да ћеш умријети од Божје или од људске руке, па је ли те страх? — Страх, је ли? Не, тако ми Бога. Не велим ти ово тобоже, да помислиш, да сам јунак, не, но се не бојим стога, што вршим моју дужност и што ми је савјест чиста и што знам, да се једном мора умријети. При том овога пута мање ми је но икад долазило, да се о томе замислим, јер ми се увијек чини, да уз мене иду она два мала анђела и да ми довикују: „Ђедо, ми смо ту, не бој се, ђедо!“

Никола I.

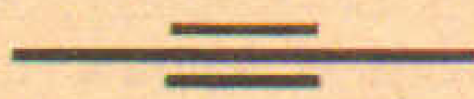

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

СРБИЈА И ЦРНА ГОРА.

ПРЕПИСКА КНЕЗА НИКОЛЕ И КНЕЗА МИХАЈЛА.

(2) X

Кнез Никола кнеѕу Михајлу

(24. јануар 1865.)

Княже и мили куме мой!

Найрадостнія угодностъ кою би моє срце осѣтити могло била би та, да буду Вама околности допустиле, да своим присуством увеличате торжество духовнога препорођеня Ваше кумице, койой є по Вашой жельи, име Любица на крштеню надѣвено, и кою є на дань светога Саве Србскога, мѣсто Вась примио на своє руке велезаслужни и достойни замѣникъ Ваше Свѣтлости Државни Савѣтникъ Г. Ђорђе Миловановић у присуству такођеръ врлога Вашега Ађутанта Г. Капетана Любомира Ивановића.

Боже дай! овай нашъ срођай, у коємъ Ви поздравляте нову срдачну свезу између два братска народа и ньиховихъ династія, уродіо найбольимъ спасоноснимъ плодомъ за будућностъ нашега народа! Неспоразумлѣня пакь, съ коимъ су — као што врло добро велите — наши претци найвише страдали, даю се ипакъ найлакше с пута одклонити — како што и сами знате — яснимъ и искренимъ очитованѣмъ сваке ствари у међусобнимь одношаима и поступцима. И зато на немогућна не обвезуюћи се и я съ моє стране Вама княже и брате обећавамъ, да ће ми свагда у дубини срца почивати особито старанѣ, како да се што болѣ и крѣпчіє уздржи непремѣна приятельска свеза између посестрима Србіє и Црне Горе; єръ наука искуства и то намъ потврђує, да само у слоги нашой лежи спасъ нашъ и нашега народа.

У осталомъ срдачно захвалююћи Вама и Вашой Госпои Княгиньи на сяйномъ дару као и на искренимъ честитаньима и поздравима како одъ моє стране, тако и одъ стране моє супруге съ коіомъ заєдно као и са осталимъ домашньима, найчуствителніє одпоздравлям Васъ и Свѣтлу мою куму, увѣраваюћи Васъ, да ћу до своєга гроба остати Вама искренъ братъ, душеванъ приятель и подпуни штователь

На Цетиню
1865.

Николай I.

XI

Кнез Михајло кнезу Николи

27. II. 1865.

Княже и любезни куме,

Мой државни Совѣтник Ђорђе Миловановић, вративши се срећно са Цетиня, предао ми є Ваше писмо од 24-ог пр. мес. и приповедіо ми є усрдни и сяйни дочек, коим га є Ваша Светлост одликовала. Он ми є у исто време донео и знаке ордена, коим ме є Ваша Светлост овом приликом почествовала.

Я се не могу уздржати Княже и любезни куме, да Вам нарочито не изявим колико сам дубоко и приятно тронут овим доказима любави и одушевленя, коє сте ми, у лицу мога посланика, дали. Будите увѣрени да не само што подпуно оценюємъ Ваша братска осећаня, но да она и найвећу радостъ срцу моме причиняваю. У осталом не сумняйте Княже и любезни куме о подпуной узаймности моіи желя за укрепленѣ и спасоносне плоде наши братски и нови кумовски свеза и рачунайте свагда на подпуну и непоколебиму мою искреностъ спрама Вас и Вашег Светлог Дома.

Я благодарим Вашой Светлости на посланоме ми ордену. Осим што ћу га свагда ценити као найвећи знак одличія кои ми є братскіи владѣтель братске и витешке Црне Горе подаріо, он ће ми у исто време служити и као пріятни спомен свечаности, коя прослави установленѣ духовни и нови братски свеза између Нѣгоша и Обреновића.

У овим осећаняма нейусрдніє поздравляюћи како Вас тако и Госпою Княгиню, мою куму, и просећи од Бога како Вашим Светлостима, тако и маломе моме кумчету срећу и напредак, остаєм с' истиним поштованѣм и братском любави

У Београду
27-ог фебруара
1865.

Ваше Светлости
искрени кум
М. М. Обреиовић

XII

Кнез Михајло кнезу Николи

7. IV. 1865.

Княже и любезни Куме,

Познато є, може бити, Вашой Свѣтлости, да сам заключио прославити 50-то годишньи спомен устанка Србіє противу нѣни угнѣтателя. Ова обштенародна свечаност чиниће се у идућем месецу Маію, први и други дан Дуова, у Топчидеру код Београда и моє правителство стараће се, да ю учини достойним знаменитог догађая, од кога се започинѣ препорођенѣ и ослобођенѣ Србіє.

Я налазим да би овой свечаности нешто фалило кад не би на ньой представлѣна била и витешка Црна Гора. И тако што значенѣ догађая кои ми намѣравамо прославити има уплива свега србског рода, но и иначе по братским свезама, коє у любави скопчаваю Црну Гору и Србію, а нарочито према найновім срдачним односняма, коя су се, фала промислу Божієм, између Вас и мене установила, сасвим є природна моя желя, да на той свечаности видим у кругу мои избрани гостію и каквог заступника Ваше Светлости и Вашег народа.

Я знам, да би Вашем срцу као и моме наймиліє било, да ми Вашим личним доласком дате нов доказ Ваше братске любави, но я као и Ви увиђам и оценюєм, изискаваня политике и околности, коя томе на путу стоє и за то ћу се задовольити, да ми Ваша Светлост на предстоєћу свечаност пошлѣ кога за добро нађе.

Нека Ваша Светлост сматра овай мой корак као нов доказ осећаня, коя ме одушевляаваю и нека и овом приликом прими увѣренѣ почитанія и братске любави с' коіом остаєм Ваше Светлости

У Београду
7-ога Априла
1865.

Искрени и одани кум
М. М. Обреновић.

XIII

Кнез Никола кнезу Михајлу

29. IV. 1865.

Княже и мили куме!

Доказъ за доказомь искрена и одушевлѣна приятельства, коє ми у свакомъ своемъ листу Ваша Свѣтлостъ посвѣдочава, ямацъ су ми оне срдачности, коя ће, ако Богъ да, свезу нашега братства подпуно у свему и по свему учврстити на дику и користъ милога нашега србскога народа.

Охъ! како бы я душомь и срцемь полетіо да учествуєм при свечаности, коя Србина на данъ — на спасоносан дань — нѣгова устанка сѣћа! Као заступникь и князъ Црне Горе, ту бы я више зарь него ли ма ко други, пловіо у радости, гледаюћи веселе Србе и слушаюћи ньихове тој жествене ликове на славу своихь неумрлихъ юнака и избавителя. Но околности пусте, коє и Вы сами увиђате и оцѣнюєте, тому се іошъ за сада одупиру и не допуштаю ми да найврућой жельи мога срца задовольимъ и да на пиру такове народне светковине, у кругу моє србске браће, засѣднемь и баремь єдну да наздравимъ праху србскихъ херoя, кои не смѣду никадъ умрети у срцу ниєднога Србина.

Али ипакъ да се одазовемъ онако како болѣ могу жельи Вашега срца, жельи нреизпунѣной топлога родолюблья и приятельскога чувства, коє ми, Княже и брате у Вашем велецѣнѣномъ писму од 7. текућегъ мѣсеца изволисте обзнанити, шальемъ ево моєга таста войводу Петра Вукотића, да мѣсто мене буде участникъ при слави онога пресрећнога догађая, кои се пре 50 година случіо, драгой Србіи ослобођенѣмъ уродіо и люту косовску увреду баръ одъ части осветіо. Боже дай да намъ Србство уобће више и више подобних догађая прослављало буде, а особито догађай своєга савршеногъ воскресеня.

У прочемъ мило ми є веома, што и овай случай могу употребити да Вамъ очитуємъ осѢћаня моєга подпунога штованя и братске искрене любави с коіомъ пребивамь Ваше СвѢтлости

На Цетиню 29. Априла
1865.

срдачни брат и Кумъ

XIV

Кнез Михајло кнезу Николи

7. VI. 1865.

СвѢтли брате и драги Куме,

Дозволите ми да по найпре изявим, колико ми є као и Вашой СвѢтлости жао било, што ми не могосте о прошлой народной светковини устанка за ослобођенѢ Србіє, доћи у госте и учествовати у той слави, кою би Ваше присуствиє мени, мом, и васцѢлом Србству радост сіяйно увеличило. Но ипак дужан сам, СвѢтли брате и драги куме, срдачно Вам благодарити, што нашу народну светковину украсисте врлим заступником Ваше СвѢтлости у лицу Войводе Господина Петра Вукотића, Вашег милог таста, праћена сердаром Господином Зегом, те нам тим дадосте свима доказе, како срдачно желите узеуи участія у слави юначкога покрета за ослобођенѢм Србіє, почетог пре педесет година, и што нам дадосте прилику у Београду познати єдног узорног мужа и пріятеля, и стећи у Вашем найближем кругу єдног вѢрног толмача наше любави к Црной Гори и наше оданости према Вашой СвѢтлости.

Надаймо се да прошла светковина неће последня прилика бити, где ће два єдноплемена княза своим Србима явно и очито показати колико ій искрена желя за сіяйном будућности Србства чврсто везує у узаймной любави и слоги. Нека да Бог, милостиви покровитель праведне ствари, да ово време скорим дочекамо, те да княжеви Црне Горе и Србіє мудро заврше од ньиови предака почето ослобођенѢ отечества, за коим Србство од Косова жудно тежи.

Молим у осталом Вашу СвѢтлост да и овом приликом будете увѢрени о отличном поштованю и о срдачной братской любави с койом непременьиво остаємъ

У Београду
7-ога Юнія
1865.

Ваш искрени брат и кум
М. М. Обреновић.

КАКО СЕ КЊАЗ ДАНИЛО ПРОГЛАСИО ЗА КЊАЗА ЦРНЕ ГОРЕ

— ПО ПРИЧАЊУ САВРЕМЕНИКА. —

Петар II Петровић—Његош — Владика Раде, Митрополит Црногорски, још за свога живота одредио је и тастаментом потврдио за свога насљедника свога синовца Данила Станкова, којега је био отпремио у Русију на школовање.

Пошто се Владика Раде преставио 19 октобра 1851 год., његов брат Перо Томов, предсједник сената, помоћу свог братучеда Ђорђија Савова узе сву власт управљања Црном Гором у своје руке.

Кад је Данило дознао за смрт Владичину, поврати се концем новембра исте године у Црну Гору. О његовом повратку дознао је Перо и Ђорђије, те су му послали Симона Бјелоша, Владичиног слугу, с једним коњем, да га срете у Котору, гдје је Данило већ био стигао. Симон му предаде коња, на којега Данило узјаше и окрене уз Крстац пут Црне Горе, а Симону рече да иде полако пјешице пут куће. Пошто је Данило дошао на Његуше, свратио је својој кући да се види са својим оцем Станком и братом Мирком, који су му причали о смрти и погребу Владичином, као и то да је Перо узео сву власт, те да нема зашто одити пут Цетиња. Данило им на то одговори, да ће он ићи на Цетиње, да узме своје мјесто, које му је Владика оставио, па да би знао, да се неће жив вратити. На то му је рекао брат Мирко: „Таквог брата и желим, који ће прије погинути, него своје срамотно пустити, иди сретан ти пут и ја ћу с тобом“. Данило му није дао, говорећи му, да је љепше да он иде сам, да види може ли без свађе узети своје. На то је Мирко пристао, али му је још рекао: „Ако ти тамо погинеш буди увјерен неће ни онијема тамо на Цетињу — мислећи на Пера и Ђорђију — остати здрава гуњина“. Данило узјаше коња и окрене пут Цетиња. Кад је дошао у село Бајице, сврати код свога побратима Ђура Прелова Мартиновића, тада капетана перјаничког, доцнијег сердара и сенатора, те пошто су се пољубили и упитали за здравље Данило рече капетану Ђуру: „Ја, побратиме, идем у Цетиње, да узмем столицу, коју ми је Владика оставио, али се не мислим владичити, већ хоћу да се прогласим за књаза Црне Горе, но да ли се ти с тим слажеш побратиме?“ На то му капетан Ђуро одговори: „Како не слажем, побратиме, а знаш да је твоја жеља и моја и да ћу вазда дати главу за тебе гдје год буде потреба, а када крене моја да пада, неће сама падати док ми је двије стотине Мартиновића, него ти, побратиме, хајде пут Цетиња, гледај ако могнеш да на лијепе узмеш своје; не могнеш ли ја сам близу да слетим до Цетиња за пет минута“. Данило изађе из куће и пojаше коња и окрене га пољем цетињскијем. Кад је дошао пред Биљарду сјаше коња и даде га неком слуги, а он се упути у собу Владичину, гдје нађе Пера и Ђорђију, назове им Бога и приступи те се с њима пољуби и упита како су. Послије обичног питања рећи ће му Перо: „Зашто си прекинуо школовање, те нијеси и даље учио?“ Данило му одговори да је дошао за то, што га је Владика поставио својим насљедником, те да хоће да заузме мјесто, које је његово. Перо, чујући што Данило хоће, почне му ругајући се говорити: „Ајде ти, Зеко, (надимак Данилов) жив био, поврати се у Русију и продужи школовање да се час пријед закалуђериш, јер је то била жеља покојног Владике, а ја ћу управљати и владати Црном Гором“. Данило, видећи да неће на лијепе ништа учинити, изађе напоље, и упути се у своју собу.

Сјутра-дан Данило подрани и окрене пољем цетињскијем пут Бајица, гдје на сред поља нађе Маркишу Илина Ивановића, који чу-

ваше овце и рече му: „Помага ти Бог, Маркиша!"Овај га мало боље сагледа и чим га познаде одговори му: „Дао ти Бог добро земље Господаре!" и приступи му те се пољубе и упитају за здравље. Пошто су мало поразговарали, Данило се опрости с Маркишом и окрене право у Бајице кући побратимовој, којега нађе гдје сједи пред кућом, те му назове Бога и сједне до побратима на једну столицу, коју му изнесе жена капетанова.

Пошто је Данило сио, капетан упути своју жену као бајаги неким послом у село, а они двојица уђу у кућу. Кад су остали сами у кући, Данило му исприча што му је рекао стрико Перо, као и што му је рекао Маркиша Илин, којега је нашао усред поља гдје чува овце. На то му капетан Ђуро одговори: „Није добро што је тако рекао Перо, јер значи да на лијепе нећеш добити ништа, али је за то добро што те Маркиша назвао земље господаром, јер то излази да је и он за тебе, а ђе је он ту су и остали Доњокрајци, те ће нас који смо за тебе бити већина, па било милом или силом ти ћеш сјести на столицу која ти припада, него хајде да пођемо у Доњи Крај до попа Јока Шпадијера (цетињски прото) да га упитамо да ли ће и он у наше коло, јер је као што знаш поп паметан и јунак" Данило на то пристане, те обојица пођу у Доњи Крај код куће попа Јока. Када су дошли у кућу попову, Данило објасни попу све што је намислио те га упита, да ли ће и он бити на његову страну, па ако хоће како мисли да се то најлакше изведе без пролијевања крви, а ако се морадне нека се и она пролије. Поп му одговори да је и његова давна жеља да се Црна Гора прогласи књажевином као и да зна да је Владика Раде одредио за свога насљедника њега — Данила — те да ће му у свему бити на помоћи, него, вели, сад је убрзо Нова Година када се као и обично купе главари на Цетињу ради договора о народним потребама. „Ја ћу за тај дан позвати Маркишу Илина и Доњокрајце да дођу на литургију у манастир и објаснити им у чему је ствар, а капетан Ђуро Прелов нека доведе своје Мартиновиће, па ћу те ја на служби божјој споменути мјесто Пера и Ђорђија (као што је до сада био обичај) и прогласити те за књаза Црне Горе, па куд пукло да пукло!" Како поп Јоко предложи тако Данило и капетан Ђуро пристадоше, те се одатле разиђу. Данило пође у Биљарду, капетан Ђуро Прелов у Бајице, а поп Јоко у Доњи Крај, гдје су ова два потоња сваки у своме брству повели живу агитацију у корист проглашења Данила за књаза Црне Горе.

На нову 1852 годину дошао је капетан Ђуро Прелов са 150 Мартиновића (којих је тада било нешто више, али је остатак на челу са сердаром Милом Мартиновићем био против Данила, а за Пера Томова), поп Јоко и Маркиша Илин са 50 Доњокрајаца у Манастир Цетињски гдје је требала да се одржи служба божја. Пошто је дошао Перо и Ђорђије у Манастир с осталим главарима црногорским, међу којима је дошао Данило, отпочела је служба божја, коју је служио поп Јоко. Кад је поп Јоко изнио свето причешће да са њим учини „вход" окренуо се испред царских двери пут Данила и јачим гласом него обично запјева: „Да помјанет Господ Бог во царствији својем, благовјернога государја и књаза нашего Данила перваго, всегда и ниње и присно и во вјеки вјеков; амин". Перо и Ђорђије зачудише се тој и толикој дрскости поповој, али ништа не проговорише, него се само погледаше.

Пошто се литургија сврши отиде Перо и Ђорђија с осталим главарима у Биљарду, гдје су се мало иза њих упутили Књаз Данило, капетан Ђуро Прелов, поп Јоко и Маркиша Илин, а својим присталицама нареде те опколе Биљарду. Кад је Књаз Данило хтио да уљеже у Биљарду на њој су била врата затворена, те му рече капетан Ђуро Прелов: „Удри ногом у врата, господару, и разбиј их". На то се Књаз Данило залети као муња и једним ударцем ноге разбије врата, те са својима улети унутра, гдје нађе Пера, који сјеђаше на столици Владике Рада. Књаз Данило му приступи, гледајући га крвавим погледом, (каже се да му поглед није могао нико издржати више од 2—3 секунда) и рече Перу: „Мичи ми се с моје столице, стрико; ако ми се с ње не макнеш, задајем ти чисту вјеру тврду, од једног ће од нас у крв запливати", и дохвати га рукама те га одмакне са столице Владичине, а он сједне на њу говорећи: „Ово је моје мјесто, јер сам ја прави насљедник Владичин и Књаз Црне Горе". Иза тога му приступе те га пољубе у руку капетан Ђуро Прелов, поп Јоко и Маркиша Илин, а капетан Ђуро Прелов држећи у једној руци руку Књаза Данила, а другом хватајући се за нож окрене се главарима црногорскијем говорећи им: „Што гледате, Црногорци? Ево ви господара; ко га признаје нека му приступи руци, а ко не признаје нека излази напоље о мање јада". Перо и Ђорђије са сердаром Милом Мартиновићем почели су протествовати говорећи, да неће без крви излазити. На то им одговори књаз Данило да прије него се крв почне пролијевати нека погледају кроз прозоре мало око Биљарде, што они и учине. Кад су видјели да је Биљарда опкољена са сваке стране Бајицама и Доњокрајцима, који сваки бијаше оружан као да ће у бој, а при томе кад сви Доњокрајци и Бајице завикаше: „Живио Књаз Данило, Господар Црне Горе!" Перо и Ђорђије са својим присталицама, видећи да су у мањини, напусте Биљарду, а иза тога ускоро и Црну Гору.[1])

Забиљежио *Мило П. Иванишевић.*

ПРЕДАЊА О МЕСТИМА У НАШОЈ ЗЕМЉИ.

Савина Вода.

Путовао Св. Сава Сињавином. Како на њој има свега једна вода с ове стране Јаблановог Врха, то је — по путничком обичају — дошао да се ту одмори и да се напије воде уз ужину. Јео је хљеба и лука. Како је вода необично дивна и питка, то је благослови да

---

[1]) Ово нар. причање разликује се много од истор. истине. Види о овом питању чланак у Записима III. с. 193 и д. Перо и Ђорђије нијесу одмах послије проглашења Данилова напустили Црну Гору, већ мало касније и с других разлога.
Ур.

никад не пресушује, а свакога љета, око извора, између осталих трава, ниче и лукомача (дивљи лук), коју чобани једу с хљебом. Та се вода од тада зове *Савина Вода*, а налази се уврх Маргите (велике, дуге, увијек зелене луке, којом Савина Вода тече Лучкој Гори) испод самог Јаблановог Врха, одакле чобани, послије дугог пењања, могу да виде Србију.

Зашто Колашин с околином „бије“ слана.

При пролазу са Сињавине Колашину, чим се спусти с велике планинске висоравни у романтичну Лучку Гору, долази се на јединствено диван поглед са ждријела на дивну равницу испод планинског вијенца. Колашин, опкољен планинама, опточен двијема ријекама, учинио је дубок утисак на Св. Саву, да је, усхићен, узвикнуо: „Диван ли је, убила га слана!“ Од тога доба, веле, скоро сваке године, Колашин страда од слане.

Умукли Вир.

На путу од Требаљева Сјерогошту (села између Колашина и Мојковца), налази се — у великој буковој гори — једно мјесто гдје је Тара направила врло стрму лијеву обалу, да се једва пролази. С оне, десне стране, кад је туда пролазио Св. Сава, зовне га неки човјек и нешто упита. Св. Сава се одазове, али није могао разумјети ријечи због хучања воде, па наљутив се, рече: „Умукни!“ Тара намах умукне. Сад се, заиста, на томе мјесту вода не чује, иако би се, према току, очекивало хујање. Вир је доста велики и лијеп, а вода заиста мучи, па се и зове *Умукли Вир*.

Марко Ж. Ракочевић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

ЛЕГЕНДА О ЗИДАЊУ СКАДРА[1])

Мотив о узиданој жени у темеље грађевине која не може да се подигне без жртве је роспрострањен скоро код свих балканских народа. Код нас је особито познат по дивној песми *Зидање Скадра,* која својом уметничком обрадом надмашује и најбоље творевине сличнога садржаја. Песмама које обрађују тај мотив бавило се до сада више научника. Највише градива је скупио и најдетаљније се задржао на питању односа свих тих песама бугарски професор Арнаудов (Вградена невѣста, Сборникъ за народни умотворения и народописъ, XXXVI, София, 1920, стр. 247—510). Г. Д-р Свет. Стефановић, на основу материала проф. Арнаудова и нешто својих истраживања, претреса у својој студији важно питање о постанку и односу појединих версија ове песничке теме. Његови закључци не слажу се са закључцима проф. Арнаудова који је опет, у своје време, покушао да побије мишљење својих претходника о том питању. Не узимајући у разматрање радове ранијих истраживача, којима није био познат цео материал, изнећемо укратко тезе професора Арнаудова и Г. Стефановића.

У закључку свога рада, проф. Арнаудов је шематички представио однос песама о узиданој жени. По његовом мишљењу, мотив је прво веснички обрађен у новогрчкој народној поезији. Од Грка су га примили, нешто преиначили и даље на север раширили Бугари (проф. Арнаудов у бугарску поезију убраја и све маћедонске версије), јер је преко Бугара дошао код Срба и Румуна од којих су га опет примили Мађари. Као и Бугари, од Грка су га директно узели и маћедонски, Аромуни али они нису имали никакве посредничке улоге у даљем ширењу мотива. Арбанаси, који стоје по страни, су нешто примили од Грка а нешто од Срба. Као што се види, проф. Арнаудову се не може пребацити да није био прецизан у својим закључцима.

Г. Стефановић види у нашој легенди „два основно различна мотива“, који су контаминирани у Вуковој песми о зидању Скадра. Један од тих мотива је искључиво српског порекла, бар што се тиче песничке обраде, јер га нема ни у једној версији суседних народа.

[1]) Д-р Свет. Стефановић, „Легенда о Зидању Скадра“, прештампано из „Воље“, Београд, 1928.

То је мотив о тражењу брата и сестре сличних имена, Стоје и Стојана. За други мотив, о узиданој жени и њеном детету, Г. Стефановић је склон да поверује да је он могао бити заједничко благо свих народа Балкана, али да његова песничка обрада „како је познајемо из ове легенде“ носи „несумњиви печат словенског, или још ближе речено, српског духа“.

Изгледа нам да Г. Стефановић придаје сувише важности великој старини и примитивности мотива о узиђивању деце. Карактеристично је свакако да је тај мотив, колико се сада зна, песнички обрађен само у нашим јужно-западним крајевима. Међутим, врло лако се могло десити да је то одвојено веровање о узиђивању деце песнички обрађено тек под утицајем обраде о узиданој жени, било као засебна песма било као део, допуна песме о узиданој жени.

Г. Стефановић се не задржава само на том закључку. Он још мисли да „уметничка композиција легенде у вези са Скадром и традицијом Мрњавчевића припада.... претkосовској епохи, XIII или раном XIV веку“. Ово последње „схватање“ Г. Стефановића, мора, у најмању руку, зачудити сваког ко има основна знања из наше историје. Ваљда Г. Стефановић зна толико да се краљ Вукашин није био ни родио у XIII веку и да је у „раном“ XIV веку могао бити тек дете у повоју, јер је погинуо, не баш много стар, 1371, на Марици, а почео је владати 1366, дакле у другој половини XIV века. Ми лично не верујемо да се овај песнички мотив везао за браћу Мрњавчевиће уопште за њиховог живота већ много доцније, у доба када су певачи прекрајали историју или из незнања или по својим потребама или с нарочитим тенденцијама. Изгледа да нема никакве основе да се браћа Мрњавчевићи доведу ма у какву везу, не само са зидањем Скадра, градом много старијим, него ни са облашћу Скадра уопште. Можда је нека мала случајност утицала да се браћа Мрњавчевићи прогласе оснивачима Скадра. Без нових и убедљивијих података о томе се не може донети тачан суд. Г. Д-р В. Чајкановић мисли да је народни певач унео „Вукашина, Угљешу и Гојка (који иначе са Скадром немају никакве везе; Гојко чак и није историјска личност) свакако зато што су то најпознатија *три брата* у српским јуначким скаскама“ *(Петнаест српских народних песама,* Београд, 1925, стр. 172).

Друго је питање зашто је баш Скадар постао предметом ове наше легенде. За овај предмет врло су важни подаци које је дао Г. Ј. Томић у једној полемици око Вукове песме о зидању Скадра *(С. К. Гласник,* 1908, XXI, стр. 305 и даље), подаци на које обраћа пажњу, после Г. Чајкановића, и сам Г. Стефановић у овој својој студији. Из чланка Г. Томића се сазнаје, на основу сведочанства Барлетија, писца из друге половине XV века, да је у северној Арбанији постојало још тада писано предање о постанку скадарског града под именом „Росафа“, а на основу сведочанства француског историчара Хекара, да је доцније то предање било сложено и у песму. Непознавајући чланак Г. Томића, проф. Арнаудов није ни узео у обзир овај важни податак при испитивању порекла ове легенде. Као што примећује Г. Стефановић, чињеница да најстарији помен о постојању ове легенде имамо у Арбанији не може служити као апсолутни доказ о њеном арбанашком пореклу. Г. Стефановић чак верује да је народно предање о узиданој жени „у облику народне бајке или вероватније, у облику легенде“ постојало у нашим јужно-западним крајевима, као и у Македонији и северној Арбанији, и пре XII века и да је доцније локализовано у сам град Скадар „који је у IX и X и XI веку био прво средиште политичке и културне наше организације, и иначе легендарне прошлости, и локално диспонован за стварање легенде о чудотворној води посталој из млека“. Ово последње зато што се у зидинама Скадра показује једно место из кога цури нека течност коју жене и данас узимају за лек. Нама, напротив, изгледа много вероватније да тој течности, ако је у опште ње било увек, није придавана никаква важност све док се легенда о Скадру није била формирала и раширила у народу. Што се тиче старине народног веровања о узиданој жени у облику бајке или легенде, о којој говори Г. Стефановић, мислимо да за та нагађања нема никаквих сигурних ослонаца.

Једине сигурне чињенице које се могу сада искористити у третирању овог питања су текстови песама или прича о овом предмету код разних балканских народа и податак о старини арбанашке легенде „Росафа“. Али упоређивањем оваквих текстова може се доћи до разних закључака, према томе што ће се узети као мерило старине и оригиналности, особито ако је истраживачу унапред стало до тога да обори извесну тезу и да постави своју нову.

Имамо, на пример, утисак да је проф Арнаудов и сувише доследно одбио могућност да би бугарске виринанте могле бити под макаквим утицајем наших или румунских песама, како су мислили Рус Сирку и Француз Сенеан. Не могући доказати бугарско порекло легенде, он онда инсистира на том да бугарске варианте имају „и због своје структуре и због свог географског положаја централно место у ширењу овог песничког мотива“ *(op. cit.* стр. 482). Он зато две бугарске верзије у којима је видан утицај песме о зидању Скадра и не узима у обзир и великодушно их дарива српској групи песама — „источна редакција“. Он зато „нове“ елементе *Зидања Скадра,* којих нема у бугарским версијама, узима као епску амплификацију новијег датума. Али му се деси да он сам пружи оруђе којим се његов систем може начети. Тако, на пример, за оно место у *Зидању Скадра* гдје се Гојковица смеје, пошто су је узидали до колена, јер мисли да се девери шале, проф. Арнаудов тврди да је инвенција српског песника и то новијег датума јер се тај елеменат не среће *ни у једној* бугарској версији *(op cit.* стр. 468). Само је проф. Арнаудов заборавио да је он лично прибележио једну бугарску песму у Добруџи, — и то је једина те врсте од свих бугарских песама — у којој је и тај „елеменат“ употребљен (то је у његовом делу бугарска песма под бр. XXXIX, стр. 372); сем тога, тај је „елеменат“, само нешто измењен, употребљен и у једној румунској версији коју нам пружа такође проф. Арнаудов (стр. 412). Овде се свакако не ради о случајној сличности

у једном таквом детаљу него сигурно о узајамним позајмицама. Изгледало би чудно да је овде проф. Арнаудов пропустио још један мали аргуменат у корист зависности српских и румунских версија од бугарских варианата. Аргуменат му се можда није учинио довољно јак због тога што имају Бугари само један примерак овакве песме, и то из Добруџе, са периферије своје етнографске територије.

Пошто се не можемо овде задржати на свим аргументима проф. Арнаудова, узећемо само у разматрање, на једном примеру, његову методу истраживања првобитног типа ове песме. У грчким песмама, главни мајстор, чим дознаје за решење судбине, наређује да му дође жена и да се узида у темеље моста. Код осталих балканских народа има највише песама у којима зла судбина постиже жену која сутрадан најраније дође код грађевине (града, моста и др.). Пошто код већине песама има три брата који зидају грађевину, двојица обично предупреде своје жене а трећи остане веран датој речи и тако његова жена постане жртва. Овај „реалистични“ елеменат не може бити, према проф. Арнаудову, инвенција најстаријег песника; грчки мотив, који је „фантастичнији“ и „романтичнији“ је, дакле, старијег датума. Пошто мотив о подвали браће није грчки, онда је он, према шеми о којој је било речи, бугарског порекла. За нас није потпуно очигледно да је мотив о три брата који дају реч да неће проказати ништа својим женама доцнији додатак грчким првобитним версијама, а још мање да је то инвенција бугарског порекла. Да се случајно у грчким версијама није изгубила успомена на три брата и била замењена мотивом о три узидане сестре? Јер у грчким песмама, узидана жена, кад види каква ју је судбина постигла, јадикује и спомиње своје две сестре које су пре ње завршиле на исти начин: у две версије, на *Дунаву* и у *Валони*; у једној, на *Дунаву* и у *Београду*. Још нешто. -- Задана реч браћи, у бугарским песмама, се обично зове „вѣра и клетва“, али се у неким зове „вера и *беса*“ (Арнаудов, стр. 342 и 343) а у једној „*турска* вѣра“ (стр. 349). Је ли реч *беса* (и *турска*) случајно употребљена, због тога што је раширена у народном језику, или би могла бити неко сећање на арбанашко порекло тога мотива? Било како било, изгледа нам да ни проф. Арнаудов ни г. Стефановић не воде довољно рачуна о арбанашким версијама легенде, — које морају имати важности и због њиховог најстаријег помена — први јер је чврсто убеђен у грчки извор мотива и бугарску посредничку улогу у његовом ширењу, а други јер верује у словенски односно српски дух ове поетизоване легенде.

И поред заслуга обимног рада проф. Арнаудова и похвалних настојања г. Стефановића, мислимо да питање порекла ове легенде и тачног односа појединих версија није још довољно расветљено.

Н. Банашевић.

Др. Алекса Ивић: *Родословне таблице српских династија и властеле.* Треће издање. Књиге Мат. Српске бр. 49. 8° стр. 10+19 таблица. Нови Сад 1928. Књига г. Ивића у кратко вријеме доживјела је три издања, знак да је науци потребна и да се тражи. Према

првом и другом издању ово је издање попуњено многим именима и датима, а чак је додата и једна нова фамилија — Црепови**ћи**. Само ко је радио на генеалогији, зна како је ово тежак и мучан посао, па смо тим захвалнији г. Ивићу, који, доиста, у овом послу није жалио труда.

Нас напосе интересује овдје генеалогија куће Петровић—Његош. Г. Ивић за ову генеалошку таблицу — што он лојално и изјављује — узео је масу података из моје генеалогије, која је 1926. изишла као прилог Споменици Владике Рада. Мени је веома жао, што нијесам могао у овом послу бити и од веће помоћи г. Ивићу и што му на вријеме нијесам могао послати још многе податке, до којих сам накнадно дошао и које сам послао г. Ивићу, кад су већ његове таблице биле штампане. Ја те нове податке нећу овдје да уносим, то ће учинити г. Ивић у четвртом издању своје књиге.

Него, има нешто, што хоћу овом приликом нарочито да напоменем. Г. Ивић није примио моју таблицу у цјелини, а нарочито у колико се тиче родоначалника Петровића, војводе Његоша, већ је почео генеалогију с Радулом, праунуком Његошевим. Мени је г. Ивић саопштио разлоге овоме; рекао ми је, наиме, да није имао јаких доказа за родоначалника Његоша. Ја то признајем. Ја сам у Споменици само цитирао извор, из кога сам узео податке, али га нијесам текстуелно донио, а с разлога, што сам ја био ван Цетиња, кад се Споменица штампала, а нијесам имао при себи ни преписа тога документа. Ја сам још тада обећао, да ћу кроз кратко вријеме издати седам година преписке Митрополита Василија, али ту ријеч нијесам ни до данас искупио и ако је тај рукопис одмах послије тога био готов за штампу.

А документ о генеалошким почецима куће Петровић—Његош налази се међу овим писмима. Да бисмо већ једном били начисто с овим питањем, ја ћу то писмо овдје штампати у цјелини:

Божєію милостію митрополить черногорскіи и приморскіи, зетски и Скендарии и трона сербскаго ексархъ Василій Петровичъ.

Понеже показатели сего дворянства черногорского по высочайшей особливой Єя Императорского Величества къ черногорскому народу матерней особливой милости определени для наукъ въ сухопутной шляхетной кадецкой корпусъ въ кадети: родной мой племянникъ Рафаилъ Георгіевъ сынъ, да двоюроднеіе племянники же Иванъ, сынъ Ивановъ, Воинъ и Иванъ Иванови дети Петровичи. А какъ оньіе ныне малолетные, то я по моей должности немогъ преминуть, что бы сего свидетелства имъ для всегдашнего знанія и доказателства о себе не дал чьи они дети и по чему фамиліи сей называются Петровичи и что фамиліярной гербь свой особливой имеютъ и на печати употребляютъ. Отъ черногорского воєводы Негожа черногорской князь Петрь Негожевичъ, а отъ князя Петра Негожевича произашли фамиліярніє князья сынъ єго Степанъ Петровичь и протчіє родныє єго братья; отъ Степана же Петровича Радулъ, сынъ Степановъ съ протчими; отъ Радула Степанъ, синъ Радуловъ, а отъ

Степана же Мітрополитъ Даніилъ и duксъ Радулъ Степановы дети съ протчими; отъ дукса же Радула Петровича, родной мой братъ Георгій Радуловь сынъ, отъ коєго помянуты Рафаилъ, сынъ Георгієвъ Петровичъ. А Иванъ сынъ Ивановъ Петровичь внукъ фамиліярнаго князя Петра (сына Степанова Петровича), родного брата Мітрополита Данила и дукса Радула сына Степанова, моєго отца Петровича. Воинъ же и Иванъ родныя братя, отъ Ивана сына Саввына внуки же владетельнаго черногорского Митрополита Саввы Петровича, которая фамилія Петровичи в зданыхъ временъ между черногорскимъ всегда волньимъ обществомъ первенство имеетъ и въ Черной Горе другая фамилія темъ именемъ называємая окроме сей фамиліи Петровичевъ не находится. А какую верность и усердіе сей фамиліи Митрополитъ Данилъ и дуксъ Радулъ мой родитель Петровичи по высочайшей блаженныя и вечной славы достойныя памяти Государя Императора Петра Великаго грамоте присланой къ нимъ, къ высокославной всеросийской Имперіи противу порти отоманской при всегдашней своей волности оказали; но уже оньіє заслуги отъ єгоже Императорскаго Величества Высочайшими же грамотами подтвержденны.

И во увереніє сего при подъписаніи руки и къ приложеніємъ обыкновеныя моєя печати, дано въ Санктпетербурхъ, февраля 15. дня 1759. году, оригиналноє подъписано тако вышеє именованны

Митрополитъ Черногорскій
Василій Петровичъ.

Ми знамо, *како* је Василије писао своју историју Црне Горе, али ми знамо и *зашто* ју је тако писао. У осталом како је и колико је знао, тако је и писао. Али ово писмо, које је у неку руку тестаменат, другога је карактера. Ово, што је писао у овом писму, он је добро знао. Ни у једном нашем крају не памти се родословље као у Црној Гори. До недавно (млађи нараштаји и то заборављају!) није било у Црној Гори човјека, који није знао да наброји по десет и петнаест пасова свога рада. А Василије је с војводом Његошем био у шестом пасу, па је то могао тим лакше да памти, и ми немамо разлога, да ово писмо Василијево не сматрамо као историјски документ.

Душан Д. Буксан

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Хамза Хумо: *Под жрвњем времена* (Приповетке. *Гајретова библиотека* бр. 1. Сарајево 1928 г. Стр. 157,8°. Цена 20 динара.)

Често је један те исти психолошки процес карактеристичан за цело једно племе или народ. Тако је, примера ради, у тренутку када је стега колективног схватања живота, стега „чојства“, почела лабавити код Црногораца, за њих била карактеристична борба индивидуе са крутим, устаљеним формама патријархалног морала, сукоб индивидуалних тежњи и прохтева, индивидуалне слободе са колективним назорима. За данашњицу наших муслимана карактеристичан је сукоб старих навика и традиционалног схватања живота са новим добом. За последних три-четири деценија из основе су се промениле прилике за живот овог дела нашег народа. Та промена је захватила и моралну и материјалну страну живота. А промена је сувише нагло ишла да би се и људи могли изменити и прилагодити. За њих су се само „времена променила“, а људи су остали истоветни, па су се нашли под тешким „жрвњем времена“. Оно што је најсамосвојније у једној личности, оно што је чини индивидуалном, оно што је посисано са мајчиним млеком, то се сукобило са временом, са новим и туђим схватањем живота. Тај сукоб проузрокује тешка унутрашња трвења у човеку, која се често завршавају личном трагедијом. Колико је малих и незнаних изгубило равнотежу и одсрљало у провалију?!

Овај тешки и дубоки процес прилагођавања времену интересује г. Х. Хума и као уметника. Он га осећа, као да га је и лично преживео. У рекли бисмо аутобиографској приповетци *Ђаурин* он овако пише: „Отуђио сам се од њих. Отуђиле су ме школе и науке ..... Боже мој, како ли су они ситни а преки, незнали а у души добри! И дође ми криво. Збрисао бих себе оваквог какав сам данас и ушивао бих местве у чаршији, или бих продавао трамбулосе и бурунџуке у магази ... И ничим не могу да се заварам. Ни уметношћу, ни богаством, ни великим идејама, ни религијом. Као да још у мени цвили мајчино млеко за оним давним данима“. Писац је, бесумње, убеђења да треба ухватити везу са временом, али он је свестан да ће се јаз морати зајазити жртвама; он хоће напред а носи тешку носталгију за лепа прошла времена. Он зна да ће се цео један изграђени живот, који има своју топлу лепоту, своју поезију, изгубити у неповрат. Компромис је немогућ, јер између тог живота и садашњице нема додирних тачака. Наши муслимани ће се временом прилагодити добу, али тада више неће бити *они*, него нешто сасвим друго.

Ова збирка приповедака пуна је тог сукобљавања старог са новим. Јунаци су старовремски људи, или, ако су млади, васпитани у патријархалном духу. Сви они носе неки тешки и тајанствени терет на души, као оно јадни Салих-ага, „Божји угодник“, камен за појасом. Безмало сви падну под тим теретом и скрхају се. Као да им тешко наслеђе, нешто атавистичко, не да да размахну снагом, они су ћутљиви, увучени у себе, депримирани. Јадни Алага Проха *(Изданак)*, коме једнога дана у пореском уреду „за његових тридесет димова кметова ... метнуше прегршт банканота у длан“, смрвљен, „ситан као маково зрно“, преноси туђа јаја, не да би добио награду, него просто зато што некако несвесно слути да је слабији, мањи и од газде Митра и свих на овом белом свету. Некада силни Шаћир-ага Плавић *(Џигит)* постепено слаби, попушта, туђи се од света, увлачи у себе, да на крају сам себе одузме живот. Стари Бабан *(Бабанова беда)* пада, због беде, у тешку моралну кризу. И тако даље. После целе збирке остаје мучан утисак душевних патњи и потиштености.

Основна идеја, повод, мотив скоро сваке од ових приповедака има свој корен у социјалним погледима пишчевим. Али изван те основе апстрактне идеје, у самој обради, г. Х. Хумо је увек уметник, не социолог. Од уметничких квалитета најуочљивије је његово живо и ако спиритуализовано осећање природе. Он зна да своје јунаке волшебно приљуби за мртву природу која их опкољава, да ову задахне и оживи, тако да нам каткада изгледа немогуће одвојити живе личности од оних брда која „стражаре у тами као џинови". Алага Крилић *(Светски човек)* је као прирастао за своје село Тихаљину. Бибер *(Севдалијина љубав)* био би немогућ ма гдје друго сем на обалама Руне, где „труне влага по сеновитим баштама и живот сочи са дозревањем смокве и одрене".

Причање је прожето лиризмом, пуно сажаљења и топлине за ове мале људе, који се крше под теретом унутрашње борбе. У свакој причи, ту и тамо, има „лирских излива", цела прича *Ђаурин* и велики део *Севдалијине љубави* је чисти лиризам. — Писац често нађе жив и речит детаљ. Тахирагиница у причи *Махале под Сахаткулом* „да би комшилук чуо, да њена кућа још живи као некада, Тахирагиница би узела из кухиње месну даску, па уместо меса, јер га није имала, метнула би какву крпу и почела да удара сецалицом по њој". И другде, у другим приповеткама, пуно сличних појединости. —

Иако понекад на свој начин обрађује давно запажене психолошке црте, као у *Џигиту* болесну љубав према добру коњу, или у *Севдалијиној љубави* страсну, севдалиску љубав, писац даје често добро уочене и психолошки нимало баналне личности. По тој новини психолошких црта одлична је и иначе успела приповетка *Светски човек.* Свежих психолошких запажања има и иначе у збирци, нарочито у детаљима. Каткада залази, и не без успеха, у психологију масе *(Добри).* Најчешће и најрадије, ипак, црта личности лишене воље, депримиране, изнурене.

Видо Латковић.

ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД.

Са пољопривредне изложбе у Вир Пазару.

Министарство Пољопривреде и Вода уз припомоћ Обласног Одбора Зетске Области, приредило је 19, 20 и 21 октобра текуће године, среску пољопривредну изложбу у Вир-Пазару. Четири прилично простране и лијепо украшене просторије новоподигнуте бараке антималаричне амбуланте испуњавали су разни изложени пољопривредни производи, вјешто и симетрично распоређени.

Као што је и очекивати, у виноградарском крају, на овој изложби највише су заступљени били виноградарски, односно подрумарски производи. Анализом многих примјерака утврђен је одличан квалитет црмничког вина, које по својим природним својствима стоји чак изнад далматинскога и несумњиво у најскоријој будућности добар глас, који има међу нама, задобиће и у другим крајевима наше земље, јер то потпуно заслужује.

Не само пића већ и разни други пољопривредни производи и квалитетом и квантитетом просто су задивљавали. Али најсимпатичнији одјељак изложбе био је онај са чисто домаћичким производима (компоти, пекмези, сокови и др.) Наше домаћице су тим доказале да и оне имају доста смисла за домаћинство и да су у стању да га унаприједе.

Многи изложени предмети, интересантни својим квалитативним својствима, упућени су т. зв огледним станицама на детаљну анализу и испитивање.

И ако је изложба била среска, излагачи су готово све сами Црмничани. Имајући несумњиво више привредног духа него ли земљорадници других крајева наше области, они су показали велико интересовање за ову изложбу, што је био најбољи доказ добар одзив излагача и одлична посјета.

Приређивање пољопривредних изложби има у главном за циљ: прво, подстицање пољопривредника на рационалнији рад и обилнију производњу; друго, упознавање и проучавање пољопривредних производа дотичног краја; и треће, довођење у везу произвођача са купцем, односно потрошачем. Док се ово посљедње постиже само у средини привредно много развијенијој него што је наша, прво и друго је ова изложба потпуно постигла.

У дане када наш државни организам раздиру ужасне политичке трзавице, које не дају да се сва пажња и акција мјеродавних усредсреди и управи на привредно унапређење и економско подизање нашега народа, ова привредна манифестација, коју је изложба у Вир-Пазару у истини представљала, у толико је симпатичнија и важнија. Овом изложбом Црмница је потврдила Његошеве стихове да је „њива златна и ливада цвјетна родом свакима Италија српска", а Црмничани су доказали да свака културна акција може код њих да нађе плодан терен и да се крунише успјехом.

Била би неправда кад се највеће признање за успјех ове изложбе не би одало управнику расадника Г. Вриску, који је смишљено радио да изложба буде што боље организирана и да одговори своме циљу, у чему је потпуно успио.

И. Поповић.

БЕЛЕШКЕ.

Гр. Божовић, *Црте и Резе,* Београд 1928. Није се могла лепше и прикладније окарактерисати ова збирка! То је у ствари низ путописних бележака и размишљања о људима и местима по нашем

класичном Југу, објављених последњих година у „Политици“. Али те резе и те црте, иако писане за један дневни лист и за најширу публику, одају нам ипак уметника и миљеника Григорија Божовића. Топла, праисконска љубав спрам родне груде и свега што њој чини расно, што је шикнуло из наше мајке земље властитом моћи и напором, даје овој иначе сасвим обичној збирци бележака, јак и непомућен утисак. Непосредно и без икакве стилистике ређа нам Гр. Божовић силуете раснога Југа и свога кршнога Колашина, коме тако диже достојан споменик и одаје хвалу на мучном и тешком србовању.

Богаства народних израза и фолклорна етнографска црта у овој збирци дају ми повода да изнова осетим, како је неправедна била критика наспрам Љубишиног причања, и како се тек из те и кроз ту врсту наше приповетке осећа прави непомућени дах наше мајке земље и њено било. А. Гр. Божовић уме да ослушкује то било особито на корену свога завичаја кога му „никад доста није“.

Р. М.

Philipp Hilkene, *Zur Entstehungsgeschichte der Götz von Berlichingen* (К историји постања Геца од Берлихингена), Novi Vrbas, 1928.

Гетеова драма *Гец од Берлихингена,* прво замашније песниково дело, дело његове младости, писано у доба познанства и утицаја Хердерова и одушевљења за Шекспира, врло је карактеристично за његов развитак, као што нас *Разбојници* уводе у духовну атмосферу почетничког рада Шилеровог. Гете је у своме младалачком замаху написао прву редакцију дела, *Историју Готфрида од Берлихингнна са гвозденом руком,* последњих месеци 1771 године, али ју је касније прерадио, после категоричне примедбе Хердерове — „Шекспир Вас је сасвим покварио“ — увиђајући и сам, одмах чим га је довршио, да дело треба радикално прерадити пре него се пусти у живот. Ту одиста радикалну промену учинио је он 1773 г. и дело је изашло, исте године, као касније и Шилерови *Разбојници,* о трошку самога писца.

Књига Г. Хилкена има за расправу однос дефинитивне редакције *Геца* према оном првобитном, из 1771 године, који је објављен тек после Гетеове смрти.

Али г. Хилкене се не задржава само на утврђивању разлика у обради мотивације радње и карактера ове две редакције, као што је то чињено толико пута до сада, него покушава да за све промене учињене у дефинитивној редакцији нађе разлога, не у коректурама о схватању уметности, него у променама које су се извршиле у Гетеовом духовном животу. По њему излази да је промена од прве до друге редакције дела далеко дубља и далеко већега значаја, него што је то до сада истицано.

Г. Хилкене уме да посматра ствари и да улази у њих. Његово излагање је врло убедљиво, сугестивно, и научно у лепом смислу те речи. Његова студија леп је принос „нашег“ прилога (и ако је писана на немачком) за проучавање Гетеа. Г Хилкене неће погрешити ако овај рад објави и на српском.

Р. М.

Станко Т. Митић: *Трагом времена.* Београд 1928. Поезија ова, плод мука љубавних испаштања која су ишчезла трагом времена, носи на себи груби жиг истине. То је (какав парадокс) једна од највећих мана и највећа врлина ове збирке. Окован слог са свим патријархалним законима, страх и неповерење према свему што је ново, примитивну мотивацију: љубав, цвеће, болови, жена и т. д. наследио је од старих. Аљкавост, несређеност, рационалност у изношењу примио је од нових. И да нема оне крваве љубави за животном истином (коју често пута незгодно примени) ова би књижица била сасвим обична.

У овој свесци износи нам писац три периода у којима је се афирмирао његов унутрашњи живот, а сва три носе попут тешког крста жену са њеним кобним чарима. Први, у коме господари мистерија младости, моћ заноса, нашао је израза у *крвавим радостима.* Само је то доста бледо, неуверљиво изнео, скоро на један романтичан начин. У другом су изнета стишавања, која су дошла фаталним трагом времена. Занос младости је ишчезао. Наишао је тихо замор који оваплоћавају болови. За цео циклус карактеристична је песма *„Замор Болова“* која је и једна од најбољих у збирци:

— — — — — — — —
Долази вече као слутња нека,
У даху своме чежње ми доноси,
А моја љубав већ тако далека,
Болна сутоном умирања проси.

Чежња и туга свуд около роси...
Пољупца дивних милују ме смеси
Што вече ово слутњом их доноси
У ком ми снују уљуљкани греси

Љубави давне. Тебе нема сада,
Сузу бол хлади што на душу пада.

Просто примитивно речено, ништа нарочито. Али осећа се ту нека непосредна искрена топлина која ове стихове чини привлачним. — Трећи период износи са сувише јаким песимизмом, који је неприродан и чини се позерским, тешку *сенку садашњице,* пуну сладострашћа, блуди и лажи, у којој певају своју црну песму тамни хероји, а лудим мислима труло се смеје моћ громада на чијем гробљу срећа кужно цвета, док све пропада у „генију робу“.

Поред многих недостатака, као гломазности стила, филозофских резоновања, која су често на штету лирске песме, слабог артизма, недостатка израза, Станко Т. Митић је дао неколико добрих и пријатних песама које осведочавају његов талент, који може још доћи и до правог израза.

М.

Шарлн Бено-а *Закон француске политике.*

Последњих дана појавила се књига *„Закони француске политике“* од француског академика и парламентарца Шарла Бено-а, у добром преводу Мите Димитријевића.

Писац, као активан политичар и парламентарац, у овој књизи обухватио је све манифестације јавног живота француског народа. У кратким потезима, он је додирнуо процес народног стапања и формирања државе француске, као и сва остала државао-правна, социјална, економска, финансијска и административна питања у колико су у вези са државом и њеним функцијама, коментаришући их и давајући своје решење по њима.

Врло је интересантно поглавље о демократији и парламентаризму, против чије нестручности и система странačког организовања одлучно се изјашњава. „Ништа се не може постићи једном тако да речем, „парламентаризираном“ владом или „популарним“ парламентом‘ па чак таквом владом или таквим парламентом не може се ни служити ни спасти демократија“, — каже писац. Нашавши се писац пред алтернативом: странка или отаџбина, он каже, „ту нема алтернативе: отпада странка, остаје само отаџбина“.

Писац у свом седамнаестогодишњем парламентарном животу, десетогодишњој неуспелој борби са изборну реформу, убеђен је, да су „у демократији узалудно све намере, ма како оне биле изврсне“.

Идући логично за овим својим констатацијама, писац, на крају књиге, у свом „Закључку“, закључује овако:

„Схватање које овде износим стечено је разумом и засновано је на размишљању, проучавању и практици. Оно није створено у једном заносу. Дошао сам дугим размишљањем до убеђења да је наследна владавина, с једним шефом у држави, најбоља владавина. Али треба приметити да најбоља владавина не значи најбољу у свему него најмање рђаву. Све треба узети у релативном, а никако у апсолутном смислу. Закључити да је монархија боља од сваке друге владавине не значи дати народу кључ, којим ће отворити изгубљени рај“.

*

Књига је писана лаким и разумљивим стилом, па ће згодно послужити, у првом реду, нашим политичким људима, па онда и свим онима који се баве јавним пословима.

Књига има 178 страница, а стаје 25·— динара.

Издање књижаре С. Б. Цвијановић —Београд. *Ст. Д.*